Chortkiv Memorial Book

Sefer yizkor le-hantsaḥat ḳedoshe ḳehilat Ts'orṭḳov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE Sefer yizkor le-hantsahat ḳedoshe ḳehilat Ts'orṭḳov / ha-'orekh, Yesha'yahu Austridan.
IMPRINT 880-02 Ḥefah : Irgun yots'e Ts'orṭḳov be-Yiśra'el, 727 [1967]
DESCRIPT 435, 36 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 29 cm.
SUBJECT Jews -- Ukraine -- Chortkiv.
Chortkiv (Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Chortkiv.
ADD'L NAME Austridan, Yeshayahu, 1912-
ADD'L TITLE Memorial book of Czortkow

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר יזכור

להנצחת קדושי קהילת צ׳ורטקוב

העורך:

ד״ר ישעיהו אוסטרידן

בהוצאת ארגון יוצאי צ׳ורטקוב בישראל

חיפה — תל־אביב — תשכ״ז

ועדת הספר:

דובובי יעקב

וארטנפלד יעקב

זיידנברג דב ז"ל

זילברג מרדכי

כהן צבי

שווארצבך ברל

שכטר יצחק

גלופות — צינקוגרפיה: „תגלוף" תל־אביב, רח' לה־גרדיה 5
דפוס „ארזי" בע"מ, ת"א, רח' אילת השחר 4, טל. 34294

תוכן העניינים

עם הוצאת הספר — חברי ועדת הספר . . . 9
מבוא — ד״ר ישעיהו אוסטרידן . . . 12
אַריינפיר — ד״ר ישעיהו אוסטרידן . . . 19
מכתב — מאיר הלוי שטיינברג, רב ואב״ד צ׳ורטקוב . . . 23

תולדות צ׳ורטקוב

ע״פ ספרו של הרב ד״ר אפרים זוננשיין

הקדמה — ד״ר מאיר בלבן . . . 27
פנקס קהלת צ׳ורטקוב — הרב ד״ר אפרים זוננשיין . . . 31

שושלת הרביים בצ׳ורטקוב

שושלת הרביים בצ׳ורטקוב — מרדכי זילברג . 55
האדמו״ר רבי ישראל מצ׳ורטקוב זצ״ל — ח״כ יעקב כץ . . . 61
כתר מלכות — א. שמואלי . . . 62
עם הרבי ר׳ ישראל פרידמן זצ״ל — הרב ד״ר יעקב מזא״ה . . . 64
דער טשאָרטקאָווער רבי — נחמן מייזיל . . 65
האדמו״רים מצ׳ורטקוב ויחסם ל„שיבת ציון" — צבי כהן . . . 66
ה„חצר" של הרבי — ד״ר אליעזר מרגליות . . 69

הרב ישעיה־מאיר שפירא

אישיותו והשפעתו של הרב ישעיה־מאיר שפירא — ד״ר ברנרד הויזנר . . . 72
הרב הגאון ר׳ ישעיה־מאיר שפירא — צבי אָרנשטיין . . . 73
קולטור־קאַמף אין טשאָרטקאָוו — אינג׳ א. א. פישער . . . 76
תקנות קלויז שפירא . . . 80
טשאָרטקאָוו — אַ קולטור־צענטער — ד״ר א. קון־שעכטער . . . 83

התנועה הציונית בצ׳ורטקוב

הציונות בצ׳ורטקוב — ד״ר אליעזר מרגליות . 90
„צעירי ציון" בצ׳ורטקוב — מ. זילברג . . 94
קן „השומר הצעיר" בצ׳ורטקוב — שמואל שחר (שוורץ) . . . 95
„השומר הצעיר" בצ׳ורטקוב בשנות השלושים — בנימין שטוק . . . 98
די וויג פון „השומר הצעיר" איז געווען טשאָרטקאָוו — לעאָ האלפערן . . . 100
חקלאות והכשרה במחוז צ׳ורטקוב — דב זיידנברג . . . 103
ראשית התנועה החלוצית בצ׳ורטקוב — יונה און (בודינגר) . . . 104

התנועה החלוצית ותנועות הנוער החלוציות

בצ׳ורטקוב — משה מוזר . . . 106
ההכשרה הראשונה בצ׳ורטקוב — דב השילוני . 108
תנועת „הנוער הציוני" בצ׳ורטקוב — אריה שטקל 109
תנועת „מזרחי" בצ׳ורטקוב — יעקב דובובי . 110
הכשרה של „אגודת ישראל" בצ׳ורטקוב — ב. מ. לוקר־דרוק . . . 111
קורות נסיעה אחת — מרדכי רט . . . 112
די פועלי־ציון באַוועגונג אין טשאָרטקאָוו — בערל שוואַרצבאַך . . . 113
„התאחדות" בצ׳ורטקוב . . . 122
„גורדוניה" בצ׳ורטקוב . . . 122
„בית״ר" בצ׳ורטקוב — אשר חלד (מייזלמן) . . 123
אירגון „בנות אגודת ישראל" בצ׳ורטקוב — יוסף לוקר . . . 125

תרבות וחברה בצ׳ורטקוב

הספריות בצ׳ורטקוב — י. שכטר . . . 126
ביבליאָטעקן באַריכט — ב. שוואַרצבאַך . . 127
דער „י.ל. פרץ" פאַריין — ב. שוואַרצבאַך . . 129
טעאַטער און כאָר אין טשאָרטקאָוו — ב. ש. . . 133
יידישע שרייבער און יידיש טעאַטער אין טשאָרטקאָוו — א. טרעמבאָוועלסקי . . 137
דער „בונד" אין טשאָרטקאָוו — ב.ש. . . 139
די ספּאָרט־באַוועגונג אין טשאָרטקאָוו — ב.ש. . 140

התנועה העברית בצ׳ורטקוב

התנועה העברית בצ׳ורטקוב — ד״ר אליעזר מרגליות . . . 142
זכרונות מימי הילדות — לאה מרגליות־פבזנר . 144
הגימנסיה העברית בצ׳ורטקוב — גייזלר פרידז׳יה 145
בית־ספר לבנות „בית יעקב" — ב. מ. לוקר . . 147

צ׳ורטקוב — עיר הנגינה

החזן חיים מאניש־לאה׳ס מצ׳ורטקוב — א. ס. אחילאה . . . 149
צ׳ורטקוב עיר הנגינה החסידית — י.ש. . . 151
ר׳ מוניש ומקהלתו — משורר במקהלה . . 152
צ׳ורטקוב והמוסיקה היהודית — צבי אורנשטיין . 154

מוסדות

בית־היתומים בצ׳ורטקוב — קלרה גרוסר . . 156
קופת גמילות־חסדים בצ׳ורטקוב . . . 157
ליובל קג״ח 1927־28 — מוניש בלום . . 158
על ערכה המוסרי של קג״ח — הרש האלפרין 159
בתי העלמין בצ׳ורטקוב — צבי כהן . . . 160
„מושב הזקנים" בצ׳ורטקוב — מרים פורר . 166
ועדה ציבורית לענייני קבורה ע״י חברה קדישא — צבי זיבנר . . . 167

בתי־כנסת ומוסדות תורניים

הוויז'ניצר קלויז — דב השילוני 168

בית־הכנסת הגדול — צבי בן בנציון 169

בית מדרשו של הרב הירשלי זצ"ל — צבי בן בנציון 171

קלויז חסידי סטרטין — צבי בן בנציון 171

חברת לומדי תורה, ש"ס ומשניות — ב. מ. לוקר־דרוק 172

כלכלה

הכלכלה בצ'ורטקוב — יצחק שכטר 174

פרנסות יהודיות בצ'ורטקוב — ב.ש. 177

האיגוד המקצועי בצ'ורטקוב — גרוסר חיים ומיצל ישעיהו 179

דער יאַר־יאַריד אין טשאָרטקאָוו — ברוך מאיר לוקר־דרוק 180

חיי היהודים בצ'ורטקוב תחת שלטון פולין העצמאית — צבי כהן 182

החברה החקלאית היהודית בצ'ורטקוב — ד"ר ש. תפוח 186

תנאי הדיור בצ'ורטקוב — צבי כהן 189

עזרת יהודי צ'ורטקוב למגורשי סניאטין — י. ש. 190

זכרונות

שרה־נפתליס ספרים־געוועלבל — ישראל הויזער 192

דער „שותק" — ישראל הויזער 199

זכרונותי על ה„שותק" — שבתי (שעפסל) אקסלרוד 203

דמויות מה„קלויז" של חסידי סטרטין — צבי גייזלר 205

זכרונות מבית אבא — שמחה פיש (דג) 207

שתי „מרידות" — מרדכי מוזר 208

טשאָרטקאָוו, די קליינע אָבער זייער באַרימטע שטאָט — נתן קלינגער 209

זכרונות מימי מלחמת העולם הראשונה — ישראל הויזר 212

מראה העיר צ'ורטקוב — פסיה שכטר 213

אַ פּריוואַטער" קולטור־טרעגער — א. טרעמבאָוועלסקי 214

חיי הנוער היהודי בצ'ורטקוב — צבי כהן 215

גן־ילדים בצ'ורטקוב בשנת 1935 — ג. פינקלמן 220

ילדות ובגרות בצ'ורטקוב — י. דובובי 220

די רויטע אַרמיי אין טשאָרטקאָוו — בערל שוואַרצבאַך 221

אישים

אלה שנפטרו לפני השואה

קארל עמיל פראַנצאָז — ברל זיידנבערג 226

דאקטאר שטעקל — צבי אורנשטיין 228

הרב הגאון ר' יעקב לנדוי ז"ל — אב"ד צ'ורטקוב — ברוך מאיר לוקר־דרוק 230

ר' יהושע הכהן פרמינגר — ד"ר אליעזר מרגליות 231

יצחק שומער — ד"ר אליעזר מרגליות 231

ד"ר אפרים זוננשיין — ד"ר אליעזר מרגליות 232

אהרן שוורץ — ד"ר אליעזר מרגליות 232

שמואל־לייב שור — ד"ר אליעזר מרגליות 232

יוסקה גולדברג ז"ל — י.ש. 233

בעריש זילברג ז"ל — מ.ז. 233

בנימין (ב"ר שמעון) דובובי ז"ל — יעקב דובובי 234

מאיר העלערבאך ז"ל — י.ש. 235

משפחת מרגליות בצ'ורטקוב — לאה מרגליות־פבזנר 236

רבי ישעיהו קליגר ז"ל וב"ב — המשפחה 236

מאַטי שור ז"ל — י.ש. 237

ד"ר יצחק שפירא ז"ל — י.ש. 238

אלה שנספו בשואה

הרשל בליי ז"ל — י.ש. 239

צבי בוימער הי"ד — מרים פורר 239

ישראל ברגהופר ז"ל —יעקב וארטנפלד 240

מוניש בלום ז"ל — יעקב וארטנפלד 240

ד"ר דוד גולדשטיין ז"ל — מ.ז. 240

לייביש וסרמן ז"ל — מ.ז. 240

יוסף ויינטרויב ז"ל — יעקב וארטנפלד 241

פרץ (פוטי) כהן ז"ל — יעקב וארטנפלד 241

מנחם זילברמן ז"ל — מ.ז. 241

בן־ציון קאָהן (כהן) ז"ל — צ. כ. 242

אַדוו ד"ר מאַזלער ז"ל — י.ש. 242

משה פוהורילה ז"ל — יעקב וארטנפלד 243

יצחק פינקלמאן ז"ל — מ.ז. 243

דוד פרנקל ז"ל — מ.ז. 244

ברוך (בוניה) קופפרמן ואבוש טרייסטר ז"ל — ב. ז. 244

שאול רוזנצוויג — י.ש. 245

בן־ציון רויכברג ז"ל — י.ש. 245

חיים רייך ז"ל — מ.ז. 246

ד"ר ישעיהו מאיר בן יעקב ראַפּאַפּאָרט ז"ל 246

הירש שוורץ ז"ל — מ.ז. 247

צבי שכר ז"ל — מ.ז. 247

ציון למשפחת אליעזר שו"ב ז"ל — דבורה דג, יצחק שכטר, דוד שכטר 247

ר' מרדכי שו"ב ז"ל — צבי כהן 249

אלה שנפטרו בארץ

אשר אנשל ביטרמן הכהן ז"ל — נתן הנדל (ביטרמן) 251

ברוך דג ז"ל 252

הלל הויזנר ז"ל — מ. זילברג 252

ד"ר דוב האוזנר ז"ל — ד"ר אליעזר מרגליות 253

ד"ר נחום ואהרמן ז"ל — אסתר בר־לב 254

צבי ולדמן ז"ל — דב השילוני 256

שלמה זוהר (פינקל) ז"ל — שטוק בנימין 256

דב זיידנברג ז"ל — מ. זילברג 257

מיכאל בן יהושע טרייסטר ז"ל — ד.ה. 258

קמיאל ליכטנהולץ ז"ל — ד. 259

מנחם (מוניו) פוגל ז"ל — יעקב וארטנפלד 259

חיים פיירברג ז"ל — יעקב וארטנפלד 260

ד"ר אהרן קון־שכטר ז"ל — בנו מרדכי 260

ד"ר יונה רוזנצוויג ז"ל — י.ש. 260

שמואל שטוקמן ז"ל — מ.ז. 261

שושנה שטוקמן נ"ע — ברכה אקסלרוד 261

ר' ישראל שמעון שפירא ז"ל 261

ציון לנפשות יקרות — מ.ז. 262

השואה והגבורה

„יזכר עם ישראל" 263
חורבן צ׳ורטקוב — דוב זיידנברג 265
רוצחים — מחריבי קהילת צ׳ורטקוב —
עמנואל ברנד 279
משפטי נאצים — נתן רוזנברג , . . . 281
כיצד נצלתי ב„אקציה" האחרונה —
גרטה הולנדר 282
הכיבוש הנאצי — נחמה מיצל 287
צ׳ורטקוב בתקופת הכיבוש הגרמני —
ד"ר אמיל רוזנצווייג (מ.פ.) 289
זכרונות מימי השואה — פייבל קסלר . . . 299
די נאַציס אין טשאָרטקאָוו — יונה פריימאַן . 304
זכרונות פון חורבן — יצחק שטערנשוס . . 311
המאורעות בזמן הכיבוש הנאצי —
משפחת וארטנפלד 315
אין טשאָרטקאָווער געטאָ — בומעק מאָרגענשטערן 316
אויסצוגן פון שמואל ווייסינגערס עדות־זאָגן . . 318
עדות־זאָגן פון איגער יואל 320
דער פאַרניכטונגס־לאַגער פון קאַמיאַנקא —
יצחק מילר 322
אַן אויסצוג פון עדות־זאָגן — ערנעסטינע שאַרף . 323
חורבן רוסאָכאַטש — גראָסער מונדזיע חיים . . 323
יידן וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין געטאָ —
ב. ש. 325
מחתרת בית"ר בגיטו צ׳ורטקוב — י. יעקובי . . 329
מות־גבורים של הפרטיזן ואסרמן —
ד"ר ישראל שור 330
זכרונות — זאָשקע נאַדלער זשמיעווסקאָ . . 330
זכרונות פליט בברית־המועצות — אביטליה . . 340
חגיגת פורים — מגר. אנדרמן 343
רשמי ביקור בצ׳ורטקוב — יוסף אקסלרוד . . 344

אורות מאופל
(מחסידי אומות העולם)

גב׳ אוהרינסקה — פרידה גייזלר 347
גב׳ אננה אקסנצ׳וק — שושנה כרמי (קאַלישר) . 348
וויקטור קוטוביץ׳ — שוויגר דוד 349

כבוד ותהילה לגיבורים

בני צ׳ורטקוב שנפלו במלחמת השחרור . . 350
בני צ׳ורטקוב שלחמו בגבורה נגד הנאצים בשדות
קרב שונים — רשם צבי כהן 352
יוצאי צ׳ורטקוב שלחמו בשורות צבאות
בעלות־הברית 358

בני עירנו בארץ ובתפוצות

אירגון יוצאי צ׳ורטקוב בחיפה 360
אירגון יוצאי צ׳ורטקוב בתל־אביב . . . 363
אַמעריקאַנער הילף 365
טשאָרטקאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע . 367
צום אייביקן אָנדענק 370

רשימת קדושי צ׳ורטקוב * . . 373

דפי הנצחה ** 391

מדור אנגלי

* הוכנה ע"י מר שורצבאך דב עפ"י זכרונו וכן לפי „גליונות־הנצחה" שהוגשו לועד.

** ההנצחות מתפרסמות על דעת המנציחים בלבד.

רשימת התמונות

מפת סביבת העיר 10
מפת מרכז העיר 11
תמונת הרב מאיר הלוי שטיינברג 23
הדף הראשון מהפנקס של חברת „פועלי צדק" . 23
קטע ממיסמך זכויות היהודים בצ'ורטקוב . 32—33
אחת המצבות העתיקות 34
מראה העיר בסוף המאה התשע־עשרה . . . 34
הבית העתיק ביותר ברובע „וויגנאנקה" . . 35
מראה מרכז העיר לפני מלחמת העולם הראשונה . 37
מראה כללי של הרובע „וויגנאנקה" . . . 38
תעודה היסטורית מפנקס „פועלי צדק" . . . 39
מבצר העיר 40
אחד הבתים העתיקים בצ'ורטקוב 41
בית עתיק בצ'רטוקוב. ביתו של ה„חבתן" . . 42
מצבת בנו של הרב ר' הירשל זצ"ל . . . 43
המצבה על קברו של הרב ר' הירשלי זצ"ל . . 44
בית־המדרש של ר' הירשלי 44
ציץ כסף משנת תקכ"ג 46
בית הכנסת הגדול 47
הקלויז של חברת „עושי חסד" 49
הקלויז של הרבי 56
קטע מהגילופים האמנותיים בתקרת הקלויז
של הרבי 57
„ארון הקודש" בקלויז של הרבי 59
מרן האדמו"ר ר' דוד משה פרידמן מצ'ורטקוב זצ"ל 62
האדמו"ר מצ'רטוקוב ר' ישראל פרידמן זצ"ל . 64
ר' שלמה'ניו פרידמן זצ"ל בצעירותו . . . 66
„יהודי עם ספר תורה" — מאנה כץ * . . . 68
הגשר הישן 70
בית־הכנסת החדש „יד חרוצים" 73
קול־קורא לבנין הקלויז ע"ש הרב י.מ. שפירא . 75
בעלי־מלאכה — בהנחת אבן־הפינה של
„יד־חרוצים" 77
2 חותמות אירגון „יד־חרוצים" 79
בית־הכנסת ע"ש הרב י.מ. שפירא 80
שתי קורות ביטון ששרדו מבית־הכנסת
„יד־חרוצים" 81
המצבה על קברו של הרב י.מ. שפירא זצ"ל . 82
ד"ר אהרן קון־שכטר ז"ל 83
מגדל השעונים מעל הבאַזאַר 84
בית מועצת העיר 85
כנסית עץ עתיקה 85
בנין תיאטרון „סוקול" 85
תמונות על הווי בתי־כנסת — מאנה כץ * . . 86
הרחוב הדרומי של ככר־השוק 87
הצד המערבי של ככר־השוק 89
תעודה חתומה ע"י המפלגות הציוניות . . . 91
פגישת חלוצים יוצאי צ'ורטקוב בא"י בסוף
שנות העשרים 92
הועד הפועל של „צעירי־ציון" בחורף תרע"ט . 94
קבוצת „השומר" משנת 1919 96
„השומר" בשנת 1919 97
„השומר הצעיר" בשנות השלושים 99
„השומר" בשנת 1920 100
ראשי קבוצות של „השומר הצעיר" ב־1919 . . 101
„השומר הצעיר 1926 בטיול 102
חותמת „השומר הצעיר" 103
חקלאי יהודי בסביבת צ'ורטקוב 104
פלוגת „החלוץ" בשנת 1924 105
הנגר בן־ציון ואלדמן עם פועליו החלוצים . . 107
קבוצת יוצאי „הנוער הציוני" בצ'ורטקוב . . 109
חותמת מפלגת „אגודת ישראל" 111
„צעירי אגודת ישראל" 111
קבוצת נוער ראשונה של „פועלי ציון" ב־1922 . 114
חותמות של „פועלי ציון" 115
פנקס חבר וחותמת של מפלגת „ההתאחדות" . . 116
המפלגה המאוחדת בשנת תרצ"ד 117
ברכת הנשיא יצחק בן־צבי ז"ל 118
פגישת חברי „פועלי־ציון" עם הנשיא יצחק בן־צבי ז"ל
בביקורו בצ'ורטקוב ב־1929 119
חותמות אירגון „פרייהייט" 120
„פרייהייט" עם קבוצת חלוצים 120
קבוצת „עזרה" בשנת 1929 121
„גורדוניה", קבוצת בנות 122
פלוגת הכשרה „גורדוניה" בצ'ורטקוב . . . 122
חותמת הצה"ר 123
קן בית"ר בשנת 1939 123
חנוכת בית הצה"ר בצ'ורטקוב 124
הנחת אבן־הפינה ל„בית־העם" החדש . . . 124
„בנות אגודת ישראל", 1932 125
קבוצת עסקניות בציבור החרדי 125
„בית העם", אגף הספריה העברית 128
פגישת חברי האיגוד ע"ש י.ל. פרץ עם הסופר
יואל מאַסטבוים 130
ועד אירגון י.ל. פרץ 131
פנקס חבר וחותמת של איגוד י.ל. פרץ . . . 132
פנקס חבר של המועדון הדרמטי־מוסיקלי
ע"ש אנסקי 136
פנקס חבר של מועדון הספורט „חשמונאי" . . 141
מועדון הספורט „חשמונאי", סקציית הכדורגל 141
המורה פרוסט עם קבוצת בוגרות ביה"ס העברי . 142
כיתה ז' של ביה"ס העברי 143
עסקני תרבות עם המשוררת אלישבע ב־1927 . 144
תעודה של בית־הספר העברי 145
חותמת הסתדרות „תרבות" 146

* באדיבות המוזיאון העירוני בחיפה.

מורות ביה"ס „בית יעקב" בשנת 1930 . . . 147
כיתה ד' של ביה"ס „בית יעקב" 148
ילדות „בית־יעקב" — רובן נספו בשואה . 148
מוניש חזן, אשתו ונכדו אליהו . . . 149
ניגוני מוניש חזן — תוים 150
„האדרת והאמונה" — ניגון מאת מוניש חזן ז"ל 152
ניגון מאת מוניש חזן ז"ל . . . 153
תמונת צבי אורנשטיין ז"ל . . . 154
הועד ועסקני „בית היתומים" עם קבוצת חניכים . 156
הותמות „בית היתומים" 157
הנהלת קופת גמילות־חסדים . . . 158
שתי שורות מצבות ששרדו בבית העלמין . 160
מצבה על קבר אחים של שלושה יהודים
שנהרגו בפרעות ת"ח 161
מצבה אמנותית משנת תקי"ג . . . 161
המצבה משנת תקי"ט 162
מצבה משנת תקכ"ב 163
מצבה משנת תק"ד 163
מצבה על קברו של רב משנת תקט"ז . . 164
צורת האותיות והקישוטים במצבות עתיקות 164
שתי המצבות ששרדו בבית־העלמין העתיק 165
חורבות „אוהל" האדמו"רים . . . 165
מראה בית־העלמין העתיק (לאחר החורבן) . 165
בית־העלמין העתיק בלי המצבות . . 165
הגשת אוכל בבית „מושב הזקנים" . . 166
קבוצת עסקני תרבות בשימור מצבות עתיקות . 167
הוראות לימוד של „חברת משניות" . . 172
מודעה מהחברה „שומרי שבת" . . . 173
חותמת „התאחדות הסוחרים" . . . 174
שוזר־חבלים ועוזרו 175
„אהר'לה" — שואב מים טיפוסי בצ'ורטקוב . 176
חברי איגוד הפקידים ועובדי מסחר ב־1937 . 179
הרחוב המזרחי של ככר־השוק . . . 180
הסתדרות הנוער „גורדוניה" . . . 185
יהודים כפריים בסביבות צ'ורטקוב . . 186
חותמת ועד ההצלה לטובת פליטי רוסיה . 191
תמונת ישראל הויזר 192
המצבה על קברו של „השותק" . . . 200
מראשוני המשכילים בצ'ורטקוב . . . 203
קבוצת חלוצים מצ'ורטקוב, בבית החלוץ בגאלאץ
רומניה, בדרכם ארצה, ב־1923 . . . 207
גן־הילדים העברי בשנות השלושים . . 215
קבוצת תלמידות יהודיות בגימנסיה בצ'ורטקוב . 217
פלוגת חלוצות בצ'ורטקוב 218
חלוצים חוטבי־עצים בצ'ורטקוב . . . 218
הסתדרות „פרייהייט" בצ'ורטקוב מארחת את
הקיבוץ „דרור" בשנת 1928 . . . 219
גן הילדים בצ'ורטקוב בשנת 1935 . . . 220
קטעי פרסומת מסחרית — פוטומונטז' צבי כהן . 225
תמונת קארל אמיל פראַנצאָז 227
תמונת רב העיר ר' יעקב לנדא ז"ל . . 230
תמונת ר' יהושע פרמינגר ז"ל . . . 231
תמונת יוסקה גולדברג ז"ל . . . 233
תמונת ד"ר יצחק שפירא ז"ל . . . 238
תמונת דוד פרנקל ז"ל 244
תמונת אבוש טרייסטר ז"ל . . . 244
תעודת האמנה וחותמות הקהק"ל בצ'ורטקוב . 244
תמונת ד"ר י.מ. בן יעקב ראפאפארט ז"ל . 246
תמונת ר' אליעזר שו"ב ז"ל 248
תמונת ר' מרדכי שו"ב ז"ל 249
תמונת ד"ר נחום ווארמן ז"ל 255
תמונת צבי ואלדמן ז"ל 256
תמונת שלמה זוהר ז"ל 256
תמונת דב זיידנברג ז"ל 257
תמונת מיכאל טרייסטר ז"ל 258
תמונת קמיאל ליכטנהולץ ז"ל . . . 259
תמונת מנחם פוגל ז"ל 259
„הגיטו" מאת הצייר הצ'ורטקובאי לוויצקי . 264
הרחוב המוליך לבית המרחץ . . . 267
המחנה בשבידובה 268
מול אחד ה„בלוקים" במחנה שבידובה . . 268
מחנה העבודה ביאגלניצה 268
תמונת דבורה דוהל ז"ל 271
מכתבה האחרון של דבורה דוהל ממחנה מוחבקה . 271
אחד המכתבים האחרונים מגיטו צ'ורטקוב מ־16.9.42
שהגיעו ארצה באמצעות „הצלב האדום" . . 272
תעודת־עבודה של הנאצים ליהודי „נחוץ" . . 273
כינוס יוצאי צ'ורטקוב בוורוצלאב, בשנת 1949 . 277
תצלום אישור ועדה סובייטית על רצח יהודים
בידי הנאצים 279
תעודת ציון לשבח של רוצח יהודי צ'ורטקוב ע"י
רוצח יהודי גליציה קצמן 280
מראה הקבר הפתוח עם גופות 120 קדושים . 280
שיקום קבר אחים של מאות קדושי צ'ורטקוב . 290
סרט־שרוול של רופאים בגיטו . . . 292
קבר המונים מוצף מי־גשמים . . . 294
דמויות השואה — מאנה כץ * . . . 305
הבאת גופות הקדושים לקבר ישראל אחרי
השיחרור 306
תעודה בחותמת ה„יודנראט" בצ'ורטקוב . . 308
תעודה מה„גסטאפו" עם רשיון ליהודי „חיוני" . 309
שריפת שיירי בגדים שנמצאו ליד קבר . . 310
תמונת יצחק שטרנשוס ז"ל 311
לוח זכרון על אחד מקברי האחים של קדושי
ה„אקציה" מי"ד אלול תש"ב 312
קבר אחים בדרך ליגלניצה 314
קבר אחים שנתגלה לפי סימני שקע בקרקע . 314
שלטי־ציון שהוקמו על יד קברי הקדושים . 314
מקום ריכוז ה„אקציות" הראשונות בככר־השוק . 317
תמונת זוסיה נאדלר־ז'מייבסקה . . . 331
רובע דלת־העם ששימש כחלק מהגיטו . . 331
מהבתים הבודדים ששרדו בגיטו —
ה„תלמוד תורה" 332
שרידי המצבות בבית־העלמין בסטארי־צ'ורטקוב . 332
ברז מים ציבורי בצ'ורטקוב ליד העיריה . . 333
חוג לציור בהדרכת ישעיהו בלונדר . . 333
אוטופורטרט — ישעיהו בלונדר . . . 334
תמונת העניעק נוסבוים 336
תמונת מונדק נוסבוים 337
תמונת חנה גרינשפאן 338
חגיגת פורים האחרונה לילדי צ'ורטקוב ב־1939 . 343
ארון הקודש והשלחן מ„חצר" אדמו"רי צ'ורטקוב . 345
על גדות הנהר „סרט" 346

* באדיבות „המוזיאון העירוני בחיפה".

תמונת גב׳ אוהרינסקה 347
תמונת גב׳ אקסנצ׳וק אננה 348
תמונת משפחת קוטוביץ 349
תמונת ביטרמן אביש ז״ל 350
תמונת אבא הפלר ז״ל 351
תמונת שמחה נוסבוים ז״ל 352
תמונת שיקו הוס ז״ל 353
תצלום הודעה על מות גבורים של שיקו הוס ז״ל . 353
תמונת זאב (ווילי) שפירא ז״ל 355
קטע ממכתבו של ווילי שפירא ז״ל 355
תמונת ישראל דובובי 356
תמונת גב׳ שחר 356
תמונת גב׳ רבקה יהב (פיינגולד) 356
תמונת ליאון בטיצקי 356
תמונת יוסף שולץ ז״ל 357
תמונת נתן רוטנשטרייך 357
תמונת נחמיה טרייסטר ז״ל 358
בימת הכבוד 360
באחד הכינוסים 2 תמונות 361
מסיבת קבלת פנים 2 תמונות 362
קבוצת מעפילים 362
בימת הכבוד באחת האזכרות 363
הקהל מקשיב ל„אל מלא רחמים״ בתמונות . . 362
פגישת יוצאי צ׳ורטקוב בארה״ב 369
בטקס נטיעת „יער־הקדושים״ 372
בטקס נטיעת „חורשת קדושי צ׳ורטקוב״ . . 390

בחלק האנגלי שבספר

מצבת הזכרון בניו־יורק לקדושי צ׳ורטקוב . . 2
חותמת ועד הקהילה 9
כותרת מכתבים של ועד הקהילה 10
חותמת האיגוד לתיור וטיול 11
קבוצת חלוצים בצ׳ורטקוב לומדים נגרות . . 12
קב׳ „התאחדות״ ליד הארמון ההרוס של הרבי . 13

עם הוצאת הספר

אחרי מאמצים גדולים ועמל רב שהושקעו באיסוף החומר, בעיבודו, בעריכתו והכנתו לדפוס, אנו מגישים ליוצאי צ׳ורטקוב בארץ ובתפוצות את ספר צ׳ורטקוב.

על הוצאת הספר החליטו יוצאי צ׳ורטקוב בישראל, ברצונם להציב מצבת זכרון לקדושי צ׳ורטקוב שניספו בשואה האיומה בידי המרצחים הגרמנים וגרוריהם, מבלי שידע איש מקום קבורתם.

תודתנו נתונה לכל אלה אשר נענו לקריאתנו והמציאו לנו מאמרים, רשימות, זכרונות, תעודות, תצלומים וכל חומר נוסף, שיש לו קשר עם חיי היהודים בצ׳ורטקוב, וסייעו בכך לשחזר, ולו בהיקף מצומצם, את דמותה של קהילת עירנו הקדושה שנחרבה ואיננה עוד.

תודה מיוחדת אנו חייבים בעד החומר שהמציאו לנו השרידים הבודדים שהיו בימי השואה בצ׳ורטקוב או בסביבתה, אשר עברו את כל מדורי התופת הנאצי ורק בדרך נס עלה בידם להימלט מהגורל המר אשר פקד את יתר בני הקהילה. הם העלו על הכתב בפרקי השואה שבספר רק מקצת מן המקצת מכל מה שעבר על אלפי היהודים בני עירנו בטרם הוצאו להורג. אין ספק שאילו ניתן לקדושים עצמם לספר על התלאות שנתנסו בהן היה יכול כל אחד מהם לכתוב ספר שלם. שהרי מהיום הראשון של הכיבוש הנאצי היתה מנת חלקם סבל איום, עינויים אכזריים, דיכוי, השפלה, רעב ואימי מוות שנמשכו שנים רבות יום יום ושעה שעה עד לסופם המר. השרידים רצו בכך למלא את בקשתם האחרונה של אלה שהלכו למוות שהנשארים בחיים יספרו לדורות הבאים מה עוללו הנאצים לקדושי עירנו, כדי לקיים „זכור את אשר עשה לך עמלק״...

תודתנו שלוחה לבני עירנו בארץ ובתפוצות שעזרו בהשגת האמצעים לכיסוי חלק ההוצאות להדפסת הספר.

ואחרון אחרון, תודה להנהלת „יד ושם״ שאיפשרה לנו להשתמש בחומר מהארכיונים שברשותה.

רשימת הקדושים שבספר אינה מלאה ובוודאי שאינה נקייה משיבושים וטעויות. ברם, אם נזכור שהרשימה חוברה ברובה על פי הזיכרון בידי איש אחד לפי סדר הבתים שבכל רחוב, נבין, שאין להימנע מכך כשמדובר בקהילה שמנתה כשמונת אלפים נפש.

עלינו להדגיש שאין אנו מתיימרים שהישגנו את המטרה, שהיצבנו לעצמנו, בשלימותה: א) כמה מפלגות ציוניות חשובות, מוסדות ואישים אשר פעלו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נתקפחו זכויותיהם בספר, אף־על־פי שמכל הבחינות היו ראויים להערכה ולמקום נאות לזכרם. פגם זה, עם כל רצוננו הטוב לא עלה בידינו לתקנו, מחמת אדישותם של אלה אשר יכלו להמציא לנו את החומר ולא נענו. ב) המאמרים והרשימות שבספר נכתבו רובם בידי אנשים שאין הכתיבה אומנותם ובוודאי שאינם נקיים מליקויים, אך השתדלנו לעשות כמיטב יכולתנו ועל טיבו ורמתו של הספר ישפטו הקוראים.

חברינו שטרחו בהכנת ספר יזכור זה עשו את עבודתם שלא על מנת לקבל פרס. אנו רואים לעצמנו כחובה קדושה להזכיר כאן את אלה שהיו בין היוזמים להוצאת הספר ולא זכו להגיע ליום צאתו לאור. ואלה הם: ד״ר ואהרמן נחום, זוהר שלמה, זיידנברג דב, פוגל מנחם, ד״ר קון־שכטר אהרן ושטוקמן שמואל.

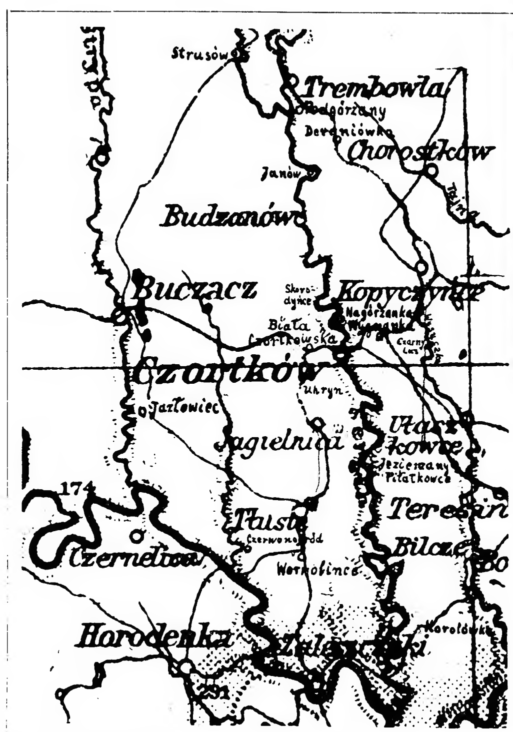
ישמש הספר מצבת זכרון לקהילת צ׳ורטקוב הקדושה.

ארגון יוצאי צ׳ורטקוב בישראל

ועדת הספר

חברי ועדת הספר:

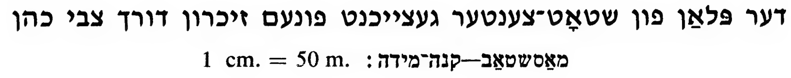
דובובי יעקב
וארטנפלד יעקב
זיידנברג דב ז״ל
זילברג מרדכי
כהן צבי
שווארצבאך ברל
שכטר יצחק

מפת סביבת העיר צ׳ורטקוב
עם ציון מחנות ההסגר בזמן השואה

רשימת בניני ציבור ומפעלים במפת העיר

1. בית הכנסת הגדול
2. בית המדרש
3. בית ה„תלמוד־תורה״
4. בית הכנסת „יד־חרוצים״
5. בית הכנסת של הקצבים
6. בית הכנסת ע״ש הרב שפירא
7. בית הכנסת החדש
8. בית הכנסת של חסידי סטרטין
9. בית הכנסת של חסידי ויז׳ניץ
10. בית השחיטה לעופות
11. בנין מועצת העיר
12. הגימנסיה הממלכתית
13. בית הספר לבנות
14. בית המטבחיים
15. בית המרחץ
16. הקולנוע החדש
17. תחנת כח לחשמל
18. משרדי המחוז
19. הדואר
20. בנין הסטרוסטבה
21. בית המשפט המחוזי
22. בית הסוהר
23. בנין הסוקול
24. הבנק
25. הבאַזאַר החדש
26. הבאַזאַר הישן עם השעון
27. בית העם הישן
28. בית העם החדש
29. הכנסיה הפולנית
30. הגשר לויגננקה
31. כנסיה אוקראינית עתיקה
32. קואופרטיב האיכרים
40. בית הכנסת של הרבי
41. פנימית הגימנסיה הממלכתית
42. בית הספר ע״ש ז׳ירומסקי
43. בית הספר למסחר
44. חורבות ארמון הרבי
45. הסינדיקט למכונות חקלאיות
46. לשכת הגיוס
47. מגרשים לכדורגל ולירידים
48. בית העלמין העתיק
49. בית החולים
50. טחנת הקמח הישנה
51. הסכר לפני הטחנה
52. שוק הבהמות

דער פּלאַן פון שטאָט־צענטער געצייכנט פונעם זיכרון דורך צבי כהן

1 cm. = 50 m. :מאַסשטאַב—קנה־מידה

ד״ר ישעיהו אוסטרידן

מבוא

דברי פתיחה אלה נכתבים בסיומו של המיפעל הצנוע להנצחת זכרם של קדושי קהלת צ׳ורטקוב בספר „יזכור" זה. למרות שהושקעה בספר עבודת־נמלים בפענוח כל פרט בתולדותיה של הקהלה, באיסוף ידיעות על החיים הציבוריים, הכלכליים, החברתיים, התרבותיים, המצב הסוציאלי, התנאים המדיניים־כלכליים והיחסים הפוליטיים־מקומיים של הישוב עם השלטונות המחוזיים והעירוניים, בחיפוש אחרי תמונות מתקופות קדומות הממחישות את המציאות החברתית והאישית של משפחות יהודיות בצ׳ורטקוב, בגילוי מקורות על ראשיתו של הישוב היהודי ובהצגת הקונפליקט הדתי־תרבותי בין החסידות וההשכלה באישיותו של הרב ישעיה־מאיר שפירא ומאבקו עם ה„חצר" המפורסמת של האדמו״רים מצ׳ורטקוב — בכל אלה לא הושגה, לדעת כותב הטורים, אלא מקצתה של התמונה ההיסטורית־חברתית והכלכלית־תרבותית של קהלת צ׳ורטקוב. כל עיר ועיירה במזרח־אירופה ייצגה „עולם ומלואו" של חיים יהודיים, תכני־תרבות, הווי דת ומנהגים, מסורת דורות, תסיסה לאומית־ציונית מזה ודחף מהפכני של הנוער ואנשי־עמל לאור ההישגים הראשונים של המהפכה האוקטוברית ששכנה ממש על סיפה של צ׳ורטקוב מזה, ולמרות זאת נודעה יוקרה ייחודית לקהלת צ׳ורטקוב, ששימשה עיר־מחוז ומרכז־חיים ותרבות ליהודי הסביבה בדורות האחרונים לפני השואה.

בספר „יזכור" זה ניסינו, — פעילי ארגון יוצאי צ׳ורטקוב בישראל, הועד הציבורי להוצאת ספר „יזכור", המערכת שעסקה באיסוף החומר, המשתתפים בפרי עטם, שרובם המכריע אינם סופרים ולא בני־סופרים, וכותב טורים אלה — למסור למעלה מ„קוצו־של־יוד" מיוקרה זו, מחן יהודי־צ׳ורטקובאי־ייחודי האצור אולי בין־השיטין יותר מאשר בכתוב ובמובא בזכרונות, ברשימות, בסיפורים, במאמרים, בעדויות ובתמונות. צ׳ורטקוב היתה עיר של עממיות יהודית שוקקת ויוצרת, עיר האדמו״רים ועיר ההשכלה, קהלה שנבעו בה ראשוני הפרצים של האינטליגנציה היהודית המתבוללת וישוב יהודי צפוף השומר אמונים למסורת ומתלהב מרעיון שיבת־ציון, הציונות המדינית של ד״ר ב.ז. הרצל ופעילים נלהבים הנחלצים למאבק הפוליטי על זכויות היהודים לייצוגם בפרלמנט של הקיסרות האוסטרית כאזרחים גאים ושווי־זכויות. גאוות העיר על האינטליגנציה היהודית שבלטה בראשית המאה העשרים, והורתה בשכבות העממיות של הישוב ושלא התרחקה מהם ומחייהם, אלא כדי שיעור הצדקת חיפוש דרך להגותה, להופעתה הייחודית בקרב היישוב כשהיא משמשת תוצר נאמן של דורות יהודים שחיו ופעלו בקהלת צ׳ורטקוב. ביטוי נאמן לאופייה הייחודי של האינטליגנציה היהודית ניתן בשיתוף הפעולה הנלהב עם הסופר א. ליטווין, שכתב את מיטב הרשימות והרפורטז׳ות שלו מחיי היהודים בגליציה המזרחית הודות למסירותם הרבה של נציגי האינטליגנציה העיירתית בצ׳ורטקוב. צ׳ורטקוב לא הקימה גלריה של מלומדים,

אסכולות בציונות, מורי־דרך בפולקיזם או ביידישיזם קיצוני, אולם היא שימשה ביטוי עממי חינני, מקורי ושרשי לכל התנועות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות שמצאו להן מהלכין ומשמשים בקודש בקרב מנהיגי ופעילי החברה היהודית בעיר.

זו צ׳ורטקוב — ואלה היו יהודיה, חולמיה ולוחמיה, מנהיגיה ודבריה, עשיריה וענייה, הלומדים שבה ועמי־הארצות שבה, חסידים נלהבים של האדמו״רים ושפירא׳ניקים מפוכחים אולם מאמינים גם הם באורה של ההשכלה ובתפקידה ההיסטורי הייחודי של התנועה היהודית הלאומית כפי שנתגלמה בהסתדרות הציונית, במפלגותיה ובתנועות הנוער החלוציות, העיר המתיימרת להיות עריסתה של תנועת הנוער „השומר־הצעיר״ ומשום כך מקום צמיחתה של תנועת ההתחדשות הלאומית והחברתית ההיסטורית של הנוער היהודי בגולה.

עיר זו ויהודיה — אינם עוד. השואה האיומה ערתה עד היסוד בקהלת צ׳ורטקוב הקדושה. יהא ספר „יזכור״ זה מצבה חיה לזכרם, נר תמיד לנשמתם ומקור התייחדות עם עברה המפואר של הקהלה, מאבקיהם, כשלונותיהם והישגיהם של יהודיה — ועל כך יסופר בדפים אלה להלן.

*

קודם שנפרט את תכנו, מדוריו והמיבנה של ספר „יזכור״ זה, עלינו לטפל בבעייה עקרונית המבהירה את צורת ההגשה של החומר התיעודי ובעיית העריכה הכרוכה בה.

נעלה מכל ספק שאילו קיבל את החומר שהוגש בספר זה בטרם הדפסתו אדם שאומנותו מדעי החברה והיהדות, היה יכול לכתוב עבודה מקיפה, אולי גם מעמיקה, בתולדותיה, חייה, מהותה, תכנה, תרבותה וחברתה של קהלת צ׳ורטקוב. אולם מאחר שהתפקיד היחידי של ספר זה הוא לשמש עדות חיה לקהלה שנספתה באימי השואה, כפי שהיא מצטיירת בעיני בניה־בוניה־שרידיה בישראל ובתפוצות, ובעיקר תפוצת ארצות־הברית של אמריקה הצפונית, שומה היה על המערכת למלא את המשימה הראשונית הזאת. ואמנם ככה הוגדרה הפעולה שהיתה כרוכה באיסוף החומר, ניפויו, עריכתו והדפסתו כספר „יזכור״ לקהלת צ׳ורטקוב. בתקופה זו של תיעוד החיים היהודיים והנצחתם בעשרות ומאות ספרי „יזכור״ טרם הגיעה שעתו של החוקר וההיסטוריון. הדור אשר הכיר את החיים ב„בית הישן״ — אותה „אַלטע היים״, כפי שהיא מכונה בפי הדור שלנו — אותו דור שמבשרו חזה אימת־האימים של השואה, שטרם היה כדוגמתה בתולדות עמנו חי עדיין. שום עבודת מחקר לא תצלח היום להקיף את מימדי החורבן מזה ולהקים מיבנה אדריכלי מושלם ואחיד שיתאר את חיי ההמונים במזרח־אירופה על כל שלל־גוניהם מזה. סבירה איפוא הדרך אותה נקטו העורכים של ספרי ההנצחה, למסור חומר תיעודי, לאסוף מיסמכים, רשמים, עדויות, מאמרים, חומר סטטיסטי ועוד שישמשו גם עדות חיה לקהלות ישראל שהושמדו על ידי האיומה שבחיות הרצח שהולידה האנושות וגם מקור נאמן לאנשי המדע ולהיסטוריונים לימים יבואו להקים בנין מדעי והיסטורי מפואר לשליש עמנו שנספה בשואה והיה מקור חיים והשראה לדורנו ולדורות הבאים אחרינו.

אופי ספציפי זה של הספר העמיד לפני כותב הטורים את הבעייה הפשוטה — והמסובכת — כאחד: כיצד עורכין? הנקל היה לשכתב את כל החומר בסגנון אחיד, סגנונו של העורך, והספר המודפס היה מופיע בשפה בהירה, מדוייקת אולם

לא כנה. מה שנשאר מצ׳ורטקוב, מחייה, מנהגיה, מסורתה, אורח דיבורה, הפולקלור שלה וצורת תגובותיה לתופעות ולאירועים נשתמר עדיין בבניה־שרידיה של הקהלה. מאחר שהכותבים, רושמי־הרשומות, המחברים כולם, ביוצאים־מן־הכלל מעטים, הם בני־עיר המעלים זכרונות מימי עברם בצ׳ורטקוב כשהם היו עדיין צעירים וקולטים רשמים מהווי העיר ויהודיה, נעלה מכל ספק, שהם מוסרים בדבריהם וברשימותיהם הדים נאמנים מאורח הדיבור והכתיבה, נוהג ספור והעלאת זכרונות, דברי־חידודין ובדיחות־עם עסיסיות שנשתמרו אתם, כפי שנשמעו בחוצות צ׳ורטקוב, ב„שטיבלעך" שלה ובבתיה.

לדעתנו, נכס יקר הם, צורת העלאת הדברים, סגנון כתיבתם, אורח מסירת האירועים ומשום־כך נודע ערך רב לעריכה זהירה, שאינה מקפחת את עסיסיותם הראשונית של הדברים הכתובים ומנסה להכניס את השינויים ההכרחיים כדי להתקינם לדפוס. אין טעם לכן לטענה, שהושמעה לא פעם מאת מבקרים אניני־טעם לכאורה, המדברים על כתיבה עלגת ועריכה רשלנית המקובלות בספרי „יזכור" רבים. אנינות־הטעם האמיתית והכנה לדעתנו מקורה בראיית ההווי, אורח ההבעה, צורות הסיפור וחן הפשטות העממית העולה מן הכתוב על ידי שרידי האינטליגנציה של קהלת צ׳ורטקוב ועסקניה הצעירים שראשיהם הכסיפו בינתיים. דרך זו נקט העורך, ואם חלו פה ושם טעויות־ניסוח ושיבושי־עריכה הרי קרו הדברים לא משום קוצר־רוח אלא מתוך רתיעה שלא לחבל בביטוי עממי, באורח דיבור מקובל בקרב יהודי גליציה המזרחית וגם בגלל החשש שמא ייפגעו דברים מקוריים. נקטנו איפוא בכלל, שבמקרה של חוסר־וודאות השארנו את הרשימות, הזכרונות, התעודות והמאמרים ככתבם וכלשונם באותם מקומות שהיו חייבים אולי עריכה מדוקדקת יותר. כלל זה, לדעתנו היה מחייב וקובע, והיה נקוט בידינו מלכתחילה בגשתנו לעבודת הכתיבה מחדש של כל כתב־יד שהוגש לנו, בדיקת האוטנטיות שלו ולאחר־מכן עריכה ראשונה ושנייה — ולפעמים גם שלישית — עד שהוצאנו מתחת ידינו דבר תקין בתנאים הנתונים.

לא נקטנו, כמו כן, חלוקת החומר לשתי שפות נפרדות, עברית ויידיש בגלל שתי סיבות: הראשונה מעשית, היות והחומר שנאסף לא היה בכוחו לפרנס ראייה מושלמת של חיי צ׳ורטקוב משני צידי המטבע הלשונית שהיתה שגורה בקהלת צ׳ורטקוב. החומר למעשה, השלים את עצמו בשתי השפות ורק על ידי הגשה כוללת ומקיפה ניתן היה להשיג במידה ידועה את המטרה שהציגוה לעצמן הועדה והמערכת של ספר „יזכור" זה. הסיבה השניה נעוצה בגישה ייחודית להבנת המציאות היהודית כפי שנשתקפה בחיי יומיום לא בלבד בקהלת צ׳ורטקוב. חייהם, מנהגיהם, תפלותיהם, מכתביהם, משנתם ואורח דיבורם של יהודי מזרח־אירופה היו רוויים עברית כשהיא ארוגה בתוך המסכת הלשונית העממית של שפת יידיש. אחד מקרא ושניים תרגום הפכו הווי־תרבותי לאומי מימים קדמונים של עזרא ונחמיה ועד המאה העשרים של המוני היהודים במזרח־אירופה. על ידי הבאת דברי המשתתפים בספר „יזכור" זה, בשפתם הם, בעברית או ביידיש, הושג שלב נוסף בראיית ההווי היהודי באורח דיבורו, כתיבתו והגותו הייחודית שהתבטאה בדורות האחרונים בגולת מזרח־אירופה בדו־לשוניות עסיסית ומקורית. אנו מתרחקים ביודעין מעצם הוויכוח — שבמקרה שלנו אינו תופס כלל — היש מקום להוצאות דו־לשוניות בישראל, מאחר שהסיבות שהניעו אותנו לנקוט בדרך הדו־לשונית הן לגמרי שונות ונארגות במישור אחר לחלוטין הרחק מעצם הויכוח העיוני־תרבותי המתעורר לפרקים בקרב חוגי סופרים, מסאים ועתונאים בארץ.

ספר „יזכור" של קהלת צ׳ורטקוב ערוך מסכות־מסכות, הן מבחינה כרונולוגית והן מבחינת תוכן העניינים. הספר פותח בעבודה מדעית רצינית מאת הרב ד"ר אפרים זוננשיין על „פנקס קהלת צ׳ורטקוב" והקדמה מפרי עטו של המלומד ד"ר מאיר בלבן. צ׳ורטקוב היתה מאלה הקהלות שמנהיגיהם היו מושרשים בהווי החיים המתרקמים והכירו בערך הרב של העלאת פרקי חיים ב„פנקס" הקהלה, ששימש מעין „דברי הימים" של קהלות עתיקות ומפורסמות בפולין הקונגרסאית בשתי הגליציות, בליטא ובאיזורים רבים אחרים באירופה המזרחית. כבר בשנת קפ"ז (1437) נזכר המקום שנקרא על שם בעליו „צ׳ורטקוביצי" וקיימות עדויות על ישוב יהודי בעיר. המחבר מסתמך על עדויות היסטוריות, ספרי־מחקר, יצירותיו של ק. א. פראנצוז, סופר יהודי יליד צ׳ורטקוב, שרבים מספריו הכתובים גרמנית תיארו את חיי העיר צ׳ורטקוב ויהודיה, אולם עיקר עניינו של ד"ר א. זוננשיין הוא ניתוח תוכנו של פנקס הקהלה, העניינים הרשומים בו, רבנים ומורי צדק שכיהנו בקהלה, פקידי הקהל וממוניו, בית הכנסת, הכנסות והוצאות הקהלה וכמו כן הבאת תעודות, ככתבן וכלשונן, להדגמת אורח הכתיבה של הרשומות בפנקס הקהלה, שהיה מיסמך רשמי ואיסור חמור חל על שינוי במובאות, מחיקת עובדות או שינוי גירסאות. מחקר זה של הרב ד"ר א. זוננשיין מפענח את שרשיה העמוקים וחייה עתירי הדורות של קהלת צ׳ורטקוב.

הישוב היהודי הצ׳ורטקובאי הקים מתוכו אמנים עלומי־שם, שנתנו ביטוי ליכולתם כפסלים חורתי־מצבות (ראה עמ׳ 44, 162, 163, 164) ששמם נודע מעבר לתחומי הקהלה המקומית. נעלה מכל ספק, שהמצבות האלה מקורן בפעילות אמנותית יוצרת שהגיעה לידי ביטוי בולט בעיקר באמצעית המאה השמונה־עשרה. המצבות הנושאות את התאריכים משנת תקי"ט (1759) בעמ׳ 162, משנת תקכ"ב (1762) בעמ׳ 163, מצבה מפוארת ומקורית ביותר משנת תק"ד (1744) באותו עמוד והמצבה בצורת „מדליון" משנת תקט"ז (1756) בעמ׳ 164, מוכיחות על התפתחותה של קבוצת אמנים בקהלת צ׳ורטקוב, שבהתאם לתנאים ולתקופה, מצאו להם שדה־פעולה נרחב לביטוי דמיונם היצירתי המקורי בחריתת מצבות אמנותיות שהיו שם־דבר במזרח־גליציה. מודעת היא, שאין פריחה אמנותית ללא תשתית חברתית־תרבותית דשנה ורובד סוציאלי של אנשים שוחרי־אמנות הנזקקים לשירותיהם של אנשי־היצירה. המחצית השניה של המאה השמונה־עשרה היתה מעין „רינסנס" אמנותי מקומי, שביטויו כולו יהודי־מקורי שהונצח במצבות לדורות הבאים.

שמה של צ׳ורטקוב נישא על כל לשון והתפשט מעבר לגבולות גליציה ופולין ושמעה הגיע עד הארצות השכנות עם הקמת ה„חצר" של אדמו"רי צ׳ורטקוב על ידי מיסדה ומכוננה הרבי ר׳ דוד משה פרידמן, בנו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. תקופת הזוהר של ה„חצר" הצ׳ורטקובאית נמשכה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שבעקבותיה נשתקע ר׳ ישראל, בנו של ר׳ דוד־משה, בוינה שהפכה למקום מושבה של ה„חצר". אולם, הביקורים מפעם לפעם, בימי חג ומועד בצ׳ורטקוב הפכו למסע נצחון של הרבי מצ׳ורטקוב לאורך כל המסלול מוינה הבירה ועד צ׳ורטקוב. ה„חצר" של ר׳ דוד משה פרידמן העלתה את שמה של העיר לשם מוכר ומהולל בקרב יהדות מזרח־אירופה, אם כי בקהלה היהודית עצמה התפתח תהליך חברתי־דתי ייחודי שעורר מאבק פנימי ומחלוקת שהיו לו השלכות מרחיקות־לכת על חיי היהודים בצ׳ורטקוב.

המאבק התחיל בהתמודדות האישית המופלאה של הרב ישעיה־מאיר שפירא, שנתקבל כרב הקהלה הצ׳ורטקובאית לפני שר׳ דוד־משה פרידמאן הקים את

ה„חצר" שלו בצ׳ורטקוב בארמון נסיכים שנרכש על ידי חסידיו־מוקיריו. הרב ישעיה־מאיר שפירא לא היה „מתנגד" במובן המקובל לדרכיה של החסידות וצדיקיה, אלא גרס את דרך התורה והעבודה כדרך חיים לכל יהודי, מבלי שיתקומם נגד דרכם של אחרים ביהדות. ההתמודדות החלה כאשר חסידי הרבי מצ׳ורטקוב רצו לכוף את רצונם וממשלתם על הקהלה ועל רב העיר. מכאן ואילך החל מאבק קשה בין ה„חצר" החזקה והעשירה ובין רב העיר העני החי על משכורתו הדלה ששולמה לו מקופת הקהלה. הרב המשכיל, שהיה גם מראשוני „חובבי־ציון", כתב מאמרים בעתונות העברית של התקופה והקים את בית־הכנסת „יד חרוצים" של בעלי־המלאכה הצ׳ורטקובאים, להם דאג, אתם למד תורה ובחברתם מצא לו מישען ונחמה פורתא במאבק האיתנים נגד גבאי ה„חצר" וחסידיה. מאבק זה היה „קולטור־קאמף" במיטב המסורת של התופעה לא בלבד בחברה היהודית בין התפיסה החסידית־מיסטית שכולה, סוד, רז ופלא ובין הגישה הרציונלית, המפוכחת, המדעית והמציאותית לחיים ולהבנת תפקידו של האדם בחברה וביקום. להתמודדות זו, שנמשכה גם לאחרי פטירתו של הרב ישעיה־מאיר שפירא, היו תוצאות מיידיות בגלל הפירוד שקם בקהלת צ׳ורטקוב כי נאמני הרב שפירא הקימו „קלויז" משלהם וכמו כן תוצאות לטווח־ארוך בעוררה תנועה חברתית־עממית, ששימשה לאחר־מכן בסיס להתפתחות התנועה הלאומית־ציונית, בעוד ה„חצר" הצ׳ורטקובאית היססה להתייצב בראש התנועה הציונית דתית ור׳ ישראל פרידמן נעשה במשך הזמן לאחד ממיסדיה של התנועה החרדית־האורטו־דוכסית „אגודת ישראל" שעד היום הזה היא מתנגדת לתנועה הציונית אם כי משתתפת בחיי המדינה שנבנתה וקמה על ידי מיפעל־אדירים היסטורי של התנועה הציונית.

ה„חצר" של אדמו"רי צ׳ורטקוב ואישיותו של הרב ישעיה־מאיר שפירא הטביעו את חותמם על התפתחותה של צ׳ורטקוב שהפכה למרכז תרבות ותורה שקרן באורח ישיר על העיירות שבגליציה המזרחית והשפיע גם על מקומות מרוחקים יותר ברוח היוצרת והעסקנות הציבורית־פוליטית של מנהיגי הישוב ודבריו.

ביטוי נאמן לכך ניתן לתנועה הציונית שהתפתחה בצ׳ורטקוב והקימה שורה של מנהיגים, צירים לקונגרסים הציוניים, פעילי קרנות וכמו כן היתה עריסתה של תנועת הנוער המקורית „השומר־הצעיר" שסללה לה דרך רעיונית־חברתית עצמאית שדרשה הגשמה חלוצית בארץ־ישראל מאת כל בוגרי התנועה. החיים הציוניים היו תוססים, חדורי־אמונה והתלהבות של עושים במלאכת הקודש. הגיבוש הרעיוני, התפשטותה של התנועה הציונית וההתפתחות המדינית־חברתית באוסטריה, ברוסיה ולאחר־מכן בפולין העצמאית השפיעו על הערנות החברתית־פוליטית של הנוער הצ׳ורטקובאי שהשתתף במרץ ובתנופה, בעיקר בשנות העשרים והשלושים למאתנו, בתחייה החברתית־תרבותית הגדולה שהקיפה את יהדות מזרח־אירופה. המפלגות הציוניות מפתחות פעילות ענפה, קמות תנועות־הנוער הציוניות, מתארגנות פלוגות הכשרה וצ׳ורטקוב משתתפת בבנין הארץ בראשוני העולים מלפני מלחמת העולם הראשונה ובזרם גובר של עליית הנוער החלוצי בשנים שבין שתי מלחמות העולם.

צ׳ורטקוב היתה כמו כן מרכז לפעילות תרבותית שהקימה מתוכה עסקנים נאמנים שטרחו להחדרת הספר בקרב הנוער ולכל בית יהודי בצ׳ורטקוב. תולדות הספריות והתפתחותו של ה„י.ל. פרץ פאריין" מובאים בספר זה בהרחבה ומוגשים

פרקי־זכרונות מעניינים על הפעילות התיאטרונית והמקהלות על ידי עסקנים שפעלו הן באורח עצמאי והן על ידי המפלגות והאירגונים, וגם להצגות בעברית. הפעילות התרבותית בשפת יידיש ידעה תקופת פריחה בקהלת צ׳ורטקוב בשנות העשרים והשלושים, למרות שה„יידישיזם" כתנועה לוחמת אנטי־ציונית מעולם לא איפיינה את תכנה התרבותי היידישאי בצ׳ורטקוב. אולי יש לזקוף את התופעה הזאת על העובדה שמפלגת ה„בונד" לא היכתה שרשים במציאות החברתית של יהודי צ׳ורטקוב וסביר שהפעילות התרבותית בשפת יידיש היתה ביטוי נאמן להווי חברתי מסויים מאחר שהמוני הנוער ובעלי־המלאכה ששפת דיבורם היומיומית היתה יידיש, קיבלו באורח טבעי את התפתחות הספריות, הצגות התיאטרון, הנשפים הספרותיים, ההרצאות של סופרים־אורחים והופעות מרצים מקרב האינטליגנציה המקומית ואישיה הבולטים. ביקורי הסופרים האורחים כגון פרץ מארקיש, אלטר קאציזנה, ש. ניגר, ז. סגלוביץ, י. מסטבוים ואחרים, וכמו כן ביקורה של המשוררת אלישבע הפכו לאירועים ספרותיים חברתיים חשובים בחיי צ׳ורטקוב. סביר, שביקורי התיאטרונים הגדולים של פולין, ה„וויקט" עם אידה קמינסקה וזיגמונט טורקוב ועוד, הופעותיו של הקריין הנודע הרץ גרוסברד מילאו תפקיד חשוב ביצירת הווי־תרבות בישוב היהודי המקומי.

תפקיד תרבותי־לאומי ממדרגה ראשונה נודע לתנועה העברית בצ׳ורטקוב שמקורה בבית הספר העברי מלפני מלחמת העולם הראשונה בתנועות הנוער הציוניות ושיאה בייסוד הגמנסיה העברית בצ׳ורטקוב. בספר זה מובאים פרקי־זכרונות ורשימות על פעילותם הברוכה של עסקני התרבות והחינוך העברי בקהלת צ׳ורטקוב, שהפכה למרכז השראה והשפעה לכל עיירות הסביבה.

באהבה ובגעגועים נזכרים בני־צ׳ורטקוב בחזן חיים־מאָניש לאה׳ס, שהנעים בנגוניו ובתפלותיו את הקהל בבית־הכנסת של הרבי מצ׳ורטקוב, החזן מאָניש היה איש המוסיקה והנגינה, חזן בעל־רגש ויוצר „נוסח צ׳ורטקוב" בחזנות. כותבי הרשומות והזכרונות מעלים על נס את אישיותו האמנותית של ר׳ מאָניש חזן, את כושרו כמלחין, יוצר לחנים מקוריים, מדריך המקהלה ואמן שהקים אסכולה ותלמידים שהיו חזנים בעלי מעמד והשפעה בבריטניה הגדולה ובארצות־הברית.

חייה התוססים של צ׳ורטקוב היהודית מוצאים להם ביטוי נאמן בהעלאת זכרונות על פעולת המוסדות בקהלה, אם זה קופת גמילות־חסדים שעשתה רבות למען סוחרים ובעלי־מלאכה במאבקם היומיומי הקשה למען קיומם, אם זה בית־היתומים או מושב הזקנים. ערך רב נודע לבתי־כנסת ומוסדות תורניים בצ׳ורטקוב, כגון ה„וויז׳ניצר קלויז", ה„קלויז של חסידי סטרטין", „בית הכנסת הגדול", „בית מדרשו של הרב ר׳ הירשל", או חברת לומדי תורה, ש״ס ומשניות. רב־אנפיותם של החיים היהודיים בצ׳ורטקוב, ערנותם הציבורית, צמאונם לדעת ולתורה, נכונותם למעשים טובים ולהגשת עזרה סוציאלית שלא על מנת לקבל פרס, מעלים לפנינו בספר „יזכור" זה דמויות אציליות מבני הקהלה היהודית שהיתה למרכז חיים וכוח משפיע על החיים היהודיים בגליציה המזרחית.

בספר נעשה נסיון רציני להגיש לקורא תמונה מקיפה על מצבה הכלכלי של קהלת צ׳ורטקוב מראשית המאה העשרים ועד השואה. אם הסטטיסטיקות אינן מבוססות על נתונים מדעיים, יש בכל זאת ערך רב לתמונה המתקבלת מהמיספרים המובאים בספר. החלוקה של הפרנסות היהודיות חופפת את הנתונים המדעיים של מחקרים סוציולוגיים שנעשו משך שנים על המצב החברתי־כלכלי של המוני היהודים במזרח־אירופה בכלל ובפולין בפרט. בעיר התארגן איגוד מקצועי פעיל

של פקידי־מסחר יהודיים והחברה החקלאית היהודית שמקום מושבה היה בלמברג פעלה רבות בסניף הצ׳ורטקובאי התוסס. בספר מובא תיאור יפה של ה„יאַר־יריד״ בצ׳ורטקוב המהווה חלק אופייני של ההווי החברתי־כלכלי של כל עיר ואם בישראל במזרח־אירופה, תיאור התנאים הפוליטיים בהם חיו היהודים בפולין העצמאית, שדחקה את רגלי המפרנסים היהודים מעמדותיהם הכלכליות ושברו את מטה לחמם, תיאור תנאי הדיור בעיר, המוסרים תמונה נאמנה מהחיים היהודיים בצ׳ורטקוב, פרנסותיהם, מקורות קיומם ומאבקם הבלתי־פוסק עם התנאים הקשים.

בפרקי הזכרונות הרבים המובאים בספר יש להסב את תשומת־הדעת על מאמרו של ישראל הויזר „שרה נפתלי׳ס ספרים־געוועגבעל״ המהווה לכל הדעות פרק נכבד בתולדות חייה התרבותיים של צ׳ורטקוב בשלהי המאה התשע־עשרה והשנים הראשונות של המאה העשרים. תופעה מיוחדת במינה, הוא „השותק״ בחדרו של הרבי מצ׳ורטקוב, שהפך בחייו לאגדה ואיש־מיסתורין, וכמו כן מובאות דמויות שונות ופרקי זכרונות כלליים ומשפחתיים המרחיבים את יריעת ההיכרות עם חיי החברה והמשפחה בצ׳ורטקוב היהודית.

מדור „השואה״ מסיים את ספר „יזכור״ במסירת זכרונות, כתיבת תעודות אנושיות מזעזעות על חורבנה של צ׳ורטקוב. הקורא ימצא כאן דין־וחשבון מחריד על קורות קהלת צ׳ורטקוב בכלל ועל פרשות זוועה, סבל ומאבק נואש של יחידים, שהחזיקו מעמד ועברו בדרך יסורים איומה עד שזכו לראות במפלת החיה הנאצית. יש בספר מיסמכים אנושיים המזעזעים את נפש הקורא עד היסוד ותיעוד פשעים ורצח שאין האדם יכול לעמוד בהם. כמה מאנשי צ׳ורטקוב עשו רבות להביא פושעים נאציים לדין ואמנם העמדו כמה מראשי הרוצחים למשפט ובאו על עונשם. אין כמובן כל השוואה בין החטא האיום של רצח קהלות שלמות ועם שלם ובין העונש אולם ההכרה שפושעים ומרצחים מסתובבים בראש חוצות וחיים את חייהם בשקט ובשלווה בחוג משפחתם היא שבאה על סיפוקה בנקמת משפט על רוצחים ופושעים ארורים מאדם.

בספר נזכרים שמות חיילים אמיצים וגבורים שנלחמו בצבאות מעצמות־הברית נגד הנאצים. רבים נפלו כחיילים בצבא הפולני, רבים כחיילים בצבא האדום, רבים נפלו בגיטו בראש מורם בהושיטם עזרה לנדכאים וחלכאים רבים נפלו כפרטיזנים ביערות ואחד בן־צ׳ורטקוב נפל כלוחם וגיבור המחתרת הצרפתית, ורבים רק שמותיהם נזכרו ואין יודע היכן נלחמו ומתי נפלו. לבסוף מובאים שמות ותמונות הלוחמים שזכו לראות בנצחון על החיה הנאצית ותרמו בדמם ובמאבקם הבלתי־פוסק להבסתו.

סיומו של ספר „יזכור״ לקדושי קהלת צ׳ורטקוב, במודעות־אבל, הנצחת בני־משפחה, קרובים וידידים על ידי אלה שזכו ונותרו בחיים, וכמו־כן רשימת הקדושים שניספו בשואה על ידי קַלגסי האימים של הס. ס. הנאציים ימ״ש.

יהא ספר הנצחה זה לזכרון בביתו של כל יהודי צ׳ורטקובאי בישראל ובכל אתר ואתר הנמצא כמטחוי־זרוע לכל המשתוקק להזדמן מחדש במחיצתם של דורות צ׳ורטקובאים שהיו ואינם עוד.

יהא ספר „יזכור״ זה תעודת־חיים לקהלה יהודית מפוארת ועתירת־מעשים ויהא זכרה שמור לעד בלבות בניה־שרידיה והדורות הבאים אחריהם לבנין וליצירה.

ד״ר ישעיהו אוסטרידן

אַרייַנפיר

(געקירצט)

די דערעפנונג־ווערטער ווערן געשריבן ביים פאַרענדיקן אַ באַשיידענע אויפגאַבע צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים פון דער טשאַרטקאָווער קהילה אין דעם יזכור־בוך. טראָצדעם וואָס אין דעם ספר איז אַריינגעלעגט געוואָרן אַ מיזאַמע אַרבעט ביים אויפּדעקן יעדן מעגלעכן פרט אין דער געשיכטע פון דער קהילה, אין אויפזאַמלען ידיעות וועגן געזעלשאַפטלעכן, עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן, וועגן סאָציאַלן מצב, די פּאָליטיש־עקאָנאָמישע באַדינגונגען און די געזעלשאַפטלעכע־לאָקאַלע באַציונגען פון יישוב מיט די שטאָטישע און קרייז־מאַכטהאָבער, אין זוכן בילדער פון פאַרגאַנגענע תקופות וואָס זאָלן וויזועל דערנענטערן די אַמאָליקע געזעלשאַפטלעכע און פערזענלעכע ווירקלעכקייט אין וועלכער עס האָבן געלעבט טשאַרטקאָווער יידישע משפחות, אין אויפדעקן מקורות וועגן דער בראשית־תקופה פון אָרטיקן יידישן יישוב, און אַרויסברענגען דעם רעליגיעז־קולטורעלן קאָנפליקט צווישן חסידות און השכלה אין דער פערזענלעכקייט פון הרב ישעיה־מאיר שפּירא און זיין קאַמף מיטן באַרימטן „הויף״ פון די טשאָרטקאָווער רביים — מיט דעם אַלעם איז נישט דערגרייכט געוואָרן — אין דער מיינונג פון שרייבער פון די שורות — ווי נאָר אַ טיילווייז בילד פון געזעלשאַפטלעך־היסטאָרישן און קולטורעל־עקאָנאָמישן מצב פון דער טשאָרטקאָווער קהילה. יעדע שטאָט און שטעטל אין מזרח־אייראָפּע האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן „עולם ומלואו״ פון יידיש־לעבן, קולטור־ווערטן, אַ ווירקלעכקייט פון אינהאַלטן, רעליגיע, מנהגים, טראַדיציעס פון דורות, אַ נאַציאָנאַל־ציוניסטישע פערמענטירונג פון איין זייט, און אַ רעוואָלוציאָנערער אימפּעט פון יוגנט און אַרבעט־מענטשן אין ליכט פון די ערשטע דערגרייכונגען פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וואָס איז פאָרגעקומען ממש אויף דער שוועל פון טשאָרטקאָוו, פון דער צווייטער זייט, — און דאָך האָט די יידישע קהילה פון טשאָרטקאָוו געהאַט אַ באַזונדערן פּלאַץ און אַ ספּעציפישן כאַראַקטער, זייענדיק אַ קרייז־שטאָט און אַ יידישער לעבנס־און־קולטור צענטער פאַר די יידן פון דער גאַנצער געגנט אין די לעצטע דורות פון פאַרן נאַצי־חורבן.

אין דעם יזכור־בוך האָבן מיר — די אַקטיוויסטן פון טשאָרטקאָווער פאַרבאַנד אין ישראל, דער געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט פאַר אַרויסגעבן דעם ספר, די רעדאַקציע־קאָלעגיע וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אויפזאַמלען די מאַטעריאַלן, די איינטיילנעמער אין ספר וואָס זענען אין אַלגעמיין נישט קיין פען־מענטשן און דער שרייבער פון די שורות, — זיך באַמיט אָפּגעבן מער ווי אַ „קוצו־של־יוד״ פון דעם ספּעציפישן יידישן טשאָרטקאָווער חן וואָס קוקט אַפיר פון צווישן די שורות אפשר פיל מער ווי פון דאָס געבראַכטע און געשריבענע אין די זכרונות, פאַרצייכענונגען, דערציילונגען, מאמרים, עדות־זאָגן און בילדער. טשאָרטקאָוו איז געווען אַ שטאָט פון יידישער שעפערישער פאָלקסטימלעכקייט, אַ שטאָט פון אדמו״רים און פון השכלה, אַ קהילה אין וועלכער עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַוויזן די ערשטע שפּראָצן פון דער אַסימילירנדיקער־זיך יידישער אינטעליגענץ און

וואָס האָט אָבער פאַרמאָגט אַ גרויסן ישוב וואָס איז געווען געטריי דער טראַדיציע און פול מיט התלהבות פאַרן אידעאַל פון שיבת־ציון, פאַרן פּאָליטישן ציוניזם פון ד״ר ב. ז. הערצל, ווי אויך ענטוזיאַסטישע אַקטיוויסטן אין קאַמף פאַר די פּאָליטישע רעכט פון די יידן און זייער רעפּרעזענטאַנץ אין פּאַרלאַמענט פון דער עסטרייכיש־הונגאַרישער אימפּעריע ווי שטאָלצע און גלייכבאַרעכטיקטע בירגער. דאָס יידישע טשאָרטקאָוו האָט זיך געגרויסט מיט איר אינטעליגענץ, אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, וואָס איז געווען פאַרוואָרצלט אין יידישן פאָלקסטימלעכן לעבן און האָט זיך נישט דערווייטערט פון די מאַסן און מיטגעגאַנגען מיט זיי צוזאַמען דעם פולן לעבנס־וועג. אַ געטרייען אויסדרוק פאַר דעם ספּעציפישן כאַראַקטער פון דער טשאָרטקאָווער אינטעליגענץ באַקומען מיר פון זייער איבערגעגעבענער מיטאַרבעט מיטן שרייבער א. ליטווין, וואָס האָט אָנגעשריבן זיינע בעסטע סקיצן און רעפּאָרטאַזשן פון יידישן לעבן אין מזרח־גאַליציע, אַ דאַנק זייער ענטוזיאַסטישער קאָאָפּעראַציע. דאָס יידישע טשאָרטקאָוו האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין גאַלעריע פון געלערנטע, ציוניסטישע אידעאָלאָגן, פּרעדיקער פון פאָלקיזם אָדער אָנהענגער פון ראַדיקאַלן יידישיזם, אָבער זי האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ חנ׳עווזדיקן, פאָלקסטימלעכן און וואָרצלדיקן אויסדרוק פון אַלע געזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און פּאָליטישע באַוועגונגען, וואָס האָבן געהאַט זייערע לאָקאַלע וואָרט־זאָגער און איבערגעגעבענע אַקטיוויסטן.

דאָס איז געווען טשאָרטקאָוו און אירע יידן, אירע אידעאַליסטן און קעמפער, וויזיאָנערן און מנהיגים, שטאָט־גבירים און אָרעמעלייט, אירע לומדים און עמי־הארצים, פאַרברענטע חסידים פון רבי׳ן און באַזאַכטע שפּירא׳ניקעס, וואָס זיי אויך, זענען אויף זייער שטייגער געווען מאמינים פון דער השכלה און פון דער ספּעציפישער היסטאָרישער אויפגאַבע פון דער נאַציאָנאַלער יידישער באַוועגונג, ווי זי איז געקומען צום אויסדרוק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, אירע פאַרטייען, חלוצישע יוגנט־באַוועגונגען, די שטאָט וואָס גרויסט זיך צו זיין דאָס וויגעלע פון דער יוגנט־באַוועגונג „השומר הצעיר״ און דעריבער דאָס אָרט פון וואַנען עס איז אויפגעקומען די היסטאָרישע נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג וואָס האָט אויפגעלעבט און באַפליגלט די יידישע יוגנט אין גלות.

מיר ווילן דאָ באַרירן אַ וועזנטלעך פּראָבלעם, וואָס קלערט אויף די פאָרם פון איבערגעבן אין דעם ספר די מאַטעריאַלן, ווי אויך די פראַגע פון רעדאַקציע וואָס איז דערמיט פאַרבונדן.

עס איז קלאָר, אַז ווען דער גאַנצער מאַטעריאַל וואָס איז פאַראַן אין דעם בוך, וואָלט איבערגעגעבן געוואָרן אין רשות פון אַ וויסנשאַפטלער וואָס פאָרשט די פראַגן פון יידנטום און זיינע פּראָבלעמען, וואָלט ער געקענט אָנשרייבן אַן אומפּאַסנדיקע און טיפזיניקע פאָרש־אַרבעט וועגן דער געשיכטע, לעבן, מהות, אינהאַלטן, קולטור און געזעלשאַפט פון דער טשאָרטקאָווער קהילה. אָבער, ווייל דער ספר איז באַשטימט צו דינען ווי אַ לעבעדיק עדות־זאָגן פאַר דער קהילה וואָס איז אומגעבראַכט געוואָרן אין היטלער־חורבן ווי זי באַקומט זיך און דערשיינט פאַר די אויגן פון אירע געראַטעוועטע יידן, איבערגעבליבענע רעשטן אין ישראל און אין גלות, ספּעציעל אין די פאַראייניקטע שטאַטן, האָט די רעדאַקציע געמוזט דערפילן אין דער ערשטער ריי, אָט די אויפגאַבע. אַזוי אַרום איז טאַקע

פאַרשטאַנען געוואָרן דער ציל פון בוך און די טעטיקייט וואָס איז געווען פאַר־בונדן מיט אויפזאַמלען די מאַטעריאַלן, זיי קלאַסירן, רעדאַגירן און אָפּדרוקן ווי אַ יזכור־בוך פון דער טשאָרטקאָווער קהילה. אין אונדזער תקופה, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש מיט דער דאָקומענטירונג פון יידישן לעבן און פאַראייביקן עס אין צענדליקער און הונדערטער יזכור־ספרים, איז נאָך נישט געקומען די צייט פאַרן פאָרשער און היסטאָריקער. דער דור וואָס האָט געקענט דאָס לעבן אין דער „אַלטער היים" און וואָס האָט מיטגעמאַכט אַלע שוידערלעכקייטן פון נאַצי־אומקום, לעבט נאָך. קיין פאָרש־אַרבעט איז נישט בכוח ביי היינטיקן טאָג אַרומ־נעמען דעם גאַנצן פאַרנעם פון חורבן און אומקום און אויפשטעלן אַ פולן געבוי מיט אַרכיטעקטאָנישער שלמות, וואָס זאָל שילדערן דאָס לעבן פון די יידישע מאַסן אין מזרח־אייראָפּע און זייער פילפאַרביקייט און אַלזייטיקייט. מען דאַרף דעריבער אָננעמען, אַז דער דרך וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר די רעדאַקטאָרן פון געדענק־ספרים, וואָס מיינט, איבערגעבן דאָקומענטאַרן מאַטעריאַל, זאַמלען איינדרוקן, עדות'ן, סטאַטיסטישן מאַטעריאַל, אַרטיקלען א. א. וו. איז אַ ריכ־טיקער, ווייל נאָר אין דער פאָרם קען מען אויסמאָלן אַ לעבעדיק געשטאַלט פון די יידישע קהילות, וואָס זענען פאַרטיליקט געוואָרן דורך דער שוידערלעכסטער רוצחישער האַנט וואָס די מענטשלעכע געשיכטע האָט געקענט. די ספרים וועלן אויך דינען ווי אַ נישט־אויסשעפּבאַרער קוואַל פאַר די צוקונפטיקע וויסנשאַפטלער און היסטאָריקער, ווען זיי וועלן קומען אויפשטעלן אַ דענקמאָל פאַר די אומגע־קומענע מיליאָנען יידן און וועט דינען ווי אַ מקור פאַר די קומענדיקע דורות זיך צו באַקענען מיט זיי.

דער ספּעציפישער כאַראַקטער פון דעם ספר, האָט אַוועקגעשטעלט פאַרן שרייבער פון די שורות די פשוטע, און אויך זייער קאָמפּליצירטע פראַגע, — ווי אַזוי רעדאַגירט מען? עס איז געווען לייכט איבערשרייבן דעם גאַנצן מאַטעריאַל אין איין סטיל, דעם רעדאַקטאָרס, און דער ספר וואָלט טאַקע דערשינען אין אַ קלאָרער און פּרעציזער שפּראַך, אָבער ער וואָלט נישט געווען עכט. אַלץ וואָס איז פאַרבליבן פון טשאָרטקאָוו, פון איר לעבן, מנהגים, טראַדיציע, רייד־פאָרמען, פאָלקלאָר און אופן פון רעאַגירן אויף דערשיינונגען און געשעענישן איז נאָך אויפ־געהיט אין זכרון פון די פאַרבליבענע גראַטעוועטע טשאָרטקאָווער יידן. און ווייל אַלע די וואָס שרייבן אין ספר, מיט קליינע אויסנאַמען, זענען בני־עיר וואָס דער־ציילן זכרונות פון זייער פערזענלעכער פאַראַנגענהייט אין טשאָרטקאָוו, ווען זיי זענען נאָך געווען יונג און האָבן איינגעזאַפּט אין זיך איינדרוקן פון לעבן אין יידישן טשאָרטקאָוו, איז גאָר קיין ספק נישט, אַז זיי גיבן איבער אין זייערע שריפטן און פאַרצייכענונגען געטרייע אָפּהילכן פון די ספּעציפישע פאָרמען פון שרייבן און רעדן, דערציילערישן סטיל, זכרונות, שאַרפזין־ווערטלעך און זאַפטיקע פאָלקס־וויצן ווי זיי האָבן זיי געהערט אויף די גאַסן פון טשאָרטקאָוו, אין אירע חסידישע „שטיבלעך" און אין די היימען.

מיר זענען איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ גרויסער אוצר אָט די פאָרם פון זייער שרייבן, דער אופן פון איבערדערציילן געשעענישן און דעריבער איז פון גרויס וויכ־טיקייט אַ זאָרגפעלטיקער אופן פון רעדאַגירן וואָס היט אָפּ די זאַפטיקייט פון דער פאַרצייכנטער פאָלקסטימלעכקייט און באַמיט זיך נאָר צו מאַכן די נויטווענ־דיקע ענדערונגען כדי זיי ברענגען צום דרוק. עס איז דעריבער גרונדלאָז די טענה, וואָס ווערט נישט איינמאָל אַרויסגעבראַכט דורך קריטיקער־פיינשמעקער, וואָס

באַקלאָגן זיך אויף אַ געשמאַקלאָזן סטיל פון שרייבן און נאָכלעסיקער רעדאַקציע פון די יזכור־ספרים. די אמתע און עכטע פיינשמעקעריי, לויט אונדז נאָך, באַשטייט גראָד אין זען די נאַטירלעכע רייד־פאָרמען, די אופנים פון אויסדריקן זיך, די וועגן פון דערציילן אַ סיפּור־המעשה און דער חן פון פאָלקסטימלעכער פשטות, וואָס קומען אַרויף פון דאָס פאַרצייכנטע דורך די איבערגעבליבענע פערזאָנען פון דער טשאָרטקאָווער אינטעליגענץ און אירע יונגע עסקנים, וואָס אינצווישנצייט זענען זייערע האָר גרוי־געוואָרן. אויף דעם דרך איז געגאַנגען דער רעדאַקטאָר, און אויב עס זענען אַריינגעפאַלן דאָ־און־דאָרט טעות׳ן און רעדאַקציאָנעלע פעלערן, איז עס געשען נישט אויס מאַנגל אין געדולט, ווי נאָר צוליב אויסהיטן זיך פון אויסמעקן אַ פאָלקס־אויסדרוק, אַ רייד־פאָרם וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר די יידן פון מזרח־גאַליציע און אויך צוליב אַ חשש נישט צו באַשעדיקן פאָלקסטימלעכע אָריגינאַליטעט. מיר האָבן דעריבער אָנגעוואָנדן דעם כלל, אַז אין פאַל פון ספק האָבן מיר איבערגעלאָזט דעם סטיל פון די פאַרצייכענונגען, זכרונות און מאמרים ווי זיי זענען געשריבן געוואָרן אין די שטעלן אַוו זיי וואָלטן געדאַרפט באַקומען אַ מער פּרעציזע רעדאַקציע. דער צוגאַנג איז אָנגעוואָנדן געוואָרן ביים אויפסניי־איבערשרייבן אַ כתב־יד, ביים קאָנטראָלירן די אויטענטישקייט פון איבערגעגעבענע פאַלן ווי אויך ביי דער ערשטער און צווייטער — אָפּטמאָל, אויך דריטער — רעדאַקציע, ביז מיר האָבן באַקומען די דעפיניטיווע פאָרם וואָס האָט אונדז אויסגעזען קאָרעקט אין די געגעבענע באַדינגונגען.

מיר האָבן אויך נישט פאַרטיילט דעם מאַטעריאַל אויף צוויי שפּראַכן, עברית און יידיש, צוליב צוויי סיבות: די ערשטע, אַ פּראַקטישע, ווייל דער מאַטעריאַל וואָס איז געשטעלט געוואָרן אין אונדזער רשות איז נישט געווען גענוגנד אָפּצוגעבן אַ שלמות׳דיק בילד פון טשאָרטקאָווער לעבן פון ביידע זייטן פון דער שפּראַכן־מטבע. די צווייטע, נעמט זיך פון ספּעציפישן צוגאַנג ווי אַזוי באַגרייפן די יידישע ווירקלעכקייט ווי זי האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין טאָגטעגלעכן לעבן נישט נאָר פון דער טשאָרטקאָווער קהילה אַליין. דאָס לעבן, מנהגים, תפילות, בריוו, פאָרם פון לערנען תורה און דער אופן פון רעדן פון די יידן פון מזרח־אייראָפּע איז געווען איינגעוווייקט אין עברית און פאַרפלעכט אין פאָלקס־לשון פון די מאַסן, אין דער יידישער שפּראַך. „אחד מקרא ושנים תרגום", איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַל־קולטורעלער שפּראַך־פאָרם פון די קדמוניות׳דיקע עזרא־ונחמיה־צייטן און ביזן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט פון די יידישע מאַסן אין מזרח־אייראָפּע. ביים איבערגעבן דאָס געשריבענע דורך די מחברים אין דער צווייִשפּראַכיקער פאָרם, אין עברית און יידיש, איז דערגרייכט געוואָרן אַ ווייטערדיקער שטאַפּל אין דער דער־קענטעניש פון דער יידישער ווירקלעכקייט, פון ספּעציפישן רייִדן, שרייבן און דענקען וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין די לעצטע דורות פון מזרח־אייראָפּעאישן יידנטום אין אַ זאַפטיקער און אָריגינעלער צוויי־שפּראַכיקייט.

די שטאָט און אירע יידן — זענען שוין מער נישטאָ. דער שווידערלעכער נאַצי־חורבן האָט פאַרטיליקט די הייליקע קהילה פון טשאָרטקאָוו. זאָל דער יזכור־בוך זיין ווי אַ לעבעדיקע מצבה פאַר זייער אָנדענק, אַ נר־תמיד פאַר זייערע נשמות און אַ קוואַל פאַר מתייחד־זיין זיך מיטן פּרעכטיקן עבר פון דער קהילה, אירע יידן, זייערע קאַמפן, דורכפאַלן און דערגרייכונגען — און וועגן דעם ווערט דאָ ווייטער דערציילט.

מכתב הרב מאיר הלוי שטיינברג

ב״ה

לאחינו יוצאי צ׳ורטקוב,

בשביעות רצון ובסיפוק רב שמעתי על הדפסת ספר זכרון לקהלת צ׳ורטקוב שהיתה עיר ואם בישראל

ומפורסמת בעולם היהודי כמרכז של תורה, חסידות ולאומיות במזרח גליציא.

לי הי׳ הכבוד והזכות לשמש בתור רב ואב״ד בקהלה מפוארת זו עד פרוץ המלחמה והתחלת השואה האיומה והנוראה. לעולם לא אשכח את ראשית שנת תרצ״ט, בעת שאלפים ורבבות פליטים מבני עמנו עברו דרך עירנו, את התפלה לרגל ראש השנה באשמורת הבקר בביהכ״נ המפואר כאשר קולות תקיעת השופר התערבו עם צפירות האזעקה, את העזרה שהושיטו אנשי עירנו לכל העוברים דרך העיר, ואת הפקודה של השלטונות לפתוח את בתי המסחר והחנויות ביום הזכרון ההוא שיהי׳ תמיד לזכרון לנגד עיני וחרות על לוח לבי.

בלב נרעד ובחרדת קדש אני מעלה את זכרון אנשי קהלתנו הצדיקים והטהורים הי״ד שנפלו על קדוש ה׳ שנשחטו ונשרפו ע״י הרוצחים הנאציים ימ״ש.

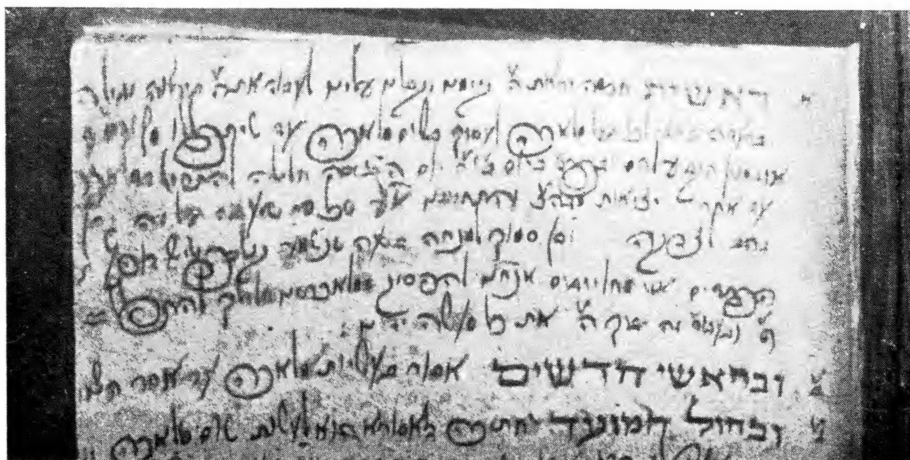
ולאחינו יוצאי צ׳ורטקוב, שארית הפליטה באשר הם שם, שלוחה ברכת ידיד נאמן ומסור, שתזכו להמשיך במסורת המפוארת של קהלת צ׳ורטקוב, ושמפעלכם יהי׳ למצבת חיים לזכר נשמות הקדושים שהושמדו בימי השואה.

יהא זכרם ברוך!

מאיר הלוי שטינברג

רב ואב״ד צ׳ורטקוב

כעת חבר בית דין צדק לונדון והמדינה

קטע מהדף הראשון של פנקס בעלי־מלאכה „פועלי־צדק" מלפני מאתיים שנה

דער אנהייב פון פנקס מיט תקנות פון דער חברה „פועלי־צדק"

תולדות צ׳ורטקוב

עפ״י ספרו של הרב ד״ר אפרים זוננשיין

הקדמה*

חיבור זה של הרב ד"ר אפרים זוננשיין מעורר איתנו לדון בשתי שאלות מדברי ימי היהודים בפולין והן:

א. שאלת הקהלות היהודיות בערים הפרטיות

ב. שאלת הפנקסאות של הקהלות

כידוע נחלקו היהודים לפי חוקי הקונסטיטוציה של ועד המדינה (הסיים) הפולני משנת 1539 לשני סוגים: למלכותיים ולפרטיים, וממילא גם הקהלות היהודיות שעד הנה היו נתונות רק ברשות היוריסדיקציה של המלך ופקידיו, עברו לפי החוקים הנ"ל לידי שלטון האצילים (המגנטים), שנהיו מאז לאינסטנציה הכי גבוהה בנוגע להנהלה ולמשפטים. האצילים זיכו את היהודים בזכויות וקיומים ושללו אותם מהם, מה שעד הנה היה שייך לתפקידי המלך. רק בבחינת המיסים ובפרט מס הגולגולת, שנקבע בשנת 1549, היו היהודים הפרטיים גם הלאה נתונים ברשות היוריסדיקציה של המלוכה, היינו, ועד המדינה של הרפובליקה (הסים) ושלטונו המבצע בעניני האוצר, והוא שר האוצר, (פודסקרבי) לממלכת פולין וליטא. הודות למס זה נספחו היהודים הפרטיים והקהלות בערי האצילים להסתדרות הכללית של ועדי המדינה ולועדי הארצות שהתקימה בשנות 1581—1764.

טעות היא לחשוב, שהערים הפרטיות היו רק עיירות קטנות או מושבות עם מתי מספר יהודים כפריים, עוסקים בחכירה, בחילוב או ביערנות. אמת הדבר, שכמה קהלות פרטיות נולדו בתור בנות וישרבים של הערים המלכותיות, כמו למשל זולקבא וזלוצ'וב ישובי קהלות לבוב, מוסציסקא ורישא ישובי קהלת פרימישלא, סברזניץ ישוב קהלות פוזין. אולם במשך הזמן עלו הישובים האלה, שעמדו תחת חסותו הנדיבה של שר העיר, בגדלם על הקהלות הראשיות שמהן יצאו ותפסו מקום מכריע בהסתדרות של ועד הארצות.

בדברנו על הקהלות הפרטיות, כדאי להזכיר את הקהלות העצומות של פולין הגדולה, כמו ליטא, אוסטרוב או קרוטושין, אשר עלו במהרה בועד המדינה שלהן על קהלת פוזין והרחיקו אותה אפילו מהסתדרות ועד הארצות. כן כדאי להזכיר את המחלוקת שבין פינצ'וב וקהלות פרטיות אחרות בפולין הקטנה ובין הקהלה הישנה בקראקו. מחלוקת כזאת היתה גם כן בגליל רוסיה וע"י זה בסוף המאה הי"ז ובראשית המאה הי"ח למספרם לא היה הראש דק"ק לבוב לראש הועד, כי אם ישראל איסר מזולקוב ואחר זה בשנת 1750 עברה המשרה הזאת לידי אחד מראשי ברודי, לידי ר' ישכר דוב באב"ד שהיה ממשפחה מיוחסת גדולה.

בימים אלה עלו הערים הפרטיות עוד יותר לגדולה והראש ר' אברהם מליטא היה במחצית המאה הי"ח למספרם לראש הועד דד' ארצות. ואף כי שאחריו עברה משרה זו לידי ר' אברהם ר"ח מהעיר המלכותית לובלין; אלא שזה היה מוכרח במהרה לפנות את מקומו לר' מאיר תושב הקהלה הפרטית בדובנא.

ע"י העבודה הישובית של האצילים הפולנים ברייסין (רוס) נתהוו כאן ערים רבות כבר בתחלת המאה הט"ז למספרם, שבהן התישבו יהודים. רוב היהודים בלבד היווה את בני המעמד העירוני ואחזו בידיהם את כל המסחר ורובה של התעשיה. ישוב דומה הוא צ'ורטקוב, שנוסד ע"י יערז'י צ'רטקובסקי בשנת 1522 בהסכמת המלך זיגמונט הזקן. ע"י קניות וירושה עבר ישוב זה לידי משפחות שונות ואחר כך רכשה אותו משפחת פוטוצקי, אשר שלוחותיה השונות שלטו כמעט בכל הערים והאחוזות ברוסיה, פודוליה ואוקראינה. בני המשפחה הזאת הסדירו ע"י פקודותיהם את החיים בעריהם ובכפריהם וייסדו קהלות מאותם היהודים שגרו שם ומאלה היהודים שנמלטו מהערים המלכותיות, שהיו מרובות אוכלוסין והתקבצו בקהלות החדשות. ובזה אזכיר את יענדז'י פוטוצקי שזיכה בקיום ישובי את יהודי סטניסלבוב ביום (?) 17 1662 וגם את נכדו יוסף, אשר העביר בשנים 1717—1721 את

---

* מחמת אישיותו של המחבר, מאיר בלבן, השארנו את דברי ההקדמה ככתבם וכלשונם בשינויי נוסח קלים.

כל הקהלה לקצה השני של העיר וכך הוקם רובע מיוחד עבור היהודים. בשנת 1699 זיכה סטפן פוטוצקי בקיום את הקהלה בעיר בוצאץ׳ וזיכה בקיום את יהודי צ׳ורטקוב. אנטוני פוטוצקי מזכה בקיום את היהודים בעיר אוסצי זילוני בשנת 1727 ומשנת (1714) 1704 שייכת למשפחת פוטוצקי גם העיר ברודי, שהיתה למרכז חשוב לתרבות היהודית והמסחר עם חוץ לארץ.

אולם לא תמיד הם הקיומים והזכויות של שרי העיר גם ההתחלה של הקהלה היהודית. זכויות כאלה הן לפעמים תכופות רק אשור הקיומים שנתקימו זה כבר, או רק מסירת מודעה על המצב כהווייתו, כפי שמוכיח בצדק מחבר החיבור שלפנינו בנוגע לצ׳ורטקוב. הרבה ידוע לנו על יהודי צ׳ורטקוב עוד מקודם לכן ובפרט מהמאה הי״ז ולכן אי אפשר לראות בקיום הישוב של סטפן פוטוצקי משנת 1722 את היסוד להקמת הישוב היהודי בעיר הזאת, אלא את כתב ההסכם של הקהלה היהודית עם שר העיר, את התעודה המסדירה את היחסים בעיר הזאת.

יש לשער שתעודות כאלה ובפרט פקודות, חש־בונות, מנויים וכדומה נמצאים לרוב בארכיון של מש־פחת פוטוצקי, ביאבלונה או בקשישוביצי ומי שעוסק בקורות היהודים בצ׳ורטקוב צריך היה לעיין שם. אלא שלדאבוננו לחוקרים בכלל ולחוקרים פרטיים בפרט אי אפשר לגשת אל הארכיונים האלה. לכן אי אפשר היה לד״ר זוננשין להשתמש במטמון זה ומוכרח היה להס־תפק בפנקס הקהלה שנשאר לפליטה ונמסר לו ע״י הנהלת הקהלה לחקירה מדעית.

ועכשיו, לשאלה השניה המובאת בתחלת ההקדמה והיא פנקסי הקהלות, — בעלי המלאכה והחברות.

זה לא כבר, היו פנקסי הקהלות יקר המציאות בספרות המדעית ההיסטורית, ורק פה ושם נודע לנו על קיום ספרים כאלה ובהם השתמשו מלומדים שונים, כך למשל פרלס בספרו „קורות היהודים בפוזין" (ברסלוי 1865), דמביצר ווטשטין בחיבוריהם על יהודי קראקא ובובר בספרו על חכמי לבוב וזולקבא („אנשי שׁ׳ם וקריה נשגבה"). על הפנקסאות האלה עברו גורלות שונים. פנקסי פוזין היו מונחים במשך עשרות שנים בספריה של הסמינריון לרבנים בברסלוי, פנקסי לבוב הפכו לקרעים ורק שרידים מהם נתן שלמה בובר לכריכה ומסרם לספריה של הקהלה בלבוב ומשם נגנבו. פנקס זולקבא היה במשך שנים רבות בידי איש פרטי ורק לפני שנה קיבלה אותו הקהלה העברית בחזרה. גם על פנקסי קראקא עברו גורלות שונים עד שהוחזרו לארכיון הקהלה. אחרי המלחמה העולמית התחילו הקהלות לחקור ולדרוש אחרי הפנקסאות ובדרך זו נודע לנו על עשרות פנקסאות, שלא היו ידועים עד הנה (אפטא, ברז׳אן, דרוהוביץ׳ וטיקטין). הפנקסאות האלה נמצאים באותן הערים או בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים (עיין יששכר יואל: רשימת כתבי יד העבריים, ירושלים תרצ״ד, ושם פנקסאות של ביליסטוק, בוקוצ׳בצי, גרודנה, בנג־רוב, זבלודוב וכו׳). או בספריה של ייוו״א בווילנא ובבית הנכאת על שמו של אנסקי בעיר הנ״ל. עכשיו נתגלה לפנינו גם הפנקס של צ׳ורטקוב, שהוא היסוד לחיבור ההיסטורי שלפנינו.

הרשימות הראשונות שבפנקס הן משנת 1738 והאחרונות משנת 1852 ובודאי נכונה דעתו של המחבר הרב ד״ר זוננשין, שהפנקס הזה איננו הפנקס הראשון של קהלת צ׳ורטקוב, שהרי יש לנו ידיעות אודות הקהלה היהודית בעיר הזאת עוד מסוף המאה הט״ז ותחילת המאה הי״ז למספרם וחוץ מזה נמצאות בתוך הפנקס עצמו מראי מקומות לפנקס הקדום. אלא שסוף סוף הפנקס הקדום אינו קיים ולע״ע אין בידינו כתבי הארכיון של שר העיר ולכן הסתפק המחבר בזה, שרשם ביחוד תולדות הקהלה היהודית בצ׳ורטקוב מאמצע המאה הי״ח עד מחצית המאה הי״ט למספרם.

כידוע היה לקהלות היהודיות שלטון עצמי מלא רק בימי שלטון הרפובליקה הפולנית ובזמן ההוא הקיפה את כל חייהם של היהודים. היא היתה, במידה ידועה, בשביל היהודים מועצת העיר, לשכת המסים, לשכת המסחר והתעשיה בתכונתה המיוחדת (בדין ודברים אודות זכות המסחר והמלאכה), לפקידות בעניני בית המשפט, בית הספר והחינוך ומכל שכן שהיתה מפקחת על עניני הדת, ומשום כך אנו מוצאים בפנקס צ׳ורטקוב במשך תקופה קצרה משנות 1738—1772 החלטות ועד הקהלה הנוגעות בעניני כלכלה (מסחר ותעשיה), מסים ותשלומים לשר העיר, לכמרים, לפקידי המבצר וכו׳. פה נמצאות תקנות לבחירות ותקנות בשביל השמאים וגם תקנות של הבחירות לשלטונות הקהלה, דהיינו: ראשים, טובים, רואי חש־בונות, גבאי ארץ־ישראל וגבאי צדקה וכו׳, בקצור גדוד רב של בעלי משרות הכבוד ושל פקידים שבשכר, ובזה נכללו גם כן עניני הרבנים, הדיינים, החזנים וכו׳.

מחבר הספר שלפנינו התעסק ביחוד בתולדות הו׳בנים וחפש ומצא גם מקורות אחרים חוץ לפנקס, כדי לערוך את רשימת כל הרבנים, אשר כהנו בצ׳ורט־קוב, החל מתחילת המאה הי״ח עד הרבנים ממשפחת רוזנצויג במחצית המאה הי״ט למספרם ועד הרב

שפירא, העסקן הידוע ורב הפעלים בסוף המאה הנ״ל. הרב שפירא שהיה יליד העיר ממל הצטיין חוץ מידי־עותיו התלמודיות גם כן בהשכלתו הכללית והוא היה הראשון שזרע בצ׳ורטקוב גרעיני ההשכלה ונלחם נגד החסידות, אשר בראשה עמד אז בעיר הזאת הצדיק ר׳ דוד משה פרידמן בן ר׳ ישראל מריזין, אבי הדי־נסטיה הסאדיגורית.

בין רבני צ׳ורטקוב היו גדולי היחס (כמו ר׳ צבי הורוביץ) וגאוני התורה והיו גם כאלה, שלבם נטה אחרי הקבלה המעשית. אחד מהם שהיה בזמנו של תנועת הפרנקיזם, היה חשוד כל כך בנטיה אחרי משיח השקר, עד שלא ההינו להזכיר את שמו בפנקס, מחמת ש„לא ניתן להזכר בשם״ חוטא כזה. בעת ההיא שלח ועד הארצות היהודי בקונסטנטינוב את ר׳ אליקים בן אשר זליג מיאמפאל לרומי, כדי לבקש מאפיפיור תעודה המאשרת, שהיהודים אינם שופכים ואינם משתמשים בדם נוצרים. ואז השתתפו כל הקהלות בתשלומי ההוצאות של המשלחת וגם קהלת צ׳ורטקוב קצבה לתכלית זאת סכום ידוע כפי שרשום בפנקסנו.

כל החומר שנמצא בפנקס עובד בפרוטרוט על ידי המחבר, והוא מוסר לנו פרטים מענינים אודות הראשים ופקידים אחרים של הקהלה משנות 1741—1755 וגם אודות הפרנסים (רעגירער) מזמן שלטון אוסטריה. בשקידה מיוחדת עסק המחבר בתקציב הקהלה עם כל הכנסותיהם והוצאותיהם במשך השנים האחרונות של הרפובליקה ובא לידי מסקנה, כי בקהלת צ׳ורטקוב כמו בקהלות אחרות בפולין, לא הספיקו ההכנסות מהמסים התדירים והבלתי תדירים בשביל ההוצאות ולמרות שהקהלה הגדילה את המסים מהקונסומפציה (הגבעלי) וגם הטילה מס נכסים מיוחד, לא הביאה את התקציב לידי שיווי המשקל (איזון) והיתה זקוקה להלוואות, שקבלה מידי האדונים ועוד יותר מהכמרים. החובות האלה (ווידערקאף) והרבית שלהם הוציאו לגמרי את תקציב קהלת צ׳ורטקוב משיווי המשקל כי תמיד היו מוכרחים להזדקק להלוואות חדשות, כדי לכלק את החובות הקודמים. לפעמים הגיעה הרבית ביחד עם התשלומים לשר העיר והכמרים עד לשני שליש מכל התקציב ונשאר רק סכום מועט בשביל תשלומי המשכורת של הרב, השמשים והמשגיחים ושאר צרכים פנימיים של הקהלה.

תמונה בהירה על התקציב מוסרים המספרים, שהמציא לנו המחבר מתוך הפנקס בספר שלפנינו בעמוד 47—62 וה„רייסטרים״ של הכספים, שנדפסים בפרוטרוט בעמוד 63—75, מהרשימות האלה יוצא לנו, שקהלת צ׳ורטקוב, אשר מספר נפשותיה עלה בשנת 1765 רק ל־746 נפש (לערך 150 משפחות יהודים) היתה חייבת לאדונים בלבד 8940 זהובים פולניים ובשנת 1785 אחרי סילוקים ופשרות עלו חובות הקהלה לסכום של 4271 זהובים אוסטריים, שהם בזהו־בים פולניים לכל הפחות פי ארבע.

כדי שלא להאריך הרבה בהקדמתי זאת, לא אוסיף למסור כאן את תוכן החיבור שלפנינו. יעיין נא הקורא בעצמו בפנים הספר! להרב ד״ר אפרים זוננשין שהוא יליד צ׳ורטקוב היתה חיבה יתרה לעיר מולדתו והחבה היתה בעזרו לטרוח בעמל וביגיעה רבה, כדי להמציא לנו הרבה פרטים לתולדות הקהלה העברית בעירו. התמונה שיצר לנו המחבר על ידי עבודתו זאת מפיצה אור על תולדות היהודים לא רק בצ׳ורטקוב בלבד, אלא משמשת יסוד למבנה הכללי ולתמונה הכללית של דברי ימי היהודים בארץ רוס בפרט ובכל הרפוב־ליקה הפולנית בכלל.

מ א י ר ב ל ב ן.

פתח דבר*

בשנה הזאת, שנת תרצ"ח תמלאינה מאתיים שנה מזמן התחלת הפנקס הישן דק"ק צ'ורטקוב. במשך עשרת הדורות שעברו עלינו ועד היום, קמו לנו בצ'ורטקוב רבנים ומנהיגים בעלי־דרוש וחכמים, שלקחו חבל נכבד בתנועות החשובות ובדרכי ההתפתחות השונות, שהתחוללו במשך התקופה הזאת ביהדות העולמית. האידיאלים הנצחיים של היהדות, שמצאו להם ביטוי בלמדנות, בחסידות, בהשכלה ובציונות מצאו בה קן, והיא הקימה קברניטים ששמותיהם נת־פרסמו בכל העולם היהודי. כאן המקום להזכיר את השמות: הרה"צ ר' צבי הורוביץ ובניו, ר' פנחס בעל ההפלאה ור' שמואלקי מניקולסבורג; הרה"צ ר' דוד משה פרידמאן הידוע בשם „הרבי" מצ'ורטקוב ובניו, ר' ישעיה מאיר שפירא ותלמידיו, נושאי דגל ההשכלה והציונות וגם את סופר ההשכלה בשפה האשכנזית, קארל אמיל פראנצוז.

הפנקס הישן דק"ק צ'ורטקוב הוא הפנקס הראשון בכל ארץ פודוליה, שהגיע לידי פירסום, ועד כמה שידוע לנו, הפנקסאות של הקהלות האחרות שבפו־דוליה אינם קיימים בימינו, והד' היה בעזרי לאסוף את החומר שנמצא בפנקס ההוא, לסדרו ולבארו ולהוסיף עליו כל מה שעלה בידי לצבור ממקורות אחרים, כדי להשלים את ידיעותינו ולבאר את הסתר־מות ע"י מה שגילו במקום אחר.

תודתי מקרב לב נתונה לאבי מורי המנוח ר' מנחם מנדל ב"ר משה ז"ל, שבהיותי יושב רחוק מהעיר צ'ורטקוב, עזר לי בעבודתי ע"י ידיעות נחוצות, שהצ־ליח לאסוף טרם לקחו הד'. וגם לאחי ד"ר זוננשין אשר תיקן כמה טעויות בספרי זה לפני מסרי אותו לדפוס.

---

* בעבודתו של הרב ד"ר אפרים זוננשין לא הכנסנו שינויים לשוניים וסגנוניים אלא במקומות שאי־אפשר היה בלעדיהם. לדעתנו — ערך רב לשמירה על הסגנון של כל תקופה. אולם, העבודה עברה עריכה קפדנית מצד תוכנה וקוצרה במידה נכרת והעמדה כמעט על מחציתה. אין זה מתפקיד ספר „יזכור" לשמש במה לאיסוף דברי מדע וספרות כמטרה לעצמה, כי אם להדגים את כל שטחי החיים החב־רתיים, הספרותיים, הכלכליים והדתיים של הישוב הותיק בצ'ורטקוב שנמחה מעל פני האדמה בשואה האיומה מתקופת מלחמת העולם השנייה. כלל זה נקטנו — עד כמה שהדבר ניתן — בספר כולו.

הרב ד"ר אפרים זוננשיין

פנקס קהלת צ׳ורטקוב

1. מאורעות קדמוניים

העיר צ׳ורטקוב נמצאת בבקעה עמוקה המשתרעת על חופו הימני של נהר „סרט" (SERET) בפודוליה ונחשבת לעיר הראשית של חבל פודוליה הנקרא בשם „פודוליה החמה". הידיעה ההיסטורית הראשונה הקשו־רה בעיר צ׳ורטקוב מקורה משנת קפ"ז (1437), בה חתם בעל הכפר „צ׳ורטקוביצי" שמו על כתב־הכנעה שניתן מאצילי הערים „גרודי צ׳רביינסקה" למלך פולין וולדיסלב יגללו. בשנת רפ"ב (1522), קיבל בעל האחוזה בשם „צ׳רטקובסקי" מאת המלך זיגמונט סטאַרי (הזקן), את הזכות לייסד שם עיר על פי החוקים הגרמניים בשם: „צ׳ורטקוב". מראשית היווס־דה התנפלו הטטרים תכופות על העיר, החריבוה והו־ליכו את תושביה בשביה. בימי התקוממות הקוזקים נפלה העיר פעמים רבות שלל בידי המחנה המאוחד של הטטרים וההונגרים. בשנת תל"ח (1672) כבשו התוגרים את צ׳ורטקוב ושאר ערי פודוליה ובשנת ת"ס (1680) העלו את צ׳ורטקוב למושב משנה־הפחה, עד שגורשו משם בשנת תמ"ג (1683) על ידי אַנדז׳י פוטוצקי. כתוצאה משלום קארלוביץ משנת 1699 הוחזר הבל פודוליה כולו לידי פולין והעיר צ׳ורטקוב חזרה לרשותה של משפחת פוטוצקי. אחרי החלוקה הרא־שונה של פולין בשנת תקל"ב (1772) כבשה אוסטריה את גליציה והיא חילקה אותה לששה מחוזות וצ׳ורט־קוב נשתייכה למחוז ההילוצי. בשנת תקס"ט (1809) נמסר גליל טרנופול, וצ׳ורטקוב בתוכו, לרוסיה ונשאר ברשותה עד שנת תקע"ה (1815), שנה בה חזר לאוסטריה, שהעלתה אותה בשנת תר"ו (1846) למקום מושב הגליל שהקיף את יאזלוביץ, זאלשצ׳יקי, קופי־צ׳ינצי ובורשצ׳וב.

מבצר העיר נבנה בתחילת המאה השבע־עשרה על ידי בעלי העיר מבית גילסקי, ואחר כך עברה העיר והמבצר לידי משפחת פוטוצקי והאחוזה נשארה בידם עד שנת תקל"ז. בשנה זו העיר עוברת מידי משפחת פוטוצקי לזו של משפחת סדובסקי. אלה האחרונים השכירו את המבצר לממשלת אוסטריה.

הנסיכה הירונימה בורקובסקה מכרה בשנת תרכ"ה (1865) את היכלה עם חלק מאחוזתה שנמצא ב„סטאַרי צ׳ורטקוב" לרבי ר׳ דוד משה פרידמאן, הידוע בשם „הרבי מצ׳ורטקוב".

בימי מלחמת העולם הראשונה היתה העיר משך שנים אחדות, היינו בשנים 1914 עד 1917, תחת שלטון הרוסים. לאחרי המלחמה הוחזרה, יחד עם כל גליציה, לפולין.

ידיעות מפורטות על אודות קדמוניות העיר צ׳ורט־קוב אפשר למצוא בספרים להלן:

Janusz i Czolowski: „Przeszlość i Zabytki Województwa Tarnopolskiego" Tarnopol 1926.

G. Hecht: „Ziemia" 1926, „Znicz Podola", 1936 No. 1.

הידיעה הראשונה על אודות היהודים שישבו בצ׳ורטקוב היא משנת שע"ו, היינו תשעים וארבע שנים אחרי היווסד העיר, אולם בלי כל ספק נאחזו שב יהודים עוד בתקופות קודמות לתאריך זה. בספר שו"ת „משאת בנימין" מאת ר׳ בנמיין סלניק, שהיה רב בפודהייצי, מובאות ידיעות ראשונות על אודות צ׳ורטקוב וגם על העיירות הסמוכות לצ׳ורטקוב, שמ־צודתה היתה פרושה על כל ערי גליל לבוב.

מהספר „משאת בנימין" מסתבר, שבתקופה ההיא נסעו יהודי צ׳ורטקוב כשאר יהודי הערים שבסביבה, כגון יאַגלניצה, סקאלה, יאַזלוביץ וערים אחרות לרגל מסחרם לארצות וולכיה, בשיירות ובעגלות רבות כדי להביא משם חביות יין. סוחרי יין גדולים שישבו בצ׳ורטקוב ונסעו לרגל מסחרם לתקופות ממושכות מבתיהם בעת ממשלת אוסטריה בחבל ארץ זו, שימשו חומר לספרו של ק. א. פראנצוז:

„Die Juden von Barnov nach hoeheren Gesetzen".

ר׳ דוד מבוליחוב מספר בזכרונותיו (עמ׳ 46), שאביו היה סוחר יין ונסע אתו בשנת תצ"ט מק"ק טיסמניץ דרך בוצ׳אץ׳ וצ׳ורטקוב לקמיינץ ושם מכר כמה חביות יין בכמה מאות אדומים.

בבית הקברות הישן קימות עוד מצבות מהתקופה שלפני שנת ת"ח. כשפונים מאהלו של הרב הצדיק ר׳ דוד משה ז"ל ומתקדמים בקו ישר בכיוון בית החולים העירוני, מוצאים מצבות עתיקות. הריני מעתיק בזה שתיים מהן שראיתין במו עיני, וזה תוכנן:

OŁONNY Y MACIEIOWICACH POTOCKI
WIK WOYSK I KMSCI Y RZPTEY.

rok oddawać Czynszu po Złotych Polskich Trzy, z Zatylnych po Złotych Dwa, z Wałowych po Złotemu Jednemu powinni będą. Od Kramnic zaś takich które z Izbami będą wystawione po Złotych Pięć, a od takich które bez pomieszkania po Złotych Trzy dawać będą. Także pozwalam Żydom Rzeźnikom aby Im wolno było bić Towar wszelki, a Mięso przedawać w Jarmarki, targi y w insze wszystkie Dni bez wszelkiego zbytniego na dwór wyciągania Łopatkowego y sztukowego. A od tego maią Ci Rzeźnicy każdy z nich swoią ławę w Rynku maiący dać po kamieniu łoju na Rok do Zamku, a kiedy ich Dwóch będzie na iedney ławie spólnie siedzieli i przedawali, tedy obydwa na ieden kamień loju do Zamku złożyć się powinni. Cirz Rzeźnicy od Bicia Swini wolni zostaią, prócz Bydła na kuchnię Pańską. Bużnica Ich Żydowska także y Okopisko dla zmarłych, iako teraz iest w Sobie maią bydź wcale zachowane. Jak też y Trzy Domy od Podatków ktore insi oddawać będą, wolne zostaną, to jest Dom Szpitalny Dom Doktorski y Dom Kantorski. Insi zaś Żydzi wszyscy od Bydła swoich y konie, Rogowszczyznę, od koz i owiec Dziesięcinę Pszczelną tymże sposobem y potyleż od wszystkiego iako y Chrzescianie dawać powinni. Wolno także Żydom będzie Winnice, Browary, Słodownie budować, na tylu kotłach na wiele się który przepomodz będzie mógł. Piwa warzyć Miody sycić y tesz same iako y insze wszelkie trunki w Domach swoich szynkować, wyiąwszy że w kramnicach żadnego Szynku prowadzić nie będzie się godziło. Ci zaś Żydzi którzy kotły swoie do Gorzalki Czapką nakryte mięć będą, od każdego kotła dawać powinni do Zamku na Rok Jeden po Złotych Osimnascie. A kocieł zacieralny bez Czapki ten wolny będzie, y w lik przez Lustratora Mego ktorego zsyłać do wszystkich Winnic spólnie z Szkolnikiem dla rewidowania y policzenia kotłów rachowany bydź nie ma. Od warzenia jednak albo rozsycenia konwi Miodu prasnego powinni dawać do Arendy Zamkowej po groszy Dziesięciu a od zrobienia Waru Piwa po Złotemu Jednemu. Żydom zaś tym którzy w Zatylnych Domach mieszkać będą wolno będzie przy zapłacie Zamkowi należącey mieć kotły swoie, y Gorzalki kurzyć, ale Ich w zatylnych Domach nie szynkować tylko urtem przedawać lub na mieyscu lub gdzie indzi wywozić.

העתק תעודת הזכויות שניתנו ליהודי צ'ורטקוב ע"י הגראף פוטוצקי בשנת 1722.

We bring below a copy of the Document of Privileges granted to the Jews of Czortkow by Graf Potocki in the year 1722.

STEFAN z POTOKA na CZORTKOWIE POŁONNY ÿ MACIEIOWICACH POTOCKI

REFERENDARZ KORONNY PUŁKOWNIK WOYSK I K Msci ÿ Rzpey

Wiadomo Czynię Wszem w(Obec) y każdemu z Osobna komu o tym wiedzieć się należało, Iż Ia chcąc w iako nalepszym stanie y Porządku Miasto Moie Dziedziczne Czortków w Wowiewództwie Ruskim Ziemi Halickiey a Powiecie Trembowelskim leżące, trzymać y konserwować, takie zawsze sposoby mieć pragnę, którymi by się bez naruszenia wiary Swiętej Katolickiey, Praw Koronych. Tudziesz Praw y Swobod Miasta tego fundować y rozmnożyć mogło, Więc że y z mieszkaiących Żydów bez naruszenia y krzywdy żadney iako wyżey napisano znaczna tak miastu we wszyskim Pomoc, yako y Prowentu mego przyczynienie bydź może, Przeto w Pomienionym Mieście Moim Czortkowie Pozwalam mieszkania wolnego Żydom tak teraz mieszkaiącym iako y na potym przychodzącym którym to Żydom wolno będzie w Okręgu Miasta, Domy Wieżne, y kramnice w Rynku porządnie sobie wystawiać lub murować, na Placach, abo za Osobliwem rozkazem Moim naznaczonych. A w tych domach y kramnicach Handlów swych zwykłych zażywanie, y wszelkie według pomysłów Ich do słusznosci Regulujących się obmyśliwanie wolne Im będzie. Z tych zaś Domów Swoich Rynkowych do Intraty Moiey na każdy

2	1
הקבר	פה טמונה אשה
במבחר הקברים	חשובה וחנינה, מזרע
נטמנה אשה	אמונה. מי
...וחשובה	מנה צדקת
.. ברוב טובה	מרת רבקה
שרה היתה שמה	בת יחיאל
...בת יצחק	זצ"ל, עלתה
נפטרה לבית עולמה	למרום כ"ד
ביום ב' כ"ט סיון	חוד' תמוז
שע"ו לפ"ק	שפ"ג לפ"ק
	תנצב"ה

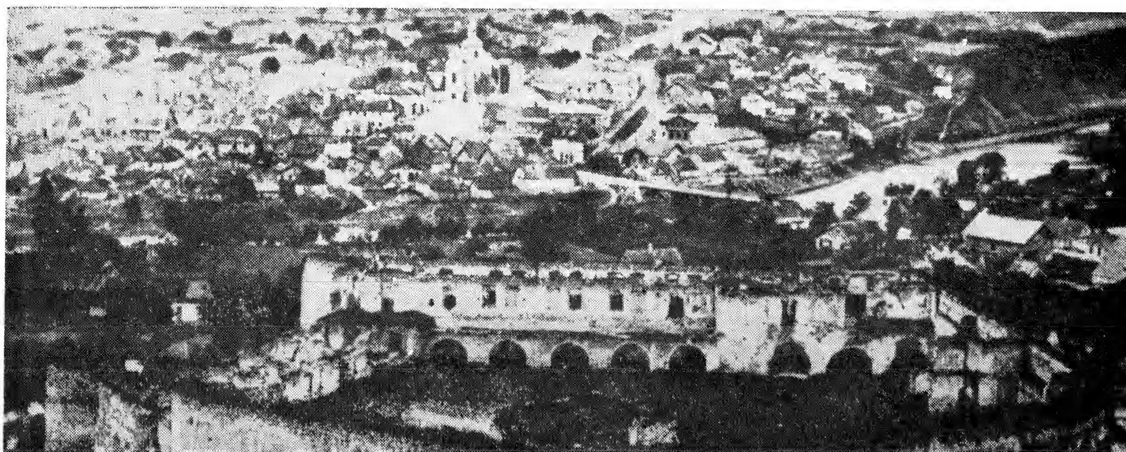
כשהתפתח הישוב בדורות הבאים לאחרי שנת ת"ק התפתחה גם אומנותם של חורתי המצבות בצ'ורט־קוב ומצבות רבות הצטיינו ביפין המיוחד. בצ'ורטקוב היתה ידועה משפחה אחת שטיפחה את המלאכה הזאת ובניה הצטיינו בעבודתם ובכשרונם הרב. מראה המצ־בות האלה עורר את הסופרים הפיטנים פראנצוז (הספר לעיל, 145 עמ' 239) וליטווין („אידישע נשמות" כרך 5) להתעניין בהן. האחרון מניח, שחורתי המצבות בצ'ורטקוב היו משמשים באומנותם גם את ערי הסביבה ושהמצבות בטרנופול, ברודי, בוצ'אץ' וזלו־צ'וב נופלות ביפין ממצבות ביה"ק שבצ'ורטקוב.

ק. א. פראנצוז, הסופר היהודי בשפה הגרמנית שנולד ונתחנך בצ'ורטקוב, מוסר בסיפוריו הרבים של ספרו הנ"ל כמה אגדות מקדמוניות היהודים בצ'ורט־קוב וביניהן אגדות מהתקופה שלפני שנת ת"ח. הוא מספר (עמ' 62), שיהודי צ'ורטקוב התחבאו בבית הכנסת כאשר עבדי הדוכס צ'אַרטוריסקי התנפלו עליהם, עד שבאו עבדי המלך יאַגללו מהעיר הקרובה יגילניצה והצילו אותם. במקום אחר באותו ספר (עמ' 229) הוא מספר, שכאשר פרץ ריב בין הסטאַ־רוסטה של טלוסטי ובין זה של צ'ורטקוב הישנה („בארנוב הישנה" כפי שהמקום נקרא בספר), נפלו

אחת המצבות העתיקות בבית־העלמין הישן של גבר ואשה. המצבה השמאלית היא משנת תע"ט והימנית משנת תפ"א

איינע פון די עלטעסטע מצבות אויפן אַלטן בית־עולם פון אַ מאַן או אַ פרוי. די לינקע מצבה איז פון יאָר תע"ט און די רעכטע פון יאָר תפ"א

מראה העיר בסוף המאה התשע־עשרה

אַ בילד פון טשאָרטקאָוו אין סוף פון נײַנצנטן יאָרהונדערט

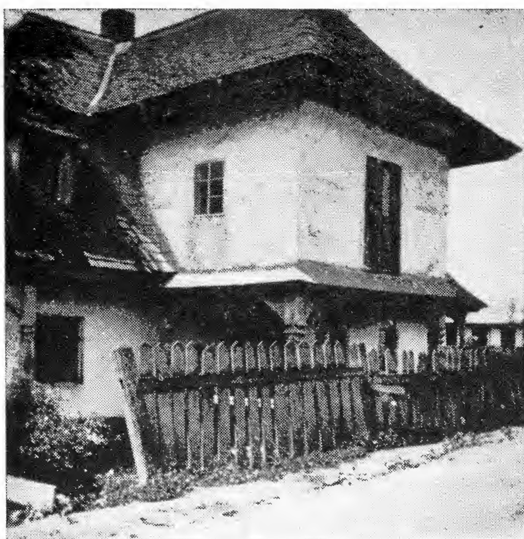
בזמן אחד 400 הרוגים יהודים וכולם נקברו בשנה אחת בביה"ק. אין בידינו אסמכתא להוכיח נכונות הדברים, אם שהם פרי דמיון הסופר אם שהביא דברים שמצא להן סמוכין באגדות שהיו שגורות בפי העם.

כמשפט כל ערי פודוליה, כך היה גורל העיר צ׳ורטקוב שהקהלה היהודית נחרבה במלחמה של שנת ת"ח. רשימה למאוד חשובה, שכנראה נכתבה בתאריך מאוחר, היינו אחרי שנת תקס"ט, בימי הרב יצחק רוזנצוויג, מוסרת לנו את הדברים כדלקמן: (פנקס דף ג׳, ע"א): „תכתב זאת לדור אחרון להיות אשר בשנת ת"ח עבור גודל הצרות וההרוגות שהיו במדינת או־קריינא ע"י חמיל ימ"ש נעשה כל הסביבות דגליל פאדאליע חירום, נוסף לזה פ"ק טשארטקוב כאשר שמעתי ממגידי אמת ע"י עלילות שקרים ורשעות האדונים נהרגו על לא דבר כמה אנשים אשר קידשו השם ברבים הי"ד ועי"ז נגזר אומר מהרבנים הגאונים דארבע ארצות אשר לא ידורו פה שום בר ישראל עד שבשנת תס"ה חזר השר דפה ובקש שיבואו לדור פה ויתן להם חרות וע"י השתדלות ניתן רשות לדור פה".

מהרשימה הזאת מסתבר, שבמלחמת שנת ת"ח יהודי צ׳ורטקוב לא בלבד שסבלו מידי הקוזקים, כי גם האדונים הפולנים העלילו על יהודים עלילות שוא. הם חשדו בהם שעשו יד אחת עם הקוזקים, והרגו ביהודים הרג רב. ניתן איפוא להניח, שאגדות הסופר פראנצוז המובאות לעיל מקורן בשנת ת"ח. גם ליטווין בספרו הנ"ל (אידישע נשמות, כרך ה׳) מביא את האגדה, שחלק העיר הידוע בשם „ויגנאַנקה", נקרא בשם זה שפירושו „גרוש", מחמת ששם אספו את כל היהודים לפני שגורשו מצ׳ורטקוב.

בשנים הראשונות לאחרי שהיהודים חזרו להשתקע בצ׳ורטקוב, מוסר לנו הפנקס (דף ד׳ ע"ב) שאחת מב׳ המשפחות שהיו רוב מנין ובנין של הקהלה, היתה משפחת הישיש ר׳ חיים בן הקדוש ר׳ ישראל. בבית הקברות הישן נמצאות כמה מצבות, שחרות עליהן השם „בן הקדוש ר׳ ישראל" וביניהן מצבה „ר׳ יצחק בן הקדוש ר׳ ישראל" משנת תס"ג. אין כל ספק, שאותו הקדוש ר׳ ישראל היה מהרוגי שנת ת"ח.

ממקורות לועזים נודע לנו, שעוד בשנת ש"ץ הת־נפלו התורכים והטטרים על צ׳ורטקוב וסביבותיה והוליכו את יושביהן בשביה. בימי המלך יוחנן קאַ־ז׳ימיז׳ נתאחזו בצ׳ורטקוב טטרים, תוגרים וקוזקים וייסדו בסביבה כמה מושבות משלהם ונשארו לגור בהם. בשנת תט"ו (1655) התנפלו שוב הפעם הטטרים על העיר, כבשו את המבצר, החריבו את העיר וכל ערי

הבית העתיק ביותר ברובע „ויגנאַנקה" בצ׳ורטקוב. לפי האגדה נאספו כאן יהודי העיר לפני כשלוש מאות שנה כשהוצא נגדם צו הגירוש (המקרה מובא בספרו של הרב ד"ר זוננשיין)

די עלטעסטע הויז אין טשאָרטקאָווער קוואַרטאַל „וויגנאַנקאַ". לויט אַ לעגענדע זענען זיך דאָ צונויפגעקומען אַלע יידן פון טשאָרטקאָוו, ווען עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן קעגן זיי אַ גירוש־באַפעל מיט דריי הונדערט יאָר צוריק. (דער פאַל ווערט דערמאָנט אין בוך פון הרב ד"ר זאָנענשיין)

הסביבה והוליכו את פוטוצקי בשביה. בשנת ת"מ (1680) הועלתה צ׳ורטקוב למושב שר המחוז „סובפשי" התוגרי. בשנת תמ"ג (1683) גרש אנדז׳י פוטוצקי את התוגרים מהעיר. אולם פודוליה לא חזרה לפולין לפני שנת תנ"ט (1699) ואז קיבלה ממשפחת פוטוצקי בחזרה את נכסיה בצ׳ורטקוב.

במשך תקופה קצרה ויתרה ממלכת פולין על מחוז בוצ׳אץ׳, וצ׳ורטקוב בתוכו, לטובת התורכים ורק אחרי שלום קארלוביץ בשנת תנ"ט רכשה פולין את כל פודוליה עם העיר קמיינץ ומאז שקטה הארץ.

באנציקלופדיה היהודית בשפה הגרמנית, כרך ה׳, מביא ויזניצר, שבשנת ת"ח היו בצ׳ורטקוב כחמישים משפחות יהודיות. הוא מסתמך על המאמר „טיט היון" שבאוצר הספרות. לפי דעתי טעה המחבר כי אין זכר לעיר צ׳ורטקוב בין ערי פודוליה שנחרבו כמובא במאמר „טיט היון" בעמ 419—421. הכוונה בעמ׳ 422 היא לעיר „צ׳ארקוב" שבוולין ולא לצ׳ורטקוב שב־פודוליה.

בשנת תנ"ט נספחה פודוליה לפולין והעיר צ׳ורט־קוב חזרה לרשות משפחת פוטוצקי. מצאנו רשום בפנקס הקהלה, שהשר ביקש מהיהודים שיתאחזו מחדש בצ׳ורטקוב. הפניה נעשתה בשנת תס"ה. יש לשער שיחידים שבו לצ׳ורטקוב עוד קודם לכן, כי

בביה"ק נמצאת מצבה של ר' יצחק בן הקדוש ר' ישראל משנת תס"ג.

ידוע לנו ממקור ראשון שהיהודים קיבלו את זכר־יותיהם משר העיר סטיפן פוטוצקי בשנת תפ"ב. התעודה עצמה במקור אבדה, אולם ידוע שנמצאה במגיסטראט. שמה היה:

Prawa nadane żydom m. Czortkowa przez Stefana Potockiego, 1722.

בתעודה נמצאו גם השמות של:

Stefan P. Teresa Potocka, Joachin Potocki.

העתק רשמי של תעודה זו נמצא בבית פקידות הסטארוסטה ונדפסה בתירגום ליידיש בספר היובל לחברת הרב שפירא בניו־יורק בעמ' 35.

לפי תעודה זו ניתנה זכות ההתישבות ליהודים שגרו בצ'ורטקוב מקודם ושבדעתם לחזור ולחיות בעיר הזאת. לכל יהודי הובטחה הזכות לבנות בתים וחנויות בכל מקום בעיר ולסחור כאוות נפשם. עבור זכות זו עליהם להכניס לקופת השר שלושה זהובים מדי שנה בשנה מכל בית שהוקם בשוק העיר („רינק"), שני זהובים לשנה מכל בית שהוקם בשאר חלקי העיר ורק זהוב אחד מהבתים שהוקמו מעבר לנהר סמוך למבצר. עבור חנויות עם דירה, גודל המס היה חמשה זהובים וחנות בלי דירה שלושה זהובים בלבד. היו פטורים מתשלום מסים בית הרב (במקור הוא נקרא דוקטור), בית החולים ובית החזן. ליהודים הותר לייצר ולמכור בירה וי"ש ובכלל מותר היה להם למכור משקאות בכל מקום שייראה להם וללא כל הגבלות. בעד כל דוד בירה מכוסה במיכסה עליהם לשלם שמונה־עשר זהובים, בעד קנקן מי־דבש עשרה גרוש ובעד כד בירה זהוב אחד. הוטל איסור לקבוע את הירידים בשבתות וכמו כן איסור להזמין את היהודים בימי השבת למשפט.

מותר להעניש את היהודי במאסר אך ורק במקרה גניבה. „שופט היהודים" הוא שר העיר או ממלא מקומו. במקרה שהיהודים אינם מרוצים מהמשפט ופסק־הדין של ממלא־מקום השר, הזכות בידם לערער עליו לפני השר עצמו. היהודים פטורים מהעבודות לביצור המיב־צר ותיקון הדרכים. היהודים מזמינים זה את זה לדין רק לפני בית־דין יהודי. בעלי המלאכה היהודיים מחוייבים להשתייך ל„צעך" הכללי (גילדה) ולשלם עבור זכות זו 6 זהובים ל„צעך" ובכל שנה 24 גרוש ופונט שעוה למינזר.

כמישפט כל הערים שהיו קנינם הפרטי של האצי־לים היו היהודים מחוייבים לשלם מסים ולקבל את שיפוטו של שר העיר. מאידך מוטל החוב על האציל להגן על היהודים. יהודי צ'ורטקוב רחשו אהבה וכבוד לשר העיר שנתן להם את הזכויות וקראו לו: „האדון הגדול החסיד השר יר"ה, פאַן סטארוסטה מלבוב, שר ומושל דקהלתנו" (פנקס דף קצ"ז ע"ב).

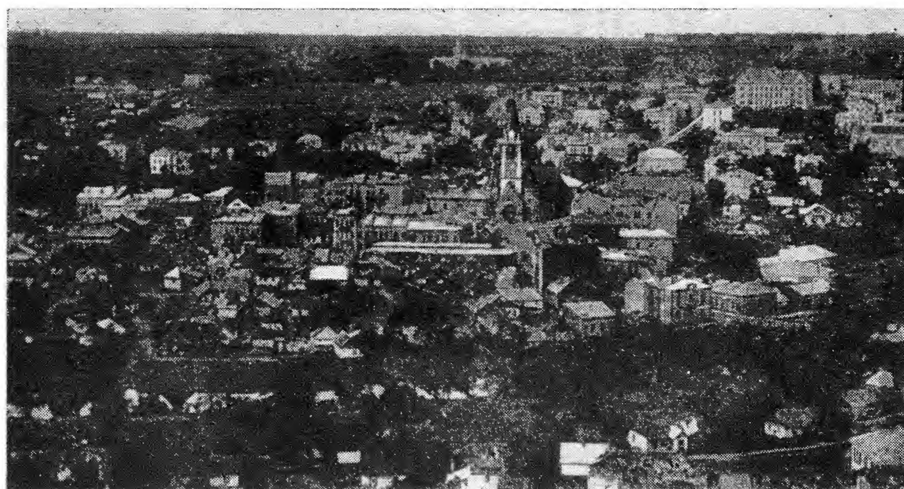
לשר העיר היתה השפעה רבה בכל עניני הקהלה. הוא אישר את הבחירות, שימש כבורר במקרים של ספקות בקשר עם הבחירות בקהלה, ואישר את מינוי היושב תמיד בקהל. בעמוד קפ"ח א' בפנקס מובא, שה„פריצים" השתתפו בחתונה שנערכה בביתו של אחד מראשי הקהל, ר' אבצי, בשנת תצ"ט והקהל כיבד אותם בי"ש.

הקהלה הצעירה של צ'ורטקוב רכשה לה שם כשקיבלה את ר' צבי הירש הורביץ, הידוע עד היום בשם הרבי ר' הירשלי, כרבה ומורה. לפי עדותו של בעל „הנודע ביהודה" (אה"ע סימן כ"ט), נמנה יחד עם הרב יצחק סג'ל מלבוב והרב מסטניסלב לגאונים שבפודוליה. בתקופת כהונתו הושתתו יסודות החיים הדתיים בקהלה ובעיות הכלכלה של הקהלה הוכנסו בזמנו לפנקס כעדות לדורות הבאים. על חייו ופעלו של רבי הירשלי, ראה להלן.

מבית מדרשה של צ'ורטקוב יצאו גאונים שכיהנו כרבנים בקהלות גדולות במערב והם שני האחים ר' שמואלקי ור' פנחס שני בניו של הרב הצדיק ר' הירשלי מצ'ורטקוב ותלמידיו ששימשו כמדריכים ומור־וי־דרך בקהלות החשובות בניקלשבורג שבמורביה ובפרנקפורט ע"נ מיין שהיתה אז קהלה גדולה וחשובה באשכנז.

בתקופה הזאת נזדעזעה יהדות פולין באירועים הכרוכים בשמו של יעקב פרנק, שקרו למעשה בפו־דוליה, בעיירות סביב צ'ורטקוב ולפי מיטב הידיעות לא התפשטה מגפה זו עד העיר עצמה. יש להניח שהשפעתו הגדולה של הרב החסיד ר' הירשלי מנעה מיהודי צ'ורטקוב לנהות אחרי יעקב פרנק.

קהלת צ'ורטקוב נזכרת בהקשר לעלילת הדם בעיר יאמפול. באספת ועד הארצות בקונסטנטינוב הוחלט לשלוח משלחת לאפיפיור ברומא והשליח היה השתדלן ר' אליקים בן אשר זליג. בפנקס בעמ' קס"ה ע"ב מובא שקהלת צ'ורטקוב „סילקו להרב מו"ה אליקום ולהרבני מו"ה צדוק בעד הוצאות שנסע לעיר רומא לטובת

מראה מרכז העיר לפני מלחמת העולם הראשונה
אַ בילד פון שטאָט־צענטער אין טשאָרטקאָוו פון פאַר דער ערש׳טער יועלט־מלחמה

היהודים שבמדינת פולין כפי הערכה שהיה ע״פ פרנסי המדינה, רק שאנחנו חייבים שני מאות זה׳ פולין לתשלום ההערכה הנ״ל...״

2. החיים הפנימיים

בתקופה הראשונה לקיומה של קהלת צ׳ורטקוב היה רוב מנין ובנין הקהלה מורכב משתי משפחות חשו־בות, היינו, משפחת הנגיד מו״ה יעקב ומשפחת הראש הישיש מו״ה חיים בן הקדוש ר׳ ישראל. משנת תק״א אנו מוצאים פרנסים ממשפחת ברסלר שהוציאו הרבה כסף לצרכי הקהלה. במאה הי״ט היתה ידועה משפחה חשובה, שקראו לה, משום־מה, „די קינדער״ („הי־לדים״) ועליה נמנית גם משפחת רוזנצוייג הידועה. האמידים שבהם בנו להם בתים בכל העיר וחנויות במרכזה (ב„רינק״). רוב בתי היהודים נבנו בחלק העיר שהיה סמוך לנהר סרט ובתקופה מאוחרת בנו להם בתים גם בחלק העליון של העיר על מגרשים שקנו מהדומיניקנים, (כמובא בספרו של פראנצוז). בעלי הבתים והחנויות ובתי משרפות הי״ש ומרתפי היין ומי־הדבש שילמו מסים לשר העיר, בשיעור הסכומים שנקבעו בכתב החרות וגם מסים לקהלה לפי הסכומים שנראה להלן. בפנקס נקראו האנשים אלה בשם „בעלי סכומים״, ולהם בלבד ניתנה זכות הבחירה לקהלה.

בצ׳ורטקוב נמצאו בעלי־מלאכה שונים ולפי התק־נות הראשונות לא היתה להם זכות בחירה לקהלה. היה רק יוצא מן הכלל אחד, והוא מוה״ר מאיר כ״ץ שהת־קינו כי תינתן לו זכות הקלפי מחמת שנדב סכום ניכר לבנין בית־הכנסת. לפי י. גולדברג בספר היובל לחברת הרב שפירא, שנדפס בניו־יורק בשנת 1932, הוקמה בשנת תפ״א חברת „פועלי צדק״, החייטים וה„קירזש־נער״ ביחד, שבשנת תקמ״א נתפרדה לשתי חברות בלתי־תלויות. בשנה זו השכיר הקהל לחברת החייטים את ביה״כ הקטן העומד בפרוזדור של בית־הכנסת הגדול, לשלוש שנים רצופות. בשנים הראשונות להתישבות היהודים בצ׳ורטקוב היו לא מעט אביונים, שקיבלו בשנת תצ״ט, כעדות הפנקס (ק׳ צ״ב), תמיכה לראש השנה בסכום ב׳ אדומים.

משנת תקכ״ה (1765) ידוע לנו מספר היהודים שגרו בצ׳ורטקוב ובכפרי הסביבה. בספרו על „מיספר היהודים והקראים בשנת 5671״ מוסר הפרופיסור מאיר בלבן שבעיר צ׳ורטקוב היו ביחד עם הכפרים בסביבה 812 נפשות ועוד 56, ביחד 868 נפשות. מיספר בתי היהודים בצ׳ורטקוב בשנת תפ״ב (1722) היה 110 ומהם בשוק העיר (ב„רינק״) 69 בתים. מיספר החנויות בשוק היה 35. מיספר בתי הנוצרים באותה שנה בעיר עצמה היה 142 ומהם בשוק רק ארבעה. בפרבר העיר „וויגננ־קה״ היו בתקופה זו 36 בתים ובצ׳ורטקוב הישנה 81 בתים. אנו מוצאים עדות בפנקס (דף ק״פ ע״ב משנת תקכ״ו) האומר: „ובאופן שיתן לסכומו כנ״ל ויהיה לו בית ב„רינק״ או חנות ב„רינק״ אז יניח פתקא שלו בקלפי״. מסתבר, שאדם שלא היה לו בית בשוק העיר („רינק״) ולא חנות, לא היתה לו הזכות לבחור או להיבחר לקהל.

קיימים נתונים משנת תקנ״ז (1797) המעידים,

שבשנה זו היו בעיר צ׳ורטקוב 121 בתים של יהודים ו־232 בתים של נוצרים.

בשנת 1809, לפי ספרו של ג. הכט: „האדמה" 1926, נמצאו בצ׳ורטקוב תושבים, היינו, יהודים ולא־יהודים יחד, במיספרים דלקמן:

	בתים	משפחות	נפשות
בעיר צ׳ורטקוב	317	413	1804
בצ׳ורטקוב הישנה	86	102	413
בוויגנאנקי	324	391	1713
ביחד	727	906	3930

בראש הקהל עמדו פרנסי הקהל, שיחד עם הרב ניהלו את כל עניני הקהלה. לפי הנוהג המקובל בכל קהלות פולין וליטא נעשו ההתמנויות ביום א׳ של חוה"מ פסח מדי שנה בשנה. נתמנו תמיד ארבעה ראשים, שלושה טובים, ואחד במקום כולם, ג׳ גבאי צדקה גדולה, ב׳ גבאי ארץ ישראל, ג׳ גבאי תלמוד תורה, ג׳ גבאי בנין בית הכנסת, ב׳ נאמנים או רואי חשבונות, ראש בית־דין וג׳ דיינים דכת ראשונה וראש בית־דין וג׳ דיינים דכת שנייה. הבחירות וההת־כנויות נתקימו לפי תקנות מיוחדות שנקבעו בתקופות קידמות וחובה היה לקבל את אישורו של האדון הקו־מיסר, פקידו של שר העיר. כשחבל הארץ הזה נכבש ע"י אוסטריה, חלו שינויים והפסקות ממושכות במי־נויים ולמעשה לא נתמנו יותר משלושה עד ארבעה ראשים, שנקראו בשם הגרמני „רגירר" (מושלים).

למרות שקהלת צ׳ורטקוב לא היתה תלויה יותר בקהלת מחוז לבוב, עוד היתה העיר נשמעת להור־אותיה, כדברי הפנקס עצמו (דף ט"ז ע"ב) „וכהיום גב אנחנו מפיהם חיים". אולם בקהלה היו משגיחים בשבע עינים על המשמעת לדברי הראשים והמעיז פניו נגדם נענש בקנס ובשלילת זכות הבחירה לקהל (ט"ו ע"ב).

הפרנסים ביחד עם הנאמנים היו מפקחים על ההוצאות וההכנסות של הקהל. לשם הדגמה נתעכב על החשבון משנת תקכ"ו בה עלו ההוצאות השנתיות לסכום של 3720 זהובים פוליש, ומזה שולם הסכום הגודל ביותר, היינו 2300 ז׳, רווחים עם מתנות לאדר־נים, 400 ז׳ ל„ארינדר", 320 ז׳ מסים לשר העיר ורק 700 ז׳ להצטרכויות הפנימיות של הקהלה (ק"ץ ע"א). היה זה אחרי ביטול „ועד ארבע הארצות" ע"י הסיים הפולני והממשלה עצמה חלקה את המסים בין הקהלות לפי חשבון מס לגולגולת.

בשנת תל"ב (1672) נפרדה פודוליה מפולין בשלום בוצ׳אץ׳ ומשום כך חל פילוג זמני בין כמה קהלות ובין זו שבלבוב (ארץ רוס). כשפודוליה חזרה לפולין אחרי שלום קארלוביץ בשנת 1699, השתדלו יהודי פודוליה שלא יועמדו יותר תחת פיקוחה של לבוב לא בעניני מסים ולא בעניני הרבנות, ושיועלו הם עצמם לדרגת גליל מיוחד. אולם קהלת לבוב וועד הגליל רוס עשו כל הזמן מאמצים לבטל את הפילוג ולהחזיר למרותן את קהלות פודוליה.

בשנים של גדולת ברודי נתקימו אספות ועד הגליל בדרך כלל בעיר ברודי עצמה או בעיירות הסמוכות לה ולשם שלחה גם קהלת צ׳ורטקוב את כשולחיה לאספות ועד הגליל בשנת תצ"ח (פנקס דף קפ"ט א׳), לביאלוקאמיין בשנת תק"א (ק"צ א ב׳) ולפודקאמיין בשנת תק"צ (ג׳ ע"ב).

בשנת תצ"ט וכמו כן בשנת תקכ"ה שילמו בני הקהלה עבור הזכות לבנות בית־כנסת. בפעם הרא־שונה שילמו מ"ב אדומים ולבסוף אלף זהובים. קודם לכן היה קיים רק בית־המדרש, זה הקיים עד היום ונקרא על שמו של ר׳ הירשלי, והוא נבנה, יש להניח, בראשית ההתישבות בצ׳ורטקוב ובפנקס מובא (דף קצ"ג א׳ משנת תק"א) כי שם ישבו אלופים לומדי־תורה. את בית־הכנסת התחילו לבנות בשנת תקי"ד

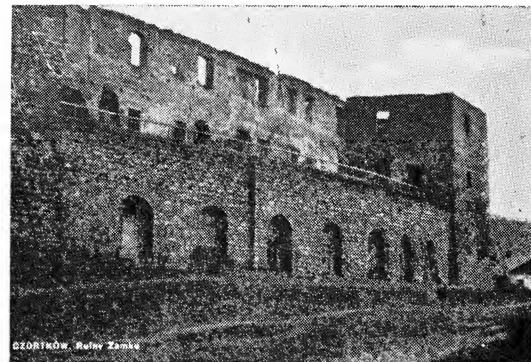
מראה כללי של הרובע „ויגנאַנקה" בצ׳ורטקוב
אַן אַלגעמיין בילד פון „וויגנאַנקאַ" — קוואַרטאַל אין טשאָרטקאָוו

א היסטאָרישער דאָקומענט פון פנקס פון די בעלי־מלאכות „פועלי־צדק" וואָס דערציילט וועגן זייער קאַמף, זיך צו באַפרייען פון יאָך פון קריסטלעכן „צעך"

תעודה היסטורית מפנקס בעלי־המלאכה „פועלי־צדק" על מאבקם להשתחרר מעול ה„צך" הנוצרי

ור׳ מאיר כ״ץ נדב לבנינו ולחיזוקו בחומת אבן, כי עד הנה היה קיים רק בנין עץ (ז׳ ע״ב) ומשום כך גם קיבל את הזכות להיות בעל קלפי, למרות שהיה מבעלי המלאכה ולא מבעלי הסכומים. בשנת תקס״ח התרבו המתפללים במנינים ולכן נמסרה לנו רשימה מדוייקת של המקומות בבית־הכנסת (הדפים ט׳ ו—י׳) ושמות בעליהם, רשימת ספרי התורה וה„הענגלייכטער״ (מנו־רות־תקרה).

הרב ופרנסי הקהלה תקנו תקנות בעיקר בקשר עם ענינים כספיים של הקהל, בחירת ממונים, הערכת השמאים, השגחה על חשבונות הפרנסים ונאמני הקהל וגם תקנות הנוגעות למוזגים, שלא ייקנו י״ש ממקומות אחרים והשגחה שישלמו את המסים. מובאות כמו כן, ע״י מר יעקב גולדברג בספר „יובילעאום־בוך פונעם טשאָרטקאָווער שאַפּירא־פאַריין אין ניו־יאָרק״ — ניו־יורק 1932, פרטים בדבר תקנות בעניני חברה, בחירות גבאים ונאמנים, העסקת פועלים, התנהגות ומשמעת פועלים, חלוקת העליות בבית־הכנסת וקבלת חברים חדשים שהגיעו מעיר אחרת והתישבו במקום המופיעות בפנקס התקנות של חברת „פועלי־צדק״.

מבצר העיר שנחרב על ידי התורכים
די שטאָט־פעסטונג וואָס איז צעשטערט געוואָרן דורך די טערקן

לספר התקנות של חברת „פועלי צדק״ נצטרפו סיפורים, המוסרים פרטים על אודות נצחונות בעלי־המלאכה היהודיים בריבם נגד ה„צעך״ של הגויים, אשר לרגלי ה„פריבילג״ שהשיגו היהודים בשנת תפ״ב משר העיר, נכללו בעלי המלאכה היהודיים ברשימת חברי ה„צעך״ תמורת תשלום שנתי.

בפנקס מובאים כמה סיפורים על מקרים מיוחדים שקרו בקהלת צ׳ורטקוב שאין לדעת בדיוק אם יש בהם גרעין היסטורי. בכל אופן, הדברים אופייניים להרבה קהלות ופנקסים בדבר „מעשה נורא״ או „נסים״ שקרו לפרנסי הקהל כשחרפו נפשם להצלת יהודים.

הפנקס שלפנינו, תחילתו בשנת תצ״ח ובו הרשי־מות הראשונות מאותה שנה בהוצאות ה„רייסטער״. הפנקס הישן שנמצא כעת (בעת כתיבת הדברים, 1932) בלשכת הקהלה, לא היה הפנקס הראשון של הקהלה, כי קדם לו פנקס אחר, הראשון, של קהלת צ׳ורטקוב. בפנקס הזה נמצא הרבה חומר חשוב לתולדות הקהלה ובעיקר דברים הנוגעים לחשבונות הקהלה ופרנסתה. לתעודות הנמצאות בו היה אופי משפטי רשמי, שעל פיהן היו דנים ומכריעים בכל מקרה של שאלות וספ־קות „וכל קוויט או חשבון הן מהפ״ח, הן מהנאמנים י״א היה מתקבל אם לא נכתב בפנקס הקהל״ (ל״ב ב׳). ומחמת שהפנקס היה מונח בקהל ורבים היו האנשים המשתמשים בו, קרה לא פעם, שאנשים בלתי הגונים קרעו ממנו דפים ותיקנו הכתוב כטוב בעיניהם ולתו־עלתם. משום כך מתנוססת בדף הראשון של הפנקס אזהרה חמורה כתובה על עמוד שלם (דף ב׳ ע״א), „שבבל ירים איש ידו להתוות אות אחת בהפנקס בלתי רצון גדולי התורה שבעה טובי ארץ או בידיעת הרב אב״ד ומ״ץ דקהלתנו... כל איש אשר יגבה לבו להרים את ידו בפנקס הזה... למחוק ולכתוב ולרשום על הפנקס, האיש ההוא באיסור חרם אשר יעשה בזדון לבו יחידי בדעת עצמו אם לא באספה כנ״ל או בדעת הרב אב״ד״.

כפי שיתברר להלן היה הרב משה נתן רוזנ־צוויג הרב האחרון שבשעתו עוד רשמו בפנקס. הרשימה האחרונה היא משנת תרי״ג ולרגל המחלוקות שפרצו לאחר מכן חדלו לרשום בו וכמעט שנשכח מלב. רק במקרה מצאו איתו בזמן מאוחר מוטל קרוע בעלית גג של ר׳ יוקל הורביץ חתן הרב הנ״ל ומשם לקחוהו וכרכוהו ומסרו אותו לידי הרב הצדיק ר׳ דוד משה ז״ל. היום הוא נמצא ברשות הנהלת הקהלה, שקיבלה אותו מידי הרב ישראל רפופורט מקורבו של הרב דוד משה אחרי מלחמת העולם (הראשונה). ר׳ ישראל רשם את הרשימה משנת תרע״ז בימי מלחמת העולם (הראשונה) כאשר קשה היה להשיג אתרוגים לחג הסוכות.

ברור הדבר, שסדר הדפים כפי שהוא היום לפנינו איננו הסדר הראשון והמקורי, כי הוא מסורס במקומות שונים ודפים רבים בסוף הפנקס היו קודם בראשית הספר ולהפך. כותב האזהרה שבדף ב׳ ע״א מוסיף: „ועל זאת עשינו, הצבנו ציונים באלפא ביתא בכתבת מרובעת״ והאותיות המרובעות המסמנות את סדר הדפים נמצאות עכשיו בפנקסנו רק עד קס״ד ותוכן

הדפים שלאחרי דף קס״ד הוא קדום בזמן מהדפים שקודמים להם.

אנו מוסרים כאן תוכן הענינים של הפנקס לפי סדר הזמנים משום ערכה הרב של רשימה זו, מבחינה היסטורית וחברתית בדבר פעולות הקהלות והתפקידים שהיו מוטלים עליהן:

מזמן שלטון ממלכת פולין

א. חשבונות הקהל משנת תצ״ח (דף קפ״ט ע״א וע״ב)

ב. חשבונות הקהל משנת תצ״ט (דף קפ״ח א׳ וב׳ וק״ץ)

ג. הלוואות והוצאות משנת תק״א (דף קצ״א ע״א)

ד. הוצ׳ הגבעלי והלואה משנת תק״א (קצ״ג ע״ב)

ה. הלוואות משנת תק״ב ותק״ג (דף קצ״ד ע״א)

ו. חשבונות והלואה משנת תק״ג (דף קצ״ה ע״ב)

ז. הוצאות הגבעלי משנת תק״ד (דף ב׳ ע״ב ודף ג׳)

ח. תקנות אודות קלפי ושמאים משנת תק״ד (תק״ב?) (דף ב׳ ע״א)

ט. חשבונות הקהל משנת תק״ז (דף קצ״ו ע״ב)

י. חובות הקהל משנת תק״ד—תקי״א (דף קצ״ז ע״א)

יא. חובות הקהל משנת תק״ט — תקי״ב — תקי״ג (דף קצ״ז ע״ב)

יב. חשבונות והלואות משנת תקי״ג—ט״ז—י״ט—כ״א—כ״ה (דף קצ״ח ע״א)

יג. חשבונות והלואות משנת תקי״א (דף קצ״ט ע״א)

יד. חשבונות והלואות משנת תקי״ב (דף קפ״ג ע״ב)

טו. חשבונות עם שוכרי המס משנת תקי״ז (דף ר׳ ע״א)

טז. חשבונות ופשר משנת תקי״ח (דף ר״א ע״א)

יז. חשבונות עם הפרנסים ותקנות משנת תקכ״ד (דף קפ״ד א׳)

יח. חלקת כבוד למ׳ אריה בר׳ יששכר בער להיות יושב תמיד בקהל משנת תק״א (ט״ז ע״ב)

יט. נתינת רשות לבעל מלאכה לבא בקלפי משנת תק״י (ז׳ ע״ב)

כ. שובר על שטר שנפרע ונאבד משנת תקי״א ל״א ב׳)

אחד הבתים העתיקים בצ׳ורטקוב. ביתו של אליעזר שו״ב
איינע פון די אַלטע הייזער אין טשאָרטקאָוו.
די הויז פון אליעזר שו״ב

כא. תקנות אודות חשבונות הפרנסים משנת תקי״ב (קפ״ג א׳)

כב. תקנות אדות השמאים משנת תקי״ח ותקי״ט ק״פ א׳)

כג. תקנות אדות שמאים וקלפי משנת תקכ״ו (ק״פ ע״ב)

כד. הוצאות הנסיעה לרומי משנת תקט״ו(?) (קס״ה ע״ב)

כה. קבלת שמש משנת תק״ב (רכ״ו ע״ב)

כו. נתינת מקום בביה״כ ע״פ רצון השר משנת תקכ״ב (ט״ז א׳)

כז. פשרה שנוגעת למקומות בביה״כ משנת תקל״ג (קפ״ב ב׳)

כח. רשימת ההתמניות לקהל משנות תק״א — תקס״ב (י״ז ב׳—ל״א א׳)

כט. רשימת ההתמנויות לקהל משנות תקכ״ח — תקל״ה (ל״ד ב׳—מ׳ ע״א)

ל. שכירת מקומות בביה״מ משנת תק״ל (רכ״ד ב׳—רכ״ו א׳)

מזמן שלטון ממלכת אוסטריה

לא. שתי תקנות אדות „שענקערס״ משנות תקל״ז ותקמ״ב (קס״א ב׳—קס״ב א׳)

לב. שכירת בביה״כ משנות תקל״ט—תקמ״ב (רכ״א ע״ב)

לג. ענשו של עז פנים משנת תקמ״א (ט״ו ב׳)

לד. פשרה עם הקהל משנת תקס״ב (קס״ב ב׳)

לה. התמנות השמש מר׳ צבי משנת תקמ״ג (ח׳ ע״א)

לו. חשבונות הקהל משנת תקמ״ה (מ״ג א׳)

לז. רשימת ההתמניות לקהל משנות תקג״ו — תקע״א (מ״א—מ״ו)

לח. רשימת ספרי תורה משנת תקס״ו (מ״ז ב׳)

לט. רשימת כלי קדש וה„הענגלייכטער״ משנת תקס״ו (מ״ח א׳)

מ. רשימת בעלי המקומות בביה״כ משנת תקס״ח (ט׳ א׳—י׳ ע״א)

מא. רשימה שנוגעת ל„פלאַטץ״ של הקהלה משנת תק״פ מ״ט א׳)

מב. אדות „ערגענצונגס־שטייער״ משנת תקפ״ג (נ״ב ע״ב)

מג. מעשה נורא אדות יולדת משנת תקפ״ה (נ״א ע״א)

מד. „אָבליגאַציעס״ של הקהל משנת תקפ״ו (נ״ד ע״א)

מה. תשלומי ה„אָבליגאַציעס ופראָצינטען״ משנת תק״ץ (נ״ג א׳)

מו. שכירת המלח משנת תקפ״ח (נ״ד ע״א)

מז. רשימת המנורות משנת תקצ״ג (נ״ה א׳)

מח. תקנות אדות ממכר ומכירת בשר כשר משנת תר״ז (ס״ט).

מט. מכירת מקומות בביה״כ מיד ליד משנות תר״ה—תר״ו—תר״י—תרי״ג (י״א א׳ י״ב א׳)

נ. רשימת ספרי התורה שנתנו במתנה משנת תר״ז (מ״ט ע״ב)

נא. רשימת כלי הקודש שנתנו במתנה משנת תר״ח (נ״ד ב׳)

נב. רשימת המנורות שנתנו במתנה משנת תר״ט (נ״ו ע״א)

נג. איסור בשר אחוריים של העגלים הרכים שניקר המנקר משנת תרי״ב (כ״ה ע״א)

נד. אדות קנית האתרוג בסכות בזמן מלחמת העולם משנת תרע״ז (נ״ז א׳)

בית עתיק בצ׳ורטקוב. ביתו של ה„חבתן״
אַן אַלטע הויז אין טשאָרטקאָוו. די הויז פון „באָדנער״

רשימות שאין להם זמן

נה. הנהגת הבוררים ודיני המינויים (דף צ׳ ע״ב). כנראה מזמן קדום ואפשר שבסדר של הכריכה הראשונה היה זה בתחלת הפנקס.

נו. שלא להוסיף ולא לשנות בפנקס (דף ב׳ ע״א) בודאי מזמן מאוחר.

נז. רשימת הרבנים (דף נ׳ ע״א) נעשתה בזמן הרב משה יצחק ראזענצווייג אחרי שנת תקס״ט.

3. הרבנים ומורי הצדק

אנו מביאים בזה רשימה מלאה, אולם בקיצור נמרץ, של הרבנים שכיהנו במשך השנים והדורות בצ׳ורטקוב, כפי שזה מסתבר מרשומות הפנקס. אולם מוסרים אנו להלן בהרחבה על הרבנים והצדיקים שכיהנו בצ׳ורטקוב והיו בשעתם מגדולי הרבנים במחוז ושמעם הגיע אף מחוצה לו.

המערכת

1. מתחילת ההתישבות החדשה בצ׳ורטקוב בשנת תס״ה „לא היה שום רב ואב״ד, רק הרבני המופלג מוה״ר משה מקרמניץ היה מו״ץ במקום רב ואב״ד.

2. בשנת תפ״ה לפ״ק שימש כרב אב״ד מוה״ה אליעזר ליפמאן, שהיה קודם אב״ד בק״ק סטרעסליסק.

3. „והרב מוה״ר ר׳ שמואל בן הרב מוה״ר ר׳ משה בן הרב מוה״ר ר׳ אברהם שהיה אב״ד בק״ק סטאנוב, נתקבל פה לאב״ד ומו״ץ בשנת תפ״ו לפ״ק״.

4. „הרב הגאון החסיד המפורסם מוה״ר ר׳ צבי הירש הלוי איש הורוויץ... נתקבל לכאן בשנת תפ״ו לפ״ק״.

5. בשנת תקי״ד נתקבל הרב מוה״ר ר׳ ישראל שנעשה חתן הרב הגאון הנ״ל אחרי שנסתלק ושימש בכתר הרבנות עד תקכ״ו״.

6. „בשנת תקכ״ז היה איזה איש אשר לא ניתן שמו להיזכר כאן״. בלשון זו מוסר לנו הפנקס ויש לשער שנלכד ברשת כת יעקב פראנק, שהתפשטה בשנים ההן באותם המקומות. כנראה ששמו היה אב־רהם צבי הירש כפי שנמצא בדף ל״ג ע״ב חתום על חשבונות הקהלה משנת תקכ״ז.

7. „בשנת תקכ״ט נתקבל הרב מוה״ר ר׳ יהודה לייב תאומים מק״ק יאריטשוב הסמוכה ללבוב והיה פה עד קיץ תקל״ד״.

8. „בשנת תקל״ה נתקבל הרב מוה״ר ר׳ אליעזר ליפמאן מזולקווא שהיה אב״ד בק״ק יאנוב ולא האריך שנים ונתבקש לישיבה של מעלה בשנת תקל״ז לפ״ק״.

9. „בשנת תקל"ח נתקבל הרב המאור הגדול מוה"ר ר' משה בהרב הג' ר' שלמה דוב, שהיה אב"ד בק"ק גלוגא ונתבקש לישיבה של מעלה בשנת תקס"ט לפ"ק".

10. עוד בימי חייו של הרב משה ב"ר שלמה דוב נתקבל לאב"ד הרב משה יצחק רוזנצווייג בנו של ר' אליעזר הנ"ל... ומכיון שהוא ידע לדבר ולכתוב גרמנית הכירה בו הממשלה כרב ה„קרייז", למרות שזאלשצ'יקי היתה עוד מושב ה„קרייז" (המחוז). יש מקום להניח שמינויו לרב הגליל הושג לאחרי שפודוליה חזרה מרוסיה לאוסטריה.

11. אחריו כיהן יעקב נתן ב"ר יצחק רוזנצווייג בנו של הנ"ל בין השנים תר"ד עד תרי"ג. סיפורים רבים מוסרים עובדות המוכיחות כי נהג נשיאותו ברמה.

12. בימי רבני ה„קרייז" ממשפחת רוזנצווייג, כיהנו כדיינים, נוסף לאלה שכבר נזכרו ר' יהושע

מצבת בנו של הרבי הרשלי ש„מת בנשיקה"

די מצבה פון ר' הרשלי'ס זון

יהודה במו"ר ר' משה, הרב ישראל־מאיר במו"ר ישכר בר וגם ר' ישראל אריה ווייסמאן שנפטר בארץ־ישראל.

13. אחרי רב ה„קרייז" ר' יעקב נתן נתקבל הרב ר' שלמה נפתלי בן מו"ר ר' נחום ממשפחת צאזמער.

14. מספרים שאחרי הרב יעקב נתן רוזנצווייג נתקבל הרב מ„גאליג" ובשעתו פרצה מחלוקת גדולה בעיר.

15. בשנת תר"ך נתקבל לרב ה„קרייז" ישעיהו מאיר כהנא שפירא, שעל אישיותו נדבר להלן באריכות.

16. ע"י המחלוקת שפרצה נגדו אחרי ביאת הרב הצדיק ר' דוד משה בן ר' ישראל מסדיגורא לצ'ורטקוב נתקבל עוד הפעם ר' ברוך מאיר פריש מסאסוב לרב אב"ד של הקהלה. ר' דוד משה „נטה אהלו" בצ'ורט־קוב בשנת תרכ"ה ואז קנה את היכלו ונחלתו מאת הנסיכה בורקובסקה.

17. אחרי פטירתו של ר' ברוך מאיר כיהן במ־קומו נכדו הרב יעקב לנדא, שנפטר בשנת תרפ"ו וכמו כן ר"י ישראל רפופורט.

18. לפי עדותו של הג"מ שלמה יצחק היילפרין, אבד"ר טרנופול במגילת יוחסין שלו, היה הגאון ר' אליהו בנו של הג"מ אברהם אבא מרי אבד"ק נא־ווירדק ונכדו של המקובל הידוע ר' יעקב טמרליש מוינא, שנפטר שם בשנת תכ"ו, גם כן רב בצ'ורטקוב „ונפטר בהיותו עוד רך בשנים".

19. (בסעיף זה מובאית פלוגתא בדבר כהונתו של ר' דוב בר).

20. מכל הרבנים ששימשו בקהלת צ'ורטקוב, היה הראשון שרכש לו שם בעולם הרבנות ר' צבי הירש בן מאיר הלוי איש הורוויץ שנקרא בשם „רבי ר' הירשלי מצ'ורטקוב". בית המדרש הישן נקרא על שמו וקיים עד היום. אמונת העם רקמה סביב אישיותו זר של אגדות והפגישה אותו עם ר' ישראל בעל שם טוב וגם עם הגביר ר' מאיר אנשיל רוטשילד, כפי שנראה להלן. חכמתו וחריפותו בתלמוד היתה ידועה בכל העולם הרבני. ר' יחזקאל מפראג, בעל „הנודע ביהודה" בתשובותיו לאה"ע סימן כ"ט וסימן ס"ט כותב בסוף דבריו שלא לסמוך עליו אם לא בהסכמת ג' עמודי עולם והם: הרב יצחק סגל, אב"ד זגליל לבוב, הרב צבי הירש מצ'ורטקוב והרב מסטאניסלבוב ומוסיף „אם הם יתנו מעוזם על דברי ויסכימו להתיר... גם אני אהיה סניף לאריות".

אגדות וסיפורי־מעשיות מעלות על נס את קדו־שתו ונפלאותיו של ר׳ צבי הירשלי. לפני מותו ברך את אנשי קהלתו, שאם תפרוץ שרפה בעיר לא יישרפו שם יותר משלושה בתים ויהודי צ׳ורטקוב מבטיחים שברכתו זו נתקימה ואפילו בזמן מלחמת העולם שבה נשרפו הרבה ערים בסביבה, לא נשרפו בצ׳ורטקוב עצמה יותר משני בתים. קיימות אגדות על פגישתו של

המצבה על קברו של הרב ר׳ הירשלי משנת תקי״ד
די מצבה אויפן קבר פון רבי ר׳ הערשעלי פון יאָר תקי״ד

ר׳ הירשלי עם מייסד החסידות רבי ישראל בעל שם טוב" „שהרבנים רדפוהו בעת ההיא" והוא „ראה את גודל קדושתו" ולא נתן ידו לשונאיו. אגדת העם מזמינה אפילו את ר׳ מאיר אנשיל רוטשילד בפונדק אחד עם ר׳ הירשלי ומספרת, שרוב עשרה של משפחת רוטשילד בא לה מברכתו של ר׳ הירשלי. יש להניח שמקורה של האגדה היא בעובדה, שרבי פנחס, בנו של רבי הירשלי, כיהן לאחר שנים כרב בפראנקפורט.

בפנקס מובאות כמה רשימות בדבר זכויות והשגחת הרבנים בעניני הקהל. הרב ביחד עם נאמן הקהלה היו המשגיחים על בחירות הקהל וכל החלטות הממונים היו מוכרחים לקבל את אישורו. כך מובא, שהוצאות כספי הקהלה והחשבונות נחתמו ואושרו ע״י רבי הירשלי. בזמן מאוחר אנו מוצאים את חתימתם של רבני המחוז מבית רוזנצווייג על כל הרשימות החשובות של הקהל.

בית המדרש של ר׳ הירשלי (הורביץ)
דעם רבי ר׳ הערשעלי׳ס בית־מדרש

בדבר משכורות הרבנים מובאים הרבה נתונים של תשלומי דרשות וגם משכורות ממקורות שונים. לפעמים לא יכול הקהל לסלק לרב את שכרו לא מהכנסות ולא מהלוואות והיו מוסרים לו שטר־חוב מהקהלה. מובא בפנקס (קפ״ט א׳) שבשנת תצ״ח שילמו להרב אב״ד (ר׳ הירשלי) ב׳ מאות על שטר החוב שבידו וכנראה שבשנת תקכ״ב (קצ״ג ע״ב) מישכנו לרב את הכנסות השחיטה בעד השכירות והפנקס מוסר לנו ש„הרב התרצה את עצמו ליתן חשבון מן השחיטה משנות תקכ״א ותקכ״ב".

ידיעות ברורות בדבר המשכורת הקצובה של הרבנים לא נמצאו בפנקס. גם ברשימת השכירות של פקידי הקהלה והוצאות הקהל משנת תקמ״ה לא נמצא סכום השכירות של הרב. יכול להיות שהרב בכלל לא

קיבל בימים ההם שכירות קבועה, אלא מן השחיטה. אולם ידוע לנו ממקורות אחרים שהרבנים בערים הגדולות, במאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה קיבלו בערך ח׳ עד י׳ זהובים לשבוע, חוץ מדירה והכנסות שונות.

פקידי הקהל

בפנקס מובאים פרטים על תשלום משכורות לחזני הקהל. בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳) שלמו ק״ד זהובים בעד דירה לחזן. בשנת תצ״ט (קפ״ח א׳) עשה בעיר חזן־אורח ושלחו לו ז׳ „טעפ״ דבש וגם כן סכום קטן של „גראש״ (?). גם בחשבון של שנת תקמ״ה (דף מ״ג א׳) נמצא ששילמו לחזן מאה זהובים.

אנו מוצאים כמו כן פרטים בפנקס על השמשים, שמיספרם, בזמן מאוחר, היינו בשנת תקמ״ד, היה שלושה. „ר׳ צבי שמש קיבל מאה זהובים, ר׳ שמעיה חמש וחמשים זהובים ושמש ד,קנצלריה׳ ששה ושלו־שים זהובים. מובא כמו כן בפנקס „והברירה ביד מה״ר צבי הנ״ל להחזיק תחת ידו ורשותו „אונטער־שמש״ הנקרא „שולקלאַפּער״ וישלם מכיסו״.

משנת תצ״ח, היינו משנת התחלת הפנקס (קפ״ט א׳) נמצא גם כן ר׳ ישעיה מלמד שקיבל מתנה לדרשה זהוב ועשרה גראַשן. לאחר מכן אנו מוצאים הוצאות „לתלמוד תורה שני״ אולם מבלי שיינקבו שמות המ־למדים.

בחשבון ההוצאות משנת תקמ״ה נמצא סכום של ארבעים זהובים בשביל שומר לילה וארבעה ועשרים זהובים בשביל סופר הקהל.

4. הממונים על הקהל

כפי הנוהג בכל קהלות פולין נתקיימו גם בקהלת צ׳ורטקוב ההתמנויות ביום א׳ של חוהמ״פ מדי שנה בשנה. פנקס הקהלה כולל החל מדף י״ז עד דף ל״א רשימות כל הממונים משנת תק״א עד תקס״ז (בשנת תק״י היו המנויים דו־שנתיים מסיבות בלתי ידועות לנו). אחר כיבוש גליציה ע״י חיל אוסטריה לא נת־קיימו בשנים הראשונות, היינו משנת תקל״ה עד תק״מ, מינויים. משנת תק״מ עד תקס״ח, כשהממשלה שללה מהקהלות את האוטונומיה הרחבה שנהנו ממנה קודם לכן, נתמנו אחת לשלוש שנים שלושה ראשים ושלושה גבאים (דף מ׳ עד מ״ז). משנת תקנ״ו ואילך, אחרי נתינת שמות משפחה אשכנזיים לכל היהודים באוס־טריה ע״י הקיסר יוסף השני, נמצאים בין הממונים, שנקראים באותה תקופה בשם „רעגירער״, שמות מש־פחות ידועות עד היום בעיר צ׳ורטקוב.

ברשימת הממונים משנת תק״א עד תקל״ה נמ־צאים תמיד „ארבעה ראשים אלופים ומנהיגים״, שלושה טובים, אחד במקום כולם, ג׳ גבאי צדקה גדולה המ־פקחים על כל עניני צדקה בקהלה. ב׳ נאמנים שבוד־קים כל חשבונות הקהל ועליהם נאמר בפנקס (דף י״ז א׳) „שידעו מכל מעשה הקהל הן לעשות רייס־טער ולעשות חשבונות וכן אם נצרך לעשות איזה חוב על הקהלה לא יעשה בלי ידיעתם״. ב׳ גבאי ארץ־ישראל, שאספו את הנדבות בשביל עניי ארץ־ישראל ושלחו אותם דרך לבוב. ג׳ גבאי תלמוד־תורה, ג׳ גבאי בנין בית־הכנסת. חוץ מזה נתמנו בכל שנה ראש ב״ד ושלושה דיינים דכת ראשונה וראש בית־דין וג׳ דיינים דכת שניה ובשנת תקכ״ו גם ראש ב״ד וג׳ דיינים דכת שלישית ונוסף לזה מאחד עד שלושה גבאי הדלקת הנרות. „כל זה נגמר ברצון ובהסכמת האלופים הבוררים״ ולראייה באו על החתום הראשים והבוררים. המינויים האלה אושרו ע״י ה„קאָמיסאַר״ פקידו של אדון העיר, כפי הנוהג בכל הערים שהיו קניינם הפרטי של האדונים.

בחירת הממונים היתה מותנית בכללים קבועים. הזכות להיות ממונה לעניני הקהל ניתנה רק בהדרגה, היינו שהממונים מתחילה היו מכהנים במשרה נמוכה במעלה ואחרי עבור מיספר שנים במשרה הראשונה ניתן להם לעלות בדרג החשיבות בסולם המינויים. אחת המשרות החשובות היתה גבאי צדקה גדולה, ורק זה שמונה קודם למשרות גבאי ארץ־ישראל למשל או גבאי תלמוד־תורה וכיהן בתפקיד זה לכל הפחות שלוש שנים, יכול היה להתמנות לגבאי צדקה גדולה. לאחרי שלוש שנים במישרה של גבאי צדקה גדולה אפשר היה להיבחר לאחד משבעת טובי העיר ורק אחרי ששימש שנה אחת בין טובי העיר יכול היה להתמנות לראש ולמנהיג. היו כאלה, שבתנאים ידועים, משום מעמדם הנכבד או יכלתם הכלכלית, היו נבחרים לראש ולמנ־היג לכל ימי חייהם. היו כמו כן חוקים שקבעו את הפסולים להתמנות למשרה בקהל מחמת קירבת משפחה. אולם לא היתה הקפדה מיוחדת בשטח זה. בצ׳ורטקוב למשל, משום שרוב מנין ובנין הקהלה התבסס על בני שתי משפחות מסועפות בלבד, אי־אפשר היה שלא לבחור את מרבית העסקנים מבני אותן המשפחות.

לבעלי מלאכה לא היתה הזכות לקבל מינוי למשרה בקהל (דף ז׳ ע״ב) אבל כשהיו צריכים „להח־זיק את בנין חומת בית הכנסת״ קיבלו „להמרומם

הר׳ מאיר כ״ץ להניח פתקה שלו בקלפי מחמת שהלך בדרך הישר ועוולה לא נמצא בשפתיו״. אותו ר׳ מאיר כ״ץ נתמנה כמה פעמים לגבאי בית־הכנסת וגם לגבאי הדלקת הנרות.

הזכות לקבל מינוי נשלל גם מאלה שהעיזו פניהם נגד האלופים. כך הוחלט בהסכמה כללית בשנת תקמ״א, שהרב שלמה לא יהיה לו „שום התמנות בקלפי ויתן אבן חלב לבית־הכנסת, מחמת שהעז נגד אלופי הקהל ורואי חשבונות והאלופים השמאים והאדון ה„רעכין־פירער״ דק״ק צ׳ורטקוב ופער פיו בהיותו נגד הכותב המצרי (ר״ל הסופר הנכרי) הנ״ל. ואחר כך פייס המרומם הנ״ל את האדונים הנ״ל וסילק אבן־חלב הנ״ל לבית־הכנסת ומחלו לו את כל הנ״ל והחזירו העטרה ליושנה״.

מהמיספר הגדול של כמה מאות ראשים וממונים ששמותיהם נמצאים בפנקס נזכיר כמה מהם משום חשיבותם המיוחדת:

1. ר׳ אריה־לייב בר׳ יששכר דוב, יושב תמיד בקהל משנת תק״א עד שנת תק״ל.

2. ר׳ אברהם בר׳ ישראל, המכונה ר׳ אבצי ברס־לר, פרנס במשך שנים רבות החל משנת תצ״ח עד שנת תקכ״ג והוא היה בעל חוב של הקהלה.

3. ר׳ אריה־לייב בר׳ משה היה ראש ומנהיג פעמים רבות משנת תק״ז עד שנת תקי״ח והיה, כחרות על מצבתו „ארי שבחבורה זקן ושבע־ימים״.

4. ר׳ נפתלי הירץ בר׳ יצחק ולפעמים בשם בן הקדוש ר׳ יצחק, קיבל מקום ע״פ צו השר ובהסכמת הראשים והרב בכותל המזרחי. נמנה בין ראשי הקהל והיה ג״כ אחד מן ה„רעגירער״ הראשונים בזמן כיבוש אוסטריה.

5. ר׳ יקותיאל בר׳ יעקב היה מחזיק הגבעלי בשנת תקכ״ז (ל״ג ע״ב) וחתם את השטר חוב כשהקהל היה צריך לשלם את ההערכה למען הנסיעה לרומא.

6. בין ראשי הקהל, ה„רעגירער״ הראשונים מזמן ממשלת אוסטריה נמצאים: ר׳ יששכר בר קאפירמאן ור׳ יונה פישבאך מייגלניצה בשנת תקנ״ו, ר׳ שאול רוזנצווייג ור׳ יהודה לייב ראטהויזר בשנת תקס״ד, ר׳ יעקב לנדא ור׳ מאיר שוובל בשנת תקס״ח ור׳ דוד וויזר בשנת תקע״א.

7. הרבני מו״ה בנימין איציק עמריך נכדו של ר׳ ישראל בר׳ בנימין הרב מהרימולוב מחבר ספר „תפארת ישראל״ ולו המקום השלישי בבית־הכנסת בכותל המזרחי. משפחת עמריך היתה מסועפת וידועה ומוצאה מעיר עמריך בגרמניה.

ציץ־כסף משנת תקכ״ג שהיה בבעלותה של חברת „עושה חסד״
אַן אַלטער זילבערנער ציץ פון יאָר תקכ״ג וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון דער חברה „עושה חסד״

5. בית הכנסת

„בית הכנסת הקדוש״ של הקהלה נזכר פעמים אין ספור בפנקס ומהן ניתן לנו לתאר כמה וכמה פרטים על בנינו וקיומו.

מסתבר שעוד בשנים הראשונות לקיומה של הקהלה ניתנה ליהודי צ׳ורטקוב „פראַווי״, (זכות) לבית הכנסת ובעד הזכות הזאת שומה היה עליהם לשלם תמורה. מובא בפנקס על הלוואה „כסף לצורך ה„פראַווי״ בשנת תצ״ט (ק״ץ ע״ב) מ״ב אדומים ובשנת תקכ״ה (קצ״ח א׳) סך אלף זהב״. בימים ההם עמד כבר על תלו בצ׳ורטקוב בית־המדרש הנקרא עד היום בפי היהודים „בית המדרש של ר׳ הירשלי״. בשנת תקי״ד התחילו בבנין בית־הכנסת שאותו ניהל, כפי שהובא לעיל, „המרומם ר׳ מאיר כ״ץ״ ומשום כך קיבל מידי האלופים את הזכות להניח פיתקה שלו בקלפי (דף ז׳ ע״ב).

עיקר הבנין, כפי שמשתמע מהפנקס היה למען „החזיק בנין חומה ביה״כ דפה חיל וחומה״. עד הנה היה הבנין בנוי קירות עץ ובשנת תקי״ד החליטו לבצר

את בית־הכנסת ולבנות סביבו חומה חזקה מאבנים וזהו „חיל וחומה".

בכתב החרות שניתן ליהודים בשנת תפ"ב ע"י הגרפים פוטוצקי — לפני מונח רק התירגום היהודי אשר בספר היובל לזכרון הרב שפירא — כתוב: „מותר להם להשתמש בבית־הכנסת שלהם". מזה נעשה סביר שבית־הכנסת היה קיים כבר, למרות שניתן גם לפרש את הדברים שמכוונים הם לבית־הכנסת העתיד להיבנות אבל לפי דעתי לא היה מוקף עדיין חומת אבן.

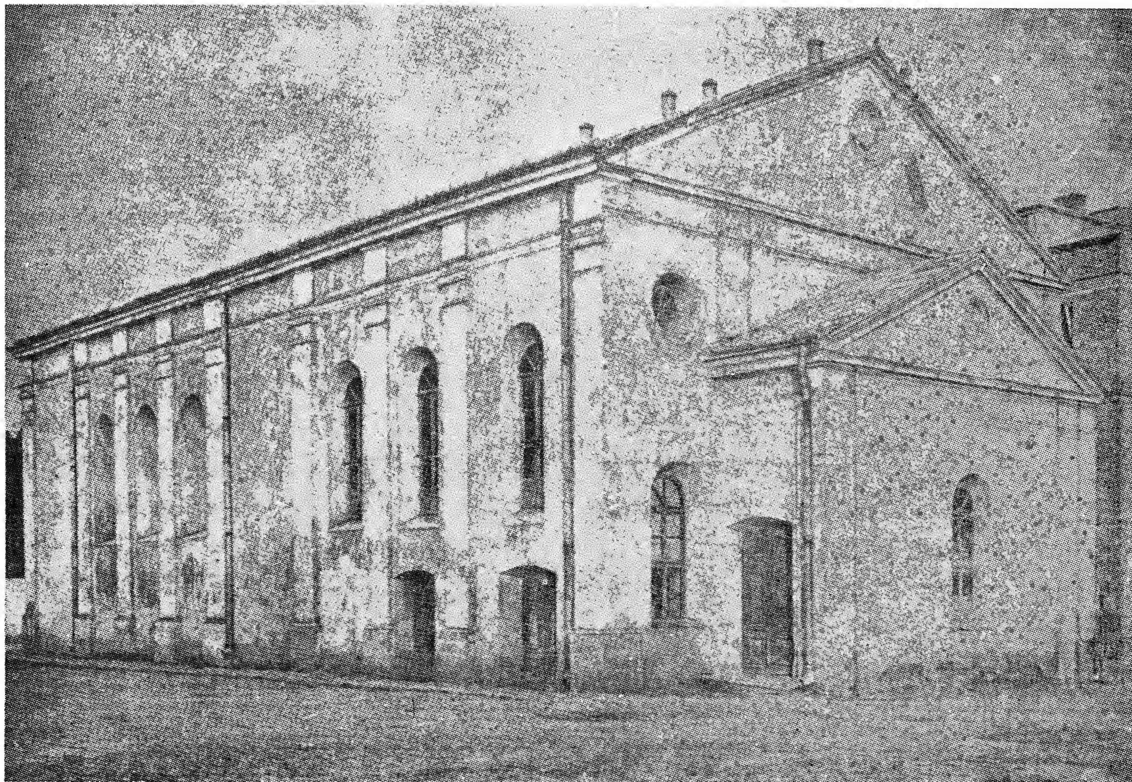
קיימות אגדות המיחסות את בנין בית־הכנסת לזמן קדום, אבל לפי דעתי משוללות הן כל יסוד היסטורי. הֶעכט בספרו „האדמה" משנת 1926 מוסר אגדה שבית הכנסת נבנה במאה ה־16 וליטווין בספרו „אידישע נשמות" כרך ה' מבטיח שבית־הכנסת נבנה ע"י המלך הפולני סובייסקי. הסופר פראנצוז מרחיק לכת בכתבו בספרו (עמ' 62) שבית־הכנסת נבנה עוד בימי הביניים ונקרא בפי הגויים „מבצר היהודים". כן מסופר בפי העם, כשבנו את בית הכנסת הניח הכומר אבן פנה ולכן הראשונים שנכנסו להתפלל השתמדו. מקורו של הסיפור הוא בטח בעובדה, שעת נגמר בנין בית־הכנסת נמצאו כמה מבין יהודי צ'ורטקוב שנטו אחרי עדת פראנק.

בשנת תק"ל עברו כבר עשרים שנה מזמן התחלת הבנין והחומה טרם הושלמה מחוסר אמצעים ולכן החליטו להשכיר מקומות בביהמ"ד ולקבל ע"י כך הכ־נסות חדשות. במזוזת אבן שבפתח הכניסה מהפרוזדור לבית־הכנסת נמצא חרות באותיות בולטות: „זה השער לד' תקל"א צדיקים יבואו בו". מכאן משתמע שבשנת תקל"א נגמר בנין החומה והוקמה מזוזת הפתח. אולם הבנין עצמו לא היה מתוקן די צרכו כי אם שמונה שנים לאחר מכן, היינו בשנת תקל"ט בו החלו לאסוף כספים לבדק הבית. מסתבר גם, שהוקמו החומות בלבד ובוודאי היה גם גג אבל בלי תקרה וכיפה וגם המעלות לעזרת הנשים „היו עומדות שנים רבות חופשיות באויר" ללא בנין סביבן.

בפי זקני הדור מסופר, שבעת שהמדיארים הת־קוממו בשנת תר"ח נגד ממשלת אוסטריה והרוסים עברו דרך גליציה להחיש עזרה לקיסר אוסטריה, נשכר בית־הכנסת לצרכי הצבא ובעד הכסף שקיבלו עבור החכרת הבנין בנו את הכיפה לבית־הכנסת.

בין כלי הקודש הישנים הנמצאים בבית־הכנסת „נודעים לתפארה":

א. המנורה הגדולה בעלת תשעת הקנים הנצבת על עמוד התפלה ובמרכזה הנשר הפולני. לפני כמה

בית הכנסת הגדול — די גרויסע שטאָט־שול

שנים אירגנו תערוכה של הכלים והתכשיטים היהודיים העתיקים בפולין והמנורה הזאת התנוססה בין שאר הכלים העתיקים של יהדות פולין.

ב. כוס־כסף עתיקה שעליה חרות: „זה הכוס שייך להחברה נר תמיד דפה ק"ק טשארטקוב בורא פרי הגפן. שנת תקצ"ו לפ"ק".

ג. קופסת נחושת לאגירת כסף המנדבים משנת תקצ"ב ועליה חרותות צורות שני אריות וכתובות המלים: „פה טשארטקוב צדקה השייך אל ג'מ,י,ל,ו,ת ח'ס'ד לפרט", היינו, משנת תקצ"ב.

ד. שני ציצים תאומים ועל האחד חרות: „זאת נדבה האשה שרה בת כהה"ר יוסף ז"ל — ובתה לאה בת כהה"ר צבי ז"ל לפרט תקנ"ד". בשני חרותה המלה: „שבת".

6. הכנסות הקהל

הכנסות הקהל בשנים הראשונות לעדות הפנקס, באו מה„גבעלי", והוא מכס העסקים, שניתן לחכירה. בשנה הראשונה לפי הרשום בפנקס היינו בשנת תצ"ט מסתבר שהחכירו את הגבעלי. בשנים הראשונות גבו מכל מקח וממכר ומסתבר לפי תקנת התקופה ההיא שנקראה, „גבעלי דמשא ומתן". חוץ ממס זה היה ידוע גבעלי מיוחד „דזובחי זבח", היינו, זו שגבוה מאת הטבחים. עם חוכרי הגבעלי נערך לפני החכירה „כתב החלטה" והוא שטר החכירה, שנחתם ע"י הרב ואושר כמו כן ע"י השר. בשנת תק"א (בפנקס קצ"ג א') קבל הרב עבור חתימתו על כתב החלטה „אדום זהוב" „והאדון יעגאָמאָשץ' פאַן דערזאַוויטץ' קבל אדום זהוב וחצי בעד ,אַפּראָבאַציע' (אישור השטר)".

„מאת חוכרי הגבעלי דמו"מ קבלו בשנת תק"א (קצ"ג א') ב' אלפים וד' מאות זהובים לשנה, ובשנת תק"ד (ב' ע"ב) ב' אלפים ושתי מאות לשנה ומאה זהובים בשביל השמשים. משוכרי הגבעלי דזובחי זבח לשנת תק"ה (ג' ע"א) קבלו אלף ארבע מאות וחמישים זהובים. סך הכל הכניסה הכירת הגבעלי ביחד 3750 זהובים (עד) 3850 זהובים. וזה מתאים בערך לסכום ההוצאות כפי שנראה להלן".

בשנת תק"ח הכניסו שינויים במיסוי והחליפו את המס של מקח וממכר במס של הכנסה, או במקום הערכה „ממחיה" העריכו „ממאה". סכום ההכנסות מהערכה זו הגיע לסכום ההכנסות של הגבעלי דמו"מ, אולם את הגבעלי „דזובחי זבח" השאירו ללא כל שינויים (ק"ץ ע"ב).

מצב דומה, פחות או יותר, שרר בשאר קהלות פולין כעדות נ. סוקולוב ומאיר בלבן במסות ההיס־טוריות ובספריהם.

הגבעלי דמו"מ הכניסה בשנת תק"א 2700 זהובים, בשנת תק"ד 2400 זהובים ואחרי ביטול ועד ארבע הארצות היו ההכנסות בשנת תקכ"ו 2500 זהובים. לפי תקנות שנת תקכ"ו רשום בפנקס (ק"ץ ע"ב) „יהשמאין יעשו רייסטער על כל בני הקהלה ע"פ שנים אלפים וחמש מאות זהוב לשנה תמימה מיום דלמטה". חוץ מסכום זה הכניסה לגבעלי „דזובחי זבח" בשנת תק"ה 1450 זהובים ובשנת תקכ"ו 1220 זהובים. ההפרש הקטן שבין הכנסות דמי שבוע משנת תקי"א (2744 זהובים לשנה) ועד שנת תקכ"ו (2200 זהובים לשנה) מסתבר על ידי צימצום היכולת הכלכלית של „בעלי הסכומין". גם הסכום שנדרש כדי להיות ראוי למינוי הקהל הוקטן, כי בשנת תקי"ח אנו קוראים בפנקס: „מי שיש לו מורנו ויתן סכום לשנה סך שנים ושלושים זהוב יונח פתקה שלו בקלפי". שוב ניתן להניח, שבינתיים הוקל מעל בעלי המורנו עול המסים.

מהשנים תק"א (קצ"ג ע"א) ותק"ד (ב' ע"א ודף ג' ע"א) נמסרו בפנקס רשימות מדוייקות מהוצאות כספי הגבעלי שאנחנו מביאים אותן להלן. בפנקס נמצאות כמו כן במקומות שונים רשימות בודדות מהשנים תקי"ז ותקכ"ז המוסרות פרטים על חשבונות עם חוכרי המס או הגבעלי.

כדי לקבוע את סכום הכסף שכל אחד מבני הקהלה חייב לשלם, נבחרו ארבעה שמאים ותקנות רבות מהשנים תקי"ד, תקי"ח, תקי"ט ותקכ"ו מסדירים את הפעולות ודיני הנוהל של השמאים.

ביום כ"ב שבט תקי"ב נרשם בפנקס (דף ד' ע"ב): „היום הזה נעשה הסכמה עפ"י רוב הקלפי שישבעו כל השמאים כל אחד בפני עצמו ובכן יקום לדורות. נעשה ונרשם בפני כבוד הרב המאה"ג אב"ד... ראשים ומנהיגים... ומי שיסרב על התקנה זו ענש יענש בקנס ובוז על הסקארב יר"ה. וכן הדין... שמאים שישבעו גם כן כל אחד בפני עצמו כהיום כן לדורות כל שנה".

מר פיינשטיין ב„האסיף" במאמר „מתקנות קהלות ליטא" (עמ' 166), בפנקס מדינת ליטא, שיצא לאור ע"י ההיסטוריון דובנוב, בפנקס קהלת דובנא שנמצא בכתב־יד באוניברסיטה העברית בירושלים (הצפירה גל' 280, 1927, ע"י ח"נ זקהס), ובתקנות העיר פשמישל המובאים ע"י שור וגם מאיר בלבן, מובאות נוסחאות דומות להערכה ופעולות השמאים בקהלות הנזכרות לעיל.

ההשגחה על ההוצאות וההכנסות של פרנסי החו־דש ושל גובי המס היתה מוטלת על כל הפרנסים וביחוד על הנאמנים, שהיו גם רואי חשבון ועליהם שומה לרשום את כל החשבונות ואת כל ה„קוויטים׳ (קבלות) בפנקסי הקהל. משך השנים עדים אנו להרבה תקנות שתיקנו למען הקפיד ולהשגיח על הנהלת הכספים שתהא מדוייקת לפרטי פרטיה בידי הפרנסים ולמנוע מעילה בכספי הקהל. פעמים רבות נרשמה בפנקס העובדה שהפרנסים עשו את כל החשבונות לפי התקנות.

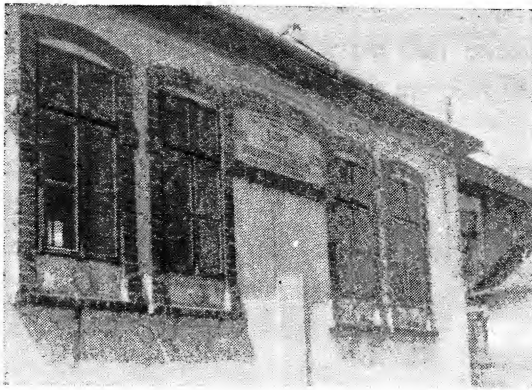
בדבר זכויות הנאמנים בכל הענינים הכספיים של הקהל קיימת תקנה בפנקס (דף י״ז ע״א), שנכתבה בלי תאריך, אולם מחמת שבדף שלפני זה נמצאת תקנה משנת תק״ג וכתב־היד אינו שונה מרעהו מכתבר שזוהי אחת התקנות הראשונות והקדומות של פנקסנו, וזה לשונה: „כהיום עלה במוסכם כלנו אותן הנאמנים שיעשו האלופים הבוררים דהאידנא ידעו מכל מעשי הקהל הן לעשות רייסטער ולעשות חשבונות וכן אם יהיה נצרך לעשות איזה חוב מן הקהל לא יעשה בלי ידיעתן ויהיו נקראים בכל שישבו הקהל להצטרכות הקהלה כאחד משבעה טובי העיר וככה יתנהג בקהלתנו יצ״ו כל ימי עולם״.

בשנת תקי״ב הסתפקו בכך שגובה המס מסר חשבון בכל חודש ממה שגבה, אבל בשנים שלאחרי ביטול ועד ארבע הארצות, היינו משנת תקכ״ה והלאה היו מדקדקים יותר עם גובי המס וגם עם פרנסי החודש. גובי המס היו מחוייבים למסור חשבון בכל שבוע ולאחר מכן בכל יום מכל מה שגבו וכמו כן צמצמו את זכויותיהם של הפרנסים לעשות הוצאות.

בשנת תקפ״ח החכיר הקהל את המלח בעד 225 רייניש לשנה. בין החוכרים נזכרו שמות ר׳ מרדכי בלאט, ר׳ אברהם טעפיר ור׳ אברהם עמריך (הנזכר לעיל).

7. הוצאות הקהל

מכל הפרטים המובאים בפנקס אי אפשר לקבל תמונה שלמה על התקציב של הקהלה בימים ההם. אנחנו מוצאים בפנקס רשימה מדוייקת של ההוצאות אך ורק בשנת תקמ״ה, היינו בזמן מאוחר בשנים של כיבוש אוסטריה. מהשנים תחת שלטונה של ממלכת פולין, והוא עיקרו של הפנקס, היינו משנת תצ״ח עד תקל״ב, נמסרו לנו „רייסטערים״ וחשבונות שונים ללא רשימות מדוייקות של ההוצאות השנתיות,

הקלויז של חברת „עושי חסד״
די קלויז פון דער חברה „עושי חסד״

רק משנת תקכ״ו, לאחרי ביטול ועד ארבע הארצות קיימת רשימה כללית של ההוצאות הנמצאת בדף ק״ט ע״א של הפנקס. משום חשיבות הדברים מבחינה היסטורית אנו מוסרים להלן, ככתבה וכלשונה את רשימת ההוצאות הזאת:

„...כפי החשבון אשר חשבנו מה שהקהלה מצטרך לכל שנה היינו ערך שני אלפים ושלשה מאות לתש־לומי רווחים לפריצים עם מתנות וחלק מתנות להאדו־נים עולה על חגים.

ערך הסכום? הזה?	2300 ז׳
לארינדר סך ארבעה מאות זהובים	400
בעד גראווי טשאכווי (= למבצר שר העיר) ומס בשביל מכירת המשקים	
סך שלוש מאות ועשרים זהובים	320
וערך שבע מאות זהובים לשאר הצטרכות הקהלה	700
נמצא שהוצאות הקהל לשנת תקכ״ו עלו לסכום	3720 ז׳

ומהם החלק הכי חשוב כוללים הרווחים עם המתנות לאדונים; בלי תשלומי החובות עצמן ואחרי זה באים המסים השונים לאוצר המלך ולשר העיר ולבסוף הצטרכויות אחרות. מחמת שכפי שנראה בפרק אודות ההלוואות והחובות היו ההלוואות והחובות גדלים משנה לשנה, יש לשער שבשנים הראשונות של התקופה הנידונה היינו לפני שנת תקכ״ו ההוצאות עוד לא היו גדולות כל כך.

ב„רייסטערים״ והחשבונות השונים שבפנקס, ובי־חוד באלה שמשנת תצ״ח ועד תק״ד מוצאים אנו סכומים מפורטים שהוצאו על מסים, חובות, רווחים, הוצאות והצטרכויות שונות. נפרט בזה כמה מהם:

לתשלומי חובות

בשנת תק"א (קצ"א ב') 200 זהובים לפאַן שאנגאלי

בשנת תק"א (קצ"ג א') 1410 זהובים בעל אסיג' פאַן אקינא לסטאראסטי

בשנת תק"א (תע"ג) 36 זהובים להאלוף מוה' ישעיהו שלוה על סילק האסיג'.

בשנת תק"א (תצ"ג) 300 זהובים להאלוף מה"ר ישעיהו שהחזיר השחיטה להקהל.

בשנת תק"ד (ב' ע"ב) 100 זהובים להאלוף מוה"ר חיים על הקוויט ועוד לאלופים אחרים על קוויטים.

בשנת תק"ד (ב' ע"ב) 244 זהובים להאלוף מוה"ר ישראל על הקוויט

בשנת תק"ד (ג' ע"א) 50 אדומים למי שסילק האסיג' סקארבאווע

בשנת תק"א (ג' ע"א) 31 אדומים לכמר סטעמצקי וכן בכל הפנקס במקומות מפוזרים רשימות שונות על סלוק חובות.

רווחים

בשנת תצ"ט (דף ק"ץ ע"ב) שלמו י"ג למאה מהלואה של 1200 ז', אבל לרוב שלמו רק עשרה למאה

בשנת תצ"ט (ק"ץ ע"ב) 200 ז' לפרעוור מיאזלאוויטץ

בשנת תק"ד (ג' ע"א) רשום שבעת ההלואה קבל המלוה תיכף הרווחים לשנה

בשנת תק"א (קצ"א ע"ב) 45 ז' לפאַן שאנגאלי. וכן במקומות אחרים מפוזרים בפנקס.

הוצאות הלוואה

בשנת תצ"ח (קפ"ט ע"א) 20 ז' בעד השתדלות הלואה להראש ר' איתמר

בשנת תק"א (קצ"ג ע"א) 1 אדום ז' להאלוף כמוה"ר שניאור מחזיק הכפר דווינטש בעד סרסרות

בשנת תק"א (קצ"ב ע"ב) 9 ז' על עבד פאַן באַנ קאַווסקי,

בשנת תק"א (קצ"ג ע"א) 13 ז' לבעל אסיג'

בשנת תקי"ב (קפ"ג ע"ב) הוצאות פורין (עגלות) בשביל הלואה ואפשר ג"כ בשנת תצ"ח (קפ"ט ע"ב) 8 ז' פור לקאמניץ במצות השר.

מתנות לאדונים

בשנת תצ"ח (קפ"ט ע"א) 6 ז' בעד הוט צוקר לכמר,

בשנת תצ"ח (קפ"ט ע"א) 6 ז' בעד פולוור (אבק שריפה) לחגיהם,

בשנת תק"א (קצ"א ע"ב) 6 ז' בעד הוט צוקר (ראש סכר) לאדון באנקאַווסקי

בשנת תק"ד (ג' ע"א) מתנות פסחם ושאר מתנות לבעלי חובות

בשנת תק"ד (ג' ע"א) 171 ז' להשר יר"ה ולפז קאַמיסאר,

בשנת תק"א (קצ"א ע"ב) 2 זהובים בעד „טיטין".

כרגא דמלכא:

בשנת תצ"ח (קפ"ט ע"א) 15 אדומים 4 זהובים 15 גדולים, זה הוא יותר מן 274 ז'.

בשנת תקי"ב (קפ"ג ע"ב) 46 אדומים 1 טאלער ישן לאסיג' כרגא,

בשנת תקי"ג (קצ"ח ע"א) „ניתן ד' מאות זהובים לתשלום הכרגא בשנה ההיא".

בשנת תקי"ח (ר' ע"א) „עשו פשר עם... יהודה ב"מ אריה ליב שסילק בעד כרגא דמלכא עד חג הפסח תקי"ח מחג הפסח תקי"ז שני אדומים".

כפי שהבאנו בתחלת פרק זה בשנת תקכ"ו (ק"ף ע"א) שלמו ל„ארינדר" ד' מאות זהובים בעד כל השנה. אפשר שגם זה היה בשביל „כרגא דמלכא" שעלה בשנה הזאת לד' מאות זהובים, כמו שהיה בשנת תקי"ג.

בשביל הפראווי (זכות) דבית הכנסת:

בשנת תצ"ט (ק"ע ע"ב) מ"ב אדומים.

בשנת תקכ"ה (קצ"ג ע"ב) הלוו לצורך הפראווי על בית הכנסת הק' סך אלף זהב מהאדון ביילסקי. סביר מזה שבכל הזמן שלמו לשר העיר (?) בשביל הזכות, שיהיה להם בית הכנסת.

גראשאווי (=מס בשביל מכירת המשקים): בשנת תק"א (קצ"ג א') 48 זהובים,

קוויטארווי (=מס בשביל אשור תעודות): בשנת תק"א (קצ"ג א') 38 זהובים,

המסים האלה נכללים ברשימה שבתחלת המאמר משנת תקכ"ו תחת השמות „קראדאווי וטשאפווי".

זעלנער (הוצאות על הצבא)

תצ"ח (קפ"ט ע"א) 4 זהובים,

תק"ב (קצ"ד ע"א) 3 אדומים לחיל ליטא.

תק"ב (קצ"ד ע"א) 6 אדומים לחיל ליטא.

דומה לזה נמצא ב„האסיף" ע' 142: בפנקס קהלת אפטא נזכר שבשנת תנ"א נתנה קהלת אפטא מאה וחמישים זה' לשרי צבאות ליטא. גם שם עמ' 166: איך לגבות דמי „הזעלנעריי".

לגליל ולמשולחים לאספות

תצ"ח (קפ"ט ב') 4 זהובים על הוצאה לגליל

תק״א (קצ״א ע״ב) 15 אדומים למשלוחים לאספה מק״ק בילקמין.

תק״א (קצ״א ע״ב) 1 זהוב 15 גדולים בעד יי״ש למשולחים.

תק״ד (ג׳ ע״ב) ב׳ אדומים הוצאה לפאדקאמין. (אפשר גם בשנת תק״א צריך להיות פאדקאמין?).

תק״א (קצ״ג ע״א) לנאמן על הוצאות לרדום 20 אדומים.

(קס״ה ע״ב) 200 זהוב בעד הוצאות לרומא. „לזכ־רון שסלקו לרב מוה׳ אליקים ולרבם מוה״ה צדוק בעד הוצאות שנסע לעיר רומי לטובת היהודים שבמדינת פולין כפי ההערכה שהי׳ עפ״י פרנסי המדינה, רק שאנחנו (?) חייבים שני מאות זה׳ פולין כפי ההערכה הנ״ל על שטח׳ בחתימת יד הנגיד הרבני מוה״ד יקותיאל״.

בשנת תקי״ד היתה עלילת דם ביאמפול, שהרעישה את כל פולין ובאספת ועד הארצות שבקונסטנטינוב החליטו לשלוח מלאכות אל האפיפיור לרומא. והשליח היה השתדלן ר׳ אליקום בן אשר זעליג. גם בפנקס שלנו מובא שהשליח נקרא בשם אליקום ולא „יעקב יעלעק״ כפי שנמצא במקומות אחרים וג״כ שאתו ביחד היה מוה״ר צדוק, מה שעד הנה לא נמצא בשום מקום אהר. ופרנסי המדינה חלקו את ההוצאות בין כל הקה־לות. ר׳ יקותיאל שחתם את השטר הוא אפשר זה שבשנת תקכ״ז (ל״ג ע״ב) נזכר שהיה מחזיק הגבעלי ושהיה לו רייסטער על הקהל. בענין המשלחות לרומא עיין בגרץ־שפר (ע׳ 512 ובלבן ב„הצפירה״ 1927, גליון 230).

ל ר ב

בשנת תק״א (קצ״ג ע״א) אדום זהוב בשביל כתב ההחלטה על הגבעלי.

בשנת תק״ב (קצ״ד ע״א) אדום זהב בשביל הדרשה.

בשנת תק״ד (ג׳ ע״א) אדום זהב (אפשר ג״כ בשביל כתב ההחלטה של הגבעלי).

בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳) 200 זהובים על השטר חוב שבידו.

ל ח ז ן

בשנת תצ״ח (קפ״ט ע״א) 104 זהובים דירה לחזן.

בשנת תק״ד (ג׳ ע״א) 2 אדומים לשכירות.

בשנת תצ״ח (קפ״ט ע״א) 4 זהובים לחזן בעד „קוויט״ (היינו שט״ח).

לר׳ הירש שמש (או נאמן?) בשנת תצ״ט ק״ץ ב׳ 2 אדומים.

בשנת תק״ד (ב׳ ע״ב) 50 זהובים.

ש ו נ ו ת

לאביונים על ראש השנה בשנת תצ״ט (ק״ץ א׳) 2 אדומים.

לאלופים לומדי תורה בבית המדרש בשנת תק״א (קצ״ג א׳) 1 אדום זהב.

על היזק „אויפוואַרף״ בשנת תק״ב (קצ״ד א׳) 1 אדום זהב.

בשביל ב׳ ליבריס נייר לפנקס בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳) 2 זהובים.

על דבש שנקח לסעודת הרב על בר מצוה בנו בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳) 70 ג׳ (?).

ז׳ „טעפ״ (=קבים) דבש לחזן אורח בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳).

על מנעלים לר׳ יוחנן שמש בשנת תצ״ט (קפ״ח א׳).

ב׳ פלעשלעך (=בקבוקים) יי״ש לפריצים שבאו אל החופה בחתונה של ר׳ אבצי בשנת תצ״ט (קפ״ח א׳).

לר׳ ישעיה מלמד מתנה לדרשה 1 זהוב 10 גש.

לפעמים סלקו הפרנסים את ההוצאות מכספם ואחר זה השיבו להם מה שהוציאו:

בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳) לר׳ איתמר על הוצאת פרנסת סיון 36 זהובים.

בשנת תצ״ח (קפ״ט א׳ לר׳ שמואל בר״י פרנסת חדש תמוז 41 זהובים.

בשנת תק״ב (קצ״ד א׳) בעד חדש אדר ג׳ אדומים.

בשנת תק״ד (ב׳ ע״ב) ליד הפ״ח 72 זהובים.

בשנת תק״ד (ב׳ ע״ב) להאלוף ר׳ אלקנה בעד הוצאות פרנסות 120 זהובים מן פסח תק״ג עד תק״ד.

בשנת תק״ד (ב׳ ע״ב) להאלוף מ׳ נתן קרפיל בעד הוצאות פרנסות 164 זהובים בעד כל השנה תק״ד.

משנת תקכ״ו ואילך לא מצאנו חשבונות נוספים רשומים בפנקס מהתקופה שלפני כיבוש פולין על ידי אוסטריה. לעומת זאת נשתמרה עוד הערכה אחת מהו־צאות הקהלה בשנים הראשונות של ממשלת אוסטריה, היינו משנת תקמ״ה. לפי החוק היו מוכרחים למסור דו״ח לממשלה האוסטרית ומכאן החשבון המדוייק של ההוצאות. בשנה זו נקראים הראשים „רעגירער״ בלשון אשכנז ולא נתמנו אלא שלושה ראשים וב׳ או ג׳ גבאים. אנו קוראים בדף מ״ג א׳:

„אנחנו הח"מ הרעגירערס ובעלי קלפי עשינו חש־בון צדק מה ששילמנו ממעות סימפיל (=מס הקהלה) הנגבה בעד שני קוואַרטיל שעברו מה שהיה מגיע לשלם מחודש נאוועמבער האי שתא תקמ"ה שנה לפ"ק עד חודש מאיוס למספרם והן הן ההוצאות, ונרשום כל הוצאה בפרוטרוט היינו:

לתלמוד תורה שני (!) מאות זהובים פולין
לחזן מאה
לרבי צבי שמש מאה
לר' שמעיה שמש חמשים
הוצאות קנצילריה מאה
לשמש דקנצילריה ששה ושלושים
עקסטיר הוצאות (= הוצאות מיוחדות) היינו הוצ־אות לסטאניסלאב לזאלישטשיק פקודה מ"ק סטאניסלאב וזאלישטשיק מאה ושלושים.
שכירות לקהל בעד ששה חדשים ששים
תיקון עירוב ותיקון מרחץ ארבעים
נייר ונפט ודיו עשרים
שומר לילה ארבעים
לסופר הקהל ארבעה ועשרים
סך הכל עולה תשעה מאות זהוב פולין
החשבון הנ"ל נעשה רק משנה זה נאוועמבער ולא(?) ב(?) שנים שעברו לא חשבנו כלל.

היום יום א' מאיוס תשעה למספרם נעשה חשבון הנ"ל וחלילה לאחד מאנשי קהלתנו לעורר שום קטט נגד החשבון הנ"ל ולראיה מהימנא באנו על החתום יום הנ"ל..."

האוטונומיה הרחבה ממנה נהנתה הקהלה לפני כי־בוש פולין חוסלה. המסים הממלכתיים אינם נגבים יותר ע"י הקהלה כי אם ע"י פקידי הממשלה באופן ישיר והכנסות ה„סימפיל" משמשים למלא את הצרכים הפני־מיים של הקהל בלבד. לאחר מכן אין אנו פוגשים בפנקס חשבונות נוספים בדבר ההוצאות לצרכים הפני־מיים של הקהלה בתקופה הראשונה לכיבוש אוסטריה. אין ספק שהשתמשו לתכלית זו בפנקסנות מיוחדת.

8. רייסטרים והלוואות

בשנים הראשונות של הרישום בפנקס אנו מוצאים „רייסטרים", שהם חשבונות מפורטים של הוצאות שנעשו מסכומי ההלוואות או מחכירת המס. אנו מבי־אים בזה שתי דוגמאות קצרות של „רייסטרים" אלה ככתבם וכלשונם.

א. רייסטער על סך 500 זהובים מיום כ"ה אב תצ"ח (קפ"ט ב')

15 אדומים 4 זהובים 15 גר' כרגא

זהובים	
4	15 גר' כרגא
65	רוחים לפאן גורסקי חצי שנה
12	היזק על מעות(?)
41	להראש ר' שמואל בר"י פרנסת ח' תמוז
23	להראש ר' אבצי ברעסלער
10	להראש ר' איתמר
12	לר' הירש נאמן על שכירות
28	משכנות לר' יאקוב
2	24 גר' נכיון לר' שמואל בר' על סכום שלו שכר שנסע לגליל
	(?) גר' נכיון לר' שמשון על הדבש שלקח לסעודת הרב על בר מצוה(!) בנו
2	נכיון לר' ישראל בר"י בעד דבש בפרנסת ר' אבצי
4	לכבוד הנגיד על הוצאה להגליל
4	4(?) גר' הוצאה על „זעלנער" ושמשים
	6(?) גר' לפאן דערזאוויטץ
לערך 20	פחתים קטנים מרייסטער הנ"ל.

הסך הכל של כל ההוצאות הוא 497 זהובים ומגיע ביחד עם הגרושים לסך 500 זה'.

ב. רייסטער על סך אלף ושני(!) מאות זהובים משנת תצ"ט (ק"צ ב')

גם בשנה הבאה נתקבלה הלוואה מהאדון פאן פאס־טעמסקי סך אלף שתי מאות זהובים...

ניתן מזה:

זהובים	
756	בעד הפראווי דביה"כ שנים וארבעים אדומים...
18	א"ז (אדום זהב) בעד הוצאה על הפראווי לר' איציק(?) לסגל(?)
36	שני אדומים נחלק לאביונים על ר"ה העבר
200	שני(!) מאות זהובים רווחים לפרעוור מיאזלאוויטש
28	לפאן דאלינטשקי כ"ח זה' רווחים בעד רבע שנה (שהיתן!) שהמתין מעותיו שנתן בעד הפראווי בחודש אלול ונתפרע לו בחודש טבת
72	ארבעה אדומים לק' קריבטש

שני אדומים בעד עצים לק״ק טרעבוולי	36
א״ז (אדום זהב) לפאן קאמיסאר בעד דוחן שנשתלח לטרעבוולי	18
א״ז קבל הראש מ׳ אבצי ברעסלער להיות לו על הצטרכות חודש טבת	18
א״ז יש ביד הראש ר׳ יאקוב	18
	1200

אותן שני אדומים הנ״ל על עצים דטרעבוולי ניתנו לר׳ הירש על שכירות״.

9. תעודות

לסיום הפרק על תולדות התקופה הראשונה הידועה לנו מהפנקס של קהלת צ׳ורטקוב, אנו מצרפים בזה ארבע תעודות מהפנקס ככתבם וכלשונם, ובהם דברים ותקנות שהוזכרו לעיל בעבודה זו.

א. פנקס דף ב׳ ע״א

מכנפי מן דאיכא מחכימא ומעיינין במילי דמתא. לתקוני כל כי האי מלתא. רעה(!) ראינו את כל אשר מקודם נעשה. הפנקס פתוחה והיד כותבת באין מונע ואין מעכבת. הנכנסין והיוצאין מדלקין בה ופוסקין בה. יש אשר עוקרין עלה מעיקרא. ומשכח אינש דלא מעלי וכתב עליו את אשר בעינו ישרה. ידי הכל ממשמשין בנמוסא קרתא. מדלקין מניר לניר ועוקרין באמצעיתו מוחקין וגוררין ומתכונין לעשות חריץ. היגיה בחרט אנש כל הקורא בו ירוץ. על זה פקדנו לגדור גדר ולעמוד בפרץ. ותקוני מתא אגדותא יסודה על ארץ. בגזירות כליון וחרוץ. על כל מחומר קרוץ. בל ירים איש את ידו להתות אות אחת בהפנקס בלתי רצון גדולי קהלה שבעה טובי ארץ או בידיעת הרב. אב״ד ומ״צ דקהילתנו זאת הכותבת גסה יעשה רושם ויהי חרוץ ולמשמרת לדור דורות ועוד זאת כשיהיה (!) אסיפה ביחד מהקהל רשאים לרשום ולכתוב דבר שיעלה בהסכמות וגם לרבות שהרב אב״ד רשאי לכתוב שום דבר שירצה ועל זאת עשינו הצבנו ציונים באלפא ביתא בכתבת מרבעת. למען אם ימצא איש קורע בחמתו על מתא. יהי היכר החסרון מבפנים אשר עשה. וטב וחמי לי דאיהו בלקותא. בו שמתא בו מיתה? מלבד זה איכא בינייהו קנסא. אשר יוקנס האיש ההוא למען יהי לבני מריאתא וכמהו (?) אפשר ימלאנו לבו לרשום (?) או למחוק (?) אף אות אחת של״ו (?) מן הכתב קלפא. שבא לבלען ואינש לא ימחה בידו מיומא דנן ולעלם. והשומע לדברים ישכן בטח ושאנן עד היכן כסאו כשמש ויהלום. וזולת שבעה טובי הארץ או איזה אספה אחרת הכל כאן (?) כל איש אחר אשר יגבה לבו להרים את ידו בפנקס הזה למחוק ולכתב ולרשם על הפנקס האיש ההוא באיסור חרם אשר יעשה בזדון לבו יחידי בדעת עצמו אם לא באסיפה כג״ל או בדעת הרב אב״ד ולהשומעים יונעם ותהי עליהם ברכת טוב.

ב. פנקס דף נ׳ ע״א

תכתב זאת לדור אחרון להיות אשר בשנת ת״ח עבור גודל הצרות וההריגות שהיו במדינת אוקרייני הי״ד ע״י חמיל ימ״ש נעשה כל הסביבות דגליל פדאליע חירום נוסף לזה פ״ק טשארטקוב כאשר שמעתי ממגידי אמת ע״י עלילות שקרים ורשעות האדונים נהרגו על לא דבר כמה אנשים אשר קדשו השם ברבים הי״ד ועי״ז נגזר אומר מהרבנים הגאונים דארבע הארצות אשר לא ידורו פה שום בר ישראל עד שבשנת תס״ה חזר השר דפה וביקש שיבואו לדור פה ויתן להם חירות וע״י השתדלות ניתן רשות לדור פה וע״כ לא היו פה שום רב ואב״ד זולת הרבני המופלג מוה״ר משה מקרעמניץ הי׳ פה מ״ץ במקום רב ואב״ד ואח״ז הי׳ פה בשנת תע״ז אב״ד ה״ה הרב המאור הגדול מ׳ שרגא בהרב ההנ״ל מ׳ משה ז״ל וכאשר מצאתי בכתבים הי׳ פה הרב אב״ד מוח״ר אליעזר ליפמאן ז״ל שהיה אב״ד בק׳ סטרעליסקי בשנת תפ״ה לפ״ק והרב מהואו״ה מוהור״ר שמואל הנ״ל בהרב ה״ה מוהר״ר משה בהרב הגאון מוהר״ר אברהם שהי׳ אב״ד דק׳ סטנאב נתקבל עוד פה לאב״ד ומו״ץ בשנת תפ״ו לפ״ק ועד שנסתלק ועלה לישיבה של מעלה בחודש מרחשון בחמשה עשר לחודש תק׳יוד׳ד׳ לפ״ק.

בשנת תקי״ד נתקבל לכאן הרב ה״ה מוה״רר ישראל ז״ל שנעשה חתן הרב הגאון הנ״ל אחר סילוקו ונשתמש בכתר הרבנות דפה עד תקכ״ו לפ״ק.

בשנת תקכ״ז ותקכ״ח היה פה איזה איש אשר לא ניתן להזכיר שמו כאן.

בשנת תקכ״ט נתקבל פה לרב ואב״ד הרב הה׳ מוהר״ר יהודה לייב תאומים מק׳ יאריטשיב הסמוך ללבוב והיה פה עד קיץ תקל״ד.

בשנת תקל״ה נתקבל פה הרב המובהק ה״ה מוהר״ר אליעזר ליפמאן מזאלקווא שהי׳ אבד׳ בק׳

יאנוב ולא האריך שנים פה ונתבקש לישיבה של מעלה בשנת תקל״ז.

בשנת תקל״ח נתקבל לפה הרב המאו״ה מוה״ר משה בהרב הגאון מוהר״ר שלמה דוב שהיו אב״ד דק׳ גלונא ונתבקש בישיבה של מעלה בשנת תקס״ט לפ׳.

ג. פנקס דף קס״א ע״ב

עלה במוסכם כל האלופים המוזגים דפה קהלתנו טשארטקוב יצו׳ כולם כאחד עונים ואומרים, באשר שידוע לכל שה„ויין הייזער״ מה שאנו הח״מ שורפים יין שרף בה׳ווינצער״ הוא מעמד ומצב כל קהלתנו יצו׳ ובעת הזאת קונים יין שרף ממקומות אחרים ומחמת זה תהיה ח״ו קהלתנו יצ״ו כספינה המוטרפת בים מחמת שנשתרבבו עלינו עול המסים וארנוניות וקשה עלינו עול המדהבה ומיום שעבר קשה הבא ובכן נועצו יחד ועשינו מעמד ומצב שחלילה חולין היא לאחד מאנשי קהלתנו יצ״ו, הן „שענקערס״ הן שאר אנשים ליקנות יין שרף ממקומות אחרים כל אחד מאנשי קהלתנו מחויב לקנות יין שרף לכשיצטרך אצל בעלי הבתים בקהלתנו יצ״ו ומי שיעבור על זה יהיה חל עליו חרם... וחרם... וחוץ לזה יוקנס בקנס עצום דהיינו שמחויב ליתן סך עשרה אדומים על הסקארב של אדוננו הקיסר יר״ה ועוד סך עשרה אדומים על הבה״כ הק׳ (הקדוש) בקהלתנו יצו׳ וביושים אשר לא יוכל שאת, באשר שה„וויין הייזער״ הוא למעמד ומצב קהלתנו יצ״ו. אם לא שיתפרץ ח״ו מחמת איזה סיבה שלא יוכלו לשרוף יין שרף, אזי האופן הנ״ל הוא בטל. ומכלל הן אתה שומע לאו. כל זה עשינו לשם שמים ולטובת מעמד ומצב קהלתנו יצ״ו ולמען תהיה כתובה בעט ברזל לזכרון. ולגדר מילתא באנו עה״ח יום א׳ כ׳ כסליו התקל״ז לפק פה טשארטקוב יצ״ו.

בפירוש הותנה שחלילה חולין הוא בקנס הנ״ל לקנות יין שרף ממקומות אחרים על שענק, אבל לקנות סחורה דהיינו להוליך למקומות אחרים אזי שרי. באנו עה״ח...

ד. פנקס דף קס״ב ע״ב

עלה במוסכם כל אלופים בעלי מיזגים דפה ק׳ טשארטקוב יצ״ו רובם ככולם רוב מנין ורוב בנין כולם כאחד קיבלו ע״ע בקשר אמיץ וחזק אודות ה„קוואַרטאווי״ שמגיע מאתנו מוזגים ל„סקארב״ הקיר׳ה כפי ה„תריפה״ שהגיע לנו ע״י האדון הגדול פ׳ בארן ראקס „דיסטריקט דירגטור״ דק׳ זאלעשטשיקי וכפי הכתב שת׳ (שנחתם?) בח׳ (בחתימת) האדון הגדול שר ומושל עירנו שמחויב כל מוזג בעת קניית יין שרף וכן בעת בישול דבש לבוא להנאמן שיתמנה על גבית ה„קווארטאווי״ עפ״י בחירתנו שיכתב הנאמן הנ״ל סך היי״ש שקנה וכן מהדבש ויסלק תיכף מכל „קאן״ יי״ש שקנה שבעה גר׳ וחצי ומחביות דבש מבושל ג״כ מחויב תיכף לסלק שני זהובים פ׳ בכדי כשיבוא סוף „קווארטיל״, יהיה בנקל לסלק נתינת ה„קווארטאווי״ בלי שום הוצאות „זאקוצי״ = (עקסעקוציע) וכן אותן (!) המוזגים ששורפים ב„וויין הייזער״ ג״כ עליהם מוטל לבוא לנאמן הנ״ל שיכתוב כל סך ה„בוטין״ ששרף בכל שבוע ויסלק תיכף בכל שבוע מכל „ביט״ שבעה גדו׳ וחצי. ובסוף „קווארטיל״ מה טוב ובאם שישאר מהסך הנ״ל אחרי סליקת ה„קווארטיל״, אז ינוכה לנו על נתינת „קווארטאווי״ שמגיע מאתנו בעד „קווארטיל״ שני, ובאם שלא יעלה סך הסילק לסך שמגיע בעד „קווארטיל״, אזי נערך עוד על כל „קאן״ יי״ש בכדי שיעלה סכום הסילוק לסכום המגיע, ובאם העלם יעלם אחד מהמוזגים הנ״ל ולא יבוא לנאמן שיכתב היי״ש שקנה או כמה חביות דבש שברשותו יוקנס בקנס עשרה אדומים סקארב הקיר׳ה יר״ה וחמשה אדומים על בית הכנסת הק׳ ועלינו אלופים מוזגים להשתדל אצל השר יר״ה שלא יהיה עוד מחדש שום „שענק״ בק׳ יצ״ו חוץ שאר עונשין שיעשה לו אשר לא יוכל לשאת כל הנ״ל ? ע״ע בקשר אמיץ ובש״ד ובת״כ ועשינו לטובת מעמד ומצב הקהלה ולמען שלא יהיה (!) האמת נעדרת ולמיגדר מילתא באנו אנחנו אלופים מוזגים עה״ח יום ד׳ כ״ו ניסן התקמ״ה לפ״ק פ׳ טשארטקוב יצ״ו.

שושלת הרביים בצ'ורטקוב

מרדכי זילברג

שושלת הרביים בצ'ורטקוב

הרבי ר' דוד משה פרידמן זצ"ל נולד בתקפ"ז לאביו ר' ישראל מרוז'ין ולאמו שרה. תחילה ישב על כס הרבנות בעיירה פוטוק ולאחר מכן עבר לצ'ורטקוב והשתקע בה.

הרבי דוד משה היה איש צנוע שהתרחק מהוויות העולם, וכל ימיו עסק בתורה ובדברים שבין האדם לבין הבורא, וכל כולו אומר רוחניות. כל מעייניו היו נתונים לרעיון אחד שכבשו כולו: היאך מקרבין את הגאולה? כואב היה את כאב המוני העם המעונים בגלות וסובלים מרדיפות, פרעות, גזירות רעות וחיי דלות. ולמען קרב את הקץ היה חי — בסביבה של פאר ושפע — חיי סיגוף ועינויים, מדיר את עצמו מתענוגות העולם הזה, מסתפק באכילה מצומצמת כדי להחזיק את הנשמה בגוף, מנדד שינה מעיניו בלילות וחולם את חזון הגאולה והישועה לעם ישראל.

אהבת ישראל ואהבת הבריות היו נר לרגליו, ומטבעו רודף שלום היה ונמנע מלהתערב בסיכסוכים ומריבות. לרוע המזל, דווקא בתקופתו היתה נטושה מחלוקת סוערת בקרב תושבי העיר, בין הנוהים אחרי הרב שפירא, שהיה אדם בעל דעות מתקדמות ו„יוצאות דופן" לפי רוח הזמנים ההם, שדאג להשכלת בעלי המלאכה ודלת העם; הטיף בעל פה ובכתב, שנים רבות לפני הרצל, ליישוב ארץ־ישראל — ובין החסידים שבחושיהם החריפים הרגישו במין „ריח של אֶפיקור־סות" הנודף מכל מעשיו. המאבק החריף ונהפך מהרה למלחמת אחים אכזרית, שלא בירירה באמצעים, ולמרות שהרבי ציווה על קהל חסידיו להימנע ממעשים נמהרים, חסרה לו כנראה התקיפות לרסנם ולשכך את המחלוקת.

בימים ההם החלה להתפתח תנועת „חיבת־ציון" ולאחר מכן התנועה של הציונות המדינית מיסודו של ד"ר הרצל. בעוד אשר המחלוקת הנ"ל נצטמצמה בתחומי העיר, הרי התנועה הציונית פילגה את העם למחנות של אוהדים נלהבים מזה ולמתנגדים קנאים מזה. גם בקרב הפמליה של הרבי נימנו עם שני המחנות.

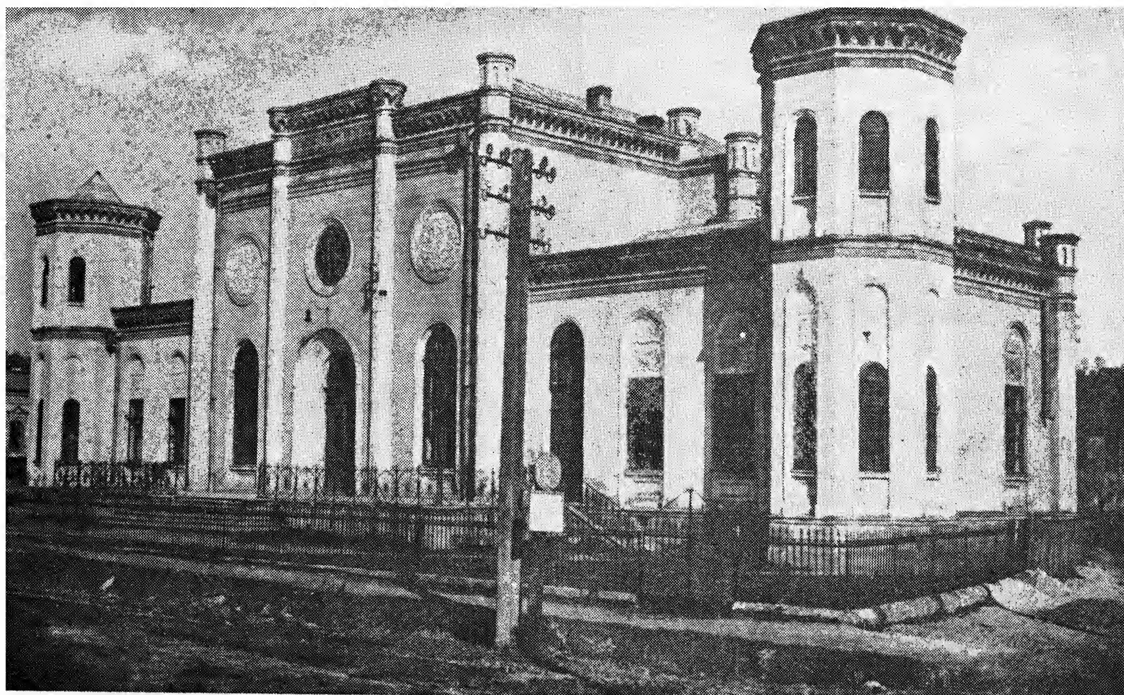
אחד הגבאים היה חובב־ציון נלהב בעוד אשר גבאי שני היה מתנגד חריף לציונות והתייחס בלעג ובבוז לתנועה ולמנהיגיה. לכאורה נראה הדבר כמחוסר

טעם להזכיר את העמדה השלילית לציונות של אישיות נעדרת כל חשיבות כשלעצמה. אולם, אדם זה שהיה עומד על סף חדרו של הרבי וכל מי שבא לראות את פני הרבי נאלץ לפנות תחילה אליו, הרי ייתכן מאוד ששעת כושר היסטורית גדולה ומכרעת לציונות הוחמצה בשל קנאותו החשוכה של אדם בינוני זה. ומי יודע אם פני התנועה הציונית לא היו מקבלים צורה אחרת לגמרי, לולא התערבותו המכשילה של גבאי זה. כידוע נעשו נסיונות רבים למשוך את היהדות החרדית, בעלת השפעה עצומה בימים ההם, לתנועה הציונית, וכולם עלו בתוהו, (כפי שמספר על כך הרב י. ל. מימון בזכרונותיו). והנה, החליט ר׳ אהרן מרכוס, סופר והוגה דעות, שהיה חסיד וגם ציוני נלהב, לנסות את כוחו להשפיע על הרבי שיתן ידו לתנועה הציונית. לאחר השתדלויות ופניות רבות נאות הרבי לקבל משלחת ולשוחח אתה בשאלות הציונות. אולם, כאשר הופיעה המשלחת שכללה גם את ד״ר י. טהון וד״ר זאַלץ, יצא הגבאי הנ״ל בקיטרוג נגד הציונים, ושאל: „כלום הרצל יוליכנו לארץ ישראל? הרצל יהיה משיחנו?״ והפגישה עם הרבי נסתיימה ללא תוצאות.

בתקופה מאוחרת נעשה נסיון נוסף ע״י הרב לנדוי מפשמישל לתווך, בין ד״ר הרצל והרבי מצ׳ורטקוב. ד״ר הרצל מסר בידי הרב לנדוי מכתב לרבי הזקן בו ביקש הסכמתו לפגישה עם ר׳ ישראל, בנו של ר׳ דוד משה. כאשר הגבאי קרא את המכתב, שנמסר לידיו כדי לקראו בפני הרבי, ביטל את כל הענין באמרו, שאין המכתב ראוי אלא „לצור על פי צלוחית״.

אין תכלית הדברים המובאים לעיל להזכיר עוונות. הרי הדברים נכתבים בשנת השבע־עשרה למדינת ישראל ואין טעם לחדש ויכוח שכבר אבד עליו כלח. העובדות ניתנות בזה כפי שהן, למען האמת ההיסטו־רית, ואין הן עלולות לגרוע כלל מגדלותו, השפעתו ומנהיגותו הרוחנית של הרבי על קהל חסידיו העצום.

כדי לעמוד על סיבת ההשפעה הרבה של הרביים על חסידיהם יש להתחקות על ראשית צעדיה של תנועת החסידות שנולדה על רקע הדכאון שהשתרר בעם היהודי באירופה המזרחית לאחר הפרעות וההרג של המלניצקי בשנות 1648־49 (גזירות ת״ח ות״ט) והאכ־זבות ומפח הנפש מתנועות משיחי השקר של שבתי צבי ויעקב פראנק. ברם, המתבונן ביסודות התנועה ימצא בהם ביטוי להתלבטויות וחיפושי־דרך לתיקון מצבו הקשה ללא־נשוא של העם היהודי. החסידות היתה התגובה הנפשית היהודית לחיי הסבל, השיעבוד, הרדיפות, חוסר הבטחון, דיכוי והשפלה שהיו מנת חלקו של העם היהודי. היסודות העיקריים של החסידות הם: כמיהה לגאולה, האמונה שהיא קרובה לבוא, עבודת אלהים מתוך שמחה, גירוש העצבות, ביטול המחיצות בין עשיר לעני ובין תלמיד חכם לעם־הארץ וכו׳. הערצת הרבי והאמונה בחכמתו ובתבונתו היו למישען לחסיד עת שפך שיחו לפני הרבי וביקש

הקלויז של הרבי

דעם רבינ׳ס קלויז

ממנו עצה מתוך בטחון שעצתו היא הנכונה וברכתו עשוייה להתקיים. ומי שלא ראה בעיניו באיזו דבקות והתלהבות קיבל החסיד את פני הרבי ואיזה בטחון היה נסוך על פניו אחרי שקיבל את ברכתו לא יוכל לתאר לעצמו אף במקצת את גודל השפעתו של הרבי על חסידיו. אין פלא, שחסידים רבים היו עוזבים בימי חג ומועד את משפחותיהם ונודדים מאות מילין, כדי לשכוח את מצוקות הנפש והטרדות היומיומיות, ולמען הימצא ולו לזמן קצר באווירה של שמחה, ריקודים והתלהבות במחיצתו של הרבי.

בתולדותיה של החסידות יישמר השם ר׳ דוד משה זצ״ל, מייסד שושלת הרביים בצ׳ורטקוב כאחד מגדולי האישים החסידיים.

הרבי נפטר בהושענא רבא תרס״ד.

ר׳ ישראל בן ר׳ דוד משה זצ״ל, דור שני לשושלת — נולד ב׳ה׳ אייר תרי״ד

לאחר פטירתו של ר׳ דוד משה, ירש את כס הרביות בנו ר׳ ישראל. שלא כר׳ דוד משה שהיה שקוע כל ימיו בעבודת הד׳, היה ר׳ ישראל מתעניין גם בהוויות העולם ושלט יפה בשפה הגרמנית שהיו לה מהלכים בימים ההם בקרב חוגי האינטליגנציה היהודית בגליציה — עוד בחייו של ר׳ דוד משה היתה רווחת בין החסידים המימרה: „ברכה יש לבקש מהזקן ואילו עצה יש לשאול מבנו״. ר׳ ישראל היה בעל הדרת פנים, לבוש בהידור ומקסים כל רואיו. עם חסידיו נמנו אלפים לא רק בגליציה, אלא גם בפולין וברומניה.

ערב מלחמת העולם הראשונה יצא עם כל בני המשפחה, כדרכו מדי שנה, לעיר הנופש מאריינבאד, ומשפרצה המלחמה והרוסים כבשו את צ׳ורטקוב, השתקע בווינה, ופרט לביקורים אחדים בימי חג ומועד שערך בצ׳ורטקוב אחר המלחמה, נשאר לגור שם עד ימיו האחרונים.

ר׳ ישראל היה פעיל בארגון היהדות החרדית, תחילה ב„התאחדות החרדים״ ואחר כך עמד בראש

קטע מהגילופים האמנותיים בתקרת הקלויז של הרבי
אַ טייל פון די קינסטלערישע אויסשניצן אויף דער סטעליע פון רבינ׳ס קלויז

„אגודת ישראל״ וכן התעניין בישוב ארץ־ישראל ובייסוד מושבות חרדיות.

הרבי ר׳ ישראל נפטר בוינה ב־י״ג כסליו תרצ״ד ושמור לו מקום כבוד בתולדות החסידות.

ר׳ נחום מרדכי בן ר׳ ישראל זצ״ל, דור שלישי לשושלת — נולד בשנת תרל״ה

כשעלה ר׳ נחום־מרדכי על כס הרביות, לאחר פטירת אביו ר׳ ישראל, כבר הגיעו „זמנים חדשים״ לעולם שעמדו בצל המאורעות שהתחוללו אז בגרמניה ערב עלית היטלר לשלטון, שהמיט לאחר זמן שואה וחורבן על מרכזי היהדות שהיו המקור היחידי לחסידות. ירידת החסידות שהחלה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נמשכה בקצב מהיר, וכאשר ר׳ נחום־מרדכי עלה ארצה בתרצ״ט כבר לא היה רישומה של חסידות צ׳ורטקוב ניכר אלא בחוג מצומצם של חסידים שנתלקטו סביבו. מאמצים גדולים נעשו כדי לחלץ את ר׳ נחום־מרדכי ובני משפחתו מגיא התופת הנאצי שבוינה ולהעלותם ארצה, אולם, שנים מעטות בלבד ישב על כס הרביות בדירה צנועה בתל־אביב, בגלל מחלה קשה שהכריעה אותו. נפטר ב־י״ח אדר ב׳ תש״ו.

היה עדין־נפש ובעל תכונות אצילות.

ר׳ שלמה בן ר׳ נחום־מרדכי זצ״ל, דור רביעי ואחרון לשושלת

לאחר פטירת אביו ר׳ נחום־מרדכי עוד ישב ר׳ שלמה שנים אחדות על כס הרביות בתל־אביב, עד שהוכרע גם הוא ע״י מחלה קשה. הוא הצטיין במידות תרומיות, באהבת האמת ובמתן צדקה.

עם פטירתו נותקה שלשלת החסידות הרוז׳ינאית של שושלת צ׳ורטקוב בת ארבעה דורות.

ר׳ שלמה נפטר בתשי״ח.

ה„חצר״ ומנהגיה

בכל ימות השנה היה זרם הנוסעים לרבי קטן באופן יחסי ומספרם הגיע למאות אחדות בשבוע. היו אלה שתכלית בואם לשאול עצה מפי הרבי, לבקש רפואה לחולה, מי שלא הצליח להשיא את בתו ומי שבא להתאונן על חוסר פרנסה. משהגיעו ימי חג ומועד ובעיקר ב„ימים נוראים״, היה גובר זרם הנוסעים לרבי ומגיע לאלפים.

עצם הנסיעה לרבי היתה חוויה גדולה בשביל כל חסיד. היתה בה משום התפרקות מהגשמיות ומעבר מעולם של חולין לעולם של קודש. ההכנות לנסיעה „בצוותא״ המלווה ניגוני חסידים המושרים בדבקות ובהתלהבות, הפגישות בדרך עם מכרים ישנים. היכרויות חדשות, השיחות על הרבי, דברי התורה והצפייה הדרוכה לראותו פנים אל פנים, שיוו לנסיעה לרבי צביון מיוחד וטעם בלתי רגיל ששום נוסע ותייר אחר לא טעם מימיו. במקרים רבים היה גם צורך להבריח את הגבול מרוסיה לאוסטריה.

משהגיעו לעירו של הרבי, היו העשירים, מסתדרים בבתי־מלון ואילו העניים שבהם היו סמוכים על שלחנו של הרבי. „קבלת הפנים״ הראשונה היתה נערכת כרגיל עת שהיו מלווים את הרבי מדירתו לתפילה בקלויז, מרחק של עשרות מטרים וכל אותה הדרך היו הרבי ופמלייתו עוברים ברווח שבין שתי שורות חסידים המברכים את הרבי ובני לוויתו בברכת שלום, ברכת שבת או ברכת חג. משהגיעו לקלויז היה הרבי נכנס לחדר מיוחד שנקרא „חדר הזהב״ ואילו החסידים מתכנסים בקלויז והחזן פותח מיד בתפילה בציבור. לאחר התפילה היו מלווים את הרבי לדירתו והקהל מתפזר איש־איש למקומו לארוחת הצהרים.

בשעה מאוחרת אחר הצהרים היה נערך ה„שלחן״ בבניין רחב־ידים שהיו קוראים לו „סאלאש״. למלוא ארכו של האולם עמד השלחן ומצדו האחד ספסלי־אצטבאות הנשענים אל הקיר ומגיעים עד התקרה מלאים אנשים עד אפס מקום ומצדו השני ספסלים עם מישען, שמאחוריהם מצטופפים ונדחקים המון חסידים לראות במתרחש, להקשיב לדברי תורה של הרבי ודרוכים ל„חטיפת שיריים״.

לאחר שהרבי ברך על הלחם ובצע פרוסה מהחלה, היה הגבאי מחלק את הפרוסה לקהל חתיכות־חתיכות, והיות ש„אין הקומץ משביע את הארי״ נפלו בחלקם של המרוחקים יותר פירורים בלבד. גם ב„חטיפת שיריים״ היה קיים הכלל: „כל הקודם זכה!״ ומעולם לא נשמעו טענות קיפוח או הפליה. בשעת הסעודה היה החזן ומקהלתו מנעימים זמירות. לאחר הסעודה היה הרבי משמיע דברי תורה ובאולם השתררה דומיה וכל האזניים קשובות ונטויות לעבר הרבי.

תם סדר ה„שלחן״ היה הקהל מלווה את הרבי לדירתו ומיד החלו הריקודים החסידיים. ברחבה שלפני בית הרבי היו יוצאים בריקוד במעגל גדול, ומאין מקום להצטרף למעגל היו מתפרצים לתוכו ויוצרים

על עצמו את הדין ומחכה עד שיגיע תורו. הנכנס לרבי היה בדרך כלל מכין פתק ובו רשומים בעברית כל משאלותיו ומחסוריו. בשעה שהרבי היה מעיין בפתק שמים את ה„פדיון” על שלחנו, אחד המרבה ואחד הממעיט. לאחר שהרבי גמר לעיין בפתק היה פעמים שואל שאלה, פעמים משיא עצה ולבסוף מעניק ברכתו ומושיט יד לפרידה.

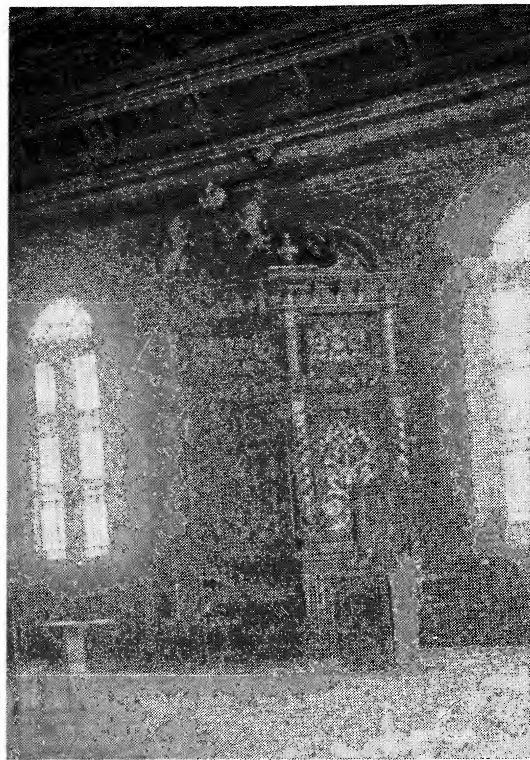
מופת של הרבי מצ׳ורטקוב ר׳ דוד משה זצ״ל

כדי להשלים את הציון לשושלת הרביים בצ׳ורט־קוב, הננו מוצאים לנכון להעלות על הכתב את המופת המובא להלן, וזאת משני טעמים: א) כדי לתת מושג מה על טיבו ומהותו של המופת. האם היה המופת פרי דמיונם של החסידים שייחסו לרבי דברים שהם מחוץ לדרך הטבע? ואולי מה שנראה בעיני החסידים כמופת לא היה, לאמיתו של דבר, אלא פרי תבונה ושיקול דעת נכון ולפעמים תכסיס מחוכם כדי לנצל סיטואציה מתאימה למטרה הרצויה? וכשעצת הרבי עלתה יפה כדי לחלץ ממצוקה או מגזר־דין קשה, לא ייפלא הדבר שסיפור המעשה שהתגלגל ועבר במרוצת הזמן מאיש לאיש ומדור לדור, וקיבל נופך של „קישוט” מפרי דמיונם של המספרים למיניהם, נראה לאחר זמן בעיני החסידים כמעשה בלתי רגיל שהשם מופת הולמו. ב) בימינו אלה יש לאנשים הרבה והרבה עניינים לענות בהם. אולם, היו זמנים שאת מקום השיחות על לוויינים הסובבים במסלול כדור הארץ ועל כיבוש הירח מילאו שיחות חסידים וסיפורי מופתים של רביים — גם המוני העם שבעצמם לא היו נוהגים לנסוע לרבי היו מטים אוזן להקשיב לסיפורים אלה. והיות וזמנים אלה הם נחלת העבר, מהראוי להציב ציון לזמנים ההם ולדורות של אנשים ששיחות חסידים וספורי מופתים מילאו את חלל עולמם ופירנסו את נשמותיהם, עמדו להם בעת צרה, הפיחו בהם תקוות ועזרו להם להתגבר על הגזי־רות השונות שהוטלו עליהם ע״י שליטים עריצים בימי הגלות הארוכה.

מופת משרפות הי״ש במילניצה

סיפור המופת הועלה על הכתב בידי ד״ר יגנדורף, נכד בעל־הנס, תושב בת־ים, ששמע אותו בילדותו מפי סבו אברהם יגנדורף ז״ל.

ומעשה שהיה כך היה: בעיירה מילניצה שבגליציה המזרחית התגורר יהודי בשם נאגלר. הוא החזיק במש־רפות הי״ש שחכר מבעל האחוזה הפולני גולוכובסקי. באחד הלילות התגנב איכר מהסביבה לאחד החדרים שבבית המשרפות — מקום שם עמדה חבית גבוהה

„ארון הקודש” בקלויז של הרבי
דער „ארון־קודש” אין רבינ׳ס קלויז

מעגל בתוך מעגל, ואחרים יוצרים מעגל בצד מעגל, כשבפי כולם נישאת שירה אדירה: „וטהר לבנו לעבדך באמת”... השירה והריקודים היו נמשכים בלי הרף עד כלות הכוחות. הזיעה שוטפת ומכסה את הפנים, אבל, מי ישים לב לקטנות כאלה שעה שהרבי משקיף בעד החלון ומפיק נחת... קשישים שבהם היו עוזבים את המעגל כדי לנוח מעט ומיד נתפסו מקומותיהם ע״י כוחות רעננים ומלאי מרץ שהלהיבו בקריאותיהם את הרוקדים ולא נתנו לשלשלת להינתק עד שקיעת החמה. משהגיע זמן תפילת מנחה היה הקהל מזנק ורץ, כאילו לפי פקודה, אל עבר החלון ממנו השקיף הרבי על הרוקדים והיו נשמעות קריאות מבין הקהל: „הרבי יזכה להוליכנו לארץ־ישראל!” — „לשנה הבאה בירושלים!” — החלון נפתח והרבי היה מביע במלים ספורות הסכמתו למשאלותיהם. החלון נסגר והקהל התפזר לתפלת מנחה ומעריב.

עברו ימי החג, בא תור ה„ביקור” והפרידה מהרבי. על סף החדר היה עומד הגבאי ומסביבו המון חסידים הנדחקים להיכנס פנימה, אולם הגבאי הוא החורץ גורלו של כל אחד מי יקדים ומי יאחר, ומי שלא זכה לקבל ברמז את האות שמותר לו להיכנס, היה מקבל

שלושה מטר, מלאה ספירט חם — במטרה לגנוב דלי י"ש מהחבית. האיכר נכשל במשימתו, נפל לתוך החבית וטבע. המשטרה האוסטרית הזדרזה והגישה תביעה פלילית נגד נאגלר לבית המשפט המחוזי בטארנופול כאחראי למותו של האיכר, היות וזה קרה בבית המש־רפות שבבעלותו. נאגלר קיבל ביום ששי את כתב האישום, שהכין התובע המחוזי, והמשפט עמד להתקיים ביום שלישי הבא, בבית המשפט המחוזי בטארנופול. ההודעה על המשפט השביתה את מנוחת השבת של נאגלר. במוצאי שבת רתם זוג סוסים לכרכרה (בימים ההם טרם היתה רכבת בארץ זו), ונסע לצ'ורטקוב בדרכו לטארנופול כדי להתקשר עם עורך־דין שיגן עליו במשפטו. הנסיעה נמשכה כל הלילה ולצ'ורטקוב הגיע ביום ראשון בבוקר. לאחר השתדלות מרובה עלה בידו להתקבל מיד ע"י הרבי (כרגיל היה הרבי מקבל את החסידים בערב) ולספר לו על הצרה שבאה עליו ועל פסק הדין החמור הנשקף לו, לדעת יודעי דבר. משמע הרבי סיפורו של נאגלר עודד אותו ואיחל לו הצלחה, אבל, הוסיף, בל ימשיך בדרכו לטארנופול בכרכרה, שאותה עליו לשלח הביתה ע"י הרכב, והוא בעצמו יסע בקרון הדואר היוצא ביום שני בבוקר לטאַרנופול. נאגלר התחלחל לשמע עצתו של הרבי וניסה להסביר שלא ייתכן הדבר, משום שבקרון הדואר מחליפים את הסוסים בכל עיירה ועיירה שבדרך לטאר־נופול, כגון, קופיצ'ינצה, חורוסטקוב, טרמבובלה ומיקו־לינצה ובכל מקום חונים זמן־מה ולטארנופול יגיעו בערב שעה שמשרדי עורכי הדין סגורים ומסוגרים, ומבלי שעורך הדין יספיק לעיין במיסמכים לא יוכל להכין את ההגנה, והמשפט עומד להתחיל ביום שלישי בבוקר. הרבי שמע את דברי נאגלר ובכל זאת עמד על שלו, שעליו לנסוע בקרון הדואר. כמובן, שאין מסרבין לרבי ונאגלר נכנע. משיצא מלפני הרבי שלח מיד את הכרכרה הביתה ובעצמו הלך להתאכסן במלון בצ'ורטקוב. כל אותו יום לא מצא מנוח לנפשו ואף בלילה נדדה שנתו ולא יכול אפילו להירדם.

ביום שני בבוקר, כשישב בקרון הדואר, בדרכו לטארנופול, לא פסק מלהתאנח. והנה, נכנסה אשה וישבה על ידו. אנחותיו הבלתי פוסקות של נאגלר עוררו את לב האשה והיא פנתה אליו וביקשה לדעת את פשר האנחות באמרה: „גם אני אומללה כמוך ואף על פי כן איני מתאנחת כמוך". והאשה הוסיפה לספר: „יש לי בן יחיד והוא חולה מאוד, הרופאים כבר אמרו נואש לחייו. והנה, אמרו לי שרק הרבי מצ'ורטקוב יכול לעזור לי במצוקתי. אף על פי שנוצ־ריה אני נסעתי מטארנופול לרבי והוא איחל לבני רפואה שלימה, ואף נתן לי קמיעות". ותוך כדי דיבור הוציאה את הקמיעות והראתה לו אותם, ואמרה: „אני מאמינה ברבי ומובטחתני שבני יקום מחליו ויבריא". דברי האשה הנוצריה המאמינה ברבי והנשיקות שהע־תירה על הקמיעות עודדו את נאגלר לספר לה את אשר קרה בבית המשרפות וכי נשקף לו פסק־דין חמור. כשגמר נאגלר את דבריו החלה האשה להרגיעו, באמרה: „בעלי הוא שופט בבית המשפט המחוזי בטארנופול, אולי יוכל לעשות משהו למענך". דברי האשה הפיחו רוח חדשה בנאגלר, הוא חדל להתאנח ובמקום זה החל לטכס עצה באיזה אופן יוכל לבוא בדברים עם איש רם המעלה שכמותו. לבסוף, מצאה האשה תחבולה: יש לה שתי מזוודות, אחת תיקח בעצמה והשניה תמסור לו שיביאנה, כעבור רבע שעה, לביתה, לפי המען שמסרה לו. ואמנם כך השתלשלו העניינים: הם הגיעו לטארנופול בשעה 8 בערב, האשה לקחה מזוודה אחת והלכה הביתה, וכעבור רבע שעה הביא נאגלר את השניה. בהיכנסו הביתה נתקבל ע"י בעלה בכבוד גדול, וכדרכו של איש משכיל, הזמינו להיכנס לחדר האורחים והאשה החלה לספר לבעלהּ על המקרה אשר קרה לנאגלר, וכי מחר עליו להופיע בפני בית המשפט המחוזי. משאל לשם האיש ונענה ששמו נאגלר, אמר שתיק זה נמצא בידו ופנה לנאגלר ואמר: „הירגע ולך בשקט הביתה". נאגלר נפרד מהם בדברי תודה ורץ ישר העירה כדי למצוא עורך־דין שיקבל על עצמו את ההגנה ויופיע בשמו מחר בבית המשפט.

ביום שלישי בבוקר, לפני השעה המיועדת, כבר היו נאגלר ועורך־הדין שלו בבית המשפט, ובשעה 9 בדיוק הובא העניין לפני השופטים. כעבור רבע שעה בלבד קרא אותו שופט עצמו את פסק־הדין המזכה את נאגלר מכל אשמה.

שמחתו של נאגלר היתה כפולה ומכופלת: על שיצא זכאי בדין, והצליח להבליג על מצוקתו הנפשית שהיה שרוי בה לפני המשפט, ולהיכנע ולציית להורא־תיו של הרבי, להחזיר את הכרכרה הביתה ולנסוע בקרון הדואר, שרק בדרך זו הכיר את האשה שעזרה לו להיחלץ מגזר־דין קשה שהיה צפוי לו וכל זה נעשה ברוב חכמתו של הרבי ר' דוד משה פרידמן ז"ל מצ'ורטקוב.

ח"כ יעקב כץ

האדמו"ר רבי ישראל מצ'ורטקוב זצ"ל

למעלה משלושים שנה חלפו מהיום בו כבה אור ישראל ונלקח האדמו"ר מצ'ורטקוב רבי ישראל זצ"ל. על אף מרחק הזמן עדיין זכרו עומד לפנינו במלוא הדרו וצדקותו כמורם ורבם של המוני חסידים ואנשי מעשה ומנהיגה הנאמן וקברניטה של היהדות החרדית.

במשך שנות פעולתו והנהגתו הוכר כאחד מצדיקי וגאוני הדור שפיאר את היהדות התורנית. שמו ומרותו חרגו ממסגרת חסידות צ'ורטקוב והקרינה על פני רחבי העולם היהודי בו היה האדמו"ר מקובל כמורם של גדולי התורה ואנשי המעש והמוני בית ישראל בגולה התחממו לאור חכמתו ותבונתו.

שיקול דעתו היה למופת. רבה היתה עירנותו לחיי הכלל ודאגתו לקיום התורה ועם ישראל בצביונו המקו־רי. עוד בהיותו צעיר לימים חלם וחשב על דרכים לרסן את הידרדרות הדור. הוא התעניין במתרחש ברחבי העולם היהודי ובעיקר במחנה הכלל־חרדי ושם לו למ־טרה לא להסתפק בקיים, באלה ההולכים בדרך טובים וקשורים למעיינות התורה והחסידות אלא התעורר לדאוג לכלל ישראל שלא יסטה מדרך אבות. הוא היתווה דרכים ותיכנן תוכניות ובדק אמצעים כיצד לחזק את מערכות היהדות הנאמנה ובעיקר את הנוער שלא יתמוטט באמונתו עקב הפגעים הרוחנים מטעם זרמים שונים שבאו לשנות את עתידו ודמותו של העם.

האדמו"ר מצ'ורטקוב הצטיין מילדותו במוח חריף, בהליכותיו המלכותיות מלאות אצילות בהתאם למסורת בית אבותיו, וראו בו אחד מיחידי סגולה שבדור. עוד בימי חיי אביו התקרבו אליו גדולי תורה וחסידות ש־ביקשו עצתו והתפעלו מעומק תבונתו וחריפותו. בו ביום שנסתלק אביו זצ"ל בהושענא רבא תרס"ד, הוכתר בכתר ההנהגה. למעשה גם מקודם היו נוהים אחריו חסידים ואנשי דעת מכל החוגים החרדיים אולם כשהור־רב כסאו נהיה למנהיג ברחבי העולם החרדי. את רעיון התארגנות היהדות התורנית הגה עוד לפני קום „אגו־דת ישראל". הוא יסד את „התאחדות החרדים" שהניחה את היסודות לאירגונה של היהדות החרדית העולמית. בראשית פעולות האירגון בועידת הומבורג ואחר־כך בקטוביץ, התייצב בראש הגשמת הרעיון והאציל מרוחו והשפעתו עד שקם האירגון העולמי שעשה גדולות בכל השטחים. לאחר מכן, בכינוסים והועידות השתתף ב־אורח קבוע ודעתו היתה תכופות מכרעת בהרבה בעיות ושאלות שנידונו בהם.

אחד מחידושיו היה לדאוג לנוער על ידי הקמת בתי־ספר למלאכה ו„חדר כללי" שילמדו בו נוסף ללי־מודי קודש גם לימודי חול ומקצוע. הוא רצה על ידי כך להציל ילדים ממשפחות חרדות שלא ילכו לרעות בשדות זרים. הוא הטיף לישוב הארץ ועורר הלבבות לייסד מושבות חרדיות. הוא תבע מהתנועה החרדית ועסקניה להתערות בחיי החברה ולתפוס עמדות ולא להסתגר בד' אמות של הפעילות החרדית בתנועה.

ר' ישראל זצ"ל הצטיין במוחו החריף ובעמקות מחשבתו ותורותיו שנאמרו עוד בחיי אביו נאספו בספר „תפארת ישראל" ושיחותיו בחגים וימים נוראים במעמד חסידיו, נאספו בספר „ישמח ישראל". ידועות אימרותיו ופרושיו שהשמיע באקראי למאות ולאלפים וב„שלח־נות" שאלפים הצטופפו על ידם להקשיב לשיחותיו ול־הסתכל בהדרת פניו וצורתו הנאה.

כשהשתקע בוינה, עם פרוץ מלחמת העולם הרא־שונה, הפך ביתו לבית ועד לחכמים ולשוחרי עצה. משך כל זמן המלחמה דאג לכלל ישראל ובסיומה לא פסק מלהתעניין במתרחש בעולם היהודי בכלל ובזה החרדי בפרט. הוא הפך למנהיגה של היהדות החרדית ודבריו והוראותיו היו מעין הלכה פסוקה לחסידים ואנשי המע־שה, לאנשי ציבור ולגדולי התורה. ליבו היה עליו דווי על שנאלץ להתרחק ממקומות מגוריהם של המוני היהודים בגליציה וברוסיה בגלל המלחמה. ומשזו נס־תיימה היה נוהג לבקר מדי שנה בשנה בחדשי החג בעיר כהונתו הראשונה. חצרו נחרב בחלקו הגדול, אולם בית־המדרש הענקי והחדרים שמסביבו נשארו על תילם. בימים אלה היו מזדמנים לשם רבנים וחסידים שמתמיד היו קרובים לדרכה ולהנהלתה של החצר מצ'ורטקוב ורבים היו גם החדשים שבאו לשמוע תו־רתו של האדמו"ר ר' ישראל זצ"ל ולחוג אתו את חגם.

נסיעותיו מדי שנה בשנה הפכו למסעות של מלכים בעברו דרך ערים ועירות פולין וגליציה מוינה ועד צ'ורטקוב. בתחנות הרכבת היו מצטופפים יהודים לאל־פים בעברו יחד עם בניו הצדיקים רבי נחום מרדכי זצ"ל ורבי בריניו זצ"ל ובליווית רבנים וחסידים מקו־

רבים. בהמוניהם יצאו בני ישראל לחלוק כבוד והדר לגדול הדור. פניו האצילים של האדמו״ר מצ׳ורטקוב הפיקו הוד מלכות, כנצר מבית דוד. במקומות חנייתו בערים הגדולות כגון: קרקוב, לובלין, פשמישל ולבוב, התרכזו סביב בית אכסניתו אלפים שהפגינו את קש־ריהם והערצתם לרבי הגדול. במקומות ההם נהג לערוך „שלחן״, כשמסביב מסובים גדולי התורה, חסידים מוב־הקים ואנשי ציבור, והשקט ששרר באולם הגדול היה מופתי. התיחסו אל הרבי בדרך־ארץ ויראת הכבוד מהשעה שהופיע בהדרתו לפני הקהל. עצם הופעתו גרמה להתלהבות ושמחה והרבי זצ״ל אהב את התפר־צות השמחה הפנימית שחזה בקרב המסתופפים בצלו! זכורים לנו ימי חג עת התלהבו חסידים ויצאו בריקוד

והוא עומד ומסתכל מתוך חדרו על הרוקדים בקלויז הגדול. פעמים האדמו״ר זצוק״ל היה צוהל ורונן כולו ופותח את חלונו וחיוכו המתפשט על פניו הלהיב עוד יותר את הרוקדים. הם ידעו מתוך הכרה מלאה שאכן הוא קברניטו ומורו של הדור. כל ביקור שלו בצ׳ורט־קוב היה מרומם את כבוד התורה והחסידות, מעודד הנפש ומחזק הרוח. חסידים קרנו מרוב אושר רוחני. חצרו של הרבי מצ׳ורטקוב חקוק וחרות בלב ובזכרון כל אחד שזכה להיות במחיצתו.

ביום י״ג כסלו תרצ״ד נשבה ארון אלוקים ונשמתו הטהורה עלתה לשמים. אבל ויגון קודר הקיף את בית ישראל, שלא יכלו להתנחם בהסתלק מהם אור חכמה ופאר הדור.

א. שמואלי

כתר מלכות

אחרי מטתו של רבי שלמה׳ניו זצ״ל
האדמו״ר האחרון לבית צ׳ורטקוב

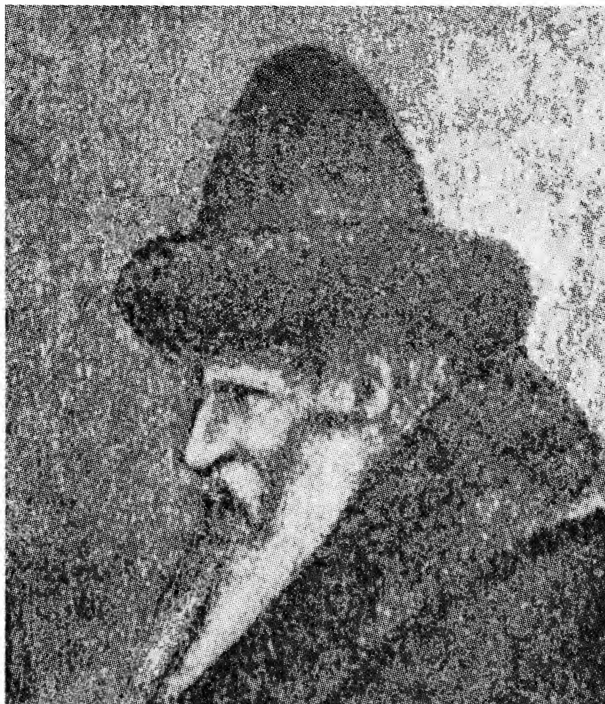
כידוע בצ׳ורטקוב —
שם הוד של מלכות...
החצר — כארמון מלכים מפואר,
והגן — כגן־עדן לא יתואר!
והקלויז הגדול!
כל פאר ומכלול
בו יחד חוברו לפאר כתליו.
וההוד שבהוד הוא חדר־הזהב,
הוא חדר הזקן,
זכותו יגן!...

(שמשון מלצר: „ספר השירות והבלדות״)

האדמו״ר ר׳ שלמה׳ניו פרידמן, זכר צדיק לברכה, שנסתלק בתל־אביב, חוליה רביעית בשלשלת בית צ׳ורטקוב.

סדר קדשים

ראשון לשושלת היה רבי דוד משה, בנו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. על בניו אמר הרוז׳יני, שנמשלו ל„ששה סדרי משנה״, ועל רבי דוד משה אמר, שהוא כנגד „סדר קדשים״ — כי מכל בניו הצטיין הוא בקדושה עילאה ויתרה.

מרן האדמו״ר ר׳ דוד משה פרידמן מצ׳ורטקוב זצ״ל

כדוגמת אביו נהג רבי דוד משה את חצרו בגינוני מלכות. ביוון הגלות הלהיב בלבות אלפי חסידיו הת־

להבות אמת לגאולה. כנצר ל„מלכות בית דוד" היה כנושא דגל המלוכה בעיניהם ומה„ארמון" של רבי דוד משה מצ'ורטקוב נתפענחו כיסופים לוהטים לחידוש „מלכות בית דוד".

ברם, חסידים ידעו, כי ר' ישראל מרוז'ין לימד דרך לבניו: „לנעול נעלי לכה מבריקות מלמעלה, אך נטולות סוליה מלמטה". וכאביו כן היה ר' דוד משה חש בצערם וכאבם של ישראל תוך כדי הליכה בארמונות הפאר ובוסתני הדר. מלמעלה הבהיקה הלכה אבל מלמטה עמדה הרגל יחפה על גבי השלג הקפוא. שפע ורווחה כלפי חוץ, צום וסיגופים באין רואה.

מנהיג ישראל

בימיו של הרבי השני, רבי ישראל בנו של רבי דוד משה, נשתנו סדרי עולם, אבדו אנשי־תום ונסתלקו תמימי־אמונה. ה„השכלה" אחזה כאש בנעורת והשמידה ערכים ומסורות. רבי ישראל התייצב נגדה. הוא ערך בדק בית, חיזק שורותיו, קירב את הדור הצעיר והמ־שיך בניהול מלכותו ביד רמה.

במלחמת העולם הראשונה חרב הארמון בצ'ורטקוב וה„חצר" הועברה לעיר המלוכה וינה. החצר ברחוב היינה 11 הפכה למקור של נחמות וישועות. עיני החסי־דים היו נשואות לרבי שלהם השוכן כבוד בעיר הבירה האוסטרית. רבות סיפרו על נסים ומופתים והמשיחים לא היו סתם בטלנים, כי אם יהודים חכמים, יודעי תורה וחסידים מובהקים וכשהם מזכירים את צ'ורטקוב, רו־עדות גבותיהם העבותות מיראה של קדושה.

בתקופה זו מתארגנת „אגודת ישראל" ובוינה מת־כנסת „הכנסיה הגדולה". הרבי מצ'ורטקוב נתן ידו למסגרת האירגונית החדשה של היהדות החרדית. הוא עצמו הופיע בישיבות „הכנסיה" וגם השפיע על דיוניה והחלטותיה.

משך שלושים שנה רצופות, מתרס"ד עד תרצ"ד, ישב על כסאו ומעמדו נתבצר מדי שנה בשנה במנהי־גות האומה.

בדור לא נוחם

שני בנים היו לו לרבי ישראל בהסתלקותו בשנת תרצ"ד — רבי נחום מרדכי האחד ורבי בר השני. זמן קצר לאחר הסתלקות האב נפטר גם רבי בר, ועל הכסא נשאר השלישי לשושלת, רבי נחום מרדכי.

כאבותיו, היו גם הליכותיו — הליכות מלכות, עדינות נפשו הקסימה קרובים ורחוקים והיא באה לידי ביטוי דווקא בשנות סבל ומחסור, צער ויסורים. הימים היו ימי השואה הגדולה והאיומה. בימיו נפל הארמון לבית צ'ורטקוב בוינה ורוב „חייליה" הנאמנים של צ'ורטקוב עלו באש כבשוני הרוצח הנאצי באירופה.

ר' נחום מרדכי הגיע לתל־אביב וכאן התגורר בדירה צנועה ולידה בית־מדרש קטן. כאן התלקטו סביבו שרידים מהמוני בית צ'ורטקוב. כאן הוצב גם ארון הקודש הקטן, שהיה עשוי כולו כסף מקשה טהור, וכאן גם תפס מקומו השולחן הטהור, אף הוא עשוי כולו כסף, בו רוכזו ה„פתקאות", בהן הזכירו עצמם החסידים בפני הרבי. מכאן עקב ר' נחום מרדכי אחרי המוני בית־ישראל הצועדים אל העקדה. בלב נשבר ונדכה ישב על כסאו עד שהוכרע על ידי מחלה קשה והוא במיטב שנותיו.

בדור לא נוחם, מלא יסורים וצער, נפטר השלישי לבית צ'ורטקוב.

עמוד האמת

הגיע תורו של רבי שלמה'ניו — והוא נרתע. בעדי־נות ובאצילות התהלך בין החסידים הזקנים, רבים כאלה שזכו עוד לברכתו של הזקן רבי דוד משה ולא רצה להיות רבי שלהם. אבל דווקא הם העתירו עליו, בדחילו ורחימו שיעלה על כסא צ'ורטקוב כי ראו בדיו־קנו את דמות דיוקנאותיהם של אבותיו הקדושים. ואמנם היו עוברים ושבים נעצרים לחזות ברבי שלמה'ניו כאשר היה עובר ברחובות העיר.

הרבי היה בעל־צדקה גדול ו„סוד" זה נודע לכל המתרימים והמשולחים במדינה. הוא הצטיין במידת אהבת ישראל ועקב אחרי הנעשה במדינה מחדרו מוקף הספרים העתיקים והמנורות עתיקות היומין. נוסף על אהבת ישראל ניחון גם באהבת האדם.

עם הסתלקותו תמה השרשרת לבית צ'ורטקוב. הכתר נשאר מיותם.

הרב ד״ר יעקב מזא״ה

עם הרבי ר׳ ישראל פרידמן זצ״ל מצ׳ורטקוב במריינבד

(קטע מזכרונות)

...למחרת בבוקר נזדמנתי שנית, בלויית ר׳ אהרנ־סון הרב מקיוב, בחדרו של הרבי. הרב אהרנסון מסר לו, שאחרי מאמצים רבים, טרחות והשתדלויות השיג שיזמינו אותי כמומחה למשפט (של ביילים). במשך השיחה, העניק לי הרב שבחים והללני בפני הרבי. האדמו״ר ציוה להביא בקבוק יין אונגרי ממרתפו והזמין

האדמו״ר מצ׳ורטקוב ר׳ ישראל פרידמן זצ״ל

אותנו להתכבד בו והוגשו לנו דברי מאכל קלים. היססתי לשתות מהיין, אולם הרבי הפציר והעיד עליו שטעמו מעולה ולא יזיק אפילו לחולים ולנשים. שתינו יחד ובלינו שעה ארוכה בשיחה שעיקרה היה האירועים סביב משפט ביילים.

זה היה ביום ששי בבוקר. למחרת, בשבת אחרי הצהרים, נכנסו לחדרי הדל הרבנית — נכדתו של ר׳ מרדכי מצ׳רנוביל — בלוית בתה, אשה כבת 19 ונשואה. השתים חבשו פאה נכרית ושמלותיהן היו מפו־ארות. מטרת בואן היה ביקור נימוסין לאשתי. החלפתי מלים מספר עם הרבנית ולאחר מכן השארתי את ה־שתיים משוחחות ביניהן ואני נכנסתי בשיחה עם הבת. השתוממתי לעושר ידיעותיה בשפה ובספרות הגרמנית. תוך כדי דיבור ציטטה הרבה מובאות מכתביהם של שילר, גיטה, היינה, ברנה ועוד. אולם התפעלותי לא ידעה גבול כששמעתי על ידיעותיה ובקיאותה בספרות העברית המודרנית. היא הכירה את יצירות מאפו, סמו־לנסקין ואחרים וגילתה ידיעה עמוקה בתנ״ך ובביקורת המקרא. בהמשך השיחה גיליתי שבת משכילה זו שגדלה בבית הרבי מכירה היטב את התנועה הציונית, בעיותיה ואישיה ושהיא מתיחסת לתנועה זו ברצינות ובאהבה.

במוצאי־שבת נכנסתי שוב הפעם אל הרבי להפרד ממנו, כי היה עלי לעזוב למחרת את מריינבד. הרבי ישב נינוח, בלבוש שבת ולראשו ה„שטריימיל״ של שבת, ונתן לי את ברכתו:

„אלקינו ואלקי אבותינו! עמוד לימינם של שליחי עמך, למדם אשר יגידו, תן להם בינה למען ידעו את אשר ידברו ושלח להם ישועה ורפואה״.

לאחרי ברכתו שאלני אם בני ביתו ביקרו אצל אשתו. עניתי שאמנם נתכבדתי בביקור ותוך כדי דיבור הללתי את בתו המשכילה, שידעה תנ״ך, ספרות עברית מודרנית, ספרות גרמנית ועוד. הדברים נאמרו על ידי בלבביות ובחמימות.

על כך ענה לי הרבי:

„בבית בו הבנים לומדים תנ״ך, הבנות גם הן לומ־דות ממילא. במובן אחד הדבר נראה לי, אולם מבחינה אחרת נראים לי גם דברים שליליים. אשר לציונות, הרי זה לכשעצמו ענין נכבד ויקר אבל הם קלקלוהו בחי־לול שבת בפרהסיא ר״ל ובאכילת טריפה, שהשי״ב יצילנו מכך. זה מרחיק מהתנועה את כלל ישראל וזאת היא עבירה ושגיאה חמורה. תולדותינו מזמן כבר הו־כיחו, שע״י הפקרות אין לבצע מטרות נעלות. למטרה זו הכרח הוא שיתוף הפעולה של כלל ישראל. אין לעשות מהציונות תנועה של מפלגה אחת״.

נסעתי הביתה דרך וינה. נפגשתי עם ד״ר קמינקה

אותו הכרתי עוד משנות הארבעים במוסקבה ובעזרתו השגתי את הספרים שחסרו לי והיו נחוצים לתפקידי (במשפט ביילים).

הגעתי למוסקבה ומשם נסעתי לקיוב. בעיר זו ישבתי עד שלא מצינו את כוס התרעלה עד תומה. חלפו ששה שבועות. לבסוף, כאשר ביילים שוחרר, חזרתי למוסקבה. בין מכתבי הברכה הרבים שהגיעו אלי מאי־שים, מוסדות וארגונים, מצאתי גם מכתב מהרבי מצ׳ורטקוב, כתוב עברית, וזה לשונו:

„ברוך ה׳ שלא נתננו טרף לשניהם, ה׳ נתן בלבו חכמה, בינה ודעה לדעת לעוץ דבר. אשרהו וטוב חלקו בזה ובבא, הכי קרא שמו מזא״ה כי הזה עליהם מנצ־חיותם של ישראל וינצחם. מחלקו יהי חלקי, מנאי מוקירו ומכבדו..״

נחמן מייזיל

דער טשאָרטקאָווער רבי

פון דער פריסטער יוגנט איז דער נאָמען „טשאָרט־קאָוו״ געווען פאַר מיר ווי אַ צויבער. מיין פאָטער, אַ ייד אַ גביר און אַ למדן, האָט פלוצעם אויפגעהערט פאָרן צום האָרנאָסטייפּאָלער רבין און אָנגעהויבן עולה רגל זיין צום אַלטן טשאָרטקאָווער רבין. ר׳ דוד משה איז געווען דער יינגסטער זון פון ריזשינער. מיין פאָטער פלעגט יעדעס מאָל צוריקקומען אַ דערהויבע־נער און אַ גליקלעכער פון די באַזוכן ביים רבין. איך האָב אין מיינע קינדער־יאָרן געזען אַ סך רביים — דעם טשערנאָבילער, דעם מאַקאַראָווער, דעם ראַכמאַ־סטריקעווקער, דעם סקווערער, דעם סטאָלינער — און זיי זענען פאַר מיר געווען מענטשן, ילודי־אשה. אָבער דער טשאָרטקאָווער איז פאַר מיר דערשינען אין אַ ספּעציעלער ליכט, ווי פון אַ ווייטער, אויסגעטרוימטער וועלט, פאַרוועבט אין מעשיות און לעגענדעס פון דעם ריזשינער און זיינע קינדער.

מיין פאָטער האָט אַ מאָל דערציילט, אַז דער ריי־זשינער האָט געזאָגט, אַז איינער פון זיינע זין וועט ברענגען משיחן. אַזוי ווי פון אַלע ריזשינער איז פאַר־בליבן נאָר דער איינציקער זון, דער יינגסטער, ר׳ דוד משה פון טשאָרטקאָוו, איז דאָך געווען קלאָר, אַז ער וועט ברענגען משיחן. מיין פאָטער פלעגט אויך דער־ציילן וועגן דער גרויסער עשירות פון טשאָרטקאָווער הויף, פון „אָגרוד״ (גאָרטן), פון קלויז מיטן חדר פון רבין וואָס איז געווען זיין חדר־מיוחד און איז אין גאַנצן געווען באַגילט. איז קלאָר, אַז ווען מיין פאָטער האָט באַשלאָסן מיך מיטנעמען צום ערשטן מאָל קיין טשאָרטקאָוו, און אַזוי אַרום מיך פאַרהיטן פאַר די שלעכטע השפעות פון פריידענקערישן קיעוו מיט די משכילים און ציונים, איז עס פאַר מיר, פאַרן 12־יאָ־ריקן יינגל, געווען אַ גרויסע איבערלעבונג.

די רייזע אַליין איז געווען פאַר מיר אַ וואונדער־לעכע, אָבער נאָך מער וואונדער האָט זיך אָנטפּלעקט פאַר מיינע אויגן ווען איך האָב דערזען דעם טשאָרט־קאָווער הויף, וואָס איז געווען ממש אַ פּאַלאַץ און די גאַנצע רחבותדיקייט און עשירות וואָס איז געווען אין אים. צו מיין התפעלות איז גאָרנישט געווען קיין שיעור.

אין טשאָרטקאָוו האָב איך געזען דעם אַלטן ר׳ דוד משה, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ מלאך אלהים — ווייס, דורכזיכטיק און הוילע רוחניות. איך האָב אויך געזען ר׳ ישראל׳צע, ר׳ דוד משהס זון, וואָס האָט שוין געהאַט אַ וואונדערלעכן הדרת־פּנים און אַ בנעימותדיקן באַנעמען זיך. ר׳ ישראל׳צע האָט שוין צו יענער צייט אַליין געהאַט פיל חסידים. איך געדענק נאָך זייער גוט עד היום ווי דער „יונגער״ טשאָרטקאָווער האָט אויפ־גענומען מיין פאָטער און מיך ביי זיך אין די סאַלאָנען און אַריינגעשמועסט געשמאַק מיט מיין פאָטער אין פאַרשידענע ענינים און געקוקט גלייכצייטיק מיט ליב־שאַפט אויפן יינגל וואָס איז מיטגעבראַכט געוואָרן אַזש פון קיעוו צום רבינס הויף.

איך בין אייניקע מאָל געווען אין טשאָרטקאָווער הויף און די חסידים האָבן מיר אָנגעהויבן רופן „דער אַלטער חסיד״ נאָך מיין דריטער רייזע צום רבין. ווען עס איז פאַרלאָפן מיט מיר אַ מעשה און איך האָב באַקומען אַן אויגן־אָנטצינדונג, האָבן די חסידים גע־זאָגט: „דאָס יינגל האָט מיט אַ מאָל דערזען שטאַרקע ליכט, האָט עס אים פאַרשאַדט!״

יאָרן זענען אַוועק. דער אַלטער טשאָרטקאָווער האָט זיך נישט דערוואָרט אויף משיחן און איז אַוועק בדרך כל הארץ. דערנאָך זענען געקומען די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער פּרעכטיקער טשאָרטקאָווער הויף, אַוו טויזנטער יידן האָבן געדאַווענט און געטאַנצט מיט התלהבות, איז פול געוואָרן מיט קאָזאַקן און אויפן הויף פון קלויז זענען געשטאַנען און זיך געפּאַשעט פערד.

דער רבי און זיין פאַמיליע האָבן זיך אַרויסגעקליבן קיין ווין און דאָרט אָפּגעריכט גלות.

מיט עטלעכע יאָר צוריק — (דער ארטיקל איז געשריבן געוואָרן אין די צוואַנציקער יאָרן) — בין איך געווען אין ווין אויפן קאָנגרעס פון פּען־קלוב און איך האָב באַשלאָסן גיין זען דעם טשאָרטקאָווער. דער רבי האָט טאָקע קיינעם נישט אויפגענומען ווייל ער איז נישט געווען בקו־הבריאות אָבער ווען ער האָט דערהערט אַז עס וויל אים זען ר' ישראל מייזלס אַ זון, האָט מען מיך אַריינגעבעטן צו זיך.

מיר זענען געזעסן ביי אַ האַלבע שעה און געשמועסט וועגן עניני העולם. איך בין געווען פול מיט השתוממות פאַר דער באַהאַוונטקייט וואָס דער טשאָרטקאָווער האָט אַרויסגעוויזן אין אַלע פּרטים פון יידישן און אַלגעמיינעם לעבן.

ווי יאָרן לויפן!...

אַט איז שוין דער „יונגער" טשאָרטקאָווער — אַ 77 יאָריקער — אויך אַוועק אין דעם וועג פון וועלכן מען קערט זיך שוין מער נישט אום צוריק!...

כהן צבי

האדמו"רים מצ'ורטקוב ויחסם ל„שיבת ציון"

התפשטות רעיונות „חיבת ציון" בצ'ורטקוב החלה במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה. העובדה שמשכילי העיר מצאו ברב ישעיהו מאיר שפירא ז"ל,

ר' שלמה'ניו פרידמן זצ"ל בצעירותו

רב לפי רוחם מלמדת כי הקרקע הוכשרה מקודם לקליטת רעיונות „חיבת ציון". הרב שפירא, שכיהן בצ'ורטקוב משנת 1860 ואילך, הצטרף לחברת ישוב א"י מיסודו של הרב קלישר ז"ל, ויש מקום להניח, שהיה מראשוני אנשי גליציה שנתנו יד לחברה ולפעולה זו. מאמריו שפירסם ב„המגיד" ו„הלבנון" נקראו גם ע"י בני עירו והשפעתם היתה רבה. הריב הגדול שפרץ בין חסידי האדמו"ר ר' דוד משה ז"ל לבין הרב שפירא ז"ל, גרם במידה רבה להסתייגותם של החסידים מרעיונות „חיבת ציון", אולם חרף זאת לא מעטים היו מחסידי הרבי דוד משה, שנשארו נאמנים לרעיונות ישוב ארץ־ישראל. ר' דוד משה עצמו האמין, כי בזמנו יזכה לאתחלתא דגאולה ושהיא תבוא בידי שמים, אולם לא שלל את הפעולה המעשית לישובה של א"י. נאמן לתורת רוז'ין ולמסורת ייחוסו לדוד המלך עמד ר' דוד משה על טיבן וחשיבותן של פעולות מדיניות ביחד עם פעילות יומיומית מעשית. עובדה היא, שכאשר פנו אל הרבי חברי האגודה „אהבת ציון" בטרנוב, שבין מנהיגיה נמנו מר ליאון שפיץ, דוד פאסט וד"ר זאלץ, הצטרף כחבר לאגודה וגם קנה מניה.

ידועות כמה גירסאות על המגעים בין תומכי הציונות לבין ר' דוד משה ז"ל, אולם הכל תמימי־דעים כי הרעיון נולד במוחו של ר' אהרן מארכוס, הוגה דעות וסופר. בתקופה זו ירשה צ'ורטקוב את כתרה של רוז'ין והשפעת האדמו"ר, שחסידיו נמנו לעשרות

אלפים ברוסיה ובארצות מרכז־אירופה, היתה עצומה. רעיון „שיבת ציון” נתקל בימים ההם בקשיים רבים מצד היהדות החרדית. לשם דוגמה כדאי להזכיר את הפרט הבא מזכרונותיו של הרב י. ל. הכהן מימון, שמהפניות הרבות לרבנים ולרביים שונים בענין „חיבת ציון” קיבל רק תשובה חיובית אחת ויחידה. בתנאים אלה, הגה ר' אהרן מארכוס את הרעיון הנכון, כי אם מתכוונים להרחיב את מסגרת התומכים ברעיון „שיבת ציון” חובה היא קודם כל לרכוש את אהדתה ותמיכתה של היהדות החרדית. מכיון שהוא עצמו היה חסידו של הרבי מצ'ורטקוב, ראה ייעוד ברכישת לב הרבי למען הציונות.

הנסיון הראשון ליצור מגע בין הציונות והחסידות לא הצליח. בשלהי 1896 הציע הרב ליבוש מנדל לאנדא לד"ר הרצל לתווך בינו לבין האדמו"ר ר' דוד משה. הרב לאנדא, שהיה מראשוני „חובבי ציון”, רב בפשמישל ואחר כך רב בבוטושאני, השאיר רושם עז על ד"ר הרצל (ראה יומנו של ד"ר הרצל, עמ' 578), וזה נתן לו את המכתב הבא למסרו לידי הרבי מצ'ורטקוב:

(המכתב שאנו מביאים אותו כאן במקורו, נתפרסם לראשונה ב־1959 ב„ספר ציון”, בעריכת יצחק בר וב. צ. דינבורג. זהו המכתב ששלח ד"ר הרצל בידי הרב ל. מ. לנדא לרבי ד. מ. פרידמן מצ'ורטקוב. ומסיבות בלתי ידועות לעורכים לא הגיע מעולם לידי הרבי. המכתב נמצא לאחר זמן על ידי בנו של הרב לנדא, ד"ר מאיר לנדא מלמברג. להלן הנוסח במקורו הגרמני):

Ew. Ehrwurden:

Es war schon lange mein Wunsch Ihnen ein Besuch zu machen um mich mit Ihnen uber gewisse Fragen des Judenthums auszusprechen.

Aus Grunden der Oportunitat, die ich mundlich besser aussprechen konnte musste ich mir dies bisher versagen.

Nun besucht mich Herr Landau aus Premysl, der behauptet mit Ihnen verkehrt zu haben und erbittet sich eine Verbindung zwischen Euer Ehrwurden und mir herzustellen.

Er wird Ihnen sagen, was ich ihm gesagt habe, ihsbesondere, dass es mein Wunsch ware, Ihren Herrn zum Zweck einer wichtigen Unterredung hier in Wien zu sehen.

Mit dem Ausdrucken aufrichtiger Verehrung bin ich Euer Ehrwurden ergebener Dr. Theodor Herzel.

כשהרב לאנדא הגיע לצ'ורטקוב, מסר, כנהוג, את המכתב לידי הגבאי (כנראה לר' אהרן דוהל) לקראו באזני הרבי. לפי עדות בנו של הרב לאנדא (מובא ב„הארץ” מה־12 ביולי 1953, וכן על יסוד שיחה אישית אתו), סיפר אביו לאחר מכן, כי הגבאי דבר בבוז ובלעג על ד"ר הרצל ועל הציונים הדוחקים את הקץ. לדעתו אין המכתב ראוי אלא „לצור על פי צלוחית” והוא הודיע ברורות לרב לאנדא, כי אין בדעתו למסור את המכתב לידי האדמו"ר. הרב לאנדא הבין ששליחותו נכשלה והשארת המכתב בידי אותו גבאי עלולה לגרום לבזיון הציונות וחילול כבודו של ד"ר הרצל לכן עשה מאמצים רבים עד שעלה בידו להוציא מידי הגבאי את המכתב. המקור של המכתב הזה אבד בזמן השואה ורק העתק ממנו נשאר ונמצא בארכיון הציוני ומשם קיבלנו העתק תכנו המובא לעיל.

נסיון נוסף לקרב את הרבי דוד משה לציונות נעשה ע"י העסקן הציוני הנלהב ד"ר וילהלם ברודסקי, שנועד לשיחה עם רבי ישראל, בנו של ר' דוד משה וממנה השתמע שבנו של הרבי הודיע לד"ר ברודסקי, שהוא מסכים, כי יובא לידיעת הציבור שלא זה בלבד שאין הרבי מצ'ורטקוב מתנגד לציונות, אלא שהוא מצהיר על עצמו כידיד גדול של התנועה. אולם, הוא מביע את תקוותו ובקשתו, שהתנועה הציונית תהיה ערבה לכך, שהיהדות החרדית לא תסבול בשמירה על דרכה וערכיה מהתנועה הציונית. הד"ר ברודסקי העיר, באותה הזדמנות לרבי ישראל על העובדה, שהתנועה הציונית היא סכר כביר נגד ההתבוללות וגדולתה בכך, שהיא מעוררת לתחיה את השפה העברית. רבי ישראל, שספריתו הגדולה היתה לשם־דבר לכל יודעיו ומכיריו, הוכיח באותו מעמד ידיעה עמוקה בספרות העברית המודרנית של התקופה ההיא. לבסוף העיר לד"ר ברודסקי, שבמקרה ויעמוד מקרוב על טיבם של עקרונות התנועה הציונית הוא עשוי לקבל עליו את הנהגת התנועה בצ'ורטקוב והסביבה. לשיחה זו, המובאת ב"די וולט”, גליון 29, 1897, לא היו תוצאות של ממש.

המאמצים להשיג את הסכמתו או אהדתו של הרבי

כך תיאר ד"ר הרצל ביומנו ע' 578 את פגישתו עם הרב לנדא:

Interessante Leute, die in den letzten Wochen voruberkamen, waren... Landau aus Przemysl, ein inteligenter Halbchasid, mit hinter die Ohren gestrichenen Peies... Landau aus Premysl hat sich erboten mit dem Wunder Rabbi Friedman von Czortkow zu verhandeln.

Ich gab thm einen Brief mit, worin ich Friedman einlade seinen Sohn zu mir zu schichen.

מצ׳ורטקוב לתנועה הציונית לא פסקו. בדצמבר 1897, כפי שמוסר ד״ר נ. מ. גלבר בספרו על תולדות הציונות בגליציה, נתקיימה, בדצמבר 1897, שיחה בין נציגי התנועה הציונית ובין בנו של האדמו״ר ר׳ דוד משה, ר׳ ישראל, שעוד בחיי אביו החל לנהל את הענינים המדיניים של ה„חצר״ הצ׳ורטקובאית. גם לשיחה זו לא היו תוצאות חיוביות.

בועידת התיאום של אירגוני „חובבי ציון״ לתוכ־נית ההרצליאנית, שנתקיימה בשלהי דצמבר 1897 בלבוב, בהשתתפותם של 60 צירים, הוחלט לשגר מכתב ברכה לאדמו״ר מצ׳ורטקוב. כמו כן דווח על ייסוד חברת „ציון״ בצ׳ורטקוב המונה כ־150 חברים.

המגעים נמשכו כל השנים ובשנת 1900, השיג ר׳ אהרן מארכוס את הסכמתו של ד״ר הרצל לעשות נסיון נוסף להפגש עם הרבי מצ׳ורטקוב. הוא נסע בליווית ד״ר טהון וד״ר זאלץ לצ׳ורטקוב ואחרי מאמצים לא מעטים הצליחה המשלחת להתקבל ע״י האדמו״ר ר׳ דוד משה. כתוצאה משיחה זו קיבלו את הסכמת האדמו״ר לכינוס גדולי הרבנים במטרה לנהל משא־ומתן עם ההנהלה הציונית. לפי התכנית צריך היה הרב הראשי בצ׳רנוביץ ר׳ בנימין ווייס להזמין את הרבנים מלבוב, קרקוב, סטרי, בז׳ז׳אני ובנדין להתייעצות ראשונה. הרב ווייס דרש שתשולח הזמנה ישירה מהאדמו״ר ור׳ מארכוס פנה בנידון אל הרבי

„יהודי עם ספר תורה״ מאנה כץ

ובתשובה קיבל מהגבאי ר׳ צבי הירש רפופורט, את המכתב הבא:

„בע״ה, ג׳ פיקודי תר״ס טשארטקאב.

„כבוד ידיד נפשי החכם השלם הנכבד המפואר היקר ונעלה כש״ת מו״ה אהרן מארקוס נ״י.

„את מכתבו מטשערנאָוויטץ ומלבוב הגיעני והנה לפי דבריהם של הרבנים מהמקומות הנ״ל כבר תדע שיהי׳ איזה תכלית וגמר לטובת הענין הנכבד. אך רצ״פ יקבל חתיכת קארטע שקיבלתי אתמול, קאַרטע מהרב מסלונים בו בקשני להזכיר איזה מנכדיו החולים וקראתי השמות של החולים ומסרתי לכב׳ מרן צי״ע שליט״א אך הדברים שנאמרו שמה גין כבודו השארתי והנני שולח רצ״פ. בו נאמר לזרז את כבודו שישלח המכתב אליו, כפי שיהיו אספת הרבנים בווילנא בחודש השני לכן צריך לידע מה לדבר שמה. כאשר יראה הדברים שנכתבו על חתיכת קאַרטע. והנה מאד נפלאתי מדוע לא קיבל מכתב כבודו ובפרט שכתבתי על הקאַ־פערטע רעקאָמענדירט. בודאי היו צריך להגיע אליו ומדוע לא הגיעו מכתב כבודו נעלם ממני. וכעת כפי שעושים עוד הפעם אספת הרבנים אין צריך לכל הרעש. רק לדעתי היה טוב שכבודו יכתוב תיכף מכתב להרב מסלאנים מכל הדברים וגם לבקשו שיודיעוהו יום ההתועדות ויבוא כבודו גם כן לווילנא ובשם יוכל לתקן הכל. אך מקודם ומתוך סוד עם הד״ר הרצל שהוא ירשהו לנסוע שמה למען כל הדברים שידבר שמה בעת האספה יהי׳ מאושרים ומקויימים למען לא יהי׳ כבודו לבוז ח״ו. אח״כ אפשר כבודו יעשה איזה חוזה עם הרבנים והד״ר הערצל לא יתרצה לזה. כל זה נראה לי וכבודו יעשה כבינתו ויכלכל הדבר כי כעת אין שום מניעה כי יראה בהדברים מהרב מסלאנים שעל ענין מא״י הוא אין מתנגד ולכן כעת הדבר בנקל לגמור, כי הלא האספה ממילא תהי׳ ואין צריכים להרעיש עו־למות בזה ובשם יוכל בעזהי״ת לתקן הכל כחפצינו. מהרבנים מגאליציע לא יהיו שום מניעה כי אין מי מהם מתנגד לזה. רק רבני אונגארין וממילא כשיהי׳ על אופן טוב כפי הסכמת גאוני רוסיא כולם יסכימו וישועת ד׳ תבוא בקרוב.

„אמרתי לכב׳ מרן נ״י שאני כותב לכבודו.

ידידו בנ״ש באהבה נאמנה מצפה לתשובתו איך יעשה

צבי הירש ראפאפארט״.

ר׳ אהרן מארקוס ביקש לשלוח משלחת לכנס הרבנים בוילנא, אבל מהועד הפועל הציוני לא הגיעה תשובה על פנייתו בנידון. מאוכזב, כתב לד״ר הרצל במכתבו מיום ה־25 במארס 1900 :

„מצ׳ נמסרה לי חליפת מכתבים מקיפה עם ראשי הרבנים הרוסיים וגם הביעו את נכונותם, אחרי שקיבלו תשובה לשאלות רבות, לתת יד לשיתוף פעולה ואוסף סכומים גדולים יותר מאשר דורשים מהם...״

היה זה בתקופה בה גברה בועד הפועל השפעתם של החוגים שהתנגדו ל„קלריקלים״ ולשיתוף פעולה עם החרדים. ההזדמנות לא נוצלה. וכאשר הציבור הציוני החרדי התחיל להתארגן, כבר היה קיים אירגון רבנים מתנגד לפעולה הציונית.

לאדמו״ר ר׳ דוד משה לא היתה דעה קבועה בשאלת עלית חסידים. לעומת מקרים שמביא הרב י. ל. הכהן מימון בזכרונותיו כי האדמו״ר מצ׳ורטקוב כתב בתשובה אחת ע״י הגבאי כי „הרבי מקוה לעלות לארץ־ישראל יחד עם כל ישראל...״ ; או, בתשובה אחרת במקרה דומה כתב לאחד מחסידיו כי „עתידה א״י להתפשט...״ נתפרסמה גם תשובה אחרת („יזרעאל״ עמ׳ 19) ובה כותב האדמו״ר לאחד מחסידיו בשם וואלף וואכער : „תקוה טובה נשקפת לנו מרעיון הישוב בא״י ותוכל להמנות במספר חברי חברת הציונים״.

אמנם, הניסוח המילולי של התשובות נתון היה בידי הגבאים ולהם היתה ההשפעה על החלטות האדמו״ר בענינים שונים. בניגוד לגבאי רפופורט שהיה ידוע בחיבתו לציונות, היה גבאי הכספים ידוע כמתנגד לתנועה זו. המורה צבי אורנשטין מספר בזכרונותיו, כי לאחר ביקורו של ר׳ אהרן מארכוס אצל האדמו״ר, שאל הגבאי ר׳ אהרן דוהל את הרבי בתמיהה : צדיק קדוש ! מאי קא משמע לן ר׳ אהרן מארקוס ; הרצל יובילנו לא״י ; הרצל יהיה משיחנו ?״ ומסופר שהאדמו״ר הסביר לו כי „תפקידו של ד״ר הרצל להיות מתווך בין מלכים ושרים ובין כנסת ישראל״.

לאחרי שהחוגים החרדיים הקיצוניים הקימו מסגרת אירגונית עצמאית נמנעו אדמו״רי צ׳ורטקוב ובעיקר האדמו״ר ר׳ ישראל מלתמוך ברעיון הציוני. ה„חצר״ הצ׳ורטקובאית הצטרפה ל„אגודת ישראל״. נושאי הרעיון הציוני היו בעיקר תלמידיו של הרב שפירא ומשכילים, שחתמו על העתונות הציונית ופעלו להפצת השפה העברית בצ׳ורטקוב. ב־1899 אורגנה התרמת הציונים על מניות „אוצר ההתישבות״ ובצ׳ורטקוב נמכרו 107 מניות. באותה שנה השתתפו נציגי הנוער מצ׳ורטקוב בייסודו של אירגון הנוער האקדמאי בגא־ליציה. בשנת תרס״ד נוסד „בית הספר העברי״ בצ׳ורט־קוב ע״י הציונים שהיה ביה״ס הרביעי מסוג זה בגא־ליציה המזרחית. לבסוף יש לציין, כי בזמן הבחירות לפרלמנט בשנת 1907 נתאחדו כל החוגים והאירגונים הציוניים בעיר וכתוצאה מכך נבחר המועמד הציוני ד״ר ארתור מאהלר.

ד״ר אליעזר מרגולית

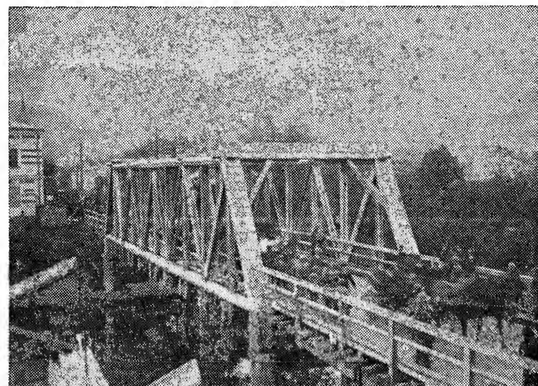
ה„חצר״ של הרבי

הרבי מצ׳ורטקוב, ששלט שלטון רוחני ואירגוני על אלפים ועשרות אלפים חסידים בערי גליציה, פולין ומדינות חוץ־לארץ, השפעתו בעיר צ׳ורטקוב עצמה כמעט שלא היתה ניכרת. כאן משלו בכיפה ותפסו את הגה השלטון בחיי הקהלה בעלי־בתים, יוצאי משפחות ותיקות, שגרו זה דורות רבים בעיר. אף אחד מבעלי־הבתים פרנסי הקהלה, לא היו חסידים. מנדל מרגולית, שאול רוזנצווייג, אביו הרש רוזנצווייג, יעקל אשכנזי מאיר מרבך שהיו מראשוני הקהלה ומנכבדיה לא הופיעו כלל ב„חצר״ של הרבי או בבית הכנסת. הם נמנעו אפילו מלבוא לשמוע אל תפילתו ונגינתו של מוניש חזן המפורסם בראש השנה כפי שעשה זאת המתנגד המובהק אולם אוהב החזנות והתפלה היפה יהושע פרמינגר.

„חצר״ הרבי ניסתה פעם „לחדור״ לקהלת צ׳ורט־קוב ולהשיג השפעת־יתר בתמיכתה בר׳ ישראל רפפורט שיתמנה על ידי הקהלה לרב שני בצ׳ורטקוב. ר׳ ישראל רפפורט שהיה בעל הוראה היה מאותם מעטים בקרב תושבי צ׳ורטקוב שהיו מקורבים ל„חצר״. למרות שהיה כבר בצ׳ורטקוב רב הרב יעקב לנדו הפעילה ה„חצר״ לחץ רב שגם ישראל רפפורט יתמנה כרב. כאן הוכחה השפעתו המועטה של הרבי על עניני הקהלה הצ׳ורט־

קובאית. לאחרי מאמצים רבים הושגה מעין פשרה שגם ר' ישראל רפפורט ייקרא לחתונות לערוך חופה וקי־דושין אולם את המינוי כרב העיר לא קיבל. זה היה בשנת 1906. אולי כתוצאה מכך הבין האדמו״ר, רב ישראל'ניו שאם ברצונו להשפיע על הצד שכנגד בקרב האומה היהודית עליו לנהוג כפוליטיקאי ולהתקרב למציאות. ואמנם, שנה לאחר מכן, בשנת 1907, תמך, אם כי „בחשאי", במועמדותו של ד״ר ארתור מאהלר הציוני כציר לפרלמנט האוסטרי.

חובה היא, בכל זאת להדגיש, שאנו, הציונים הצעי־רים מהתקופה ההיא שומרים בלבנו זכרונות טובים בלבד מ„החצר" של הרבי שקרע לפנינו אפקים רחבים יותר והוציאנו ממסגרת חיינו העיירתיים הדלים. כמה פעמים בשנה נהרו המוני חסידים לצ'ורטקוב, נראו פנים חדשות, נפגשנו עם אנשים שונים, שוחחנו, התוו־כחנו והרחבנו את היקף ידיעותינו בהוויות העולם. ה„חצר" היתה עולם תוסס ומעניין ובית־הכנסת של הרבי הפך למקום מרכזי גם בחיינו. למזלנו כיהן כחזן בבית הכנסת של הרבי אדם יקר, שהיה מחונן בכשרון מוזיקלי גדול, בעל טוב־טעם וקול נעים ונגינותיו שבו ממש לבבות. למרות שכבר חלפו כמעט חמישים שנה, הרי נראים לי הדברים בכל בהירותם, כה נחרתו בלב ובנשמה. מוניש חזן היה אהוב ואהוד על כולנו ועל כל המתפללים בבית־הכנסת. זכורים לי פרטים נוספים על בית־הכנסת של הרבי שהיו גורם נכבד בחיינו ונודעה להם השפעה ניכרת עלינו. נמצאו שמה כמה וכמה דברי אמנות, כגון ציור ארבע החיות — נמר, נשר, צבי, וארי — על התקרה שבפרוזדור וכן הקישוטים היפים שהיו מצויירים על התקרה בפנים בית־הכנסת והעיקר ארון־הקודש, שהיה מלאכת מחשבת יחידה

הגשר הישן שחיבר את רובע וויגנאַנקה עם מרכז העיר

די אַלטע בריק וואָס האָט פאַרבונדן די שטאָט־טייל וויגנאַנקאַ מיטן שטאָט־צענטער

במינה שכמותו קשה היה למצוא בבתי־כנסת על פני מדינות וארצות. מקום זה היה מרכז חיינו והוא היה מקום הבידור היחידי שהיה קיים אז בעיירה. הן בתקו־פה ההיא טרם ידענו על קולנוע ורדיו. הטיולים מחוצה לעיר היו כרוכים בסכנה מחמת „השקצים" שהיו מת־נפלים עלינו, מידים בנו אבנים ומשסים בנו את כל־ביהם. המושג „ספורט" טרם היה קיים, — מה הפלא שבית הכנסת היה מקום חיותנו החברתי והבידור ה־יחידי מבחינה חברתית. שם מצאנו מרגוע, רווחה, אורה, לעומת הדחקות, הדאגות והאור המעומעם ש־העיקו עלינו ועל הורינו בדירות הצרות, האפלות ואכולות הטחב. הגן הגדול של הרבי היה פתוח לרווחה לכל איש ואנחנו הצעירים המשכילים היינו שם אור־חים קבועים, ישבנו על הספסלים ולמדנו מספרי הגמ־נסיה וגם הכינונו את עבודות־הבית. באותו מקום של תורה נשמעו גם היוונית, הרומית והגרמנית ואנו לא הרגשנו כלל ביחס אפלייה כלשהי ואנו הצעירים לא היינו עדים לשום סימן של אי־סובלנות או קנאות דתית כפי ששלטה בדרך כלל, ב„חצרות" רביים אחרים.

הוכחה מובהקת לרוח הסובלנות ששררה ב„חצר" הרבי מצ'ורטקוב תשמש המסגרת החינוכית המקיפה של בנות הרבי, שלמדו שפות מודרניות, ספרות התקופה ובראש וראשונה את הספרות הגרמנית. המחנכות של הבנות היו מזמינות ממיטב הספרים שהו־פיעו בשוק בימים ההם בשביל ספרייתן הפרטית של הבנות. משך תקופה קצרה הוקמה „בחצר" הרבי ספריה לועזית נכבדה אולם היא שימשה רק לצורך פנימי.

„חצר" הרבי היתה כמו־כן גורם בעל־חשיבות רבה בחיי הקהלה היהודית בצ'ורטקוב, ביחוד בחיי אלה שגרו בחלק העיר הישן שנקרא בשמו הפולני „סטאַרי צ'ורטקוב". ה„חצר" העסיקה הרבה אנשים וכלכלת בית הרבי שימשה מקור פרנסה לרבים בימים כתיקנם נוסף לימי הרווחה מנהירת אלפים לצ'ורטקוב בימי חג ומועד.

ב„חצר" הרבי שימשו רב אחד, ר' ישראל רפופורט, ארבעה גבאים, רואה חשבונות — ואם זכרוני אינו מטעני שני רואי־חשבונות, שני חזנים: בעל־שחרית — שעיה חזן ובעל מוסף — מוניש חזן. ה„חצר" העסיקה גדוד של משרתים ולרבנית היה משרת מיוחד משלה; מספר גדול של מבשלות ואופות, „שר המשקים", „בעל הבית" שנקרא „שלמה בעל־הבית" והוא היה קונה את כל המצרכים הנחוצים ל„חצר". היו שם כמו כן כמה

אכסניות לאיכסון החסידים שבאו ממרחקים אל הרבי, ומיספר הגון של „יושבים" ב„חצר" בין כאלה שניזונו מן התמחוי של הרבי ובין כאלה שקבלו תמיכה כספית.

מסתבר, שצ'ורטקוב היתה שונה בהרבה בחינות מכל עיירות הסביבה בגלל ה„חצר" המפורסמת של הרבי. כל הימים היתה תנועה רבתי בעיירה. מעולם לא נשתררה אוירה של שיעמום על חיי העיירה. מי שראה את ריקודי החסידים ב„חצר" לפני חלונות הרבי בחג שמחת תורה, את הריקודים שהיו רוקדים בתוך העיר, בדרכם מהאכסניות השונות לבית־הכנסת של הרבי, חזה בביטוייה האמיתי של שמחה שנבעה מעמקי הלב שהביעה את האמונה הבלתי מעורערת ברבי מצ'ורטקוב.

יצויין שרבו ה„קלויזים" בעירנו צ'ורטקוב, אלה בתי־כנסיות שנתחלקו הן לפי „חברות" הרביים והח־סידים הנוהים אחריהם או לפי אומנויותיהם של המת־פללים. אמנם ה„שול" ו„בית־המדרש" כללו מתפללים שונים, אבל כל שאר ה„קלוזים" היו מיוחדים למת־פללים מ„גון" אחד ומ„עור" אחד כגון ה„וישניצר קלויז", ה„סטרטינר קלויז" וה„נייע קלויז", שנקרא כמו כן „צ'ורטקובר קלויז", באשר רבים מהמתפללים ב„קלויז" זה נמנו על חסידיו של הרבי מצ'ורטקוב. חוץ מזה היו „דאָס שניידערישע שולאכל", זאת אומרת, בית־הכנסת של החייטים, ובית־הכנסת של הקצבים, וקלויז „עושי חסד" ובית־הכנסת של בעלי־העגלה. נוסף לאלה היה ה„שפיראַ־קלויז" וגם בהסתדרות הציונים „בני־ציון" התפללו בשבת בבוקר ובחגים והחזן היה לייביש ווסרמן.

כמה מבתי־הכנסיות שמשו לא בלבד לתפלה, כי אם גם ל„גירסא". ה„נייע קלויז" וה„ויזשניצער קלויז" הפכו מדי ערב בערבו ולרוב גם מיד אחרי הצהרים ל„ישיבות" וקול התורה וניגון הגמרא, אותו הניגון הנוגה והמיסתורי שליווה את היהדות האשכנזית משך הדורות, היה בוקע ועולה ונשמע מרחוק.

ועירנו צ'ורטקוב, יהדות תוססת זו, קול תורה וזמרת חסידים והתנועה הציונית התוססת ומלאת־החיים נדמו לנצח, כי עלה עליה הכורת הנאצי האכזרי.

הרב
ישעיה־מאיר שפירא

ד"ר ברנרד הויזנר

אישיותו והשפעתו של הרב ישעיה־מאיר שפירא בקהלת צ'ורטקוב

דר. ברנרד הויזנר, נספח מסחרי של הקונסוליה הפולנית בתל־אביב בתקופת המנדט הבריטי, כותב ב„ספר היובל" של אירגון — שפירא הצ'ורטקובאי בניו־יורק, בדבר פעילותו הפרלמנטרית בפולין כציר לסיים הפולני ומוסר פרטים על עלייתו ארצה. ועל אודות אחיו הלל, שנפטר בארץ ישראל. בדבריו שנוסחו בצורת מכתב למר מרדכי רינטל, נשיא „אירגון־שפירא" בניו־יורק, הוא כותב:

„אבי ז"ל נפטר ב־1911 ואחי הלל כבר איננו בין החיים. הוא נפטר בארץ־ישראל. אתה זוכר בטח, באיזה תנאים מצויינים הוא חי בעירנו, והנה עזב את הכול ובא להשתקע בארץ. כל הונו ירד לטמיון אולם רוחו לא נפלה עליו. הלל קנה צמד סוסים ונעשה לבעל־עגלה שהוביל חול לבית־החרושת לסיליקט. הוא הגשים הלכה למעשה את שאיפתו ביסדו את כפר חיטין, ושם על יד המחרשה ממש, בעבדו את אדמת המולדת הקדושה, מת.

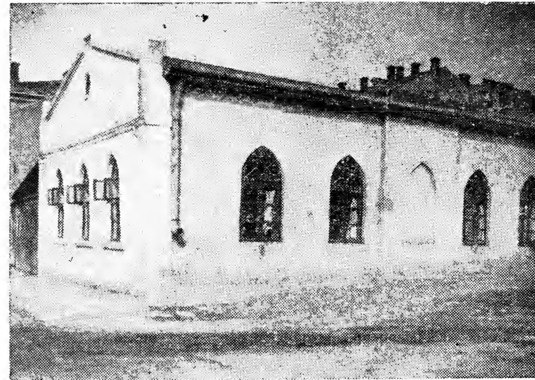
„זכרונותי על אודות הרב ר' ישעיהו מאיר שפירא זצ"ל, הם ממקור ראשון. מי כמוך יודע ששני אחי הלל ויואל היו תלמידיו המסורים של ר' מאיר שפירא. הרב היה הנושא היחידי, מבוקר עד ערב, בביתנו. אבי היה „שפירא'ניק" ומתנגד. כל אהבתו היתה נתונה לרב שפירא ושנאתו העמוקה למתנגדיו.

„אישיותו של הרב ישעיה מאיר שפירא עודנה חיה בזכרוני ומופיעה בכל הדרה והודה. הרב לא היה גבה קומה כי אם בעל קומה בינונית, פניו היו יפים, חטובים, על שפתיו ריחפה תמיד בת־צחוק והיה נעים־הליכות עם כל אדם שבא אתו במגע. גם אשתו הרבנית היתה כבעלה, נאמנה, נעימה בהליכותיה, כיאות לאשה צדקנית...

„לא אשכח תמונה, שנחרתה בלבי לנצח, שאירעה לפני חמישים שנים. הרב י. שפירא רחש כבוד לעוסקים במלאכה פשוטה. הן סיסמתו מתמיד היתה: „אהב את המלאכה". הרב עשה ימים כלילות והקים את החברה „יד חרוצים" וגם בית־כנסת בנה לחבריה. זכורני את „חנוכת־הבית" של בית־הכנסת הזה. צעיר וזקן, גדול ונער, כולם רקדו בהתלהבות ושמחו לרגל המאורע. אולם לשונאי הרב שפירא הפך יום חנוכת

בית־הכנסת ליום אבל: ואמנם, רבה היתה השנאה בין הצדדים, והדברים הגיעו כמעט לתגרות־ידים.

„הזרע שטמן הרב י. שפירא בחברה היהודית שבצ׳ורטקוב, צמח, גדל והפך לעץ הנושא פרי־הילולים. ברבות הימים התפתחה העיירה ונעשתה למרכז תרבותי, שהקרינה על עירות הסביבה ויהודיהן. הרב שפירא, שהיה נאמן לרעיונותיו המתקדמים, סבל הרבה כי מתנגדיו רדפוהו עד חרמה. הם לא נרתעו מבלבולים אוילים שכולם ידעו בלבם כי בשקר יסודם.

בית־הכנסת החדש „יד־חרוצים"
דער נייער בית־הכנסת „יד־חרוצים"

אכזריות מתנגדיו גרמה למעשי התעללות ברב ובמש־פחתו וביום ששי אחד, עם ערוב היום, הוציאוהו מדירתו שהיתה חלק מנכסי הקהלה והטילוהו לרחוב עם מיטלטליו. חיים וולק, ממצדדי הרב, הכניסו לביתו וחלק אתו את פתו. אולם, למרות כל הצרות והרדיפות, עמד הרב י. שפירא איתן מול אויביו. הוא יכול היה לחיות בשלווה, בכבוד ובעושר, לו גמר בנפשו לעזוב את צ׳ורטקוב. אבל צעד זה היה נחשב כעזיבת המע־רכה ובגידה בכל האידיאלים הנעלים עליהם נכון היה להקריב את עצמו. הרב י. שפירא נשאר בצ׳ורטקוב. ואם כי בימיו האחרונים נידלדל מחנה תומכיו, הרי אלה שנהו אחריו נשארו נאמנים לו בכל מאודם ותמכו בו בחרף נפש.

„תופעה מיוחדת במינה היא „ציוניותו" של הרב י. שפירא, שתפס את מהותה של המהפכה הגדולה הע־שויה להתחולל בחיי האומה אם יחדור לכל רבדיה רעיון שיבת־ציון הלכה למעשה בישובה של ארץ־ישראל, כצעד יחידי שירים תרומת אמת לפתרון הסבל והעוני של העם היהודי השרוי בגלות.

„הרב י. שפירא חי כאדם קדוש, היה צנוע, מסתפק במועט והאמין באמונה שלמה בדרכו שהיתווה לו. חייו היו קצרים אולם פעלו לא יישכח לנצח.

צבי אַרענשטיין

הרב הגאון ר׳ ישעיה־מאיר שפירא פון טשאָרטקאָוו

הרב ר׳ ישעיה־מאיר שפּיראָ איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט מעמל, מזרח־פּרייסן אין יאָר 1828. ער איז געווען אַ קאַלירפולע פּערזענלעכקייט, און אַ גאָר ספּעציעלע רבנישע פיגור, מיט וועלכער קומענדיקע היסטאָריקער וועלן זיכער זיך מתעסק זיין, צוליב דעם אָריגינעלן קאַפּיטל פון רבנישער און דערציערישער טעטיקייט וואָס ער האָט אַנטוויקלט אין דער קהילה פון טשאָרטקאָוו.

פון זקנים, וואָס האָבן אים נאָך געקענט פּנים־אל־פּנים און האָבן גערעדט וועגן אים מיט יראת־הכבוד זענען אונדז באַקאַנט פיל פּרטים פון זיין לעבנסוועג און די מידות טובות פון זיין אצילות׳דיקער געשטאַלט. זיי האָבן דערציילט, אַז ער איז געווען אַן עילוי און

צו דער בר־מצווה איז ער געווען באַהאַוונט אין בבלי און ירושלמי און אין פּוסקים. ער האָט באַקומען סמיכות אויף רבנות צו זעכצן יאָר און צו זיבעצן יאָר האָט מען אים חתונה־געמאַכט. דער יונגער עילוי לערנט כסדר און באַקומט אַ שם פון אַ גרויסן תלמיד־חכם.

דער יונגער ר׳ ישעיה־מאיר שפּיראָ האָט אָבער געהאַט אַ טיפע דורשט נאָך וויסנשאַפט און שטילער־הייט גיט ער זיך אָפּ מיט שטודירן וועלטלעכע לימודים, גאָר ספּעציעל פילאָזאָפיע, מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע. צו צוואַנציק יאָר הייבט ער אָן זיך אָפּגעבן אויך מיט ליטעראַרישער טעטיקייט, און ער שרייבט אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען אין „המגיד" און אַנדערע העברעאישע צייטשריפטן פון יענער צייט.

ער שרייבט אויף פאַרשידענע טעמעס ווי עטיק, כראָנאָלאָגיע, קאַלענדאַר־חישובים און דינים און אין אַלגעמיין איז ער געווען אַ בר־פּלוגתא פון סלאָנימסקי.

ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא האָט קיין מאָל נישט געחלומט וועגן אַ רבנות־שטעלע, ווייל זיין שווער איז געווען אַ גביר און האָט אים געשטיצט אין זיינע האַנדלס־אונטערנעמונגען. איז אָבער געשען אַן אומגליקס־פאַל און בעת אַ גרויסער שריפה איז פאַרברענט געוואָרן זיין גאַנץ האָב־און־גוטס, און זוכנדיק פּרנסה, האָט ער אָנגענומען די פריי־געוואָרענע רבנות־שטעלע וואָס איז דעמאָלט אים פאָרגעלייגט געוואָרן אין טשאָרטקאָוו, גאַליציע.

די שטאָט האָט שוין דעמאָלט געשמט ווי אַן עיר ואם בישראל. מיט הונדערט יאָר צוריק בערך האָט דאָרט געלעבט דער באַרימטער רב, ר׳ הערשעלע האָראָוויץ, וואָס האָט איינגעפירט אַ שטאָט־פּנקס אין יאָר תצ״ח און דערהויבן אַזוי אַרום די קהילה פון טשאָרטקאָוו צו אַ באַקאַנטער און אָנגעזעענער יידישער קהילה אין דעמאָלטדיקן גאַליציע. הרב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא האָט געהאַט, ווי שוין דערמאָנט, צו זיין טיפער תורה־למדנות אויך גרויסע קענטענישן אין אַלגעמיינער בילדונג און דעריבער איז ער געשטיצט געוואָרן אויך אויף דעם אַמט פון רב פון דער עסטרייכישער רעגירונג, וואָס האָט צו צוויי־און־דרייסיק יאָר אים נאָמינירט אַלס קרייז־ראַבינער אין טשאָרטקאָוו. אויף צו פאַרפולקאָמען זיינע וועלטלעכע ידיעות האָט ער בשתיקה זיך פאַרשריבן אויף דער לעמבערגער אוניווערסיטעט, אַוווּ ער האָט שטודירט פאַר אַ לענגערער תקופה.

אין יענער צייט האָבן געוווינט אין טשאָרטקאָוו וויזשניצער און סטרעטינער חסידים. צוויי יאָר נאָך דעם ווי ר׳ ישעיה־מאיר האָט איבערגענומען די כסא־הרבנות, האָט זיך באַזעצט אין דער שטאָט דער חסידישער רבי, ר׳ דוד משהלע, דעם ריזשינערס זון, וועלכער איז אָנגעקומען אַהער פון פּאָטאַק. ביז דעם רבינס באַזעצן זיך אין טשאָרטקאָוו האָט ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא געלעבט בשלום ושלווה, געניסנדיק פון פולסטן צוטרוי און אַכטונג ביים גאַנצן עולם. אָבער גלייך נאָכן אָנקום פון חסידישן רבין איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקת וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אומברחמנותדיקן קאַמף וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז דעם רבס פּטירה דעם 21סטן דעצעמבער 1885. די חסידים האָבן אים גערודפט עד חרמה און אויסגעטראַכט אויף אים כלערליי בילבולים און מסירות, באַשולדיקט זיין געלערנטן זון אין גנבה און דעם רב אַליין באַשולדיקט אין פעלשן געלט! די מחלוקת איז אַוועק אַזוי ווייט, אַז עס זענען אַנטשטאַנען צוויי פּאַרטייען — חסידים און שפּיראַניקעס — וואָס האָבן זיך נישט משדך געווען און אַפילו נישט געמישט זיך מיט כלים. די פאַנאַטישע חסידים האָבן איבערגענומען די אויבערהאַנט אין דער קהילה און כסדר פאַרקלענערט דעם רבס הכנסה ביז מען האָט אים בכלל אָפּגעזאָגט פון דער רבנות־שטעלע. אַ פרייטאָג בין־השמשות, פאַר קבלת־שבת, האָט מען הרב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא מיט זיין פאַמיליע אַרויסגעוואָרפן פון זיין קהילה־וווינונג אויף דער גאַס.

די חסידים־פאַנאַטיקער האָבן נישט געקענט תופס־זיין אַז אַ רב זאָל האָבן צו טאָן מיט אַן אוניווערסיטעט און צוגלייך מיט גמרא און תוספות זיך פאַרנעמען אויך מיט תנ״ך און דקדוק, און דערצו נאָך נוצן, רחמנא לצלן, אַ מאַפּע! עס האָט זיי אויך פאַרדראָסן וואָס ער האָט מקרב־געווען די בעלי־מלאכות און אין זיין פרייער צייט מיט זיי געלערנט תורה. ער איז טאַקע די גאַנצע צייט געווען אַ „נעלב ואינו עולב״, און זיך אָפּגעגעבן מיט זיין אַרבעט אין וועלכער ער האָט געגלייבט פון גאַנצן האַרצן. ער האָט אומדערמידלעך געפירט זיין אויפקלערונגס־אַרבעט. ער האָט געגרינדעט אַ מאָדערנעם חדר און בכלל זיך אָפּגעגעבן מיט דעם דעמאָלט, אַזוי גערופענעם „חינוך עברי״. אין זיין חדר האָט ער איינגעפירט נייע פאָרמען פון לערנען און איינגעטיילט די אַרבעט מיט אַ געוויסן פּעדאַגאָגישן אינהאַלט, וואָס איז געווען, צו יענער צייט ממש אַ רעוואָלוציאָנער אויפטו. ער איז פאַררעכנט בכלל, פאַר איינעם פון די פאַרשפרייטער פון די השכלה־אידעאַלן אין טשאָרטקאָוו, בפרט, און גאַליציע בכלל. דער פּשוטער פאָלק, די בעלי־מלאכות און אַרבעטער, האָבן זיך נישט געשראָקן פאַרן „שמד״, ווי די חסידים האָבן אָנגערופן הרב שפּיראָס חדר און דאָרט געשיקט זייערע קינדערלעך. הרב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא האָט אויך אָרגאַניזירט אַ האַנטווערקער־פאַראיין „יד חרוצים״, וואָס איז געווען אַ גרויסער אויפטו אין דער אָפּגעשטאַנענער און פאַנאַטישער טשאָרטקאָוו פון יענער תקופה, און ער האָט דערנאָך אויך געגרינדעט פאַר די בעלי־מלאכות אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק, וואָס איז געווען די ערשטע יידישע פאָלקסטימלעכע קרעדיט־געזעלשאַפט אין גאַנץ גאַליציע. דער רב האָט פאַרנומען אין דער באַנק דעם אַמט פון דירעקטאָר ציענדיק פון דאָרטן אַ ביז־גאָר קאַרגע חיונה אין די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן, ווייל ער האָט

בשום פנים ואופן נישט געוואָלט מער אָננעמען אַ רבנות־שטעלע. עס איז וויכטיק צוצוגעבן, אַז אַ לאַנגע צייט נאָך דער פּטירה פון רב האָבן די שפּיראָניקעס נאָך אַלץ געהאַט אַן אייגענע קלויז און שוחט, און זיך געפירט, ווי זיי פלעגן עס רופן „על פי נוסח הרב".

די געשטאַלט פון הרב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא האָט איר גרויסע היסטאָרישע וויכטיקייט, ווייל אַ דאַנק אים איז טשאָרטקאָוו פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטער פון השכלה און שפּעטער אויך פון ציוניזם און חלוציות, וואָס די אָנהענגער פון רב זענען געווען זייערע ערשטע ענטוזיאַסטישע מיטגלידער. די ווירקונג פון דער אויסערגעוויינלעכער פּערזענלעכקייט פון הרב שפּירא האָט אויסגעשטראַלט העט־ווייט איבער קאָנטינענטן און מעבר־לים. אין ניו־יאָרק עקזיסטירט שוין איבער אַ יובל יאָרן אַ שפּירא־פאַריין, וואָס גיט זיך אָפּ מיט פילאַנטראָפּישער טעטיקייט אין גייסט פון הרב שפּיראָס אידעאַלן. די ציוניסטישע און חלוצישע באַוועגונג און די ערשטע עולים קיין ישראל פון יענער צייט זענען אויך געווען אַ פּראָדוקט פון דער גרויסער גייסטיקער השפעה פון רב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא אויף דער פאַרויסגעשריטענער ייִדישער געזעלשאַפט אין טשאָרטקאָוו.

דאָס מקורדיקע פון הרב שפּירא באַשטייט אין דעם וואָס ער איז געווען אַן אדוק במצוות, אַ מלומד בלי־מודי חול און אין אַ געוויסן זין סאָציאַליסטיש געשטימט. ער האָט ליב געהאַט דאָס אָרעמע פאָלק און דער עיקר איז ער געווען אַ הייסער נאַציאָנאַלער ייד אַ חובב־ציון, און בכלל אַן אויסערגעוויינלעכע פּערזענלעכקייט וואָס זיין נשמה האָט געהאַט איר שורש אין עולם האצילות.

ב״ה

קול קורא!

אנחנו מוקירי שם תפארת הרב הגאון **ר׳ ישעיהו מאיר כהנא שפירא** זללה״ה אבד״ק **טשארטקוב** אשר שמעו היה הולך בכל קצוי ארץ, למרבין תורה והכמה בישראל ולמפיץ אור ההשכלה על כל מרחבי התבל; אנחנו גמרנו אומר להעמיד לזכרון שמו הגדול בית מדרש לתלפיות לתורה ולתפלה, אשר יקרא עליו שם רבינו ז״ל להיות לנס לדור יבוא אשר לא ראו ולא שמעו באזניהם תורת ד׳ והכמתו נובעת מפי קדשו. יביאו דור נולד ויפנו אל על דרך הבית הזה אשר בו זרחה שמש ההשכלה ימים רבים ואשר ישא עליו דגל תורת רבינו ז״ל והכמתו לדורות עולמים. דרך הבית הזה ישעו צעירי בני ישראל ואור להם לשבנו ידרשו כל צמא למים של תורה והכמה וירוו צמאונם. כי רוח גאוננו מורנו הרב ז״ל יהיה נושף בו תמיד ונשמתו הזכה תהיה חופפת עליו כל היום. תקותנו תאמצנו עוד כי ברצות ד׳ את מעשנו נרחיב עוד את גבולות הבית הזה לבית ספר לילדי בני ישראל לרעות שם את צעירי עמנו על תלמי שדי ההשכלה כאשר היה את לבב רבינו ז״ל בעודנו בחיים.

יעתה אני מבקשים מאת כל מוקירי זכר הרב הגאון ר״מ שפירא ז״ל ומאת כל נדיבי לב המחבבים את התורה ומכבדים את לימדיה כי תיקר נא נפש ארונינו המניח ז״ל בעיניכם לקחת חבל במציה גדולה בזו ותתמכינו בימין צדקתכם יבריה נדיבה תישיטו לנו יד עזר ברב או במעט למען נוכל לבצע את אשר החלנו. הנה ביים ז״ך תמוז ירינו את האבן הראשה בעזרת נדיבי לב. נקוה לד׳ כי יגמר בעדנו לכלות את בנין הבית עד תומו. כי תפארת היא לישראל להעמיד ציונים לראשי ארזי ישראל אשר זכר שמם היא לברכה בקרב העמים ובגלל הדבר הזה ישלח לכם ד׳ את ברכתו ממעל ומפעליכם יישר.

אלה דברי אנשי יעד הבנין המחכים לתמיכת ידכם הנדיבה

ד״ר אדאלף שטעקעל.
ה׳ פייביש שור.
„ יוסף בירך שפירא.
„ יהודא אליהו ביימער.
„ מאיר לאנדע.
„ צבי אקסעלראד.
„ צבי ארי׳ פוכס.
„ מרדכי לאנדע.

☛ כסף נדבות ישלח אל יד הר׳ **פייביש שור** נ״ן הע״ה. ☚

טשארטקוב, א׳ דר״ח מנחם אב תרנ״ב.

אדרעססע:
FEIBISCH SCHORR, Czortków (Galizien)

„קול קורא" לבנין הקלויז ע״ש הרב ישעיה־מאיר שפּירא

דער „קול קורא" וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אויף זאַמלען געלד־מיטלען צו בויען די קלויז אויפן נאָמען פון הרב ישעיה־מאיר שפּירא

א. א. פישער

קולטור־קאַמף אין טשאָרטקאָוו

אין לעצטן פערטל פונעם 19טן יאָרהונדערט איז אין טשאָרטקאָוו פאָרגעקומען די „גרויסע מחלוקת״, ווי דאָס פאָלק האָט עס גערופן, אָבער פאַקטיש איז עס געווען אַן אייגנאַרטיקער קולטור־קאַמף, וואָס איז ווערט באַשריבן צו ווערן אויספירלעך. איך האָב וועגן יענע געשעענישן פיל געהערט פון מיין פאָטער ז״ל, וועלכן איך האַלט פאַר באַגלייבט און אומפּאַרטייאיש, — כאָטש ער אַליין איז געווען אַן אָנהענגער פון איינעם פון די צדדים, — ווייל ער איז בכלל געווען אָרנטלעך אין אַלע זיינע דרכים. אויסער דעם האָב איך אַליין געקענט קאָנטראָלירן אַ גרויסע טייל פון די אָנגעגעבענע פאַקטן דורך דעם וואָס אַנדערע מענטשן האָבן מיר דערציילט. די צדדים אין דעם געראַנגל זענען געווען — דער שטאָט־רב ישעיה־מאיר שאַפּיראָ פון איין זייט און עטלעכע גבאים פון רבינס הויף פון דער צווייטער זייט. אַרום הויף האָבן זיך גרופּירט די אַלע, וועלכע זענען געווען חסידים — און אַרום דעם שטאָט־רב דער „פּראָסטער עולם״, בעלי־מלאכות און קליינע סוחרים.

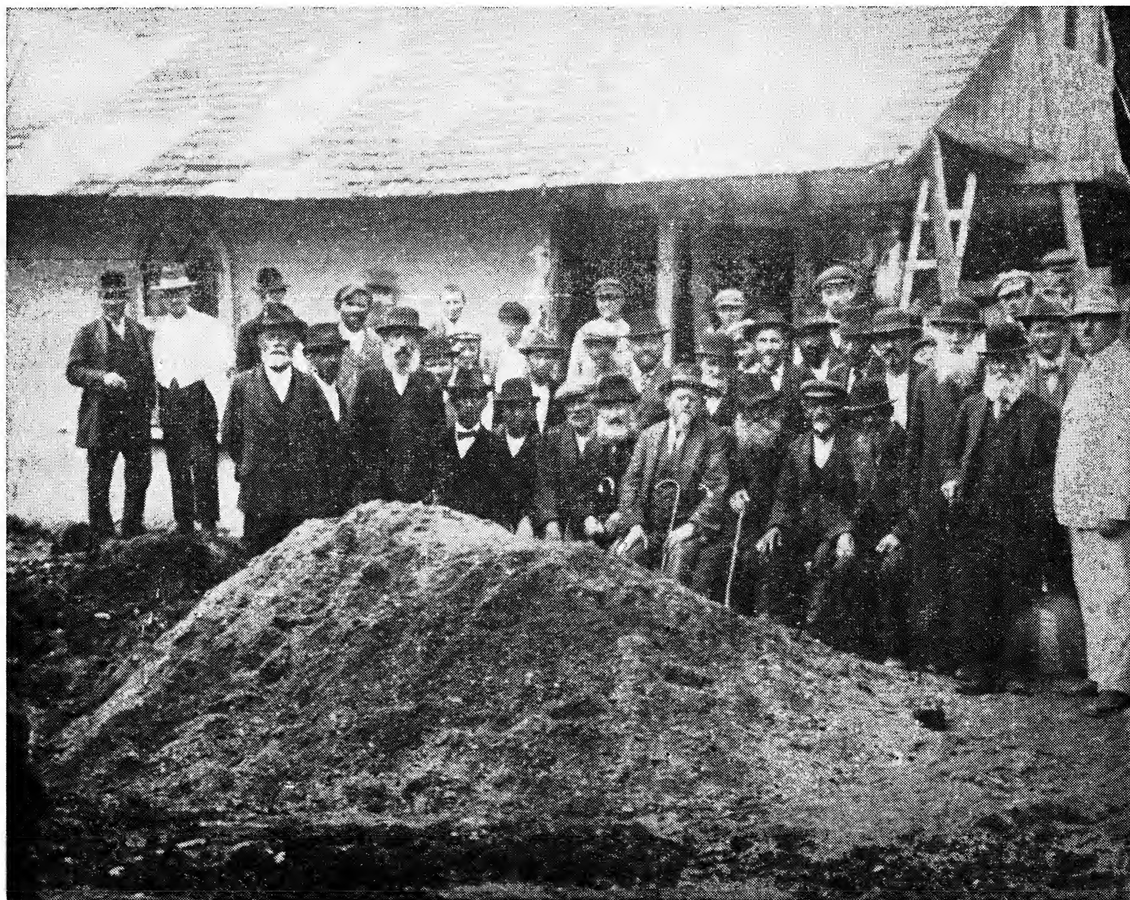
הרב ישעיה־מאיר שאַפּיראָ איז געבוירן געוואָרן אין דער באַלטישער האַפן־שטאָט מעמעל, אין יאָר 1828. ווען ער איז אויפגענומען געוואָרן אין טשאָרט־קאָוו אַלס אַ רב איז ער נאָך קיין דרייסיק יאָר נישט אַלט געווען. אין יאָר 1860, ווען דער רבישער הויף האָט זיך צום ערשטן מאָל געפּרוּווט באַזעצן אין טשאָרטקאָוו איז שוין זיין איינפלוס געווען אַזוי שטאַרק, אַז מען האָט אים צוגעשריבן די סיבה פאַר וואָס דער רבי האָט באַלד צוריק פאַרלאָזט די שטאָט די סיבות און אומשטענדן צוליב וועלכע אַ יונגער געבילדעטער רב פון אַ גרויסער באַלטישער שטאָט איז דעמאָלט פאַרוואָרפן געוואָרן אין אַ קליינער קהילה אַזש קיין מזרח־גאַליציע, איז פאַר מיר שטענדיק פאַר־בליבן אַ רעטעניש. איך דערמאָן זיך זיין אויסזען, פון זיינעם אַ בילד וואָס איך האָב אַ מאָל געזען. אַ הויכער געקנייטשטער לומדישער שטערן, מיט טרוי־מעריקע און מוטיקע אויגן, אַ טיפּ פון אַן אידעאַ־ליסט, אַ משכיל, וועלכער איז גרייט אויף קרבנות כדי ברענגען וויסן און בילדונג זיין פאָלק. זיינע שפּע־טערדיקע מעשים האָבן באַרעכטיקט די השערה, אַז ער איז נישט געווען פון די משכילים וועלכע האָבן אויסגעלאַכט דעם עם־הארץ, נאָר פאַרקערט, ער האָט געהאַלטן אַז מען דאַרף לעבן צווישן דעם פּראָסטן פאָלק כדי אים העלפן און אויך אים לערנען.

הרב שאַפּיראָ איז געווען אַ גאון אין תלמודישע לומדות און דאָס האָבן נישט אָפּגעלייקנט אַפילו זיינע פאַרביסנסטע קעגנער. ער איז אויך געווען גוט באַ־האַוונט מיט דער נייער העברעאישער ליטעראַטור, גע־שריבן וועגן גזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען און מאַ־מרים וועגן תלמוד אין „המגיד״ ווי אויך אין אַנדערע אויסגאַבן פון זיין צייט. ער האָט אויך פאַרמאָגט אַן אַלגעמיין וועלטלעך וויסן און זיך באַזונדערס אינטע־רעסירט מיט טעאָריעס וועגן קאָאָפּעראַטיוון און זייער פּראַקטישער אָנווענדונג. אַזאַ סכום פון וויסן איז אין יענער צייט געווען אַן אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג. דאָס אַליין וואָלט שוין גענוג געווען אַרויסצוהייבן דעם רב שפּיראָ אַלס אַן אייגנאַרטיקע פּערזענלעכקייט פון זיין תקופה. ער האָט נאָך פאַרמאָגט אַנדערע זעלטענע מעלות טובות וועלכע האָבן אים צוגעגעבן חשיבות, דערהויבן און געגרויסט אין די אויגן פון זיינע אָנ־הענגער.

איך זע, פּונקט ווי איך וואָלט געווען דערביי ווי ער שטייט פאַר אַן עולם יידן פון פאַרשידענע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און דרשנט פאַר זיי אין אַן איינפאַך־פאַרשטענדלעכער שפּראַך, מיט זיין פעסטער און מעלאָדישער שטימע, וואָס דרינגט אַריין אין די הערצער פון אַלע צוהערער. ער דערציילט זיי וועגן ר׳ יהושע נפּחא און ר׳ יוחנן הסנדלר, וועלכע זענען געווען פּשוטע בעלי־מלאכות און דאָס האָט זיי נישט געשטערט גלייכצייטיק צו זיין גרויסע תנאים און שאַפן גייסטיקע אוצרות פאַר אַ סך דורות פון זייער פאָלק. ער דערציילט זיי וועגן רבי עקיבא, וואָס איז געווען אַ פּאַסטוך ביז פערציק יאָר, אָבער זיין דורשט צו תורה האָט אים געהאָלפן ווערן דער פירער פון זיין פאָלק. ער קלערט זיי אויף, אַז אַ מענטש טאָר נישט זיין געפאַלן ביי זיך ווייל ער איז אַ בעל־מלאכה און פאַרדינט ערלעך זיין ברויט דורך אַרבעט אַפילו ווען ער קען נישט לערנען. אויב ער איז נאָר גוט און פרום און שטרעבט צו דערהייבן זיין נשמה און ליב

האָבן גאָטס וואָרט, וואָס מיינט לעבן לויט דער הייליקער תורה, טוט צדקה און העלפט דעם צווייטן איז דאָס אויך אַ הויכע מדרגה. איך גלייב נישט אַז ער זאָל האָבן פּראָפּאַגאַנדירט קעגן חסידות. איך שטעל מיר פאָר, אַז ער האָט מן־הסתם זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַבערגלויבנס, קעגן גלייבן אין מופתים און נסים, וועלכע דערנידעריקן די אמתע און ערלעכע אמונה. זיין וואָרט איז ניי און אַנדערש און עס שמעקט אַפילו מיט געדאַנקען, וואָס זענען עלול צו מאַכן אַן איבערקערעניש. די תקיפים, לומדים און מיוחסים פאַרקרימען מיט די נעזער און קוקן זיך איבער צווייִדייטיק. דאָס פּראָסטע פאָלק, וועמען די „שיינע יידן" האָבן לאַנגע יאָרן דערנידעריקט און מבזה געווען צוליב זייערע מלאכות און עם־הארצות זענען פאַרווונדערט און האָבן מורא צו גלויבן אין די „זיסע ריידעלעך" פון אַ „זייעריקן". אָבער פּאַמעלעך קריגן זיי צוטרוי און ווערן באַגייסטערט פון די איבערצייגנדיקע ווערטער פון דעם מאָדנעם יונגן מאַן. דאָס פאָלק הייבט אָן זיך צוהערן מיט ליבשאַפט צו זיין מנהיג.

מוצאי־שבת קומען צום רב די פני פון שטאָט און אויך די „קהל'שע צאַפּעס". זיי האַלטן, אַז מען דאַרף דעם יונגן און אומדערפאַרענעם רב אַרויספירן צוריק אויפן ריכטיקן וועג. זיי ווילן אים געבן צו פאַרשטיין, אַז אַזעלכע ווערטער קענען, חלילה, פאַרדרייען די קעפּ „די פּראָסטאַקעס" און דערפירן צו חילול־השם. פריער הייבט מען אָן מיט אים שמועסן אין תורה. דאָס האָט אויך אַ צוועק, מ'דאַרף נאָך אַ מאָל זיך פאַרזיכערן צו איז ער טאַקע אַזאַ גדול בתורה, אפשר איז עס גאָר אַ פאַרבלענדעניש. אָבער די גרעסטע „קענערס" פון שטאָט מוזן אַנערקענען, אַז דער יונגער רב איז טאַקע אַ גאון מופלג. סוף כל סוף קומט מען אַרויס מיט לשון וועגן דער דרשה. דער רב הערט אויס מיט געדולד די באַמערקונגען און אַפילו די פאָרווורפן און ער דערקלערט דייטלעך און פעסט, אַז ער פאַרשטייט וואָס

בעלי־מלאכה — בהנחת אבן־הפינה של „יד חרוצים" החדש. ברקע „יד חרוצים" הישן

בעלי־מלאכות ביים לייגן דעם ווינקל־שטיין פון דער נייער „יד חרוצים" שול. הינטערן עולם די אַלטע „יד חרוצים" שול

מען פאָדערט פון אים, אָבער ער קען לײדער די פאָדערונג נישט נאָכקומען. דאָס איז קעגן זײן איבערצײגונג און געװיסן. ער האַלט פון „הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה״ און ער איז טאַקע געקומען העלפן דעם פאָלק, לערנען אים תורה און דערהײבן אים פון זײן שפלות. בײ דעם שמועס זענען אויך געװען עטלעכע געװאַגטערע און געלערנטע פאָלקס־מענטשן. זײ זענען געװען באַגײסטערט פון דעם רבס ענטפערס און געבליבן זײנע געטרײע אָנהענגער. די קהל'שע „קאָכלעפלען״ זענען אָבער געבליבן אומצופרידן און באַזאָרגט...

דער רב הײבט אָן אַלץ מער אַרײנדרינגען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער שטאָט. ער לערנט מיטן עולם. מיט אַ טײל נאָר אַ פרשה חומש מיט רש״י, מיט אַנדערע נביאים און תהילים, מיט נאָך אַנדערע אַ פרק משניות אָדער „עין יעקב״ און מיט לומדים אַ שיעור אין גמרא. ער פאַרמאָגט די פעאיקײט מסביר צו זײן אַן ענין אַז אַלע זאָלן פאַרשטײן. ער לאָזט נישט דורך קײן געלעגנהײט צו מוטיקן דעם אײנפאַכן עולם אוז צו פאַרפעסטיקן זײן זעלבסט־באַװוסטזײן. נאַטירלעך זאָרגט ער דערפאַר אַז זײערע קינדער זאָלן האָבן גוטע מלמדים און זאָלן נישט באַקומען קײן ערגערע בילדונג און דערציונג װי די רײכערע קינדער. װען בעלי־מלאכהשע קינדער װײזן אַרויס באַזונדערע פעאיקײטן, פרײט ער זיך זײער מיט זײ, אַזוי װי מיט אײגענע קינדער, און ער זאָרגט זײ זאָלן װײטער לערנען. אין משך פון עטלעכע יאָר װאַקסט אויס אין די האַנטװערקערישע און קלײן־סוחרישע משפחות, אַ קרײז פון געלערנטע יוגנטלעכע, װעלכע זענען אַ כבוד פאַרן רב און פאַר זײערע עלטערן. ער גרינדעט דעם פאַראײן „יד חרוצים״, װעלכער איז אַ בית־תפילה און אויך גלײכצײטיק אַן אָרגאַניזאַציע פאַר חברשאַפט און קעגנזײטיקער הילף. די אָרעמערע און פּראָסטערע שיכטן װערן צו אים אַלץ מער צוגעבונדן און איבערגעגעבן, אָבער זײנע קעגנער װערן אַלץ מער פאַרביטערט...

װען דעם רבינס הויף באַזעצט זיך לתמיד אין טשאָרטקאָװ, װערן הרב שאַפּיראָס קעגנער געשטאַרקט און דערמוטיקט. דעם רבס דרכים געפעלן נישט דעם הויף, װײל טײלװײז זענען זײ קעגנעריש צום גײסט פון חסידות. מען דערװאַרט אָבער, אַז דער רב װעט קומען זיך „פּראַװען״ בײם רבין און אויף אַזאַ אופן װעט ער אָנערקענען זײן גײסטיקע מנהיגות. דער רב טוט דאָס נישט. ער פאַרשטײט אַז אַלס אָנערקענטע העכסטע רעליגיעזע אויטאָריטעט אין שטאָט, אַלס מרא דאתרא, דאַרף ער עס נישט טאָן און דעריבער װערן נאָך מער פאַרשאַרפט די באַציונגען צװישן בײדע צדדים. די פּאָליטיקער פון הויף הײבן אָן װערן אַגרעסיװ און באַשליסן צו פאַרטרײבן דעם רב פון שטאָט. אויף װיפל מיר איז באַקאַנט, איז דער רב קײן איש־מלחמה נישט געװען, ער איז אָבער געװען אַ שטאַרקע פּערזענלעכקײט און האָט באַשלאָסן נישט לאָזן זיך פאַרטרײבן פון שטאָט און פון זײן פּאָזיציע. עס האָט זיך צעפלאַקערט אַ ביטערע און לײדנשאַפטלעכע מחלוקת, װעלכע האָט אַרויפגעלײגט איר סטעמפּל אויף דער שטאָט אין משך פון לאַנגע יאָרן.

כאָטש הרב שאַפּיראָ איז געװען אַ שטרענג פרומער אָרטאָדאָקסישער רב, האָבן זײנע שונאים אָנגעהויבן פאַרשפּרײטן רכילות װעגן אים, אַז ער איז אַן אַפּיקורס און אַן עוכר ישראל. זאָגן אויפן רב, אַז ער עסט חזיר האָט מען נישט געװאַגט, האָט מען אויף אים אויסגעטראַכט, אַז ער שמירט זיך די װאָנסעס מיט חזיר־פעטס. דער רב האָט די אַלע בילבולים אויפגענומען מיט אַ ביטול־שמײכעלע, אָבער זײנע אָנהענגער האָבן געקריצט מיט די צײנער. אײן מאָל האָבן זײ אָנגעשטעלט אַ כאָפּטע צעלאָזענע חדר־ייִנגלעך זײ זאָלן נאָכשרײען דעם רב אין גאַס „קוגל! קוגל!״ דאָס איז געװען אַ שימף־װאָרט װעלכן מען פלעגט, אין יענער צײט, נאָכשרײען אַ משומד. די חברה האָט מען פאַרשטײט זיך, געכאַפּט און אָנגעבראָכן די בײנער. דער רב האָט אויפגענומען די באַלײדיקונגען מיט אַ סטאָאישער רואיקײט און האָט זיך באַמיט אײנצוהאַלטן און שטילן דעם צאָרן פון זײנע אָנהענגער כדי פאַרמײדן געװאַלד־טאַטן. אָבער די אומרעכט און די הפקרדיקע חוצפּה פון צד־שכנגד איז געװען אַזוי גרויס, אַז ער האָט נישט געקענט באַהערשן זײן עולם. עס זענען פאָרגעקומען קריגערײען און געשלעגן ביז בלוט־פאַרגיסונג. אין אַ זומערדיקן פרימאָרגן, װען דער רב איז געזעסן בײם אָפענעם פענצטער און געלערנט האָט עמעצער אַרײנגעשאָסן אַ קויל. צום גליק איז דעם רב גאָרנישט געשען. דאָס האָט געטאָן אַן אונטערגעשטעלטער מסור און אויסװורף, װעמען מ'האָט זײער גוט געקענט אין טשאָרטקאָװ.

דער רב האָט זיך באַמיט אײנצושטילן די געמיטער און אָפּװענדן די אויפמערקזאַמקײט פון די מחלוקתן און געשטעלט זײנע אָנהענגער פאַר נײע אויפגאַבן. אין מיטן ברען פון די קריגערײען האָט ער זיך גענומען צום פאַרװירקלעכן אַן אַלטע שטרעבונג —

גרינדן אין שטאָט אַ קאָאָפּעראַטיווע לייַ־קאַסע פאַר דער אָרימער באַפעלקערונג. דאָס איז אין יענע צייטן און אין יענער סביבה געווען אַ רעוואָלוציאָנערע אונ־טערנעמונג. דער רב האָט זיך ענטוזיאַסטיש אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט צו שאַפן דעם גרונט־קאַפּיטאַל און אויסאַרבעטן די סטאַטוטן. מען האָט אויך געדאַרפט געפינען דעם פאַסנדן מענטש פאַר דער אָנפירונג מיט דער אינסטיטוציע. דער פּלאַן האָט זיך איינגעגעבן און די לייַ־קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן. זי האָט עקזיס־טירט צענדליקער יאָרן און האָט געבראַכט גרויס נוצן פאַר אירע מיטגלידער.

Stowarz. Rękodziel. Żydowskich „JAD CHARUZIM"
w Czortkowie

2 חותמות של ארגון בעלי המלאכה „יד־חרוצים"
מיסודו של הרב ישעיה־מאיר שפּיראָ ז"ל

צוויי שטעמפּלען פון דער בעלי־מלאכה אָרגאַניזאַציע „יד חרוצים"
געגרינדעט דורך הרב ישעיה־מאיר שפּיראָ

די מחלוקת איז אָבער ווייטער אָנגעגאַנגען. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז עס זענען שוין נישט געווען קיין צוויי צדדים אין איין מחנה, נאָר עס זענען אַנטשטאַנען צוויי באַזונדערע קהילות. ביידע צדדים האָבן שוין געהאַט באַזונדערע שוחטים, איינער האָט נישט געגעסן פון אַנדערנס שחיטה. חסידים מיט שאַפּי־ראַניקעס האָבן זיך נישט משדך געווען. ברוגזן צווישן ברידער און נאָענטע קרובים זענען געווען אַן אָפּטע דערשיינונג. עס זענען פאָרגעקומען געצווונגענע גטן, צוליב דעם וואָס דער יונגער־מאַן איז געוואָרן אַ שאַ־פּיראַניק נאָך דער חתונה און דער שווער האָט דער־מיט בשום אופן נישט געוואָלט משלים זיין. מען קען זיך משער זיין וויפל האַרצווייטיק און עגמת־נפש האָבן די שווערע מחלוקתן פאַרשאַפט דעם רב. ער האָט זי־כער געקענט קריגן אַ רבנות־שטעלע אין אַ גרעסערער און פאַרגעשריטענער שטאָט, אָבער ער האָט אַפּנים דעם קאַמפּס־פּלאַץ נישט געוואָלט איבערלאָזן פאַר קעגנער און ער האָט אויסגעהאַלטן דעם פאַרמעסט ביז צום סוף. הרב שאַפּיראָ איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1887, פאַר דער צייט. ער איז נאָך קיין זעכציק יאָר נישט אַלט געווען. זיין השפעה האָט אים אָבער לאַנג איבערגעלעבט. נאָך ביז די לעצטע יאָרן, זענען ביי אונדז אין שטאָט געווען שאַפּיראָניקעס, וועלכע האָבן מיט ליבשאַפט און כבוד דערמאָנט זיין נאָמען.

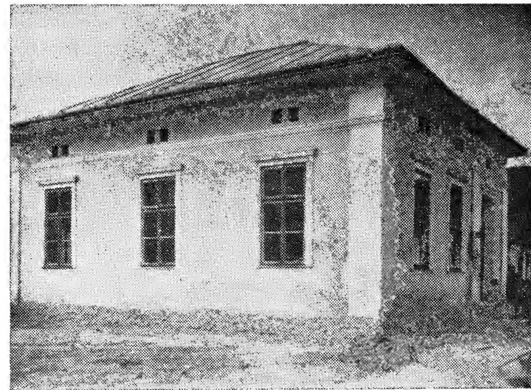
די שאַפּיראָניקעס זענען געווען די ערשטע אין שטאָט, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין הערצלס פּאָ־ליטישן ציוניזם. מען האָט ביי אונדז דערציילט, אַז הערצל איז געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט צו גע־ווינען דעם טשאָרטקאָווער הויף פאַרן ציוניסטישן גע־דאַנק. ער זאָל האָבן געשיקט דעם חסיד ר' אהרן מאַרקוס, צו זיין דער פאַרמיטלער אין דעם ענין. דער אַלטער רבי ר' דודל, האָט מסכים געווען אָנצונעמען אַ גינסטיקע שטעלונג לגבי דעם ציוניזם, אָבער זיין זון און די גבאים־פּאָליטיקער האָבן זיך קעגנגעשטעלט.

עטלעכע ווערטער וועגן הרב שאַפּיראָס משפחה. די רביצין איז געווען זייער אַ צניעותדיקע און גוטמו־טיקע פרוי און אַפילו די פאַרביסנסטע שונאים פונעם חסידישן לאַגער האָבן נישט געזאָגט קיין שלעכט וואָרט אויף איר. דעם רבס זון, דוד, איז געווען זייער באַליבט אין שטאָט. מאָמעס, אַפילו פון די חסידישע קרייזן, פלעגן זיך בענטשן מיט אים. ער איז שפּעטער געוואָרן אַ מעדיקער אין דינאַבורג. ער האָט אויך געשריבן העברעאישע מאמרים. שרה שאַפּיראָ, אַן אייניקל פון רב שאַפּיראָ, איז געווען אַ העברעאישע דיכטערין, וועלכע האָט אָנגעשריבן, דאָס אַ מאָל זייער באַקאַנטע ליד „אל טל ואל מטר". אין מיין צייט איז שוין קיינער פון הרב שאַפּיראָס משפחה נישט געווען אין טשאָרט־קאָוו. צוליב דעם אויסערגעוויינלעכן קולטור־קאַמף, איז די טשאָרטקאָווער קהילה באַקאַנט געוואָרן אין דער יידישער וועלט און דאָס איז, בלי ספק, אַ זייער אָרי־גינעלער און אינטערעסאַנטער קאַפּיטל אין דער גע־שיכטע פון דער השכלה.

תקנות קלויז שפירא

בשם ד'

אנחנו הח"מ מוקירי שם תפארת הרב המנוח הגאון ר' ישעי' מאיר כהנא שפירא זלל"ה אבד"ק טשארטקוב העמדנו היום למצבת זכרון שמו הגדול את בית המד־רש הזה לתורה ולתפילה אשר יקרא עליו שם רבנו המנוח ז"ל לדורות עולמים. וזה השם אשר יקראו לו: „ר' ישעי' מאיר'ס בית המדרש" כי רק זאת שמנו לנו למטרה בבנותנו לנו את הבית הזה להיות רוח מורנו המנוח ז"ל נושף בו תמיד וכולנו הנצבים פה היום

בית־הכנסת על שם הרב י. מ. שפירא

דעם רב שפיראָ'ס שול

בהעלותנו על לבנו את צדקת הרב ז"ל ואת ענוותנותו תורתו וחכמתו אשר לא ישכח מקרב לבנו עד בלי ירח וגמרנו להציב בבית הזה ציון לנפש חיתו הטהורה; ובדרך ד' אשר עלה בית אל כל ימי התהלכו אתנו חיים נצעד גם אנחנו המסתופפים תחת דגלו, ללכת בעקבותיו ולשמור כל דרכיו לבלי נטות אף במלוא רוחב השערה ימינה או שמאלה מני הדרך אשר סלל לנו לאמור: להאמין רק באל אחד אלהי ישראל וב־תורתו הקדושה עם הקבלה האמתית היא התורה שבעל פה אשר נשתלשלה אלינו מפי הגבורה ע"י אבי הנבי־אים עד חכמי המשנה והתלמוד וכאשר האיר לנו נתי־בותיה ראש גאוננו רבנו משה הספרדי בן מימון ז"ל ולזכך אמונתנו מכל הבלי שוא ומן אמונות טפלות בדברי נביאי השקר הקרובים והרחוקים בזמן ובמקום למעשה תעתועיהם רק התורה הצרופה אשר נתנה לנו מפי רבנו משה בכתב ובע"פ היא תהיה לנו לקו, ורוח מאורנו הרמב"ם ז"ל בהשקפותיו ההשכליות ומשקולת.

זאת התורה אשר שם לפנינו רבנו המנוח ז"ל ובדרכיה נלך כל עוד נשמת שם תחינו. ועל זאת באנו היום בברית כלנו יחדיו כאיש אחד חברים ונבנה לנו את בית המדרש הזה לתורה ולתפילה להיות לעד לנו ולבנינו אחרינו כי לא ימישו דברי התורה אשר הורה לנו הרב הגאון ר' ישעי' מאיר כהנא שפירא סלה מפינו כל הימים ונועם לקחו הזך ומליצותיו היפות הן בדברי תורה והן בדברי חכמה והשכלה אשר זרע על תלמי לבבנו לא ישכח מפינו ומפי זרענו עד עולם.

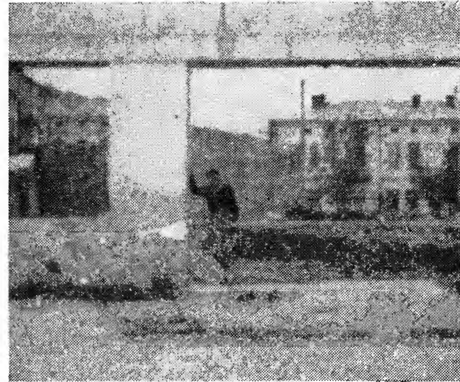
תכלית הבית הזה אשר נבנה מכסף נדבות האנשים הח"מ ושאר אנשים אשר נדב לבם לקחת חבל במצוה הזאת היא להיות בית מדרש ותפילה למזכרת נשמת הרב המנוח ז"ל וגם להרחיב גבולותיו אם ד' יהיה בעוזרנו, לבית תלמוד תורה וחכמה לצעירי בני יש־ראל. ואל המטרה הזאת מגמת פנינו תהיה מועדת תמיד למען התחקות אל מורנו הרב ז"ל בכל דרכיו וללכת בעקבותיו ולהרביץ תורה ותעודה בכל גבולות ישראל וכמוהו כמונו נקריב את נפשותינו על מזבח התורה והדעת יחד.

אבל מתנים אנחנו הח"מ בזה כי לא תחולנה על הח"מ ושאר אנשים אשר נדבם לבם לקחת חבל במצוה אח' סי' קנ"א קנ"ג ושאר מקומות בש"ס ופוסקים. ורשות יהיה לכל בני עדתנו יחד למכרו בעת הצורך לתשמיש חול ומותר יהיה לאכול ולשתות בו ולעשות בו בתשמישי חול. ועוד מוסיפים אנחנו להתנות בפי־רוש כי כל כסף נדבות אשר נגבו לתכלית הבית הזה ואשר יגבו עוד יהיו נתונים רק על דעת גבאי בית התפילה פה ועל דעת מיסדיו, ודעתם היא כי לא תחול על כסף הנדבות שום קדושה ורשות יהיה להם להוציא את הכסף לשאר צרכים ובפרט מה שיותר מבנין הבית ותקונו.

ואלה התקנות אשר באנו בהם כלנו הח"מ לעמק השוה ואשר יהיו נשענים עליהם כל עמודי הבית הזה לדור ודור.

א. בית מדרש ותפילה הזה העומד לתלפיות ב־מספר... בעיר טשארטקוב אשר נקנה ונבנה מכסף נדבות הח"מ ושאר אנשים הנותנים יקר לשם הרב המנוח ז"ל יהיה קנין גמור לכל בני עדתנו יחד הח"מ כקטון כגדול לנו ולבנינו אחרינו עד עולם. גם שלושת ספרי תורה ותכשיטיהם וכתר ס"ת מאופז ושאר ספרי הלמוד וכל כלי בית התפילה וכן גם הספרים הנתנים במתנה או הנקנים מכסף העדה עבור בית התפילה

הזה מעתה ועד עולם, יהיו קנין כל העדה יחדיו ואין רשות לאחד מאתנו או לאחדים למסור או לתת במתנה או להמיר את הבית הזה וכליו או את ס"ת ותכשיטיהם ושאר הספרים אם לא בהסכמת גבאי בית התפילה ושלש רבעיות ממספר כל העדה הח"מ או יורשיהם באי כוחם.

שתי קורות ביטון בלבד שרדו מבית־הכנסת „יד־חרוצים" במרחק נראה כל השטח עד בתי־השוק („רינק") הפנימיים ריק מבתים, שנהרסו על ידי הנאצים ימ"ש

צוויי בעטאָן־בעלקעס זענען פאַרבליבן פון דער „יד־חרוצים" שול. פונדערווייטנס זעט מען דעם גאַנצן שטח ביז צו די אינווייניקסטע הייזער פון מאַרק („רינעק") ליידיק פון הייזער, וואָס זענען צעשטערט געוואָרן דורך די נאַצים, ימ"ש

ב. אם כי לעת הצורך כתבנו את ספר המקנה על הבית הזה על שם אחד מעדתנו הר' פייוויש שור ונחתום את שמו בספר הגלוי אשר למדינה (אינטבר־לאציאן) בכל זאת יקוים בזה הר' פ"ש בחתימתו מטה כי נכון הוא בכל עת להשיב את חתימתו בספר הגלוי על הבית הזה לטובת כל בני עדתנו ככל אשר ייטב בעיניהם. ולתכלית זאת תכונן עדתנו חבורה מיוחדת בשם „חבורת בית התפילה" ועל שמה יכתב הבית ויחתם בספר הגלוי אשר למדינה.

ג. האיש הקונה לו מקום מושב בבית תפילתנו יזכה בכסף מקנה הזה גם מקום שבת כנגדו בעזרת הנשים עבור אשתו.

ד. לכל אחד מאתנו הרשות למכור את מקומו לאיש אחר ובלבד שיציע בראשונה את מחשבתו לפני מנהלי בית התפילה והם יבואו בסוד עם כל העדה הייטיב בעיניהם האיש הקונה את מקומו או אין וכאשר יגזרו אומר כן יקום. וכן כאשר יבוא איש זה לקנות מן המקומות הבלתי נמכרים ישפטו ככל העדה הישר בעיניהם האיש הבא להסתפח בנחלת קדשם.

ה. הקונה לו מקום בבית התפילה הזה יורישנו לבנו אחריו .

ו. ואם ירבו יורשי איש אחד משבת על מקום אביהם המת אזי יפצרו בהם מנהלי בית התפילה לחלק ביניהם את נחלתם בערכך כסף אשר יעריכו המנהלים את המקום לפי ראות עיניהם.

ז. למען מנוע הריב לא יתנו המנהלים לאחד מן הבנים לשבת על מקום אביהם המת עד אשר יחלקו ביניהם כאמור בסעיף ו' ואשר ישלם לאחיו את חלקם בנחלה יקום על שם אביו המת ועל שמו יכתב המקום בספר אשר לפנינו.

ח. ואם ימות איש ובן או בני בנים אין לו או ישוב המקום והיה רכוש כל העדה ומכרוהו אל הטוב בעיניהם ואין ליורשים הרחוקים חלק בו.

ט. המקומות אשר ישארו בלתי נמכרים רכוש העדה הם ועל הגבאים להשכירם לאיש הישר בעיניהם רק על משך שנה אחת מחג השבועות לחג השבועות בחלק העשירי ממכסת ערכך המקום.

י. הגבאים יטילו עליהם להיות עיניהם צופיות על כל מישטר וסדר בבית התפילה לבלי רדת איש לפני התיבה בשבתות ומועדים רק עפ"י מצות הגבאי ולבלי לטייל איש או לעמוד על רגליו בתוך הבית בשעת התפילה רק איש על מקומו ישב בשלום כקונה השוכר את מקומו וגם לאשר אין ידו משגת או לאורח הבא לפעמים יכירו הגבאים את מקומם ויושיבום עליהם.

יא. שלושה גבאים או מנהלי הבית
האחד יקח עליו משרת הקודש: לב...
ולתת פקודין לשמש בעניני קדושה
כסף הנדרים והנדבות אשר ישת
המוציאים והמביאים לכל צרכי בית

יב. בכל תקופת שנת הבחרם הוא חשבון
גלוי על כל מעשיהם בשנה

יג. האנשים אשר אחרו לשלם נדריהם
ארוכה לתשלומין עד ראש השנה
נדבותיהם יכתב שמם בלוח גלוי ע...

יד. אולם אם לא תמצא יד איש די של
באד שלשת הגבאים ואם באמת
וכבודו במקומו מונח כבראשונה.

טו. שלשה הגבאים יבחרו בשמש ב...
סדרים בבית התפילה ול...
במועדים לשמור ספרי הלמוד מגניבה
משמעת כל אחד מן העדה ולשרתם

הערה: הקטע הכולל סעיפים י"א—ט"ו נפגע בחלקו בתעודה המקורית.

טז. אין אף לאחד מעדתנו שום חזקה באחד מן עבודות הקודש לעלות לתורה או לרדת לפני התיבה במועדי ד׳ רק דבר הגבאים שלטון בעניני קדושה והם יחלקו כבוד לאיש איש כפי מהללו ורק לפעמים יש־כירו הכבודים לעת צורך גדול.

יז. אין לשנות בבית תפילתנו זה מנוסח אשכנז צת לנוסח ספרד או נוסח אחר לעולם. וגם המנהגים שהנהיג בו מורנו הרב המנוח ז״ל בתפילה יתנהגו עד עולם ואלו הם: לקרא את ההלל בלילות הראשונים מחג המצות אחר תפילת ערבית; לאמור מזמור כ״ה בלילי ר״ה אחר תפילת ערבית ללכת בהקפות גם בליל שמיני עצרת. לעלות הכוהנים לדוכן אף במועד שחל בשבת מבלי לאמור רבש״ע בין בה״כ: ולאמור הפטורת וערבה גם בשבת הגדול ושאינו חל ער׳ הפסח.

יח. האיש הבא לקנות לו מקום בבית תפילתנו זה מעתה ועד עולם יקבל עליו כל התקנות הנ״ל ויחתום שמו עליהם.

יט. אין לשום אדם לאסוף אל אחד מחדרי בית תפילתנו זה תנוקות של בית רבן וללמדם שם טרם מלאת להם חמש עשרה שנה אם לא בהסכמת שלש רבעיות מכל אנשי עדתנו הח״מ.

כ. סוף דבר הכול נשמע. והננו נותנים גבר לעמיתו את בריתנו שלום ואהבה ויחדיו נהיה כאיש אחד חברים לכל דבר מצוה ולכל דבר טוב ומועיל הן בדבר המגע לכל היהדות והן בדבר המגע לדתנו בפרט לעזור איש את אחיו ולתמכו בכל יכלתו למען עשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם.

המצבה בבית העלמין הישן על קברו של הרב י. מ. שפירא
די מצבה אויפן קבר פון הרב י. מ. שפירא, אויפן אַלטן בית־עולם

דר. א. קון־שעכטער

טשאָרטקאָוו - א קולטור־צענטער*

די שטאָט טשאָרטקאָוו וואָס איז אַן אַלטער יידישער ישוב אין גאַליציע, איז אויך געווען אַ ווערטפולער קולטור־צענטער און עס איז וויכטיק אַרויסצוברענגען וועגן אים איינצלהייטן און פאַרשטעלן פאַר דער צוקונפט.

טשאָרטקאָוו איז איינע פון די עלטסטע שטעט

ד״ר אהרן קון־שכטר

אין גאַליציע און האָט אַ וויכטיקן חלק אין דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן. איך האָב אַליין געזען אויפן אַלטן בית־עולם, ווען מיר, אַ גרופּע יונגעלייט, האָבן אונטערגענומען אַ מין פאַרש־שפּאַציר, אַ מצבה פון יאָר קי״ד, דאָס הייסט אַ מעשה פון קרוב צו זעקס הונדערט יאָר צוריק. מיר האָבן דאָרט געזען פיל אַנדערע אַלטע מצבות, אַ טייל פון זיי זייער קינסטלעריש אויסגעאַרבעט, ווי אויך אַ מצבה אויפן קבר פון דריי יידן וואָס זענען אומגעקומען אין כמיעלניצקיס צייטן אין שנת ת״ח.

טשאָרטקאָוו אַליין האָט אַ דאָפּלטע געשיכטע. די היינטיקע פאָרשטאָט פון טשאָרטקאָוו, דאָרט וווּ עס שטייט דעם רבינס הויף, טראָגט דעם נאָמען „סטאַרי טשאָרטקאָוו", דאָס מיינט אַלט טשאָרטקאָוו. פון דעם באַקומט זיך קלאָר, אַז פאַר אונדזער היינטיקער טשאָרטקאָוו איז שוין אַ מאָל געווען אַן עלטערע שטאָט פון וועלכער די היינטיקע איז אַ יונגערע טייל. אין די אַלטע צייטן ווען די שטאָט האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט נאָר אַלט־טשאָרטקאָוו האָט דער הויפּט צוגאַנג צו דער שול געפירט דורכן אַריינגאַנג פון דער צווייטער זייט שטאָט.

איינע פון די וויכטיקסטע מאָמענטן אין דער געשיכטע פון טשאָרטקאָוו איז געווען דער פאַקט, וואָס די פריערדיקע דורות האָבן פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון פאַרצייכענען די געשעענישן פון דער שטאָט און האָבן אָנגעהויבן פירן אַ פנקס פון דער קהילה. זיי האָבן דאָרט פאַרצייכנט אַלץ וואָס, לויט זייער מיינונג, איז געווען וויכטיק עס זאָל פאַרבלייבן פאַר די קומענדיקע דורות. טשאָרטקאָוו איז אַזוי אַרום געווען איינע פון די געציילטע שטעט אין גאַליציע, וואָס האָט פאַרמאָגט אַן אַלטן קהילה־פנקס אין וועלכן עס זענען געווען פאַרצייכנט פאַרשידענע פאַקטן און דאַטן, געשעענישן און פּאַסירונגען, לעגענדע און געשיכטע ווי אויך עלעמענטן, וואָס זענען פון גרויסן ווערט ווי טיילן פון יידישן פאָלקלאָר. מיר געפינען אויך אין דעם פנקס פיל זאַכן, וואָס גייען אַרויס פון די לאָקאַלע גרענעצן פון דער שטאָט טשאָרטקאָוו און נעמען אַרום פּאַסירונגען און פאַקטן פון די קליינע יידישע קהילות אין די אַרומיקע שטעטלעך.

נישט דאָ איז דער פּלאַץ, און עס איז אויך נישט מיין אויפגאַבע אין דער אַרבעט, נאָכצופאָלגן אויספירלעך די ראָל פון טשאָרטקאָוו אין דער געשיכטע פון יידישן פוילן און ספּעציעל אין דער יידישער גאַליציע. איך וויל זיך נאָר אָפּשטעלן אויף צוויי וויכטיקע מאָמענטן, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און אין וועלכע טשאָרטקאָוו האָט געשפּילט אַ צענטראַלע

* געשריבן אין יאָר 1930. — באַמ. פון דער רעדאַקציע.

ראָל. אין איין פאַל איז די טשאָרטקאָווער קהילה געווען אַ צענטער פאַר גאַנץ מזרח גאַליציע און אין צווייטן פאַל האָט איר השפעה און גייסטיקע ממשלה אויסגעשטראַלט זייער ווייט און טיף באַווירקט אַלט־רוסלאַנד, וואָלין, אוקראַינע, פוילן, בעסאַראַביע און אַפילו רומעניע און אונגאַרן, ביז דערגרייכן מיט איר השפעה אַפילו די לענדער פון מערב־אייראָפּע. אין ערשטן פאַל איז עס געווען די השכלה־באַוועגונג אין וועלכער טשאָרטקאָוו האָט געשפּילט די ראָל פון דער ערשטער שטאָט, כמעט ווי די פאָרלויפערין פאַר גאַנץ מזרח־גאַליציע. אויף וויפל די השכלה־אידעען האָבן געפונען זייער פּראַקטישן אויסדרוק אין אָרגאַניזירן מאָדערנע פאָרמען פאַר דער דערציונג פון יונגן יידישן דור, איז אויך אין דעם פרט טשאָרטקאָוו געווען אַ וויכטיקער חינוך־צענטער.

אין צווייטן פאַל האָט טשאָרטקאָוו געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין קולטור־לעבן פון אונדזער פאָלק דערמיט וואָס זי איז געווען כמעט ווי אַן אַפּשליסערין פון אַ תקופה, ווי אַ חתימה פון דעם תור הזהב אין דער חסידישער באַוועגונג.

אַלס מנהיג און לערער פון דער השכלה־באַוועגונג אין טשאָרטקאָוו, איז בולט די גייסטרייכע פיגור פון הרב שאַפּיראָ. אַלס פּערזענלעכקייט, וואָס האָט דערפילט אַן אויסערגעוויינלעכע ראָל אין דער פונאַנדערבליִונג פון חסידות אין איר שענסטער געשטאַלט דערשיינט דער טשאָרטקאָווער רבי ר׳ דוד משה (פרידמאַן).

וועגן דעם „קרייז־רב" שאַפּיראָ איז שוין פיל געשריבן געוואָרן, ספּעציעל פון מענטשן וועלכע זענען געשטאַנען נאָענט צו אים אָדער געהערט צו דעם ענגערן קרייז פון זיינע פאַרערער. איך אַליין בין געבוירן געוואָרן נאָך הרב שאַפּיראָס טויט, אין קעגנפּאַרטייִשן לאַגער. איך בין אויפגעוואַקסן אין צענטער פון חסידישער טשאָרטקאָוו און ערשט שפּעטער איז מיר אויסגעקומען זיך צו באַקענען מיט דער וויכטיקער באַדייטונג פון הרב שאַפּיראָ, זיין פּערזענלעכקייט און זיינע מעשים. איך האָב זיך צו אים באַקענט דורך דירעקטע השפעות וואָס האָבן אויך נאָך אים געווירקט דורך זיינע אָנהענגער ווי אויך אינסטיטוציעס, וואָס זענען דורך אים געגרינדעט געוואָרן. איינע פון די אינטערעסאַנטסטע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען פון גרויס באַדייטונג פאַר דער געזעלשאַפטלעכער געשיכטע פון מזרח־גאַליציע איז דער „יד חרוצים"־פאַריין. אַ צווייטע וויכטיקע אינסטיטוציע איז געווען דער „בני־ציון" פאַריין. סיי די ערשטע ווי אויך די צווייטע אינסטיטוציע זענען געווען פּראָדוקטן פון דער גרויסער גייסטיקער און אָרגאַניזאַטאָרישער קראַפט, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט ווי אַ געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג אויף דעם באָדן, וואָס ער האָט צוגעגרייט און פון די קערנער וואָס ער האָט פאַרזייט. דער „בני־ציון"־פאַריין איז געווען איינער פון די ערשטע אָרגאַניזירטע גרופּן פון דער „חיבת־ציון"־באַוועגונג און איז געווען אַ פאָרלויפערין פון דער גאַנצער שפּעטערדיקער ציוניסטישער אַקטיוויטעט.

מגדל השעונים של ה„באַזאַר" הישן

דער זייגער־טורעם אויפן אַלטן באַזאַר

הרב שאַפּיראָ האָט געמאַכט דעם ערשטן פּאַרזוך אַריינצוברענגען די השכלה אין מזרח־גאַליציע און האָט זיך פאַרנומען מיט פּראַקטישע מעשים צו פאַרוואָרצלען די באַוועגונג. אַלס רעזולטאַט דערפון האָבן זיינע מעשים שפּעטער אויסגעשטראַלט אויך אויף אַנדערע יידישע ישובים אין די שטעטלעך אַרום. די פּערזענלעכקייט פון קרייז־רב שאַפּיראָ איז אינטערעסאַנט דערמיט, וואָס עס ווערט פעסטגעשטעלט — און מיר ווילן זיך איצט נישט אַריינלאָזן אין אַ חקירה מכוח דער היסטאָרישער ריכטיקייט דערפון — אַז ער איז געווען פאַרשריבן ווי אַ סטודענט אויף דער לעמבערגער אוניווערסיטעט. דאָס איז געווען אַ זאַך וואָס מיט דורות צוריק איז עס געווען אַן אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג, וואָס פאַר די חסידים איז עס געווען אַ סיבה פון פאַרדאַמונג און פאַר די „שאַפּיראָניקעס" אַ קוואַל פון באַגייסטערונג.

הרב שאַפּיראָ האָט געשאַפן פאַר זיינע אָנהענגער אַ נייעם סיסטעם פון קינדער־דערציִונג. אין טשאָרטקאָוו איז צו יענער צייט געווען אַ שול, אַווּ מען האָט געלערנט תנ"ך מיטן ביאור ווי אויך אַנדערע לימודים לויטן ריינעם „בערלינער" נוסח. ווי מען גיט איבער איז ער — לטובת דעם צוועק פאַר פאַרבעסערן די דערציִונגס־שיטה — געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער „אַליאַנס" אין פּאַריז. די דערציִערישע מעטאָדן פון הרב שאַפּיראָ האָבן געהאַט זייער המשך אין דער איבערגעגעבענער טעטיקייט פון מענדל ראָזנצווייג (אָדער ווי מען פלעגט אים רופן „מענדל פידלער", ווייל ער האָט געקאָנט שפּילן פידל און האָט געלערנט געזאַנג, לייענען נאָטן און געגעבן אַן אַלגעמיינע מוזיק־אונטעריכט אין אַ יידישן חדר מיט קאַרגע פינף און זיבעציק יאָר צוריק!), און פון זיינע קינדער אברהם און שרלצי איינעם פון זיי האָב איך שפּעטער באַגעגנט אין ארץ־ישראל ווי אַ תושב. אויך יעקב ראַפּאַפּאָרט, „יאַקוב", איז געווען איינער פון די דערציִער, וואָס איז געגאַנגען אין די חינוך־דרכים פון הרב שאַפּיראָ. די אויבן דערמאָנטע מענטשן, ווי אויך פיל אַנדערע, האָבן אָנגעפירט מיט דער אַרבעט אין דעם דערציונגס־אַנשטאַלט, ביז עס איז געגרינדעט געוואָרן אין טשאָרטקאָוו, אין דער צייט פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, דורך אַנטלאָפענע יידישע לערער פון רוסלאַנד, אַ „חדר מתוקן". שפּעטער איז דער „חדר מתוקן" פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער נייער העברעיִשער שול פון טשאָרטקאָוו. אַזוי אַרום איז אויפגעקומען די מאָדערנע יידישע דערציִונג אין טשאָרטקאָוו, ווי אויך אין מזרח־גאַליציע בכלל אויף דעם באַדן, וואָס עס האָט צוגעגרייט דער קרייז־רב שאַפּיראָ אין דער צווייטער העלפט פון פאַריקן יאָרהונדערט.

דורך די זעלבע דרכים און השפעות איז אויך אַריינגעדרינגען קיין טשאָרטקאָוו די חיבת־ציון־אידעע און שפּעטער די מאָדערנע ציוניסטישע באַוועגונג. זי האָט זיך אָנגעהויבן אין די רייען פון די שאַפּיראָניקעס, וואָס זענען געווען די ערשטע פאָן־טרעגער פון דער ציון־אידעע אין טשאָרטקאָוו. אין אַ שפּעטערדיקער תקופה זענען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען, אַווּ מען האָט געהאַלטן רעדעס, זייער אָפט פון גאַסט־רעדנער — ווי אויך פון

בית מועצת העיר

דער שטאָט־ראָט

כנסית־עץ עתיקה קשורה באגדה על גירוש היהודים בשנות ת"ח ות"ט

אַן אַלטע קירכע געבויט פון האָלץ וואָס האָט אַ שייכות צו אַ לעגענדע מכוח דעם גירוש פון די יידן אין די יאָרן ת"ח און ת"ט

בנין תיאטרון „סוקול"

די טעאַטער־געביידע פון דער פוילישער „סאָקאָל"־געזעלשאַפט

לאָקאַלע כוחות. פון די אָרטיקע רעדנער דאַרפן דערמאָנט ווערן דער התלהבותדיקער שאַפּיראַניק, הלל הויזנער, וועלכער איז שפּעטער געשטאָרבן אין ארץ־ישראל אין דער קאָלאָניע חיטין: אַהרן שוואַרץ, וואָס איז יאָרן לאַנג געווען פּרעזידענט פון ציוניס־טישן פאַריין ווי אויך שמואל לייב שאר. זיי אַלע זענען געווען די ציוניסטישע רעדנער און די זיילן פון טשאָרטקאָווער ציוניזם. אין יענער צייט האָבן אויך אָנגעהויבן זיך באַווייזן די ערשטע סטודענטן־קרייזן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. איינער פון די קרייזן איז געווען דער תלמיד פון דער טשאָרטקאָווער גימנאַזיע און שפּעטערדיקער ד״ר ב. הויזנער, וואָס איז געווען אַ גייסטיקער אייניקל פון קרייז־רב שאַפּיראָ. (ד״ר ב. הויזנער איז געווען דער פאָטער פון יועץ־משפטי פון דער ישראל רעגירונג, ד״ר גדעון הויזנער, דער באַשולדיקער פון אַדאָלף אייכמאַן אין גרויסן ירושלימער פּראָצעס — באַמ. פון דער רעדאַקציע).

עס איז איבעריק אונטערצושטרייכן, אַז די אַלטע ווי אויך די מאָדערנע השכלה־באַוועגונג אין טשאָרט־קאָוו און אין די אַרומיקע שטעטלעך האָבן געהאַט זייער מקור אין די שאַפּיראָ־קרייזן. אין די שפּעטערע קרייזן איז געווען בולט די פיגור פון יענקל ביקעל, אַ ייד אַ למדן און אַ גרויסער משכיל פון אַלטן טיפּ.

מאנה כץ (מהתמונות על הווי בתי כנסת)

וועגן אים האָט מען דערציילט, אַז פּרייטיק צו נאַכטס ווען די חסידים זענען אַהיימגעגאַנגען פון רבינס טיש האָבן זיי אים געזען זיצן איבערן רמב"ם מיט אַ ציגאַר אין מויל. דער זעלבער יענקל ביקל האָט שפּעטער אין דייטשלאַנד אַנטוויקלט אַ באַדייטנדיקע ליטעראַריש־וויסנשאַפטלעכע טעטיקייט. אַ צווייטע השכלה־פיגור איז געווען יהושע פרעמינגער, וועלכער זאָל האָבן געשריבן אַ באַדייטנדיקן, וויסנשאַפטלעכן קאָמענטאַר איבערן זוהר, אַן אַרבעט פון לאַנגע יאָרן, וואָס איז אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט פיל אַנדערע וויסנשאַפטלעכע שריפטן דורך די רוסן.

נאָך אַן אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט איז גע־ווען דער באַדייטנדער יידיש־דייטשער דיכטער און שרייבער קאַראָל עמיל פראַנצאָז, וואָס האָט דער ערשטער באַהאַנדלט דאָס יידישע לעבן אין זיינע ראָמאַנען און נאָוועלן. ער איז געווען אַ טשאָרטקאָ־ווער און זיין ווערק „די יודען פון בארנאָף", זענען אַ שילדערונג פון טשאָרטקאָווער יידישן לעבן (באַר־נאָף = טשאָרטקאָוו). דאָס ווערק קען באַטראַכט השפּעה איבער אַ גאַנצע ריי אַרומיקע לענדער און דערגאַנגען, ווי שוין דערמאָנט, ביז צו די יידישע ישובים פון מערב־אייראָפּע. דערמיט וואָס דער רבי האָט זיך באַזעצט אין טשאָרטקאָוו איז די שטאָט געוואָרן אַ צענטער פון אַ חסידישער באַוועגונג, צו וועלכן עס האָבן זיך געצויגן די אויגן און די הערצער פון הונדערטער טויזנטער יידן אין משך פון צוויי דורות. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דאָס באַקאַנטע פאָלקס־ווערטל וואָס זאָגט: „פאַר וואָס הייסט די שטאָט טשאָרטקאָוו? ווייל דאָרט האָט געוווינט דער טשאָרטקאָווער רבי, הייסט זי נאָך אים".

ווער פון אונדז איז נישט געווען באַגייסטערט פון דעם פּרעכטיקן בילד, וואָס עס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ יום־טוב אין טשאָרטקאָוו. עס איז געווען אויסערגעוויינלעך צו זען טויזנטער יידן פון פאַרשידענע לענדער, פון ווייטע און נאָענטע שטעט, פון פאַרוואָרפענע דערפלעך פאַראייניקט אין אַן עקסטאַזע פון שמחה, טאַנצנדיק אין רבינס „הויף" אין פאַרחלומטער התלהבות און באַגייסטערטער דבקות. עס האָט זיך אונדז דאַן געדאַכט, אַז אַזאַ

הרחוב הדרומי של ככר־השוק (רינק) צולם ביום היריד השנתי (ע"ש פטר הקדוש)

די דרום־גאַס פון רינעק פאָטאָגראַפירט אין דער צייט פון יאַריד פון „הייליקן־פּיאָטער"

ווערן, אין אַ געוויסן זין, אַלס פאָרלויפערין פון „די יידן פון צירענדאָרף" פון יעקב וואַסערמאַן.

אַזוי ווי די יידישע קהילה פון טשאָרטקאָוו איז דורך דעם קרייז־רב י. מ. שאַפּירא געוואָרן אַ צענ־טער פון השכלה פאַר מזרח־גאַליציע, אַזוי איז דורך דעם רבין דוד משה פרידמאַן געוואָרן טשאָרטקאָוו אַ צענטער פון חסידות, וואָס האָט אויסגעשפּרייט זיין הייליקייט און אַזאַ געפיל פון קדושה און יום־טוב איז אין ערגעץ נישט געווען אָפּצופילן, סיידן אין ירושלים אין דער צייט פון בית־המקדש.

די גאַנצע איינשטעלונג און דאָס געמיט פון אַ יידן האָט זיך פולקאָם פאַרענדערט מיט דער מינוט ווען ער האָט באַשלאָסן ביי זיך: איך פאָר צום רבין. ער האָט דערפילט אַז ער גייט פאַרווירקלעכן אַ

ווונטש וואָס איז שוין פון לאַנג געווען ביי אים אין האַרצן אַ טיפע גלוסט. געוויינלעך פלעגט מען אויסקלייבן אַ יומא דפגרא, אַ יום־טוב, אַ געהויבענעם שבת, ווי שבת־שובה, שבת חנוכה, שבת שירה אָדער פרשת שקלים. אין דעם עצם באַשלוס איז שוין געווען אַ גרויסע מאָס פון פייערלעכקייט ווייל מען האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די טאָג־טעגלעכע דאגות און דאָס גאַנצע וועזן איז אַרומגענומען געוואָרן מיט אַ יום־טובדיקער פייערלעכקייט. היינט דאָס „פאָרן" אַליין. זיצן זיך יידן אינאיינעם אין דער „בויד" און זיי זענען אַרומגענומען פון דעמזעלבן געפיל ווי מענטשן, וואָס מאַכן מיט אַ היינטצייטיקע שיפרייזע. מען איז אָנגעוויזן איינער אויפן אַנדערן, מען איז אָנגעגרייט אויף מענטשלעכער דערנענטערונג, דערציילט מען זיך אויס וואָס נאָר אויפן האַרצן, דערציילט מען טייל מאָל אַ מעשה פון אַ צדיק, און אַזוי שפּינט מען אָן אויפהער דעם פאָדעם פון טראַדיציע. איז עס פרילינג־צייט, זומער־לעבן, פאַרגייען אין נאָז די ריחות פון בליִענדע פעלדער, הייבט מען אויף די אויגן און מען זעט די שיינקייט פון גאָטס וועלט, מאַכט מען אַ ברכה און די נשמות קריגן אַ תיקון. זיצט דער בעל־עגלה אויף דער קעלניע און זינגט אַ שטיקל ימים נוראים׳דיקס, אַ „ויאתיו" אַ „היום תאמצנו", און עס פאַרקלינגט די פעלדער און דאָס לאַנד אַליין ווערט ווי פאַרהייליקט. און אַז עס קומט מנחה־צייט גייט מען אַראָפּ פון דער בויד און מען שטעלט זיך דאַווענען אין וואַלד. שאָקלען זיך די ביימער צום ניגון, ווערט די וועלט ווי אָנגעזאַפּט מיט יידישקייט, פילט מען זיך ווי מען איז שוין מער נישט פרעמד אין גלות. מען טרינקט נאָכן דאַווענען לחיים און עס איז פאַראַן גדולה אין דער לגימה וואָס דערנענטערט די הערצער. אַז מען באַגעגנט אין דער קרעטשמע, על פרשת דרכים, אַ נייע בויד, ווערט נאָך מער היימישלעכער און מען פאָרט שוין ווייטער אינאיינעם. וואָס נענטער צו דעם רבינס שטאָט אַלץ גרעסער דער צוזאַמענגעשטראָמטער עולם, וואָס קומט אָן פון פאַרשידענע כיוונים. וואָס לענגער דער וועג אַלס רייכער די איינדרוקן. עס זענען אויך פאַראַן צווישן עולם אַ פּאָר יונגע צוציקעס, וואָס מען האָט צום ערשטן מאָל מיטגענומען צום רבין. ביז היינט זענען זיי נאָך ווייטער פון דער שטעטלדיקער בריק נישט אַרויס און היינט האָבן זיי אין האַרצן דעם ערשטן ציטער פון פאָרן. דאָס ערשטע מאָל זען זיי גאָטס וועלט. די אויגן זענען אויפגעריסן און דאָס האַרץ איז פול מיט איינדרוקן וואָס וועלן פאַרבלייבן אויפן גאַנצן לעבן. מיט אָט דער גירסא דינקותא וואַקסט זיך צוזאַמען דער יונגער דור מיטן אַלטן און עס שפּינט זיך ווייטער דער פאָדעם פון מסורה... און אַזוי קומט מען אָן קיין טשאָרטקאָוו.

מען געפינט דאָ אַלטע פריינט, יידן מיט וועלכע מען האָט זיך געזען שוין עטלעכע מאָל ביים רבין. מען דערציילט זיך ווי „ד׳ראייבישטער האָט געהאָלפן" און עס עפענען זיך נייע קוואַלן פון התעוררות און מען גייט „נעמען" די האַנט (געבן שלום עליכם דעם רבין).

די עטלעכע טעג וואָס מען פאַרברענגט אין טשאָרטקאָוו פאַרוואַנדלען זיך אין אַ שוועבן אין הימלען פון התלהבות און דבקות. מען כאַפּט אויף אַ נייעם ניגון, וואָס פאַרטייטשט אַזוי האַרציק וואָס עס דריקט אויף דער נשמה. האָט מען וואָס מיטצונעמען אַהיים עס זאָל זיין אַ טרייסט פאַר דער גאַנצער צייט פון פאַרחושכטן לעבן, ביז מ׳וועט נאָך אַ מאָל קומען צום רבין. מען הערט פון רבין אַ פריש „גוטוואָרט", אַ „תורה", אַ מעשה, שעפּט מען נייע האָפענונג, מען ווערט געשטאַרקט און... ד׳ראייבישטער וועט דאָך העלפן, ער האָט דאָך אַזאַ שיין פאָלק ישראל און ציון בענקט, קודשא בריך הוא אַליין בענקט דאָך אויך און דער גואל ליגט פאַרשמידט אין קייטן אין רוים. דער חזן זינגט ביים רבינס טיש „פרוק ית ענך מפום אריותא ואפיק ית עמך מגו גלותא" (ראַטעווע דיינע שאָף פונעם מויל פון לייב און לייז אויס דיין פאָלק פונעם גלות), און אַז מען האָט געכאַפּט אַ וואָרט פון רבין זאָל לעבן, אַ רמז אַז די גאולה איז נישט ווייט כאַפּט מען אַ טענצל „ישמחו במלכותך"...

טשאָרטקאָוו איז געווען אַ מקדש מעט, אַ שטיק מלכות שמים.

טשאָרטקאָוו איז געווען אויך אַ שטיק מלכות אין אַ געוויסן פּאָליטישן זין. מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא. גייסטיקע הערשאַפט ציט נאָך זיך, אין אַ געוויסער מאָס, אויך פּאָליטישע הערשאַפט; און טשאָרטקאָוו האָט געהערשט.

די וועגן וואָס פירן קיין טשאָרטקאָוו זענען נישט נאָר געווען צינורות השפע פאַר גייסטיקע אוצרות, בלוט־אָדערן פון יידישער קולטור, נאָר זיי זענען אויך געווען פאַרבינדונגס־וועגן פאַר אַ געוויסער פּאָליטישער מאַכט. אַ שטעטל מיט אַ גרויסער

צאָל טשאָרטקאָווער חסידים האָט געשטרעבט צו האָבן פאַר אַ רב, אַ שוחט, אַ חזן און אַנדערע כלי קודש, חסידים פון זייער רבין. די מענטשן זענען דאָך אין אַ געוויסער מאָס געווען שטעל־פאַרטרעטער פון רבין אין דער אָרטיקער קהילה. ווי מענטשן פון דער גייסטיקער פּראָפעסיע און מיט מער צייט פאַר קולטורעלער טעטיקייט האָבן זיי געקענט מער קולטיווירן יענע מידות און דרכים פון יידישקייט וואָס זענען געווען נענטער דעם געדאַנקען־גאַנג און געפילן פון אייגענע חסידים. דער קאַמף פאַר אייגענע כלי־קודש איז געווען אַ מלחמה פאַר קולטורעלער אויבערהערשאַפט, וואָס איז אַגב געווען פאַרקניפּט אויך מיט עקאָנאָמישע אינטערעסן. אי אַן אייגענער מענטש האָט געהאַט פּרנסה, אי דער רבי האָט געהאַט אַ ממלא מקום, אַ שטענדיקן פאַרטרעטער, אַן איינקאַסירער פון מעמדות (אַ בייישטייערונג פאַר די פינאַנציעלע הצטרכותן פון רבינס „הויף״), ווי אויך אַ וואָרט־פירער פון זיין דרך אין חסידות אין שטעטל. אין אַ שבת, אַ יום־טוב, אַ יאָרצייט און גלאַט אַ יומא דפגרא, פלעגט דער עולם חסידים וואָס האָבן נישט געקענט פאָרן צום רבין, זיך צונויפגעקומען ביי די כלי־קודש, זיצן „אינאיינעם״, דערציילן אַ מעשה פון רבין, זינגען אַן אייגענעם ניגון און אַזוי ווייטער זיך מתדבק זיין מיטן מקור השפע. אַזוי איז טשאָרטקאָוו געווען אויך אַן עיר הבירה, אַ הויפּט־שטאָט, וואָס האָט אויסגעאיבט אַ געוויסע מאַכט אויפן אינערלעך פּאָליטישן לעבן פון אַ גרויסן טייל קהילות אַפילו ווייט אויסער די גרענעצן פון פּוילן.

מיר זען אַז אונדזער היים־שטאָט טשאָרטקאָוו האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָל אַלס קולטור צענטער אין יידישן לעבן פון גאַליציע אין פּוילן, באַזונדערס אין לעצטן יאָרהונדערט. אויב מיר מעגן באַנוצן דעם אַלטן פּסוק „נצח ישראל לא ישקר״, דאַרפן די טשאָרטקאָווער געדענקען, אַז זיי שטאַמען פון אַ וויכטיקער קהילה און זיי דאַרפן שטרעבן דורך מעשים נישט צו פאַרשעמען זייער אָפּשטאַם. זאָלן די טשאָרטקאָווער זוכה זיין בייצושטייערן צו דער יידישער קולטור ווי עס פּאַסט פאַר די קינדער פון אַן אַלטן באַדייטנדן קולטור־צענטער, וואָס טשאָרטקאָוו איז געווען אין דער אַלטער היים.

הצד המערבי של ככר־השוק (רינק) עם ה„בריסטול״

די מערב זייט פון רינעק מיט דער „בריסטאָל״־געביידע

התנועה הציונית בצ׳ורטקוב

ד״ר אליעזר מרגולית

הציונות בצ׳ורטקוב

ראשיתה של התנועה הציונית בצ׳ורטקוב בשנת 1897, בה הוקמה חברה ציונית וועד פעיל. עדות לכך אנו מוצאים בפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, שהתקיים בבזל באוגוסט 1897. בין מברקי־הברכה שנשלחו לקונגרס מקהלות יהודיות שונות נמצא מברק־ברכה מאגודת „בני ציון״ בצ׳ורטקוב וחתומים אהרן שוורץ, הלל הויזנר ושמואל ליב שור. למעשה היו תל־מידי הרב ישעיה מאיר שפירא מיסדי החברה הציונית והנושאים העיקריים בכל פעולה למען ארץ־ישראל. החסידים וסתם בעלי־בתים התנגדו לתנועה, כי לא רצו „לדחוק את הקץ״, והאמינו בכל מאודם שאמנם יבוא הגואל והוא יקבץ את נדחי ישראל. מעוזה של התנועה והרעיון הציוני בצ׳ורטקוב היה בחברת „יד חרוצים״ ובית־הכנסת שלה, שחבריה היו בעלי־מלאכה ומתל־מידיו של הרב י. שפירא. בבית הכנסת הזה התקיימו, כרגיל, האספות הציוניות.

הפעולה המעשית היתה בתקופה ההיא מצומצמת והתבטאה בהפצת השקל ובהרמת תרומות ל„קרן הקימת לישראל״. במשך הזמן הוקמה ספריה על יד החברה הציונית שנקראה „בני־ציון״. הציונות בגליציה היתה תנועה שלא דרשה הרבה. כדברי הרצל עצמו, ציוני הוא כל יהודי הקונה שקל ונותן על ידי כך הסכמתו לתוכנית בזל. לא נדרשה מאיש הקרבה עצמית או פעולות מיוחדות למען התנועה; העליה לארץ־ישראל היתה ענין בשביל יהודי רוסיה, שברחו מפני הנגישות והפוגרומים, אבל לא עבור יהודי גליציה שהרגישו את עצמם כיושבים לבטח במקומותיהם ולא היתה בלבם כל דאגה לעתידם.

זכורני, בכל זאת, שנמצאו בצ׳ורטקוב כמה צעי־רים, שעלו לארץ־ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה ומהם שמורים בזכרוני שלושה שמות: צעיר אחד, שלא הכרתי אותו אישית, לייסטנר, שווארץ — בנו של אהרן שווארץ ואפרים זוננשיין — בנו של נחמן זוננשיין.*

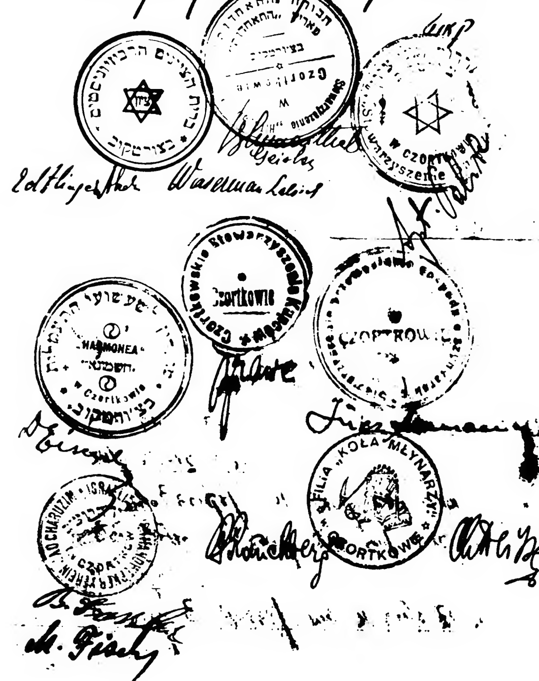
* אנו מביאים שמות החלוצים הנוספים שעלו לפני מלחמת העולם הראשונה: ד״ר קון־שכטר אהרן, רוזנצוויג בן־ציון, שטרודלר, ברכר יוסף, קורנבלום, לאכר בן־ציון, בוימר מלך. המערכת.

פעולה ציונית מעין זו שהיתה נקוטה בעיירות גלי־ציה, היתה הופכת דלת־תוכן ומשעממת אילמלא נז־דמנה לה פעילות חברתית־פוליטית מענינת ורבת־מתח בשטח מדיניות הפנים של האימפריה האוסטרית, זו שנקראה „לאַנדעספאָליטיק״ והמאבק על מעמד פוליטי עצמאי. למעשה היתה זו מערכה נגד התבוללות פולי־טית. היהודים באוסטריה לא נחשבו כאומה, אלא כבני הדת היהודית. באורח רשמי נחשבו היהודים כ„פולנים בני־דת־משה״. היו אמנם צירים יהודיים מגליציה לפר־למנט האוסטרי, ואולם הם נמנו על המועדון הפרלמנ־טרי הפולני וסיעו למדיניות ששימשה את האינטרסים הפולניים בגליציה.

עם הופעתה והתפתחותה המהירה של התנועה ה־ציונית, חל מיפנה חשוב במערכה המדינית ובעמדו־תיהם של היהודים בהתמודדות הפוליטית בגליציה. המאבק על ההגדרה הלאומית בגליציה היה ער עד למאוד. מעצם טבעה של התנועה הציונית נכנסה עד מהרה למעגל המאבק הלאומי על הגדרה לאומית עצ־מית בניגוד לתפיסה הקודמת שראתה את האוכלוסיה היהודית כחלק מהאומה הפולנית. התנועה הציונית בג־ליציה נחלצה עד מהרה ממסגרתה המצומצמת של אי־סוף כספים למען „קרן הקימת לישראל״ ומכירת השקל הציוני, והפכה לתנועה פוליטית לוחמת. מאבקי הבחי־רות לפרלמנט הוינאי הפכו למערכות פוליטיות חשו־בות בהן גובשו עמדות לאומיות ברורות ע״י המנהיגות הציונית והפכו את התנועה הציונית לתנועה לאומית עממית ומקובלת על המוני העם.

בשנת 1907 נבחר כציר יהודי לפרלמנט האוסטרי, ד״ר ארתור מאהלר מפראג. ההישג הזה מילא גאווה לא בלבד את התנועה הציונית ולב כל יהודי לאומי, אלא גם „החצר״ של הרבי מצ׳ורטקוב לא יכלה לה־שאר שוות־נפש לאירועים הפוליטיים הנכבדים האלה. כשהד״ר ארתור מאהלר הגיע לצ׳ורטקוב לשאת את נאומו הפוליטי כמועמד לפרלמנט, נתקבל ל„ראיון״ אצל האדמו״ר, ר׳ ישראל, ולאחר מכן ניתנה הוראה „חש־אית״ מטעם הרבי לכל חסידי צ׳ורטקוב בגליציה להצ־ביע בעד המועמד הציוני לפרלמנט האוסטרי.

משך תקופת השנים הראשונה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו אהרן שווארץ והלל הויזנר ראשי התנועה הציונית בצ׳ורטקוב. מר שוורץ היה איש ההגיון והויזנר איש השכנוע ושניהם עבדו במסירות למען התנועה הציונית והתענינו בכל דבר, קטן כגדול, שהיה בעיניהם בעל חשיבות רבה, אם רק שרת את הרעיון הציוני. אהרן שוורץ, שנחשב לאדם אמיד, איבד

תעודה חתומה על־ידי רוב המפלגות הציוניות והאירגונים יהודיים בדרישה לקבוע את ד״ר הלר כמועמד האיזור בבחירות לסיים.

את רכושו עם פרוץ המלחמה, ואני ראיתיו עומד על יד שולחן בשוק ומוכר לחם, גפרורים, „מכורקה" וכל מיני סידקית — כדי לפרנס את בני ביתו. הגלגל שנהפך עליו, פגע בו קשות והוא התהלך כצל ולא היה מסוגל יותר לנאום.

הלל הויזנר עלה ארצה מיד לאחרי מלחמת העולם הראשונה. הוא ידע, ללא כל ספק, שיתענה שם ויסבול מחסור, מה עוד שכבר היה אדם בשנות החמישים לחייו. ואמנם הוא עבד קשה והיה בעל־עגלה ואחר כך התיישב בכפר־חיטין, שהיה מראשוני מייסדיו ובשנת 1925 נפטר ונקבר שם. פרטים אלה נמסרו לי ע"י מר גדעון הויזנר, מי שהיה היועץ המשפטי של ממשלת ישראל.

יהא זכרם של ראשוני הציונות בצ'ורטקוב, אהרן שוורץ והלל הויזנר, ברוך, גם שמואל ליב שור זכור לטוב.

*

המועדון של „בני־ציון" היה בשנת 1900 בביתו של משה הלרבך. המאורע הראשון של התנועה הציו־נית שנחרת בזכרוני הוא משנת 1904, יום פטירתו של ד"ר הרצל. כשעברתי ברחוב ראיתי על המרפסת של שמואל לנדוי, אחיו של הרב ר' יעקב לנדוי, שם היה בזמן ההוא המועדון הציוני, מתנוסס דגל שחור ולצדו המלים „תיאודור הרצל איננו". זכורני שאחד האנשים שהתעסק בהנפת הדגל ובהתקנתו היה וולקוביץ, שותפו של שמואל ליב שור. בגלגוליו הרבים עבר מועדון „בני ציון" ממקום למקום ובשנת 1907 נמצא בביתו של ניסן פוהורילי. לאחר מכן עבר המועדון לבית שנשקף על פני הנהר „סרט", שהיה מאחורי המספרה של סרבר לפני הגשר. בשנים 1909 ו־1910, עבר המוע־דון לביתו של ווינטר, על יד הבזאר.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היה מזדמן לצ'ורטקוב נואם ציוני בשם אברמסון. הוא נשא את דברו ב„יד חרוצים", מקום שבו היו מתקיימים כל הכי־נוסים והאספות הציוניים בצ'ורטקוב. אמנם הדברים לא היו תמיד כל כך פשוטים, כי מפקידה לפקידה היה מנדל מרגולית מונע מהאנשים להתכנס ב„שול" של „יד חרוצים" אולם זה קרה לעתים רחוקות. זוכר אני שנתקיימה פעם אספה רבת־משתתפים בשנת 1908 או 1909 ב„יד חרוצים" ושם הופיעו בנאומים ציוניים ד"ר קורנגרין וד"ר ישראל וולדמן. אהרן שוורץ הנחה את

פגישת חלוצים יוצאי צ'ורטקוב בארץ־ישראל בסוף שנות העשרים

יושבים מימין לשמאל: שורה ראשונה: **פינקלמן יוסף ז"ל, אלינג זיסיע**

שורה שניה: **כץ, אקסלרד יוסף, אקסלרד ברכה, שטוקמן גדליה, שטוקמן רייזל ז"ל, פרבר צבי, קלינגר אביגדור**

שורה שלישית: **דובובי יעקב, בן־אפרים צבי ז"ל, איינהורן זאב, טורטון שלומה, בריקנר מרדכי, כץ זיסיע, שטוקמן אריה, קורנבלום ישראל**

הערב. יש לציין כי אהרן שוורץ היה בכלל הנואם הציוני החשוב ביותר בצ׳ורטקוב.

בדצמבר 1907 התכנסה אספה במעמד קהל רב ב„שול״ של „יד חרוצים״ ושם נאם ד״ר ארתור מאהלר, ציר הפרלמנט האוסטרי ממחוז צ׳ורטקוב, שמסר דו״ח מפעולות ה„קלוב היהודי״ בפרלמנט של וינה.

בשנת 1921, בזמן הפרעות בארץ־ישראל נתקיימה אספת מחאה גדולה ב„יד חרוצים״ ובה נאמו ד״ר אבנר ואני. יצויין שהמגיד מקולומיאה, ר׳ יצחק ווכר היה מוזמן מדי שנה בשנה לצ׳ורטקוב ודורש ב„שול״ של „יד חרוצים״. ואם כי דרשותיו לא היו דרשות ציוניות מובהקות, היו תמיד מאורע גדול לדורשי התנועה הציו־נית וישוב ארץ־ישראל, והדרשות האלה היו אהובות על הקהל הצ׳ורטקובאי.

בשנות העשרים, זכורני, שהיה נואם מזמן לזמן בצ׳ורטקוב מנהיג „פועלי־ציון״ זרובבל, שהיה מושך אחריו תמיד קהל רב.

אם זכרוני אינו מטעני, שלחה צ׳ורטקוב רק פעם אחת ויחידה ציר לקונגרס הציוני, וזה היה אהרן שוורץ שנבחר לקונגרס שנתקיים בוינה בקיץ 1913. הלל הויזנר התחרה עם אהרן שוורץ. על הזכות להיות ציר לקונגרס אולם שוורץ גבר עליו ונבחר. רבים היו האורחים שהשתתפו בקונגרס הציוני ההוא מעירנו ובי־ניהם אני זוכר את שמואל לייב שור, חנא וורמן שהיה עובד מסור ונאמן מאין כמוהו לספריה הציונית בצ׳ור־טקוב ועוד. יצויינו שמות יעקב שטייגר ושלום גוט־לובר, שיחד עם חנא וורמן היו הספרנים של הספריה הציונית על יד „בני ציון״ ועשו רבות במרצם והתמ־דתם להחדרת הרעיון הציוני והספרות של התנועה בקרב הקהל המבוגר והנוער של צ׳ורטקוב.

האינטליגנציה בצ׳ורטקוב ויחסה לציונות

קשה לי כיום להזכר מי מהאינטליגנציה של צ׳ורטקוב נהה אחרי התנועה הציונית בימים שד״ר הרצל עוד היה בחיים. בכל אופן יש לציין שבערים אחרות רבים מהאינטליגנציה הפכו לציונים נלהבים. בצ׳ורטקוב המצב היה שונה לחלוטין. אם ננקוב שמו־תיהם של החשובים ביותר מאישי האינטליגנציה הצ׳ור־טקובאית כגון ד״ר מוזלר, ד״ר קוסובר, ד״ר הויזפאטר, ד״ר בלושטיין ואחרים, הרי נשארו אדישים לא בלבד לגבי התנועה הציונית, אלא לכל ענין יהודי. מטרתם היחידה בחייהם היתה — להשתכר הרבה כסף. ד״ר מוזלר היה אמנם אדם בעל שאר רוח, אולם האינטרסים הרוחניים שלו נמצאו מחוץ למסגרת היהודית והתנועה הציונית. הוא היה פולני לכל פרטיו ודקדוקיו והתנה־גותו האישית ואורח חייו היו כאילו היה פולני מבטן ומלידה. ד״ר מוזלר כיהן משך שנים כראש העיר של צ׳ורטקוב. אולם המצב השתנה לטובה כמה שנים לאחר מכן, אחרי מותו של ד״ר הרצל. רבים מאנשי האינ־טליגנציה מצ׳ורטקוב הפכו לציונים נלהבים והבולט בהם היה עו״ד ד״ר אפנצלר שחי ופעל בעירנו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. לזכותו יש לזקוף את התעמולה הרבה שנעשתה בצ׳ורטקוב לבחי־רתו של ד״ר ארתור מאהלר כציר לפרלמנט האוסטרי. כשפרצה המלחמה, ברח מהעיר ולא שב יותר אליה. כמו כן הצטיין בפעילות ציונית נאמנה עו״ד ד״ר ווייכרט. דור הסטודנטים הצעירים היה ברובו המכריע ציוני ומנהיגם של המשכילים האלה היה מאיר הלרבך, שנולד בשנת 1879 ונפטר בוינה ב־1923. בזמן היותו בצ׳ורטקוב היה ראש וראשון בקרב צעירי העיר ומנ־היגם הרוחני. הוא היה בעל־שכל, ישר לב, אולם במי־דה ידועה פולמסן עוקצני. חבורה שלמה היתה צמודה אליו, היו מטיילים יחד מתווכחים ומשוחחים בעניני דיומא. בקבוצתו בלטו יצחק שפירא ז״ל, ישראל הויזר, הירש אורנשטין, יוסל גטר, אהרן שכטר ואחרים. בימי החופש היו נלוים אליהם סטודנטים מצ׳ורטקוב, טר־נופול ווינה. השיחות התנהלו סביב בעיות מדיניות־חוץ ושאלות יהודיות. איש טרם חתם בימים ההם על עתון, בגלל מחירו הרב וגם מחמת הפרוטה שלא היתה מצויה בכיס. אולם במועדון „בני ציון״ מצאו הצעירים את כל עתונות התקופה: כגון „למברגר טגבלט״, „די וועלט״, שהיה בטאון התנועה הציונית העולמית, „הצ־פירה״, „הזמן״, „ווסחוד״, ה„כווילה״ ו„השלוח״. כמובן „השלוח״ בעריכת אחד־העם היתה הוצאה שהתאימה ליחידי־סגולה בלבד. בני הנוער המשכילים הראו ב־ימים ההם נטייה בעיקר לספרות יפה. היתה זו התקופה הגדולה של פריחת הספרות המודרנית בחיי עמנו, מנדלי מוכר־ספרים, י. ל. פרץ, ח. נ. ביאליק, שלום עליכם, פרישמן ורבים אחרים היו בשיא יכולתם היצי־רתית. כמו כן היו בקרב הנוער מהלכים לספריהם של מרטין בובר, ארתור שניצלר, יעקב וסרמן ועוד.

„צעירי ציון" בצ'ורטקוב

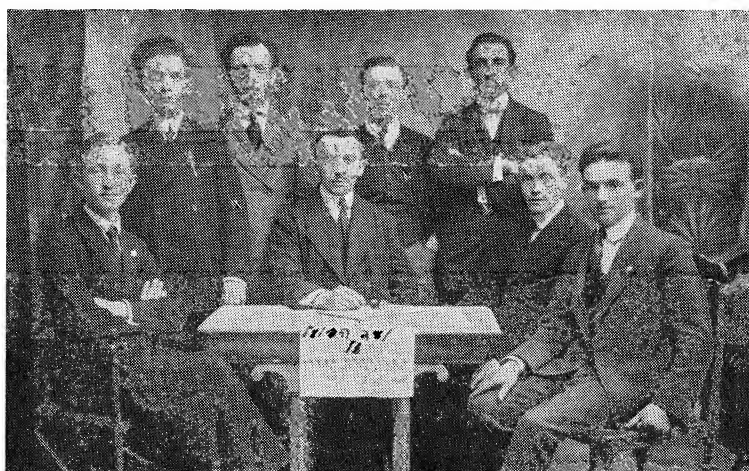
כתוצאה מהשואה האיומה אשר לא פסחה על עירנו, ומכל תושביה היהודים נשארו אך שרידים מועטים בלבד, קשה היה לאסוף חומר על תנועת „צעירי ציון". היקפה והמקום שתפסה בעירנו, החל בשנת ייסודה ב־1903 עד מלחמת העולם הראשונה; ולכן, סביר שרשימתי זו תהיה דלה ומצומצמת, היינו, מראשית ייסודה מחדש של המפלגה בשלהי מלחמת העולם הראשונה עד סוף שנת 1922, בה עזבתי את עירנו בדרכי ארצה.

כאשר הגיעה הבשורה של הצהרת בלפור, עדיין היתה העיר נתונה תחת שלטון רוסי. ואף על פי שמאז מהפכת קרנסקי (מהפכת פברואר 1917) היו נערכות מזמן לזמן אסיפות־עם בעלות אופי ציוני מובהק, הרי לידי תנועה ציונית ערה ופעילה לא הגיעו הדברים. רק בשנת 1918, כאשר האוסטרים חזרו וכבשו את העיר, החלו לחזור מבני העיר ששירתו בצבא האוסטרי, בטרם פשטו את מדי הצבא, מי שבא מהחזית לחופשה ממושכת ומי שהועבר לצ'ורטקוב בתפקיד של קבע, ומהם נתלקטה חבורה של צעירים חדורי הרעיון הציוני שייסדו מחדש את „צעירי ציון". הם שכרו אולם גדול אשר שימש כבית ועד שבו נערכו אסיפות, הרצאות, קורסים לעברית, נשפים ספרותיים וכו'. תוך זמן קצר נוסדו ספריה עשירה ולהקה דרמטית שבהופעתה הראשונה על הבמה הציגה בעברית את המחזה „יצא וחזור" מאת שלום אש, באולם גדול שהיה מלא וגדוש קהל שומעי עברית. השפה העברית התפשטה במהירות מפליאה בין בני הנוער ובחוגים רחבים אחרים. בשעות שהתושבים היו נוהגים לצאת בהמוניהם לטיול בחוצות העיר, כגון, בשבתות ובחגים, אפשר היה להתענג לשמע צליל השפה העברית בפי רבים מבין המטיילים.

לאחר התפוררותה של הממלכה האוסטרית, כאשר האוקראינים זכו במימשל עצמי, שימש אולם „צעירי ציון" מקום אימונים של המיליציה היהודית בהדרכת קצינים מבין חברי המפלגה אשר טרם פשטו את מדי הצבא, פרט לסמל האוסטרי שעל כובע הקצינים שהחליפוהו במגן דוד. יצויין כאן דרך אגב, שהמיליציה נוסדה באופן ליגאלי ואפילו בעידודם הגלוי של השלטונות האוקראיניים אשר בטרם עלה בידם להתארגן, היו מעוניינים בעזרתם של היהודים בשמירת הסדר במקום. ורק בלחץ המוני הכפריים המוסתים, שהיו באים לעיר בימי השוק והיו מנסים „לקחת" מכל הבא ליד בחנויות ובדוכני היהודים בטענם: „הרי הכל שלנו", ולא פעם נאלצו אנשי המיליציה להתערב ולעמוד בפרץ, וכתוצאה מכך הגיעו מזמן לזמן לידי סכסוכים והתנגשויות עם המון פרוע, וזה שימש אמתלה לשלטונות המרכזיים לבטל את המיליציה היהודית.

בתקופה הקצרה של שיתוף היהודים בשמירה על הסדר, כאשר היה מסתובב בחוצות העיר משמר יהודי מזויין ברובים ובראשו קצין יהודי במדים, וההרגשה שהיהודים הם היחידים ואין מלבדם ממלא תפקיד השמירה בעיר, ניתן ליהודי העיר לחוש במקצת מטעמה של רבונות... אך, כאמור, „ירח הדבש" לא ארך אלא זמן קצר בלבד, וגם תקופת העצמאות של האוקראינים בגליציה הגיעה מהר לקיצה עם הכיבוש הפולני שלא איחר לבוא.

מזג

הועד הפועל של „צעירי־ציון" בחורף תרע"ט

מימין לשמאל: יושבים: ד"ר ישראל שור, לייבצי ליבל, הויזנר יונה, משה ווינרויב
עומדים: פרץ (פויטה) כהן, שפירר אברהם, נחום ואהרמן, ואגשאל זליג

שמואל שחר (שוורץ)

קן „השומר הצעיר" בצ'ורטקוב

המאורעות הגדולים בשלהי מלחמת העולם הראשונה — הצהרת בלפור כמאורע לאומי גדול בחיי העם היהודי ונצחון המהפכה האוקטוברית, — הסעירו את המוני הנוער היהודי במזרח אירופה. השפעת המאורעות האלה היתה רבה גם בקרב הנוער היהודי בצ'ורטקוב. קן „השומר הצעיר" שנוסד בימים ההם, כאחד מקיני התנועה הארצית, שימש ביטוי לתקוות גדולות וגלי ההתעוררות הכבירה בקרב הנוער היהודי בגליציה ובשלזיה.

התסיסה הקיפה בעיקר את חוגי הנוער הלומד בגימנסיה אם כי נתקבלו לשורות „השומר הצעיר" גם בני נוער משכבות חברתיות עממיות. בקן נמצאו יחד, בני הבורגנות האמידה וגם בני המעמד הבינוני. המרכז שהתפתח היה ער ותוסס ותרם חוויות לנוער הצ'ורטקובאי, וכוח משיכתו היתה רבה גם בחוגים של הנוער שחי באוירה יהודית מסורתית, אולם רק חוג מצומצם של נוער מתבולל נכנס לתחום השפעתו. האוירה בקן היתה ספוגה געגועים להגשמה ולעליה וצלילי השירים העבריים והארץ־ישראליים הטביעו את חותמם על הווי הנעורים הנרקם. השפעת הקן חרגה מתחום הווי הנוער ונתנה את אותותיה בכל החוגים הציוניים ובציבוריות היהודית.

מהלומה קשה הונחתה על הקן הצעיר בכיבוש העיר על ידי הצבא הפולני, כשהצבא האדום נסוג לרוסיה. הקן השומרי המשיך את קיומו בימי הכיבוש הסובייטי והיה נסבל על ידי השלטונות הרוסיים. ראשי התנועה בעיר אף עשו מאמצים להשיג הכרה רשמית (לגליציה). יחס האהדה לשלטון המהפכני עורר את זעמם של הפולנים המנצחים ושני מנהיגי הקן — עמנואל ליבמן וצבי שוובל — הואשמו בבגידה והושלכו לבית הסוהר המרכזי בלבוב לתקופת מאסר של חדשים רבים. מנהל הגימנסיה הפולנית ומוריה נקטו אמצעי דיכוי קשים לגבי התלמידים שהיו חברי הקן. חלקם הורחק מבית הספר, ועל יתרם — הצעירים יותר — הוטל איסור חמור של השתיכות לאירגון ציוני כלשהו וביחוד ל„השומר הצעיר".

מעטים בלבד מחברי הקן הגיעו עם גלי העליה השלישית ארצה אולם רובם לא מצאו דרכם אל קיבוצי „השומר הצעיר", אם כי רבים מחלוצי הדור הראשון, חברי קינים מהערים השכנות, כגון בוצ'אץ' ואחרים הגשימו בתנועה הקיבוצית.

לאחר תקופת התנופה וההסתערות בשנים הראשונות לקיום הקן באה תקופה של שפל. המשבר בקן צ'ורטקוב היה תוצאה מהמשבר שחל בתנועה בגליציה כולה שנתרוקנה מהכוחות המנהיגים והמדריכים שעלו ארצה. המצב בצ'ורטקוב החריף עוד יותר על רקע המאורעות המקומיים שהובאו לעיל. אולם למרות המצב הקשה התגבש בקן גרעין חזק שהניח את היסודות לימי הזוהר של הקן המחודש ולפריחתה של תנועת „השומר הצעיר", המקבילה לתקופה של העליות הרביעית והחמישית. החוג הקטן הזה שמר על גחלת הנאמנות לערכי התנועה ויסודותיה והיה מורכב מתלמידים של הגימנסיה הפולנית. הם היו נתונים תמיד לעין הבולשת של שלטון בית־הספר. עם חברי התנועה נמנו גם התלמידים שנדדו למרחקים, מחמת תשוקתם לקנות השכלה עברית ולימודים כלליים ולמדו בגימנסיות העבריות בלודז', ווילנה וביאליסטוק. בקבוצה זו בלט במיוחד צבי ורדי (רוזנקרנץ).

הפעולה המחודשת של הקן התחילה בשנת 1924 עם ייסוד שתי קבוצות חדשות. הקן הגיע במהרה למספר של 150 חברים וחברות שהיו מאורגנים בקבוצות ובגדודים בשלוש שכבות התנועה: כפירים, צופים ובוגרים. אף אירגון נוער בצ'ורטקוב לא הגיע למצב אירגוני ופעילות כאלה בשנות העשרים והשלושים למאה זו.

הקן השומרי היה מרכז החיים בעיר. הפעולה בכל הקבוצות והגדודים התנהלה אך ורק בשפה העברית ומבחינה זו היה הקן היחיד בכל תנועת „השומר הצעיר" בגליציה. תרם לכך בית־הספר העברי בעיר שתלמידיו ברובם נמנו על חברי הקן. השומרים העמיקו את ידיעותיהם בשפה ובספרות העברית על ידי פעילותם המאומצת והרבגונית ואמנם האוירה העברית בקן הצמיחה פרחי פלא. קרו מקרים שהחברים למדו את השפה משמיעה בלבד מבלי שישלטו בקריאה ובכתיבה וזכינו למעין „אנאלפאבתים עבריים". בעוד אשר בכל תפוצות התנועה שלטה בכל הפעולות השפה הפולנית הרי צליליה לא נשמעו כלל בקן עירנו.

עידוד רב לקן בתקופת פריחתו המחודשת, היה

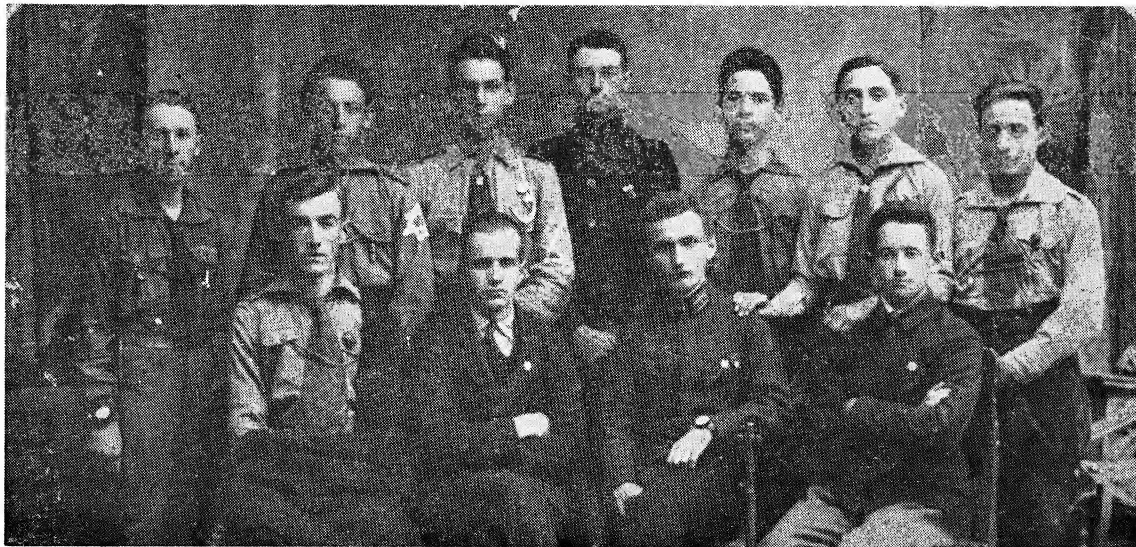
ביקורם של מאיר יערי ואבא חושי כשליחים ראשונים מהקרן הקימת מהארץ לגולה, והמגע עם שליחי התנועה מהארץ השאירו על חברי הקן רושם בל יימחה. מאיר יערי התרשם עמוק מהקן והדביקות לערכים חלוציים ועבריים והוא העלה אותם על נס בכינוס הארצי של התנועה.

שנים רבות היה הקן השומרי האירגון היחידי של הנוער העברי בצ׳ורטקוב. בתקופה זו הוא היה ילד טיפוחיה של התנועה הציונית ונהנה מתמיכתה המו־סרית והחמרית. אולם עם התגברות הלכי הרוח הריאק־ציוניים והרביזיוניסטיים בקרב הציונות הבעל־ביתית ועם התגבשות דרכו הרעיונית של „השומר הצעיר" כתנועה ציונית־חלוצית וסוציאליסטית־מהפכנית, נשאר הקן השומרי עומד ברשות עצמו ומשום כך במידה ידועה בבדידות ציבורית. היות ותהליך זה חל בימי הפריחה של התנועה בעיר לא סבל ביותר מהתפתחות זו. כשהקן הוצא מחדריו בבית הספר העברי שכרה ההנהגה אולמים גדולים במרכז העיר והשפעת התנועה על הנוער לא פחתה כלל. על רקע זה באו לידי גלוי המסירות וההתנדבות של חניכי הקן להבטחת קיומו החמרי. תלמידי הגימנסיה ובני טובים היו מתנדבים יומיים בחודש לעבוד בחטיבת עצים או בכל עבודה קשה אחרת שהכנסתה היתה קודש לקיום הקן.

בקן נעשתה פעולה חינוכית בסיסית שחינכה את הצעירים להזדהות מלאה עם דרכה הרעיונית והחלוצית של התנועה. אמצעי החינוך היו מגוונים: שיחות בקבוצה ובגדוד, אסיפות קן, מיפקדים, חוגים רעיוניים, קורסים למלאכה, חוגים לאמנות, מסיבות, טיולים, צופיות, מחנות חורף, מושבות קיץ והופעות פומביות בנשפים שאורגנו ע"י הקן. התנועה היתה עבור החניכים למרכז חיים והקן לבית במלוא מובנה של המלה. החינוך וסיגנון החיים השומרי עיצבו את אפיו של השומר וע"י כך גם השקפת עולם ותפיסת חיים ייחודיים. המאמץ הבשיל פרי הלולים ועשרות חברים הסיקו את המסקנה היחידה מהחינוך השומרי שקבלו ובחרו בדרך ההגשמה: ההכשרה והעליה.

הקן היה מרכז הווי וחיים ארץ־ישראליים ערים ושוקקים. השפה העברית, השירים העבריים, הריקודים החלוציים יצרו אוירה מיוחדת במועדון התנועה בכל שעות הערב מידי יום ביומו. המדריכים למדו את בעיות הארץ, בעיות תנועת הפועלים והתנועה הקי־בוצית וקיבלו הסברה מקיפה בכל השטחים הקשורים בבנין הארץ. כל העתונות העברית הישראלית וכל ספר עברי חדש שיצא לאור ניתן היה למצוא בקן. כל השליחים מהארץ שבקרו בצ׳ורטקוב התרשמו במיוחד מאוירה חלוצית וישראלית זו של קן „השומר הצעיר" שזכה בכל פעם לדברי שבח מפי סופרים, עסקנים, שליחים וחברי מרכז התנועה.

הקן רכש לו בתקופה זו עמדות ציבוריות חשובות, בצעדו בראש הפעולה למען הקרן הקימת לישראל ובהיותו הרוח העיקרית שנשא בעול הפעולה בסניף „החלוץ". הקן ניהל כמו כן את הפעולה באירגון ארץ־

קבוצת „השומר" משנת 1919

מימין לשמאל: יושבים: **ליכטנהולץ, שוועבל, פאסט, ליבמן**
עומדים: **ריכטר צבי, פרנקל דוד, — ? —, פישר, שטרודלר, — ? —, שטייגר אהרן**

ישראל העובדת, הצטיין בפעולות תנועת בתי־הספר העבריים „תרבות" והשתתף במסירות רבה בכל פעולה ציונית ציבורית.

שתי נקודות ההכשרה הראשונות של התנועה השומרית הארצית אורגנו באמצע שנות העשרים באחוזתו של מר רובל בקרבת צ׳ורטקוב. הכשרה זו הפכה למקום פגישה של דור המגשימים החדש שקם לה לתנועה. הביקורים במקומות הכשרה עודדו את השומרים הצעירים להאבק על דרכם הצודקת במערכה קשה וממושכת בה עמדו מול ההורים והציבור. במשך השנים יצאו עשרות צעירים בוגרי הקן להכשרה חק־לאית ורבים מהם עלו ארצה וממשיכים בחיי קיבוץ עד היום הזה. מגשימי קן־צ׳ורטקוב פזורים בקיבוצים: מרחביה, מזרע, עין־המפרץ, ניר דוד ועוד. בין המג־שימים בלטה דמותו של צבי ורדי (רוזנקרנץ) ז"ל, שעלה בשלהי העליה הרביעית והיה מראשוני בוניה של מרחביה המחודשת. הוא נמנה על מנהיגות הקיבוץ הארצי ופעולתו התנועתית הקיפה שטחים רבים כגון חברה, כלכלה וחינוך. קובץ מאמריו ואגרותיו הופיע לאחר מותו בספר „אורחות חברה" בהוצאת „ספרית פועלים". ורדי נפטר בשנת 1945 לאחר עשרים שנה של חיי עבודה ויצירה בקיבוץ מרחביה. מאיר יערי בדברי ההספד על קברו ציין אותו בשם „העילוי מצ׳ורטקוב".

לאחר עלית בוגרי ומדריכי הקן בשנים 1929 עד 1932 התרוקן הקן מהכוחות הדינמיים ומעמדו של הקן השומרי בנוער ובציבור נחלש. אולם הקן המשיך את קיומו אם כי במסגרת מצומצמת ושקד על פעולה חינוכית ואירגונית עד פרוץ השואה במלחמת העולם השניה. מאות בני נוער התחנכו בקן משך עשרים שנות קיומו של „השומר הצעיר" בצ׳ורטקוב. רבים עלו ארצה במסגרת התנועה ומגשימים את דרכה כחברי קיבוץ בתנועה של הקיבוץ הארצי. מאות לא הגיעו לכלל הגשמה אך נושאים בלבם זכר שנות נעורים מאושרות, שנות פעילות תרבותית וחיי נוער מלאי תוכן, חדורי כמיהה לגאולה ציונית ואנושית. הזרע שהוטמן בלבבות על ידי „השומר הצעיר" הכה שורשים עמוקים ואם גם לא הבשיל תמיד את הפרי המקווה של הגשמה חלוצית קיבוצית הרי פיענח כוחות ועיצב ערכים מהם נהנה הציבור היהודי והציוני בצ׳ורטקוב בכל שטחי חייו ופעולותיו וכן נהנתה מכך הציבוריות היהודית בכל אתר ואתר לשם נקלעו חניכי התנועה השומרית בני עירנו.

„השומר" בשנת 1919

ד"ר סימקה פינקלמן עם קבוצת בנות בהדרכתה

בנימין שטוק

„השומר הצעיר" בצ'ורטקוב בשנות השלושים

נכנסתי לקן „השומר הצעיר" בצ'ורטקוב בשנת 1933. אני מניח שסקירתו של שמואל שורץ הקיפה את תולדות התנועה והתפתחותה עד שנת 1930. אנסה במלים ספורות להוסיף חוליה לתולדות התנועה בעיר עד שנת 1939.

מאורעות שנת 1929 בארץ והמשבר הכלכלי העולמי שפרץ בערך באותו זמן, השפיעו על הנוער היהודי שחיפש דרכים לפתרון הבעיה היהודית. מצד אחד תקף היאוש והשתלט אי אימון באפשרות התחיה הלאומית על ידי ריכוז העם בארץ ישראל, שנראתה אז כאוטופיה. מצד שני התחזקה התנועה המהפכנית שקסמה אז לנוער היהודי. דרכה נראתה כריאלית, וכנותנת תשובה גואלת ממשית לשאלה היהודית והסו־ציאלית גם יחד. היו משוכנעים ששחרורם הלאומי והסוציאלי של היהודים יושגו עם שחרורו של הפרו־לטריון העולמי מכבלי הקפיטליזם. הזרם המהפכני החליש את התנועות החלוציות ובעיקר סבלו תנועות „השומר הצעיר" ו„פועלי־ציון־פרייהייט". בשנת 1930 נשארו בקן „השומר הצעיר" בוגרים בודדים שלא נסחפו בזרם המהפכני. התנועה המפוארת הצטמקה. חלק מהמבוגרים עלו ארצה. אחרים עזבו או הוצאו מהתנועה. בשנת 1933 היו בקן כמה עשרות צעירים בגילים 16—12 בסך הכול כשלושים בני נוער, בהנ־הגתם של זכריה מוזר, צביה פיש, ונחום שפילברג החיים כולם כיום בארץ. הם הקימו מחדש את הקן ותכננו פעולתם כדי להשאיר אחרי עליתם ארצה גרעין חזק שיוכל להמשיך ולקיים את התנועה. הקן הת־אושש במידת מה בשנים 1934—1935. מקודם היו רק שתי קבוצות: שכבה בוגרת ובינונית. בשנת 1935 התווספה שכבה צעירה בגילים 12—10 והקן מנה לעתים עד מאה צעירים. בשנת 1936 היו לנו ארבע שכבות: קבוצה אחת בגילים 19—18, שניה 16—15, שלישית 14—13, רביעית 12—10. השכבות השניה השלישית והרביעית מנו 30—20 צעירים וצעירות כל אחת, השכבה הבוגרת מנתה 12 צעירות וצעירים. הפעולות התנהלו לפי התכנית שהותוותה על ידי ההנהגה הראשית. יום יום המה הקן מצעירים, הת־קימו פעולות, שיחות, משחקים, שירה וריקודים, מדי שבת היינו מבלים את היום מחוץ לעיר בטיולים ובמשחקים צופיים וספורטיביים ובשיחות. היתה לנו קבוצת כדור־רגל שהופיעה במשחקים נגד תנועות אחרות. אורגנה תזמורת כלי פריטה בניצוחו של מוניו ריכטר יחד עם מקהלה שמנתה שמונה צעירות וצעירים, ביחד התזמורת והמקהלה ששה־עשר איש. התנועה יישרה את גבנו, בין כתלי הקן הרגשנו את עצמנו אדונים לגורלנו, וחלמנו על עתיד טוב יותר.

בכל שנה התקיימו בטרמבובלה כינוסים של הקנים מכל מחוז טרנופול. בשלושה כינוסים השתתף כמאר־גן נציג מטעם ההנהגה הראשית פנחס דגן (ווייץ) כיום חבר קיבוץ המעפיל. נציגי הקן השתתפו מדי שנה בסמינריונים של התנועה שהיו למעשה מושבות מנהלים. אלה אורגנו על ידי ההנהגה הראשית בהרי הקרפטים לתקופה של חודש ימים. חוץ מאלה נתקיימו מחנות קיץ מחוזיים למען השכבות הצעירות.

ביזמת הקנים הצ'ורטקובאי והפרובוז'נאי אורגנו טיולים משותפים שבהם השתתפו חברים וחברות מצ'ורטקוב פרובוז'נה, יגילניצה ובודדים מקורולובקה. בשנת 1935—1936, בחג השבועות נערכו טיולים משותפים כנ"ל ביערות הליליה למשך יומיים. הקימונו סוכות מענפים. ישבנו עד שעות הלילה המאוחרות בערבי הווי על יד מדורות. הימים הוקדשו למשחקים צופיים ומשחקי ספורט. בשנת 1937 אירגנו טיול משותף עם הקן מפרובוז'נה ליער הורישקוביץ למשך יומיים. חוץ מן התזמורת והמקהלה הוקם בקן גם חוג דראמאטי. הופענו בנשף פומבי גדול לפני קהל של מאות יהודים בחורוסטקוב, לציון יובל הקן המקומי.

גם הקן בפרובוז'נה השתתף בפעולה זו. הופענו גם בנשף פומבי באותו קן. באירגון פעולות הקן השתתפה כמעט תמיד ההנהגה הראשית. מדי פעם באו אלינו שליחים שבילו כמה חדשים בקן. בשנתיים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה חלה ירידה מבחינה מספרית. אַך הפעילות היתה מתמדת. במיוחד יש להזכיר את חברנו שמחה נוסבוים, שתרם במיוחד להצלחת הפעולות התרבותיות. חבר זה היה מרצה בהתמדה על נושאים שונים. הוא היה אוטודידקט, מלא ידיעות כרימון. בכל הזדמנות היה מרצה על נושאים שונים ומסביר בעיות מדיניות ומדעיות. הוא גילם באישיותו את המרכז התרבותי בקן. בשנת 1939 היה בהכשרה בלבוב. בשנת 1940 גוייס לצבא האדום. לאחר פרוץ המלחמה השתתף בקרבות נגד הגרמנים, בשנת 1942 הגיע מכתב ממנו לאחיו בארץ. לא ידוע לנו מה קרה אתו לאחר מכן, יש להניח שנפל בקרב נגד הגרמנים. יהי זכרו ברוך לנצח.

„השומר הצעיר" בשנות השלושים. פגישה עם הקן מפרובוז'נה

„השומר הצעיר" אין די דרייסיקער יאָרן. אַ צוזאַמענפאַר מיטן אָנטייל פון פּראָבאָזשנער קן.

לעא האַלפּערן

די וויג פון „השומר הצעיר" איז געווען טשאָרטקאָוו

געווען איז עס אַרום דעצעמבער 1911 אין טשאָרטקאָוו. די שטאָט, וועלכע איז באַקאַנט אין דער יידישער וועלט צוליב דעם באַרימטן רבישן הויף, דאַרף אויך באַטראַכט ווערן ווי די וויג פון דער חלוצישער יוגנט־באַוועגונג, „השומר הצעיר".

איך האָב נישט אונטער דער האַנט מאַטעריאַלן, אויף וועלכע איך זאָל זיך קענען פאַרופן, וואָס שייך גע־שעענישן און דאַטעס. איך מוז זיך פאַרלאָזן נאָר אויף מיין זכרון. איך האָף, אַז די חברים, וועלכע זענען צו יענער צייט געווען די מיטגרינדער פון דער דער־מאָנטער יוגנט־באַוועגונג וועלן צוגעבן דאָס וואָס איך האָב פאַרגעסן צו פאַרצייכענען.

מיר זענען צו יענער צייט געווען סטודענטן פון דער פּוילישער גימנאַזיע אין טשאָרטקאָוו, איינע פון די יונגסטע גימנאַזיעס אין גאַליציע. נישט קוקנ־דיק אָבער אויף איר צאַרטן עלטער, האָט זי שוין באַוויזן ווי אַלע פּוילישע גימנאַזיעס אין גאַליציע, צו פאַרמאָגן אַ שפּאָר ביסל אַנטיסעמיטיזם.

אין אַ ווינטערדיקן דעצעמבער פאַרנאַכט, זענען זיך צוזאַמענגעקומען פינף יידישע סטודענטן פון דער פּוילישער גימנאַזיע אין טשאָרטקאָוו, אין הויז פון ישראל יעגנדאָרף ע"ה, די אַנדערע זענען געווען:

א. א. פישער, הערש און ישראל ראָטנשטרייך און דער שרייבער פון די שורות. מיר האָבן געהאַט ווי די אַנדערע גימנאַזיעס, אַ נאַציאָנאַלן סטודענטן־קרייז, אָבער מיר האָבן איינגעזען, אַז עפּעס פעלט אונדז. מיר האָבן געפילט, אַז מיט בלויז יידישע געשיכטע און פּאַלעסטינאָגראַפיע וועט שווער זיין צו געווינען די ברייטע קרייזן פון דער יידישער יוגנט פאַרן נאַ־ציאָנאַלן געדאַנק, צו דער זעלבער צייט האָבן מיר געזען ווי די נישט־יידישע יוגנט איז פאַרכאַפּט גע־וואָרן פון דער סקויטן־באַוועגונג. האָבן מיר דעמאָלט זיך געשטעלט די פראַגע: פאַר וואָס קען מען נישט שאַפן אַ סקויטן־באַוועגונג אין יידישן גייסט, פאַר דער יידישער יוגנט? מיר זענען געקומען צום באַ־שלוס אַז מען מוז אַדאַפּטירן דעם סקויטיזם און אים פאַריידישן.

פון דעם מאָמענט פון ווען מיר האָבן אָנגענומען דעם באַשלוס זענען אונדזערע צוזאַמענקונפטן גע־וואָרן רעגלמעסיקע און אָפטע. מיר האָבן זיך באַ־זאָרגט מיט באַדען־פּאַוועלס בוך, דעם גרינדער פון דער סקויטן־באַוועגונג, ווי אויך מיט פּוילישע אויס־גאָבעס אויף דער זעלבער טעמע. מיר האָבן אָנגע־נומען דעם נאָמען פון דער העראָיש־ראָמאַנטישער „השומר"־גרופּע אין ישראל און פאַריידישט דעם נאָמען „סקויט" אויף — „השומר". אָבער וואָס מער מיר האָבן זיך אַריינגעטאָן אין שטודירן די כללים און וואָס מער מיר האָבן געוואָלט זיי צופּאַסן פאַר דער יידישער יוגנט, אַלץ מער האָבן מיר זיך איבערצייגט, וואָס פאַר אַ שווערע אויפגאַבע מיר האָבן אויף זיך גענומען.

מיר האָבן זיך באַמיט אַריינצוּוועבן אין אַלץ אַ יידישן גייסט און אַ יידישן אינהאַלט. איינע פון די צען געבאָטן צ. ב. פון „סקויט" איז, אַז ער האַלט וואָרט. אונדז האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דאָס איז נישט גענוג און מיר האָבן דעם „געבאָט" פאַרביטן און ער האָט זיך געלייענט אַזוי: דער שומר האַלט זיין וואָרט ווי יפתח הגלעדי. מיר זענען געווען איבערצייגט אַז דאָס וועט זיין נענטער דער יידישער יוגנט און וועט פיל מער ווירקן דערציעריש. מיר האָבן געשאַפן אַ סך שפּילן, גענומען פון דער יידישער געשיכטע

„השומר" בשנת 1920, קבוצה מעורבת „שושנה" ו„לביא"

יושבים: שורה ראשונה:

יונג, ברקוביץ', וייסמן, שטרנברג, רפפורט משה

שורה שניה:

פפציה מרגלית, שוועבל אפרים, רחל קרניאל־לילנפלד

עומדים:

צאלר לאה'ס, רוטברגר (לקסר), צבי ריכטר, גוסטה ברקוביץ', אורבך לוי

און צוגעפּאַסט צום סקויטיזם. די קאָמאַנדאָ־באַפעלן זענען געגעבן געוואָרן אין עברית. די איינהייטן זענען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אין קבוצות. פיר קבוצות זענען געווען אַ „פּלוגה" און די גאַנצע פאָרמאַציע איז אָנגערופן געוואָרן „גדוד".

עס איז פאַר אונדז געווען אַ וווּנדערלעכע צייט, אַ צייט פון יצירה. מיר האָבן זיך אָבער דעמאָלט גאָר נישט אויסגעמאָלט אין אונדזער פאַנטאַזיע, אַז דאָס וואָס מיר טוען וועט זיך מיט דער צייט אַזוי אַנט־וויקלען און צעוואַקסן ביז אַרומכאַפּן גרויסע טיילן פון דער יידישער באַוווּסטזיניקער יוגנט.

מיר האָבן דערנאָך אויך געשאַפן די זעלבע אָר־גאַניזאַציע פאַר מיידלעך. אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, וואָס האָבן נישט אויפגענומען מיט צו פיל כימפּאַטיע די נייע אָרגאַניזאַציע, האָבן איצט נאָך מער באַקעמפט אונדזער באַוועגונג אונטער דער לאָזונג: „יינגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען"...

די גימנאַזיע־יוגנט האָט זיך אין אַלגעמיין וואָ־רעם אָפּגערופן, צו אונדזער „השומר הצעיר"־אָרגאַ־ניזאַציע, כאָטש עס האָבן נישט געפעלט קעגנער אָדער סתם ציניקער. עס איז אָפט מאָל געווען רירנד צוצוזען, ווי קינדער פון אַסימילירטע היימען, ווו מען האָט אין דער היים גערעדט פויליש, האָבן זיך באַמיט צו רעדן יידיש, צו לייענען און שרייבן יידיש. אַזוי ווי אין פּראָגראַם זענען געווען איינגעשלאָסן פאַר־שידענע ליטעראַרישע שאַפונגען, וועלכע דער יוגנט־לעכער האָט געמוזט האָבן דורכגעלייענט, כדי דורכ־גיין די פעריאָדישע עקזאַמענס, האָט האַרציק־קאָמיש געקלונגען אין זייער מויל די אָדער אַנדערע שאַפונג פון שלום עליכם.

די יוגנט האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן, אָבער גאָר אַנדערש איז געווען די באַציִונג פון די עלטערן. מאַנכע האָבן אין דעם געזען אַ געפאַר, אַז זייערע קינדער וועלן פאַרנאַכלעסיקן דאָס לערנען און זיך סתם אָפּגעבן מיט „נאַרישקייטן". אַפילו די ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע „בני ציון" האָט אויך אין אָנהייב נישט פאַרשטאַנען צו וואָס מען דאַרף אָט די אַלע „קינדערשע שטיק". אַנדערע עלטערן ווידער האָבן אין דעם געזען עפּעס „נישט קיין יידישע זאַך", עפּעס אַ שפּיל פון סאָלדאַטן און א. וו. עס זענען אָבער

ראשי קבוצות של „השומר הצעיר" בשנת 1919

אָנפירער פון יוגנט־גרופּעס „השומר הצעיר" אין יאָר 1919

יושבים מימין לשמאל: שורה ראשונה: **ביברשטיין משה, לייבל חיים.** שורה שניה: **שובל אפרים**

שורה שלישית: **לאנדה גיציה, שובל שרצה, הלפרן ליאון, שפּיראָ ברײנה, פינקלמן סימה**

עומדים: **שטרנברג, שפירה, אנצר צבי, ויינרויב אסקה, קרפף יוסף, ויינרויב, שטרנברג, כהן פייגה, וואהרמן נחום**

אויך געווען אַזעלכע עלטערן, וועלכע האָבן געקוקט אויף דעם יוגנטלעכן פּרווו מיט גרויס סימפּאַטיע, אָבער זיי זענען געווען אַ קליינע מינדערהייט. די יוגנט האָט אָבער געוווּנען דעם קאַמף סיי מיט די עלטערן און סיי מיט די אָרגאַניזירטע ציונים. מיט דער צייט האָבן די ציוניסטן געביטן זייער מיינונג צום גוטן און זייער באַציִונג צו דער נייער יוגנט־באַוועגונג, איז געוואָרן זייער אַ וואַרעמע.

מיר האָבן זיך נישט באַגנוגנט מיט דער אָרגאַ־ניזירונג פון „השומר הצעיר", נאָר אין טשאָרטקאָוו, און מיר האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אָפּטיילונגען אויך אין די שכנותדיקע שטעטלעך.

דערווייל איז אויך אין קראָקע אַנטשטאַנען אַזאַ באַוועגונג ביי דער דאָרטיקער יוגנט און אין אַנדערע שטעט זענען אַנטשטאַנען גימנאַסטישע יוגנט־פאַר־איינען. צוליב דעם וואָס לעמבערג איז געווען די הויפּטשטאָט פון מזרח־גאַליציע, האָבן אַלע אַנדערע פּונקטן ממילא זי באַטראַכט פאַר דער נישט־גע־קרוינטער צענטראַלע. אין לעמבערג איז טאַקע אַנט־שטאַנען די אידעע צו צענטראַליזירן אַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן אַ צוזאַמענפאָר קיין לעמבערג. אין דער שפּיץ פון דער באַוועגונג זענען געשטאַנען עלטערע ציוניסטן, ווי ד"ר שטערנער ע"ה, און אינזשיניער קראַך ע"ה. עס האָט געדאַרפט פאָרקומען אין דער פאָרעם פון אַ זעקס־וועכנטלעכן קורס פאַר אָרגאַניזאַציע און אויס־בילדונג. דאָס איז געווען זומער־צייט אין יאָר 1913.

קומענדיק צוריק קיין טשאָרטקאָוו פון דעם צו־זאַמענפאָר, ווו איך בין געווען אַ דעלעגאַט, האָב איך צוזאַמען מיט אַנדערע חברים, צווישן זיי אַברהם שור, געגרינדעט אַ גימנאַסטיק און ספּאָרט־פאַריין „דרור". די אָרגאַניזאַציע האָט אַריינגענומען מיט־גלידער אויך פון דער נישט־שטודירנדיקער יוגנט. און זי האָט זיך שנעל צעוואַקסן. אַלס היים פאַרן „השומר הצעיר" און „דרור" האָבן מיר געדונגען אַ הויז אין וועלכער עס איז פריער געווען אַ פאַבריק. דער לאָקאַל האָט זיך זייער געפּאַסט פאַר אונדזער אַרבעט.

דער ענטוזיאַזם פון דער יוגנט האָט גובר געווען אַלע שטערונגען און שוועריקייטן און די „השומר הצעיר"־באַוועגונג האָט פאַרכאַפּט די יידישע יוגנט וואָס האָט אין אירע רייען באַקומען אַ גלענצנדע געלעגנהייט פאַר גייסטיקער און פיזישער אויסלעבונג. אַ גרויסע צאָל חברים זענען עולה געווען קיין ישראל, און די אַנדערע וועלכע זענען צוליב פאַר־שידענע סיבות פאַרבליבן אין גלות, האָבן זיך אַק־טיוו באַטייליקט אין יידיש־געזעלשאַפטלעכן און ציו־ניסטישן לעבן. דער „השומר הצעיר" איז דעמאָלט געווען נישט מער ווי אַ דערציערישע ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג פון דער שטודירנדיקער יוגנט, און „דרור" איז געווען אַ ספּאָרט־פאַריין פאַר דער יוגנט פון אַלע שיכטן.

דער אויסברוך פון דער מלחמה אין אויגוסט

„השומר הצעיר" 1926 בטיול

1914, האָט אָפּגעשטעלט די טעטיקייט, אָבער באַלד ווי די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט, אָרגאַניזירט זיך אויף דאָס נייַ דער „השומר הצעיר". אָבער דער ספּאָרט־פאַריין „דרור" האָט מער נישט באַנייט זיין טעטי־קייט. מיר און נאָך אַנפירנדיקע חברים איז אויסגע־קומען מיסצומאַכן די מלחמה ווי סאָלדאַטן, און צו־

חותמת „השומר הצעיר"

ריקקומענדיק אַהיים האָבן מיר באַשלאָסן אַז דער „השומר הצעיר" דאַרף אַריינגעמען אויך נישט־שטודירנדע יוגנט. צוליב דער קעגנערשאַפט פון גע־וויסע חברים האָבן מיר זיך אָרגאַניזירט אין אַ באַ־זונדערער באַוועגונג, וועלכע האָט געפירט איר אַר־בעט אויף יידיש. אין אַ צייט אַרום האָבן מיר זיך ווידעראַמאָל פאַראייניקט אין איין איינציקער באַ־וועגונג.

די פּאָלאַקן האָבן איבערגענומען די מאַכט און אַזוי ווי קיין אַנטיסעמיטיזם האָט נישט געפעלט, האָט מען אָנגעהויבן פאַרפאָלגן די שומרים. עס זענען אַרעסטירט געוואָרן חברים פון דער באַוועגונג און די אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט איז געוואָרן אַלע מאָל שווערער, דערנאָך כמעט ווי אוממעגלעך.

איך האָב דאָ געפּרוווט איבערגעבן איינצלנע מאָמענטן וועגן דער אַנטשטייונג און די ערשטע יאָרן פון דער באַוועגונג, וואָס איז דערנאָך געוואָרן די ריזיקע חלוצישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט אַרומ־געכאַפּט צענדליקער טויזנטער יוגנטלעכע און זיי געגעבן אַן אינהאַלט אין לעבן און אַ שותפות אין פאַרווירקלעכונגס־פּראָצעס פון ארץ־ישראל־אויפבוי.

דב זיידנברג

חקלאות והכשרה במחוז צ׳ורטקוב

כתוצאה מהמדיניות הכלכלית הליברלית של הקי־סרות האוסטרית־הונגרית הוקמו בגליציה, שהיתה נפה של הקיסרות, הרבה חוות ומשקים שעיקר התפתחותם באיזורה המזרחי של גליציה. במחוז צ׳ורטקוב היו בעלי־משקים עשירים שניהלו בעצמם את עניני החוות והיו חקלאים מנוסים בהרבה שטחים ובעיקר בגידול בקר ליצוא. מהמשפחות העשירות שעסקו בחקלאות ידועות: משפחת ברגמן שמשקם נמצא באזור צ׳ורטקוב; משפחת ויטשקה, משפחת קליין, משפחת שטקל, ושמריהו מלצר באזור טלוסטה; מש־פחת בוק וקימלמן באזור קופיצ׳ינצה ועוד.

רב יותר היה מספר החוכרים שחכרו מאת ה„פריצים" הפולנים חוות שלימות ומשום כך הפכו לאנשי חקלאות. נזכיר מהם רק כמה שמות: משפחות בילר, רובל, ויסברג, רגנשטרייף, גרינברג ועוד. בעלי־האחוזות והחוכרים היהודיים נהנו מאהדת שכניהם הלא־יהודים מאחר שהצטיינו בעבודתם, בישרם והיו ידועים בכל הסביבה כחקלאים מומחים ומנוסים. לא פעם אירע שהאכרים הפולנים השכנים היו באים אליהם לבקש עצה בשאלות חקלאיות.

באזור צ׳ורטקוב אנו מוצאים כמעט בכל כפר מיספר משפחות יהודיות שעיבדו כמה הקטרים קרקע משלהם או שדות שלקחו בחכירה. מספרם היה מצומצם ולאחרי מלחמת העולם הראשונה נטשו כמעט כל החקלאים היהודיים את הכפרים ועברו לגור בערים. ביחוד היה גדול מספר הפקידים היהודיים בחקלאות ששימשו כמנהלי משקים, מנהלי בתי־משרפות הי"ש וגזברים. היו הרבה יהודים שחכרו מה„פריצים" הפולנים את טחנות המים הכפריות ועיבדו חלקת קרקע קטנה כמשק עזר.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נוסדו בגליציה „ועדי־הצלה" שמומנו ע"י ה„דז׳וינט". גם בצ׳ורטקוב היה פעיל ועד דומה בראשותו של העסקן הידוע ד"ר יוסף קימלמן. הועד הושיט עזרה לעניי העיר והתעניין בחקלאים היהודיים ע"י כך שהעמיד לרשותם אמצעים כספיים ניכרים לבסס את המשק החקלאי היהודי. הועד

שיתף פעולה עם ההסתדרות הציונית ותרם הרבה להדרכת חלוצים שהתכוננו לעלות ארצה. המהנדס תפוח והגנן ברייאר עמדו בראש פעולת ההכשרה כמדריכים חקלאיים והיו מבקרים בכפרים ומיעצים בענפי המשק השונים. יש להזכיר את שמותיהם של מדריכי־הנוער צבי שכר, ליבליך ושטרן. האירגון „עזרה" בראשותו של יעקב שטקל הושיט גם הוא יד עוזרת לבני הנוער שהכשירו עצמם לעלות כחלוצים ארצה ותרם להוצאות הדרך. נקודות הכשרה נוסדו גם בחוות יהודיות ולא־יהודיות שתרמו הרבה להכ־שרתם החקלאית של בני הנוער שהתכוננו לעליה חלוצית.

בתקופה ההיא נוסדה בצ׳ורטקוב הסתדרות חק־לאית בשם „איכר", בראשותו של ד"ר קרוה ובעז־רתה הפעילה של הגברת שרצי שובל. משפחת ברגמן מביאלה מסרה לאירגון כמה הקטרים קרקע בסביבות צ׳ורטקוב ושמה נוסדה חוות הכשרה חלוצית. בגליציה המזרחית הוקם בית ספר חקלאי גדול שהדריך את הנוער היהודי בידע חקלאי לקראת עלייתם ארצה.

בארץ פגשתי בכמה קיבוצים ומושבים את בני עירנו ומחוזנו שקיבלו את ראשית הכשרתם החקלאית במשקים ובחוות החקלאיות בצ׳ורטקוב.

חקלאי יהודי בסביבת צ׳ורטקוב

אַ יידישער ערד־אַרבעטער אין טשאָרטקאָווער געגנט

יונה און (בודינגר), תל־יוסף

ראשית התנועה החלוצית בצ׳ורטקוב

ראשיתה של התנועה החלוצית בצ׳ורטקוב חלה בתחילת שנות העשרים. בתקופה ההיא קמו שתי תנועות נוער חלוציות: „צעירי־ציון" למבוגרים ו„השומר הצעיר" שחינכה את תלמידי בית־הספר לרעיון ההגשמה הציונית והקימה הכשרה חלוצית בסביבות העיר. יהודי תושב צ׳ורטקוב העמיד לרשות התנועה כמה עשרות דונם אדמה על יד הנחל „סרט" והזמין אגרונום להדריך את החלוצים בעבודות גן הירק. זאת היתה אחת ההכשרות החלוציות החשובות במזרח גליציה. הייתי החלוצה היחידה בחווה זו ועסקתי יחד עם כמה בחורים בעיבוד הגן, וכעבור כמה חדשים — לפני עלייתנו ארצה — זכיתי לקצור את היבול הראשון, ירקות שגידולן מהיר, כמו: חסות למיניהן, בצל ירוק, צנונית, תפוחי אדמה וגם פרחים.

לא אשכח את החוויה העמוקה באיסוף היבול הראשון מפרי עמלנו. להצלחתנו היה הד רב והידיעה היכתה גלים בקבוצות הנוער החלוציות הרבות שהת־אר׳גנו לעליה. מכל ערי הסביבה באו לבקר אותנו ולראות את הפלא ולהסתכל בבת שידעה לעבוד בחקלאות שכם אחד עם הגברים. באותם הימים הגיעה לצ׳ורטקוב יהודית מלץ, בתו של מנהיג ציוני מלבוב, שגמרה כמה פקולטות באוניברסיטה והחליטה להצטרף להכשרה ולעבוד אתנו לפני עלייתה ארצה.

ההישג החינוכי היה בכך שכל התלמידים שהש־תייכו לתנועת „השומר הצעיר" באו פעם בשבוע עם מדריכיהם להכשרה ואני הייתי מארגנת את עבודתם.

עלי לציין כי עבודתי בהכשרה החלוצית עיצבה את דמותי לאהוב את עבודת־האדמה והטבע. מכאן ראשית היניקה והנטייה לגידול ירקות שלא חדלתי ממנה עד היום הזה. בארץ קשרתי את חיי לענף חקלאי זה בו עבדתי וריכזתי את גן־הירק משך 36 שנה במשקי תל־יוסף בסיפוק רב ובהצלחה.

הייתי בקבוצה החלוצית הראשונה מצ׳ורטקוב שעלתה לארץ־ישראל. לדאבוני אינני זוכרת את שמות החברים שעלו אתי, פרט לשנים: שפירר וזוננשיין. האחרון מתגורר בירושלים. בקבוצה זו היו ששה חלוצים ואני הבת היחידה. ידוע לי שרובם עזבו את הארץ. לא קיימתי מגע קבוע אתם. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שלא הקימונו אירגון אינטימי כדוגמת קבוצות אחרות. טבעי הדבר שחיפשתי קשר עם קבוצות אחרות ומצאתי אותו בקבוצת בוצ׳ץ׳. עזבתי את צ׳ורטקוב בסוף יוני 1920. נסענו דרך בודפשט לוינה. כאן שהינו חמשה שבועות עד שהמשרד הארץ־ישראלי הסדיר את נסיעתנו באנית־משא ושמה „אבציה". הגענו ליפו בשישי לספטמבר 1920. ביפו ביליתי כמה ימים. כשנוסד גדוד השומר־הצעיר „שומריה" בכביש חיפה־ג׳דה הלכנו לעבוד בחלקת כביש בקילומטר העשירי. המחנה הוקם בסביבה עליו מתנוסס היום משק יגור. עבדתי בכביש תשעה חדשים. לאחר מכן עברתי לגדוד עבודה בראש־העין על יד פתח־תקוה. עבדתי עם עוד חברות ומאות חברים בהתקנת מסילת־ברזל להובלת פרי־הדר לנמל. עם כיבוש עמק־יזרעאל עליתי עם פלוגת הגדוד להתישבות בתל־יוסף. מיום הווסד המשק ועד היום אני ומשפחתי, בעלי, שתי בנותי וששה נכדים ונכדות חיים בו. אני תקוה שהם הדורי רעיון הקבוצה וימשיכו ללכת בדרכנו.

פלוגת „החלוץ" בשנת 1924 בראשותו של צבי מיידאַנק

„החלוץ"־גרופע אין יאָר 1924 אונטער דער אָנפירונג פון צבי מיידאַנעק

מימין לשמאל: שורה ראשונה: פיירשטיין, — —. שורה שניה: — —, גולדהאַבר, ציפורה גייזלר (מיידנק), דוד שווייגר
שורה שלישית: אוירבאַך דוד, ברנהולץ נתן, וולף, צבי מיידאַנעק, בוימער, — — —
שורה רביעית: גייזלר, שטרנבערג הניה, — — — — — — שורה חמישית: מלדר פנקה

משה מוזר

התנועה החלוצית ותנועות הנוער החלוציות בצ׳ורטקוב

התנועה החלוצית ותנועות הנוער החלוציות הן הענף הצעיר ביותר בתנועת התחיה היהודית והציונית בצ׳ורטקוב. מה שציין את תנועת הנוער החלוצית הוא שהיא היתה התנועה הפרוגרסיבית והמהפכנית ביותר בתוך התנועה הציונית לא בלבד מבחינה אי־דיאולוגית אלא גם הלכה למעשה: היא הטילה על חבריה את מצות ההגשמה האישית. רבים היו הצעי־רים והצעירות בעירנו, וכן בערים אחרות, שהפסיקו את לימודיהם בגימנסיות, או שעזבו את עיסקי הוריהם במסחר ותיווך ויצאו להכשיר את עצמם פיזית, רוחנית וגם מבחינה חברתית לחיים החדשים והקשים שציפו להם בארץ ישראל. בקרב חברי התנועה קיננה תחושה שסיכויי העתיד היהודי בגולה קלושים וטומ־נים בחיקם כשלונות ואסונות להמוני היהודים. נוסף לכך השתלטה בליבותיהם אי השלמה עם החיים הקלוקלים של ההווי הגלותי ודרכם החלוצית היתה התמרדות נגד המציאות העכורה של עמק הבכא הגלותי. נציין שאם חיים אתנו כיום בישראל מאות יוצאי צ׳ורטקוב יש להודות על כך לתנועה החלוצית בעירנו. הודות לה ניצל חלק חשוב מהנוער הצ׳ורט־קובאי, ואתם ובזכותם הוריהם וקרוביהם, מהשואה האיומה שפקדה את עמנו.

ברצוני לתאר איך קמה התנועה החלוצית המ־פוארת בעירנו שחינכה מאות צעירים ללכת בדרך ההגשמה האישית לארץ ישראל ולשרוף את כל הגש־רים הקושרים אותם לחיי הגלות.

היה זה בשלהי מלחמת העולם הראשונה. הילדים היהודים בצ׳ורטקוב היו מתארגנים בקבוצות לוחמות לפי כללי המאבק הצבאי שעיניהם ראו בקרבות על עירם שעברה כשש פעמים מיד אל יד. אחר כך באה תקופת התגוננות והתמודדות עם ילדי „הגויים״. זוכר אני שבאותה תקופה של ילדותנו התארגנה בעירנו קבוצת חלוצים ראשונה שהכשירה את עצמה בעבודות חקלאיות אצל חוואי יהודי בסביבת צ׳ורט־קוב. היתה זו תקופת העליה השלישית. אנחנו הצעי־רים היינו להוטים לבקר אצל החלוצים למרות שידענו שהדרך לחווה היא הרת־סכנות בגלל ה„שקצים״ מערי הסביבה שהיו מתנפלים עלינו, אולם קיבלנו עלינו את הסיכון ובלבד ליהנות מהתענוג לבלות בחברת החלוצים.

כשצ׳ורטקוב נכבשה על ידי הצבא האדום נמצא כבר חלק מהחלוצים בדרכם לארץ ישראל, אולם רבים אחרים טרם הספיקו לעלות. היה זה בשנת 1921. יום אחד הופיע בחווה איש הצבא האדום מטעם ה„רבקום״ (הועד המהפכני) בלוית ראש הכפר הסמוך ולאחרי שסימן את גבולות החווה וללא כל הליכים פורמליים וביורוקרטיים, נמסרה החווה לידי החלוצים כרכושם. אמנם, הצבא האדום ידע איך להגשים מהפכה חקלאית באופן הפשוט והיעיל ביותר.

צ׳ורטקוב היתה תחת כיבוש הבולשביקים שלושה חדשים בלבד. כשהצבא הפולני נכנס לעירנו, התחילו מיד התיגרות עם ה„שקצים״. זוכר אנוכי כעין התגוששות בין דוד וגלית של בחור יהודי נגד „שגץ״ גדול שגרמה לכולנו הרבה נחת לאחרי נצחון הצעיר היהודי.

העליה של החלוצים הראשונים מהחווה הניחה את היסודות להתפתחותה של תנועה חלוצית גדולה ותנועות נוער חלוציות בעירנו. הנוער בימים ההם שינה בכלל את דמותו. בכיוון זה השפיעה גם רוח הספורט שחדרה לרחוב היהודי בתקופה ההיא. השפעה ברוכה נודעה גם לקואדוקציה, בפגישה הידידותית והחפשית של בנים ובנות בחברת הנוער. וכגולת הכו־תרת של השינוי הרב שחל באוירת העיירה יש לציין את הצמא הגדול שתקף את הנוער העיירתי לידע ולהשתלמות בעיקר במדעי היהדות. הנוער הצ׳ורט־קובאי למד בשקידה עברית, היסטוריה ישראלית וספ־רות עברית. הספרים היו עוברים מיד ליד והדור הצעיר למד תורות חדשות והתחיל לחתור לגיבוש השקפת עולם עצמאית. מאותה שעה החל בקרב הנוער תהליך התפכחות והשתחררות מכבלי הדת ומצוותיה המיושנות ורצועות התפילין חדלו לכבול את ידינו ומוחותינו. בתנועה זו בשלו התנאים לתו־פעה החברתית הנהדרת של תנועת החלוץ בעירנו.

בהתפתחות החלוץ ניתן להבחין שני שלבים: השלב הראשון חל בתקופת העליה השלישית. מצד אחד הלהיבה את המיעוט היהודי האוטונומיה הלאו־

מית הפרסונלית, שהשלטון האוקראיני, שהוקם לרגל התפוררותה של הממלכה האוסטרית, העניק למיעוט היהודי. שפת היידיש השיגה מעמד רשמי, ולקהילה היהודית הוענקו סמכויות חילוניות נרחבות. החיים הציבוריים היהודים הצטיינו בערנות רבה, קמו מפ־לגות פוליטיות, התפתחו זרמים אידיאולוגיים ונת־ארגנה אפילו תנועת אמנציפציה של נשים עם רשימת בחירות עצמאית. מצד שני עוררה הצהרת בלפור בעירנו, כמו בכל הישובים היהודיים, התלהבות רבה וכולם תלו תקוות גדולות ומופרזות על גאולה הקרובה לבוא. היהודים גילו אהדה רבה למעצמה האנגלית והתנועה הציונית כבשה בתנופה רבה את הרחוב היהודי בעירנו.

היתה זו השעה המתאימה ביותר לשינוי־ערכין בקרב הנוער היהודי ואמנם בפעם הראשונה בתול־דות יהודי צ׳ורטקוב קמה תנועת הנוער היהודית „השומר הצעיר" שבין לילה הפכה לתנועת נוער המונית. בימים הראשונים נשאה אופי ציוני כללי ומטרותיה היו חינוך לאומי וספורטיבי, פעילות סקויטית, לימוד השפה העברית, היסטוריה יהודית וגיאוגרפיה של ארץ ישראל. תנועת „השומר הצעיר" בצ׳ורטקוב לא ידעה בתקופה הראשונה מאבק על גיבוש אידיאולוגי או חברתי וגם לא הטילה חובת עליה על בוגריה.

באותם הימים בערך קמה גם תנועה חלוצית של נוער מבוגר שנסחף באורח ספונטני באוירה הכללית של אמונה בגאולה לאומית מידית בארץ ישראל. רבים מבני הנוער שהיו מוכנים לעלות לאלתר הגיעו לצ׳ורטקוב עם משפחות הפליטים של יהודי אוקראינה שברחו מפני פרעות קלגסיו של פטלורה. רבים מהם כבר היו חלוצים מאורגנים במקומות מושבותיהם הקודמים. התנועה הזאת פעלה ללא מסגרת אירגונית קבועה וללא קו אידיאולוגי מנחה, ונשאה על גלי ההתלהבות הכללית בלבד.

כיבוש גליציה המזרחית על ידי הפולנים שם קץ לאוטונומיה היהודית תחת שלטון האוקראינים. החלה תקופה של רדיפות על התנועה הלאומית היהודית. באותו זמן פרצו פרעות יפו והעליה הופסקה לפי פקודת הממשלה המנדטורית. התפתחות זו בגליציה והמצב החדש שנוצר בארץ ישראל הנחיתו מכה קשה על התנועה החלוצית והשומרית. חלק מהחלוצים ירדו מהארץ וחזרו לעירנו ועובדה זו דכאה אפילו את המשולהבים ביותר מחברי החלוץ ו„השומר הצ־עיר". הרגשת אכזבה ואזלת יד השתררה בחוגי הנוער ואת מקומה של ההתלהבות הראשונה ירש הדיכאון החברתי.

שלב חדש בהתפתחות התנועה החלוצית החל עם ראשית העליה הרביעית כתוצאה מהמדיניות הכלכלית האנטי־יהודית של שר הכספים הפולני גרבסקי. בשנים ההם כבר התאושש הישוב היהודי בארץ וחלה הת־קדמות ניכרת בבנין המולדת למרות המדיניות העו־ינת של ממשלת המנדט הבריטית. תנועת החלוץ קוממה את הריסותיה, הפעם — על יסוד מוצק יותר. הפעולה האירגונית שנעשתה הפעם בקפדנות נתנה את אותותיה החיוביים. בכל עיר ועיירה קמו סניפים

הנגר בן־ציון ולדמן עם פועליו החלוצים בחצר הנגריה
דער סטאָלער בן־ציון וואַלדמאַן מיט זיינע חלוצים־אַרבעטער
יושבים מימין לשמאל: פסח גולדהבר ז"ל, ישראל רפפורט, בן־ציון ולדמן, גוטספלד ישראל, מרדכי שכטר
עומדים: — — —, שטקל, — — —

מאורגנים ובראשם הנהגות נבחרות בפיקוח מרכז התנועה שנמצא בלבוב שהיה בעל השפעה ופרסטיז׳ה רבה, כי נבחר בועידות ארציות שכונסו מפקידה לפקידה.

גם בעירנו אורגן מחדש סניף החלוץ שהכה מיד שרשים והתפתח יפה. הסניף המקומי ואתו הנוער עברו תהליך של גיבוש אידיאולוגי בהדרכתו של המרכז ובהשראת תנועת הפועלים בארץ המאורגנת בהסתדרות הכללית של העובדים העברים והתנועה הקיבוצית על ידי שליחים בעלי השפעה ומרץ שביקרו אצלנו מזמן לזמן.

גם תנועת „השומר הצעיר" התנערה לחיים חדשים. היא עזבה את דרכה כתנועה לאומית סקויטית כללית ונקטה עמדה פוליטית וחברתית ברורה על ידי גיבוש אידיאולוגי והעלתה את משימת ההגשמה החלוצית כתפקיד ראשוני. מבחינה אירגונית היתה קשורה לתנועת החלוץ. בעירנו קמה לאחר מכן

תנועת נוער „גורדוניה" שגם היא חייבה את חבריה המבוגרים בהגשמה אישית וחויבו להיות חברים בסניף החלוץ המקומי. כן התארגנה קבוצת חלוצים דתיים שלאחרי תקופה קצרה של קיום עצמאי הצטרפה לסניף החלוץ הכללי. תנועת „השומר הצעיר" בצ'ורט־קוב, הודות לותק שלה, המסורת רבת השנים מבחינה אירגונית וחינוכית, גיבושה החברתי וחומר האנושי המעולה מבחינה אינטלקטואלית, קבעה לעצמה עמדה הגמונית בסניף החלוץ והדריכה אותו מבחינה חינוכית ואידיאולוגית. החיים החברתיים בסניף היו סואנים והתנהלה עבודה חינוכית שטתית לאור המטרה של עליה ארצה וחיי עבודה של פועל בעל הכרה מעמדית בעיר או בקבוץ. מדי שנה יצאו חברים למקומות הכשרה בחוות בסביבות צ'ורטקוב, שם למדו עבודה חקלאית והסתגלו לעבודה גופנית. מקומות הכשרה אלה שימשו גם לגיבוש גרעינים קיבוציים טרם עלייתם ארצה.

השפעה רבה נודעה לקבוצות החלוצים שעבדו כחוטבי עצים בעירנו. עבודה זו שנחשבה כבזויה ביותר הועלתה על נס ודווקא בוגרי הגימנסיה הפגינו על ידי כך את המהפכה הכבירה שחלה ביחסם האישי לעבודה הגופנית ובעת ובעונה אחת הוכיחו כי עומ־דים הם במבחן ההגשמה. זכורני, היחס המוזר של תושבי העיר אל החלוצים המשונים האלה שלדעתם „הרסו" במו ידיהם את עתידם וחייהם.

לסניף החלוץ בצ'ורטקוב נודעה השפעה ניכרת על סניפי החלוץ בעיירות הקטנות בסביבה ומבחינה אירגונית היתה צ'ורטקוב מרכז האיזור. בעירנו תוכננה עבודה אירגונית חינוכית וחברתית אינטנסיבית בעיי־רות הסביבה. הסניפים בוקרו תכופות ונערכו הרצאות שיחות, טיולים, מיפגשים וכינוסים. הסניפים האלה שמשו כמרכזים לחיפוש מקומות עבודה לפי עונות השנה בחוות החקלאיות.

בסיכום ניתן, ללא כל הפרזה, לציין שהתנועה החלוצית והשומרית בצ'ורטקוב הנה אחת הפרשיות המזהירות ביותר בתולדות עירנו ובתנועה הציונית שלה.

דוב השילוני

ההכשרה הראשונה בצ'ורטקוב

על שפת הנהר סרט באחוזה שהיתה קנינו של אבי החלוצים הלל הויזנר ז"ל, נוסדה בשנת 1919 נקודת הכשרה לחלוצים שהתכוננו לעלות ארצה. קבוצת בחורים בגיל 18—20 חרשה וזרעה את השדות ואף אספה יבול יפה ועזרו להם חניכי „השומר הצעיר" שהיו עדיין בגיל בית הספר. זכורני שמעשה החלוצים לא מצא חן בעיני הגויים השכנים לחוות ההכשרה. גידופים וקללות הושמעו משני הצדדים (הנהר הפריד בין הניצים) ולעיתים היינו עדים להטלת אבנים הדדית, אך לידי תגרת ידים לא הגיע הדבר ובמרוצת הזמן, כאשר השדות הניבו יבול מבורך, החלו האכרים השכנים להתיחס בכבוד לחלוצים הצעירים. במקום נמצא צריף עם כלי עבודה ובלילות אורגנה שמירה קפדנית ע"י הבחורים שלנו. מיפעל ההכשרה היה בשביל הנוער מעשה מהפכני וחוויה רבת־רושם. הנלהבים שבהם ראו את עצמם בדמיונם כשהם חורשים את אדמת ישראל. מן הראוי לציין בשמותיהם את החלוצים הראשונים, אם כי בחלקם הגדול לא החזיקו מעמד אחרי עלותם ארצה ורבים חזרו לצ'ורטקוב או היגרו לארצות רחוקות. ואלה שמותיהם: (עד כמה שזכור לי) איזי פסלר, דוגי שפירא, מרדכי רט, אייזיק ריכטר, מוקי קלישר, מוטיל בוג, (אלוני) מוטיל ברגר, (הררי) שמואל הלר ז"ל, אחיו של ד"ר הלר (מת באופן טרגי בהיותו בשמירה בקיבוץ יגור ב־1952), בני זילברג, איזי פייארשטיין. בשנת 1923 עלו אפרים גיזלר ז"ל, ברוך דג ז"ל, בן־ציון שפירא יבל"א, גדליה שטוקמן, מרדכי זילברג, אהרן אלטמן ז"ל, אריה גולדהבר, אברהם קירמאיר ז"ל, ועליהם עברו כל התלאות של הימים ההם. פרשה מיוחדת ומופלאה היא עלייתו של הלל הויזנר הנזכר לעיל. אדם זה שהיה איש אמיד בצ'ורטקוב מכר את רכושו ועלה לארץ־ישראל בראשית 1921. בדרכו לארץ פרצו מאורעות מאי, והמשפחה נתקעה בוינה, אחרי צפיה

ותלאות של חדשים אחדים הגיעה המשפחה לארץ בסוף 1921. שרר אז חוסר עבודה גדול, והלל שהיה כבר קרוב לשישים קנה בשארית כספו סוס ועגלה והוביל חמרי בנין לבנינים שהקימו אז בתל־אביב. באותו זמן נוסדה המושבה כפר חטין ע״י טבריה והמשפחה עלתה שם להתישב על הקרקע, אולם הוא לא יכול לעמוד בתנאים הקשים ונפטר כעבור שנתיים. בנו יחידו היה חניך הגימנסיה „הרצליה" וכעת הוא רופא באיטליה (אולם אזרח ישראלי וכל שנה או שנתיים בא לארץ). גדעון הויזנר פרקליט המדינה לשעבר הוא בן אחיו של הלל הויזנר המנוח היו לאחר מכן הכשרות רבות בצ׳ורטקוב ובסביבתה בחקלאות ובחרושת, אולם להכשרה הנזכרת שמורה זכות ראשונים ושימשה כדוגמא להכשרות שבאו אחריה.

אריה שטקל

תנועת „הנוער הציוני" בצ׳ורטקוב

צ׳ורטקוב היהודית היתה עיר מפורסמת בגליציה. פרחה בה תרבות יהודית היו בה בתי ספר, בתי כנסת, מוסדות ציבור, ותנועה ציונית על כל גוניה.

בשנת 1933 הצטרף לכתתנו בגימנסיה הפולנית בחור צעיר מלא מרץ ויוזמה מהעיר טלוסטה על יד צ׳ורטקוב, שמו היה צבי קרמר. תמים־דעים עם דוד זילברבוש יבל״א בדבר הצורך להקים תנועת נוער ציונית, הוא בא בדברים בענין זה עם אהרן מרגלית, שמעון ברנדה, מוניו וינד ז״ל, מרדכי פישר יבדל לחיים ארוכים ואתי. ככה נוסד קן של „הנוער הציוני", תנועה שלא היתה קיימת עד אז בצ׳ורטקוב.

הימים היו ימי ממשלת קוץ. האנטישמיות היתה בעיצומה. בבית ספרנו היתה אסורה השתייכות לתנועה

קבוצת יוצאי תנועת „הנוער־הציוני" בצ׳ורטקוב

מימין לשמאל: שורה ראשונה: יוזק ברנקנופף, פולה פיירשטיין, ינק נויברגר

שורה שניה: טולקה פרשקו, טאובה שכטר, שטעקל אריה, חוה טורטון, יוסף יוצ׳עס, אורבאך דורה, פרימקה שטרנברג, אלק זילברבוש

שורה שלישית: גלזר אריה, חיוטה ברנדה, ליניאל, אסקה מנצ׳ר, בוניו ברנקנופף, רגינה מלצר, ארנולד מרגוליס

שורה רבעיעת: מלכה בוירשטיין, — —, לילי ברכר, — —, ——

איזושהי. מי שנתפס, כמו צבי קרמר או רגינה מלצר תבדל לחיים ארוכים, היה צפוי לגירוש מיידי מבית־הספר.

בשנת 1934, אחרי שסיימנו את בית־הספר יכולנו לפעול ללא כל הגבלות. שכרנו אולם ונבחרה הנהגה, שהרוח החיה שבה היה אחרון מרגלית, שהקדיש ימים ולילות למען התנועה.

התנהלה פעילות ענפה, הרצאות, קורסים לעברית, איסוף תרומות לקרן הקימת, הפצת השקל הציוני, מחנות קיץ, רכישת חברים חדשים וכו׳. במרוצת השנים התחלנו לראות פרי בעבודתנו. מספר החברים גדל והקיף בני נוער מכל השכבות. נמצאו גם מועמדים להכשרה חלוצית ולעליה.

נוסף לפלוגות הכשרה של השומר הצעיר, גורדוניה, דרור־פרייהייט, קמה פלוגת הכשרה של הנוער הציוני, שהשתכנה בבית בוויגננקה. על הפלוגה נמנו בחורים ובחורות מכל הסביבה, שעזבו בתים מסודרים ועבדו בכל עבודה פיזית, על מנת להכין את עצמם לחיי ארץ ישראל.

שנת 1935 היתה שנת עליה גדולה בתנועתנו. עלו ארצה חוה טורטון, אידה זיבנר ודבורה אוורבוך. לכל שכבות הנוער חדרה ההכרה שהציונות החלוצית היא הפתרון היחידי לעתידם. רבים מחברינו רצו לעלות ארצה ואין ספק שרבים היו מגשימים את חלומם, אילמלא השואה האיומה שפקדה את עמנו. נזכור אותם לעד.

יעקב דובובי

תנועת „מזרחי" בצ׳ורטקוב

ראשיתה של תנועת „המזרחי" — בביקורו של הלל שפרבר בצ׳ורטקוב, בתקופת שלטון האוקריינים בגליציה המערבית. מר הלל שפרבר השפיע במיוחד על הנוער שלמד בבתי־המדרש וקרבם בנאומיו לרעיון הציוני.

בתקופה זו גאה גל התלהבות לרגל הכרזת הצהרת בלפור וכולם גילו כוננות רבה לפעול למען הרעיון הציוני הגואל. תנועת „המזרחי" היתה תוצאה מהתפתחותה של התנועה הציונית גם בקרב הציבור הדתי.

בין ראשוני הפעילים של התנועה נמנו י. ש. שפירא, הלל הויזנער, קהת גסטבויער, דובובי, קלירספלד. זלמן שכטר, אהרון דג (פיש) ז״ל, שמחה דג ועוד. בין אלה שהשפיעו על החוגים הדתיים שיתקרבו לציונות, היה הרב מחורוסטקוב משולם רוט וכמו כן לייבוש וסרמן.

בשנת 1920 שכרנו מועדון בביתו של גייזלר ושם פעל אתנו הסופר והדרמטורג אשמן עד עלייתו ארצה. במועדון למדו עברית בקורסים שהתקיימו פעמיים בשבוע. י. ש .שפירא היה מרצה לפני חוג שומעים על שמונה פרקים לרמב״ם ואפשר היה במועדון לקרוא את כל הספרות הציונית וגם עתונות.

כתוצאה מהפעילות המאומצת גדלו שורותינו ורבים מ„צעירי המזרחי" עלו ארצה. מראשוני העולים בשנת 1922 היה אהרון דג; אחריו, בשנת 1924, עלו יעקב דובובי ובשנת 1925 עלו שמחה דג וי. ש .שפירא.

תנועת „המזרחי" ובעיקר „צעירי־המזרחי" הקימו הכשרה בצ׳ורטקוב. אחת העבודות שביצעו חברי ההכשרה היתה הקמת גדר סביב בית־הקברות מתקופת מלחמת העולם הראשונה.

„צעירי־מזרחי" היו פעילים בועדים ציוניים ויעקב דובובי וקלירספלד ייצגו את התנועה בועד ה„קרן־קימת־לישראל". גם שמחה דג היה משך זמן מה נציג התנועה בועד זה. דובובי ייצג כמו כן את התנועה בצ׳ורטקוב כציר לועידה הארצית של „צעירי־מזרחי" בלבוב בשנת 1924. למרות שחוג „צעירי־מזרחי" מנה כעשרה איש, הרי השפעתו היתה ניכרת על החיים הציוניים בעיר. יצויין של. וסרמן עזר הרבה באירגון ובהפעלת החוג.

מאיר לוקר

הכשרה של „אגודת ישראל" בצ'ורטקוב

חרדי גליציה אשר הסתופפו תחת דגל „אגודת ישראל" עשו הרבה למען רעיון שיבת ציון גם בפעולות מעשיות.

בעיר קולומייה הוקם מרכז של התנועה בגליציה, בנשיאותו והנהגתו של דר. בן־ציון פסלר ז"ל, שהפעיל את כל הסניפים של „אגודת ישראל" בערים וביניהם גם את „אגודת ישראל" בצ'ורטקוב.

אחת הפעולות המעשיות שלהם היתה לשדל את הנוער החרדי האגודתי להתגייס ולצאת למקומות הכשרה ולהתכונן על ידי כך לעלות לארץ ישראל. בכל רחבי גליציה הוקמו חוגים אגודאיים ששומה היה עליהם לפעול להגשמת המטרה הנעלה הזאת. אנשי ציבור היו מבקרים בכל עיר ועיירה. נואמים ומבהירים את ערכה הרב של ההכשרה החרדית, באסיפות פומביות, אוספים כספים על ידי מס חדשי ובעזרת מגבית מיוחדת שנקראה „קרן הישוב".

הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בצ'ורטקוב הצטרפה למשימה הנכבדה הזאת ופעלה הרבה להגשמת הרעיון הלכה למעשה. מהסתדרותנו יצאו גם מגשימים שהיו החברים משולם שור הי"ד, ויבדל לחיים ארוכים הח' יוסף דרוקר־לוקר. הם יצאו להכשרה של „צעירי אגודת ישראל" בטלומטש, שהו שם ששה חדשים ומששימו תקופה זו עלו ארצה.

ההכשרה האגודאית לא היתה שונה במבנה שלה

חותמת מפלגת „אגודת־ישראל"

ובאירגונה ממקומות הכשרה אחרים, שפעלו בתקופה זו ברחבי פולין, אולם האוירה היתה שונה משום הליכות חיים מיוחדות של הנוער החרדי, התפלה בציבור, לימוד השעורים בצוותא, נוסף לשירה ורי־קודים חסידיים אחרי העבודה.

„צעירי אגודת ישראל"

מימין לשמאל: שורה ראשונה: יוסף לוקר הרב מרדכי מאיר, שמואל לאנדוי, אברהם אהרן שכטר, יוסף שכטר, משולם שור
שורה שניה: שלמה ריטל, ישראל נוסבוים, מאיר לוקר, שמואל נויברגר, מרדכי קליין, צבי גייזלר
שורה שלישית: מנדל שכטר, צבי גרובמן, שואל שכטר, דוד לברס

החבר משולם שור הי״ד עלה ארצה בשנת הרצ״ה. הוא הצטרף להסתדרות „פועלי אגודת ישראל" והשתלב בקרב אנשי המעש שבאו משורות מפלגה זו. כאיש המפלגה של הפועלים החרדים נרשם כחבר להגנה ולחם בעד שחרור המולדת ונפל על משמרתו.

הח' יוסף דרוקר־לוקר עלה ארצה בשנת תרצ״ו. גם הוא כחברו משולם שור, הצטרף לשורות „פועלי אגודת ישראל" בארץ ישראל ועבד בעבודות שונות ובסלילת כבישים במקומות המרוחקים והמסוכנים ביותר והיה גם פועל בנין. גם הוא התגייס להגנה ולחם במלחמת העצמאות של מדינתנו. כיום הוא גר עם משפחתו בחיפה.

יש לציין שמקום ההכשרה בטלומטש הוקם על אדמתו של ר' משה'לי ברגמן ז״ל ,שהיה מחשובי חסידי צ'ורטקוב.

מהחברים שהיו הפעילים ביותר בהסתדרותנו יש לציין את אברהם אהרון שכטר, מאיר דרוקר־לוקר, צבי גייזלר, מנדל שכטר ור' צבי בליי.

מרדכי רט

קורות נסיעה אחת

ברצוני לספר כאן קורות נסיעה אחת של קבוצת צעירים שברחו מצ'ורטקוב עירם על מנת להגשים את חלומם — להיות חלוצים בארץ ישראל. הייתי אחד מאותה קבוצה שמנתה שמנה עשרה איש, כאשר עזבנו בשנת 1920, את עיר מולדתנו יום לפני פלישת הבולשביקים.

המטרה היתה — ארץ ישראל.

נולדתי בשנת 1903 בצ'ורטקוב. בשנת 1917 התארגנה תנועת הנוער „השומר הצעיר" אשר נקראה בתקופה הראשונה „השומר הצעיר הסטודנטי". למרות שלא הייתי סטודנט, קיבלו אותי לתנועה והתחלנו ללמוד עברית. אני זוכר ששם מורנו היה פרוסט. היינו מאורגנים בקבוצות וזו שלי מנתה עשרה איש. ראש הקבוצה היה מנדל ליכטנהולץ.

לאחר שנה התארגנה בתוך „השומר הצעיר" תנועת „החלוץ". תנועה זו התפשטה אז בכל ערי ועיירות גליציה ואנו עמדנו בקשרים עם המרכז הגליצאי של התנועה. קבוצתי נבחרה כיחידה המתאימה לחברות ב„החלוץ" והתחלנו לפעול בתנועה כשאנו משתתפים באספות וגם עושים נסיונות להתקבל לעבודה במשקים חקלאיים. מר הויזנר מסר לנו שטח אדמה ושכרנו את האגרונום מר ברייאר, להדריך אותנו בעבודות שדה וגננות. לאחר מכן פתחנו חנות גדולה בבזאר למכירת התוצרת שלנו. בעונת החורף קבלנו ממר בילגריי בית וגינה ללמוד כל מיני עבודות חרפיות. פעילות זו נמשכה בערך שנתיים.

ביום אחד עצרה המשטרה את כל הציונים, ובתוכם גם אותנו השומרים חלוצים והושיבו אותנו בבית הסוהר. אני זוכר שהיכו אותנו וכך הפכנו להיות „אסירי ציון". הסבל הזה נגרם לנו בתקופה בה משל בכיפה הגנראל האלר האנטישמי וחייליו נקראו על שמו „האלרצ'יקים". בבית הסוהר בשלה ההכרה שעלינו לברוח לארץ ישראל בו ביום שנצא לחופש. הבולשביקים היו עלולים להכנס בכל יום העירה ואנו לא רצינו לחכות לבואם. כשהצלחנו איכשהו להתחמק מהמעצר, מיהר כל אחד הביתה, ארז מכל הבא לידו ובו בלילה ברחנו מצ'ורטקוב. נדברנו שמקום הפגישה יהיה בלבוב. ואמנם למחרת היום נפגשנו בבית משפחת פינקרפלד. ואלה שמות החברים: זוננשיין אפרים, ליכטנהולץ מנדל, פיירשטיין פרץ, ווינטר פישל. שטרודל אברהם, פישר מוניה, פינקלמן חצקל, שפירא אברהם, בודינגר יונה, רט מרדכי.

בברכת ה„חזק ואמץ" המסורתית יצאנו לדרך. לא היה לנו כסף והמעט שהיה לאחדים לא הספיק כלל לנסיעה כה ארוכה ועל כן נמשכה זו כחודש ימים, עד שהגענו לוינה. שם נפגשנו עם אקדמאים מצ'ורטקוב, שביניהם היו מרגולית וקרפ, שהחליטו ללכת לרבי מצ'ורטקוב ולבקש ממנו עזרה, כדי שנוכל להגיע לארץ ישראל. הרבי לא התנגד לכך וגם נתן לנו כסף. אינני זוכר כיום בדיוק את גודל הסכום שקיבלנו. כשהגענו לפרסבורג שבצ'כוסלובקיה, נשארנו

שם כשלושה חדשים. ישנו על הספסלים בגן הציבורי ועל ספסלי בית־הכנסת. התעכבנו כאן בגלל העובדה, שכאשר הגענו לפרסבורג, היו כבר כל המוסדות גדושים חלוצים מהקבוצות, שהגיעו הנה מכל רחבי גליציה, בדרכם לארץ ישראל.

לאחר נדודים ותלאות משך ששה חדשים ארוכים, הפליג קהל של שמונה מאות איש בשנת 1920, באניה הראשונה מטריאסט בדרכה לארץ. שם האניה היה „אבציה". הנסיעה ארכה ארבעה שבועות עד שהגענו ליפו בשעה שירדנו לחוף נגמרה פרשה ראשונה בחיינו והתכוננו מבחינה נפשית וגופנית להתחיל בפרק חיים חדש.

בהיותנו בראש פינה נפגשנו ביום הכיפורים עם שני אנשים מצ׳ורטקוב. האחד היה איכר, יהודי זקן אשר שמו אינו זכור לי ועבדנו אצלו במסיקת זיתים בעזרת מקל אשר בו חבטנו בעץ. היתה זו עבודתי הראשונה בראש פינה. הצ׳ורטקובאי השני היה שוטר המושבה, ששמו היה לייסטנר והיה מחובשי ספסלי ישיבת סלובודקה.

בערל שוואַרצבאַך

די פועלי־ציון באַוועגונג אין טשאָרטקאָוו

ביים סוף פון 19־טן יאָרהונדערט, מיט דער אַנטוויקלונג פון דער „חיבת־ציון"־באַוועגונג, און מיטן אויפקום פון פּאָליטישן ציוניזם און זיין מנהיג דר. בנימין זאב הרצל, האָט זיך געגרינדעט אויך אין טשאָרטקאָוו אַ ציוניסטישע גרופּע. דאָס איז געווען איינע פון די ערשטע אָרגאַניזירטע ציוניסטישע גרו־פּירונגען אין מזרח־גאַליציע. דער נאָמען פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען „בני־ציון". די גרופּע האָט געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל, וווּ עס האָט זיך געפונען די אַלגעמיינע יידישע און ציוניסטישע פּרעסע, בראָ־שורן, ווי אויך צייטונגען אין פּויליש און דייטש. די יונגע בחורים און די בעלי־בתישע יונגעלייטלעך, וואָס האָבן נאָר וואָס זיך באַפרייט פון אַלטן לעבנס־שטייגער, — און אַ טייל פון זיי האָט אפילו געביטן די לאַנגע קאַפּאָטעס אויף קורצע אייראָפּעאישע קליידער, — האָבן זיך צוגעכאַפּט צום לייען־מאַטער־יאַל, וואָס האָט פאַר זיי געעפנט אַ נייע וועלט. יידישע פּראָבלעמען, קולטור־פראַגן, און אַלגעמיינע פּאָליטישע אַנגעלעגנהייטן. דאָס איז געווען אַ גרויסער חידוש אין טשאָרטקאָוו, אין יענער תקופה פון סוף 19־טן און אָנהויב 20־טן יאָרהונדערט. די יוגנט האָט זיך געוואָרפן אויפן לייען־מאַטעריאַל ווי דורשטיקע וואָס זוכן צו שטילן זייער דורשט נאָך וויסן, געזעל־שאַפטלעכע פראַגן און קולטור־פּראָבלעמען.

דאָס איז געווען דער אָנהויב פון אַ גרויסער ענדערונג אין זייער געדאַנקענגאַנג, זייער קוק אויפן יידישן לעבן און דער אַלגעמיינער באַנעם פון זייער אייגענעם זיין און ראָל אין לעבן.

עס איז געווען די צייט, ווען עס האָבן זיך אַנטוויקלט פּראָגרעסיווע געדאַנקען וועגן איבערבוי פון דער געזעלשאַפט. די סאָציאַליסטישע געדאַנקען האָבן פאַרכאַפּט די יונגע בחורים און אַלס רעזולטאַט דערפון האָבן זיי איינגעזען, אַז זיי קענען מער נישט פאַרבלייבן אין דעם אַלגעמיינעם בירגערלעכן „בני־ציון"־פאַריין. זיי האָבן זיך אָפּגעטיילט פון אים און געגרינדעט אַ נייע ציוניסטישע גרופּע אונ־טער׳ן נאָמען „השחר". צווישן די גרינדער פון דער נייער אָרגאַניזאַציע זיינען געווען: מאיר העלערבאַך, יאָסל געטער, צבי אָרנשטיין, דר. קון־שעכטער, ישראל הויזער און בן־ציון ראָזנצווייג. דער מנהיג און וואָרט־זאָגער פון דער נייער גרופּע איז געווען מאיר העלערבאַך. ער איז געווען אַ מענטש מיט טיפן וויסן און אַ דענקנדער טיפּ. ער איז געווען דער וואָס האָט אַ נאָמען געגעבן די נייע אָרגאַניזאַציע „השחר", ווייל ער האָט געהאַלטן, אַז עס דאַרף זיין אַ נייע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל שאַפן אַ ניי ליכט מיטן פנים צו דער צוקונפט.

די „השחר"־גרופּע האָט אָבער נישט געהאַט קיין אריכת־ימים צוליב אַ גאַנצע רייע סיבות. זיי איז נישט געלונגען צו פאַראינטערעסירן ברייטערע קרייזן פון טשאָרטקאָווער בחורים אין זייער אַרט דענקען. די „בני־ציון"־אָרגאַניזאַציע האָבן געזען אין דער

קבוצת נוער ראשונה של פועלי ציון בשנת 1922 שנוסדה בעזרתו של אברהם פלאצמאן

יושבים מימין לשמאל: גולדהבר פסח, בוכברג יונה, וינטר יעקב, מורגנטל יוסף

עומדים: שרגא יעקב, שיצר משה, רוזנצויג אברהם, וולקוביץ שאול, שטרנברג יצחק, גפנר אברהם

נייער גרופע נישט קיין נייע אויפֿאַסונג פון ציוניזם, נאָר אַ קרומע פאַרשטעלונג פון דער הערצעליאַנישער קאָנגרעס־באַוועגונג, און זיי האָבן באַקעמפט זייער שאַרף די „השחר" מענטשן. זיי האָבן, טראָץ אַלע שוועריקייטן, באַקומען די אָפיציעלע דערלויבעניש פאַר זייער פאַריין אָבער זיי האָבן געמוזט אָנפירן די אַרבעט דורך פאַרוויילונגס־אָוונטן פון פאַרשידענעם כאַראַקטער. די יוגנט איז טאַקע געקומען אין „השחר", אָבער נאָר זיך פאַרווילן און פאַרברענגען זייער פרייע צייט. קיינער פון זיי האָט אָבער נישט געטראַכט פון זיך אָנאייגענען די נייע אידעאַלן פון „השחר".

ווען אין רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע, ווי אַ רעזולטאַט פון דער מפלה, וואָס די צאַרישע מאַכט האָט געליטן אין איר קריג מיט יאַפּאַן, און נאָכדעם ווי די רעוואָלוציע איז דערשטיקט געוואָרן, האָבן אָנגעהויבן אַריבערקומען קיין מזרח־גאַליציע גרויסע גרופּן פון רוסישע יידן, וועלכע זענען אַנטלאָפן בעיקר צוליב פּאָליטישע טעמים. טשאָרטקאָוו, וואָס ליגט ביים „סערעט", איז געזעלשאַפטלעך באַרייכערט געוואָרן מיט זייער אָנקום, ווייל די נייע צוגעקומענע יידן זענען געווען מענטשן מיט בילדונג און דערפאַרונג אין געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן לעבן און האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַלע אידעאישע שאַטירונגען אין יידישן לעבן. אַ דאַנק זיי איז פאַרגעקומען אַ פּאָליטיש־קולטורעלע אויפוואַכונג אין טשאָרטקאָוו און די יוגנט האָט זיך באַקענט מיט נייע אידעאַלן און פּאָליטישע שטרעמונגען, וואָס זענען ביז איצט זיי געווען פרעמד. די „השחר" אָרגאַניזאַציע איז אויפגעריכט געוואָרן און די גאַנצע טעטיקייט האָט באַקומען פיל שווונג. דער „בונד", וואָס איז ביז איצט נישט געווען באַקאַנט אין טשאָרטקאָוו, איז אויך אָרגאַניזירט געוואָרן. עס איז אַנטשטאַנען די פּאַרטיי פון פּועלי־ציון און עס זענען געגרינדעט געוואָרן נאָך אַנדערע סאָציאַליסטישע גרופּירונגען און פּאַרטייען. די רוסישע יידן האָבן אויך געגרינדעט אין טשאָרטקאָוו אַ העברעאישע שולע.

עס איז וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז צווישן די אָנגעקומענע רוסישע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין טשאָרטקאָוו, איז געווען אַזאַ פּערזענלעכקייט, ווי דער העברעאישער שרייבער י. ח. ברנר, וועלכער האָט געוווינט אייניקע חדשים אין טשאָרטקאָוו, אויסבאַהאַלטנדיק זיין אמתע אידענטיטעט. ער האָט געאַרבעט די גאַנצע צייט ווי אַ טרעגער ביים אויפלאָדן קעלבער, וואָס זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין ווין. ווען מען האָט זיך דערוווסט אין שטאָט ווער דער טרעגער איז, האָט ער אייניקע טעג נאָכדעם אין געהיים פאַרלאָזט די שטאָט.

די טשאָרטקאָווער יוגנט איז גלייך געוואָרן היימיש מיט די צוגעקומענע, זיך געחברט מיט זיי, געפירט שמועסן און דיסקוסיעס, און יעדע פּאָליטישע ריכטונג האָט באַקומען אירע לאָקאַלע סימפּאַטיקער און אָנהענגער. אַזוי אַרום איז אויך ווידער אויפגעלעבט געוואָרן די „השחר"־אָרגאַניזאַציע. זי האָט זיך גלייך פון אָנהויב אָנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן אַלס אַ קערן פון דער שפּעטערער פּועלי־ציון־פּאַרטיי.

ווי שוין דערמאָנט, איז מאיר העלערבאַך געווען דער גייסטיקער מנהיג פון דער „השחר"־אָרגאַניזאַציע. ער איז געווען אַ געבילדעטער יונגערמאַן, אַ

גוטער שמועסער, וואָס האָט ליב געהאַט שפּאַצירן מיט זיינע פריינט און דיסקוסירן מיט זיי וועגן פאַרשידענע פילאָזאָפישע און סאָציאַלע פּראָבלעמען. צוליב דעם מנהג האָט מען אים אין שטעטל גערופן, האַלב ערנסט, האַלב אין שפּאַס: „דער צווייטער שפּינאָזע"... ער האָט זיך פאַרנומען מיט ליטעראַטור און אַליין געשריבן לידער, וועלכע זענען געדרוקט געוואָרן אין „דער יודע", רעדאַגירט פון מאַרטין בובער, און אויך אין לעמבערגער „טאָגבלאַט", רעדאַגירט פון משה קליינמאַן. ער האָט אויפגעקלערט פאַר זיינע חברים די פאַרשידענע פראַגן, וואָס זענען דעמאָלט געווען אַקטועל, אין געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן לעבן, ווי אויך אין דער ליטעראַטור און ער איז אַזוי אַרום אַנערקענט געוואָרן ווי דער לערער פון דער טשאָרטקאָווער יוגנט, דער טעאָרעטיקער פון „השחר" און די פועלי־ציון אידייען.

אַ וויכטיקע ראָל אין דער פועלי־ציון־באַוועגונג האָט געשפּילט אדעלא, וואָס האָט זיך פאַרבונדן מיט דער פּאַרטיי ערשט שפּעטער, נאָך איר גרינדונג. זי איז געווען געבילדעט און פלעגט אויפנעמען געסט און רעפערענטן ביים אָנקום אין שטאָט און ביי זייערע עפנטלעכע אויפטריטן. זי איז געווען באַפריינדעט מיטן רבינס טאָכטער חוה, און דאָס האָט געגעבן אַ סך פון די יידישע שרייבער, וואָס האָבן באַזוכט טשאָרטקאָוו, אַ צוטריט צום רבין און צום הויף. אַזוי למשל האָט ליטווין אין 1913, פאַרבראַכט אין טשאָרטקאָוו אַ חודש צייט אַ דאַנק אַדעלאַס פאַרבינדונגען, און זי האָט אים געעפנט אַ פרייען צוטריט צום הויף און צום רבין אַליין.

אדעלאַ האָט פאַרערט מאיר העלערבאכן און דער־נאָך מיט אים חתונה געהאַט. נאָך איינע יאָר צוזאַמענלעבן איז מאיר קראַנק געוואָרן און גע־שטאָרבן. אַדעלאַ איז אומגעקומען אין אַ לאַגער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַ דריטער אָנפירער פון דער פועלי־ציון פּאַרטיי איז געווען יאָסעלע געטער וואָס וווינט היינט אין גבעתיים. ער איז געווען זייער אַ געשיקטער דיסקר־טאַנט און פלעגט פירן עפנטלעכע פּאָלעמיקעס מיט די מנהיגים פון „בונד" און פון די צעירי־ציון, און איז געווען זייער באַליבט ביים עולם. ער איז אויך געווען צווישן די פירנדיקע חברים פון דער פועלי־ציון־באַוועגונג. אין דער יוגנט איז ער געווען אַ מיטגליד פון דער פוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי (פּ.פּ.ס.), שפּעטער איז ער אַריבער צום „בונד" און נאָכדעם, ווי די פּאַרטיי איז זיך צעפאַלן אין טשאָרטקאָוו, איז ער אריינגעטראָטן אין פועלי־ציון. ער איז געווען אַ גוטער פויליש־קענער און האָט געהאַט פיל פריינד צווישן דער אינטעליגענץ אין טשאָרטקאָוו. ער איז בכלל געווען נאָענט צו אַלע קרייזן, געווען היימיש מיט יעדן איינעם און איז דעריבער געווען באַליבט ביי אַלע יידן אין שטאָט.

די מנהיגים, ווי אויך אַנדערע חברים, האָבן געלעגט דעם יסוד פאַר דער פועלי־ציון־פּאַרטיי אין טשאָרטקאָוו, און האָבן געפירט אַ ברייט פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעט און אַ ווייט גרייכנדע

יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי
פועלי ציון
(פּאַר. מיט פּ. ס. פּ.)
לאָקאַל קאָמיטעט אין טשאָרטקאָוו.

שתי חותמות של „פועלי ציון"

פּאָליטישע אויפקלערונג. די הויפּט פאַרמעסטן זענען פאַרגעקומען מיט די פּאָליטישע גרופּירונגען: א. די אַלגעמיינע בירגערלעכע ציוניסטישע באַוועגונג; ב. די „צעירי־ציון"־פּאַרטיי; ג. דער „בונד" און ד. די יידישע סעקציע פון דער פּ. פּ. ס.

דער עיקר קאַמף איז געווען מיטן „בונד", וואָס האָט קאָנצענטרירט ביי זיך די בעלי־מלאכות און „געזעלן" — ווי מען פלעגט דעמאָלט רופן די לערן־יינגלעך ביי די בעלי־מלאכות — און האָבן ביי יעדער געלעגנהייט פאַרגעוואָרפן די פועלי־ציון, אַז זיי זענען נישט קיין אַרבעטער, ווייל זיי האָבן נישט אין זייערע רייען קיין אַרבעטער־עלעמענט. דאָס איז טאַקע געווען איינע פון די הויפּט־דאגות פון די פועלי־ציון חברים און זיי האָבן, נאָך גרויסע באַמיונ־גען, אָרגאַניזירט אַ גרופּע פון דינסט־מיידלעך, וואָס די פּאַרטיי האָט איינגעאָרדנט פאַר זיי אָוונט־קורסן און לעקציעס. די גרופּע האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן און איז זיך צעפאַלן.

גלייכצייטיק מיט דעם פּרוּוו זיינען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אין דער פּועלי־ציון פּאַרטיי די טיילן פון די בעלי־מלאכות, וואָס זענען געווען אידעאיש מער באַוווּסטזיניק ווי אויך פּאָרגעשריטן. דאָ האָט די פּאַרטיי געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג, קאָנצענטרירנדיק אין אַ גאָר קורצער צייט אַרום הונדערט און פופציק יוגנטלייט, נישט נאָר פון בעלי־מלאכות, נאָר אויך אָנגעשטעלטע, יוגנטלעכע ווי אויך אַ צאָל מיידלעך.

שפּעטער ,איז אַ גרופּע פון דער יידישער אָפּטיילונג ביי דער פּ. פּ. ס. אָוועק פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי און אַריינגעטראָטן אין דער פּועלי־ציון־באַוועגונג. די גרופּע איז מיט דער צייט געוואָרן אַלץ מער אָנגעזען און אָנערקענט אין אַלע קרייזן פון יידישן טשאָרטקאָוו. די פּועלי־ציון זענען געווען פאָרטראָטן אין נאַציאָנאַל־ראַט, פאַר דער קורצער תקופה פון דער אוקראַינישער ממשלה, דורך ד״ר. געלמאַן, יאָסעלע יעגער און יאָסעלע געטער. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן זעלבסט־בילדונג קרייזן, אַן אַרבעטער־קאָנסום, צו פאַרזאָרגן די בעלי־מלאכות און אָרעמע משפּחות מיט שפּייז פאַר ביליקע פּרייזן (דער אָנפירער פון דעם אַרבעטער־קאָנסום איז געווען בנימין דוהל).

אין יאָר 1907 האָט די פּועלי־ציון פּאַרטיי געשאַפן די ערשטע אַרבעטער־ביבליאָטעק אין טשאָרטקאָוו און איז געווען זייער טעטיק אויף אַ סך קולטור־געביטן, ווי איינאָרדענען רעפעראַטן, פאָרלעזונגען און זי האָט אויך אָרגאַניזירט אַ דראַמאַטישן קרייז. וואָס איז געווען דער ערשטער און איינציקער אין שטאָט און האָט אַריינגעבראַכט אַ גרויסע אויפלעבונג אין דער אַקטיוויטעט פון פאַריין.

פערצן יאָר האָט געדויערט די עקזיסטענץ פון פּועלי־ציון און זי איז געווען אַ וויכטיקער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער כּוח אין שטאָט. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ בהדרגהדיקע אויפלעזונג, וואָס אירע סיבות זענען געווען פאַרשידענע, ווי הייראַט, פּאָדערונגען פון פאַמיליע־לעבן, פּראָבלעמען פון עקאָנאָמישן כאַראַקטער א. א. אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז געשטאָרבן יאָסעלע יעגער, וואָס איז געווען די צענטראַלע פיגור פון פּועלי־ציון. דאָס אַלץ צוזאַמען האָט גורם געווען צו דער פּאַמעלעכער אויפלעזונג פון דער פּאַרטיי.

כדי געפינען אַ לעזונג פאַר דעם געשאַפענעם מצב, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ יוגנט־אָפּטיילונג ביי דער פּאַרטיי, וואָס זאָל זיך צוגרייטן ממשיך־זיין דעם וועג און די עקזיסטענץ פון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי. די אויפגאַבע איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף אברהמצ׳ע פלאַצמאַן, און עס איז אים געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ גרופּע שניידער־און־סטאָליאַר יינגלעך צווישן פערצן און זעכצן יאָר

סניף העובד בצורטקוב

חבורה „התאחדות"
פאריין „התאחדות"
בטשורטקוב
תעודה
בית־דפוס ס. מרגליות בטשורטקוב.

פנקס חבר וחותמת של מפלגת „ההתאחדות"

אַלט. די גרופּע, וואָס האָט געהאַט אַ מינימאַלע בילדונג און איז געווען אַליין אָרעם און פון אָרעמע היימען, האָט אָנגענומען מיט התלהבות דעם געדאַנק זיך צו אָרגאַניזירן אין דער פּועלי־ציון פּאַרטיי. זיי האָבן אָפּגעהאַלטן פאַרזאַמלונגען, דיסקוסיעס, רעפעראַטן און ווען די בירגערלעכע ציוניסטן האָבן זיי מער נישט אַריינגעלאָזט אין בית־עם, פלעגן זיי אָפּהאַלטן זייערע פאַרזאַמלונגען אין וואַלד. די לעקטאָרן זענען געווען אברהמצ׳ע פלאַצמאַן, פינקעלמאַן (דער אינוואַליד), דר. אלטהיים א.א. פון דער אייגענער גרופּע האָט זיך אויסגעטיילט אַן אינטעלעקטועלער כּוח, יונה בוכבערג. זיי האָבן געגרינדעט אַן אייגענע ביבליאָטעק פון עטלעכע צענדליק ביכער

המפלגה המאוחדת בשנת תרצ"ד

און פון זיי געלייענט און געלערנט. ווען עס האָט זיך אונטערגערוקט דער ווינטער, האָבן זיי געדונגען אַ קליין צימערל און ווייטער אָנגעפירט מיט דער אַרבעט. אגב, דאָס איז געווען דער זעלבער צימער וווּ מיט פופצן יאָר צוריק האָבן פאַרשטרייקט די טלית־מאַכער.

פון דעם קערנדל האָט זיך אַנטוויקלט די נייע פועלי־ציון פאַרטיי פון די צוואַנציקער און דרייסי־קער יאָרן. די ראַשיקע אַנטוויקלונג פון דער ציוניס־טישער באַוועגונג, פון דער חלוצישער מחנה און פון דער מאָדערנער יידישער קולטור — ווי אויך דער אויפבוי פון ארץ ישראל — האָבן בייגעטראָגן צום נייעם אויפשטייג פון דער פועלי־ציון פאַרטיי אין טשאָרטקאָוו. אין די יאָרן זענען די אַקטיוויטעטן געווען פילזייטיקע, ווי חלוציות און עליה, אַרבעט פאַרן „קרן קימת לישראל", פאַרן „קרן היסוד" און פאַרן פאָנד פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

די צאָל מיטגלידער איז געוואַקסן און מען האָט זיך אַריבערגעצויגן אין אַ נייעם לאָקאַל (ביי וואַלד־מינען) מיט אַן אָפיציעלער דערלויבעניש אויף קולטור טעטיקייט פון די רעגירונגס־אָרגאַנען.

אין 1923 איז די פועלי־ציון פאַרטיי אַריבער אין אַ דריטן לאָקאַל (ביי מאַשלער) שוין מיט אַ לעגאַלי־זירטן סטאַטוס דורך דער צענטראַלע פון דער פאַרטיי. אין די יאָרן איז געווען פאַרזיצער משה ווייסמאַן, וואָס האָט נאָך געהערט צו דער אַלטער גרופּע פועלי־ציון און ער האָט אַנטוויקלט זייער אַ פאַר־צווייגטע טעטיקייט און געהאָלפן אויסבילדן די יוגנט דורך רעפעראַטן און פּאָליטישע שמועסן.

פאַר אַ קורצער תקופה איז געווען אויך טעטיק אין דער פועלי־ציון פאַרטיי דוד פרענקל, אַ מאַן מיט הויכער בילדונג, טיפע קענטענישן אין קולטור פּראָבלעמען, ווי אויך פּאָליטישע און סאָציאַלע פראַגן. ער האָט אויך פאַרמאָגט אויסערגעוויינלעכע אָראַ־טאָרישע פעאיקייטן. ער איז געווען זייער טעטיק אויף אַ סך געביטן, אויפגעטראָטן אויף גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונגען אין טשאָרטקאָוו און אין אַנדערע שטעט, איז געווען אַ מיטגרינדער פון י. ל. פּרץ־פאַריין און געהאָלפן דער אַנטוויקלונג פון דעם יידישן קולטור־צענטער.

ער האָט דערנאָך פאַרנומען דעם אַמט פון גענעראַל־סעקרעטאַר פון קרן־קימת־לישראל אין לעמבערג און איז געווען אַ דעלעגאַט צו דריי קאָנגרעסן אין באַזעל און אין פּראַג.

זיין פרוי איז געווען רוזשע קאַנעל, וואָס איז אַליין געווען אַ שניידערין אין טשאָרטקאָוו און אַ טאָכטער פון אַ דרוק־אַרבעטער. זי האָט איינטייל גענומען אין קולטור־לעבן פון דער שטאָט און איז אויך געווען טעטיק אין דראַמקרייז.

דוד פרענקעל, זיין פרוי רוזשע און זייער בן־יחיד, זענען אומגעקומען אין לעמבערג אין די יאָרן 1942—1943.

יאָסל מאָרגנטאַל, וואָס לעבט היינט אין ישראל, שוין אַן ערך דרייסיק יאָר, איז אויך געווען אַ

וויכטיקער עסקן פון פועלי־ציון, געווען טעטיק ביי דער יוגנט־גרופע און אין 1929 איז ער דעלעגירט געוואָרן קיין ווין אויף אַ יוגנט־צוזאַמענפלי פון 2־טן אינטערנאַציאָנאַל. אין יאָר 1934 איז ער עולה געווען קיין ישראל.

די פועלי־ציון האָבן פאַרצייכנט דערגרייכונגען אויך אויפן פראָפעסיאָנעלן געביט. אָרגאַניזירנדיק אַ שניידער־ און סטאָליאַר־סעקציע. די סטאָליאַר גרופע האָט פאַרשטרייקט, פאָדערנדיק אַן 8־שעהדיקן אַר־בעטס טאָג. דער שטרייק האָט אָנגעהאַלטן צוויי וואָכן און זיך איינגעבראָכן. דאָס איז געווען דער איינציקער פרווו פון אַן אָרגאַניזירטן שטרייק מצד די יידישע אַרבעטער אין טשאָרטקאָוו.

אין ערשטן וואַל־קאַמפּיין צום פּוילישן סיים

לשכת נשיא המדינה

ירושלים, טז' אייר תשכ"ב
20 במאי 1962

15/4/62.

לכבוד
הועד להוצאת הספר "צ'ורטקוב",
על־יד ארגון יוצאי צ'ורטקוב,
רחוב ארלוזורוב 11,
ח י פ ה

רבותי,

נשיא המדינה מודה לכם על מכתבכם, מיום יא' באייר תשכ"ב, 15 במאי 1962, ועל התמונה ההיסטורית מביקורו בצ'ורטקוב בשנת 1929, אשר הואלתם להמציא לו.

הנשיא ישמח אם תמונה זו תמצא את מקומה בספר הזכרון לקהילת צ'ורטקוב הקדושה.

באשר לבקשתכם, הרי מצטער הנשיא, כי אין הוא יכול להענות לה, וזאת בגלל טרדותיו הרבות.

ברכת הנשיא שלוחה אליכם על יזמתכם הברוכה להקמת יד ושם לקדושי צ'ורטקוב ומאחל לכם הצלחה במפעלכם.

בברכה מהנשיא

ובכבוד רב

דוד ברטוב
מרכז הלשכה

דב/מב

האָט די פּועלי־ציון פּאַרטיי גענומען אַן אַקטיוון איינ־טייל. אין די יאָרן 1923—24 האָט זי אָרגאַניזירט די זאַמל־אַקציע פאַרן פאָנד פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, און דאָס איז געווען די ערשטע פּאַקטישע טעטיקייט לטובת ארץ־ישראל, וואָס איז, אגב, געפירט געוואָרן מיט דערפאָלג. זי האָט אַרומגענומען נישט נאָר פּאַרטיי־חברים און סימפּאַטיקער נאָר אויך אַ גרויסע טייל פון נאַציאָנאַל־געשטימטע איינוווינער אין טשאָרטקאָוו.

אין די יאָרן 1929—30 זיינען פאָרגעקומען גרויסע ענדערונגען אין דער פּועלי־ציון פּאַרטיי. די צאָל מיטגלידער איז געשטיגן און האָט אַרומגענומען הענכער הונדערט און פופציק רעגיסטרירטע פּאַרטיי־אָנהענגער. אין יאָר 1930 לעגט פאָר דער שליח פון צענטראַל־קאָמיטעט בערדיטשעווסקי צו גרינדן אַ „חלוץ" אָרגאַניזאַציע אין טשאָרטקאָוו, און גלייך דערנאָך איז אַנטשטאַנען די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „דרור".

אין דעם זעלבן יאָר 1929 האָט באַזוכט טשאָרטקאָוו, אין נאָמען פון דער אַלטוועלטלעכער פּועלי־ציון באַוועגונג, דער געוועזענער ישראל־פּרעזידענט יצחק בן־צבי ז"ל, וואָס האָט אריינגעבראַכט אַ נייע פּראָ־ישראל־שטימונג אין דער טשאָרטקאָווער באַוועגונג.

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט"

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט די נייע יוגנט־אָרגאַניזאַציע וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין רעזולטאַט פון אַ פּלאַנירטער טעטיקייט און באַשלוס פון דער פּועלי־ציון צענטראַלע אין פּוילן.

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע איז געווען פּאָליטיש געשטימט מער אויף חלוציות און ישראל, און איז אויך

פגישה של חברי „פועלי־ציון" בצ'ורטקוב עם הנשיא יצחק בן־צבי בזמן ביקורו בצ'ורטקוב בשנת 1929

די חברים פון „פועלי־ציון" מיטן פרעזידענט יצחק בן־צבי בשעת זיין באַזוך אין טשאָרטקאָוו אין יאָר 1929

יושבים מימין לשמאל: שורה ראשונה: ישראל מילר, ווייסמן פייביש, שעפל ראָסט, מינה פאַווער, עזריאל קרום, מוטעק בוכבערג, סוניה ראַפּאָפּאָרט, יעקב ברבר, יוסף אשכנזי (קליין)

שורה שניה: פליישר ישראל, אלטניי מיכאל, קנכט משה, מאַשלר יטקה, כבוד הנשיא בן־צבי ז"ל, פוקס מוטל, שטרנברג יצחק, הויזנר מוניו, שיצר יצחק, פלאַצמאַן לייביש

שורה שלישית: הולנדר גבריאל, וולקוביץ שאול, שרגא יעקב־הירש, טשאַבאַן משה, פוקס מלכה, שיצר משה, פאַוור יענטה. שטרנברג גיטל, ליטוואַק משה־לייב, וינטר שרה רבקה, קנכט חיה־שרה, פולק שרה

שורה רביעית: רוזנצווייג משה, — —, רוזנבליט משה, שטקל יצחק, לייבל נוסיע, ליכטנטאַל ירחמיאל, פלצמן ניסן־הניק, שיפריס מרדכי, רוטנשטרייך משה, מורגנטל יוסף, יורמן אברהם

געוועז געניטגט מער צו עברית ווי צו יידיש. זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אַז עס איז געוועז אַ פאַר־שטענדעניש צווישן די יוגנט אָרגאַניזאַציעס פון יענער תקופה, און נישט איינמאָל פלעגט די מער אָרגאַניזירטע און אַנטוויקלטע „השומר הצעיר" באַוועגונג צוהעלפן אין דער טעטיקייט פון דער „פריי־הייט" מיט רעפעראַטן און אויספלוגן, וואָס פלעגן פאָרקומען בשותפותדיק. אָפטמאָל זיינען אויך פאָר־געקומען געמיינזאַמע „עונג שבת"־אָוונטן. די „פריי־הייט" האָט אַנטיילגענומען אין דער טעטיקייט פון „קרן קימת לישראל" ווי אויך אין די וואַלן צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן. זיי זיינען שפּעטער אַריין אין דער חלוצישער אָרגאַניזאַציע „דרור", געפאָרן אויף הכשרה און עולה געוועז קיין ישראל.

די „פרייהייט" האָט אויך געהאַט אַ ספּאָרט־סעקציע מיטן נאָמען „קראַפט". נאָך דער פאַראייניקונג מיט דער „התאחדות" האָט זי געביטן איר נאָמען אויף „הפועל".

אין יאָר 1931 פאָרט אַרויס די ערשטע גרופּע „דרור"־יוגנטלעכע פון 12 בחורים און מיידלעך אויף הכשרה קיין סקאַליע. אין יאָר 1932 איז אַרויסגע־פאָרן אַ דעלעגאַציע צום אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַ־ליסטישן יוגנט־צוזאַמענפאָל אין ווין אין פאָלגענדן צוזאַמענשטעל: יאָסל מאָרגענטאַל סאָניע ראַפּאַפּאָרט, נוסיע לעבל און משה ראָטענשטרייך. די ערשטע דריי

חותמת „פרייהייט" בצ׳ורטקוב

לעבן היינט אין ישראל. דער לעצטער איז געפאַלן אין צווייטן וועלט־קריג.

אין דער זעלבער תקופה קומט פאָר די פאַראייני־קונג פון דער פועלי־ציון פאַרטיי מיט דער „התאח־דות", וואָס האָט געבראַכט צו אַ גרויסער אויפלעבונג פון דער פאַראייניקטער סאָציאַליסטיש־ציוניסטישער

אַרבעטער מחנה אין גאַנץ פּוילן. עס זענען אָבער געוועז געוויסע חברים, וואָס אין רעזולטאַט פון דער פאַראייניקונג, האָבן פאַרלאָזט די פועלי־ציון און זענען אַריבער אין פּראָגרעסיוון לאַגער מיטן אויסרייד, אַז די פאַרטיי איז מיט דער פאַראייניקונג געוואָרן מער בירגערלעך און ווייניקער פּראָלעטאַריש. דער ריס איז געוועז ספּעציעל שאַרף אין דער פועלי־ציון פאַרטיי אין טשאָרטקאָוו. אין רעזולטאַט דערפון האָט מען געמוזט אויפגעבן אַ גאַנצע ריי קולטור־אונטער־נעמונגען, ווי די ביבליאָטעק, דעם דראַמאַטישן קרייז, כאָר א.א.

אַ קורצע צייט פאַר דער פאַראייניקונג האָט די פועלי־ציון פאַרטיי געשאַפן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „פרייהייט", וואָס האָט געפירט אַ פאַר־צווייגטע קולטור־טעטיקייט, ווי אויך פּאָליטיש־געזעלשאַפטלכע אויפקלערונג. דער פאַקט וואָס די פועלי־ציון באַוועגונג האָט זיך באַזירט בעיקר אויף דער יידישער שפּראַך, האָט איר דערמעגלעכט טאָן זייער פיל וויכטיקע קולטור־טעטיקייטן פאַר די ברייטע יידיש־ריידנדיקע מאַסן. אַ וויכטיקע טעטיקייט איז געמאַכט געוואָרן אויפן געביט פון שאַפן קורסן פאַר לייענען און שרייבן יידיש, און לערנען יידישע ליטעראַטור. די צווייטע וויכטיקע דערגרייכונג איז געוועז די ביבליאָטעק, וואָס האָט פון עטלעכע צענד־ליק ביכער דערגרייכט, פאַר די פאַראייניקונג מיט דער „התאחדות", העכער דרייצן טויזנט עקזעמפּלאַרן! די דריטע קולטור פּאָזיציע איז געוועז דער דראַמאַ־טישער קרייז און די פערטע קולטור־דערגרייכונג, דער כאָר. מיט די אַלע טעטיקייטן האָט אָנגעפירט אַ קולטור־קאָמיסיע, וואָס האָט קאָאָרדינירט אַלע קולטור־טעטיקייטן פון די פאַרשידענע אָפּטיילונגען. מאַלטשע עדלשטיין איז געוועז דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן כאָר און נאָך אים האָט איבער־גענומען די לייטונג פון כאָר, ישראל גאָטעספעלד, וואָס איז אַליין געוועז אַ סטאָליאַר פון פאַך און האָט געהאַט אַ שיינע טענאָר־שטימע. פון די בעסערע זינגער פון כאָר דאַרפן דערמאָנט ווערן, דער באַס זינגער שאול וואָלקאָוויטש, דער „אַלט" איצעלע שיצער און די סאָפּראַן חיה שרה קנעכט.

מיטן דראַמאַטישן קרייז האָט אָנגעפירט פון 1923 ביז 1930 יאַנקל בארבער, וואָס האָט אויפגעפירט אַ גאַנצע ריי וויכטיקע פּיעסן.

קבוצת „פרייהייט" עם קבוצת חלוצים

מימין לשמאל —

שורה ראשונה, יושבים: **צבי אמפל, פאוער, רייבערג**; שורה שניה: **שטערנבערג, יום־טוב בוכבערג, ו. אשכענאז, מ. קנעכט, א. יורמן, ב. ערנסדאָרף, פאוער**; שורה שלישית: **ג. שטערנ־בערג, ר. כץ, שימעלע, א. שטעקל, מ. פוקס, י. מאָרגענטאַל**; שורה רביעית: **חיה'קה, מ. בלום, וויקלער, א. קרוס, דעם קוואסניק'ס טאָכטער, רייבערג, ד. וועבער, דוד** (**אַ שניידער**); שורה חמישית: **ש. פאָלאַק, מ. הויזנער** (**אין ווינקל**); חמישית: **ר. הוגעס, ד. דיק, מ. גרינשפאן, יעקעלע.**

קבוצת „עזרה", 1929

מימין לשמאל —

שורה ראשונה: **גולדהאבער מניה, נגלר ליבקה, שייע מיצל, נחמה מיצל**; שורה שניה: **איציע גייזלר, משה גוטפריד, משה גולדנברג, פייביש קסלר, יעקב שטקל, צילה גאַסנבויער, (?), גיטל בוימר**; שורה שלישית: **לולה העפלר, שייע ברענהולץ, יידל עלרייך, אסתר מבית אַנדרמן, הענציע שפירא, פרומה שניטליך, יהודית כץ, טאובה פיירשטיין, (?), פפקה מבית גלבשטיין, ציפורה גייזלר** (**מיידנק**)**, חייקה שפירא, חנה בריקנר**; שורה רביעית: **בערל פרום, שכטר, ביטרמן, מכס מונדשיין, יהודה שפירא, זכריה מוזר, בן־ציון אמיצי** (**גאָטעסדינער**)**, טובה קלינגר מבית טרייסטער, רחל ברגר, חיקה.**

„התאחדות" בצ'ורטקוב

לאחר האיחוד של „צעירי־ציון" ו„הפועל הצעיר" נוסדה המפלגה „התאחדות" שריכזה סביבה את טובי הצעירים שדגלו בעיקרי מפלגה זו כגון, חלוציות ועבודה בא"י, סוציאליזם עממי וכו'.

ההתאחדות היתה הרוח החיה בכל הפעולות הציו־ניות, הלאומיות והציבוריות, ונציגי מפלגה זו עמדו כל השנים בראש הפעולות למען הקרנות הציוניות, הפצת שקלים, לימוד השפה העברית, החדרת הרעיון הציוני בין חוגים שונים שהיו רחוקים ממנו, תמיכה ב„החלוץ", „גורדוניה" וכו'.

מלבד הפעולות הציוניות עסקה המפלגה בעניינים שהיו קשורים בחיי הגולה כגון: בחירות לסיים הפולני, בחירות מקומיות, חינוך, מוסדות עזרה ועוד.

„גורדוניה" בצ'ורטקוב

נוסדה ביזמת פעילי ה„התאחדות", במטרה לארגן את הנוער בכל שכבות הציבור היהודי. בתחילה נתקלו בקשיים גדולים. אולם במשך הזמן התגברו על כל המכשולים והתנועה גדלה והקיפה כמאתיים בני־נוער.

התנועה פיתחה עבודה ענפה בהחדרת הרעיון בלב חוגים שונים בעיר, בפרט בין הנוער הלומד (סטודנ־טים), באירגון קורסים ללימוד עברית, היסטוריה של הציונות והסוציאליזם ועוד.

הניכי „גורדוניה" היו פעילים בכל ענייני הציונות כגון: קרה"ק, „עזרה", פא"פ וכו'. היו יוצאים לפלוגות הכשרה, ואחר כך יסדו שתי פלוגות הכשרה קבועות בצ'ורטקוב, ששימשו מקום הכשרה לתנועה בגליציה המזרחית.

חלק מהם עלה ארצה והם נמצאים כיום בקיבוצים שונים, ויתרם שלא זכו לעלות מחוסר סרטיפיקטים ניספו בשואה.

בראש התנועה בעיר עמדו: יעקב שטקל ז"ל, דב פרידמאן ובובי קאלישר.

ד"ר סימקה פינקלמאן עזרה הרבה בעבודה התר־בותית ובפיקוח רפואי על פלוגות ההכשרה.

„גורדוניה", קבוצת בנות

פלוגת הכשרה „גורדוניה" בצ'ורטקוב

בית"ר בצ'ורטקוב

תנועת בית"ר (ע"ש יוסף טרומפלדור) בצורטקוב נוסדה בשנת 1928. המפקד הראשון של התנועה היה הסטודנט לרפואה וטרינארית, יעקב מוזס הי"ד, ובמפקדה היו האנשים הבאים: מוציו לובמן, ראובן דנקברג, שמואל מיזלמן וזליג פולק זכרונם לברכה, ויבדלו לחיים צבי בראנדוין, יעקב וולקוביץ, ופיהוד פילו.

שאיפת בית"ר — ליצור אדם מישראל השלם בגופו ובנפשו על יסודות ההדר הבית"רי שיעמוד כולו ותמיד לשרות בנין המדינה העברית ויהיה לאזרחה בעתיד.

„הדר בית"רי" — יופי חיצוני, הכרת ערך עצמו, דרך ארץ, נאמנות אצילות"...

ז. ז'בוטינסקי ראה בחזונו תקומת מדינה עברית והעם היהודי היושב בה מפתח תרבות עברית ברוח ה„הדר".

כעבור שנתיים חזר מוינה חברנו צבי פינקלמן ז"ל, שגמר את לימודיו כמהנדס, וקבל על עצמו להיות מפקד בית"ר בצ'ורטקוב. התנועה מנתה אז כמאה וחמישים איש.

בשנת 1930 הגיע לצ'ורטקוב ראש בית"ר, זאב ז'בוטינסקי ז"ל לשאת הרצאה וזה היה מאורע חשוב בעיר.

חותמת הצה"ר

התנועה התפתחה, ויחד עם הצה"ר היתה מהתנועות החזקות בעיר. פיקוד התנועה עבר לאחר־מכן לידי שמואל מיזלמן ז"ל. באותה תקופה אירגנה

קן בית"ר בשנת 1939 עם המפקד אשר הלד (מייזלמן)

בתמונה: צבי פינקלמן ז"ל, ראובן דנקברג ז"ל, מניה וולקוביץ', משהווייסמן, פינקלמן, זלצינגר, גוטליב מנשה, רחל וולקוביץ', אסתר וולקוביץ', פולק, פוקס דנקברג, מייזלמן לייב וההיים: אשר מייזלמן ונחום הורוביץ.

התנועה שעורים לעברית והחלה לשלוח אנשים להכ־שרה ולעליה ארצה.

האחראים לתנועת בית״ר התחלפו מזמן לזמן, משום שנאלצו למלא חובת השרות בצבא הפולני והאחרון בהם היה אשר חלד (מיזלמן) שהיה אחראי לתנועה עד 1937.

תנועת בית״ר הכשירה הרבה צעירים וצעירות לעליה ארצה, אולם בגלל אי נתינת סרטיפיקאטים לתנועה זו, נמנע מהרבה חברים לעלות ארצה והם נהרגו, נשחטו ונחנקו בתאי הגאזים של הנאצים.

רשם

אשר חלד (מיזלמן)

חנוכת בית הצה״ר בצ׳ורטקוב

הנחת אבן הפינה ל„בית־העם" החדש. מניח היסוד הרב אריה מאיר שכטר; מגיש פינקלמן צבי (דזיוניו)

ארגון „בנות אגודת ישראל" בצ'ורטקוב

אחרי ההצלחה הרבה בחינוך, הבינו מייסדי ביה"ס שלא די בכך ושטרם נמצא פתרון שלם לבעיית חינוך הבנות, היות והן זקוקות לאווירה רוחנית יהודית גם אחרי סיום חוק לימודיהן בבית הספר.

השאלה היתה, כיצד ניתן להבטיח שכל מה שהבנות תלמדנה בבית הספר יישאר בליבן לקניין עולם. התשובה לכך ניתנה בייסוד הארגון של „בנות אגודת ישראל" בצ'ורטקוב, ביוזמת העלמה בלומה דרוק (כעת אשתו של חבר הכנסת מר יעקב כ"ץ).

אחת הדמויות הבולטות בארגון זה היתה החברה בליי, שהצטיינה בהשכלתה, בחכמתה ובפעילותה.

מכל התלמידות, שלמדו „בבית יעקב" בצ'ורטקוב נשארו מעט מאוד בחיים ורובן גרות עם משפחותיהן בישראל.

„בנות אגודת ישראל", 1932

יושבות: פרנס, ציפורה בליי, טרמבובלסקי בטי, שור, גרובמן

עומדות: פרישלנדר, טויבע שכטר, בלומה דרוק־כץ, שור, פלקר, גרובמן, ווקלר, יעטקע רוטר, פעכסטער, קרונה

קבוצת עסקניות בציבור החרדי

אַ גרופּע טוערינס פון רעליגיעזע גרופּן

תרבות וחברה
בצ׳ורטקוב

י. שכטר

הספריות בצ׳ורטקוב

ראשיתן של ספריות צ׳ורטקוב באוספי הספרים הגדולים והגדושים בבית־המדרש של ר׳ הרשלי וגם בקלויזים שהיו בעיר. בית־מדרשו של ר׳ הרשלי הצטיין במיוחד בספרים יקרי־המציאות שנדפסו לפני מאות שנים. שוחרי עתיקות היו מוצאים באוסף ספרים זה אוצר בלום בעל ערך ביבליוגרפי רב.

אוספי ספרים חדשים נמצאו גם כן בקלויז של האדמו״ר בצ׳ורטקוב הישנה וכן באותו קלויז אשר כונה „די נייע קלויז״. אוספי ספרים חשובים נמצאו גם ב„סטרעטנער קלויז״ וגם ב„וויזניצער קלויז״. כל המקומות האלה היו מלאים וגדושים ספרים שהקיפו את כל שטחי הספרות התלמודית עד אחרון הפוסקים. לא היה ספר מוסר, ספר קבלה או ספר מתקופת החסידות שלא נמצא לו לשוחר.

מאוספי הספרים האלה בקלויזים לא ניתן אף ספר להשאלה. אדם מישראל שרצה לעיין בספר יכול היה לעשות זאת רק בתוך הקלויז. אולם אלה האנשים שרצו ללמוד בבתיהם השיגו ספרים בהשאלה מספריה קטנה אחת בבעלותה של אשה בשם קלמינקי, שנקראה על שם בעלה המנוח ר׳ קלמן. אלה שחיפשו ספר תורני בהשאלה יכלו להשיגו בספריתה בתשלום זעיר. זאת היתה ללא כל ספק ספרית ההשאלה הראשונה בעירנו.

לימוד תורה וקריאה בספרים היו מהדברים המקובלים בעירנו, אולם לאחרי חדירת ההשכלה, שונה תוכן הספרים, והצמאון לקריאה גבר והתפשט בשכבות העם הרחבות. גברה והלכה קריאת ספרי־יידיש והאינטליגנציה קראה את ספרי סמולנסקין, מאפו ואחרים. מאחר שבני עירנו הושפעו מרעיון הציונות ותחית השפה העברית על ידי פעילותו המבורכת של הרב ישעיה מאיר שפירא ותלמידיו, רבו קוראי הספרות העברית החדשה.

הספריה של ישראל הויזר וחנותו שמשו במשך דור שלם כמרכז לשוחרי התרבות העברית בקרב צעירי צ׳ורטקוב. כל ספר חדש שהופיע בעברית וכן כרכי העתונות וההוצאות הספרותיות, כגון „השלוח״, „הצפירה״ ועוד, עמדו לרשותו של כל אדם צמא־דעת.

ב. שוואַרצבאַך

ביבליאָטעקן באַריכט

דאָס ביבליאָטעק וועזן אין טשאָרטקאָוו הויבט זיך אָן אין די אַכציקער יאָרן פֿונעם פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. די ערשטע אויסליי־שטעל איז געווען ביי דער מוכר־ספרים'ניצע שרה נפתליס. די ערשטע ביכער זענען געווען מעשה־ביכלעך, דערנאָך זענען צוגעקומען שמר'ס און בלאָשטיינ'ס ראָמאַנען, דעטעקטיוו געשיכטעס פֿון מאַקס שפּיצקאָפּ א. אנד.

מיטן אויפֿקום פֿון דער נייער העברעאישער און יידישער ליטעראַטור, האָט זיך אָנגעהויבן באַווייזן אין דעם שמאָלן געוועלבל, נייע ביכער פֿון מענדעלע, פּרץ, שלום עליכם און אחד העם. עס זיינען דערנאָך אויך צוגעקומען צייטונגען און זשורנאַלן אין העברעאיש און אין יידיש, און אַזויאַרום איז דאָס געוועלבל פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין קולטור צענטער, אַרום וועלכן עס האָבן זיך צו יענער צייט קאָנצענטרירט די אויפֿגעקלערטע יונגעלייט, וועלכע האָבן פֿון די ביכער געשעפּט זייער ליטעראַרישע חיונה.

אין יאָר 1907 האָט די פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע געשאַפֿן די ערשטע געזעלשאַפֿטלעכע ביבליאָטעק, וועלכע האָט פֿאַרמאָגט אַרום דריי הונדערט יידישע, העברעאישע און דייטשע ביכער. נאָך פֿינף יאָר עקזיסטענץ איז די ביבליאָטעק פֿאַרמאַכט געוואָרן, צוליב דעם וואָס די אָרגאַניזאַציע איז זיך צעפֿאַלן. די גרינדער פֿון דער דערמאָנטער ביבליאָטעק האָבן געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיטן פֿאַריין „בני־ציון“ זיי זאָלן איבערנעמען די ביכער מיט אַ התחייבות צו דעקן אַ חוב פֿון 500 קראָנען, וואָס זיי זענען שולדיק געבליבן. ביים סוף פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די ביבליאָטעק איבערגעגאַנגען אין רשות פֿון פֿאַריין „צעירי־ציון“ און איז באַרייכערט געוואָרן מיט נייע העברעאישע און פּוילישע ביכער.

די ביבליאָטעק אונטערן נאָמען „יידישע פֿאָלקס־ביבליאָטעק“ האָט עקזיסטירט ביז דעם יאָר 1920. צוליב מאַטעריעלע סיבות האָט זיך די ביבליאָטעק פֿאַרמאַכט. אַ געוויסע צאָל ביכער זענען געבליבן ביי די לייענער און די רעשט איז מגולגל געוואָרן צו די רעוויזיאָניסטן, וועלכע זענען אין יענער צייט אַנטשטאַנען ווי אַ נייע פּאַרטיי אין טשאָרטקאָוו און זיי האָבן מיט די ביכער געשאַפֿן אַ נייע ביבליאָטעק אין טשאָרטקאָוו אונטערן נאָמען „הרצליה“. די ביכער זענען געווען ס'רוב אין פּויליש און אַ קליינע טייל אין העברעאיש.

אַ צווייטע ביבליאָטעק איז געשאַפֿן געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, דורך דעם אויפֿסניי געגרינדעטן „פּועלי־ציון“ פֿאַריין. די ערשטע ביכער זענען געקויפֿט געוואָרן דורך די מיטגלידער און זיי אַליין האָבן זיי אויך איינגעבונדן. ווען דער פֿאַריין האָט זיך אַנטוויקלט און עס זענען צוגעקומען מער מיטגלידער האָט ער געעפֿנט אַ ביבליאָטעק נאָר פֿון יידישע ביכער אונטערן נאָמען „פֿרייהייט ביבליאָטעק“.

די ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט ביז דעם יאָר 1934. ווען עס איז צושטאַנד געקומען די פֿאַרייניקונג פֿון התאחדות מיט „פּועלי־ציון“ האָט די ביבליאָטעק אויפֿגעהערט צו עקזיסטירן, צוליב דעם, וואָס די יוגנט איז געווען מער פֿאַרנומען מיט פּאַרטייאישע ענינים ווי מיט ליטעראַרישע. דאָס האָט גורם געווען אַז עס איז אָפּגעשטעלט געוואָרן דער צופֿלוס פֿון נייע ביכער און עס האָט זיך פֿאַרשמעלערט דער קרייז פֿון לייענער. אַזוי אַרום איז אָפּגעשטעלט געוואָרן דאָס אויסלייען ביכער און במילא איז געשלאָסן געוואָרן די שאַנק מיט די פּאָר הונדערט ביכער.

עס האָט אויך עקזיסטירט אַ דריטע ביבליאָטעק, אַ פּריוואַטע, ביי די ברידער שטערנבערג. די ביבליאָטעק האָט פֿאַרמאָגט אַ פּאָר טויזנט ביכער אין פֿאַרשידענע שפּראַכן, די גרעסטע צאָל אין פּויליש, אַ פּאָר הונדערט אין יידיש און העברעאיש נאָר אַ פּאָר צענדליק. זי האָט עקזיסטירט ביז דעם אָנהויב פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַ פֿערטע ביבליאָטעק איז געווען ביים פּרץ פֿאַריין. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1927. די ביבליאָטעק איז געווען אַ ריין יידישע צוליב צוויי סיבות: ערשטנס, די גרינדער פֿון דעם פֿאַריין זענען געווען יידישיסטן, צווייטנס, האָט די שטאָט פֿאַרמאָגט אַ גענוגנדע צאָל ביבליאָטעקן אין דער פּוילישער שפּראַך, און פֿאַרן נייעם יידישן בוך איז נישט געווען קיין

לייענער און קויפער. ווי אַ רעזולטאַט דערפון האָט דער פאַריין, ווי אַ יידישער קולטור צוייג באַשלאָסן צו גרינדן אַ ריין יידישע ביבליאָטעק.

קיין מאַטעריעלע הילף האָט מען נישט באַקומען פון קיינעם, חוץ אין די יאָרן 31—30—1929, ווען מען האָט געקראָגן אַ קליינע סובסידיע פון דער קהלה, דרייסיק זלאָטעס אַ יאָר. מיט דער צייט, ווען די ביבליאָטעק האָט זיך אַנטוויקלט און די צאָל לייענער איז געוואָרן גרעסער, איז אויך געוואַקסן די צאָל ביכער.

א געוויסע צאָל יידישע ביכער האָט די ביבליאָטעק אָפּגעקויפט ביי די שטערנבערגס. דאָס זיינען געווען בעיקר ביכער וועלכע זענען דאָרט געלעגן און קיינער האָט זיי נישט געלייענט. מיט דער צייט האָט זיך די ביבליאָטעק דערוואָרבן סימפּאַטיקער אין אויס־לענדישע פאַרלאַגן, וועלכע פלעגן פון צייט צו צייט צושיקן ביכער אַלס מתנה. צווישן זיי דאַרפן דער־מאָנט ווערן די פאָלגנדע פאַרלעגער: פאָרווערטס, אַרבעטער רינג, פאַרלאַג מתנות, דעשינסקי, ל. מ. שטיין, ווי אויך שרייבער און זשורנאַליסטן, ווי ש. ניגער, י. אדלער, ז. ליבין, גרשון באדער, מלכה לי, ב. י. ביאַליסטאָצקי, חנה דוהל לעווין, דניאל טשאַרני, צבי אַרנשטיין פון לאָנדאָן, א. פיניס פון קובאַ, יצחק בערלינער פון מעקסיקע, משה עובד פון לאָנדאָן א. אנד. וועלכע האָבן צוגעשיקט פערזענלעך זייערע ביכער. אַ גרויסן ביישטייער האָט אויך געגעבן די „ייוואָ“ פון ווילנע און פון ניו־יאָרק מיט צושיקן ווי אַ מתנה, זייערע אויסגאַבעס.

קיין באַריכטן פון די אויבן דערמאָנטע ביבליאָ־טעקן זענען נישטאָ. עס איז נאָר געבליבן דער צענ־יאָריקער באַריכט פון י. ל. פרץ־ביבליאָטעק, וואָס געפינט זיך אין ישראל. צום צען יאָריקן יובל אין 1937 האָט די ביבליאָטעק פאַרמאָגט 2.500 ביכער, די צאָל לייענער איז געווען 335. פון זיי אַרום 80 פּראָצענט מענער און 20 פּראָצענט פרויען, דאַקעגן די צאָל לייענער (יידישע) אין דער געזעלשאַפטלע־כער און אין די דריי פריוואַטע יידישע ביבליאָטעקן, וועלכע האָבן געהאַט אויך פּוילישע ביכער, זענען געווען 805 אין צאָל.

אין 1937 זענען אין טשאַרטקאָוו געווען 67 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג יידיש־לייענער. די צאָל לייענער אין דער י. ל. פּרץ ביבליאָטעק לויט פּראָפעסיעס זענען געווען: אויפן ערשטן אָרט אַר־בעטער און האַנדלס אָנגעשטעלטע, וועלכע האָבן צוזאַמען פאַרגעשטעלט אַרום 56 פּראָצענט און די איבעריקע פּראָפעסיעס, ווי האַנטווערקער, סוחרים, קליינהענדלער און פרייע פּראָפעסיעס האָבן פאַרגע־שטעלט מיט זיך 44 פּראָצ. יידיש־לייענער פון די שול־תלמידים זיינען צום ערשטן מאָל פאַרצייכנט געוואָרן אין יאָר 1932. זיי האָבן אָבער פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ קליינע צאָל, נישט מער ווי 7—5 פּראָצענט פון די לייענער.

ביי דער גרינדונג פון דער ביבליאָטעק אין 1927 זענען געווען נאָר אַרום 160 ביכער און צום צענטן יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט זי פאַרמאָגט 2.487 ביכער.

די דערמאָנטע צאָל ביכער האָבן זיך פאַרטיילט אויף:

1) ראָמאַנען, נאָוועלן און דערציילונגען ביי 50 פּראָצענט.

2) צייטשריפטן און זאַמלביכער אַרום 20 פּראָצ.

3) וויסנשאַפט, געשיכטע און ליטעראַטור־קרי־טיק, אַרום 15 פּראָצענט.

4) פּאָעזיע, דראַמע און פאַרשידענע, אַרום 15 פּראָצענט.

דערפון זיינען געווען העכער 70 פּראָצענט אָרי־גינעלע ביכער און די רעשט — איבערזעצונגען.

אין לויף פון די צען יאָר זיינען געלייענט געוואָרן קאַרגע 34 טויזנט ביכער. ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די ביבליאָטעק פאַרמאָגט איבער דריי טויזנט ביכער.

חוץ די אַלע אויסגערעכנטע ביבליאָטעקן איז געווען אַ גרויסע פּוילישע ביבליאָטעק „ט.ס.ל.“ וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע צאָל יידישע לייענער. עס איז

„בית־העם“, אגף הספריה העברית

אויך געווען אַן אוקראַיִנישע ביבליאָטעק און אויך דאָרט איז געווען אַ קליינע צאָל יידישע לעזער. ווען מען גיט נאָך צו דערצו די שול־ביבליאָטעקן, קען מען קומען צום אויספיר, אַז טשאָרטקאָווער יידן זיינען געווען אַן עם הספר.

אין יאָר 1939, ווען די סאָוויעטן־מאַכט האָט פאַר־נומען אונדזער שטאָט, האָט דאָס ביבליאָטעק־וועזן מיטאַמאָל געקראָגן אַ גאָר אַנדער אויסזען. עס זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אַלע ביבליאָטעקן, סיי די געזעלשאַפטלעכע און סיי די פריוואַטע אין די לאָ־קאַלן פון בית־עם. דאָרט זענען זיי דורכגעגאַנגען אַ צענזור ווו מער ווי אַ העלפט זענען געפסלט געוואָרן. צווישן די פסולע ביכער זענען די יידישע און העברעאישע געווען אויפן ערשטן אָרט. דער שרייבער פון די שורות איז געווען אַן עד ראיה ווען מ׳האָט די געפסלטע ביכער געפירט אויף גרויסע וועגענער צום באַן אין אויוון אַריין.

אַזוי אַרום האָט טשאָרטקאָוו געהאַט אין לויף פון קאַרגע צוויי יאָר אַן איינציקע ביבליאָטעק פון אַ פאָר טויזנט ביכער אין פאַרשידענע שפראַכן. אויסער עברית, ביז די נאַצישע אַרמיי איז אַריין קיין טשאָרטקאָוו און צעשטערט אַלץ, פאַרניכטעט און אומגעבראַכט אויך די שטאָטישע יידישע ביבליאָטעק.

ב. שווארצבאך

דער „י. ל. פרץ פאריין"

צום אָנדענק פון גרינדער און פאָרזיצער
פונעם י. ל. פרץ פאריין — אפרים שוועבל

אין דער ערשטער העלפט פון די צוואַנציקער יאָרן איז שוין געווען אין טשאָרטקאָוו אַן אַנטוויקלט געזעלשאַפטלעך לעבן. אין חודש מאי 1925 איז גע־גרינדעט געוואָרן אין שטאָט דער י. ל. פרץ פאַריין, וואָס האָט בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור און ליטעראַטור.

אַ מנין יונגעלייט האָבן ביי זיך באַשלאָסן אַז אין טשאָרטקאָוו, וואָס איז אַ צענטער פון חסידות און אויך פון השכלה, פעלט אַ מאָדערנע יידישע קולטור־אינסטיטוציע, וואָס זאָל זיין ווי אַ בריק צווישן דער אַלטער יידישער קולטור און דער מאָ־דערנער. וואָס אַן אמת, האָבן געוויסע פאַרטייען און אינסטיטוציעס אַנטוויקלט די יידישע שפראַך, זיך באַנוצט מיט איר אויף זייערע אונטערנעמונגען און אין זייערע אַרבעטן, אָבער עס האָט געפעלט אַ קולטור־געזעלשאַפט, וואָס זאָל זיך אויסשליסלעך אָפ־געבן מיט דער קולטור־אויפגאַבע. אַזוי ווי חסידים האָבן געלעכצט נאָך אַ רבי, אַזוי האָבן די יונגעלייט געוואָלט האָבן זייער אייגענעם „רבי" פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור — י. ל. פרץ.

דאָס ערשטע וואָס מען האָט איינגעפירט איז געווען אַ לייען־זאַל, ווו מען האָט געקענט געפינען די גאַנצע יידישע פרעסע פון פוילן, ווי אויך די ניו־יאָרקער יידישע צייטונגען, „פאָרווערטס", „טאָג", „מאָרגן־זשורנאַל", ווי אויך דעם „קענעדער אָדלער" און אַ גאַנצע ריי ליטעראַרישע אויסגאַבעס, ווי „ליטעראַרישע בלעטער", „צוקונפט", דער „וועלט־שפיגל" און אַנדערע.

די צווייטע טעטיקייט איז געווען אַראָפּברענגען רעפערענטן פון באַקאַנטע יידישע שרייבער, ווי אַלטער קאַציזנע, פרץ מאַרקיש, משה גראָס, דער טונקעלער, ז. סעגאַלאָוויטש, יואל מאַסטבוים און זיי צו לאַנגע יאָרן, מלך ראַוויטש און נחמן מייזיל. דאָס אַראָפּברענגען יידישע שרייבער קיין טשאָרטקאָוו איז געווען אַ נייעס אין שטאָט. טראָצדעם וואָס שלום אש איז דאָרט געווען נאָך דער טשערנאָוויצער קאָנ־פערענץ, האָט ער דאָך נישט געהאַט קיין אויפטריט. אויך אַנסקי איז געווען ביי אונדז אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אָבער אויך ער האָט נישט געהאַט קיין עפנטלעכן אַרויסטריט. אַ סך פון די יידישע שרייבער און דיכטער האָבן נישט דורכגעלאָזט די געלעגנהייט פון באַזוכן דעם טשאָרט־קאָווער רבין.

די דריטע גרויסע־דערגרייכונג איז געווען דאָס

גרינדן פון דער ביבליאָטעק אין יאָר 1927. זי האָט אָנגעהויבן לייען ביכער פאַרמאָגנדיק נאָר אַ פּאָר צענדליק פון זיי און ביים אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די ביבליאָטעק פאַרמאָגט העכער דריי טויזנט עקזעמפּלאַרן, נאָר יידישע ביכער.

דער „י. ל. פּרץ פאַריין" האָט אויך אָנגעהויבן איינאָרדענען רעפעראַטן אויף קולטור־טעמעס מיט לאָקאַלע כוחות. עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן ד״ר. אַלטהיים, וואָס פלעגט רעפערירן וועגן דער דייטשער ליטעראַטור און פילאָזאָפיע, און זיינע באַליבטע טעמעס זיינען געווען היינע, מעטערלינק און שפּינאָזאַ. ער האָט גערעדט האַלב־יידיש און האַלב־דייטש און דאָך האָט ער זייער פאַראינטערעסירט זיינע צוהערער. מגס. דוד פרענקל האָט אויך געהאַלטן אַ גאַנצע ריי רעפעראַטן איבער אַקטועלע ליטעראַרישע טעמעס און שאַפונגען. העניע זאַמערמאַן, פון מעדיצינישן פאַקולטעט, אַליין אַן אַסימילירטער ייד, איז אָבער באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער יידישער סביבה אין ווילנע וווּ ער האָט געלערנט און ער האָט געהאַלטן רעפעראַטן אויף מעדיצינישע טעמעס אין אַ שיינעם ווילנער יידיש. אין די פרייטיק־צו־נאַכטסן פלעגן דורכגעפירט ווערן ליטעראַרישע אָוונטן און פאָרלעזונגען נאָר מיט אייגענע כוחות.

אַ ווייטערער אויפטו איז געווען דאָס פאַרנעמען זיך מיט טעאַטער. ביז דאַמאָלט זיינען פאָרגעקומען אין טשאָרטקאָוו טעאַטער־אונטערנעמונגען פון פאַר־ שידענע דראַמאַטישע קרייזן אונטער דער לייטונג פון גימפּל, אָדער פריזאַמענט, אָבער זיי האָבן פאָרגעשטעלט ביליקן טעאַטער און אָפּטמאָל שונד. דער „י. ל. פּרץ פאַריין" האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו באַקעמפן אַזאַ מין סאָרט טעאַטער. מען האָט באַשלאָסן אַראָפּברענגען קיין טשאָרטקאָוו מאָדערנע יידישע טרופּעס, און צווישן זיי זיינען געווען זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקאַ, דערנאָך „די ווילנער טרופּע", „יונג־טעאַטער" און אַנדערע אַנסאַמבלען, ווי אויך קליין־קונסט־טעאַטער ווי „עזאזל", „די יידישע באַנדע", „אררט", וואָרט־קאָנצערטן פון איינצלנע קינסטלער און פאָרלעזער, זינגערס און זינגערינס. דערמיט איז געהויבן געוואָרן דער קולטורעלער ניוואָ פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין טשאָרטקאָוו. די אַלע טעטיקייטן האָבן געהויבן דעם פּרעסטיזש פון י. ל. פּרץ פאַריין און אַלע האָבן געוווּסט אַז אַ קולטור־אונטערנעמונג פון „י. ל. פּרץ פאַריין" איז שטענדיק פול מיט תוכן און איז ערנסט און דערפאַר האָבן אַפילו אַסימילירטע קרייזן אין שטאָט גענומען זיך דערנענטערן צום פאַריין און דאָרט געוואָרן אָפטע באַזוכער.

לאָמיר דאָ דערמאָנען די נעמען פון די מענטשן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן בלב ונפש דער טעטיקייט פון פאַריין און וואָס אַ דאַנק זיי איז די אַרבעט אָנגעגאַנגען מיט דערפאָלג: אפרים שוועבל (אַ סוחר), אברהם טרעמבאָוועלסקי (פּריוואַט־באַאַמטער,

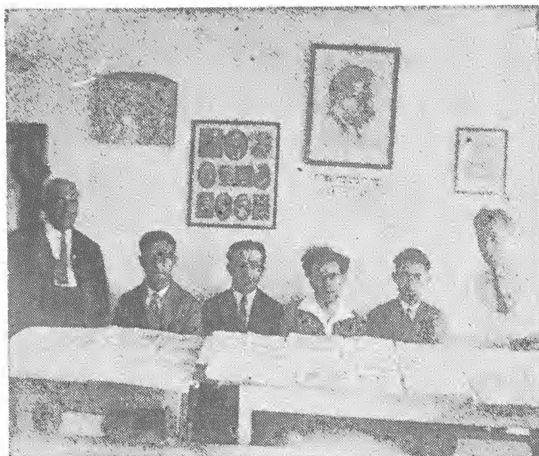
פגישת חברי האיגוד ע״ש י. ל. פרץ עם הסופר יואל מאַסטבוים (במרכז)
צוזאַמענטרעף פון די מיטגלידער פון י. ל. פּרץ־פאַריין מיטן שרייבער יואל מאסטבוים (אין צענטער)

לעבט היינט אין מזרח־אייראָפּע), יאַנקעלע גאָלדבערג (פריער באַרוך, לעבט אין ישראל) שמואל לאַנדע (אַ בעקער), ישראל־מרדכי טריינער (אַ צושניידער), שעפּסל ראָסט (אַ דרוקער־אַרבעטער), מגס. דוד פרענקל, דזוינע (אייזיק) האָס, חיים שטעקל (בלעכער), רויזע קאַנעל־פרענקעל (אַ שניידערין).

מיר וואָלטן געקענט זייער פיל דערציילן וועגן די טעטיקייטן פון די אויבן־אויסגערעכנטע עסקנים, ווי צ. ב., מיט וואָס פאַר אַן איבערגעגעבנקייט עס האָט געאַרבעט דער פאַרזיצער שועבעל, וואָס האָט קיינעם נישט געוואָלט אָפּגעבן דעם כבוד פון איינשרייבן אַ נייעם אַבאָנענט, און איז תמיד געווען פאַרנומען מיט קאַטאַלאָגירן און אַריינפירן אָרדנונג אין דער ביבליאָטעק. דער סעקרעטאַר א. טרעמבאַוועלסקי איז געווען דער צווייטער ביז־גאָר איבערגעגעבענער אַרבעטער און האָט זיך פאַרנומען מיט גרויס ליבשאַפט מיט די ענינים פון פאַריין. זייער אָפט פלעגט ער דערליידיקן דרינגענדע ענינים און באַראַטונגען אין דער צייט פון זיין אַרבעט, און עס איז קיינמאָל נישט געשען, אַז די בעלי־בתים זאָלן אים אויפמערקזאַם מאַכן דערויף; אַזוי גרויס איז געווען די אָנערקענונג און די אַכטונג צו דער פאַרצווייגטער און איבערגעגעבענער טעטיקייט פון א. טרעמבאַוועלסקי. אַ דריטער וויכטיקער טוער פון פאַריין איז געווען יאַנקעלע גאָלדבערג, וואָס האָט געשטאַמט פון אַ בכבודיקער משפחה און האָט געהאַט יידישע און וועלטלעכע בילדונג. זיין אויפגאַבע איז געווען צו פּראָפּאַגאַנדירן די ענינים פון פאַריין ביי דער יידישער אינטעליגענץ פון שטאָט. אַ דאַנק אים זיינען צוגעצויגן געוואָרן פיל אַסימילירטע אינטעליגענטן צום פאַריין. מרדכי צאַלער איז געווען פּאַקטיש דער „בעל־בית" פון פאַריין און האָט געהיט יעדן גראָשן און עס איז נישט געווען קיין אונטערנעמונג וועלכע זאָל געמאַכט ווערן אָן זיין צושטימונג. רויזע קאַנעל (שפּעטער פרענקל), אַ שניידערין פון פאַך, האָט זייער פיל בייגעטראָגן פאַרן דערפאָלג פון פאַריין. זי איז פריער געווען אַ פּועלי־ציון טוערין און דערנאָך זיך אַריינגעוואָרפן אין דער טעטיקייט פון דער יידישער קולטור־געזעלשאַפט.

דאָס רוב מיטגלידער פון י. ל. פּרץ פאַריין זיינען געווען אַרבעטער און אַרבעטערינס, און עס איז געווען נויטיק צו דערגענצן זייער קולטור דורך בילדונג, לעקציעס און געזעלשאַפטלעכער דערציונג. איז פאַרשטענדלעך, אַז דער ליין־זאַל האָט דאָ דערפילט אַ וויכטיקע פונקציע, און דאָסגלייכן דער דראַמאַטישער קרייז. שפּעטער איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ כאָר און אַן אָרקעסטער. מען האָט אויך צוזאַמענגענומען אַ גרופּע יונגע בחורים און מיידלעך, מיט וועלכע מען האָט אָנגעהויבן לערנען ממש אלף־בית. אַלע אונטערנעמונגען, און אַפילו דער לעצטער פּרווו, זיינען געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג.

אין פאַריין האָט געהערשט אַ וואַרעמע אַטמאָספער פאַר דער יידישער שפּראַך און יידישער שאַפונג. דאָס יידישע וואָרט און ליד האָבן תמיד אַרויסגעקלינגען אין די אָוונטן אויף די ערבייאיקע גאַסן. שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן באַזוכט טשאַרטקאָוו, האָבן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן אויסגעזאָגט זייער באַגייסטערטע מיינונג וועגן פאַריין. אַזוי שרייבט נחמן מייזיל דעם 22־טן דעצעמבער 1934: „וואָס מיר אימפּאָנירט איז דער ווילן צו אַרבעטן

ועד אירגון י. ל. פּרץ
דער קאָמיטעט פון י. ל. פּרץ־פאַריין

פאַר יידיש און די באַגייסטערונג פאַר יידיש". פאַלק היילפּערין שרייבט דעם 12־טן מערץ 1935: „נוצן און פאַרדינסטן, דאָס זיינען זאַכן וואָס פאַרשטייען זיך פון זיך אַליין. דער עיקר אָבער איז די האַרציקייט וואָס מען באַגעגנט אין דעם אָאַזיס־ווינקל, וואָס רופט זיך ,טשאַרטקאָווער פּרץ פאַריין'". בער האָראָוויץ שרייבט דעם 21־טן נאָוועמבער 1936: „כ'האָב מיך גוט געפילט אין אייער ליבער חברותא". עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די אָפּשאַצונגען זיינען פאַרצייכנט געוואָרן דורך די חשובע באַזוכער אין דער תקופה, ווען דער פאַריין איז שוין געווען אין קריזיס צושטאַנד און דאָך איז נאָך יעדער איינער

באַאײַנפלוסט געוואָרן פון דער וואַרעמער שטימונג פאַר ייִדיש און ייִדיש־שאַפן, וואָס עס האָט אין אים געהערשט.

דער פּרץ־פאַריין האָט אויך אַקטיוו מיטגעאַרבעט פאַרן ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט (ייִוו"א) און האָט געזאַמלט פאַרשידענע מאַטעריאַלן, ביכער, פּלאַ־קאַטן, מודעות, אויפרופן, מעלדונגען פון אָרגאַניזאַ־ציעס און געזעלשאַפטן. מען האָט געזוכט און געניש־טערט און אַזוי אַרום געפונען אויף אַ בוידעם, אין אַן עסטרייכישן מונדיר, אַן אַלטן כתב־יד „תולדות ישו". מען איז אַרומגעגאַנגען אויפן אַלטן בית־עולם און געזוכט אַלטע מצבות און זיי פאָטאָגראַפירט און איבערגעשיקט צום ייִוו"א. אַלס אויסדרוק פון אָנער־קענונג האָט געשריבן דער ייִוו"אָ: „מיר זײַנען באמת גערירט צו זען אייער שטענדיקע גרייטקייט קומען צו הילף דעם אינסטיטוט אין זיין שווערער מי. אַז מען האָט אַזעלכע מיטהעלפער ווי איר, מעג מען זיכער זיין, אַז אונדזער ציל וועלן מיר סוף־כל־סוף דערגרייכן".

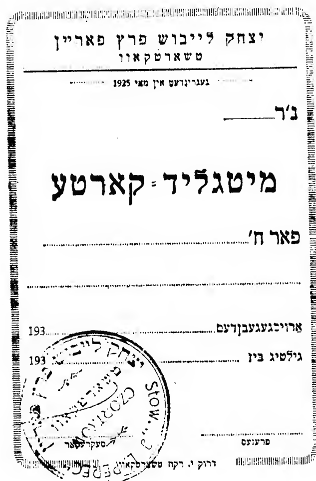
עס זײַנען אויך דורכגעפירט געוואָרן געלונגענע געלד־אַקציעס פאַר ייִוו"אָ, אין יאָר 1933 מיט דר. גרשוני און אין 1935 מיטן שרייבער האַלפערין. יעדעס מאָל איז געזאַמלט געוואָרן העכער טויזנט זלאָטעס, וואָס איז געווען אַן אָנגעזעענע סומע אין אַזאַ שטאָט ווי טשאָרטקאָוו.

דער פּרץ־פאַריין האָט זיך אויך באַמיט צו ווערן אַ קולטור־צענטער פאַר די אַרומיקע שטעטלעך ווי יאַגעלניצע, אזיעראַן, באָרשטשאָוו און אַנד. און אַ זונטיק, זומער 1928 איז פאַרופן געוואָרן אַ קאָנפערענץ מיט דעלעגאַטן פון די שטעטלעך, וואָס האָבן דעבאַ־טירט און דיסקוטירט אַ גאַנצן טאָג. עס זײַנען אָנגענומען געוואָרן באַשלוסן וועגן צוזאַמענאַרבעט אויף די געביטן פון רעפערענטן, אַנטוויקלען דאָס ביבליאָטעק־וועזן, ייִדישע שולן, אָוונט־קורסן, דראַ־מאַטישע קרייזן, כאָרן א.א.וו. צוליב סיבות, וואָס נישט דאָ איז דער פּלאַץ אַרויסצוברענגען, איז נישט געקומען צו דער צוזאַמענאַרבעט. אין די שטעטלעך איז שווער געווען צו פאַרווירקלעכן פּלאַנמעסיקע אונטערנעמונגען. אָבער, דער ווילן פון פּרץ־פאַריין אין טשאָרטקאָוו איז געווען אַ גוטער.

יעדעס יאָר פלעגן פאָרקומען אין טשאָרטקאָוו פּרץ־אַקאַדעמיעס, איינגעאָרדנט דורכן פאַריין און זיי זײַנען תמיד דורך מיט דערפאָלג. עס פלעגן פאָרקומען פאָרשטעלונגען אין אייגענעם זאַל מיט אַ פאַסיקער בינע, די דעקאָראַציעס זײַנען געמאָלט געוואָרן פון טאַלאַנטירטן מאָלער ישעיהו בלונדער, און אַלע אַקאַדעמיעס זײַנען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קולטור־געשעענישן אין שטאָט.

וועגן קריזיס וואָס איז פאָרגעקומען אין פּרץ־פאַריין אין די יאָרן 1933—1934 קען מען זאָגן, אַז דאָס

יצחק לייבוש פרץ פאריין
טשארטקאוו

בעגרינדעט אין מאי 1925

נ'ר ______

מיטגליד־קארטע

פאר ח' ....

....

ארויסגעגעבן דעם 193

גילטיג ביז 193

.... סעקרעטאר

.... פרעזעס

דרוק י. רקח טשארטקאוו

פנקס חבר וחותמת של האיגוד ע"ש י. ל. פרץ
אַ מיטגלידס־קאַרטע און אַ שטעמפּל פון י. ל. פּרץ־פאַריין

איז געווען אַ רעזולטאַט פון די אַזוי גערופענע פּראָ־גרעסיווע עלעמענטן פון איין זייט און פון די נאַציאָנאַלע פון דער צווייטער זייט. ביידע האָבן געוואָלט איבערנעמען די אינסטיטוציע און דערויף איז אָנגע־גאַנגען דער קאַמף. דער פאַריין האָט זיך געמוזט איבערציִען אַלעמאָל אין אַ קלענערער דירה און אַזוי אַרום איז געקומען צו אַ ירידה. דערנאָך, האָבן די פּראָגרעסיווע זיך אָפּגעגעבן מער מיט רעוואָלוציאָ־נערע און קאָנספּיראַטיווע טעטיקייטן און די נאַציאָנאַלע טיילן האָבן זיך אָפּגעגעבן מער מיט זייערע פּאָ־ליטישע טעטיקייטן אין די פאַרשידענע ציוניסטישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס. אָבער, עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז ביידע טיילן האָבן באַ־קומען אין דעם פאַריין די מעגלעכקייט פאַר אידעִ־אישער קריסטאַליזירונג און קולטורעלער פּאַרטיפונג.

דער פאַריין איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זיין טעטיקייט, אָבער שוין מיט אַ קלענערן פאַרנעם. עס זיינען טאַקע צוגעקומען נייע ביכער, אָבער עס זיינען אָפּגעפאַלן אַלעמאָל מער מיטגלידער. די אַר־בעט איז אַזוי אָנגעגאַנגען ביז דעם 1־טן סעפטעמבער 1939, ווען עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה. און ווען עס איז אַריין די סאָוויעטישע אַרמיי אין טשאָרט־קאָוו, איז צעשטערט געוואָרן דאָס יידיש־געזעלשאַפט־לעכע לעבן און מיט דעם אויך די שיינע אינסטיטוציע וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען: י. ל. פרץ־פאַריין״.

אַ מיטגליד פון י. ל. פרץ־פאַריין
(ב. ש.)

טעאטער און באר אין טשארטקאוו

טעאַטער־טרופּעס און דראַמאַטישע קרייזן האָבן שוין געפּירט אַ געוויסע טעטיקייט ביים סוף פון ניינצנטן יאָרהונדערט. עס האָבן זיך געשאַפן, צו יענער צייט, אַ סך טרופּעס פון טעאַטער־אַמאַטאָרן, ווי אויך האַלב־פּראָפעסיאָנעלע קרייזן, וועלכע האָבן געשפּילט אין די שטעט און שטעטלעך פון גאַליציע. אויך אין טשאָרטקאָוו איז געווען אַן ענלעכע טעאַטער־טרופּע. אָבער די וויכטיקע אויפטריטן זיינען געמאַכט געוואָרן דורך אויפטריטן פון גימפּלס טרופּע פון לעמבערג, וואָס איז פּאַקטיש געווען אַן אָפּגעשפּאַלטענע טייל פון אָריגינעלן טעאַטער פון גימפּעל. די טייל, וואָס איז אויפגעטראָטן אין טשאָרטקאָוו, האָט זיך גערופן „גימפּעלס טרופּע״. איינע פון די וויכטיקסטע טעאַטער־געשעענישן פון טשאָרטקאָוו איז געווען דער אויפטריט פון דער „מאַמע״ פון יידישן טעאַטער אין פּוילן, אסתּר רחל קאַמינסקי מיט איר טרופּע.

די טעאַטער־פאָרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען ביי קאָרנבלום, וואָס האָט געהאַט אַן „איינפאָר־הויז״. בייטאָג איז עס געווען אַן אכסניה פאַר מענטשן און זייערע וועגענער, וואָס זענען געקומען פון דער פּראָווינץ נאָך סחורה, אָדער פלעגן פירן פּאַסאַזשירן; ביינאַכט אָבער, איז דער איינפאָר־הויז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טעאַטער. די דעמלטיקע בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות און דינסט־מיידלעך פלעגן פאַרברענגען זייער פרייע צייט אויף דעם פּלאַץ, שעפּנדיק נחת פון די לידלעך און טענץ, באַגלייט פון הערש־בערס קאַפּעליע.

די פאַרזאָרגערס פון די טעאַטערס זענען געווען פּרצ׳ל שאר און קוניעלע „ממזר״. דאָס זיינען געווען צוויי פאַרשוינען, וואָס האָבן געלעבט פון צופעליקע פּרנסות און זייטיקע פאַרדינסטלעך ביי די פיאַקער־ניקעס און בעלי־עגלות. זיי פלעגן זיך אַרומדרייען ביי פייגעלע כהן אין שענק ווו עס פלעגן „איינשטיין״ די „טעאַטערניקעס״ (אַזוי האָט מען זיי דעמאָלט גערופן). דער הויפּט־מחותן איז תמיד געווען פּרצ׳ל און אים פלעגט נאָכגיין קוניעלע, וועלכער איז געווען אַ קיילעכיקער און נידעריקער פאַרשוינדל, וואָס איז געווען גרייט צו יעדער מינוט אויסצופילן די באַפעלן פון לאַנגן און הויכן פּרצ׳ל. זיי פלעגן צוגרייטן אַלץ וואָס איז געווען נויטיק פאַר דער פאָרשטעלונג, געמאַכט די בינע און צוגעגרייט דעם נויטיקן „רעק־וויזיט״, ווי אויך די קאַפּעליע און די בענק און בענקלעך פאַרן פּובליקום.

די מערכה פון די אַרטיסטן איז אין יענער צייט געווען זייער אַ קלאָגעדיקע. די באַזוכער זענען אין אַלגעמיין געווען נישט פאַרמעגלעך און די הכנסות זענען געווען נישטיקע און קוים געקלעקט אויף פּרנסה. אויסערדעם פלעגן זיי אַליין מוזן מאַכן די „פּראָפּאַגאַנדע״ פאַר זייערע פאָרשטעלונגען דער־מיט, וואָס זיי פלעגן זיצן גאַנצע טעג ביי פייגעלע כהן אין דרויסן ביי די טישלעך און זינגען פאַרשידענע טעאַטער „שטיקלעך״ און אַזוי אַרום צוציען די בעלי־עגלות און די דינסט־מיידלעך, וואָס פלעגן זיי מכבד זיין מיט אַ „קניש״, אָדער אַ שטיקל „בובע״ און טיילמאָל אויך מיט אַ „טרינק״ — און דאָס איז געווען די „רעקלאַמע״... די טעאַטער־טרופּן פלעגן אין אַלגעמיין זיין רעדוצירטע גרופּעס און זיינען כמעט קיינמאָל נישט געווען ביכולת אויסצופירן אַ גאַנץ „שטיק״ (ווי מען פלעגט עס דעמאָלט רופן). נאָך אַלעמען, פלעגט כמעט תמיד געשען, אַז די „טעאַטער־

ניקעס" האָבן נישט געקאָנט אַוועקפֿאָרן פֿון טשאַרטקאָוו אָן די צונויפֿגעזאַמלטע גראָשנס, וואָס די צוויי „פֿאַר־זאָרגערס", פּרצ'ל און קוניעלע פֿלעגן פֿאַר זיי מאַכן, ווייל די פֿאָרשטעלונגען האָבן קיינמאָל נישט געדעקט די הוצאות, וואָס זיי האָבן געמאַכט.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער אינטערעסאַנטער פּרט, אַז אין טשאַרטקאָוו זיינען סיי די ליטעראַטור ווי אויך דער טעאַטער, אַרויסגעוואַקסן פֿון איין „אכסניה" און אַרויסגעקומען ממש פֿון אונטער איין דאַך: ישראל הייזערס ספרים־געווּלבל. ווו מען האָט אָנגעהויבן, צום ערשטן מאָל אין טשאַרטקאָוו, אויס־לייען יידישע ביכער צו לעזער, איז געווען אין שכנות מיט דער אכסניה ווו עס זיינען „איינגעשטאַ־נען" די ערשטע יידישע אַקטיאָרן.

דאָס גאַנצע בילד פֿון יידישן טעאַטער־וועזן האָט זיך פֿולקאָם פֿאַרענדערט אין די צוואַנציקער יאָרן, ווען די אַקטיאָרן זיינען שוין מער נישט „איינגע־שטאַנען" אין עפּעס אַן אכסניה, נאָר טאַקע געוווינט אין האָטעל „בריסטאָל" און געשפּילט טעאַטער אין דעם זעלבן האָטעל ווו עס איז געווען אַ גרויסער זאַל און גוטע זיץ־פּלעצער. אויך דאָס פּובליקום האָט זיך געענדערט און אַרומגענומען ברייטע קרייזן פֿון דער באַפֿעלקערונג. די דראַמאַטישע קרייזן, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין שטאָט האָבן פֿיל בייגעטראָגן עס זאָל געשאַפֿן ווערן אַ טיפֿערער אינטערעס פֿאַר טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען.

אין יאָר 1925, מיט דער גרינדונג פֿון י. ל. פּרץ־פֿאַריין, האָט אויך זיין איניציאַטיוו אָנגעהויבן קומען קיין טשאַרטקאָוו דער בעסערער יידישער טעאַטער. פֿון די ערשטע, וואָס זיינען געקומען צו אונדז זיינען געווען זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקאַ און זיי האָבן ממש איבעראַשט דעם עולם מיט זייער אויפֿפֿירונג אין דער פּיעסע „מאָרפֿיום". אין 1929 איז געקומען אויך אַ באַזוך אין טשאַרטקאָוו די באַוווסטע „ווילנער טרופּע" מיט אירע בעסטע אַרטיס־טישע כוחות און זי האָט אויפֿגעפֿירט „ביינאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק" פֿון י. ל. פּרץ. אין די דרייסיקער יאָרן זיינען אויפֿגעפֿירט געוואָרן „קידוש השם" פֿון שלום אש, „יידן־שטאָט" פֿון צייטלין, „הערשעלע אָסטראָ־פּאָלער" פֿון ליפּשיץ א. אנד. בכלל זיינען אין טשאַרטקאָוו אויפֿגעטראָטן כמעט אַלע יידישע טעאַטער טרופּעס, וואָס זענען דעמאָלט געווען באַקאַנט אין פּוילן און אין גאַליציע. גאָר ספּעציעל דאַרפֿן דער־מאָנט ווערן די גאַסטראָלן פֿון יאָנאַס טורקאָוו מיט דינאַ בלומענפֿעלד, אין זייער רייכן און אינטערע־סאַנטן רעפּערטואַר, ווי „דער איין־און־פֿערציקסטער" פֿון לאַווּרעניעוו, די „סיבה" פֿון פֿראַנק א.א.

אידאַ קאַמינסקאַ האָט אויפֿגעפֿירט: „פּריילין דאָקטאָר", „גליקל האמעל", „מאַדאַם איקס", „מיר פֿרויען" א. אנד. פּיעסן. מיט איר איז אויך אויפֿגע־טראָטן די באַקאַנטע אַרטיסטין רחל האָלצער.

א. גראַנאַך מיט זיין אַנסאַמבל האָט אויפֿגעפֿירט מיט גרויס דערפֿאָלג „די געלע לאַטע" פֿון פֿרידריך וואָלף. קורט קאַטש האָט פֿאַרגעשטעלט די פֿאַציפֿיס־טישע פּיעסע פֿון אַרנאָלד צווייג „סערזשאַנט גרישאַ". די באַקאַנטע שוישפּילערין לידיאַ פּאָטאָצקאַ איז אויפֿ־געטראָטן אין טשאַרטקאָוו אין איר קרוין־ראָל „מירעלע אפֿרת". ד"ר פּאָול באַראַטאָוו האָט אויפֿגעפֿירט ביי אונדז צוויי פּיעסן: „דער פֿאָטער" פֿון סטרינדבערג און „הינקעמאַן" פֿון ערנעסט טאָלער.

דער „יוגנט־טעאַטער" אונטער דער רעזשי פֿון מ. ווייכערט האָט גאַסטראָלירט ביי אונדז אין שטאָט מיט צוויי מאָדערנע פּיעסן, און עס זיינען אויפֿגע־טראָטן נאָך אַ סך אַרטיסטן און טרופּעס, וואָס עס וועט פֿאַרנעמען זייער פֿיל פּלאַץ זיי אַלע דאָ אויס־צורעכענען. איך וויל נאָר צוגעבן די אָפּטע באַזוכן פֿון די קליין־קונסט טרופּן, ווי „עזאזל" מיט אלא ליליט און גאָדיק, „אררט" מיט דזשיגאַן און שומאַ־כער, „די יידישע באַנדע" מיט זישע כץ און ד. לעדערמאַן. די לעצטע האָבן גאָר אויסגענומען ביי אונדז אין שטאָט און זיינען טאַקע געווען אָפּטע געסט אין טשאַרטקאָוו. אונטער נאָזשיקס רעזשי זיינען ביי אונדז אויפֿגעפֿירט געוואָרן די רעוויעס: „תל־אביב" און „סערטיפֿיקאַטן". זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער סטאַניסלאַווער „גאָלדפֿאַדען־קרייז" מיט דער אויפֿפֿירונג פֿון „גולם" פֿון ה. לייוויק אונטער דער רעזשי פֿון דוד הערמאַן, וואָס האָט איבערגעלאָזט אַן אויסערגעוויינלעכן רושם אויף די צושויער.

די לאָקאַלע דראַמאַטישע קרייזן האָבן אויך אָנגע־הויבן זייער טעטיקייט ביים סוף פֿון נײַנצנטן יאָר־הונדערט און די ערשטע טרופּע איז באַשטאַנען פֿון אַ גרופּע סטודענטן, בלויז מענער, וואָס האָבן אויפֿ־געפֿירט די פּיעסע פֿון ד"ר הערצל „דער דאָקטער" אין דער דייטשער שפּראַך. זיי פֿלעגן נאָר אויפֿטרעטן אין די זומער־וואַקאַציעס אין די לאָקאַלן פֿון די „בני־ציון" און שפּעטער פֿון „צעירי־ציון".

אין די יאָרן 1914—1916 האָט דער זעלבער קרייז אויפגעפירט אַ ריי תנ"כישע אינסצעניזאַציעס אין דער העברעאישער שפּראַך, ווי „שאול און דוד", „דבורה הנביאה", „ברק בן־אבינועם", „אסתר המלכה" א. אַנד. די ערשטע אויפטריטן זיינען פאָרגעקומען אין אַ שייער — אָדער ווי מען פלעגט עס רופן „אַ סטאָדאָלע" — ביי מרדכי שטיין אויף דער שקאָלנע גאַס. אין די אויפטריטן האָבן זיך באַטייליקט אויך מיידלעך. פון דער גרופּע האָט זיך שפּעטער אויסגע־שיילט אַ פּערמאַנענטער קרייז, וואָס האָט זיך גע־שטעלט פאַר אַ ציל צו פאַרשפּרייטן, דורך זייערע אויפטריטן, די העברעאישע שפּראַך.

טראָץ דעם וואָס די מלחמה־יאָרן זיינען געווען שווערע און אומרואיקע, איז דאָך געווען אין טשאָרט־קאָוו פאַרהעלטניש־מעסיק רואיק און עס איז מעגלעך געווען אָנגיין מיט אַלגעמיינע קולטור־טעטיקייט, ווי אויך מיט אַקטיוויטעט אויפן טעאַטער־געביט.

אין יאָר 1917 האָט דער קרייז אויפגעפירט די פּיעסע „יצא וחזר" („מיטן שטראָם") פון שלום אש. עס האָבן זיך אין דער פאָרשטעלונג באַטייליקט אַ גרעסערע צאָל אַרטיסטן אַמאַטאָרן און צווישן זיי העלער (היינט ד"ר העלער, וואָס וווינט אין ישראל), יונה ראָזענצווייג, דוד פרענקעל, לעאָן האַלפּערן, שטייגער, געניע זיידנפעלד, ווי אויך בן־ציון זילבערג (שפּעטער אַרטיסט פון „אהל").

עס איז אויך אויפגעטראָטן אַ יוגנט־טרופּע אונ־טער דער לייטונג פון בן־ציון זילבערג, וואָס האָט אויפגעפירט אַ ריי קינדער־פאָרשטעלונגען ווי „המכבים הקטנים" א. אַנד. אויף עברית.

אין די יאָרן 1918 ביז 1921 האָט זיך פּאַמעלעך אויסקריסטאַליזירט אַ יידישער קולטור־קרייז, וואָס האָט געגרינדעט אַ דראַמאַטישע סעקציע אויפצופירן פּיעסעס אין דער יידישער שפּראַך. דעם קרייז איז געלונגען איבערציען אייניקע כוחות פון העברעאישן דראַמאַטישן קרייז, און ספּעציעל איז געווען פאַר זיי אַ געווינס לעאָ האַלפּערן, וואָס האָט זיך אויס־געטיילט פון אַלע אַנדערע אַמאַטאָרן מיט זיין טאַלאַנט, אַרטיסטישן חוש און קינסטלערישן געפיל פאַרן טעאַטער, און ער איז געוואָרן דער רעזשיסאָר אין דעם יידישן דראַמאַטישן קרייז.

שוין אין יאָר 1912 האָט די „פּועלי־ציון" פּאַרטיי געהאַט אַן אייגענעם דראַמאַטישן קרייז, וואָס האָט פון צייט צו צייט אויפגעפירט אַ פּיעסע אונטער דער לייטונג פון יאָסעלע געטער (וועלכער לעבט היינט אין ישראל). זיי האָבן פאָרגעשטעלט: „מירעלע אפרת", „היהודי הנצחי" א. אַנד. צווישן די אַרטיסטן־אַמאַטאָרן זיינען געווען שיע פלעשנער, יאַנקל באַר־בער, טאָקער, בעז און זיין פרוי א. אַ.

למעשה. האָבן ביידע דראַמאַטישע קרייזן זיך דערגאַנצט און אויסגעפּילט צוזאַמען אַ בשותפות־דיקע קולטור־אויפגאַבע. זיי האָבן דערצויגן דעם טשאָרטקאָווער עולם צו האָבן אַ וואַרעמע באַציונג צום יידישן טעאַטער און דער עולם פלעגט טאַקע אָפּוואַרטן מיט נייגיר און אומגעדולד די פאָרשטע־לונגען וועלכע מען האָט אַנאָנסירט.

מען פלעגט באַלאַגערן דעם זאַל אַ פּאָר שעה פאַרן אָנהויב פון דער אויפירונג און נאָך דער פאָר־שטעלונג פלעגט מען גאַנצע טעג שמועסן וועגן דער פּיעסע און די אַקטואַזירונג פון די אַרטיסטן. מיט איין וואָרט: די טעאַטער אויפירונגען זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין יום־טוב פאַרן עולם טעאַטער־ליבהאָבער. בכלל האָבן די דראַמאַטישע קרייזן אַריינגעבראַכט אַן אויפלעבונג אין קולטור־לעבן פון טשאָרטקאָוו און האָבן פאַרוואַנדלט די גרויע און טרויעריקע מלחמה־יאָרן אין יום־טובדיקע איבערלעבונגען.

פאַר אַ לענגערער תקופה האָט דער דראַמאַטישער קרייז פון פּועלי־ציון זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אַקטיוויטעט און איניציאַטיוו אונטער דער לייטונג און רעזשי פון יאַנקל באַרבאַר ביי דער מיטהילף און ראַט פון באַגאַבטן און געלערנטן עסקן דוד פרענקעל. אין 1922, אין די פרילינג חדשים, האָט דער העברע־אישער דראַמאַטישער קרייז אויפגעפירט זיין לעצטע פּיעסע „ברזל בברזל" מיט גרויס דערפאָלג, אָבער באַלד נאָכדעם האָט דער דראַמאַטישער קרייז פאַר־ענדיקט זיין טעטיקייט, ווי אויך זיין עקזיסטענץ.

ווען עס האָט זיך אָפּגעשוואַכט די טעטיקייט פון דראַמאַטישן קרייז פון פּועלי־ציון, צוליב פאַר־שידענע סיבות, ווי צום ביישפּיל צוליב לייגן דעם עיקר געוויכט אויף פּאָליטישער טעטיקייט, אָרגאַני־זאַציע פון „החלוץ" און יוגנט, עליה קיין ארץ ישראל און אויך אויסוואַנדערונג אין די פּאַראייניקטע שטאַטן, איז אויפגעקומען דער דראַמאַטישער קרייז פון י. ל. פּרץ־פּאַראיין, וואָס האָט זיך ראַשיק אַנטוויקלט און איז געוואָרן פאַר אַ לענגערער תקופה דער וויכטיקס־טער טעאַטער־צענטער אין טשאָרטקאָוו.

דער דראַמאַטישער קרייז פון י. ל. פּרץ־פּאַריין איז געגרינדעט געוואָרן אין 1925 און האָט פאַר דער

צייט אויפגעפירט אַ רייע וויכטיקע טעאַטער־פאָרשטע־לונגען. אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן איז דער י. ל. פּרץ־פאַריין אַריבער אין אַן אייגענעם שיינעם און גערוימען לאָקאַל און דאָרט זענען פאָר־געקומען שיינע טעאַטער־פאָרשטעלונגען אונטער דער לייטונג פון יונגן קינסטלער — און מאָלער — שיע בלאַנדער און אויך דורך מוניע (חיים) רייך, וועלכער האָט זיך ספּעציעל אָפּגעגעבן מיט קליינקונסט.

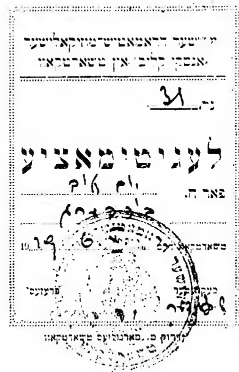
אין יאָר 1936 האָט דער דראַמאַטישער קרייז דורכגעפירט אַ ספּעציעלע פאָרשטעלונג צו־פייערן דעם הונדערט־יאָריקן געבוירן־טאָג פון מענדעלע מוכר ספרים. אין דער פייערונג האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַ סך יידישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס. דער יום־טוב, וואָס איז געפייערט געוואָרן אין דער גאַנצער יידישער קולטור־וועלט, איז אויך אין טשאָרט־קאָוו דורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס ענטוזיאַזם אויף דער איניציאַטיוו און אונטער דער לייטונג פון י. ל. פּרץ פאַריין. חיים רייך האָט אַ יאָר שפּעטער רעזשיסירט אַ ריי פּיעסן פון שלום־עליכם. דאָס דורכפירן פון אַ ספּעציעלער קינדער־פאָרשטעלונג און פייערונג איז געווען אַ געשעעניש און אַ גרויסע נייעס אין שטאָט.

עס זענען געמאַכט געוואָרן, אין די לעצטע דרייסיקער יאָרן באַמיאונגען אויפצושטעלן אַן אַלגע־מיינעם יידישן דראַמאַטישן קרייז, אָבער דאָס איז צוליב פאַרשידענע סיבות נישט צושטאַנד געקומען.

כדי נישט דורכצולאָזן וויכטיקע טעאַטער־געשעע־נישן און זיי פאַרצייכענען פאַר דער געשיכטע פון יידישן קולטור־לעבן אין טשאָרטקאָוו, דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן די וויכטיקע פאָרשטעלונג פון אַנסקיס „דיבוק״ דורך דעם דראַמאַטישן קרייז פון „השומר הצעיר״ אין עברית. דאָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1923 אונטער דער רעזשי פון מאיר שטייגער און זיין פרוי. די פאָרשטעלונג איז פאָרגעקומען אין „בית־עם״, און געהאַט גרויס דערפאָלג, און זי איז דעריבער אויפגעפירט געוואָרן אייניקע מאָל. אין דער ראָל פון חנן האָט זיך אויסגעצייכנט שיע בלאַנדער, און בכלל איז די קינסטלערישע זייט פון דער פאָרשטעלונג געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה.

אַן אָריגינעלע דערגרייכונג איז געווען די אָרגאַ־ניזירונג פון אַ יידישן מאַריאָנעטן־טעאַטער ביי אונדז אין שטאָט אונטער דער לייטונג פון פייוול יונג און גאָלדהירש. דער טעאַטער האָט אָבער עקזיסטירט נאָר אייניקע חדשים.

אַ וויכטיקע באַשטאַנדטייל אין דער טעטיקייט פון די דראַמאַטישע קרייזן ביי דער פּועלי־ציון פאַרטיי און ביים י. ל. פּרץ פאַריין זענען געווען די כאָר'ן, וואָס האָבן עקזיסטירט ביי די צוויי קרייזן. זיי האָבן גרופּירט אַרום זיך צענדליקער יונגע בחו־רים און מיידלעך, ווי אויך מענטשן אין די מיטעלע יאָרן, וואָס האָבן איינשטודירט פיל העברעאישע און יידישע לידער. די כאָרן האָבן אַריינגעבראַכט אַן אויפלעבונג אין קולטור לעבן פון ישוב, ווי אויך אַ

יידישער דראמאטיש־מוזיקאלישער
אנסקי קלוב אין טשארטקאוו
נר.
לעגיטימאציע
פאר ה.
טשארטקאוו
פרעזעס
סעקרעטאר
דרוק ב. מארגוליעס טשארטקאוו

פנקס חבר של המועדון הדרמטי־מוזיקלי ע״ש אנסקי בצ'ורטקוב

באַרייכערונג אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. זיי האָבן באַשיינט יעדע אונטערנעמונג, ליטעראַרישע אָוונטן און באַנקעטן. דאָס יידישע פאָלקס־ליד איז אַריינ־געדרונגען אין אַלע קרייזן פון ישוב אין אַ קאָרעקטער מוזיקאַלישער פאָרם און דער גאַנצער ישוב האָט פשוט מיטגעזונגען מיט די כאָרן די שיינע און האַרציקע יידישע פאָלקס־לידער. צום דערפאָלג פון פּועלי־ציון כאָר האָט בייגעטראָגן דער באַגאַבטער דיריגענט ישראל גאָטעספעלד, וואָס האָט אַליין געהאַט אַ האַרציקע טענאָר־שטימע.

דער כאָר פון פּועלי־ציון האָט צוליב פּאָליטישע טעמים, וואָס נישט דאָ איז דער פּלאַץ אַרויסצו־ברענגען די פּרטים, געמוזט זיך אויפלעזן. דער כאָר פון י. ל. פּרץ פאַריין האָט אָבער ווייטער עקזיסטירט און האָט נאָך פאַרשטאַרקט זיך דערמיט וואָס ישראל גאָטעספעלד איז אַריבערגעגאַנגען צו אים. צו דעם דערפאָלג און אַנטוויקלונג האָט זייער פיל בייגע־טראָגן ישראל וואַסערמאַן, וועלכער האָט די גאַנצע צייט געלייטעט מיטן כאָר פון י. ל. פּרץ פאַריין. ער האָט אַליין געשאַפן נייע באַאַרבעטונגען פון לידער, ווי אויך בייגעטראָגן מיט אייגענע קאָמפּאָ־זיציעס, צוזאַמען מיט די פאָלקס־לידער.

דאָס טעאַטער־וועזן אין טשאָרטקאָוו האָט געהאַט

אַ לאַנגע טראַדיציע פון כמעט אַ האַלבן יאָרהונדערט. צוזאַמען מיט די דראַמאַטישע קרייזן און כאָרן האָבן זיי מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גרויסן בייטראָג פאַרן קולטור לעבן פון יידישן ישוב אין טשאָרטקאָוו, ביז עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט מלחמה און דער שרעקלעכער אומקום, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צום אייראָפּעאישן יידנטום און צום יידישן טשאָרטקאָוו מיט אים צוזאַמען.

ב. ש.

א. טרעמבאָוועלסקי

יידישע שרייבער און יידיש טעאַטער אין טשאָרטקאָוו

(שטריכן פון אַמאָליקן יידישן לעבן)

דער באַוווסטער יידישער שרייבער מלך ראַוויטש, נאָך זיינעם אַ באַזוך אין טשאָרטקאָוו אין יאָר 1926, אָדער 1927, דערמאָנט אונדזער שטאָט מיט די ווערטער: „טשאָרטקאָוו, טשאָרטקאָוו איבער אַלעס...” דאָס איז געזאָגט געוואָרן מער אין שפּאַס ווי אין ערנסט. נאָר עס איז אַ פאַקט, אַז טשאָרטקאָוו האָט זיך אין יענע יאָרן אויסגעצייכנט אַלס די איינציקע שטאָט אין געוועזענעם גאַליציע, וואָס האָט זוכה געווען האָבן צו גאַסט אַ ריי באַוווסטע יידישע שרייבער פון וואַרשע.

דאָס איינאָרדענען אַ רעפעראַט פון אַ יידישן שרייבער פון וויטן וואַרשע, איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות און נישט ווייניק זאָרגן. נישט קוקנדיק אויף אַלע שוועריקייטן האָט די קליינע גרופּע קולטור־טוער, בראש מיט אפרים שוועבל, יאַנקעלע גאָלדבערג א. אַנד. גענומען אויף זיך די ריזיקע פון אַראָפּברענגען און איינאָרדענען רעפעראַטן פון וואַרשעווער יידישע שרייבער. ביי די „ליטעראַרישע בלעטער” איז געווען אַ רעפערענטן־קרייז, צו וועלכן ס'האָבן געהערט נחמן מייזל, אלטער קאַציזנע, פּרץ מאַרקיש, מלך ראַוויטש א. אנד. ווען עס זענען באַהאַנדלט געוואָרן די „קאַנדידאַטורן” פון די פאַרשידענע רעפערענטן, איז דער אויסוואַל געפאַלן אויף דעם באַליבטן דיכטער פּרץ מאַרקיש, וועלכער האָט אין יענע יאָרן געוווינט אין פּוילן און האָט זיך שוין געהאַט צו יענער צייט קונה שם געווען אַלס באַגאַבטער יידישער דיכטער. דאָס איינאָרדענען דעם רעפעראַט פון פּרץ מאַרקיש, אין האַרבסט 1925, איז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג פאַר דער קליינער גרופּע קולטור־טוער.

פּרץ מאַרקיש, וועלכער האָט דאַן געוווינט אין וואַרשע, איז געווען באַוווסט אַלס טעמפּעראַמענט־פולער פּראָגרעסיווער דיכטער און פּובליציסט. די ידיעה פון זיין קומען האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן בייפאַל אין שטאָט.

פאַר דער פּראָגרעסיווער טייל פון דער יידישער יוגנט, איז פּרץ מאַרקיש געווען אַן אָנזאָגער און דער באַזינגער פון אַ נײַ לעבן, און די שטאָטישע רעאַקציע, סיי די יידישע ווי אויך די פּוילישע, האָט נישט געקענט מוחל זיין די „חוצפה” פון איינאָרדענען זיין רעפעראַט און זיי האָבן זיך באַמיט מיט אַלע מיטלען צו שטערן די אונטערנעמונג. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז ס'איז אומעגלעך געווען צו באַקומען אַ זאַל איינצואָרדענען מאַרקישעס רעפעראַט.

דער איינציקער אויסוועג איז געווען צו נעמען דעם זאַל פון „יד חרוצים”, וואָס איז גלייכצייטיק געווען אַ קלויז און די בעלי־בתים האָבן געשטעלט א תנאי, אַז קיינער וועט נישט זיין אין זאַל בגילוי ראש. עס איז שווער היינט, נאָך אַזוי פיל יאָרן, זיך פאָרשטעלן די איבערלעבענישן פון די איינאָרדענער פון דעם רעפעראַט. ווען מען האָט מודיע געווען פּרץ מאַרקישן, שוין זייענדיק אין שטאָט, אַז דער רעפעראַט וועט פאָרקומען אין אַ קלויז, מחמת עס איז נישט מעגלעך געווען צו באַקומען קיין אַנדער זאַל, אפילו נישט דעם יידישן זאַל פון „בית־עם”, האָט זיין פּנים זיך פאַרוואָלקנט און ער האָט ביי דער געלעגנהייט אויסגעדריקט זיין אומצופרידנקייט מיט דער רעאַקציע, וואָס האָט געהערשט אין יענע יאָרן אויף דער יידישער און אויך נישט־יידישער גאַס. נישט קוקנדיק דערויף האָט ער גלייך מיט אַ שמייכל געזאָגט: „נישט געזאָרגט חברים, דער גורל וויל,

אַז דאָס פּראָגרעסיווע וואָרט זאָל דווקא זיך הערן פון אַ שול. איר געדענקט דאָך אוודאי די פּאָעמע אין וועלכער עס זאָגט זיך: גייען יידן אין קלויסטער אַריין. נישט־יידן אין שול אַריין, דאָס מיינט, אַז מיט דער צייט וועט פון שולן און קלויסטערס זיכער ווערן קולטור־קלובן פאַר די ברייטע מאַסן".

אָט שטייט ביים שטענדער דער דרייסיק־יעריקער פּרץ מאַרקיש אין זיין ברייטן שוואַרצן קאַפּעלוש, וואָס וויל זיך נישט האַלטן אויף זיין שיינעם קאָפּ מיט דער בונטאַרישער טשופּרינע. דער געפּאַקטער זאַל פון „יד הרוצים" הערט זיך צו מיט טיפן אינטע־רעס צום רעפעראַט וועגן די נייע וועגן אין דער יידישער ליטעראַטור. באַזונדערס האָט אויסגענומען דער טייל אין וועלכן עס זענען דערמאָנט געוואָרן די שעפער פון דער נייער סאָוויעטישער יידישער ליטעראַטור, דוד האָפשטיין, איזי כאַריק, איציק פעפער, א. קושניראָוו, אשר שוואַרצמאַן א. אנד. און אויך וועגן דעם איינפלוס פון א. בלאָק, יעסענין און מאַיאַקאָווסקי אויף דער נייער יידישער דיכטונג.

נאָך זיין רעפעראַט האָט פּרץ מאַרקיש געלייענט פון זיינע פּאָעמען די „קופּע" און „כאַדיא". די „קופּע" אין וועלכער דער דיכטער שילדערט זיינע איבערלע־בונגען בעת די פּעטלורע פּאָגראָמען, האָט געמאַכט אויפציטערן אַלע צוהערער און ווען מען האָט דערנאָך געהערט פראַגמענטן פון „כאַדיא", וואָס האָט אָנגע־זאָגט דאָס נייע לעבן, וואָס שאַפט זיך אין סאָוויעטן־פאַרבאַנד, וועגן די ערשטע דעקרעטן פון דער סאָוויעטן־מאַכט, וועגן לענינס לאָזונגען פאַר שלום, אַרבעט, פרייהייט, גלייכהייט, ברידערלעכקייט און גליק פאַר אַלע פעלקער — האָבן די אַפּלאָדיסמענטן געדויערט לאַנגע מינוטן.

דער מאַראַלישער דערפאָלג פון מאַרקישעס רע־פעראַט האָט צוגעגעבן מוט דער קליינער גרופּע קולטור־טוער און די ווייטערדיקע רעפעראַטן פון יידישע שרייבער זענען איינגעאָרדנט געוואָרן ס'רוב אין זאַל פון „בריסטאָל".

מיט אַלטער קאַציזנעס רעפעראַט איז פאַרבונדן אַן אומלעגאַלער חברישער צוזאַמענטרעף מיטן דיכ־טער אין דער דירה פון חנה פלעצמאַן, אויף וועלכער קאַציזנע האָט פאַרגעלייענט אין זיין איבערזעצונג א. בלאָקס „צוועלף", וואָס האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויף אַלע פאַרזאַמלטע.

אַ גרויסן עולם האָט געצויגן דער רעפעראַט פון מלך ראַוויטש, באַזונדערס די פראַגן און ענט־פערס, וואָס האָבן זיך פאַרצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט. דער טיפער אינטערעס און די געשטעלטע פראַגן וועגן דער יידישער ליטעראַטור און קולטור, האָבן עס טאַקע אַרויסגערופן ביי ראַוויטשן די ווערטער: „טשאַרטקאָוו, טשאַרטקאָוו איבער אַלעס..."

פון ווייטערדיקע רעפעראַטן איז כדאי צו דער־מאָנען דעם באַוווסטן קריטיקער ש. ניגער, וועל־כער האָט ביי דער געלעגנהייט פון זיין רייזע איבער פּוילן, באַזוכט אויך טשאַרטקאָוו. מיט רעפע־ראַטן און פאַרלעזונגען זענען אויך אַרויסגעטראָטן די שרייבער, ז. סעגאַלאָוויטש, יואל מאַסטבוים, דער טונקעלער און, אים צו לאַנגע יאָרן, דער באַוווסטער שרייבער און קריטיקער נחמן מייזל און אַנדערע.

אַזוי אַרום האָט טשאַרטקאָוו געהאַט די זכיה צו באַקענען זיך מיט די אָנגעזעענסטע וואַרשעווער דיכ־טער, שרייבער און קריטיקער.

אַ באַזונדער קאַפּיטל שטעלט מיט זיך פאַר די גאַסטראָלן פון בעסערן יידישן טעאַטער אין טשאַרט־קאָוו. דער קינסטלערישער יידישער טעאַטער אין דעמאָלסדיקן פּוילן האָט עקזיסטירט אָן מלוכהשע סובסידיעס און אָן מעצענאַטן. דער יידישער טעאַטער האָט זיך אויסגעהאַלטן נאָר אַ דאַנק דער הילף און פאַראינטערעסירונג פון די ברייטע יידישע פאָלקס־מאַסן. די גרויסע קינסטלערישע דערפאָלגן פון בעסערן יידישן טעאַטער מיט דער געניאַלער אסתר רחל קאַמינסקאַ בראש, די „ווילנער טרופּע" א. אנד. האָבן געהאַט אַ גרויסן אָפּקלאַנג אויך אין טשאַרטקאָוו.

צום באַדוירן איז טשאַרטקאָוו געווען ווייט פון וואַרשע און עס איז דעריבער אוממעגלעך געווען פאַרן יידישן עולם צו זען אַלע טרופּן פון בעסערן יידישן טעאַטער.

פון צייט צו צייט פלעגט זיך באַווייזן אין טשאַרטקאָוו גימפּעלס טרופּע פון לעמבערג און אויך אַנדערע ביליקע טעאַטער טרופּן, וועלכע פלעגן מיט זייערע שונד פּיעסן נישט שטאַרק אויסנעמען ביים עולם. דאָס אויפירן פּיעסן פון בעסערן יידישן טעאַטער איז געווען כמעט אוממעגלעך, ווייל עס האָט געפעלט אַ צוגעפּאַסטער טעאַטער־זאַל אין טשאַרטקאָוו. דער איינציקער טעאַטער־זאַל איז געווען דער פון „סאָ־קאָל", וואָס איז געווען אין רשות פון דער ענדעקישער רעאַקציע, און זי האָט נישט געוואָלט פאַרדינגען דעם זאַל פאַר יידישע אונטערנעמונגען. אָבער אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון דער גרופּע קולטור־טוער,

איז געלונגען דורכצוברעכן די שטערונג און דער „סאַקאַל״ איז געוואָרן פריי פאַרן יידישן טעאַטער. פאַרשטייט זיך, אַז פאַר יעדער פאַרשטעלונג איז דער פרייז געווען אַ דרייפאַכיקער ווי פאַרן פוילישן טעאַטער.

עס איז שווער געווען פון אָנהייב צו פּאַראינטע־רעסירן דעם בעסערן יידישן טעאַטער מיט אויפטריטן אין טשאַרטקאָוו. מען האָט זיי געדאַרפט פאַרזיכערן מיט אַ מינימום הכנסה. אויך אין דעם פרט האָט די קליינע גרופע קולטור־טוער אויפגעטאָן וווּנדער. טשאַרטקאָוו איז מיט דער צייט געוואָרן אַ שם דבר אין דער יידישער טעאַטער־וועלט. באַזונדערס האָבן שטאַרק אויסגענומען די גאַסטראָלן פון „וויקט״ (וואַרשעווער יידישער קונסט־טעאַטער) מיט זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקאַ בראש. יאָנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפעלד זענען געווען פאַרליבט אין טשאַרטקאָוו. נאָכן צעפאַלן זיך פון „וויקט״, ווען אידאַ קאַמינסקאַ האָט געשאַפן אַן אייגענע טרופע, איז כמעט נישט געווען קיין סעזאָן זי זאָל נישט זיין אין טשאַרטקאָוו. די באַגאַבטע קינסטלערין אידאַ קאַמינסקאַ האָט אין אונדזער שטאָט געהאַט אַ גרויסע צאָל פאַרערער און אירע אויפטריטן האָבן שטענדיק געהאַט גרויס דערפאָלג. איר אַנסאַמבל איז געווען צוזאַמענגעשטעלט פון באַגאַבטע יידישע אַרטיסטן.

באַזונדערס וויל איך זיך אָפּשטעלן אויף דעם אויס־געצייכנטן יידישן אַרטיסט מאיר מעלמאַן. אַליין אַ גאַליציאַנער, וואָס האָט געענדיקט דעם יורידישן פאַקולטעט אין לעמבערג. נאָך אַלס סטודענט האָט ער אַרויסגעוויזן אינטערעס אין יידישן טעאַטער און אָנגעהויבן אויפטרעטן אין ליבהאָבער קרייזן. שפּע־טער איז ער איבערגעגאַנגען אַלס פּראָפעסיאָנעלער אַרטיסט אין דער טרופע פון אידאַ קאַמינסקאַ. מאיר מעלמאַן איז געוואַקסן אין זיין אַרטיסטישער און קינסטלערישער שעפערישקייט און איז היינט איינער פון די אָנגעזעענסטע יידישע אַרטיסטן און רעזשיסאָרן אין יידישן מלוכה־טעאַטער אין פוילן.

אַ גרויסן דערפאָלג אין טשאַרטקאָוו האָט אויך געהאַט די קליין־קונסט בינע, ווי אויך די רעציטאַציע־אָוונטן פון הערץ גראָסבאַרד.

דער גרויסער פאַרדינסט פון דער גרופע קולטור־טוער איז אויך באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבן געזאָרגט, אַז די אַלע טעאַטער אונטערנעמונגען זאָלן געבן ספּעציעלע הנחות פאַר יוגנטלעכע צושויער און אַזויאַרום האָט זי דערמעגלעכט, אַז די יוגנט פון טשאַרטקאָוו זאָל אויך קענען געניסן פון אַלע קולטור אונטערנעמונגען.

גערעכט איז געווען מלך ראַוויטש מיט זיין באַ־מערקונג: „טשאַרטקאָוו, טשאַרטקאָוו איבער אַלעס...״

דער „בונד״ אין טשארטקאוו

דער „בונד״ איז געגרינדעט געוואָרן אין טשאַרט־קאָוו צוזאַמען מיט די ערשטע גרופּן יידישע פּליטים, וואָס זענען אַנטלאָפן פון רוסלאַנד, אַריבער דעם טייך זברוטש, און אָנגעקומען אין שטאָט אין יאָר 1905. אַ פריזיר־אַרבעטער מיטן נאָמען פרידמאַן, איז געווען דער, וועלכער איז געשטאַנען בראש פון דער גרופּע און ער האָט איר אָרגאַניזירט.

דער „בונד״ איז גלייך געוואָרן אַן אָנזעעוודיקער געזעלשאַפטלעכער כוח און אַ וויכטיקער טייל פון פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן אין טשאַרטקאָוו. די הצלחה פון דער אָרגאַניזאַציע האָט זיך גענומען פון די באַדייטנדע פעיִקייטן, וואָס עס האָט אַרויסגעוויזן חבר פרידמאַן, וועלכער איז געווען אַ שיין־רעדנער און מיט זייער אַ רעפּרעזענטאַטיוון אויסזען. דער „בונד״ האָט אויך געהאַט הינטער זיך אַ לאַנגע טראַדיציע פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן פיל פריער, נאָך פאַר זיין גרינדונגס־יאָר אין 1897.

פאַקטיש איז געווען דער „בונד״ די ערשטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער אָרגאַניזאַציע אין טשאַרטקאָוו, וואָס האָט דערצויגן דעם אַרבעטס מענטש אין ליכט פון געדאַנק, אַז ער דאַרף קעמפן פאַר בעסערע סאָציאַלע באַדינגונגען, ווירקן פאַר דער יידישער קולטור און האַלטן־טייער איר ליטעראַטור.

טראָצדעם, וואָס אין דער זעלבער צייט איז אויך אַנטשטאַנען די פּועלי־ציון פּאַרטיי, איז עס דאָך

געלונגען דעם „בונד" צו אָרגאַניזירן צום ערשטן מאָל די דינסט־מיידלעך, וועלכע זענען דעמאָלט געווען די איינציקע אָרגאַניזירטע „פּראָלעטאַריער" אין טשאָרטקאָוו. אַ סך יונגעלייט — בעלי־מלאכות, זענען אַריינגעטראָטן אין „בונד" פילנדיק, אַז די פּאַרטיי, קעמפט פאַר זייער סאָציאַלן גורל און איז פּאַראינטערעסירט אין לינדערן זייער נויט.

דעם „בונד" איז אויך געלונגען אַריינציען אין זיינע רייען אַ גרויסע טייל פון דער יידישער סעקציע פון דער „פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי" (פּ.פּ.ס.) און אַזוי אַרום שטאַרקן די פּאַרטיי און איר פּאַר־וואַנדלען אין אַ וויכטיקן פּאָליטישן כוח אין שטאָט. אַלס רעזולטאַט דערפון, האָט דער „בונד" געפירט אַ לאַנגע צייט אַ העפטיקע פּאָלעמיק מיט דער פּ.פּ.ס. וועגן דער ראָל און אויפגאַבע פון די יידישע סאָציאַליסטן אין פּוילן. אין דער צייט ווען די פּוילישע סאָציאַליסטן האָבן געהאַלטן פון דער טעזע פון אַ לאַנד־אָרגאַניזאַציע און אַ פולן צוזאַמענגוס פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין איר, איז דער „בונד" געווען פאַר אַן אייגענעם יידישן סאָציאַליזם, אין אַ זעלבשטענדיקער אָרגאַניזאַטאָרישער ראַם. דער „בונד" האָט בעיקר געפירט שטאַרקע פּאָליטישע קאַמפן מיט אַנדערע פּאַרטייען, אָבער איז אויך געווען טעטיק אויפן קולטורעלן געביט, דאָך ווייט נישט אין אַזאַ מאָס ווי פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעך.

דער איינציקער פּראָפעסיאָנעלער אויפטו פון „בונד" איז געווען די אָרגאַניזירונג פון די טלית־מאַכער און דערקלערן אַ שטרייק. בסך־הכול זענען געווען זעקס טלית־אַרבעטער אין שטאָט, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי איין בעל־בית. דער סטרייק האָט אָנגעהאַלטן אַ פּאָר וואָכן און האָט זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט, ווייל דער בעל־הבית איז פּלוצים געשטאָרבן און די טלית־מאַכער האָבן נישט געהאַט וווּהין צוריקגיין אַרבעטן.

דער „בונד" איז אונטערגעגאַנגען אַזוי ראַשיק ווי ער איז אַנטשטאַנען, ווען די מנהיגים און גרינ־דער, וועלכע זענען געקומען פון רוסלאַנד, האָבן אויסגעוואַנדערט אויך פון טשאָרטקאָוו און אַוועק אין דער גרויסער וועלט אַריין.

ב. ש.

די ספארט־באוועגונג אין טשארטקאוו

אין דער תקופה פון נאָכן ערשטן וועלט־קריג, איז פאָרגעקומען אַ גרויסער אויפבלי פון דער ספּאָרט־באַוועגונג ביי אונדז אין שטאָט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פוטבאָל־מאַנשאַפט פון שול־יוגנטלעכע, וואָס האָבן פון זייערע אייגענע אָפּשפּאָרונגען זיך איינגעקויפט ספּאָרט־קליידונג און אַ פוטבאָל. עס איז נישט געווען קיין לייטונג און אויך נישט קיין אָרגאַניזאַציע. ערשט אין די יאָרן 1921 און 1922 האָט זיך אָרגאַניזירט דער ערשטער ספּאָרט־פאַרבאַנד מיטן נאָמען „מכבי", אין גאַליציע, און אין טשאָרטקאָוו האָט מען אַדאַפּטירט אַ גרויסע טייל פון זייערע סטאַטוטן און אַזוי אַרום געגרינדעט דעם ספּאָרט־קלוב „חשמונאים", אָדער ווי מען פלעגט אים רופן פאַרפוילישט „האַסמאָנעאַ". אַ גאַנצע ריי פּערזאָנען האָבן גלייך אָנגעהויבן זיך פּאַראינטערע־סירן מיט דער נייער ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע און אַרויס־געהאָלפן אין דער ערשטער תקופה. אַ טייל פון די יידישע בחורים, וואָס האָבן געשפּילט אין פּוילישן קלוב „טשאָרטקאָוויאַ" איז אַריבער אין יידישן ספּאָרט־קלוב „חשמונאים". עס זענען אויך צוגעקומען אַ ריי נייע יוגנטלעכע ספּאָרטלער און די אָרגאַני־זאַציע האָט זיך גיך אַנטוויקלט. בראש פון דער ספּאָרט־גרופּע האָט זיך געשטעלט דער אַדוואָקאַט ד"ר בירנבוים, וועלכער איז געווען אַן איבערגעגע־בענער טוער און אויך אַ ריכטער אין ספּאָרט־פאַר־מעסטונגען. עס זענען אויך צוגעצויגן געוואָרן אַ ריי מעצענאַטן, וואָס האָבן געשטיצט מיט געלט־מיטלען דעם ספּאָרט־קלוב. פון די וויכטיקע שפּילער דאַרף מען דערמאָנען דוניע רייך, מאָניע זילבערמאַן, שמעון האָט, וואַלציע שמערבאַך און יונה כהן. עס פלעגן פאָרקומען לאָקאַלע ספּאָרט־פאַרמעסטונגען מיט קריסטלעכע ספּאָרט־גרופּן. אין די יאָרן 1928—1930 האָט די ספּאָרט־געזעלשאַפט אויסגעברייטערט איר טעטיקייט און געשאַפן נייע סעקציעס פאַר גימנאַס־טיק, שווימען, ראָווערן־פאַרמעסטונגען, פּינג־פּאָנג און ווינטער־ספּאָרט. שוועבל און צבי שאַרפשטיין זענען

געווען די אָנפירער פון דער גימנאַסטיק סעקציע. יעדע סעקציע האָט געציילט פון צוואַנציק ביז דרייסיק מאַן, עס זענען אויך געווען צוויי פוטבאָל־

מ׳עדון לשעשועי התעמלות
„חשמונאי״
בצ׳ורטקוב

מספר

תעודה

בשביל מר

חבר

יושב ראש

מזכיר

עמדת בתספה עד

פנקס חבר של מועדון הספורט „חשמונאי״
מיטגליד־קאַרטע פון ספאָרט־קלוב „חשמונאי״

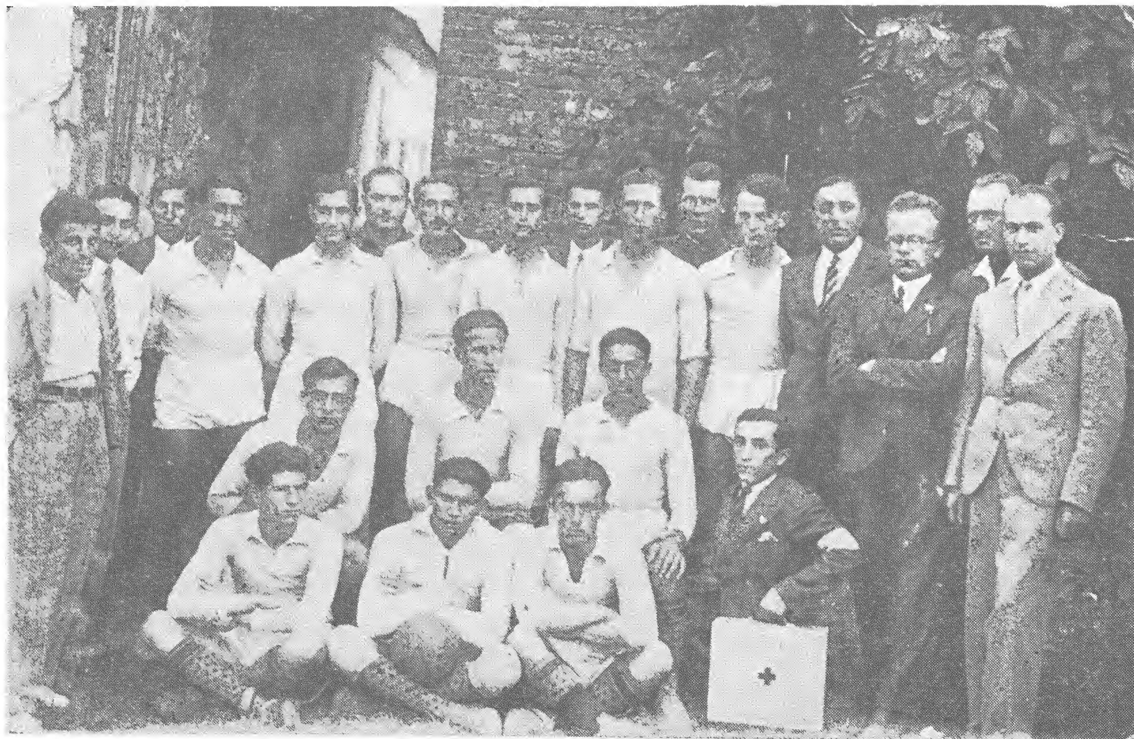
מאַנשאַפטן, א׳ און ב׳. מיט דער צייט האָבן אויך מיידלעך זיך אָנגעשלאָסן אין ספאָרט־קלוב און זיי זענען געווען זייער טעטיק.

די מערהייט פון די ספאָרט־מיטגלידער זענען געווען ציוניסטיש געשטימט, און דעריבער איז די ספאָרט־קליידונג געווען אין בלוי־ווייסע פאַרבן.

די ספאָרט־אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט איר שענסטע אויפבלי־תקופה אין די יאָרן 1931 ביז 1935, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון די צוויי אַדוואָקאַטן: בערענקלוי און טירקעל. זיי האָבן אויס־געברייטערט די ספאָרט־טעטיקייטן, אָנגעשלאָסן ספאָרט־באַציונגען מיט אַ סך פוילישע און יידישע קלובן און פאַראינטערעסירט דורך פאַרשידענע יידישע פאַרוויילונגען פון ספאָרט־קלוב — אַ גאַנצע ריי פוילישע ספאָרט־טוער.

אין די לעצטע דרייסיקער יאָרן האָט מען אָנגע־הויבן פלאַנעווען איינשאַפן אַן אייגענעם ספאָרט־פּלאַץ, אָבער די פּאָליטישע לאַגע איז שוין געווען אַ שווערע און עס זענען אָנגעקומען די מלחמה יאָרן, וואָס האָבן פאַרניכטעט אויך די ספאָרט־דערגרייכונגען פון דאָס יידישע טשאָרטקאָוו, צוזאַמען מיטן אַלגע־מיינעם חורבן.

ב. ש.

מועדון הספורט „חשמונאים״, סקצית כדורגל

דער ספאָרט־קלוב „חשמונאי״, פוטבאָל־סעקציע

מימין לשמאל — עומדים: **לוטבק, ? (קרובו של שוואַרץ), ברנקלאו, אורבן, שפירא יהודה, (חייל נוצרי), שמעון הוט, ?, הנדשוה כץ, רייך דוניו, ווינקלער, שטעקל, קלישר, ?, בלאַנק לייבצי, זוננשיין דוד;** יושבים באמצע: **איגער, ?, בינדער, ריכטער;** בחזית: **?, וולצי, כהן.**

התנועה העברית בצ'ורטקוב

ד"ר אליעזר מרגליות

התנועה העברית בצ'ורטקוב

לימוד העברית כשפת דיבור חיה בעירנו החלה מאז שבאו אליה יהודים מרוסיה. את התחלת ההוראה בעברית יש לזקוף לזכותם של שני יהודים רוסיים, שהגיעו לצ'ורטקוב בשנת 1904, והם חלטניקוב וטשליצקי. שניהם ברחו מרוסיה כי מנוי וגמור היה אתם שלא להתגייס לצבא של השלטון הצארי, שהכריז בשנה זו מלחמה על קיסרות יפאן. ימים ספורים לאחר שהשתכנו בצ'ורטקוב החלו במרץ רב ובהתלהבות בפעולת הנחלת הלשון „עברית בעברית". חלטניקוב וטשליצקי אירגנו קורסים מרוכזים ללימוד השפה העב־רית ומשום כך יש להעריך את פעלם כראשונים שפתחו דף חדש בתולדות הוראת השפה העברית בצ'ורטקוב, והיו לדוגמה ולמופת גם לערים ועיירות אחרות בגליציה המזרחית.

בעקבותיהם התפתח לימוד השפה העברית וקמו מורים צ'ורטקובאים שהראשונים והחשובים בהם היו אפפלבאום וצבי אורנשטיין. אולם לימוד העברית החל להתנהל בצורה מאורגנת ויעילה רק בשנת 1913. בשנה זו נתמנה יעקב פרוסט כמנהל בית־הספר העברי הראשון, שנוסד אז בצ'ורטקוב ומשעה זו קיבלה הוראת העברית בקהילתנו מעוף ותנופה רבה. אין להתעלם מכך, שדווקא משום כך שיעקב פרוסט היה יהודי דתי הובטחה הצלחה רבה לבית־הספר כי ההורים הדתיים נתנו אימון במנהל הדתי ובמשך תקופה קצרה נפוץ בעירנו לימוד השפה העברית

המורה פרוסט עם קבוצת בוגרות בית הספר העברי
מימין לשמאל, יושבים: **לאה שפירא, יעקב פרוסט, בילגוריי**;
עומדות: **טונקה גסנבור, סלקה שור, טובה קלינגר, הניה ואהרמן.**

והובטח קיומו ופעילותו התקינה של בית־הספר העברי הראשון בצ׳ורטקוב.

כמו כן, עלינו לציין, שיעקב פרוסט היה פדגוג מוכשר ומטובי המורים העברים בגליציה המזרחית. יחד אתו עבדו ונשאו בעול בית־הספר העברי צבי אורנשטיין, מר לדרמן והמורה הצעירה גולדיג. כתו־צאה מכך חדר לימוד השפה העברית תוך תקופה קצרה לכל החוגים של הנוער היהודי בצ׳ורטקוב. היחס החיובי של הנוער לפעלו של מר יעקב פרוסט, שהפך למרכז הפעולה ההוראתית והחינוכית להנ־חלת הלשון העברית בעירנו, נבע כמו כן מאשיותו רבת־הפנים של האיש. לא זו בלבד שהיה אדם בעל ידיעות עמוקות בחכמת היהדות אלא שהתעניין במיוחד בבלשנות העברית. מר פרוסט חיבר מילון עברי והוא ידע בצורה יסודית ומקיפה את הספרות העברית. רעייתו של מר יעקב פרוסט לימדה גם היא בבית־הספר ושניהם היו מסורים לעבודתם, ראו בבית־הספר העברי את מפעל חייהם ולא חשכו כל מאמץ כדי שהמוסד בצ׳ורטקוב יתקדם, ישגשג וימלא את תפקידו בהצלחה.

יש לציין שבית־הספר העברי בצ׳ורטקוב לא היה הראשון בגליציה המזרחית, כי אם הרביעי במיספר. הוא נוסד בשנת תרס״ד אחרי בתי־הספר העבריים בסטניסלבוב, סטרי ונובי־סאנדז.

בחנוכה תרס״ו נתקיימה ועידת היסוד של אירגון המורים העברים בקיסרות אוסטריה ובה השתתף ציר מצ׳ורטקוב.

בשנת 1911 למדו כבר בבית־הספר העברי 69 תלמידים ותלמידות. בין מורי בית־הספר נמנו דובובי בנימין שלימד תלמוד בעברית, ליבמן שלימד דק־דוק, המורה לדרמן וזאב שכטר. המורה צבי אורנ־שטיין לימד גם כן מוסיקה והיה מהראשונים שהכניס את השיר העברי לצ׳ורטקוב.

בית הספר נמצא ב„בית העם״.

ברכה רבה נודעה לפעולתו של לייביש ווסרמן, שהתעניין בנוער הלומד וקרב אותם לתנועת התרבות העברית על ידי אירגון מקהלה עברית, טיולים ועוד. כמו כן היו פעילים בתנועת התרבות העברית צבי שכר, ריכטר, יעקב שטקל, שווארץ, מרגלית ועוד.

כשהתחילה פעולת האירגון בקרב הנוער היהו־די בצ׳ורטקוב, השתתפו כל תנועות הנוער, כגון „השומר הצעיר״, „גורדוניה״, „החלוץ״, „ביתר״, „צעירי ציון״ ועוד בכל הפעולות של התנועה העב־רית. ללא כל הגזמה אפשר לומר, שהשפה העברית נשמעה ברחובות צ׳ורטקוב כשפה מדוברת וכתופעה טבעית בהחלט.

לאחר מכן ניהלו את בית־הספר העברי ד״ר דוד

כתה ז׳ של בית הספר העברי

מימין לשמאל — שורה ראשונה, יושבות: **נחמה שיפריס ז״ל, סלבקה זיידן ז״ל, ?**; שורה שניה: **ישראל פיירברג, ?, שלמה אוירבאך ז״ל, ?, ברוך זיידן, טונקה גרוס, ראפאפורט ז״ל, שמעון שיפריס**; שורה שלישית: **המורים: ?, גרוס, גולדיג, ולד ז״ל.**

פגישת עסקני תרבות עם הסופרת העברית אלישבע בשנת 1927 בערך

מימין לשמאל, יושבים שורה ראשונה: **ריכטר, ?, פויטע כהן**; יושבים שורה שניה: **גולדיג שרה, שכטר זלמן, המורה ציטרון, הסופרת אלישבע, המורה פרוסט, בעלה של אלישבע, ? (הגננת)**; עומדים: **רט (כהן) לורקה, ?, כהן יעקב, שור מרדכי שוכר צבי, קלירספעלד אברהם, וואסערמאן לייביש, זיידנברג דב, דיפטלר מנדל, ברגהופר (קרניאל) רחל, גייזלר בן־ציון, יונג מלכה, שטקל יעקב.**

מרגליות ופרץ כהן ובזמנם התפתח המוסד וגדל במיס־פר תלמידיו וחבר המורים וכמו כן הרחיב את תכ־נית הלימודים העבריים והעמיק את ידיעותיהם של התלמידים.

במשך הזמן הוקם ב„בית העם" אולם הקריאה על שם אחד־העם ובו התקיימו אספות עם, הרצאות וערבי וויכוחים על נושאים שונים בעברית. בשנת 1927 הוזמנה המשוררת אלישבע על ידי חברת „תר־בות" לבקר בצ'ורטקוב והיא הופיעה בהרצאה בה השתתף קהל רב.

לאה מרגליות — פבזנר

זכרונות מימי הילדות

השנה מלאו עשרים וארבע שנים מאז בואי ארצה. תקופה ארוכה למדי, גדושה מאורעות. שנים אלה היו מכריעות בעיצוב חיי. לעתים נדמה לי, כי לא מרבית שנותי, כי אם כל חיי עברו עלי כאן, בארץ. ייתכן שלולא השואה האיומה שפקדה את העיר בה נולדתי ולמדתי, הייתי ממשיכה לחיות באוירת בית ההורים. אך האסון המחריד הבלתי ניתן להשגה אשר נחת על משפחותינו, הוא אשר גזל ממני הרגשה זו. כעת, יותר מתמיד, עוברות לנגד עיני תמונות מימי ילדותי, הקשורות קשר חי עם כל מה שהתרחש בעירנו צ'ורטקוב.

הנה בית הספר העברי, אותו יסד אבי ז"ל. נדמה לי כי אין איש מיוצאי עירנו, אשר לא בקר בבית־ספר זה. הנני רואה את עצמי, ילדה כבת ארבע, טרם התחלתי לבקר בבית־הספר העממי הפולני, כשאני הולכת עם תיק ביד לבית הספר העברי. אינני זוכרת כעת בדיוק כמה כתות היו בו אך דבר אחד ברור לי, שהיו כמה כתות. ומי לא למד שם? כל הילדים בגיל בית ספר בקרו בו. ומה למדו שם? הכל — קריאה וכתיבה בעברית, דקדוק עברי, תנ"ך, מוסיקה וכו'...

אני זוכרת את חגיגות פורים, חנוכה, כשהיינו משננים עלילות ימים עברו, אוכלים בתאוותנות

נרגשת פירות חמשה־עשר בשבט, שהעלו אתם כמיהה לארץ הבחירה.

גם החיים החברתיים של הנוער התרכזו בבית־הספר העברי. היתה לנו מקהלה וחוג דרמטי, אשר מדי פעם בפעם הציגו בפני קהל ההורים והמוזמנים מחזות, מסכות וכו׳... והכול כמובן על טהרת השפה העברית, אשר היתה שגורה בפינו מגיל צעיר ביותר.

שנים רבות המשכתי ללמוד בבית־הספר העברי ולא הפסקתי לבקר שם וללמוד גם כשעברתי לבית־הספר הפולני. ואם בבואי ארצה דברתי עברית שו־טפת מבלי שיכירו בי כי אני „עולה חדשה" ויכולתי להמשיך ללא כל קשיים בלימודי בארץ, עלי להודות על כך למוסד חשוב זה — ששמו היה „בית הספר העברי", בצ׳ורטקוב.

בית־ספר עברי בצ׳ורטקוב.

תעודת בית־ספר

תעודה של בית הספר העברי עם החתימות המנהל פרוסט והמורה אורנשטיין

אַ צייגניש פון דער העברעאישער שולע מיט די חתימות פון דירעקטאָר פרוסט און לערער אָרענשטיין

גייזלר פרידז׳יה

הגימנסיה העברית בצ׳ורטקוב

קשה הכתיבה על יהדות צ׳ורטקוב, אשר איננה עוד. אך לי קשה שבעתיים הכתיבה על הנוער היהודי בצ׳ורטקוב, אשר למד בגימנסיה העברית, המוסד אשר הוקם כעין יש מאין, והעמיד דור של תלמידים יהודיים בעלי ידע וכשרונות רבים. מוסד בו למדו נערים ונערות יהודיים בלי פחד וחנופה לגויים, בלי שנאה ורקודי „מה יפית".

הגמנסיה נוסדה בשנת 1936.

כרגיל לפני סוף שנת הלימודים התכוננה קבוצת נוער יהודי (מהם מוכשרים, מהם פחות מוכשרים אך בעלי פרוטקציה) לעמוד בבחינת הכניסה לגמ־נסיה הפולנית הממלכתית. האיר לה המזל לאותה קבוצה ומספר רב של בנים ובנות עמדו בהצלחה בבחינות, והפעם שלא כבשנים הקודמות, קבלו הודעה על קבלתם למוסד הממלכתי הפולני. ההו־דעה הרנינה את לבות הנערים והנערות, וכבר בימי החופש הראשונים נראו הסטודנטים החדשים במדיהם הכחולים־כהים, המגן על השרוול ומספר 606 רקום בחוט של כסף. הם צעדו בגאווה ובכליון עיניים ציפו להתחלת שנת הלימודים. אך שמחתם לא ארכה זמן רב. עוד באמצע החופש הגיעו מכתבים אישיים לכל התלמידים היהודים באותו מחזור, כי ההנהלה מצטערת להודיע להם שמסיבות בלתי תלויות בה נדחית קבלתם למוסד.

בתחילה חשש כל תלמיד כי רק הוא קיבל את הדחייה, אך חיש התברר, כי גזירה היא שנגזרה על כל הקבוצה. (הסיבה היתה, כפי ששמעתי בזמנו, כי בתו של אחד הפקידים הפולנים נכשלה בבחינות. וכתגובה על זעמה פנתה למשרד החינוך בטענה שבגלל המיספר הרב של יהודיות שנתקבלו למוסד נבצר מהפולניות ללמוד בגמנסיה הממלכתית).

בושו ונִכלמו הילדים. אובדי עצות נשארו ההו־

רים. היכן ימשיכו בניהם ובנותיהם בלימודיהם שעה שכל ההרשמות לבתי־הספר התיכוניים בסביבה כבר נסתיימו? לבסוף התאספו ההורים ובחרו בועד. מבין הפעילים בו ראוי להזכיר את עו״ד מג״ר ישראל וינטר ז״ל ויבדל לחיים הד״ר שור. ביזמתו של הועד שכרו חדר, גייסו מורים מעולים, אשר לא חסרו בצ׳ורטקוב ואותה קבוצה התחילה ללמוד ככתה בבית ספר פרטי. בשנה הראשונה למדו 24 תלמידים. הועד, תוך שיתוף פעולה עם ההורים, עשה מאמצים להרחיב את מסגרת הכתה ולהפכה לבית־ספר מן המנין.

חותמת הסתדרות „תרבות״
להפצת השפה העברית

בשנה השניה הועברו התלמידים לבנין מתאים לבית־ספר, הוא ביתו של הרמן, שהיה בית קצין המחוז לשעבר. לקראת שנת הלימודים השניה נרשמה בבית־הספר קבוצה גדולה של בני נוער. הידיעה על היוסדה של הגמנסיה העברית היכתה גלים גם בפרובינציות, וילדים מכל העיירות הסמוכות באו לקנות בה תורה. בשנת הלימודים השניה הוכר המוסד על ידי משרד החינוך והסטודנטים הופיעו בתלבושתם האחידה כשהמספר 672 מתנוסס על מגני השרוול. כדי שלא לאכזב את המורים וגם את ההו־רים למדנו בשקדנות. ואכן הרגשנו בבית־ספרנו את האוירה הנעימה ללא שנאת ישראל, ואת דאגת כל הגורמים להעלאת רמתו וקרנו של המוסד.

כמובן שאת חלקם הגדול תרמו המורים והמנהל, וייזכרו כולם לטובה. המנהל מר מ. הלפרין שהובא מטורקי שבגליציה היה אדם שקט וצנוע ואת השלווה הנפשית שלו הישרה גם על המוסד, עינו היתה פקוחה על תלמידיו והיה דואג לכל אחד מהם כאב לבניו.

כמורה למתימטיקה שימש מר יוסף פרנקל. כל תלמידיו ותלמידותיו העריצוהו, הן כמורה והן כספור־טאי טוב. בהפסקות ראינוהו רץ אחרי הכדור במגרש כאחד הצעירים ומוצא שפה משותפת עם כל תל־מידיו, אך מיד בהישמע הצלצול חזר להיות מורה מסור המדקדק בלימודים, ודורש ידיעות במתימטיקה, פיסיקה וכימיה. את מקצוע הספרות הורתה גב׳ פני ברכר. היסטוריה וגיאוגרפיה הורה מר שרפברג, גמוך־הקומה ונעים ההליכות אשר בטיילו לאורכה ולרוחבה של הכתה באיטיות ידע למשוך את לב תלמידיו לאותם פרקי ההיסטוריה של יוון ורומא שהיו חביבים עליו ביותר.

המורה לביולוגיה היתה הגברת צלרמייר, המורה לשפה הגרמנית — הגברת רוזה מרגולית. היא היתה קפדנית הן בהופעתה והן בדרישותיה. את השפה הלטינית הורה מר ליברמן, גבר גבה קומה שתלמידיו (ובמיוחד תלמידותיו) כינוהו: אפולו. ואחרון אחרון המורה לשפה העברית מר מילגרום שהוזמן מטרמ־בובלה. את שעוריו לא אשכח לעולם, כי אהב המורה את השיחות הארוכות וניתוח הבעיות הספרותיות. אני אישית אהבתי במיוחד את שעוריו וכבוגרת בית־הספר העברי בלעתי תמיד כל מוצא פיו בשפה העב־רית. לא אשכח את אחד משעוריו המענינים ביותר על הנושא „ובלבד ואהיה איש בין האנשים״ (קטע מתוך ספור אותו רצה להשוות עם מצב בית־ספרנו הצעיר).

בשנה השלישית כבר למדו שלוש כתות. במשך הזמן נרכשו רוב המכשירים הדרושים. צויד חדר המעבדה לפיסיקה וכימיה, נקנו מפות כאמצעי עזר להוראת היסטוריה וגיאוגרפיה, וכמו כן נרכשו מכ־שירי עזר ללימוד הביולוגיה. כל פרט חדש הרנין את לבנו והוסיף הרגשת גאווה לכולנו במוסד. בקיץ 1939 עמדו בבחינות הכניסה תלמידי המחזור הרביעי. ושוב באו תלמידים מהסביבה לקנות תורה בבית־ספרנו, אך באותה שנה לא ארכה שמחתנו, כי היתה זו שנת פרוץ מלחמת העולם השניה.

עם כניסת הרוסים לאזורנו הפך בית־ספרנו לבית־ספר יידיש, באשר שפת ההוראה היתה על טהרת ה„ניי־יידיש״.

מאותה תקופה אני זוכרת רק פרט קטן, המעלה חיוך על שפתי.

למדתי לקרוא ולכתוב יידיש. קראתי, כתבתי אך עם סיום השליש הראשון נוכחתי כי אכן בורה אני. כשמסרתי את חיבורי הראשון לתיקון קיבל־תיו לאחר מספר ימים פסול לגמרי. בתחילה ממש נדהמתי, אך לאחר קריאת הערותיו של המורה הבינותי מה היו שגיאותי. אמנם כתבתי „ניי־יידיש״, אך לתומי לא הבנתי כי אמת היא „עמעס״ ותורה היא „טוירע״, ועוד „שגיאות״ מעין אלה על כן

היה כל חיבורי, הגדוש ביטויים עבריים שהיו כתו־בים לא נכון, כשגיאה גדולה אחת. אבל במשך הזמן למדתי לכתוב בצורה „נכונה".

לדאבוננו גם תקופה זו לא נמשכה זמן רב. בקיץ 1941 פסקה האידיליה בבית־הספר — תם סדר הלי־מודים. עם כניסת הגרמנים, נסגרו כמובן כל בתי־הספר בפני תלמידים יהודים. בתחילה השתדל כל אחד כמיטב יכולתו להמשיך בלימודיו בבית, בתקוה כי אכן תעבור הפורענות, אך אט אט נפקחו עינינו לראות את המצב לאשורו.

כבר בחודש הראשון נלקחו מורינו האהובים יחד עם כל האינטליגנציה הצ׳ורטקובאית לדרך ממנה לא חזרו. התלמידים נלקחו מי לגיטו מי למחנות עבודה. רובם נספו באקציות. אך גם בזמנים קשים אלה לא שכחנו את מורינו. זוכרת אני אותו יום בשנת 1942 כשדפק על דלתי אחד מתלמידי המוסד משה פינק ז"ל ובקש ממני להשתתף במשלוח חבילת מזון למורנו מילגרום שהיה אז במחנה עבודה. כמובן שאני ושאר התלמידים שהיו עוד אז בחיים השתתפנו באירגון המשלוח. מה גדולה היתה שמחתנו כשקבלנו מכתב תודה ממורנו, והתרגשותנו היתה רבה עד כי דמעות זלגו מעינינו. החלטנו להמשיך במשלוחים למרות הקשיים הכרוכים בכך, אך הדבר כבר לא עלה בידנו.

חבל שלא זכו נערים ונערות אלו להסב פה אתנו ולהעלות זכרונות. רבים מהם ודאי היו יכולים לתרום מכשרונותיהם למדינתנו, כי לא חסרו בין בני נוער אלה בעלי־כשרונות בלתי רגילים. לא אוכל לסיים מבלי להזכיר את התלמידה, לה ניבאו כל מוריה גדולות, היא סלובה זיידן.

כיום נותרו מאותם התלמידים רק קומץ שאצבעות יד אחת יספיקו למנותם. אך אותו קומץ זעיר שומר בליבו ואינו שוכח את בית ספרו, את מוריו, את חבריו וחברותיו שאינם כבר אתנו ומעל לכול שומ־רים אנו בלבנו על אותם עקרונות של אהבת מולדתנו אשר היקנו לנו מורינו במשך השנים המעטות של קיום בית־ספרנו.

יהי זכר מורינו וחברינו אשר לא זכו לתקומת מדינתנו שמור בליבנו ולא יוסיף דורנו לדאבה עוד!

בית ספר לבנות „בית יעקב"

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר ההפקרות בענייני דת ברחוב היהודי הגיעה לשיאה, החלה מרת שרה שנירר ע"ה, במשימתה הגדולה להקים בכל עיר ועיר בתי־ספר לבנות, „בית יעקב".

למרות הבנתה הגדולה לרוח הזמן, היא חינכה את תלמידותיה להיות נאמנות לתורת ה׳, לעם ה׳ ולארצו.

היא שמה את הדגש בחינוך לצניעות ולטוהר המשפחה, כפי שהיה נהוג בעם היהודי מימים ימימה, כי בעניין שמירה על טוהר מידותיה של הבת היש־ראלית אין מקום לפשרות, קיים רק צו התורה, שדו־רות עם ישראל שמרו עליו בדביקות רבה בכל התקופות החמורות ביותר בהיסטוריה שלו רוויית הדמים.

בעירנו צ׳ורטקוב קיבלו על עצמם ר׳ צבי בליי (חתנו של ר׳ מרדכי שו"ב ז"ל), הרב ר׳ אברהם דרוק ז"ל, ר׳ משה אהרנשטיין (חתנו של אב"ד דק"ק סטניסלבוב), ר׳ מאיר אהרנשטיין, ר׳ אייזיק שוורץ (טוקער), ר׳ משה ליברד, ר׳ ישראל שו"ב, ר׳ ישעיהו צלטנר ז"ל ויבל"ח כותב שורות אלה וחברו צבי גיזלער נ"י, להקים בית־ספר דתי לבנות „בית יעקב".

האדמו"ר ר׳ ישראל מצ׳ורטקוב זצ"ל הקדיש אגף באחד מבנייניו לצורך מפעל זה. הוקם גם ועד

מורות בית־הספר „בית־יעקב" בשנת 1930
לערערינס פון „בית־יעקב" שול
מימין לשמאל: ציפורה טייטלבוים, קרייטנר, ציפורה בליק, בלומה כץ־דרוך (כיום אשת ח"כ כץ)

של נשים, אשר פעלו רבות לשגשוגו ולהתרחבותו של בית הספר. הועד היה מורכב מהגברות: פרומה בליי, רוחצי קלירספלד (בתו של ר׳ שמואל לנדוי ז״ל), רייזה דרוק, רבצי ליברד, גב׳ אהרנשטיין (אשתו של ר׳ משה אהרנשטיין) וגב׳ צלטנר.

התקופה המזהירה ביותר בתולדות קיומו של ביה״ס היתה בזמנה של המחנכת, המורה רחל פלקר מקולומיה. היא הצטיינה בפעולותיה ובדרך חינוכה, לפי הכלל, שלא המדרש עיקר אלא המעשה.

לא רק ללימודים דאגה, אלא למטרה העיקרית — החינוך. היא היתה אומרת: „אם כתוצאה מהלימודים לא הגיעו התלמידות לקיום המצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו — לא הושגה המטרה״. היא החשיבה את הביקורים בבתי ההורים של התלמידות, את השיחות אתן, את הבילוי החברתי שלהן, לא פחות מאשר שעות הלימודים בבית הספר.

השבתות וימי חג ומועד היו „ימי עבודה״, ואולי הקשים ביותר למורות „בית יעקב״, כי אחרת עלולה עבודת כל השבוע ללכת לאיבוד ח״ו.

הגב׳ פלקר היקנתה לתלמידותיה את השאיפה להשתלמות ולהתקדמות מתמדת. שיטתה משכה הרבה תלמידות לבית הספר ולגן הילדים.

כתה ד׳ של בית־הספר „בית־יעקב״ — פערטער קלאַס פון דער „בית־יעקב״ שולע

מימין לשמאל: שורה ראשונה: פנציה וואַסרמן, בלה דרוק־לוקר, פרישלנדר טויבע

שורה שניה: לאנדאו, המורה פלקר רחל, שכטר טויבע

שורה שלישית: שרה קראַמער, גרובמן, ?, שטעקל, שטרנברג לולה, געניה דויטשער, נעטקה קלאר

ילדות „בית יעקב״ — ברובן הגדול נספו בשואה

צ׳ורטקוב -
עיר הנגינה

החזן חיים מאניש-לאה׳ס מצ׳ורטקוב

„מאניש החזן״ שהיה ידוע לתהלה בחוגים רחבים של היהדות החסידית בגליציה ובאוקראינה, נולד בשנת תרכ״ז (1867) בטולטשין, אוקראינה, לאביו ר׳ משה לאה׳ס, שהיה „בעל תפלה״ בעיירתו. ר׳ משה היה חסיד מסור ונאמן של ר׳ דוד׳ל הצדיק מטאלנה, וכאשר גדל הנער מאניש לקחהו אביו עמו באחד מבקוריו בטאלנה למען תדבק גם נפש הנער בקדושת רבו. אך לב הנער נטה אחרי החזן של הרבי, ר׳ הרשל יוסקה׳ס ובו דבק. ר׳ הרשל ראה בנער נעים זמירות, כלי יקר, וספחהו מיד כ„משורר״ למקהלתו.

מוניש חזן, אשתו ונכדו אליהו

חסל סדור פסח

חֲ-סַל חֲ-סַל סִ-דּוּר פֶּ-סַח סִ-דּוּר פֶּ-סַח כְּ-הִלְ-כָ-תוֹ חֲ-

סַל חֲ-סַל סִ-דּוּר פֶּ-סַח כְּ-כָל מִ-שְׁ-פָּ-טוֹ וְ-חֻ-קָּ-תוֹ

כַּ-אֲ-שֶׁר זָ-כִי-נוּ לְ-סַ-דֵּר אוֹ-תוֹ

כֵּן נִזְ-כֶּה לַ-עֲ-שׂוֹ-תוֹ כֵּן נִזְ-כֶּה

כֵּן נִזְ-כֶּה לַ-עֲ-שׂוֹ-תוֹ זָךְ אוֹי זָךְ

שׁוֹ-כֵן מְ-עוֹ-נָה קוֹ-מֵם קוֹ-מֵם

קוֹ-מֵם קְ-הַל עֲ-דַת מִי מָ-נָה קוֹ-מֵם קְ-הַל עֲ-דַת מִי מָ-

נָ-הּ קָ-רֵב קָ-רֵב קָ-רֵב נַ-הֵל נַ-הֵל

נִ-טְ-עֵי כַ-נָּה פְּ-דוּ-יִם פְּ-דוּ-יִם לְ-צִ-יּוֹן לְ-

צִ-יּוֹן בְּ-רִ-נָּה בְּ-רִ-נָּה יּוֹן צִ-

שני ניגונים בכי מרים

Allegro vivace (מהר מאד)

ניגוני מוניש חזן כפי שנמסרו ע״י בנו בנימין

מאניש נשאר בטאלנה ועד מהרה נעשה עמוד התווך של המקהלה. נגלה לפניו עולם חדש ומופלא, ונפשו שהיתה עד אז כמעיין החתום החלה שופעת מוסיקה. הוא הקסים בזמרתו, ולא מצא מנוח לעצמו עד שהחל יוצר מנגינות משלו. לא הספיק לו הלימוד המעשי בזמרה אצל ר׳ הרשל, וחשק בידיעה יסודית של תורת המוסיקה. הקונסרבטוריה היתה מושג רחוק וזר בחוגו, והוא מצא את תקונו בלמוד תורת המוסיקה ע״י התכתבות עם החזן בירנבוים הידוע.

שנים אחדות השתתף מאניש במקהלתו של החזן ר׳ הרשל, ולאחר שנשא אשה נתקבל כחזן אצל הרבי משפיקוב (ממשפחת טברסקי מרחמיסטריבקה). שם אירגן החזן ר׳ מאניש מקהלה, ושפעת מנגינותיו נת־חבבו ביותר על הקהל. החסידים שבאו לחצר הרבי מהסביבה הקרובה והרחוקה למדו ושננו את המנגינות מפי משורריו של מאניש החזן והביאון למקומות מגו־ריהם. כך נוצר חוג רחב של מעריצי ניגוניו, אשר הושרו בהתלהבות ובדבקות במסיבות חסידיות.

לאחר חמש עשרה שנות פעולה ויצירה בשפיקוב עבר ר׳ מאניש לברדיצ׳ב, שם נתקבל כחזן באחד מבתי־הכנסיות בעיר. אך לא האריך שבת במקום. חסידי צ׳ורטקוב תושבי ברדיצ׳ב החליטו כי חזן זה נאה ויאה לחצר רבם, והם לא נחו ולא שקטו עד שבצעו את העברתו לחצר הרבי בצ׳ורטקוב.

„חצר״ מפורסמת זו שהיתה מרכזת אלפי חסידים מדי חג ומועד שימשה שדה פורה ליצירתו המוסיקלית הענפה של ר׳ מאניש. בהיותו בצ׳ורטקוב חוברו על ידו הרבה יצירות חשובות, מאות נגונים חסידיים, נוסחאות שונות לתפילות ולזמירות לשבת ולחגים, תפילות לימים הנוראים, יצירות למקהלה ותזמורת לפרקי תהלים, וכדומה. בצ׳ורטקוב ניתנה לו גם האפשרות להקים מקהלה כלבבו והוא ריכז בה כוחות מוסיקליים חשו־בים. במקהלתו השתתפו גם אחדים מבניו, ביניהם בנו דוד אשר לשנים שימש זמר באופירה הממלכתית בוינה. הופעותיו של ר׳ מאניש ומקהלתו בחצר הרבי היו תמיד חויה נפשית עמוקה לחסידי צ׳ורטקוב, והם הפיצו את יצירותיו במאות עריה ועיירותיה של תפוצת ישראל במזרח אירופה.

יצירותיו המרובות של ר׳ מאניש היו כתובות וערוכות בסדר נאה, בפרטיטורות מחולקות בשביל הקו־לות השונים, ואילו כונסו היו מהווים ספריה מוסיקלית מקיפה ומקורית. יש להצטער מאד על שמיכלול יצירות זה לא ראה אור בדפוס. עם השמדת יהדות אירופה ע״י קלגסי הנאצים נדם קול החזן המהולל, ויצירותיו הע־רוכות והסדורות בארונו אף הן אבדו וחלפו לנצח מן העולם. אלפי החסידים אשר שרו את מנגינותיו של ר׳ מאניש הושמדו אף הם. רק פירורי נגונים משלו הס־תננו והגיעו אלינו, ואם כי גם אלה ודאי נפגמו בדרך גלגוליהם, יש לברך על שרידים מועטים אלה המעלים את זכרו של אחד האמנים המוסיקליים החשובים ביהדות החסידית של תקופתנו.

א. ס. אחילאה

י. ש.

צ׳ורטקוב עיר הנגינה החסידית

ברצוני למסור כאן פרטים על החזנים ובעלי־התפלות ששימשו ב„חצרו״ של הרבי ושהשפעתם חרגה הרחק מגבולותיה של צ׳ורטקוב, ואשר סימני השפעה זו עדיין ניכרים בחזנות ובמוסיקה הליטורגית של ימינו.

מחובתנו להזכיר בראש וראשונה את בעלי־התפלה: שיע חזן שהיה לו קול סופראַן יפה וכשהיה כבר בגיל שמונים עדיין היה בעל־שחרית. אהרן חזן היה בעל־המוסף. השניים היו ידועים בצ׳ורטקוב במקוריותם וכיוצרי „נוסח״ מיוחד, שלימים נודע ברחבי גליציה בשם „נוסח צ׳ורטקוב״. ניתן להעריכו כנוסח שירה עדינה, מתורבתת, ללא התפרצויות־פתע צורמות־אוזן ובכלל כחזנות של השתפכות־הנפש. יש לראות בכך את הסיבה ש„נוסח צ׳ורטקוב״ היה קרוב ללבם של המת־פללים ונתקבל במקומות רבים ובעיקר בגליציה.

גאון המוסיקה היהודית ר׳ מוניש חזן הדריך את המקהלה שלו והגיע להישגים רבי־ערך. לאחר־מכן, כשנתפזרו „משוררי״ מקהלתו על פני העולם הרחב, נודעו רבים מהם לתהלה.

אחד החשובים ביניהם היה דוד׳ל סורוקר, שהיה

ה א ד ר ת ו ה א מ ו נ ה

גוץ, קולו מאופק ואחד מהמוסיקליים ביותר במקהלתו של מוניש־חזן. דוד׳ל סורוקר היגר לניו־יורק ונעשה למורם ורבם של גדולי החזנים בתקופה האחרונה. באורח זה, השפיע „הנוסח הצ׳ורטקובאי״ גם על החז־נות הצפון־אמריקאית מאחר שלמדוהו מפי אחד הנצי־גים המוכשרים ביותר של הנגינה והחזנות הצ׳ורטקו־באית.

כוח מוסיקלי חשוב היה כמו כן ר׳ יענקלי רפופורט, בנו של הרב ר׳ ישראל רפופורט. הרבה שנים כיהן ר׳ יענקלי רפופורט כנשיא אגודת החזנים בארצות־הברית של אמריקה הצפונית.

חובה להזכיר גם את זיסי הערער מלחין בעל־־ערך ואדם שהכיר את כל צפונות המוסיקה הליטורגית, שנתקבל כחזן ראשי בבית־הכנסת הגדול בלמברג.

כולם היו תלמידיו של ר׳ מוניש־חזן לאה׳יס וממנו יניקתם ופעלם.

ר׳ מוניש ומקהלתו

כשמלאו לי תשע שנים ביקרתי לראשונה בביתו של ר׳ מוניש, אשר קבלני בסבר פנים יפות, כיבד אותי בכוס תה בחלב, ובחן וניסה את קולי. אחרי שחזרתי אחריו בכמה צלילים החליט שאפשר „להוציא״ משהו מקולי. הוא הזמינני לבקר אצלו פעמיים בשבוע. שתי מטרות היו לו בביקורים אלה: לפתח את קולי וללמד אותי תוים וקריאתם. לא הוכחתי רצון רב ללימוד זה ומשום כך לא נמשך זמן רב. אולם בשטח פיתוח הקול היתה התפתחות רצוייה ביותר. התברר שר׳ מוניש הצליח לפתח את קול ה„אַלט״ שלי עד כדי כך שצלילו היה כצליל פעמון כסף.

מדי שנה, החל מראש חודש אלול, היתה מתאספת בביתו המקהלה, בערבים, חמש פעמים בשבוע והיו עורכים חזרות לקראת הימים הנוראים. במקהלה הש־תתפו אז שני משוררים בעלי קולות „בס״: אחד מהם היה פדר, שמו של השני אינני זוכר; אדלשטיין בעל ה„טנור־הלירי״ הערב; זיינביל אויגנשטיין בעל ה„טנור־החזק״ וחיים שור שאפשר לסווג אותו בין ה„העלדן־טנור״ ל„טנור־לירי״. מהילדים השתתפו אב־רמ׳לי ליכטנהולץ ולאחר מכן וילי גולינגר ואני. היו גם שינויים קלים מדי פעם בהרכב המקהלה. בחגים היה בא במיוחד גם אחד מבניו של ר׳ מוניש לעירנו להשתתף במקהלה. צליל קולו של הבן הזה נשאר עד היום בזכרוני, כצלילו של קרן־היער, מעודן, נעים

ניגון מאת מאניש לאה'ס

ומושלם, וההרגשה היתה כאילו הריח העדין של היער באביב עוטף אותך יחד עם צלילי קסם אלה.

קולו של ר' מוניש היה חזק, עמוק ועגול. כשהיה שר יחד עם המקהלה היה קולו שקול כנגד כולם יחד. הוא שלט ב„אוקטבה" הנמוכה יותר מה„בס" וב„אוק־טבה" העליונה עבר גם את הגבוה שב„טנורים". יחד עם זאת לא היתה בשירתו שאגה אלא תמיד צליל מעוגל מתכתי ולמרות העצמה הייתי מגדיר אותו כלירי, כי הצליל היה עדין וערב לאוזן. צליל קולו היה מצלצל ונשמע מתוך בית־הכנסת העירוני ומתפשט ונמשך עד הרחובות והסמטאות הסמוכות. בבית הכנסת הגדול של הרבי נישא קולו עד מרחבי הגן.

בהפסקות בשעת החזרות היתה רעיתו של ר' מוניש מכבדת אותנו בתה עם חלב ובשעה שאנחנו שתינו היה ר' מוניש מתרגל אי אלה קטעים שבהם אנחנו רק ליווינו אותו בזמזום קל. זכורני שאחד הקט־עים האלה היה „בראש השנה יכתבון". אחרי שהמקהלה סיימה את כל הקטעים של „ונתנה תוקף", היה ר' מוניש בעצמו מתחיל ב„בראש השנה יכתבון" ואנחנו הכינונו ליווי מתאים בזמזום. כך היה בחזרות. זכורני פעם בראש השנה כשהגענו ליד התיבה לקטע הזה התברר לנו שהתוכנית משתנית מעצמה. עם גמר „ונתנה תוקף" התחלנו את זימזום הליווי כפי שהכינונו ל„בראש השנה יכתבון" והנה חיים שור הורה לנו בתנועה נמרצת ביד, כאילו נבהל פתאום, להפסיק מיד את זימזום הליווי. הסתכלתי מסביבי וראיתי שכל המשוררים כאילו קפאו במקומותיהם. ר' מוניש נכנס לאכסטזה דתית והתפלל ישר מהלב והרגשתי שאני עד לאימפרוביזציה מוזיקלית מקורית שנוצרת בו במקום ע"י מלחין בעל שאר־רוח, ובעל רגש מוסיקלי טבעי, הבקיא במכמני היצירה המוסיקלית, שליח ציבור המביע את רגשותיו, השופך את מרי לבו ויוצר בו במקום לחן חדור רגש דתי החודר עד לעומק הלב. רעד עבר בי מכף רגל ועד ראש. סובבתי לאט את ראשי מתוך יראת כבוד וראיתי את המורה לעברית זלמן שכטר ז"ל (שעמד במעבר בין רבים שבאו מבתי כנסת אחרים לשמוע את החזן הנפלא הזה) ודמעות זולגות על לחייו מרוב התרגשות. גם הוא כנראה הרגיש את המקוריות והטבעיות שבתפילה זו שנוצרה זה עתה.

מזכרונותיו של משורר במקהלה.

צבי אורנשטיין

צ׳ורטקוב והמוסיקה היהודית

צ׳ורטקוב היא אחת הערים המעטות בגליציה, שיצאו לה מוניטין בעולם המוסיקה היהודית.

הרוצה לדעת את תולדותיה של המוסיקה היהודית בצ׳ורטקוב חייב להכיר את אישיותו של ר׳ מנדל רוזנצוייג, שקראו לו גם „הכנר״, ר׳ מנדל הכנר.

ר׳ מנדל רוזנצוייג היה במקצועו מלמד תינוקות של בית־רבן. ב„חדר״ שלו למדו הילדים של ה„שפירא־

על קברו של צבי אורנשט״ין ז״ל ב„איסטרן־לונדון״ חרוט על המצבה כלהלן:
„המורה העברי הותיק מלמד־להועיל צבי בן רב ישראל אורנשטיין, יקר־הרוח וחביב על הבריות, צנוע באורחותיו, בודד התהלך בעולם חלומותיו היפים, נכסף אל הטוב והנאצל ואל אור היהדות הצרופה. י״ט שבת תשי״ג.״

ניקים״, שהיו רובם ככולם הורים בעלי דעות מתקדמות, כמובן בתנאי התקופה והמקום. תוכנית הלימודים היתה מורכבת בצורה מיוחדת במינה ומקורית, כי למדו שם תנ״ך עם ביאור, דקדוק, גמרא שפירשוה תכופות לפי כללים מדעיים וכן שפות אירופיות: גרמנית, צרפתית ואנגלית, לפי המיתודה של לנגשייד.

אולם אומנותו העיקרית של ר׳ מנדל רוזנצוייג היתה לימוד המוסיקה. תלמידיו קיבלו ב„חדר״ השכלה מוסיקלית רבגונית: למדו לקרוא תוי־נגינה, לנגן כינור, נבל, פסנתר וזמרה. שני בניו שקראו להם בלשון חיבה אברהמצ׳י וישראלצ׳י, היו נלהבים ללימודי המוסיקה והרביצו תורתם לא פעם גם בלי שכר, כשפגשו בחור כשרוני או גילו רצון טוב אצל תלמיד. היתה זו תרומתם האישית להאדרת ההשכלה.

החסידים מספרים הרבה מעשיות וגוזמאות איך הפך ר׳ מנדל רוזנצוייג לאיש המוסיקה, אולם עובדה, שאת כינויו „כנר״ הדביקו לר׳ מנדל משום שהיה הראשון שהכניס כינור לצ׳ורטקוב.

ר׳ מנדל רוזנצוייג, כרבו ומורו הר׳ ישעיה מאיר שפירא ז״ל, היה יהודי ירא־שמים ודקדק במצוות קלות כבחמורות. ביתו היה „בית ועד לחכמים״ אולם ה„חדר״ שלו היה שנוא על החסידים וה„בחורים״ החסידים פחדו לעמוד בד׳ אמותיו. אמנם היו „אברכי משי״ שנפשם כלתה להצטרף לר׳ מנדל וללמוד מפיו את תורת המוסיקה, אולם רובם ככולם נמנעו מכך, כי ידעו משמעות הצטרפות זו שתתפרש כאילו יצאו לתרבות רעה.

משה אורנשטיין היה מהראשונים ש„הציץ ונפגע״ ונתקבל בזרועות פתוחות בביתו של ר׳ מנדל רוזנצוייג. משה אורנשטיין היה ידוע בעיר בשם „משה־ישראל שרה־מרימ׳ס״. הוא היה בעל נשמה ואוזן מוסיקלית ובן למשפחה חסידית נכבדה בעיר וגם קרובו של הרבי. בימים ההם היה ר׳ מנדל כבר איש בא בשנים ושני בניו אברהמצ׳י וישראלצ׳י היו מוריו וידידיו בנפש של משה אורנשטיין.

משה אורנשטיין נעשה לאחר מכן האישיות המוסיקלית המרכזית של צ׳ורטקוב. אברכים חסידיים רבים למדו אצלו תורת הזמרה והנגינה. בין תלמידיו נמנו ה. מיירוביץ החזן הידוע של בית־הכנסת ע״ש רוטשילד בלונדון, שהיה גם נשיא אגודת החזנים בלונדון ופירסם מאמרים ומסות בבעיות המוסיקה היהודית; יענקלה רפופורט, מי שהיה נשיא אגודת החזנים בארצות הברית; כותב הזכרונות האלה; כן נתגלה במקהלה שלו זמר מחונן דוד לאה׳ס, בנו של ר׳ מוניש חזן, שהיה אחר כך זמר האופירה בוינה.

כאמור נעשה ביתו של אבי, ר׳ משה אורנשטיין, מרכז המוסיקה והנגינה לא בלבד בצ׳ורטקוב אלא בכל הסביבה וכאן נוצרה גם המקהלה החסידית הידועה בצ׳ורטקוב. משה׳לה אורנשטיין היה מנהלה, מדריכה והרוח החיה בכל עניניה. חבר הזמרים החסידיים הפך ל„שם דבר" בעולם החסידות, ואלפי עולי־הרגל לחצר הרבי מצ׳ורטקוב עשו לה פרסומת רבה בכל עיירות פולין וגם בערי הארצות הסמוכות.

בביתו של „משה־ישראל שרה־מרימ׳ס", למדו לא בלבד יצירות יהודיות מקוריות של חזנים ידועי־שם, כגון זיידל רובנר, ירוחם הקטן, ניסן בלזר, אלא גם את ה„הללויה" המפורסמת של הנדל. (בצ׳ורטקוב קראו ליצירה זו ה„הללויה של הגלח", מחמת שנכתבה ע״י נוצרי ובשביל הכנסיה הנוצרית. ביצירתו של הנדל חוזרת ונשנית המלה „הללויה" הרבה פעמים, ובתקופה ההיא התפלפלו חסידים בצ׳ורטקוב, אם בכלל מותר להשתמש כל כך הרבה פעמים במלה „יה". אמנם המק־הלה נזהרה מלשיר יצירה זו בקלויז של הרבי בהופעות המוניות, אולם התירה לעצמה לשיר אותה באולם של הרבי לפני מיספר אנשים מצומצמים ביומא דפגרא או ביום חג משפחתי בחצר הרבי). חוץ מזה שרה המקהלה יצירות קלסיות מפורסמות של פלסטרינה, שוברט, מוצרט, בטהובן, מאיר בר ואחרים.

שירי שוברט מצאו חן בעיני הנוער היהודי והפכו למנגינות מושרות בפי בני כל שכבות העם. דרך גיל־גולים שונים הגיעו גם לחצרו של הרבי.

זכורני, שבהזדמנות אחת ארגנו כמה צעירים נלהבים קונצרט חנוכה מוסיקלי, שהכנסותיו הוקדשו לצרכי המהגרים שעברו את צ׳ורטקוב בדרכם מדרום־רוסיה אל מרחבי העולם. בית־הדין של צ׳ורטקוב התיר לנו להשתמש בתזמורת כלי־הנשיפה העירונית בבית־הכנסת. ההצלחה היתה רבה, ובפעם הראשונה בתולדות קהלת צ׳ורטקוב ניגנה תזמורת עירונית בקונצרט חגי־גה בבית־הכנסת.

כותב הזכרונות תרם גם הוא להתפתחות הנגינה היהודית בצ׳ורטקוב כמורה בביה״ס העברי ושירים שהוא לימד הושרו אחר כך בעיירות גליציה.

המוני החסידים שבאו לבקר בחצרו של הרבי, היו מקור נאמן לנגינה היהודית וחזני החסידים פיתחו את הנגינה בצ׳ורטקוב והעלוה למדרגה רמה.

ברצוני להזכיר גם את המקרה של ר׳ ראובלה חזן, שעמד להתקבל כחזן בעיירה רימלוב, אלא שנכבדי הקהלה בקשו לדעת אם יוכל לשיר עם מקהלה. ר׳ ראובלה פנה למקהלה החסידית של צ׳ורטקוב בבקשה שייענו לו לבוא לרימלוב ולהופיע יחד אתו. לאחר היסוסים והפצרות הגיעה המקהלה לרימלוב והופעתה השאירה רושם כביר. יצויין, שמלבושי החסי־דים הצ׳ורטקובאיים נראו אלגנטיים מדי בעיני הרימ־לובים, מכיון שאברכי צ׳ורטקוב חבשו כבר מגבעת אריג במקום מגבעת הקטיפה החסידית, לבשו גם צוארונים מורמים במקום המורדים ובכלל תהו חסידי רימלוב על כך, אם בקבוקוני־השער שתלו להם לצ׳ורטקובאים, היה בהם „שיעור־פאה".

כה תרמה צ׳ורטקוב חלקה להתפתחותה של הנגי־נה היהודית בגליציה ובעולם היהודי.

מוסדות

קלרה גרוסר

בית היתומים בצ'ורטקוב

הועד ועסקני „בית־היתומים" עם קבוצת חניכים

דער קאָמיטעט און אַ גרופּע טוער פון „בית היתומים" מיט די קינדער

שורות ראשונה ושניה: **החניכים**; שורה שלישית: **המחנכת גרינפעלד, וואַסערמאַן, קאַרפף, כץ, זאנענקלאר, כהן, שאפעט, ?, מאַרגוליס, הרבנית שיינצי, ערדשטיין, הערמאַן**;
שורה רביעית: **הרמן, ?, מיטלמן, זאמערשטיין, זאמערשטיין.**

באחד האגפים שבחצר הרבי שבסטארי־צ׳ורטקוב נמצא בית־יתומים יהודי שהיה מוחזק בכספי הדז׳וינט. במוסד נמצאו כ־60 ילדים, ברובם יתומים, שנשארו ממלחמת העולם הראשונה.

תודות למסירות בטיפול והשגחה טובה חונכו הילדים ברוח של משמעת. כמעט כל הילדים סיימו בית־ספר יסודי. המוכשרים שביניהם נשלחו לבית־ספר תיכון או לסמינר וחלק מהם למדו מקצועות שונים, כגון: מסג־רות, נגרות, חייטות וכו׳. הילדים היו נשארים במוסד עד שנת ה־15 לחייהם. אלה מהבוגרים שלא היו להם קרובים היו נשארים במוסד ומטפלים בילדים הקטנים, עוסקים בבישול, בכביסה ובסידור הבית.

מנהלת הבית היתה הגברת שאַדר, רעיית מורה הגימנסיה, מר שאדר, שאף הוא היה עורך הרצאות והיה עוזר להם בלמודיהם ובהכנת שעורי בית־הספר. גם בתם הבכירה, נוסיה, טיפלה בילדים, היתה ממחיזה הצגות, עורכת טיולים ומלמדת אותם מלאכת־יד. בקיץ היתה מובילה את הילדים, מדי בוקר, להתרחץ בנהר סרט.

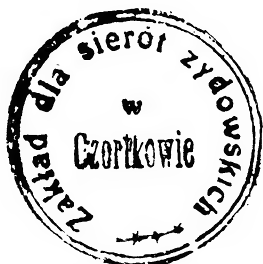
בליל שבת היו מבקרים במוסד חברי ההנהלה, כשכל הילדים מלובשים בבגדי שבת וכל אחד יושב במקומו ליד שולחנות ערוכים, ובהשתתפותו הפעילה של מר שאדר נערכה תפילת שבת ולאחר הארוחה היו ממשיכים בשירה ובדיקלומים.

חברי ההנהלה היו ד״ר שמעון וייכרט ורעייתו, ד״ר מוזלר ורעייתו. ד״ר קימלמן ומר טאפט.

בוועדה הרפואית והסניטרית היו: ד״ר אקסלרוד, ד״ר פלדמן וד״ר בלאושטיין.

תרגם מפולנית: מ. זילברג

TOWARZYSTWO OCHRONY DZIECI
I MŁODZIEŻY ŻYDOWSKIEJ
w Czortkowie.

שתי חותמות של „בית־היתומים״
צוויי שטעמפלען פון „בית היתומים״

קופת גמילות־חסדים בצ׳ורטקוב

(קטעי מאמרים מתוך חוברת שהוצאה לרגל יובל העשור 1928—1938 לקיום הקופה)

...לצערנו גוברת התרוששות ההמונים מחמת האנ־טישמיות והרדיפות הפוקדות אותנו. אותם הסוחרים, אשר לפני שנים מספר היו עדיין בעלי־נכסים התומ־כים באחיהם העניים — הפכו בעצמם להיות חלק מהפרולטריון.

מרדכי שאול רוזנצוייג

...בדברי חז״ל קדמה דרך־ארץ לתורה, ודרך־ארץ היא גמילות חסדים, וכמו שכל יהודי מחוייב להניח תפילין ולקבוע מזוזה בפתחו — כן מחויב כל איש לעסוק בגמילות־חסדים ולהיות כחוט המשולש שלא במהרה יינתק.

מדברי **מאיר מרבך**

מוניש בלום

ליובל קג"ח 1927-38

...במרס 1927 החלה קג"ח את פעילותה והמצב השביע את רצונם של כל תושבי העיר. כ־60% של כל תושבי העיר היהודיים בצ'ורטקוב, מכל שכבות העם, נהנו מעזרת קג"ח. הקופה הושיטה יד עוזרת לכל נצרך וסיעה גם בעצה ובמעשה. היינו נמצאים ממעיטים מערכה של הקופה ומהערכת הפעולה של מנהליה, לולא הזכרנו את היקף ההישגים של קג"ח, ועבודתם הברוכה של האנשים שנתנו מזמנם ומרצם להצלחתה. נזכיר בראשונה את אלה אשר נלקחו מאתנו: ה' הערש אקסלרוד ע"ה, שהיה הכוח המאחד ומלכד של מייסדי קג"ח ועשה הכול להצלחת הקופה והתמסר לפעולות באותם מקרים שהיו הקשים ביותר. ר' ה. אקלסרוד היה מסור בכל נפשו ומאודו למוסד, עד ימיו האחרונים. אחריו פעל במרץ ומסירות העסקן הנכבד ר' ישראל יוסף רוזנצווייג, ה„תלמיד־חכם", וכנר לרגליו שימשו דברי ר' שמעון הצדיק ז"ל: „על שלושה דברים העולם עומד, על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים". הוא השקיע את כל אונו ומירצו בעבודה למען קג"ח ועזר לנצרכים. גם ק. וולקוביץ', כסוחר מצליח, הבין את הצורך בקיום קופה זו וטרח למענה כל הימים. מכל פעילי הקופה מגיע יישר־כוח מיוחד למנהלי הקג"ח ד"ר דוד מרגלית וה' מאיר מרבך, אשר מהיום הראשון לפעילות הקופה עמדו על משמר צרכיהם של התושבים העניים ועמלו לטובת קג"ח. הגב' מג'ר. חנה רוזנצווייג, שקיבלה את התפקיד כמזכירה וחברה של הקופה מאביה, הלכה בעקבותיו והיתה מסורה לעבודתה בכל מאודה; הרש ווייסמן על ניהול הספרים ואחרון אחרון הנהלת הקהילה ובעיקר לראש־הקהילה ונשיא הכבוד שלה, שאול רוזנצווייג.

הנהלת קופת גמילות חסדים

משמאל לימין: יושבים: הירש הלפרן, הירש שוואַרץ, גב' חנה רוזנצווייג, מוניש בלום, ד"ר דוד מרגליות, מאיר מארבאך, מרכוס זאַלצינגר, ז. וינד

עומדים: חיים שטקל, ש. רוטנברג, יוסף קאַלישר, שלמה ליניאל, הירש ויסמאַן, א. קוך, זיגמונד שטראובר, שיע ברגר ישראל מ. טריינר

הרש האלפרין

על ערכה המוסרי של קג"ח

בשעה זו, כשהגורל מתאכזר לנו ומנחית עלינו מכות ללא רחם הן כיהודים והן כבני־אדם. כשחיינו שקועים בים של צרות ואנו נתונים במצב של נישול, וכל אחד מאתנו מוכרח לעשות מאמץ נואש להחזיק מעמד, נדמה שלא ניתן לנו לכוון את הכוחות המוסריים ברוח תורתו של ר' שמעון הצדיק. לכן העלו מנבכי העבר את דברי הרבי רשב"ג, שלימד, שעל שלושה דברים העולם קיים: על האמת, על הדין ועל השלום. כלומר: אם אין ביכולתנו לעסוק בתורה ובעבודה — עלינו לשמור לפחות על ערכי ה„אמת" וה„דין" וה„שלום" ועל ידי כך ליצור יחסים בין אדם לחברו אשר יביאו רק טוב וחסד כיאות לעם עתיק־יומין.

ועוד מדברי הרש הלפרין

(קטע)

כשרוצים להכיר את רמת ההתפתחות של קיבוץ חברתי מסויים, מספיק להכיר את המוסדות שהקים, כי בעזרתם אפשר ללמוד את הצורות בהן ניסתה החברה לפתור את בעיותיה וכמו כן לעמוד על ערכה וטיבה של הרוח שפעמה בה.

חיי החברה בעירנו צ'ורטקוב, משתקפים במוס־דות, שהוקמו עוד בתקופות קודמות, כגון מושב־זקנים, בית־יתומים, תלמוד־תורה, בי"ס עברי, בית־יעקב, יד־חרוצים ואיגודי סוחרים ואומנים. אולם עטרת פעילותנו היתה קופת גמילות חסדים.

במשך שנות קיומה הראשונות, החל משנת 1927, אישרה קג"ח הלוואות בסכום 52.225,00 זהובים. הלוו־אות אלה ניתנו למשך 10 עד 15 שבועות והודות לכך היה מחזור הכספים של הקופה ער ביותר. ב־1927 הגיע ההון העצמי של הקופה לגמילות חסדים לסכום של 3.479,25 זהובים ולסכום זה יש להוסיף את תרומת הדז'וינט בסך של 7.000,00 זהובים.

על שני הסכומים האלה התבססו פעולות קג"ח שקיבלו תנופה רבה לקראת שנת 1928. בשנה זו עלו הכנסות הקופה ב־50%. הלווים התייחסו ממש בהערצה לקג"ח והתשלומים הוחזרו בשעורים קבועים ובדייקנות. היחס הזה איפשר פעולה תקינה וקג"ח אישרה בשנת 1928 800 הלוואות בסכום של 74.350,00 זהו־בים. באותה תקופה גדל ההון העצמי לסכום של 5.413,95 זהובים.

בשנת 1929 ממשיכה קג"ח בקו העליה. ההנהלה עוברת לידי ר' הירש אקסלרוד ז"ל, אולם כבר בשנה זו החלו להופיע הסימנים הראשונים של המשבר הגדול. מספר הלווים עלה וכן רבו שעורי התשלומים שלא הוחזרו בזמן. למרות שהצלחנו להשיג באותה תקופה מענק מהעיריה בשעור של 450,00 זהובים, הרי נסתתמו יתר מקורות העזרה. בכל זאת הצלחנו להמשיך ולאשר הלוואות רבות.

מיפנה לרעה חל בשנת 1930, כאשר כל מקורות ההכנסה אפסו לגמרי. הקהילה החלה להרגיש את סימני המשבר. העיריה שילמה רק חלק מהמענק ומקורות הדז'וינט נידלדלו. לכך נוסף עוד גורם המשבר הכלכלי שפגע בעיקר במעמד הבינוני, שמקו־רות פרנסתו נסתתמו והרבה סוחרים החלו לפנות בבקשות להלוואות.

בשנת 1931 היה היקף הפעולות דומה לזה של השנים הקודמות. מספר ההלוואות ירד במידה מסויימת אולם סכומי ההלוואות גדלו. ההתפתחות המשיכה בקו העליה וההון העצמי עלה בשלהי 1932 ל־10.610,72 זהובים וקג"ח שלנו הוכרה על ידי המרכז כיעילה ביותר בסביבה.

בשנת 1933 הסתמנה ירידה בפעולות, הן במקו־רות ההכנסה והן במספר ההלוואות, וכתוצאה מכך נחלשה פעילות הקופה. האנטישמיות שהלכה וגברה בתקופה ההיא בפולין הרסה את הכלכלה היהודית ועירערה את יסודותיהם של מוסדות רבים. הגורמים המכריעים בקהילה היהודית הבינו שצורות העסקנות והפעילות מהתקופה הקודמת אינן מתאימות לתנאים החדשים שנוצרו בעקב ההתפתחויות האחרונות. להנהלת הקהילה הוברר שבאמצעים ובגישה הקודמים לא יהיה לאל ידה להושיט עזרה לנצרכים ולהציל את הסוחרים שמקורות פרנסותיהם נסתתמו. ההלוואות תרמו רק הצלה זמנית, אולם לאחר מכן לא היה בכוח הלווה להחזיר את הסכום. השאלה הפכה להיות עקרונית, כי כולם שאלו: מה לעשות? באילו דרכים להמשיך ולפעול? נסתבר שכתוצאה מכך הושתת ביסודה של קג"ח העיקרון של העזרה הקונסטרוקטיבית

תוך זניחה מוחלטת של העזרה הפילנטרופית. אולם בגלל התנאים החדשים וההתפתחות החברתית־כלכלית בפולין, נתחוור, שאין מוצא אחר אלא לסטות מהקו העקרוני שהותווה לפעולות קג״ח.

בתקופה ההיא נעשו נסיונות להקים קואופרטיבים של חלבנים, מסגרים, נגרים וכו׳, אולם לנסיונות אלה חסר היה הבסיס הקואופרטיבי והנטיות האינדיבידו־אליות המובהקות של המאורגנים בקואופרטיבים גברו על צרכי הקואופרטיב. לבסוף השתכנעו כולם, כי תנועה זו לא תחזיק מעמד ואומנם רבים מהקואופר־טיבים ביטלו את קיומם הארעי.

הטבלאות והמספרים של קג״ח נראים לנו כדברים קרים ללא רוח־חיים. אולם מאחורי המספרים האלה פועם לב יהודי חם שלא שקט על שמריו והפך לגורם חשוב ביחסים שבין אדם לרעהו ועורר את הלבבות להקים מוסדות עזרה שהיו לברכה לנצרכים.

צבי כהן

בתי העלמין בצ׳ורטקוב

בעירנו היו שלושה בתי־עלמין: אחד ישן, אחד מתקופת מלחמת העולם הראשונה ואחד חדש. בית העלמין החדש שימש את הקהילה מראשית שנות העשרים עד חורבנה של הקהילה על ידי הנאצים ימ״ש. האחרונים שנטמנו בו היו קרבנות ה„אקציות״ בזמן השואה שעוד זכו לבוא לקבר ישראל.

בית העלמין החדש השתרע על פני שטח נרחב על המדרון הגבוה בצדו השמאלי של נהר ה„סרט״, ליד הכביש המוליך לקופיצ׳ניצה. מאלפי המצבות בבית קברות זה נשתיירו רק כמה טורים של מצבות אשר הנאצים ימ״ש לא הספיקו להרוס.

בית עלמין עתיק יותר היה זה מימי מלחמת העולם הראשונה אשר נמצא בדרך לעיירה ייגלניצה. בבית עלמין זה נטמנו אלפי קרבנות המגפות בזמן מלחמת העולם הראשונה וביניהם רבים מהפליטים היהודים שגורשו מעיירות הסביבה לצ׳ורטקוב. גם בית העלמין הזה נהרס כמעט כולו ונשארו בו רק כמה עשרות מצבות ליד הגדר של בית־הקברות הנוצרי.

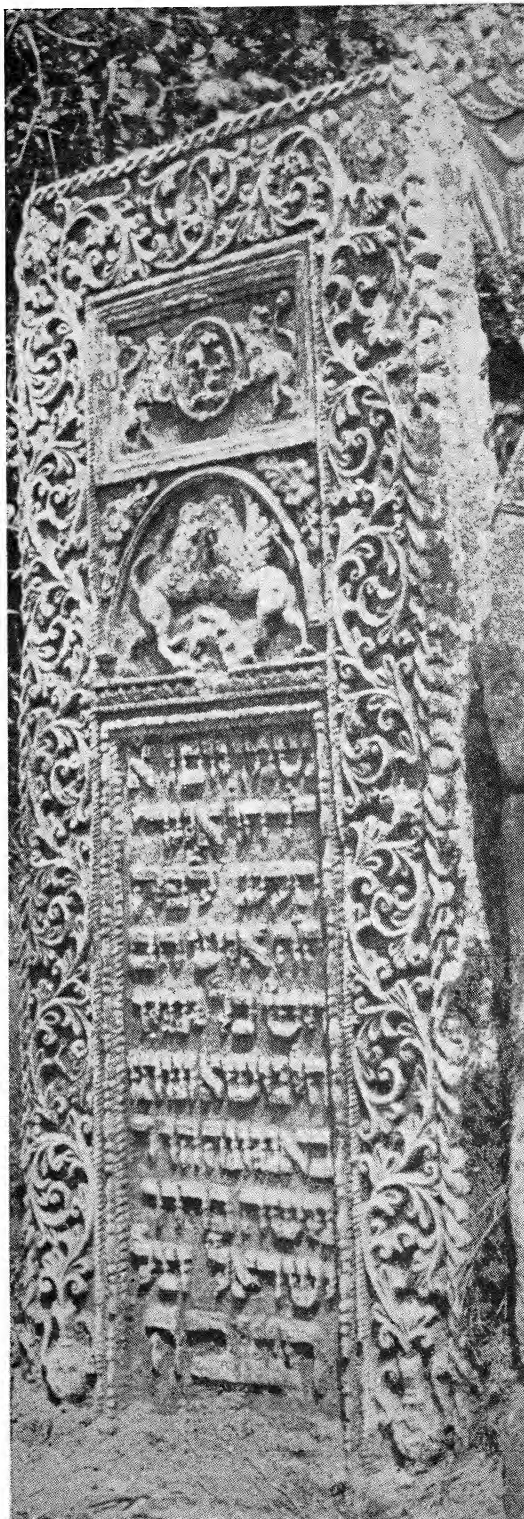

שתי שורות מצבות ששרדו בבית העלמין מימי המלחמה.
מלמטה נראית גולגולת שנחשפה מאחד הקברים.
געציילטע מצבות זענען פאַרבליבן אויפן „כאַליערע־בית־עולם״.
פאַרנט אויפן בילד ליגט אַ שאַרבן וואָס האָט זיך אַרויסגעקוילערט פון אַ קבר.

בגלל קרבתו לבית־הסוהר שימש בית העלמין הזה מקום שבו הוצאו היהודים להורג בידי הנאצים ונכרו בו קברי אחים רבים. על יד המצבות שנשארו לפליטה אפשר לראות כיום בור, אשר שימש קבר אחים למאה קדושים וביניהם רופאים רבים, כגון אנדרמן, אלביץ, פלדמן ועוד. הגופות הוצאו בזמנו על ידי „ועדת־חקירה לפשעי הנאצים" והגשם ששטף לאחר־מכן לתוך הבור חשף גולגולת מאחד הקברים ההרוסים והיא נשארה שם לעיני המבקרים במקום האיום הזה.

העתיק ביותר הוא בית־העלמין הראשון. הוא שימש את הקהילה מזמן היווסדה ועד מלחמת העולם הראשונה, כלומר, משך מאות שנים. טמונים בו קרבנות הפוגרומים של חמילניצקי משנת ת"ח ות"ט. דורות של יהודי צ'ורטקוב, על רבניהם ופרנסיהם, נטמנו בבית־עלמין זה.

אין ידיעות מוסמכות על ראשיתו של בית־קברות זה. בכתב הזכויות שניתן ליהודים על ידי הגרף פר־

מצבה אמנותית משנת תקי"ג
אַ קינסטלערישע מצבה פון יאָר 1753
„פה נטמן יום ו' א' דרחו' דייר תקי"ג לפ"ק ה(י)ה איש תם ויש'(ר) כל ימיו הי'(ה) נושא ונותן באמונה. הה"ר משה בהר"ר ישראל זצ"ל תנצב"ה"

הנפטר היה אחיו של אבצי ברעסלער, מנהיג הקהילה במשך שנים וגם הוא שימש כ„ראש ומנהיג" בשנים תק"ג עד תקי"ב.

מצבה על קבר אחים של שלושה יהודים שנהרגו בפרעות ת"ח.
די מצבה אויפן קבר פון דריי יידן דערהרגעטע דורך כמיעלניצקיס באַנדעס אין יאָר ת"ח (1648).

טוצקי בשנת 1722 אנו קוראים בשורה האחת־עשרה את המשפט הבא:

„Bożnica ich żydowska także y okopisko dla zmarłych, iako teraz iest w sobie maią bydź wcale zachowane."

אשר בתרגומו החפשי אומר: „בית־הכנסת היהודי שלהם וכן בית־הקברות למתים כפי שהוא קיים כעת, חייבים להשמר בשלמותם".

על עתיקותו של בית־העלמין כותב בפרוטרוט הרב ד"ר זוננשיין בספרו, שקיצורו נמצא ב„ספר יזכור" זה. ברצוני בכל זאת להסב את תשומת־הלב אל כמה מצבות המעניינות מבחינה היסטורית, שאחת מהן היא לפי המסורת משנת ת"ח. על המצבה חרות שער עם שני עמודים מובלטים מעוטרים בגפנים ובאשכולות ענבים ומעל לעמודים תבליטי חיות, כנראה צבאים (אולי רמז לשם „צבי" במצבה).

כהוכחה שיהודים חיו בצ'ורטקוב עוד לפני תפ"ב (1722), משמשת מצבה כפולה של איש ואשה בתא־ריכים תע"ט ו־תפ"א (ראה מאמרו של הרב ד"ר זוננשיין).

רבים כבר עמדו על תכונותיהן המיוחדות וערכן האמנותי של המצבות שבבית־העלמין הזה וביניהם סופרים ומלומדים כמו הרב ד"ר זוננשיין, הסופר ליטווין ולפניהם הסופר קרל אמיל פראנצוז. הריני מצטט את הסופר ליטווין מספרו „יידישע נשמות" („נשמות יהודיות") שכתב לפני למעלה מיובל שנים לאחר ביקורו בבית־העלמין העתיק בצ'ורטקוב:

„המצבות העתיקות של בית־העלמין הצ'ורטקובאי מצטיינות באמנות הגילוף הראויה לתשומת־לב. מצ־בות מגולפות בצורה כה נאה אין למצוא בעולם כולו"...

בתקופה שלאחר קבלת הזכויות מאת הגרף פוטוצ־קי, הגיעה האמנות של חריתת מצבות לדרגה גבוהה ומפותחת ביותר בעירנו צ'ורטקוב. דוגמאות מצילומי המצבות שצולמו לפני שלושים שנה בערך על ידי חברי „אירגון י. ל. פרץ" מוכיחות לנו גם על דרך התפתחותה של אמנות זו, החל מהחריתה של אותיות בתוך האבן יחד עם עיטורים פרימיטיביים ועד לגילוף אמנותי המוכיח על רמה של התפתחות ותחושת יופי מיוחדת במינה. בגלל קשיים תקציביים נאלצה המע־רכת לצמצם את מספר התמונות של המצבות המת־פרסמות ב„ספר יזכור" זה. העדפנו לפרסם רק את תמונות המצבות המצטיינות בעיטורים אמנותיים בול־טים לעין.

חורתי המצבות בצ'ורטקוב מלפני ארבעה וחמשה יובלות הקדישו תשומת־לב רבה גם לצורתה של המ־צבה ולמיבנה שלה. לרוב אין זו סתם אבן מַלבנית שעליה חרותה הקדשה אלא בדרך כלל מופיעה המצבה בצורת קימרון של שער, שכותרתו נתמכת על ידי שני עמודים מגולפים הבולטים עד מחציתם מעל פני האבן. שלא כבמבנה הפורטאלים הקלאסיים לא בלטו הכותרות חוצה ומשום כך לא ניתן להן לשמור על האותיות והעיטורים מפני הרוחות והגשמים. למרות

המצבה משנת תקי"ט

אַ קינסטלערישע מצבה פון יאָר 1759

„ותמת מרים ב"ש ק"ו כח סיון ותקבר בשם טוב. זו אשה צנועה בת התורני מהור"ר משה (ס)גל. תקי"ט לפ"ק תנצב"

זאת נשתמרו כמה מהמצבות במצב די טוב. בולטות במיוחד שתי צורות של כותרות במצבות אלה: העתיקה ביותר יש לה צורת משולש והשניה, המאו־חרת יותר, מופיעה בצורת קשת מסוגננת. היו גם מצבות בצורות מקוריות ביותר, אשר שתי דוגמאות מהן ניתנות בזה: מצבה אחת משנת תק״ד, הנושאת

מצבה משנת תקכ״ב
אַ מצבה פון יאָר 1762 אויפן קבר פון אַ ראש־הקהל

„פ״נ ארי שבחבו׳(רה) זקן ושבע ימים תם וישר הר״ר אריה ליב בהר״ר משה זצ״ל נפטר כה חשוון תקכ״ב לפ״ק תנצב׳ה״
המצבה מוזכרת בספרו של הרב ד״ר זוננשיין
(היה ראש ומנהיג בשנים תק״ז עד תחי״ח)

במרכזה מנורה בעלת שבעה קנים ובמקום הכותרת התנוסס מגן־דוד מגולף בטוב־טעם והשניה נעשתה בצורת מדליון.

העיטורים היו מגוונים ביותר: עלי צמחים מהגפן והלולב ועד הלוטוס, פרחים וניצנים שונים, מהם בצורה ריאליסטית ומהם מסוגננים בצורות כמעט מודרניסטיות. אנו מוצאים גם עיטורים של בעלי־חיים, צורות שונות של חיות וצפרים, נשרים, צבאים, אריות ועוד. בעיטורים משתלבים לא רק המוטיבים היהודיים העתיקים אלא מופיעות גם אי־אלו השפעות של האמנות האיטלקית וכמו כן השפעות ניכרות של האמנות המזרחית.

בחיפושיהם אחרי הצורה המתאימה ביותר לגילוף

מצבה משנת תק״ד (לפרט המנורה הטהורה)
אַ קינסטלערישע מצבה פון יאָר 1744

מצבה על קברו של רב משנת תקט"ז בצורת „מדליון"
אַ מצבה אויפן קבר פון אַ רב פון יאָר 1756
אין פאָרם פון אַ מעדאַליאָן.

אותיות הגיעו אמני צ'ורטקוב להישגים של מלאכת מחשבת המפליאה כיום את העוקבים אחרי גילויי אמנות זו. סביר, שהמצבות היפות והאמנותיות ביותר הוצבו על קבריהם של פרנסי הקהילה ועשיריה, שכן הכתובות על כמה מהן תואמות את השמות ברשימת ה„ראשים" אשר נמצאת בפנקס הקהילה, כגון: אריה ליב בבה"ר משה; משה בבה"ר ר' ישראל (ברעסלער), ועוד. הדבר גם מתקבל על הדעת שרק עשירים ונכ־בדים יכלו להרשות לעצמם הצבת מצבות כה מפוארות, מאחר שהעבודה בהכנת מצבה כזאת היתה רבה ומיגעת והעמל שהושקע בה דרש גילוף של חדשים רבים ועל כן רק ידם של אנשים עשירים השיגה להציב להם מצבות אמנותיות מעין אלה. ויודגש, שהמאפיין את הכתובות על המצבות האלה היא הענווה: מלים ספורות המציינות את שם הנפטר ואישיותו בקיצור נמרץ.

בין המצבות שעוררו ענין רב היו מצבות של ר' הרשלי ובנו, אשר לפי המסורת „מת בנשיקה".

צורת האותיות והקישוטים במצבות עתיקות
אותיות און באַרעליעפן אויף אַלטע מצבות

בשתיהן חרותות המלים „מה נורא המקום הזה". סביב שתי הדמויות האלה נרקמו אגדות רבות, שכמה מהן מובאות בספרו של הרב ד"ר זוננשיין וכמו כן בספרו של הסופר ליטווין „יידישע נשמות" שהוזכר לעיל. והנה דברי התרשמותו של ליטווין מהמצבה: „אויף ר' הערשעלע'ס קבר אין טשאָרטקאָוו אויפן אַלטן בית־עולם שטייט אַ מצבה, פיליכט די שענסטע, די קינסט־לערישסטע פון אַלע יידישע מצבות אויף דער וועלט" („על קברו של רבי הרשלי בצ'ורטקוב עומדת מצבה, שהיא אולי הנהדרת והאמנותית ביותר מכל המצבות היהודיות בעולם").

במשך מאתיים שנה הפכו המצבות של ר' הרשלי ובנו למקום משיכה למבקשי תשועה מבין אחינו היהו־דים, וכפי שמספרים, גם מבין אכרי הסביבה.

לפרסום רב ביותר זכה ה„אוהל" של האדמו"ר ר' דוד משה מיסד שושלת אדמו"רי צ'ורטקוב. חסידים רבים היו מגיעים ממרחקים כדי להניח „פתקה" עם בקשותיהם בתוך ה„אוהל" של הצדיק.

מקובל היה בין אנשי עירנו, שלאחר ביקור על קברי קרוביהם, היו משטחים תחינותיהם על קבריהם של ר' הרשלי ושל הצדיק ר' דוד משה.

כמו כן קשור מנהג קדום עם בית־העלמין העתיק: בחוטים שנועדו לשמש פתילים בשביל נרות נשמה בימים הנוראים, היו מודדים את קברי יקיריהם ואת קברי הצדיקים ושוזרים אותם לאחר־מכן יחד לפתילי־נרות.

בבית־העלמין העתיק התנוססה גם המצבה היפה על קברו של הרב ישעיה־מאיר שפירא.

בוודאי שם הקורא לב לכך, שהשתמשתי במאמרי זה בזמן עבר, שכן לזכרם של בני עירנו היקרים

שתי המצבות ששרדו בבית העלמין העתיק

נאָר צוויי מצבות זענען פאַרבליבן אויפן אַלטן בית־עולם

בבית־העלמין העתיק לא נשאר דבר. הנאצים ועוזריהם ימ״ש הרסו את הכול וסלקו מכל השטח את המצבות חוץ משתיים, שמסיבות בלתי מובנות, עומדות עדיין, אמנם פצועות ושבורות, במקומן. במצבות השתמשו הנאצים לריצוף חצר בית־הסוהר ולאחר מכן גם לתיקון מדרכות העיר. עבודה זו של חילול־הקודש נעשתה על ידי פועלי כפייה מהגיטו. נאמנים לתורתם הגזענית הוונדאלית שאפו הגרמנים להכרית לא בלבד את עם ישראל אלא גם להשמיד את זכרו. בית־העלמין העתיק והמצבות המפוארות שלו היו המטרה הראשונה לעבודת הרס וחורבן זו. ואכן, עלה בידם לעקור את כל המצבות. בחזרם לאחר השיחרור לצ׳ורטקוב, מצאו הנצולים במקום בית העלמין שטח גדול וריק בלי מצבות. מ„אוהל״ הצדיק נשארו רק שני קירות.

אוי לנו שהגענו לכך שמקהלת צ׳ורטקוב המפוארה לא שרדו אפילו המצבות ו„ספר יזכור״ זה משמש מצבת־זכרון כמעט יחידה לעברה של קהלת צ׳ורטקוב.

הורבות „אוהל״ האדמו״רים

מראה בית העלמין העתיק (לאחר החורבן)

דער ליידיקער פלאַץ פון אַלטן בית־עולם אָן מצבות

מרים פורר

„מושב־הזקנים" בצ׳ורטקוב

אמי ז״ל היתה נוהגת לומר לי, כשלא שמתי דברים במקומם, או השארתי בגד על כסא, שאני „הופכת את הבית להקדש". למה שהיא התכוונה לא נודע לי אלא לאחרי שנזדמנתי בפעם הראשונה בימי חיי ב„הקדש" העירוני, כאשר נתנו לי מיצרכי־מזון למסרם לזקנה אחת. מה שראיתי צבט את לבי עד דמעות. עמדתי בחדר שרוי באפלולית מדכאת, חלונות קטנים ששמשותיהם מכוסים אבק, טיח ורפש חסמו בעד קרני החמה, קירות טחובים ועליהם כתמי־דם של כל מיני חרקים מאוסים שהשמידו אותם על הקיר. באמצע החדר עמד שלחן רעוע שרגלו האחת שבורה והוא נתמך בלבנים ובאבנים ושני כסאות במיסעדים שבורים. לצידי הקירות עמדו מטות־ברזל עלובות מכוסות בשמיכות בלות וקרועות, שבני־מעיהן נשפכו

הגשת אוכל בבית „מושב הזקנים"
המגישה גב׳ פורר מרים
מיטאָג אין „מושב זקנים"
עס באַדינט די פרוי מרים פורער

החוצה ושפעם היו שמיכות טובות ונקיות, ועליהן ישבו או שכבו יצורים, שפעם היו בני־אדם בריאים, פעילים ושמחים. ראיתי אנשים חולים, רצוצים, צללי־אדם. ליד כל מטה נמצא ארגז קטן ובו החפצים הדלים האישיים של כל אחד, ספלון, כוס, סיר קטן, סל. המטות עמדו סמוכות אחת לשניה והאויר היה דחוס עד שקשה היה לי לנשום. עביטי־הלילה של הזקנים המסכנים נשארו לרוב מתחת למטות והוסיפו בסרחונם לריח האיום שעמד בחדר.

זכורני, שהלכתי להביא את דברי־האוכל והחבילה הקטנה לאשה אחת בשם צירלה. היא נמצאה בחדר הזה יחד עם עוד שמונה או תשע נשים זקנות. כשנכנסתי היו כמה מהן רבות, צועקות ומטילות האשמות אחת נגד רעותה. כשראו אותי ובידי כלי עם מזונות וגם חבילה נשתתקו והחלו לעקוב אחרי בעינים חטטניות בחלקה של מי יפול האושר שבידי. כשניגשתי לצירלה, היו עיניהן יורקות אש וזעם. הקטן הדבר בעיניכם? לקבל צלחת מרק טעים ומנת עוף?

אותה צירלה נתנה ממנת המזון שלה גם לשכנותיה ותוך כדי אכילה סחה לי פרשות־חיים טרגיות על גורלן של הנשים הגרות אתה בחדר.

הקהלה נתנה להן מקום זה לחיות בו לימי־זקנה והיתה מזכה את הישישות אחת ליום בכוס תה ופעמים גם בכוס חלב. הזקנות שבני־המשפחה דאגו להן לא סבלו רעב, אבל האחרות היו יוצאות לרחובות לקבץ נדבות שלא לגווע מרעב.

אמי ע״ה ארגנה צעירות ונשים שיגישו אוכל לזקנות. אותי היא העסיקה בעבודה זו כ„נושאת" מזון („אַ טראָגערין") וגם נשים אחרות קבלו עליהן את מצוות „נושאות" מזון לזקנות.

כשנישאתי לאיש ועזבתי את צ׳ורטקוב המשיכה אמי ז״ל במיפעלה שלא בלבד שימש עידוד לישישות, אלא הציל אותן מחרפת רעב, פשוטו כמשמעו.

לימים חזרתי לצ׳ורטקוב והרוקח פאלאָק מסר לי שהקהלה מתכננת להקים „מושב זקנים" ולמטרה זו קנו בית ברחוב ז׳ילונה. הוא ביקש ממני לשתף אתו פעולה באירגון ובהנהלת „מושב הזקנים" ואני קיבלתי ברצון את ההצעה כי נזכרתי ב„הקדש" של השנים הקודמות וראיתי בתכנית פתרון למצבם הקשה של הזקנים והזקנות בצ׳ורטקוב.

גייסתי מיד את הגברת ד״ר מרגלית ושנינו הרכבנו את הועד והכינונו תכנית להפעלת „מושב הזקנים".

הבית שנקנה על ידי הקהלה היה יפה ושכן בתוך גן גדול. החדרים היו גדולים ושטופי־שמש. אולם מיד נוכחנו לדעת, שלא נוכל לשכן את כל הנצרכים. לימים בנינו עוד מיספר חדרים, שהגדילו את יכולת הקליטה של המוסד.

גברת ינטה קארפ היתה אחת הפעילות המסורות ביותר בהנהלת „מושב הזקנים". היא הקדישה כמעט את כל זמנה החפשי למוסד, לניהולו, לטיפול בכל הפר־טים, קטנים כגדולים, שאיפשרו את פעילותו התקינה של „מושב הזקנים". כמו כן היתה ידועה גברת ינטה קארפ באורך־רוחה ובסבלנותה ביחסיה עם הזקנים והזקנות והודות לה נמנעו לא פעם מקרים בלתי־נעימים בין הנהלת המוסד ושוכניו הישישים.

הפעולה ב„מושב הזקנים" לא נצטמצמה בהגשת עזרה חמרית בלבד. במשך הזמן הוקמה ספריה ששימ־שה את הזקנים ואורגנה פעילות תרבותית מתאימה.

ייזכר לטוב הרוקח פאלאָק, שעזר הרבה להצלחת „מושב הזקנים" בפעולתו. לא פעם היה מושיט עזרה חמרית ממש כשהיו מקרים דחופים והתקציב של המו־סד לא הספיק להוצאות מיוחדות, שלא מן המנין.

כשעליתי ארצה, עוד עמדה ינטה קארפ על משמר המוסד עד שפרצה מלחמת העולם השניה, וקלגסי היטלר ימ"ש החריבו גם את המוסד המפואר הזה של קהלת צ'ורטקוב שנהרס בתקופת החורבן הגדול של יהדות אירופה.

ועדה צבורית לעניני קבורה ע"י חברה קדישא

זמן רב היה עניין הקבורה גורם לסכסוכים חמו־רים, כאשר בני דלת העם נאלצו לשלם מחיר גבוה בעד חלקת קרקע בבית העלמין, שברוב המקרים היה זה למעלה מיכלתם לשאת בנטל הכבד. מגמת הממונים הקודמים על ענייני הקבורה היתה שלא „להפלות" בין עני לעשיר בתשלום דמי קבורה.

התאספנו, איפוא, קבוצת אנשים וביזמתנו נאלץ ועד הקהילה למסור את הטיפול בענייני קבורה לידי ועדה צבורית. הועדה היתה גובה דמי קבורה רק מהעשירים ואילו מהעניים היתה מקבלת סכום קטן או פוטרת אותם בכלל מכל תשלום.

יו"ר הוועדה היה וולקוביץ ז"ל, וחבריה היו בריש בראנדה, ליזר בראנדה, צבי זיבנר ושטרנברג.

צבי זיבנר

קבוצת עסקני תרבות בעבודתם בשימור מצבות עתיקות

עומדים מימין לשמאל: **ד"ר יואל גייזלר, יעקב גולדברג, המורה צבי אורנשטיין וריכטר.**
יושב: **פלאָצמאָן.**

בתי־כנסת ומוסדות תורניים

דב השילוני

הוויז'ניצר קלויז

אינני יודע מה היתה הרוח ששררה בבתי־כנסת אחרים בצ'ורטקוב. ייתכן ומקומות תפלה אלה היו נכבדים ועמדו על רמה גבוהה מכל הבחינות. אולם כיום, ממרחק שנים רבות ולאחרי שנדדנו הרבה והכרנו את העולם הגדול, מסתכל אני אחורנית על השנים ההן והריני משוכנע שגדלות אנושית ורוחנית היתה שרוייה בין קירות בית־הכנסת של וויז'ניץ. אין ברצוני להתעלם מתופעות שליליות ומהרבה צללים שהעיבו על אור חיינו בקלויז, כגון מריבות על „עליות" בשבתות ובחגים, אולם על אף הצללים היה קורן אור גדול מכל פינות הקלויז ואחווה רבה שררה בין באי בית־הכנסת.

זכורני מקרה מתקופת מלחמת העולם הראשונה: איצי פינק ז"ל (אביו של שלמה זוהר המנוח) נאשם כי נמצא אצלו שטר־כסף מזוייף ונידון לחמש־עשרה שנות מאסר עם עבודת פרך. יום זה הפך ליום אבל לכל באי בית־הכנסת וכמו כן לכל התושבים היהודים בצ'ורטקוב. כשפרצה המהפכה בשנת 1917 שוחרר איצי פינק ממאסרו. לא אשכח את מסיבת השמחה שערכו לכבוד מאורע זה מתפללי בית־הכנסת.

מנהג קבלת „אורח" לשבת או לחג היה מקובל מאד בוויז'ניצר קלויז. זוכר אני מקרים, שאנשים היו נאבקים ממש על „אורח", אם קרה ובאותה שבת או יום חג היו „אורחים" עניים מעטים בקלויז.

שוב זוכר אני שבביתנו גרו, אכלו ושתו על חשבוננו שני חלוצים שהיו בדרכם ארצה במשך שנתיים ימים (הם חיים עד היום בישראל). בזמנו לא הערכנו את המעשה הזה כחסד רב וכדבר החורג ממסגרת המקובל. אולם, לאחר השנים שנקפו, לאחר שהכרנו את העולם האכזרי והמתנכר לאדם באשר הוא אדם, אנו יודעים להעריך כפליים את התכונות הנע־לות ורוחב־הלב של בני עירנו, שהגורל כל כך התאכזר להם.

פרשה מיוחדת ונפלאה היתה קבלת פניהם ואיכ־סונם במשך שנים של מגורשי העיר סניאטין, אולם על כך כדאי לכתוב תיאור מיוחד (ראה המאמרים על גירוש סניאטין בספר „יזכור" זה).

זוכר אני מסיבות „שלוש סעודות" בבית־הכנסת של וויז'ניץ בשעות של לא־יום ולא־לילה. במסיבות אלה שררה שם אוירה נעלה וכיסופים כמוסים, אף

על פי שכל המזון שהוגש היה זנב דג מלוח ופרוסת חלה. בטוחני, שמבקרי המסעדות והבארים המפוארים לעולם לא ירגישו טעם נפלא כזה כפי שהרגישו זאת היהודים שאכלו במסיבה זו את זנב הדג המלוח.

בין המסובים היו כמה דמויות שכל אחד מהם ראוי שיקדישו לו כמה מלים. היו שם האחים שטקל ובמיוחד משה שטקל, שהיה טיפוס של חסיד נלהב מלא חדוות־חיים ושובבות נעורים. היו שם עוד הרבה „טיפוסים", אבל מי מאתנו המספר המחונן שינציח את דמויותיהם? חבל על דאבדין ולא משתכחין...

מן הראוי להזכיר את בעלי־התפילה שהיו עוברים לפני התיבה בימים הנוראים. בחגים ובשבתות לא נזקקו בקלויז וויז'ניץ לחזנים כי היו שם בעלי־תפלה מבין באי בית־הכנסת אשר היו מושכים אליהם אנשים ממר־חקים בגלל מתיקות תפילתם. היה זה מן המפורסמות ששליח־ציבור בימים הנוראים בבית־כנסת וויז'ניץ תפילתו ראוייה להשמע.

חסידי וויז'ניץ היו מצטיינים בנדיבות־לב ובאהבת ישראל מאין כמוהם. נוסח התפלה שלהם היה מיוחד במינו והוכיח על אהבה לקדוש ברוך הוא ולעם ישראל.

מחסידי וויז'ניץ היה ידוע ניסן פאהרילה, שעל שולחנו סעדו לפעמים עד עשרים „אורחים" עניים בשבת או בחג. ידו היתה תמיד פתוחה לדבר צדקה והוא תמך מכספו בכל הרביים למרות שהיה חסיד וויז'ניץ. ר' ניסן זה היה התייר הראשון מצ'ורטקוב שנסע לבלות בארץ ישראל. הוא גם שילם שכר־הוראה ליהודי אחד (איציקל הרוסי) שילמד אותו משניות וספרי־מוסר.

כן היו מחסידי וויז'ניץ יאנצי שטקל ובנו שמואל, שהיו מסורים לעבודת הבורא. בכל יום, בקיץ ובחורף, היו מגיעים לקלויז בחמש לפנות בוקר לעסוק בתורה ובתפילה. הם שמחו למלא מצוות גמילות־חסדים, והיו מזרזים גם אחרים לעשות כמעשיהם.

שמואל שטקל הבן, עזב את צ'ורטקוב כשפרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 והגר ללונדון. למרות שלא היה יהודי עשיר היתה ידו פתוחה לעזור לצ'ורטקובאים. הוא מת משבץ־לב בפרוץ מלחמת העולם השניה.

יהי זכרם שמור לנצח.

בית הכנסת הגדול

בית־הכנסת הגדול בצ'ורטקוב, בתבניתו ובצורתו שהיו לו בימינו, הוקם לפני מאתיים שנים בערך. כתבו על בית־הכנסת ותיארו אותו על פרטיו השונים, הסופרים ק. א. פראנצוז, ליטווין בספרו „יידישע נש־מות" („נשמות יהודיות") והרב ד"ר זוננשיין בעבודתו המדעית לתולדות צ'ורטקוב, שעיקרי דבריו נמצאים בפתיחת ספר „יזכור" זה. פרטים נוספים פורסמו ב„ספר היובל של האירגון על שם הרב י. שפירא" שהופיע בניו־יורק ושם מובאים קטעים מפנקס הקהלה וכמו כן החוזה על החכרת ה„ביזעם קעשענע" („כיס החזה", כך נקרא בפי העם האולם הצדדי של בית־הכנסת) לחברת „פועלי־צדק חייטים".

כל הרשימות הנ"ל מתיחסות לתקופה שקדמה לשיפוץ הגדול והכללי שנעשה בשנת תרפ"א ואשר שינה במידה ניכרת את מראהו הפנימי של בית־הכנסת.

לצערנו לא נשתייר צילום של פנים בית־הכנסת ועל כן אשתדל לתארו כאן במלים.

הכניסה לבית־הכנסת הגדול היתה מצד צפון, מהמגרש שנמצא בינו לבין בית־המדרש. תחילה ירדו ל„פוליש" ולאחר־מכן פנו שמאלה וכשירדו בכמה מדרגות נכנסו ל„היכל". הקירות והקימורים שתמכו בתקרה היו גדושים ציורים אמנותיים ולסירוגין גם תפלות. מהציורים זכורים לי: „גבור כארי", „רץ כצבי", עז כנמר" ו„קל כנשר" אשר מילאו את ארבע הפינות של ה„היכל" וכמו כן היו שם ציורים „שער יפו בירושלים", „הכותל המערבי", „כרם היה לידידי", ו„קבר רחל". על הקיר המערבי צויירו שתי תמונות במסגרות לזכר קרבנות הפוגרומים.

זכורני שהיו מצויירות התפלות „אבינו מלכנו", „ויהי בנסוע הארון", „ספירת העומר", „מזמור שיר ליום השבת" ועוד. עובדה, שניתן היה בבית־הכנסת הגדול בצ'ורטקוב להתפלל חלק ניכר מהתפלות על ידי קריאתן מציורי־הקיר.

בחלונות שפנו לצד מזרח היו ויטראז'ים ועל הקי־מורים שתמכו בתקרה היו מצויירים המזלות. „הבימה" („בעלעמער") היתה גבוהה מהרצפה כמטר בערך והיתה

מגודרת בגדר ברזל עם פיתוחים אמנותיים. בגדר היו שני שערים דרכם היו עולים ויורדים, אחד מצד דרום ושני מצד צפון. גם סביב ארון־הקודש היתה גדר ועלו אליו במדרגות. ארון קודש נוסף נמצא בקיר המערבי ושם היו שמורים ספרי־התורה שהיו טעונים בדיקה. התיבה עמדה בשקע שעומקו טפח כדי לקיים: „ממעמ־קים קראתיך ה׳״.

רצפת בית־הכנסת היתה עשוייה מלוחות אבן־חול. את בית־הכנסת לא חיממו אפילו בחורף ולא הדליקו בו נרות־נשמה בימים נוראים וכמו כן לא נקבעה מזוזה במשקוף בית־הכנסת.

עזרת הנשים נמצאה מעל ל„פוליש״ ומעל לאולם הצדדי הקטן וגם היא היתה מקושטת בציורים.

תקרת בית־הכנסת היתה צבועה בצבע תכלת וממנה השתלשלו שרשראות, עליהן היו תלויות מנו־רות־נחושת ופליז עתיקות־יומין שבחלקן עובדו ושימשו כנברשות חשמל. מעל לעמוד התפלה עמדה מנורה בעלת תשעה קנים (תיאור המנורה וכן תיאור הכלים העתיקים מובאים בספרו של הרב ד״ר זונגשיין). בפרוזדור עמד כיור נחושת עתיק אשר שימש את מתפללי בית־הכנסת הגדול עד פרוץ השואה. הכניסה לאולם הצדדי הקטן נמצא מצד ימין של הפרוזדור והכניסה לעזרת הנשים בדלת מיוחדת מבחוץ.

מנהג יפה היה קיים בבית־הכנסת הגדול: בליל שבת אחרי התפילה היה החזן מקדש בגביע הכסף העתיק ונותן לילדים לטעום מהיין.

בתוך ארגז מרושת, שהיה תלוי על הקיר המערבי, היתה מונחת „מצת עירוב תבשילין״ שהחליפוה מפסח לפסח.

מהמסורות של בית־הכנסת הגדול הזכורות לי כדאי לציין שתיים: מקובל היה מזה דורות, שאדם כי יחלה, היתה אשה מהמשפחה אצה לבית־הכנסת ושוטחת את תחינתה לפני ארון־הקודש הפתוח. במקרים מיוחדים היה הקהל בשעת מעשה מפסיק תפילתו ואומר פרקי תהלים.

מנהג שני — היה מקובל להכין פתילות בעזרת הנשים. בין כסה לעשור היו הנשים מתקבצות בעזרת הנשים ומשזרות חוטי כותן לפתילות ומטבילות אותן בדונג. בשעת שזירתן של הפתילות היו מלחשות שמות אבות האומה לפי הסדר עד שהגיעו להזכרת נשמות קרוביהן. הנרות שהכינו בצורה זו מהפתילות הדליקו בערב יום הכיפורים ומהדונג שנשתייר הכינו נרות־הבדלה.

קהל המתפללים בבית־הכנסת הגדול היה מגוון. בימות־החול, בעיקר בדור האחרון שבין שתי מלחמות העולם, התפללו בדרך כלל בעלי־מלאכה. בשבתות התפללו בו רב העיר והדיין. התפלה היתה בנוסח אשכנז. בשבתות ובחגים סיימו שם את התפילה במוקדם מאשר ביתר בתי־הכנסת בעיר.

על חזני בית־הכנסת נמנו בדורות האחרונים: משה־נתן החזן, יהושע החזן, פנחס טריינר, שומר ומוניש לאה׳ס. הידועים בין בעלי־הקריאה היו „המלמד הצולע״ שכיהן בתפקידו למעלה מיובל שנים (שמו אינו זכור לי אולם יודע אני שהיה גם בעל־שחרית) החזן טריינר, שומר ושמעון ברגהופר.

הגבאים, בדרך כלל, היו מתחלפים ולא המשיכו זמן רב בכהונותיהם. האריכו יותר בתפקידיהם צבי בוימער, ראובן הוכמן (המכונה „מאַלי״ ז״א „הקטן״), מאיר לאנדה ומנחם שולוולף. בתקופת כהונתו של הגבאי הוכמן שופצה עזרת הנשים.

בית־הכנסת הגדול שימש כמו כן למקום בו נערכו אספות־עם, בו דרשו מגידים דרשותיהם וחז־נים־אורחים היו מארגנים קונצרטים של מוסיקה לי־טורגית. בתקופת שלטונם של הפולנים שימש בית־הכנסת הגדול כמקום התפילה הרשמי ונערכו בו תפי־לות מיוחדות בחגים הלאומיים של פולין בהשתתפותם של נציגי השלטונות האזרחיים וקציני צבא בכירים. הרב היה דורש מעניני דיומא ור׳ מוניש חזן ומקהלתו היו שרים „הנותן תשועה לעם״, „מי שברך״ או „אל מלא רחמים״ הכול לפי הנסיבות והמעמד. בין משתתפי המקהלה היו, זילברמן הצעיר, בנו של רפפורט, זיינ־וויל אויגנשטיין, פדר, בנימין שטוק, חיים שור ואחרים.

בימים הנוראים היו מתכנסים לתפילה אפילו אנ־שים חופשים בדעותיהם ומתבוללים, שיכלו להתפלל אך ורק בבית־הכנסת הגדול מאחר שבתי־הכנסת של החסידים היו סגורים בפניהם. הרב אריה מאיר שכטר היה אומר את „על דעת המקום״ לפני תפילת „כל נדרי״.

צבי בן בן־ציון

בית מדרשו של הרב ר׳ הירשלי, זצ״ל

בית־המדרש של הרבי ר׳ הירשלי היה מיבנה עתיק נמוך וכמנהג מאות השנים הקודמות שקוע כמעט עד לחלונותיו מתחת לפני האדמה.

אגדות רבות מתהלכות על בית־מדרש זה ומייסדו ר׳ הירשלי. אחת מהן מספרת, כי ר׳ הירשלי, לפני מותו, אסר לעשות תיקונים בבית־המדרש ולחדש בו חידושים; ומעשה בפלוני שתיקן דלת ומתה בתו. כמו כן נשתייר המגרש שמצדו הצפוני של בית־המדרש, עליו עמד בזמנו ביתו של ר׳ הירשלי בשממונו משך כל הדורות. מסיבה זו לא שיפצו מעולם את בית־המדרש ורק תמכו את הקירות לבל ימוטו במיבנה קיר נוסף עד גובה החלונות.

רוחב האולם היה שמונה מטר ואורכו עשרה. בקיר המזרחי היו ארבעה חלונות. הכניסה היתה בשתי ירידות, אחת ל„פוליש״ וממנו ל„היכל״. ארון־הקודש היה מקושט בפיתוחי־עץ ומעליו שני אריות עם לוחות־הברית.

ל„במה״ („בעלעמער״) עלו בארבע מדרגות דרך אחד משני שערי־הברזל בהם היו פיתוחים אמנותיים. על הקיר התנוסס „מי שברך״ שכלל את שמותיהם של כל הרבנים שאי־פעם ישבו על כסא הרבנות בעירנו.

בית־המדרש שימש מאז ומתמיד לא בלבד לתפילה, כי אם גם ללימוד־תורה. מאות שנים למדו שם תלמידי חכמים והדברים מובאים בפנקס הקהל. מסופר שם שבניו של ר׳ הירשלי הזכירו בגעגועים את הזמנים בהם למדו בו. שקידה זו על תלמוד־תורה ופוסקים לא פסקה עד השואה.

בין הלומדים בדורות האחרונים היו בודדים וקבוצות של צעירים־מתמידים. בעלי־בתים פשוטים וכמו כן בעלי־מלאכה שהיו משכימים לפני עלות השחר ובאים לעיין ב„עין יעקב״ או אומרים פרקי תהלים. שער בית־המדרש היה פתוח יומם ולילה ובחורף הסיקו את התנור ברציפות. ארונות הספרים שבו היו גדושים ספרי־עיון ולימוד ובהם רבים שהיו עתיקים, נדירים ויקרי־המציאות. בעלית־הגג נמצאה „גניזה״ גדולה מדורות רבים.

בית־המדרש שימש גם מקום לדרשות מגידים ובעלי־דרוש שהיו עולים לומר דברי־תורה ומוסר בעיקר בשבתות־חורף.

בזכותו של ר׳ הירשלי היו באים לבית־המדרש לבקש רחמים בשעת צרה ומצוקה.

רוב המתפללים בדור האחרון נמנו על בני האמידים ו„פני הקהל״, אבל לא חסרו ביניהם גם מתפללים מפשוטי־עם, בעלי־מלאכה ועוד.

מהגבאים זכורים לי הירש ייגר, אליעזר ברנדה ופרץ פיירשטיין. „הבעל־הקורא״ היה חיים־בר פריש־לנדר וכשמש כיהן שנים רבות „מיכל הנמוך״, שהיה זוכר את ה„יארצייטן״ של כל המתפללים, משאיל טלית ותפילין לכל דורש ודואג לי״ש וכעכים ל„קידוש״.

בגלל מעשה שהיה היו אומרים בבית־מדרש זה „במה מדליקין״ למרות שהתפללו בו בנוסח ספרד. כמו כן היו נוהגים לומר תפילה מיוחדת, שהתקין ר׳ הירשלי זצ״ל, לפני תקיעת השופר.

שני חדרי עזרת הנשים שימשו כ„חדרים״ בשביל מלמדי דרדקי. בחצר האחורית מצד מערב היו נטועים כמה עצים שתרמו מצלם לחצר. אלה היו העצים היחידים בסביבה.

הרחבה שבין בית־המדרש ובית־הכנסת הגדול שימשה כמגרש משחקים לילדי ישראל. בערב תשעה־באב היו ילדים ומבוגרים מרביצים בכל עובר ושב פרחי־קוצים ופקעי־דרדרים. שם המנהג היה „הטלת גרגרים״ („בערעלעך ווארפן״).

צבי בן בן־ציון

קלויז חסידי סטרטין

הדעה הרווחת בין זקני העיר היתה, שהקלויז הישן עמד פעם ליד בית־הכנסת הגדול. לאחרי שהקלויז נהרס התפזרו המתפללים בין בתי־התפילה השונים בעיר וזמן מסויים היו מתפללים בחדר ששכרו מנפתלי החלבן.

כשהקימו את הבנין החדש בפרוס שנות העשרים בכסף שגוייס ממכירת מקומות תפילה, עברה השליטה על קלויז זה לידי חסידי צ׳ורטקוב. רובם של המתפללים היו סוחרים ובעלי־בתים, כמעט שלא היו שם בעלי־מלאכה ובחלקם המכריע היו כולם למדנים ויודעי תורה. אין פלא שפעילות „חברת ש״ס״ וכמו כן „סעודות הסיום״ התקיימו תמיד בקלויז חסידי סטרטין. החל משנות העשרים היו נוהגים לגבות נדרים גם ל„קרן הקיימת לישראל״, אולם לאחר שנתחזקה הש־

פעתה של ה„אגודה" בסטרטינר קלויז הופסקו פעולות אלה.

הקלויז הצטיין ב„מניינים" המרובים שהתפללו מעלות השחר ועד השעות המאוחרות של היום. תפילה זו שלא פסקה לא הפריעה כלל לבחורים ללמוד משנתם בקלויז עצמו וכמו כן באולם המערבי המיוחד ללימוד תורה. עיקרם של הלימודים התקיים אחרי תפילת מעריב עד מאוחר בלילה. בערבי־חורף אפשר היה גם לשמוע על יד התנור שיחות חולין, הערכות ודיונים על המצב הפוליטי במדינה ובעולם, כפי שנקרא בפי יהודים „חכמת הפוליטיקה", שבה הצטיין במיוחד פייביש הלר.

כבעלי־תפילה בדור האחרון שימשו, נוסבוים, ישראל־אברהם המלמד ויוסף גולדהבר. זה האחרון היה גם „בעל־קורא" מצויין והדריך את האברכים בלימודיהם בקלויז.

כגבאים זכורים לי פיני שיפריס ומנדל קראמר.

בשנים האחרונות לפני השואה היה הקלויז מרכזו של הרב מיזלוביץ, ששימש כרבם של החרדים הקיצוניים ונתמך על ידיהם לאחר שנכשל בבחירות למשרת רב העיר.

ה„חזקה" להסיק את התנור בקלויז בלילות החורף ולהעיר את הבחורים הלומדים לפנות בוקר בבתיהם היתה של ר' אליעזר שו"ב.

לקלויז היו שתי כניסות, אחת מצד מערב ששימשה גם ככניסה לעזרת הנשים שהיתה מעל לאולם המערבי, והשניה מצד דרום. אולם התפילה היה מרווח וחלונותיו גדולים ואור רב היה שופע פנימה ומקל על הלומדים. כל שבת היו עורכים סעודה שלישית מלווה בדברי תורה ובזמירות.

צבי בן בן־ציון

ב. מ. לוקר־דרוק

חברת לומדי תורה, ש"ס ומשניות

לפי הוראותיו של האדמו"ר ר' דוד משה'ני פרידמן זצ"ל נוסדה בשנת תרמ"ח בעירנו צ'ורטקוב חברה לומדי תורה, ש"ס ומשניות („חברת ש"ס").

מטרות החברה היו:

א. לגמור את כל הש"ס במשך שנה אחת, ע"י חלוקת המסכתות בין חבריה.

ב. לגמור את כל ששה סדרי משנה במשך חדשיים, ע"י חלוקת המסכתות בין חבריה.

ג. ללמוד משניות אחרי פטירתו של חבר החברה, בשנה הראשונה, ובכל ימי הזכרון.

ד. החברים חייבים היו ללכת בימי השבעה לביתו של החבר הנפטר, ולהתפלל.

ב"ה ___ ימים לחודש [illegible] תרפ"ב לפק טשארטקוב
על המופלא כו' מו"ה [illegible] נ"י
ללמוד בשנה"ז אדות החבורה ועבוד נשמת
___
מסכת [illegible]
ולגמור עד [illegible] הבע"ל כפי התקון
מורה הלימוד החבורה לומדי תורה

פתק ובו הוראות לימוד של חברת לומדי תורה המכונה „חברת משניות" לאחד מחבריה

ה. כל חבר היה חייב לגמור במשך השנה לפחות מאה דף גמרא.

ו. כל חבר היה חייב לגמור כל שבוע את פרשת השבוע.

האדמו"ר זצ"ל מסר את ניהול החברה לידי ר' מרדכי שו"ב ז"ל אשר קיבל עליו את פקודות הרבי.

על מנת שיוכלו לבצע את מטרות החברה מצא ר' מרדכי שו"ב ז"ל לנכון להתקין תקנות בהסכמתו של האדמו"ר זצ"ל. כל חבר חייב היה להתנהג לפי תקנון זה.

ר' מרדכי שו"ב ז"ל חילק את העבודה הקדושה הזו לכמה אנשים והם: ר' אליעזר שו"ב ז"ל היה ממונה על חלוקת התלמוד הבבלי, ור' נתן אלטמן ז"ל (מורה בתלמוד תורה, שנקרא גם נתן טשורניק), היה ממונה על חלוקת המשניות ועל שליחת החברים להתפלל בימי השבעה, וכמו כן על חלוקת המשניות ללמוד לזכרו של החבר הנפטר.

ר' מרדכי שו"ב ז"ל עסק כל הזמן בניהול החברה, איסוף דמי חבר ודמי חודש, קנית ספרים לחברה וארגון הסעודה השנתית של החברה,

אשר התקיימה בהתאם לתקנון בכל שנה, ב„זאת חנוכה״.

בשנת תרע״ז הכניס ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל את הבחורים יעקב דובובי ואברהם קלירספלד לחברת הש״ס. הוא ויתר להם על תשלום דמי חבר, בתנאי שהם יעזרו לו בניהול החברה. הם קיבלו עליהם לאסוף כספים עבור קנית ש״סים ומשניות וארגנו את הסעודות השנתיות כנ״ל.

הדאגה לקיומה של החברה רבצה על שני השוחטים, על ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל, ועל רבי אליעזר שו״ב ז״ל. מדי פעם הכניסו שיפורים בניהול החברה והרחיבו את המסגרת גם לנוער המתבגר.

בשנת תרפ״ו השפיעו השוחטים הללו על כותב מאמר זה לקבל עליו את ניהול החברה. הם קיבלו אותו כחבר ומינוהו כמזכיר כללי של החברה.

ר׳ מרדכי ז״ל התנה תנאי, שכותב מאמר זה חייב לעבד את התקנון מחדש ולמסרו לכל חבר וחבר, שידע כיצד להתנהג, ושלא יחרוג חס וחלילה ממסגרת תקנות החברה.

אני קיבלתי עלי את המשימה. ניהלתי את ספרי החברה, אספתי כספים, ארגנתי את הסעודות השנתיות בכל „זאת חנוכה״, לליכודה של היהדות החרדית הצ׳ורטקובאית.

דאגתי ב״ה שלא יגרע דבר, להיפך עוד הוספתי יי״ש ועוגות־דבש לפני הסעודה לכל חבר וחבר.

את ההדרן בכל שנה ושנה, אמר ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל וכל החברים הנעימו את המסיבה בשירים ובריקוד חסידי.

קשה היה להתקבל כחבר לחברה זו. כל איש ואיש עבר בדיקות חמורות והשו״בים הנ״ל השגיחו על התנהגות החברים.

כל חדשיים ביקר השמש של החברה אצל החברים ודרש מהם שירשמו עד היכן למדו במסכתות אשר עליהם לגמרם עד חנוכה; הביקורת היתה קפדנית.

חבריה של החברה היו מסלתה ומשמנה של היהדות התורנית הצ׳ורטקובאית, ומספרם הגיע עד שבעים איש.

כל פעולות החברה נעשו בסטרטינר קלויז.

כדאי לציין שהתקנון המקורי הראשון התחיל במלים אלה:

„בשנת תרח״ם, בנוכחות הנשיא האדמו״ר ר׳ דוד משה׳ני פרידמן שליט״א, נוסדה בטשארטקוב חברת לומדי תורה, ש״ס ומשניות...״

פעמים אחדות התחלתי יחד עם ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל לעבור על תקנון זה ולהכניס בו שינויים לרוח הזמן, אך לא הצלחנו, כי העבודה השוטפת היתה מרובה מאד.

לאחר פטירת האדמו״ר ר׳ דוד משה׳ני זצ״ל, קיבל עליו את נשיאות הכבוד האדמו״ר ר׳ ישראל׳ני זצ״ל.

כעת, מלים אחדות על ר׳ מרדכי שוחט זצ״ל:

ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל היה מהחסידים הראשונים, שמסרו את נפשם על הפצת דעת התורה. היה ראש השוחטים בעירנו. יתר השוחטים היו: ר׳ ישראל שוחט ז״ל, ר׳ חיים שוחט ז״ל ור׳ אליעזר שוחט ז״ל.

ר׳ מרדכי היה איש ישר וצלול בדעתו. עתיר המחשבה והמעש. חסיד צ׳ורטקובאי נלהב, למדן מופלג, מתמיד גדול, לא פסק פומיא מגרסא; דמות נפלאה ובלתי נשכחת.

מודעה!

מהחברה שומרי שבת בהסכמת הרבנים

זמן הדלקת נרות	ערב שבת		מוצאי שבת	
	שעה	מינוט	שעה	מינוט
דיע צייט פין לעכט צינדען איז פ׳ [illegible] ימים להודש [illegible] תרפ״ד	3	15	4	[illegible]

בטול מלאכה לפועלים שעה אחת קודם הדלקת נרות
דיע האנדווערקער דארפין אויפהערען דיע ארבייט איין שעה פאר לעכטצינדען

נעילת חניות עשרה מינוט קודם הדלקת נרות
דיע געוועלבען דארף מאן שפערין צעהן מינוט פאר לעכט צינדען

הטמנת חמין עשרה מינוט קודם הדלקת נרות
משולענט פערדיקען דארף מאן צעהן מינוט פאר לעכט צינדען

חברה שומרי שבת בטשארטקוב.

א מעלדונג פון „חברה שומרי שבת״ וועגן צייט פון ליכט־צינדן

כ ל כ ל ה

יצחק שכטר

הכלכלה בצ׳ורטקוב

מראשית המאה עד שנות העשרים

צ׳ורטקוב נחשבה בכל האיזור כעיר של שפע כלכלי, בגלל מקורות הפרנסה המיוחדים שלה. בצ׳ורטקוב נמצאו הרבה משרדים ממשלתיים, כגון משרד מושל האיזור, ההנהלה הכספית, בית־המשפט המחוזי, שני קסרקטינים של צבא ואחרון אחרון — חצרו של הרבי. רובו המכריע של פרבר העיר המכונה „צ׳ורטקוב הישנה" (סטאַרי צ׳ורטקוב") התפרנס ממנו.

העיר היתה ידועה ביצוא שלה, בעיקר בתבואות, עגלים וחזירים. האיזור נחשב משום־מה בעיני מושלי וינה הבירה כעין „קולוניה" גרידא. היתה להם מדי־ניות כלכלית משלהם, שמטרתה לשמש את האינטרסים של האוסטרים והממשלה הוינאית. כוונתם היתה להשיג

חותמת „התאחדות הסוחרים"
דער שטעמפל פון „סוחרים־פאַרבאַנד"

בשביל המוצרים התעשייתיים הוינאים מחירים גבוהים בשוק הגליצאי ולשלם עבור המוצרים החקלאיים מחי־רים זולים. נוסף לכך הבנקים בוינה לא בלבד שלא הושיטו עזרה לפיתוח התעשיה בצ׳ורטקוב, אלא עוד ערמו מכשולים על דרכה של כל יזמה בשטח זה.

שנת 1908 היתה גשומה למאוד ורוב גידולי השדה נרקבו כליל והיו אבידות רבות ברכוש לסוחרי התבואות במזרח גליציה. משנה זו, החלה להתרגש על הישוב היהודי בצ׳ורטקוב, סידרה של פורעניות.

בו בזמן שרובם הגדול של האיכרים, וביניהם גם בעלי החוות הגדולות — ה„פריצים" — הוכרחו למכור את הבקר והצאן בגלל חוסר מירעה, הגיעה בשורה טובה ליהודי צ׳ורטקוב. נודע להם, שבקרוב ייבנה בית־משפט מחוזי בעירנו. פתאום אחזה בהלה של ספקולציה את הישוב היהודי. כל המגרשים בקרבת המקום שהוקצה להקמת הבנין של בית־המשפט המחוזי התחילו לעבור מיד ליד תוך האמרה מתמדת של המחירים ללא כל הגיון והצדקה. הגישה הספקולטי־בית בהערכת שוויים של המגרשים גרמה לתנופת

בנייה, שהעיר לא ידעה כמותה משך כל ימי קיומה. בתים, חוילות ובניינים רבי־קומות (עד חמש קומות, שבימים ההם היו בנינים עצומים ומימדיים!) נבנו סביב בית־המשפט וגם במרכז העיר. אולם, תנועת הבניה הזאת ניזונה בעיקרה מאשראי ובנקים מוינה סיפקו אשראי בשפע.

בינתיים השתנה מצב הרוחות בוינה. כולם החלו לדבר גלויות על המלחמה הממשמשת ובאה. כתוצאה מכך הקפיאו הבנקים של וינה את האשראי למחוז גליציה. מיד הפך העושר המצופה למשבר חמור. הבתים שנבנו נמכרו בכל מחיר והעשירים מאתמול הפכו בן־לילה לעניים.

בין אנשי עירנו היה הרבה פקחים, אנשים מלו־מדים, שדרכי הפוליטיקה היו נהירים להם, ובכל זאת לא הבין אף אחד מהם למה וינה משתמטת להשקיע כספה דווקא במחוז זה. על כן לא נמצא אף אחד מהעוסקים בבניית בתים שהזדרז להעביר מכספו לאר־צות מערב אירופה וכן לא נמצא איש שחשב ברצינות על אפשרות הגירה כדי להתרחק מהמקום שהיה מוכן לפורעניות. האופטימיזם המופרז שלנו הוא תמיד בעוכרינו ומסנוור אותנו עד כדי חוסר הבחנה בטיבם של מצבים חברתיים ומדיניים.

דלת העם בצ׳ורטקוב, שבמאמצים ניתן לה להרויח לחם צר, חלמה רק על אפשרות אחת: איך להשיג כרטיס־אניה „למדינת הזהב״, ארצות הברית של אמריקה הצפונית. משעה שאחד מבני המשפחה הגיע להופי ארצות־הברית, היתה משימתו הראשונה להשיג אמצעים לקנות כרטיסי־אניה ולהביא אליו את בני המשפחה שנשארו בבית. באורח זה הגרו מדי שנה הרבה אנשים ואלפים נחלצו מאותו יון־מצולה שנקרא בשם: צ׳ורטקוב. רק יחידים ולרוב רווקים, הגרו לארץ־ישראל, כי אלה יכלו להחזיק מעמד בתנאים הקשים של התאקלמות בחיי עבודה במושבות מהתקו־פה ההיא. בין הראשונים היו: צעיר דתי בשם בן־ציון לאכר, וכן לייסטנער. שוורץ, ברנר, אהרון־קאן שכטר, יוסי ברעכער ועוד.

בינתיים התנהלו החיים בעיירה כסדרם. רוב היהודים מצאו להם את פרנסתם בדוחק רב. ב„סטארי צ׳ורטקוב״ המשיכה „תיירות״ החסידים לחצר הרבי לשמש מקור פרנסה לכמה עשרות משפחות.

באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. חיילי הצאר הרוסי פלשו לגליציה והגיעו להרי הקרפטים. בימים הראשונים שררו תנאי שוד וגזל בעיירה, אולם לאחר כמה ימים הוקם סדר והשלטונות הגיבו ביד חזקה נגד נסיונות השוד. אבל אותם השל־טונות קבעו מחירי הפסד עבור הסחורה וערך מופרז ליחידת המטבע של הצאר — הרובל. הדבר הפך למעשה, לשוד לגאלי. בעלי מלאכה התהלכו בלי עבודה, לא היו חמרי־גלם, לא קונים ולא אשראי. בסיכום: שלוש השנים הראשונות של המלחמה היו שנות ההתנוונות הכלכלית בעירנו.

בקיץ 1917, אחרי מהפכת קרנסקי, לפני שה־אוסטרים נכנסו שוב הפעם לצ׳ורטקוב, שהו בעירנו הסופר ש. אנסקי עם חברו ד״ר לאנדוי, לבושים במדי קצינים צבאיים. אחד מהם ירה בחייל רוסי שנתפס במעשה־שוד.

בסתיו 1918 חלה התמוטטות הצבא הגרמני והאוס־טרי והאוקריינים פלשו לעירנו תחת מנהיגות פטרוסביץ. למרות שקציני האוקריינים, ילידי גליציה המזרחית, ביקשו את תמיכתם הפוליטית של היהודים נגד המיעוט הפולני, וגם הבטיחו אוטונומיה תרבותית יהודית, הרי הצבא, שהיה מחוסר כל, רעב ועני, שדד מהאוכלוסיה מכל הבא ליד, והיהודים היו הקרבן הגדול של מעשי השוד האלה. היו מקרים ששלפו מרגלי היהודים, שעברו לתומם ברחוב, את מגפיהם והשאירום יחפים. נוסף לכל אלה הדפיס כסף־נייר נטול כל ערך ריאלי. ולאחר שהצבא האוק־ראיני נתפזר לאחר שנה, השאיר אחריו חורבן כספי וכלכלי.

במקום האוקריינים נכנסו הפולנים ולאחרי תקופה קצרה פלשו הבולשביקים. המצב לא הוטב כלל עם כניסתם לצ׳ורטקוב. הנשאר לפליטה מצבאות הכוב־שים נפל עתה בידי המצילים החדשים. בימים הרא־שונים נכלאו כמה מאות אנשים ונשים מהמעמד הבורגני כביכול, נשארו ללא אוכל ומים משך כמה

שוזר־חבלים ועוזרו

טשאָרטקאָווער „שטריק־דרייער״ און זיין געהילף

ימים. לאחר מכן שוחררו, מבלי שייאמר להם מדוע נאסרו ולמה שוחררו? אמנם הפקידות הבולשביקית לא נתנה לבעלי המלאכה הזעירים עבודה, אולם תרומתם ניתנה במישור שונה לגמרי, בכך שניטלה מהם הרגשת הנחיתות הסוציאלית והחברתית. הם הרגישו פתאום שנעשו „עליונים" ומאחר שרובם המכריע של יהודינו היו עניים מרודים מסתבר מדוע רבים מהם הפכו בן־לילה למעריציהם ומכבדיהם של הבולשביקים.

לאחר 3 חדשים בערך, נסוג הצבא האדום וצבא הפולנים ושרידי הצבא הפטלורי נכנסו לצ׳ורטקוב. צבא האטמן האוקרייני הזה, לאחר שצבאותיו הפראיים טבחו יותר מרבע מיליון יהודים באוקריינה הרוסית, עבר לפולין עם שרידי צבאו וכרת ברית עם הפולנים ללחום נגד הצבא האדום. הם כבשו את צ׳ורטקוב והסביבה.

בימים ההם, מלבד השוד הישיר והלגאלי, עסקו הפולנים במיבצע השפלת היהודים. הפולנים השתמשו ביהודים לעבודות סבלות, לשאת את מזוודותיהם ולעשות כל מיני עבודות בזויות. יהודים היו מוכרחים להסתובב ברחובות העיר ולצעוק בקולי־קולות „תחי פולין!" החיילים היו חוטפים יהודים וגוזזים זקניהם בסיף ולפעמים עם עור הפנים.

הפולנים נהגו כרוסים בשוד החוקי ע"י כך שקבעו לסחורות מחירים נמוכים מערכם הריאלי. קצין העיר הצבאי של צ׳ורטקוב, קרקובסקי, הזמין

„אהר׳לה" — שואב מים טיפוסי בצ׳ורטקוב
אהרעלע וואַסער־טרעגער

אצל סנדלר יהודי (אלטר) מגפים ומאחר שהקצין הציע לו מחיר של מה־בכך, סרב הסנדלר לקבלו. בפקודת הקצין סחבו החיילים את הסנדלר למרכז העיר הפילוהו ארצה והלקוהו בשוט שלושים מלקות. ממקרה זה ואילך נטל צבא הפולנים הכול מה שנראה לו והחיילים שלמו כרצונם.

בימים ההם הגיעו לצ׳ורטקוב כמה מאות יהודים מרוסיה, שברחו מאימת מלחמת האזרחים האכזרית שהשתוללה שם. היהודים האלה חיפשו דרכים להתקשר עם קרוביהם בארצות הברית שבצפון אמריקה. בתקופה הראשונה קיבלו האנשים עזרה וסעד מ„ועד ההצלה" („רעטונגס־קאָמיטעט") שבראשו עמד האדם הנעלה ד"ר סוורין קימלמן. אולם מיד לאחרי שהצליחו להתקשר עם קרוביהם, כאילו זרם ועבר על עיירת הדלות זרם זהב. נמצאו יהודים שקיבלו אלפים דולרים, אחרים מאות או עשרות דולרים. בתקופה זו התחילו גם קרובי היהודים הגרים בצ׳ורטקוב להעביר כספים לעזרת בני משפחותיהם. זרם הדולרים הזה היה רחוק מלהציל את העיר אולם בן־לילה הפכו מאות יהודים למלווים בריבית שהגיעה לפעמים לשער הפנטאסטי של 8 אחוזים לחודש בדולרים. אם עלה בידי האחד להשיג גמילות־חסד בדולרים לכמה שעות. נחשב הדבר להישג חשוב. בכל הארץ אזלה הפרוטה מהכיס והדולרים שהגיעו מארץ הזהב לא הספיקו לקומם את הריסות הכלכלה הדלה של התושבים היהודים בצ׳ורטקווב.

לא נפריז אם נשתמש באמירה פרדוכסלית — שבמשך השנים הסתגלו היהודים לחיות גם בלי פרנסה. הממשלה הפולנית עשתה הכול לערער את הכלכלה היהודית הדלה ע"י החרמת רכוש יהודי. דוגמא: החייט ורנר נדרש לשלם שלושים אלף(!) זהובים בעד הרשיון לעבוד ומשלא היה לו הכסף לשלם, החרימו כל מה שהיה לו. הם דרשו כמו כן סכומים אגדיים כתשלום מיסים מהאוכלוסיה היהודית ומשלא שולמו הכספים, עיקלו כלי־בית, שלחנות, כסאות, מטות וגם ספסלים שבורים ומבעלי־המלאכה לקחו את כלי עבודתם. האיכרים נהנו משמיטת־כספים אולם היהודים היו מוכרחים לסלק את כל חובותיהם למועד. הפולנים דרשו מהרבה סוחרים מיסים משנים קודמות, אשר מעולם לא חוייבו בהם, ומשלא שילמו, עיקלו את הבתים, החנויות והסחורות. הדבר נעשה לכאורה בצורה חוקית אולם למעשה היה זה שוד מוסווה כדי לגזול מהיהודים את עמדותיהם במסחר ואת מישענת לחמם. האיש שעוד

תמול־שלשום היה סוחר מכובד הוצג בן־לילה ככלי ריק, בעירום ובחוסר כול.

אכן, אין פלא שהצעירים הבינו, שאין עבורם כל תוחלת להחלץ מהגלות המרה שבפולין. חלק מהם האמין בישועה שתקום עבורם מהמזרח, מהמהפכה בברית־המועצות. וחלק שני האמין ברעיון שיבת ציון ובחלומו של ד״ר בנימין זאב הרצל, שהחל להתגשם לאחר הצהרת בלפור. כה קמה התנועה החלוצית גם בצ׳ורטקוב, שללא הגזמה, אפשר להעיד עליה, שהיתה הרציניות ביותר בכל רחבי פולין.

ב. ש.

פרנסות יהודיות בצ׳ורטקוב

הטבלאות המובאות להלן נערכו לפי רשימות שמיות שערך המחבר מזכרונו בשיטה מבית לבית ומרחוב לרחוב. קשה לכן לומר, שהמיספרים המוגשים כאן הם מדוייקים. אולם, הנתונים קרובים בתיאור המצב לתנאים ששררו בצ׳ורטקוב בעשור השלישי של המאה הנוכחית ומוסרים, פחות או יותר, תמונה כנה על מקורות הפרנסה של הישוב היהודי בצ׳ורטקוב, שהקיף שבעת אלפים נפשות בערך.

הטבלאות דלהלן מקיפות כשבעים אחוזים ממקצועות הפרנסה של יהודי צ׳ורטקוב.

המיספר הכולל של הפרנסות מסתכם ב־826 יחידות כלכלה משפחתיות, לפי החלוקה כלהלן:

מקצוע	מיספר	
סוחרים	366	איש
בעלי־מלאכות	245	„
עורכי־דין, רופאים, מהנדסים, רוקחים ועוד	44	„
מנהלי־חשבונות, פקידים עובדי־מדינה, פקידים בסקטור הפרטי ומורים	84	„
כלי־קודש	38	„
בעלי־עגלות, בעלי־כרכרות וסבלים	49	„

לנתונים אלה יש להוסיף עובדי־עזר בעלי־משפחות בששה מקצועות בסדנאות ובבתי־מלאכה — 43 איש ועובדי־שירותים, אורזים ומשרתים בכל ענפי המסחר — 42 איש.

המיספר הכולל של 826 יחידות הכלכלה המשפחתיות נתחלק באחוזים כלהלן:

מקצוע	אחוזים
סוחרים	44.0
בעלי־מלאכה	30.0
עורכי־דין, רופאים, מהנדסים ועוד	5.4
פקידי מדינה, פקידים בסקטור הפרטי ומורים	10.3
כלי־קודש	4.7
בעלי־עגלות, בעלי־כרכרות וסבלים	5.6

אם נוסיף למיספר של 826 יחידות־כלכלה את עובדי העזר בעלי־משפחות בבתי המלאכה והעובדים העוזרים במיסחר, יסתכם המיספר הכולל ב־911 משפחות שהתפרנסו במקצועות המובאים בטבלאות.

בממוצע היתה משפחה מתפרנסת בצ׳ורטקוב מונה 6 עד 7 נפשות, אולם היו משפחות רבות שמיספר נפשותיהן עלה על הממוצע.

לפי מעמדם הסוציאלי ניתן לחלק את המתפרנסים בקהלת צ׳ורטקוב כלהלן:

מקצועות	אחוזים
סוחרים, חנוונים, מתווכים, אינטליגנציה עובדת	45
בעלי־מלאכה, פקידות בסקטור המדינה ובסקטור הפרטי, עובדים, אורזים, משרתים, כלי־קודש סבלים, בעלי־עגלות ובעלי־כרכרות —	55

מסתבר, שיהודי צ׳ורטקוב היו ברובם המכריע אוכלוסיה של אנשי עבודה ועמל. וזוהי החלוקה של הפרנסות היהודיות בצ׳ורטקוב:

טבלה מס׳ 1.

מקצוע	מיספר
נגרי רהיטים ובנין	30
פחחים	12
חייטי־גברים	40
חייטי גברות ותופרות	35
ספרים	15
קצבים	14

אופים	12
פרוונים	12
סנדלרים	10
גוזרים	8
שענים	8
זגגים	6
חשמלאים ושרברבים	5
מסגרים	5
עובדי־בנין	5
צבעים	5
חייטי־אופנה	4
רפדים	4
כובסות	4
מדפיסים	4
שזרים	2
כורכים	2
רצענים	2
חבתן	1
בסך־הכל	245

טבלה מס׳ 2.

חנויות מזונות	70
" סידקית	30
" בדים	20
" הלבשה	15
" נעלים ועורות	20
" תבואות	20
" ברזל וצבעים	16
" ממתקים וסודה	16
" מסעדות ובתי־מרזח	14
" עצים ופחם	10
" חמרי־עץ	5
" ספרים, עתונים נייר	6
ביצים	6
" נפט	4
" מוצרים טכניים	5
" בירה וליקרים	5
" מוצרי חלב	3
" סיד	4
חנויות שקים	2
" כלי בית ומטבח	7
בתי מלון ואכסניות	6
תעשיות שונות	12
סוחרים זעירים	50
מתווכים	20
בסך־הכל	366

טבלה מס׳ 3.

מקצועות חפשיים

עורכי־דין	25
רופאים	6
רוקחים	4
מרפאי־שינים	3
מהנדסים	6
בסך הכל	44

טבלה מס׳ 4.

מנהלי חשבונות (בסקטור הפרטי)	70
מורים בבית־ספר תיכון	8
פקידי מדינה	6
בסך־הכל	84

טבלה מס׳ 5.

רבנים	2
שוחטים	4
חזנים ובעלי־תפילה	10
מלמדים	12
שמשים	10
בסך־הכל	38

טבלה מס׳ 6.

בעלי־עגלות	20
בעלי כרכרות	14
סבלים	10
מנגנים בחתונות (כלי־זמרים)	5
בסך־הכל	49

גרוסר חיים ומיצל ישעיהו

האיגוד המקצועי בצ׳ורטקוב

(האַנדלס־אָנגעשטעלטע און פּריוואַט־באַאַמטע)

האגודה נוסדה בערך בשנת 1925 ביוזמת פעילים מקומיים שבעיר, מבלי להיות קשורים או מושפעים משום איגוד מקצועי מרכזי. עיקר הכוונה היתה למנוע השפעה מפלגתית, ועל כן התרכזנו בפעולה מקצועית וחינוכית בלבד.

מספר החברים הגיע בשנים האחרונות ל־250 בערך. האגודה לא הסתפקה בפעולה מקצועית גרידא, אשר היתה למעשה מטרתה העיקרית, כי אם פעלה גם בשטחי החינוך והתרבות, כגון, הרצאות על נושאים אקטואליים שונים, אימפרוזות וכו׳. אנחנו גאים שהאגודה ידעה לתרום בימים ההם את חלקה לרמה הכללית האופיינית לעיר צ׳ורטקוב והיתה בין האירגונים הפעילים בעיר.

כמובן, שהמאבק בימים ההם היה קשה מאוד, ובפרט בעיירות הקטנות, כאשר חברי האגודה עבדו בערך שתים־עשרה שעות ביום, ללא כל תנאים סוציאליים, כגון: חופשה, הבראה, ביטוח לעת זיקנה, קופת חולים, קופת תגמולין וכו׳.

האגודה קיבלה על עצמה לתקן, עד כמה שהיה ביכולתה ולהאבק על יום עבודה של שמונה שעות. למטרה זאת נבחרה ועדת פעילים, שמתפקידה היה לשמור במקומות עבודה שונים, שבהם עבדו למעלה משמונה שעות, ובמו״מ עם המעבידים הישגנו לא מעט. בימים ההם היה זה הישג רב.

מהראוי להזכיר את השביתה אשר היינו נאלצים להכריז. על אף העמל אשר השקענו לא עלה בידינו לבוא בדברים עם המעבידים מהפירמה גוטספלד ואשכנזי מענף ההלבשה ונאלצנו להכריז שביתה. שנמשכה כשבוע ימים. התוצאות היו חיוביות, הן בנוגע להעלאת המשכורת והן בנוגע לשעות העבודה.

מקרים כאלה לא היו נדירים, שהפעילים הם שנשאו בעיקר את העול ובאחריות ולא נלאו לתרום את מאמציהם לחיזוק האגודה.

בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה, כאשר האנטישמיות בפולין הלכה וגברה ונגישות ביהודים, גזירות רעות ופרעות היו מעשים של יום־יום, כגון: איסור השחיטה, שנקרא בשם חוק פריסטובה, הפרעות בעיר פשיטיק, רצח סטודנט יהודי בבית־ספר גבוה בלבוב, בגלל סירובו, כפי שנדרש מהיהודים, לשבת בחדר הלימודים בצד השמאלי. האגודה, כגוף יהודי מאורגן, לא יכלה לעבור על כל המאורעות האלה בשתיקה, ולמחרת הפוגרום בפשיטיק הכריזה על שביתת מחאה ודרשה לסגור את החנויות ובתי המלאכה בכל העיר.

רבים מחברי האגודה שלנו התנדבו להשגיח על ביצוע החלטה זו וגם על שמירת הסדר בעיר והפעולה הועברה במלוא ההצלחה.

אנו רואים לעצמנו חובה מוסרית להנציח את

חברי איגוד הפקידים ועובדי מסחר 1937

פּריוואַט בעאַמטע און אָנגעשטעלטע פאַריין אין 1937

זכר האיגוד המקצועי ואת פעולותיו בעירנו, ולהציב בכך ציון לאלה מהחברים, אשר השקיעו מעמלם וממרצם באיגוד וניספו אחר כך בשואה ע״י הצורר הנאצי ועוזריו ימ״ש.

ברצוננו להזכיר את החברים הפעילים, שהיו בין המייסדים הראשונים והם: טרמבובלסקי הצעיר, בוק עזריאל (כיום בצרפת), מיצל ישעיהו (נמצא כיום בישראל). ובתקופה מאוחרת: גרוס חיים (נמצא כיום בישראל), בלום איזי (נמצא בפולין ותופס עמדה חשובה, משום שבזמן המלחמה הצטרף לצבא הפולני, שהוקם על ידי הסופרת הידועה ונדה וסילבסקה ותודות לכשרונותיו הגיע לדרגת אלוף וגם כיום הוא מכהן בתפקיד זה). חיים ברכר (כיום באמריקה), ז׳יוניו הס ז״ל, טרמבובלסקי ז״ל (המבוגר) ועוד רבים אחרים שתרמו לחיזוק האיגוד אשר נחשב באיזור כאיגוד פעיל ורב תוכן.

מאיר לוקר דרוק

דער יאר־יריד אין טשארטקאוו

יאָר־יערלעך פלעגט דעם 12־טן יולי פאָרקומען אין טשאָרטקאָוו דער יאָר־יריד, וועלכן מען פלעגט רופן דער ״פעטער״. ער פלעגט דויערן אַרום אַכט טעג.

פון נאָענט און פון ווייט פלעגן קריסטן עולה־רגל זיין קיין טשאָרטקאָוו צום „אַדפּוסט־פּעטער״. אַלט און יונג, פון שטעט און פון דערפער, צופוס און אויף וועגענער פלעגן מחנות פּילגרימען שטראָמען אין שטאָט אַריין.

די עלטערע זענען געקומען תפלה־טאָן, אָבער פאַר די יינגערע איז דער „אַדפּוסט״ געווען גיכער אַ גע־לעגנהייט אַ הוליע צו טאָן, טרינקען און פרעסן, זיך וואַלגערן אין די שענקען זיך פאַרווילן אויף די קאַרוסעלעס וואָס אויף די שטאָטישע פלעצער און גיין זען וווּנדער אין די צירקן.

די כוונות וואָס די פּילגרימען האָבן געהאַט מיט זייער קומען קיין טשאָרטקאָוו איז די יידן ווייניק וואָס אָנגעגאַנגען. פאַר זיי איז געווען דאָס וויכטיק־

הרחוב המזרחי של ככר השוק (רינאָק) בזמן היריד השנתי
הבתים מצד שמאל היו הבתים הקיצוניים מצד המערב בגיטו. הרחוב שימש כמכלאה בזמן האקציות ועפרו רווי דם מאות יהודים שנורו במקום. כמעט כל הבתים נהרסו.

די גאַס אויף דער מזרח־זייט פון מאַרק־פּלאַץ (רינעק) אין דער צייט פון יאָר־יריד.
די גאַס האָט געדינט ווי אַ זאַמל־פּונקט אין די אַקציעס פון די נאַציס ימ״ש.
כמעט אַלע הייזער זענען צעשטערט געוואָרן.

סטע, אַז עס זאָלן קומען וואָס מער פּויערים, וואָס מער מענטשן, ווי געסט אין שטאָט אַריין.

די טשאַרטקאָווער יידן פלעגן שטענדיק מתפּלל־זיין, אַז די „אָדפּוסט"־פּילגרימען זאָלן האָבן אַ גינ־סטיקן וועטער, ווייל זייער אַ סך יידן פלעגן זיך ממש אויסקוקן די אויגן אויף דעם „אָדפּוסט". פאַר זייער פיל פון זיי איז עס געווען אַ פראַגע פון פּרנסה, פון אַ שטיקל ברויט אויפן מאָרגנדיקן טאָג. ווען דער „אָדפּוסט" איז געווען אַ געלונגענער, פלעגט ער נישט איינמאָל זיין פאַר אַ סך יידן אַ מקור פון פּרנסה פאַרן גאַנצן ווינטער.

וואָס אַן אמת, איז נישט געווען קיין איין ייד אין טשאַרטקאָוו וואָס זאָל נישט האָבן קיין שייכות צום „אָדפּוסט". די אָפּוואַרטונג האָט אַרומגענומען אַלע פּרנסות, אַלע מלאכות און געשעפטן. די בעקערס האָבן געבאַקן ברויט, ווייסע בולקעס און בייגל פאַר די פּילגרימען. פיל בעלי־ביתטעס האָבן שוין געהאַט אַ חזקה, אַז אין דער צייט פון „אָדפּוסט" פלעגן זיי באַקן ספּעציעלע געבעקסן, ווי פלעצלעך און מעלייעס. אַנדערע ווידער פלעגן אָנגרייטן משקאות, אַלע מינים געטראַנקען, קוואַסן געמאַכטע פון עפּל און וואַסער. די שפּייז־געוועלבער פלעגן אָנגרייטן גאַנצע פעסער מיט געזאַלצענע הערינג, וואָס איז געווען איינער פון די באַליבסטע מאכלים ביי די פּויערים. זיי פלעגן זיך נוהג זיין פריער וואַשן דעם הערינג און אויסטרינקען דאָס געזאַלצענע וואַסער, דערנאָך פלעגן זיי אים צערייסן אין דער לענג, ווי להבדיל אַ ייד דעם „פּורים־קוילעטש", און מיט גרויס אַפּעטיט אים פאַר־צוקן מיט גרויסע לחמ'עס שוואַרץ ברויט.

אַ באַזונדערן אָרט, אין די פאַרשידענע הכנות צום אַכט־טאָגיקן יאָר־יאַריד, פלעגט פאַרנעמען די אַרבעט פון צוגרייטן די שטעלעס און בודעס פאַר די סוחרים אויפן רינג־פּלאַץ, ווו עס איז פאָרגעקומען דער גרוי־סער יאָר־מאַרק.

סוחרים און בעלי־מלאכות פון אַלע עקן לאַנד זענען געקומען באַצייטנס קיין טשאַרטקאָוו זיך צו באַזאָרגן מיט אַ דערלויבעניש צו פאַרקויפן זייערע סחורות, אָדער פּראָדוקטן אויפן מאַרק. דער שטאָט־ראַט האָט גענומען אַ באַזונדערן אָפּצאָל פאַר יעדער שטעלע און פאַר יעדער בודע וואָס מען פלעגט אויפ־שטעלן אויפן מאַרק.

די סטאָלאַרעס און סתם ברעטל־קלאַפּער האָבן געאַרבעט טאָג און נאַכט ביים צונויפשטעלן און צוזאַמענקלאַפּן די בודקעס. נישט נאָר קליינע סוחרים און מאַרק־הענדלער, נאָר אַפילו פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן געזוכט אַ פדיון דורך דירעקטן פאַרקויף, פלעגן ברענגען זייערע סחורות אויפן מאַרק, צונויפגעשטעלט אייניקע בודקעס אויף פאַרשידענע פלעצער אויפן גרויסן רינג, און אַזוי אַרום פּטור געוואָרן פון זייער „סטאָק"־סחורות און טאַקע אויך באַקומען „קעש"־געלט.

סוחרים פון לעמבערג, סטאַניסלאַוואָוו און אַפילו לאָדזש זענען געווען סטאַבילע צושטעלער פון זייערע סחורות אויפן יאָר־יריד. די הויפּט־סחורות, וועלכע פלעגן פאַרקויפט ווערן אויפן מאַרק זענען געווען שניט־סחורות און גאַלאַנטעריע.

נישט נאָר די פּויערים, נאָר אויך די פרויען פון טשאַרטקאָוו און פון די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן קומען אויפן מאַרק איינקויפן פאַר זייער געברויך און דער עיקר, חתונה־אויסשטייערס.

דער פדיון איז געווען גרויס נישט נאָר אויפן מאַרק, נאָר אויך אין די געשעפטן פון דער גאַנצער שטאָט. ספּעציעל גוטע הכנסות האָבן געהאַט די פאַר־שידענע ביזשוטעריע־געשעפטן. די שענקען, רעסטאָ־ראַנען און קאַפע־הייזער האָבן געזשומעט פון מענטשן אָנהייבנדיק פון גאַנץ פרי און ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין.

ווען עס איז געקומען דער שבת, איז געווען קלאָר פאַר די פּויערים, אַז דאָס איז אַ טאָג פון אָפּרו און מנוחה. דער יריד האָט זיך טאַקע אָפּגעשטעלט ווי נאָר עס איז געוואָרן פרייטיק פאַרנאַכט, ביז נאָך הבדלה.

פאַרשטייט זיך, אַז אַ באַזונדערע יום־טובדיקע שטימונג האָט געהערשט אין די אַכט טעג פון יריד אויך ביי די... גנבים. נישט נאָר פלעגן זיך אַרומ־דרייען און זוכן „פּרנסה" די היימישע שטאָטישע גנבים, נאָר עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען גנבים פון שטעט און שטעטלעך אַרום. זיי האָבן געאַרבעט — ווי מען זאָגט — אויף אַלע פראָנטן. זיי האָבן אויס־געטראַכט אַלעמאָל נייע קאָמבינאַציעס, געהאַט נייע איינפאַלן און פאַרשידענע שמד־שטיק, כדי אַרויס־ציגיינערן ביי די פּויערים און סוחרים געלט אָדער אַרטיקלען. עס פלעגן זיך אַרומדרייען „שפּילער" אין „דריי קאָרטן", מען האָט פאַרקויפט מעש פאַר גאָלד און מען פלעגט טאַקע אויך גאַנץ געשמאַק שיקן די הענט אין יענעמס קעשענעס. עס איז אויך אָפּט גע־

שען, אַז מען פלעגט בײנאַכט אײַנברעכן די בודקעס און אַרויסגנבענען די סחורות. וואָס די פּאָליצײ זאָל נישט האָבן געטאָן, כדי האַלטן אַן אויג אויף אירע באַקאַנטע „קליענטן", האָבן זײ זיך דאָך תמיד אַן עצה געגעבן און עס איז זײ געלונגען אַנגײן מיט זײער „פּרנסה" און אויסמײַדן געכאַפּט צו ווערן און גײן זיצן אין „חד־גדיא".

דער יאַר־יריד האָט געדינט פאַר נאָך אַ זײער וויכטיקן צוועק. יידישע פאַמיליעס פלעגן זיך אָפּרעדן צו מאַכן „זעונגען" צווישן יינגע פּאָרלעך און אַזוי אַרום פלעגן פאָרקומען „ווערטער" און טאַקע „תנאים" אויך. אַז עס זענען געשלאָסן געוואָרן שידוכים, פלעגט ווידעראַמאָל וואַקסן דער פדיון, ווײל די מחותנים פלעגן אײַנקויפן פיל מתנות פאַר חתן־כלה.

זעלבסטפאַרשטענדלעך איז דער יאַר־יריד געווען די גרויסע פדיון־צײַט פאַר די האָטעלן. די בעלי־בתים פון די האָטעלן פלעגן נאָך אָפּדינגען צימערן אין שכנותדיקע דירות פאַר דער גאַנצער צײַט פון יריד, און אַזוי אַרום האָבן זײ פאַרגרעסערט די אויפנאַם־מעגלעכקייט פון זײערע האָטעלן פאַר אַ גרעסערער צאָל געסט. אָבער נישט נאָר דורך די האָטעל־אייגנ־טימער, נאָר פון אייגענער איניציאַטיוו פלעגן יידן פאַרדינגען צימערן אין זײערע דירות פאַר דער גאַנ־צער צײַט פון יאַר־מאַרק.

בדרך כלל האָט יעדער טשאָרטקאָווער ייד געהאַט אַ שייכות צום יאַר־יריד, פאַרדינט בײ אים געלט, ווער מער ווער ווייניקער, און אַזוי אַרום איז דער גרויסער יאַר־מאַרק געווען איינע פון די וויכטיקסטע פרנסה־מקורות בײ אונדז אין טשאָרטקאָוו.

צבי כהן

חיי היהודים בצ'ורטקוב תחת שלטון פולין העצמאית בשנים 1920 עד 1939

השלטון הפולני בשנות העשרים של המאה הנוכ־חית רחוק היה מלנהוג ביהודים בדרך דמוקרטית. נגישותיו ביהודי פולין הקונגרסאית היו קשות, אולם באורח מיוחד הכבידו את ידם על יהודי המחוזות המזרחיים ובכללם סבלו מיחס עויין זה יהודי המחוז של צ'ורטקוב.

בתחילת שנות העשרים, בימים הראשונים להת־בססותה של פולין העצמאית, התנחמו יהודי צ'ורטקוב וקיוו כי הזמנים הקשים שפקדו אותם ישתנו לטובה ולאחרי שכלכלת המדינה תתארגן ותתבסס תבוא הקלה גם למצוקתם. אולם התקוות הכזיבו. המצב לא השתפר. לאחרי הלחץ הכבד של תקופת שר־האוצר הפולני גרבסקי, — שעל שמו, באורח אירוני, נקראה העליה הרביעית שזרמה לישראל בשנים 1924 עד 1926: „עלית גרבסקי", — הגיעו הרדיפות, הסבל והלחץ הכלכלי־חברתי לשיאם.

אלף פנים היו למדיניות הנישול וההתעללות של הממשלות הפולניות באוכלוסיה היהודית. ליהודים לא היתה דריסת רגל למשרות הפקידות הממשלתית וכמו כן לא נתקבלו לבתי־ספר גבוהים וטכניים־מקצועיים. יהודי לא קיבל עבודה במיפעלים ובבתי־חרושת ממשל־תיים. בכל מיני אמתלות ניסו לדחוק את רגלי היהודים גם מאותם מקצועות ופרנסות שהיו מתמיד מקור קיומם, כגון מסחר, מלאכה ותעשיה קלה. נוסף לאלה התערבו השלטונות הפולניים המקומיים באורח תדיר בחייהם החברתיים הפנימיים ובפעולות הקהלה ועל ידי מניעת אישורים מתאימים הפריעו למהלך התקין של חיי התרבות בקרב האוכלוסיה היהודית.

רבים כתבו על התקופה הזאת. אנשי כלכלה, מדע ומנהיגים יהודיים מהדור הקודם שחיו ונתנסו במציאות החברתית והמדינית של פולין העצמאית משנות העש־רים והשלושים העריכו וניתחו את הנתונים הכלליים של המצב. אולם המקורות, הנתונים והרשומות על מצוקתם הכלכלית של יהודי גליציה המזרחית, ובעיקר של מחוז צ'ורטקוב, הושמדו בשואה האיומה. קשה למצוא כיום נתונים סטטיסטיים על המצב במחוז שלנו ורק הודות לאדיבותו של יו"ר אירגון עולי פולין, הד"ר צבי הלר, שנאות להעמיד לרשותנו את ארכיונו

הפרטי, ניתנה לנו האפשרות להמחיש את המצוקה הרבה בעזרת מיסמכים מהימנים.

בחרתי בכמה מקרים אופיניים כדי לתאר את המצב.

בית החרושת לסיגריות בייגלניצה היה בבעלות הממשלה הפולנית. בין מאות הפועלים שהועסקו שם היה יהודי אחד בלבד, מסגר במקצועו. כאשר בשנת 1927 ביקש להתקבל לעבודה יהודי נוסף (בשם ב. א.), נתקל בסירוב. לא עזרו לו פניותיו הרבות ולא עמדה לו אפילו הזכות שהיה בין היהודים המעטים שהשתתפו ב„לגיון" של המרשל פילסודסקי, שבתקופה זו כבר כיהן כראש השלטון בפולין, ובזמנו קיבל בגלל מעשי גבורתו בקרבות את עיטור „צלב הגבורה". היהודי הזה הביע את נכונותו לעסוק בעבודה הפשוטה ביותר ובמשכורת הזעומה של שני זהובים (כרבע דולר) ליום, אולם אפילו לעבודה זאת נמנע מנהל המיפעל לקבלו בגלל יהדותו.

(פרטים אלה לקוחים ממכתבו של ציר הסיים הפולני, ד"ר הלר להנהלת המונופול הממשלתי בורשה מיום ה־2 באפריל 1927).

ממקרה זה נמצאנו למדים, שאם ליהודים בעלי־זכויות היו קשיים גדולים להתקבל לעבודה במיפעל ממשלתי, הרי נעלה מכל ספק שהמצב הכללי של יהודי פולין היה בשפל המדרגה. מיספר היהודים ששימשו כפקידי ממשלה היה זעום ביותר, ולמעשה, אפסי. אם רצה מישהו לקבל משרת מורה היה זקוק לשתדלנות מיוחדת במישור פרלמנטרי גבוה.

במצב טוב יותר נמצאו הרופאים ועורכי־הדין, שהגיעו בדרך כלל לרמה כלכלית משביעת־רצון. אולם בקרב מאות הפועלים והפקידים ברכבת שבמחוז צ'ורטקוב עבדו יהודים ספורים. זעום ביותר היה מיספר היהודים המועסקים בפקידות ברשויות המקומיות.

השלטונות הפולניים ניהלו מדיניות של אפליה נגד האוכלוסיה היהודית בכל שטחי החיים. האפליה התחילה כבר בבית־הספר התיכון. הגימנסיה בצ'ורטקוב היתה ביחוד מפורסמת בשנאת־ישראל. ואם בכל זאת הצליח צעיר יהודי להתגבר על כל המכשולים ולסיים את לימודיו התיכוניים היו נחסמים בפניו שערי בתי האולפנא הגבוהים על־ידי מדיניות נפסדת של „מכסות" שונות — באותו „נומרוס קלאוסוס", הידוע לשימצה, ותכופות גם „נומרוס נולוס". כל מי שידו לא השיגה לנסוע ללמוד באוניברסיטה בחוץ־לארץ, נאלץ לרוב להצטרף לאותו מחנה עלוב של „נוער זהב" מחוסר־עבודה הסמוך על שולחן הוריו.

אופיינית ליחסם של הפולנים היתה תשובתו השחצנית של מנהל בית־הספר המקצועי העל־יסודי בלבוב למכתבו של ציר הסיים ד"ר הלר, שהשתדל לפניו לקבל צעיר צ'ורטקובאי (שמו מ. פ.) למוסד הנ"ל. הוא כתב בין היתר: „...האחוז הקטן של יהודים במוסד שלנו מקורו בעובדה, שהחברה היהודית שלחה אלינו עד עתה לרוב אימבצילים(!) שלא היו מסוגלים להסתדר עם הלימודים בשום מוסד אחר..." (תאריך המכתב: 6 באוגוסט 1926).

לא שפר גם חלקם של בעלי המלאכה היהודיים, שסבלו מהמדיניות הכלכלית הזדונית של השלטונות המרכזיים מזה ונרדפו גם על צואר על־ידי שלטונות הרשויות המקומיות. שלטונות אלה, ניצלו לרעה בכל הזדמנות את סמכויותיהם והטילו על בעלי המלאכה גזירות שונות ומשונות, שאיש מהם לא היה מסוגל לעמוד בהן. דוגמה מאלפת משמשת התנכלות השלטונות לבעלי המלאכה בגלל... תנאי הבריאות הבלתי־מתאימים של הפועלים המועסקים בסדנאותיהם. בגלל יוקר שכר־הדירה השתכנו רובם המכריע של בעלי בתי־המלאכה שנמצאו במרכז העיר במרתפים ובמרתפים־למחצה, מאלה שנקראו „סוטרנות". השלטונות המקומיים מצאו עילה לסגור בתי־מלאכה רבים בגלל התנאים ההיגייניים הירודים ששררו במקומות העבודה. בה בשעה שלמעלה מהחלק הרביעי של בתי־המגורים בצ'ורטקוב טרם נתברך בביוב ובמים זורמים, ורחובות שלמים לא היה להם סידור כלשהו של נוחיות פרטית וכל האוכלוסיה היתה נצרכת לבתי־שימוש ציבוריים, כי צפיפות הבניה מנעה כריית בורות־שופכין, לא נמנעו השלטונות הפולניים לדרוש מבעלי הסדנאות סדרי היגיינה במקומות העבודה, אשר רק עשירים יכלו להרשות להם בתנאים ששררו בתקופה ההיא בצ'ורטקוב. כתוצאה מכך, נסגרו בתי־מלאכה רבים, ובעיקר סדנאות של בעלי־מלאכה עניים מרודים.

מכתבים רבים שרדו מהתקופה ההיא, שנכתבו על־ידי בעלי־מלאכה מיואשים שנשבר מטה לחמם. הנה ציטטה ממכתבו של האופה י. ר.: „...בעירנו צ'ורטקוב נשארו הרבה אופים מחוסרי־עבודה, כי הסטרוסטה (מושל המחוז) סוגר בכל פעם מאפייה אחרת... הוא רוצה, פשוטו כמשמעו, את המוני העם היהודי בכך שהוא גוזל מאנשים, נשים וטף את לחמם. זה למעלה משמונה־עשרה שנים אני חי ועובד באותה

דירה ועתה, לעת זקנתי, ציוו עלי לסגור את התנור. מה שנשאר לי לעשות הוא לצאת לרחובות ולקבץ נדבות או להתאבד...״ (מכתב מיום ה־30 במאי 1929).

השלטונות המקומיים, ובראש וראשונה הסטרוסטה, ניצלו כל הזדמנות לחבל בפרנסות האוכלוסיה היהודית. אם לבעלי־מלאכה קטנים נטפלו השלטונות המקומיים ברשעות גלוייה וסגרו „סתם ככה״ את סדנאותיהם בהעלותם בזדון טעמים אדמיניסטראטיביים, הרי נאלצו לחפש כל מיני הוכחות ל„כיסוי״ העלילות שהעלילו על מיפעלים חשובים ובתי־חרושת גדולים כשנטפלו אליהם במטרה גלוייה לחסלם אחת ולתמיד או לערער, עד כמה שאפשר, את יסוד קיומם. כזה היה מקרה הנגריה הגדולה ביותר שהיתה קיימת בצ׳ורטקוב ולאחר כל מיני תואנות סגרו אותה (קיים מכתב של הנגר י.ר. בנידון מיום ה־7 במאי 1928).

התעללות הסטרוסטה של צ׳ורטקוב בפרנסות היהודים הגיעה לשיאה כשנתן הוראה לפוצץ את הסכר על יד הטחנה הגדולה של ווייזר ורויכברג בטענת־שוא, שקיימת סכנת שטפון לעיר, ועל ידי כך שיתק את עבודת הטחנה לתקופה ממושכת (מכתב בנידון מיום ה־28 בינואר 1926).

אולם האמצעי היעיל והאכזרי ביותר לנישול היהודים מפרנסותיהם שימש מכבש המיסים. במכתב של התאחדות הסוחרים היהודים בצ׳ורטקוב, מתאריך ה־5 במאי 1928 פונה הארגון לציר היהודי בסיים הפולני ד״ר הלר בבקשה שינקוט צעדים לטובת סוחרי העיר מחמת ההתנכלות לפרנסותיהם. הם מדגישים במכתב, שלמרות העובדה שלא נרשמה כל עליה במחזור הכספים הכללי של הסוחרים, הועלתה השומה במאה אחוזים ובמקרים רבים אפילו עד שלוש מאות(!) אחוזים. באותו זמן הגיעו מכתבים דומים מכל הסוחרים של העיירות והכפרים במחוז. לדוגמה: ארבעה סוחרים יהודיים מכפר קוסוב שעל יד צ׳ורטקוב מתלוננים ששומת המיסים שלהם הועלתה באורח שרירותי וזדוני בשנים 1925, 1926 ו־1927, כלהלן:

סוחרים	1925	1926	1927	
1. מ. ג.	75	100	212	זהובים
2. מ ר.	112	180	225	״
3. ב. ר.	46	60	176	״
4. ש. פ.	49	145	227	״

סוחרים קטנים נתבעו לבקש רשיונות מיוחדים להחזקת סחורות כפי שהדבר נדרש מיבואנים אמידים („פטנטים״) (מכתב של י. ל. ו. מיום ה־15 בדצמבר 1928). הסוחרים שמסיבת מחלה אחרו לשלם את המסים, נשללו מהם הרשיונות („קונצסיות״) לסחור בתוצרת המונופולים הממשלתית. אופייני המקרה של יהודי בן 72, שמסיבת מחלתו איחר לשלם את המיסים ונשלל ממנו הרשיון למכירת משקאות חריפים, שהיתה מקור פרנסתו זה עשרים שנה. למרות כל פניותיו ובקשותיו לא נענה על ידי השלטונות המקומיים ולבסוף נאלץ לבקש התערבות במישור פרלמנטרי (מכתבו של ציר הסיים ד״ר הלר מיום ה־17 בדצמבר 1926).

ואם לא די בכל אלה, נפתחה מערכה ארצית מתוכננת ומודרכת לדחוק את רגלי היהודים מכל הועדות והמועצות הציבוריות אשר מתפקידן היה לפקח על דרכי הביצוע של פעולות הממשלה ועל ידי כך ניטלה מהם האפשרות להכריע לטובת נזקקים שערערו בפניהם על אי־צדק והתנכלויות מצד השלטונות.

משך שנים רבות נמנעה מילדי עירנו הוראת הדת בבתי־הספר על ידי עיכוב זדוני לאשר משכורת למורה דת יהודי. ואלה דבריו של ציר הסיים הפולני ד״ר הלר ליו״ר הקהלה בצ׳ורטקוב להערכת המצב הקשה במכתבו מיום ה־26 בדצמבר 1923:

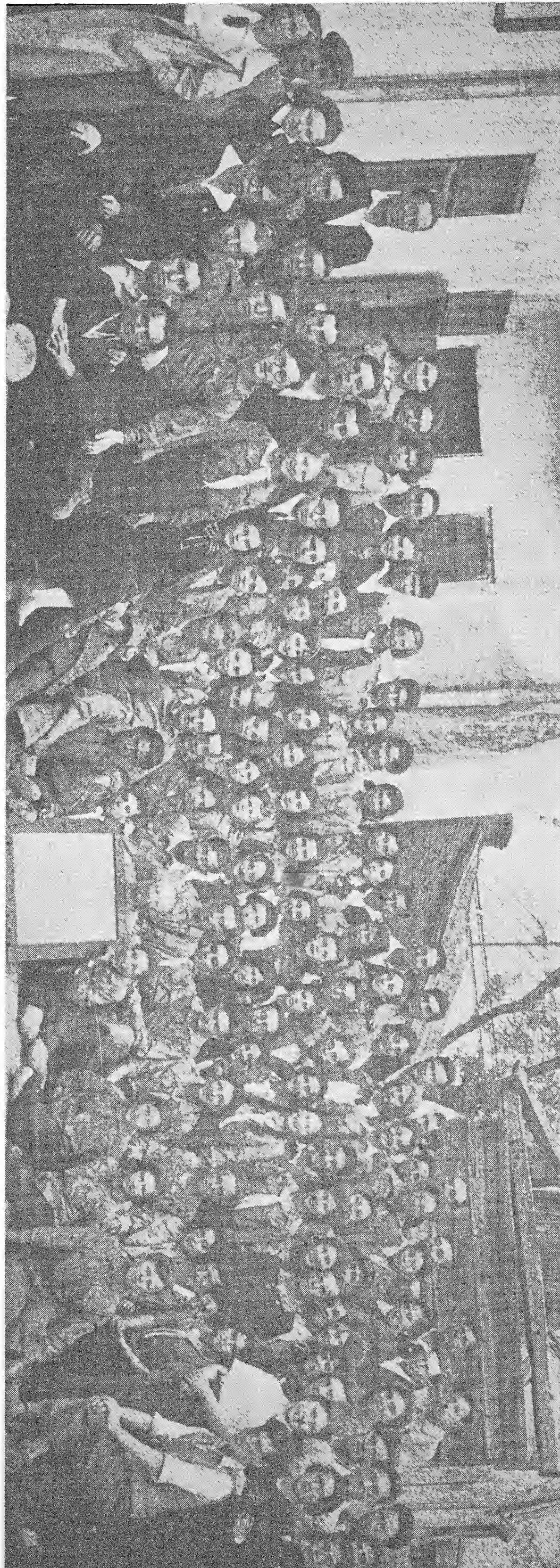
„...לעתים תכופות הריני מקבל תלונות מהאוכלוסיה היהודית שזה שנים רבות אין ילדיהם מקבלים שיעורי־דת בבתי־הספר העממיים בצ׳ורטקוב״... ובמקום אחר הוא כותב: „...הגיע הזמן שנחשוב על כך שילדינו יקבלו מורה לדת היהודית. זהו המקצוע היודאיסטי היחידי שניתן לילדינו במסגרת ההוראה של בית־הספר העממי הממשלתי. הוראת הדת היא קרן אור היחידה במסגרת החינוך הלאומי והיא עשוייה לשמש נקודת מישען מוסרית לילדי ישראל הנמצאים משך כל הימים והחדשים של שנת הלימודים בסביבה של תלמידים עוינים ומורים שונאים״.

השלטונות המקומיים לא בלבד שמנעו אישור משכורת למורה דת לילדים היהודיים בבית־הספר העממי בצ׳ורטקוב, אלא גם התערבו באורח פעיל בהנהלת עניני הקהילה. על ידי מדיניות של מניעת אישורים לתקציבי הקהילות בעיירות המחוז חיבלו באורח ישיר בחיי התרבות של האוכלוסיה היהודית. לדוגמה: שלטונות המחוז נמנעו מלאשר את תקציבה של קהילת ייגלניצה בגלל הוצאות של ארבעים זהובים למזכיר, ומאתיים וחמישים זהובים לרב העיר בטענם, שהמשכורות שהוקצבו להם מופרזות. (ערעורו של ציר הסיים ד״ר הלר, מיום ה־20 במאי 1929). אפילו השגת רשיון

להצגות תיאטרון וקולנוע באולם בית־העם החדש היה כרוך בקשיים גדולים וניתן רק אחרי השתדלויות ממושכות בדרג גבוה.

פרשה מיוחדת בסידרת ההתנכלויות לאוכלוסיה היהודית בצ'ורטקוב מטעם השלטונות הפ:לניים המקר־מיים היו חוקי־העזר העירוניים. בבתים רבים נמנעה מבעליהם הזכות לעשות תיקונים הכרחיים. תיקוני גגות שכוסו בגבים נאסרו לחלוטין במגמה לאלץ את בעלי־הבתים להחליף את כיסוי העץ בכיסוי של לוחות־פח. חדשות לבקרים ניתנו הוראות לצבוע את כל חלונות הבתים והדלתות בצבעים אחידים, או להקים גדרות־עץ סביב הבתים והגינות וכיוצא באלה. כל ההוראות האלה התכוונו לאלץ את היהודים לעשות הוצאות מיותרות ולא הועילו הטענות שבקרב האוכ־לוסיה שורר מצב כלכלי קשה חוסר פרנסה, הגובל תכופות במחסור פת־לחם פשוטו כמשמעו, אולם כל זה היה ללא הועיל כי הטענות נפלו על אזנים ערלות.

המצב הזה, מבחינה כלכלית וחברתית הפך ללא־נשוא ודחף את הנוער לעזוב את העיר. מרחיקי ראות שבהם עלו לארץ־ישראל או הגרו לארצות אמריקה ואילו קצרי־ראות שבהם נדדו סתם לעיר גדולה. מושג מה מדילדולה של האוכלוסיה היהודית בזמן המשבר של שנות השלושים אפשר לקבל מקריאת הדו"חות של קופת גמילות חסדים בעירנו ואשר קטעים ממנו מוב־אים בספר הזכרון הזה. רבים מטובי הנוער הצ'ורט־קובאי יצאו להכשיר את עצמם לעליה לארץ־ישראל וניתן היה לקוות כי לפחות בשטח זה לא יערמו השל־טונות הפולניים קשיים — ולא היא. מספיק לעיין בשורה של מכתבים, בקשות, פניות וערעורים כדי להיווכח כי גם כאן השיגה את הצעירים יד הדיכוי ושיטות ההתעללות וההתנכלות בזכויות אזרח ואנוש. מרבים מנעו תעודות־שיחרור משירות בצבא או במי־לואים. המאושרים — והם היו בודדים — שזכו להשיג סרטיפיקט, נאלצו לא פעם להתרוצץ עד הרגע האחרון ממש ולהפעיל קשרים במישור גבוה, לרוב בהשתד־לותם של צירי הסיים היהודיים, כדי לקבל היתר־יציאה. היו מקרים שאנשים נלאו פשוט מההתרוצצויות ודחיות בלך־ושוב ונשארו בלית־ברירה בצ'ורטקוב שם השיגה אותם היד האיומה של הצורר הנאצי ורק מתוך המכתבים שהשאירו אחריהם והגיעו לידינו, אפשר לעמוד על כיסופיהם לגאולה פיסית ורוחנית בארץ־ישראל.

הסתדרות הנוער הציונית „גורדוניה" בצ'ורטקוב
די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה" אין טשאָרטקאָוו

ד"ר ש. תפוח
משרד החקלאות

החברה החקלאית היהודית בצ'ורטקוב

ברשימה זו הריני מתכוון להנציח את זכרה של חברה חקלאית שהתחילה את פעולתה שנים מעטות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה וקיומה היה משום כך מועט.

לחקלאות היהודית בגליציה — היסטוריה ארוכה. בניגוד למצב שהיה קיים בפולין־הרוסית, שם היה אסור ליהודים לקנות אדמות ולנהל חוות ומשקים, נמצאו בגליציה המזרחית הרבה משפחות יהודיות שבבעלותן היו קרקעות ומשקים גדולים וכן היו מקב־לים בחכירה שטחים גדולים מבעלי האחוזות של האצולה הפולנית.

בעבודת מחקר שנעשתה על ידי המהנדס י. בא־ביצקי, במסגרת ה„ייווא" (יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט" — „המכון המדעי היהודי") על מצב החק־לאות היהודית במחוז העיר סטניסלבוב מובא שכבר בשנת 1889 היו בגליציה 557 חוות ומשקים בבעלות יהודית, שהם למעלה מ־12 אחוזים מכלל המשקים החקלאיים בגליציה. רב ביותר היה מספר החוכרים היהודים, כי מיספרם בכל גליציה הגיע לחמישים אחוז (!) מכלל חוכרי קרקעות ומשקים.

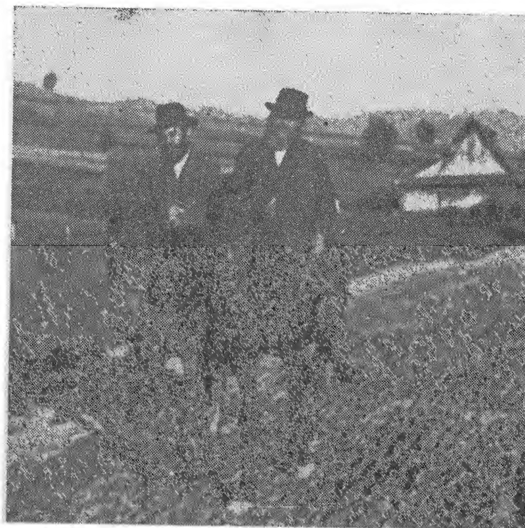
בדרך כלל היו בעלי המשקים היהודים והחוכרים מעסיקים מנהלי־עסקים יהודיים (שנקרא בפולנית „ז'ונדצה") והפקידות היתה ברובה יהודית. כדאי לציין שהפקידות היהודית היתה מקובלת גם במשקים החק־לאים של לא־יהודים ובאורח זה נוצרה במשך השנים שכבה ניכרת של יהודים שהתפרנסו מחקלאות, התמחו בבעיותיה ונחשבו בגליציה כאנשים המהימנים ביותר בכל הנוגע לעניני תוצרת חקלאית וניהול חוות ומשקים.

את בעלי־החוות היהודים יש לחלק לשני סוגים: מצד אחד היתה קיימת שכבה של בעלי־אחוזות יהודים גדולים ועשירים ומצד שני התפתח ונוצר רובד גדול של בעלי חוות קטנות ובינוניות שפירנסו את בעליהן היהודים. מיפקד האוכלוסיה האחרון שהתקיים בקיסרות האוסטרית בשנת 1910 הוכיח, ש־10 אחוזים של כלל האוכלוסיה היהודית בגליציה היו בעלי קרקעות וחוות.

בגליציה שררו תנאים שונים מאשר בפולין הרו־סית. מעולם לא נוצר מצב שקמו כפרים על טהרת האוכלוסיה היהודית. החקלאים היהודים בגליציה היו פזורים בקרב עובדי האדמה הלא־יהודים, בעוד אשר הכפרים המעטים שהיו קיימים במיספר מקומות בפולין הרוסית, ושנוסדו עוד בתקופת הצאר אלכסנדר השני, רוכזו בהם יהודים בלבד והם נתקיימו עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

לצערנו לא יכולנו להשיג מיספרים מהימנים על מצב החקלאים היהודים במחוז טרנופול, שצ'ורטקוב היתה חלק ממנו. אולם, גם בלי נתונים סטטיסטיים ידוע לנו, שהמיספר הנכבד ביותר של החקלאים היהו־דים בעלי־האחוזות הגדולות וכמו כן יהודים בעלי משקים קטנים — היו מרוכזים בנפה הדרומית של המחוז, ז. א. ברשויות המקומיות של טלוסטה, זלש־צ'יק, בורשצ'וב, בוצ'ץ ועוד שמרכזם התרבותי והחב־רתי היתה העיר צ'ורטקוב. טבעי היה איפוא, שכאשר מרכז „החברה החקלאית היהודית" („יילאג" — „יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע געזעלשאַפט") בלמברג החליט להקים אירגון מחוזי של החברה כדי לרכז את הפעולה של החקלאים היהודים הפזורים בכפרי „פודוליה החמה", בחרה בצ'ורטקוב כמקום מושב המשרד המחוזי.

בעיית ריכוז הפעולות וייצוג החקלאים היהודים

יהודים כפריים בסביבת צ'ורטקוב
דאָרפס־יידן אין טשאָרטקאָווער געגנט

במחוז צ׳ורטקוב על ידי גוף ציבורי מוכר, נידונה כבר מזמן בחוגי המעוניינים. מיד לאחר סיומה של מלחמת העולם הראשונה השתייכו החקלאים היהודים העשירים בגליציה לאירגון החקלאי הארצי הכללי שנקרא בשם „החברה החקלאית של מזרח פולין־הקטנה" („טוב־ז׳יסטבו גוספודרסקה ווסכודניי מלופולסקי"). אולם כבר בשנים הראשונות לקיומה של פולין העצמאית גברו הנטיות האנטישמיות והחקלאים היהודים הורחקו מה־אירגון החקלאי ונשארו ללא ייצוג והדרכה. באין ברירה החליטו בעלי־המשקים והחוכרים היהודים לארגן הסתדרות עצמאית בשם „איגוד החקלאים של פולין הקטנה" („מלופולסקי זביונזק רולניקוב"). האיגוד הזה, שהיה בעל אופי קואופרטיבי, הקים את משרדיו בלמברג. האירגון, כפי שמוכיח שמו, לא הדגיש במיוחד את יהדותו, אולם מנהיגיו נוכחו מהרה לדעת שבדרך זו של הסוואה לא ירחיקו לכת ביותר ועל כן החלו מיד בפעולות כדי להקים הסתדרות חקל־אית יהודית כללית שתקיף לא בלבד את בעלי האחו־זות הגדולות, אלא גם את בעלי המשקים הקטנים, החוכרים וכל הקשורים בפעילות חקלאות.

הודות למאמצים הרבים שנעשו על ידי אישים ונציגים ובעזרתו הפעילה של משרד חברת „ייקא" בלמברג, הוקם בשנת 1932 האירגון המקצועי הראשון של חקלאים יהודים בפולין בשם „החברה החקלאית היהודית" או, בראשי תיבות „יילאג" (ביידיש: „יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציע") ומקום מושבה היה בלמברג.

למעשה ייצג האירגון הזה לא בלבד את האינ־טרסים המקצועיים של החקלאים היהודים, אלא הפך להיות הנציגות הלאומית של החקלאים היהודיים בר־פובליקה הפולנית. עובדה זו באה לידי ביטוי לא בלבד בשם, אלא גם בכך שהוא נתקבל כאיגוד שווה־זכויות ללשכה החקלאית הממלכתית בלמברג יחד עם אירגוני החקלאים הפולנים והאוקראינים.

בראש האירגון החקלאי היהודי עמד מיום היווסדו ד״ר יוסף קימלמן, איש ציבור מקובל בצ׳ורטקוב שהיה בעצמו בעל אחוזה ואדון לכמה חוות חקלאיות. הודות לכשרונו האירגוני ויחסיו האישיים הטובים הצליח לרכז באירגון זה את חקלאי המחוז שהקיף את „פר־דוליה החמה" על החוות הגדולות, החוכרים, בעלי המשקים הקטנים ואת היהודים שגרו בכפרים באיזור שיפוטן של הרשויות המקומיות, טלוסטה, בורשצ׳וב בוצ׳ץ, קורלובקה, ייזליבץ׳ ועוד. נעלה מכל ספק, שזה היה המקרה היחידי בתולדות החקלאות היהודית בג־ליציה, שכל בעלי־האחוזות, העשירים והעניים, נמצאו יחד תחת קורת־גג אירגונית אחידה ומלוכדת. יעקב פלד, נשיא הבנק היהודי בטלוסטה, היה יושב־ראש הסניף של החברה בעיר זו. כמו כן היו נציגים מוכרים של החברה בכל הערים, העיירות והכפרים שם נמצאו חקלאים יהודים.

חברת „ייקא" ואנשיה הדריכו את החקלאים, הו־שיטו להם עזרה והגישו אשראי בשעת הצורך. המדריך האזורי בצ׳ורטקוב היה רושם הטורים האלה.

כל העזרה שניתנה על ידי האירגונים הפולניים והאוקראיניים לחבריהם הוגשה גם כן לחברי האירגון החקלאי היהודי, כגון זרעים, הדרכה בטיפול בזנים חדשים, מזון לבהמות, השבחת הגזע, הגברת תנובת החלב ועוד. האירגון הטוב והפעילות המבורכה העלתה את קרנה של החברה החקלאית היהודית ולא פעם היו מקרים שהאירגונים הפולניים והאוקראיניים פנו ליהו־דים שידריכו אותם וילמדום את הטיפול בבהמות או בזנים חדשים. האירגון ערך ניסויים שונים, בנה מיבנים מיוחדים לבהמות, כרה בורות מיוחדים לשמירת הזבל ועוד, וכל אלה יצרו בקרב החקלאים היהודים והנהלת החברה הרגשה טובה של התקדמות והגדלת כושר הייצור יחד עם העלאת פריון התנובה. כמו כן היתה ניכרת ההשפעה החיובית של מיפעל האשראי לחקלאים היהודים שהיה להם לעזר רב בעונות בהן היו זקוקים למימון העבודות בשדה וברפת. מזמן לזמן נתקיימו בצ׳ורטקוב כינוסים חקלאיים, שהפכו תמיד למאורע חברתי בעיר.

ברצוני להזכיר כאן שמותיהם של שלושה עסקנים שפעלו רבות לטובת החברה החקלאית היהודית והם: הלל קניגסברג והאחים זילבררוט מהעיר ביאלה. כדאי לציין את ההוצאה המיוחדת בשם „דער יידישער לאַנדווירט" („החקלאי היהודי") שהחברה הוציאה ביידיש.

האירגון החקלאי היהודי, שהקיף גם מחוזות אחרים, כגון זה של סטניסלבוב ועוד, תרם לעיצוב החקלאות, להדרכת הכוחות של פעילי החקלאות היהו־דית ולהרחבת מסגרת הפעולות הכלכליות והחברתיות של החקלאים היהודים בפולין. האנטישמיות שהחלה להשתולל בתקופה ההיא דחקה את רגלי היהודים מהכפרים, הצרה את פעולות בעלי־המשקים היהודים ועיני כולם היו מופנות לחברה החקלאית היהודית שאמנם עמדה על המשמר, הגנה על האינטרסים של

החקלאים, תמכה באלה שנדחקו מעמדותיהם וגם הו־שיטה עזרה לנצרכים. פעולות אלה תרמו להרמת ערך החקלאי היהודי בעיני עצמו והגברת הכרתו הלאומית.

*

הכוח החברתי היוזם בכל פעולות האירגון החקלאי היהודי היו הסטודנטים ובוגרי הפקולטות ללימודים חקלאים באוניברסיטאות של ורשה, ווילנה. הגורל חרץ, שדווקא הפקולטה לחקלאות של אוניברסיטת למברג תהיה „טהורה" מסטודנטים יהודים. התנאים הליברליים ביותר שררו עד למאורעות הסטודנטים בשנת 1935 — באוניברסיטה של ווילנה. החוג של הסטודנטים החקלאים היהודים היה ער ותוסס מבחינה חברתית, התמסר ללימודיו, השתלם בערבים ועל ידי כך גיבש אצל החלק המירבי של הלומדים גישה אידי־אליסטית והתמסרות לרעיון החקלאות היהודית, העלאת רמת פריונה ושיפור מצבם החברתי־כלכלי של החק־לאים היהודים. ואמנם משורותיהם יצאו טובי המדרי־כים והעסקנים של חברת החקלאים היהודים בפולין.

באזורים בהם גרו בצפיפות חקלאים יהודים הוקמו קואופרטיבים לתנובת החלב ושנים ספורות לפני מל־חמת העולם השניה הוקם קואופרטיב מרכזי לחלב בלמברג בשם „חמאה".

פעילות מבורכה ניהלה החברה החקלאית בקרב הנוער, בפעולות השתלמות והדרכה ובעזרה למוכשרים ביותר ללמוד בבית־הספר החקלאי של ה„ייקא" ב„סלובודקה לֶשנה", שנמצא בקרבת העיר קולומיי. בית הספר החקלאי הזה נוסד עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אולם כתוצאה מתנאי המלחמה שותקה הפעילות הלימודית במוסד. אולם משהוקמה החברה החקלאית היהודית נתנו העסקנים האחראים את דעתם על המוסד החקלאי, שיקמו אותו והחזירו עטרה ליושנה בעזרת ה„ייקא" ובמימונה. במשך זמן קיומו הקצר של בית־הספר החקלאי, בהנהלתו של האגרונום שמואל קפלן, הוציא כמה מחזורים של בוגרי המוסד שהיו לברכה לפעילות הגוברת והולכת של החקלאות היהו־דית. אולם יחידים בלבד שרדו ממסיימי בית־הספר הזה בתקופת השואה, כגון חיים הבר ממיקולצ'ין ודויד־זון המנהלים כיום את המשק במושב „מגשימים" על יד פתח־תקוה.

*

עם פלישת הצבא האדום לצ'ורטקוב ב־17 לספ־טמבר 1939, חוסלה החברה החקלאית היהודית, יחד עם שאר החברות של הפולנים והאוקראינים. הקרקעות חולקו בקרב האוכלוסיה הכפרית האוקראינית. בימים ההם מסרו לי, שמחוותו הגדולה של אלבין, לא בלבד שלא נשארו קרקעות, אלא פרקו גם את בית־המגורים הגדול וחילקו בין האכרים את הלבנים מבלי השאיר אריח על גבי אריח.

זכורני שבאותו בוקר של ה־17 בספטמבר 1939 פגשתי את ד"ר קימלמן ברחוב ועל שאלתי השגרתית „מה נשמע חדש?" הרים את ידו כלפי שמים והראה לי את האוירונים שטסו מעלה מעלה והוא מסר לי בסודי סודות שהאזין לתחנת רדיו מחוץ־לארץ ובה הודיעו שהאוירונים האלה יוצאים להתמודד עם השונא האיום שלנו עם גרמניה ההיטלריסטית. גם ד"ר קימלמן הפיקח והאינטליגנטי לא הבין שזאת היתה רק „פתיחה" לחורבן האיום שהחל להתרגש ולבוא עלינו לכלותנו מעל פני אדמת גליציה, מזרח אירופה והיבשת האירופית כולה.

*

הריני מאמין ששורות אלה ישמשו מצבת־זכרון לזכר החקלאים היהודים בגליציה המזרחית, נר־זכרון לאכרים תמימים, פשוטי־עם, שהוציאו לחמם מהאדמה בזעת אפים, והוכיחו כבר בגולת פולין, שהיהודי עשוי להיות חקלאי טוב ומסור ויכול להתפרנס בכבוד מעבודת האדמה.

צבי כהן

תנאי הדיור בצ׳ורטקוב

אנו עדים לעובדה המצערת שברבים מ„ספרי יזכור" נמנעים מלהזכיר את הדלות המגוונת שבה היה שרוי חלק גדול של העם היהודי שגר בעיירות פולין וגליציה. מתקבל הרושם המוטעה, כאלו רבים מאתנו מתביישים בעוני זה שהיה מנת חלקנו וכאלו בנו האשם שרבדים שלמים של יהדות גליציה חיו בדלות ובדחקות, ללא פרנסה קבועה וללא סיכויים לשיפור מצבם הכלכלי.

עדים אנו כמו כן למקרים, שיוצאי משפחות עניות נמנעו מלהנציח את קרוביהם ב„ספר יזכור", בגלל רגשי נחיתות מדומים אלה. נעלמה מהם, כמו מרבים אחרים, העובדה, שמשפחות רבות בעירנו ניהלו מאבק גבורה יום־יום להבטחת קיומם הפיזי המינימלי. ואם כי לא תמיד הצליחו לספק את צרכיהם החמריים, הרי כמעט תמיד עלה בידם לשמור על דמותם האנושית. לכבודם ולזכרם של יהודים אלה אני מקדיש את התיאורים שבשורות הבאות.

לא זכורים לי בצ׳ורטקוב רובעי מגורים של עשירים. אמנם לארכם של הרחובות הראשיים וגם ברחובות צדדיים התנוססו בתי־קומות (שתי קומות ויותר), אולם חסרה היתה בעירנו אותה רציפות המצויה ברובעי מגורים של אנשים אמידים בערים הגדולות. רבות היו החצרות שבהן גרו משפחות עשירות ועניות חלון מול חלון.

מצד שני לא היו בעירנו אותם סימני־היכר המאפיינים את רובעי־העוני. דירות־מרתפים היו מועטות ועל כן לא רבו המשפחות שגרו במרתפים, ואילו המרתפים שבבתי־מידות שימשו בדרך כלל כבתי־מלאכה. בדרך כלל, עד כמה שאני זוכר, השתכנו בתי־המלאכה בעירנו בבתי־מרתף. עבדו במרתפים רובם של האופים, כמעט כל הסנדלרים, כל הרפדים, חלק גדול של הזגגים, השרברבים ושאר בעלי־המלאכה. אפילו בתי־מלאכה גדולים כמו הנגריות של רוזנברג, לנגר והאחים הינדס השתכנו בחצאי־מרתפים.

בדרך כלל היה מצב הדיור בעירנו ירוד מאוד. ברובעים שלמים של צ׳ורטקוב היו הבתים רעועים, שחים, עם גגות עקומים ואכולי רקב. מה שמציין את המצב בשטח הדיור בשנות השלושים בעירנו שגרם לתנאים הקשים היה: א) הצפיפות הרבה בדירות; ב) איכותן הירודה; ג) חוסר שירותים מתאימים.

זוכר אני משפחות רבות, מאלה שגרו בשטחים הנמצאים מזרחה מן השוק ובית־הכנסת הגדול עד לנהר, ש„דירתם" היתה מורכבת מחדר קטן וצר שבו גרה משפחה עם חצי תריסר ילדים, וחדר זה שימש חדר־שינה, מטבח ולעתים גם בית־מלאכה, וכל הריהוט היה שולחן וכמה „באַנק־בעטלעך" הם דרגשי־שינה. דרגש־שינה כזה היה מין ארגז רחב באורך של מטה שביום שימש ספסל־ישיבה וארגז לכלי־מיטה ובלילה היה משמש כמיטה לאחר הרמת המיכסה ומשיכת מגירת הארגז החוצה.

לדירות אלה היו חודרים פנימה מעט מאד אויר ואור בגלל החלונות הצרים והנמוכים. במיוחד היה קשה המצב בחדשי החורף הארוכים לאחר שהיו מאטמים את המירווחים שבין החלונות הכפולים בחול, בעשבים ובקרעי־סמרטוטים.

כמו בחלום עוברות לנגד עיני תמונות של חדרי־מגורים כאלה בהם ביקרתי, לכתחילה כילד שיצא בשליחויות סבתי הצדקנית, שידעה תמיד לכוון את משלוח „המעיים והטחול" למשפחה נצרכת ולאחר מכן כנער כשביקרתי בדירות חברים מ„החדר" ומבית־הספר.

כשנתבגרתי, למדתי להעריך את גודל המאמץ שנדרש מהאמהות היהודיות לקיים את המשפחות בתנאים קשים כאלה. די להזכיר את המלחמה המתמדת שניטושה נגד המוני העכברים והעכברושים בעזרתם של חתולים ומלכודות, ואת קומקומי המים הרותחים בהם שטפו את קיני הפשפשים ועל ידי כך הצליחו לשמור על נקיון הבתים ועל מצב בריאות מניח את הדעת. ובסיפוק רב עלינו להזכיר את האמהות היהודיות היקרות שמעל לכול היו דואגות לנקיון הבנים והבנות. כתוצאה מכך היה מספר הילדים היהודים מבין תלמידי בית־הספר שהיו נשלחים לחטוי לאחר ביקורת שלטונות התברואה כמעט אפסי.

תנאים סניטריים אלה נשמרו ברחובות בלי ביוב ובלי מים זורמים, אשר שמונים אחוז (!) מהבתים היו ללא תאורה חשמלית. כיום קשה בכלל לתאר לעצמנו שרק לפני דור אחד בלבד חיו בני עירנו חיים ירודים

כאלה. אולם עובדה היא שבכל הרחוב של בית־המט־בחיים לא זכור לי בית עם מים זורמים וגם לא בור שופכין. לשבעים אחוזים של הבתים לא היו בתי־שימוש ורוב הדיירים היו נצרכים לבית־השימוש הצי־בורי שבשוק הבהמות. את המים נהגו להביא בדליים מברזים ציבוריים ומערים אותם לחביות. את מי־השופ־כין נאלצו לשפוך לרחוב, שאפילו בימי הקיץ הלוהטים לא היו חסרים בו שלוליות ובוץ. לא טוב מזה היה המצב בכל השטח של המלבן שהשתרע מתחנת האו־טובוסים מזרחה ועד הרחוב המוליך לבית המרחץ. גם שם זכורים לי הרחובות הצרים כמקומות של מירבצי בוץ תמידי שהיה ירקרק־עובשני בקיץ וטובעני מאוד בסתיו.

כשהיינו מתרחקים מגדת הנהר מערבה החלו הבתים להראות במצב תקין יותר ותנאי הדיור היו משופרים יותר. אמנם, גם ברובע זה נמצאו עוד דירות רבות ללא תאורה חשמלית ושואב־המים היה הספק היחידי של המים בבתים. אולם המרחק בין הברזים הציבוריים היה קטן יותר ובכל מאה וחמישים או מאתיים מטר הפציע ברז מים. בלילות אפשר היה לשפוך את מי־השופכין לביבים המרושתים שעל יד הברזים, אולם היית חייב להזהר לבל תתפס על ידי השוטר, שכן חוק עירוני אסר שפיכת מים במקום הזה. אולם, אף אחד מאבות העיר לא דאג לכך, שיהיה למאות משפחות בעירנו מקום מתאים בשביל מי־השופכין שלהן.

הדירות הטובות נמצאו בבתים היפים של ה„רינק" הוא „ככר השוק" וברחובות העולים לבית־המשפט. אולם, גם שם נמצאו משפחות שהתגוררו בתנאים קשים. אדגים את דברי בתיאור תנאי הדיור של דודי, הירש־בר בליי, שלמרות היותו נציג היהודים החרדים במועצת העיריה ומראשי הקהל הפעילים בחיים החב־רתיים של צ׳ורטקוב היהודית, גר שנים רבות במחצית השטח האחורי של חנותו, שהיתה מופרשת מבית־המלאכה שלו על ידי ארון רחב־מידות. לחדר שינה זה לא חדרה מעולם השמש ותמיד היה דולק שם אור חשמל. המטבחון הצר והעלוב נמצא בחדר הכניסה של הבית מתחת למדרגות וגם לכאן לא חדרה מעולם אף קרן אור אחת. ואם ראשי הקהל גרו כך, אנשים פשו־טים לא כל שכן! נעלה מכל ספק, שבגלל הבניה הצפופה לא ניתן לבוני הערים בימים ההם לדאוג לאור ולאויר במידה מניחה את הדעת והאנשים התרגלו לתנאי דיור אלה.

בעירנו היו מספרים, שכאשר הרופא הנוצרי באַ־צ׳ינסקי החליט לבנות את ביתו שלא בצמוד למדרכה, כי אם להזיז אותו פנימה ולהשאיר בין המדרכה והבית פס־קרקע בשביל גינת־נוי שאף נטע בה עצים, חשבוהו לאדם יוצא־דופן, כי איזה בר־דעת יבזבז מקום יקר ברחוב הראשי לנטיעת עצים?

בפרברי העיר היו הבתים מרוכזים בחצרות ובהם היו תנאי הדיור די טובים כי לא היה מחסור באור ובאויר. במצב דומה נמצאו מרביתם של הבתים ברחו־בות רובעי „וויגננקה" ו„סטארי־צ׳ורטקוב" שהיו שרויים בדרך כלל במין אוירה כפרית למחצה. מקצתם של הבתים הללו היו שייכים לאכרים ולמגדלי ירקות נוצריים, שהשכירו ליהודים דירה או חדר בחצרם. לרוב היו אלה יהודים שבגלל פרנסתם לא נאלצו לגור במרכז העיר.

י. ש.

עזרת יהודי צ׳ורטקוב למגורשי סניאטין

בתולדות ישראל עדים אנו למקרים שמושל או מלך האשים את היהודים בכשלונותיו בשדה הכלכלה או במפלה בשדה קרב. האשמת היהודים בתקופת המגפה של האבעבועות השחורות בימי הבינים, שהם גרמו לה בהרעלת בארות המים, היא עדות מובהקת לצורה בה ניסו „לבאר" מושלי אירופה הפיאודלית וגדולי הכנסיה הקתולית להמונים את אזלת־ידם להקים סכר לנחשול המות שפרץ והתפשט על פני אירופה.

כדבר הזה קרה בשנת 1915, בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגרמנים פרצו את החזית הרוסית, והרוסים הוכרחו לסגת לכל אורך החזית הגליציאית. ניקולי ניקוליביץ, דוד הצאר היה המצביא בחזית זו ולמען חפות על חוסר האונים לעצור את התקדמות הגרמנים, האשים את היהודים במפלתו משום שריגלו כביכול לטובת אוסטריה.

למרות שהעיר סניאטין היתה רחוקה מן החזית, נפל בגורלה להיות השעיר לעזאזל.

בשנת 1915, ערב חג השבועות בבוקר, נקראנו למושל הצבאי הרוסי של העיר צ׳ורטקוב, שמסר לנו הודעה כי חמשת אלפים יהודים גורשו זה עתה מסניאטין והם בדרך לצ׳ורטקוב. עלינו על כן החובה לארח אותם ולספק להם מזון ולבוש, כי הם יצאו בעירום ובחוסר כל.

ד״ר יונה רוזנצווייג וד״ר קרוה ז״ל, שכרו מיד את כל העגלות שהיו בעירנו והם מיהרו לטלוסטה, הנמצאת עשרים קילומטר בערך מעירנו, להסיע את הזקנים והילדים. לפני הצהרים הגיעו המגורשים הראשונים, שחנו בטבורה של העיר, תחת כיפת השמים ובצידי הכבישים. האנשים עמדו אובדי־עצות, כי לא ידעו היכן תמצא להם, לפליטים האומ־ללים, קורת־גג.

למראה היאוש ואזלת־האונים, ניגשנו יוסף גטר, שחי עכשיו בתל־אביב וכותב הטורים האלה, לפעולת ההצלה ושמנו לנו למטרה לארגן את העזרה והסידו־רים הראשונים למען הפליטים. גייסנו את כל הצעירים, וכל אחד התנדב לעבור ברחוב אחד עם רשימת בעלי־הבתים והדיירים. לשבחם של אנשי עירנו יש לציין שכמעט כל בית יהודי הכניס משפחה אחת לדירתו. שהיתה גם בלאו־הכי צפופה.

מרת חנה פיירברג ז״ל ביקשה שישלחו לה כמה משפחות לגור בביתה הפנוי.

נוסף לשיכון הפליטים בבתים יהודיים השגנו מהמושל הצבאי רשות להשתמש בבניני בתי הספר שממילא היו סגורים משך כל ימי המלחמה.

עם שקיעת השמש של היום הראשון לגירוש, לא נותרה אף משפחה אחת מהפליטים בלי קורת גג לראשה.

יוצא מהכלל היו שתי שורות בתים, בהם כעשרים חדרים פנויים, שלא נפתחו למען הפליטים. המפתחות של הדירות היו בידי הרב ר׳ ישראל רפפורט ויוסלי נויברגר. האמתלה שלהם היתה: החדרים האלה הם חדרי־קדושה, מפני ששמשו חדרי מגורים לצדיק ומשפחתו, שנמצאו באותו זמן בוינה ולא הירשו שאנשים פשוטים ישתמשו בחדרים. בקשתנו מהמושל הצבאי שירשה לנו לפלוש בכוח לדירות, נדחתה בטענה שהוא מפחד להתגרות באדם קדוש. אולם אחרי חדשים מספר פרצו פרשים רוסיים את הדלתות והחלונות של הדירות הללו והשתמשו בהם כאורוה לסוסים והרסו שם הכל.

בערב חג השבועות התיר המרא דאתרא לאפות בחג ובשבת לחם לפליטים.

בו ביום הזמינו ראשי הועד חלב מכל הסביבה וקש מבעלי החוות היהודיים להכין מצעים לפליטים.

Żydowski Komitet ratunkowy
w CZORTKOWIE

חותמת ועד ההצלה שפעל לטובת יהודים פליטי רוסיה עם גמר מלחמת העולם הראשונה בראשותו של ד״ר קימלמן וד״ר הלר

מסירות אנשי עירנו היתה מופתית. עם אור הבוקר כבר קמו צעירים וצעירות ויצאו עם כדי חלב חם להלקו בין ילדים, והגדילו לעשות במסירותן הצעירה שרה׳צי זילברמן, הנמצאת כיום בארגנטינה ומרים פורר, הגרה כיום בתל־אביב. כבר בימים הראשונים אורגן מטבח בביתו של משה פידרר שמסר את דירתו למטרה זו ואשתו עצמה עסקה בבישול במשך שבועות רבים. כל הפליטים קבלו בכל יום לחם, קפה וארוחה חמה עם בשר. מלבד אוכל סיפקו אנשי עירנו כרים, כתנות וכלים. אחרי זמן־מה נודע דבר הגירוש ליהודי רוסיה, וועד העזרה מקיוב קיבל עליו את הטיפול בפליטים, וסיפק מזון ובגדים בשפע.

הצפיפות בדירות, חוסר תנאים היגייניים בצבא הרוסי וקרבת העיר לחזית, גרמו שתפרוצנה מגפות של מחלות מדבקות, כגון אבעבועות שחורות, דזנטריה, טיפוס והגרוע מכולן, חולירע, שהכריתו משפחות שלמות. מאנשי צ׳ורטקוב מתו 20% ומהפליטים יותר משליש. היו ימים בהם מתו למעלה משלושים איש מדי יום ביומו.

לאחר שלוש שנים של שלטון רוסי חזרו האוסטרים וכבשו את גליציה המזרחית ואנשי סניאטין שנשארו בחיים חזרו לבתיהם.

זכרונות

ישראל הויזער

שרה נפתליס ספרים־געוועלבל

(אַ קאַפּיטל „קולטור־געשיכטע" פון טשאָרטקאָוו)

ישראל הויזער

ביים אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן פון 19טן יאָר־הונדערט איז אין טשאָרטקאָוו נישט געווען קיין „בית מסחר ספרים". ביי אַ סופר, אַ מלמד, אָדער אַ וואַנ־

דערנדן מוכר־ספרים פלעגט מען קענען קויפן: אַ פּאָר תפילין, אַ מזוזה, אַ בינטל ציצית, אַ חומשל, אַ סידורל, אַ לוח, אַ בענטשערל (ברכת המזון), אַ תחינה, אַן אַלטע גמרא צו לייען אויף אַ זמן און אַנדערע תש־מישי־קדושה. גרעסערע און טייערע ספרים, ווי אַ זאַץ חומשים מיט אַלע פירושים געבונדן אין לעדער שפּיגל־באַנד, אַ נ"ך, משניות, מדרשים, עין־יעקב, שו"ת אָדער אַ ש"ס פלעגט מען וואַרטן כדי פאָרן קויפן אויפן „יאַר־יריד" אין לאַשקאָוויץ, וואָס געפינט זיך אַ פופצן קילאָמעטער ווייט פון טשאָרטקאָוו. דאָרט פלעגט שוין יעדער איינער באַקומען צו קויפן ביי די גרויסע „מוכרי־ספרים" פון לעמבערג, קראָקע, פּרעמיסל און אַנדערע שטעט אַלץ וואָס ער האָט נאָר געוואָלט און וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט.

עס איז אָבער באַשערט געווען, אַז טשאָרטקאָוו זאָל אַליין באַקומען אַ „בית מסחר ספרים", וואָס אויב אין כמות האָט ער זיך נישט געקענט פאַרגלייכן מיט די גרויסע געשעפטן פון די מוכרי־ספרים איז ער אין איכות געווען איינער פון די גרעסטע אין גאַליציע.

דאָ ווילן מיר דערציילן דעם ראָמאַן פון דער העלדין, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון דער שילדע־

רונג, און אַזוי אַרום וועט דער לייענער זיך באַקענען מיט אַן אינטערעסאַנטן טיפּ פּרוי, אַן אשת־חיל פון די זעלטענע אַמאָליקע פרויען־טיפּן.

אין איינעם אַ טאָג פון די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, האָט זיך אָפּגעשטעלט לעבן איינער פון די טשאָרטקאָווער קלויזן אַ הויך־באַלאָדענער וואָגן פון וועלכן דער בעל־עגלה צוזאַמען מיטן מוכר־ספרים האָבן מיט שווערער מי אַראָפּגענומען גרויסע „וואַנטיכער" (דאָפּל־גרעסערע זעק). די זעק זענען געווען געפּאַקט מיט ספרים. זיי האָבן עס אַריינגעטראָגן אין קלויז און באַלד אויסגעפּאַקט און אויסגעלייגט אויף אַלע טישן און בענק. דער מוכר־ספרים, אַן עלטערער בחור פון אַ יאָר 27 מיט אַ קליין שפּיציק בערדל און לאַנגע געקרייזלטע פּיאות האָט גוט אַכטונג געגעבן אויף דעם עולם קוקערס, וועלכע האָבן ווי בינען אַרום האָניק זיך אַרומגעשטעלט אַרום די אויסגעלייגטע ספרים און מיט גרויס הנאה געמישט און אַריינגעקוקט אין זיי. דער עולם האָט אָבער נישט נאָר געבלעטערט נאָר טאָקע אויך געקויפט. באַלד האָט מען זיך דערוווּסט אין שטאָט, אַז עס איז געקומען אַ גרויסער מוכר־ספרים ביי וועמען עס איז פאַראַן אַ רייכער אויסוואַל פון פאַרשידנאַרטיקע ספרים און מען איז געקומען אויך פון אַנדערע קלויזן קויפן ביכער. עס איז געווען ביי אים פון כל טוב: לומדישע ספרים, חקירה־ספרים און אויך השכלה־ביכער און ראָמאַנען פון שמרן. ביי דעם מוכר־ספרים האָט מען אויך געקענט מאַכן באַשטעלונגען אויף גרעסערע און גאָר טייערע ספרים ווי אַ ש"ס, רמב"ם און אַנדערע. אַ חוץ דעם האָט ער געהאַט ביי זיך אַ רשימה פון פאַרשידענע „ספרים ישנים", „אַנטיקן" און „יקר־המציאותן". זיין וווין־אָרט איז געווען אין בוטשאַטש, אַרום דרייסיק קילאָמעטער פון טשאָרטקאָוו, און דאָרטן האָט ער געהאַט אַט דעם אוצר ספרים.

מען האָט געזאָגט אויף דעם מוכר־ספרים, אַז ער איז „רייך ווי קורח", איז קיין חידוש נישט, וואָס עס זענען אים באַפאַלן שדכנים. ער האָט אָבער נישט געוואָלט הערן פון שידוכים, אָבער מיידלעך, מיט אַן אויסרייד פון אָפּטראָגן אַ קרבן־מנחה סידור אָדער אַ „צאינה וראינה", פלעגט ער יאָ גיין זען. אויף אים האָט געוואָרפן אַן אויג דער קירזשנער ר' נפתלי, וואָס האָט געדאַוונט אין דעם קלויז אַווו ער איז געשטאַנען אויסגעפּאַקט מיט זיינע ספרים און ער האָט געזען די גוטע געשעפטן וואָס ער מאַכט. האָט ר' נפתלי זיך געטראַכט, אַז עס קען זיין אַ גוטער שידוך פאַר זיין טאָכטער שרה און ער האָט אים איינגעלאַדן צו זיך אַהיים.

שרה איז געווען אַ מיידל פון אַ יאָר דריי־און־צוואַנציק און געשמט פאַר אַ יפת־תואר און אַ חכמה. זי האָט נישט געוואָלט חתונה האָבן פאַר אַ פרומען חסיד מיט באָרד־און־פּיאות אָבער דער פאָטער, וואָס איז אַליין געווען זייער פרום האָט איר נישט געלאָזט חתונה האָבן מיט אַ פרייען בחור. שרה איז געפעלן געוואָרן דעם מוכר־ספרים אָבער זי האָט נישט געוואָלט הערן פון שידוך. דער פאָטער האָט זיך איינגעשפּאַרט און קעגן איר רצון חתונה געמאַכט טאָקע צום מוכר־ספרים.

גלייך נאָך דער חתונה איז שרה שווער קראַנק געוואָרן. ר' נפתלי האָט זיך געמאַכט פאָרוווּרפן, אַז דאָס איז געשען צוליב זיין עקשנות איר חתונה צו מאַכן פאַרן מוכר־ספרים און ער האָט ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז ווי נאָר זי וועט געזונט ווערן, וועט זי זיך אָפּגעטן. אָבער דער מוכר־ספרים איז געווען זייער געטריי שרהן, נישט געזשאַלעוועט קיין געלט, גערופן דאָקטוירים, געזעסן לעבן איר בעט טאָג־און־נאַכט, און ווען זי איז געזונט געוואָרן איז זי געווען פול מיט דאַנקבאַרקייט צו אים. אויפן טאַטן איז זי געווען ברוגז און מיט אים נישט גערעדט. ווען ער האָט פאַרגעלייגט זיך געטן מיט איר מאַן, האָט זי מיט כעס אָפּגעוואָרפן זיין אָנבאָט און זי האָט אָנגענומען פאַר גוט, וואָס עס איז איר באַשערט געווען.

שרה און איר מאַן דער מוכר־ספרים האָבן זיך געזעצט אַוווּ צו וווינען. ער האָט געוואָלט אויפבויען זיין היים אין בוטשאַטש, וואָס איז געווען אַ גרעסערע יידישע קהילה און אַ לומדישע שטאָט און מען האָט געקענט דעריבער דאָרט האָבן אַ גרעסערן פדיון פאַר ספרים. שרה האָט זיך אָבער געמאַכט איר חשבון. איר מאַן וועט קענען שטיין מיט זיינע בענק ספרים אין רבינס קלויז און דאָרט לייזן פאַר ספרים אַ סך געלט ביים גרויסן עולם חסידים, וואָס האָט כסדר געשטראָמט צום רבין. זי אַליין איז געווען פון פאַך אַ גוטע קירזשנערין און זי האָט באַשלאָסן אויך צו אַרבעטן. האָט מען זיך באַזעצט אין טשאָרטקאָוו, אויסגעשטאַט אַ שיין הויז מיט מעבל פון שענסטן און בעסטן, ווייל דער מוכר־ספרים האָט נישט געקאַרגט

פאַר זיין שרהן, וואָס האָט געפירט אַ שיין הויז מיט אַ ברייטער האַנט.

זיי האָבן אָבער נישט פּאַרלאָזט איינגאַנצן די שטאָט בוטשאַטש. עס איז דאָך געווען אַ פּלאַץ פון פּרנסה. פּלעגט שרה מסכים זיין אַז איר מאַן זאָל פאָרן פון צייט צו צייט קיין בוטשאַטש פאַרקויפן ספרים און קומען אַהיים מיט דער באַן, וואָס איז געווען אַ רייזע פון אַן ערך אַנדערהאַלבן שעה. שרה אַליין האָט זיך גענומען אַרבעטן קירזשנעריי און גוט פאַרדינט. דער מאַן אירער האָט אַריינגעשטעלט אין שטוב אַ גרויסן אָרון מיט ספרים און אַנגעצייכנט אויף יעדן איינעם די פּרייזן מיט אַ געהיימער שריפט, אַז שרה זאָל עס קענען פאַרקויפן ווען ער וועט נישט זיין אין דער היים. ער האָט איר אויך איבערגעגעבן אַ געוויסע צאָל ביכער, ספּעציעל ראָמאַנען, אַז זי זאָל אויסלייען פאַר אַן אָפּצאָל צו לייענען. אַזוי אַרום איז אין אַ קורצער צייט שרה־נפתלי׳ס געוואָרן די ערשטע „מוכר־ספרים־ניצע״ און „ליי־ביבליאָטעקאַרן״ אין טשאָרטקאָוו.

ווען שרה האָט געבוירן דאָס ערשטע קינד האָט זי צוגענומען אַ דינסט און זי איז ווייטער אַנגעגאַנגען מיט איר אַרבעט און ספרים געשעפט. איר מאַן האָט זיין צייט צעטיילט: עטלעכע וואָכן אין טשאָרטקאָוו און עטלעכע אין בוטשאַטש. זיי פּלעגן זיך שרייבן פּאָסט־קאַרטלעך. זי פּלעגט אים אינפאָרמירן וואָס זי האָט פאַרקויפט, אַז ער זאָל וויסן וואָס איר צושיקן נייע סחורה. אַז זי פּלעגט פון אים נישט באַקומען אַ וואָך קיין ידיעה, פּלעגט זי גלייך אַרויספאָרן מיט דער באַן קיין בוטשאַטש געוואויר ווערן וואָס ער מאַכט. אַז ער איז געווען קראַנק פּלעגט זי אים נעמען אַהיים, צוהיטן און זאָרגן פאַר אים ביז ער איז געזונט געוואָרן. פּרנסה האָבן זיי געהאַט בשפע און אַזוי האָבן זיי געלעבט אַ גליקלעך און רואיק לעבן.

נאָך זעקס יאָר וווינען אין איר געדונגענער און שיינער דירה אין צענטער פון שטאָט איז איר איין טאָג איינגעפאַלן זיך איבערצוציען אין איר אייגענער דירה. דאָס איז געווען אַ האַלב־איינגעפאַלן און אַלטע הייזקע, וואָס ר׳ נפתלי האָט איר געגעבן אין נדן. טראָצדעם וואָס אַלע האָבן איר אָפּגערעדט דערפון ווייל דאָס געסל איז געווען אַ זייטיקס און פול מיט בלאָטע און וואָסער כמעט אַ קיילעכדיק יאָר און זי וועט דעריבער אָנווערן אירע קונים, האָט זיך שרה איינגעשפּאַרט און איז צוגעטראָטן צוזאַמען מיט איי־ניקע אַרבעטער איבערבויען די הייזקע. זי האָט גע־קנאָטן ליים, צורעכט־געמאַכט די גאַנץ־און־האַלב איינגעפאַלענע ווענט, איבערגעבויט די סטעליעס, פאַר־ריכט דעם דאַך און פון דער „חורבה״ איז געוואָרן אַ לייטיש הויז מיט צוויי געראַמע צימערן, וואָס איינער האָט געדינט פאַר עסן און שלאָפן און דער צווייטער ווי אַ ספרים־געשעפט.

עס איז נישט מעגלעך געווען צו באַשרייבן שרהס פרייד, ווען זי האָט געהאַט די זכיה זיך אַריינצוציען אין אירע אייגענעם הויז און נישט וווינען מער אין אַ געדונגענער דירה.

מיט שרהס אַריינציען זיך אין אונטערגעסל האָט דער אָרעמער בלאָטיקער און מרה־שחורהדיקער פּלאַץ ממש אויפגעלעבט. שרה איז דאָרט געוואָרן אַ צענ־טראַלע פיגור. די אָרעמע פרויען, וואָס האָבן שווער פאַרדינט אויף זייער ביסן ברויט, די שניידערין, די „שוואַטשקע״ (וועש־נייערין) און אַנדערע פּלעגן קו־מען צו איר אין הויז, אַרבעטן צוזאַמען, זינגען ביי דער אַרבעט, טרינקען טיי פון אייביק־קאָכעדיקן „סאַ־מאָוואַר״ און טאַקע עפּעס צובייסן אויך. שרה האָט תמיד געהאַט אויפן פּיעקעלעק עטוואָס צו עסן פאַר אירע געסט. דער מאַן האָט ווייטער געאַרבעט און זי האָט אויכעט פאַרדינט און דאָס לעבן איז זיך גע־גאַנגען רואיק און צופרידן.

איינע פון די גרעסטע טובות, וואָס שרה האָט געטאָן פאַר אירע אָרעמע שכנות איז געווען שרייבן בריוו צו זייערע קרובים אין אַמעריקע זיי זאָלן שיקן שטיצע. זי האָט געשריבן די בריוו זייער רירנד און פּלעגט שילדערן די נויט און עלנט פון די מענטשן אָפּעלירנדיק צו זייערע מענטשלעכע געפילן און פליכט ווי קרובים. כמעט תמיד האָבן אירע בריוו געהאַט די נייטיקע ווירקונג און עס פּלעגט אָנקומען געלט פון די קרובים. די עטלעכע דאָלאַר פּלעגן ממש דער־האַלטן ביים לעבן די טשאָרטקאָווער קרובים און דאָס איז געווען בעיקר דער פאַרדינסט פון שרהן.

ווען עס פּלעגט עמעצער פון אירע שכנים קראַנק ווערן, פּלעגט שרה זיין דער אַדרעס פאַר די ליידנדיקע משפּחות. ווען די קרענק איז נישט געווען קיין ערנ־סטע האָט זי תמיד געהאַט ביי זיך אין דער היים פאַר־שידענע רפואות פון די, וואָס מען פּלעגט צוגרייטן „מען זאָל עס נישט באַדאַרפן״. ווען די קרענק איז געווען אַן ערנסטע, פּלעגט זי אַליין לויפן רופן אַ דאָקטער און אָפטמאָל זיצן לאַנגע שעהען און אַפילו ביז שפּעט אין דער נאַכט כדי העלפן דעם חולה.

זי אַליין האָט געהיילט אַ סך מכות, בלאָטערן, אַ פאָר־שטעכונג אָדער עצירות און איז אַזוי אַרום געווען דער „רופא" פון דעם טייל שטאָט, אין די אונטער־געסלעך. ווי נאָר אַ ליידנדער, ווי נאָר אַן אָרעמע קימפּעטאָרין, איז אַלץ געקומען נאָך הילף און שטיצע צו שרהן.

שרה האָט געהאַט ווייניק־וואָס אַרבעט ביים פאַר־קויפן ספרים, ווייל אין טשאָרטקאָוו האָט מען ווייניק געקויפט ביכער. די פולע קאַסטנס מיט ספרים, וועלכע זענען געשטאַנען אין קאַמער האָבן געוואַרט אויף איר מאַן, אַז ווען ער וועט אַהיימקומען אין צייט פון די ימים־טובים זאָל ער זיי אויספּאַקן און אויסלייגן אין רבינס קלויז פאַרן גרויסן עולם חסידים, וואָס פלעגן קומען צום רבין אויף יום־טוב. שרה האָט אָבער גע־האָט אַ סך אַרבעט ביים אויסלייען צו לייענען ראָמאַנען, ווייל לעזערינס און לעזערס האָט טשאָרט־קאָוו געהאַט זייער פיל. עס האָבן געלייענט ראָמאַנען אָרעם און רייך. אויך די בעלי־ביתישע מיידלעך, וואָס האָבן אין אַלגעמיין געלייענט נאָר פּוילישע און דייטשע ראָמאַנען, פלעגן אָפט קנעטן די בלאָטעס פון אונטערגעסל, ווייל עס איז זיי אויסגעגאַנגען דאָס חיות נאָך אַ ראָמאַן געשריבן אין יידיש. ווען זיי פלעגן אַריינקומען אין שרה נפתליס הויז האָבן די רייכע מיידלעך זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן פון דער ריינקייט, ציכטיקייט און שיינקייט וואָס האָט אַרויס־געשיינט פון יעדן ווינקל אין איר הויז. שרה פלעגט שטענדיק אַרבעטן דאָנערשטיק ביינאַכט און פרייטיק אַ גאַנצן טאָג צו מאַכן איר שטוב שיין לכבוד שבת.

שרה פלעגט זיך באַציען צו אירע לעזערינס, אָרעם און רייך, ווי צו חברטעס. זיי האָבן שרהן ליב געהאַט און פיל פון זיי פלעגן איר דערציילן וועגן זייערע פּריוואַטע ענינים און זיך פאַרטרויען פאַר איר מיט זייערע אינטימע סודות. אַזוי אַרום האָט שרה געשאַפן אַ באַזונדערע אַטמאָספער אַרום איר ספרים־געשעפט, וואָס איז געוואָרן נישט נאָר אַ קולטור־ווינקל נאָר אויך אַ געזעלשאַפטלעכער טרעף־פונקט פאַר דער בעסערער יוגנט פון טשאָרטקאָוו.

דאָס רוב פלעגט מען לייענען סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען, וואָס האָבן געהאַלטן געשפּאַנט די לעזער. דעם גרעסטן דערפאָלג פלעגן האָבן שאָמערס ראָמאַ־נען, אָבער מען האָט אויך געלייענט די ראָמאַנען פון בלושטיין, הערמאַלין, טאַנענבוים און אַנדערע, טראָץ דעם וואָס זיי האָבן נישט געהאַט דעם זעלבן דערפאָלג ווי שאָמערס ראָמאַנען. מען האָט געלייענט ווייניקער די ראָמאַנען, וואָס האָבן געהאַט אַ געוויסן ליטעראַ־רישן ווערט ווי די פון ספּעקטאָר, דינעזאָן, דיק און אַנדערע און נאָך ווייניקער האָט מען געלייענט די ווערק פון שלום־עליכם, פּרץ און מענדעלע. דאָס רוב לייענער און לייענערינס זענען געווען אָרעמע בעלי־מלאכות, געזעלן און אַרבעטער־מיידלעך און דערפון האָט זיך גענומען דער דערפאָלג פון שפּאַנענדן ראָמאַן און נישט פון בעסערן ליטעראַרישן בוך.

מיט דער צייט זענען אונטערגעוואַקסן די קינדער און דער עלטערער זון פלעגט זיך שוין פאַרנעמען מיט פאַרקויפן די ספרים אין רבינס קלויז פאַר די אָנגעפאָרענע חסידים. דאָס אויסלייען די ראָמאַנען איז געוואָרן יעדעס יאָר שוואַכער. עס זענען אַנטשטאַ־נען נייע ביבליאָטעקן אין שטאָט, געזעלשאַפטלעכע, מיט בעסערע ליטעראַרישע ביכער און זיי האָבן אָפּ־געריסן די חברים לייענער פון די סענסאַציאָנעלע שונד־ראָמאַנען. אַממייסטן האָט אָבער געבראַכט שאָדן שרה נפתליס ליי־ביבליאָטעק, די ניי־אַנטשטאַנענע ביבליאָטעק פון די ברידער שטערנבערג, וואָס איז געווען איינגעאָרדנט אויף אַ פּאַסיקן אופן מיט אַ ריזיק גרויסן אויסוואַל פון טויזנטער פאַרשידענע ביכער אין אַ סך שפּראַכן, ווי יידיש, עברית, דייטש, פּויליש און נאָך שפּראַכן. יעדער לייענער האָט דאָרט באַקומען, וואָס ער האָט געוואָלט און געגלוסט — פון די ביליקסטע שונד־ראָמאַנען ביז די שענסטע און בעסטע ווערק פון דער אַלטער און מאָדערנער ליטע־ראַטור.

שרה נפתליס האָבן זיך אויסגעלאָזן ביידע פּרנסות: קירזשנעריי און דאָס אויסלייען ראָמאַנען. מיט פאַרלייגטע הענט האָט זי נישט געקענט זיצן האָבנדיק פון דער נאַטור אַ דינאַמישן כאַראַקטער, האָט זי באַשלאָסן זוכן אַן אַנדערע פּרנסה. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און מען האָט געזען שרהן שטיין אין די „מאַרק־טעג", לעבן אַ שטעלע אין מיטן מאַרק מיט אַ מעטער אין האַנט, אַרומגערינגלט מיט קונה־טעס, מעסטן און פאַרקויפן רעשטלעך שניט־סחורה.

שרה האָט זיך נאָך אָפּגעגעבן מיט מסחר און איר דירה און דער בוידעם זענען פול געוואָרן מיט סחורות. שרה האָט באַשלאָסן מאַכן גערוימער איר וווינונג. דאָס האַרץ אירס איז נאָך אַלץ געווען ביי די ספרים, האָט זי דאָס ערשטע געזוכט אַ פּלאַץ ווו זיי אַהינטאָן כדי זי זאָל זיך קענען אָפּגעבן מיט מסחר.

עס האָט זיך איר דעמאָלט געמאַכט צו דינגען אין מיטן מאַרק אַ קליין געוועלבל, האָט זי לאַנג נישט געטראַכט און עס גערדינגען, אַריינגעשטעלט די קאַסטנס מיט ספרים, געמאַכט פּאָליצעס און אויסגעשטעלט אויף זיי די ראַמאַנען. אַזוי אַרום האָט שרה דערגרייכט צוויי זאַכן מיט אַ מאָל: עס איז איר געוואָרן גרוימער אין דער היים און זי האָט באַקומען אַ געוועלבל פאַר אירע ספרים.

אַזוי ווי שרה איז געווען די שטאַרקסטע פּער־זענלעכקייט אין איר פאַמיליע, איז אַלץ געגאַנגען אויף איר אַדרעס און אויף איר נאָמען. די קינדער האָט מען גערופן „ישראל שרה נפתליס״; רחל, „שרה־נפתליס״; זעלטן, אַז עמעצער אין טשאַרטקאָוו האָט געוווסט ווי אַזוי עס הייסט איר מאַן, ווייל זיין נאָמען איז געווען „שרה־נפתליס־מאַן״; דאָס אינטערעסאַנטס־טע פון אַלץ איז געווען, אַז אַפילו איר פּאָטער פלעגט מען נישט רופן נפתלי קירזשנער נאָר „שרה־נפתליס־טאַטע״. ביי שרהן איז איינגעשטאַנען אַ ייד, וואָס האָט געהאַנדלט מיט פעדערן און אין וועמענס געשעפטן זי האָט געהאַט אַ חלק. דער ייד האָט געקענט גאַנץ תהילים אויף אויסווייניק. פלעגט ער זיך אָפּטמאָל ווויצלען, אַז אַפילו דער תהילים רופט זיך אויך „שרי־נפתליס״. (תהילים ס״ח, כ״ח). אַזוי איז אויך געשען מיט איר געוועלבל. עס איז נישט אַוועק קיין סך צייט און אין שטאָט איז פּאָפּולער געוואָרן דער נאָמען: „שרה נפתליס ספרים־געוועלבל״.

שרה האָט זיך ווייטער פאַרנומען מיט אירע גע־שעפטן און אין געוועלבל איז געשטאַנען איר עלטע־רער זון. די ערשטע צייט האָט ער קיין סך אַרבעט נישט געהאַט, אָבער עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דאָס געוועלבל האָט אָנגעהויבן ווערן אַ צענטער פאַר דער יוגנט, ספּעציעל פאַר דער ציוניסטישער יוגנט און תמיד איז דאָרט געווען פול מיט יונגעלייט, אַ טומל און אַ פריילעכע שטימונג. די יונגע חברה זענען מערסטנס געווען זין פון פאַרמעגלעכע בעלי־בתים און האָבן נישט געהאַט קיין דאגת־פּרנסה, זיי זענען געווען פון דער אינטעליגענטער שיכט יוגנט־לעכע און אַזוי אַרום איז שרה־נפתליס ספרים־גע־וועלבל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גייסטיקן צענטער פון דער יוגנטלעכער „עליטע״ אין טשאַרטקאָוו. שרה־נפתליס זון איז געווען אַבאָנירט אויף דער „הצפירה״ און „השלוח״ און אַלע יונגעלייט פלעגן שלינגען דעם „משבת־לשבת״ פון נחום סאָקאָלאָוו, זיך פאַרטיפן

אין די מאמרים פון אחד־העם, און לייענען מיט הת־להבות און גרויס באַגייסטערונג די שירים פון ביאליק, טשערניכאָווסקי, שניאור און אַנדערע. די חברה איג־טעליגענטע בטלנים האָבן כמעט אַלע געקענט די דייטשע שפּראַך, וואָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט דער אַלגעמיינער וועלט־ליטע־ראַטור. פון דער גרופּע „בטלנים״ האָבן זיך שפּעטער אויסגעשיילט אינטערעסאַנטע טיפּן און קולטור־געזעל־שאַפטלעכע פיגורן, וועלכע האָבן געשפּילט אַ וויכ־טיקע ראָל אין לעבן פון יידישן טשאַרטקאָוו.

דער „ראש החברה״ איז געווען מאיר העלערבאַך, אָדער ווי אהרן שעכטער פלעגט אים איראָניש רופן „דער אדמו״ר״. ער איז געווען אַן עלטערער, קרענק־לעכער בחור, וואָס האָט צוליב זיין קראַנקהייט געמוזט אונטערברעכן זיין לערנען פאַר אַ ראַבינער. ער איז געווען אַ בן־יחיד ביי אַ פאַרמעגלעכן בעל־מלאכה און דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו זיין אַ „בטלן״.

ער איז געווען איינער פון די אינטעליגענטסטע און געבילדעטסטע יונגעלייט אין טשאַרטקאָוו, אַ מלא וגדוש אין דער אַלטער און נייער העברעאישער און יידישער ליטעראַטור, ווי אויך אַ קענער פון דער דייטשער און אַלגעמיינער וועלט־ליטעראַטור. ער איז געווען אַ ציוניסט בלב ונפש, אַ גייסטרייכער רעדנער, אַ פאַרשפּרייטער פון ציוניסטישע ליטעראַטור, אַ מענטש וואָס האָט אָפּגעגעבן פיל צייט דעם העברע־אישן חינוך, געהאָלפן שאַפן די „חדרים מתוקנים״ און איז געווען אינגאַנצן פאַרטאָן אין דער נאַציאָנאַלער אַרבעט.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געפליכטעט קיין ווין, דאָרט חתונה געהאַט, קראַנק געוואָרן און אַ יאָר נאָך דער חתונה גע־שטאָרבן.

ד״ר אפרים זוננשיין, ד״ר אהרן קאָהן־שעכטער, יאסי ברעכער, בן־ציון לאַכער, בן־ציון ראָזנצווייג (די לעצטע דריי זענען געווען די ערשטע עולים קיין ישראל און ד״ר קאָהן־שעכטער איז געווען דער פּער־טער עולה פון דער טשאַרטקאָווער יוגנט), ד״ר יצחק שפּירא, הערש אָרענשטיין, יאסי געטער און נאָך איי־ניקע זענען געווען די הויפּט פיגורן פון דער אינטע־ליגענטער „חברה בטלנים״ אין טשאַרטקאָוו, וואָס זייער זאַמלפּונקט און אינטעלעקטועלער ווי אויך גע־

זעלשאַפטלעכער פאַרווײַלונגס־פּלאַץ איז געווען „שרה נפתלי׳ס ספרים־געוועלבל״.

אין יאָר 1913 איז דער שריפטשטעלער א. ליטווין געשיקט געוואָרן פון אַמעריקאַנער „פאָרווערטס״ קיין אייראָפּע צו באַשרייבן דאָס יידישע לעבן. ער האָט באַזוכט אַ סך שטעט און שטעטלעך און ער איז געקומען אויך קיין טשאַרטקאָוו. ווי אַ געניטער שרייבער און זשורנאַליסט האָט ער גלייך זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון וואָס שפע פון מאַטעריאַל עס איז פאַראַן ביי דער גרופּע טשאַרטקאָווער „בטלנים״, וואָס קען דינען פאַר זיין אויפגאַבע און ער האָט זיך טאַקע צו זיי געוואָנדן זיי זאָלן אים בייהילפיק זיין זיך צו באַקענען צום טשאַרטקאָווער יידישן לעבן. זיי האָבן גערן צוגעשטימט דערצו, ווייל זיי האָבן אַליין געהאַט אינטערעס אַז טשאַרטקאָוו זאָל באַשריבן און פאַראייביקט ווערן. א. ליטווין איז געווען זייער באַגייסטערט, ממש אויסער זיך, פון אַלץ וואָס ער האָט געזען און געלערנט וועגן יידישן לעבן אין טשאַרטקאָוו. אין זיין זעקס־בענדיקן ווערק „אידישע נשמות״ שרייבט ער די פאָלגנדע שורות וועגן טשאַרטקאָוו:

„אַך טשאַרטקאָוו, טשאַרטקאָוו! שוין אַ מאָנאַט צייט אַז איך בין פון דאָרטן און געפין זיך נאָך אַלץ אונטער איר באַצויבערנדער ווירקונג. אַזאַ שטעטל איז נישטאָ נישט אין גאַליציען, נישט אין רוסלאַנד. שוין מיט אַ סך יאָרן איידער איך בין געקומען אַהער, איז דער נאָמען טשאַרטקאָוו פאַר מיר געווען אַרומגערינגלט מיט אַ נעפּל פון לעגענדעס. נאָר קומענדיק אַהער האָב איך געפונען די ווירקלעכקייט וווּנדערלעכער ווי יעדע לעגענדע. — — — צוויי וואָכן האָב איך פאַרבראַכט אין טשאַרטקאָוו, נאָר אַז איך וואָלט פאַרבראַכט דאָ נאָך צען מאָל אַזוי פיל, וואָלט איך נישט געקענט אויסשעפּן אַלע מערקווירדיקייטן וואָס אָט דאָס שטעטל פאַרמאָגט. קיין איין יידיש שטעטל איז נישט אַזוי רייך אין אָריגינעלע טיפּן ווי טשאַרטקאָוו. און ביי מיר איז נאָך איצט אַ רעטעניש: פון וואַנען קומט אַהער אין אָט דעם פאַרוואָרפענעם ווינקל פון גאַליציען, כמעט ביים סאַמע גרענעץ פון רוסישן פּאָדאָליע, אַזאַ מענגע איבערלעבונגען, אַזאַ רייכקייט און פילפאַרביקייט פון יידישן טיפּן, אַזאַ טיפע אָריגינעלקייט פון פערזענלעכקייטן?״...

אָט די גרויסע באַגייסטערונג פון ליטווינען איבער טשאַרטקאָוו האָט מען צו פאַרדאַנקען צוויי פון דער גרופּע „בטלנים״ פון „שרה נפתלי׳ס ספרים־געוועלבל״: מאיר העלערבאַך און יאָסי געטער. זיי האָבן אים פאַרשאַפט כמעט דאָס גאַנצע מאַטעריאַל וועגן טשאַרטקאָוו. זיי האָבן אים למעשה נישט איבערגעגעבן די זאַכן אַזוי גלאַט, נאָר אַריינגעלייגט אין דעם זייער גאַנצע אינטעליגענץ, וויסן און ליבע צו זייער שטאָט, און אַזוי אַרום אים פאַרלייכטערט זיין אַרבעט און טאַקע אויך אַרויסגעבראַכט אירע שענערע שטריכן. סיי מאיר העלערבאַך ווי אויך יאָסי געטער זענען ביידע געווען מייסטער אין שילדערן אַ טיפּ אָדער אַ געשעעניש נישט ווייניקער ווי א. ליטווין מיט זיין פעדער. זיי האָבן גערעדט, געשילדערט און דערציילט און ער איז געזעסן מיט דער פעדער אין האַנט און כמעט וואָרט־ווערטלעך נאָכגעשריבן וואָס זיי האָבן גערעדט. עס איז גענוג צו פאַרגלייכן די געשילדערטע טיפּן אין די „אידישע נשמות״ פון אַנדערע שטעטלעך, כדי זיך איבערצייגן, אַז די טשאַרטקאָווער טיפּן זענען קינסטלערישער און טאַקע געשילדערט אין אַ מוסטערהאַפטן הומאָריסטישן טאָן.

מאיר העלערבאַך, וואָס איז געווען אַ „שפּירא׳ניק״, האָט אים צוגעשטעלט דעם גאַנצן מאַטעריאַל וועגן דעם משכילישן רב ר׳ ישעיה־מאיר שפּירא, ווי אויך אומצייליקע פּרטים וועגן זיינע תלמידים און אָנהענגער. מאיר העלערבאַך האָט זיי אַלע אידעאַליזירט ביים שילדערן זייער לעבן און קאַמף מיטן רבי׳שן הויף. דער זעלבער האָט א. ליטווינען אויך באַזאָרגט די צוויי „שטאָט־פּנקס׳ן״, אַ „יקר־המציאות״, וואָס קיינער האָט נישט געהאַט די זכיה זיי אָנצוקוקן. ער האָט אויך פאַר אים דערליידיקט, אַז ער זאָל אויפגענומען ווערן ביים טשאַרטקאָווער רבי׳ן ר׳ ישראל׳ניו, דורך זיין כלה וואָס איז געווען אַ חברה פון חוה׳לען, דער יינגסטער טאָכטער פון רבי׳ן. ער איז נישט אויפגענומען געוואָרן ווי אַ חסיד מיט אַ „פּדיון״ וואָס קומט „פּראַווען״ צום רבי׳ן, נאָר ווי אַ שרייבער וואָס קומט נעמען ביים רבי׳ן אַן „אינטערוויו״.

הערש (צבי) אָרענשטיין האָט אויך זייער פיל צוגעהאָלפן ליטווינען דערמיט, וואָס ער איז מיט אים מיטגעגאַנגען אין די הינטערגעסלעך פון טשאַרטקאָוו צווישן די אָרעמע אַרבעטער־מיידלעך און אויפגעשריבן די „נאָטן״ צו די פאָלקס־לידלעך וואָס זיי האָבן פאַר זיי געזונגען און באַקומען באַצאָלט פאַר יעדן לידל צען עסטרייכישע העלער.

אָבער מער פון אַלע האָט אים צוגעהאָלפן דער „בטלן״ יאָסי געטער, מיט וועלכן ער האָט פאַרבראַכט

די גרעסטע צייט פון די צוויי וואָכן וואָס א. ליטווין איז געווען אין טשאַרטקאָוו. יאָסי געטער האָט געגעבן אַ ליטווין אַלע מעגלעכקייטן, און די פון זיינע קליענטן, און וועלכע ליטווין האָט פאַרצייכנט. די אַלע געשילדערטע פאָלקס־טיפּן ווי: „בערעלע אַנטימיליטאַריסט"; „יענדזשע בעל־עגלה"; „די שיינע טענצערין"; „מאַנדזשע מיטן קנאַק"; „געצל וואַסער־טרעגער"; „יאַפּאַנטשיק"; „מיט נחת"; „סוויטקע"; „פּאַנפּאַטש"; „דער תענוג"; „די פלאַגערס" — און נאָך אַ סך אַנדערע טיפּן וואָס זענען געשילדערט אין ליטווינס זעקס־בענדיק ווערק „אידישע נשמות", זענען אַ דירעקטער פּראָדוקט פון דעם וואָס יאָסי געטער האָט פאַר אים געשילדערט און ער האָט זיי אויפגעשריבן פון זיין מויל.

ליטווין האָט זיך אויך באַנוצט מיט יאָסי געטער ביים שילדערן די טיפּן פון בוטשאַטש, אָבער עס איז נישט אַרויסגעקומען אַזוי זאַפטיק ווי די שילדערונגען פון טשאַרטקאָוו. ליטווין האָט אין זיין בוך באַמערקט „אַז נאָך טשאַרטקאָוו איז בוטשאַטש די אינטערעסאַנטסטע שטאָט". איך האַלט, אַז די באַמערקונג שטימט נישט מיט דער ווירקלעכקייט, ווייל בוטשאַטש איז געווען אַ סך אינטערעסאַנטערע יידישע קהילה ווי טשאַרטקאָוו, און זי האָט פאַרמאָגט אַ רייכערע און פאַרביקערע טיפּן־גאַלעריע. וואָס עס האָט געפעלט בוטשאַטש איז געווען אַזעלכע „בטלנים" זיצער פון „שרה נפתלי'ס ספרים־געוועלבל", זיי זאָלן וועלן און קענען זיך אָפּגעבן אַזוי פיל מיט א. ליטווין. עס איז גענוג אָנצווייזן אויף די שאַפונגען פון שמואל טשאַטשקעס, דעם היינט באַרימטן העברעאישן שרייבער שמואל עגנון, וועלכער שילדערט אין זיינע ווערק אַ סך אויסעראָרדנטלעכע און אינטערעסאַנטע טיפּן פון בוטשאַטש.

צו דער גרופּע „בטלנים" דאַרפן אויך צוגערעכנט ווערן די צוויי אַקאַדעמיקער פעדער און שאמער; אברהם וואַסער, אַ זון פון שיע דעם הויף־חזן; דער זייגערמאַכער אַבראַמאָוויטש און אַנדערע. עס זענען אויך געווען צווישן די אַריינקומער אין „שרה נפתלי'ס ספרים־געוועלבל" יהושע פרעמינגער, פייוול אַלטהיים, מאטיע שאָר און אַנדערע.

אין 1912, צוויי יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז שרה נפתלי'ס מאַן געשטאָרבן אין עלטער פון 58 יאָר. נאָך זיין טויט האָט זיך פּאַמעלעך געביטן די לאַגע אין שרה'ס ווירטשאַפט. אַלע אירע פּרנסות האָבן נישט געקלעקט צו פירן די רייכע באַלעבאַטישע הויז, ווי זי איז געווינט געווען ווען איר מאַן האָט נאָך געלעבט. די צייטן זענען געוואָרן שווערע. איין זון האָט אין 1926 אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע און איר איינציקע טאָכטער, אַ שוואַכע און קרענקלעכע, וואָס שרה האָט די גאַנצע יאָרן צוגעהיט, האָט געמוזט גיין אַרבעטן.

אין 1930 איז שרה־נפתלי'ס פּלוצים געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק אין עלטער פון 73 יאָר, 18 יאָר נאָך איר מאַנס טויט.

מיט איר איז אַוועק אין דער אייביקייט איינע פון די אינטערעסאַנטסטע פרויען־טיפּן אין יידישן טשאַרטקאָוו.

ישראל הויזער

דער שותק

דער „שותק" איז געקומען קיין טשאָרטקאָוו ווערן אַ „יושב" ביים רבין אין הויף ארום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט. דער טשאָרטקאָווער רבי איז אין יענער צייט געווען פאַרעכנט פאַר איינעם פון די גרעסטע חסידישע רביים. די סיבה דערפון איז געווען, וואָס אין טשאָרטקאָוו איז געזעסן דער איינציקער זון פונעם „רוזשינער", וואָס אַ חוץ „יחוס אבות", האָט ער אַליין אימפּאָנירט זיינע חסידים מיט אייגענער גדולה.

אין דער פּילפאַרביקער „טיפּן גאַלעריע" פון פאַרשידענע חסידים, וואָס האָבן פאַרפולט דעם רבינס הויף, איז דער „שותק־טיפּ" געבליבן אַ לענגערע צייט אין הינטערגרונט. דער „שותק" האָט מסתמא אויסגעקליבן דעם טשאָרטקאָווער הויף, כדי צו פאַרברענגען זיינע „תשובה"־יאָרן אין התקרבות צום גרויסן צדיק; ער האָט אויך פאַרשטאַנען, אַז אין דעם רעש און טומל פון גרויסן חסידישן הויף וועט זיין פאַר אים ווי אַ „שותק" דער בעסטער פּלאַץ.

— ווער איז געווען דער שותק?

— וואָס איז מיט אים פאַרלאָפן און געבראַכט דערצו אַז ער זאָל פירן אַ לעבן פון אַ נזיר?

פאַרוואָס האָט ער אויף זיך גענומען „תשובה" טאָן דערמיט, וואָס ער וועט זיך פאַרוואַנדלען אין אַן אייביקן שווייגער?

קיינער האָט נישט געוווּסט צו דערציילן די בלוטיקע „שותק טראַגעדיע", ווי זי איז פּאַקטיש פאָרגעקומען. מען האָט גענומען דעם קרן פון אמת, וואָס געפינט זיך אין יעדער לעגענדע און אַרום אים געשפּונען, אין פאַרשידענע פאָרמען, די שותק לעגענדע.

דער „שותק" האָט געהאַנדלט מיט אַלט אייזן, מעש, קופּער און אַלטע מעטאַלן. איינמאָל ביים סאָרטירן די סחורה, האָט ער צוגעפּיילט אַן אַלטע פּאַראָסטעטע קויל צו דערקענען דעם סאָרט מעטאַל, די קויל איז געווען אָנגעפּילט מיט פּולווער. און אין רעזולטאַט פון שלייפן האָט זי אויפגעריסן און געטויט זיין מעוברתע פרוי און צוויי טעכטער. דער „שותק" אַליין איז געבליבן לעבן. נאָך דער קבורה איז דער „שותק" פאַרשוווּנדן.

אנדערע צוויי ווערסיעס, וואָס זענען געווען פאַרשפּרייט צווישן עולם זענען די פאָלגנדע:

דער „שותק" האָט געהאַנדלט מיט פּולווער — אַ פאַרבאָטן אַרטיקל — און ער האָט אים געהאַלטן באַהאַלטן און באַגראָבן אין קעלער. אפילו זיין פרוי און קינדער האָבן נישט געוווּסט ווו עס געפינט זיך. איינמאָל האָבן פרוי און טכטער עפּעס אַרומגעזוכט מיט אַ ליכט אין קעלער, דאָרט ווו דער פּולווער איז געווען פאַרשטעקט, און דעמאָלט איז געשען די טראַגעדיע. דער פּולווער האָט אויפגעריסן, די פרוי און די טעכטער זענען אומגעקומען.

די אַנדערע ווערסיע דערציילט:

דער „שותק" איז געווען אַ רייכער קרעמער, און צווישן די פאַרשידענע סחורות האָט ער אויך געהאַלטן פּולווער. איינמאָל בעת אַ קריגעריי מיט זיין ווייב האָט ער זי געשאָלטן, אַז זי זאָל פאַרברענט ווערן. באַלד דערנאָך איז איר אויסגעקומען אַראָפּגיין אין קעלער נאָך סחורה, דאָרט איז איר ארויסגעפאַלן דאָס ברענענדיקע ליכט פון האַנט און ס'איז פאָרגעקומען אַן אויפרייס, פון וועלכן זי און אירע צוויי טעכטער זענען אומגעקומען.

זייענדיק איבערצייגט, אַז די סיבה פון אומגליק איז געווען זיין קללה מיט וועלכע ער האָט געשאָלטן זיין פרוי, איז דער „שותק" אַוועק קיין טשאָרטקאָוו, אַז דער רבי זאָל אים העלפן תשובה טאָן. ווען דער רבי האָט אים אויסגעהערט, האָט ער אַ געשריי געטאָן:

— אַז מען האָט אַזאַ צונג, דאַרף מען שווייגן!

פון דעמאָלט אָן האָט ער אויף זיך גענומען די „תשובה" און איז געוואָרן אַ „שותק".

די לעגענדע גיט נישט איבער דעם מהות און כאַראַקטער פון „שותק", וואָס איז ווייט נישט געווען קיין דורכשניטלעכער ייד, נאָר אַליין אַ גרויסער למדן, און ווי באַקאַנט, איז ער געווען אַ שטיק „שותק" נאָך פאַר דעם טראַגישן פאַל. אַזאַ מענטש שעלט נישט און אַ רבי שרייט נישט אויף אַ בעל־תשובה, אָבער גראַד די ווערסיע איז געווען אַמערסטן פאַרשפּרייט צווישן עולם.

הינטער אַ טיר פון איינע פון די איינגעמויערטע ספרים־שאַפעס פון רבינס קלויז — וואָס איז איינ־

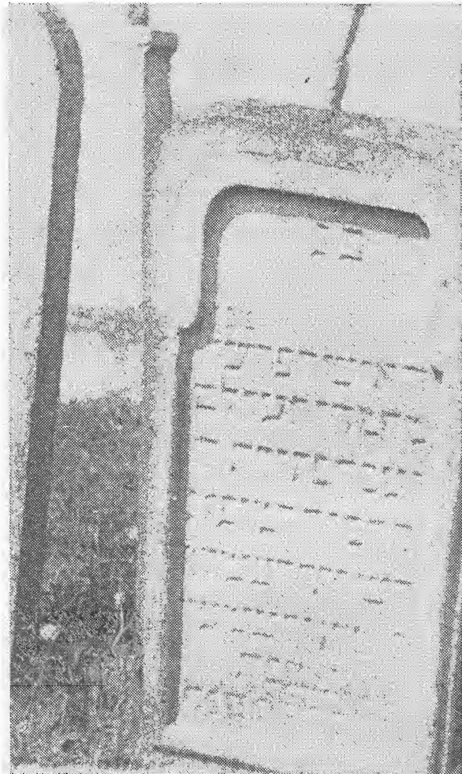
גאַנצן פאַרשטעלט, — איז דער „שותק" געשטאַנען פון באַגינען ביז שפּעט נאָכמיטאָג איינגעהילט אין טלית און תפילין, מתפּלל געווען און אויסגעזאָגט גאַנץ תהילים. דערנאָך האָט ער זיך אַרויסגעשאַרט פון „התבודדות שטיבל" און אַוועקגעזעצט ביי אַ טיש, לערנען זיינע טעגלעכע „שיעורים": משנה, גמרא, זוהר און אַנדערע מוסר ספרים. אַזוי האָט ער פאַר־בראַכט דעם טאָג ביז מנחה און גלייך דערנאָך ווידער פאַרשוווּנדן געוואָרן הינטער דער טיר. נאָך „מעריב" אַז ס'איז אויסגעלאָשן געוואָרן די שטאַרקע קלויז־באַלייכטונג און ס'איז נאָר געבליבן דער לאָמפּ איינ־מיטן קלויז, פלעגט דער „שותק" זיך אַרויסרוקן פון זיין באַהעלטעניש און מיט לאַנגזאַמע טריט זיך צורוקן און אויסמישן צווישן עולם קוקערס, וואָס האָבן באַלאַגערט די בענק מיט די אויסגעלייגטע ספרים, וואָס דער מוכר־ספרים האָט דאָרטן אויסגע־שטעלט. דער „שותק" פלעגט אויסנוצן די פּריווילעגיע, וואָס דער מוכר־ספרים פלעגט אים לאָזן אַריינקוקן אין זיי וויפל זיין האַרץ גלוסט נאָר און ער פלעגט טאַקע אָפּשטיין ביי די בענק ספרים ביז אין די שפּעטע שעהן פון דער נאַכט.

ווען אַלע זענען שוין פון לאַנג אַוועק פון די ספרים און אַרויס אין דרויסן — ווער עס האָט זיך געהיילט צום צוג אַהיים צו פאָרן און ווער עס איז סתם אַוועק אַ היים — איז דער „שותק" נאָך אַלץ געבליבן שטיין און ווייטער מיט התמדה אַריינגעקוקט אין די ספרים. אין די אויגן פון די קלויז־בחורים איז אָפּט דער בלייך־פאַרקלערטער „שותק" אויסגעוואַקסן צו אַ געהיימניספולע פּערזענלעכקייט. קיינער האָט קיינ־מאָל אים נישט געטשעפּעט, אָדער דערגאַנגען די יאָרן מיט וואַרפן אויף אים אַנטוכער, ווי מען פלעגט עס טאָן מיט אַנדערע „יושבים"; פאַר אים האָבן אַלע אין קלויז געהאַט דרך ארץ.

אין די שפּעטע נאַכט־שעהן, נאָך חצות, פלעגט זיך דורך די אָפענע פענצטער טראָגן דער שטילער, טרויעריקער, האַרץ־נאָגנדיקער גמרא ניגון פון „שותק"...

שטיל און רואיק זענען פאַרביי אַנדערהאַלבן צענדליק יאָרן, אָן קיין וויכטיקער ענדערונג אין „שותקס" לעבן, ביז ס'איז אויסגעבראָכן, אין יאָר 1914 די וועלט־מלחמה. דעמאָלט איז אויך חרוב גע־וואָרן דעם טשאָרטקאָווערס רבינס הויף און ס'איז אויך צעשטערט געוואָרן דעם „שותקס" רואיקע נעסט...

די שטאָט טשאָרטקאָוו, וועלכע געפינט זיך אָן ערך דרייסיק קילאָמעטער פון דער רוסישער גרע־נעץ — איז געווען איינע פון די גליקלעכע שטעט, וואָס איז נישט חרוב געוואָרן און איז ממש געבליבן גאַנץ. עס איז אָבער חרוב געוואָרן דעם רבינס הויף, וועלכער איז איבערגעלאָזט געוואָרן אויף הפקר. דער רבי מיט זיין פאַמיליע זענען אַנטלאָפן קיין ווין. דעם רבינס קלויז איז געבליבן גאַנץ. דער „שותק" האָט אָבער נישט געקענט מער דאָרט פאַרבלייבן.

המצבה על קברו של ה„שותק"
די מצבה אויפן קבר פון „שותק"

דער שונא האָט גלייך געגעבן צו פילן דער באַפעל־קערונג, וואָס עס הייסט מלחמה...

ס'הט זיך אָנגעהויבן דאָס „כאַפּן" צו אַרבעט, לשם אויספּרעסן כאַבאַר און צו קענען שלאָגן יידן...

דער „שותק" האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן. דאָס ווינקל אונטער דער טיר האָט אויפגעהערט צו זיין פאַר אים די רואיקע שטילע נעסט. מיטן אַנטלויפן פון דער רבישער פאַמיליע, זענען געבליבן ליידיק די צוויי פליגל וווינונגען פון ביידע זייטן קלויז. דער „שותק" האָט אויסגענוצט די שעת־הכושר און זיך אריינגעכאַפּט אין איינעם פון זיי. אנשטאָט דער ענגער וווינונג הינטער דער טיר, ווו ער איז געשטאַנען אָן איינגעפּרעסטער, האָט ער פּלוצלונג

באַקומען צוויי פּראַכטפולע זאַלן מיט אַלע באַקוועמ־לעכקייטן.

ער האָט זיך דאָרט אַריבערגעטראָגן מיט אַלע זיינע זאַכן, מיטגענומען אַ גרויסע צאָל ספרים פון קלויז און דערנאָך האָט ער זיך פאַרבאַריקאַדירט, פאַרקלאַפּט און פאַרשפּאַרט פון אַלע זייטן, ווי אין אַן אמתע פעסטונג. דער שונא זאָל צו אים נישט קענען צוקומען.

די השגחה האָט נישט פאַרלאָזט דעם „שותק" און אים צוגעשיקט אַ גוטן מלאך, וועלכער האָט אויף אים אכטונג געגעבן און באַדינט אין די שווערע מלחמה צייטן, און אויך נאָך דער מלחמה. דאָס איז געווען חיים בידנע.

ביז דער חתונה איז חיים בידנע געווען אַ משרת ביי איינעם פון די רבישע הויף־קינדערלעך און זיך אָפּגעשפּאָרט אַ ביסל געלט. חתונה געהאַט האָט ער פאַר אַן אָרעם מיידל, אָבער מיט אַ סך מעלות: שיין, קלוג און געבילדעט. ער האָט נישט נאָכגעטאָן זיינע פאַך־קאָלעגן, די אַנדערע משרתימלעך, וועלכע האָבן גענומען פעטלייביקע דאָרפסמיידלעך מיט דער האָפע־נונג צו ווערן מיט דער צייט אַ קרעטשמער אין דאָרף, אָדער אַ מיידל מיט אַ מום, אַבי ווערן אַ שותף צום שווערס געשעפט.

חיים האָט חתונה געהאַט אָרעם, זיך איינגע־שפּאַנט אין פרנסה־וואָגן און אים געשלעפּט, אַ צופרי־דענער מיט אַלע זיינע כוחות.

אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכן איז שוין ביי חיימען געווען אַ פּאָר יאָר נאָך דער חתונה. ער איז שוין געווען אַ טאַטע פון אַ פּאָר קליינע קינדערלעך. גראָד דעמלט איז זיין שווער געבליבן אַן אלמן און חיים האָט אים מיט אַ שוואָגער אַריינגענומען צו זיך. אין דער דירה איז אָבער געווען שטאַרק ענג, האָט חיים, ווי דער „שותק", אויסגענוצט דעם מאָמענט און זיך איבערגעצויגן אין דער צווייטער פליגל־וווינונג פון דער קלויז. אַזוי־ערנאָך איז חיים געוואָרן דעם „שותקס" נאָענטסטער שכן...

חיים האָט געוווּסט, אַז אָן זיין הילף וועט דער „שותק" אויסגיין פון הונגער. חיימס הילף איז באַ־שטאַנען נישט נאָר אין באַזאָרגן אים מיט עסן, נאָר אויך אין באַדינען אים ווי אַ געטרייער משרת און אויך אים פאַלגן. דער „שותק" האָט ווייטער געקענט זיך אָפּגעבן מיט לערנען יומם ולילה...

די מלחמה האָט חרוב געמאַכט די אַלטע פרנסות אָבער אויך געשאַפן נייע.

אַזוי ווי די גרענעץ האָט מער נישט עקזיסטירט, פלעגט חיים דינגען פערד און וואָגן און זיך אַרויס־לאָזן אין וועג אַריין מיט דער אָפּגעריבענער קאַפּאָטע און אויסגעקרומטע שטיוול אין וועלכע ער פלעגט באַהאַלטן דאָס געלט. פאַרן אַרויספאָרן פלעגט ער אַריינגיין זיך געזעגענען מיטן „שותק", אַ שווייגנ־דיקער פלעגט אים דער „שותק" דערלאַנגען די האַנט און אים צושאָקלען מיטן קאָפּ, אַ ברכה, וואָס ס'האָט געהייסן: פאָר און באַגליק און קום אַהיים אָן אַ מכשול.

פאַרנאַכט פלעגט חיים אַרויספאָרן אויף די נסיעות און זיך אומקערן פאַרטאָג.

אַזוי איז חיימען געלונגען צו האַנדלען די גאַנצע צייט פון דער מלחמה אָן אַ מכשול, און ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס איז געווען אין „שותקס" זכות.

*

די מלחמה און די מגפות, האָבן גורם געווען, אַז עס האָט זיך געשאַפן אַ גרויסע צאָל יתומים. די וויכטיקסטע אַרבעט פאַר די כלל טוערס איז געווען צו באַקומען אַ בית יתומים. די מאַטעריעלע מיטלען האָט געגעבן אַמעריקע. עס האָט אָבער געפעלט אַ וווינונג. דעם „שותקס" דירה, וואָס האָט זיך געגרע־נעצט מיט דער גרויסער וויבערשער שול האָט גע־פּאַסט פאַר דעם צוועק. די כלל טוער האָבן איבערגע־געבן דעם „שותק" זייער באַשלוס. כדי צוקומען צו אים האָבן זיי געמוזט אויפהאַקן טיר און פענצטער און דערנאָך צעברעכן אויך די שאַפעס מיט וועלכע דער „שותק" האָט זיך פאַרבאַריקאַדירט.

דער „שותק", פאַרשטייט זיך, האָט געמוזט פאַרלאָזן די וווינונג און זיך אַריינקלייבן אין אַ קליין סוכהלע, וואָס האָט זיך געפונען לעבן דער וווינונג.

אין סוכהלע האָט דער „שותק" לאַנג נישט געוווינט און ער האָט זיך פון דאָרט איבערגעצויגן אונטער איינע פון די חורבות פון דעם אַמאָל פּרעכטיקן רבישן הויף.

דאָס איז געווען די אומבאַקוועמסטע וווינונג, פון אַלע. אָבער אַרום אים האָט געהערשט אַ שטיל־קייט, און פון דאָרט האָט ער געוווּסט, אַז מען וועט אים נישט אַרויסטרייבן...

אין דער חורבה האָט ער שוין פאַרבראַכט זיינע לעצטע יאָרן.

נאָך פינף און צוואַנציק יאָר איז געקומען צו אים זיין איידעם, וואָס איז געזעסן וואָכנלאַנג ביי

חיימען און פאַרלאַנגט אַז דער „שותק" זאָל אויסהערן זיינע טענות און תביעות.

ווען עס איז אים געלונגען זיך אַריינצוקריגן צום שווער, האָט ער אים דערציילט, אַז ער געפינט זיך אין אַ שווערע מאַטעריאַלע לאַגע און געפאָדערט ביי אים זיין נדן, וועלכער איז לויט זיין חשבון אויסגע־וואַקסן צו אַ סכום פון דריי הונדערט דאָלאַר.

דער „שותק" האָט אים אָנגעקוקט ווי אַ משוגע־נעם און אים אויף זיין לשון געפרעגט — ווו זאָל איך עס נעמען?

דער איידעם האָט זיך אָנגעהויבן בעטן ביים „שותק":

— הייליקער שווער־לעבן! עפנט די טיר און לאָזט צו צו זיך! אייער טאָכטער, מיין ווייב און די קינדערלעך ליידן נויט און איר קענט אונדז אַלעמען באַגליקן... ווערט אַ רבי! עפנט די טיר...

אָבער דער „שותק" האָט זיך נישט געלאָזט באַ־ווירקן פון זיין איידעם, אָן אויפגערעגטער האָט ער אויפגעשריבן אויף אַ פּאַפּירל צוויי ווערטער:

— הרבי אנוכי?...

ווען דער איידעם האָט זיך איבערצייגט, אַז זיין וואָרטן איז אומזיסט, קיין רבי וועט זיין שווער נישט ווערן, און דעם נדן איז נישטאָ ביי וועמען צו מאָנען, איז ער באַשטאַנען, אַז דעם „שותקס" פריינט זאָלן זאַמלען פאַר אים אַ ביסל געלט.

דער „שותק" האָט אין דעם פאַל געמוזט מסכים זיין און זיינע צוויי פריינט, דער רב פון שטאָט און דער סוחר ר. משה לייב אויערבאַך האָבן זיך באַמיט צונויפצונעמען אַ געוויסן סכום, כדי ער זאָל באַפרייט ווערן פון זיין איידעם.

דער „שותק" האָט אַ חוץ זיינע נאָענטע פריינט קיינעם צו זיך נישט צוגעלאָזט. אַ סך שרייבער און קינסטלער האָבן טראַץ אַלע אָנשטרענגונגען נישט געפּועלט צו קענען זען, אָדער רעדן מיטן „שותק". אָן אויסנאַם איז געווען אַנ־סקי, אַ דאַנק די שתדלנות פון רב. אַז דער „שותק" איז אָבער דערנאָך געוויר געוואָרן, וואָס אַנ־סקי האָט וועגן אים געשריבן אין זיין „חורבן גאַליציע", איז ער געווען זייער אומ־צופרידן.

דער איידעם האָט איבערגעגעבן וועגן שווער די פאָלגנדע ביאָגראַפישע פּרטים:

שמואל זאב פרומקין (דעם „שותקס" נאָמען), איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1856 אין דאָרף סלאָוואטשין, ראַדאָמער קרייז. אַז ער איז אונטערגע־וואַקסן און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין עלוישן קאָפּ, האָט אים זיין פאָטער אָוועקגעשיקט צום גענשעווער רבין, ווו ער האָט געלערנט ביז דער חתונה און ער האָט אויך באַקומען „סמיכה". אַלס רב האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון אַ באַקאַנטן עושר אין לובלינער קרייז און געגעסן קעסט פופצן יאָר, ביז זיין שווער איז געשטאָרבן. דאַן איז ער געוואָרן מלמד ביים גערער רבינס מחותן אין וואַר־שע. צו פערציק יאָר האָט ער זיך אַרויסגעצויגן קיין קאָנסקע־וואָלע, און גענומען האַנדלען מיט אַלטע אייזן, קופּער, בליי וכדומה. דערביי פלעגט ער גאַנצע נעכט פאַרברענגען אין לערנען. שוין צו יענער צייט איז ער געווען באַקאַנט אַלס צוריקגעצויגענער און שווייגער, אָבער ער האָט דאָך אַביסל גערעדט, ביז ס'איז געשען דער אומגליק און ער האָט אינגאַנצן אויפגעהערט רעדן.

קיין מנוחה, ווייזט אויס, איז אָבער דעם „שותק" נישט באַשערט געווען. זיין גוטער פריינט ל. מ. אויערבאַך איז געשטאָרבן. דאָס איז געווען פאַרן „שותק" אַ גרויסע אבידה. אָן זיין שטיצע איז דעם „שותק", וואָס איז שוין געווען אין טיפן עלטער, געוואָרן זייער שווער. די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכ־קייט איז איצט געפאַלן אויף חיימען. אין זיינע לעצטע יאָרן איז ער אינגאַנצן פאַראיינזאַמט געוואָרן און ער האָט קיינעם נישט צוגעלאָזן צו זיך. איינמאָל איז געשען, אַז אויך פאַר חיימען האָט זיך די טיר פון „שותק" מער נישט געעפנט.

דער „שותק" האָט געלעבט דריי־און־זיבעציק יאָר און צוויי־און־דרייסיק יאָר פון זיין לעבן האָט ער פאַרבראַכט אין טשאַרטקאָווער רבינס הויף אַלס שווייגער.

אין דער לוויה האָט זיך באַטייליקט די גאַנצע שטאָט און דער רב האָט אים ספּעציעל מספיד געווען.

אַזוי האָט זיך געענדיקט די לעבעדיקע לעגענדע פון „שותק". זיין פטירה עפנט איצט די מעגלעכקייט עס זאָל געשאַפן ווערן איינע פון די שענסטע פאָלקס־לעגענדעס אַרום דער אויסטערלישער פּערזענלעכקייט, וואָס האָט געלעבט אין טשאַרטקאָווער יידישן ישוב.

שבתי (שעפסל) אַקסלרוד
(משרת ה„שותק״)

זכרונותי על ה„שותק״

את היכרותי הראשונה עם ה„שותק״, — כך קראו לו בצ׳ורטקוב, — עשיתי בראשית נעורי.

היה זה בחורף שנת 1918 או 1919. ה„שותק״ גר בבית שנמצא בקירבת מקום מגורי משפחתי. בימים אלה חלה נסיגתו של הצבא האחד ובמקומו נכנס העירה המחנה המנצח. והנה פרצו חיילים לדירתו של ה„שותק״. זוכר אני איך נבהל לביתנו ובתנועות־ידיים ביקש שיסדרו לו מקום־משכב ללינה על יד התנור. אמי מילאה את מבוקשו והעמידה ליד המטה עששית. זכורני שה„שותק״ לא שכב כל אותה לילה, אלא עמד על רגליו עד אור הבוקר ולמד את משנתו בלחש. לאחר־מכן עקר דירתו למקום שהיה צמוד ל„קלויז״ של הרבי והיה שם פתח לדירתו של אחד שקראו לו „חיים בידנע״ („חיים אביון״). פרנסתו היתה על הכנת י״ש מתוצרת בית. פעם נטפלו ל„חיים בידנע״ חיילים שביקשו משקה. מכיוון שלא נענה להם משום־מה רצו לירות בו. אולם באותה שעה השגיח „חיים בידנע״ שהדלת המובילה לחדרו של ה„שותק״ פתוחה אף־על־פי שכרגיל היתה נעולה. הוא רץ והתחבא בחדרו של ה„שותק״ וכה ניצל ממוות. מאותו יום ואילך, היה „חיים בידנע״ נוהג להכנס לחדרו, למלא את כל בקשותיו והעיקר לדאוג למזונותיו.

באותו זמן בערך נזדמנתי באקראי על יד דלתו של ה„שותק״ — שהיתה פתוחה — והוא קרא לי ובקשני שאביא לו מים. מאותה שעה ועד יום פטירתו. עשר שנים בערך, הייתי יוצא ונכנס אצל ה„שותק״ והייתי משרתו, ממלא משאלותיו ודואג לצרכיו.

לאחר מכן — אולי שנה ויותר — החלטנו, „חיים בידנע״, אני ועוד כמה יהודים, שיש להתקין מקום מגורים חדש ל„שותק״. סידרנו בשבילו מקום מתאים באחד האגפים של בית־המידות של הרבי מצ׳ורטקוב, שעמד בשממונו. נמצאו לנו שני חדרים שהותקנו איכשהו ושם גר ה„שותק״ עד ימיו האחרונים.

מי היה ה„שותק״? מאין בא לצ׳ורטקוב? על

מראשוני המשכילים בצ׳ורטקוב
פון די ערשטע משכילים אין טשארטקאוו
מימין לשמאל: **יוסף גטר, ד״ר אהרן קון־שכטר, ד״ר יצחק שפירא ז״ל, צבי אורנשטיין ז״ל, ישראל הויזר, מאיר הלרבאך ז״ל.**

שאלות אלה מעולם לא קיבלתי תשובה מניחה את הדעת. מה שידוע לי הוא, שהוא הופיע בחדרו של הרבי כעשר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הוא היה מבלה את כל ימיו ולילותיו בקלויז של הרבי, יושב לו בפינה רחוקה, מתפלל ולומד כל הזמן ואינו מפטיר אלא מלים ספורות. בערבים היו מזמינים אותו לארוחת־ערב על שולחנם של הבעלי־בתים בצ׳ורטקוב. מאחר שבאותה תקופה היו הרבה „יושבים" בחצרו של הרבי, לא עורר האיש התענינות מיוחדת בעיר. אולם לאחר זמן, כשנודע כ„שותק", החלו רבים לתהות על קנקנו וכה נרקמו כמה אגדות סביב אישיותו המוזרה של היהודי שחדל לדבר. מספרים כי אביו, ששמו היה שמעון ברב מאיר, היה חייל בתקופת הצאר ניקולאי. כשסיים את עשרים וחמש שנות שרותו בצבא קיבל שטח אדמה שהפך לקנינו והוא, בעזרת אשתו, עיבדו את חלקת השדה.

פעם היו שניהם עובדים בשדה והנה עברו אכרים רוסים ואמרו לו: מדוע אתה עובד היום? האין אתה יודע שיום־כיפור היום? היהודי שהיה בור ועם־הארץ נבהל, מיהר העירה לרבי, השתטח לפניו וביקש על עצמו את המוות. ענה לו הרבי, מאחר וחזר בתשובה, יוולד לו בן שהוריו ישבעו ממנו נחת רב. הזוג היה חשוך־בנים ואמנם כעבור שנה נולד להם בן וקראו לו שמעון — והוא היה ה„שותק".

כן מוסרים עליו, שעסק במקח וממכר של נחושת וגם בהתכתו. פעם רב עם אשתו וקיללה שתשרף. ואמנם בשעת ההיתוך חלה התפוצצות והאשה נשרפה חיים. כשהבעל מיהר לרבי וסיפר לו את דבר האסון, מספרים, שהרבי אמר לו בכעס, שפה כזה חייב לשתוק.

ב־1925 או 1926 הופיע בצ׳ורטקוב צעיר שהעיד על עצמו שהוא חתנו אולם ה„שותק" לא רצה להכניסו אליו. כשנטפלתי לאברך ורציתי להציל מפיו פרטים על ה„שותק" העליתי חרס בידי. כמו כן לא ענה ה„שותק" עצמו על שאלותי. הוא העלה את כל משא־לותיו על הנייר אולם על חייו ועברו לא רצה לענות.

חדרו היה פשוט, מרוהט בשולחן וספסל ארוך. באמצע החדר עמד תנור שהיה מסיקו בשברי עצים וקרשים שנמצאו בשפע בחדרים החרבים וההרוסים למחצה. ארון ישן, מדף ועליו ספרים וגם דברי מזון. מקום לישון לא היה בחדר. לרוב היה ישן כשהוא יושב נשען על השלחן. רגליו היו נעולות ערדלים וזקנו אפרפר־לבן.

פגישותי עמו היו מיוחדות במינן. בבוקר ובצהרים לא הכניסני מעולם לחדרו. רק בערבים, לאחרי תפילת „מעריב" הייתי דופק על שמשת החלון ואז היה נענה לי. הייתי פונה אז אל הדלת והוא היה פותחה כשיעור זרת, מוציא ראשו, מסתכל סביבו ופתאום היה אוחז בידי וסוחב אותה פנימה, מושיבני על הספסל ומוזג לי כוסית משקה ומגיש משהו לקינוח.

אגב, תמיד היה ל„שותק" צלוחית ליקר ועוגה. לכך היתה דואגת אשה ושמה שטרנברג. לאחר־מכן היה מכבד אותי בשני הדליים הריקים שאביא לו מים, מהבאר הקרובה. כשחזרתי עם המים מסר לי פתק לחנות־מכולת של ישראל כדי לקנות בשבילו מזון. לחם הייתי אני מביא לו אולם סוכר, אורז ותה היה נותן לו ישראל בעל המכולת. בשר לא בא אל פיו מעולם. לפעמים היה שולח אותי אל בית־המרקחת של פאלעק שהיה נותן לו כל מיני רפואות חינם אין כסף.

הוא היה תמיד מתפלל ביחידות, רק בראש השנה וביום כיפור היה מופיע לתקיעת שופר.

זכורני, שפעם נדברתי עם צלם, שכאשר אני אצא אתו מן החדר, ינסה לצלמו מבלי שישגיח בכך. אולם ה„שותק" הרגיש כנראה במתרחש וכשקיבלתי את התמונה היו פניו לוטים באפודה שהיתה תמיד כרוכה סביב צוארו.

למרות שהוא התעניין בפוליטיקה וקרא את העתו־נים שהופיעו ביידיש, לא הירשה אף לעתונאי אחד להתקרב אליו ולראיינו.

מזונותיו הובטחו לו על ידי כך שאני הייתי אוסף אצל כמה בעלי־בתים שנים־עשר זהובים מדי שבוע בשבוע.

מדי שנה בשנה, כשהרבי היה מגיע לצ׳ורטקוב מוינה יחד עם הנילווים אליו, הייתי מוביל אליו את ה„שותק" שהיה נשאר במחיצתו עד לאחרי חצות.

שנים רבות עברו ואני עמדתי כל אותם הימים והשנים הארוכות על משמרתי ודאגתי לכל צרכיו ומחסוריו של ה„שותק". אני זוכר שפעמים רבות היה מקרב אותי ומראה לי מקום מיוחד בגמרא והאיץ בי שאלמד את הקטע. ספר הזוהר היה תמיד נמצא על שולחנו, לרוב פתוח.

אחת החוויות הגדולות שלי היתה להקשיב מאחורי חלונו של חדר ה„שותק" לניגון קריאת ההגדה בליל חג הפסח. תמיד היו מצטרפים אלי כמה מבני הנוער ומאברכי צ׳ורטקוב ואנו היינו מאזינים במתיחות רבה לקולו הנעים והערב של ה„שותק" בקראו את ההגדה של פסח.

בליל בו נפטר ה„שותק" הריני זוכר, שפקד עלי להביא, כמנהגי, 2 דליים מים. היה ליל חורף. ההליכה והשאיבה הכבידו עלי למאוד. כשחזרתי עם הדליים מלאי מים, צוה עלי לשפכם למין אמבטיה של מתכת שעמדה בפינת חדרו. למרות תמהוני עשיתי כמצוותו והוא שלחני מיד להביא עוד מיים וכשחזרתי פקד עלי שוב הפעם לשפכם לאמבטיה. הלכתי גם בפעם השלישית ומלאתי את האמבטיה מים. לאחר מכן צווה עלי לשבת ולנוח. כאן קרה משהו מוזר. לא בלבד שמזג לי כוסית ליקר, אלא לקח גם לעצמו, זו הפעם הראשונה מאז הכרתיו ושנינו שתינו „לחיים". הוא אמר את המלים „מצוה גדולה" ולחץ את ידי. כשפניתי לצאת לחנות המכולת כמנהגי עיכב בעדי ואמר בסימני ידיים שהיום מיותר הדבר ללכת בשליחותי. לאחר מכן הוביל אותי עד הדלת ואמר בלחש „צאתך לשלום". כששאלתיו אם לבוא מחר לא ענה לי כלל.

למחרת באתי ודפקתי על שמשת החלון, אבל הוא לא ענה לי. זה קרה לא פעם — והלכתי. משלא נעניתי גם למחרת היום, קראתי לאבי ולעוד כמה יהודים והם פרצו את הדלת וראו שה„שותק" שוכב מת בתכריכיו ועטוף בטליתו. המים נגרו מסביב. ה„שותק" כנראה טיהר את עצמו קודם שנפטר.

זכורני, כשנודע הדבר בעיר מיהר ישעיהו בלאנ־דער ועשה רישום חטוף מפניו של ה„שותק".

בהלווייתו השתתפו כל בני העיר מקטון ועד גדול.

בשנת 1952 ביקרתי בצ'ורטקוב והלכתי לראות בבית־החיים את המצבה. אולי היא נצבת שמה גם כיום, לאחרי תקופת השואה.

כתבתי את הדברים, אני ישראל שבתי אקסלרוד, במאי 1962 במוגיליב־פודולסקי בברית־המועצות.

צבי גייזלר

דמויות מה„קלויז" של חסידי סטרטין

ברצוני לספר על כמה יהודים מהגלריה של טי־פוסים בצ'ורטקוב ובמיוחד על יהודי אחד שהיה מבין המתפללים הקבועים בקלויז של חסידי סטרטין, מקיים מצוות קלות כחמורות וקובע עתים לתורה.

הוא היה יהודי נחמד, צנוע, עני ואביון ובכל זאת עשיר מבחינה רוחנית ונפשית ואדם שהיה תמיד שמח בחלקו. הוא נהג להתחלק גם במעט שהיה לו ומכניס אורחים לביתו.

שמו היה ר' אליעזר וינקלר ז"ל. בסטרטינר קלויז היה ידוע בשם: „אליעזר יעקב־וואָלפס", שכן חותנו היה יעקב וולף נגלר, אביו של אלימלך נגלר, סוחר העצים.

ר' אליעזר דנן התפרנס מחנות של בגדים משומ־שים שהיתה באותו בית. חוץ מזה היה בשנים האח־רונות המשגיח על העירובין מטעם הקהילה בשכר 25 זהובים לחודש ומטעם זה הכתיר אותו חברנו מאיר דרוק בשם „טלפון־מיניסטר". את עבודתו זו ביצע בנאמנות. בכל יום שישי היה מזניח את החנות וסובב את העיר לבדיקת שלמות החוטים, ז. א. כשרותם של העירובים. לרוב היה מוצא תקלות רבות, עמודים הפוכים או חוטים קרועים, כי על יד בית־העלמין גר גוי צורר־יהודים שהיה עושה מעשה חבלה להכעיס. לא פעם היה צריך לייזר ווינקלר לעמול ולטרוח עד הדלקת הנרות ממש להחזרת העירוב על כנו אולם מעולם לא היתה ניכרת עליו טרחתו כי בבית הכנסת היה יושב תמיד רכון על תלמודו ובהפסקות היה מת־בדח ובת־צחוקו המיוחדת לא משה משפתיו.

בשמחת־תורה היה הוא ראש המרקדים והמשמחים את הקהל ועזר כנגדו היה ר' ישעיה פיינגולד ז"ל, נמוך הקומה. אנשי קלויז סטרטין היו קצת כבדי־רגלים, על כן מתפללי קלויז וויז'ניץ היו כולם קלי תנועה, מלאי מרץ, מוחאים כפיים ורוקדים בשמחת־תורה בהתלהבות רבה. השניים היו תמיד בראש הקהל, שרים ללא לאות ומשלהבים את כולם ואליהם היה מצטרף גם חיים גרינשפן (הנקרא „בידני").

בשבתות לא היה עוזב את בית־הכנסת מבלי שייקח אתו אורח לשבת. בדאגה לסעודת שבת לעניים היה שותף לו לר' לייזר יהודי בשם יעקב שפל, חתנו של ר' יהושע אפרים המלמד.

יעקב שפל זה היה בנו של קצב מקופצ'ינצה וזו היתה גם אומנותו בצ'ורטקוב. הוא היה יהודי שומר מצוות ובאטליז שבקרבת תחנת הרכבת היה מוכר

לגויים בשר מהחלק האחורי אבל אך ורק מבהמות כשרות. הוא נמנע למכור בשר כשר ליהודים מחשש שמא ייכשל ח״ו, כי הרי בגלל גיד הנשה היה החלק האחורי של הבהמה טריפה ותורת הנקירה טרם היתה ידועה אז בצ׳ורטקוב.

אחיו של יעקב שפל היה תלמידו של הרב הגאון ר׳ מאיר ארך, רבה של בוצ׳ץ—טורנה, שלמד יחד עם ר׳ לייבצי בנו של מרדכי שו״ב. אח זה היה רב באחד מעיירות גליציה המערבית.

יענקלה שפל זה התמסר כול־כולו למצוות הכנסת אורחים ומדי שבת בשבתו היה מתרוצץ מבית־כנסת למשנהו לאסוף את העניים כדי שלא יישאר ח״ו עני בלי סעודת שבת.

מכיון שמקום מגוריו היה מרוחק ממרכז העיר, היה אוסף את כל החייל הזה ומובילם לביתו של ר׳ אליעזר ווינקלר. אמנם לא נמצא בביתו די מזון להאכיל מנין אורחים ולמעלה מזה, אולם לכך כבר דאג ר׳ יענקלה מבעוד יום להכין מצרכים שונים ודברי־מזון שהיה מזמין מראש בבתים שונים ואוספם לדירתו של לייזר ווינקלר. תמיד היו יוצאים האורחים העניים שבעים ומרוצים. רק לאחר מכן היה יענקלה שפל חוזר לביתו ולמשפחתו שבקצה העיר להסב אל שולחן השבת שלו.

בשנות השלושים הנהיגו מנהג חדש בקלויז של הרבי זצ״ל.

הגבאים שנבחרו אז, ר׳ ברל שרפשטיין ור׳ שלמה גינזבורג, הנהיגו בין היתר שמשבת בשבתו אחרי תפילת מוסף ישבו המתפללים בצוותא לקידוש. על כל המתפללים הוטלה חובת ההשתתפות בהוצאות ה„קי־דוש״ לפי תור. חסידי צ׳ורטקוב, כגון ר׳ אליעזר ווינקלר הנ״ל, ר׳ אליעזר שו״ב, ר׳ ישעיהו פיינגולד, מוה״ר ר׳ לייבצי ואפילו ר׳ יהושע אפרים, שמקום מגוריו על יד תחנת הרכבת היה די מרוחק — היו הולכים כל שבת, אפילו ביום סגריר, בסתיו ובחורף להתפלל בקלויז של הרבי זצ״ל, להסתופף בצוותא בצל קורתו של האדמו״ר וכמובן להשתתף ב„קידוש״ המסורתי.

באחת השבתות — וזכורני שהיה זה בפרשת שלח בט״ו בשבט — התאספנו, אנחנו הצעירים, אחרי סעו־דת הצהריים בקלויז סטרטין כדרכנו ועד שהתישבנו ללימוד הגמרא חטפנו שיחת חולין על יד התנור החם. והנה נפתחה הדלת והופיע ר׳ אליעזר דנן אפוף אדים מהכפור שחדר פנימה ובשמחה רבה התחיל לשיר ולרקוד „שבת־קודש... שבת־קודש״.

אנחנו, הצעירים, קפצנו על המציאה שנזדמנה לידינו, לקחנו אותו וסובבנו כמה וכמה הקפות יחד אתו מסביב לבמה. לייזר ווינקלר היה מבושם ופתאום פרץ משולהב וקרא בקולי־קולות: „זיידה ווייזר יודע שבת מהי? אני לייזר יעקב־וולפס יודע שבת מהי! זיידה ווייזר אוכל דגים גם ביום שני בשבוע, הוא יכול לשתות י״ש גם ביום רביעי בשבוע, אבל אני, לייזר, יודע שבת מהי! רק בשבת אני שותה ואוכל ונהנה כדבעי, לכבוד שבת קודש אני אוכל ונהנה!״

ושוב התחיל מזמזם את ניגונו: „שבת־קודש... שבת־קודש...״

אחרי זמן־מה נרגע ר׳ לייזר וכאילו השלהבת הפנימית דעכה, הוא התישב על יד התנור החם, השעין את ראשו על ידיו ונרדם בשנת מנוחה של שבת.

ואנו, הצעירים, נמצאנו למדים: רק היהודי העני, השמח בחלקו, בז לחיי העושר ורואה את עצמו מאושר יותר מהעשיר.

שמחה פיש (דג)

זכרונות מבית אבא

זכורני את תקופת סיומה של מלחמת העולם הראשונה. עם ההכרזה על הצהרת בלפור הקיפה שמחה רבה והתלהבות את רוב עמנו בכל תפוצות הגולה. מיד התחילו להתארגן תנועות נוער ציוניות בגליציה וכמו כן גם בעירנו וצלילי השפה העברית נשמעו ברחובות. האוקראינים והפולנים נלחמו עדיין על רבו־נותה של גליציה המזרחית, אולם בדבר אחד הם היו תמימי־דעים ומאוחדים: בשנאתם ליהודים. התנפלויות לשם שוד ורצח לא היו נדירים בימים ההם. אבל לא תמיד נתקלו ביהודים שהיו מוכנים לכל סבל ופגיעה מבלי כל תגובת־נגד. בימים הטרופים ההם קמה ההגנה בשם „מיליציה" שקיבלה נשק רשמי ופעלה בחסות הרשות. לשורותיה של ההגנה העיירתית התנדבו ממי־טב הנוער, והיינו עדים להרבה גלויים של גבורה. זכורני מקרה אחד שהשאיר עלי רושם בל ימחה. היה זה ביום יריד אחד. ההמון הכפרי שהגיע לצ'ורט־קוב באלפיו התחיל להתפרע ולשדוד חנויות. אשה אחת שעמדה בחנות הבזר, שהיו קוראים לה „הרוסיה", לא משום לאומיותה אלא כנראה משום שהגיעה אלינו משם, נאבקה עם ההמון וקראה לעזרה, לקול צחוקם של המתפרעים. פתאום פילס לו צעיר אחד דרך ובחרוף נפש עזר לה לסגור את חנותה, בלי לשים לב למהלומות שהונחתו עליו. הצעיר הזה היה, אם אין טעות בידי, ריכטר זאב. במשפחתנו, שהיתה חדורה רוח ציונית התחילו לתכנן את עלייתנו ארצה. הצעירים שבינינו סברו שלשם הגשמת הרעיון זקוקים אנו להכשרה גופנית ולעבודה, על כן החלטנו אני ואחי ז"ל, ללמוד מקצוע הקשור באורח ישיר בבנין הארץ, הוה אומר חקלאות. ואמנם הגשמנו את מטרתנו במלואה. כמעט כל בני משפחתנו כיום הם חקלאים, מי במושב ומי בקיבוץ, לרבות הדור השני. בראשית דרכנו בחרנו במקצוע הנגרות. זה היה אגב המקצוע היחידי הנפוץ בעירנו ושהיה גם מוכן לקלוט מספר רציני של מתלמדים, ואמנם רבים ניצלו את ההזדמנות. סברנו, שעלינו להיות החלוץ העובר לפני המחנה. ביחוד שלפי תנאי העליה דאז לא היו כל סכויים לעלייתה של כל המשפחה יחד. אבי ז"ל, היה ציוני פעיל ואיש ה„מזרחי" וחבר בועד הקהק"ל. לא פעם סבל עלבונות מצד אנשי הקלויז שהשתייכו ל„אגודת ישראל" על שהוא עוסק בשטויות ואוסף תרומות למען הציונים האפיקורסים. אבי לא היה שם לב לכך ועשה את מלאכתו באמונה, ובכל חתונה ומסיבה שהיה חשש שלא יאותו לנדב, היה הוא מקבל על עצמו את התפ־קיד הקשה הזה ומעביר את ההתרמה בהצלחה. ובכן, אבי היה בדעה שכל המשפחה צריכה לעלות יחד, ובאם זה לא ניתן להגשמה לאלתר, הרי שומה עלינו לחכות להזדמנות. אנו הצעירים התקוממנו נגד דעה זו. גם בעניין המקצוע היו לנו קשיים. היהודים בגולה התיחסו בזמנים ההם לבעל־מלאכה כאל אדם נחות־

קבוצת חלוצים מצ'ורטקוב בדרכם ארצה,
בבית החלוץ בגאלאץ, רומניה, בשנת 1923
אַ גרופּע חלוצים פון טשאָרטקאָוו אין „בית החלוץ" אין גאלאץ רומעניע, אויפן וועג קיין ארץ־ישראל, אין יאָר 1923.
מימין: אפרים גייזלר ז"ל, מרדכי זילברג,
ברוך פיש (דג) ז"ל, אריה גולדהאבר, בן־ציון שפירא

דרגה ואף על פי שאבי ז"ל בעצמו היה בעל־מלאכה סבור היה שאם החלטנו ללמוד מקצוע, אז לפחות ללמוד את המקצוע שלו. אם כי חכמינו גרסו „מלאכה־מלוכה", היתה לצערנו הגישה ברחוב היהודי למלאכה שונה לחלוטין. אחרי זמן מה עלה אחי ז"ל ארצה באורח בלתי לגלי. עברו עליו שבעה מדורי גיהנום והיה חבוש בבית־האסורים ברומניה, אבל לבסוף הגיע

ארצה. תוך תקופה של שמונה שנים הגענו אט־אט כל המשפחה לארץ־ישראל לרבות ההורים שגם אותם העלינו. הם הסתדרו ב„כפר חסידים״, וקיימו את עצמם מיגיע כפיהם בכבוד עד היום האחרון. בגולה נשארה הבת הצעירה במשפחה, שרה׳קה, חניכת השומר הצ־עיר, אשר נתפשה לתקופה ידועה לרעיון, שלא די לגאול את העם היהודי בלבד אלא צריך להביא גאולה לעולם כולו ועל־ידי כך ייגאל ממילא גם העם היהודי, וזה עכב את עליתה. משנתאכזבה מדרכה זו וחזרה לתנועה התכוננה לעלות, וכשהיה כבר בכיסה סרטי־פיקט וכרטיסי אניה פרצה מלחמת העולם השניה. בעלה גוייס לצבא, ובאחד הימים קבלנו מכתב ע״י הצלב האדום, שבו הודיעה שהיא נמצאת בגיטו של העיר טרנופול יחד עם בנה צביקה, וכי מצבה טוב. היה זה כפי הנראה אחד מאותם המכתבים האחרונים אשר הנאצים היו מכריחים את קורבנותיהם לכתוב לקרוביהם הנמצאים בחוץ־לארץ. זמן מה לאחר מכן נודע לנו על חיסול הגיטו והיא לא זכתה להגשים את חלומה.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים!

מרדכי מוזר

שתי „מרידות״

(זכרונות מגליציה ומצ׳ורטקוב)

בשנת 1907 הודיעה ממשלת הקיסרות האוסטרו־הונגרית על ביטול שיטת הבחירות לפרלמנט לפי „קוריות״ והנהגת שיטת הבחירות הכלליות, הישירות והחשאיות. הקיסרות חולקה ל־520 מחוזות וכל מחוז בחר בציר.

האוכלוסיה הפולנית בגליציה מנתה רק 23 אחוז מכלל התושבים, אולם בעזרת איומים, שוחד והבטחות־סרק עלה בידם לבחור מיספר ניכר של צירים פולנים.

משפורסם החוק היתה התגובה הראשונה של הפו־לנים כאילו עלולה הקרקע להשמט מתחת רגליהם וכדי ליצור תנאים נוחים למעמדם בגליציה המזרחית הציעו חוק בחירות מיוחד שעשוי היה לשמש את האינטרסים הפולנים. ההצעה אמרה שהבחירות יתקיימו לפי שני מחוזות ולפיהן הציר הראשון חייב להשיג 51 אחוזים מכלל הקולות והשני 26 בלבד. המטרה היתה שקופה: המקום הראשון הובטח למועמד האו־קראיני והשני למועמד הפולני.

צ׳ורטקוב היתה צמודה בבחירות למחוז טרמ־בובלה. היהודים, שידעו כי מיספרם הכולל עשוי להב־טיח להם נצחון בבחירות, ניצלו את זכותם והציעו כמועמד יהודי לבחירות לפרלמנט האוסטרי את הד״ר ארתור מאהלר. המועמד של האוקראינים, הפרופסור קוליטה, נבחר ברוב גדול בסיבוב הראשון. שלושת המועמדים האחרים לא קיבלו את מיכסת־המינימום של הקולות והוכרז על סיבוב שני. לקראת המערכה הזאת חלה התעוררות מצפונית בקרב כל שכבות האוכלוסיה היהודית וכל המפלגות התאחדו, האינ־טליגנציה התגייסה לפעולה, סוחרים ובעלי־מלאכה פעלו במרץ משך כל תקופת־הבחירות ונתרחש הנס. ד״ר ארתור מאהלר נבחר כציר לפרלמנט של הקיסרות האוסטרית־הונגרית.

היתה זו פעם ראשונה בתולדות יהדות גליציה, שלא קיבלה את הדיקטאט של הפולנים ומנהיגיהם והוכיחו גאוה לאומית ועצמאות פוליטית שנתנה את פירותיה.

באירגון הבחירות הצטיינו בין היתר ד״ר אפנצלר וד״ר צבי הלר. יצויין, שגם הפלג האוקראיני בהנהגתו של ד״ר הורבאצ׳בסקי תרמו לנצחונו הפרלמנטרי של המועמד היהודי.

ד״ר א. מאהלר פעל במסגרת הקלוב הפרלמנטרי היהודי בבית הנבחרים האוסטרי־הונגרי.

אלה תולדות „מרידה״ א׳

חסידי צ׳ורטקוב היו מפולגים בכמה „שטיבלעך״, רובם היו חסידי הרבי מוויז׳ניץ ומיעוטם חסידי פוטיק, בלז, קוסוב ועוד.

כשהאדמו״ר דוד משה העתיק את מקום מגוריו מפוטוק לצ׳ורטקוב גברה השפעתם של חסידיו, אולם המשרות החשובות בקהלה, כגון הדיינים, השוחטים, המשגיחים וכיוצא באלה נשארו בידי הוויז׳ניצאים.

כשנפטר הרב ר׳ ברוך־מאיר ולא השאיר אחריו יורש ראוי לשבת על כסא הרבנות של צ׳ורטקוב, כיהן באורח זמני נכדו ר׳ יענקלי כממלא־מקום.

דרישת תושבי העיר הגדולה היתה שהפעם ייבחר לכהונה רב שיידע את שפת הארץ ויוכל, בשעת הצורך, להופיע בפני הרשות.

הרבי הזקן מצ׳ורטקוב, האדמו״ר דוד משה, לא היה נצחן, התחשב בדעת הקהל והיתה לו גם נטיה לציונות. כשנסתלק ובמקומו בא בנו ר׳ ישראלניו, שהיה מטבעו איש פוליטי ותקיף בדעתו, החליט למנות בתור רב, בניגוד לדעת תושבי העיר, את ר׳ ישראל רפפורט, שמעלתו היחידה היתה, שהוא אחיו של המוציא ומכניס בחדרו של הרבי, ר׳ הרשל רפפורט.

ר׳ ישראלניו נוכח עד מהרה שעל ידי צו מגבוה לא ישיג את מבוקשו ומשום כך הסכים שיקיימו בחי־רות לרבנות הקהלה. ההתמודדות ביום הבחירות היתה קשה, צעקנית ורבת־תקריות עד שלבסוף החלט בשעות אחר־הצהרים, על ביטול הבחירות.

אלה תולדות „מרידה ב׳״ נגד הרבי הכול־יכול מצ׳ורטקוב.

נתן קלינגער

טשאָרטקאָוו, די קליינע אבער זייער בארימטע שטאָט

טשאָרטקאָוו איז געווען אַ שטאָט וואָס האָט גע־האַט אַ געוויסן רייץ פאַר שרייבער. מען קען אָנשרייבן ביכער וועגן טשאָרטקאָוו און איר רבנישער דינאַסטיע, וואָס האָט געשמ׳ט איבער דער יידישער וועלט.

עס וואָלט געווען אַ טעות צו מיינען, אַז די שטאָט טשאָרטקאָוו און די רבנישע דינאַסטיע זענען געווען איינס און דאָס זעלבע. טשאָרטקאָוו האָט זיך געלעבט איר לעבן און זיך געפירט מיט אירע מעלות און חסרונות ווי אַלע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע; דער רבישער הויף, דעם רבינס מלוכה, האָט זיך גע־פירט אויף זיין שטייגער אין „סטאַרי־טשאָרטקאָוו״.

ניי־טשאָרטקאָוו האָט מען גערופן די שטאָט אַליין, און אַלט־טשאָרטקאָוו דעם רבינס הויף.

טשאָרטקאָווער יידן זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין אַ סך אידעאישע ריכטונגען, ווי יידן אין אַנדערע שטעט. עס זענען געווען פאַרגעשריטענע יוגנטלעכע וואָס האָבן געשטרעבט צו בילדונג; עס האָבן אָנגע־הויבן שפּראָצן די ערשטע סאָציאַליסטישע פּועלי־ציוני־ניסטישע און אַלגעמיינע ציוניסטישע פּאַרטייען, און עס זענען געווען חסידים וואָס האָבן די אַלע נייע שטרעמונגען באַקעמפט.

טשאָרטקאָוו ליגט אויסגעשפּרייט אויף בערג און טאָל, און איז ענלעך געווען צו אַ סך יידישע שטעט און שטעטלעך, וואָס זענען געווען אין מזרח־גאַליציע. טשאָרטקאָוו ליגט ביים טייך „סערעט״. לעבן ברעג זענען געווען „בודקעס״ צום באָדן זיך, (פון קיין באָד־קאָסטיומען האָט מען דאָרט נישט געוווסט) און זומער־לעב איז דאָרט געווען פול מיט יוגנט. פון וויטן האָט מען געזען די שיינע געדיכטע וועלדער פון די אַרו־מיקע בערג, די בלומען־גערטנער און פרוכט־סעדער. ביי די ברעגן פון „סערעט״ האָט די יוגנט אויך גע־שפּינען חלומות און אויסגעטרוימט אידעאַלן פאַר דער צוקונפט.

טשאָרטקאָוו האָט אַ חוץ יידן געהאַט אַ געמישטע באַפעלקערונג פון אוקראַינער און פּאָלאַקן, וואָס זע־נען קיינמאָל נישט געווען קיין יידן־פריינט. עס איז נישט געקומען צו קיין עפנטלעכע אַנטיסעמיטישע אַרויסטריטן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. די עסטרייכישע מאַכט וואָלט עס נישט דערלאָזט און טשאָרטקאָוו האָט פאַרמאָגט אַזעלכע יידן, וואָס האָבן זיך געקענט פאַרטיידיקן. ווי איז געווען צו די גויים, וואָס האָבן געוואַגט זיך טשעפּען מיט יידן. נישט איינ־מאָל האָבן מיר געפירט „מלחמות״ מיט שקצימלעך וואָס האָבן געוואָלט זיך לוסטיק מאַכן איבער אונז „זשידקעלעך״... ביי אַזעלכע יינגלשע געשלעגן פלעגן די קליינע אַנטיסעמיטלעך באַקומען אָנגעבראָכן די ביינער, אַז זיי האָבן עס גוט געדענקט ווען זיי זענען אויסגעוואַקסן און געוואָרן גרויסע גויים.

אָבער נישט אַלעמאָל האָבן די אויסגעוואַקסענע אַנטיסעמיטן געדענקט די יידישע קלעפּ פון שולע; זיי פלעגן דאָס פאַרגעסן, ווען זיי האָבן זיך אָנגעשיכורט.

דעריבער האָבן געזונטע טשאַרטקאָווער יידן נישט איינמאָל געמוזט דערמאָנען די אויפגעוואַקסענע כולי־גאַנעס, אַז יידן קענען אויך דערלאַנגען ווען עס איז נויטיק.

אַזעלכע געשלעגן האָבן זיך געוויינלעך אָנגעהויבן אין דער פּראָפּענאַציע.

מיין פאָטער ע"ה איז געווען קאַסירער אין אַזאַ פּראָפּענאַציע און ווער האָט אין טשאַרטקאָוו נישט גע־קענט ר' שלמה איציען?

די פּראָפּענאַציע איז געווען אַ גרויסער סקלאַד (מאַגאַזין) פון בראַנפן און אַקאַוויטן. די קאָנצעסיעס אויף פּראָפּענאַציעס זענען געלעגן מערסטנס אין יידי־שע הענט. אַזעלכע קאָנצעסיעס האָט מען געקויפט ביי דער עסטרייכישער רעגירונג. די פּראָפּענאַציע אין טשאַרטקאָוו האָט פאַרקויפט בראַנפן און אַקאַוויטן פאַר דער גאַנצער געגנט. דער פּראָפּענאַטאָר האָט געהאַט אייגענע אינספּעקטאָרן וועלכע זענען אַרום־געגאַנגען און געזוכט פאַרווערטע פּרעמדע שנאַפּסן. ווען זיי האָבן געכאַפּט אַזאַ שנאַפּס, פלעגן זיי עס קאָנפיסקירן און דערצו נאָך באַשטראָפן.

האַנדלען מיט בראַנפן איז אין טשאַרטקאָוו געווען אַ גאַנץ גוטע פרנסה, ווייל אַלע האָבן געטרונקען. יידן האָבן נאָר געקויפט אויף שבת אַביסעלע אקאַוויט און עס האָט שוין געקלעקט אויף אַ גאַנצע וואָך. גויים האָבן אָבער געטרונקען אַ סך און טאַקע אין דער פּראָפּענאַציע אַליין אין גרויסן טרינק־סאַלאָן. זיי זע־נען געזעסן אָדער געשטאַנען און געטרונקען אַזוי לאַנג, ביז ס'איז געקומען די צייט צו פאַרמאַכן דעם סאַלאָן און ערשט דעמאָלט האָט זיך זיי נישט געגלוסט אַוועקגיין. כמעט יעדע נאַכט האָט מען געמוזט די שיכורים משלח זיין מיט כוח.

טשאַרטקאָוו האָט פאַרמאָגט אַן עמך און צווישן זיי אַ סך יידן מיט שטאַרקע קולאַקעס און געזונטע פויסטן, ספּעציעל צווישן די יידישע קצבים. ווי איז געווען דעם כוליגאַן וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זיי־ערע הענט.

איך געדענק אַ סצענע: — אַ שבת נאָכמיטאָג. פון ערגעץ ווו האָבן זיך געיאַוועט שיכורע סאָלדאַטן, קאַ־וואַלעריסטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן זיך טשעפּען צו די פאַרבייגייענדיקע יידן. מען האָט געלאָזט וויסן וועגן דעם אין דער קצבישער שול און באַלד זענען אָנגע־קומען די צוויי גבורים ישראל־יהודה און לייבל מיט נאָך יידן, אָבער זיי ביידע אַליין האָבן זיך געוואָרפן אויף דער גרופּע סאָלדאַטן און זיי זענען קוים אַנט־לאָפן מיטן לעבן. לייבעלע האָט אַהיימגעבראַכט אַ מלחמה־שלל — אַ שאַבלע מיט אַ היטל פון די אַנט־לאָפענע קאַוואַלעריסטן...

די צוויי יידישע גבורים וויל איך פאַראייביקן, ווייל שטענדיק, אין לויף פון מיין גאַנץ לעבן, האָב איך געדענקט אין זיי ביידן און זיי תמיד געזען פאַר מיינע אויגן ווי זיי שלאָגן זיך פאַרן יידישן כבוד.

אַז איך האָב שוין דערמאָנט די צוויי ברידער — גבורים, וויל איך אויך דערציילן וועגן זייער יחוס, כדי דערמאָנען זייער פאָטער וועמען מען האָט גערופן גבריאַליקל.

גבריאַליקל איז געווען אין טשאַרטקאָוו אַ שם דבר.

ער איז געווען אַ ייד אַ בן־תורה אָבער — ער האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן. האָט ער דע־ריבער געדרשנט זיינע תורות פאַר די פּראַסטאַקישע יידן, וואָס האָבן פון זיינע תורות ממש געלעקט די פינגער.

גבריאַליקל איז אַרומגעגאַנגען אין טשאַרטקאָוו ווי ער וואָלט געווען דאָס געוויסן פון שטאָט. טאָמער איז עמיצער באַגאַנגען אַן עוולה, האָט גבריאַליקל אים געשטראָפט. אַז עס זענען פאָרגעקומען וואַלן פון גבאים אָדער ווען מען פלעגט אויפנעמען אַ רב אָדער אַ דיין, און אַז גבריאַליקל האָט באַמערקט אַז עס ווערן געמאַכט פאַלשקייטן האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אין מיטן גאַס און פאָכנדיק מיט זיין שטעקן, האָט ער געהאַלטן לאַנגע רעדעס. אַז מען האָט אים געוואָגט איבערשלאָגן, האָט ער געסטראַשעט, אַז ער וועט אָנשיקן זיינע זין, זיינע „שמעון ולוי" און זיי וועלן פון די פעלשער מאַכן אַ תל עולם...

איך געדענק אַז אַ לאַנגע צייט נאָך גבריאַליקלס טויט האָט מען נאָך אַלץ גערעדט וועגן זיין צוואה.

און די צוואה האָט געזאָגט כהאי לישנא:

— „הערט מיר אויס, מיינע ליבע שמעון ולוי אחים, דאָס מיין איך אייך מיינע ליבע זין ישראל־יהודה און לייבל; זייט וויסן, אַז איך גיי שטאַרבן. איר ווייסט דאָך אַז מיר יידן וואַרטן אַז משיח זאָל קומען, טאָ הערט־זשע, איך גיי אַוועק און וועל מער נישט זיין, אָבער איר בלייבט דאָך, טאָ געדענקט! ביי אונדז יידן זאָגט מען, אַז ווען משיח וועט קומען, וועלן אויסגעבויט ווערן צוויי גרויסע בריקן, אַ פאַ־פירענער און אַן אייזערנער. די יידן וועלן גיין אויף דער פאַפּירענער בריק און וועלן נישט אַריינפאַלן אין ים, און די גויים וועלן גיין אויף דער אייזערנער בריק

און זיי וועלן יאָ אַריינפאַלן. טאָ געדענקט־זשע קינדער, טאָמער קומט משיח און מ'וועט אויסבויען אַזעלכע צוויי בריקן, זאָלט איר קינדער מיינע, גיין אויף דער אייזערנער בריק...״

טשאָרטקאָוו האָט פאַרמאָגט אַ סך שולן און בתי־מדרשים. אפילו די ציוניסטן האָבן געהאַט זייער מנין, און האָבן זיך גערופן „בני ציון״. דאָרט האָב איך גע־זונגען אַלס משורר ביים חזן, לייביש וואַסערמאַן, און דער כאָר־דיריגענט איז געווען זילבערמאַן.

אַ גאַנץ באַזונדערן פלאַץ האָבן פאַרנומען די „שאַפּיראָניקעס״, וועלכע האָבן געהאַט אַן אייגענע קלויז און אַן אייגענעם שוחט. זיי זענען ביי די חסי־דים פון טשאָרטקאָוו געווען אַזוי פאַרהאַסט, אַז מען האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף אַ טרייפענע זאַך, און מען האָט נישט געלאָזט וועגן זיי רעדן און אין אַ סך פאַלן האָט מען נישט געלאָזט מיט זיי זיך משדך זיין.

ציוניסטן האָט טשאָרטקאָוו געהאַט אַ סך און איך געדענק גוט הלל הויזנער, דעם לעמבערגער ראַבינער הויזנערס ברודער. זיי זענען אַלע אין דער משפחה געווען ציוניסטן און ספּעציעל זייער פאָטער, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מתנגד וואָס האָט פיינט געהאַט דעם רבינס הויף. מען דערציילט וועגן אים אַז בעת די פּאָגראָמען אין קישיניעוו, ווען יידן זענען געקומען צולויפן איבער דער גרענעץ און עס זענען אָנגעקומען הונדערטער טעלעגראַמעס מיט ידיעות וועגן איבער־פאַלן אויף יידן, איז די טשאָרטקאָווער רבצין אַרויס־געפאָרן אין איר רייכער קאַרעטע איבער די טשאָרט־קאָווער גאַסן. דער אַלטער הויזנער איז אַריינגעפאַלן אין אַ כעס און האָט באַוואָרפן די קאַרעטע מיט בלאָטע שרייענדיק: — ווי צו אונז יידן! אין דער צייט ווען מען הרגעט אין קישיניעוו אונדזערע ברידער, לאָזט איר אייך דאָ וווילגיין מיט זיידענע קליידער און טיי־ערע צירונג און איר פאָרט אין טייערע קאַרעטעס! זעצט מיט אַש טוט אָן אויף אייערע קעפּ״...

מיר יוגנטלעכע פלעגן אָפט זוכן אַ מעגלעכקייט זיך אַריינצוקריגן אין גרויסן גאָרטן פון רבינס הויף. דאָרט זענען געווען אויסערגעוויינלעכע ביימער, ספּע־ציעל איבערגעפלאַנצט פון ווייטע מקומות און שיינע פאָנטאַנען וואָס האָבן געשפּריצט וואַסער אינדערהויך. אין רבינס גאָרטן, פלעגן מיר אָפט בגנבה כאַפּן אַ שמועס מיט אַ רביש זונדל אָדער אייניקל. זיי זענען געווען אָנגעטאָן אין פיינע זיידענע קאַפּאָטקעלעך און אין שיינע גלאַנצנדיקע לאַקירענע שטיוול. מיר האָבן זיך אויך דערוווּסט דעם גרויסן סוד, אַז די אַלע ביכער וועלכע זענען געווען פאַרבאָטן פאַר טשאָרטקאָווער חסידים, ממש „טריף״ „פּסול״, זענען דווקא פאַר די „אייניקלעך״ געווען „כשר״, און עס איז געווען אַ נחת צו הערן ווי פיין אַזאַ רביש זינדל אָדער אייניקל רע־ציטירט שילערן און היינען פון אויסווייניק...

ווען מיר פלעגן אַרויסגיין פון גאָרטן, האָבן מיר זיך נאָכאַמאָל איבערצייגט אין דעם גרויסן חילוק וואָס עס איז פאַראַן צווישן טשאָרטקאָוו און אַלט־טשאָרט־קאָוו. מיר האָבן געזען אַז דאָס זענען צוויי באַזונדערע וועלטן. די וועלט פון רבינס הויף מיט די חסידים און פון דער צווייטער זייט מיר די יוגנט, וואָס האָט גע־שטרעבט צו אַ מאָדערנער נאַציאָנאַלער קולטור. אין דער וועלט איז טשאָרטקאָוו געווען באַרימט טאָקע צוליב דער רבי'שער דינאַסטיע, אָבער דאָס נייע טשאָרטקאָוו, דאָס געזעלשאַפטלעכע און ציוניסטישע טשאָרטקאָוו האָט אויך געהאַט איר פּלאַץ און געלאָזט פון זיך הערן.

און אַזוי האָט איין טייל שטאָט דערגענצט די צווייטע טייל און געשאַפן אַ געוויסע האַרמאָנישע גאַנצקייט וואָס האָט אָפּגעשפּיגלט דאָס יידישע לעבן פון פאַרן חורבן אייראָפּע.

ישראל הויזר

זכרונות מימי מלחמת העולם הראשונה

לאחרי כיבוש גליציה המזרחית ע״י הצבא הרוסי, נידונה קהלת סניאטין לגירוש. סניאטין נעשתה בתוקף התנאים עיר גבול, וגורלה לא היה שונה מזה של שאר הערים והקהלות בקו הגבול שהיה שטח קרבי פעיל. קהלת סניאטין מנתה כארבעת אלפים נפשות, בערך כמיספר תושבי צ׳ורטקוב היהודיים. (לאחרי מלחמת העולם הראשונה הוכפל מיספר היהודים בצ׳ורטקוב, לאחר שרוב יהודי הסביבה עברו לגור בה). ביום בהיר אחד, הוזעקו פתאום כל התושבים היהודיים, אנשים, נשים וטף, והשלטונות הצבאיים הודיעו להם שעליהם לקום ולעזוב מיד את סניאטין. לא נתנה להם שהות לקחת אתם מחפציהם, הונם ועושרם וכמו שהיו לבושים כן הובילו אותם מחוץ לעיר בצעדת־אימים לעבר צ׳ורטקוב. זקנים, חולים וילדים לא הורשו לעלות על עגלות. המחנה כולו נמצא משך זמן הליכתו תחת פיקוח צבאי חמור. המרחק בין סניאטין לצ׳ורטקוב אינו גדול ביותר, אולם המחנה הכבד של המגורשים עבר את הדרך ביסורים ובסבל רב שנמשך כמה ימים.

צ׳ורטקוב ותושביה נזדעזעו בראותם פתאום את מחנה המגורשים המדוכא יורד לשוק העיר ואתו כמה גופות מתים שהוציאו נשמתם בדרך. המגורשים לא רצו להשאירם בלא שיובאו לקבורת ישראל והובילום אתם עד צ׳ורטקוב. מראה האנשים היה מחריד והקפיא את הדם בעורקים. מיד מיהרו יהודי צו׳רטקוב לבתיהם והביאו לפליטים מזון והוקם ועד־עזרה שעסק בין היתר בסידור מקומות לינה לכולם.

בינתיים עברה כוס התרעלה גם על העיר צ׳ור־טקוב. למרות שהפרנסה נשתפרה בגלל החיילים שהיו לקוחות טובים ושלמו בשביל הסחורה שקנו כגון טבק, סיגריות ולחם לבן, סבלה האוכלוסיה מהחטיפות לעבודה וההתעללות באנשים שהוכו באכזריות רבה. כן רבו המקרים של שוד על ידי חיילים לאור היום ובסמטאות מרוחקות מהמרכז היו גם מקרי שוד בבתים. אבל האיומה שבצרות היתה מגיפת ה„חולי־רע״ שפרצה בצ׳ורטקוב והפילה חללים רבים מקרב האוכלוסיה. אולם רוב הקרבנות היו ממגורשי קהלת סניאטין שגרו בתנאים היגייניים חמורים והמגיפה עשתה בהם שמות. רשעות השלטונות נתגלתה במאסר הפתאומי של כל חברי ועד־העזרה שהגישו עזרה רפואית לחולי סניאטין, וע״י כך גרמו להתעצמותה של המגפה בקרב המגורשים האומללים.

השנה הראשונה של הכיבוש הצבאי הרוסי נסתכמה בתוצאות חמורות: הוקם בית־עלמין חדש והוא גדוש־קברים. רובם היו של פליטי סניאטין. המגיפה הכריתה משפחות שלמות, נשארו הרבה יתומים ללא קרוב או גואל. שוב היו אחרים שנשארו גלמודים ועזובים וגם במחלתם ובסבלותיהם לא היה איש שיקום לסעדם.

אולם עולם כמנהגו נוהג. סבלות המלחמה נמשכו למעשה רק בשנה הראשונה. בשנה השניה והשלישית לכיבוש הרוסי הוטב המצב הכלכלי במידה כזאת שרבים התפללו שהרוסים ישארו לצמיתות בגליציה. רבים מהתושבים היהודים התעשרו (הם נקראו בפי העם „גבירי המלחמה״) וגם בקרב פליטי סניאטין היו יהודים שהרוויחו לחמם, התחילו להחזיר לאנשים חובותיהם וגם שילמו שכר דירה. אולם עוד רבים היו עניי סניאטין שלא היה לאל ידם לשלם שכר דירה לבעליהם ועל רקע זה פרצו תכופות מריבות וקטטות. מכיון שתנאי הגירוש הפכו למציאות שביום־יום היו כאלה ש„שכחו״ כי הפליטים, ברובם המכריע נשארו בעניים ובסבלותיהם. עם כל אלה התמסרה האוכלוסיה היהודית בצ׳ורטקוב בלב ובנפש להקל את צרותיהם וסבלותיהם של פליטי סניאטין. יילאו עט אדם לתאר את האימה והפחד, הצרות והמחלות, הרעב והעוני של הפליטים ומה שעבר עליהם באותן השנים האיומות של מלחמת העולם הראשונה.

פסיה שכטר

מראה העיר צ׳ורטקוב

כשם שכל הדברים המובאים בספר הזכרון נכתבים למען שארית הפליטה שנשארה בחיים, כן שורות אלה שאני מביאה כאן כוונתם להעלות את מראה העיר צ׳ורטקוב שלנו כפי שהיא מצטיירת עדיין לפני עיני, בשוק העיר, ברחובותיה ובסימטאותיה.

משלושת עבריה היתה העיר מוקפת הרים והיא עצמה שכנה בעמק שחצה אותו נהר „סרט". הנהר חצה פעמיים את העיר ומסביבה ההרים עטורי היערות ואויר צח ומשיב־נפש שמשכו אליהם הרבה אנשים שעשו את צ׳ורטקוב למקום קיט.

במרכזה של עירנו נמצא „באזר" ובו הרבה חנויות זעירות אולם מסביב למעגלו הרחב של שוק העיר נמצאו חנויות גדולות ובנינים רבי־קומות (4 עד 5 קומות) שהישוו לעירנו אופי של עיר־מחוז גדולה.

רושם רב השאיר על כל רואיו בנין הכנסיה הגדול והמפואר, שבכתליו התנוססו פסלי־אמנות רבים ומרהיבי־עין.

ממרכזו של השוק הובילו רחובות וסימטאות לרובעים הפשוטים והעניים של העיר ובהם נמצאו עשרים ושנים בתי־כנסת, בתי־תפילה, שטיבלעך ומנינים. בין אלה היה בנין המידות היחידי בית־הכנסת־הגדול. קירותיו ניבנו בעובי של שני מטרים, כמתכונת בניני מצודות ונעלה מכל ספק שאבותינו חשבו בעת בנינו על שעת צרה ומצוקה, בה יהיו זקוקים למקום מחסה עד יעבור זעם. כבכל בתי־הכנסת נמצאה עזרת־הנשים למעלה ומכיון שבית־הכנסת היה בנוי בתוך האדמה מטה, היתה התקרה שמעל מקום המתפללים — גבוהה יותר. עובדה זו הוסיפה אוירה מיוחדת של יראת־כבוד לבית־ הכנסת הגדול שבצ׳ורטקוב עירנו.

במזרח נמצא ארון־הקודש ובו ספרי־תורה רבים ועתיקים ומעליו היתה תלויה פרוכת בריקמת־יקרות ועליה עשרת הדברות. העמוד שלפניו עבר החזן נמצא דרגה אחת מטה, לקיים את הנוהג שהתפלה לפני הקדוש־ברוך־הוא חייבת להגיע ממעמקים. הבמה במרכזו של בית־הכנסת היתה מורמת ועלו עליה בכמה מדרגות. המעקה מסביב היה מפיתוחי־ברזל שהיו מגולפים בידי אמן. כנהוג, שמשה במה זו לא בלבד לקריאת התורה אלא גם לנאומי הרב דמתא והופעת נואמים חשובים שהיו באים מהחוץ.

בית־הכנסת הגדול היה יפה, כי גילופי העץ היו למעשה פיתוחים אמנותיים ומשני צדי ארון־הקודש נצבו שני אריות גם הם גלופים מעץ. על הקירות ציורים אמנותיים שנעשו על־ידי מר מאהלר, ללא כל גמול. ממקצועו היה מאהלר ספר ואת ציורי הקירות האמנותיים עשה בהתנדבות כתרומתו האישית לבית־הכנסת הגדול של קהלת צ׳ורטקוב. כל באי בית־הכנסת היו נהנים מיפיו של בית־התפלה ומרגישים שרגליהם דורכות במקום קודש.

ברחובות ובסמטאות עמדו בתים נמוכים, מקום משכנם של עלובי־החיים, אולם הם שקקו חיים, פעילות ואמונה רבה. כל ימות השבוע היתה רבה ההתרוצצות ויהודים היו נחפזים, מי לעבודתו, מי למסחרו, מי לתור אחרי פרנסה שהשם יתברך יקרה לפניו. אולם ברדת ליל יום שישי היתה שורה חגיגיות צנועה בכל סמטאות העוני ורחובות הדלות של צ׳ורטקוב. המתהלך בהם היה יכול להציץ דרך החלונות הקטנים שהיו מחוסרי וילונות ולראות את נרות השבת ויהודים מרודים שהפכו להיות אנשים רגועים שכל חזותם ענתה בהם שהם שרויים בשלווה רבה ושהנשמה היתרה נתגלתה בהם בכל הודה ובמלוא הדרה.

דרך רחבה הובילה לרובע העיר המיוחד שנקרא „סטארי צ׳ורטקוב" היא „צ׳ורטקוב העתיקה". כשנכנסת לרובע זה נתגלתה מיד לפניך ה„חצר" של הרבי והגן הגדול ורחב־הידים שדמה יותר ליער מאשר לגן. כן היה שם ה„קלויז", הוא בית־התפלה של הרבי שה„פאליש" שלו היה ידוע ביפיו והדרו. ארמון הרבי מנה למעלה מחמישים חדרים וכמו כן היו ב„חצר" הרבה בנינים נוספים. כל אלה נקנו בשעתם מגראפית אחת (נסיכה) ועשום למקום משכנו של הרבי, שהיה מקודש על אלפים ועשרות אלפים חסידים בגליציה, בפולין ובארצות השכנות.

במרכזה של ה„חצר" נמצאה מזרקה ובה עיטורי אמנות ומימיה נוצצות בקרנות השמש. הגן היה יפה להפליא ורוח משיבת־נפש היתה נושבת בו תמיד.

יפים היו העצים ואילנות העומדים בלבלובם ותענוג רב היה להתהלך בו ולההנות מיפיו הנדיר.

במרכזו של הגן התנשא צוק שממנו הקרו מים, שזרמו דרך היער בתעלה עד שהגיעו לאגם מלאכותי אליו היו נקווים. על יד האגם נבנה בנין עגול וחמוד לבילויים ולמרגוע. כולם, ובעיקר בני־הנוער, היו נמשכים לגן הרבי, מאחר שהמקום היה מרהיב וניתן היה לחלום בו בהקיץ ולנוח בצלם של עצי־הגן הרמים והנאים. בחלק הקדמי של הגן השתרעו כרי דשא ופרחים מטופחים ובמקום אחד, מובלט, ניתן להבחין תמיד מונוגרמה מפרחים של שם הרבי „דוד משה" פרידמאן. בגן החורף היו הרבה צמחים טרופיים שהיו יקרי־מציאות בגני גליציה ופולין.

לארכו ולרחבו של הגן הגדול נמשכו משעולים ונתיבים לנוחותם של המטיילים. לא חסרו שם גם עצי־פרי מכל המינים. רק כמאה מטרים היה המרחק מהעיר ל„חצר" הרבי ומשעברת אותם, יצאת מעולם אחד ונכנסת לעולם שני מקסים וטוב יותר.

חן מיוחד היה ל„קלויז" של הרבי שהיה שלושים על שלושים מטר, עם „פאליש" יפה ושני צריחים שנשאו מהצדדים אל־על. הכול נבנה כאן ברחבות, בתנופה ובפאר רב. הציורים וגילופי־העץ היו ללא כל ספק מהיפים ביותר בפולין. אולם היופי הכן והזוהר החל להתגלות רק כשהגיעו החסידים לאל־פיהם ל„חצר" הרבי לשמוח את שמחת אמונתם ודבקותם ברבי הקדוש, ר' דוד משה פרידמאן.

א. טרעמבאָוועלסקי

א „פּריוואַטער" קולטור־טרעגער

(דעם אָנדענק פון הלל שטערנבערג)

ווער פון די טשאָרטקאָווער געדענקט נישט די פּרי־וואַטע ליי־ביבליאָטעק פון הלל שטערנבערג!

אין טשאָרטקאָוו איז נישט געווען קיין עפנטלעכע שטאָטישע ביבליאָטעק. ביי פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס זענען געווען קליינע ביבליאָטעקן, וועלכע האָבן ס'רוב באַדינט זייערע מיטגלידער. די ביבליאָטעק פון הלל שטערנבערג, וועלכע האָט פאַרמאָגט ביכער אין פּויליש, דייטש, אוקראַיניש, יידיש, העברעאיש, ענגליש, פראַנצויזיש און אויך אין עספּעראַנטאָ, איז געווען דער איינציקער גרויסער ביכער־צענטער, וואָס האָט באַדינט לעזער פון פאַרשידענע שיכטן און קרייזן. נאָך אויף דער שול־באַנק האָט הלל שטענבערג אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס פאַרן בוך און זאַמלענדיק פאַרשידענע ביליקע אויסגאַבן, האָט ער זיי געגעבן צו לייענען זיינע שול־חברים. ווייל ער האָט גע־שטאַמט פון אַ בעלי־ביתישער משפחה, איז אים גאָר נישט איינגעפאַלן, אַז זיין אינטערעס פאַרן בוך וועט זיין פאַר אים און פאַר דער משפחה דער איינ־ציקער קוואַל פון חיונה.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דעם אויסברוך פון דער כאָלערע־מגפה, זענען זיינע עלטערן געשטאָרבן און עס זענען געבליבן דריי ברידער און אַ שוועסטער. כאָטש אין שטאָט האָבן זיי געהאַט רייכע קרובים, האָבן די עלטערע ברידער סענדער און הלל, געזוכט מיטלען אויסצוהאַלטן זיך אַליין און די אַנדערע קינדער.

די נויט האָט געבראַכט דערצו, אַז זיי האָבן אין זייער קליינער דירה אויף סטאַרי־טשאָרטקאָוו געעפנט אַ ביבליאָטעק. אין דער ערשטער צייט זענען געווען ביכער נאָר אין פויליש און דייטש, מיט דער צייט האָט זיך די ביבליאָטעק פאַרגרעסערט און געהאַט אויך ביכער אין אַנדערע שפּראַכן. די ביבליאָ־טעק, וואָס האָט אין די ערשטע יאָרן זיך געפינען אין אַן אַלקערל, איז אין די צוואַנציקער יאָרן געוואָרן אַ קליינער קולטור־צענטער.

אין יענע יאָרן איז הלל שטערנבערג געווען אַ פריידענקער און דערמיט וואָס ער האָט באַקומען פאַרשידענע אַטעאיסטישע אויסגאַבן און זשורנאַלן, האָט זיך אַרום אים געשאַפן אַ גרופּע פריידענקער, וועלכע האָבן פּראָפּאַגאַנדירט אַטעאיזם און וועלט־לעכע קולטור.

הלל שטערנבערג איז אויך געווען פון די ערשטע

עספעראַנטיסטן אין טשאַרטקאָוו. אַ באַשיידענער און שטילער מענטש, האָט ער מיט זיין איבערגעגעבע־נער אַרבעט אין דער לייַ־ביבליאָטעק פאַרשפּרייט וויסן און קולטור צווישן דער יוגנט. ווען די רויטע אַרמיי איז אַריין אין טשאַרטקאָוו און עס האָט זיך איינגעשטעלט דער סאָוויעטן־רעזשים, איז געשאַפן געוואָרן אַן עפנטלעכע שטאָט־ביבליאָטעק. שטערנבערג איז געווען דער ביבליאָטעקאַר און ער האָט מיט זיין דערפאַרונג און וויסן געבראַכט אַ סך נוצן ביים פאַרגרעסערן און אויסברייטערן די שטאָט־ישע ביבליאָטעק.

די מערדערישע היטלער־האַנט האָט אויך נישט אויסגעמיטן הלל שטערנבערג, וואָס איז אומגעקומען אינאיינעם מיט טויזנטער יידן אין טשאַרטקאָוו.

כבוד זיין אָנדענק.

צבי כהן

חיי הנוער היהודי בצ׳ורטקוב

כל בני הנוער היהודי בעירנו, כמעט ללא יוצא מן הכלל, למדו לימודי היהדות עד גיל הבר־מצוה ולפעמים אפילו למעלה מזה. הם התחילו בדרך כלל את לימודיהם בגיל צעיר מאוד, כי בני ארבע כבר למדו ב„חדרים" של „מלמדי דרדקי". גם הבנות למדו בעירנו ב„מכינות" של שני בתי־הספר היהודיים: „בית הספר העברי" ו„בית־יעקב".

בעירנו צ׳ורטקוב היו שלושה בתי־ספר עממיים ממשלתיים: שניים לבנים ואחד לבנות. כמו כן היו גם כמה גני־ילדים פרטיים.

המורים בבתי־הספר האלה היו ברובם אנטישמיים. הכאת הילדים, משיכת הפיאות וכינויים כמו „מושקו" ו„איצ׳קו" היו מעשים של יום־יום. מיספר התלמידים היהודים בכיתות נע בין שליש עד מחצית ממספרם הכללי ויתרם היו פולנים ואוקראינים.

בלימודי הדת היו התלמידים מתחלקים לפי הכי־תות. זכור לי כי בזמנו של מורה הדת שאדר עדיין חבשנו כובעים בשעת שעורי הדת. עם התגברותה של האנטישמיות לאחרי מותו של המרשל פילסודסקי, נאסר הלימוד בכובעים ורק התלמיד שקרא בתורה היה רשאי לחבוש כיפה. מאוחר יותר, בזמן שיעוריו של המורה לדת, מר שכטר, כבר נאלצנו ללמוד בכיתה בה התנוסס צלב על הקיר.

קרה לא פעם, שהמורים האנטישמיים היו מנצלים

„גן הילדים העברי" ע״י בית הספר העברי בשנות השלושים
דער העברעאישער קינדער־גאָרטן ביים „בית ספר עברי" אין די דרייסיקער יאָרן

את העובדה שחוץ מכמה בני מתבוללים, לא ביקרו התלמידים היהודים בבתי־הספר העממיים בשבתות ובימי חג ומועד, והם היו בדיוק בימים אלה מגישים חומר לימוד בסיסי אשר שימש כיסוד למבחנים ולעבודות־סיכום. למותר לציין, שהתנכלות זו לתלמידים היהודים היתה לא פעם לרועץ לאותם הצעירים והצעירות שלא הצטיינו בלימודיהם.

למען האמת ההיסטורית יש לציין, שהיו גם בין המורים הלא־יהודיים אנשים ליברליים, אולם אלה נער יספרם. מקור ליברליותם של מורים בודדים אלה נבע מכך שהיו בדרך כלל אנשים הגונים בעלי תפיסת־עולם הומנית כלל־אנושית, דבר שאיפיין בעיקר את המורים הפולנים, או משום שהם עצמם היו מיעוט נרדף והבינו לנפש התלמיד היהודי, וזה היה המקרה של המורים הליברליים האוקראינים. רוצה אני להזכיר כאן את שמותיהם של שני מורים ליברליים שלימדו בבית־הספר העממי־ממשלתי ב„סטארי־צ׳ורטקוב״, והם: צ׳ז׳ידה והלקיביץ׳.

לתלמיד היהודי נשאר בדרך כלל זמן חופשי מצומצם למדי: מחציתו של יום למד בבית־הספר העממי הממלכתי ולאחר שעה של הפסקת צהרים מיהרו רובם לבתי־אולפנה ללימודי היהדות שם נמשכו הלימודים עד שעה שבע בערב. רובם של התלמידים למדו ב„תלמוד־תורה״ או ב„חדרים״ פרטיים. בניהם ובנותיהם של הורים ציונים למדו ב„בית הספר העברי״. את עבודות הבית הכינו ילדי צ׳ורטקוב מאוחר בלילות, מי לאור חשמל ומי לאור מנורת נפט.

על המוסד „תלמוד־תורה״ עברו גילגולים רבים. גם לאחרי שעסקני הקהילה הצליחו להרכיב את חבר המלמדים, עוד היו ה„חדרים״ השונים של ה„תלמוד־תורה״ מפוזרים על פני כל העיר: ארבעה „חדרים״ למדו בבית־השחיטה לעופות; שני „חדרים״ למדו בעזרת־הנשים של בית־המדרש; „חדר״ אחד אורגן בעזרת הנשים של „יד חרוצים״ — וכיוצא בזה. רק עם גמר הבנין החדש של הקהילה עברו תלמידי ה„חדרים״ השונים ללמוד באורח מרוכז ב„תלמוד־תורה״. תחילה למדו התלמידים רק בקומה הראשונה אולם לאחר מכן תפסו גם את הקומה השניה. חלק נכבד מהבנין תפסו משרדי הקהילה. הקומה העליונה והאחרונה לא נגמר בנינה ובינתים בא החורבן.

הבנין החדש של ה„תלמוד־תורה״ היה הישג גדול לעירנו ולקהילה היהודית. בפעם הראשונה בתולדות צ׳ורטקוב הותקנו בבנין סידורים־סניטריים מתאימים לכל גילאי המוסד. חדרי הכיתות היו מרווחים ושטופי־אור. הקהילה הזמינה כוחות פדגוגיים מהחוץ שהכניסו סידורים מודרניים שעד הנה לא היו ידועים ב„תלמוד־תורה של צ׳ורטקוב, כגון: התחלת השעורים עם צלצול הפעמון, הפסקות בין שעור לשעור, ישיבה בספסלים עורפיים ושיטות הענשה חינוכיות יותר במקום שיטת ההלקאות הישנה שעוד היתה רווחת במוסד הזה. כמו כן שונתה מיסודה תכנית הלימודים. הונהגו שעורי עברית מודרנית, לימודי תנ״ך עם ביאור מדעי. משום־מה היו מתחלפים המנהלים של ה„תלמוד תורה״ מדי שנה. בסיומה של שנת הלימודים היתה מתקיימת חגיגת סיום באולם „יד חרוצים״ והתלמידים המצטיינים היו מדגימים את ידיעותיהם במקצועות היהדות, משמיעים דרשות בתלמוד עם דברי פלפול, מדקלמים פרקי תנ״ך שלמים בעל־פה ומהשירה העברית המודרנית וכמו כן שרים שירים עבריים.

שכר־הלימוד ב„תלמוד תורה״ של צ׳ורטקוב כבר היה בימים ההם לפי הנוהג המקובל היום והנקרא בשם: שכר־לימוד מודרג. העשיר היה מרבה ומעוטי היכולת שילמו פחות, והיו גם כאלה ששוחררו לחלוטין מתשלום שכר־לימוד. המוסד סבל כל השנים מגרעונות וכתוצאה ממצב זה היה שכר המלמדים ירוד והם קיימו את משפחותיהם בקושי רב. היו כאלה שניסו להתעסק בעבודות נוספות, לרוב עונתיות, או שנשותיהם עזרו להם לשאת בעול פרנסת הבית. לצערי לא נשארו בזכרוני חוויות מיוחדות על חייהם ופעלם של מלמדי כדי שאוכל להקדיש לזכרם ברשימתי זו. מה שכן זכור לי, שלמדתי אצל כולם באורח סדיר פחות או יותר והם הרביצו תורתם כמיטב יכלתם ולפי הכללים המקובלים בתקופה ההיא.

המלמד הראשון שלי היה ישראל „בלפר״ שלימדני את צורות האותיות כשאני בגיל ארבע ואת „דרשת החומש״ המפורסמת של המתחיל ללמוד תורה בגיל חמש. מתפקידו של המלמד היה גם להוליך אותנו, את צעירי הלומדים ב„תלמוד תורה״, הביתה בערבי החורף. אנו הלכנו בטור עורפי וביד כל אחד מאתנו היה פנס־שמן הנקרא „לאַמטערן״ להאיר בו את הדרך ולהרחיק מעלינו את אימת הלילה. הטור היה מתמעט והולך על יד כל בית של אחד התלמידים ולא פעם נשארתי האחרון ואז היה המלמד מרימני ונושא אותי על זרועותיו הביתה, שברחוב סדובה. בניצוחו היינו גם מדקלמים „קריאת שמע״ בחדרי היולדות

ברובם של בתי העיר והיינו מקבלים את שכר ה„קרישמע־לייענען" („קריאת שמע") — סוכריות ודובשניות.

ה„חדר" של המלמד בלפר נמצא בבית־הכנסת של בעלי־המלאכה. נעלה מכל ספק שפרנסתו היתה דחוקה, כי אשתו ניהלה „מאפייה" והיתה מחלקת כמה עשרות ככרות־לחם מאפה־בית בין בעלי הבתים.

שאר מלמדי לא הצטיינו במשהו מיוחד ויכול להיות שהרבה פרטים חשובים נשמטו מזכרוני. אולם שמור אתי זכרונו של השיר „ואני — און איך — יעקב" ששרתי בניגון המסורתי עם כל הפירושים בחדרו של המלמד נוסייה (המכונה צ׳ורניק?) בעזרת הנשים של „יד חרוצים". כן זוכר אני שאת חלוקת הארץ לשבטים למדתי מפי המלמד המכונה „דער טרעמבאָוו־לער" („איש טרמבובלה") ואם אינני טועה היה נוהג להמחיש לנו את הלימודים ע"י דגם של בית־המקדש.

את ראשית פרקי המשנה והתלמוד למדתי אצל המלמד משה נהרייבר (נאהאראייעווער), קודם בדירתו הפרטית ואחר־כך בבנין החדש של ה„תלמוד תורה". ביום ששי היינו עוברים על פרשת השבוע בטעמי המקרא ובשבתות הקיץ היינו לומדים „פרקי אבות".

סוגיות ופלפולים בגמרא למדתי אצל המלמד שקראו לו „הבודזאנובער" („דער בודזאַנאָווער") ולאחר מכן אצל מלמד־אורח ששמו היה קרון.

גם לאחר שעברנו לבנין החדש של ה„תלמוד תורה" לימד המלמד־המחנך את כל המקצועות פרט לעברית ותנ"ך שאותם לימדו המנהלים בעצמם.

כאן נאלץ אני להודות שבו בזמן שלא נשתייר בזכרוני הרבה מדפי הגמרא הרבים עם פוסקים שלמדתי ואף ידעתי דפים רבים בעל־פה, הרי נשתמרו בזכרוני עד היום פרקים שלמים מהתנ"ך שלמדנו אצל אותם המורים־המנהלים, אשר השכילו לחבב עלינו את החומר הנלמד.

נעלה מכל ספק, שדרכי שלי בבית־הספר העממי הממשלתי וב„תלמוד תורה" היתה גם דרכם של רבים מבני גילי בצ׳ורטקוב עד גיל הבר־מצוה בערך. בשנת הלימודים השביעית נשארו בבית־הספר היסודי רק אותם התלמידים שלא המשיכו את לימודיהם בבית־ספר תיכון. אלה המעטים מבני־הנוער בעירנו, שהור־יהם יכלו או הצליחו לסדרם כתלמידים מן המנין בגימנסיה הממלכתית, נבלעו כול־כולם בסביבה החדשה ובמעמסת הלימודים. חלק גדול מבני האמידים המשיך את לימודיו ב„גימנסיה העברית" או ב„בית הספר למסחר". יתר המשפחות שלחו את בניהם, לאחר שסיימו את לימודיהם בבית הספר היסודי, ללמוד מקצוע או לשרת בחנות. אולם, אם נקח בחשבון, שתקופת החניכות בלמידת מקצוע נקבעה לפי החוק הפולני לשלוש שנים ובתקופת חניכות זו היה חייב החניך לעבוד ללא תמורה כלשהי, מסתבר שדווקא בני־הנוער של המשפחות העניות ומרובות־הילדים לא יכלו ללמוד מקצוע מסיבות כלכליות־משפחתיות, מאחר שהיו חייבים, מראשית תקופת התבגרותם, להטות שכם ולעזור בכלכלת הבית. תוצאות המצב הזה נתגלו במלוא חריפותן בעת המשבר הכלכלי של שנות

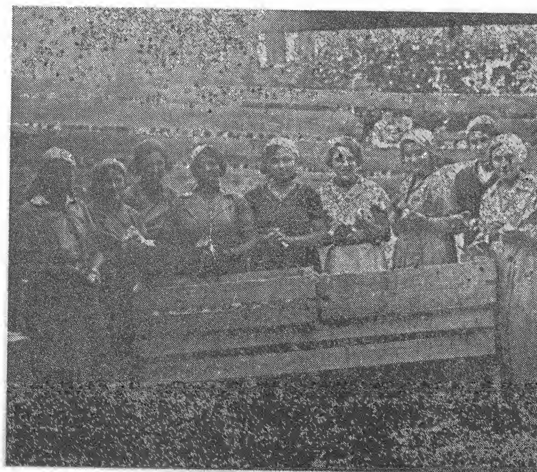
קבוצת תלמידות יהודיות בגימנסיה בצ׳ורטקוב כמה שנים לפני השואה
אַ גרופּע יידישע תלמידות אין דער טשאָרטקאָווער גימנאַזיע אייניקע יאָר פאַרן חורבן

קוהן, כץ ניוסיה, פאלאַק, ווינקלר פפי, שפירא ניוסיה, שרפשטיין מאַלה, חלפר־רוזנצוויג צילה, פינקלמן מרים, אייזנברג

השלושים, שפגע באורח קשה במיוחד בבני־הנוער של צ׳ורטקוב. גם לפני המשבר לא נתברכה צ׳ורטקוב במקומות עבודה רבים המתאימים לבני־נוער שעזבו את ספסל הלימודים של בית־הספר העממי, אלא שכתוצאה מכך, שחלק גדול של הנוער ה„בעל־ביתי" של עירנו המשיך ללמוד וטפח תקוות להשיג תעסוקה במקצועות החפשיים, הצליחו בני הנוער של משפחות עובדות להסתדר, איכשהו, בסדנא ובעיקר כעוזרים בבתי־המסחר.

אולם בעקבות המשבר חלה התמוטטות כלכלית בקרב בני המעמד הבינוני היהודי ובגבור הלחץ הכל־כלי התרוששו רבים מהם והגיעו עד פשיטת־רגל. התוצאות בשביל הנוער היו קשות. אלה שלמדו נאלצו להפסיק את לימודיהם ואלה שמצאו קודם עבודה בבתי המסחר נשארו ללא תעסוקה, כי רבים מבעלי העסקים צימצמו את מיספר העובדים והעוזרים.

בצ׳ורטקוב לא היתה תעשייה ראוייה לשמה. היו אמנם כמה עשרות מיפעלים שנקראו, לתפארת המליצה, „בתי־חרושת", אולם אלה לא העסיקו יותר מעשרה פועלים בממוצע והגדולים שבהם עד עשרים עובדים לכל היותר. מכאן שיכולת הקליטה של כוח עבודה בבתי־המלאכה האלה היתה מוגבלת ביותר. בכל אופן, המיפעלים הקטנים האלה לא היו מסוגלים לפתור את בעיית התעסוקה של הנוער היהודי הצ׳ורטקובאי שני־דון לחיי בטלה ושיעמום.

פלוגת הלוצות בצ׳ורטקוב בזמן עבודתן באריזת ביצים ליצוא
טשאָרטקאָווער חלוצות ביים אייער־פּאַקן

ברצוני להדגיש, שכל המדובר כאן בנוגע לתע־סוקת נוער מתייחס אך ורק לבנים. מצב התעסוקה של הבנות היה קשה גם בזמנים כתיקנם, ואין על כן כאן מקום להדגיש את השינוי לרעה שחל במצבן

חלוצים חוטבי עצים בצ׳ורטקוב
טשאָרטקאָווער חלוצים ביים האַקן האָלץ

החמרי בגלל המשבר הכלכלי. כמה מהן עבדו כעוזרות בבתי־מיסחר והתפירה היתה המקצוע העיקרי שבו תפסו מעמד כלשהו. אפשר להעריך שבמקצוע זה עבדו לכל היותר כשלושים בחורות ולא יקשה כלל לתאר לעצמנו את מצבן הקשה של מאות הבנות שנמנעה מהן האפשרות ללמוד, וגם לא יכלו לעבוד כדי לעזור למשפחותיהן העניות, ומבלי שייראה מוצא כלשהו לקראת העתיד. אם לצעירים עוד ניתנה „הברירה" האחרונה — „לברוח מהבית", הרי נמנעה מהצעירות גם אפשרות זו בגלל התנאים החברתיים והמושגים המיו־חדים שהיו רווחים בתקופה ההיא בקרב הציבור היהו־די העיירתי. רק בודדות ואמיצות עזבו את הבית ויצאו לערים הגדולות בנסיון נואש לעשות משהו לנפשן ולקבוע את עתידן.

מסתבר איפוא, מדוע היה לתנועות החברתיות וה־פוליטיות ברחוב היהודי בצ׳ורטקוב הד כה חזק בקרב הנוער. התנאים החברתיים והפוליטיים, המצב הסו־ציאלי הירוד, המשבר הכלכלי המתמיד ומחמיר מזה, והחינוך הציוני מזה, עוררו את רובם המכריע של בני הנוער בצ׳ורטקוב להצטרף להסתדרויות החלוציות מכל הזרמים הפוליטיים ולצאת להכשרה כדי להתכונן לחיי עמל ויצירה בארץ־ישראל.

אולם גם בשטח זה התנאים לא היו תמיד נוחים. בתקופות שונות צומצמו אפשרויות העליה ורק אחוז קטן מהמחנה החלוצי קיבל סרטיפיקטים וזכה לעלות ארצה בדרך לגלית. מצב זה גרם לאכזבה בקרב חוגים שונים של הנוער שפנה עורף לתנועה החלוצית ועבר למחנה העויין של השמאל המהפכני הקיצוני. רב ביו־תר היה מיספר הבנות שנתפסו להלכי־רוח של אכזבה מהתנועה הציונית והן נהרו לשורות המחנה השמאלי.

הסתדרות „פרייהייט" בצ'ורטקוב מארחת את הקיבוץ „דרור" בשנת 1928

דער קיבוץ „דרור" אויף אַ באַזוך ביים טשאָרטקאָווער פאַריין „פרייהייט" אין יאָר 1928

גן־ילדים בצ'ורטקוב בשנת 1935

הגן נוסד בשנת 1929 בחסותו של ארגון הנשים הציוניות בצ'ורטקוב בהנהלת הגננת נוסקה כהן, בוגרת הסמינר לגננות בלבוב, ואחותה גינה הנמצאת בארץ.

הילדים שביקרו בגן־ילדים זה, היו ילדי האינטלי־גנציה היהודית, אשר רבים מהם היו מתבוללים.

לפני כל חג ומועד היתה הגננת מארגנת מסיבות לילדים, בהשתתפות ההורים, שהיו מלוות דיקלומים ושירים מהארץ בשפה העברית, וע"י זה היתה מקרבת את הילדים ואת הוריהם לאווירה יהודית ולאהבת ארץ־ישראל.

באחת המסיבות האלה נכח ד"ר מוזלר, שהיה מן המתבוללים, ואז פנתה אליו ד"ר בליכר, יושבת ראש ארגון הנשים הציוניות: „מוזלר, מוזלר ראה למה זכית, שנכדתך מדקלמת בעברית על ארץ־ישראל".

יושבים, למטה מימין לשמאל: רוסט, מיצל, דיאמנט, ל. מורגנטאל, —, —, —, וולף.
יושבים, בשורה האמצעית: בילגורי, נ. בלום, ל. ליניאל, גינה ונוסקא כהן, —, גוטפריד, —.
עומדים: ר. גולדשטין, ש. כהנא, —, פ. יורמן, נ. אלטשילר, ר. וולף, ה. הליצר, גוטפריד, פינקלמן.

י. דובובי

ילדות ובגרות בצ'ורטקוב

כשפרצה המלחמה בין רוסיה הצארית והקיסרות היפאנית ונתערערו תנאי החיים והחברה ברוסיה, החליט אבי לעזוב את רוסיה. הוא יצא לדרך לבדו ומאחר שהיה חסיד צ'ורטקוב נמשך באורח טבעי לעיר הרבי והתיישב בה. לאחרי גלגולים רבים משך שלוש שנים הגיעה משפחתנו בשנת 1908 לצ'ורטקוב.

הבית בו גדלתי היה מסורתי וחסידי.

מלחמת הקיום בעיירות בתקופה ההיא היתה קשה ומרה בפרט למשפחת פליטים שנכנסה לחברה מגו־בשת והיתה צריכה להכות שם שורש.

בהיותי ילד הייתי תמיד חרד לקיומנו ולפת־הלחם ליום המחרת. חוץ מזה סבלתי הרבה בילדותי מהסביבה החדשה משום שהייתי שונה מיתר הילדים בהליכותי ובמלבושי, המיבטא שלי ביידיש היה שונה בתכלית מהביטוי של ילדי גליציה וכ"כ היו המנהגים בביתנו אחרים ושונים מהמנהגים של בתי היהודים בצ'ורטקוב.

יהודי העיירה קראו לנו „הרוסים" או בשפת יידיש ה„פאָניעס", ואני חשתי סלידה מכך. בכלל סבלתי

מהשוני ומהיחס המיוחד אלי ומאוד רציתי בילדותי למהר ולהשתוות לכולם ולהיות ככל הילדים היהודים בצ׳ורטקוב. אולם לצערי לא נקלטתי בחברת הילדים אפילו כשהתחלתי ללמוד ב„חדר״ כי השם נשאר לי ותמיד קראו לי ה„פאניע״.

המצב הזה נמשך עד מלחמת העולם הראשונה ואני הייתי כבן עשר. ב־1914 נכנסו הצבאות הרוסיים לצ׳ורטקוב ומאז נשתווינו כולנו, כי כולם הפכו להיות „רוסים״.

עד מלחמת העולם הראשונה למדתי ב„חדר״ וגם אצל אבי ז״ל. ובתקופת המלחמה התחלתי ללמוד ב„קלויז״ עם חברי אברהם קלירספלד ז״ל. בתחילה למדתי בבית־המדרש מול ביתנו וכעבור זמן, כששכרו את הסטרטינר קלויז אצל „נפתלי החלבן״ („נפתלי־מילכיקער״) המשכתי ללמוד עם בחורי הסטרטינר קלויז במקום הזה עד שבנו את הקלויז החדש. למדתי עם יוסף שפרבר ז״ל, עם בנו מנדל שפרבר וגם עם הלל שפרבר שהיה רב ביזלוביץ, זברז׳ וולשצ׳יק.

בערל שווארצבאך

די רויטע ארמיי אין טשארטקאוו

(פון זונטיק דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939 ביז זונטיק דעם 22־טן יוני 1941)

זונטיק אַרום פינף פאַרטאָג האָט אַ הילכיקער סירענע־אַליאַרם אויפגעוועקט די יידישע באַפעלקערונג און געשטעלט איר אויף די פיס. מענטשן האָבן אָנגעהויבן לויפן האַלב־נאַקעטע, האַלב פאַרשלאָפענע און זייער דערשראָקענע, מיט קינדער אויף די הענט און אייניקע מיט פּעקלעך. אַלע זענען געלאָפן צו שכנים וואָס האָבן געהאַט אין זייערע וווינונגען קעלערס און געווינט אין געמויערטע הייזער.

די גאַסן זענען אויסגעליידיקט געוואָרן און עס האָט זיך דערהערט דער גערויש און געפילדער פון אַעראָפּלאַנען, וואָס זענען אַריבערגעפלויגן די הימלען פון טשאָרטקאָוו.

עס איז אַוועק אַ שעה. אַ שטילקייט האָט געהערשט אַרום און אַרום. מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַרויסרוקן די קעפּ און עפענען צו ביסלעך פענסטער און טירן, צו זען וואָס עס הערט זיך אין דרויסן.

מען האָט געשמועסט צווישן זיך, אַז די „חברים״, די „אונזעריקע״ גייען שוין און קומען אָן.

דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן אויף דער צענטראַלער גאַס און אין סטאַרי־טשאָרטקאָוו אַ האַסטיקע באַוועגונג פון אויטאָמאָבילן און וועגענער, אויף וועלכע מען האָט אַרויפגעפּאַקט סחורות און אַרויפגעזעצט מענטשן. עס זענען געפאָרן מיליטערישע אויטאָס און אויך פּריוואַטע, סתם פורן, פויערישע וועגענער און אַלץ איז געווען באַלאָדן מיט פּעקלעך און רענצלעך און אויפן געפּעק — מענטשן: עלטערע, מיליטערלייט, קינדער און פרויען. אַלע זענען געווען איבערגעשראָקן און מיד. עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט פאַרשידענע סצענעס, קאָמישע און טראַגישע, אין דעם טאָג ווען די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פאַר דער אָנקומענדיקער רויטע ראַרמיי.

דערווייל האָט מען אָפּגעאָטעמט. עס איז קלאָר געוואָרן, אַז פון דייטש איז מען דערווייל פּטור געוואָרן. אָט קומט אָן אַן אויסלייזער וואָס ברענגט אָן אַנדער לעבן.

ווען די פּאָליציי האָט פאַרלאָזט די שטאָט און מיר האָבן דערפילט אַז זייער ממשלה האָט זיך פאַרענדיקט, האָבן מיר פּלוצים דערהערט דעם גערויש פון אָנקומענדיקע אַעראָפּלאַנען און גלייך איז אויסגעבראָכן אַ שיסעריי. דער עולם, וואָס איז געווען אויף די גאַסן, איז צעטומלט געוואָרן און אָנגעהויבן לויפן און זיך אויסבאַהאַלטן. אַ נידעריקער בחור מיט שאַטינע, האָר אָנגעטאָן אין אַ שוואַרץ העמדל, איז אַרויסגעשפּרונגען פון געטומל און האָט אָנגעהויבן איינהאַלטן דעם אַנטלויפנדיקן עולם שרייענדיק מיט אַ פריילעך קול: „וואָס לויפט איר? דאָס זענען דאָך אונדזערע אַעראָפּלאַנען!״

אַ בלייכער מיט אַ צעשויבערטן קאָפּ שוואַרצע האָר איז אָנגעקומען יונה „כאַלעסטוי״ (אַזוי האָט מען אים גערופן), און לויפנדיק אין דער ריכטונג פון געמיינדע־פּלאַץ, האָט ער נאָך פונדערווייטנס אָנגעהויבן שרייען: „חברים, וואָס שטייט איר? קומט! לאָמיר איבערנעמען די שטאָט!״

די ערשטע גרופּע וואָס איז אַריין אין בנין איז

געווען צוזאַמענגעשטעלט פון די ייִנגלעך און יונגע־לייט, וועלכע האָבן אין זייער לעבן קיינמאָל נישט געהאַט צו טאָן מיטן שטאָט־ראַט און שטאָטישע ענינים, נאָר מיט דער פּאָליציי — ווייל נישט איינמאָל פלעגן זיי פאַרנומען ווערן צוליב זייערע פּראָגרעסיווע איינשטעלונגען און דאָרט איבערנעכטיקן לאַנגע נעכט נאָך יסורים פון אויספאָרשונגען און פּייניקונגען. די חברה האָט זיך אַ לאָז געטאָן איבער די צימערן, ווו אַלע שאַפעס זענען געשטאַנען אויפגעפּראַלט, אַלע שופלאָדן אָפן. פּאַפּירן און ביכער האָבן זיך געוואַל־גערט אומעטום, אויף די טישן, אויף די בענקלעך און אויפן דיל. טיילן פון די מעבל זענען געווען איבער־געקערט און צוואָרפן איבער די צימערן. יונה איז אַרומגעלאָפן איבער דער געביידע און געשפּרינגען אויף די ברייטע טרעפּ אַרויף און אַראָפּ, האָט געגעבן באַפעלן און זיך באַמיט איינפירן אַ ביסל אָרדענונג פאַרטיילנדיק פונקציעס צווישן עולם יונגעלייט.

דערווייל האָבן זיך אָנגעפּילט די גאַסן מיט אַ סך מענטשן. גאַנצע משפחות האָבן זיך אַרויסגעלאָזט פון די אונטערשטע געסלעך, שניידער־משפחות, שוסטער־משפחות, סטאָלאַרעס, בעלי־עגלות און סתם אָרעמ־קייט, וואָס זענען געקומען מקבל־פּנים זיין די רויטע אַרמיי.

די טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טשאָרטקאָוו, וואָס איז באַשטאַנען פון בעלי־בית׳ישע יידן, סוחרים און אינטעליגענץ, ווי אויך פון די וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער ציוניסטישער באַ־וועגונג און אַלגעמיין־נאַציאָנאַלער טעטיקייט, האָט זיך נישט באַטייליקט אין דער שמחה. נישט ווייניקע אָבער פון די פּאַטערס און מוטערס פון „עמך״, וואָס האָבן איצט געהאַט אַ „צד״ אין די שטאָטישע ענינים, ווייל זייערע זין און טעכטער זענען געוואָרן די מנהיגים פון טשאָרטקאָוו, האָבן זיך געפילט גליקלעך און זענען געווען שטאָלץ מיט די נייע געשעענישן וואָס זענען פאָרגעקומען אַרום זיי.

די קינדער זענען אַרומגעלאָפן פראַנק־און־פריי. נישטאָ קיין שולע און נישט קיין חדר. טאַטע־מאַמע גיבן אויף זיי נישט אַכטונג. חברה קליינוואַרג פאַר־שטייט נישט וואָס דאָ קומט פאָר. זיי ווייסן נאָר, אַז די שרעק פון די ערשטע מלחמה־טעג איז פאַרביי און איצט קהל׳ט זיך דער עולם עלטערע מענטשן אין די גאַסן און עס איז פריילעך. עס איז זונטיק און, גאָטס וואונדער, מען זעט נישט קיין קריסט אויף דער גאַס. די פּוילישע באַפעלקערונג איז ווי פאַרשוווּנדן געוואָרן צוזאַמען מיט זייער אַנטלאָפענער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

אויפן באַלקאָן פון דעם שטאָטראַט־בנין האָט זיך באַוויזן אַ קליינע גרופּע מענטשן. איינער פון זיי האָט אין פּויליש איבערגעגעבן די ידיעה, אַז אין געציילטע שעהן וועט אַריינקומען אין שטאָט די רויטע אַרמיי און אַלע דאַרפן איר מקבל־פּנים זיין ווי באַפרייער, ווייל זיי לייזן אונדז אויס פון דעם שרעקלעכן מצב פון מלחמה, פּיין און ליידן. אין אַן ענלעכן נוסח האָט מען געלייענט די דערקלערונג אויך אויף אוקראַיניש און אויף יידיש. אויף אַ סך באַלקאָנען האָבן זיך באַ־וויזן רויטע פענער.

*

בייטאָג איז אַריין דער ערשטער רוסישער טאַנק אין שטאָט. אויפן באַלקאָן אין שטאָט־ראַט האָט גע־פלאַטערט די רויטע פאָן. גלייך זענען דאָרט אַרויף די גרופּע מענטשן וואָס האָט זיך קאָנסטיטואירט אין צייטווייליקן שטאָט־ראַט. מיט גרויס פרייד האָט מען אויפגענומען דעם ערשטן סאָוויעטישן באַפרייאונגס־שליח און יונגע חברה מיט רויטע באַנדן אויף די אָרעמס האָבן זיך געכאַפּט קושן מיט די צוויי פאַר־שטויבטע טאַנקיסטן, וועלכע האָבן אַרויסגעקוקט פון זייערע טאַנקען. זיי האָבן געדאַנקט פאַר דעם האַרציקן קבלת־פּנים און פאַרשפּראָכן פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט. זיי האָבן אונטערגעשטראָכן, אַז דער עיקר איז וואָס די באַפעלקערונג איז פטור געוואָרן פון דער „פּוילישער פּאַנשטשיזנע״ און איינער פון די טאַנקיסטן האָט אויסגעשריגן: „זאָל לעבן די רויטע אַרמיי, די סאָוויעטישע רעגירונג מיט איר פירער סטאַלין!״

יידן וואָס האָבן צוגעזען די סצענע האָבן זיך פאַרטיילט אין צוויי גרופּן: איינע אַ באַגייסטערטע און די צווייטע אַ צוריקגעהאַלטענע.

יונה „כאַלעסטוי״ איז אָנגעלאָפן מיט אַ גרופּע יונגעלייט, דאָסמאָל שוין באַוואָפנט מיט ביקסן און ער האָט אַ באַפעל געגעבן מען זאָל „פאַרנעמען״ די פּאָסט. דער פּאָסט־באַאַמטער האָט הכנעהדיק אונטער־געטראָגן די שליסלען. מ. ב. איז געווען די רעכטע האַנט פון יונה׳ן און האָט אויך געהאַלטן אין איין געבן באַפעלן. דערנאָך איז מען אַוועק איבערנעמען די „סטאַראָסטווע״ און דעם „שטייער־אַמט״ און אומע־

טום האָט מען אונטערגעטראָגן די שליסלען; גלייך זענען פאַרטיילט געוואָרן די אַמטן און עס האָט זיך אָנגעהויבן איינשטעלן אַ געוויסע אָרדענונג.

יונגע בחורים זענען אַרומגעגאַנגען מיט געווער און געפירט פוילישע מיליטער־לייט, אָפיצירן, אונטער־אָפיצירן און סתם זעלנער, אויף זאַמלפונקטן. מען האָט זיי צונויפגעבראַכט פון פאַרשיידענע פלעצער ווו זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף די פעלדער, אין די וועלדער און אין פריוואַטע הייזער. די געפאַנגענע זענען געגאַנגען הכנעה׳דיק מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און אויף זייערע פּנימער האָבן זיך געמערקט געפילן פון בושה און כעס, סיי דערפאַר וואָס זיי האָבן פאַרלוירן זייער פאָטערלאַנד און זיכער אויך דערפאַר וואָס זיי זענען געפירט געוואָרן פון יונגע בחורים, וואָס האָבן, ווייזט אויס, אין זייער לעבן נישט גע־האַלטן קיין געווער אין די הענט, און נאָך יידן דערצו.

די צייטווייליקע שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט פאַר־אָרדנט עפענען אַלע געשעפטן. ביי די גרעסערע סוח־רים זענען אַריינגעשטעלט געוואָרן פאַרוואַלטער, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען אָנפירן מיט די געשעפטן און קאָנטראָלירן די סוחרים זיי זאָלן נישט באַהאַלטן קיין סחורה. צו יעדן גרעסערן געשעפט איז אויך צוגעטיילט געוואָרן אַ שומר מיט געווער. צוליב דער נייער לאַגע האָבן גלייך גענומען אויספעלן מיטלען פון ערשטן געברויך און עס האָבן זיך געשאַפן לאַנגע רייען ביי די גרויסע געשעפטן.

צוויי „קאָמיסאַרן" האָבן געוועלטיקט אין שטאָט: יונה „כאַלעסטוי" און מ. ב. דער ערשטער איז אַרומ־געלאָפן אין שטאָט מיט צעשויבערטע האָר איבער אַלע געשעפטן און געגעבן פאַראָרדענונגען און אָנ־ווייזונגען וואָס צו פאַרקויפן און וויפל. אין אַלע וואַרשטאַטן האָט ער רעגולירט די אַרבעט און די פּראָדוקציע. מיט איין וואָרט — ער איז געווען דער בעל־הבית פון דער גאַנצער באַפעלקערונג, דאָס הייסט פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דער צווייטער איז געווען פּאָליציי־אינספּעקטאָר. ער האָט פאַראָרדנט אַוועקצושטעלן באַוואָפנטע וואַכן צו היטן נאַציאָנאַלע פאַרמעגנס, געוועזענע רעגירונג־געביידעס, גרויסע מאַגאַזינען, בריקן א.א.וו. ער האָט אַליין געשריבן פאַרשידענע פאַראָרדענונגען און גע־געבן אָנווייזונגען וואָס ער האָט געחתמעט מיט אַ פוילישן שטעמפּל וואָס איז פאַרבליבן בעת דער בהלה פון דער אַנטלויפנדיקער פוילישער מאַכט.

אַ ספּעציעלע וויכטיקע גרופּע האָט מיט זיך פאָר־געשטעלט די אינטעלעקטואַלן, וואָס האָבן זיך פאַר־נומען מיט קולטור־ענינים, און האָבן גלייך איינגע־פירט רעפאָרמען פון קולטורעל־געזעלשאַפטלעכן כאַ־ראַקטער. אַלע שולעס זענען גלייך געעפנט געוואָרן און עס האָט זיך אויך געעפנט אַ שולע מיט יידיש אַלס די אונטערריכט־שפּראַך אונטער דער דירעקציע פון אפרים שוועבל. ער האָט אָבער גלייך געמוזט פאַרלאָזן זיין אַמט, ווייל ער איז באַשולדיקט געוואָרן דורך יונה „כאַלעסטוי" ווי אַ מענטש מיט אַ בור־זשואַזער פאַרגאַנגענהייט און ווי אַן אַנטי־קאָמוניס־טישער טוער.

די העבראַעישע גימנאַזיע, וואָס האָט עקזיסטירט אין טשאָרטקאָוו נאָך פאַר דער צייט פון דער פּוילי־שער הערשאַפט, ווו מען האָט געלערנט די אַלגעמיינע לימודים אין דער פּוילישער אונטערריכט־שפּראַך, איז איבערגעגאַנגען אויף לימודים אויסשליסלעך אין דער יידישער שפּראַך. דער הויפּט־עסקן פון דער יידישער גימנאַזיע איז געווען אַ יידישער שרייבער פון קראָקע, משה בלעכער, וועלכער איז פאַרבליבן אין טשאָרט־קאָוו. אויסער זיין אַרבעט אין דער גימנאַזיע, פלעגט ער אויך אַרויסטרעטן אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען אונטערן פרייען הימל. ער איז געווען אַ גוטער רעדנער און ער האָט גערעדט אַ שיינעם ליטעראַרישן יידיש. אין דער אינטעלעק־טועלער גרופּע האָבן אָנטיילגענומען נישט נאָר יידן, נאָר אויך פּאָליאַקן און אוקראַינער. די ראָל פון די יידן איז דאָ געווען פיל אַ קלענערע. די פּאָליטישע לאָזונג איז געווען: „אַ פאַראייניקטע אוקראַינע". אוקראַינער האָבן אַ דאַנק דעם זיך געפילט גאַנץ שטאַרק אין זייערע אַלגעמיינע פונקציעס, וועלכע זיי האָבן פאַרנומען.

אָבער עס איז נישט דורך קיין סך צייט און ביידע צדדים זענען געווען, אַזוי צו זאָגן, אין דרויסן.

נאָך אייניקע וואָכן איז אָנגעקומען קיין טשאָרט־קאָוו אַ טייל פון דער רוסישער אַדמיניסטראַציע, וואָס האָט גלייך אָנגעהויבן דורכפירן די נאַציאָנאַליזאַציע פון פאַרשידענע פאַרמעגנס, וועלכע זענען געווען ביז איצט פריוואַט־אייגנטום.

אין טשאָרטקאָוו זענען נישט געווען קיין גרויסע פאַבריקן. די סוחרים, וואָס האָבן געפירט גרעסערע געשעפטן, האָבן שוין כמעט ווי געהאַט פאַרקויפט

זייערע סחורות, אָדער די גרעסטע טייל פון זיי. ס'איז געשען, צום ביישפּיל, אַז ווען אַ ייד וואָס האָט אין משך פון אַ גאַנץ יאָר געזאַמלט מעד, כדי עס צו פאַרקויפן אויף פּסח און האָבן אַ פּדיון, איז באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ פּריוויז־שפּעקולאַנט און מען האָט עס ביי אים קאָנפיסקירט, ווייל ער האָט געהאַט אָנגעזאַמלטע שפּייז־פּראָדוקטן אין גרויסן פאַרנעם. אויף דער טיר פון „שפּעקולאַנט" איז געהאַנגען אַ נעבעכדיק, האַלב־פאַרזשאַווערט שילדל, אויף וועלכעס עס איז געווען אָנגעגעבן, אַז דאָ איז פאַראַן אַ „פאַבריק" פון מעד. עס זענען געווען אַ סך אַזעלכע פאַלן, אָבער אין אַלגעמיין, האָבן קיין סך יידן נישט געליטן פון דער סאָוויעטישער אַדמיניסטראַציע. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך זייער גיך „איבערקלאַסירט". סוחרים זענען געוואָרן אַרבעטער; בעלי־מלאכות האָבן זיך פאַראייניקט אין זעלבשטענדיקע פאַך־קאָאָפּעראַטיוון. מען האָט געקענט טרעפן יידן, וואָס נעכטן זענען זיי נאָך געווען סוחרים און היינט האָבן זיי זיך אַרומגעדרייט מיט אַ בעזעם און געקערט די גאַסן. טראָץ דעם וואָס יעדע זאַך וואָס איינער האָט נאָר באַקומען, איז געוואָרן „סחורה", האָבן דאָך אַלע כמעט אָן אויסנאָם געזוכט אַרבעט, כדי אויסמיידן, אַז עס זאָל אויף זיי נישט פאַלן דער חשד פון שפּעקולאַציע.

פון דער צווייטער זייט זענען פאָרגעקומען וויכטיקע ענדערונגען אין געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער פון טשאָרטקאָוו. די רעסטאָראַנען און קאַפע־הייזער זענען פול געווען מיט אַרבעטער און בעלי־מלאכות, דאָס הייסט מיט אַ קלאַס־מענטש, וואָס האָט פריער דאָרט קיין דריסת־רגל נישט געהאַט. מען האָט זיך געחברט מיט רוסישע באַאַמטע און פאַרבראַכט מיט זיי צוזאַמען אויף קאָנצערטן און פאַרוויילונגען. די גאַסן האָבן אויך באַקומען אַן אַנדער אויסזען. מען האָט שוין מער נישט געזען שפּאַצירן די אויסגעפּוצטע בחורים און מיידלעך. פוטער־מאַנטלען און די שיינע שטאָף־קאָסטיומען זענען פאַרשוווּנדן פון אויג. אויף זייער אָרט האָבן זיך באַוויזן שוואַרצע און ברוינע לאַנגע מאַנטלען, מיט קאַשקעטן. עס איז אויך פאַרשוווּנדן פון דער גאַס די קלינגנדיקע יידישע ווי אויך פּוילישע שפּראַך און זייער אָרט האָט פאַרנומען רוסיש און אוקראַיניש.

די יידישע יוגנטלייט וואָס האָבן די ערשטע טעג קאָמאַנדעוועט אין שטאָט, האָבן זיך אויך „איבערקלאַסירט" און אַוועק צו די פריערדיקע פאַכן. די באַרופס־אינטעליגענץ האָט זיך אויך גענומען יעדער איינער צו זיין פּראָפעסיע. בכלל האָט זיך געביטן דער גאַנצער אויסזען פון דער שטאָט צוליב דער אַלגעמיינער „איבערקלאַסירונג". אָנשטאָט פּילץ־היטן, בינדעס, פעלצן און שטאָף־קליידער איז מען אַרומגעגאַנגען אין קורטקעס, קאַשקעטן און פאַרשידענע אַלטע בגדים. שבתים און ימים טובים זענען געוואָרן וואָכעדיק. מען האָט שוין מער נישט געזען קיין שטריימלען, פליושענע קאַפּעליושן, זיידענע בעקעשעס און צירונג. דער גאַנצער יידישער גלאַנץ איז פאַרשוווּנדן. דאָס אַמאָליקע געזעלשאַפטלעך־קולטורעל לעבן איז פאַרשטומט געוואָרן. אַלע קולטור־באַדערפענישן האָט צוגעשטעלט די סאָוויעטישע מאַכט, ווי טעאַטער, מוזיק און קינאָ. די אַרטיקלען האָבן גראָד נישט אויסגעפעלט און מען האָט זיי צוגעשטעלט מיט פולע הויפנס פון די ערשטע טעג, ווי נאָר די סאָוויעטישע מאַכט איז אַריין אין טשאָרטקאָוו. רוסישע מוזיק און לידער האָבן געקלינגען איבער דער גאַנצער שטאָט. עס האָט אָבער נישט געהאַט דעם זעלבן טעם ווי אַ יידיש אָדער העברעאיש ליד, און דאָס יידיש טעאַטער, וואָס האָט אויפגעפירט אייניקע פאַרשטעלונגען, איז ווייט נישט פאַרגעקומען אין דער פריילעכער שטימונג און אַטמאָספער פון איבערלעבונג ווי פאַר דער סאָוויעטישער באַפרייאונג.

אויך די פּוילישע און אוקראַינישע באַפעלקערונג האָט געפילט די שטאַרקע האַנט וואָס האָט געוועלטיקט איבער זיי. די פּאָליאַקן האָבן עס זייער שטאַרק געפילט ווען אַ גרופּע היציקע פּוילישע סטודענטן זענען באַפאַלן די קאַזאַרמעס אין טאָג פון 11־טן נאָוועמבער, דער טאָג פון היסטאָרישן פּוילישן אויפשטאַנד, און דערמאָרדעט אַ צאָל רויטע אַרמייער. זיי האָבן דערפאַר זייער טייער באַצאָלט.

די אוקראַאינער האָבן אויך אָנגעהויבן פירן דיווערסיע־אַקטן און דורכגעפירט מאָרדן אין דערפער איבער לערער, פאַרוואַלטער און מיליציאַנטן אין אויסדרוק פון זייער אומצופרידנקייט. די סאָוויעטישע מאַכט האָט זייער שאַרף רעאַגירט אויף אַזעלכע אַקטן.

אַזוי אַרום איז די גרעסטע פרייד פון דער באַפרייאונג אויסגערונען גלייך אין די ערשטע וואָכן און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ביטערער אילוזיע.

חיים רייך
טשאָרטקאָוו

K. WOLKOWICZ

Mag. farm. M. PALEK
APTEKARZ
CZORTKÓW

muel FISCH, Czortków

A.S zaje LUKACZER
HANDEL TOWARÓW MIESZAN

Drukarnia J. Schächnera

Salzinger Eisig
SKŁAD MĄKI

אהרן שטאָלצבערג

SALZINGER MARKUS
CZORTKÓW

Majer Sucher & Co., Czortków

Matylda UNGAR

LASZCZOWER

Zakład elektro-techniczny
CZORTKÓW, Rynek 10.

LEBHART SAMUEL

Magazyn Ubiorów
D. I. STEIGER
CZORTKÓW

ISAK KATZ
CZORTKÓW

ROSENKRANZ A.
Czortków, Mickiewicza 2.
Telef. 164.

ישראל לאַנגערמאַן

טשאָרטקאָווער רינגע

Maszyno-skład
BOMZE-SCHRAGER CZORTKÓW, RYNEK 54.

Zellermajer Godel i Ska
hurtownia towarów bławatnych
RYNEK 33.

SKŁAD PIWA
Browaru Parowego w Busku
CZORTKÓW Rynek

SALOMON LINIAL
Czortków, ul. Sobieskiego 6.

PODOLSKA
FABRYKA OCTU
W CZORTKOWIE

M. SILBERFELD

IZAK STERNSCHUSS
SKŁAD TOWARÓW BŁAWATNYCH I SUKIENNYCH
W CZORTKOWIE

Hersch HALPERN
Czortków
SKŁAD ŻELAZA i FARB

Mendel KRAMER, Czortków
HURTOWNY SKŁAD TOWARÓW GALANTERYJNYCH

Dr. Mag. SYMA FINKELMAN

ADWOKAT
Dr. D. FELDMAN
W CZORTKOWIE.

ADWOKAT
Mgr M. ROTENSTREICH
CZORTKÓW
RYNEK 38.

Benzion Kohn, Czortków
Magazyn ubiorów.

D. ELLING
Czortków, Zielona 256.

BENZION RAUCHBERG
MŁYN TURBINOWO-WALCOWY
RAUCHBERG i WEISSER
W CZORTKOWIE.

Baruch M. PRESCHEL
Towary kolonialne i korzenne
CZORTKÓW, Rynek 31.

Salomon Mandel
DOM ŻELAZA, Stanis
Filja w CZORTKOWIE

Przedsiębiorstwo Autobusowe „Podole" Czortków
ul. Potockiego 2.
Telef. Nr. 96.

קטעי פרסומת מסחרית של יהודי צ׳ורטקוב. פוטומונטז׳: צבי כהן
האַנדלס־רעקלאַמעס פון טשאָרטקאָווער יידן. פאָטאָמאָנטאַזש: צבי כהן

א י ש י ם

ק אַ ר ל ע מ י ל פ ר א נ צ א ז

די וויכטיקייט פון דייטש־יידישן שרייבער קאַרל עמיל פראנצאז נעמט זיך פון פאַקט, וואָס ער איז געווען דער איינציקער שרייבער אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, וואָס האָט באַהאַנדלט אין זיינע ביכער דאָס דעמאָלטדיקע לעבן אין טשאָרטקאָוו. דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, וואָס ער איז אין זיין פריער יוגנט אַוועק פון טשאָרטקאָוו אין דער גרויסער וועלט און דאָך איז דער אינהאַלט פון זיינע ווערק פאַרקניפּט און פאַרבונדן מיט דער יידישער דעמאָלטדיקער ווירקלעכקייט אין גאַליציע בכלל און אין טשאָרטקאָוו בפרט.

קאַרל עמיל פראנצאז איז געבוירן געוואָרן אין טשאָרטקאָוו דעם 25סטן אָקטאָבער 1848 און איז געשטאָרבן דעם 28סטן יאַנואַר 1904 אין בערלין.

דער באַקאַנטער יידישער שרייבער א. ליטווין, וואָס האָט אַליין זייער פיל געשריבן וועגן גאַליציאַנישן יידישן לעבן, שאַצט אָפּ ביז גאָר די ליטעראַרישע פערזענלעכקייט פון דעם דייטש־יידישן שרייבער.

„קאַרל עמיל פראנצאז — שרייבט א. ליטווין — האָט אין זיינע רירנדע קינסטלערישע בילדער געשילדערט דעם גאַליצישן געטאָ. כמעט אַלע זיינע טיפּן און בילדער זענען גענומען שטענדיק פון טשאָרטקאָוו, וואָס פיגורירט ביי אים שטענדיק אונטערן נאָמען „בארנאוו”. קאַרל עמיל פראנצאז האָט זיך אויסגעהאָדעוועט און פאַרבראַכט זיין יוגנט אין טשאָרטקאָוו. ער האָט געלעבט אין יענער מערקווירדיקער צייט, ווען די השכלה־באַוועגונג אין מערב־אייראָפּע האָט זיך אַריינגעריסן אין גאַליצישן שטעטל.

זיין פאָטער איז געווען אַ מעדיקער און איז געוועזן פאַרטאָן אין קאַמף קעגן דעם טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער פון די יידן אין יענער צייט. די קעגנער האָבן גערופן דעם יונגנמאַן „דער פראַנצויז” (דערפון שטאַמט טאַקע זיין פאַמיליע־נאָמען „פראנצאז”). דער יונגער שריפטשטעלער האָט פאַרלאָזט טשאָרטקאָוו און איז אַוועק קיין ווין. ער האָט דאָרט שטודירט און איז באַרימט געוואָרן אַלס שריפטשטעלער. שפּעטער איז ער אַוועק קיין בערלין און דאָרט געשטאָרבן”.

קאַרל עמיל פראנצאז האָט אָנגעשריבן אַרום צוואַנציק ביכער צווישן זיי נאָוועלן, ראָמאַנען און דערציילונגען. ער האָט געשריבן זיינע ווערק אין דער דייטשער שפּראַך. צווישן זיינע באַקאַנטע ווערק זענען: די יידן פון בארנאוו; מאשקא פאן פארמא; יהודית טראכטנבערג; קולטור־בילדער פון האַלבאַזיע א. א. זיינע ביכער זענען געווען זייער פּאָפּולער

און דער בעסטער באַווייז דערפֿאַר איז דער פֿאַקט, וואָס זיי זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין זעכצן שפּראַכן. צווישן זיי אויך אין עברית און יידיש.

קאַרל עמיל פראַנצאָז האָט קיין איין מאָל נישט דערמאָנט די סיבה פאַר וואָס ער האָט זיך נישט באַנוצט מיטן ריכטיקן נאָמען פון דער שטאָט טשאָרטקאָוו, אַוווּ עס זענען פאָרגעקומען אַ סך פון די פּאַסירונגען, וואָס ווערן פון אים געשילדערט. קיין שום אַנדערער שרייבער אָדער פאָרשער האָט אויך נישט באַוויזן אויפצוקלערן דאָס רעטעניש. עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז אין זיין בוך „די יידן פון באַרנאָוו", דערמאָנט ער אַ ריי שטעט פון גאַליציע ווי קאָראָלאָוועק, לאַשקעוויטש, וויגנאַנקאַ, הוסיאַטין, און נאָך אַ סך אַנדערע מיט זייער ריכטיקן נאָמען און לאָזט לחלוטין אויס דעם ריכטיקן נאָמען פון דער שטאָט טשאָרטקאָוו.

אין זיין פאָרוואָרט צום בוך „די יידן פון באַרנאָוו" שרייבט ק. ע. פראַנצאָז:

„מיינע נאָוועלן זענען געשריבן געוואָרן נישט מיטן צוועק חוזק צו מאַכן, אָדער גאָר פאַרהערלעכן דאָס מזרח־יידנטום. זיי האָבן נאָר איין צוועק, און דאָס

הסופר היהודי־גרמני יליד צ׳ורטקוב
קאַרל אָמיל פראַנצאָז

איז אַנצוּווייזן אויף דער פינצטערניש און בייטראָגן, אַז עס זאָל אַריינקומען מער ליכט אין דאָס יידישע שטעטלשע לעבן. איך שילדער די פוילישע יידן נישט ווי בעסערע טיפּן און נישט ווי ערגערע נאָר אַזוי ווי זיי זענען אין דער ווירקלעכקייט".

ק. ע. פראַנצאָז ברענגט אַרויס אין זיין אַריינפיר דעם אינטערעסאַנטן געדאַנק, אַז יעדעס לאַנד האָט אַזעלכע יידן ווי עס פאַרדינט. עס איז נישט די שולד פון די פוילישע יידן אויב זיי געפינען זיך איצט אויף אַ נידעריקער קולטורעלער מדרגה ווי די פון זייערע ברידער אין ענגלאַנד אָדער אין דייטשלאַנד.

אין איינע פון זיינע דערציילונגען מיטן נאָמען „דער ווילדער סטאַראָסטע און די שיינע איטע" אין וועלכער עס ווערט געשילדערט דאָס אַמאָליקע לעבן פון טשאָרטקאָוו, שרייבט ק. ע. פראַנצאָז:

„מיר ווילן נישט אין דער טרויעריקער לאַגע דעצידירן ווער פון ביידע איז גערעכט, די קריסטלעכע אָדער די יידישע געזעלשאַפט. ביים סוף פון דער דערציילונג ווילט זיך מיר גאָר עפּעס אַנדערש זאָגן. אין לויף פון הונדערטער יאָרן האָט מען מיט אונדז איינגעחזרט, אַז מיר וועלן געהאָלפן ווערן נאָר דורך אמונה און נישט דורך ליבע. מען קען זיך קוים פאָרשטעלן וויפל טרערן און בלוט עס זענען פאַרגאָסן געוואָרן צוליב דער דאָזיקער פאַלשער פעסטשטעלונג. עס איז אונדזער פליכט דעריבער צו קעמפן מיט דער פולסטער איבערצייגונג, אַז אומעטום זאָל הערשן ליבע פון מענטש צו מענטש און נאָר דאַן וועלן שוין קיינמאָל מער נישט קענען זיך איבערחזרן אַזעלכע געשעענישן ווי די, וואָס מיר האָבן דאָ געשילדערט".

קאַרל עמיל פראַנצאָז האָט זיך געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע צו דערפילן אַ מיסיע: טאַדלען דאָס שלעכטע; פריידיקן ליבע פון מענטש צו מענטש און פון פאָלק צו פאָלק. אין אַלע זיינע ווערק האָט ער זיך תמיד געשטעלט אויף דער זייט פון שוואַכן און אונטערדריקטן און געקעמפט קעגן עוולות.

מיר גיבן דאָ איבער אַ ליסטע פון די ווערק פון קאַרל עמיל פראַנצאָז ווי זי איז אונדז צוגעשיקט געוואָרן דורכן „בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי".

BOOKS BY KARL EMIL FRANZOS

1. Eine Auswahl aus seinen Schriften hrsg. und eingeleitet von Jenny Radt. 1936.
2. Der alte Damian und andere Geschichten.
3. Die braune Rosa und andere Erzählungen.
4. The chief justice.
5. Deutsche Dichtung.
6. Deutsche Fahrten.
7. Der deutsche Teufel.
8. Deutsches Dichterbuch aus Oesterreich.
9. For the right.
10. Die Geschichte des Erstlingswerks.
11. Geschichten aus Halbasien.
12. Der Gott des alten Doktors.
13. Halb-Asien.
14. Heine-Bilder.
15. Heines Geburtstag.
16. Die Hexe, Novelle.

17. Der Hiob von Unterach und andere Geschichten.
18. Die Juden von Barnow.
19. Judith Trachtenberg.
20. Junge Liebe.
21. Ein Kampf ums Recht.
22. Der kleine Martin.
23. Konrad Ferdinand Meyer.
24. Leib Weihnachtskuchen und sein Kind.
25. Moschko von Parma.
26. Neue Novellen.
27. Ein Opfer.
28. Der Pojaz.
29. Der Präsident.
30. Die Reise nach dem Schicksal.
31. Die Schatten.
32. Die Suggestion und die Dichtung.

33. הדסה. תרנ״ה.
34. שני ספורים מחיי בני ישראל. תרמ״ה.
35. אסתר המלכה (באידיש). תרמ״ח.
36. דער גראף און די יידין. תרנ״ח.

ד אָ ק ט ע ר ש ט ע ק ל

(דעם טשאָרטקאָווער רבינס הויף־דאָקטאָר)

דער נאָמען זיינער איז געווען דר. אַדאָלף שטעקל, נאָר גערופן האָט מען אים „שטעקל־דאָקטער“. דער נאָמען איז געווען באַרימט נישט נאָר אין טשאָרטקאָוו, נאָר אויך אויסער די גרענעצן פון דער שטאָט. מען פלעגט קומען צו אים פון ווייטע מקומות און אפילו ביז אַדעס און קיעוו איז דערגאַנגען זיין נאָמען. עס וועט נישט זיין קיין גוזמא ווען מיר וועלן פעסטשטעלן, אַז דער באַרימטער הויף־דאָקטער פון רבין איז געווען באַקאַנט אויך ביי די ווינער דאָקטוירים. די פּאָפּולאַריטעט פון דר. שטעקל האָט זיך גענומען בעיקר פון צוויי סיבות: ער איז געווען אַ בקי אין מעדיצין און ער האָט געהאַט דעם זכות צו זיין דעם אַלטן טשאָרטקאָווער רבינס הויף־דאָקטער.

דאָקטער שטעקל האָט געלערנט מעדיצין „לשמה“, ווי די טשאָרטקאָווער יידן פלעגן זיך אויסדריקן, און ער איז געווען אַ זעלטענער דיאַגנאָסטיקער. יעדן יאָר פלעגט ער פאָרן אויף מעדיצינישע קאָנגרעסן קיין ווין און פון דאָרט ברענגען מאָדערנע אידייען וועגן די נייע דערגרייכונגען אין דער מעדיצין־וויסנשאַפט. ער האָט געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר „נאַטור־היילקונדע“ און אויך איינגעפירט אַ „קאַלט־וואַסער־קור“ פון וועלכע ער האָט באַקומען זייער אָפט גוטע רעזולטאַטן.

ד״ר שטעקל האָט ליב געהאַט זיך צו באַנוצן מיט אַ גלייכווערטל פון באַרימטן ווינער פּראָפעסאָר נאָטנאַגל: „נאָר אַ גוטער מענטש קען זיין אַ גוטער דאָקטער“. ער אַליין איז טאַקע געווען אַ גוטער מענטש. ער האָט געהאַט אַ הויכע און שיינע פיגור, אַ שוואַרצן קאָפּ האָר, קלוגע פינקלדיקע אויגן. מיט זיין פערזאָן אַליין פלעגט ער באַווירקן זיינע קראַנקע און אַז ער פלעגט זיך באַווייזן אין די טשאָרטקאָווער שול־געסלעך, פלעגן אַפילו שייטל־יידענעס, וואָס זענען געזעסן בהרחבה׳דיק אויף זייערע פּריזבעס, זיך אויפשטעלן, אים האַרציק באַגריסן און נאָכקוקן מיט יראת הכבוד.

ער האָט געהאַט אַ מערקווירדיקע סוגעסטיוו־קראַפט. זיינע גלייכווערטלעך האָבן אויפגעהייטערט די קראַנקע און זיי אַריינגעבראַכט אין אַ גוטער שטימונג. ער איז בכלל געווען אַ פאָלקס־מענטש און זיין קערנדיקער און זאַפטיקער יידיש האָט יעדן איינעם פאַרכישופט. ד״ר שטעקל האָט ממש הנאה געהאַט זיך דורכצושמועסן מיט אַ ייד אַ חסיד אין אַ זאַפטיקן פאָלקסטימלעכן יידיש.

אין יענער צייט איז געווען אין טשאָרטקאָוו אַ צאָל וועגעטעריאַנער, ווי ר׳ יעקל ביקל, ר׳ שמואל־לייב שאָר, מאיר העלערבאַך א. א., וועלכע מען האָט גערופן די „בילציאַנער“ מחמת זייער גרויסע סימפּאַטיע צו בילצס טעאָריע מכוח „נאַטור־היילקונדע“. זיי זיינען געווען פון די „קטני אמונה“ אין רפואות; אָבער זיי האָבן געהאַט דעם גרעסטן דרך־ארץ פאַר ד״ר שטעקל, וואָס האָט געהאַלטן שטאַל־און־אייזן פון מעדיקאַמענטן.

ער האָט געהאַט אַ ספּעציעלן אופן אויפצונעמען קראַנקע און מיט זיי שמועסן. ער פלעגט זיצן ביי זיין שרייבטיש און אויף דער וואַנט אַנטקעגן אים איז געהאַנגען אַ שפּיגל. יעדער קראַנקער וואָס פלעגט צו אים אַריינקומען איז דורך אים צוערשט באַטראַכט געוואָרן דורכן שפּיגל, אַזוי אַז דער קראַנקער האָט עס גאָרנישט באַמערקט.

מיט זיינע גרויסע מעלות פון מענטשלעכקייט און גוטן הומאָר האָט ד״ר שטעקל זיך קונה שם געווען און באַליבט געמאַכט ביי אַ וועלט מיט מענטשן.

אַ דאַנק דעם איז ער אויך געוואָרן דער רייכסטער מענטש אין שטעטל און אין דער גאַנצער סביבה. ער האָט פאַרמאָגט צוויי גרויסע שיינע הייזער, אַ שיי־נעם גאָרטן און ער האָט געלעבט גאָר בהרחבהדיק. ער האָט געהאַט אַן אייגענע שיינע קאַרעטע מיט אַ קוטשער און כמעט יעדן טאָג פלעגט ער אַרויס־פאָרן אויף אַ שפּאַציר אין די שיינע בערג, גרויסע פעלדער און שאַטנדיקע וועלדער פון פּאָדאָליע.

אַז עס פלעגט קומען צו ד״ר שטעקל אַ פּאַציענט פון ווייטע מקומות, פלעגט ער אים צוערשט אַ פרעג טאָן: „זענט איר שוין געווען ביים רבין?״ אַז דער קראַנקער האָט אים געגעבן אַ נעגאַטיוון ענטפער, פלעגט ער אים אַזוי זאָגן: „זייט מוחל, ר׳ ייד, גייט אַריין קודם צום רבין, ווייל איך אָן רבין קען גאָר־נישט אויפטאָן און דאָסזעלבע דער רבי אָן מיר״. צי ער האָט עס געטאָן אויס דאַנקבאַרקייט צום רבין, אָדער ער האָט פשוט אַלס קלוגער דאָקטאָר פאַר־שטאַנען, אַז דעם רבינס ברכה קען האָבן אַ גוטע ווירקונג אויף דעם קראַנקן ווי אַ מין סוגעסטיע־מיטל, איז שווער פעסטצושטעלן, אָבער עס איז גאַנץ מעג־לעך, אַז ביידע השערות זענען ריכטיק.

אין יענע צייטן, אַז איינער איז געווען אַ מחלל שבת, האָט ער נישט געטאָרט קומען „בקהל הד׳״. מען פלעגט זיך פון אַזאַ מענטש דערווייטערן און נישט האָבן מיט אים קיין מגע און משא. אָבער ד״ר שטעקל איז געווען כמעט דער איינציקער מחלל־שבת־ניק בפרהסיה אין שטעטל און דאָך איז ער אויך אין דעם פרט געווען אַ בר מזל. ער איז געווען באַליבט נישט נאָר ביים פאָלק, נאָר אַפילו ביי אַלע איינוווינער פון אַלטן טשאָרטקאָווער רבינס הויף און טאַקע אויך ביים רבין אַליין. מען פלעגט שוין געפינען ק׳ן טעמים מטהר צו זיין אָט דעם ייד.

איינמאָל האָט מען פאַרפירט אַ שמועס אין דער אַנוועזנהייט פון רבין מכוח דער אַפּיקורסישער אויפ־פירונג פון ד״ר שטעקל, האָט זיך דער רבי אָפּגערופן צו זיינע מקורבים כהאי לישנא: „פאַר מיינע אויגן איז ער נישט מחלל שבת״. דער עולם האָט נישט פאַרשטאַנען די כוונה פון זיינע דיבורים, אָבער די זאַך איז געווען אַ גאַנץ פשוטע: ד״ר שטעקל איז געווען זייער פאַרזיכטיק נישט צו באַליידיקן דעם רבינס רעליגיעזע געפילן. דער רבי ווידער, אַ זון פון באַ־רימטן ריזשינער, האָט נישט געוואָלט דן זיין אַ ייד לכף חובה, האָט ער געמעגט אַפילו זיין אַ פושע ישראל.

ד״ר שטעקל האָט מיטגעמאַכט אַ פערזענלעכע טראַגעדיע אין זיין משפחה־לעבן, ווייל זיין איינציקע טאָכטער און דער־נאָך אויך זיין פרוי האָבן זיך גע־שמד׳ט. מען האָט אַ צייט אויך חושד געווען ד״ר שטעקל אַליין, אַז ער וועט נאָכפאָלגן זייער ביישפּיל און אויסבייטן דאָס „רענדל״. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז ד״ר שטעקל איז געווען ווייט פון מאַכן אַזאַ דעצידירנדן שריט.

כדי בולטער אַרויסברענגען ד״ר שטעקלס פער־זענלעכקייט און כאַראַקטער איז כדאי איבערצוגעבן וועגן נאָך אַ שיינער און אינטערעסאַנטער פיגור אין טשאָרטקאָוו, ר׳ יידל רופא. דער ר׳ יידל רופא איז געווען אַ קליינשטעטלדיקער יעגאַלניצער ייד, אַ ני־דעריק, ברייטביינערדיק יידל מיט אַ לאַנגער, אַטלע־סענער קאַפּאָטע, פון וועלכער עס האָבן תמיד אַרויס געקוקט די ארבע כנפות. ער האָט געהאַט צוויי לאַנגע צעפּאַטלטע פיאות און אַ לאַנגע זילבער־ווייסע באָרד. ער איז געווען אַ פּאַטריאַרכאַלע פיגור און גלייכ־צייטיק האָט ער געהאַט אַ גמרא־קעפּל, געווען אַ טשאָרטקאָווער חסיד און פאַרמאָגט גרויסע ידיעות אין חכמת־הרפואה, ווי יידן פלעגן זיך אויסדריקן. ער האָט קיינמאָל אין זיין לעבן נישט באַזוכט קיין שולע און דאָך פלעגט ער פאַרשרייבן רעצעפּטן אין דער לאַטיינישער שפּראַך און די אַפּטייקן האָבן תמיד אויסגעפּאָלגט זיינע רעצעפּטן. ער איז געווען זייער פּאָפּולער און באַליבט אין דער טשאָרטקאָווער סביבה אַלס אַ גרויסער מומחה און מען פלעגט אים טאַקע רופן „ר׳ יידל רופא דער מומחה״.

אָט דאָס חסידיש יידל איז געווען איינער פון ד״ר שטעקלס בעסטע פריינט און עס איז געווען אַ מערקווירדיקע זאַך צו זען די היימישקייט און אינטימקייט וואָס האָט געהערשט צווישן די צוויי אינטערעסאַנטע יידן. עס איז געווען אַ מין אהבת יונתן ודוד. ד״ר שטעקל פלעגט אים אָפט איינלאַדן אויף אַ קאָנסיליום און זיך מיט אים באַראַטן אין אַ האַרבער מעדיצינישער פראַגע.

ד״ר שטעקל האָט אויך געהאַט אַ חוש פאַר יידי־שער געזעלשאַפטלעכקייט, און ווי אַ ביישפּיל קען דינען דער פאַקט, וואָס ער האָט פאַרפאַסט די אַרבע־טער־תקנות פון דער געזעלשאַפט „יד חרוצים״.

אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן איז ד״ר שטעקל געוואָרן אַ בעל מרה שחורה. ווי שוין דערמאָנט, האָט זיין איינציקע טאָכטער זיך געשמד׳ט און זיין זון איז נאָך פאַר דעם געשטאָרבן. זיין פרוי האָט זיך דערנאָך אויך דערווייטערט פון יידנטום און אויך זי האָט זיך געשמד׳ט. דאָס אַלץ האָט אים געערגערט און דער־דריקט, ווייל ער האָט מער נישט געפונען קיין אינ־האַלט אין לעבן און ער האָט זיך געפילט פאַריתומט און אָפּגעפרעמדט.

פאַרן טויט האָט ער אָנגעזאָגט מען זאָל אים ברענגען צו קבר ישראל ווי אַ פּשוטן ייד. אין אַן אומעטיקן פאַרכמורעטן דעצעמבער־טאָג אין יאָר 1912 האָט ד״ר שטעקל מיט גרויסע מאַטערנישן און יסורים אויסגעהויכט זיין נשמה.

די לוויה זיינע איז אָבער נישט געווען אַזאַ פּשוטע, ווייל זי איז דורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס פּאָמפּע און פּאַראַד. מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון טאַרנאָפּאָל פון ר׳ יוסף פּערלס טעמפּל דעם פריידי־קער ד״ר וויבעלעס און דעם קאַנטאָר מיטן כאָר. די באַן־אַרבעטער־מוזיק האָט טריט ביי טריט געשפּילט טרויער־מאַרשן און דער קאַנטאָר און כאָר האָבן דעם גאַנצן וועג געזונגען „יושב בסתר״ און אַנדערע קאַ־פּיטלעך תהילים.

אַזאַ יידישע לוויה מיט דער באַטייליקונג פון קאַנטאָר און כאָר און נאָך מוזיק דערצו, האָט טשאָרט־קאָוו, די שטאָט פון רבנים, נאָך קיינמאָל פריער נישט געזען. די לוויה פון ד״ר שטעקל איז אַזוי אַרום פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ היסטאָריש געשעעניש.

צבי אורנשטיין

הרב הגאון ר׳ יעקב לנדוי ז״ל — אב״ד צ׳ורטקוב

בשנת תרנ״ט נבחר הרה״ג ר׳ יעקב לנדוי ז״ל כמרא דאתרא של העיר צ׳ורטקוב. הוא עלה על כסא הרבנות בצ׳ורטקוב אחרי הרה״ג ר׳ ישעיהו שפירא ז״ל.

הרב לנדוי נולד בצ׳ורטקוב, למד והשתלם אצל זקנו הרב הגאון ר׳ ברוך מאיר פריש ז״ל, אשר שמש 57 שנה ברבנות בערים ססוב וצ׳ורטקוב. (הרב פריש היה אחד מגדולי הדור, תלמיד המגיד מברודי וידידו האישי של הרה״ג ר׳ שאול נתנזון זצ״ל אב״ד לבוב).

הרב לנדוי היה אחד מגדולי הפוסקים בהלכות היתר ואיסור ובפרט בהלכות ריאות. חותנו רשכבה״ג הרב ר׳ שלום מרדכי הכוהן שבדרון זצ״ל מברז׳ן אמר: חתני הרב ר׳ יעקב מצ׳ורטקוב הוא חד בדרא בהלכות ריאות.

הרב לנדוי פעל הרבה לטובת בית היתומים המקו־מי ומושב הזקנים בעירנו. אשתו הרבנית שינצי ע״ה היתה אחת הפעילות בהושטת עזרה לעניי העיר והסביבה. היא עמדה בקשר עם „הרבי דוד־משה פרידמן־פאַראיין״ באמריקה וחלקה את העזרה שקבלה משם לצרכי העיר.

הרב לנדוי ארגן חברה „מתן בסתר״ אשר מתפ־קידה היה לעזור בסכומים ניכרים לאנשי העיר הדחוקים בפרנסותיהם ולעסוק בהכנסת כלה.

בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914, כשהרוסים כבשו את עירנו, לקחו אותו עם יתר נכבדי העיר, וביניהם ר׳ מנדלי מרגליות, ר׳ שאול רוזנצווייג, ר׳ מאיר מרבך, שלום האבר ועוד, כבני תערובות וגרשו אותם למרחקי רוסיה המרכזית.

במקומות ההם חי הרב י. לנדוי משנת 1914 עד 1917. בתקופת העדרותו מלא את מקומו בצ׳ורטקוב

רב העיר ר׳ יעקב לנדא ז״ל

חתנו של אחיו הרב אברהם דרוק ז״ל והרב ר׳ ישראל רפפורט.

אחרי מלחמת העולם הראשונה גדלה עירנו והת־רחבה בגלל זרם היהודים מהעיירות והכפרים הסמוכים

שבאו להתיישב בעירנו. בתקופה זו התחילה תקופת התחיה וההתעוררות היהודית למען בנין הארץ. הרב לנדוי היה מראשי העוזרים שנתנו יד לארגון התנועה, עודד ועזר להסתדרויות שהחליטו להעלות את חבריהם ארצה.

פעולות מיוחדות יש לזקוף לזכותו של הרב לנדוי בשנים 1921־1920 כאשר עשרות אלפים של יהודי רוסיה ברחו מברית המועצות ועברו דרך עירנו צ׳ורטקוב. ביתו היה פתוח לכול. שבועות וחדשים שהו הפליטים בדירתו והיו סמוכים על שולחנו. הרב לנדוי ארגן „ועד עזרה לפליטים" שמתפקידו היה לעזור לכל פליט יהודי במצרכים ובמלבושים. רוב הפליטים הגרו לארגנ־טינה ולארץ ישראל בעזרת „היאס".

הרב לנדוי פעל הרבה לשמירת השבת בעירנו והצליח במשימתו זו. מקוה הטהרה שבנה נמצאה כל הזמן תחת השגחתו.

הרב לנדוי בחן כל שבת את תלמידי ת"ת וחילק מתנות לילדים. כן פעל למען השכנת שלום בין בני עירנו. בסכסוך שבין יריבים היה משתמש בדברי חן ונועם ונוהג בלבביות עם כל הצדדים על מנת להשכין שלום.

בשנת 1923 השתתף הרב לנדוי בכנס הרבנים בוורשה, והתאכסן אצל קרובו הרה"ג ר׳ צבי מיכלזון אב"ד ווארשה.

הרב לנדוי הצטיין בהרבה סגולות. היה איש נעים הליכות, פשטן וענותן ובעל מידות תרומיות. הוא מצא זמן לכל איש מישראל שפנה אליו, והתפנה לבוא לעזרתו של כל נדכה ומר נפש.

עשרים ושבע שנים שימש בכסא הרבנות בעירנו. בן 58 שנה היה כשנפטר ביום כ"ט תמוז תרפ"ו לפ"ק.

יהי זכרו ברוך.

ברוך־מאיר לוקר־דרוק

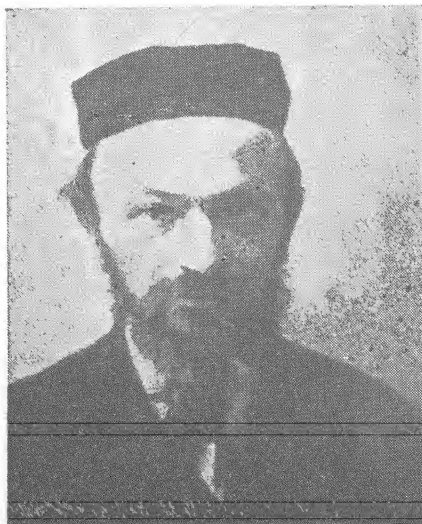
א י ש י ם

ברצוני להקים ציון לזכרם של אנשים דגולים, וכמה מהם יחידים במינם, שחיו בצ׳ורטקוב ופעלו כנושאי־תרבות וחזון והיו מקור נאמן לבני־עירם בעיצוב פני החברה היהודית בקהלתנו.

ר׳ יהושע הכהן פרמינגר

ר׳ יהושע התבלט במיוחד בכך שהיה „מתנגד". הוא היה אדם טוב לב ונוח לבריות ומעולם לא התנגד לאיש; אולם, מבחינה רוחנית ונפשית סלד מהחסידות. פניו הביעו עדינות וגאונות כאחד. היה בקי בכל ש"ס ופוסקים עד אחרון שבאחרונים. ידע בעל פה כתבי הרמב"ם ממשנה־תורה עד „מורה נבו־כים". נוסף על כך היה בעל השכלה גבוהה, התעניין בכל שטחי המדע, גם המודרניים. היחידי בין כל לומדי תורה בעירנו שלא היה שייך לכת החסידים, אף על פי כן לא שמעו מפיו דבר שמצה או התנגדות לחסידים ולרביים. פעם, כשנשאל, ענה: במקום לתרום לרבי אני קונה ספרים יקרי ערך. היתה לו ספריה גדולה בעלת ערך מדעי רב. בשנת 1914 כאשר פלשו הרוסים העירה נשרף ביתו וכל אשר בו. הוא בכה רק על ספריתו שעלתה באש. היה ציוני נלהב ועשה הרבה למען בנין הארץ. שנים רבות מחייו הקדיש לתרגום ה„זוהר" לעברית.

משפחתו התפרנסה ממלון קטן על יד תחנת

ר׳ יהושע פרמינגר ז"ל

הרכבת. הוא היה יהודי מאמין ששמר תרי"ג מצוות, התפלל שחרית בהשכמה, מנחה בזמנה ובתפלת שמונה עשרה היו פניו מכוונים דרומית־מזרחית — ולא

למזרח — במטרה לכוון „בדיוק" למקום בו היה נצב בית־המקדש. היה בקי בש"ס ופוסקים וידע את התנ"ך כמעט בעל פה. היתה לו ידיעה עמוקה בספרות ימי הביניים ובזו של תקופת ההשכלה. כשבא לידו ספר ב„חכמת היהדות" לא הניחו עד שקרא אותו כולו. לרוב היה מסיים ספר כזה בקריאה אחת. הוא שלט בשפות וביחוד ידע גרמנית על בורייה. כשהרוסים פלשו לצ'ורטקוב בליל ה־22 באוגוסט 1914, נשרף ביתו כליל והוא נשאר בעירום ובחוסר כול. כמה חדשים התארח אצל מוקיריו ומכבדיו ואחר כך עקר מצ'ורטקוב ועבר ללבוב, שם נפטר בשנות המלחמה.

אישים כיהושע פרמינגר היו אמנם נדירים ונמצאו כמותם אחד או שניים בעיר, אולם בדרך כלל היו רבים דומים לו בקרב יהדות גליציה. יצויין פרט מעניין, שר' יהושע דאג גם לחינוך בניו וקיים בעצמו מצווה זו הלכה למעשה. בנו ושתי בנותיו היו לומדים לפניו, מדי יום ביומו, עשרה פרקים בתנ"ך והיו מסיי־מים את לימוד התנ"ך כל מיספר חדשים ומתחילים מחדש. לימוד זה נעשה תוך תירגום לשפה הגרמנית.

יצחק שומער

אמנם לא היה איש משכיל או אדם שהתבלט בכש־רונותיו על אחרים, אולם היה איש מיוחד במעמדו הציבורי, באופיו ובהליכותיו. הוא היה אדם, שקוראים לו „בעל נפש יפה". הוא הכיר את כולם וכולם הכירו והוקירו אותו. אף על פי שלא היה איש צ'ורטקוב מלידה, כי הגיע לעיר בשנת 1909 או 1910, הפך תוך זמן קצר לאחד האנשים הפופולריים ביותר בעיר. כשהלך ברחוב היה מברך את כל העוברים על פניו בהנפת הכובע, כמקובל בימים ההם. הוא היה בן לאב שפרנסתו היתה דחוקה מאד והוא ייצג אולי באופן קלאסי את אותו ה„לופט־מענטש", איש פרנסות האויר, שתואר כל כך הרבה בספרותנו. אביו עסק בפרנסות־ציבור שונות והרויח אל צרור נקוב. מסיבה זו היתה פרנסת הבית מוטלת על בנו, יצחק או כפי שקראו לו בחיבה — איציק. הוא התפרנס משעורים שלימד משך כל היום ולפיכך הפך להיות „סטודנט נצחי". הוא היה ציוני, נלהב ומסור לפעילות מאין כמוהו. כל מעשה ציוני, גדול כקטן, היה חשוב בעיניו והיה עושה אותו בהתלהבות ובהתמדה מופתית. הוא היה מאלה שהיו במערב ולבם במזרח. כל ימיו היו עיניו נשואות לציון ולציון לא הגיע.

ד"ר אפרים זוננשיין

הרב אפרים זוננשיין היה אדם מלומד וכתב ספר מקיף וממצה על צ'ורטקוב (ראה חיבורו בספר „יזכור" זה). הוא למד בבית המדרש לרבנים בוינה והוסמך לרב. הוא הצטיין בחריפות שכלו ובהתמדתו בלמודים עוד מימי נעוריו. הוא לא בחר בלימוד משפטים או רפואה כי אם התמסר כולו לחכמת היהדות. אביו, ר' מנדל, שהיה איש נבון ובעל השכלה, הדריך את בנו בכיוון זה. אילו היה אדם מצליח מבחינה כלכלית, היה בלי ספק ניתן לו לתרום יותר מזה המעט שנתן לנו. ד"ר זוננשיין עסק הרבה בפובליציסטיקה וגם בחקר היהדות. במלחמת העולם השניה היה רב בקהלת ברומברג, נתגלגל, עקב מאורעות האימים של השואה, לוורשה ושם ניספה יחד עם בני משפחתו. הי"ד.

אהרן שוורץ

מוותיקי התנועה הציונית בצ'ורטקוב. אדם בעל מוח ישר־הגיון. הוא היה מבהיר את אמונתו בציונות במשפטים פשוטים, שהיו מתקבלים על דעת כולם בגלל בהירותם המשכנעת. הוא היה אומר: לכל העמים יש מולדת, קרקע ומלוכה — למה ליהודים לא? הוא היה מזכיר השכם והערב בנאומיו שאדמת ארץ ישראל עומדת בשממונה ומחכה ליהודים שיבואו לגאול אותה.

אהרן שוורץ שלח את שני בניו ארצה. הוא עצמו חלה בסכרת ומשום כך נפסקה פעילותו המסורה והברוכה למען הציונות. משך כל השנים היה מסביר את הכרחיותו של הפתרון הציוני לבעיית היהודים, ומאחר שהיה נואם מצויין, היה לו תמיד קהל רב באסיפותיו והשפעתו היתה גדולה על המחנה הציוני בצ'ורטקוב.

שמואל לייב שור

ש. ל. שור היה פעיל בתנועה הציונית והיה מראשוני העושים לביסוסה של התנועה והצלחת מפעליה בצ'ורטקוב. הוא היה אדם הקשור בכל נימי נפשו למציאות החברתית היהודית בעירנו והתעניין גם בתלמוד תורה, שראה בו מוסד חשוב. מדי שבת היה בוחן בעצמו את בחורי התלמוד־תורה ולמצטיינים היה מחלק מתנות. כשאורגנה פעילות „קרן היסוד" בפעם הראשונה בעירנו, היה הוא אחד מהעובדים

המסורים והחרוצים של קרן זו. ש. ל. שור, יחד עם י. שכטר, היו יוצאים כל יום ראשון בשבוע לביקורי־בית למען התרים את האנשים לטובת „קרן היסוד". מעולם לא התייאש כאשר אנשים היו מתנגדים לתרום למען הקרן והוא לא עייף לחזור ולבקר כמה וכמה פעמים את התורם עד ששיכנע אותו וקיבל ממנו את התרומה ההולמת את מעמדו הכלכלי והחברתי של האדם.

בנו, אלברט שור, שהגר לארצות הברית, הלך בעקבות אביו וכל ימי חייו היה פעיל במסגרת המגבית המאוחדת ואסף סכומים גדולים לטובת בנין הארץ. מאחר שכיהן כמזכיר בית־משפט מחוזי בארצות־הברית, היו התורמים שלו בעיקר שופטים ועורכי־דין יהודים ולא־יהודים.

ד"ר אליעזר מרגליות

יוסקה גולדברג ז"ל

י. גולדברג היה בעל־חנות כל־בו גדולה ואדם אמיד. האימון בדבריו ובהצעותיו היה מלא ואיש לא העז לעמוד על המקח, אלא שילם את המחיר המבוקש על ידי יוסקה גולדברג.

העיסוק המיוחד של האיש היה: צדקה. הוא עשה את הדבר במין תענוג שאין למצוא כדוגמתו. ידו היתה פתוחה ליחידים וכמו כן למוסדות.

יוסקה גולדברג נפטר מהתקפת לב בהיותו עדיין אדם צעיר.

כשבדקו אחרי פטירתו בניירותיו, מצאו הרבה קבלות של צדקה, שהיה שולח לרוב על מען בלתי־מוכר או אנונימי.

בשנת 1905, לאחרי המהפכה הרוסית, עברו דרך צ'ורטקוב הרבה פליטים יהודיים שברחו מנקמת השל־טונות של הצאר. יוסקה גולדברג תמך בימים ההם לא בלבד ביחידים, אלא הבטיח את קיומן של משפחות שלמות על חשבונו והתייחס אליהם כאילו היו בני־ביתו.

לאחר שנפטר, המשיכה רעייתו העדינה ללכת בדרכיו ועסקה במתן צדקה לכל דורש ונצרך.

י. ש.

יוסקה גולדברג

בעריש זילברג ז"ל

בעיר היה ידוע יותר כבעריש־מלמד. כפי הנראה לא נתחבבו ביותר שמות־המשפחה הלועזיים על היהו־דים תושבי אירופה המזרחית. ייתכן כי הסיבה לכך נעוצה בעובדה, שאת שמות המשפחה כפו הגויים על היהודים בתקופת המלך האוסטרי יוזף השני (לפני מאתיים שנה בערך) ולרבים מהם ניתנו שמות לא לפי בחירתם אלא לפי הרצון והלצון של פקידי המדינה האנטישמיים. בכל אופן עובדה היא, כי רק שכבה דקה של האוכלוסיה היהודית — העשירים בעיקר — היו נודעים בעיר בשמות המשפחה שלהם ואילו רוב

התושבים היו נקראים לפי המקצועות שבידיהם כגון ברל הנגר, שמעון החייט, איצי הקצב וכו' והיו גם כאלה שנקראו על שם אבא או אמא ולפעמים היו מצרפים שלושה דורות כמו ישראל־שרה־נפתלי'ס או אהרן־חנצ'י־לאה'ס ועוד, מלבד כל מיני כינויים שונים ומשונים שתושבי העיר היו מזכים בהם זה את זה.

בעריש מלמד נולד בעיירה פודקאמין ובנערותו היה עד למרד הפולנים שהתחולל בשנת 1863. הוא ידע לספר על עזרת היהודים לפולנים על ידי כך שהיהודים העבירו ללוחמים בעצם יום השבת חומר נפץ בתוך סיר גדול ומעליו בסיר השני היו חמין ופש־טידה. בעריש נתייתם בגיל צעיר, נתגלגל לצ'ורטקוב, התחתן והשתקע שם. הוא היה למדן גדול שידע לא רק תנ"ך, ש"ס ופוסקים, אלא גם את ה„מורה נבוכים" של הרמב"ם. זכורני, שלא פעם היה מלעיטני בשבת אחרי הצהרים בקצת תורה של אחד המפרשים מימי הביניים, שהיתה מבוססת על הפילוסופיה של אריסטו, שכל הנמצאים הארציים מורכבים מארבעה יסודות: אש, רוח, מים ועפר. אם כי זה היה נראה לי אז כשיא החכמה, בכל זאת, כשראיתי בעד החלון איך נערים אחרים בני גילי משחקים ומשתובבים בחוץ, נכספתי מאוד מאוד לצאת אליהם.

בעריש־מלמד היה מכובד מאוד על כל יודעיו כי היה טוב לב מטבעו ואף־על־פי שחי כל ימיו חיי דחקות לא סר מעולם החיוך מעל שפתיו. אף פעם לא הרגשתי אצלו שום סימן של שאיפה לכבוד (אין מה לדבר על רדיפה...). היה סמל הענווה וההס־תפקות במועט. ואילולי אמא שהיתה שולחת אותנו הילדים לבקש שכר־לימוד (ולא לדרוש, כמובן), כי בשביל חיי דחקות צריך גם כן, לכל הפחות, „משהו", מובטחני שלא היה עולה על דעתו של אבא אפילו „לבקש" שכר לימוד, כי הרי תורה צריך ללמד שלא על מנת לקבל פרס. תכונות נוספות שלו הראויות לציון היו, סובלנות וחוסר קנאות דתית. אם כי היה אדוק מאוד, מעולם לא הורגשה בבית אווירה של קנאות דתית, והיה מתייחס לאנשים שלא הקפידו כל כך במצוות הדת — בסובלנות גמורה.

ולבסוף, אמסור דברים בשם אומרם: ישראל הויזר (מתגורר בארגנטינה) במכתבו אלי כותב: „אביך היה אישיות גדולה מכדי שאוכל בעטי הדל לתאר אותו, אך מכיוון שאני מהשרידים הבודדים שהכירוהו היטב, הריני רואה לעצמי כחובה לעשות זאת". למען לא יארכו הדברים, אביא מדברי י. הויזר על אבא את הקטע האחרון בלבד:

„בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר פרצה בצ'ורטקוב מגיפת החולירע, סגרו הרוסים את בית העלמין הישן והיקצו מקום לבית קברות על יד בית־הקברות הנוצרי. אחרי המלחמה הוקצה שטח קרקע לבית עלמין חדש הרחק מתחום העיר. פשוטי העם כשהיו צריכים לקבור את מתיהם קבלו על עצמם את הדין. ואילו „פני" העיר היו מתמרדים ורצו רק בבית־הקברות מתקופת המלחמה. כשנשאלו: „מאימתי נעשה זה בית קברות למיוחסים? הרי מקודם התנגדתם והייתם צועקים חמס?" והתשובה היתה: „גם בעריש מלמד קבור שם".

בעריש מלמד היה קרבן שואת החולירע שהשתול־לה בימי מלחמת העולם הראשונה בצ'ורטקוב בשנת 1915.

ת. נ. צ. ב. ה.

מ. ז.

בנימין (ב"ר שמעון) דובובי ז"ל

נולד בשנת 1980 בעיירה ורונוביץ שבפלך קיוב, אוקראינה. מנעוריו למד בישיבות והשתלם בלימודי ש"ס ופוסקים ובהשכלה כללית, וכשמלאו לו עשרים שנה כבר זכה לקבל כתב סמיכות לרבנות.

עם פרוץ מלחמת רוסיה־יפן בשנת 1904, נאלץ לעזוב את רוסיה, כי הממשלה הצארית פיטרה מחובת שירות הצבא רק רבנים מטעם. כחסיד של הרבי מצ'ורטקוב, טבעי הדבר, כי מגמת פניו היתה לעבור לעיר זו, ועוד באותה שנה הגיע לשם. כדאי לציין את העזרה הרבה שהושיט לו בזמן הראשון, היקר באדם ונדיב הלב, מר יוסקה גולדברג המנוח. שנתיים לאחר מכן העביר את כל משפחתו מרוסיה והשתקע בצ'ורטקוב. מרבית שנותיו בעיר זו התפרנס ממלמ־דות ומשעורים פרטיים.

כאשר נפתח מחדש בשנת 1912 בית הספר העברי הראשון בעיר, שנקרא אז בשם „חדר מתוקן" הוזמן ללמד תלמוד כששפת ההוראה היא עברית (עברית בעברית). באותם הימים היה זה דבר מהפכני ובצורת

הוראה זו היה משום חידוש גדול, ביחוד לגבי יהודי אדוק וירא שמים כמוהו. ואמנם בחוגי החסידים לא הביטו על הדבר בעין יפה...

כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה וכל הנתי־נים הרוסים לשעבר נעצרו ונשלחו לעיר לינץ שבאוס־טריה, עלה בידו להסתתר ובינתיים כבשו הרוסים את צ׳ורטקוב.

היה למדן גדול והשאיר אחריו כתבים העוסקים בפירוש לתלמוד.

בשנת 1919 נסע לבקר את משפחתו באוקראינה ושם מצא את מותו מידי פורעי פטלורה ימ״ש.

ת. נ. צ. ב. ה.

יעקב דובובי

מאיר העלערבאַך ז״ל

מ. העלערבאַך איז געווען אַ זון פון בלעכער משה העלערבאַך. זיין פאָטער איז געווען פון די תלמידים פון הרב ישעיה־מאיר שפירא.

מען דערציילט, אַז ווען עס איז דערשינען דער „יידנשטאַט״ פון ד״ר בנימין זאב הערצל, האָט דער בלעכער משה העלערבאַך זיך אָנגעטאָן זיינע שבת־דיקע מלבושים מיטן שטריימל אין אַ פשוטן וואָכן־טאָג.

ווען ד״ר בנימין־זאב הערצל איז נפטר געוואָרן, האָט משה העלערבאַך אַראָפּגעריסן די עטרה פון זיין טלית און ער האָט איר שוין מער קיינמאָל נישט צוריק צוגענייט.

אין אַזאַ אידעאַליסטישער ציוניסטישער אַטמאָ־ספערע איז געבוירן געוואָרן מאיר העלערבאַך. דער בן־יחיד איז אַליין געווען פיזיש שוואַך, און טראָצדעם וואָס ער האָט געהאַט אַ געוואַלדיקע דורשט צו לער־נען, האָט מען אים צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד נישט געלאָזט אַרויספאָרן פון זיין היימשטאָט טשאָרט־קאָוו. מאיר האָט דעריבער אַליין אָנגעהויבן שטודירן און לייענען אַלץ וואָס ער האָט נאָר געקענט באַקומען און אַזוי אַרום געלערנט תורה לשמה אָן קיין פּראַק־טישן ציל. זיין וויסן איז געווען אוניווערסאַל. זיינע הויפּט־געביטן פון לערנען און וויסן זיינען געווען ליטעראַטור און פילאָזאָפיע.

די ציוניסטישע באַוועגונג און דער פונאַנדערבלי פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור האָבן גע־פאַנגען און פאַרכאַפּט זיין צאַרטע נשמה. פון דער נאַטור איז ער געווען אַ נחבא אל הכלים, אָבער די יונגע חברה פון דער טשאָרטקאָווער אינטעליגענץ און תלמידים זיינען געקומען צו אים און האָבן געזוכט זיין תורה, געוואָלט לערנען פון זיין וויסן, זיך קוויקן מיט זיין חכמה און טאַקע זיך אָנוואַרעמען אין זיין אײדעלן כאַראַקטער. איינער פון זיינע תלמידים, אהרן שעכטער, האָט אים גערופן „דער אדמו״ר״. אַ צווייי־טער, יהושע זילבערג, האָט אים אַ נאָמען געגעבן „די מאַטקע״. מיר אַלע האָבן אים גערופן „דער קליי־נער שפינאָזע״.

עס איז געווען ביי אונדז אין שטאָט אַ מיידל מיטן נאָמען טאָטי העלנער. זי איז געווען הויך־געוויקסיק און האָט געהאַט אַ קליין פנימל ווי אַ שיינע ליאַלקע. זי האָט געהאַט אַ נשמה פון אַ קינד, אָבער געווען זייער באַהאַוונט אין דער מאָדערנער וועלט־ליטעראַטור. עס איז דעריבער געווען נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז איר גייסטיקע היים איז געוואָרן דער קרייז פון דער אינטעליגענטער יוגנט אין שטאָט, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום מאיר העלערבאַך. און עס איז אויך נישט קיין ווונדער וואָס טאָטי העלנער האָט אויסגעוויילט מאירן פאַר איר באַשערטן. מאיר איז ווייט נישט געבליבן גלייכגילטיק צו איר, אָבער קענענדיק זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, האָט ער זיך אויסערלעך פאַרמאַסקירט און זיך באַצויגן צו איר מיט רעזערוו און צוריקגעהאַלטן.

אין 1914, ווען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, איז מאיר העלערבאַך אַנטלאָפן קיין ווין. טאָטי העלנער איז געבליבן אין טשאָרטקאָוו. פון מיליטער־דינסט איז טאַקע מ. העלערבאַך געווען באַ־פרייט, אָבער נישט פון הונגער. ער האָט זייער פיל געליטן און מיטגעמאַכט אין די מלחמה־יאָרן.

ביים סוף פון קריג איז טאָטי העלנער געקומען קיין ווין און דאָרט געטראָפן מאירן אין אַ שווערן עקאָנאָמישן מצב, זייער אָפּגעשוואַכט פיזיש און קראַנק.

עס זיינען נאָך אַוועק איניקע יאָרן ביז מאיר האָט זיך געשטאַרקט, געבראָכן זיין צוריקגעהאַלטנ־

קייט און ענדלעך נישט געקענט מער זיך קעגנשטעלן דער איידעלער ליבע פון טאַטי העלנער.

איין יאָר נאָך דער חתונה האָט מאיר באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק און דעמזעלבן אָוונט איז ער אין שפּיטאָל אַנטשלאָפן געוואָרן אויף אייביק.

די קוים דרייסיק־יאָריקע טאַטי פלעגט גיין יעדן פאַרמיטאָג אויף זיין קבר, געבראַכט אַ בלום פאַר איר מאירן, אַ ווייל האָבן זיי זיך ביידע דורכגעשוויגן און דערנאָך פלעגט זי אַוועקגיין אַהיים.

דער סדר פון טאַטיס לעבן האָט אָנגעהאַלטן צוואַנציק יאָר ביז די גרויזאַמע רוצחישע נאַצי־הענט האָבן אויך די צאַרטע נשמה אומגעבראַכט.

י. ש.

משפחת מרגליות בצ׳ורטקוב

המשפחה מתיחסת על הרב ר׳ אפרים זלמן מברודי, שהיה גדול בתורה, אבל לא עשה תורתו קרדום לחפור בו, ולא רצה לשמש ברבנות. הוא פרסם ספרי פירושים ל„שולחן ערוך״ ולתורה.

ר׳ מנחם מנדל מרגוליות, סבי, היה במשך עשרים וחמש שנה ראש הקהילה של צ׳ורטקוב. הוא היה מתלמידיו של הרב המשכיל י. מ. שפירא, שהתנגד לתנועת החסידות, והכניס לימודי חול ומלאכה כדי להכשיר את ילדי ישראל לחיי המעשה. מנדל מרגוליות היה איש רב־פעלים, ורישומו ניכר בעיר שנים רבות. הוא יסד את בית הספר העברי, והיה פעיל ברוב מוסדות הציבור והצדקה. בימי מלחמת העולם הראשונה נלקח ע״י הרוסים כבן ערובה, והוגלה למרחקי רוסיה ורק בתום המלחמה הוחזר לעירו. בנו הבכור, מרקוס, שימש אף הוא כראש הקהילה, והמשיך במפעלי אביו.. אבי, ד״ר דוד־אליעזר ז״ל, היה מראשי הציונים, והיה פעיל בתנועה עוד משחר נעוריו. הוא נתן הרבה מזמנו להכשיר את הנוער הציוני, ע״י ארגון שעורים בשפה העברית, לימוד מקצועות הדרושים בארץ וטיפול בכל הענינים הקשורים בעליה. הוא עמד בראש קופת „גמילות חסד״, בראש בית הספר העברי, והקדיש לעבודה צבורית הרבה ממרצו, אונו והונו.

ד״ר דוד מרגליות נרצח בימים הראשונים של כיבוש צ׳ורטקוב ע״י הקלגסים הנאצים, יחד עם משכילים אחרים, משמנה וסלתה של העיר.

לאה מרגליות־פבזנר

רבי ישעיהו קליגר ז״ל ובני ביתו

ר׳ ישעיהו קליגר ז״ל היה אחת הדמויות הבולטות ביהדות צ׳ורטקוב, חסיד ואיש מעשה, מזיגה נפלאה של אצילות רוז׳ין והתלהבות ויז׳ניץ. כמיהה עזה ללמוד וללמד, לעשות ולקיים. אהבה לתמימות של פשוטי עם והערצה ליודעי תורה ולומדיה.

ר׳ ישעיהו קליגר ז״ל היה סמל ודוגמא לעוסקים בצרכי צבור באמונה והתלהבות של אמת, לא בגלל רדיפה אחרי הכבוד, אלא מתוך דחף פנימי עז ואת עבודתו הצבורית ראה כשליחות.

משימתו של ר׳ ישעיהו קליגר היתה לתרום בכל הזדמנות. כאשר שמש בורר היה מתנה תנאי שדמי־הבוררות ישולמו כתרומה לתלמוד תורה. את סוחרי העצים עודד לתרום עצים להסקה ב„תלמוד תורה״, ואילו אחרי מות בנו יחידו, ר׳ ברוך ז״ל, התמסר לארגון וריכוז עניני „תלמוד תורה״ בבנין החדש והמפואר, תוך דאגה לשכרם של ה„מלמדים״ ופטור בני העניים משכר לימוד.

עסקיו המסועפים של ר׳ ישעיהו קליגר תפסו בחייו מקום שני במעלה ועיקר זמנו היה קודש לצרכי צבור. מרבית שעות היממה הוקדשו לתורה ולתעודה ומיעוטן לעסקיו הפרטיים. מדי בוקר היה משכים ללמוד תורה, משעה שבע ואילך הפך ביתו למשרד החינוך בעיר, בשעה תשע היה יוצא לבית הכנסת לתפילה בציבור, במנין, שהיה ידוע בעיר כמנינו של ר׳ ישעיהו. רק לאחר התפילה התפנה לעסקיו ואילו כל שעות אחר הצהריים והערב הוקדשו שוב לפעילות ציבורית.

בשנת 1920 גברה ההשפעה הציונית בקרב בני־

ביתו של קליגר. נכדתו שרה ז״ל וחתניו ר׳ יהושע זידן ז״ל ור׳ ישראל שמעון שפירא ז״ל, הכניסו לבית אוירה ציונית וכמיהה לעלות לארץ ישראל.

ר׳ ישראל שפירא שימש כחלוץ העובר לפני המחנה ועלה לארץ ישראל בשנת 1925 והכשיר את הקרקע לעלית שלוש מבנותיו של ר׳ ישעיהו קליגר ז״ל ומשפחותיהן.

תוך ויכוחים והיסוסים רבים נתן ר׳ ישעיהו הזקן את ברכתו לעלית שלוש מבנותיו ומשפחותיהן לארץ ישראל, ובמכתבים מלאי געגועים הביע את תקותו כי יזכה גם הוא לעלות ארצה. אך תקותו לא נתגשמה. הוא נפטר בשנת 1929 ורק אשתו זכתה לעלות ארצה, לחיות בה ואף למצוא מנוחת עולמים בירושלים בהר הזיתים.

גזירות השלטון הזר בישראל, אשר מנעו עלית יהודים וחוסר האפשרות לקבל „סרטיפיקטים" עכבו בעד יתר בני משפחת קליגר את העליה לארץ ישראל.

תוך געגועים וצפיה לעליה המשיכו חתניו של ר׳ ישעיהו, ר׳ משה אורבך ז״ל, ר׳ יהושע זידן ז״ל ור׳ פנחס גלנצמן ז״ל בפעילות ציבורית. ביחוד עסק ר׳ יהושע זידן ז״ל באירגון החינוך העברי בעיר, בעניני הקרן הקימת ובתנועת המזרחי, וביתו היה ידוע בעיר כסניף של המשרד הא״י בצ׳ורטקוב.

כן השתתף ר׳ יהושע זידן ז״ל, במשך שנים רבות, בועדות עליה ובחלוקת סרטיפיקטים לאחרים, המריצם לעלות לארץ־ישראל וציוה להם את החיים. הוא עצמו לא זכה ונספה בשואה.

ביתו של ר׳ ישעיהו קליגער ז״ל היה ידוע כאחד הבתים התוססים חיים חברתיים ותרבותיים בעיר. נכדיו דברו עברית והתבלטו בשקדנותם וידענותם. בית קליגר היה חדור רצון וכמיהה לגאולה, אך זו אחרה לבוא. השואה האיומה, אשר פקדה את בית ישראל בגולה לא כסחה גם על העיר צ׳ורטקוב ויתר בני משפחתו של ר׳ ישעיהו הובלו כצאן לטבח. רק אחד מהם נשאר לפליטה והגיע לארץ־ישראל.

כזה היה ר׳ ישעיהו ז״ל ותהא דמותו סמל ומופת לעסקנות ציבורית.

בני המשפחה

מאָטי שור ז״ל

מ. שור איז דערצויגן געוואָרן אין דער שול פון הרב ישעיה מאיר שאפּירא. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ פאָלקאָמער אוניווערסיטעט־בילדונג. זיין ספּע־ציעלער וויסנשאַפטלעכער פאָרשונגס־געביט איז געווען אַרכעאָלאָגיע. ער האָט אויסגעגראָבן אַ ביין פון אַ מאַמוט־סקעלעט אין דער אומגעגנט פון טשאָרטקאָוו, איז געווען פאַרבונדן מיט וויסנשאַפטלעכע אַרכעאָלאָ־גישע קרייזן און ער האָט אויך געשריבן אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען אין פאַרשידענע וויסנשאַפטלעכע זשורנאַלן.

אָבער זיין עיקרדיקער לעבנס־אינטערעס איז גע־ווען דער ציוניזם. דאָס איז געווען ביי אים אַן אידייע וואָס האָט פאַרכאַפּט זיין פולן אינטערעס און אויסגע־דריקט זיין גאַנץ וועזן. ער איז געווען טעטיק אויף אַלע אַרבעטס־געביטן: ביי די וואַלן צו דער קהלה, ביי די וואַלן צום פּאַרלאַמענט, ביים אָרגאַניזירן דעם לימוד פון עברית, ביים זאַמלען פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן: פאַרן „קרן קימת לישראל" און פאַרן „קרן היסוד", ווי אויך אין דער אויפגאַבע פון מאַכן נאַציאָנאַל־באַוווּסטזיניק די יידישע מאַסן אין טשאָרט־קאָוו. די אַלע אויפגאַבן איז כלל נישט געווען אַזוי לייכט דורכצופירן אין די דאַמאָלסדיקע פּאָליטישע, געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע באַדינגונגען אין גאַליציע. מאָטי שור האָט זיך אָבער פאַר גאָרנישט נישט אָפּגעשטעלט און געטאָן פלייסיק און איבער־געגעבן זיין ציוניסטישע אַרבעט.

דערצו האָט אים געדינט דער פאַקט, וואָס ער איז געווען זייער אַ גוטער רעדנער. ממש, פלאַם־פייער. נישט נאָר פלעגט ער זיך קיינמאָל נישט צוגרייטן צו זיינע רעדעס, נאָר ער האָט באַשיינפערלעך נישט גע־ווּוסט, ווען ער האָט זיך געשטעלט רעדן, וואָס ער וועט זאָגן. אָבער שוין די ערשטע ווערטער זיינע האָבן פאַרכאַפּט דעם עולם און גלייכצייטיק אויך צעפלאַקערט זיין רעדנער קראַפט.

ביי די וואַלן צום פּאַרלאַמענט איז טאַקע מאָטי שור געווען דער יעניקער וואָס פלעגט אַרומפאָרן טעג און וואָכן איבער די שטעט און שטעטלעך פון גאַליציע און האַלטן זיינע פלאַם־פייערדיקע רעדעס. דאָס איז למעשה געווען זיין גאַנצער לעבנס־אינהאַלט.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

האָט מאָטי שור מיטגעמאַכט אַ דאָפּלטע טראַגעדיע: זיין איינאונאיינציקער זון איז געפאַלן אין דער שלאַכט און אין אַ קורצער צייט דערנאָך איז אים געשטאָרבן די פרוי.

מאָטי שור האָט זיך אינגאַנצן אַריינגעוואָרפן אין געזעלשאַפטלעכער און סאָציאַלער אַרבעט און אַזוי אַרום איז ער געוואָרן דער מלאך־הגואל פון די סניאַטינער פליכטלינגע (זע די אַרטיקלען אין דעם „יזכור־בוך). קעגן יעדן פאַרבאָט פון דער רוסישער מיליטערישער מאַכט, נישט אַרויסגיין ביינאַכט אין דרויסן, איז מאָטי אַרומגעלאָפן אויך אין די נעכט טראָגן הילף די אומגליקלעכע, וויסנדיק אַז עס דראָט אים יעדע מינוט אַ קויל. נישט איינמאָל האָט מען אים געכאַפּט, פאַרהאַלטן, געשלאָגן — אָבער עס האָט גאָרנישט נישט געהאָלפן: מאָטי איז ווי קיינמאָל גאָרנישט ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זיין הייליקער הילפסאַרבעט.

מאָטי שור איז געשטאָרבן עלנד, אין קלויז פון זיין רבין הרב ישעיה מאיר שאַפּירא.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

י. ש.

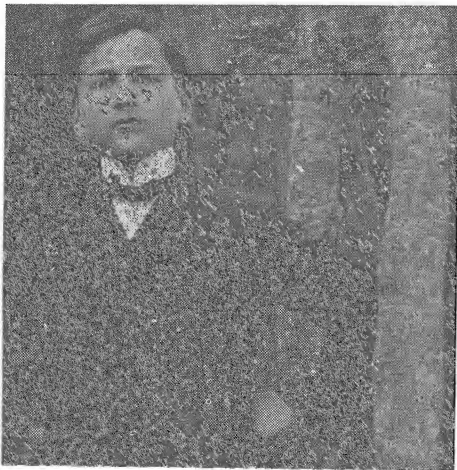
ד״ר יצחק שפירא ז״ל

ד״ר י. שפירא האָט באַקומען זיין דאָקטאָר טיטל אויפן ווינער אוניווערסיטעט פאַר אַ שטודיום איבער אַבערגלויבנס, וואָס ער אַליין האָט זיך דערמיט אָפּגעגעבן און נאָך אַ סך יאָרן פריער געזאַמלט דערפאַר מאַטעריאַלן.

ד״ר י. שפירא האָט זייער ליב געהאַט די יידישע שפּראַך, און גאָר ספּעציעל האָט ער געווידמעט זיינע גרויסע וויסנשאַפטלעכע פעאיקייטן און זיין שאַרפע לאָגיק די פּראָבלעמען פון דערציונג און פּעדאַגאָגיע. ער איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער אָנהענגער פון יידישן שול־וועזן און ווען ער האָט אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע, האָט ער דאָרט אָרגאַניזירט יידישע שולעס און דאָסזעלבע האָט ער אויך געטאָן אין ניו־יאָרק.

ער איז געווען טעטיק אין די פאַראייניקטע שטאַטן אויף זיין וויסנשאַפטלעכן געביט און געהאַלטן לעקציעס וועגן אַנטראָפּאָלאָגיע אין קאָלומביאַ־אוניווערסיטעט.

ד״ר יצחק שפירא איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ־קראַנקהייט. ער האָט מיט טיפן ווייטיק מיטגעמאַכט דעם יידישן חורבן אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיין אינטימער פריינד ישראל הויזער האָט געשריבן וועגן אים, אַז ער איז געווען איבערצייגט, אַז נאָר מיט דער הילף פון לערע און דערציונג

ד״ר יצחק שפירא ז״ל

קען פאַרזיכערט ווערן דער ווייטערדיקער קיום פון יידישן פאָלק.

דאָס איז טאַקע אויך געווען די סיבה, פאַרוואָס ער האָט געווידמעט זיין גאַנצע ענערגיע און לעבן צו שטאַרקן און אַנטוויקלען די יידישע דערציונג אויף גאָר דער וועלט.

י. ש.

אלה שנספו בשואה

הרשל בליי ז״ל

הערשל בליי איז געווען פון באַרוף אַן אַפּטיקער און אַ זייגערמאַכער. גלייכצייטיק איז ער אָבער אויך געווען אַ ייד אַ למדן, אַ חוקר און פרום ביז גאַר. מענטשן פלעגן װעגן אים זיך אויסדריקן, אַז ער איז מסתמה איינער פון די קלוגסטע יידן אין פוילן.

פּאָליטיש האָט ער געהערט צו „אגודת ישראל״ און זיין איינשטעלונג איז געווען, אַז אַזוי ווי מיר זיינען אין גלות, איז עס אונדזער חוב מיטגיין מיט דער רעגירונג אין אַלע פראַגן.

אַ דאַנק זיין חכמה איז זיין איינפלוס געווען זייער גרויס אויף דער יידישער גאַס; אַ דאַנק זיין פּאָלי־טישער איינשטעלונג האָט ער געהאַט גרויס אָנזען ביי דער לאָקאַלער מאַכט. דעם אָנזען און איינפלוס פלעגט מען אָפט אויסנוצן לטובת יידן ווען מען האָט געדאַרפט אָפּשרייען גזירות קעגן יחידים און אָפט אויך קעגן כלל.

צוזאַמען מיט זיין זון יצחק איז ער אומגעקומען דורך די נאַציישע רוצחים און פאַרשיט געוואָרן אין די קברים פון „טשאַרני לאַס״.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

י. ש.

צבי בוימער הי״ד

געבוירן אין פּראַבאַזשאַני און אין זיינע יוגנט־יאָרן איז ער געווען אַ תלמיד אין דער וויזשניצער ישיבה. פאַר דער חתונה, אין זיינע בחורישע יאָרן, האָט ער אָפּגעגעבן פיל צייט דער ציוניסטישער באַוועגונג און ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער אַקטיוויסט. אָבער ווי נאָר ער האָט חתונה געהאַט האָט ער געמוזט שווער קעמפן פאַר פרנסה. זיין עלטסטן זון אלימלך האָט ער געשיקט אויף הכשרה אין דער אַגראַר־שולע סלאָבאָדקאַ. נאָך זיינע לימו־דים איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

צבי בוימער האָט געהאַט קינסטלערישע פעאי־קייטן און ער האָט געמאָלן פאַרשידענע בילדער ווי אויך אַרויסגעענדיקט די שיינע מאַלערייען אין דער גרויסער שול אַן קיין באַלוינונג. ער האָט געצויגן זיין חיונה טאַקע פון מאַלעריי־אַרבעטן.

טראָצדעם וואָס ער האָט אָפּגעגעבן פיל צייט און מי דער שטאָטישער תלמוד־תורה פאַר אָרעמע קינדער, האָט ער זיינע זין און טעכטער געלערנט פריוואַט, די זין ביי יעקב ראַפּאַפּאָרט תנ״ך מיט ביאור אין דער דייטשער שפּראַך און די טעכטער אין דער העברעאישער שולע.

ער איז געווען דער גרינדער פון דער „לינת־הצדק עזרה לזקנים״ און אַלע קהל׳שע דאגות זענען געווען זיינע. ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויפן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין יידישן טשאַרטקאָוו אַ דאַנק זיין שאַרפער אַרגומענטירונג און גראַדליניקן דענקען.

צבי בוימער איז געווען אַ שיינער בעל־תפילה, אַ ייד מיט כאַראַקטער און פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ ספּעציפישע יידיש־געזעלשאַפטלעכע פיגור אין טשאַרטקאָוו.

מען דערציילט, אַז פאַרן אומקום האָט ער אויס־געשריגן צו די נאַציס, אַז איר קענט מיך הרג׳נען, אָבער נישט פאַרטיליקן, ווייל איך האָב קינדער אין ארץ־ישראל און אין אַמעריקע. זיין יינגסטע און זייער שיינע טאָכטער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו בלייבן לעבן מיט אַ יונגן שייגעץ, וואָס האָט זי ליב געהאַט, זי האָט אָבער אים אָפּגעזאָגט און אַוועק צום טויט צוזאַמען מיט אַלע.

זאָל גאָט דאָס נאַצישע דייטשלאַנד פאַרשילטן אויף אייביק!

מרים פורר

ישראל ברגהופר ז״ל

עוד מימי צעירותו היה פעיל שנים רבות למען הקה״ק, וכן עסק בכל מיני פעולות צבוריות אחרות.

יהי זכרו ברוך!

יעקב וארטנפלד

מוניש בלום ז״ל

מעשירי העיר ומכובדיה. שנים רבות שימש כחבר מועצת הקהלה בעיר. מלבד פעילותו הענפה בוועד הקהלה, מצא זמן להתמסר לפעילות במוסדות צדקה שונים. היה מופיע כנציג יהודי העיר בפני השלטונות המקומיים.

יעקב וארטנפלד

ד״ר דוד גולדשטיין ז״ל

(חתנו של הירש שווארץ)

„ידיד נבחן בעת צרה" אומר פתגם אנגלי. ואכן, ד״ר גולדשטיין שהיה רופא בגטו צ׳ורטקוב בימי השואה עמד במיבחן. באותם ימי מצוקה, חוסר פרנסה ותזונה לקוייה היו מרובים החולים הזקוקים לטיפול רפואי, אך לא יכלו להרשות לעצמם לבקר אצל רופא, משום שהפרוטה לא היתה מצוייה בכיסם. והנה הנהיג ד״ר גולדשטיין „מנהג" חדש בפראקטיקה הרפואית שלו: לא די שלא היה מקבל מחולים עניים תשלום בעד הביקור, אלא שהיה יוצא עם כל חולה עני מחדר הקבלה ורומז לאשתו... וזו היתה מעניקה לו סכום כסף כדי שיוכל לשלם בעד התרופה.

ומעשה ביהודי שגרמני היכהו ופצע אותו קשה. כאשר ניגש ד״ר גולדשטיין לחבוש פצעו של היהודי, היתרה הגרמני בד״ר גולדשטיין לבל יעז להגיש ליהודי עזרה רפואית. ד״ר גולדשטיין לא נשמע להתראותיו של הגרמני ועל־אף המהלומות שזה הנחית על ראשו ועל גופו — המשיך בחבישת פצעיו.

אך רצה הגורל להעמידו במיבחן נוסף, קשה לאין ערוך מהמיבחנים הקודמים, והוא עמד גם בו. כאשר המרצחים הנאציים העבירו אותו עם משפחתו ליאגלניצה (עיירה ליד צ׳ורטקוב) והוציאו להורג את אשתו וילדיו, רצו לעשות עמו חסד ולהשאירו בחיים. אולם, הוא דחה את חסד המרצחים ואמר להם שלאחר הוצאתם להורג של אשתו וילדיו אינו רוצה להשאר בחיים. הנאצים מילאו את רצונו והוציאו גם אותו להורג ב־18 לאוגוסט 1943.

ראוי ד״ר גולדשטיין ששמו יתנוסס לעד לתפארת!

מ. ז.

לייביש ווסרמן ז״ל

נולד בשנת 1882. בבית אבא קיבל חינוך תורני דתי, ועד סוף ימיו נשאר אדוק ושומר מסורת. עוד בגיל צעיר החל בפעילות ציונית לאומית, והתעניין בכל מה שהשתמע מהמושגים האלה בימיה הראשונים של התנועה הציונית. כידוע, נכללו אז במושגים אלה כל המעשים שהיה בהם משום זקיפות קומה יהודית והתיחדות לאומית כגון, בחירת יהודים לאומיים לפרלמנט האוסטרי ולרשויות המקומיות, יסוד בית־ספר עברי, הקרן הקימת, הקונגרס הציוני, הפצת שקלים וכו׳. בכל הפעולות האלה נטל ל. ואסרמן חלק פעיל במלוא הפתוס וההתלהבות אשר היו מתכונות אופיו.

את שמות בניו קרא על שם מנהיגים ציוניים — דוד וולפסון ושמואל מוהילבר.

בהתאם להשקפותיו הדתיות היה פעיל בתנועת ה„מזרחי" אך עם הופעת התנועה הרביזיוניסטית עבר לתנועה זו, וכאן מצא כר נרחב למרצו התוסס והצמא לפעילות ציבורית וחברתית.

הוא היה בין מיסדי הצה״ר בצ׳ורטקוב והיה היושב־ראש של התנועה בעיר ולאחר מכן גם של הגליל. אגב, באופן יחסי לאוכלוסיה בגליל צ׳ורטקוב, היה זה אחד הסניפים החזקים ביותר של התנועה הרביזיוניסטית בפולין. הוא נפגש פעמים אחדות עם ז. ז׳בוטינסקי והיה בין ראשי המדברים בוועידות של

התנועה הרביזיוניסטית. הוא נבחר גם כחבר הנשיאות העולמית של התנועה.

היה בין מיסדי „בית״ר״ ו„מסדה״ בצ׳ורטקוב; תזמורת, ספריה, פלוגות „הכשרה״ ובית המפלגה הרביזיוניסטית.

מלבד פעילותו המפלגתית היה גם משמש כשליח ציבור ועובר לפני התיבה בשבתות ובחגים, כי היה בעל קול ערב ומיטיב לשיר.

חבל מאוד שאיש כמוהו שהקדיש את כל ימיו לתנועה הציונית ולארץ־ישראל לא זכה לראות בהת־גשמות חלומו.

תהא נפשו צרורה בין חולמי ציון!

מ. ז.

יוסף וויינרויב ז״ל

עוד בהיותו סטודנט בגמנסיה התחיל בפעילות ציונית ציבורית, ולא פעם סיכן בכך את מעמדו בגמנסיה. לאחר שגמר את הפקולטה למשפטים, חזר לצ׳ורטקוב ועמד בראש ה„התאחדות״ והיה נציגה במוסדות שונים בעיר.

יהי זכרו שמור לנצח!

יעקב וארטנפלד

מנחם זילברמן ז״ל

היה טיפוס עממי מובהק, מעורב עם הבריות מכל החוגים ושכבות העם, אך אהב ביותר להפגש עם „עמך״, היינו — עם פשוטי העם, בעלי־מלאכה וכדומה. הוא ניחן בחוש הומור בריא, וידע תמיד לתבל את שיחותיו בהלצה יפה הקולעת למטרה, וסגולות אלה עמדו לו להיות איש־שלומם של חוגים נרחבים בעיר.

לפי מקצועו היה מורה לריקודים, ומלבד זה היה בעל קול ערב, צלול וחזק, ומטיב לשיר. אין ספק, שאילו היתה קיימת אופירה בעיר יכול היה להיות זמר־אופירה מצויין, אך הואיל ולא היתה — נאלץ להסתפק מזמן לזמן ב„הופעות״ ב„יד־חרוצים״ הוא בית־הכנסת של החייטים, בחגים, „בימים נוראים״ וכדומה, שאז היה עובר לפני התיבה ומהנה את קהל שומעיו בקולו הנעים ובכשרון הזמר שבו. היה מעשה, בשנות העשרים, בזמן הכיבוש של הבולשביקים, כאשר היהודים היו מתפללים במניינים בדירות פרטיות מחשש „עין הרע״, עבר גם זילברמן לפני התיבה בליל החג בדירה פרטית. והנה לפתע הופיע ראש ה„רבקום״ (הוועד המהפכני), סמסונוב (אחרי כן הוברר שהיה יהודי), שכנראה ערך „ביקורים״ בבתי התפילה שבעיר. בין המתפללים השתררה מבוכה, אך זילברמן לא נבהל ופתח ב„הנני העני ממעש״ ושר ברגש רב כמיטב יכולתו (למותר להוסיף, שהתפילה לא היתה במקומה ולא בזמנה). ראש ה„רבקום״ נשאר על עמדו כמאובן והקשיב לתפילה עד הסוף, אחר כך ניגש לזילברמן ולחץ את ידו בחמימות לאות הוקרה ופנה והלך לדרכו.

גילגולים שונים עברו על זילברמן. בשנים הראש־נות היה, כאמור, מורה לריקודים, אחר כך פנה למסחר והצליח מאד וגם התעשר; אך אחר זמן מה ירד מנכסיו ובשעת דחקו נעזר בכשרונו לעבור לפני התי־בה. אם בשנים הקודמות היה מתפלל שלא על מנת לקבל פרס, הרי נאלץ לעשות את הדבר קרדום לחפור בו, כדי להשתכר למחייתו. ידו של זילברמן היתה פתוחה לכל ניצרך, ותמיד היה מוכן לחוש לעזרתם של הנתונים בצרה.

אך בתהפוכות הגורל מונה גם לו לשתות את קובעת התרעלה עד תומה. גם הוא היה בין קרבנות השואה.

יהי זכרו ברוך.

מ. ז.

פרץ (פוטי) כהן ז״ל

היה מראשוני הפעילים ב„צעירי ציון״ ואחר כך ב„התאחדות״. התמסר במיוחד לפעולות הקרן הקימת. היה חבר בוועד הגמנסיה העברית בצ׳ורטקוב.

שלום לעפרו!

יעקב וארטנפלד

בן־ציון קאָהן (כהן) ז״ל

בן־ציון קאָהן (כהן) נולד בעיירה אולשקובצי (לשקוביץ) אשר בגליציה המזרחית בשנת 1897. אביו יצחק קאָהן היה שוחט בלשקוביץ ואחר מלחמת העולם הראשונה היה שוחט בבוצ׳אץ. סבו יודל היה שוחט בקורולובקה, אחיו ישראל ואשר כהן ואחותו אסתר כהן נמצאים בארץ. אחיו זלמן שהיה שוחט בקורולובקה נספה במחנה ריכוז בבורשצ׳וב.

בן־ציון התחנך בחדר, ולמד תלמוד ופוסקים והצטיין בלימודיו. עוד בהיותו נער היה עוסק בפעולה ציונית במחתרת בגלל אביו שהיה חסיד אדוק. בכל יריד בלשקוביץ היה קונה ספרים עבריים במחירים מוזלים אצל „אמקרויט את פרוינד״ מפשמישל, שהיו מתאכנסים בימי היריד בבית אביו, וככה נוסדה ספריתו הפרטית.

שנה אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה נלקח לצבא האוסטרי ונפרד ממשפחתו, שהגרה בינתיים לצ׳כיה עם הצבא האוסטרי הנסוג מגליציה המזרחית.

בשובו מהצבא חזר אל המשפחה בקורולובקה והצטרף בהתלהבות לפעילות הציונית בעיירה ובסביבה. היה ממייסדי האגודה „חירות״ בשנת 1920 והשתלם בידיעת הלשון העברית החדשה, ספרותה והיה כותב לעצמו שירים ורשימות.

הוא נשא לאשה את פרידה שכטר בת מרדכי שו״ב מצ׳ורטקוב. פתח חנות לבגדים מוכנים ונשתקע בעיר זו. באסון שאירע, מתה אשתו מכויות בשריפה שפרצה בביתם והשאירה תינוק בן שנה.

כעבור זמן מה נשא אשה אחרת שרה לבית וולפצאהן וממנה נולדו לו שתי בנות שניספו בשואה.

לבן־ציון קאָהן היתה נשמה פיוטית הוא חלם להיות סופר, וניסה, כאמור, לכתוב שירים ורשימות. כמו כן התכונן לעלות לארץ־ישראל. חלומות אלה לא עזבוהו מעולם. תמיד ציפה לאיזה נס, שיוציא אותו מחיי החולין ויעבירהו למחוז חפצו.

בשנת 1937 שלח לאחיו ישראל כהן את הספר „תולדות המאטריאליזמוס״ מאת פרידריך אלברט לאנגה שהופיע בהוצאת „שטיבל״. על הדף הפנימי כתוב לאמור:

„באלו שלושת הספרים החילותי להעביר את הביבליוטיקה שלי לארץ־ישראל. יהי רצון שתהיה התחלה טובה ושבקרוב אבוא גם אנוכי אחריהם״.

להוותנו, תפילתו לא נתקימה. הנאצים הובילוהו למחנה ריכוז בקאמיונקה ושם מת. הי״ד.

צ. כ.

אַדוואָקאַט ד״ר מאָזלער ז״ל

פיל יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין טשאָרטקאָוו געווען אַ בירגער־מייסטער מיטן נאָמען לודוויג נאָס. ער איז געווען אַ פּאָליאַק פון דייטשן אָפּשטאַם. ווי דער שטייגער, איז ער געווען אַן אַנטיסעמיט, אָבער מיט „זיידענע הענטשקעס״ ווי עס האָט געפּאַסט פאַר דער תקופה פון דעם קיסר פראַנץ־יאָזעף.

פאַר דער צייט, וואָס דער לודוויג נאָס איז געווען אין בירגערמייסטער אַמט, האָבן יידן נישט געטאָרט מאַכן קיין שום ענדערונגען אין זייערע דירות ווי אויך נישט קיין שום רעמאָנט. אַזוי ווי דאָס רוב דעכער פון די יידישע הייזער זענען געווען פון שינדלען, האָבן די יידישע איינוווינער פיל געליטן פון רעגן און שניי, וואָס פלעגן אַריינרינען אין די צימערן. עס איז אַוועק אַזוי ווייט, אַז אין אַ טייל הייזער האָבן די דעכער און ווענט געגומען פוילן און די הייזער האָבן געדראָט איינצופאַלן.

עס איז אָבער מערקווירדיק פעסטצושטעלן, אַז ביי דעם אַלעם האָבן די יידן אין טשאָרטקאָוו געהאַלטן זייער אַנטיסעמיטישן בירגערמייסטער פאַר אַן אַנשטענדיקן גוי.

אייניקע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז לודוויג נאָס געשטאָרבן. אַזוי ווי די יידן זיינען געווען די מערהייט פון די איינוווינער אין שטאָט, האָבן זיי זיך אָרגאַניזירט און אויסגעוויילט אַ ייד, אַדוואָקאַט ד״ר מאָזלער, אַלס בירגערמייסטער פון טשאָרטקאָוו.

די שטאָט און אירע יידן האָבן ממש אויפגעלעבט. אַ חוץ דעם וואָס מען האָט גלייך געקענט רעמאָנטירן די דירות און פאַרריכטן די דעכער האָט דער יידישער

בירגערמייסטער אָנגעהויבן פּאַרריכטן די וועגן אין די פּאַרלאָזענע יידישע געסלעך, ווי אויך מאַכן דאָרט טראָטואַרן. טראָצדעם וואָס ד״ר מאָזלער איז געווען ווייט פון צו זיין אַ רעליגיעזער ייד, האָט ער געזאָרגט אַז די וועגן און טראָטואַרן צו דער גרויסער שול און צו אַלע בתי כנסיות זאָלן פּאַרריכט ווערן, כדי די מתפללים זאָלן האָבן אַ לייכטן צוגאַנג.

אין אויגוסט 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט מלחמה און די רוסן זיינען אַריין אין מזרח־גאַליציע. די רוסישע אַרמייען זיינען באַפאַלן די יידי־שע שטעט און שטעטלעך און זיי פּלעגן זיי פּאַר־ברענען.

ווען די רוסישע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו טשאָרטקאָוו האָט ד״ר מאָזלער פּאַראָרדנט מען זאָל אָנצינדן אַלע ליכטער אין די גרויסע האָטעלן און מען זאָל אַרויסהענגען ווייסע פענער. ער אַליין איז אַרויסגעגאַנגען מקבל־פּנים זיין דעם רוסישן גענעראַל און אים פאַרשפּראָכן די טריישאַפט פון די טשאָרטקאָווער איינוואוינער און אַזוי אַרום האָט דער יידישער בירגערמייסטער אָפּגעראַטעוועט די שטאָט פון אונטערגעצונדן ווערן, ווי אויך פון אַנדערע וואַנ־דאַלישע אַקטן.

ווען עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אין טשאָרט־קאָוו דער ערשטער קאַמפּיין פון „קרן היסוד״, האָט ד״ר מאָזלער זיך געשטעלט אין דער שפּיץ פון דער אַקציע און איז געווען איינער פון די אַקטיווסטע מיטאַרבעטער.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און די נאַציס זיינען אַריין אין טשאָרטקאָוו, נאָכן דערקלערן קריג סאָוויעט־רוסלאַנד, האָבן זיי דאָס ערשטע פאַרנומען אַלע יידישע אינטעלעקטואַלן פון דער שטאָט און זיי אומגעבראַכט מיט אַ שוידער־לעכן טויט. צווישן די קרבנות איז אויך געווען אַדוו. ד״ר מאָזלער.

ד״ר מאָזלער איז געווען איינער פון די שענסטע און רעספּעקטירסטע יידישע פּערזענלעכקייטן אין טשאָרטקאָוו און מיר געדענקען אים אַלע מיט ערלעכע געפילן אין אונדזערע הערצער.

י. ש.

משה פוהורילה ז״ל

היה איש בעל מרץ ורב פעלים. עמד כל השנים בראש התנועה הרביזיוניסטית בצ׳ורטקוב, ושימש כנציג תנועה זו בוועד הקהילה וביתר המוסדות הצי־בוריים בעיר. היה בין מייסדי אגודת הספורט היהודית „חשמונאי״ והיושב ראש שלה.

יהי זכרו ברוך!

י. וארטנפלד

יצחק פינקלמאן ז״ל

היה איש משכיל בעל ידיעות בענייני יהדות ובעניינים כלליים והיה מהמשפחות המכובדות בעיר.

מראשוני הפעילים בתנועה הציונית עוד בימיו של ד״ר הרצל ובשנות התפתחותה המאוחרות לאחר מכן. יחד עם זה היה שומר מסורת ונימנה עם קהל אנשי הרב שפירא. היה בין המתפללים ב„קלויז־של־שפירא״ ואחד מתומכיו הנאמנים ומעמודי התווך שלו.

את ילדיו חינך ברוח ציונית. הבן הבכור עלה ארצה עם ראשוני העלייה השלישית ובתקופה מאוחרת יותר עלה הבן הצעיר. הבת סימקה, רופאה לפי מקצועה, שכל ימיה היתה פעילה בעסקנות ציבורית וציונית, עלתה בשנות השלושים, אך לא עלה בידה להסתדר בארץ ונאלצה לחזור. עם שובה מהארץ התמסרה שוב לפעילות ציונית בתחומים שונים, עמדה בראש תנועת הנשים ויצ״ו ועוד.

ליצחק פינקלמאן תעמוד לתמיד זכות ראשונים בתנועה הציונית.

יהי זכרו שמור לנצח!

מ. ז.

דוד פרנקל ז״ל

בן למשפחה ענייה, אביו היה נגר, ורק הודות לכשרונותיו עלה בידו לגמור את הפקולטה למשפטים. אך הוא התמסר לעבודה ציבורית והיה פעיל בתנועת „פועלי־ציון״ בצ׳ורטקוב. היה מרצה מוכשר, ורב היה קהל המקשיבים להרצאות העממיות שלו. לאחר האיחוד של פוע״צ־צ״ס וה„התאחדות״ הוזמן למזכירות הוועד הפועל של המפלגה המאוחדת, שמקומה היה בלבוב שבגליציה המזרחית, ושם ניספה בימי השואה.

יהי זכרו ברוך!

מ. ז.

ברוך (בוניה) קופפרמן ואבוש טרייסטר ז״ל

שניהם היו חברים, קשורים אחד לרעהו, פעילים יחד בעסקנות ציבורית וידידים בלב ונפש. יחד גדלו, יחד בילו, יחד השתלבו בפעילות החברתית בצ׳ורטקוב, ויחד ניספו על־ידי הרוצחים הנאצים בלמברג.

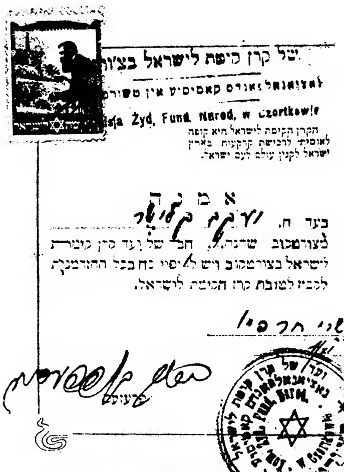
ברוך קופפרמן היה משך שנים רבות המנהל והרוח החיה בספריה העממית העירונית שנמצאה

אבוש טרייסטר

בבית העם. מסירותו לספריה לא ידעה גבול. כמה ערבים בשבוע היתה הספריה פתוחה וברוך קופפרמן היה תמיד נוכח ומפקח על העבודה שתתנהל כסידרה, השתדל להגדיל את מיספר הקוראים וכמו כן להרחיב את מסגרת הספריה על־ידי קניית ספרים חדשים ממיטב הספרות העברית והכללית. בעבודה זו עזר על ידו תמיד ידידו בנפש אבוש טרייסטר.

ברוך קופפרמן היה כמו כן משך שנים ארוכות יושב־ראש הועד העירוני של „הקרן הקימת לישראל״ וממלא מקומו היה אבוש טרייסטר. שני החברים עבדו במסירות רבה ופעלו הרבה למען הצלחת הקרן בצ׳ורטקוב, עד שעלה בידם להעמיד את „הקרן הקימת

של קרן קימת לישראל בצ׳ו...

לאצ׳יאנאלפאנדס קאסיס׳ע אין טשור...

...nja Żyd. Fund. Narod. w Czortkowie

הקרן הקימת לישראל היא קופה לאומית לרכישת קרקעות בארץ ישראל לקנין עולם לעם ישראל.

אמנה

בעד ח. ... בצ׳ורטקוב שהנה ... חבר של ועד קרן קימת לישראל בצ׳ורטקוב ויש לו יפוי כח בכל ההזדמנות לקבץ לטובת קרן הקימת לישראל.

תעודת האמנה בחתימתו של קופפרמן והחותמות ועד קק״ל בצ׳ורטקוב

לישראל" בעירנו במקום השני בין כל הערים והעיירות של גליציה המזרחית. הם הצליחו לעניין בפעולות הקרן אנשים מכל שכבות החברה היהודית בעיר ובי־ניהם אנשים מבוגרים מתנועת ה„מזרחי" וכן צעי־רים — יחד, למעלה משישים עסקנים. הפעולה אורגנה על־ידי חלוקה לועדות־ביצוע כגון ועדת הקופסות, ועדת המס העצמי, ועדת השמחות, ועדת הנדרים, ועדת נטיעת עצים, ועדת חגיגות ואסיפות ועוד. לכל ועדה היה יושב ראש וקבוצת אנשים שמילאו בנאמנות ובמסירות את תפקידם שקיבלו עליהם בהתנדבות.

מסיבה זו היו הכנסות ה„קרן הקימת לישראל" בצ'ורט־קוב גדלים והולכים משנה לשנה.

כאות הוקרה לפעולתו המבורכת של ברוך קופפרמן החליט הועד המרכזי של ה„קרן הקימת לישראל" בלמברג לנטוע גן על שמו בחורשת צ'ורטקוב שביער הרצל.

שני הנאהבים והנעימים ניספו יחד על־ידי הרוצ־חים הנאצים בלמברג.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

ב. ז.

שאול רוזנצווייג ז"ל

ש. רוזנצווייג היה נצר ממשפחה עתיקה ומיוחסת. תולדות המשפחה סופרו על ידי ד"ר קרל אמיל פרנצוז.

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה היה יהודי עשיר אולם בשנים שלאחריה ירד מנכסיו ונעשה איש המעמד הבינוני.

ש. רוזנצווייג היה יהודי בר־אוריין, מכובד על הבריות, מכבד את מוצא פיו, למדן המעורה בחכמת היהדות ואדם שידע גם לימודי־חול, הוא היה נוהג להחזיק בקופתו ארבע־מאות כתרים אוסטריים שהיו שמורים לגמילות־חסדים במקרה ויופיע פתאום יהודי הזקוק להלוואה.

ש. רוזנצווייג לא רדף אחרי הכבוד והיה נזהר מלהיבחר למשרה כלשהי בקהילה. אולם כל תושבי צ'ורטקוב ידעו שרוזנצווייג הוא טיפוס מובהק של יהודי עדין־נפש, ונעים־הליכות ועם זה מלומד ובקי בהוויות העולם. כיהן כראש הקהל.

ש. רוזנצווייג נפטר בתקופת הכיבוש הגרמני.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

י. ש.

בן־ציון רויכברג ז"ל

בן־ציון רויכבערג איז געווען אַ פּשוטער און פֿאָלקסטימלעכער מענטש. ער איז געווען זייער באַ־ליבט אין שטאָט, אַזוי ביי יידן ווי ביי נישט־יידן. צוליב דעם וואָס ער האָט געהאַט גוטע באַציאונגען אין אַלע קרייזן פון דער לאָקאַלער מאַכט, איז ער מיט דער צייט אויסגעוואַקסן און געוואָרן כמעט ווי דער פֿאָטער פון יידישן טשאָרטקאָוו. ווי נאָר אַ צרה, ווי נאָר אַ נויט מצד די שטאָטישע מאַכטהאָבער, האָט מען גלייך אָנגעשפּאַרט נאָך הילף ביי בן־ציון רויכ־בערג.

עס איז אַ פֿאַקט, אַז זיין וואַרעמע באַציאונג האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף אויף דער רשעות פון די נישט־יידישע באַאַמטע. די טובות האָבן אים אָפּט געקאָסט געלט, אָבער ער האָט קיינמאָל נישט געבעטן ביי די וועמען ער האָט געהאָלפן זיי זאָלן אים צוריק־צאָלן. ער איז געווען אַליין אַ פאַרמעגלעכער מענטש און נישט איינמאָל פלעגט ער זיך איינשטעלן כדי קומען צו הילף אַ „לינקן" יוגנטלעכן ווען ער איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער פוילישער פּאָליציי.

עס איז אינטערעסאַנט איבערצוגעבן, ביי וואָסערע אומשטענדן בן־ציון רויכבערג איז פלוצים געשטאָרבן.

אינמיטן פון די צוואנציקער יאָרן האָט איינמאָל אַ שבת־אינדערפרי אַנגעקלאַפּט אין זיין טיר אַ יונגערמאַן. ער איז געווען דערשראָקן און פאַר־צווייפלט און געבעטן הילף ביי בן־ציון רויכבערג. ער האָט אים דערציילט, אַז ער ווייס פון פאַרלעסלעכע קוועלן, אַז מאָנטיק פרי וועט מען אים אַרעסטירן צוליב זיין פאָליטישע אַקטיוויטעט. דאָס באַדייט פאַר אים אַ זיכערער טויט. ער בעט אים דעריבער ער זאָל

אים העלפן אריבערגיין די רוסישע גרענעץ, וואָס איז זיין איינציקע רעטונג.

ב. צ. רויכבערג האָט גלייך געטאָן אַלץ וואָס מען האָט באַדאַרפט און דער יונגערמאַן האָט באַקומען אַ פּאַספּאָרט ווי אויך אַ דערלויבעניש אַרויסצופאָרן. ב. צ. רויכבערג האָט אים נאָך געגעבן פון זיין קעשענע אויף הוצאות ווי אויך זיין ברכה ער זאָל מצליח זיין אין זיין וועג.

אין יאָר 1939, ווען די רויטע אַרמיי האָט פאַר־נומען טשאָרטקאָוו, איז דערזעלבער יונגערמאַן — דאַן שוין אַ מאַן אין די פערציקער יאָרן — אָנגעקומען ווי אַ הויכער סאָוויעטישער מיליטערמאַן. ער האָט גלייך געשיקט אַ סאָלדאַט אויסזוכן און ברענגען צו אים בן־ציון רויכבערג. פאַרשטייט זיך, אַז בן־ציון איז געגאַנגען מיטן רויטן אַרמייער מיט גרויס האַרץ־קלאַפּעניש.

ווען דער סאָוויעטישער אָפיציר איז פאַרבליבן מיט אים אַליין אין צימער, האָט ער אים אַ פרעג געטאָן: „איר דערקענט מיך?" בן־ציון רויכבערג האָט אים אָנגעקוקט און געענטפערט, אַז ער דערקענט אים נישט.

דאָ האָט דער אָפיציר אים געזאָגט, אַז ער איז עס דער יעניקער יונגערמאַן, וועלכן ער האָט מיט יאָרן צוריק געהאָלפן מיט אַ פּאַספּאָרט, ווי אויך געגעבן געלט אויף הוצאות. און ער האָט צוגעגעבן:

„איצט בין איך אין אַ פּאָזיציע אייך צו העלפן. איך האָב אַ סך מעגלעכקייטן. זאָג מיר וואָס דו ווילסט און דיין ווונטש וועט פאַרווירקלעכט ווערן".

בן־ציון רויכבערג איז געווען זייער איבערראַשט און ער האָט געבעטן דעם סאָוויעטישן אָפיציר, ער זאָל אים פריער לאָזן גיין אַהיים, ווייל ער וויל זיך באַראַטן מיט זיין זון.

אָבער עס איז געשען, אַז איידער ער איז נאָך אַרויס פון צימער האָט ער באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק און געשטאָרבן אויפן אָרט.

אַזוי איז געווען דער טויט פון איינעם פון די שענסטע טיפּן און האַרציקסטע יידן אין טשאָרטקאָוו.

י. ש.

חיים רייך ז"ל

החל את פעילותו ב„צעירי ציון" ואחר כך עמד בראש מפלגת ה„התאחדות" בצ'ורטקוב. הוא נטל חלק בפעולות למען הקה"ק, פא"פ ובמוסדות ציבוריים שונים בעיר, וכן שימש ככתב עתון המפלגה שהופיע בלבוב.

יהי שמו ברוך!

מ. ז.

ד"ר ישעיהו מאיר בן יעקב ראפאפּאָרט ז"ל

געבוירן און דערצויגן אין גייסט פונעם רב ר' ישעיהו מאיר שפירא ז"ל. געלעבט און געווירקט אין קאַטאָוויץ, פוילן, אַלס פירנדע פערזענלעכקייט אין ציוניסטישע קרייזן שלעזיענס. געווען זייער דעלעגאַט צו קאָנגרעסן. געהרגעט געוואָרן פון די בלוט־דורשטיקע דייטשן מיט פרוי און צוויי קינדער אין טשאָרטקאָוו.

באַוויינט פון

שוועסטער פעסי און שוואָגער יצחק

הירש שווארץ ז"ל

היה איש מכובד ומעורה בהליכות החיים של העיר. אחד מאלה שהתואר בעל בעמיו הולם אותם במלוא מובנו של מושג זה. היה מקובל על הבריות והיו לו מהלכים בחוגים נרחבים בעיר בין יהודים ובין שאינם יהודים. הוא עסק בענייני ציבור ובזמנים שונים נבחר למלא תפקידים מכובדים ואחראיים כגון, חבר ועד הקהלה, חבר מועצת העיר, חבר הנהלת חברת „גמילות חסדים" ועוד.

היה ידוע כבעל־טובה וכשתדלן ושימש מעין כתובת לנזקקים לטובה או לשתדלנות אצל השלטונות. ולא מעטים היו הפונים אליו בכל מיני עניינים כאלה, כי היה מפורסם כבעל לב טוב המוכן תמיד לעזור לזולת.

היה אדם אמיד ומבוסס מבחינה חומרית, וידו היתה פתוחה להושיט סיוע לניצרכים, וכן תמך במפעלים ציוניים שונים. את ילדיו חינך ברוח ציונית.

יהי זכרו ברוך!

מ. ז.

צבי שכר ז"ל

קיבל חינוך מסורתי בבית אביו, ר' מאיר שכר ז"ל. צבי (או הירשילי כפי שהיו קוראים לו) נתחנך על ברכי התנ"ך, התלמוד ושאר לימודי היהדות. כבר בגיל רך אפשר היה להבחין בכושר תפיסתו המהירה ובמוחו החריף והשנון, בכל תקופת לימודיו שלאחר מכן הצטיין תמיד כעילוי. בהתבגרו, פנה ללימודים חיצוניים, ומאחר שכבר הספיק למלא את כרסו בתנ"ך, ש"ס ופוסקים לא היה דרוש מצידו מאמץ מיוחד כדי לדעת את השפה העברית. ואמנם, הוא שלט בכל מיכמניה והתחיל לקרוא בהתמדה רבה את ספרות ההשכלה ואת הספרות העברית החדשה. הוא השתלם בידיעת השפה הגרמנית, ומאוחר יותר גם בשפה והספרות הפולנית, והיה מעין אנציקלופדיה מהלכת על שתים.

אך את יעודו בחיים ראה בעסקנות ציבורית חברתית הוא לא היה מסוג האנשים המסתגרים בד' אמותיהם ודואגים רק לענייניהם הפרטיים. כל תפקיד וכל שליחות ציבורית שהוטלו עליו היה ממלא ביושר בנאמנות ובמסירות ללא גבול. במרוצת השנים עבר לציונים הכלליים (לפני זה היה חבר ב„צעירי ציון") ונשלח מטעם תנועה זו כציר לקונגרסים ציוניים.

בימי הכיבוש הנאצי נבחר כחבר ה„יודנראט". אך, משנתברר, כי מחנות העבודה, כביכול, שלשם נשלחו היהודים בקבוצות מטעם ה„יודנראט" על פי דרישת הגרמנים, לא היו למעשה אלא מחנות מוות, שכל באיהם לא ישובו עוד, העז צבי למרוד בפקודת הגרמנים. ומשבאה דרישה למשלוח חדש של מאתיים איש, קם והודיע לאיש הגיסטאפו: „לא ניתן לכם יהודים כדי לשלחם למוות"! ובעד „העזות" להתנגד להסגרת יהודים למוות שילם בחייו.

ובדפי המארטירולוגיה היהודית יתנוסס שמו לעד לתפארת.

יהי זכרו ברוך!

מ. ז.

ציון למשפחת אבינו, אליעזר שו"ב ז"ל

עד כמה שידוע לנו, היה אבא הדור הרביעי במשפחת שוחטים בצ'ורטקוב שהחזיקה במקצוע 4 דורות רצופים. הראשון היה ר' ליב, בנו ר' צבי ובן בנו ר' אברהם דוד שו"ב, שהשאיר אחריו ארבעה בנים. על הבכור, ר' מרדכי כבר נכתב בספר לחוד, ע"כ נזכיר רק את יתר שלושת הבנים.

הבן השני היה ר' שלמה „נאמן", כלומר, הממונה על כשרות הבשר באיטליזים. היה מעשה בקצב צעיר, שנתפס ע"י שלמה נאמן, כשהוא מוכר בשר טריפה במקום בשר כשר. שלמה נאמן לא חשב הרבה, יצא החוצה, הרים קולו וצעק: „געוואַלד! געוואַלד! שקץ זה מאכיל טריפות!" הקצב הגיב בהנחתת מכה על פניו

של ה„נאמן" והדברים הובאו בפני הרב, שפסק לסגור את האיטליז של הקצב לחודש ימים. מלבד ה„נאמנות" היה חובב אומנויות כגון גילוף, בנייה ועוד.

ר' שלמה מת בשנת 1909 והשאיר ארבעה בנים שכולם הושמדו עם משפחותיהם ע"י הגרמנים.

הבן השלישי, הוא אבינו, ר' אליעזר שו"ב, ניחן בזכרון מפליא והיה בקיא גדול בש"ס ופוסקים, בספרי

ר' אליעזר שו"ב

קבלה ומוסר, בספרות חסידים ועוד. היה פעיל ב„חברת משניות" ובייסוד „צעירי אגודת ישראל".

בימי המאורעות בשנת 1929 קנה אקדח וכדורים ושלח אותם לחתנו בכפר חסידים. אבא אמר: „הגנה עצמית — מצווה".

בימי הכיבוש הסובייטי הוחרם בית המרחץ לשי־מוש הצבא בלבד, וכדי שליהודים תהיה מקווה היקצה מר משה ארנשטיין חדר בדירתו ואבא, פ. שיפריס ועוד כמה חרדים חפרו בחשאי ובנו מקווה שהעמידו אותה לרשות הנזקקים לשימוש בלי תשלום.

הפרנסה היתה מצוייה בדוחק גדול. שמורים עמי (י. ש.) זכרונות מימי ילדותי כאשר גם לי וגם לאבא לא היו מגפיים, ואבא, כמעט יחף, היה מרכיבני על כתפיו ומביאני בבוקר ל„חדר" ומחזירני בערב הביתה.

היות ותשלום שכר דירה היה למעמסה כבדה, החליטו ההורים לרכוש בית־חומר של חדר אחד. כשצריך היה לפרוע חלק מדמי הקנייה נאלצו למכור כל חפצי המותרות, ובתוכם, בגדי השבת של אבא ואמא. ובסוף הגיע תור מכירת הש"ס בדפוס „מנקיס" מתנת אמי לאבא מלפני הנישואין.

כאשר הקונה החל כבר למנות את הכסף, תלה אבא את עיניו באמא בשאלה:

„המסכימה את למכירה בלב שלם?" דמעות עמדו בעיני שניהם, ואמא פנתה לקונה ואמרה: „ר' קופל, את הש"ס לא נמכור, וחסל". ועד ימיו האחרונים היה אבא מעיין בגמרות אלו ומעיר הערות בשולי הדפים.

בשנים האחרונות שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה כתב אבא לבת דבורה דג המתגוררת בכפר חסידים: „אנו משתוקקים לבוא לארץ הקדושה, אולם האיך עושים זאת? הפולנים אינם מרשים להעביר את הפנסיה והאנגלים אינם נותנים רשיונות כניסה?"

בשנת 1943 הובלו אבא ואמא, רייזי בת ר' אלתר שו"ב מבוצ'ץ, להשמדה בבלזיץ בהיותם בגיל 73.

הבן הרביעי היה חיים שו"ב בבוריסלאב, גליציה. במלחמת העולם הראשונה היה צם מערב שבת לערב שבת ומתפלל לקץ המלחמה.

בשנת 1918 שרתנו יחד בצבא בוולדרסדורף. בהר־שענה רבא התאספנו כאלף יהודים לתפילה בציבור. חיים עבר לפני התיבה והתפלל בדביקות רבה ורוב המתפללים בכו.

גם הוא, אשתו ובתם פרל הושמדו ע"י הנאצים.

ת. נ. צ. ב. ה.

דבורה דג, כפר חסידים

יצחק שכטר, חיפה

דוד שכטר, תל־אביב

ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל

ברצוני לתאר בכמה קוים אופייניים את ההווי בבית־אב של יהודים יראי־שמים בעירנו צ׳ורטקוב. בחרתי בבית סבי ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל כדוגמה, כי הדברים זכורים לי יותר ונעלה מכל ספק שרבים מיוצאי עירנו ימצאו בתיאור זה דמיון גם למשפחותיהם.

בית סבי עמד בשיפועה של רמה, שירד לנהר „סרט". מצד הנהר נראה כבית־קומותיים, בעוד שמצד הכניסה דמה לכל הבתים הנמוכים שעמדו צפופים ברחוב מכוסים ברעפים ובזפת. המגרש מאחורי הבית שימש מקום חנייה לעגלות האכרים בימי־שוק. הדירה כללה חדר מרווח וחדר קטן צדדי. החדר הגדול שימש כמטבח, כחדר־אוכל, כחדר־שינה וגם כחנות למכירת „טחול ומעיים". הריהוט שלו היה צנוע מאוד. באמצע החדר עמד שלחן ארוך שאפשר היה להגדיל אותו. תנור־האפייה, הכיריים ותנור־החימום תפסו פנה גדולה של החדר. קרשי התקרה היו כהים מיושן ושעונים על קורות. רצפת החדר היתה מחומר ובכל יום שישי מרחו אותה בחומר צהוב חדש. עששית נפט היתה התאורה היחידה של החדר. בפרוזדור עמדה חבית המים ובמחסן שבצדו נמצא מלאי המזונות ועצי ההסקה.

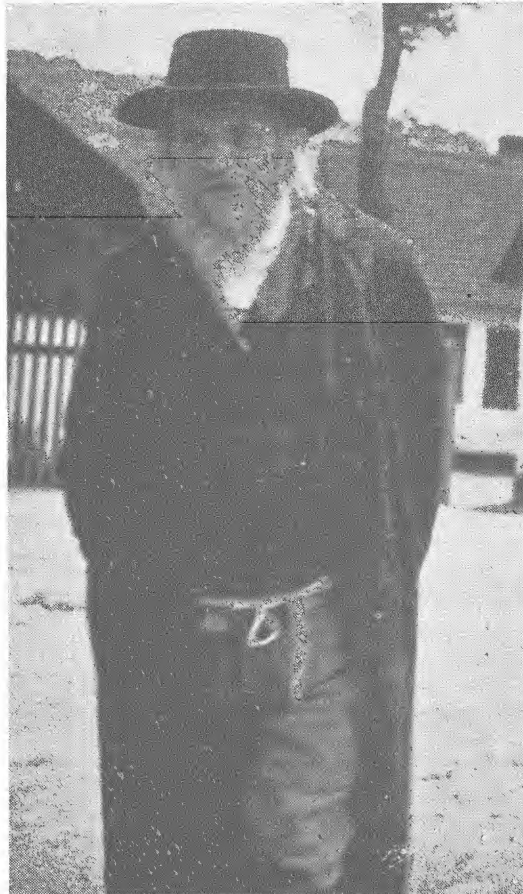
סבתי רחל ז״ל ניהלה את הבית בקפדנות רבה. רובם של כלי הבישול היו מחרס, כדי שיהיו פטורים מלהכשירם בשעת ספק של כשרות. עד כמה שזכור לי אפתה הסבתא במו ידיה את הלחם והחלות והקפידה על קיום המצווה של הפרשת חלה. נַטלות־נחושת מיוחדות, בעלות שתי ידיות לכל אחד שימשו לנטילת־ידים, כדי למנוע מגע יד ביד בשעת העברת הספל. מעולם לא נשאר השלחן ללא פרוסת לחם (או מצה בפסח), עטופה במפית, כסגולה לשפע ושובע. האוכל בימות־חול לא הצטיין ברוב־גוניותו; על כן הוסבה תשומת־לב מיוחדת למאכלי שבת וחג.

סבא במראהו לא הצטיין בסימנים מיוחדים. גובהו היה בינוני ואת פניו לא עיטר זקן פטריארכלי כי אם זקן דליל, צהבהב. ציציות טליתו הקטן השתלשלו מעל למכנסיו שקצותיהם היו נתונים בגרבים לבנים בקיץ ובמגפים בחורף. מכיס בגדו העליון והארוך, שהיה חגור אבנט משי שחור, ביצבצה תמיד המטפחת הגדולה והאדומה. נעליו ומגפיו לא הבריקו, כי מחשש של חלב־נבלה לא השתמש סבי מעולם במשחת־נעלים אלא, כרבים מבני דורו, משח אותם בשמן־אדמה.

מתחת למגבעתו או השטריימיל בצבצה תמיד הכיפה השחורה.

סבי ר׳ מרדכי ז״ל היה למדן מופלג. נוסף למחשבה אנליטית מפותחת היה לו גם זכרון פינומנאלי. הוא היה מסוגל, ללא כל היסוס, לציין בתנ״ך, בתלמוד ופוסקים מקומו של כל פסוק, מאמר חז״ל או פירוש, בציון הדף ומקום הדברים על הדף.

כל ימיו ברח מכיבודים חוץ ממישרה אחת אותה

ר׳ מרדכי שו״ב ז״ל

נשא באהבה; הוא היה ממיסדי „חברת לומדי ש״ס" בעירנו וכיהן למעלה מיובל שנים כנשיאה.

מאחורי המעטה החיצוני של קשיחות מדומה הסתתר לב חם ורגיש. זכורני, כי פעם בל״ג בעומר ביקרני סבי בחדר לפני שיצאנו לטיול המסורתי. ביקשתי ממנו לקנות לי לדרך בקבוק גזוז, שהיה נקרא בפינו „קראַכער" כי התקנאתי בכמה ילדים מבתים אמידים, שהביאו אתם בקבוקי־שתייה אלה. סבי

לא נענה לבקשתי, לעומת זאת נתן למלמד שלנו מטבע כסף לקנות מיכל־נחושת של סודה ובקבוק מיץ פטל לחלוקה בין כל התלמידים.

את יתרת הכנסותיו מהשחיטה היה נוהג לחלק בין נצרכים ומוסדות תורה. פעם יצאה גזירה מטעם הרשות לנקות את כל עליות הגג מחומר דליק. בהזדמנות זו מצאתי באחת הפינות ערימה גדולה של מכתבים וקב־לות. למרות שהספקתי לסכם רק חלק קטן מהם, נתקבלו סכומים נכבדים מאוד. כשנודע לסבי דבר המציאה, מיהר להוציא מידי את החבילות ולשרפם שלא ייוודע סודם וכמו כן למנוע מנכדו יומרה וגאווה על מעשי הסב. ידוע לי מקרה שבשנה מסויימת חילק סבי לעניים בחג הפורים משכורת והכנסה של חודש.

אולם עיקר פירסומו בא לו לסבי ר׳ מרדכי ז״ל כמארח חסידים שהיו באים לרבי, בימי ביקוריו בעירנו. גם בשבתות של כל ימות השנה נהג לארח מתפללים־אורחים על שלחנו, אולם בשעת ביקוריו של הרבי התארחו על שלחן סבי עשרות חסידים. זכורים לי שבתות וחגים בהם סעדו על שולחן סבי ב„שתי משמרות״ כמנין חסידים בכל „משמרת״, בין החסי־דים היו רבים שקנו להם זכות „חזקה״ להתארח על שלחן סבי בבואם אל הרבי, והיו גם כאלה שירשו את זכותם זו מאבותיהם שהיו מתארחים אצל אבי־סבי. כמובן, שהאירוח היה חינם. לכל היותר היו האורחים מזמינים משקה על חשבונם.

מה שהפליא אותי בימי ילדותי ועודני נפעם על כך גם היום, הוא שוויון הזכויות ששרר על יד השלחן. בין אורחי סבי היו רבנים, נגידים, עשירים, עניים מרודים ואפילו מקבצי נדבות ולכולם הוקדשה תשומת־לב שווה ללא יוצא מן הכלל. הסעודות היו מלוות סיפורי־חסידים, חידודי־תורה, דברי־חסידות, שירה חסידית ולפעמים דברי בדיחות. בימי נדודי הרבים נזדמן לי לפגוש יהודים שהתפארו באזני כי להם, או לאבותיהם, היתה הזכות להתארח על שלחן סבי.

משאת נפשו של ר׳ מרדכי ז״ל היתה לגדל את בניו לתורה, את בנותיו למעשים טובים ולעת זקנה לעלות לארץ־ישראל. מבחינתו, לא שבע נחת מבניו. בנו הבכור אהרן ז״ל פנה בגיל צעיר ללימודי חול עלה ארצה בעליה השניה ונמנה על הדור הראשון של המורים העברים בארץ. בנו השני ר׳ אריה־מאיר ז״ל היה אמנם למדן מופלג, אולם לא הצליח להקים משפ־חה בישראל. בתו פרומצ׳ה ז״ל היתה אשה טובת־לב, המוכנה לעזור לכל, אבל חולנית מאד. נישאה לעסקן ה„אגודה״ הירש־בר בליי, והיתה פעילה באגודת־נשים למרות בריאותה הרופפת. צער רב ויגון נתמלא סבי על מותה ללא־עת של אמי פריידה שהצליחה להציל אותי בסכנת נפשות בשעת שרפה בביתנו, אולם הרופאים לא הצליחו להציל את חייה. מעולם לא עלה בידי להסב את השיחה אתו על אמי, כה גדול היה צערו ולא יכול להתנחם על מותה.

תיאור ביתו של סבי לא יהיה שלם אם לא אזכיר את השפעתה של סבתי רחל ז״ל, שהיתה אשה צדקנית, נעימת הליכות, ששה לעזור לכל נצרך, לאסוף צדקה אצל מכריה וסתם יהודים לחולה הנזקק לטיפול דחוף, להכנסת כלה והיתה יוזמת ומשתתפת בפעולות עזרה שונות.

כאלה היו מנהגיהם והליכותיהם של סבינו וסבתר־תינו שהושמדו בשואה.

יהא זכרם ברוך לעד.

הנכד צבי כהן

אלה שנפטרו בארץ

אשר אנשל ביטרמן הכהן ז״ל

בהעלותי נגד עיני רוחי את דמותו הנאצלת של אבי, אנשל ביטרמן הכהן ז״ל על רקע זכרונותי מהעבר הרחוק של עיירתנו צ׳ורטקוב שהיתה ואיננה עוד, — אני רואה לפני את האיש היהודי הענו במלוא מובנו של המושג הזה.

אבי היה מבלה את כל שעות היום עד שעה מאו־חרת בלילה, בחנות. בשעות הצהרים, כאשר מיספר הקונים היה מועט היה אבי מתיישב על אחד השקים ושוקע בהרהורים. אז, ואני כבן שבע, לא ידעתי את פשר הרהוריו אולם כשנתבגרתי נתגלה לפני עולמו הרוחני של אבי.

פעם עזרתי ב„בדק הבית״ ובאקראי נפלה לידי חוברת שעליה היה מודפס שם אבי „אנשל ביטרמן הכהן״. רב היה קיסמה של האות המודפסת ואני פתחתי בידיים רועדות את החוברת וקראתי: „סיפורי אנשל ביטרמן הכהן״. נחרת במוחי שמו של הסיפור הראשון: „שמואל בעל הדגים״. באותה מגרה שבארון הספרים מצאתי עתונים שהצהיבו מיושן, גליונות „המליץ״ ו„המגיד״ וגם שם מצאתי את שמו של אבי, וכמו כן חוברות מצויירות בשלל צבעים בידי ר׳ אנשל ביטרמן הכהן.

מאז התחלתי להתעניין בעברו של אבי. פעם ראיתיו עייף ומתנמנם על אחד השקים והתקרבתי אליו ופתחתי בשיחה על כתיבתו ושאלתיו למה אין הוא ממשיך בה.

אבי העלה חיוך נוגה על פניו וענה:

„לא תוכל להבין זאת, בני. הזמנים ההם חלפו לבלי שוב. עכשו יש דאגות פרנסה...״

מבני המשפחה נודע לי שבהיותו חובש בית־המדרש נתפס אבי לספרי השכלה וגם התחיל כותב ומפרסם מביכורי יצירותיו בעתונות דאז. כשהור־צעה לו משרה באחד מעתוני ההשכלה בגרמניה לא קיבל אותה כי משפחתו חששה שמא יצא לתרבות רעה. הוא נכנע לגורלו בלי התמרמרות וסחב בעול הפרנסה כרוב בני דורו בעיירות מזרח־אירופה.

שמו הטוב של אבי ז״ל בעיירתנו לא יצא לו בגלל ספוריו, מאמריו וציוריו, אלא בשל ענוותנותו הרבה, ובגלל עוד סגולה שבה היה מהנה את בני העיירה, הלא זוא קולו הנעים כשליח־ציבור וכבעל־קורא.

בפעם הראשונה שמעתי את קול זמרתו כשהיינו כלואים במרתפו של משה פידרר בזמן מלחמת העולם הראשונה. עזבנו את דירתנו ב„וויגננקה״ הגרית, כי רצינו להיות עם יהודים על כל צרה שלא תבוא. בחוץ השתוללו הקוזקים והתותחים משני עברי החזית רעמו והרעידו את לבותינו. אבי ז״ל נתן ביטוי נאמן לרחשי לבנו בתפילות „הסליחות״ באותם לילות הזוועה.

יהודים ונשים מקלויזים אחרים היו באים ל„וויז׳ני־צר קלויז״ בליל יום הכיפורים להאזין לתפילת „כל נדרי״ של ר׳ אנשל. היתה מתיקות ורגש דתי עמוק בתפילתו, התרפקות והכנעה לגורל היהודי.

לא פעם היו לאבי אי־נעימויות מבעלי־הדעה התקיפים של הקלויז. כציוני ותיק ומסור חינך את ילדיו ברוח הציונות וכולם עלו ארצה כחלוצים. לבו היה כואב והוא סבל סבל רב כשנמצאו „תקיפים״ בקלויז אשר לא הירשו לו לעשות „מי שברך״ לאלה מהמתפללים שהביעו נכונותם לתרום למען „הקרן הקימת לישראל״. הוא סלד מאלה אשר כיבדו אותנו, הצעירים, בסטירות־לחי, כשהתחלנו לשיר בשעת ה„הקפות״ בשמחת־תורה את „התקוה״. ברם מעולם לא עלה על דעתו להתפטר כשליח־ציבור וכבעל־קורא, כי היה משוכנע שעליו למלא את תפקידו מאחר ש„בעלי־הבתים״ עשויים ביום־מן־הימים לפקוח עיניהם ולחזור למוטב.

לעולם לא אשכח כיצד אורו פניו בקראו את רשימתי הראשונה בעתון „היום״ שהופיע בוורשה על פטירת „השותק״ מצ׳ורטקוב, ואני אז בן ארבע־עשרה.

ואסיים דברי בשיחה עם פרופסור דוב סדן שהעיר לי, כי ראה בספריה הלאומית בירושלים את כתביו של אנשל ביטרמן והוא הוסיף: „כבן נאמן עליך לראות את האוסף הזה״.

אכן איש גדול וצנוע התהלך בתוכנו.

יהי זכרו ברוך.

נתן הנדל (ביטרמן)

ברוך דג ז״ל

אחרי מחלה ממושכת נפטר בכפר חסידים ביום ז׳ מרחשון החבר הוותיק ברוך דג ז״ל. חבר מסור ונאמן בחוג הצעירים של תנועת המזרחי בעיר מולדתו צ׳ורטקוב אשר בגליציה המזרחית. בשנת תרפ״ג עלה ארצה והיה בין מיסדי הפועל המזרחי בחיפה. כנגר בעל מקצוע היו לו סיכויים טובים להסתדר בעיר, כמו כן הוצעה לו עבודה בבית חרושת „נשר״, אולם בגלל חילול־שבת שהיה כרוך בעבודה זו ומתוך שאיפה לעבודת יצירה בכפר, דחה כל הצעה לסידור בעיר והצטרף בתרפ״ד לקבוצת צבי בחדרה, אחת הקבוצות החקלאיות הראשונות של הפועל המזרחי. החבר ברוך דג התבלט במסירותו ובדאגתו לקיומה של הקבוצה, שסבלה קשות בגלל מחלת הקדחת שעש־תה שמות בקרב החברים. בתרפ״ז עבר לכפר חסידים ובמשך עשרים שנה בנה שם את משקו, שקד עליו והעלה אותו לרמה כלכלית גבוהה.

ברכה רבה נודעה כמו כן לפעילותו הציבורית. לא היה מוסד או ועדה בכפר שהמנוח לא השתתף בהם בעירנות ובמסירות. ותצויין עבודתו הבלתי נל־אית בשטח השמירה ובטחון המושב שזכתה להערכת תושבי המקום. בעסקנותו הציבורית בכפר וכמו כן בחייו הפרטיים תמך בכל דבר שיש בו משום שמירה על אופיו המסורתי של המושב.

יהי זכרו ברוך!

בני המשפחה

(מתוך העתון „דבר״)

הלל הויזנר ז״ל

היה פעיל בתנועה הציונית עוד משחר ימיה. בכל אסיפה ציונית בצ׳ורטקוב היה מופיע על הבמה ומרעים בקולו העמוק נאום חוצב להבות אש. אחד העושים והפעילים בכל מעשה ציוני, כגון, איסוף כספים למען קרן הקימת, הקניית השפה העברית, הפצת שקלים, קונגרסים ציוניים ועוד. את כל המצוות הציוניות היה מקיים בשלימות, ומשמש דוגמה ומופת לאחרים. יריביו ממפלגות לא ציוניות היו מקנטרים אותו בדבריהם, על שהוא מטיף לאחרים לנסוע לארץ־ישראל ובעצמו יושב באחוזתו בכפר שליד צ׳ורטקוב.

והנה מיד לאחר הצהרת בלפור, כאשר אך נגמרה מלחמת העולם הראשונה, מכר את כל נכסיו וחיסל את עסקיו. כאמור, היה כל השנים בעל אחוזה גדולה, ולעת זקנה יצא עם משפחתו בדרכו לארץ. אולם, בהגיעו לוינה באה הידיעה על הפסקת העלייה, שהכ־ריז עליה הרברט סמואל, הנציב העליון הבריטי הרא־שון בארץ, אחרי הפרעות ביפו, ושנמשכה, כידוע, שנה וחצי. הלל הויזנר ומשפחתו נשארו כל אותו הזמן תקועים בווינה כשהם יושבים על הצרורות וחיים על הכסף המזומן שהיה להם ממכירת הנכסים.

משזכה לעלות ארצה, לא הספיק סכום הכסף שנשאר בידו כדי להסתדר ולמצוא פרנסה ההולמת את גילו. אחרי לבטים קשים וסבל רב עלה בידו לרכוש לעצמו סוס ועגלה, והוא, בעל האחוזה לשעבר, היה יושב על דוכן העגלה שהובילה חול לביהח״ר ללבנים „סיליקט״, ובדוחק מצא את מחייתו לו ולבני ביתו. כשנפגשתי אתו ושאלתיו איך הוא מרגיש את עצמו בארץ־ישראל, ענה: „הריני כבן שלש שנים, כי כל שנות חיי בגולה אינם נחשבים בעיני, וחיי מתחי־לים בעצם מיום עלותי ארצה״.

רבים במקומו היו משמיעים דברים כאלה באירו־ניה מרה, ואילו הוא אמרם ברצינות, כי הרגיש שהוא מגשים בעצמו מה שהטיף כל ימיו לאחרים.

בסוף ימיו הלך להגשים את משאת נפשו להיות לעובד אדמה בארץ־ישראל, והיה בין מיסדי כפר חיטין, שנעזב לאחר מכן ע״י המתישבים הראשונים בגלל חוסר מים, אך לא האריך שם ימים ומת עת עבד במחרשה בשדות המולדת.

יהי זכרו ברוך!

מ. זילברג

ד״ר דוב האוזנר ז״ל

אישיותו של ד״ר דוב (בערל, בערנהאַרד) האוזנר היתה מעורה במציאות בה חי, גדל והתפתח. כאביו ר' שלמה, התמזגו בו כמה תכונות חיוביות שאיפיינו את היהדות של אותה תקופה: דביקות במסורת ההשכלה ונטיה ברורה לציונות שביטוייה היתה בתקופה ההיא תנועת „חיבת ציון".

ר' שלמה היה „מתנגד" קיצוני של הרב דוד משה פרידמן, הרבי מצ'ורטקוב, ועם זה „חסיד" נלהב של ר' ישעיה־מאיר שפירא, הרב של צ'ורטקוב והגליל. הערצתו לר' ישעיה־מאיר לא ידעה גבול ונעלה מכל ספק שחינוך בנו דוב ניזון מדוגמת חייו ופעלו של הרב המשכיל והציוני.

דוב נתקבל בשנת 1894 לבית־המדרש לרבנים בווינה ושמע תורה מפי ראש המדרשה ר' אריה שוורץ, הפרופיסור דוד־צבי מילר, ר' מאיר איש־שלום ועוד.

בימים ההם נדרש מרב מודרני לא בלבד להיות רב מוסמך אלא גם להיות בעל תואר דוקטור לפילוסופיה. מכאן, שהמועמד לרב היה חייב ללמוד ולעמוד בבחינות של שתי פקולטות. דוב האוזנר, שלמד בשקידה ובהצלחה, מצא לו גם זמן, כוח ועניין לעסוק בעבודה ציבורית־ציונית. דוב האוזנר היה אדם שלא יכול היה לחיות בלי עסקנות ציבורית, שהיתה בשבילו כאויר לנשימה. החיים היו בשבילו עבודה, אירגון והצלחה.

דוב האוזנר נמצא במחיצתו של ד״ר בנימין זאב הרצל עוד קודם שכתב את „מדינת היהודים" ושימש אותו כמזכיר. הוא ייסד את אגודת הסטודנטים היהודים באוניברסיטת ווינה „בר־כוכבא" ויחד עם עוד כמה חברים ייסד את חברת „פועלי־ציון" בווינה. הזרמים הרעיוניים השונים בחברה היהודית מצאו להם הד נאמן בלבו, מעולם לא התנגשו אצלו זה בזה, אלא נתמזגו בקרבו ליהדות הרמונית רבת־גונים ועשירה.

בשנת 1899, עם תום לימודיו, נתקבל ד״ר האוזנר כמורה ללימודי דת בבית־ספר תיכון בלבוב. רבים ממוסמכי בית־המדרש לרבנים בווינה העדיפו משרת מורה בבית־ספר תיכון על משרת הרבנות. דרכו של רב מודרני וציוני בגליציה של הימים ההם לא היתה סוגה בשושנים. עליו היה להלחם עם המתבוללים מזה, שהיו המנהיגים ברוב הקהלות בגליציה וגם עם האדוקים הקיצוניים והחסידים מזה שמצאו דופי ביראת־שמיים שלו ובתורתו. חוץ מזה העדיף ד״ר האוזנר להיות מורה, כי קסם לאיש־מעש כמוהו להיות מחנך של הדור הצעיר מלהיות מורה־דרך למבוגרים.

ד״ר דוב האוזנר התמסר לעבודת ההוראה בהתלהבות וגם חיבר (בפולנית) ספר דקדוק עברי לתלמידי בתי־הספר התיכוניים בידעו, כי ידיעת העברית היא היסוד לחינוך יהודי תקין. לימוד עברית „חיה" והדרכת התלמידים ברוח הציונות עוררו את חמתם של המתבוללים, אולם האוזנר לא נרתע ממכשולים והמשיך בדרכו ללא חת.

כתלי בית־הספר לא הסתירו מעיני ד״ר דוב האוזנר את הנעשה בחברה היהודית, את המצב הסוציאלי הירוד, העוני והמצוקה. יחד עם שמואל הורוביץ ייסד את החברה „גאליצישער הילפס־פאַריין" („חברת העזרה של גליציה") במטרה להגיש עזרה קונסטרוקטיבית ליהודי גליציה ולחנך את הדור הצעיר לעבודה פרודוקטיבית. כמו כן היה מיוזמי ומייסדי „הליגה למען התלמיד היהודי" כדי לסייע לתלמידים מחוסרי אמצעים לסיים את לימודיהם.

עבודתו הספרותית של ד״ר דוב האוזנר היתה ענפה. יש לציין את חיבורו „התעודות החשובות בנוגע לעלילת הדם", שכתב בשנת 1913 בזמן משפט בייליס בקיוב וכמובן את ספרו „איוב" שתוכנו מחקר השוואתי בין ההשקפות של הספר הזה ובין הפילוסופיה היוונית. גם תרגומו הפולני של המחזורים שייך לתקופה זו.

בזמן הכיבוש הרוסי שימש ד״ר דוב האוזנר רב ראשי של קהלת לבוב ועשה רבות לטובת נפגעי המלחמה. בעבודה הקשה והענפה הזאת היה כמובן זקוק לעזרת יהדות רוסיה, שבלעדיה מיפעלו „ועד העזרה לניזוקי המלחמה" לא היה יכול למלא את משימתו. פיינברג, מזכיר ה„איק״א" בפטרסבורג, גרינברג, ראש חברת העזרה לקרבנות המלחמה בקיוב, אנסקי ואחרים עמדו אתו בקשרים והיו מקבלים ממנו הדרכה בסיירם בערים ובעיירות של גליציה להושיט עזרה בכסף, במזון ובתרופות.

מהתקופה שלאחרי מלחמת העולם הראשונה יש לציין שתי פעולות תרבות חשובות של ד״ר דוב האוזנר: הוא ייסד יחד עם ד״ר ציפער את ה„כווילא", עתון ציוני בפולנית, שמילא תפקיד נכבד בחיים הפוליטיים של יהדות פולין; וכמו כן — גם כאן בשיתוף פעולה עם ד״ר ציפער וד״ר קורקיס — הקים את

החברה לבתי־הספר העבריים, שמרכזה היה בלבוב. הוא גם הקים את הלשכה המרכזית של ה„קרן הקימת לישראל" בגליציה המזרחית והמשיך לפעול בהתמסרות להרמת קרן החינוך בבתי־הספר של תנועת ה„מזרחי".

בשנת 1922 נבחר ד"ר דוב האוזנר לציר בסיים (הכנסת) הפולני והתבלט בפעילותו בוועדת־הכספים, בשדה המדיניות החקלאית והתרבותית וכמו כן הוא עשה רבות לשמירת ה„קונצסיות" (זכיונות) של היהודים בענפי־כלכלה מיוחדים שבהן היה מותנה קיומן של עשרים אלף משפחות יהודיות. ד"ר האוזנר הצליח במאבקו זה שנגמר בפשרה בין ממשלת פולין ובין הקלוב היהודי של הסיים הפולני.

ד"ר דוב האוזנר התמסר לפעולה למען יתומי הפוגרומים באוקראינה והמציא את הכספים הדרושים להעברת מאה ילדים לכפר־נוער בארץ־ישראל. כמו כן היה מראשי הפעילים של ועד העזרה למשלוח חבילות מזון ליהודי רוסיה שנפגעו קשה בגלל הרעב שפקד בשנת 1924 מדינה זו.

בשנת 1927 נתמנה ד"ר דוב האוזנר ליועץ מסחרי לממשלה הפולנית ובשנת 1932 לקונסול כללי של ממשלת פולין בתל־אביב. בזמנו גדל היצוא מפולין לארץ־ישראל שבע מונים וכמו כן גדל יצוא הארץ לפולין. הוא החדיר, בין השאר, את הטבק של ראש־פנה והגליל העליון לשוק הפולני. הוא אירגן קו־אניות מיוחד בין שתי הארצות וגם אסף סכומים ניכרים בשביל „בנק העולים".

כשיצא לארצות־הברית בשליחות מיוחדת מטעם הממשלה הפולנית בשנת 1934, לא הסיח את דעתו מן הבעיות היהודיות. הוא ניסה לאחד תחת אירגון־גג אחד את כל ה„לנדסמנשפטים" של יוצאי פולין.

יש לציין — נוסף לעבודתו הציבורית הענפה — את פעילותו העתונאית ומאמריו הרבים שהופיעו בכמה לשונות.

לוח התאריכים של ד"ר דוב האוזנר

נולד בצ'ורטקוב בשנת 1874.

1896 ממייסדי אגודת הסטודנטים „בר־כוכבא" בווינה.

1919 יו"ר קק"ל בגליציה המזרחית.

1921 יו"ר „המזרחי" בגליציה המזרחית.

1922—1927 ציר בסיים הפולני.

1927—1932 יועץ מסחרי של ממשלת פולין בארץ־ישראל.

1932—1934 קונסול פולני בתל־אביב.

ספריו: „דקדוק הלשון העברית";
„איוב והדרמה היונית";
„סלובצקי ויחסו לתנ"ך";
„נגד עלילת דם".

נפטר בתל־אביב, 1934.

ד"ר אליעזר מרגליות

לזכר ד"ר נחום ואהרמן ז"ל

בכ"ח באב תשכ"א נפטר בקרית מוצקין אבי ומורי, הרב ד"ר נחום ואהרמן ז"ל. עם מותו הלך לעולמו מורה ומחנך בעל שאר־רוח, אחד המורים שהעריך את פעולתו כעבודת קודש והיה משקיע בה את כל כוחות הגוף והנפש.

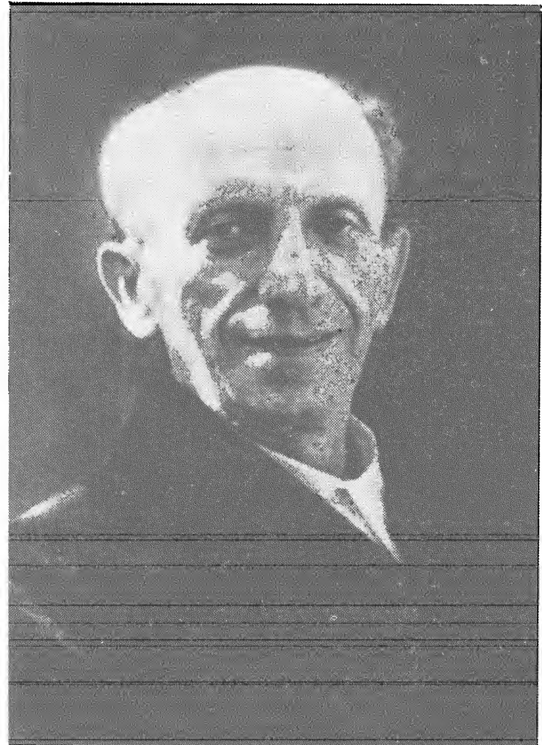
הוא נולד בפודהיץ שבמזרח גליציה בשנת 1895 ובילה את שנות ילדותו בצ'ורטקוב. כבן לתלמיד חכם נודע הצטיין אף הוא בלימודי קודש. כשנתבגר נעשה צר לו המקום בעירה קטנה. לבו נמשך לעולם הגדול לקנות חכמה ודעת. דודו שהתגורר בגרמניה לקחו אליו ובגיל שמונה־עשרה נתקבל לגמנסיה הריאלית בעיר פרנקפורט דמין. עד סיום לימודיו ואחרי תקופת שרות קצרה בזמן מלחמת העולם הראשונה חזר לצ'ורטקוב ושהה בה כשנה. בתקופה זו היה שם אחד ממארגני תנועת הנוער הציונית „השומר הצעיר" והתמסר להדרכה ולהוראת השפה העברית.

בשנת 1920 חזר לגרמניה להמשיך בלימודיו (מדעי הרוח) באוניברסיטת פרנקפורט. כסטודנט הקדיש מזמנו וממרצו לפעולה ציונית בקרב הנוער במסגרת „החלוץ". כן יסד בעיר את „בית־הספר ללימוד הלשון העברית".

עם סיום לימודיו האוניברסיטאיים בשלה בלבו ההכרה שההוראה, החנוך וסיפוק צרכיהם הרוחניים של אחרים היא תעודת חייו. אם כי ינק ממקורות ההשכלה הכללית, נשאר נאמן למסורת היהודית ורצה לאחד תורה עם דרך־ארץ. הוא נתקבל בבית מדרש לרבנים בברסלאו וסיים לימודיו בהצטיינות. בתקופה זו חשב לעלות ארצה ולעסוק בהוראה, אולם סיבות משפחתיות מנעוהו מכך. הוא נשאר בגרמניה, כמרצה בבית המדרש לרבנים וכרב מחוזי של שלזיה התחתית. בתוקף תפקידו אשר מילא כעשר שנים, היה מסייר בעירות הקטנות שבמחוזו ומטפל במסירות בקהלות

הקטנות בסביבה. הוא אירגן פעולות צבוריות, שעורים לעברית, הדריך את הנוער ברוח ציונית והתעניין בבעיות הפרט והכלל. עם רבים מפעילי הקהלות האלה ושרידיהם עמד בקשרי מכתבים עד יומו האחרון.

בשנת 1939, ערב מלחמת העולם השניה, עלה לארץ, ועסק בהוראת המקצועות העבריים ומדעי היה־דות בבית הספר היסודי והתיכון בקרית מוצקין.

ד״ר נחום ווארמן ז״ל

המעבר מכס הרבנות בגרמניה לחדר הכתה המאוכלס ילדים בארץ לא היה קל, אך הוא הסתגל מהרה לתנאים החדשים והתגבר על כל הקשיים. עבודתו בבית הספר התיכון, הניחה דעתו כי סיפקה לו כר פעולה מתאים לאישיותו ולידיעותיו הרחבות. ההוראה לא היתה עבורו מקצוע ככל המקצועות, כי אם יעוד התובע את כל האדם. ואכן לא חסך מאמצים ולא היה גבול למסירותו בעבודה. תפקיד ראשון במעלה היה לו קירוב הנוער לערכים בכלל ולערכי היהדות בפרט. בכל לבו השתדל לטפח את הקרוי כיום „תודעה יהו־דית". לדברי תלמידיו הצליח בכך, ושעוריו בתנ״ך ובתלמוד חרגו הרחק מעבר לתכנית הלמודים, ועדיין זכורים לרבים כחוויה עמוקה.

נוסף לעבודת החנוך וההוראה היתה משאת נפשו העבודה המדעית, ואת מרבית חופשותיו הקדיש לעבו־דות מחקר. הוא התעמק בהוי ובצביונם של חגי ישראל, ועל נושא זה הרבה להרצות ולכתוב בעתונות (גם ב„מר"). את פרי מחקריו סיכם בשני ספרים: „מוע־דים" —פרקי הלכה, אגדה ותפלה לכל מועדי השנה, ו„חגי ישראל ומועדיו" — אוסף מאמרים על מנהגי החגים והתפתחותם מראשיתם ועד ימינו. שני הספרים נכתבו במגמה חינוכית ברורה, ונועדו ליצור קשר חי בין עברו של העם לבין חייו בהוה. עבודות מדעיות נוספות הן: „שאלות ותשובות לחקר ההלכה" (חומר קריאה לתלמידי ישיבות ובתי מדרש לרבנים), „מקו־רות לתולדות גזרות ת״ח ות״ט" (תפלות וסליחות לכ' בסיון), „האשה ביהדות בזמן התנאים" (דיני סוטה), „תנאי ואסמכתא במשפט העברי", „החוקה הסוציאלית של התנ״ך" (שלושת האחרונים בגרמנית). כן ערך את „עקרי המבוא לתלמוד".

לפני שמונה שנים נאלץ אבי לפרוש מן ההוראה בגלל מחלת לב קשה. שנים אלה בהן היה מרותק לביתו ומבודד מן הציבור, היו התקופה הקשה ביותר בחייו. הוא המשיך בכוח רצונו העז בעבודתו המדעית, ואם כי זו התקדמה בקצב איטי ונעשתה טפין טפין ובמאמצים על אנושיים שמשה לו תוכן חיים ומקור עדוד. בתקופה זו הופיע ספרו האחרון „חגי ישראל ומועדיו".

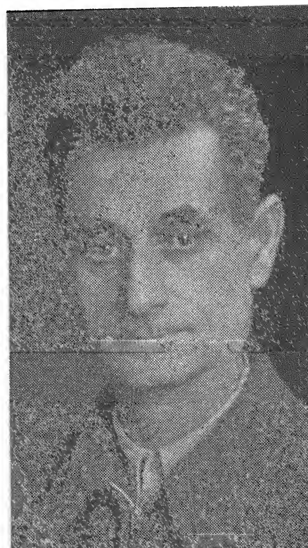
לאבי היו תכניות נוספות למחקר ולכתיבה שלא זכה להגשימן. רוחו היתה ערה ותוססת, אך גופו הלך ודעך, עד שבא המות וקטפו מאתנו בטרם עת.

יהי זכרו ברוך!

אסתר בר־לב

צבי ולדמן ז״ל

אלפים ואולי רבבות נושאים בלבם זכרונות נעי־מים על צבי ז״ל. כל העולים שהגיעו ארצה דרך נמל תל־אביב־יפו במשך שלושים השנים האחרונות ועברו

צבי ואלדמן ז״ל

את בית העולים בתל־אביב זוכרים ברגשי תודה את צבי ולדמן המנוח. הוא עשה ופעל למען העולים הרבה יותר משחייב זאת תפקידו. הוא היה נותן בחיוך מלבב את המטות והשמיכות לעולים, עודד אותם והפיח תקוה בלב כל אדם שכה זקוק היה לה בדרוך רגליו לראשונה על אדמת המולדת. זו היתה תרומתו האישית אשר אינה כתובה בתקנון המוסד, אולם חיוך לבבי ומלה טובה ערכם עולה על ערך החפץ שהתקנון חייב לתת לעולה. וזו היתה זכותו הגדולה. אין בכך שמץ הפרזה אם נאמר עליו שהיה אחד הצדיקים בהתנהגותו והלי־כותיו עם האנשים.

צבי ולדמן עלה בשנת 1924 ועבד כמה שנים כנהג קטר ברכבת. החל משנת 1930 היה מחסנאי בבית־העולים בתל־אביב והיה בא במגע ישיר עם העולים שזה עתה הגיעו, וכאמור, עשה הכול כדי להקל עליהם את חבלי הקליטה הראשונה בדברים טובים, בהליכות נעימות ובמעשים גדולים.

משך תקופה ידועה שימש ביתו כעין „קלוב" בו התכנסו מדי ערב בערבו יוצאי צ׳ורטקוב שהיו מחוסרי עבודה בזמן המשבר הכלכלי של שנות העשרים המאו־חרות. תמיד מצאו אצלו סעד נפשי וגם ארחוה חמה היתה מוכנה עבורם בביתו ובמובן זה היתה הסכמה מלאה בינו ובין חיה אשתו, תבדל לחיים ארוכים.

תהי נפשו צרורה בצרור חיי האומה ובנין הארץ.

דב השילוני

שלמה זוהר (פינקל) ז״ל

בשנת 1947 שהיתי באיטליה עם משפחתי והתכו־ננתי לעליה בלתי ליגלית ארצה. היינו מודאגים כי משפחתי היתה כבדת תנועה. היה לנו תינוק בן כמה חדשים וחותני היה אדם זקן. חששנו מתלאות הדרך באניה בלתי ליגלית. במצב זה קיבלנו במפתיע שני מכתבים ושני צרורות „דובק־דה־לוקס" מאת שלמה זוהר ז״ל. העזרה היתה סמלית, אך המכתבים היו מלאי חמימות ולבביות. קשה לתאר במלים מה רב היה העידוד, השמחה והתקוות שעוררו בנו מכתבים אלה.

אחרי מספר חדשים הגענו כעולים בלתי ליגליים למחנה הסגור של קרית שמואל. כתבתי גלויה לשלמה זוהר ז״ל והודעתי לו בשמחה שהגענו בשלום ארצה. כעבור יומיים בא אלינו יהודי שהאנגלים הירשו לו להחזיק קיוסק בתוך המחנה. יהודי זה הודיע לנו ששלמה זוהר ביקש ממנו לתת לנו מצרכים על חשבונו

שלמה זהר ז״ל

מכל מה שנבקש. עניתי לבעל הקיוסק שאיננו זקוקים לשום דבר מאחר שיש מספיק אוכל במחנה ואנו מתעתדים לצאת תוך זמן קצר לקיבוץ. בעל הקיוסק התפלא שאיננו רוצים לקחת כלום וביום ששי הוא הופיע במקום מגורינו עם בקבוק יין, חבילת ביסקווי־טים ונרות לשבת. היהודי ביקש מאתנו שנקבל את המצרכים הסמליים האלה לכבוד שבת, כדי שיוכל לגרום נחת רוח למר זוהר.

הדבר עשה עלינו רושם טוב, כי היתה לנו ההר־גשה הנעימה שאין אנו בודדים ועזובים לנפשנו. הגורל רצה ואנחנו לא נתקבלנו לקיבוץ אלא עברנו לגור בחיפה. נכנסנו לבית שהיה אז על הגבול בין הדר הכרמל היהודי והוואדי הערבי. בבית שלנו היתה עמדת ההגנה ומולנו היתה עמדה ערבית. מדי פעם היו חילופי יריות בין העמדות. שיחרור חיפה התחיל ממקום המגורים שלנו. דיירי הבית שלנו נכנסו לגור לקולנוע „ארמון", עד יעבור זעם.

שלמה זוהר ז"ל בא לקולנוע „ארמון", חרף היריות החוקות שהתחוללו באיזור זה, והזמין את משפחתי לביתו. אני חזרתי מיד לקולנוע „ארמון" לעמדתי כחבר ההגנה. באותו לילה גורלי של שיחרור חיפה היה הבית שלנו מעין בסיס צבאי ושלמה זוהר מסר את חדר השינה שלו למשפחתי. הוא עם רעיתו ישנו במסדרון.

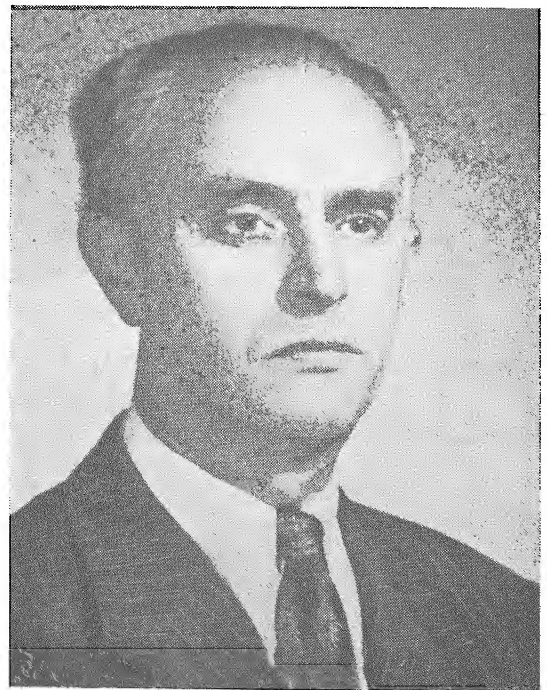
מעשים אלה מדברים בעד עצמם. כזה היה האיש. הלב דואב על שהגורל התאכזר ולקחו מאתנו בדמי ימיו.

יהי זכרו ברוך לעד.

שטוק בנימין, חיפה

דב זיידנברג ז"ל

הוא היה משארית הפליטה של השואה הנאצית. אחד מאלה שלא יכלו וגם לא רצו לשכוח מה עולל העמלק של המאה העשרים לעם היהודי. בשקידה רבה

דוב זיידנברג ז"ל

עסק באיסוף חומר הקשור בשואה, ובמסירת אינפור־מציה לעוסקים בעיקוב אחרי המרצחים הנאציים לשם הבאתם לדין. שנים רבות עבד כעוזר אצל עו"ד מפורסם בצ'ורטקוב, ושימש ככתב של העתון הציוני בשפה הפולנית „כווילה". בשעות הפנאי היה עוסק בעבודה ציבורית והיה פעיל באיסוף כספים למען הקרן הקימת ולמען „עזרה", שעסקה במתן סיוע כספי לחלוצים בעלותם ארצה.

עבר את כל מדורי התופת הנאצי בגיטו צ'ורטקוב ובמחנות שבסביבת העיר. עם שחרור העיר ע"י הצבא האדום הצליח להימלט מידי הפורעים האוקראינים שהתנכלו לחייהם של היהודים הבודדים שנשארו בחיים. בדרך נדודיו הגיע לוורוצלב, ושב נבחר לעמוד בראש שרידי השואה יוצאי־צ'ורטקוב, ועסק בכל ענייני הארגון ובחלוקת העזרה שנשלחה לשם מהארץ ומאמריקה.

היה מאושר שאחרי כל מה שעבר עליו זכה להגיע ארצה ולחיות במדינה יהודית, וחבל שרק שנים מוע־טות בלבד מונו לו לחיות כאן, בגלל מחלה קשה שפקדה אותו והכריעתו.

יהי זכרו ברוך!

מ. זילברג

מיכאל בן יהושע טרייסטר ז״ל

מיכאל בן יהושע טרייסטר נולד בצ׳ורטקוב בשנת 1898 למשפחתו בה היו שלושה אחים ושלוש אחיות. הוא היה חבר פעיל בתנועה החלוצית ובשנת 1921 עלה ארצה. הוא עבר בדרכו גלגולים רבים, נתעכב בצ׳ר־

מיכאל טרייסטר ז״ל

נוביץ לשנה ומחצית השנה ורק לאחרי הרבה עמל ומאמצים הגיע לנמל יפו בשנת 1923.

בראשית צעדיו הצטרף לפלוגת העבודה בעין־חרוד ואחר כך התנדב ל„כיבוש עבודה" בחקלאות. בשנת 1935 נתקבל לעבודה ב„תנובה" בראשון לציון מקום שם עבד עד יומו האחרון.

הוא היה הראשון במשפחתנו שעלה ארצה ועשה מאמצים רבים להעלות גם את יתר בני המשפחה. בשני הסרטיפיקטים שהשיג הביא ארצה את אחיותיו טובה (קלוגר) וצפורה (דרימר) יבדלו לחיים ארוכים. אחיו הצעיר מנחם (נונו) שהצליח להנצל מצפרניו הטורפות של הצורר עלה ארצה, לאחר שהייה ממושכת במחנה קפריסין, השתתף במלחמת השחרור ונפל בהגנת המו־לדת. כל יתר בני המשפחה ניספו בשואה.

מיכאל היה אדם פעיל וזריז ולא יכול היה לשבת בחיבוק ידים עת אחרים נטו שכם לעמל ולהגנה. הוא היה חבר פעיל בהגנה ונאבק כמו כן בעבודה על זכויות הפועלים בכל מקום בו עבד ובעיקר ב„תנובה". היות ולא קיבל השכלה בהיותו בגולה שאף כל ימיו ללמוד ואף האציל על אחרים מרוחו זו.

בארץ הקים משפחה עם אשתו עליזה (כץ) ונולדו להם שתי בנות. הוא עשה מאמצים רבים לתת לבנותיו את אותה ההשכלה אשר נמנעה ממנו ודאג להן ככל שהיה לאל ידו למען תעשינה חיל בלימודיהן. הוא היה כמו כן חבר פעיל בועד יוצאי צ׳ורטקוב בתל־אביב.

בשנת 1951 עבר לגור בקרית שלום בין ותיקי ההסתדרות, החלוצים ובוני הארץ. הוא היה מאושר להמצא אתם ולהעלות יחד זכרונות מאירועי העבר הלא רחוק שלפני הקמת המדינה. הוא היה בין מארגני חוגי לימוד והשתלמות ופעל במרץ רב למרות גילו הגבוה. חוגי ערב־שבת בקרית שלום הפכו תודות לו לשם דבר בישוב הותיק. הוא היה כמו כן פעיל במועדון הותיקים ותמיד מצא דברי עידוד לחבריו, והושיט עזרה בכל מקום שם ידע שעזרה נחוצה.

מיכאל נפטר ב־15 בדצמבר 1961. בן 64 היה במותו. השאיר אחריו אשה, שתי בנות נשואות, חמישה נכדים ושתי אחיות נשואות.

על שכמותו יאמר „חבל על דאבדין ולא משתכחין".

ד. ה. — בן־משפחה

קמיאל ליכטנהולץ ז"ל

נולד בזאלשצ'יקי, עיירה קרובה לצ'ורטקוב. עוד בהיותו בבית אבא רכש ידיעה יסודית בתנ"ך ואחר כך השתלם בלימודים כלליים. כבר בגיל צעיר נתן ידו

קמיאל ליכטנהולץ ז"ל

לתנועה הציונית והצטרף להסתדרות „בני ציון", שכידוע, הציבה לעצמה מטרה כפולה: א) עבודה לאו־מית בגולה ומלחמה בהתבוללות. ב) הפצת הרעיון הציוני לתקומה לאומית מדינית בארץ־ישראל. הוא היה פעיל בשני התפקידים כאחד. היה משתתף בבחירות לרשויות המקומיות או לפרלמנט האוסטרי (לפני מל־חמת העולם הראשונה) כשהועלתה הבעייה של זקיפות קומה לאומית ובחירת מועמדים רצויים מבחינה יהודית לאומית, מזה, ובפעולות ציוניות בתחומים שונים כגון, קרה"ק, שקלים, חינוך עברי ועוד, מזה.

היה מתומכי התנועה החברתית שעורר הרב שפירא שהטיף לעזרת־אחים, וכאשר הגיעו בשנת 1915 מגורשי סניאטין לצ'ורטקוב היה פעיל בהושטת עזרה לפליטים ובשיכונם. כשפרצה מגפת החולירע הגיש עזרה לחולים.

בשנת 1920 שמח מאוד כאשר זכה שהבן הבכור היה בין החלוצים הראשונים שעלו ארצה.

הוא עלה עם משפחתו בשנת 1932 ואם כי הציעו לו עסקנות ציבורית העדיף להתפרנס מיגיע כפיו.

עד יומו האחרון היה ער למתרחש בארץ ובעולם ואהב להתרפק על זכרונות העבר.

נפטר בשנת 1955 בגיל שמונים ושתים כשמסביבו כל בני המשפחה לרבות נכדים ונינים. הן זה היה חלקו מכל עמלו.

ת. נ. צ. ב. ה.

בנו צבי

מנחם (מוניו) פוגל ז"ל

משנות בגרותו הראשונות החל לעסוק בפעילות ציונית ועבד למען „הקרן הקימת לישראל", למען „קרן היסוד" ועוד. תקופה קצרה היה גם פעיל בועד בית־הספר העברי בצ'ורטקוב.

בשנת 1934 עלה ארצה.

הוא היה מראשוני המארגנים את יוצאי צ'ורטקוב בארץ וכיהן כמזכיר „אירגון יוצאי צ'ורטקוב" בתל־אביב והיה אחד הפעילים בו עד יום מותו.

הוא ידע למלא כל תפקיד שהוטל עליו בדיקנות ובשלמות. כמו כן היה בין הראשונים שהחלו לטפל בהוצאת ספר צ'ורטקוב, אך לא זכה לראותו, כי הלך מאתנו בדמי ימיו.

בשנת 1956 מת באורח פתאומי והוא רק בן ארב־עים ושמונה.

יהי זכרו שמור לעד!

י. וארטנפלד

מנחם פוגל ז"ל

חיים פיירברג ז״ל

היה איש משכיל ויחד עם זה שומר מסורת. בצ׳ורטקוב היה פעיל בתנועת המזרחי ובוועד למען הקרן הקימת. בשנת 1935 עלה ארצה וגם כאן עסק בצרכי ציבור ובהסתדרות המזרחי. אחד הפעילים באירגון יוצאי צ׳ורטקוב. התמסר בעיקר לפעולות „קופת גמילות חסד״. הוא תרם והתרים אחרים, ושאף להביא את הקופה למצב שתוכל לשמש לא רק ליוצאי צ׳ורטקוב.

יעקב וארטנפלד

ד״ר אהרון קון־שכטר ז״ל

נולד בייגלניצה ליד צ׳ורטקוב בי״ד ניסן תרמ״ז (1.4.1887).

אביו, ר׳ מרדכי, היה שוחט ונצר ממשפחה חסידית. היה למדן וממקורבי הרבי מצ׳ורטקוב. ביתו היה בית ועד לחכמים ולדורשי תורה. בבית זה קיבל אהרן הצעיר חינוך שהעניק לו ידיעות רבות וכמו כן חינוך ספוג תורה ואהבת ישראל.

אהרן הצטיין בלימודיו והתפרסם כעילוי ובגיל צעיר קיבל סמיכה לרבנות. אולם לצערם הרב של הוריו „נתפש״ להשכלה ולציונות. הוא עקר מצ׳ורטקוב ועבר לגור בצ׳רנוביץ, שם למד לימודים חיצוניים כשהוא עובד ומפרנס את עצמו. הוא עמד בבחינות הבגרות בהצטיינות.

בשנת 1908 עלה לארץ־ישראל ולמד בבית־המדרש למורים בירושלים בהנהלתו של דוד ילין וסיים לימודיו בשנת 1914. כנתין אוסטרי התגייס לצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה ובזמן קצר עלה לדרגת קצין.

לאחר המלחמה פנה ללימודים גבוהים באוניברסיטאות ציריך, וינה והמבורג, שם סיים בשנת 1924 והוסמך כדוקטור לפילוסופיה. את עבודת ההסמכה כתב על הנושא: „הפסיכולוגיה של הילד״, ומאז הפך נושא זה מטרת לימודיו ומחקריו והקדיש לו את מיטב כוחותיו בארץ ובחוץ־לארץ.

בשנות העשרים המאוחרות יצא לארצות־הברית ושם לימד ב„קולג׳״ היהודי „הרצליה״ והמשיך במחקריו על הכושר הלימודי של ילדים בני עמים וסביבות שונות, תוך שימת הדגש על בעיות הילד היהודי בארצות־הברית ובעולם.

בשנות השלושים חזר ארצה לאחר נשואיו לשושנה פוהורילה מבוצ׳אץ׳ ונתמנה למנהל בית־הספר „עליה ב׳״ בתל־אביב. בית־הספר הזה נוסד על מנת לקלוט את ילדי העולים שזרמו אז ארצה וד״ר אהרן קון־שכטר היה האדם המתאים לטיפול בחומר ילדים זה. הוא התמסר לעבודתו, טיפח את בית־הספר ואירגן את הלימודים והפעולות החברתיות תוך מאמצים רבים ומאבקים קשים לתת אופי ישראלי אחיד לנוער עולה מהרבה ארצות וסביבות שונות. הוא המשיך במחקריו הפדגוגיים ופירסם מאמרים בירחונים לחינוך ופסיכולוגיה. כמו כן החל לפעול למען הוצאת ספר צ׳ורטקוב, אך עתותיו לא היו בידו והוכרח לוותר על כך.

הוא המשיך במסירות רבה בפעילותו החינוכית וגם התקפת הלב בה קיפד את חייו מצאה אותו בדרכו לבית־הספר.

ד״ר אהרן קון־שכטר ז״ל נפטר בתל־אביב בט״ז כסלו תשט״ז (1.12.1955). השאיר אחריו בן יחיד — מרדכי.

יהי זכרו ברוך

בנו מרדכי

ד״ר יונה רוזנצווייג ז״ל

בנו של ש. רוזנצווייג, אדם ער ופעיל בחברה. בקשיים רבים גמר את חוק לימודיו כיוון שהתנועה הציונית „הפריעה״ לו בכך. מעטים היו האנשים שהיו כל כך מסורים לתנועת הגאולה כד״ר יונה רוזנצווייג. הוא נתפס כולו לרעיון והיה נוסע מעיר לעיר ברחבי גליציה לעשות נפשות לתנועה הציונית ולפעול למען הקרנות הלאומיות.

כמובן, שמעולם לא ביקש שכר עבור טרחתו זו, נסע על חשבונו ועוד תרם מכיסו לאירגון פעולות למען התנועה הציונית.

ד״ר יונה רוזנצווייג היה נואם מצויין והיה מצליח לרתק את שומעיו משך שעות.

בשנים שבין שתי מלחמות העולם עלה ארצה ועבד בלשכה הראשית של קרן היסוד בירושלים.

ש.

שמואל שטוקמן ז״ל

היה איש ישר ונוח לבריות, שהתפרנס כל ימיו מיגיע כפיו. תמיד מוכן היה להשתתף בכל פעולה ציבורית והיה בין הראשונים במקום שעזרתו היתה דרושה. כל ימי שבתו בארץ עד לתקומת המדינה, היה חבר כעיל בהגנה.

היה בין היוזמים והפעילים באירגון יוצאי צ׳ורט־קוב. הילווה מכספו סכום נכבד כדי לפתוח „קופת גמילות חסד״ והפעלתה למען הנזקקים לעזרה. כמו כן התמסר לרעיון הוצאת הספר. עד יום מותו היה ער למתרחש בענייני האירגון והוצאת הספר.

נלקח מאתנו בדמי ימיו עקב מחלה ממארת שהכריעתו.

יהי זכרו ברוך!

מ. ז.

שושנה שטוקמן נ״ע

ציון לדמות ידידה יקירה ובלתי־נשכחת

ברטט נפשי וביד רועדת אספיד נפש יקרה זו.

הכרתיה לפני 35 שנים בערך. כשהגעתי לישראל כנערה צעירה שעזבה בפעם הראשונה את בית הוריה ביקרתי בבית שושנה שטוקמן. לא הכרתי אותה ואת בעלה והם קיבלו אותי בזרועות פתוחות, הושיטו לי עזרה, דאגו לי, ממש כהורים. שושנה היתה לי חברה נאמנה בצעדי הראשונים אחרי נישואי. התקשרנו בקשרי אהבה וידידות עמוקה. שושנה התמסרה לפעי־לות ציבורית, כחברה בוויצ״ו, ומקדישה רוב זמנה ומרצה לנזקקים, מסבירה פנים לכול, עוזרת בגמילות־חסד ומעולם לא ידעה ליאות בעבודתה למרות מצב בריאותה הרופף. הופעתה היתה מאופקת ועוררה כבוד בעיני כל אלה שבאו אתה במגע.

יהא זכרה ברוך!

חברתה הנאמנה
ברכה אקסלרוד

ר׳ ישראל שמעון שפירא ז״ל

ר׳ ישראל שמעון שפירא נטה לעסקנות צבורית ועשה נפשות לרעיון הציוני בקרב בני הנוער של צ׳ורטקוב. ר׳ י.ש. שפירא היה אדם מקובל בציבור ושימש דוגמא ומופת לרבים כאדם מאמין, כתלמיד חכם וכאיש מעשה. השכלתו היתה מקיפה והיה נוהג להרצות בפני הנוער הציוני על נושאים שונים כגון על „שמונה פרקים לרמב״ם״ או על משנתו הפילוסו־פית של ניצ׳ה ועוד. כציוני מסור ונלהב היה נאה דורש ונאה מקיים. בשנת 1925 עלה ארצה ולדבר זה נודעה השפעה רבה על בני עירו. ר׳ י.ש. שפירא המשיך גם בארץ ישראל בפעילותו הציבורית שהיתה חדורה אמונה והתלהבות ועסק בכל ענייני ציבור וחברה מתוך כנות רבה והקרבה. כמו כן היה מאוד פעיל באירגון יוצאי צ׳ורטקוב בארץ.

ר׳ ישראל שמעון שפירא נפטר בארץ.

המשפחה

ציון לנפשות יקרות

שלא זכו להערכה אישית

צ׳ורטקוב היתה מאז ומתמיד עיר תוססת ושוקקת חיים. כמעט כל התנועות הציבוריות שברחוב היהודי היו מיוצגות בה. במשך דורות אחדים שימשה מרכז לחסידות, אולם גם תנועת המתנגדים — שהתגברה ללא ספק בהשפעת אישיותו של הרב שפירא — היתה גדולה למדי. הרעיון הציוני — מאז החל לנסר בחלל העולם היהודי, תחילה באגודות „חובבי ציון" ואחר כך ב„ציונות המדינית" של הרצל — מצא הד נירחב בעירנו, והתפתחה תנועה ציונית די גדולה אם לשפוט לפי מושגי הימים ההם. בית הספר העברי הראשון אף הוא נוסד שנים אחדות לפני מלחמת העולם הרא־שונה. כן היו בעיר מוסדות תרבות שונים ומוסדות ציבוריים שנוסדו על ידי הקהילה או על ידי אירגונים אחרים.

אך בתנופה רבה החלה הפעילות הציונית עם תום מלחמת העולם הראשונה, בהגיע הבשורה על הצהרת בלפור ואישורה ע״י המדינות המנצחות שבא לאחר מכן בעת מסירת המנדאט על א״י לאנגליה בוועידת סן־רימו בשנת 1920. פעילות זו נמשכה תוך עליות וירידות עד מלחמת העולם השנייה שהביאה בעקבותיה את השואה האיומה, ועם כיבוש העיר ע״י קלגסיו של היטלר נמחקה ממפת יהדות אירופה כאילו לא היתה.

במשך כל התקופות הנ״ל עמדו בעירנו בראש הפעולות והמוסדות השונים אישים ועסקני ציבור אשר הקדישו ממיטב כשרונותיהם ומזמנם הפנוי לטובת הכלל, שלא על מנת לקבל פרס. ומלבד עסקני הציבור נתברכה עירנו במספר רב של אישים בעלי השכלה כללית רחבה או שהיו למדנים מופלגים בתורה ובחכמת היהדות.

כל אחד מהם קובע ברכה לעצמו וראוי לציון מיוחד ושתוקדש בספר זה הערכה מיוחדת לאישיותו ולפעילותו הציבורית. ברם, לצערנו הרב לא עלה בידינו להשיג את החומר הדרוש והפרטים הנוגעים לאישים רבים, ולמען מנוע אפליה או קיפוח לגבי אישיות זו או אחרת, החלטנו להציב ציון כללי לכל אלה שפעלו בעירנו באחד התחומים של עסקנות ציבורית חברתית או מפלגתית.

מרביתם של אישים אלה ,אשר ניספו בשואה, אין איש יודע את מקום קבורתם, וגם אלה שהובאו לקבר ישראל, באו הצוררים הנאצים והחריבו את בית הקברות ולא השאירו בו אבן על אבן.

ישמשו איפוא שורות אלה ציון לנפשותיהם היק־רות למען ישמר זיכרם לברכה לדורות הבאים!

מ. ז.

השואה והגבורה

יִזְכֹּר עַם יִשְׂרָאֵל!

יִזְכֹּר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ בְּאַרְצוֹת הַגּוֹלָה, שֶׁנֶּעֶקְרוּ, שֶׁנֶּחֶרְבוּ וְשֶׁנִּמְחֲקוּ. אֶת בָּנָיו הַמּוּמָתִים, קָרְבְּנוֹת מַמְלֶכֶת הָרֶשַׁע, שֶׁעֻנּוּ עִנּוּיֵי גּוּף וָנֶפֶשׁ בְּמַחֲנוֹת־הַהֶסְגֵּר: שֶׁגּוֹרְשׁוּ לְאֶרֶץ גְּזֵרָה וְלֹא נוֹדְעוּ עִקְבוֹתֵיהֶם: שֶׁנִּרְצְחוּ בֶּהָמוֹן בַּשְּׁוָקִים וּבָרְחוֹבוֹת: שֶׁהוּבְלוּ לַטֶּבַח בִּקְרוֹנוֹת־מָוֶת: שֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים, שֶׁנִּשְׂרְפוּ בְּהֵיכְלֵי הַקֹּדֶשׁ עַל גְּוִילֵי־הַתּוֹרָה, שֶׁנִּשְׁחֲטוּ, שֶׁנִּטְבְּעוּ וְשֶׁנֶּחְנְקוּ; שֶׁחֻלַּל כְּבוֹדָם וְשֻׁפַּךְ דָּמָם בְּיָדַיִם טְמֵאוֹת – עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

יִזְכֹּר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת יַלְדֵי מַחֲמַדָּיו, טְהוֹרִים בְּנֵי טְהוֹרִים, שֶׁנִּגְזְלוּ מֵחֵיק הוֹרֵיהֶם בִּידֵי חַיְתוֹ־אָדָם וְהוּבְלוּ כַּצֹּאן לַטִּבְחָה, שֶׁנֶּעֶרְפוּ וְהוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת וְנֶעֶרְמוּ עֲרֵמוֹת עֲרֵמוֹת בְּרֹאשׁ חוּצוֹת. עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים שֶׁנֻּפְּצוּ אֶל אַבְנֵי קִיר, שֶׁשֻּׁמְּטוּ מֵחוֹמוֹת וְשֶׁהֻשְׁלְכוּ חַיִּים בְּשַׂקִּים לִמְצוּלוֹת נְהָרוֹת, וְנִקְטְפוּ חַיֵּיהֶם בְּאִבָּם בְּיָדַיִם אַכְזָרִיּוֹת – עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

„הגיטו” מאת הצייר בן־עירנו לויצקי
„דאָס געטאָ” געצייכנט פון טשאַרטקאָווער מאָלער לעוויצקי

דוב זיידנברג

חורבן צ׳ורטקוב

בשבעה־עשר בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לצ׳ורטקוב. האוכלוסיה היהודית נשמה לרווחה כי ניצלה מהכיבוש הנאצי. הקהלה היהודית בצ׳ורטקוב, שמנתה בעת ההיא כעשרת אלפים נפשות, המשיכה לחיות בשלווה יחסית ללא זעזועים רבים עד ה־22 ביוני 1941, היום בו פרצה המלחמה הגרמנית־סובייטית. בשישי ביולי 1941 פלשו הגרמנים לצ׳ורטקוב. למרות שהשלטון הסובייטי נתן לכל אחד את האפשרות לעזוב את העיר ולהצטרף לנסיגה הכללית של הצבא האדום, ניצלו רק כמה מאות יהודים, רובם צעירים, את ההז־דמנות לעזוב את צ׳ורטקוב ולהימלט לברית־המועצות.

התעמולה הארסית של הנאצים נגד הסובייטים והיהודים, שנוהלה משך שנים ארוכות בעזרת סוכנים אוקראינים ומרגלים — נתנה את אותותיה כבר בימים הראשונים של הכיבוש. הנאצים קצרו את פרי השנאה שזרעו, כי עוד טרם דרכה רגלי הנאצים בכפרים האוקראינים, פרצו אלה לבתי שכניהם היהודים ורצחום על הנשים והטף ובזזו את רכושם.

בצ׳ורטקוב הורגשה אוירת אימים של ערב־פוגרום. האוקראינים התחילו להפיץ כל מיני האשמות דמיוניות נגד היהודים ולאחרי כמה ימים של שילהוב היצרים התנפלו על התושבים היהודים, כפו עליהם לצאת לעבודה וכתוצאה מהיחס הברוטלי ותאוות־הרצח נספו כמה מאות איש. היתה זו המשטרה האוקראינית שביצעה את ההתנפלויות האיומות ביותר, את הרצח ההמוני וההתעללויות ביהודי צ׳ורטקוב והסביבה.

הפקודה הראשונה שהוציאו השלטונות דרשה מכל יהודי שיענוד לזרועו אות־קלון ועליו „מגן דוד״. כן ציוו על היהודים להמציא מדי יום ביומו כמה מאות פועלים לעבודות כפייה ולמלא אחרי כל הדרישות של השלטון הנאצי המקומי.

במשך תקופה קצרה התלכדה קבוצת אנשים שהפ־כה ל„יודנראט״ של צ׳ורטקוב. ה„יודנראט״ הזה מנה שנים־עשר איש, וביניהם עורך הדין ד״ר קרוה, ישראל לאנגרמן, ברצ׳ה שטייגר, פייביש לבהרט, ישראל מרדכי טריינר ועוד. לאחר זמן קצר דרשו הנאצים מה„יודנראט״ רשימה של בעלי המקצועות החפשיים ולפיה נאסרו כל המורים ועורכי־הדין, ביניהם גם אלה מה„יודנראט״ — יחד כמאתיים איש, שהובלו ל„יער השחור״ („צ׳ארני לאס״) כחמשה קילומטר מצ׳ורטקוב, ושם נורו כולם ונקברו בבורות שהיו מוכ־נים מראש.

ב־28 באוגוסט 1941 הגיעה פתאום לצ׳ורטקוב „בריגדה מעופפת״ של הגסטאפו ומיד החלו לחטוף יהודים ברחובות וגם את אלה הובילו ל„יער השחור״ והומתו שם.

לאחר חיסולו של ה„יודנראט״ בהרכבו הראשון, בחרו הנאצים ב„יודנראט״ חדש, שפעל בראשותו של ד״ר אֶבנר. ב„יודנראט״ הזה השתתפו בין היתר, הרץ בוקסבוים, יעקל כהן, לייב ווינטר, דוד שטקל, ד״ר גולדשטיין, ד״ר קימלמן וד״ר פלדמן.

נעלה מכל ספק שמוסד ה„יודנראט״ לא הוקם כדי להגן על היהודים. תפקידם היחידי היה לשמש סוכנות־קשר בין הגרמנים והאוכלוסיה היהודית. הסיבה לכך היתה די פשוטה. אסור היה ליהודי להופיע במשרד גרמני כדי לסדר משהו ומשום כך היתה פתוחה לפניהם הדרך הרשמית היחידה — למשרדי ה„יודנ־ראט״. מאידך, שימש ה„יודנראט״ כזרוע מבצעת של השלטון הנאצי, מאחר שחוייב למלא בדייקנות נמרצת את כל פקודות הגרמנים. זה בלבד שימש עילה מספקת שהיהודים יתייחסו בחוסר אימון, ולאחר מכן באיבה גלוייה, למוסד ולחבר־אנשיו. אנשי ה„יודנראט״ רוקנו את האוכלוסיה היהודית מכל רכושה. כדי למלא את דרישות הנאצים ומעולם לא ניסו להשתמש באמצ־עים הגדולים שעברו דרך ידיהם לעשות משהו כדי להקל על יהודי צ׳ורטקוב את תנאי הקיום האיומים.

אין לשכוח את העובדה, שמצבם של ה„יודנרא־טים״ היה קשה. הם לא יכלו למלא את הכול מה שדרשו הנאצים ולא פעם נקטו אמצעים ברוטלים נגד האוכלוסיה היהודית בעזרת ה„משטרה היהודית״ („אורדנונגס־דינסט״) שלקחה בכוח הזרוע הכל מה שרק אפשר היה לקחת, כגון רהיטים, כלי־בית, חפצים ובלבד למלא את המכסות שהוטלו עליהם. ה„יודנראטים״ וה„משטרה היהודית״ לא נרתעו מלעזור בחטיפת יהודים שנשלחו למחנות־עבודה, שלמעשה היו מחנות־השמדה. על העיר הוטל להמציא מדי יום ביומו כמאה עד מאתיים

עובדים. העבודה היתה קשה ובשעת העבודה הוכו האנשים באכזריות ורבים גם נורו למוות. אולם למחרת נשלח שוב אותו מיספר יהודים לעבודה כאילו לא קרה אתמול ולא כלום.

למרות שהשלטון הנאצי דרש ללא הרף מה„יודנ־ראט" להמציא לו דברי־ערך שונים או סכומי כסף גדולים, לא קרה אף פעם אחת שה„יודנראט" לא מילא את הנדרש עד הפרוטה האחרונה. המשטרה היהודית החרימה בכוח הכול מה שמצאה בבתי־היהודים והגישה לגרמנים את מלוא המיכסה בלי איחור.

קשה ביותר היתה בעיית מילוי מיכסת העובדים. בזמן הראשון לקחו, כאמור, מיספר עובדים קבוע מדי יום ביומו. לאחר־מכן הקימו הנאצים מחנות עבודה קבועים וה„יודנראטים" הוכרחו לשלוח אליהם מדי פעם עובדים חדשים. לאחר שבועות מיספר נודע הדבר, שמחנות העבודה הם למעשה מחנות השמדה ולמרות זאת המשיכו ה„יודנראטים" למלא את תפקידם האכזרי והאיום לשמש מנגנון המספק את מיספר היהודים הנד־רש על ידי הנאצים. הם לא נרתעו ממעשים אלה ושיתפו פעולה עם השלטונות הגרמניים בהשמדה המתוכננת של הישוב היהודי בצ׳ורטקוב ובעיירות הסביבה.

מחנות ההשמדה הוקמו בקמיונקה על יד סקאלט, בהלובוצ׳ק, בטרנופול ובלמברג. הנאצים טענו שהם דורשים עובדים חדשים כדי לשחרר במקומם את העוב־דים הוותיקים, אולם עובדה היא, שאף אחד מאלה שנשלחו למחנות „העבודה" לא חזר משם לגיטו צ׳ורט־קוב. רוב האנשים במחנות גוועו מרעב, מקור או שנהרגו בידי המשטרה האוקראינית שעזרה לגסטאפו במלאכת ההשמדה של היהודים.

במחנות נספו בתקופה הראשונה למעלה מאלפיים יהודים. כל ה„יודנראטים" מילאו את „תפקידם" ללא רבב, אולם הגדיל לעשות ה„יודנראט" של צ׳ורטקוב ובעיקר היו״ר שלו („אַבמאַן") ד״ר אֶבנר. האיש הזה ניהל את פעולתו הבוגדנית ללא שמץ של רחמנות, בדייקנות גרמנית גועלית, והישוב היהודי היה חדור זעם אין־אונים על יו״ר ה„יודנראט" ששימש באכזריות כה רבה את אדוניו הנאצים. הריני מדגיש ומצהיר שכמעט כל חברי ה„יודנראט" בצ׳ורטקוב התעשרו ונהנו מזכויות מיוחדות שניתנו להם על חשבון האוכ־לוסיה היהודית שנידונה לכלייה. איש מיהודי העיר לא בא אתם במגע והמוני היהודים התרחקו מהם כממצורעים. אולם, למעשה, עשו אנשי ה„יודנראט" הכל כדי להתרחק מכלל היהודים בהאמינם שעל־ידי כך יעלה בידם להקים חיץ בין אלה שגורלם נחתך למוות ובי־ניהם העלולים להצליח ולמלט את נפשותיהם ונפש בני־משפחותיהם. אולם זה היה חלום־עוועים. איש מבין אנשי ה„יודנראט" לא ניצל וגורלם היה דומה לזה של שאר היהודים, בהבדל זה בלבד ששמם יישאר לדראון עולם.

כאמור היה קיים על יד ה„יודנראט" כוח שיטור שנקרא בגרמנית „אָרדנונגס־דינסט" וזאת היתה „המש־טרה היהודית", שמנתה כעשרים איש ובראשם הקצין הונגאר מהעיריה. המשטרה היהודית קיבלה את פקודו־תיה מה„יודנראט" והיא מילאה בנאמנות ובקפדנות את הכול מה שנדרש ממנה, כגון: חטיפת יהודים לעבודה, גביית כספים, החרמת רכוש וכיוצא באלה. עבודתם היתה בזוייה ולמרות שהיו מקרים ששוטר זה או אחר היה מושיט עזרה בשעת צרה, מגלה סימני רחמנות אנושית, הרי בדרך כלל מילאה המשטרה את תפקידה האיום בקפדנות וללא רתיעה מצפונית. לא פעם קרו מקרי התנגשות מרים והתגוננות־יאוש נגד פעולות המשטרה היהודית.

כשהנאצים ערכו את ה„אקציה" האחרונה לחיסול הגיטו היה גורלם של אנשי־המשטרה היהודית דומה לגורל יתר היהודים. הגסטאפו העלתה לקרונות הרכבת את השוטרים היהודים יחד עם כל הנידונים וכולם יחד נשלחו למחנה ההשמדה שבבלז׳ץ.

מצד הגרמנים נרמז ליהודים באופן ברור שגורלם נחרץ למוות, וביצוע ההשמדה אינו אלא עניין של התאריך שייקבע בהוראה מיוחדת מברלין. ולכן, כשערכו „אקציה" קיווינו, מתוך תחושה פנימית שאין זו הפעולה הסופית. בכל פעם נדחה תאריך השמדתנו בכמה שבועות או חדשים. בדרך זו הפכה הגסטאפו את חיינו לגיהנום, מאחר שהיינו צפויים יומיום להישלח למוות.

אנסה לתאר את התנאים בהם חיינו, אם אפשר לקרוא לזה — חיים.

בראשית אפריל 1942 החלו הגרמנים להפעיל את תכניתם השטנית להשמיד בצורה שיטתית את היהודים בערים ובעיירות סביב צ׳ורטקוב. לפני כן הקימו הנאצים גיטו בצ׳ורטקוב, שהקיף את הרחובות ז׳ז׳ניצקה, סקלדובה, טרגובה, לז׳ננה, פודולסקה ושקולנה. כל הבתים היהודים סומנו ב„מגן דוד" גדול. בעוון עזיבת הגיטו היו נענשים בעונש מוות. בתחומי הגיטו היו נערכות מפעם לפעם ובאורח מפתיע „אק־

הרחוב המוליך לבית המרחץ, בתקופת הכיבוש הגרמני — אחד הרחובות הראשיים של הגיטו
דאָס באָד־געסל, אין דער אָקופּאַציע־צייט איינע פון די הויפּט־גאַסן פון געטאָ

ציות", חטיפות ויריות. כשלא נערכו „אקציות" היה השלטון הנאצי מטיל על היהודים קונטריבוציה גבוהה של כסף שה„יודנראט" היה חייב לסלק תוך שעות ספורות. הגרמנים שדדו וגזלו מהיהודים, בעזרת ה„יו־דנראט" והמשטרה היהודית, פרוות, חפצי־כסף, כלים מלבושים, ספרים ובראש וראשונה כסף במזומנים. כמו כן ערכה הגסטאפו חטיפות גברים שנשלחו למחנות עבודה והשמדה ונשים שהועברו למשקים הגדולים בסביבה לעבודה.

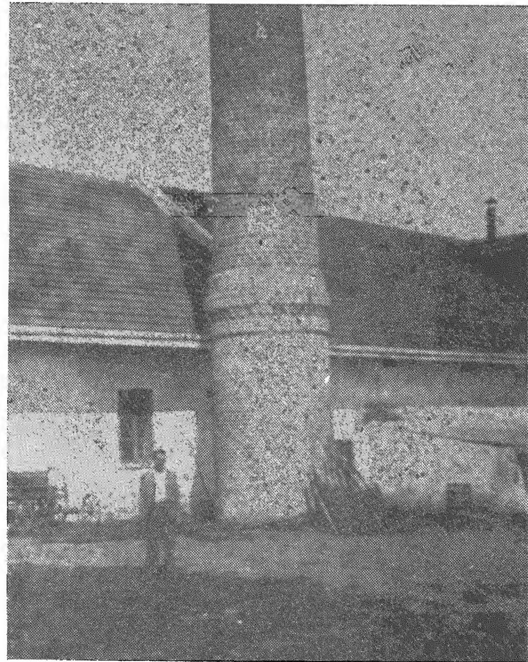
ב־26 וב־27 באוגוסט 1942 נערכה ה„אקציה" הגדולה הראשונה בצ'ורטקוב. כאלף אנשי גסטאפו ואנשי המשטרה האוקראינית התנפלו בלילה על הגיטו, סחבו והוציאו כאלפיים איש מהבתים, הכניסו אותם לתוך קרונות הרכבת שהובילה למחנה ההשמדה בתאי־הגזים של בלז'ץ. כחמש מאות זקנים, חולים וילדים נרצחו בו במקום. האנשים חולקו לקבוצות ועל כל אחת מהן מונה כאחראי איש אחד מה„יודנראט" ושני אנשי המשטרה היהודית. למרות שב„אקציה" הגדולה הזאת לא נפגע אף איש מה„יודנראט" או מהמשטרה היהודית, הרי היו במשלוח הזה לבלז'ץ רבים מבני משפחותיהם. ברגע האחרון מיינו הנאצים את האנשים והשאירו כמאתיים איש כדי שיוכלו לעסוק בכל מיני עבודות בגיטו.

אחרי ה„אקציה" הגדולה הזאת צומצם שטח הגיטו. מתחומו הוצאו הרחובות שקולנה ופודולסקה ונשארו רק הרחובות הקרובים לנהר ה„סרט", כגון סקלדובה וז'ז'ניצקה. אחרי ה„אקציה" הזאת החלו האנשים לחפור בונקרים ולהתקין מקומות־מחבוא, אולם כל זה היה ללא הועיל. כמעט כולם נתפסו ונשלחו למחנות ההשמדה. הדבר היחידי שעוד ניתן לנו לעשות היה להביא לקבורת ישראל את אלה מתושבי צ'ורטקוב שמתו בגיטו. הקימונו גדר סביב מקומות הקבורה וגם מצבות על הקברים.

בחמישי באוקטובר 1942 הוציאה הגסטאפו פקודה לאסוף מיד חמש מאות יהודים. ה„יודנראט" והמשטרה היהודית נזדרזו למלא את הפקודה ולחטוף יהודים ולהובילם למקום הריכוז, אולם לא עלה בידם למלא את המיכסה שהוטלה עליהם. אנשי הגסטאפו פרצו אז לגיטו וסחבו בכוח חמש מאות יהודים והובילום לרכבת. בקבוצה זו תפסו הנאצים גם כשנים־עשר אנשי המש־טרה היהודית, אולם אלה הצליחו להחלץ ולהציל את חייהם על ידי כך שפרצו חור בקיר קרון הרכבת וברחו. באותה רכבת קרה עוד מקרה של הצלה: שתי בחורות קפצו דרך חלון הקרון והצליחו לברוח. אלה היו בנותיהם של הרוקח פלק ושל ברקוביץ. שתיהן ניצלו ונשארו בחיים.

כל הזמן נמשכו „אקציות" גדולות יותר וגם בהי־קף מצומצם. לאחר מכן נודע לנו, שהגרמנים מתכננים לחסל את הגיטו עד ינואר 1943. התכנית משום מה לא יצאה לפועל בתאריך הנקוב. במשך אותו זמן היו רבים מתושבי־הגיטו שהחליטו מרצונם הטוב לעבור למחנות עבודה שהוקמו בחוות החקלאיות הגדו־לות בסביבות סבידובה, יגלניצה וטלוסטה. כאלף יהו־דים הסתדרו במשקים אלה בתנאים אנושיים פחות או

יותר. היה להם מינהל עצמי; עבודתם לא היתה מפרכת, השתכנו בצריפים טובים והיתה להם האפשרות לקנות צרכי אוכל כחפצם. היו שם משפחות שלמות שהסתדרו במשקים אלה.

המחנה בשבידובה
דער לאַגער אין שווידאָווע

הנאצים אירגנו בצ׳ורטקוב מחנה מיוחד לבעלי־מלאכה וכמו כן מחנה שנקרא „מחנה המחסן״ („מאגאַזין־לאגער״). בשני המקומות האלה עבדו כאלף יהודים, גברים ונשים.

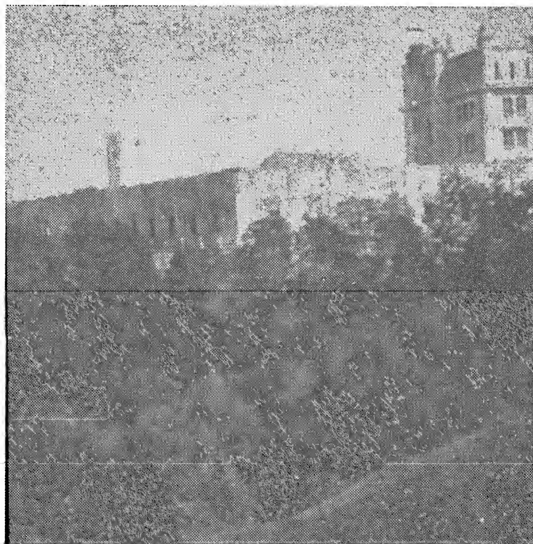
ביוני 1943 החליטו הנאצים לחסל סופית את כל יהדות גליציה. התחילו חטיפות שלא פסקו אפילו ליום אחד וכל היהודים הובלו למחנות ההשמדה. רבים נורו במקום. בראשון באוגוסט 1943 הוכרזה צ׳ורטקוב

מול אחד ה„בלוקים״ במחנה העבודה שבידובה
איינער פון די „בלאָקן״ אין לאַגער שווידאָווע

כ„יודן־ריין״ („נקיה״ מיהודים). אם נתקלו ביהודי, היו ממיתים אותו מיד. מיספר קטן של יהודים הצליח למצוא מקום־מחבוא אצל מכרים נוצרים וניצלו. לרבים לא היה מזל, כי הרבה מה„ידידים״ הנוצרים, שאמנם הסכימו להסתיר את מכריהם היהודים, בגדו בהם והסגירו אותם בידי הגסטאפו שחיסלה אותם.

בסביבות צ׳ורטקוב נשאר רק מחנה אחד ויחידי במשק של ליסובצה על יד טלוסטה. מכמה אלפים יהודים שנמצאו בכל המשקים נשארנו עתה רק כשלוש עד ארבע מאות איש. מנהל העבודה הגרמני התעלל בנו בכל הזדמנות ומותר היה לכל אחד, אם רק נתחשק לו, להתנפל עלינו, לבוז וגם לרצוח, בין ביום ובין בלילה. זה היה ה„חוק״ שהנהיג מנהל העבודה הגרמני. שבעה חדשים היינו במשק הזה ובתנאים האלה. מעולם לא ישנו במקום אחד, כי החלפנו מדי פעם את מקום

מחנה העבודה ביאגלניצה
דער לאַגער אין יאַגעלניצע

הלינה מפחד מפני רוצחים ומתנקשים. לרוב ישנו ביערות ופעמים רבות גם בשדה הפתוח. משך שבועות וחדשים רבים לא ניתנה לנו האפשרות להתפשט. רוב האנשים חלו במחלת הטיפוס ומגפות רבות אחרות פקדו אותנו ועשו בנו שמות. כל יום פחת מיספרנו ואנשים היו מתים תוך הליכה או בעבודה כשהם צונחים תחתם, מי מאפיסת כוחות, מי מרעב ומי ממחלות ממאירות. רבים מאנשי המחנה שלנו ניספו בידי אכרי הסביבה, שהיו מתנפלים על בודדים וגם על קבוצות יהודים בעבודה, רוצחים אותם ובוזזים מהם את מעט החפצים והרכוש שעוד נשאר אתם לפליטה. רבים נפלו

כמו כן בידי השוטרים האוקראיניים צמאי־הדמים שהיו מפעם לפעם מתנפלים על המחנות, הורגים את היהו־דים ויורים אחרי הבורחים כבציד חיות־יער.

החיים האיומים האלה נמשכו עד מרץ 1944. בחו־דש זה השגחנו כי הגרמנים נסוגים. בימים האחרונים לפני נסיגתם הסופית התנפלו בכל לילה על המחנה שלנו ורצחו רבים מאתנו.

המעטים מאתנו שהצליחו להנצל ולהשאר בחיים נמלטו לטלוסטה ושם ב־23 במרץ 1944 שוחררנו על־ידי הצבא האדום.

התפקיד של השמדת היהודים באיזורנו נמסר לידי קבוצות־חיסול מיוחדות של הגסטאפו. סבלנו כמו כן הרבה משכנינו האוקראינים והפולנים. לו היה יחס האוכלוסיה הלא־יהודית אלינו יותר טוב, היו הרבה יהודים ניצולים ונשארים בחיים.

מיהדות צ׳ורטקוב שמנתה קרוב לעשרת אלפים יהודים נשארו כמאה איש בלבד.

*

הריני רושם כאן פרטים, אירועים, מקרים, מעשים ומביא מיסמכים מתקופת השואה, כפי שחזיתי מבשרי את התקופה האיומה הזאת. הרבה מקרים ראיתי במו עיני, אחרים אני רושם משמיעה בלבד או מסתמך על מקורות ומכתבים שהגיעו לידי ואספתי אותם בשקידה במשך שנים רבות.

ה„בונקרים״

רעיון ה„בונקר״ הוא תוצאה ישירה מתנאי הקיום בגיטו. מכיון שהחיים בגיטו נעשו קשים מנשוא בגלל הרעב הגדול, החטיפות לעבודה, הגירושים למחנות העבודה, המשלוחים למחנות ההשמדה, המחלות וה־מגיפות, ובעיקר בגלל הפחד שהגיטו הוא מסגרת־קיום ארעית שעלולה להעלם באורח פתאומי ואכזרי, — נתפסו רבים לרעיון, שמקום מחבוא מתאים עד יעבור זעם עשוי להבטיח איכשהו את החיים.

בצ׳ורטקוב, כבמקומות אחרים, נדלדל הגיטו מתושביו בקצב מהיר. אחרי ה„אקציה״ מאוגוסט 1942 נשאר רק חלק מהיהודים במיכלאת הגיטו. ב„אקציה״ של אוקטובר נעקר החלק העיקרי של האוכלוסיה היהודית מהגיטו וזמן קצר לאחר מכן חוסל סופית. משך חדשים ארוכים נערכו חיפושים עקשניים אחרי היהודים המעטים שהתחבאו במרתפים, בעליות־גג, בבורות ובמקומות סמויים מעין הרוצחים ומשנת־פסו, הומתו בו במקום בירי.

ה„בונקר״ מילא תפקיד נכבד בגיטו, אולם תפקידו העיקרי היה לשמש מקום מחבוא מחוצה לו. עצם הבריחה מהגיטו היתה קשורה בסיכון חמור, בעיקר בשביל משפחות. בכל זאת נמצאו רבים שהעזו להסתכן בבריחה בתקוה, שב„בונקר״ מחוץ לגיטו הם עשויים להציל את חייהם וחיי בני משפחתם. במקרים רבים חיפשו האנשים אכר מוכר מהימים שלפני המלחמה וזה עזר להם להסתדר ב„בונקר״. בדרך כלל עשו זאת האכרים בעד תשלום גבוה מאוד. אכר כזה העמיד בסכנה את חייו, ואת חיי בני ביתו, כי הנותן מחסה ליהודים שילם בחייו. חוץ מזה, האכר היה מקבל על עצמו לספק מזונותיהם של שוכני ה„בונקר״. קניותיו היו חסכוניות, שלא לעורר חשד שהוא מחזיק בביתו יהודים. מסתבר שהמצב ב„בונקר״ היה קשה מאוד מאחר שהמזון הוגש בצמצום ליהודים שהתחפרו בו ותנאי הקיום היו קשים כי בדרך כלל היה זה בור, מערה או מרתף במקום מוצנע או בעליית גג.

אנו מביאים בזה קטעי מכתבים, שנמסרו לי על־ידי בן־עירנו. המכתבים נשלחו מבן לאביו ומבחורה למכריה. האב והבן נמצאו ב„בונקרים״ נפרדים ומרו־חקים. הקשר הבינעירוני בין היהודים היה רופף מחמת התנאים, אולם שום הזדמנות להתכתבות לא הוחמצה. במכתביו מוסר הבן על יאושו הגדול וחוסר אימונו בסכויי־הצלה. האב ביקש פעמים מיספר מהאכר להכניס גם את בנו ל„בונקר״ שלו, אולם האכר סירב. הבן והבחורה ניספו.

מעטים בלבד ניצלו בעזרת המחבוא שמצאו ב„בונקרים״ ומהם רובם חיים כיום בישראל.

קטעים ממכתבי הבן לאביו

„אבי האהוב,

מתפלא אנוכי שלא קיבלתי ממך כל ידיעה ע״י ה. האומנם, נוסף לסבלותי ודריכותי האיומה מול המות האורב, עלי לסבול מחרדה לגורלך?... זה ימים ושבועות שלא שמעתי עליך מאומה. אשר לי עצמי — אין חדש. הזוועה בה אני חי חורגת מעבר לגבול של כושר תפיסה אנושית. אינני רואה מוצא. כבר השלמתי עם הרעיון שאני הולך למות. הדבר היחידי שמטיל עלי אימה הוא, שאינני מוצא מחבוא בשביל קלרה. הבחורה היא מלאך אלוהים. היא מתחננת, שאוותר

עליה ושאעשה הכול כדי להצטרף אליך, אולם המצפון אינו מרשה לי לזנוח אותה לנפשה. אתמול פרצה בהלה. המשטרה והגסטאפו התנפלו עלינו פתאום. התחבאנו איכשהו. אני כולי רצוץ, חולה ואינני יכול להשאר במקום מחבואי ללינת לילה, כי הפולנים עצמם מפחדים ודואגים לגורלם. אוכל יש בשפע, אולם אין כסף לקנותו. תקוותי, שעוד אזכה לראותך...״

ובמכתב שני:

„כל הלילה הסתובבנו בחצר. פחדנו מפלישת־פתע של אנשי הס.ס. קלרה מתפללת לאלוהים שהזוועה הזאת לא תארך. רגלי נפוחות וכואבות. האכרים, בדרך כלל, מתיחסים אלי באדיבות... שוב הפעם הריני מפיל תחינתי לפניך — הצילה אותנו!... נשיקות מבנך וד״שים מקלרה...״

ובמכתב שלישי:

„עוברים עלי כאן יסורי גיהנום! לא אוכל להמ־שיך יותר! אם לא תציל אותי — אָספה! קלרה ואני מתפללים למוות... נסה שוב הפעם דברים עם ה. אולי ירחם עלינו ויצילנו מכליון...״

ובמכתב נוסף:

„שלשום שמענו הד יריות־תותחים. הם הגיעו מכיוון צ׳ורטקוב. האנשים אומרים, שהסובייטים התחי־לו בהתקפה רבתי. אולי ירחם האלוהים, יקרה נס, וננצל...״

והרי קטע מהמכתב שנשלח ע״י גיזה האוזנר, בתו של גודל האוזנר, מצ׳ורטקוב, בעת הבריחות והנדו־דים:

„דוזיו האהוב,

נשארתי לבדי, בלי אמא, בלי פרוטה, ללא לבוש. אם אתה יכול, עזור לי. ישיבתי כאן נטולה כל תקוה. בכל רגע אורבת לנו סכנת הקץ. אבא נמצא אי־שם. אין בידי כל אפשרות להתקשר אתו.

אתה קרש־ההצלה היחידי שלי.

עשה מה שניתן לעשות למעני...

ג י ז ה.״

*

קטע ממכתב שני שנשלח מה„בונקר״ ע״י גיזה האוזנר לאותו אדם בשם דוזיה:

„...אם נבצר ממך להושיט לי עזרה אנסה למצוא מישען כלשהו במקום אחר. אולם אני תמיד האמנתי בך ואינני חדלה להאמין כי תעשה למעני משהו. רוחה של אמא נוסכת בי כוח לשאת את הזוועה מסביב. אני גומרת לכתוב. אינני מסוגלת להמשיך כי עיני שטופות דמע. אמא האמינה בכל לבה שאנצל, למרות שידעה כי היא עצמה תפול ולא תקום יותר. היא האמינה, שאם היא לא תהיה בין החיים, ידאגו לי אחרים. כל הזמן שינתה לי, לבל אדאג לה, באשר כל דאגותיה נתונות רק לי ולגורלי. כעת נשארתי גלמודה. לא שיערה אמי המסכנה שככה יעלה בגורלי המר.

אנא, אם אתה יכול לעשות משהו — עשה...

ג י ז ה.״

מחנות ההשמדה במחוז צ׳ורטקוב

היום ידועים הדברים, שהגרמנים תיכננו מראש את פרשת ההשמדה הסופית של האוכלוסיה היהודית. המוציאים לפועל התאימו את התכנית לתנאי הארץ, המקום, האוכלוסיה וגם למצב המדיני הכללי. הגרמנים השתמשו בשקרים וכזבים, בערמומיות ובהונאה, ובד־אורח זה הצליחו להטעות את היהודים, שברוב המקרים האמינו להבטחותיהם. איש לא העלה על דעתו, שאמנם מגמת הגרמנים להשמיד את האומה היהודית. הוברר, שרבים מהמפקדים, אנשי גסטאפו, ס.ס. ושוטרים השתלמו בקורס מיוחד ומזורז לפני שנכנסו ל„תפקי־דם״. אולם מהרגע שנקלעו למעגל הפעולות התמסרו כולם מרצונם הם ובכל מאודם למלאכת ההרג והרצח של התושבים היהודים.

מרביתה של האוכלוסיה היהודית ניספתה במחנות. מהם היו מחנות עבודה, שאמנם רבים מתו בהם מעבו־דה מתישה, תנאי־קיום לא־אנושיים, מחלות ואכזריות השוטרים והמפקחים, אולם הם לא שימשו להלכה — אם כי למעשה — כמקומות השמדה שתוכננו מראש למטרה זו. מחנות־עבודה מסוג זה היו אחוזות הרוזנים הפולנים ומחנה בעלי־מלאכה של טומאנק. מחנות־השמדה הוקמו בקמיונקה, בהלובוצק ע״י סקלט, בטרנו־פול ובלמברג. למעלה מאלפיים יהודים מצ׳ורטקוב ניספו במחנה בלז׳ץ בהרעלה ע״י גזים.

אין להתעלם מהעובדה שאנשי ה„יודנראט״ עזרו לנאצים בפעולות ההסגרה ובמישלוחים להשמדה. יש אולי מקום להניח, שהם עצמם לא תפסו את ערמת הגרמנים, שקריהם הנבזים ותככיהם. אולם אנשי ה„יודנראט״ עשו מה שהוטל עליהם בזריזות ובנאמנות וגם שילשלו לכיסיהם חלק ניכר מהגזל ומהשוד של התושבים היהודים.

הגרמנים הקימו בצ׳ורטקוב „משרד עבודה״ ובו

דבורה דוהל

תרגום המכתב

מחנה מוכבקה, 26.12.1942

אחי היקרים!

קשה מאד לכתוב במצב זה כשיש הרגשה שכל יום אני עלולה לקפח את חיי על־ידי הרוצחים הגרמנים.

אני הולכת למות בהכרה שאתם אחי היקרים נצלתם מגורלי המר, ויתכן מאד שכל זה שסבלתי כאן, סבלתי עבורכם גם כן.

זכרו אחרי המלחמה לנקום את מות אחותכם שלא זכתה עוד בחייה להתראות אתכם.

אביכם מת באורח טבעי בטלוסטה, 28 מר־חשון 1942.

את המכתב הזה ישלח אליכם ידידי אשר למזלו נשאר בחיים.

תבואו ותמכרו את שדותיכם. היו מאושרים ואל תשכחו את זו שנגזר עליה למות בהיותה בת תשע־עשרה.

היו בריאים

ד"ש מאמא. דבורה

תעודה מזעזעת זו נכתבה על־ידי הנערה דבורה דוהל ז"ל לאחיה שנשאר בחיים, זמן קצר לפני הירצחה בידי הנאצים.

Lager Muchawka 26/XII 42.

Moi drodzy Bracia!

Doprawdy trudno w takiej sytu-
acji pisać w chwili kiedy spodzie
wam się lada dzień zejścia ze
świata, by zginąć z rąk niemiec
kich.

Odchodzę jednak z tą świa-
domością, że Wyście drodzy
bracia tego uniknęli i nie
przeżyli, że ja może dla Was
wycierpiałam.

Pamiętajcie o tym by po
wojnie zemścić się za Waszą
siostrę, której nie danym było
z Wami się jeszcze zobaczyć.

Wasz ojciec umarł
śmiercią naturalną 28 Mar-
cheszwan 1942 roku w Tłustym.

sen jest wysoki. Mam mój
przyjaciel, który był jest
tym szczęśliwcem że wojny
przeżył.

Przyjedziecie sprzedajcie pola
życie szczęśliwe i nie za-
pomnijcie o tej która przy
4-tu latach umiera.

Bądźcie zdrowi

Debora

Ukłony od Matki.

דער לעצטער בריוו פון דבורה דוהל געשריבן אין לאַגער מוכאַווקאַ

Dienststempel
des Polnischen Roten Kreuzes
+
POLSKI CZERWONY KRZYZ
BIURO INFORMACYJNE
WARSZAWA
ul.Czerwonego Krzyzało.

2798

16.SEP.1942. 019181

ANTRAG.
durch des Deutsche Rote Kreuz,Prasidium ,Auslandsdienst,
Berlin SW 61.Blucherplatz 2,
an die Agence Centrale des Prisonnirs de Guerre, Genf
)-Internationales komitee vom Roten Kreutz-
auf Nachrichtenübermittlung

1.Absender(Name,Vorname)
Nadawca(imie,nazwisko) ....LEIB.MEIER.SCHACHTER,

Geneue Anschrift CZORTKOW,Skladowa,9,GGGALIZIEN
dokladny adres

bitet,an
prosi
2.Empfänger (Name,Vorname) Dr. ARON KOHN-SCHAECHTER
Odbiorca(Imie nazwisko)

Geneue anschrift TEL-AWIW, ACHAD HAAM Str. 85 Palestine
dokladny adres

folgendes zu übermitteln/ o nastepujacem zawiadomie;
(Höghszahl25 Worte)
(Najwyzej 25 slów)

VATER GESCHTORBEN 29/12. DEINE SENDUNGEN VOR DEM
KRIEGE DURCH BROD UND KRAEMER NICHT ERHALTEN.
ICH FRYMCIE HERSCH UND KINDER GESUND

LEIB

Geneve-24.SEP.1942

(Datum/datu) 20/VII 1942 (Unterschrift/podpis).

3. Empfänger antwortet umseitig
odbiorca odpowiada na odwrotnej stronie

29.SEP.1942

CJ1555

אחד המכתבים האחרונים שהגיעו ארצה מהגיטו. במכתב, אשר נשלח ביום 16.9.42 באמצעות „הצלב האדום", מודיע הרב לייב מאיר שכטר לאחיו, ד"ר אהרון קון־שכטר בארץ, על פטירת אביהם ר' מרדכי שו"ב.

איינער פון די לעצטע בריוו פון טשאָרטקאָווער געטאָ קיין ארץ־ישראל, געשיקט דעם 16.9.42 דורכן „רויטן קרייץ", פון רב לייב מאיר שכטר צו זיין ברודער ד"ר אהרון קון־שכטר.

„מחלקה יהודית", שניהלו אותה שלושה פקידים: ד"ר בלוך, שהיה פליט מווינה, לאזר כץ ודודיק שטרנברג. הם ערכו רשימות של היהודים המסוגלים לעבוד ואלה קבלו „תעודת זהות ליהודים" עם מיספר ותמונה. בתעודה צויין, שהמחזיק בה מופיע ברשימות משרד העבודה ו„עומד לרשות המשרד בכל עת ובכל שעה". בסוף באה הערה: „חטיפת נושא התעודה ברחוב — אסורה". אולם, שורה זו הודפסה רק לשבר את האוזן ולהרדים את הערנות לקראת הסכנות. החטיפות ברחובות נמשכו ללא הרף ובכל פעם באכזריות גדלה והולכת. כשהגרמנים הודיעו, לאחרי זמן־מה, שכל יהודי חייב להחתים מחדש את תעודת הזהות, המקנה לו זכות עבודה, במשרדי הגסטאפו בצ'ורטקוב, נאסרו כל המתייצבים ובו ביום נשלחו למחנה השמדה. רק מיספר יהודים מצומצם השיג את החותמת המיוחלת של הגסטאפו, אולם במקרה חטיפת יהודים למשלוחי־השמדה, לא הבחינו גם באלה. אחת היתה דינו של כל יהודי — חיסול.

יום אחד הופיע בצ'ורטקוב מהנדס יהודי בשם קוטלרסקי, שמוצאו, כנראה, מהעיר טרמבובלה. משום־מה נתקבל לאחר זמן קצר כחבר ב„יודנראט" והוא התחיל לגייס אנשים לעבודה למחנה קמיונקה שעל יד סקלט. האנשים הלכו כי האמינו להשיג עבודה ומזון. מיד לאחר מכן הגיעו בשורות־איוב מקמיונקה, כי התברר שזהו מחנה־השמדה. כאשר לא נמצא כבר איש שיהיה מוכן להתגייס מרצונו הטוב ל„עבודה" בקמיונקה, התחילו החטיפות בעזרת ה„יודנראט" והמשטרה היהודית, שחוייבו לספק את המכסה של „פועלים" שנדרשה ע"י הגסטאפו.

בסביבות צ'ורטקוב הוקמו, כאמור, גם מחנות־עבודה באחוזות הרוזנים הפולניים. בימים הראשונים היה המצב במשקים שונה במקצת לטובה מאשר במחנות עבודה אחרים. כל מחנה־אחוזה נוהל ע"י ממונה פולני, שהכיר את תנאי העבודה באחוזתו וכל הממונים סרו למשמעת מפקד גרמני שחלש על כל מחנות־האחוזות. היו מחנות שהמצב בהם היה יחסית לא רע. זה מותנה היה ביחס הממונה, אם היה אנטישמי או לא. בסופו של דבר, ביולי 1943, חוסלו גם מחנות אלה ולמעלה מאלף יהודים נרצחו במקום עבודתם או ביערות הסמוכים.

בצ'ורטקוב הוקם גם מחנה־עבודה לבעלי־מלאכה שמנה כחמש מאות איש ומפקדו היה הגרמני טומאנק. האנשים היו עסוקים במלאכתם בסדנאות שהוקמו בבנין ה„תלמוד תורה". לבסוף חוסל גם מחנה זה ורק יחידים ניצלו מההרג. טומאנק נתגלה אחרי המלחמה, הועמד לדין ונידון למאסר עולם.

גם מחנה נשים הוקם במטרה לעבד את הגן הגדול והפורה של הרבי מצ'ורטקוב — אולם אחרי תקופה קצרה חוסל גם מחנה זה.

גרמני בשם פאל הקים מחסן של חפצים שדודים מבתי היהודים. במחסן מויינו כל החפצים ויהודים רבים עבדו בתיקון רהיטים, כביסת בגדים ולבנים — אולם גם עובדים אלה הושמדו אחרי תקופה קצרה.

שני מחנות בלבד נשארו עד שיחרורם ע"י כוחות הצבא הסובייטי: בליסוביץ ובטלוסטה. בליסוביץ נמצאו חולים, ילדים, נכים, נוטים למות מרוב תשישות. מפקד המחנה, משום־מה, התנגד לחיסולם. מחנה

Arbeitsamt:
Nebenstelle:

Meldekarte für Juden

Nr. 340885

Der Jude
~~Die Jüdin~~
geboren am:
in ledig, verh. gesch., verw.
Wohnort: Czortków
Str. Nr.:
Berufsgruppe u. Art:

ist auf Grund der Zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements vom 12. Dezember 1939 erfasst und steht dem Arbeitsamt zum Arbeitseinsatz zur Verfügung. Ein Anhalten auf der Strasse ist nicht statthaft.

(Stempel d. Arbeitsamts)

(Unterschrift)

Kontrollmeldung am

אחת מתעודות־עבודה שהוצאו ע"י הנאצים ימ"ש לשם חלוקה בין היהודים שהוגדרו כ„נחוצים" בגיטו צ'ורטקוב.

אַן אַרבעטס־קאַרטע אַרויסגעגעבן דורך די דייטשן ימ"ש פֿאַר די יידן אין געטאָ.

זה נעשה „פוֹגלפריי”, ז״א, מחוץ לחוק. כל השוד־דים, כנופיות הרוצחים שהופיעו בהסוואת פרטיזנים אוקראינים, היו נוהגים להתנפל על המחנה ורוצחים, שודדים, גוזלים או דורשים כופר נפש. הכנופיות התנפלו על המחנה רק בלילות, כי המפקד הגרמני פחד להשאר ללון במקום ונסע מדי ערב בערבו לטלוסטה הקרובה, וחוזר עם שחר לכהונתו במחנה.

רבים התחמקו ממחנה ליסוביץ ועברו לזה של טלוסטה. ביניהם נמצאתי גם אני. מפקד המחנה היה אדם טוב והירשה לכולנו להישאר בו. מקום היה די והותר, תבן נמצא בשפע וכה התמקמו בו כל הבורחים מליסוביץ. כאשר הצבא הסובייטי התקרב, עזב המפקד את המחנה לנפשו וברח. לתקופה קצרה נשארה המי־ליציה האוקראינית מושלת בכיפה ואנשיה קיבלו מה־אסירים כופר לקניית „וודקה”, אולם גם אלה הסתלקו כשנראו הטנקים הסובייטיים הראשונים בשערי צ׳ורט־קוב.

ביום האחרון קרה אסון מחריד. הגרמנים הפציצו את צבאות הסובייטים המתקדמים ופצצה אחת פגעה במחנה שם נשארו כמאה חולים שלא היה בכוחם לזוז ולצאת לקראת החופש. כולם ניספו בהפצצה זו.

כשהתכנסנו בצ׳ורטקוב לאחרי ימים מיספר, היינו בסך־הכול כמאה איש.

מחנה בלז׳ץ

כל הרוצה לדעת פרטים על זוועות מחנה־ההשמדה של בלז׳ץ, חייב לקרוא את החוברת „בלז׳ץ” של רודולף רדר, שהופיעה בשנת 1946 בשפה הפולנית. המחבר הוא אחד הבודדים שניצלו מהגיהנום.

בלז׳ץ שוכנת בין רבה־רוסקה וטומשוב־לובלסקי, בסביבות לובלין. הפועלים היהודים שהקימו את המח־נה בשנת 1942 היו גם קרבנותיו הראשונים. מחנה בלז׳ץ היה מהאיומים ביותר, כי כל הנכנסים בו הובלו מיד לתאי־הגזים בלי כל סיכוי להשאר בחיים. המישלו־חים הגיעו, במשך שמונה־עשר החדשים של קיום המחנה, בקצב של שניים עד שלושה לימּמה. במחנה־אימים זה הושמדו למעלה משני מיליון אנשים.

המישלוחים הגיעו לבלז׳ץ בדרך כלל מכיוון רבה־רוסקה והועברו מיד למסילה צדדית שממנה הובילו פסי־רכבת ישר למחנה־השמדה. מבית־הנתיבות ועד המחנה היה מרחק של קילומטר ועל השטח הזה אסור היה להראות או להזדמן באקראי, כי אחת דינו של אדם כזה — מוות. מכונאי גרמני מיוחד הוביל את כל המישלוחים מבית־הנתיבות למחנה. זקנים, חולים ויל־דים היו מובלים לבורות מוכנים ומומתים שם. איש הס.ס. בשם אירמן, היה מקבל את המישלוחים, מפקד על ההרג ולנשארים היה נושא „נאום” של משפט אחד בזה הנוסח:

„אתם הולכים לבית־המרחץ ואחר כך תצאו לעבו־דה!...”

בשקר זה הובלו האנשים למוות ללא התנגדות כלשהי, הגברים לחוד והנשים לחוד. לפני הובלת הנשים לתא־הגזים גוזו שערותיהן. זעקות הנחנקים היו נשמעות כרבע שעה ולאחר שנשתתקו נפתחו הדלתות ופועלים יהודים נגשו למלאכת הרחקת הגו־פות. במשך כל הזמן ניגנה תזמורת מהבוקר ועד הערב...

לאחר שהוצאו הגוויות מהתאים הועברו הגופות לפני שמונה רופאי־שיניים שעקרו במלקחיים את שיני הזהב מפיות המתים. קבוצת פועלים יהודים עסקה באריזת החפצים ואיסוף השערות לשקים מיוחדים. כסף וחפצים יקרי־ערך נשלחו ישר ללובלין. אלה מהפועלים היהודים שלקו ברוחם מעבודתם הזוועתית נשלחו לתאי־הגזים ובמקומם נלקחו אחרים.

במחנה קרו מקרי התעללות איומים. לפני שהיהו־דים הובלו לתאי־הגזים מילאו את פיותיהם חול וציווּ לרקוד. משהחלו להחנק וחדלו לרקוד לפני אנשי הס.ס. הכו אותם מכות רצח.

כמאה אלף יהודים מחוץ־לארץ הושמדו במחנה בלז׳ץ.

הנאצים אירמן, הני שמיד, שוורץ, פייקס, רייג־הולד ואחרים היו בין מנהלי מחנה בלז׳ץ. הימלר וקצמן ביקרו במחנה ונהנו כשבנוכחותם הוצאו הגופות המורעלות מהתאים.

אנו מביאים כאן עדות אישית מאת בתו של ליאון ברקוביץ, שקפצה מרכבת־המוות יחד עם בתו של הרוקח פאַלק ובה היא מוסרת פרטים על התנאים ששררו בנסיעה למחנה־ההשמדה.

ממכתבה של זונקה ברקוביץ־פולק, בתו של ליאון ברקוביץ, הגרה כיום בניו־יורק מובא כאן קטע על הובלת יהודי צ׳ורטקוב למחנה בלז׳ץ ביום ה־26 באוגוסט 1942.

„יום רביעי, 26 באוגוסט 1942.

„...מהדהדות היריות הראשונות. מנופצות שמשות, נפרצות דלתות, יללות, צעקות, בכי מר. החלה ה„אק־

ציה". השעה — חצות. הלילה יפה ובהיר ובו נשאים קולות זעקה ובכי של נשים ותינוקות. ומעבר מזה, בצד ה„ארי", כולם ישנים בשקט ובשלווה במטותיהם. אני מציצה באחותי הקטנה בת העשר המתפללת לאלו־הים שיצילה ממוות והדם נקרש בעורקי. בשעה שתים לפנות בוקר פרצו גם אלינו אנשי ה„שופו" („שוץ־פאָליציי") בפרצופים אכזריים, גרשו אותנו והובילונו אל מקום הריכוז מול „בריסטול". במקום הזה כבר נמצאו הרבה אנשים. מסביב — אימה וזוועה. יורים בתינוקות שבזרועות אמותיהם. מפילים אנשים מה־גזוזטרות.

העמידו אותנו בשישיות ומצעידים אותנו למקום ריכוז גדור ושם אנו נשארים כל הלילה. האנשים מסתובבים, מתגודדים, שואלים לגורלם. רבים מהם פצועים, מוכים. ילדים מסכנים מסתובבים ללא הורים. הלילה בהיר, איש אינו ישן. את הצמאון מרווים במי־גשם שבחבית מתחת למרזב.

השחר עלה השעות חולפות. החום מחניק. כולנו רעבים. מרגישים אנו כבהמות מובלות לטבח. האנשים חדלים להתביש. מוכרח אתה לעשות צרכיך לעיני כולם.

בשעה אחת ושלושים בצהרים ניתנה הפקודה לע־זוב את מקום הריכוז. ברגע הראשון כולם נרתעים שלא לצאת בין הראשונים. אולם, אחרי כמה דקות, מתחילים לזוז וכולם צועדים מדוכאים ומיואשים. מעמידים אותנו בעשרות ומובילים דרך רחוב מיצק־ביץ'. הרבה אנשים נמצאים על המדרכות כביום חג ומועד ומביטים עלינו בהשתאות. כולם מתבוננים בסק־רנות מוזרה באלה המובלים למוות. אנחנו בטוחים שמכוונים אותנו ליער שם נומת ביריות; אולם מיד אנו משתכנעים שהולכים בכיוון בית־הנתיבות. אני צמאה. הלשון נדבקת לחכי. נדמה לי, שמימי טרם עברתי ברחובות אלה שכה ידועים לי. האנשים מסביבי משליכים חפצים ומסירים מעליהם בגדים ובלבד להקל על עצמם את ההליכה.

בבית־הנתיבות חילקו אותנו לקבוצות של מאה ועשרים איש, הכניסונו לקרונות וסגרו מאחרינו את הדלתות. בפנים לחץ ואפלה. אין להרים יד ואין אויר לנשימה. כל אחד נושם במאמץ רב ולנו ההרגשה שהחום מגיע אלינו ממיכל שהציתו אותו מתחת לרצפת הקרון. קבוצתנו שמנתה עשרה איש, עמדה על יד הדלת. כל אחד התחיל לחטט בקיר בסיכות, מהדקי־שער ומסמרים ובלבד לפרוץ פירצה שיחדור קצת אויר פנימה. האנשים מאחורינו נמצאים במצב הרבה יותר גרוע. אחדים קורעים את בגדיהם כדי להקל על עצמם מהחום והמחנק. מתגברים היילל, הבכי, הזעקות החיר־חורים והגניחות. המצב איום.הרכבת נוסעת. אינני יודעת כמה זמן אני ניצבת ככה, דקות או שעות. נדמה לנו שנוסעים בכיוון טרנופול. המחנק גובר ואנו יודעים שנמצאים כבר בינינו מתים. יושבים על הגופות ומחפ־שים דרכים מוזרות להשתיק את הצמאון. הרכבת נעצרה. נדמה לנו שמדברים רוסית. שביב תקוה. אולי מובילים אותנו לעבודה? אנו מקשיבים לצעקות אנשים הנדחפים בכוח ומוצאים מהקרונות. הקרון שלנו סגור. מובילים אותנו הלאה. רבים כבר מתו. אמי היקרה מדברת בקול חלוש. היא דורשת ממני שאשבור את החלון הקטן למעלה. הן אחת היא לנו — הפעם. עשיתי כעצתה. אור ואויר חדרו בבת־אחת פנימה. מסביב — הרבה מתים וגוססים. אינני זוכרת מה קרה לאחר־מכן, אבל אני יודעת ששמעתי כל הזמן את קול אמי המבקשת ממני שאקפוץ דרך החלון. היא חוזרת פעמים אין־ספור על בקשתה. לא נבהלתי מהרעיון. להפך — נאחזתי בו. פחד לא היה בלבי. אם לא פחדתי מלהיות בצוותא עם כל המתים המוטלים בזה, לדרוך עליהם, לשבת עליהם...

הייתי מאוד צמאה. הרהרתי רק בשתיה. כשעברנו על יד אגם — קפצתי. לאחר מכן אני זוכרת רק ששכבתי על בטני על שפת האגם ושתיתי, ושתיתי, ללא הרף, כי לא יכולתי לרוות את צמאוני. לצדי ראיתי אשה מתה. מיד פגשני גרמני, שהוביל אותי לגסטאפו, ומכאן הובילוני לבית־הסוהר. למזלי הגעתי יום אחרי הוצאת המשלוח. על קיר אחד מצאתי חרות שם של אשה צ'ורטקובאית, ז. פלדמן. נשארתי עשרה שבועות בכלא ומשם עברתי בחזרה לגיטו. מכאן השת־תדל אבי ע"י פולני, והעביר אותי בתעודת־לידה „ארית" לבוצ'ץ' וחמקתי לגיטו של העיר. חדשים רבים לפני השיחרור ע"י הצבא האדום הסתתרנו בשדות וביערות...

יולי 1962.

קברי בלז'ץ

בבלז'ץ נשארו קברי הקדושים והמעונים ללא כל השגחה ויש להתריע על חוסר האחריות מצד האיר־גונים היהודיים הבינלאומיים וחובה היא לתקן את המעוות.

הרב שמעון אפרתי, שביקר בפולין, כותב באחד מעתוני הבוקר הישראליים:

„עצמות היהודים הנרצחים עודן מתגוללות על פני שדות פולין... בבלז׳ץ, שם הושמדה מרביתה של יהדות גליציה — ותיירים אינם מגיעים שמה — שוררת עזובה איומה. עד היום אפשר לראות בורות לא מכוסים העומדים פתוחים לכל רוח, עם שלדי הקדושים המעונים".

דברים אלה מסר הרב אפרתי גם בישיבה של „יד־ושם" בירושלים.

מר משה שקלאר, בעתון הורשאי היהודי מספר 387, מזעיק את דעת הקהל על המצב המזעזע של קברות בלז׳ץ, והוא כותב בין היתר:

„...כשאתה מתחיל להסתכל סביבך, נקרש הדם בעורקים. על כל צעד ושעל מזדקרות עצמות בני־אדם, עצמות זרוע ורגל, לסתות עם שניים צחורות, קדקוד אדם המציץ עליך בחורי עיניו האפלים כאילו עוד היתה בהם רוח לראות אותך... פה ושם אפר גופית, קווצות שער... אימה ופחד".

יתפנו נא מיד העוסקים בצרכי ציבור ובעיקר „ארגון יהודי פולין בישראל", למשימה חשובה וקדושה זו של שמירה על קברות קדושינו הבלתי נשכחים.

התעללויות הנאצים

אנו מביאים שני ספורים של יהודים, שהיו עדי־ראייה למקרי התעללות זדונית ואכזרית של גרמנים ביהודים:

„...המקרה הראשון נקרא בפי יהודי גיטו צ׳ורטקוב, ה„אקציה של הטחנה". הגרמנים פקדו להזעיק קבוצה של פועלים להעלות שקי־קמח ממרתף הטחנה לקומות העליונות בגלל השטפונות והמים שחדרו למרתף. הגס־טאפו והמשטרה האוקראינית חטפו כשבעים יהודים והובילו אותם לטחנת־הקמח שמחוץ לעיר. במקום אחד, מחמת השטפונות, חצו את דרך החול בסירות, אבל אנחנו עברנו במים עד החזה. גרמני אחד הוכיח את „בקיאותו" באמרו, שאנחנו דומים לאבותינו, שעברו את הים בחרבה.

כשהגענו לטחנה הודיעו לנו, שהוטל עלינו להעלות את כל הקמח לקומה השלישית ולגמור את העבודה עד שתים־עשרה בלילה. במקרה ולא נמלא את המיכסה יוציאו את כולנו להורג. כשהכניסו אותנו למרתף וראינו את הערימה העצומה של שקי־הקמח, שכל אחד מהם שקל מאה קילו, ידענו מיד שגורלנו נחרץ, כי ייבצר מאתנו לגמור את העבודה עד חצות. אנשי הגסטאפו נזדרזו להוכיח לנו שאמנם יעמדו בדבורם ויוציאו לפועל את איומם, והמיתו בו במקום בירייה את הצעיר פיירשטיין.

נגשנו לעבודה תחת ברד מכות באלות, מגלבים, וקתות רובים. מאחר שהעבודה התנהלה, לדעתם לאטה, הם ירו מפעם לפעם מלמטה על העולים במדרגות עם שקי הקמח לקומה השלישית ובמשך רגעים ספורים פגעו בששה יהודים שנידרדרו עם שקי הקמח מטה. בעצתו של אחד מה„יודנראט", הסכימו הגרמנים, שהוא ילך העירה להזעיק אנשים לעבודה למען שתי־גמר במועדה וכמו כן להביא י״ש בשביל הרוצחים. כמה אנשים הסכימו אמנם ללכת לטחנה לעזרה, אולם משהגיעו קרוב למקום ושמעו את היריות ברחו בחזרה לגיטו. הי״ש בכל אופן הגיע למטרתו והוא שהציל את חיינו. הגרמנים ואנשי המשטרה שתו לשכרה ואנחנו התחמקנו וברחנו מהמקום.

כשחזרנו לגיטו הבאנו בשורת איוב לשבע משפ־חות, שהשאירו ב„אקציה של הטחנה" שבעה נרצחים."

המקרה השני קשור בזוועה של „חטיבת־עצים":

„כעשרים יהודים נחטפו לחטיבת עצים על ידי המפקד רוזנוב, חיית־טרף בצורת אדם, שהתהלך תמיד עם כלבו הגדול והמאולף, שלקריאת „יודה" היה מתנפל על היהודי שלפניו, תוקע בו שיניו ותולש נתחי בשר שותתי־דם. בכניסה למקום המאסר הכו אותנו מכות רצח באלות ובקתות רובים ולאחר מכן הכניסו את כולנו, עשרים וכמה אנשים, לתא צר שיכול היה להכיל ארבעה אסירים בלבד. מיד נמצאנו במחנק איום. כל היום וכל הלילה נשארנו בעמידה, כי אי אפשר היה לזוז ולא להניע אבר. בלילה שמענו שאנשים מוצאים להורג והדי היריות וזעקות המומתים הגיעו לאזנינו בבהירות מחרידה. כל הלילה עמדנו בתנאי־זוועה שתלא יד סופרים לתארם. חכינו לתורנו למות.

עם שחר הוציאו אותנו מהתא והטילו עלינו לחטוב עצים. את העצים החטובים הורדנו למרתף גדול. כשירדנו שמה בפעם הראשונה נוכחנו שבמרתף יש די עצים לכמה שנות־חורף. אולם, אנחנו המשכנו כמובן בעבודתנו. במשך כל זמן העבודה התאכזרו אלינו בצורה איומה ורבים התמוטטו מעצמת המכות שהונחתו על ראשינו.

כל היום עבדנו בתנאים אלה ללא מים וללא פרוסת לחם. בלילה סגרו אותנו שוב באותו תא איום בו

עמדנו כל הלילה צפופים בלי שנוכל לזוז. איש המש־טרה היהודית הביא לנו לבסוף משהו לאכול.

כה עברו עלינו ששה ימים. מוניש בלום, שהונחתה על קדקדו מכה איומה, ניצב אתנו במצב של גסיסה כל הלילה בתא ולמחרת הוציאוהו הגרמנים והמיתו אותו לעינינו בחצר. כמו כן רצחו פליט אחד מוינה שניסה לברוח ותפסו אותו. הוא הוכה על ידי המשטרה באכזריות רבה באלות עד שהתעלף. לאחרי ששפכו עליו מים קרים, המיתו אותו ביריה לעינינו.

רק ביום השישי הורשינו לחזור לבתינו במצב של תשישות, מוכים ופצועים עד כדי כך שקרובי המשפחה כמעט ולא הכירו אותנו."

הגרמנים העסיקו יהודים בעקירת מצבות, שהש־תמשו בהן לריצוף כבישים ומדרכות. העבודה נעשתה בצורה פרימיטיבית, בידים ממש, ולעגלה היו נרתמים יהודים כדי לסחוב את המצבות הכבדות למקום המיועד. בתנאים אלה הושמדו ועברו מן העולם מצבות שעמדו בבית־הקברות הצ׳ורטקובאי מאות שנים, ואפילו הטטרים הברברים לא נגעו בהן לרעה. לא כן הגרמנים „המתורבתים" מהמאה העשרים, שהח־ריבו הכול, גם את החיים וגם זכר למתים ערו עד היסוד בחסלם כל סימן לקיומם של היהודים בדורות עברו.

בצ׳ורטקוב אחרי השחרור

בשלהי מרץ 1944 שיחרר הצבא הסובייטי את צ׳ורטקוב ואת העיירות שבסביבה. ממחנה טלוסטה, האחרון שנשאר „פעיל", ומה„בונקרים" למיניהם, גחו אנשים והתאספו בצ׳ורטקוב. היינו כמאה איש ואשה. רבים חיפשו את בתיהם ומצאו הרס וחורבן. איש לא פגש את הקרובים והיקרים שלו. פגשנו את השכנים הלא־יהודים והם קיבלו את פנינו בשתיקה. הם הגישו לנו עזרה בבגדים ובמזון.

יומיים גרנו יחד כאילו פחדנו להפרד. אולם ביום השלישי יצא כל אחד לחפש לו פנה משלו, שלחן, כסא, ארון, מטה, כלי־בית — והרי לך מחדש הרגשת... „בית".

מהאוכל, למען האמת, לא נהנינו אלא אחרי זמן ממושך, כי לא הורגלנו כבר לאכול באורח נורמאלי ומסודר.

עוד נכון לנו סבל מהתקפת־נגד גרמנית שאילצה את הסובייטים לפנות את העיר לתקופה קצרה. ברחנו ונסוגונו יחד עם הסובייטים. אמנם, לא נשאנו על שכמנו כל משא או חפץ, אבל ההליכה עצמה, לתשו־שים ומעונים כמונו, היתה קשה לבלי נשוא. שוב פגעו בנו מחלות מדבקות ורבים מאתנו מתו בדרך הנדודים ההדשה, אם כי הקצרה. אחרי זמן־מה החלה התקפת הנגד הסובייטית לכל אורך החזית וכולנו חזרנו מחדש לצ׳ורטקוב וניסינו איכשהו לארגן את חיינו.

הוקמו מטבחים כלליים, כי המזון טרם הגיע בכמו־יות המניחות את הדעת מחמת תנאי המלחמה. רב צעיר מגליציה המערבית השתקע בעיר והקימונו בית־כנסת.

פעולתנו הראשונה והחשובה ביותר היתה לארגן

כינוס יוצאי צ׳ורטקוב בוורוצלאב. פולין, בשנת 1949

דער וראָצלאַווער צוזאַמענפֿאָר פֿון טשאָרטקאָווער אין י. 1949

רישום הנשארים בחיים, קבלת דואר וחיפוש קרובים. הדואר בשביל יהודים הועבר כולו לועד ונעשתה פעולה חשובה לאתר קרובים בתקופה טרופה זו. מכתבים רבים הגיעו מאנשים שניצלו ברוסיה הסובייטית וכן הגיעו מכתבים מחוץ־לארץ. עזרה רבה הושיט לנו כבר בימים הראשונים, אירגון עולי צ׳ורטקוב בישראל, ששלח חבילות מזון.

לאחר חוזה הרפטריאציה בין ברית־המועצות ופולין עברו כל יהודי צ׳ורטקוב לפולין והתישבו ברובם בשלזיה שהיתה קודם גרמנית ועתה סופחה לפולין. אירגון יהודי צ׳ורטקוב בפולין עבר לוורוצלב.

כיום לפי הידיעות האחרונות שיש בידינו, גרות בצ׳ורטקוב שלוש משפחות: ד״ר מרגולית, נכד מנדלה מרגולית, זנקו גלזר בת שלמה גלזר וד״ר גרסטן.

לוח האירועים בצ׳ורטקוב מ־1939 עד 1945

שנה	חודש	
1939	17.9	הסובייטים כובשים את צ׳ורטקוב.
1941	22.6	גרמניה מתקיפה את רוסיה הסובייטית.
1941	6.7	הגרמנים כובשים את צ׳ורטקוב.
1941	10.7	חטיפת יהודים לעבודה בפתיחת הקברים של קרבנות הסובייטיים, רציחתם של מאתיים ושישים יהודים.
1941	28.8	רצח מאה יהודים ב„יער השחור״.
1941	אוקטובר	הובאו מאות פליטים יהודים מהונגריה, שמרביתם נרצחו בדרך לייגלניצה והנשארים טובעו בדניסטר.
1941	12.10	מאסר „זקן היהודים״ ד״ר שמואל קרווה וד״ר פרנקל, חתנו של שאול רוזנצוייג, והוצאתם להורג.
1941	אוקטובר	הוטלה קונטריבוציה (מס) חד־פעמית ששולמה תוך שעות ספורות.
1941	15.10	חיסול האינטליגנציה היהודית. הגרמנים ריכזו למעלה ממאתיים איש ורצחום ביער.
1941/42		חיסול יהודי צ׳ורטקוב במחנה־ההשמדה קמיונקה על יד סקלט. משלוחים לטרנופול וללמברג. משלוחים למחנה־העבודה בראשות טומנק ולמשקים הגדולים של הרוזנים הפולנים. חלק קטן מהאחרונים נשאר בחיים.
1942		החרמת חפצים יקרים, פרוות, מקלטי־רדיו, ספרים גרמניים, בגדים ומכשירי ספורט.
1942	26.8	חיסול יהודים במחנה־השמדה בגאזים מרעילים בבלז׳ץ. חמש מאות יהודים נרצחו בצ׳ורטקוב בהתחלת הפעולה.
1942	אוגוסט	צמצום הגיטו לשלושה רחובות בלבד.
1942	אוגוסט	חיסול נוסף של חמש מאות יהודים.
1943	ינואר	המשטרה האוקראינית רוצחת חמישים יהודים.
1943	23.6	חיסול מחנה־העבודה בהנהלת טומנק. ניספו חמש מאות יהודים.
1943	יולי	חיסול מחנות העבודה באחוזות. מאות יהודים נרצחו בפעולה.
1943	אוגוסט	חיסול סופי של יהדות צ׳ורטקוב.
1944	מרץ	נסיגת הצבא הגרמני ממחוז צ׳ורטקוב.
1944	23.3	מחנה ההשמדה היחידי טלוסטה שהופעל עד הסוף, שוחרר ע״י הצבא הסובייטי.
1944	אפריל	שיחרור צ׳ורטקוב משלטון הכיבוש הגרמני.

עמנואל ברנד

רוצחים - מחריבי קהילת צ׳ורטקוב

צ׳ורטקוב היתה בתקופת הנאצים מקום מושבם של רבים ממוסדות השלטון הנאצי. בצ׳ורטקוב פעלו סניפים ראשיים של משטרת הבטחון הנאצית, ג׳נדרמריה, המשטרה הפלילית וכן של המינהל האזרחי הגרמני.

יש לציין שבין יוצאי צ׳ורטקוב נמצא איש, והוא ד״ר ישראל שור, אשר תרם רבות לגילויים והבאתם לדין של הרוצחים. (ראה את רשימתו של ע. ברנד: „ניצולי צ׳ורטקוב גילו את מחריבי קהילתם והביאום לדין" — מתוך „ידיעות יד־ושם", גליון מס׳ 31, ירושלים, כסלו תשכ״ד (דצמבר 1963), עמ׳ 54—55).

מתוך עשרות רבות של הרוצחים הנאציים אשר פעלו בצ׳ורטקוב ונתנו את ידם לרצח האוכלוסייה היהודית בצ׳ורטקוב ובסביבתה, ואשר שמותיהם ידועים לנו, נמסרת להלן רשימה של אלה, אשר נגדם התנהלה החקירה ואשר הובאו למשפט בגרמניה ומחוצה לה אחרי המלחמה.

טומאנק, פאול — מפקד מחנות ריכוז ועבודת כפייה בהלובוצ׳ק ווילקי ובקאמיונקי. נדון בבית המשפט בהאגן ב־31.10.60 למאסר עולם ולעבודת פרך.

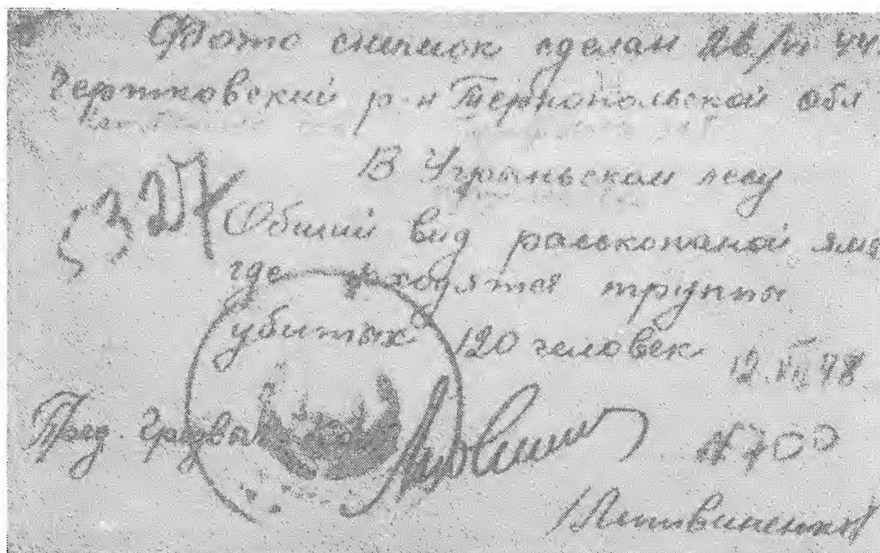
קויאט, האנס — המנהל האזרחי של מחוז צ׳ורטקוב, ובמקצועו עורך־דין, שנגדו התנהלה חקירה בהאמבורג, גרמניה. מת בשנת 1963.

ליטשוואגר, ד״ר גרהארד — המנהל האזרחי של מחוז צ׳ורטקוב. מתנהלת נגדו חקירה בדארמשטאדט, גרמניה. הנ״ל כיהן עד לחקירה בתפקיד של שופט לעניינים סוציאליים.

קלנר, קורט — איש ס״ס, אחראי על ענייני היהודים בגיסטאפו צ׳ורטקוב, שניהל עשרות „אקציות" ורצח במו ידיו יהודים רבים. הוא נדון ע״י בית־המשפט בסארבריקן ב־25.6.62 למאסר עולם וביטול זכויות האזרח. (במצורף מובאת בזה תעודת ציון לשבח בחתימתו של רוצח יהודי גאליציה, גנראל ס״ס קאצמאן).

פקמאן, היינריך — ממונה על הגיסטפו בצ׳ורטקוב וממונה על הפושע קלנר. הועמד לדין יחד עם קלנר בסארבריקן, אולם זוכה מ„חוסר הוכחות" (לא נמצאו די עדים מניצולי צ׳ורטקוב שיכלו להעיד נגדו). הוגש ערעור על פס״ד זה והתיק טרם נסגר.

לוציוס, אדוארד — ממוצא אוקראיני (שמו האמיתי דימיטרי לוצ׳ב) שהתנדב לשורות ס״ס והשתתף באופן פעיל ברצח היהודים בצ׳ורטקוב. לוציוס

תרגום האישור:

„הצילום נעשה (ביום) 26/VI/1944 במחוז צ׳ורטקוב גליל טרנופול, ביער אוהרין.
מבט כללי של הקבר הפתוח בו נמצאות גופות 120 הרוגים.
יושב ראש הועדה המיוחדת: ליטווינקו"

אין דאקומענט באַשטעטיקט די סאָוויעטישע קאָמיסיע, אַז אין מאַסן־קבר האָט מען געפונען 120 קדושים.

הועמד אחרי חקירה ממושכת לדיון חוזר בבית המשפט בגסן, גרמניה, בשנת 1963, אולם בית המשפט שחרר אותו. (בית המשפט קבע שהואיל והוא היה בשעת מעשה מתחת לגיל 21 שנה לכן לא היה „מבוגר" עד כדי להבין את פשר מעשיו).

אשתו של הפושע קלנר — שירתה בגיסטפו והשתתפה בגזל רכוש היהודים. החקירה נגדה נסגרה בנימוק של התיישנות העבירה אשר חלה בשנת 1960. (כידוע מנהלים כעת חקירות רק במקרים של רצח וסיוע לרצח). אשתו של קלנר מחזיקה בחנות מכולת בעיר סארבריקן. קרוב לוודאי שאת הכסף לרכישת חנות זו צברה מהזהב והתכשיטים שגזלה מיהודי מחוז צ'ורטקוב.

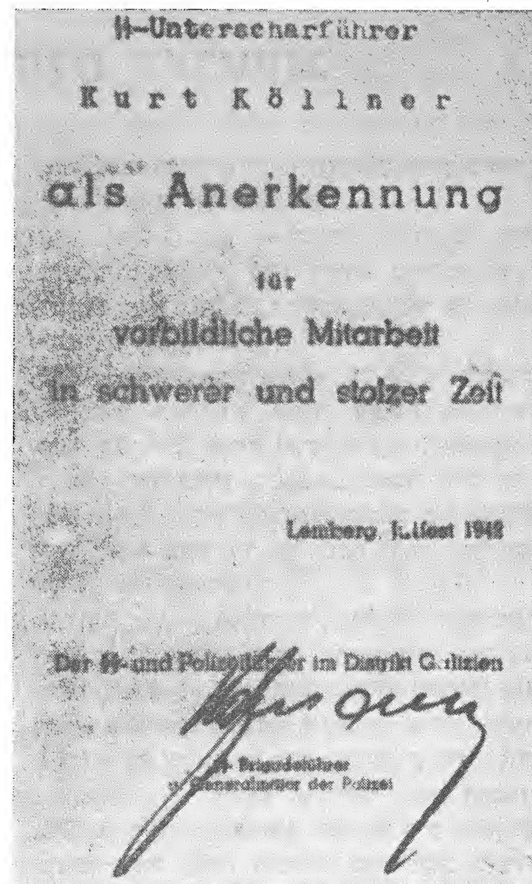
דיגא, ריכארד — מפקד מחנה הכפייה יז'רנה ליד טארנופול, שרבים מבני צ'ורטקוב מצאו את מותם בו. החקירה נגדו התנהלה בעיר ואלדסהוט, גרמניה. הפושע מת בשנת 1960 בכלאו. ידיעה על כך נתקבלה מהתביעה הגרמנית.

ברטשניידר, אלברט — איש הס"ס והגיסטפו בצ'ורטקוב, השתתף ב„אקציות" נגד היהודים בצ'ורטקוב ובבורשצ'וב. החקירה המשפטית נגדו נפתחה בשנת 1965 במאנהיים, גרמניה.

סטפאן, וילהלם — קצין הס"ס והגיסטפו. התביעה הכללית בשטוטגארט מנהלת חקירה נגדו. בשנת 1963 היה במעצר חקירה.

ולדה — קצין ס"ס, מפקד משטרת הביטחון בצ'ורטקוב. ניהל „אקציה" בסתיו 1942 בבורשצ'וב. גורלו לא ידוע. מתנהלת חקירה.

בלומה, הרמאן — איש הגיסטפו והמשטרה. מת בשנת 1948.

ϟϟ-Unterscharführer

Kurt Köllner

als Anerkennung

für

vorbildliche Mitarbeit

in schwerer und stolzer Zeit

Lemberg, 1. August 1942

Der ϟϟ- und Polizeiführer im Distrikt Galizien

ϟϟ-Brigadeführer
u. Generalmajor der Polizei

תעודת ציון לשבח בחתימת רוצח יהודי גליציה קצמן שניתנה לרוצח יהודי צ'ורטקוב קורט קלנר בעד חלקו בהיסול היהודים.
אַן אויסצייכענונג דעם רוצח פון טשאָרטקאָווער יידן, ק. קעלנער, געגעבן פון הויפּט־מערדער פון גאַליציאַנער יידן, קאַצמאַן.

מראה הקבר הפתוח שנמצאו בו גופותיהם של 120 קדושים
ביים עפענען אַ קבר אין אוהרינער וואַלד, אין וועלכן מ'האָט געפונען 120 קדושים

הילדמאן — איש הגיסטפו והמשטרה. כנראה מת.
אייזלט — קצין ס"ס ואיש הגיסטפו והמשטרה.
רוזנוב — איש הגיסטפו והמשטרה.
רוקס — קצין ס"ס והגיסטפו. אחראי על בית הסוהר בצ׳ורטקוב.
מילר — קצין ס"ס והגיסטפו.
קאלמייאר — קצין ס"ס והגיסטפו.
שלייכר — קצין ס"ס והגיסטפו.
פריבילא — סגן של ג׳נדרמיה ומפקד המשטרה.
מאייר — סגן של ג׳נדרמיה ומפקד המשטרה.
סימון — קצין של ג׳נדרמיה.

נגד פושעים אלה ואחרים אשר כתובתם ידועה, מתנהלת כאמור החקירה ע"י השלטונות המשפטיים בגרמניה. ידוע שרבים מהם לא באו או לא יבואו על עונשם, ולא פעם בגלל חוסר עדים־ניצולים. משטרת ישראל, המדור לחקירת פשעי הנאצים שע"י המטה הארצי בת"א, גבתה עדויות מעדים בודדים שנשארו בחיים. גם המוסד „יד ושם" תרם את תרומתו בהבאת פושעים אשר פעלו בצ׳ורטקוב ובסביבה, לדין.

לצערנו, אין ביכולתנו להבטיח שכל הפוש־עים הנאציים ועוזריהם מבני האוכלוסייה המקומית יתנו את הדין על מעשיהם, אך יש בכוחנו לעשות את זכרם לדראון עולם.

שמות נוספים של פושעים נמסרו בזמנו ע"י מר זיידנברג:

וילי אוטו — מפקד גסטפו. מתנהל נגדו משפט בגרמניה.
רוקס, וילי — מתנהל נגדו משפט בגרמניה.
וולף — פולקסדויטשה. שוטר גיסטפו. הסובייטים דנו אותו למוות ונתלה בצ׳ורטקוב.
רטקה, הילדנברנד, פרנק, מרהפר, פלדה, רימפלר — אנשי הגיסטפו והמשטרה.

משפטי נאצים

משפטו של מפקד המחנה פאול טהומאנק

בנובמבר—דצבמר 1957 התקיים בהאגן (וספאליה) משפטו של מפקד המחנה פאול טהומאנק, פולקס־דויטשה מצ׳כיה.

הוא נאשם ברציחת מספר רב מיהודי צ׳ורטקוב, גברים, נשים וטף, בעיר גופא ובסביבתה. הוא היה מפקד המחנה בצ׳ורטקוב מאוקטובר 1942 ועד לחיסול הסופי ביולי 1943. טהומאנק נידון לחמש־עשרה חדשי מאסר, ולאחר שגם הוא והתובע הכללי ערערו על פסה"ד, נתקיים המשפט שנית ב־1960. טהומאנק הודה בביצוע מספר רציחות בודדות ונשפט למאסר עולם.

בעדותי סיפרתי, שבאביב 1943, בהיותי במחנה שב„תלמוד־תורה", ראיתי את הנאשם מצווה על מספר אנשים לצעוד קדימה וליד קיר בית־הכנסת ירה ברובה אוטומאטי והרג את אחיו של ליאון דיאמאנט, את המברשן (עושה מברשות) ואת אחותו של מוניה וואלף. היא נפלה לרגליו והתחננה לפניו שישאירנה בחיים, כי היא אם לילד קטן, אך הוא ירה ישר בפניה ובשני הגברים ירה בגביהם. עובדה שנייה: בעת חיסול המחנה ירה טהומאנק במוניה פאפיש, שהיה הספר האישי שלו. האחרון הזכיר לטהומאנק את שירותיו וביקשו על נפשו, אך ללא הועיל, המרצח ירה בו והרגו ופצע קשה את לייביש ברגמאן שהחל מתפתל ביסוריו וביקש שימיתוהו כדי לגאלו ממכאוביו. את בקשתו מילא אחר כך ז׳אנדארם גרמני בשם שולץ.

כעדים במשפט הופיעו: ד"ר שור, בוציה כהן, קלארה בזנר, גב׳ הולנדר (בולכובר), נתן רוזנברג ומוניה וואלקוביץ.

משפטו של קורט קלנר

מרצה לעניינים יהודיים ע"י הגסטפו המחוזי בצ׳ורטקוב

המשפט נתקיים במאי—יוני 1962 בסארבריקן. קורט קלנר נאשם ברצח עשרות יהודי צ׳ורטקוב ובמתן פקודות לחיסולה של האוכלוסיה היהודית בצ׳ורטקוב. בעדותי מסרתי שראיתיו יורה למוות את הרשקוביץ משמייקיבצ׳יק. זה קרה על יד ביתו. וגם הרוקח אנדרמאן אישר בעדותו שראה את הקרבן ליד דלת ביתו. הגב׳ הולנדר ראתה שהוא רצח ביריה את הגב׳ ראמלר, אחותה של ראמלר בעלת הדפוס. ברנקופ ראה שרצח אשה בשם ייגר. וברל קרמר מבורשצוב שישב בבית־הסוהר ראה בעד החלון שהוא רצח ביריה את הנשים דלהלן: קסלר (אשת בעל החנות לאריגים), קסלר (אשת רשם תעודות־הלידה), אשתו של יודל ריינס, אשת חיים רייך ואת ביילה לבית רוטנשטרייך. הרציחות בוצעו בחצר בית־הסוהר.

העדים במשפט היו: ד"ר שור, נתן רוזנברג, הרוקח אנדרמאן, גב׳ הולנדר, יוז׳ק ברנקופ, בומק טריינר ומיכאל מרגולית (מתגורר כעת בפריז).

הפרטים הנ"ל נמסרו ע"י נתן רוזנברג ונרשמו ביידיש ע"י ברל שווארצבאך.

עברית: מ. ז.

גרטה הולנדר

כיצד נצלתי ב„אקציה" האחרונה

(פרק מיומן)

„כאשר הגרמנים יוציאונו מכאן, יעוררו בוודאי הרשימות שלך הפתעה גדולה בגרמניה ההיטלרית!" „מה טעם להתחיל בעבודה שאין כל סיכוי לגמור אותה אי־פעם?" הערות לעג עוקצניות כאלה חזרו ונשמעו מפי שני חברי לבונקר מהבוקר כאשר בעל חסותנו הביא לי המחברת הזאת ואת העפרון. פסימי־סטים עלובים ומעוררי־בהלה שכאלה! למה בעצם התחפרו בבונקר כשהם משוכנעים שבמוקדם או במאוחר יגלו אותנו? מסכנים אלו, הנאחזים כמוני בקרש של ספינה טרופה, סבורים שרצוני להעלות על הכתב את החוויות שעברו עלינו ושעוד נכונו לנו בעתיד, הוא שגעון מוחלט.

האמנם רק לפני חודש ימים היה הדבר? הנסיבות החצוניות כמעט שלא נשתנו. זה היה בדיוק בשעת הצהריים כאשר שטופת זעה ובנשימה עצורה נדחקתי דרך הפירצה לעלית הגג. בחוץ פחתו והלכו הקולות של הנשים האחרונות שהיו במחנה והובאו למשאית שהובילה אותן בדרכן האחרונה! פעם נוספת נמלטתי ממוות בטוח; זה היה ממש בדרך נס! וכפלא תיראה בעיני גם ישיבתי כאן בבור הבלתי עמוק עם חברי־לסבל צמודים ולחוצים זה אל זה בצפיפות נוראה, ונושמת בדי עמל משום שהאוויר החודר לכאן הוא מצומצם מאוד. הבור מואר באורה המהבהב של מנורת נפט זעירה. איזה שקט עכשיו! אין חובת התיצבות למיפקד, נדם שאון הצעידה בסך ופסקו צריחות הפקודות. אנו משוחחים מעט מאוד ובלחש משום שדיר העיזים שמעל לבונקר שלנו נמצא סמוך לכביש הכפר. מזמן לזמן נשמעים צעדים של עוברים ושבים; כלב נובח בקירבת מקום והעז שמעל לראשינו מגרדת ברגליה ופועה בקול רם. כמה מאושרת היא וראויה להתקנא בה; לה מותר להתהלך בחוץ באופן חפשי ואילו אנו שוכנים כחפרפרות מתחת לפני האדמה! שוב אני בלתי מרוצה? כלום העזתי אפילו לחשוב על הביטחה שבבונקר שעה ששכבתי בפירצת התיקרה שבתחום המחנה?

החיסול הסופי של המחנה לא בא עלינו במפתיע. כבר בתחילת מאי כאשר השקט היחסי ששרר עד אז נתגלגל למצב רוח של אימים. וטהומאנק ה„אדון" שלנו על החיים והמוות הוריד מעל פניו יותר ויותר את המסכה של מנהל־מחנה „טוב", ידעו הכול כי ימינו ספורים. לעתים קרובות יותר ובצורה חמורה ביותר היו נענשים בעד כל עבירה קלה ומושלכים לתוך המרתף וסופגים בפומבי סטירות מטהומאנק. בבוקר לא עבות ירה בשלושה אנשים ללא סיבה כלשהי, ודן שניים אחרים לחמישים מכות במקל. ימים מספר לאחר מכן הורה שכל המחנה יתייצב למיפקד לילי. באיומים נוראים נלקחו בכוח מהאנשים, שהיו אחוזי־פחד, כספם האחרון וחפצי הערך האחרונים שהיו טמונים בבגדיהם. פחד המוות ויאוש מחמת חוסר ישע הגבירו מיום ליום מצוקתם של יושבי המחנות. אלה שהיו עסוקים בעבודות־חוץ היו מאושרים שניתנה להם האפשרות להתרחק מהמחנה על כל זוועותיו ולו לשעות ספורות בלבד. לפעמים היו אחדים מהם מצליחים להיעלם ולא חזרו למחנה. הלילות היו סיוט איום ואינסופי. כמעט שאיש לא העז להתפשט. מנודדי שינה היו מתגוללים על מיטת הקרשים הקשה כשכל החושים דרוכים עד לידי קיצוניות; האם לא נשמעה ירייה? האין צעדים קרבים? מיד היו קמים בלב הולם ורצים לעבר החלון... לא, שום דבר! עדיין לא!

כשהחלו דמדומי הבוקר ב־23 ביוני שכבתי על יצועי בתרדמה חטופה שנפלה עלי אחרי ליל נדודים. לפתע פרצה מפיה של אחת הצעירות בחדר השינה שלנו, שעמדה ליד החלון, זעקת אימים בקול חנוק. כהרף עין כבר הייתי ערה לגמרי ופרצתי לעבר החלון. אכן, את אשר יגורנו בא! ובעקבותיו — גם הקץ לחיינו! ז'אנדרמים גרמניים חבושי קסדות פלדה ושוטרים אוקראיניים הקיפו את המחנה. הפכתי את פני ובמבט קפוא הסתכלתי בפניהן של חברותי לחדר, שהיו חיוורים כשעווה ומעוותים מאימה. איש מאתנו לא היה מסוגל להוציא הגה מפיו. אבל, עוד בטרם הספקנו לעמוד על המתרחש, התפרצו הממונים על הסדר לתוך כל החדרים של המחנה וגירשו את כולם לחצר. שם חיכה לנו מנהל המחנה, היהודי וולף, שציווה עלינו להתייצב למיפקד. על הגברים פקד לפנות לצד ימין ועל הנשים — לצד שמאל — אחרי זה מנה אותנו בסדר צבאי. מיד הופיע טהומאנק, מוקף חבר

משרתיו התליינים, בעל גוף רחב ומשכמו ומעלה גבוה מהם. כחיית טרף הזוחלת בלאט לעבר טרפה, הלך והתקרב לעבר האנשים שגורלם נחרץ למוות. ראשו היה נטוי במקצת קדימה, פניו המגושמים היו אדומים כסרטן ובעיניו יוקדת תאות רצח. צעדים מספר בלבד הפרידו בינו ובין קרבנותיו כאשר עמד והתייצב ממולם, הרים זרועותיו והשעינן על מתניו ובחן את האומללים דקות אחדות מבלי להוציא מפיו אף מלה, כשכולם נועצים בו מבטי תיעוב אילמים וקפואים כאילו היו מהופנטים. אך לפתע הרעים בקולו הצרחני: „לשכב! מי שירים ראשו יירה!" נכנעים וללא כל התנגדות כרעו קרוב לחמש מאות איש, השתטחו על האדמה ושכבו בעפר. זה היה מראה עלוב, אבל כלום היתה ברירה בידם? כלום יכלה התקוממות נגד חבר מרצחים, המזויינים מכף רגל ועד קדקוד, להביא תועלת כלשהי? טהומאנק קרא לאנשים אחדים וציווה עליהם לסור הצידה ולחכות שם. אחרי כל „אקציה" היו משאירים אחוז מינימאלי של יהודים בחיים, כדי שיוכלו לאחר הרצח להשיב את הסדר על כנו, לנקות, לתקן ולארוז את חפציהם האישיים של המומתים. „המאושרים", שעל פי קריאת טהומאנק זכו שוב בחיים, נחפזו וקפצו מבין השורות במהירות האפשרית כשעל פניהם נסוך האושר. איש מהם לא היפנה את מבטו האחרון לעבר הנשארים, אם כי לאחדים היו ביניהם קרובי משפחה וידידים. בשעה שטהומאנק עסק בבחירת האנשים, העזו אחדים להרים את ראשיהם ולבקש על נפשותיהם. מבלי משים הרימותי גם אני את ראשי ושלחתי מבט אל האיש המטיל אימה. לא עשיתי זאת כדי לבקש ממנו חסד, כי דבר כזה היה מחוסר כל טעם. כמו כן לא עשיתי זאת משום שלפתע נתעורר בי אומץ לב או בוז למוות. האימים הבלתי פוסקים של השבועות האחרונים ופחד המוות הגלוי של השעות האחרונות הביאו את כוח הסבל שלי עד לקצה הגבול. ברגע זה לא הרגשתי כבר שום דבר. על ידי ממש שכב איש שגם הוא הרים את ראשו; „אדוני מנהל המחנה, הרי אתה מכיר אותי", התחנן לפניו, „גילחתיך לעיתים קרובות, תן לי לחיות!" טהומאנק הרים את הרובה האוטומאטי, כונן אותו וקלע בכיוון אלי ונדמה היה לי שהוא מתכוון לירות בי. מחשבה חלפה במוחי שמוטב היה להיירות כאן, כדי שיבוא קץ לעינויים; ושאלתי את עצמי אם פגיעת הכדור מכאיבה, ובו ברגע נשמע קול היריה. מבלי להבין מה שהתרחש הסתכלתי בידי המלוכלכת בדם ועל כתמי הדם שעל השמלה. כשהתרוממתי קצת כדי לחפש את מקום הפצע של היריה, נפל מבטי על הספר ששכב מתבוסס בתוך שלולית גדולה של דם וממנו ניתזו הכתמים עלי. — טהומאנק ירה בעוד אנשים אחדים. איש אחד שניפגע בריאתו התענה בכאבים איומים, גנח והקיא דם. ורק לאחר זמן, כאשר המיון נגמר והגברים גורשו לעבר השני של המחנה, ליד השער הגדול, ירה ג'נדראם בראשו של האיש וגאל אותו מייסוריו. מותו האיום של האיש וכל יתר הבלהות כמעט שלא השפיעו עלי. הייתי המומה וצייתי מתוך אדישות לפקודות הגרמנים, כאשר הוליכו את הנשים לכניסה האחורית של המחנה וציוו עליהן להתיישב מול בית־המרחץ. טהומאנק וחבר פקודיו הלכו אחרי הגברים. מיד אחרי כן שמענו משאית מתקרבת למקום, שאגת הפקודות של הגרמנים, ערבוביה של קולות וירית רובים. החל מסע המוות של הגברים! ארבעים עד חמישים איש הועלו על המשאית שהובילה אותם עד למקום ההרג שמחוץ לתחום העיר, מקום שם הוכנו בשבילם קברות המונים. קברות המונים אלו שגם אנו נישקע בתוכם בעוד שעות ספורות!

ניסיתי לתאר לעצמי שבעוד שעה קלה אהיה מתה, אבל לא הצלחתי להבהיר לעצמי את המושג. היתה לי הרגשה כאילו ראשי נבוב. ישבתי על האדמה בין הנשים ולא ראיתי איש. ידי שיחקו באופן מיכני בעפר היבש, פוררו רגבים קטנים וקשים, טלטלו אבנים ממקומן מבלי שהרגשתי בכך. איני יודעת כמה זמן נמשכה ישיבתי כחולמת בהקיץ מתוך פיזור הנפש, אבל אין ספק שעברה שעה שלימה. לפתע נתעוררה תנועה בין הנשים והחזירה אותי למציאות. צעיר אחד משומרי הסדר ניגש לאחד הז'נדארמים ששמרו עלינו וכנראה ביקש ממנו דבר מה. בתחילה היסס הגרמני ולבסוף אמר: „לדידי, הבא להם מים". הצעיר, שהוריו ואחיותיו ניספו בשנה האחרונה טרם מלאו לו 17 שנה. רק אחותו התאומה הצליחה עד הנה להינצל מההשמדה. היא ישבה כעת בינינו, הנדונות למוות. מלא יאוש התחנן הצעיר אל טהומאנק בשעת מיון האנשים וביקש על נפש אחותו. טהומאנק סירב אפילו להקשיב לדבריו ולבסוף הרים קולו עליו והצעיר מיהר להסתלק. כעת בא להיפרד מאחותו האהובה עליו. אמתלה לכך שימשה הבאת דלי מלא מים שהעמידו במקום בו ישבו הנשים. אחר כך ישב ליד אחותו ובקול נמוך החל לשדלה בדבריו. הנערה לא שמה לב אליו כלל. בעינים עצומות ישבה ללא נוע וראשה נשען אל קיר בית המרחץ. אף־על־פי שמרחק צעדים מועטים בלבד

הפריד בינינו, והנער, במאמציו הנואשים לשכנע את אחותו באיזה ענין, הרים את קולו יותר ויותר, לא הוציאני ממצב רוחי הקודר וכמעט שלא שמתי לב אליהם. אך, מלים בודדות שחזר עליהן פעמים מספר חדרו לתת־הכרתי ואף עוררו בי לרגע השתוממות קלה: למה בעצם הוא מתכוון? הוא השמיע דברים מעין: „הבית הקטן" אחר כך „הדלת רק שעונה". אבל מיד נשכח ממני כל הענין, כאשר לפתע התפרצה הנערה בצעקות פראיות אל אחיה: „הרף ממני! עזבני לנפשי והסתלק סופסוף מכאן!" מיד לאחר מכן רצה הנערה אל העבר השני, ישבה על יד חברתה, חיבקה אותה בזרועותיה והתיפחה. הנער האומלל תפס את ראשו בידיו וברח, מבלי להפנות אף מבט אחד אחורה. נשים אחדות הרימו ראשיהן והביטו אחריו, ואילו הרוב לא שם לב כלל למה שהתרחש והמשיך בקפאונו דומם תוך יאוש של כניעה לגורל. שום דיבור בקול רם לא נשמע, לא צעקות ולא בכי, רק אנחות יסורים הפורצות לעתים קרובות מעמקי הלב. כנראה, שכמוני, כן גם האחרות השלימו עם גורלן האיום שאין לשנותו ושקעו יותר ויותר באדישות אטומה שכל המתרחש מסביבן לא חדר כלל לתודעתן. ניתן לשער, שאילו נשארתי במצב של חולמת־בהקיץ מהופנטת עד הסוף המר, הייתי בוודאי נסחבת חסרת ישע כמו האחרות ומועלית בעל כרחי על המשאית. —

והנה קרה שמאורע חסר משמעות כשלעצמו הוציאני בבת אחת מהמצב הנפשי של כניעה לגורל והחזירני למציאות. הצפייה למוות נמשכה זה שעות אחדות; השמש במרומים כבר עלה לגובה רב, החום גבר והצל פחת. בפעם האחרונה לא שמעתי כלל את רעש המשאית בבואה ובצאתה. ולפתע, ייבב הצופר והשמיע אזעקה זו הפעם הראשונה אחרי זמן ארוך למדי, מאז החל מסע הניצחון של הגרמנים שהביא אותם עד לשערי מוסקבה. היבבה הממושכת והמקוטעת חדרה לתודעתי כמו צליל של תרועת־חצוצרה, ערפילי אבדן־החושים נסוגו ובבהירות אכזרית נתגלה לפני מצבי האיום. אנשי המשמר שהיו מסביבנו הביטו זה אל זה בחיוך של לעג וספקנות, נשאו את עיניהם אל השמים הזוהרים והבהירים ומשכו בכתפיהם בנימה של זלזול. קול הצופר נדם, ולפתע נשמע זמזום חלש ועמוק הלוך והתקרב הלוך וגבור. תותחי ההגנה נגד מטוסים פתחו ביריות ועננֵי עשן בודדים התנפצו בגבהי השמים הבהירים. אחרי זה הופיע מטוס, הוא טס בגובה רב כזה שנראה היה כנקודה קטנה מתנועעת. זימזם בקול נמוך וחודרני, ועד מהרה נעלם משדה־ראייתי. גם הגרמנים והאוקראינים התבוננו בו; אחדים מהם השמיעו הערות זילזול שעוררו צחוק גדול. חימה פראית ומישאלה לוהטת לנקמה נתעוררו בי בכוח רב כזה שעיני אדמו וכל רגש של פחד נעלם ממני. — התחלתי לחשוב שהמצב עתיד להשתנות ולא יישאר כפי שהוא כיום. לא מטוס אחד יופיע בשחקים כי אם מאות — ומענינו לא יוסיפו עוד לצחוק — ובהישמע יבבת הצופרים לא תהיה דעתם פנויה לבדיחות זולות, אלא יתרוצצו כארנבות רדופות לחפש להם מקלט. מלאת שנאה העפתי מבט על פניהם המטופחים והמרוצים מעצמם. אבל אני לא אזכה לנצחון הזה, לראות את בריחתם של עם־האדונים! ברגע זה הבריקה במוחי המחשבה שבעצם אין לי מה להפסיד. הרי בין כך ובין כך גורלי נחרץ למוות, ואם אנסה להציל את עצמי ויתפסוני, לא יוכלו לעשות לי יותר מזה, ובכן מוטב איפוא לנסות ויהי־מה! התבוננתי היטב מסביבי. — הנשים ישבו על האדמה בודדות או בקבוצות כשהן נשענות אל קיר בית המרחץ. מפעם לפעם קמה אחת מהן להחליף את מקום ישיבתה. נשים אחדות עשו צרכיהן בשטח שבין בית המרחץ לבין גדר התיל; כל רגש של בושה נעלם. מבטי התועה נפל סופסוף על הבית הקטן הרעוע שעמד מול בית המרחץ ושבו שוכנו אחדים משומרי הסדר. הוגעתי את מוחי במאמץ קדחתני כדי לגלות אפשרות של הצלה. כשהתבוננתי שוב הפעם בבית הקטן עלו בזכרוני המלים שלחש הצעיר לאחותו. „הבית הקטן!" כלום התכוון לבית הזה? כנראה שכן, היות ואין שום בית דומה בסביבה זו! האם הדלת נעולה? אמנם היא נראתה נעולה, אולם כשהסתכלתי היטב וראיתי שהיא מתנועעת לכל רוח מצויה, הבינותי שהיא רק שעונה. לא היה לי כל מושג מה מראה הבית מבפנים, אולם לא ייחסתי לזה חשיבות יתירה. החלטתי נשארה איתנה: עלי לחדור לבית ויהי מה. חשבתי, מה שייצא מזה נראה אחר כך. קודם כל תרה עיני אחרי הנערה הצעירה שישבה ליד חברתה, ופניה לבשו ארשת של אדישות גמורה. גם האזעקה נגד התקפת האוויר לא הוציאה אותה מקפאונה. שימת לבי הופנתה כולה לעבר הבית. משמאל לדלת היה חלון קטן וממולו ישב ז'נדראם גרמני, על תיבה הפוכה, אחוז שינה והוזה. בעברו השני עמדו שני שוטרים אוקראיניים וניהלו ביניהם שיחה בקול נמוך. לאט לאט ובזהירות התחלתי להתקרב לבית, מפעם לפעם קמתי והתקרבתי צעדים אחדים וישבתי, ועל התמרון הזה חזרתי פעמים אחדות. לאחר שעה קלה, שבחוסר הסבלנות שלי נדמתה לאין־

סוף, הגעתי למטרה הניכספת — הדלת השעונה, וסמוך לה קרסתי על האדמה. באותו רגע הרגשתי בגב מכה חזקה בקת של רובה ואחד האוקראינים צרח שעלי להיעלם מכאן מיד. הלכתי משם מדוכדכת אך ללא רפיון־ידים וישבתי בתוך קבוצה גדולה של נשים. לאחר זמן־מה העזתי להעיף מבט על האוקראיני. חששתי שמא עוררתי חשדו והוא ישים עינו עלי. אך הוא לא עמד כבר מול הבית, כי אם התרחק יחד עם חברו והיה שקוע בשיחה עם גרמני, ואלי לא שם לב כלל. התחלתי מחדש בתמרוני להתקרב לבית, מבלי לעורר תשומת לב, אך ביתר זהירות וביתר איטיות מאשר בפעם הקודמת. לפני כל צעד קדימה התבוננתי היטב מסביבי אם איש מאנשי המשמר אינו עוקב אחרי תנועותי. אמנם הפעם זה ארך יותר אך לבסוף הגעתי קרוב מאוד אל הבית ורק צעדים מיספר הפרידו ביני ובין הדלת. ישבתי ולא היה לי האומץ ללכת הלאה, כדי שלא להיות מגורשת בפעם השנייה. אמנם, פרט לז׳נדארם הגרמני, שעדיין ישב על התיבה ונאבק בשינה, לא היה איש מאנשי המשמר בקירבת מקום. אולם הנסיון הראשון הבלתי־מוצלח הוכיח ששום דבר אינו נעלם מעיניהם. עברה שעה ארוכה ולא אזרתי כוח להגיע לידי החלטה; ולבסוף, היה זה טהומנאק, מבלי שיעלה הדבר על דעתו, שהכריע בהופעתו בלבד ונתן לי דחיפה לפעול. „משאית המוות" התקרבה ונעצרה מול הכניסה האחורית של המחנה. — השער בגדר־התייל נפתח והתליינים שלנו קרבו והלכו בסך בקצב נמרץ כשבראשם צעד בפנים קורנות הרצחן טהומנאק. במלוא העצמה הרעים בקולו על קומץ הנשים הרועדות והמסכנות: „נו, בנות, כעת הגיע תורכן!" בהתקרבו, עמדו אנשי המשמר מתוחים והצדיעו ביראת הכבוד כשמבטיהם הקפואים מכוונים אליו. כהרף עין השתטחתי על הקרקע וקצות אצבעותי נגעו בדלת. בתזוזה מהירה נדחפתי קדימה, פתחתי קצת את הדלת ובמהירות הבזק חדרתי דרך הפתח הצר, והדלת נסגרה מאחרי בשקט. אני בתוך הבית! זמן מה נשארתי שוכבת על ריצפת הבטון, כשכל חושי מתוחים ביותר, ובנשימה עצורה הקשבתי לנעשה בחוץ. ההרגיש מישהו בהיעלמי? העלולים רודפי לתפסני כאן ולהחזירני? מבחוץ נשמעו קולות פראיים בערבוביה, קולות בכי ותחנונים של נשים, צעקות יאוש, פקודות צורמות וסטירות מהדהדות. פריצי החיות האכזריים כבר העלו בכוח את האומללות הראשונות על המשאית! לבי ההולם בחזקה נרגע לאט לאט והתחלתי לחשוב על מצבי. להמשיך לשכב על הריצפה אי אפשר היה משום שבכל רגע עלול היה מישהו לפתוח את הדלת ולגלותני. הבית הקטן הכיל חדר קטן, שעמדו בו מיטות־קרשים אחדות, ומטבח קטן. ניסיתי לשכב על אחת ממיטות הקרשים ולהסתתר מתחת לשמיכה הגסה, אבל מיד נוכחתי לדעת שאין זה מחבוא מתאים. הז׳נדארם השמן, זה שישב מקודם על התיבה, עמד מול חלון החדר כשגבו מופנה אלי — טהומאנק שעמד מול הז׳נדארם וניהל איתו שיחה, הביט מעל לראשו ישר לתוך הבית. לכל הפחות לי היה נדמה כך. ירדתי מעל המיטה ובזחילה על ארבע חזרתי למטבח — באחד הקירות היה חור גדול, מיד נדחקתי ובקושי עברתי דרכו. כעת נמצאתי בתוך חלל צר, ששימש בוודאי כמקום מחבוא לדייריו הקודמים של הבית, בעת שהיה בתחום הגיטו. כנראה שהחלל הצר היה חלק מהמיטבח שהופרד ע״י מחיצה מלבנים דקות, והחור היה מוסווה בלוח־עץ או בארון. לא היה לי שום דבר שניתן להעמידו מול החור לשם הסוואה. אובדת עצות התחלתי להתבונן מסביבי בחדרון הצר. על הקרקע עמד מזלף חציו מלא מים ובאחת הפינות היו כלי עבודה לגן. החדרון היה כמעט אפל ורק מעט אור חדר דרך הגג. כשהפניתי את מבטי כלפי מעלה ראיתי שבין קורות הגג ובין תיקרת המיטבח יש פתח צר אשר מחיצת לבנים סוגרת עליו מעברו השני. הבית אמנם נמוך היה אך הפתח נמצא בגובה רב מדי כדי שאוכל להגיע אליו. אולם פחד המוות עושה את האדם גמיש וזריז מאוד. איני מסוגלת להיזכר כיצד עלה בידי לטפס כמו קוף על הקיר החלק, להגיע לפתח המלוכסן ולחדור לתוכו אם כי קומתו היתה חצי מטר בלבד. מסמרים עבים וארוכים שבלטו מהקורות עשו קרעים בגבי, אבל הכאב הצורב והדם הניגר מפצעי לא מנעוני מלהדחק יותר ויותר פנימה לתוך החלל הצר. הרגשתי שרעפים אחדים התרופפו מתחתי, והיה עלי להסתובב ולהתפתל כנחש כדי להוציאם ממש בצפורניים ולסתום שוב את הפירצה מתחת לרגלי. אין בכוחי לתאר את הרגעים האלה של נשימה עצורה, אבל אני זוכרת היטב שעבדתי במהירות קדחתנית ולבי הלם כפטיש עמום בקצב העבודה. סופסוף נגמר הכול וחסרת תנועה ומתנשמת בכבדות שכבתי במחבואי הנפלא. גופי היה כולו מכוסה זעה. הפה, העיניים והאף מלאי אבק וקורי עכביש. הייתי כל כך לחוצה בין הקורות והלבנים שכמעט ולא יכולתי להניע אבר. שמש־צהרים צרבה ללא רחמים מבעד החורים שבגג; מחבואי נעשה מלוהט והאוויר מחניק. האם אוכל

להחזיק מעמד שעות מיספר במצב הבלתי טבעי בחלל זה שכמעט ואין בו אוויר? נוסף לכך סבלתי ללא נשוא מצמאון היות ומאמש לא בא שום דבר אל פי. לא ידעתי כמה זמן עבר מאז בריחתי ההרפתקנית לתוך הבית. בחוץ עוד נמשך השאון האיום והטראגי; המשאית טרם עזבה את המקום. לפתע הגיע לאזני קול תנועה חרישית בבית; מישהו התגנב בחשאי וזחל גם כן לתוך הבונקר הקטן שמתחתי. מהלחישות הנרגשות יכולתי להסיק כי אלו הן שתי נשים. משהו בידיהן השמיע רשרוש קל והן דחפו דבר מה, כנראה ניסו להסתיר את החור שבקיר. שכבתי ללא תנועה ופחדתי אפילו לנשום. לדאבון לבי, את אשר יגורתי בא. מבחוץ נשמעה צעקה: „הנה, כאן מסתתרות הבחורות הארורות!" הדלת נפתחה ברעש, רהיטים הופלו; דריכת צעדים כבדים נשמעה מסביב ושתי המיסכנות ניגלו. הן נסחבו בכוח בליווי קללות, ועל אף תחנוניהן והפצרותיהן הוכו בצורה איומה. כאשר ראיתי שמאירים את הבונקר בפנס־כיס חדל לבי לפעום. האם שמתי את הרעפים בסדר; האם לא יכלו לראות את נעלי? אור הפנס כבה; הצעדים הכבדים התרחקו, שוב אין איש בבית. ניצלתי! מיד לאחר זה נסעה המשאית לדרכה ועליה ה„משא" המילל וזועק. — שקעתי בשינה חטופה לאחר דילדול הכוחות ומתיחות העצבים. ייתכן, שלא היתה זאת שינה כלל כי אם התעלפות. מה שהתרחש בשעות האחרונות הוא למעלה מכוח סבלו של אדם. פעמיים עוד חזרה המשאית לקבל את ה„מיטען" האיום. לאחר שהייתי כה מזועזעת מהזוועות הוטל עלי עוד פעמיים להקשיב כיצד חברותי־לדרך נסחבות באכזריות בדרכן למוות. בינתיים נעשו אברי נוקשים וחסרי תחושה, הלשון יבשה וקשה כאבן, השפתיים תפוחות ומבוקעות וכמעט שלא יכולתי להניע אותן. הקלה פורתא הרגשתי כאשר השמש ירדה והאוויר נעשה צונן במקצת. ושוב, בפעם האחרונה עזבה המשאית את המקום ובחצר השתרר שקט איום. הכול נגמר. למעלה מארבע מאות איש חפים מפשע נרצחו באורח האכזרי ביותר, ללא כל יסוד לחלוטין! אבל האדמה לא פצתה את פיה לבלוע את הרוצחים הפראים חסרי המחשבה! לא! גם השמש נשארה אדישה והוסיפה לזרוח כמקודם; מהרובע הארי נשמעה פעייתה העליזה של עז וגם צחוקם של אנשים! נאחזתי בידי בגג המאובק, וזעם לא אדע כנותו בשם הרעידני. רציתי לצעוק ולא צעקתי. רציתי לקלל והנה הפכה הקללה בפי לתפילת־הודייה על שניצלתי! כמה מיסכן הוא האדם, מוג־לב וקטנטן...

נידמה היה לי כאילו הזמן נעצר. האם לא יבוא קץ ליום הנורא הזה? במחנה השתררה דממת מוות. הגם אלה שנחונו הוצאו אחר כך להורג? אולי הועברו למחנה אחר? סופסוף ירדה החשכה והזדרזתי לעזוב את מחבואי. הבעייה הקשה ביותר היתה סילוק הלבנים. כתוצאה משכיבה ללא תנועה שעות רבות נעשו אברי כמאובנים. באיטיות ובעמל רב הצלחתי להיחלץ ולחזור לבונקר. תפסתי את המזלף ושתיתי בלהיטות את המים המקולקלים והפושרים. כמה טוב לצנן במקצת את הפה היבש מאבק ואת הגרון הניחר! מיד לאחרי זה עזבתי את הבית שבו ניצלתי ממוות. זו היתה החלטה לא קלה, לצאת אל הבלתי ידוע. היה ירח בהיר כאשר נאלצתי לזחול בזהירות בצל הבניין כדי להתקרב לבית־הנשים. זהירותי המופרזת היתה מיותרת, מפני ששום גרמני לא נמצא במחנה או בסביבתו. טהומאנק חגג ביחד עם אנשיו הנאמנים לו את נצחון ההשמדה. ואילו לשומרי הסדר היו די צרות משלהם ולא דאגו כלל להעמיד משמר. ועל מי היה להם להשגיח? על השרידים הבודדים המסכנים, המיואשים ומלאי צער שהסתתרו בפינות האפלות ביותר? — לאחר חיפושים מייגעים ותעיות מרגבות בחדרים שהטילו אימה בריקנותם מצאתי נשים אחדות. אבל הופעתי הבלתי צפוייה עוררה בהן פחד מוות. במצבן הנפשי המתוח חשבו אותי לרוח־רפאים ורק בקושי רב עלה בידי להרגיען. לאחר שסיפרתי להן את סיפורי כיצד הצלחתי בדרך נס להינצל, יכולתי סופסוף להשתטח על אחת ממיטות הקרשים שבמחנה. הסכנה המיידית שנשקפה לחיי חלפה! עוד „אקציה" עברה ואני עדיין מחזיקה מעמד! אבל, האם באמת כבר ניצלתי? הבטוחה אני בכך כיום... בבונקר הזה???

תרגם מגרמנית: מרדכי זילברג.

נחמה מיצל

הכיבוש הנאצי

(קטע מעדות — מס׳ העדות ב„יד ושם״ M - 1/E - 964/817)

כשהגרמנים כבשו את העיר שהיתי יחד עם בני משפחתי בצ׳ורטקוב. היינו ארבע נפשות, אבל מכיוון שאבי גוייס לצבא בפרוץ המלחמה, נשארנו אמי, אחי הקטן ואני. גרנו בחלק ה„ארי״ של העיר. מאחר שבי־מים הראשונים החלו החטיפות של הגברים בלבד, חיתה משפחתנו בשלווה יחסית, כי לא היה גבר בבית. את החטופים סחבו לבית־הסוהר העירוני ושם עינו אותם, היכו, השפילו כבודם האנושי ורבים מהם גם הומתו.

לאחר זמן־מה פרצו אלינו שלושה גברים ורשמו את כל החפצים והרהיטים והזהירו אותנו, שהם יחזרו מיד ועלינו לחכות להם בבית ולא לצאת. אסור היה לשאול משהו או להתנגד, כי במקרים כאלה היו הגר־מנים מתנפלים באכזריות ומכים במגלבים את המעיז לשאול שאלות. כדבר הזה קרה פעם גם עם אמי.

פעם אחרת, כשכבר שכבנו במטותינו מבלי שנוכל להרדם, כי הרהרנו כל הזמן בגורלנו המר, התחילו לדפוק בחזקה על הדלת. מכיוון שלא פתחנו, צעקו ואיימו עלינו שיתחילו לירות. מיהרנו לפתוח ונכנס גרמני שכור וחיטט כשאקדח שלוף בידו ולבסוף הלך לו כלעומת שבא. יום אחד נתפסה אמי על ידי המש־טרה האוקראינית, אבל אחרי כמה שעות הצליחה לצאת איכשהו לחופש.

אחרי חדשים אחדים ניתנה פקודה שכל היהו־דים הגרים ברובע ה„ארי״ חייבים לעבור לרובע מיוחד בו ירוכזו כל יהודי העיר. דמינו לצוענים העוברים עם חפציהם המעטים ממקום למקום, כי אסרו עלינו לקחת אתנו חפצים או רהיטים. ברובע היהודי שררה צפיפות רבה. אנשי ה„יודנראט״ ניסו להשליט סדר ולחלק מקומות דיור ולינה. פרצו מריבות וצעקות אולם לאחר זמן־מה הסתדר הכל איכשהו, באין ברירה. אבל, המצב נשאר קשה. שתי משפחות ויותר גרו בחדר אחד. פרצו מריבות על דברים של מה־בכך. אולם תוך זמן קצר הסתגלו האנשים לתנאי דיור אלה, כי צרות אחרות, איומות מאלה, נתרחשו בעיר. החטי־פות לעבודה נעשו תכופות. מיום ליום רבו המעונים והמומתים. פעם בשעת חטיפת אנשים לעבודה, ניצלה אמי, כי נשאה את אחי הקטן בזרועותיה.

כאשר הוכרז על הקמת הגיטו, החלטנו לא להשאר בעיר כלכודים בכלוב. היה זה בקיץ 1942. יצאנו את צ׳ורטקוב בחשאי ועברנו לזלשצ׳יקי. כאן לא נשארנו זמן רב, כי ניתנה פקודה לגרש את כל היהודים מהעיירות הקטנות למחנות או לגיטאות במקומות מאוכלסים יותר. הצו התכוון לרכז את הקרבנות כדי שייקל על הנאצים לחסל את היהודים כשהם מרוכזים במקום אחד. הם הוציאו אותנו מהגיטו יחד עם כל היהודים והעבירונו לטלוסטה. בעיר הזאת נמצאנו תקופה ממושכת. בחורף 1942 התחילו חטיפות ברחובות וכל הנתפס נשלח למחנה עבודה והשמדה. „אקציות״ אלה נמשכו יום או יומיים. האנשים חיו בפחד תמידי, כי פעולות החטיפה חזרו ונשנו אם כי לא בקביעות. בעומק לבנו פחדנו ביותר מ„האקציה״ הגדולה, שידענו כי בוא תבוא במוקדם או במאוחר. ואמנם, בקיץ 1943, ביום ב׳ בשבוע, התחילה „אקציה״ בממדים שלא ידענו כמותה עד הנה. מיד הסתתרנו בבית השני בו היה לנו בונקר מוכן לעת צרה כזאת. לא הספקנו להתחבא וכבר שמענו את מגפי הנאצים מעל לראשינו. המקום לא היה מוסווה במיוחד אולם למזלנו לא השגיחו בנו ולא נפלנו לידיהם. נודע לנו, שכל אלה שנחטפו באותה פעולה הובלו למחנה השמדה וכולם נשרפו חיים.

המשכנו לחיות בפחד ובמורא מפני התאריך הנעלם בו יחוסל הגיטו ויקיץ הקץ על כולנו. לא ארכו הימים וה„אקציה״ האכזרית החלה בתנופה רבה. הפעם הס־תתרנו בעלית גג שהכינונו מראש. כל היום שמענו צעקות, בכי, יריות שנמשכו גם בלילה. לפנות בוקר נדם הכול. כאשר הצצנו החוצה, ראינו חורבן איום. העיר היתה ריקה מיהודים. ברחובות התגוללו גופות יהודים שנורו ב„אקציה״. מאות רוכזו ליד בורות בבית־העלמין ושם נורו ורבים מהם נקברו חיים. כמה ימים לאחרי־כן היתה „אקציה״ נוספת שחיסלה כמעט את כל יהודי טלוסטה.

יומיים לאחר־מכן ניתנה פקודה, שכל היהודים שנשארו בחיים יועברו לצ׳ורטקוב. איש מהנשארים בחיים לא רצה לעבור לגיטו חדש וכל אחד ניסה מזלו במחנות העבודה שבאחוזות הגדולות והמשקים

שבסביבה. אולם במחנות אלה אסור היה להחזיק ילדים. אני ואחי הקטן הסתתרנו אצל אכר מכּר בעלית הגג ממנה אסור היה לנו לרדת. בבוקר אחד החלה המש־טרה האוקראינית בחיפושים ופחד נפל על האכר שלנו והוא הוריד אותנו מעלית הגג ובעצמו הוביל אותנו למחנה. שם הסתתרנו מעיני המפקחים משך יום שלם. לאחר־מכן הסתדרנו איכשהו במחנה, אולם גם כאן היו מתנפלים על הנשארים בצריפים ובמקרים כאלה היינו מתחבאים או בורחים מחוץ למחנה, לשדה או ליער. ביער הציק לנו החום ולא היה מים לשבור צמאוננו. האח הקטן סבל מאוד וביקש כל הזמן מים. לא יכולתי לראות בעינוייו והחלטתי להסתכן וללכת למחנה ולהביא לו קצת מים. כשחזרנו למחנה התחילו האוקראינים לענותינו ולהתעלל בנו ורצו להרוג את כל היהודים שנשארו בחיים, אולם כאן התערב מנהל המחנה הגרמני, שסרב להוציא פקודה להרגנו בהצהירו, שאנו הפועלים היחידים שנשארו במשק, ובלעדינו ייבצר ממנו לייצר את מיכסת המזונות שהוטלה עליו לספק מטעם השלטונות. אחדים נורו לפני שהופיע מנהל המחנה ואנו, הנשארים, ניצלנו ממות בטוח.

בעת היריות הפראיות פגע בי כדור. אנשים עזרו לי ונשאו אותי על זרועותיהם ואני שמעתי שהם מדב־רים ביניהם כי מצבי הוא ללא תקוה. אמי בעזרת כמה יהודים הצליחה למצוא בשבילי מחסה אצל אכרה אחת שטיפלה בי, כי לא היה רופא במקום. אני עצמי שקדתי על פצעי, למדתי להחליף תחבושות, אולם מצבי לא השתפר. נודע לנו, שבמחנה המשק הקריב נמצא רופא ואמי החליטה לעבור אתי למחנה ההוא.

לאחרי יגיעה רבה ונסיעה דרך יערות הגענו למחנה ונתקבלנו ע"י הרופא. לאחר שבדק אותי אמר, שעליו לנתחני ולהסיר כמה אצבעות מרגלי. אני לא הסכמתי לכך והרופא רשם לי רפואות וחזרנו כלעומת שבאנו למחננו. מנהל האחוזה הגרמני היה נכנס אלי מפעם לפעם והיה שואל למצב בריאותי. לאחרי שנוכחתי, משך שבועות רבים, שמצבי אינו משתפר, נתחתי בעצמי את אצבעות רגלי הפצועות. לאחר מכן התחלתי להרגיש יותר טוב והחלמתי לאט לאט. זמן־מה הת־הלכתי בעזרת מקלות עד שרגלי נרפאה.

ימים מיספר לפני שחרורנו עברה דרך המחנה פלוגת אוקראינים־וולסובצים. התנהגותם היתה זווע־תית. לאשה אחת חתכו את הפרצוף ונשותיהם של הרוצחים עזרו להם לסחוב אנשים לבורות ולהמיתם ביריות. במהומה עלה בידנו לברוח וחזרנו לטלוסטה. בעיר עוד נמצא מחנה ובו כמה מאות יהודים. נשארנו כאן בצפיה לשיחרורנו על ידי הצבא האדום. פחדנו שמא הגרמנים והאוקראינים הנסוגים ירצחו אותנו ברגע האחרון, אולם מנהל המחנה הגרמני בשם וואטי, התנגד לחיסולנו והציל אותנו ממות. בינתיים התקרב הצבא הסובייטי אולם בקרבות הופצץ גם המחנה שלנו וכמה אנשים נהרגו מהפצצות. מה עצוב היה לראות מתים אלה, שהיו כה קרובים לגאולה ולא זכו לה.

כשהסובייטים נכנסו ב־23 במרץ 1944 למחנה שלנו, נפלנו לרגליהם ונשקנו מגפיהם, חיבקנו סוסיהם. קשה לתאר את הרגש המופלא של שיחרור וחופש שהיה מנת חלקנו ביום ההוא.

ד"ר אמיל רוזנצווייג (מ. פ.)

צ'ורטקוב בתקופת הכיבוש הגרמני

פרוטוקול העדויות שנמסרו ביום ה־27 במרס 1947 לפני הועדה ההיסטורית המחוזית היהודית בקרקוב.

רושם העדות: מגיסטר אריה הולנדר.

מוסר העדות: ד"ר רוזנצווייג אמיל, נולד ביום ה־8 בספטמבר 1906 בצ'ורטקוב, מחוז טרנופול. גר לפני המלחמה בצ'ורטקוב, רח' סובייסקי מס' 6, כעת חי בקראקוב, סטרו־ויסלנה 10/35.

כשפרצה המלחמה בין גרמניה הנאצית וברית־המועצות נמצאתי בלבוב, לשם באתי להשתתף בקורס להשתלמות רופאים. ב־22 ביוני 1941, ב־3.30 לפנות בוקר, הקפיץ הרעש המחריש אזנים של מטוסי המל־חמה ממטותיהם את כל שוכני המלון „ניו־יורק". לאחרי דקות ספורות נמצאנו כולנו ברחוב מבולבלים כי איש לא התמצא במצב. אולם מיד החלה תנועת טנקים ופלוגות חיילים שפנו מערבה, שהעמידו את האנשים על חומרת האירועים. נודע שהגרמנים התקיפו את ברית־המועצות והתחיל הקרב שקבע את גורלה של מלחמת העולם השניה.

החלטתי מיד לחזור הביתה. מיהרתי לתחנת הר־כבת, אבל לא היה כל סיכוי לאזרח שלא היה בתפקיד צבאי להכנס אפילו לתחנה. בלית ברירה נשארתי בלבוב וחכיתי בקוצר רוח להזדמנות ראשונה לצאת לדרך. כבר ביום הראשון פרצה בהלה רבה בקרב האוכלוסיה בגלל ההפצצות הכבדות של מטוסי־הקרב הגרמניים. מיד אפסו מיצרכי המזון בעיר. על יד חנו־יות המכולת עמדו תורים ארוכים שעות וימים על מנת להשיג כמות זעומה של לחם ומצרכי מזון.

הסתובבתי בחוצות העיר בצפיה שמא תזדמן לי מכונית היוצאת מזרחה. הדבר עלה בידי רק לאחר שלושה ימים, באקראי. ביקשתי מחסה בשער אחד הבתים בגלל התקפת אויר של מטוסי־קרב והנה פגשתי את ד"ר קרנץ, מנהל בית־החולים בצ'ורטקוב שנשאר גם הוא, יחד עם בני־משפחתו, בלבוב. ד"ר קרנץ ספר לי, כי הוא מחכה למכונית המיוחדת ששלחו מבית־החולים בעירנו להסיע אותו ואת בני־ביתו לצ'ורטקוב. המכונית עמדה להגיע בעוד שעות ספורות, אולם למעשה הגיעה רק לאחר יומיים.

ב־26 ליוני 1941 יצאנו מלבוב בכביש לזלוצ'וב. בשעתיים הראשונות נסענו ללא תקלות, למרות שהדר־כים היו עמוסות רכב רב. לפני זלוצ'וב פגע בנו טנק שהתנגש אתנו והרס את מכוניתנו ואנו הוטלנו פצועים לתעלה שבצידי הכביש. ד"ר קרנץ היה פצוע יותר מכולנו ואנו חבשנו את ידיו וראשו. למרות מצבנו הקשה והעלוב לא נענה אף אחד מהנהגים שעברו על פנינו לעזור לקחת אותנו לדרך. החלטנו להתקדם ברגל לעבר זלוצ'וב. כשהתקרבנו לעיר הזהירו אותנו אנשים שהלכו בכיוון ההפוך, שעלינו לנקוט אמצעי זהירות מיוחדים כי בקרבת העיר משתוללות כנופיות פרטיזניות של לאומנים אוקראינים היורים בכל אדם ההולך מזרחה. ואמנם צדקו האנשים כי גם אנו הות־קפנו קשות ושכבנו עד עלות השחר בתעלה. לבסוף עלה בידינו, בקשיים רבים, להגיע לבית־החולים הקרוב ושם חבשו את פצעינו בצורה מניחה את הדעת.

המצב בבית־החולים היה קשה. פצועים שכבו בפרוזדורים ומילאו את כל המעברים. משך כל היום והלילה הגיעו הפצועים, קרבנות ההפצצות ברכבות ופצועי החזית. לא נתקבלנו מיד לטיפול. הרופאים היו עסוקים למעלה ראש והיה עלינו לחכות עד בוש עד שהגיע תורנו.

התאוששנו והתחלנו לחפש מכונית שבעליה יסכים להסיע אותנו למחוז חפצנו. ואמנם השגנו מכונית שהובילה אותנו לטרנופול ומשם, לאחרי קשיים רבים, הגענו לצ'ורטקוב.

הפצע שלי נתמלא מוגלה וקבלתי הרעלה. שכבתי במטה בחום גבוה ובהגיע מחלתי לשיאה נכנסו הגרמנים לצ'ורטקוב, כמעט ללא התנגדות, בראשון ליולי 1941. התושבים האוקראינים קיבלו את פניהם בשמחה גלויה, בברכות ובפרחים. עוד באותו יום החלו לבוז את רכוש האזרחים האמידים בהשראת הגרמנים שהיו למעשה שותפים לשוד ולביזה. שכבתי במטה בחום גבוה וקבוצת גרמנים פרצה לביתי בזזו כל מה שהיה בארונות ולקחו את הכול מה שרק יכלו לשאת ומכל הבא ליד. תוך כדי האנדרלמוסיה פרץ קצין ס. ס. לבית וציוה עלי לרדת ממיטתי ולעמוד בזרועות מורמות עם הפנים לקיר. את הוויכוח שהתנהל בין

החיילים מי יקח את שעון היד שלי הפסיק הקצין שפסק כי השעון שייך לו. לאחרי שנסתלקה קבוצה זו באה במקומה שניה ושלישית בליווית אוקראינים שבזזו ולקחו מה שהשאירו אחריהם לפליטה הראשונים. בקבוצה הזאת היה חייל אחד שמנע מחבריו להשמיד את החפצים שלא יכלו לקחת אתם. אחרי שאלה עזבו את הדירה נטפל אלי שאתן לו זריקה להקהות את חושיו כדי שלא יראה בטבח האיום שנערך על ידי חבריו בעיר. סרבתי למלא את מבוקשו מפחד פרובוקציה.

כעבור ימים אחדים הגיעה לצ׳ורטקוב פלוגת ס. ס. לבושה במדים שחורים. זו היתה „בריגדת המוות" שמתפקידה היה לחסל את היהודים. באותו יום החלו לחפור בחצר בית־הסוהר ומצאו כביכול גופות של אסירים אוקראינים שהוצאו להורג על ידי השלטונות הסובייטיים. הידיעה התפשטה בעיר ובכפרים הסמוכים ומכל העברים החלו לנהור אכרים אוקראינים חמושים באלות, גרזינים, סכינים ועמוסי שקים, להעניש את האשמים ובהזדמנות גם ליהנות מהשוד. מיד התחילו לחטוף יהודים ברחובות ובבתים וריכזו את כולם בחצר בית־הסוהר. שם הכריחו אותם לחפור בורות, המיתו את כולם ביריה והטמינו גופות הקדושים והמעונים בו במקום. רק לאחרי שהגיע קצין המחוז („קרייז־האַופטמן") העירה חדלו ההתנפלויות הפראיות. אולם, מיד עם בואו החלה פעולת השמדה שיטתית ומתוכ־ננת של הישוב היהודי בצ׳ורטקוב.

בינתיים הגיעו לצ׳ורטקוב יחידות צבאיות רבות והן תפסו את הבתים הגדולים והמרווחים. דייריהם הוכרחו לעזוב את מקומות מגוריהם מבלי שידעו לאן ללכת. הם סבלו קשה עד שהסתדרו איכשהו במקומות עזובים או בדירות שכבר גרו בהן משפחות וכולם נצטופפו יחד בתנאים איומים.

הנאצים החליטו לארגן את החיים הציבוריים היהודיים על ידי הקמת ועד מיוחד שינהל את עניני העיר. הועד הזה נקרא „יודנראט" ולמעשה תפקידו היה למלא את פקודות הנאצים. בראש הועד הזה נבחר בפקודת הגרמנים עורך־הדין ד״ר קרוה ואתו כיהנו כמה מתושבי המקום היהודיים וכן מהפליטים הווינאים והצ׳כוסלובקים שהכירו את הגרמנים מקרוב וידעו איך להסתדר עמהם ולמלא את כל פקודותיהם ודרי־שותיהם.

„היודנראט" ערך רשימות של היהודים כדי למלא את מכסת האנשים שנדרשו לעבודות שונות ואלה סודרו בקבוצות. פעולה זו נקראה ה„ארבייטס־איינזאץ" ובראשו עמד שטייגר. שיתפו אתו פעולה עורך־הדין פלדמן, בוק ואחרים. אנשי ה„יודנראט" נצטוו בחודש נובמבר להכין רשימה של האינטליגנציה, זאת אומרת, עורכי־דין, מורים, רוקחים, רופאים וכד׳. כשבועיים לאחר־מכן הוציאו עם עלות השחר בעזרת המיליציה האוקראינית והגסטאפו את כל האנשים שהיו ברשימה, פרט לרוקחים ורופאים, והובילום לבית־הסוהר. במקום הזה החזיקו אותם כמה ימים, עינום קשה, היכו אותם באכזריות והרעיבו אותם. שני אנשים, עורך־הדין אבנר ופלדמן, היו היחידים ששוחררו וכל השאר הובלו ל„יער השחור" („צ׳אַרני לאַס") ושם נורו עד האחרון בהם. עורך־הדין קימלמן מצא לאחר־כן בעזרת אכרי

שיקום קבר אחים של כמה מאות מקדושי עירנו. לידו לוח הנצחה.
טשאָרטקאָווער ביים ברענגען אין אָרדענונג אַ ברידער־קבר פון אַ פּאָר הונדערט טשאָרטקאָווער קדושים.

הסביבה שני קברי אחים גדולים של קרבנות האינ־טליגנציה הצ׳ורטקובאית שחוסלה ב„אקציה" האיומה הזאת.

בין ההרוגים מקרב האינטליגנציה היו אנשי ה„יודנ־ראט" הקודם ואתם ד״ר קרוה. הנאצים הקימו „יודנ־ראט" חדש וזה שיתף אתם פעולה ללא כל התנגדות וגילה נכונות מאין כמוה למלא אחרי כל דרישותיהם ופקודותיהם. הצטינו ביניהם מרגוליס ווינטר שאירגנו „יודנראטים" גם בעיירות הסביבה. עיקר מירצם התרכז בצבירת כסף ותכשיטים עבור הגרמנים שצמאונם לכסף לא ידע כל גבול ותאבונם לא ידע שובע.

באביב 1942 הוקם הגיטו בצ׳ורטקוב ובו ריכזו נוסף ליהודי העיר גם את אלה שגורשו מהעיירות הסמוכות. באותו זמן גם הוקם מחנה העבודה הראשון בקמיונקה על יד טרנופול. על כל ה„יודנראטים" בער־ים ובעיירות של הסביבה הוטל תפקיד לספק יהודים לעבודה במחנה הזה. בהתחלה היו רבים שהתנדבו לעבודה מחמת שהאמינו כי על ידי כך יקבלו מזון ויבטיחו איכשהו את חייהם. אולם לא עברו שבועות מספר ובשורות איוב החלו להגיע ממחנה קמיונקה. משלוש מאות איש שהתנדבו לעבודה נשארו רק אר־בעים בחיים. נודע שהמחנה לא שימש כמקום עבודה כי אם כמחנה השמדה. מאחר שלא נמצאו יותר „מתנדבים" החלו לחטוף אנשים ברחובות ובבתים ולשלחם לקמיונקה. ה„יודנראט" אמנם אירגן משלוח חבילות מזון ובגדים לעובדי המחנה אולם המצב במחנה עצמו היה נורא. אין פלא, שכל אחד בצ׳ורט־קוב עשה מאמצים להסתדר בכל עבודה נחוצה או מדומה בעיר כדי לקבל תעודת פועל ולהנצל מלהישלח לקמיונקה.

באותו זמן עבדתי בקופת חולים כרופא. פעם אחת נקראתי לרופא הראשי הד״ר בצ׳ינסקי שהודיע לי כי טילפנו אליו באורח דחוף מהגסטאפו לשלוח אליהם תיכף ומיד רופא, כי אחד מאנשי הס. ס. חלה. הוא פקד עלי ללכת לגסטאפו למרות הסברי שאני כיהודי לא אחזור משם. כשבאתי למקום מצאתי איש גסטאפו ללא הכרה. סביבו עמדו חבריו ובראשם מפקד הגס־טאפו הילדמן. הלז איים עלי באקדוחו והודיעני שבמקרה והחולה לא יבריא אשלם בחיי. ענדתי על זרועי את ה„מגן־דוד" וידעתי שהוא ימלא את איומו. בדקתי את החולה וקבעתי שהוא הורעל בגז־פחמים. אחרי רבע שעה וכמה זריקות עלה בידי להחזירו להכרתו. משך כל היום עוד נשארתי במשרדי הגס־טאפו ורק כשירד הלילה הורשיתי לחזור הביתה.

משך כל תקופת האביב וראשית הקיץ נמשכו פעולות החטיפה ללא הרף, אם כי לא בהיקף כה גדול. מדי פעם בפעם נרצחו יהודים ומאות רבות נשלחו למחנה העבודה בקמיונקה. מדברי אנשי הגסטאפו הסתבר, כי מתקרבת שעת הפתרון הסופי של קיומנו כיהודים. ואמנם אפשר היה להבחין כי מתכננים פעולות מיוחדות וכולם חיו בחרדה לבאות.

בינתיים הגיעו ידיעות לצ׳ורטקוב על „אקציות" המוניות שבוצעו בעיירות הקטנות בסביבה. הפליטים הבודדים שהצליחו להגיע לגיטו שלנו סיפרו על רצח המוני בעת ביצוע ה„אקציות". מכיון שעבדתי כרופא בקופת־חולים, היו לי קשרים טובים למדי עם הרבה אוקראינים ואלה הבטיחו לי כי במקרה שתתרחש סכנה יודיעו לי על כך מבעוד זמן. ואמנם, באמצע יולי 1942 נכנס אלי סוחר אוקראיני ומסר לי כי בחצות תתחיל „אקציה" גדולה. מיד הודעתי את הדבר לאנשי ה„יודנראט", אולם הם לא האמינו לדברי. אנשי הגס־טאפו היו מכינים את תוכניות ההשמדה והגירושים בחדרי־חדרים ועל כן לא האמינו שנודע לי שמץ דבר מתוכניות אלה מאחר שהם לא הבחינו כל סימן או תכונה לפעולה קרובה.

אנחנו, הרופאים, גרנו בבית מיוחד שנמצא על קו הגבול בין הגיטו והרובע ה„ארי" של העיר. הגר־מנים הבטיחו לנו, כי הם מחזיקים אותנו בבית מיוחד למען לא יאונה לנו כל רע בשעת ה„אקציות". אנו חכינו איפוא בשלווה גמורה לבאות. איש מאתנו לא ניסה לבקש לו מקום מחסה. אולם אלה מהתושבים היהודיים ששמעו על האפשרות של ה„אקציה" התחבאו בבונקרים שהכינו להם מראש או התחבאו במקומות מחסה ברובע ה„ארי" של העיר. מחלון משרדי שנמצא ברחוב הראשי אפשר היה לעקוב אחרי ההכנות ל„אקציה". בתשע בערב, הגיעה שיירה גדולה של מכוניות משא שהתעכבה ברחוב סובייסקי. התנועה ברחובות היתה מותרת רק עד השעה שבע ועל כן היתה תנועת המכוניות בשעה זו חופשית לגמרי. מיד התחילו להתאסף פלוגות הגסטאפו, אנשי ה„שופו", סוהרי בית־הכלא והמיליציה האוקראינית. באמצעי ערמה הזעיקו את חברי ה„יודנראט" והמשטרה היהו־דית. כל החיל הרב הזה הסתדר בקבוצות־פעולה ולכל אחת סומנו הרחובות והבתים שבהם שומה עליהם לפעול. כל חברי ה„יודנראט" ואנשי המשטרה היהודית

נצטוו להזדיין בגרזנים או במכשירים כבדים אחרים לפריצת דלתות וחלונות ותריסים מוגפים.

בחצות התחילה ה„אקציה". מיד נשמעו היריות הראשונות ופרצה בהלה גדולה. הגרזינים פרצו את הדלתות החסומות ויללות הנשים ובכי הילדים נישא בכל רחובות הגיטו. בשעה אחת לפנות בוקר, נפתחה הדלת בחדרנו וקבוצת גסטאפו הוציאה את כולנו פרט לשני רופאים והובילו אותנו לכיכר השוק. שם מצאנו כבר המונים יהודים מרוכזים. את כל האנשים העמידו בשורות ובאמצע הכיכר הביאו שול־חנות ואנשי הגסטאפו מסרו לקצינים את כל התכ־שיטים והכסף שמצאו בפריצותיהם לדירות המגורשים. הקצינים מיינו את החפצים היקרים וציוו להגיש להם כיבוד והם הסבו לעבודתם תוך הנאה גלוייה. קבוצת אנשי הגסטאפו עברה לאורך שורות היהודים ובראשם הילדמן והממונה על עניני היהודים קלמר ובדקו את תעודותיהם והישוו אותם עם הרשימות שהיו בידיהם. רבים מאלה שהיו אתנו בכיכר השוק הועברו מיד לבית־הסוהר. אלה שהתנגדו או דברו משהו הוכו באכזריות רבה ורבים גם נורו בו במקום. את הזקנים, התשושים והחולים העבירו למקום אחר ושם חיסלו אותם. כל אלה ששמותיהם לא היו ברשימה הובלו לבית־הסוהר. הם הובילו את הקבוצות מאה־מאה איש. כשהגיע תורי לא מצאו את שמי ברשימה ולמרות שהיתה לי תעודה מיוחדת כרופא מאת שרות הבטחון הגרמני הובילו גם אותי לבית־הסוהר. בדרך לקח ממני איש הגסטאפו את מקלי, שמא אשתמש בו נגד מישהו. אחד מהשומרים, שהכיר אותי, הציע לי שאברח, ואם אפילו אשמע יריות עלי להמשיך ולברוח כי הוא יירה באוויר, אולם הייתי שווה־נפש ומדוכא ולא קיבלתי את הצעתו. בכניסתי לבית־הסוהר היה שומר שני שהתפלא על שלקחו גם אותי, אולם בכל זאת הוכנסתי יחד עם כולם. פגשתי בחצר שתי קבוצות של יהודים, גברים, נשים וילדים. חלק מהם שתק מרוב יאוש ואחרים בכו, צעקו וייללו על מר גורלם והתיפחו על בני משפחותיהם שנרצחו.

המיליציה האוקראינית שמרה עלינו בחצר והיו מסתובבים כל הזמן ומכים בקתות הרובים את כל אלה שצעקו או בכו בקול. כל אחד עשה את צרכיו על יד החומה ואת הצמאון הירוו במי התעלה העכו־רים. איש לא האמין שאמנם הקיץ עליו הקץ. כל אחד השלה את עצמו שיעבירו אותנו למקום עבודה, הסבל יהיה רב אבל ימשיכו איכשהו לחיות. אבל היו גם אנשים צלולי־דעת שידעו בדיוק מה שמחכה להם.

אני חיכיתי להתערבותו של הרופא הראשי של בית־החולים. הסתובבתי יחד עם כולם משך כל היום וכל הלילה עד למחרת בצהריים בחצר בית־הסוהר. בינתיים הוצאו לחופשי בני המשפחות של אנשי ה„יודנראט" וכן שני „ארים" שבטעות נלקחו ב„אק־ציה" נגד היהודים. רבים ממכרי האמינו שאצא בקרוב לחופש ונתנו לי את כספם ותכשיטיהם כדי שאמסרם לבני משפחותיהם שנשארו בגיטו. פחדתי מהבקורת כשאצא מהחצר, אולם לא יכולתי לסרב לאנשים. ואמנם קראו בשמי ועזבתי את החצר מלווה עיני קנאה של אלה שנשארו. מהחצר הכללית העבירוני לחצר שניה, קטנה, ושם מצאתי שבעה יהודים שעמדו לצאת למחנה העבודה בקמיונקה. משפחותיהם העבירו להם חבילות מזון והם נתנו לי לאכול כי זה יומיים לא בא

סרט שרוול של רופאים בגיטו
אַן אַרעמבאַנד פאַר דאָקטוירים אין געטאָ

אוכל אל פי. היהודים הוצאו לאחר מכן והובלו בכיוון הרכבת. אין לתאר את היאוש, הבכי והצעקות של הקרבנות שנדונו למשלוח.

אני נשארתי בחצר השניה כיממה. בינתיים הגיעו לחצר יהודים חדשים שנתפסו למחרת ה„אקציה". הם ספרו על התעללויות ואכזריות שאין בכוח אדם לתאר. האוקראינים והגסטאפו רצחו כל יהודי מתחבא, וכאשר העלו את האנשים לקרונות הרכבת, דחסו לכל קרון כמאה ועשרים איש עד שלא היה מקום לנדונים האומללים אפילו לעמוד.

ביום השלישי נקראתי לקלנר, שהיה ממונה על היהודים בצ'ורטקוב והודיע לי כי למזלי אני יוצא לחופשי ושעלי להתייצב מיד בבית ה„יודנראט" ולהמשיך לעבוד בקופת־חולים. כשעברתי בגיטו ראיתי חורבן איום. ברחובות היו שרועות גופות הנרצחים, בגדים היו פזורים מסביב, דלתות הבתים היו הרוסות והחלונות מנופצים. ברחובות זחלו פצועים וילדים הסתובבו בחפשם אחרי אמותיהם ואמהות חיפשו את ילדיהם. כשנכנסתי למשרדי ה„יודנראט" מצאתי את האנשים המומים, פניהם חיוורים וכולם נפחדים. כשראו אותי נכנס הביטו עלי כעל אדם החוזר מעולם האמת. באותו יום קבלו פקודה לצמצם את הגיטו.

אני הבנתי שאין כל אפשרות בשבילי להשאר בחיים אם אמשיך לחיות בצ'ורטקוב ובפולין. החלטתי לכן לחפש קשר איך להבריח את הגבול ולעבור לרומניה או להונגריה. מכיון שהגבול לרומניה היה קרוב יותר החלטתי לעבור לארץ זו. חיפשתי קשר ומצאתי אותו בעזרת רופא השינים ד"ר ברגמן מצ'ורטקוב. לו היו בני־משפחה בצ'רנוביץ. הוא התקשר אתם והם הבטיחו לו שיעבירו אותנו במכונית מהגבול הרומני לצ'רנוביץ. כעת היה עלינו לדאוג רק למכונית שתעביר אותנו מצ'ורטקוב עד הגבול הרומני וכמו כן לחפש קשר עם מבריח. איש ה„יודנראט" מזלשצ'יקי הצליח לעניין קצין גרמני, שבמחיר סכום כסף גדול היה מוכן להעביר אותנו עד הגבול הרומני במכונית שלו. מכיון שהסכום שנקבע היה עצום, צרפנו אלינו עוד משפחות. כשהכול כבר היה מוכן חלה תקלה בלתי צפויה מראש והודות לה הצלנו את חיינו. אשתו של ד"ר ברגמן, כאילו הרגישה בסיכון הרב, ולא הסכימה ברגע האחרון להצטרף לנסיעה. זו בוטלה ולאחר מכן נודע לנו שהמפקד הגרמני הסתכסך עם הקצין שלו בגלל הכסף והם מסרו את איש ה„יודנראט" מזלשצ'יקי למשפט והוא הוצא להורג. גם קצין המכס שהיה צריך לעזור לנו הוצא להורג, מאחר שעזר ליהודיה צעירה לעבור את הגבול.

באותו הזמן חלה התפתחות חדשה על ידי כך שאורגן מחנה־עבודה מיוחד לבעלי־מלאכה. המחנה אורגן ונוהל על ידי טומנק, גרמני מצ'כיה. מכיון שמחנה זה נראה להיות בטוח בגלל כוח העבודה המועיל שהיה מרוכז בו, נמצאו רבים מבעלי־המלאכה, וביניהם הרבה צעירים, שנכנסו אליו מרצונם, יחד עם משפחותיהם. יתרה מזו. רבים האמינו שהוא ישמש מחסה לחייהם ושילמו בכסף מלא בגלל הזכות להתקבל בו. ואמנם, בתקופה הראשונה, במטרה להוכיח לאחרים שמחוצה לו, או לקטני־אמנה שהכירו את ההבטחות הגרמניות, היה היחס לכל באי המחנה טוב למדי וגם בטחון החיים נראה להיות ללא כל דופי. מצב זה גרם, שרבים נוספים נדחקו להתקבל למחנה עבודה זה תמורת סכומים גדולים ששילשלו לידי מנהלי המחנה. כל האנשים שנכנסו לשם, לקחו אתם את כל מטלטליהם וחפצי הערך שרק היה ברשותם ועל כן יכלו לשלם, בכל עת מצוא, מה שנדרש מהם.

המחנה עצמו אורגן בבנין בית־הספר היסודי של צ'ורטקוב. מחמת ריבוי התושבים במחנה, הוקמו צריפי־עץ בחצר בית־הספר. מנהל המחנה עצמו, אותו טומנק, הסתדר בחוילה יפה ששכנה בתוך גן גדול. במקום נבנה מוסך חדש וגם נסללה דרך מיוחדת לחוף הרחצה על יד הנהר. למעשה היו כל בעלי־המלאכה עובדיו האישיים ובעיקר התעניין בעבודתם של הצורפים שהעמידם במיוחד לרשותו. הוא ציווה להתקין בשבילו סירת־שיט ונציאנית וכן הוכנה עבורו רתמת־סוסים בקישוטי־כסף. הצורפים היו עסוקים יום ולילה במלאכתם והכינו צנצנות וכדים ושאר כלי־קישוט מזהב טהור. כל שוכני המחנה חוייבו למסור את כל החפצים בעלי־ערך כלשהו ומפעם לפעם נערכו חיפושים פתאומיים בהם ארב המוות לכל אחד מאנשי המחנה. חוק היה הדבר, שכל מקרה חיפוש ממין זה נסתיים בכמה מקרי־רצח ביריה או בתליה.

במשך הזמן נעשו החיים במחנה קשים ללא נשוא. מרוב הנדחקים שמה מרצונם ובתשלומים גבוהים, נעשתה הצפיפות איומה. כמו כן היו תנאי־הבטחון נוראים. מדי פעם בפעם חדרו למחנה גרמנים ואוקראינים שחטפו בחורים ובחורות צעירות, הובילום ליער ומשם כבר לא חזר איש מהם. במחנה הזה התחילו, בדיוק כמו בגיטו ובמחנות השמדה אחרים, „אקציות" של חיסול. בגלל המקום המצומצם והריכוז המירבי של

האנשים בשטח מוגבל בוצעו ה„אקציות״ ביעילות רבה ולקראת חודש מאי נשארו במחנה העבודה הזה שרי־דים בלבד. בגיטו נעשה המצב קשה ללא נשוא. ה„אקציות״ לא חדלו ותנאי החיים והקיום היו איומים. האוקראינים שואפי־הדמים התהלכו ימים ולי־לות ועקבו אחרי הבונקרים ושאר מחבואי היהודים, ומשמצאו את האנשים סחבו אותם משם והוציאום להורג. בקרב האוכלוסיה היהודית שעוד נשארה לפליטה נפוצה השמועה, שהפעם מכינים הגרמנים את חיסולו המוחלט של הגיטו. נמסרו אפילו תאריכים מדוייקים להתחלת ה„אקציה״ הגדולה, שתהיה גם האחרונה. וככל שהיה מתקרב התאריך, גברו הבריחות שבחלקן היו גם מוצלחות.

יום אחד ביוני הקיפו את מחנה העבודה של בעלי־המלאכה, העירו פתאום את כולם והובילום במהירות למכוניות־משא שחיכו להם במקום מבעוד לילה. אסור היה לעמוד או לשבת כי האנשים נצטוו לשכב במכוניות־המשא. כל מי שניסה להרים את ראשו נורה בו במקום. אנשי המחנה הובלו לשטח שדה־התעופה שבניינו הוחל אבל טרם נסתיים. שם פקדו על כולם להתפשט עירו־מים והם נורו במכונות־יריה שהיו מוסוות מאחורי שיחים וכולם חוסלו עד האחרון בהם. כל נסיונות הבריחה שנעשו בשעת החיסול סוכלו. ב„אקציה״ הזאת נפלו כשש מאות איש.

קבר־המונים, מוצף מי־גשמים, מהגדולים ביותר בכל המחוז. קבורים בו אלפים מקרבנות הנאצים וביניהם רוסים ופולנים. הבור נועד מלכתחילה לשמש מחסן בשדה־תעופה שהסו־בייטים לא הספיקו להשלים את בנייתו.

איינער פון די גרעסטע מאַסן־קברים אין טשאָרטקאָווער געגנט אויפן פלי־פּלאַץ פאַרפלייצט פון רעגן־וואַסער. דער גרוב האָט געזאָלט דינען אַלס אַמוניציע־מאַגאַזין.

בחודש מרץ 1943 חלה סגן־מפקד הגסטאפו. אחרי נסיונות רפוי של רופאים „אריים״ שעלו בתוהו, נקרא־תי לטפל בו. למזלי עלה בידי לרפאו מדלקת קשה של כיס המרה. מסיבה זו הגענו לכלל יחסים אנושיים וניתן לנו אפילו לנהל שיחות שבין אדם לחברו. משיחות אלה עמדתי על המנטליות המוזרה של איש גסטאפו. על שאלותי אליו בגלוי לב גמור, הסביר לי, שהכרח הוא להרוג את השבויים הרוסים, כי אין באפשרותה של גרמניה לכלכל מליונים שבויים. לדעתו קיים הכרח לרצוח את היהודים כדי ש„אנשינו״ יתאמנו ויתרגלו במעשה־רצח במטרה שיוכלו לאחר מכן לגשת למשימה העיקרית שהיא חיסולם הגמור והמוחלט של הפולנים והאוקראינים, שהנם מסוכנים יותר בשביל גרמניה החדשה מאשר היהודים. בתום שיחותינו, לאח־רי שהחלים, הבטיח לי, שכאשר תגיע השעה לחיסול מוחלט של היהודים הוא ישגר אלי שליח מיוחד בדרי־שה להתייצב לפניו וזה ישמש לי אות, שעלי להעלם ולא להראות יותר בסביבה. איש גסטאפו זה עמד בדבורו. ביום ה־16 ביוני הגיעה אלי ההודעה המוס־כמת ואני מיהרתי למקום המחבוא שהכנתי לי מראש. למעשה, לא נתתי אימון רב בהבטחותיו, מכיון שהוא עצמו אמר לי בגלוי לב כי מתכננים את חיסול הגיטו, ומשום כך לא נמצאתי אף פעם בביתי עם רדת היום ולנתי בכל פעם בשדה, בבתים פרטיים או במקומות עזובים, ואף פעם לא בבית הרופאים.

סידרתי לי מקום מחבוא בבית ישן של שתי קומות שנמצא במרכז העיר. העיריה אמנם החליטה מזמן להרסו, אולם בעל־הבית הצליח איכשהו להתחמק מלהוציא לפועל את צו ההריסה. באמצעות מהנדס פולני, מכיר טוב שלי, עלה בידי לשכור בעליית הגג שני חדרים קטנים על שם אשתי הנוכחית. המקום נמצא בקצה הבית, ואם כי החדרים היו במצב גרוע והקירות סדוקים התאימה בכל זאת הדירה בשבילי כי היתה מובדלת משאר דירות הבית. הכניסה לעליית הגג הובילה דרך קרש שהוזז ממקומו. מקום המחבוא לא היה מהמתאימים ביותר. אילו נעשה חיפוש רציני היו מגלים אותי, אולם בתנאים נורמליים, הכול התנהל כסדרו, כמובן, עד כמה שאפשר לדבר על התקופה הזאת ומחבוא כזה כעל „תנאים נורמליים״. משך כל שעות היום הייתי לבדי ורק פעם או פעמיים ביממה הביאו לי אוכל או מים. את הטורח והסיכון הזה לקחה על עצמה — שלא על מנת לקבל פרס — הגברת בלישצ׳וק, מריה, ששירתה כאחות בבית־החולים בצ׳ורטקוב. בימים האחרונים בחודש יוני היתה מביאה,

חוץ מאוכל ומים, גם חדשות, שהיו מסמרות את שערות ראשי.

ימים ספורים לאחרי שנכנסתי למחבואי התנפלה פלוגת הגסטאפו על בית־החולים והוציאה משם את כל היהודים וחיסלה את כולם. כשפרצו למעבדה שמה הגברת מרה קניגסברג, עובדת המעבדה, מנת ציאנקלי לפיה, שברה בשיניה את השפופרת ובלעה את הרעל. היא התנפלה על איש הגסטאפו שעמד קרוב לה וקרעה בגדיו וצעקה שימות יחד אתה, אולם היא נפלה תוך שניות ספורות ללא רוח חיים. מנהל החשבונות של בית־החולים, ד״ר אליהו קניג, ששימש גם כתורגמן והיה עורך־דין מטרנוב, בלע מורפין, אולם פעולתו היתה איטית והוא נפח נשמתו מאוחר יותר, בחצר בית־הסוהר, ביסורים רבים. כן נחטפו ב„אקציה״ זו ד״ר אלביו, ד״ר פלדמן וד״ר אנדרמן, יחד עם בני משפחותיהם והובלו לבית־הקברות ושם הומתי ביר־ה. ד״ר אנדרמן היה אהוב על הגרמנים, הפולנים וה־אוקראינים גם יחד. ניתנו לו הרבה הזדמנויות להחבא, אולם הפריצה האחרונה של הגסטאפו והאוקראינים היתה כה פתאומית עד שלא ניתנה שהות לעזוב בזמן את בית־החולים. כפי שנמסר לי על ידי אנשים מהימ־נים פעלו כמה מאנשי ההשפעה בקרב הגרמנים ובעיקר מבני הפולקסדויטשה, שתנתן לד״ר אנדרמן האפשרות לברוח ושומריו יירו באויר. כנראה שאחד השומרים האוקראינים טעה, הוא לא ידע על המוסכם, ירה בו והרגו.

בראשון ביולי לא הופיעה הגברת בלישצ׳וק שדאגה למחייתי ולקיומי. עבר יום ועוד יום, והיא לא באה. השרב עמד בעיצומו, וביחוד בעלית הגג מתחת לגג־הרעפים המחומם. אף טיפת מים לא באה אל פי. לשוני דבקה לחכי, פשוטו כמשמעו. לאחר מכן אזל גם מעט המזון שהיה אתי. אין מלים לתאר את יסורי לא רק בגלל חוסר מים ומזון אלא גם בגלל הפחד שתקף אותי לעתידי ולגורל המטיבה שלי. דאגתי לשלומה ופחדתי שמא נתפסה או שנתגלה מחבואי והאוקראינים או אנשי הגסטאפו עתידים בכל רגע להופיע ולשים קץ לחיי. כה עברו שמונה ימים רצופים. לא יכולתי להחזיק יותר מעמד. מתוך יאוש וחוסר יכולת להמשיך במצב זה החלטתי לצאת ממחבואי ולחפש משהו להחיות את נפשי. במאמצי אל־אנוש עלה בידי להזיז את הקרש, לזחול מהמחבוא ולצאת לפרוזדור. למזלי היה זה יום ראשון. למטה גרה משפחה של סנדלרים והם היו בכנסיה. בבית נשארה ילדה בת שש והיא ישנה. הצלחתי לקחת אתי קצת מים, לאחרי ששתיתי לרוויה, וגם קצת מזון ומאושר חזרתי למקומי ושמתי את הקרש בחזרה במקומו. למחרת הגיעה מריה והסבי־רה לי, כי נמנע ממנה לבוא אלי מאחר שחששה כי עוקבים אחריה. לאחרי מקרה זה לא חלו יותר הפרעות בביקוריה והיא המשיכה לבוא מדי יום ביומו וגם סיפקה לי ספרים ועתונים, מה שהקל עלי מאד את מצבי הקשה.

החדשים יולי ואוגוסט עברו עלי בשקט יחסי. פעמיים דפקו על הדלת למרות שהמנעול על הדלת מבחוץ היה נעול. פעם ניסו גם להכניס מפתח למנעול, אולם לא הצליחו לפתחו. בחודש אוגוסט ראיתי דרך פירצה במקום מחבואי תמונה מוזרה של גרמנים, פולקסדויטשים ואוקראינים הבורחים עם חבילותיהם על נפשם בעגלות וברכב ממונע. כולם ברחו בכיוון הכביש מערבה. בהלה זו נמשכה יום תמים. רק למחרת נודע לי ממריה סיבת הבהלה. הפלוגות הפרטיזניות של קולפק הגיעו מהקרפטים וחדרו לסביבות צ׳ורט־קוב.

בצהרי יום אחד שמעתי פתאום רעש, הדהוד מגפים רבים בכיוון „דירתי״. כולם נחפזו לעלות במדרגות. חלקם פנו לחדרים וכמה עלו לעליה. מיהרתי להכנס למקום מחבואי. פתאום שמעתי כי נכנסו לחדר. החל חיפוש ממושך בארונות, מתחת למטות ושברו את התנור. כולם חיפשו חפצי־ערך והתעסקו כל הזמן בחפצים והתכשיטים או הבגדים שמצאו. אוקראיני אחד נשאר בעליה לשמירה, אולם זה כנראה חשש שמא האחרים מתעשרים על חשבונו ועזב את המקום. ניצלתי את ההזדמנות, הזזתי מהר ובזהירות את הקרש, עברתי לעליה, מצאתי במקרה חור בתקרה, ומבלי לדעת לאן קפצתי למטה. נפלתי על ערימה של אשפה ופסולת. מסביב שרר חושך ואני זחלתי על ארבע כדי להתרחק ממקום נפילתי. הגעתי לפינה שבין קיר ומדרגות, התכרבלתי וחיכיתי לבאות. ביני ובין המיליציאנטים האוקראינים הפריד רק קרש. שמעתי בבהירות את כל שיחותיהם, ידעתי בדיוק מתי עלו או ירדו מהמדרגות או נעצרו על יד „מחבואי״. מופלא היה בעיניהם הדבר איך הצלחתי להמלט, למרות שהחלונות היו סגורים. נודע לי משיחותיהם כי מסרו להם שאני מתחבא בבית הזה והם ידעו שאני נמצא כאן. החיפוש היה עקשני ויסודי וארך עד שלוש לפנות בוקר. ברגע מסויים חשבתי שגילו אותי. היה זה כאשר אחת הדיירות הראתה למיליציאנטים על

המרתף, והיא הלכה לפניהם בנר, להראות להם את המקום שם התחבאו יהודים בזמן ה„אקציה״. למזלי היו כבר המיליציאנטים עייפים וכנראה פחדו שמא יבולע לשלל שכבר היה בידיהם ועל כן היו מעונינים להסתלק לבתיהם. החיפוש שלהם במרתף היה שיטחי והם מיהרו לעזוב את המקום. אני נשארתי במחבואי החדש. לאחר שעה קלה שמעתי את צעדיה הקלים של המטפלת שלי שעלתה בזהירות במדרגות שלא ירגישו בה. פחדתי שמא תיפול בידי המיליציאנ־טים והם עלולים להרגה בו במקום בעוון החבאת יהודי. למזלנו לא נשאר אף אחד מהם כי כולם הסתלקו מהבית. כפי שנתברר לאחר מכן חיפשו אותה בבית־החולים אולם האינפורמציה שנמסרה לרוצחים לא היתה מדוייקת, כי הם חיפשו אחות והיא עבדה כרוקחת. כמה פעמים חיפשו אותה בביתה ופעם אחת ניצלה רק כשקפצה דרך החלון ונמלטה.

נשארתי במקום הזה כמה שעות. לאחר מכן החלטתי לצאת ממקום מחבואי ולעזוב את הבית כי לא יכולתי להשאר יותר בבית שכבר היה ידוע שיש לי שם מחבוא. יצאתי בלילה. התקדמתי בחושך ונפגע־תי פעמים אין־ספור, אולם איכשהו הצלחתי שלא להקים קול רעש. פחדתי מהשכנים, ביחוד מהסנדלר, ששנתו טרופה עליו משום חוויות היום והלילה. לבסוף הגעתי לדלת המובילה לרחוב, אולם היא היתה נעולה. בקושי הוצאתי את קרסי המנעול ויצאתי החוצה. כדי שלא להקים רעש חכיתי לאדם שיעבור או לעגלה שתקים רעש בעברה על אבני הרחוב וכה הצלחתי לצאת מהבית.

לא ידעתי לאן לפנות. הייתי מלוכלך ועירום למחצה. רציתי לפגוש מישהו ופחדתי מכל אדם. חשבתי — מי ירצה לדבר אלי ומי יעז להכניס אותי אליו הביתה? נזכרתי שבקרבת מקום נמצא ביתה של אשה שהיתה חברתה של עוזרת ביתי. שמה היה ויסיה. במאמצים הגעתי עד לביתה ולאחרי פיקפוקים רבים החלטתי לדפוק על דלתה. היא היתה לבדה בבית. ויסיה קיבלה אותי די טוב. סיבת היחס הזה נתחוורה לי מיד. היא סיפרה לי כי שהתה כל היום בכפר, מכאן שלא שמעה דבר ממה שהתרחש בעיר ושנודע הדבר לכולם כי מקום מחבואי נתגלה וחיפשו אחרי. סיפרתי לה שהמיליציה האוקראינית חיפשה אנשים לשלחם לעבודה בגרמניה וחיפשו גם בבית שם מצאתי מחבוא ועל כן עזבתי את המקום. לאחרי שאשאר אצלה יום או יומיים אחזור למקומי הקודם.

היא קיבלה את דברי באימון והציעה לי מטה. התרחצ־תי, אכלתי וכששכבתי לישון הרגשתי כאב חזק בצלעותי וברגלי בגלל הנפילה. רק עכשיו באה תגובת החושים שהיו משך כל היום והלילה מתוחים עד כדי אבדן הרגשת כאב. ראשי היה עלי סחרחר. רציתי לישון, אולם הקשבתי במאמץ רב לקולות בחוץ וחששתי שמא ידפוק מישהו בדלת. רק לפנות בוקר נרדמתי. כשהתעוררתי ראיתי שאני לבדי בבית. בעלת הבית החדשה שלי יצאה כנראה החוצה. הייתי בטוח כי ברחוב יוודע לה הכול ולא ידעתי מה תהא תגובתה. חשבתי מה אוכל לעשות כדי למצוא מוצא מן המצב הזה. נזכרתי שהיתה לי חולה אחת שטיפלתי בה והיא הציעה לי, כשהתחילה ההשמדה ההמונית של היהודים וה„אקציות״, שאתחבא אצל אחותה הגרה בפרבר „ביאלה״ שבדרך לעיר בוצ׳ץ.

כאשר ויסיה נכנסה הביתה הכרתי מיד בפניה כי נודע לה הכול מה שקרה אתמול. היא רגזה עלי למאוד על אשר שיקרתי לה. ניסיתי להרגיעה, אולם הדבר לא עלה בידי. כשאמרתי לה שאני עוזב את ביתה בהקדם האפשרי — נרגעה. בקשתי ממנה שתלך לחפש את הפציינטית שלי ששמה היה ברברה והיא מיהרה אליה. והאשה הזאת כשבאה אלי שמחה באמת ובלב תמים כי פגשה אותי בחיים והבטיחה לי כי מיד תפנה לאחותה שתחביא אותי והיא בטוחה כי אחותה תמלא את מבוקשה. הוסכם, שבאחד הימים הקרובים לפנות ערב תבוא עגלה עמוסה קש או חציר והיא תיקח אותי לאחותה. חכיתי יום ויומיים והעגלה לא הגיעה ומאחר שויסיה הציקה לי מרוב פחד כי אעזוב את הבית החלטתי להסתדר איכשהו בעצמי.

תכניתי היתה פשוטה. היה בבית סל גדול וכבד; מלאתי אותו במלבושים ומלמעלה כלי חרסינה. ויסיה קראה עגלון וסודר אתו, כי יעביר את סל החרסינה ל„ביאלה״. סוכם כי יופיע בשש בבוקר. כמה דקות לפני שהגיע העגלון נכנסתי לסל וויסיה כיסתה אותי מלמעלה וסגרה בעדי. העגלון הגיע והתחיל לטלטל את הסל ובקושי רב העלה אותו על העגלה. הטיל־טולים גרמו לי הרבה סבל ולבסוף, לרוע מזלי, העמיד את הסל כשרגלי למעלה. הנסיעה היתה קשה. לאחרי זמן־מה כמעט שפרחה נשמתי כששמעתי את הפקודה הגרמנית „האלט!״ הרהרתי רגע כי כאן הסוף. בלבי לא חסתי כלל על חיי, כי אם על ויסיה שהסכימה ללוות אותי כדי למוסרני לידי האחות של ברברה, ועל העגלון שבאמת היה חף מפשע ויפול כקרבן חינם.

עצרתי בעד נשימתי והאזנתי למשא־ומתן שנמשך רגעים ממושכים, אולם לא יכולתי לשמוע תוכנו. לאחרי כמה דקות המשכנו לנסוע והגעתי ל„ביאלה". כפי שהוברר לי אחר כך, ביקש הגרמני מהעגלון דלי להשקות את סוסיו. כשהגעתי למקום המיועד, הוריד אותי העגלון מהעגלה והכניס אותי לחצר כשהוא מגלגל את הסל. בעלת־הבית, בראותה את ויסיה, הבינה מיד מה התשורה המוגשת לה בסל. פחדה היה כה רב עד שקמה וברחה מן הבית והשאירה אותי בתוך הסל, ללא יכולת לזוז לבדי ולצאת משם.

אני זוכר כי שכבתי זמן ממושך. בעלת־הבית התחרטה לבסוף, התגברה על פחדה וחזרה הביתה. היא עזרה לי לצאת מהסל והראתה לי את הדרך איך לעלות לעלית המתבן הסמוך. הייתי מאושר כי סוף־סוף יצאתי מהסל ויישרתי קצת את גופי הכאוב והחבוט. המקום החדש נראה לי כגן־עדן עלי אדמות. היה שם אבק רב, אבל גם הרבה קש ונוח היה לשכב שמה ולהתמתח. חוץ מזה רבו הסדקים בין הקרשים ואני יכולתי לראות את הכביש ולהסתכל בנעשה בחוץ מבלי לחשוש שמא אני מסתכן על ידי כך שמישהו ישגיח בי.

יחס הבעלים החדשים אלי לא היה טוב מן היום הראשון. סטניסלב ואנקה טורצ׳ין — אלה היו שמו־תיהם, — לא אמרו זאת בפה מלא, אולם רמזו לי בכל הזדמנות כי עלי להשיג כסף כדי לשלם בעד החזקתי. הם הרגיזוני לא מעט בספוריהם על הרציחות והחי־פושים אחרי היהודים שהתחבאו ובכל הזדמנות ביקשו לדעת על חפצי־ערך והכסף שיש לי בטח במקומות מחבוא שונים. הם לא האמינו כשאמרתי להם שאין לי ולא כלום. בסוף השבוע הראשון מסרתי להם את החפץ היחידי שהיה לי עדיין: שעון־היד שלי. משך תקופה קצרה חדלו להציק לי, אולם זה ארך רק זמן קצר בלבד ומיד החלו ביתר שאת לדרוש ממני כסף או חפצים יקרי־ערך.

באותו זמן החלו הגרמנים באוסף מכסות תבואה מהאכרים ועצבנותם של בעלי־הבית שלי הגיעה לשיאה. פעמים רבות היה עלי לרדת למרתף שבו היה „בונקר". שם לא יכולתי לשבת כי אם לעמוד. פעמים קרה כי נשארתי שם יום שלם ויותר. הייתי מוכרח לעשות צרכי תחתי והסרחון היה איום. כמה פעמים, כשעזבתי לבסוף את ה„בונקר" ויצאתי לאויר היום, התעלפתי. לרוב הלאו אותי בעלי־הבית באזעקות שוא, מרוב פחד.

יום אחד ראיתי גרמנים הולכים בכיוון הבית שלנו. בעלי־הבית שהרגישו בדבר נתבלבלו מאד וברחו מן הבית בהשאירם את רכושם הפקר ובלבד להציל את חייהם. אני התחבאתי איכשהו והגרמנים יחד עם המיליציה האוקראינית פתחו את הדלת בכוח וערכו חיפוש, אולם למזלי לא מצאו את מקום מחבואי ועזבו את הבית. כמה פעמים היו קרובים מאוד למקום שם נמצאתי, אולם למזלי לא גילו אותי.

לאחרי המקרה הזה הורע עוד יותר יחסם של הבעלי־בתים שלי אלי. אם חלמו חלום הייתי מוכרח לקבל עלי את סמניו ולהתחבא בבונקר או במקום אחר. כל הזמן דרשו ממני במפגיע כסף. מנת המזון שלי פחתה והלכה מיום ליום והייתי בטוח כי הם רוצים להרעיבני עד מוות. מצאתי קשר לברברה, הפציינטית שלי לשעבר, וזו פנתה לפי הוראותי למכרים שם השארתי כמה מחפצי והם העבירו אותם אלי. את החפצים האלה מסרתי לידי הבעלי־בתים ומיד שונה מצבי לטובה. מנת המזון גדלה והלכה והיחס אלי נעשה טוב יותר. העובדה שנמצא „צד שלישי" היודע על מקום מחבואי ודואג לי בהעברת חפצים, וגם הידיעות על ההתקדמות המתמדת של הצבא הסובייטי והתקרבותם לעירנו צ׳ורטקוב שינו את יחס בעלי־הבתים אלי מכול וכול. הודעתי להם שדואגים להעביר־ני למקום מחבוא אחר, אולם הם דרשו ממני כי אשאר כבר אצלם.

נמצאתי בעליית המתבן והלילות החלו להיות קרים מאוד. קפאתי ממש מקור. הייתי „מתחפר" בחציר ומתחמם קצת. אולם מצב רוחי השתפר והלך כאשר ראיתי את הגרמנים בורחים מערבה אחוזי־בהלה. ידע־תי שהם נוחלים מפלות והצבא הסובייטי הולך ומתקדם. שבועות וחדשים ארוכים ראיתי את המחזה המלבב איך גרמנים במדים ואזרחים גרמנים נוסעים מערבה ומובילים אתם את רהיטיהם וחפציהם ועל ידם צועדים בהמות וסוסים.

בדצמבר, בחג המולד, ירדתי בפעם הראשונה מעליית המתבן לבית. התרחצתי, החלפתי בגדים והסי־בותי גם אני לארוחת־הערב החגיגית שימים ושנים כבר לא אכלתי כמותה ולא ישבתי שבת אנשים מתור־בתים על יד שולחן בחברת מכרים. לאחר הארוחה עליתי בחזרה לעליית המתבן במצב רוח מרומם ומיד נרדמתי. בלילה שמעתי פתאום קול פעמונים ונתעו־רתי בבהלה. ראיתי שנכנסו לחצר ביתנו גרמנים בעגלות־חורף. כפי שעמדתי בכותנתי לעורי, מיהרתי

ל„בונקר" לאחר שסידרתי פחות או יותר את מקום משכבי בחציר לבל יכירו כי היה שם מישהו. כעבור מחצית השעה ירדה אלי בעלת־הבית והודיעה לי כי יכול אני לעלות לעליית המתבן, כי האנשים בלבוש גרמנים אינם אלא פרטיזנים סובייטיים.

דרך סדקי הקרשים הבחנתי מדי יום ביומו את התפתחות הענינים וראיתי כי מצבם של הגרמנים מתערער במהירות רבה. כחודש ימים לפני השיחרור ראיתי איך בעלי השררה המקומיים החלו להעמיס על עגלות ומכוניות־משא כבדות מכל הבא ליד וכולם פנו מערבה. זכיתי לראות כמו כן איך נכנעה קבוצת־סיור של הס.ס. לפני טנקים רוסיים. הגאווה המופרזת שליוותה תמיד את הבעת פניהם נעלמה כלא היתה. כמה ימים לאחר מכן ראיתי חיילים מתחפרים בקרבת מקום והייתי מודאג כי פחדתי שמא יתפתח קרב דווקא כאן ואני עלול להיות קרבן של פגיעה מקרית לאחרי כל הסבל והתלאות שעברו עלי עד היום הזה.

מצבי היה מוזר למאוד משך חמשה ימים לאחרי השיחרור. בעלי־הבתים שלי היו אוקראינים והם פחדו משכניהם כל אותם הימים שהסתתרתי אצלם שמא יוודע להם כי החביאו יהודי ואז היו מתנקמים בהם ואולי גם משלמים בחייהם. נזהרתי על כן שלא יוודע מקום מחבואי לאיש. כאשר נכנסו הקבוצות הראשונות של הצבא הסובייטי, הסתדרה קבוצת סיור קטנה בביתנו. שמעתי שבעלי־הבתים שלי נשאלו על ידם אם יש מישהו בבית והם ענו להם — מפחד השכנים — שאין איש אתם. הרוסים ערכו חיפוש שיטחי והודיעו למארחי שאם יימצא מישהו נוסף בבית יועמדו שניהם לפני בית־דין צבאי. כך קרה, לרוע מזלי, שמשך חמשה ימים נוספים הוכרחתי להחבא ולהיות או ב„בונקר" או בעליית המתבן ולא ניתן לי לשמוח בימים הראשונים לשיחרור יחד עם הצבא האדום הפודה ומציל אותנו, את שארית הפליטה. לפנות ערב של היום החמישי החלטתי לעזוב את מקום מחבואי, התחמקתי החוצה וחזרתי ברגל לצ'ורטקוב. הגעתי לבית־החולים בו עבדתי בתקופה האחרונה ושם קיבלו אותי בפנים יפות. למחרת עברתי לגור בדירתי הקו־דמת. האנשים שאלו וחקרו אותי בתמיהה ובסקרנות, כיצד עלה בידי לצאת חיים מידי הגרמנים, כי לאחר בריחתי סיפרה המיליציה האוקראינית שנהרגתי.

את הימים הראשונים לשיחרורי ביליתי בחיפושים אחרי דירה ובהשגת מלבושים והעיקר מזון. עבודה נמצאה לי מיד בבית־חולים, שם הופיעו מדי יום ביומו יהודים שיצאו ממחבואיהם או שהגיעו מהיערות וממחנה העבודה האחרון שנשאר עוד בקרבת העיר טלוסטה. כמו כן הגיעו אנשים שניצלו מההפצצות האחרונות ומהמשקים שהיו עדיין בסביבה. כל אלה היו צריכים לטיפול רפואי יסודי. אמנם, חסר היה בבית־החולים מזון אולם הם קיבלו טיפול רפואי נאות וזה היה עבורם הישג רב מכל הבחינות. מיד חזרו גם מנהלי המשרדים של השלטון המקומי אשר הכירו את תנאי העיר ולאט לאט אורגנו החיים מחדש.

בינתיים הגיעה אלינו כרעם ביום בהיר הידיעה, שהגרמנים שהיו לכודים במבצר־העיר של קמיינץ־פודולסק פרצו את המצור והם נסוגים ויעברו דרך צ'ורטקוב. קמה בהלה חדשה וכולם החליטו לברוח יחד עם הצבא הסובייטי הנסוג. לרבים מהחולים שהח־לימו בינתיים הרשיתי לעזוב את בית־החולים וללכת עם הצבא. מעטים, מאלה שטרם יכלו לזוז השארתי במטותיהם תוך הבטחה מפורשת של הרופאים והאחיות ה„אריים", שישמרו על החולים היהודיים עד קצה גבול יכולתם. לכשעצמי לא רציתי לברוח, והחלטתי לחזור למקום מחבואי הקודם. ד"ר גולדברג הציע לי להצטרף אליו ולבני ביתו ולעוד כמה מכרים שיתחבאו יחד. למרות שמקום המחבוא שלו כבר היה ידוע בעיר, לא יכולתי לסרב לו ואני גם לא הייתי מסוגל להיות שוב לבדי.

נשארנו משך חמשה ימים במחבוא החדש. יכולנו לראות את הגרמנים המתקדמים במשמעת־ברזל עד שתקפנו היאוש כי חשבנו שאין כוח בעולם אשר יוכל לקלגסים הארורים האלה. אולם הם אפילו לא נכנסו לצ'ורטקוב עצמה אלא נסוגו לאורך הגדה השמאלית של ה„סרט".

עברו ימי הפחד ושוב זרחה עבורנו שמש השיחרור והחופש. היינו מאושרים שנמנע מאתנו הסבל האיום האחרון של הבורחים, שרבים מהם נפלו בבריחה האחרונה מחמת תשישות, מחלות וקור. האנשים חזרו במצב איום אולם מיד התארגנו החיים מחדש. נשמנו לרווחה. תקופת הסבל, הרעב, המוות והכליון היתה מאחרינו ומפלתם של שונאינו בדם ונפש קרבה והולכת לקיצה.

תורגם מפולנית ע"י ד"ר יואל גייזלר

פיבל קסלר

זכרונות מימי השואה

(כיצד נצלתי בכפר שבסביבת יאבלונוב)

היציאה מהגיטו

הכפר יאבלונוב, שבסביבת צ׳ורטקוב, היה אחוזה גדולה של אחד האצילים הפולניים לשעבר ובה ארמון יפה מוקף יערות גדולים, יערות יאבלונוב הידועים. את הארמון הזה בחר לו בימי הכבוש הנאצי מושל המחוז הצ׳ורטקובאי, Kreishauptmann, למושב־קיץ ולבילוי בימי פגרא. מעברה השני של האחוזה, במרחק ק״מ אחד בערך, עמדו בניני המשק ובתוכם ביתו של המנהל — אף הוא גרמני. במקרה נודע לי שמנהל־המשק הזמין מחברת הבנאים הצ׳ורטקובאית קבוצת בנאים לשבועיים ימים לעסוק בעבודות תיקונים בביתו. מכיון שהאוירה בגיטו צ׳ורטקוב היתה מתוחה והורגש שמשהו „לא טוב״ עומד להתחולל בימים הקרובים — השתדלתי בכל אמצעי „הפרוטקציה״ להצטרף לקבוצה הזאת — והצלחתי. בראש הקבוצה הזאת עמד ו. האבר שהיה בנאי ממש (ממשפחת הגטרים הבנאים בצ׳ורט־קוב), ואילו יתר אנשי הקבוצה היו עוזריו. קשה לתאר היום את האושר הגדול, שהרגשנו עת נכנסנו לכפר כשאנו עוזבים מאחורינו את הגיטו הצפוף, לרבות הסכנה והפחד התמידי הקשורים ב„חיי״ הגיטו. לפתע יצאנו למרחב שדות ירוקים ואויר צח, ויכולנו לנשום לרווחה. בתנאי החיים של תקופת השואה היה זה אושר גדול. — מנהל המשק הגרמני קיבל אותנו באדיבות, אף כיבדנו בי״ש ובעוגה והדבר היחידי שביקש מאתנו היה שנעבוד במסירות. יחס הוגן כזה מצד גרמני לגבי יהודים היה לפלא בעינינו. הוא איכסן אותנו באחת הרפתות ונתן לנו חומרים להקים בה דרגשים וכירה לבישול. כן הרשה לנו לקחת מגן־הירקות והפירות לפי צרכינו.

בינתיים נתפשטה השמועה בעירות הסמוכות — קופיצ׳ינצה, סוכוסטאב, חורוסטקוב ועוד — שבאחוזת יאבלונוב נמצא מעין „מחנה־עבודה״ ויהודים התחילו נוהרים אלינו כלמקום מקלט. המנהל קבל את כולם ברצון, כי עונת־הקציר והאסיף היתה בעיצומה וחסרו לו ידיים עובדות. למעשה הפכנו למחנה עבודה קטן, שמנה כשלושים איש. את ה„מטבח״ שלנו נהלה הגב׳ אדר מצ׳ורטקוב, שבאה אלינו עם בנה סלו, בן השש־עשרה. גם אנחנו „הבנאים״ נלקחנו לעבודת־השדה ובעיקר למכונות הדיש. העבודה היתה קשה ומפרכת את הגוף, אולם תוך כדי עבודה משותפת עם אכרי המקום כבשנו לאט לאט את לבם והם נהיו לנו לידי־דים והעובדה הזאת הכריעה אחר כך את גורלנו לחיים — כמובן, לאלה שנשארו במקום.

כל אחד מאתנו הביא עמו מהעיר חפצים שונים, ובעיקר בגדים, ששמשו לנו לסחר־חליפין עם אכרי המקום. אמנם, אפשר היה להסתפק במזון, שקבלנו מהנהלת המשק, אבל יצר „המסחר״ גבר אצל אחדים מהסוחרים לשעבר, ולכן היו פושטים בשעות שלאחר העבודה בכפר ומתהלכים בו כבני־חורין ועושים „עס־קים״ עם בני הכפר. היו אלה בעיקר יהודי קופיצ׳ינצה וסוכוסטאב, ששכחו עד מהרה היכן הם נמצאים ולשם מה באו הנה. אנחנו, אנשי צ׳ורטקוב, השתדלנו להשפיע עליהם, שיעזבו את „המסחר״, מכיון שהוא עושה לנו פרסום בכפר ואנחנו היינו מעונינים דווקא שנוכחותנו באחוזה לא תתפרסם בכפר. למזלנו עזבו אלה את המקום אחרי זמן קצר, בגלל החורף שהתקרב ונשארנו באחוזה רק אחד עשר איש: שבעה מצ׳ורט־קוב, שלושה מחורוסטקוב ואחד מקופיצ׳ינצה.

ה„אקציה״ הראשונה בגיטו צ׳ורטקוב

ההרגשה, שהעיקה עלינו לפני צאתנו את צ׳ורט־קוב — שמשהו רע עומד להתחולל בגיטו — נתאמתה. בחודש ספטמבר 1942, הופיע אצלנו המהנדס רמלר מצ׳ורטקוב והביא לנו את הבשורה המרה על ה„אק־ציה״ הראשונה, שביצעו הגרמנים בגיטו ושבה נהרגו כאלפיים יהודים. ב„אקציה״ הזאת נורה גם אבי ז״ל, אשר מת לא רק מות קדושים, אלא גם מות גיבורים, כי במותו הציל את בני ביתו ואת משפחת ד״ר שומר ועוד שתי משפחות, שהתגוררו כולם בביתו של ד״ר שומר ברחוב שקולנה. בחצר הבית נמצא מחסן שבתנאי הגיטו הפכוהו לבית מגורים. לפני צאתי מהגיטו סידרתי בעלית־הבית מחבוא מוסווה לכל דיירי הבית. הכניסה

היתה מוסווית אמנם, אבל לא בצורה מניחה את הדעת. כשפשטו הגרמנים בגיטו עלו כל יושבי הבית אל ה„בונקר" פרט לאבי המנוח, שנשאר בחדר בכוונה תחילה להציל את כולם. כשנכנסו הרוצחים אל הבית מצאו את אבי לבדו ושאלו אותו היכן נמצאים בני הבית. — „כולם ברחו" — „ולמה אתה לא ברחת?" — „מפני שזקן אני ואין בכוחי לרוץ". השיחה הזאת שנשמעה ע"י המסתתרים בעליה, הניחה כנראה את דעתם של הרוצחים שהסתפקו בקרבן אחד בלבד...

אחרי ה„אקציה" בקשנו ממנהל האחוזה רשות לבקר את בני משפחותינו בעיר. המנהל הסכים מפני שבטח בנו כי נחזור... רתמנו סוסים לעגלה, לקחנו אתנו עגלון ונסענו. לעינינו נגלתה תמונת החורבן בגיטו, שקשה לתארו במלים. רחובות הגיטו היו מכוסים נוצות מכסתות קרועות, שברי כלים ורהיטים, בגדים וחפצים שונים — הכול הפך הפקר. אחרי חיפושים ממושכים מצאתי את אחותי, שנשארה לבדה מכל בני הבית. את אמי העבירו ליאגלניצה ב„אקציה" מיוחדת של פינוי זקנים, ושם נעלמו עקבותיה. את אחי לקחו אתם אנשי הגסטאפו שהעסיקו אותו כמכונאי ונהג שלהם. אחותי הרגישה את עצמה אובדת עצות כיתר אנשי הגיטו וגם אני הייתי ללא תושיה. נפרדנו בהרגשה מרה שלא נתראה יותר. לפנות ערב חזרנו אל הכפר.

„פון" בורובסקי

כשתמה תקופת עבודתנו, פנינו אל המנהל ובקשנו שירשה לנו להשאר שם בלי אישור הגסטאפו. אולם המנהל אמנם בעל לב טוב, היה גרמני, ולא הבין איך אפשר להרשות ליהודים לשבת בכפר בלי אישור השלטונות. זה היה למעלה מהשגתו. הוא רצה לתומו לפנות אל הגסטאפו ולבקש את הארכת הרשיון. אנחנו ידענו שעצם הפניה תמיט עלינו אסון. למזלנו חלה פתאום המנהל הגרמני ובמקומו בא „פולקסדויטש" שדבר גרמנית ופולנית. שמו היה „פון" בורובסקי. הוא היה איש רע ואכזר, אבל פיקח. הוא הסכים ללא קושי להחזיק אותנו במשק על אחריותו ובלבד שנעבוד יפה. הוא הכניס אותנו לבנין עזוב ששימש פעם נגריה. בנינו לנו תנור לבישול, התקנו דרגשים ושולחן ארוך — והנה „דירה". רצפה ותקרה לא היו בה, רק גג־רעפים דולף. ה„שיכון" עשה רושם נורא על כל איש זר שנכנס לנגריה. הגויים היו אומרים „יהודים מסכנים". בחורף היה לנו קר מאוד ובכל זאת אינני זוכר מקרה של מחלה או הצטננות. המנהל הקציב לכל אחד מאתנו חצי ליטר חלב ליום ותפוחי־אדמה לפי הצורך. ליתר צרכי המזון דאגנו בעצמנו. לא היתה זאת בעיה רצינית מכיון שבאנו במגע עם אכרים שנתנו לנו לחם תמורת בגד ישן או גם ללא כל תמורה... כל אחד מאתנו מצא לו „גוי שלו", שהיה נכנס לביתו בשעות הערב. המנהל ידע על הביקורים, אך העלים עינו. הוא הרשה לנו אפילו להתהלך בלי „מגן דוד" על השרוול, כפי שהיו חייבים לשאת בגיטו.

איואן דנקא

„הגוי שלי" היה איואן דנקא. הוא היה בעל אופי חזק ותקיף ואנשי הכפר פחדו מפניו. הרחוב בו גר נקרא על שמו: דנקיבקה. הוא היה איש פיקח ולא סבל רמאות. לביתו נכנסתי במקרה. אילו ידעתי מראש את פירסומו בכפר לא הייתי מעז להכנס אליו. היה זה המקרה המוצלח ביותר בחיי, כי דווקא הוא היה האיש שהציל את כולנו. „מעז יצא מתוק". כשנכנסתי אליו השתדל להרגיע אותי — „אל תפחדו, הגרמנים באים אל הכפר רק לעתים רחוקות. כשהם באים צריך להסתתר לשעה קלה ולחכות עד שיעזבו את הכפר. הם אינם באים בגללכם, כי אינם יודעים על קיומכם". נהגתי להכנס אליו לעתים קרובות כאורח סתם. היא היה משוחח אתי גלויות על שנאתו לגרמנים ועל תקותו שינחלו מפלה. יש לזכור שתקופת הידידות בין הגרמנים והאוקראינים הכפריים לא נמשכה זמן רב. מצד אחד לא קיימו את הבטחתם ל„אוקראינה עצמאית"; ומצד שני היו הגרמנים עטים על הכפרים מזמן לזמן וגוזלים מהאיכרים את רכושם: תבואה, חזירים, וגם כוח אדם לעבודה. הסיפוק היחידי שנתנו הגרמנים לאוקראינים היה הרשות להרוג יהודים ולגזול את רכושם. איואן דנקא היה איש חכם וראה בעינים פקוחות מיהו אויבו האמיתי. הוא חפר לו בחצר בור מוסווה, ובו הסתיר את התבואה מפני הגרמנים. אני ידעתי את מקומו של הבור הזה. הוא התיחס אלי באורח אנושי וכשכיבד אותי במאכל היה אומר: „אל תתבייש, אני יודע שאתה רעב". קצת קסמה לו העובדה שאני מורה ממקצועי ואילו הוא אדם שאינו יודע קרוא וכתוב יכול לעשות אתי כרצונו. אכן אמרו חכמינו: „תעלא בעדניה סגוד ליה"... (השועל בזמנו השתחווה לו). מחסן הקש והשחת היה תמיד פתוח לרווחה

והייתי רשאי להכנס לתוכו „בעת צרה" אף בלי ידיעתו של בעליו.

ימים קשים

העבודה באחוזה היתה קשה מאוד. תפקידנו היה לשרת את מכונת הדיש ולהיות עוזרים לעגלונים (פורנלים). אלה היו „המיוחסים" של המשק ואילו אנחנו היינו בבחינת עבדים. לפנות בוקר היינו צריכים לנקות כל אחד זוג סוסים של „האדונים". אחרי העבו־דה הזאת חזרנו „הביתה" לאכול ארוחת־בוקר ויצאנו שוב לעבודה עם כל הפועלים. יום מנוחה בשבוע לא היה לנו. בימי פגרא מלאנו את מקומם של הפועלים הנחים. מתפקידנו היה לנקות את בורות הביוב ואת דיר החזירים. זאת היתה עבודתנו בימי פגרא דווקא.

המנהל החדש היה אכזרי ולא ידע רחמים. בעד כל עבירה קלה היה מכה אותנו ואיים להסגירנו לידי הגסטאפו. גם את הגויים היה מכה באכזריות ולכן היינו בעיניהם כאחים לצרה. מסתבר שלא קרה אף מקרה אחד של הלשנה מצדם למנהל או לגרמנים. להיפך, כל פעם שהופיעו גרמנים באחוזה הזהירו אותנו ואנחנו הסתתרנו כל אחד בפנתו. פעם הופיע באחוזה ראש המיליציה האוקראינית של מחוז צ׳ורט־קוב, לאסור את אחד העובדים הפולניים. אני לא הרגשתי בו ולא הספקתי להסתלק בעוד מועד. הוא ניגש אלי ושאל אותי: „מה אתה עושה כאן יהודי?" — „אני עובד באחוזה." — „ואיפה ה„מגן דוד' שלך?" — „מנהל האחוזה אינו דורש ממני את הסימן הזה" — עניתי. הוא שילח בי את כלבו הגדול שקרע מעלי את סמרטוטי בגדי וצווה עלי ללכת אתו לצ׳ורטקוב. בדרך נסיתי פעם לברוח ולא הצלחתי. בפעם השניה שוב נסיתי והצלחתי. שבתי לאחוזה קרוע ופצוע. נכנסתי למשרד המנהל ובקשתי ממנו שישחרר אותי מהעבודה ליום אחד, וראו פלא: הוא הסכים ואמר לי גם כמה מלים של עידוד. זאת היתה לי פעם ראשונה שגילה יחס אנושי ליהודי.

מקלט

חלפה שנה ואנחנו המשכנו לעבוד בגלוי לעיני כל אנשי הכפר. קץ המלחמה עוד טרם נראה באופק. החלטנו למצוא לנו מקלט ולהעלם מהשטח. בחצר הארמון היתה חורבה עזובה, ששימשה פעם למחסן־קרח. היא עמדה בין שיחים עבותים והגויים הבטיחו ששם מתגוררים שדים. בחורבה זו בחר מר הבר, שהיה בנאי מקצועי, לבנות מקלט. הוא בא בקשרים עם שומר הארמון ובעזרתו בנה שם מקלט שהיה מוסווה היטב לפי כל כללי הבניה של ה„בונקרים". את תכנית המקלט עיבד המהנדס רמלר מצ׳ורטקוב, שהיתה לו כניסה חפשית לארמון בתוקף תפקידו. אולם אחרי שהוכן הבונקר — ויתרנו עליו מסיבות אלו: א) לא היה לנו אימון מלא בשומר־הארמון; ב) נוכחנו שהמלחמה תמשך עוד זמן רב ולא נוכל להחזיק מעמד מתחת לאדמה יותר מחודש ימים, כי נקבר שם חיים; ג) ידענו שאחרי שנעלם יקום רעש בכפר ויתחילו לחפש אחרינו. עמדנו לפני בעיה חמו־רה: להשאר באחוזה באופן גלוי, או לעזוב את המקום. ואם לעזוב, לאן? אלה שהיה להם צל של תקוה למצוא מקלט בעיר, עזבו את האחוזה. הראשונה בין העוזבים היתה האלמנה אדר עם בנה סלו. הם הסתתרו אצל קרוביהם בקופיצ׳ינצה. כעבור זמן קצר נתגלה הבונקר והם חוסלו יחד עם יתר אנשי העיר. אחרי זמן מה עזב אותנו האַבר הבנאי. הוא בנה לו בונקר בצ׳ורטקוב והכניס לתוכו את אחותו ואת הסטו־דנט ליבליך. הבונקר הזה הציל את כל יושביו, שזכו לצאת לחופש פרט להאַבר עצמו שנתפס ע"י אנשי הגסטאפו בדרך מקרה. לבסוף נשארנו באחוזה רק ששה אנשים. לא היה לנו לאן לברוח. הששה היו: יהודה האַרניק ואנוכי — מצ׳ורטקוב, שלושה אנשים מחורוסטקוב ואחד מקופיצ׳ינצה.

עוד יהודי היה באחוזה, מג"ר הנדל, עורך־דין לשעבר בסוכוסטב, אבל הוא לא נחשב כאחד מאתנו, מפני ששימש מזכיר ומנהל חשבונות של האחוזה. מצבו היה הרבה יותר קשה משלנו משום שישב במש־רד ונפגש פנים אל פנים עם הגרמנים שבאו לאחוזה לשם כל מיני עסקים. אמנם היה „ידידו" של המנהל ואף היה משחק אתו ברידז׳, אבל בכל זאת... אתנו היה נפגש לעתים קרובות ומוסר לנו על המתרחש בעולם. פעמים גם עזר לנו בהיותו מקורב למנהל. יום אחד נעלם מן האחוזה. אחרי כמה ימים הופיע אצלנו שומר־הארמון ולחש לנו סוד שמג׳ר הנדל ואשתו ועוד תשעה אנשים מבני משפחתו מסתתרים בבונקר „שלו" וכי הוא מספק להם מזון וכל יתר הצרכים — כמובן בתשלום. ידענו שזה אינו מקלט בטוח, אבל כנראה לא היתה להם ברירה אחרת. גם הגויים בכפר התחילו מתלחשים על יהודים שנמצאים בחורבה שבחצר הארמון. יהודה הארניק, שהיה המקשר ביניהם ובינינו, הזהיר

אותם על כך. אבל לאן יכלו לברוח? בוקר אחד הופיעה פקידה פולנית ממשרד האחוזה ומסרה לנו בסודי־סודות, ששומר הארמון סיפר למנהל האחוזה על היהודים המסתתרים בחורבה וזה הודיע את הדבר לגסטאפו. התחלנו לטכס עצות איך למסור את הידיעה למסתתרים. יהודה הארניק ואני החלטנו להודיע למנהל שנחוצות לנו לבנים, שאפשר להוציא אותן מחומות החורבה... תוך כדי עבודה גילינו לאנשי הבונקר על הסכנה הצפויה להם. כעבור שעה קלה בא העגלון להסיע אותנו מן החורבה ואחרי דקות ספורות הופיעו האוקראינים רכובים על אופניים וסילקו את יושבי הבונקר. הנדל עצמו הספיק להמלט. יתר אנשי המש־פחה הוצאו ונורו אחד אחד בו במקום. למחרת ספרו לנו הגויים פרטים על ה„אקציה". היהודים נורו והגויים קברו אותם בקבר אחים בתוך היער. ומוזר, אותם הגויים שגילו יחס אנושי לגבינו ספרו כל זה בלי התרגשות יתירה, כאילו ביצעו עבודה רגילה...

דובוש

בקיץ 1943 הופיעה באחוזה „אישיות" רשמית חדשה. היה זה בלש אוקראיני, שהמנהל הזמין אותו לאחוזה לשם גיוס כוח־עבודה מהכפר. שמו היה דובוש. הוא וראש המשטרה האוקראינית במחוז צ׳ורטקוב (זה שסידר אותי פעם עם כלבו) הצטיינו בגילוי יהודים מסתתרים ביערות הסביבה ושמם הטיל אימה על כל המחוז. בפגישתו הראשונה אמר לנו ברורות: „אמנם חוסים אתם כאן בצל המנהל בגלל עבודתכם, אבל אַל תשלו את עצמכם, שתשארו בחיים. אני עוקב אחרי כל צעדיכם ובבוא העת אחסל גם אתכם". האיום הזה לא היה משמח ביותר, אבל בדבריו אישר בעקיפין את קיומנו „לעת עתה". גם זו לטובה. מאז נפגשנו אתו תכופות והתרגלנו זה לזה.

בסביבת יאבלונוב היו יערות גדולים ובהם היה מושל המחוז עורך ציד בחורף. בציד אחד הרגישו פתאום הגויים, שמילאו תפקיד של עוזרים, בבונקר יהודי מוסווה והרימו קול צעקה: יהודים! יהודים! יושבי הבונקר שמעו את היריות ולא ידעו שנערך כאן ציד, חשבו שהיריות מכוונות אליהם. הראשון שיצא מהמקלט נפצע בעיניו מרובה־ציד. אולם כאן קרה דבר מוזר. מושל המחוז ציוה להמשיך בציד ולהניח ליהודים. אולי שבע דם יהודים מחיסול גיטו צ׳ורטקוב ואולי לא רצה לקלקל לעצמו את אוירת הציד. למחרת קרא המנהל את יהודה הארניק למשרדו ואמר לו שהוא מצטער על המקרה ביער והוא רוצה לשלוח ליהודים האלה תרופות ומזון(!). הוא ציוה להעמיס על עגלת־חורף כד חלב, לחם ותרופות ושלח את זה ע"י הארניק ושני מלוים: העגלון ודובוש. הם הגיעו למקום. הארניק נכנס לבונקר מסר להם את הדברים ויעץ להם לעזוב את המקום. כעבור ימים אחדים כשהארניק יצא שוב „בשליחות" דומה עם מיטען של מזון, כבר לא מצא איש. אחרי המלחמה פגשנו אחד מהם והוא מסר לנו שכולם זכו לשחרור.

באביב 1943 נמסר לי תפקיד מכובד במשק, להיות רועה צאן. אילמלא הנסיבות הטרגיות היתה זו הופכת לעבודה נעימה. בשדה הרחק מן הישוב, הרגשתי יותר בטוח. הסכנה היתה רק בדרך אל השדה ובחזרה. לכן לא הייתי ממהר לשוב עם הצאן וישבתי עמו בשדה עד שקיעת השמש. המנהל חשב שמתוך חריצות ומסי־רות לעבודה אינני ממהר לשוב „הביתה". פעם פגשתי בדרך חיילים גרמנים. נבהלתי מאוד, אולם העמדתי פנים אדישים, כאילו הייתי בן המקום מאז ומתמיד ושמרתי על קור רוחי. לא היה קשה להבחין בי שיהודי אני, אולם מראה הכבשים שיעשע אותם עד כדי כך שלא שמו לב לרועה. לא ידעו הכבשים האלה שיותר משאני שומר עליהן — הן שומרות עלי... פעם אחרת היתה לי פגישה עם דובוש עצמו. פתאום ראיתי שהוא מתקרב אלי וחשבתי הנה הקיץ עלי הקץ, אבל גם הפעם יצאתי מהמבחן בשלום.

גרמנים באחוזה

בקיץ 1943 היו יערות יאבלונוב מלאים פרטיזנים רוסים. הגרמנים הפגיזו אותם וגם הפציצו מהאויר, אולם לתוך היער לא העזו לחדור. הפרטיזנים היו לאדוני היער. בלילה היו פולשים לאחת האחוזות שב־סביבה, לוקחים מזון, מחרימים בהמות וסוסים ומה שלא הספיקו לקחת — השמידו. הגיע התור לאחוזת יאבלונוב. בוקר אחד חדרו לתוך המשק והשתלטו עליו בלי יריה אחת. המנהל ועוזריו נעלמו עוד לפני בואם ואנחנו נשארנו. עמדנו ליד שער האחוזה וחכינו. כשהגיעו ספרנו להם שאנחנו יהודים והם הציעו לנו להצטרף אליהם. הססנו. בנשק לא ידענו להשתמש והיינו חלשים מכדי להתחיל בחיי קרב של פרטיזנים ונשארנו. לאחר מכן הצטערנו שלא נצלנו את ההז־דמנות.

הפרטיזנים ציוו על הגויים להוציא מהמשק ומהמחסנים את הכול, אחרת ישלחו אש בבניני המשק, שעלולה להתפשט גם על בתי האכרים הסמוכים. בשקידה רבה עשו הגויים את מלאכתם ורוקנו את כל המשק, בשנאה מיוחדת בזזו האכרים את ביתו של המנהל ולא השאירו בו דבר. בינתיים שחטו הפרטיזנים כמה חזירים, העמיסו אותם על העגלה והסתלקו.

אחרי שהפרטיזנים עזבו את המשק, החלטנו גם אנו לעזוב את המקום ויצאנו לשדה להסתתר בקמה. פתאום ראינו אכר מתהלך בין השבילים. היה זה מנהל המשק שהתחפש לאכר. המנהל ואנחנו נמצאנו באותו מצב, מסתתרים, אבל לא מפני אותו אויב. הוא אמר לנו שטוב עשינו שלא השתתפנו בביזת הרכוש ואמר לאכר שליוה אותו, להביא לנו ארוחה לשדה. לא מיהרנו לחזור אל המשק. אחרי זמן מה שבו הגרמנים והתחילו לעשות נקמות בתושבי הכפר. הכריזו שעל כולם להחזיר מיד כל מה שלקחו מהמשק והרביצו בהם מכות רצח.

בבית אחד בסביבת יאבלונוב, התבצרו מספר פרטיזנים והגרמנים החליטו לחסלם. הם השתמשו ביהודי כ„מתווך". תפקידו היה לגשת לעמדת הפרטי־זנים ולהגיש להם אולטימטום שייכנעו. הדבר היה מסוכן. הגרמנים ידעו שהפרטיזנים יירו במי שיתקרב עליהם ולכן בחרו ביהודי. הם בחרו מתוכנו צעיר בן 16 שישמש כ„מתווך". לא עזרו הבקשות והדמעות של אבי הנער. הוא יצא בשליחותו ומסר את האולטימטום. הפרטיזנים לא נכנעו ונפלו בקרב עד האחרון בהם. הנער חזר בריא ושלם.

המנהל התחיל שוב להתעלל בנו ושלח אותנו לכל מיני עבודות לעיני כל תושבי הכפר. לא הועילו הפצרותינו שצפוייה לנו סכנת מוות. הוא איים שאם נסרב ימסור אותנו לידי הגסטאפו. בסוף הקיץ הכניס למעוננו שני סוסים מצורעים, במטרה לבודדם. הסוסים היו זקוקים לטפול מיוחד. המנהל היה מבקר את הסו־סים ואומר בצחוק: „חברה מתאימה — יהודים מצור־עים וסוסים מצורעים"...

לקראת החורף העביר אותנו המנהל לבית מגורים ממש. היה שם יותר נוח מאשר באורוה, אבל גם יותר מסוכן, מפני שהבית עמד על יד הכביש הראשי. בחדר הסמוך גרו שתי פולניות שהתיחסו אלינו באהדה. יום אחד באו חיילי־חזית גרמנים והתאכסנו בחדר הפו־לניות. הסתלקנו לכל היום וחזרנו בערב. אידל הארניק, שהיה לו מראה פנים „אַרי", ניכנס בשיחה עם הגר־מנים ושימש כמתרגם בינם לבין הפולניות. בשיחה הודו החיילים שאין להם כל סיכויים לנצח. שמחנו לראותם מדוכאים ולהווכח איך שפלה הגאוה הגר־מנית.

השחרור

החזית התקרבה בצעדי ענק. האחוזה נמלאה חיי־לים גרמנים, אבל אנחנו חדלנו להשגיח בהם. המנהל טען ארבע עגלות מכל טוב, גייס ארבעה עגלונים והסתלק עם הנסיגה הכללית. הוא הזדרז לברוח עוד לפני ה„קרייזהאופטמן" מצ׳ורטקוב. נשארנו לבדנו. העבודה במשק נפסקה. הצטופפנו בעלית־הגג והסתכלנו דרך הסדקים בתנועת הצבא. רצינו לנחש אם קרובה הגאולה...

בוקר אחד נכנסה השכנה בבהלה והודיעה שדובוש מחפש אותנו ושני חיילי ס.ס. מלווים אותו. הוא רצה כנראה לקיים את הבטחתו... יצאנו מהר והתחבאנו בבור של איואן דאנקא. כעבור שעה קלה הגיעו אל ביתו של דנקא והכוהו מכות רצח, אבל הוא בשלו: „היהודים אינם בביתי" — „ומדוע היו נכנסים לביתך כל הזמן?" — „ראיתי שהם מסתובבים בגלוי באחוזה וחשבתי שיש להם רשיון. אף אתה דובוש ידעת על קיומם וגם נתת להם מזון כשהיו ביער." — „אבל זה היה לפי פקודת המנהל" — „ככה" — אמרו אנשי הס.ס. — הם זללו ואף האכילו יהודים ואותנו שלחו לחזית!" הם יצאו לחפש בחצר, עברו קרוב לבור בו ישבנו בנשימה עצורה. אם התקימנו במשך שנתיים וחצי בזכות נסים, אז הנס הגדול ביותר היה זה שלא גילו אותנו הפעם. הם עברו לחצר השניה לחפש ואז יצאה בעלת־הבית והושיטה לנו ככר לחם וזרזה בנו לרוץ היערה, כי הם עלולים לחזור. התחלנו לרוץ לעבר היער, דרך הכפר לעיני כל הגויים. זה היה בחודש פברואר 1944. השלג כסה את האדמה ואנחנו השארנו עקבות בשלג. רצנו עד שאפסו כוחותינו. בינתיים גילה להם ילד בן עשר שנסנו היערה. הם עלו על סוסים והמשיכו לפי העקבות שהשארנו בשלג. סמוך ליער נכשל סוס אחד ונפל — והם ויתרו על החיפוש.

בלילה הלך אידל הארניק הכפרה והביא מעדר, בו חפרנו לנו בור וכיסינו את הכניסה לבור בענפים. מדי לילה היה הולך אחד מאתנו לפי תור לכפר להביא לחם. בקרנו גם את דנקא והוא ספר לנו מה שקרה.

כעבור ימים אחדים עברה החזית לעבר השני של יאבלונוב ואז יצאנו מהמחבוא. פתאום ראינו גדוד פרשים המתקרבים אלינו ומקיפים אותנו. עמדנו במקום וחיכינו — היו אלה רוסים. לשמחתנו לא היה גבול. הם הובילו אותנו לכפר אחד, הכניסו אותנו לבית וציוו לבעל־הבית להכין לנו ארוחה טובה ומטות נקיות. זו פעם ראשונה לאחרי שנתיים וחצי ששכבנו במיטה ללא פחד. קשה לתאר את ההרגשה הכבירה שהיתה לנו באותו יום.

בבוקר יצאו הרוסים לדרכם ואנחנו היינו חפשים. חזרנו לכפר יאבלונוב. הגויים קבלו אותנו בשמחה. דנקא, שסרנו אליו להודות לו, יעץ לנו לא לשהות בכפר אלא להמשיך בכיוון הגבול הרוסי. הרוסים נסוגו והגרמנים עמדו לחזור לצ׳ורטקוב. ואמנם הגרמנים חזרו לכפר ליום אחד, אחר כך נודע לנו על המקרה הטראגי שקרה לשבע מאות יהודי בוצ׳ץ׳, שנהרגו בנסיגה זו.

הצטרפנו למחנה הבורחים של אנשי צ׳ורטקוב ובאורח מוזר זה חזרנו ל„צ׳ורטקוב בדרך״. אחרי נדו־דים ותלאות הגענו לעיר סקלט ופה פגשנו הרבה יהו־דים מגליציה המזרחית. נהפכנו לפליטים, התגעגענו לבית, לחדר חם ולחיים נורמליים. אבל עוד ארוכה היתה הדרך, דרך היסורים שלנו, עד שהגענו לאותה שעת אושר שניתן לנו להקים בית על אדמת המולדת.

סיכום עצוב

לא כל היהודים שהיו ביאבלונוב בימי המלחמה נמצאים היום בחיים. הבר הבנאי נתפס ונהרג על ידי הגרמנים. אחותו מתה זמן קצר אחרי המלחמה. ליבליך הסטודנט מת מיד אחרי השיחרור ממחלת הטיפוס. האלמנה אדר נהרגה יחד עם בנה סלו ב„אקציה״ בקופיצ׳ינצה. יהודה הארניק הגר לארצות־הברית ומת שם לפני כמה שנים ממחלת לב. יהי זכרם ברוך לעד.

יונה פריימאַן

די נאַציס אין טשאָרטקאָוו

היסטאָרישע קאָמיסיע באַד־רייכענהאַל. גביית־עדות פון יונה פריימאַן; באַאַרבעט דורך צבי ראָזענבוים. סיג׳ 1622/1509.

...ווען עס איז אויסגעבראָכן די דייטש־פּוילישע מלחמה, האָט די רויטע אַרמיי דריי וואָכן שפּעטער אַריינמאַרשירט קיין טשאָרטקאָוו. דאָס איז געשען דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939. די טשאָרטקאָווער יידן האָבן אויפגענומען די געשעעניש גלייכגילטיק, זיך נישט גערירט פון אָרט און ווייטער זיך געלעבט רואיק ווי עס וואָלט בכלל קיין קריג נישט געווען אויף דער וועלט. די יידן זענען ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זייערע טראַדיציאָנעלע פּרנסות אָן קיינע שטערונגען מצד דער סאָוויעטישער אַדמיניסטראַציע. סיי מאָראַליש, ווי אויך ווירטשאַפטלעך האָבן די יידן נישט געפילט קיין ענדערונגען און פריי געאָטעמט ביז דעם 22־טן יוני 1941.

מיטן אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה, דעם 22־טן יוני 1941, איז טשאָרטקאָוו אָקו־פּירט געוואָרן צוויי וואָכן שפּעטער, דעם 6־טן יולי, דורך די דייטשן.

גלייך פון ערשטן אָקופּאַציע־טאָג האָט די נאַצי־בעסטיע אָנגעהויבן אירע ווילדע מעשים. די ערשטע פאַראָרדענונג איז געווען, אַז אַלע יידן דאַרפן טראָגן דעם שאַנד־צייכן, אַ ווייס בענדל מיט אַ מגן־דוד אויף דער לינקער האַנט. גלייכצייטיק איז יידן פאַרבאָטן געוואָרן גיין אויפן טראָטואַר. יעדן טאָג זענען דער־שינען נייע דיסקרימינאַציע־געזעצן קעגן דער יידי־שער באַפעלקערונג פון טשאָרטקאָוו. דאָס ווירטשאַפט־לעכע לעבן פון דער שטאָט איז יעדן טאָג מער און מער איינגעשרומפן געוואָרן און די לאַגע פון די יידן איז געוואָרן זייער אַ שווערע. יאוש און פאַרצווייפלונג האָבן זיך איינגעפרעסן אין די הערצער פון דער גאַנ־צער יידישער באַפעלקערונג, און אַזויערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דער פולער פונאַנדערפאַל און צוזאַמענ־ברוך פון יידישן לעבן אין טשאָרטקאָוו.

דעם 6־טן יולי 1941 האָט מען געכאַפּט אַ גרופּע ייִדן אויף אַרבעט כדי ווידער אויפבויען די צעשטערטע בריק פון טשאַרטקאָוו־קאָפּיטשינצע. די ייִדן וואָס זענען אַרויס אויף דער אַרבעט זענען מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן. די נאַציִשע בעסטיעס האָבן דאָ צום ערשטן מאָל אַרויסגעוויזן וואָס זיי זענען ביכולת אויפצוטאָן. דער ערשטער קרבן איז געווען דער 15 יאָריקער חיים הויזנער. מיט זיין אומקום האָט זיך פּאַקטיש אָנגעהויבן די בלוטיקע טראַגעדיע פון די טשאַרטקאָווער ייִדן.

דעם 14־טן יולי 1941 איז אָנגעקומען אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אונטערן נאָמען „ראַל־קאָמאַנדאָ", כדי צו קאָנטראָלירן און באַטראַכטן די פאַרהעלטענישן וואָס עקזיסטירן ביי דער ייִדישער באַפעלקערונג. דעם זעלבן טאָג זענען געכאַפּט געוואָרן דריי הונדערט ייִדן. מען האָט זיי פאַרשפּאַרט אין דער שטאָטישער טורמע. זיי זענען דאָרט געשלאָגן געוואָרן מכות־רצח. די באַנדיטישע שלעגער זענען געווען אוקראַינער, וועלכע האָבן שוין פון לאַנג געזוכט אַ גינסטיקע געלעגנהייט צו רויבן און מאָרדן ייִדן. דער ערשטער בלוטיקער אַקט איז דורכגעפירט געוואָרן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן. מען האָט אַראָפּגעפירט עטלעכע ייִדן אין אַ פינצטערער קאָמער פון דער טורמע און דאָרט האָט מען זיי אַזוי לאַנג געשלאָגן ביז זיי האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות. די שוואַכערע זענען גלייך אומגעקומען. די שטאַרקערע האָבן לענגער אויסגעהאַלטן און צעבלוטיקטערהייט האָבן די אוקראַינער זיי באַפוילן טאָן פאַרשידענע משונהדיקע זאַכן, וואָס מען קען דאָ אויפן פּאַפּיר נישט אַרויסברענגען, און זיי האָבן געמוזט אויספּילן אַלע זייערע באַפעלן.

די ערשטע דריי הונדערט קרבנות זענען אומגעקומען שוידערלעך. אַ טייל פון זיי איז דערשאָסן געוואָרן, אַן אַנדערע גרופּע פון די אַרעסטירטע איז פאַרפּייניקט געוואָרן צום טויט און די לעצטע טייל האָט מען באַפוילן גראָבן גריבער אויפן הויף פון דער טורמע. די וואָס זענען לעבנגעבליבן ביזן סוף פון די אַלע פּייניקונגען האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל ווי די טויטע. אין דעמזעלבן טאָג האָט די ערד פון טורמע־הויף איינגעשלונגען די ערשטע אומשולדיקע קרבנות פון די דריי הונדערט פאַרפּייניקטע ייִדן און צווישן זיי זענען געווען אויך אַזעלכע וואָס זענען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט. צווישן די

מדמויות השואה
מאנה כץ (באדיבות מוזיאון חיפה)

קרבנות איז אויך געווען מיין 20־יאָריקער זון ישראל פריימאַן.

נאָך דער ערשטער בלוטיקער אַקציע האָט זיך גלייך באַמערקט אין שטאָט ווי די ייִדן זענען איינגעבראָכן געוואָרן. עס האָט אַלעמען אַרומגענומען אַ טיפער טרויער און אַ געפיל פון אַ משונהדיקער אומרואיקייט. אַלע האָבן אָנגעהויבן לעבן אונטערן איינדרוק אַז דער מאָרגנדיקער טאָג באַהאַלט אין זיך עפּעס שרעקלעכעס וואָס קיינער ווייס נישט גענוי מיט וואָס עס וועט זיך ענדיקן און יעדער איינער האָט אָנגעהויבן לעבן מיטן מוראדיקן געפיל פון פּחד. דער גורל איז בלינד. אָט קען די ווילדע חיה אויסשטרעקן אירע לאַפּעס אין דיין ריכטונג און דיין גורל איז געחתמעט.

דעם 18־טן יולי, 9 אַזייגער ביינאַכט, זענען דריי פאַרשטייער פון שטאָטישן מאַגיסטראַט — אינזשיניער וואָראַבקעוויטש, דער אַפּטייקער קיזשימאָוו און איוואַסיוו — אונטער דער באַוואָפנטער באַגלייטונג פון דייטשן, אַריין אין אַ סך ייִדישע הייזער, צווישן זיי אויך אין הויז פון שמעון בערגהאַפער, און פאַרנומען זיבעצן ייִדן מיטן אויסריד, — וואָס איז פאַרשטייט זיך געווען אַ בילבול, — אַז זיי האָבן פאַריקע נאַכט געשאָסן אויף דייטשן. די ייִדן האָבן געפּרוּווט זיך פאַרטיידיקן, אָבער עס האָט זיי גאָרנישט געהאָלפן.

די זעלבע נאַכט זענען זיי אַוועקגעפירט געוואָרן אין טורמע, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער מיצקעוויטש גאַס, און דאָרט האָט מען זיי אַלע געשאָסן.

מיט דער צאָל קרבנות איז די בלוטדורשטיקע נאַציִשע חיה, און אירע אַרויסהעלפער פון דער אוקראַיִנישער מיליץ, נישט געזעטיקט געוואָרן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַ גאַנצע ריי פון שוידערלעכע מאָרדן און איבערפאַלן מיט פאַרשידענע פאַלשע אויסריידן און בלבולים, וואָס האָבן געקאָסט אַ סך יידישע לעבנס.

דעם 26־טן אויגוסט איז פּלוצים אויסגעבראָכן אַ בהלה אין שטאָט. מען האָט גענומען כאַפּן יידן אויף די גאַסן און אין די הייזער. דאָסמאָל זענען פאַרכאַפּט געוואָרן אַ הונדערט יידן, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט אין דערזעלבער שטאָטישער טורמע. אין לויף פון אַ גאַנצער נאַכט האָט מען זיי דאָרט געפּייניקט, מערדערלעך געשלאָגן און געצוואונגען אָנטאָן איינער דעם צווייטן מיאוסע זאַכן. פאַרטאָג האָט מען זיי אַוועקגעפירט צום אורינער וואַלד, אַ פינף קילאָמעטער פון טשאָרטקאָוו. דאָרט האָבן די יידן אויף אַ באַפעל אַליין זיך אויסגעגראָבן די אייגענע גריבער און זיי זענען דאָרט לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן. דער פאַקט איז פעסטגעשטעלט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלער סאָוויעטישער קאָמיסיע, נאָכדעם ווי טשאָרטקאָוו איז באַפרייט געוואָרן אין 1944.

נאָך דער „אַקציע" איז געוואָרן רויִק פאַר אַ געוויסער צייט. די נאַצי־באַנדיטן האָבן אָבער געפירט כסדר אַ סיסטעמאַטישע אויסראָטונג־פּאָליטיק לגבי די יידן. זייער „סיסטעם" איז באַשטאַנען אין דעם, אַז נאָך יעדער „אַקציע" האָבן זיי אַרויסגעלאָזט קלאַנגען און געשאַפן דעם איינדרוק, אַז דאָס איז שוין דער לעצטער מערדערישער אַקט, און די יידישע באַפעלקערונג פלעגט זיך טאַקע אין אַ געוויסער מאָס באַרויִקן. אָבער תמיד פלעגן זיי פלוצים אויפסניי איבערפאַלן די באַפעלקערונג, גראָד דעמאָלט ווען קיינער האָט זיך דערויף נישט געריכט, און פאַרנומען צענדליקער און הונדערטער יידישע אומשולדיקע קרבנות. די יידן אין טשאָרטקאָוו האָבן געלעבט ווי אין אַ קאָשמאַר, פון וועלכן עס איז נישט מעגלעך געווען זיך צו באַפרייען. גרויל און פאַרניכטונג האָבן געבושעוועט אַרום און אַרום.

דעם 18־טן אויגוסט 1941 איז אַראָפּגעקומען אַן אָפּטיילונג פון געסטאַפּאָ־לייט, וואָס האָט זיך באַזעצט אויף סטאַביל אין שטאָט. אין דער צייט איז געשאַפן געוואָרן אַ „יודענראַט" פון צען פערזאָן מיט ד"ר חיים עבנער בראש. די ערשטע אויפגאַבע פון „יודנראַט" איז געווען צושטעלן טאָג־טעגלעך הונדערט יידן אויף אַרבעט. אין אָוונט, נאָך דער אַרבעט, ווען יעדער איינער איז שוין געווען שטאַרק צעשלאָגן, האָט מען אונדז אויסגעשטעלט אין אַ ריי און אָנגעהויבן מיט אונדז מאַכן גימנאַסטיק און דערביי חוזק מאַכן און אָפּשפּעטן פון אונדז. מיר האָבן געמוזט זיין געהאָרכזאַם טראָצדעם וואָס מיר האָבן געפילט, אַז אונדזער מאָראַלישע דערנידערונג איז געווען פאַר זיי די גרעסטע באַפרידיקונג.

אין דער זעלבער תקופה האָט דער „יודנראַט" באַקומען אַ באַפעל צו רעגיסטרירן די גאַנצע יידישע אינטעליגענץ אין שטאָט. דעם 20־טן אויגוסט איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער יידישער באַפעלקערונג פון טשאָרטקאָוו די ערשטע געלט־קאָנטריבוציע. דער „יודנראַט" איז באַאויפטראַגט געוואָרן צושטעלן דעמזעלבן טאָג די סומע פון 25 טויזנט זלאָטעס. גלייכצייטיק מיטן איבערגעבן דעם באַפעל זענען גענומען געוואָרן פינף יידישע אַדוואָקאַטן אַלס ערובניקעס. דעם זעלבן טאָג איז די סומע צונויפגעזאַמלט און איבערגעגעבן געוואָרן דעם שעף פון דער געסטאַפּאָ.

אין זעלבן חודש אויגוסט 1941 איז טשאָרטקאָוו ווידעראַמאָל איינגעהילט געוואָרן אין טיפן טרויער.

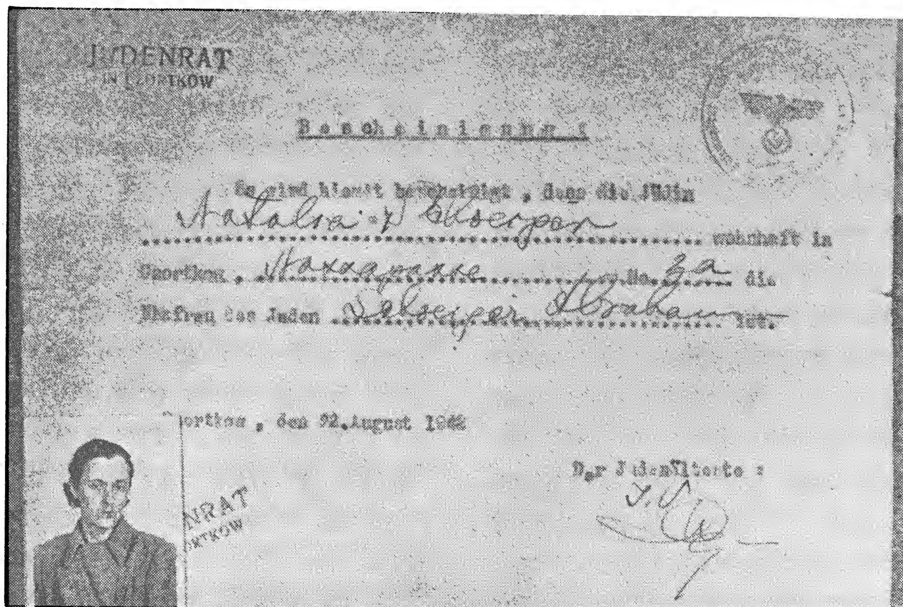
הבאת גופות הקדושים לקבר ישראל, אחרי השחרור
דאָס איבערפירן די קדושים פון אוהרינער וואַלד
צו קבר־ישראל

נאָך דעם ווי די געסטאַפּאָ האָט באַקומען די פולע רשימה פון דער יידישער אינטעליגענץ אין שטאָט, זענען אין איין טאָג אַרומגערינגלט געוואָרן אַלע הייזער מיט די אָנגעגעבענע אַדרעסן און מען האָט פאַרנומען, מיט דער הילף פון דער געסטאַפּאָ און אוקראַינישער פּאָליציי, אַלע יידישע אַדוואָקאַטן, לערער, פּראָפעסאָרן א. א., וואָס צוזאַמען זענען זיי געווען אַרום דריי הונדערט פּערזאָן. זיי האָבן נאָר געשוינט די מעדיקער צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים. ווען אַלע זענען שוין געווען פאַרזאַמלט אויפן פּלאַץ, האָט מען אַלע, מיט אַ שטרענגען וואַך, אָפּגעפירט אין דער שטאַטישער טורמע. דאָרט זענען זיי אַלע געשלאָגן געוואָרן מכות־רצח. מען האָט זיי געפייניקט, דערנידעריקט זייער מענטשלעכן כבוד מיט נישט דערציילבאַרע שאַנד־טאַטן. דער ערשטער איז פאַרפייניקט געוואָרן צום טויט דער באַרימטער יידישער אַדוואָקאַט מאזלער. אויפן צווייטן טאָג האָט מען אַלע אַוועקגעפירט אין שכנותדיקן „שוואַרצן וואַלד” און דאָרט האָט מען באַפוילן אַ טייל פון זיי גראָבן גריבער און די איבעריקע זענען געשטאַנען און געוואַרט אויפן טויט. עס איז אַ פאַקט, אַז אויפן פּלאַץ ווו מען האָט געבראַכט די קרבנות זענען שוין געווען פון פריער אָנגעגרייט גריבער פאַר די וואָס האָבן געדאַרפט דערשאָסן ווערן, אָבער אין זייער מערדערלעכן סאַדיזם האָבן די חיות געוואָלט, אַז די קרבנות אַליין זאָלן זיך אויסגראָבן זייערע קברים. אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן נאָכדעם ווי מען האָט זיי געהייסן אַריינגיין אין זייערע קברים.

אין נאָוועמבער 1941 האָט דער „יודנראַט” באַקומען אַ באַפעל פון דער געסטאַפּאָ, אַז זיי דאַרפן צושטעלן פינף הונדערט מענער צו דער אַרבעט אין די לאַגערן פון קאַמיאַנקאַ און באַרקי־סטופּקע. אין באַפעל איז געווען אָנגעמערקט, אַז אין פאַל ווען עס וועט נישט צוגעשטעלט ווערן די אָנגעגעבענע צאָל אַרבעטער, וועט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון דער שטאָט טראָגן דערפאַר די קאָנסעקווענצן. בלית־ברירה האָט דער „יודנראַט” צוגעשטעלט די געפאָדערטע צאָל פון פינף הונדערט יידן. זיי זענען אַלע אַוועקגעפירט געוואָרן אין לאַגער פון קאַמיאַנקאַ.

אייניקע טעג שפּעטער, איז אָנגעקומען אין „יודנראַט” אַ צווייטער באַפעל פון דער געסטאַפּאָ, אַז עס מוזן גלייך צוגעשטעלט ווערן פון טשאַרטקאָוו, ווי אויך פון דער גאַנצער אומגעגנט, דריי טויזנט מענער צו דער אַרבעט אין דייטשן אַרבעטס־אַמט. דער דאָזיקער קאָנטינגענט מענטשן איז אויך צוגעשטעלט געוואָרן דורכן „יודנראַט” און זיי זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אין די לאַגערן פון קאַמיאַנקע און נאָך אַנדערע אַרבעטס־פּלעצער. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין פלאַסטערן וועגן, אָבער די לאַגערס זענען פון פאַרויס באַשטימט געוואָרן אומצוברענגען די מענטשן וועלכע מען האָט דאָרט קאָנצענטרירט און וועלכע מען האָט כלומרשט געוואָלט באַנוצן פאַר פּראָדוקטיווער אַרבעט. די שרעקלעכע באַדינגונגען האָבן גורם געווען, אַז יעדן טאָג זענען געפאַלן נייע קרבנות. קיין וואַסער איז נישט געווען און דאָס עסן איז צוגעטיילט געוואָרן אין הונגער־פּאָרציעס. אַלע מענטשן זענען געוואָרן שמוציק און באַדעקט מיט ווונדן און קרעץ. דאָס לעבן איז יעדן איינעם נמאס־און־מאוס געוואָרן, אָבער אַנטלויפן איז נישט געווען וווהין. יעדן פרימאָרגן, ווען מיר זענען אויפגעוועקט געוואָרן צום שרעקלעכן אַרבעטס־טאָג, האָבן מיר געפונען אַ סך טויטע פון אונדזערע פריינט און באַקאַנטע, וואָס זענען געשטאָרבן אין לויף פון דער נאַכט. אָבער טראָצדעם, איז קיינמאָל נישט געמינערט געוואָרן די צאָל פון די אַרבעטער, ווייל די אַרבעט פון פלאַסטערן די וועגן האָט געמוזט דורכגעפירט ווערן מיט דער פולסטער פּינקטלעכקייט. ווי נאָר עס האָט אויסגעפעלט מענטשן צוליב די פאַרפייניקטע און טויטע מחמת קרענק און אָפּשוואַכונג, האָט דער „יודנראַט” גלייך באַקומען אַ פאַראָרדענונג, אַז ער מוז צושטעלן כך וכך נייע אַרבעטס־הענט און די צאָל איז תמיד „געדעקט” געוואָרן. אַזוי איז אָנגעגאַנגען דאָס לעבן — אויב מען קען עס אַזוי רופן — אַ יאָר צייט. אין אַלע לאַגערן האָבן זיך פאַרשפּרייט מגפות און אָנשטעקנדיקע קרענק. נישט איינמאָל איז געשען, אַז ווען אַ לאַגער איז פיל געוואָרן מיט קראַנקע און עס איז אויסגעבראָכן אַ מגפה, וועלכע עס איז אוממעגלעך געווען צו קאָנטראָלירן, פלעגן די געסטאַפּאָ־לייט באַגיסן די באַראַקן מיט נאַפט, באַוואַכן דעם לאַגער אַרום און אַרום און אים אונטערצינדן מיט אַלע מענטשן און פאַרברענען אַלע לעבעדיקערהייט. אָפטמאָל פלעגט מען פאַרברענען אויך זייערע אָפּהיטער, די יידישע וועכטער, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן, צוזאַמען מיט אַלע אַרעסטירטע.

מיט דער צייט, אין לויף פון די וואָכן, חדשים

JUDENRAT
in Czortkow

Bescheinigung!

Es wird hiermit bescheinigt, dass die Jüdin [illegible] wohnhaft in Czortkow, [illegible] die Ehefrau des Juden [illegible] ist.

Czortkow, den 22. August 1942

Der Judenälteste:

תעודה בחותמת ה„יודנראט" בצ'ורטקוב

אַ באַשטעטיקונג מיטן זיגל פון „יודן־ראַט"

און יאָרן פון שרעק און שוידער, הונגער און אומקום, זענען די יידן אין געטאָ געוואָרן אינגאַנצן גלייכגילטיק צו אַלץ וואָס געשעט אַרום זיי, ווי אויך צו זייער אייגענעם גורל. יאוש און פאַרצווייפלונג האָבן זיך איינגעגעסן אין זייערע נשמות. קיינער האָט כלל נישט אַרויפגעבראַכט אויפן רעיון, אַז מען קען עפּעס טאָן אַז זאַכן זאָלן זיך ענדערן און זאָלן ווערן אַנדערש ווי זיי זענען. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען ווי שאָטנס. יעדער איינער איז צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן פון פאַרצווייפלונג. דאָס האָט אויך גורם געווען, אַז זייער אומקום זאָל צוגעאיילט ווערן ווייל זיי זענען שוין געווען אָן קיין שום אינערלעכן ווידערשטאַנד.

אין אויגוסט 1942 האָט דער דייטשער אַרבעטס־אַמט אַרויסגעגעבן ספּעציעלע אַרבעטס־קאַרטן פאַר אַלע יידן וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין די פאַרשידענע וואַרשטאַטן, ווי שוסטער, שניידער, מעכאַניקער, בוי־אַרבעטער א.א.וו. דעם 25־טן אויגוסט האָט די געסטאַפּאָ אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע אַרבעטער זאָלן קומען רעגיסטרירן אויפסניי זייערע אַרבעטס־קאַרטן. ווי נאָר עס איז אַרויס דער באַפעל זענען זיך צונויפגעקומען אַלע די וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטן. מענטשן האָבן זיך געשטופּט אַריינגענומען צו ווערן אין דער נייער רעגיסטראַציע און שטעמפּלען די קאַרטן. אָבער ווי נאָר עס זענען דורך אַרום צוויי הונדערט פּערזאָן, האָט מען אָפּגעשטעלט דאָס שטעמפּלען און אַלע איבעריקע יידן האָט מען גלייך פאַרנומען און אָפּגעשיקט אין די לאַגערן ווו זיי זענען אַלע אומגעקומען.

אין רעזולטאַט פון די אַלע „אַקציעס", הונגער און קרענק, איז די צאָל יידן אין געטאָ זייער פאַרקלענערט געוואָרן און מען האָט געשאַפן דעם אַזוי גערופענעם „קליינעם געטאָ". אַלע איבערגעבליבענע יידן זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אויף אַ קליינעם שטח פון געציילטע גאַסן. אָבער אויך די יידן איז נישט באַשערט געווען צו בלייבן לאַנג רואיק אויף זייער נייעם וווין־אָרט. די פּאָליטיק פון די דייטשן איז געווען אויסצוראָטן אַלע יידן און דאָס האָבן זיי דורכגעפירט פּלאַנמעסיק און מיט אַלע טעכנישע מיטלען וואָס זענען נאָר געשטאַנען צו זייער דיספּאָזיציע.

דעם 26־טן אויגוסט 1942 איז אַרום צען אַזייגער ביינאַכט אַרומגערינגלט געוואָרן דאָס „קליינע געטאָ" דורך די שופּאָ'ס (שוץ־פּאָליציי) און פּינקטלעך 12 אַזייגער האָט מען אָנגעהויבן איבערפאַלן די הייזער. עס איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע בהלה אין געטאָ. מענער, פרויען און קינדער זענען געלאָפן זוכנדיק אַ פּלאַץ ווו זיך אויסצובאַהאַלטן. די דייטשן האָבן געעפנט מיט אַ ווילדן פייער פון מאַשינען־געווער און ביקסן אויף די אַנטלויפנדיקע. די שיסעריי און כאַפּעריי האָבן געדויערט ביז 6 אינדערפרי. הונדערטער דערשאָסענע מענטשן האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן און זייער פיל טויטע זענען פאַרבליבן אין די הייזער. אין דער „אַקציע" זענען געכאַפּט געוואָרן

איבער צוויי טויזנט יידן און זיי זענען אָוועקגעשיקט געוואָרן אין דער שטאָטישער טורמע. אין משך פון אַ טאָג צייט האָט מען דאָרט אַלע שרעקלעך גע־פייניקט און אויף צו מאָרגנס האָט מען אַלע אָפּ־געפירט, שטרענג באַוואַכט צו דער באַן. דאָרט האָבן שוין געוואַרט לאַסט־וואַגאָנען און מען האָט זיי אַריינגעפּאַקט צו הונדערט־און־פופציק פּערזאָן אין איין וואַגאָן און אַלע זענען גלייך טראַנספּאָרטירט געוואָרן אין טויטן־לאַגער פון בעלזשעץ.

דעם 5־טן אָקטאָבער 1942 — עס איז געווען פונקט שמחת־תורה — 5 אַזייגער פאַרטאָג איז דאָס געטאָ ווידעראַמאָל אַרומגערינגלט געוואָרן און דער „יודנראַט" האָט געמאָלדן אַז עס איז געקומען אַ באַ־פעל אויפסנייַ צו רעגיסטרירן אַלע אַרבעטס־קאַרטן. אַלע זענען באַפוילן געוואָרן זיך צושטעלן אויפן הויף פון „יודנראַט". ווען עס איז שוין דאָרט געווען פאַר־זאַמלט אַ גרעסערע צאָל מענטשן, איז אַריין די געס־טאַפּאָ און אַלעמען פאַרכאַפּט און אָפּגעשיקט מיט לאַסט־וואַגאָנען קיין בעלזשעץ. אין דער „אַקציע" זע־נען אומגעקומען אַרום פינף־הונדערט יידן.

נאָכן דורכפירן די לעצטע צוויי „אַקציעס" איז דאָס קליינע געטאָ נאָכמער פאַרקלענערט געוואָרן. אין אַלגעמיין קען מען אָננעמען, אַז מער ווי צוויי טויזנט יידן זענען דאָרט נישט פאַרבליבן. דאָס געטאָ איז אַריינגעפּרעסט געוואָרן אין צוויי גאַסן וואָס זענען אַרומגעצאַמט געוואָרן מיט שטעכיקע דראָטן און מען האָט דעם קליינעם און שטיקנדיקן שטח פאַרקלאַפּט און פאַרהאַמערט פון אַלע זייטן. דערמיט זענען גע־מאַכט געוואָרן די לעצטע צוגרייטונגען צו פאַרוואַנד־לען אין אַ וואַנדאַלישער פאָרם דאָס יידישע טשאָרט־קאָוו „יודנריין". ביידע זייטן אַריינגאַנג אין די צוויי גאַסן זענען געווען שטרענג באַוואַכט טאָג און נאַכט, אַז קיין לעבעדיקער נפש האָט זיך נישט געקענט פון דאָרט אַרויסבאַקומען. די מענטשן וואָס זענען געפירט געוואָרן אויף אַרבעט מיט אַ שטרענגער וואַך זענען צוריקגעבראַכט געוואָרן אין געטאָ אין דער זעלבער פאָרם. דאָס גאַנצע עסן איז באַשטאַנען פון הונדערט גראַם ברויט אַ טאָג. אַלס רעזולטאַט פון גרויסן הונ־גער און פון דער שרעקלעכער קעלט אין ווינטער זענען אויסגעבראָכן פאַרשידענע עפּידעמיעס, אַמ־מיינסטן טיפוס־קראַנקהייטן, און ווי אַ רעזולטאַט דער־פון זענען געווען זייער פיל טויט־פאַלן. אַזוי האָט זיך געצויגן דער מצב ביז מאַי 1943. אין יוני האָט זיך אָנגעהויבן די דעפיניטיווע ליקווידאַציע פון טשאָרט־קאָוער געטאָ. דאָס האָט געדויערט אַ חודש צייט. גענוי דעם 25־טן יוני 1943 איז טשאָרטקאָוו דער־קלערט געוואָרן פאַר „יודנריין".

GENERALGOUVERNEMENT
DISTRIKT GALIZIEN
FORSTAUFSICHTSAMT CZORTKOW

Czortkow, den 25. März 1943
Fernruf. 183

A. Z.

Betreff: Bescheinigung

Bezug:

Es wird hiermit bescheinigt, dass der Jude David Schwajger ständig beim Forstaufsichtsamt Czortkow beschäftigt ist. Derselbe ist berechtigt alle Strassen der Stadt zwecks Ausübung seiner Arbeitspflicht zu passieren von 6 Uhr morgens bis 20 Uhr abends.

Nr.4:
Dawid Schwajger ist Lagerin-Gasse und berechtigt, das "W"-Abzeichen zu tragen.
Czortkow, den 26.III.1943.
SS- und Polizeiführer
im Distrikt Galizien
ARBEITSLAGER
CZORTKOW

I.A.
Müller
Revierförster

תעודה מהגסטפו המרשה ליהודי „חיוני" לצאת לצורך עבודתו לרחובות העיר בין השעות 20.00—6.00.

אַ באַשטעטיקונג פון דער טשאָרטקאָווער געסטאַפּאָ, לויט וועלכער מען האָט געמעגט אַרויסגיין פון געטאָ. בלויז יחידים פון די נויטיקסטע פאַכלייט האָבן געהאַט די ערלויבעניש.

דעם 15־טן דעצעמבער 1942 איז געשאַפן געוואָרן אין טשאָרטקאָוו אַ קליינער אַרבעטס־לאַגער אין בנין פון דער תלמוד־תורה. אין דעם לאַגער האָט מען אַריינגענומען נאָר בעלי־מלאכות און צו זיי האָט מען דערלויבט צוגעבן נאָר אַ גאָר קליינע צאָל פון שוואַרצע אַרבעטער. צוזאַמען האָט דער גאַנצער לאַ־גער געציילט 534 פּערזאָן. דער „נאָרמאַלער" אַרבעטס־טאָג איז איינגעשטעלט געוואָרן אַזוי, אַז ער זאָל דויערן פון 12 ביז 14 שעה אַ מעת־לעת. דאָס שפּייז איז באַשטאַנען פון הונדערט גראַם ברויט, מיט אַ ביסל שוואַרצע קאַווע און אַ ביסל שיטערע וואַסער וואָס האָט געזאָלט זיין זופּ. אין דעם לאַגער איז דער מצב געווען פיל בעסער, ווייל עס זענען נישט פאָר־געקומען קיין איבערפאַלן און נישט קיין „אַקציעס" און גירושים. צו צרות און ליידן זענען שוין מענטשן געווען געוווינט. דער מצב האָט געדויערט אַרום זעקס חדשים. דעם 23־טן יוני 1943, 5 פאַרטאָג, איז פּלוצים דער לאַגער אַרומגערינגלט געוואָרן פון אוקראַיינישע פּאָליציי. אין אַ פּאָר שעה אַרום זענען אַלע איינוווינער פון לאַגער אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן זאַמל־פּלאַץ און עס איז פאָרגעקומען אַ סעלעקציע. די גרעסטע טייל איז אָפּגעפירט געוואָרן קיין יאַגעלניצע און דאָרט זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן. עס זענען געבליבן

בערך אַ הונדערט מענטשן, וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן צו ליקווידירן אַלע מאַטעריאַלן וואָס זענען פאַרבליבן אין לאַגער. דאָס צענויפנעמען אַלע זאַכן און זיי אַוועקפירן אויף די באַשטימטע פלעצער האָט גענומען מער ווי אַ וואָך צייט.

דעם 1־טן יולי האָט מען אונדז צעטיילט אין צוויי גרופן: איינע איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין כלובאַטשעק, וואָס געפינט זיך אין טאַרנאָפּאָלער קרייז, וואָס איז געווען אַן אַרבעטס־לאַגער; די צווייטע גרופּע, פון בערך פופציק מענטשן, איז אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין שווידאָווע, אויף אַ פאָלוואַרק, וואָס געפינט זיך אין טשאָרטקאָווער קרייז. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט אויפן פעלד פון 13 ביז 14 שעה אַ מעת־לעת. אונדזער שפּייז איז באַשטאַנען פון אַ האַלבן קילאָ רויע קאַר־טאָפל אַ טאָג. דער הונגער און שפּעטער די קעלט האָבן שטאַרק געפּייניקט און די מענטשן, וואָס זענען שוין אַזוי אויך געווען שטאַרק אויסגעמאַטערט און פאַרפּייניקט פון די לאַנגע יאָרן ליידן, זענען געפאַלן ווי פליגן. אָפטמאָל פלעגט פּלוצים דערשיינען אַן אָפּ־טיילונג פון דער אוקראַינישער פּאָליציי און די אַלע וואָס זענען געווען קראַנק אָדער האָבן שלעכט גע־אַרבעט, זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. עס זע־נען דורך איניקע חדשים אין די שרעקלעכע באַדינ־גונגען און מיר זענען פאַרבליבן נאָר 9 מענטשן ביי דער אַרבעט.

איינמאָל אַ זונטיק, אין יאַנואַר 1944, איז פּלוצים דערשינען דער אָנפירער פון לאַגער און האָט אונדז, די ניין מענטשן, באַפוילן, אַז אין משך פון צוויי שעה זאָלן מיר פאַרשווינדן פון דעם פּלאַץ. ער האָט אונדז געזאָגט, אַז מיר קענען גיין וווּהין מיר ווילן. ער האָט דערנאָך צוגעגעבן: „איך וויל נישט שמוציק מאַכן מיינע הענט מיט אייך, לייזיקע יידן. איר וועט במילא אויספּגרן ווי די הינט״.

מיר האָבן גלייך פאַרלאָזט דעם לאַגער. יעדער איינער האָט זיך געלאָזט וווּהין ער האָט נאָר געקענט גיין. אינדרויסן איז געווען אַ שרעקלעכער פראָסט.

שאריות של בגדים שנמצאו ליד קבר סמוך לכביש ליאַגילניצה נערמו והועלו באש.

אויפן בילד: ס'ווערן פאַרברענט (נאָך דער באַפרייונג) די רעשטלעך פון די קדושימס פאַרבלוטיקטע קליידער, וועלכע מ'האָט געפונען ביים קבר נעבן יאַגילניצער שאָסיי.

איך און מיין זון זענען געווען נישט געקליידעט. בעסער געזאָגט, מיר זענען געגאַנגען כמעט אינגאַנצן נאַקעט און באָרוועס. מיר זענען אַוועק צו אַ באַקאַנטן פּויער אין דאָרף שווידאָווע. ווי נאָר מיר זענען אַריין צו אים, האָט ער זיך זייער דערשראָקן. מיר האָבן אויסגעזען ווי לעבעדיקע מתים. מיר האָבן אים פאַר־געלייגט אין אונדזער פאַרצווייפלונג, אַז ער זאָל אונדז אָדער אויסבאַהאַלטן אָדער דערשיסן אויפן אָרט. דער פּויער האָט רחמנות באַקומען אויף אונדז און גלייך געגעבן עסן. שפּעטער האָט ער אויסגעגראָבן אַ טיפן גרוב אין שטאַל פון די חזירים און דאָרט האָט ער אונדז אַריינגעלאָזט און אויסבאַהאַלטן. יעדן טאָג איז ער געקומען אונדז ברענגען עסן און דערביי איבער־געגעבן די נייעס פון פראָנט. פון די נייעס איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די דייטשן וועלן האָבן אַ וויסטע מפּלה.

אַזוי זענען מיר געלעגן אין דעם גרוב ביזן אַריינ־מאַרש פון דער רויטער אַרמיי דעם 23־טן מערץ 1944 און ערשט דעמאָלט זענען מיר אַרויס אויף דער פריי.

יצחק שטערנשוס

זכרונות פון חורבן

ווען די דייטשן זענען באַפאַלן רוסלאַנד אין יוני 1941, האָבן די סאָוויעטן נישט באַוויזן אַריבערצופירן קיין רוסלאַנד אַלע אַרעסטאַנטן, צווישן וועלכע עס זענען געווען אַ שפּאַר ביסל יידן. די פאַרבליבענע אַרעסטאַנטן האָבן זיי געשאָסן און איבערגעלאָזט גאַנצע הויפנס טויטע אין די קעלערן פון דער טורמע.

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין קיין טשאַרטקאָוו, האָבן די אוקראַאינער צונויפגענומען אין דער צוויישטאָקיקער געביידע פון קרייז־געריכט מאַסן מענער

יצחק שטרנשוס

און פרויען, מיטן אויסרייד, אַז די יידן זענען שולדיק אין דער הריגה וואָס די רוסן האָבן דורכגעפירט. אין דער געביידע האָבן זיך די אוקראַאינער און די דייטשן אָוועקגעשטעלט פון ביידע זייטן פון גרויסן געטרעפ מיט נאַגייקעס, שטעקנס און אייזנס אין די הענט און די געכאַפּטע האָבן געמוזט לויפן אויף די טרעפ אַרויף און אַראָפּ אָן אויפהער אונטערן האָגל פון די שרעקלעכע שמיץ און אכזריותדיקע קלעפ. זיי זענען געלאָפן אַזוי לאַנג אַרויף און אַראָפּ ביז דער גרעסטער טייל פון זיי איז געפאַלן טויט אָדער איז פאַרחלשט געוואָרן. די, וועלכע זענען געבליבן לעבן און האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, האָבן געמוזט מיט די בלויזע הענט אויסגראָבן גריבער פאַר די טויטע און זיי באַגראָבן. איינער פון דער גרופע, וואָס האָט באַגראָבן די טויטע, האָט מיר דערציילט, אַז יידל זאַלצינגער, אַ שניט־סוחר, האָט געשריגן: „פאַרוואָס באַגראָבט איר מיך! איך לעב דאָך נאָך!" ער האָט מיר אויך דערציילט, אַז די באַגרעבער האָט מען געצוואונגען בשעת דער אַרבעט קייען ערד.

אַ פּאָר טעג שפּעטער, פאַרנאַכט, האָבן די אוקראַינער ווידעראַמאָל פאַרכאַפּט עטלעכע און צוואַנציק יידן און מיטן אויסרייד, אַז זיי האָבן געשאָסן אויף דייטשע זעלנער, האָט מען זיי געטויט. אין שכנותדיקע הייזער פון עקזעקוציע־פּלאַץ האָט מען געהערט משהל'ע שלייכער שרייען „שמע ישראל".

נאָכדעם ווי עס איז דורך די ערשטע בהלה־צייט, האָט די געסטאַפּאָ פאַראָרדנט, אַז ד"ר קרוה, עבנער און פעלדמאַן זאָלן צונויפשטעלן דעם אַזוי טרויעריק באַרימט געוואָרענעם „יודנראַט". לעת עתה האָט עס געזאָלט הייסן, אַז די איינציקע אויפגאַבע פון „יודנראַט" וועט זיין צושטעלן טעגלעך די נויטיקע צאָל אַרבעטער וואָס די געסטאַפּאָ וועט פאָדערן.

אין 1939 האָבן די סאָוויעטן אַרויסגעוואָרפן מיך מיט מיין פאַמיליע פון אונדזער וווינונג און פון דעמאָלט אָן האָבן מיר געוווינט אויסער דער שטאָט ביי אַ פּויער. מיר זענען דאָרט געווען אין אַ געוויסער מאָס באַשיצט פון די דייטשן. אין איינעם אַ טאָג האָט מיין איידעם ישראל ווינטער באַקומען אַ זייער באַליידיקנדן בריוו פון ד"ר קרוה. ער האָט אים געשריבן, אַז היות ער זיצט זיך צווישן די פּויערים גאַנץ רואיק, קוקט ער זיך צו גאַנץ גלייכגילטיק צו די יידישע צרות. ער האָט פון אים פאַרלאַנגט ער זאָל צוטרעטן צו דעם שוין צונויפגעשטעלטן „יודנראַט". אין דעם זעלבן טאָג איז מיין איידעם אַוועק פון זיין פאַמיליע און ער איז שוין קיינמאָל מער צו איר נישט צוריקגעקומען. אין יענעם טאָג איז פאַרגעקומען די אַזוי גערופענע „ווילדע אַקציע", און ווען ער איז אַהיימגעגאַנגען פון „יודנראַט" האָט מען אים אויך געכאַפּט. אין יענעם טאָג זענען געכאַפּט געוואָרן איבער הונדערט יידן, וועלכע מען האָט אויפצומאַרגנס אַרויסגעפירט אויף לאַסט־אויטאָס און יעדע באַמיאונג

צו דערגיין ווו די מענטשן זענען אַהינגעקומען איז געווען אומזיסט. ערשט אין 1944, ווען די סאָוויעטן האָבן ווידעראַמאָל איינגענומען טשאָרטקאָוו, האָבן די איינוווינער פון „טשאַרני לאַס" דערציילט, אַז די דייטשן האָבן דעם דעמאָלסדיקן טראַנספּאָרט מענטשן פון דער „ווילדער אַקציע" געטויט אין וואַלד. זיי האָבן אויך דערציילט, אַז אין יענעם טאָג האָבן זיך געהערט פון דאָרטן שרעקלעכע קולות פון מענטשן. מען האָט דערנאָך געזוכט אין „טשאַרני לאַס" און טאַקע געפונען דריי גריבער מיט טויטע. אַ קאָמיסיע האָט געעפנט איין גרוב און אַרויסגענומען פון דאָרטן פינף מתים און עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז ביי קיין איינעם פון זיי האָט מען נישט געפונען קיין ווונדן פון קוילן. דער רעזולטאַט איז געווען אַ קלאָ־רער: דאָס האָט באַוויזן, אַז די בעסטיעס האָבן די מענטשן באַגראָבן לעבעדיקערהייט.

באַלד נאָכדעם האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט אַלע דריי גרינדער פון „יודנראַט". נאָכדעם ווי זיי זענען געזעסן אַ פּאָר טעג פאַרשפּאַרט, האָבן די דייטשן געשאָסן ד"ר קרוה און באַפרייט די אַנדערע צוויי. עבנער האָט באַקומען דעם טיטל „יודנעלטעסטער". עס איז פאַר יעדן איינעם געווען קלאָר, אַז די נאַציישע מערדער האָבן אויפגעקלערט די דריי אַרעסטירטע וואָס עס דאַרף גענוי פון היינט און ווייטער זיין זייער אויפגאַבע. ד"ר קרוה ז"ל האָט זיך אָפּגעזאָגט פון אויספילן די מיסיע און עבנער, ימח שמו, האָט זיך גאַנץ גוט אונטערגענומען עס אויסצופירן. ד"ר קרוה ז"ל, וואָס איז געווען אַ מענטש וואָס איז געשטאַנען זייער ווייט פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן, האָט פאַר אונדז אַוועקגעגעבן זיין ליכטיק און שיין לעבן, אין דער צייט ווען דער אַלגעמיינער ציוניסט, וואָס האָט זיך געפּאָרעט און גערוישט אויף אַלע חתונות, עבנער ימח שמו, האָט אויסגעפירט ממש על הצד היותר טוב אַלע זייערע בעסטיאַלישע ווונטשן.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָט מען געמאָלדן דורך אַפּישן, אַז אַלע מענטשן פון פרייע פּראָפעסיעס זאָלן זיך מעלדן אין אַ באַשטימטן טאָג. אַזוי ווי נישט אַלע מענטשן האָבן זיך צוגעשטעלט, האָט די געסטאַפּאָ, לויט אַ גענויער ליסטע וואָס איז איר צוגעשטעלט געוואָרן דורך עבנער ימ"ש, אויסגעפונען כמעט אַלע פּראָפעסיאָנאַלן. אַלע פאַרנומענע האָט די געסטאַפּאָ אויסגעטאָן מוטער־נאַקעט און אין דעם זעלבן וואַלד דערשאָסן. זייערע שרעקלעכע קולות האָט מען גע־הערט ביזן שטאָט.

אַ פּאָר טעג פאַר פּסח 1942 האָבן די נאַציישע בעסטיעס פאַרשפּאַרט אַלע יידן אין אַ געטאָ. אין דער ערשטער צייט זענען אין געטאָ פאָרגעקומען כמעט טאָגטעגלעך דערשיטערנדע סצענעס, צו וועלכע מען האָט זיך אָבער ציביסלעך צוגעוווינט.

דעם 25־טן אויגוסט 1942 צוועלף אַזייגער ביי־נאַכט איז פאָרגעקומען די ערשטע „אַקציע". אין דער שווידערלעכער נאַכט האָבן די נאַציס דערשאָסן אַרום 600 מענטשן און צונויפגענומען בערך צוויי טויזנט אויפן זאַמל־פּלאַץ. די געשאָסענע האָבן די נאַציישע בעסטיעס געהייסן צונויפלייגן ביי די יאַטקעס קעגנ־איבער דעם הויז פון מענדעלע מאַרגולעס. דער פויער,

לוח זכרון על אחד מקברי אחים של קדושי האקציה מיום י"ד אלול תש"ב.

אַן אָנדענק־טאָפל אויפן קבר פון די קדושים, וואָס זענען אומגעקומען בעת דער אַקציע פון י"ד אלול תש"ב.

ביי וועלכן איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן, האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס בלוט פון די טויטע רינט אין די גאַסן. די געכאַפּטע צוויי טויזנט יידן האָבן די נאַציס פאַרטיילט אין גרופּן צו צוויי הונדערט מענטשן און זיי צוזאַמענגעפּרעסט אין וואַגאָנען אָן וואַסער און אָן עסן און זיי אַוועקגעשיקט אין פאַרניכטונגס לאַגער בעלזשעץ. ווי עדות האָבן איבערגעגעבן איז כמעט אַ העלפט פון די מענטשן געשטאָרבן אויפן וועג. אייניקע מענטשן האָבן געוואַגט אַרויסצושפּרינגען פון לויפנדיקן צוג, צווישן זיי איז געווען די טאָכטער

פון פאליק, וואָס, ווי מען גיט איבער, לעבט היינט אין ישראל.

ביי דער „אַקציע" האָט מען אויך געכאַפּט דעם יאזלעוויצער רב. אין דער לעצטער מינוט, שוין זייענדיק אויפן וואַגאָן, האָט מען אים געוואָלט באַפרייען, ער האָט אָבער נישט געוואָלט אָננעמען די באַפרייאונג זאָגנדיק, אַז ווען אַזוי פיל ייִדן גייען צו דער שחיטה, וויל ער זיך נישט ראַטעווען. ליידער זענען אַזעלכע ליכטיקע געשטאַלטן געווען ווייניק.

ביי יעדער „אַקציע" האָבן די מיטגלידער פון „יודנראַט" געמוזט מיטגיין מיט דער געסטאַפּאָ און העלפן אויסגעפינען די מענטשן וועמען זיי האָבן געזוכט. נאָר איין איינציקער פון זיי, הערשל שוכער, האָט זיך נישט געקענט אַנטשליסן צו אַזאַ נידערטרעכטיקער אויפגאַבע און ער האָט דערפאַר באַצאָלט מיט זיין יונג לעבן.

אין אַלגעמיין האָט אין געטאָ געהערשט אַ שרעקלעכע שטימונג פון מאָראַלישן צוזאַמענפאַל. מענטשן, וואָס זענען פאַרבליבן ווי איינציקע גלידער פון פאַרכאַפּטע פאַמיליעס, זענען אויפצומאָרגנס אָנגעגאַנגען מיט זייער נאָרמאַל לעבן פונקט ווי עס וואָלט גאָרנישט נישט פּאַסירט. איך קען אַ פאַל וואָס אַ פאַמיליע האָט נישט געוואָלט אַריינגעמען אין בונקער זייער צוויי־יאָריק אייניקל אויס מורא, אַז דאָס קינד וועט וויינען און זיי אויסגעבן. די מאַמע פון קינד איז געבליבן אין דרויסן, אָבער דער טאַטע האָט זיי ביידע איבערגעלאָזט און אַריין אין בונקער. אין דער נאַכט האָט מען געכאַפּט דער מאַמען מיטן קינד. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָב איך געזען דעם פאָטער פון קינד און דעם מאַן פון דער פרוי און די גאַנצע פאַמיליע איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זייער לעבן ווי גאַנץ נאָרמאַלע מענטשן.

איך קען אויך אַ צווייטן שרעקלעכן פאַל: אַ יונג פּאָרפּאָלק האָט זיך אין לעצטן מאָמענט באַהאַלטן אונטער די בעטן און זייער איינציק 6 יאָריק ייִנגעלע איבערגעלאָזט שלאָפנדיק אין בעט. זיי האָבן אַפּנים געמיינט, אַז די מערדער וועלן רחמנות האָבן אויף אַזאַ קליין מלאכל. די תּלינים האָבן אָבער אויפגעוועקט דאָס קינד, עס אָנגעטאָן און אַוועקגעפירט. דאָס פּאָרפּאָלק איז דערנאָך אַרומגעגאַנגען טרויעריק, אָבער זיי זענען געווען גאַנץ נאָרמאַל.

מעדיקער און אַפּטייקער האָט מען געלאָזט לעבן ביז צום לעצטן מאָמענט. איך קען אַ פאַל פון אַ דענטיסטין, ביי וועמען מען האָט פאַרכאַפּט איר איינציק זונעלע. צומאָרגנס ווען זי איז געגאַנגען צו דער אַרבעט האָט זי דערזען איר ייִנגעלע, וואָס איז געשטאַנען מיט אַלע געכאַפּטע קינדער. דאָס קינד האָט זיך געריסן צו איר מיט שרעקלעכע קולות, אָבער זי האָט אויסגעדרייט דעם קאָפּ און איז ווייטער געגאַנגען איר וועג. אַלע די פאַלן האָבן נישט געשטערט, אַז די מענטשן, וועמען עס האָבן געטראָפן די אומגליקן זאָלן ווייטער אָנגיין מיט זייער נאָרמאַל לעבן. עס איז געווען נאָר איין און איינציקער פאַל וואָס מאריאש פון זיסוואַרג־געשעפט איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, ווען ער האָט געזען אַז מען פירט אַוועק זיין פרוי און זון. אויך די שניידערין יורמאַן, וועמען די מערדער האָבן געוואָלט באַפרייען, האָט די באַפרייאונג נישט אָנגענומען אָן איר זון און זי איז מיט אים מיטגעגאַנגען צום טויט. מענטשן זענען אין געטאָ דירעקט ווילד געוואָרן. מען האָט געפראַוועט חתונות, איינגעאָרדנט אָוונטן, געטאַנצט און געפלירטעוועט. דער מענטש הערט אויף אַפּנים צו זיין אַ מענטש, ווען ער זעט זיך יעדע מינוט שטיין פּנים אל פּנים מיטן מלאך המות. די אויפפירונג פון עבנער איז געווען אַ שרעקלעכע. אָן קיין שום געוויסנביסן פלעגט ער שיקן מענטשן צו דער שחיטה. ביי די וואָס זענען לעבנגעבליבן פלעגט ער אַרויסרייסן דעם ביסן פון מויל. ער פלעגט אַרומגיין אין גאַס צוזאַמען מיט „געסטאַפּאָ־לייט" און אָן אַ פאַרוואָס שלאָגן דורכגייענדיקע ייִדן.

ביי דער צווייטער „אַקציע", חול־המועד סוכות 1942, האָט מען אין דער זעלבער פאָרם פאַרכאַפּט ביי אַ זעקס הונדערט מענטשן און אין שוידערלעכע באַדינגונגען אַוועקגעשיקט אין פאַרניכטונגס־לאַגער פון בעלזשעץ. נאָך דער „אַקציע" פלעגט מען אַלעמאָל כאַפּן מענטשן און זיי אָפּשיקן אויפן וועג קיין יאַגעלניצע, וווּ עס זענען שוין געווען צוגעגרייט גריבער און מען האָט אַזוי אויסגעשטעלט די מענטשן, אַז נאָכדעם ווי מען האָט זיי געשאָסן מיט אויטאָמאַטיש געווער, זענען זיי פון זיך אַליין אַריינגעפאַלן אין די גריבער. אַז מען האָט נאָר געהערט די שרעקלעכע נייעס, אַז מען גראָבט גריבער אויף דעם וועג, פלעגט אויסברעכן אין געטאָ אַ פּאַניק, וואָס איז געווען אין לשער. די פאַרבונקערטע מענטשן אין געטאָ זענען אַלע, פריער אָדער שפּעטער, אויפגעדעקט געוואָרן און אין אויגוסט 1943 איז שוין טשאָרטקאָוו געווען „יודנ־

קבר אחים בדרך ליאגלניצה
אַ מאַסן־קבר פון טשאָרטקאָווער קדושים
אויפן וועג קיין יאַגעלניצע.

קבר אחים שנתגלה לפי סימני שקע בקרקע.
אַ מאַסן־קבר פון טשאָרטקאָווער קדושים.
דער איינציקער סימן איז די ערד וואָס האָט זיך געזעצט.

ריין״. מערסטנטייל האָט מען די הייזער פון די געטאָס אויפגעריסן, ווייל זיי האָבן געזוכט באַהאַלטענע געלטער. אין אַ קעלער פון אַזאַ אויפגעריסענער הויז האָט מען געפונען זיצן זוסיע האבער שטייף און טויט.

אַ גרויסע צאָל פויערים האָבן געמאָרדעט די יידן וואָס זיי האָבן ביי זיך אויסבאַהאַלטן און צוגענומען ביי זיי דאָס געלט. דער איידעם פון דעם פויער, ביי וועמען מיר זענען געווען אַכט פערזאָן אויסבאַהאַלטן, האָט אונדז דערנאָך דערציילט, אַז אין אונדזער שכנות האָט מען אַנטדעקט פאַרבונקערטע יידן ביי אַ פויער. אונדזער פויער האָט זיך דערשראָקן, מען זאָל ביי אים אויך נישט זוכן און ער האָט אונדז געוואָלט פאַרסמען. צו אונדזער גליק האָט ער אין קיין איין איינציקער אַפטייק נישט געקענט קריגן קיין סם.

פון די אַלע מענטשן, וועלכע זענען געווען פאַרבונקערט ביי פויערים, האָבן נאָר 84 פון זיי דערזען אין מערץ 1944 די ליכטיקע זון, אָבער אַנצוקוקן די מענטשן איז געווען שרעקלעך און שוידערלעך.

שלטי־ציון שהוקמו על־יד קברים של הרוגי הנאצים
אַנדענק־טאָוולען אויף די קברים פון טשאָרטקאָווער קדושים

המאורעות בזמן הכיבוש הנאצי

מזכרונותיהם של בני משפחת ורטנפלד.
העדות נרשמה על־ידי בנימין שטוק.

ב־6 ביולי בשנת 1941 נכבשה העיר על ידי הקלג־סים הגרמנים. בשעת הצהריים היתה הפגזה קלה על העיר ומיד לאחר מכן הופיעו הגרמנים. היהודים התחבאו ולא יצאו מבתיהם. שמחתם של הנוצרים היתה גדולה. האוקראינים קיוו לקבל לידם את השל־טון. פעמוני הכנסיות צלצלו והאוקראינים ענדו את סמליהם הלאומיים עם צבעי דגלם ומלאו את רחובות העיר בצהלה.

לאחר שהגרמנים התמקמו התחילו לתפוס יהודים לעבודות שונות בעזרת האוקראינים. אלה שנלקחו באותם הימים הראשונים חזרו כולם. אמנם היו מקרים של גזיזת זקנים ומכות, אולם לא היו הרוגים.

לאחרי ימים מיספר חל החג האוקראיני שבו היה מתקיים מדי שנה היריד הגדול באולשקובצה. המוני אכרים שבאו מכפרי הסביבה הופיעו באותו יום ברחו־בותיה של צ׳ורטקוב במטרה לנצל את ההזדמנות ולבוז את בתי היהודים, אולם הודות לאנשי האינטליגנציה שהתנגדו לכך, לא יצאה המזימה לפועל.

בינתיים גילה הצבא הגרמני בחצר בית־הסוהר גויות של אנשים שנורו על ידי הרוסים בעת נסיגתם. חיילים חמושים של ה„וורמכט" בליווית פורעים אוקראינים התחילו להתפרץ לבתי יהודים וסחבו אתם את היהודים לחפור ולהוציא את הגוויות מהמרתפים והבורות. היהודים נאלצו לחפור בידיהם ובשעת מעשה הוכו באכזריות רבה. בין אלה שעונו בפעולה זו היה גם אבי ז״ל. בשעת החפירה רכב אספסוף אוקראיני על הגדרות מסביב ובצעקות „מות ליהודים" עודדו את המענים האוקראינים. בשעות המאוחרות של הלילה חזרו היהודים לבתיהם פצועים וזבי דם.

ב־14 ביולי הופיעה יחידה של הס.ס. שתפסה כמאה ושלושים יהודים „לעבודה", אולם כלאו אותם בבית־הסוהר, עינו אותם באכזריות רבה, אילצו אותם לזחול על ארבע, לרקוד ולשיר ולבסוף הרגו את כולם. גם אני נתפסתי באותו יום וסחבו אותי יחד עם כולם. משום מה נתעכבה הקבוצה שלי בחוץ על יד יחידה גרמנית שהגיעה למקום במקרה. האוקראינים שאלו אותנו מי אנחנו וענינו, שהגרמנים האלה משגיחים עלינו, וכה נצלנו בנס וכולנו הצלחנו לחמוק ולחזור לבתינו.

כעבור ימים ספורים לפנות ערב, שמענו יריות והתברר לנו שאוקראינים אירגנו פרובוקציה וטענו שהיהודים ירו על הצבא הגרמני. המשטרה האוקראי־נית פרצה לביתו של ברגהופר והוציאה אותו יחד עם בנו. כן הוציאו את יורמן, את ד״ר פרנקל, את משפחת פטשניק ועוד, בסך־הכול כ־17 גברים. הם נורו בבית הסוהר בתואנה שירו על הצבא הגרמני.

המצב הפך ללא נשוא. הפחד השתלט על כל תושבי העיר. אנשים ישנו במחבואים מבלי להתפשט ופחדו בעיקר מהתנפלויות הפורעים האוקראינים.

בפעולה שאירעה ששה שבועות לאחר מכן נורו כמאה ועשרים יהודים ב„יער השחור" מחוץ לעיר ובין ההרוגים האלה היה בן דודי ישראל קלישר־ורטנפלד ז״ל.

לאחר מכן הוקם ה„יודנראט" שמילא את כל פקודות הנאצים וכמו כן היו הרבה „אקציות" ורבים נורו וביניהם גם ד״ר קרוה, היו״ר הראשון של ה„יודנראט".

בראשית נובמבר נלקחה קבוצה של ארבע מאות צעירים „לעבודה", אבל הם הועברו למחנה קמיונקה. ב־15 בנובמבר יצא משלוח נוסף לאותו מחנה ובו הייתי גם אני. הועסקנו בסלילת כביש ובמחצבה. באיומים ובמכות־רצח נאלצנו לעבוד בלי אוכל בתנאי מזג אוויר חורפי. הבגדים נתרפטו וסבלנו מרעב, מקור ומעבודת פרך. במחנה זה עבדתי כחדשיים. אמי ז״ל הצליחה לשחרר אותי בשוחד ואני חזרתי לצ׳ורטקוב. היו עוד כמה יהודים שבעזרת שוחד ניצלו ממות, אולם רוב האסירים מתו במחנה. בשנת 1943 חוסל המחנה על ידי הצתה וכל מי שניסה להציל את עצמו — נורה.

בראשון לאפריל 1942 הוקם הגיטו בצ׳ורטקוב שהקיף את השטח מגשר „ויגננקה" עד לגשר „סטרי־צ׳ורטקוב", כולל חלק מככר העיר. אסור היה ליהודים לצאת מהגיטו ולנוצרים אסור היה להכנס לתוכו. בגיטו שרר רעב. מקורות הפרנסה אזלו והאנשים היו מבודדים מהעולם הגדול. ה„אקציות" היו תכופות

ונחטפו מאות ואלפים יהודים שנישלחו למחנות השמדה. אלה שנותרו בגיטו היו מיואשים לגמרי. כולם ידעו שמתקרב הקץ. אנשים התחילו לבנות בונקרים מתחת לבתים וגם לחפש מחבואים שונים אצל נוצרים או מחוץ לגיטו על דעת עצמם. בידי בודדים עלה הדבר להשיג תעודות לידה של נוצרים והצליחו להסתלק מהעיר. המסחר בתעודות לידה וטבילה פרח והיו הרבה מקרים של סחיטות. כל אחד האמין שאם יצליח להצטייד ברשיונות גרמניים יינצל. ואמנם הגרמנים החלו להקים מחנות בסביבות צ׳ורטקוב בהבטיחם, שאלה שיועברו למחנות יעבדו וישארו בחיים. למחנות אלה הועברו פרוטקציונרים של ה„יודנראט" וזאת בעזרת סכומי שוחד גדולים. הצעירים התחילו להשוב על התארגנות ורכישת נשק כדי להצטרף לפרטיזנים. רק בודדים הצליחו לברוח ליערות, ללא אמצעים וללא נשק ראוי לשמו ומתי מעט מהם נשארו בחיים. לא נוצר כל קשר עם הפרטיזנים כי ה„בנדרובצים" ארבו ליהודים בכל מקום והתנכלו להם על כל צעד ושעל.

בראשית יוני 1943 החל חיסול הגיטו שהפעם היה סופי. היהודים האחרונים הוצאו לסביבות מוגילקי ושם נורו על יד הבורות. נשארו בחיים רק אלה המעטים שהצליחו למצוא מחסה ומקום מחבוא בדרכים שונות. ב־25 יוני 1943 בערב, הורדתי מזרועי את הטלאי הצהוב, הוא הסרט עם „מגן דוד". ברחתי מהגיטו והסתתרתי בסביבות צ׳ורטקוב. ב־24 מרץ 1944 שוחררתי על ידי הצבא האדום.

כשחזרתי לצ׳ורטקוב, התאספנו כחמישים־שישים יהודים בודדים מתוך שמונת אלפים נפש שהיו שם לפני המלחמה.

בומעק מאָרגענשטערן

אין טשאָרטקאָווער געטאָ

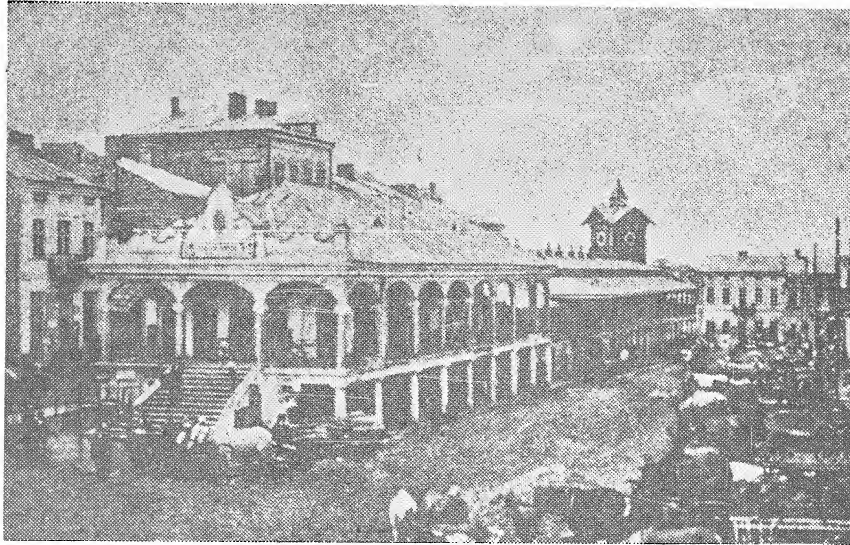
פון אַ בריוו צוגעשיקט פון באַרי, איטאַליע, דעם 7טן דעצ. 1947.

ווען מען איז געלאָפן קיין רוסלאַנד, זענען נישט אַלע אַוועק טיפער אין לאַנד, נאָר אַ גרויסע טייל האָט זיך אומגעקערט פון וועג. צווישן זיי זענען געווען נישט נאָר בעלעבאַטישע מענטשן נאָר אויך סתם יידן. מיר פּערזענלעך איז באַקאַנט, אַז דעם 2טן יולי 1941 איז אַרויס אַ גאַנצע גרופּע פון דער „וויגנאַנקע" אויפן וועג קיין רוסלאַנד און שפּעטער האָבן זיי זיך אַלע אומגעקערט. עס זענען געווען צווישן זיי פּעטשעניק פון דער וויגנאַנקע, צווייּ בריידער שפּאַרער, כאַצקל האַלפּערין, וועלכער האָט געאַרבעט אין „זאַהאַטזערנו". ער איז אומגעקומען צוויי וואָכן פאַר דער באַפרייונג אין מיליוויץ, אַ דאָרף, וואָס געפינט זיך פיר קילאָמעטער פון לאַשקיוויץ. מיט אים זענען אומגעקומען די טשאָרטקאָווער בוני יעגענדאָרף, העלקע שטערן מיט איר מוטער, דוזי רייטער א.א. אויף זייער הויף זענען אָנגעפאַלן די באַנדעראָווצעס און אַלע אויסגעקוילעט.

די לאַגע פון די מענטשן אין די לאַגערן איז געווען אַ שרעקלעכע. איך וואָלט דיר עס נישט געשריבן, אָבער איך גלייב, אַז דו דאַרפסט וויסן אַלץ, וואָס עס איז געשען. אין נאָוועמבער 1941, האָט מען אָנגעהויבן צום ערשטן מאָל כאַפּן מענטשן און זיי אַוועקשיקן אין די לאַגערן. די גרעסטע טייל פון זיי איז אומגעקומען פון קעלט און הונגער. דאַלעק קאַלישער איז געווען פיר וואָכן אין לאַגער, אָבער מען האָט אים אויסגעקויפט.

מיך איז מען געקומען נעמען אין שטוב. איך האָב דעמאָלט געלעבט אויף זאַמקאָווע לעבן שלאָס. עס איז נאָך דעמאָלט נישט געווען קיין געטאָ, אָבער איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן און פאַרשטעקט ביי אַ גוי, וווּ איך בין געווען דריי טעג. דערנאָך האָב איך זיך אויסגעקויפט דורך געבן אַ סומע געלט דעם „יודנראַט" וועלכער איז געווען טעטיק אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר עבנער. שפּעטער אין צוויי וואָכן אַרום האָט מען ווידער אָנגעהויבן כאַפּן מענטשן, אָבער איך מיט מיין פאָטער ע״ה זענען אַנטלאָפן. ספּעציעל פלעגן פאָרקומען איבערפאַלן אין פרילינג־צייט.

...אין דער ערשטער אַקציע דעם 27סטן אויגוסט

כיכר מרכז השוק, מקום הריכוז ב„אקציות״ הראשונות בגיטו בעירנו
דער באַזאַר־פּלאַץ, ווו ס׳זענען פאָרגעקומען די ערשטע אַקציעס.

1942 האָט מען אונדז אַלע אַרויסגענומען פון די הייזער און אַוועקגעפירט צום באַזאַר־פּלאַץ. דאָרט איז דורכגעפירט געוואָרן אַ סעלעקציע פון די מענטשן און צווישן די אַוועקגענומענע איז אויך געווען מיין פאָטער. דער מוטער מיינער איז, ווי דורך אַנס, געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן אין באַזאַר און איך האָב זיך אויך אַרויסגעראַטעוועט אַ דאַנק דעם וואָס איך האָב מיטגעהאָלפן פירן אַ וועגעלע מיט טויטע. איך בין אַוועק אויף דער אַרישער זייט און דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן אין קינאָ פון „בית־העם״, אַוו עס איז געווען אַ סטאָלער־וואַרשטאַט. אַזוי אַרום בין איך געבליבן מיט מיין מוטער צוזאַמען ביז דער צווייטער „אַקציע״ אין שמחת־תורה. איך האָב געוווּסט, אַז עפּעס דאַרף פאָרקומען און איך האָב זיך באַהאַלטן אין אַ „בונקער״ ביי לוי שפּירא. עס זענען דאָרט אויך געווען די ברידער האספּעל מיט זייער מוטער. די פּאָליציי האָט געזוכט און גענישטערט אומעטום, אָבער אונדזער בונקער האָט מען נישט אַנטדעקט. מען האָט ביי דער „אַקציע״ פאַרנומען ביי אַ צוויי טויזנט יידן.

דעם ערשטן דעצעמבער 1942 האָט מען דערציילט (פון זיכערע קוועלן), אַז ביז דעם ערשטן יאַנואַר וועט קיין איין ייד מער נישט בלייבן אין טשאָרט־קאָוו. איך בין אַוועק מיט דער מוטער אין דאָרף סווידאָוואַ נעבן טלוסטע. דאָרט זענען מיר געווען ביי אַ הונדערט און פופציק יידן, וואָס האָבן צוזאַמען איבערגעהאַלטן דעם ווינטער אין באַראַקן. מען האָט נישט געאַרבעט. עס האָט געקאָסט געלט דאָרט זיך צו דערשלאָגן.

אין פרילינג 1943 האָט מען אונדז צעשיקט איבער דערפער אויף אַרבעט. איך בין געפאָרן קיין לאַשקע־וויץ, נאָך יאַגעלניצע. אין שטאָט האָבן זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציעס און עס זענען פאָרגעקומען איין ליקווידאַציע נאָך דער צווייטער. אין יוני 1943 איז טשאָרטקאָוו געבליבן „יודנריין״, אַחוץ געציילטע מענטשן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי גויים.

אויך ביי אונדז און אין אַלע אַרומיקע דערפער האָבן זיך אָנגעהויבן „אַקציעס״, אָבער עס איז מיר געלונגען זיך צו ראַטעווען. אויף אונדזער פאָלוואַרק איז געווען אַ דייטש, אַ דירעקטאָר, וואָס האָט געלאָזט יידן זיך אויסבאַהאַלטן. מיר זענען דאָרט געבליבן געציילטע מענטשן: די פאַמיליע בערל שטייגער, די פאַמיליע בוק, יונה האס דער פריזירער, ביידע ברידער נייבערגער פון דער שקאָלנער גאַס, בערעש בראַנדע, אַ לעדער־סוחר, די פאַמיליע לאַנגער, דער סטאָלער מיטן זון א. אַ. אַ טייל פון אונדזערע מענטשן האָבן מורא געהאַט צו ריזיקירן און בלייבן אויפן אָרט און זענען אַנטלאָפן אין וואַלד. זייער אויסרעכענונג איז געווען אַ טראַגישער ווייל דאָרט האָבן זיי נאָך אייניקע וואָכן זיך אָנגעטראָפן מיט אַ גרופּע באַנדע־ראָווצעס און אַלע זענען דערמאָרדעט געוואָרן. דער איינציקער, וואָס האָט זיך געראַטעוועט איז געווען

בעריש בראנדע, וועלכער איז צוריקגעקומען און פאַר־בליבן מיט אונדז.

דעם 13טן יולי 1943 זענען דורכגעגאַנגען דורך אונדזער געגנט גרופּעס פון קאַלפּאַקס פּאַרטיזאַנער און זיי האָבן געוואָלט באַפרייען די פּאָר לאַגערן, וואָס האָבן נאָך עקזיסטירט. די דייטשן האָבן אָבער גלייך באַשלאָסן אונטערצינדן אַלע באַראַקן און גע־שאָסן אין די פענצטער ווען עמעצער האָט געוואָלט אַרויסשפּרינגען און זיך ראַטעווען. דאָרטן זענען אומגעקומען מיינע חברים חיים לעבאַרט (גאָלדענ־בערג) און די ברידער עלנערס. פון דיין משפחה קען איך דיר שרייבן, אַז זיי זענען אומגעקומען אין דער ערשטער גרויסער „אַקציע״, דעם 27סטן אויגוסט 1942. וועגן ישראל שוחט און משפחה קען איך דיר שרייבן, אַז זיי האָבן געהאַט אַ גוטן „בונקער״, אָבער אין דער צווייטער „אַקציע״ האָט מען זיי געפונען און מען האָט פון דאָרט אַרויסגענומען אַ סך מענטשן. ישראל אַליין און די קינדער זענען געבליבן ווי אויך צלופחד און די קינדער. שיע (יהושע), אשר און יומצי זענען געווען פּאַליציאַנטן אין „יודענראַט״, דער־נאָך אין לאַגער אויף שקאָלנער גאַס, דאַן אין יאַגעל־ניצע. יומצי איז געווען צוזאַמען מיט מיר אין שווי־דאַווא און אין לאַשקיוועץ. ביי דער ליקווידאַציע פון געטאָ איז זייער גאַנצע משפחה אַנטלאָפן אין די וועל־דער פון בוטשאַטש־יאַזלאָוויץ, וווּ די גויים האָבן זיי געהרגעט.

דעם 30סטן נאָוועמבער 1943 איז געווען ביי אונדז אין לאַשקיוועץ די לעצטע „אַקציע״ און עס זענען פאַרבליבן, אַרום און אַרום, נאָר עלף יידן, צווישן זיי, איך מיט מיין מוטער. איך בין אין דער לעצטער „אַקציע״ אַנטלאָפן אין וואַלד און די מאַמע האָט זיך געראַטעוועט אין דאָרף. צוזאַמען מיט אַ רומענישן ייד האָבן מיר אויסגעגראָבן אַ בונקער נישט ווייט פון פּאַלוואַרק און מיר זענען דאָרט פאַרבליבן ביז אַ וואָך נאָך דער באַפרייונג פון דער רוסישער אַרמיי. מיר האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון בונקער ,ווייל די גויים פלעגן הרגענען די יידן. אַזוי איז טאַקע אומ־געקומען די פאַמיליע טענענבוים, שוין נאָך דער באַפרייונג.

טשאָרטקאָוו איז באַפרייט געוואָרן דעם 24סטן מערץ. איך בין באַפרייט געוואָרן דעם 30סטן מערץ 1944. דעם 3טן אַפּריל האָבן אָבער די דייטשן געמאַכט אַ קעגן־אָפענסיווע און אַלע יידן זענען אַנטלאָפן באָרוועס און נאַקעט אין גרויסע שנייען און קעלטן ביז פּאַדוואָלאָטשיסק. נאָך דריי וואָכן קאַמפּן זענען די דייטשן אָפּגעשטויסן געוואָרן און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין טשאָרטקאָוו. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען יידן פון רוסלאַנד און נאָך אַ קורצער צייט האָבן אייניקע יוגנטלעכע אַריינגעטראָטן אין דער פּוילישער אַרמיי. מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן די טשאָרטקאָווער, וואָס האָבן זיך דערשלאָגן קיין ישראל און אייניקע פון זיי האָבן אַפילו געדינט אין דער בריגאַדע.

אויסצוגן פון שמואל ווייסינגערס עדות־זאָגן

אין דער טשאָרטקאָווער תפיסה

...איך מיט נאָך דריי און צוואַנציק יידן זענען געבראַכט געוואָרן פון יאַגעלניצע אין דער תפיסה פון טשאָרטקאָוו. מען האָט אונדז אַריינגעשטופּט אין דער צעל מיט קלעפּ פון ביקסן־קאָלבעס, קאָפּענדיק אונדז מיט די שטיוול. מיר זענען געווען פאַרזאָרגט וועגן אונדזער גורל. עס איז געווען פינצטער. די נאַכט איז צוגעפאַלן. מיר האָבן דערהערט ווי מען פירט אַרויס מענטשן און מען ציילט אָפּ ביז ניין און מען הייסט אָפּטרעטן דעם צענטן. ווייטער האָב איך גאָרנישט געהערט. מען האָט ווידער געטריבן מענטשן אין די תפיסה צימערן, און מען האָט אַריינגעשטופּט ביז 120 פּערזאָן אין צעלן, אַוווּ עס איז געווען פּלאַץ קוים פאַר צוואַנציק אַרעסטאַנטן. מיר זענען אַלע געלעגן אויפן דיל און איינגעשלאָפן ווי מיר זענען געשטאַנען און געזעסן דערשעפּטע פון גרויס מידקייט. מען איז אָבער לאַנג נישט געשלאָפן. די שטיקעניש און די מורא פאַר אונדזער גורל האָבן אונדז גע־האַלטן וואַך. פון אָנהייב האָט מען נישט געוואַגט צו רעדן. עס איז געווען פינצטער. מען האָט נישט גע־וווּסט צו וועמען מען ווענדעט זיך. אָבער עס האָט

נישט לאַנג געדויערט און מען האָט אָנגעהויבן אין דער שטיל צו ריידן, זיך טיילן מיט נייעס און אויך איבערגעבן פון וואַנען מען איז אַהערגעקומען. מיר האָבן זיך אַזוי אַרום דערוווסט, אַז עס זענען פאַראַנען מיט אונדז אין דער צעל יידן פון קאָפיטשינצע, כאָראָסטקאָף, פראָבאָזשנא, יאַגיעלניצע א. א.

הערצאָג אברהם, דער נגיד פון יאגיעלניצע, האָט זיך אַליין נאָמינירט, ווי דער קאָמענדאַנט פון אונדזער תפיסה־צימער, ווען ער האָט נאָר דערהערט אַ ריר מיטן שליסל, פלעגט ער אויפשפרינגען און אויסשרייען: „אַכטונג! מיצען אַפ!" דערווייל איז די היץ אין תפיסה־צימער געווען אַלע מאָל שטיקנדער און נישט צו דערטראָגן. מען האָט קיין טראָפן וואַסער נישט געגעבן, שוין אָפגערעדט פון עסן. אויך אונדזער „צעל־קאָמענדאַנט", אַ ייד אין די זיבעציקער יאָרן, איז געווען הונגעריק. ער האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן און געפרעגט דעם תפיסה־וועכטער, פאַר וואָס מען גיט אונדז נישט קיין עסן. דער שומר האָט אים אויפגעקלערט, אַז פאַר אונדז איז נישטאָ קיין שפייז, ווייל מיר זענען נישט קיין סטאַבילע קרימינעלע מענטשן. אָבער, ער האָט גלייך אָנגעהויבן אונטערצוהאַנדלען פון מויל־צו־אויער, מיט הערצאָגן. ווי נאָר ער איז אַרויס האָט אויסגערופן הערצאָג: „יידן, ווער האָט ממון!" עס האָט זיך גלייך אָנגעהויבן אַ האַנדלעניש און דינגעניש מיט אַ שרעקלעכער שטופעניש. מען האָט אָפגעהאַנדלט און נאָך אַ לאַנגן אָפוואַרט האָט זיך די טיר געעפנט און הערצאָג האָט אויסגערופן נעמען פון מענטשן, וואָס זענען טאַקע אַרויס. ער אַליין איז געבליבן. אָבער נאָר איינצלנע זענען אַרויס אויף דער פריי. די גרעסטע צאָל איז געבליבן, טראָצדעם וואָס זיי האָבן אַוועקגעגעבן אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט אויף זיך. דער יאוש האָט אַלעמען געפרעסן.

פון דאָנערשטיק מיטאָג ביז שבת 2 אַזייגער נאָכמיטאָג האָט מען אונדז גאָרנישט נישט געגעבן. מיר זענען ממש אויסגעגאַנגען פון דורשט. די קאָפיטשיניצער האָבן געהאַט מיט זיך ברויט און מען האָט זיך געטיילט און יעדן איינעם איז צוגעפאַלן אַ כזית. ערשט שבת נאָכמיטאָג האָבן מיר קוים אויסגעבעטן וואַסער. מיר האָבן זיך געוואָרפן דערויף ווי ווילדע. מיר האָבן נישט געקוקט אויף די שווערע קלעפ מיט וועלכע מען האָט אונדז געשלאָגן פאַר נישט האַלטן אָרדענונג. מיר האָבן נאָר געוואָלט שטילן אונדזער דורשט, אַפילו פאַרן פרייז פון שווערע ווונדן. מיר האָבן זיך אָנגעטרונקען און גלייך זיך געפילט ווי עופות, וואָס מען גיט צו טרינקען פאַרן פירן צו דער שחיטה. מען האָט אונדז דערנאָך אויך געגעבן ברויט פון די פעקלעך, וואָס מען האָט אונדז צוגעשיקט פון די היימען אין דער תפיסה אַריין. דעם זעלבן שבת פאַרנאַכט, האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אויפן באַנהויף און אַריינגעזעצט אין יעדן וואַגאָן צו זיבעציק פערזאָן און אונדז אָפגעשיקט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

אין אַ וואַגאָן האָט אַ יונגער בחור מיטן נאָמען לייבל קורצער, אָנגעהויבן זינגען „התקוה" און דערנאָך „תחזקנה" און גלייך האָבן מיר אַלע אונטערגעהאַלטן מיט אים, זוכנדיק אַ טרייסט און אַן אָנשפאַר אין אונדזער שוידערלעכער לאַגע. זונטיק נאָכמיטאָג זענען מיר אָנגעקומען קיין קאמיאנקא־באָגדאנוווקא.

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

דער טשאָרטקאָווער טראַנספאָרט

...אין לאַגער פון קאַמיאָנקאַ איז יעדן טאָג געוואָרן ווינציקער מענטשן. מיר האָבן צווישן זיך געשמועסט, אַז מען וועט גלייך ברענגען נייע טראַנספאָרטן אַרבעטער. דערווייל האָט מען ליקווידירט די קליינע שטיינהאַקעריי און אויך צענומען די רעלסן. אָבער באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געשען דערפאַר, ווייל מען איז געגאַנגען אויפשטעלן אַ פיל גרעסערע שטיינהאַקעריי, וואָס האָט געדאַרפט באַזאָרגן די גאַנצע סביבה מיט שטיינער און ספעציעל די לאַגערן פון סטופקי און בארקי. מען האָט גלייך אָנגעהויבן גרייטן דעם נייעם לאַגער. אַלס קאָמענדאַנט פון לאַגער איז באַשטימט געוואָרן דער באַקאַנטער „ישראליק" און ישעיהו מאזער אַלס דער פלאַץ־קאָמענדאַנט.

עס זענען גלייך אָנגעקומען פרישע מענטשן און דאָס זענען געווען די מענטשן וועמען מען האָט אַריינגענאַרט, אַז זיי דאַרפן קומען איבערשטעמפלען אין דער געסטאַפאָ זייערע אַרבעטס־קאַרטן און דאָרט האָט מען זיי פאַרכאַפט און אויפגעלאָדן אויף וואַגאָנען און אָפגעשיקט אין אונדזער לאַגער. אַרום צוויי הונדערט פון די טשאָרטקאָווער זענען אָפגעשיקט געוואָרן נאָך יעזשאָרנע און ביי דריי הונדערט אין קאַמיאָנקאַ.

צווישן די טשאָרטקאָווער איז געווען דער שערער, וואָס איז פאָריקן ווינטער אַנטלאָפן פון הויפטמאַ:

מען האָט דערפאַר דערשאָסן אין יענעם טאָג צען ייִדן. דאָ האָט אים דער הויפטמאַן גלייך דערקענט און ער האָט אים שרעקלעך צעשלאָגן. אויף צומאָרגנס האָט מען אים געשאָסן. עס איז אויך געווען אַ צווייטער פאַל, אין וועלכן עס איז דערשאָסן געוואָרן דער ייִנגער בחור ישראל טייבער דערפאַר וואָס זיין חבר מנדל אָקסהאָרן איז אַנטלאָפן פון לאַגער.

דערנאָך האָט מען דערציילט אין לאַגער, אַז עס איז פאָרגעקומען אין טשאָרטקאָוו די אַזוי גערופענע „קאָנטינגענט־אַקציע", אין וועלכער מען האָט געכאַפּט טויזנטער ייִדן און אַוועקגעשיקט אין פופציק וואַגאָנען אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אין טלוסטע האָבן די מיטגלידער פון „יודנראַט" און די ייִדישע פּאָליציי אַליין געהאָלפן כאַפּן די ייִדן און זיי אָפּטראַנספּאָרטירן. די זעלבע נייעס זענען אָנגעקומען פון אַ סך אַרומיקע שטעט און שטעטלעך און דאָס האָט פאַרטיפט דעם יאוש און די האָפענונגסלאָזיקייט פון אונדז אַלע וואָס זענען געווען אין קאַמיאָנקאַ־לאַגער.

עדות־זאגן פון איגער יואל

אַ קיצור פון פּראָטאָקאָל

געבוירן דעם 24־טן פעברואַר 1910 אין ראַפּאַלאָווקע, זאַלעשטשיקער פּאָוויאַט, דער זון פון נתן און חיה, פון דער היים — זולער פון אָפּאָלע, שלעזיע, שענקעוויטש גאַס נומער 12, פון פאַך אַ צאָן־טעכניקער.

פּראָטאָקאָליאַנט: מאַג׳ נתן ליטענפינקעל.

די דייטשן זענען אַריין קיין טשאָרטקאָוו אין יולי 1941. אויפן צווייטן טאָג נאָך דער אָקופּאַציע האָבן די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן איבערגענומען די מאַכט אין שטאָט און אויסגעפירט אַ שחיטה איבער דער ייִדישער באַפעלקערונג אין טשאָרטקאָוו. אין שפּיץ פון די אוקראַינער איז געשטאַנען דער בירגערמייסטער אינזשעניער וואָראָבקעוויטש, וועלכער לעבט און געפינט זיך איצט (ווען די שורות זענען געשריבן געוואָרן) אויף דער אַמעריקאַנער זייט פון מערב־דייטשלאַנד. דער מאַגיסטער דעריך, וועלכער האָט פאַרנומען, בשעת דער אָקופּאַציע, דעם אַמט פון פּראָקוראַטאָר, געפינט זיך איצט אויך אין דייטשלאַנד אויף דער אַמעריקאַנער זייט. גלייך אינדערפרי איז די אוקראַינער „סיטש"־פּאָליציי מיט געל־בלאָע אָפּצייכענונגען, באַוואָפנט מיט ביקסן, באַפאַלן די ייִדישע הייזער און פאַרנומען מענער און פרויען. אַלע פאַרנומענע זענען אויפגעזאַמלט געוואָרן אויפן הויף פון דער טורמע. דאָרט האָט מען זיי באַפוילן אויפגראָבן די מתים וואָס זענען דאָרט געווען באַגראָבן און מען האָט זיי דערביי מערדערלעך געשלאָגן. אַ סך זענען אויפן אָרט געשטאָרבן פון די קלעפּ.

איך האָב זיך באַהאַלטן אין אַ פאַס אויפן בוידעם און אַזוי אַרום האָב איך אויסגעמיטן דעם גורל פון די אַנדערע.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט די סלאָוואַקישע אַרמיי איינגענומען דאָס שטעטל און עס איז געווען רואיק אַ צוויי וואָכן צייט.

אינצווישנצייט איז אָנגעקומען די ציווילע דייטשע מאַכט אונטער דער אָנפירונג פון „קרייזהאַופּטמאַן". פאַר זייער אָנקומען האָט די סלאָוואַקישע מיליטערישע מאַכט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג דאַרף טראָגן די ווייסע אַרעמבאַנד מיטן מגן־דוד. דער באַפעל איז אַנאָנסירט געוואָרן דורך פּלאַקאַטן אין אוקראַיניש. דער „קרייזהאַופּטמאַן" האָט אַרויסגערופן צו זיך דעם אַדוואָקאַט קרוה און די געוועזענע מיטגלידער פון דער ייִדישער גמינע, פון פאַר דער מלחמה, מוניש בלום, דעם יונגן לייבהאַרט, אַדוו. עבנער, ד״ר גאָלדשטיין און אַנדערע. ער האָט זיי געהייסן שאַפן אַ „יודנראַט". דער „קרייזהאַופּטמאַן" האָט נאָמינירט דעם אַדוואָקאַט קרוה אַלס פּרעזידענט. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן זיך באַוויזן אין טשאָרטקאָוו די מיטגלידער פון די אָפּטיילונגען אונטערן נאָמען „די פלי־געסטאַפּאָ", וועלכע האָבן אָנגעהויבן כאַפּן ייִדן אויף די גאַסן און אַזויערנאָך פאַרנומען אַרום דריי הונדערט מענער. די סלאָוואַקישע זעלנער האָבן צוגעהאָלפן כאַפּן די ייִדן. די געכאַפּטע מענער האָבן זיי פאַרזאַמלט אויפן הויף פון דער טורמע. אויפצומאָרגנס באַגינען האָט מען זיי אַרויסגעפירט אין אויטאָס אין „שוואַרצן וואַלד", וועלכער געפינט זיך אַרום פינף קילאָמעטער הינטער טשאָרטקאָוו און דאָרט

האָט מען זיי אַלע דערשאָסן. די פויערים, וועלכע האָבן געוווינט אַרום וואַלד, האָבן דאָס באַשטעטיקט און אַ סך קרובים פון די אומגעבראַכטע יידן האָבן טאַקע שפּעטער דאָרט געפינען זייערע טויטע.

נאָך דער באַפרייאונג האָט די שארית־הפליטה פון יידישן טשאָרטקאָוו געבראַכט צו קבורת־ישראל די טויטע אין אָנוועזנהייט פון מאַכט־פאָרשטייער און אויפגעשטעלט אַ מצבה.

אייניקע וואָכן נאָך דער „אַקציע" איז אָנגעקומען די געסטאַפּאָ־מאַכט מיט הילדעבראַנד אין דער שפּיץ. מילער איז געווען דער וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיט אַלע יידן־פּראָבלעמען. זיין פאָרטרעטער איז געווען דער געסטאַפּאָ־מאַן קעלנער. מען האָט גלייך גערופן דעם „יודנראַט" און אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג אַ געלט־קאָנטריבוציע. נאָך דער קאָנטריבוציע האָט מען געפאָדערט פון „יודנראַט" אַ ליסטע פון אַלע יידישע פּראָפעסיאָנאַלן ווי לערער, אַדוואָקאַטן. מען האָט געהייסן אויסלאָזן פון דער ליסטע דאָקטוירים, דענטיסטן, אַפּטייקער און אינזשיניערן. דער „יודנראַט" האָט צוגעשטעלט די ליסטע. די געסטאַפּאָ האָט גלייך אַרעסטירט אַלע לויט די נעמען און אַדרעסן פון דער ליסטע. פון דער טורמע האָט מען זיי אַרויסגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג און זיי זענען מער נישט צוריקגעקומען. עס האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מען האָט זיי דערשאָסן ערגעץ־ווו נעבן טשאָרטקאָוו.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט די געסטאַפּאָ ווידער אויפגעפאָדערט דעם „יודנראַט" דורכפירן אַ ביי „אַקציע" פון צונויפרופן יידן. מען האָט נישט געוווסט גענוי וועגן וואָס עס האָט זיך געהאַנדלט. דער אַדוואָקאַט קרוה האָט זיי געענטפערט אויפן אָרט, אַז נאָר זיך אַליין קען ער צושטעלן. ער איז שוין מער פון דער געסטאַפּאָ־געביידע נישט צוריקגעקומען. דאָס האָבן דערציילט די איבעריקע מיטגלידער פון „יודנראַט", וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים. די געסטאַפּאָ האָט אויסגעקליבן אַ נייעם פאָרזיצער פון „יודנראַט", דעם אַדוואָקאַט עבנער. עבנער איז געווען דער פּרעזעס פון דער שטאָט טשאָרטקאָוו. מיכאל מרגולית איז געוואָרן דער פּרעזידענט פון טשאָרטקאָווער קרייז, וואָס האָט אַרומגענומען אויך די שטעטלעך באָרשטשאָוו, קאָפּיטשינעץ, בוטשאַטש, זאַלעשטשיקי און הוסיאַטין. די צוויי, עבנער און מיכאל מרגולית, האָבן אויסגעפירט אַלע באַפעלן פון דער געסטאַפּאָ. די פאַרבינדונגס־מענטשן צווישן דער געסטאַפּאָ און „יודנראַט" זענען געווען: לעאָן ווינטער און שרענצל.

אין אַפּריל 1942 האָבן זיך באַוויזן מעלדונגען פון „קרייזהאַופּטמאַן" אויף פּויליש און דייטש, אַז עס ווערט געשאַפן דער יידישער געטאָ. די יידן האָבן געמוזט אין משך פון אַ פּאָר טעג פאַרלאָזן זייערע דירות און אַריבערגיין אין אַפּגעצוימטן שטח פאַר יידן. די געגנט האָט זיך געפונען אין די גאַסן פון זשעזשניצקאַ, לאַזשיענקע, טאַרגאָווע, נאַססע, שקאָלנע און נאָך אייניקע גאַסן. די יידן האָבן געקענט מיטנעמען מיט זיך זייערע מעבל. אין געטאָ האָט געהערשט אַ שרעקלעכע ענגשאַפט, ווי אויך הונגער. מען איז אַריינגעשטופּט געוואָרן צו זעקס און זיבן מענטשן אין קליינע צימערלעך. די היגיענישע באַדינגונגען זענען געווען שרעקלעכע און באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן באַוויזן סימנים פון אַ טיפוס־עפּידעמיע. יידישע דאָקטוירים האָבן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקענט צו באַקעמפן די מגיפה. ביים אָנהייב פון דער אָקופּאַציע האָט די איטאַליענישע פּאָליציי געבראַכט קיין טשאָרטקאָוו פולע אויטאָבוסן מיט יידן פון איטאַליע.

די גאַנצע באַפעלקערונג האָט געטאָן צוואַנגס־אַרבעט ביי פאַרשידענע שווערע שוואַרצע אַרבעטן, אָן וועלכן עס איז לוין אָדער פאַרגיטיקונג.

קאַטאָוויץ, דעם 16־טן יוני 1948

יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט ביים
צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פוילן
קאַטאָוויץ, טעבראַסקאַ גאַס 14 וו' 6

לויטן אָריגינאַל.

יצחק מילר

דער פאַרניכטונגס־לאַגער פון קאַמיאַנקאַ

יצחק מילער, אַ שניידער פון טשאַרטקאָוו, וואָס האָט געוווינט אויף גלעמבאָקאַ גאַס נומער 17, איז געלונגען צו אַנטלויפן פון לאַגער אין קאַמיאַנקאַ און ער האָט אונדז איבערגעגעבן די פאָלגנדע איינצלהייטן:

„אָנהייב 1942 האָט דער „יודנראַט" פאַררופן אַלע יידן אויף אַ פאַרזאַמלונג און דערקלערט, אַז מען מוז שיקן אַ צאָל יידן אויף אַרבעט אין די לאַגערן אין באַרקי, סטופּקי און קאַמיאַנקאַ ביי סקאַלאַט. אויף דער פאַרזאַמלונג האָט מען אַלעמען פאַרזיכערט, אַז די מענטשן וועלן נאָך צוויי־דריי חדשים אַרבעט געביטן ווערן. אַ גרויסע טייל האָט געגלויבט די צוזאָגן און אַרום דריי הונדערט יידן האָבן זיך געמאָלדן פרייוויליק צו דער אַרבעט און זיי זענען גלייך אָפּגעשיקט געוואָרן קיין קאַמיאַנקאַ.

פון אָנהייב האָט מען נאָך דערלויבט שיקן פון טשאַרטקאָוו איינמאָל אַ וואָך ברויט און קליידער פאַר די מענטשן אין לאַגער. וואָלאָנסקי איז געווען דער יעניקער וואָס האָט געפירט די זאַכן. אין אַ קורצער צייט אַרום איז דאָס שיקן פּעקלעך אָפּגעשאַפט געוואָרן. אויפן אָרט האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז נישט געווען קיין אַרבעטס־לאַגער נאָר אַ פאַרניכטונגס־לאַגער. מיר האָבן געאַרבעט שווער אין שרעקלעכע באַדינגונגען, געליטן הונגער און פאַרשידענע קראַנקהייטן. מיר זענען אַרומגעגאַנגען נאַקעט און באָרוועס און געפרוירן געוואָרן ווען עס איז געקומען די צייט פון די גרויסע קעלטן. דערצו נאָך פלעגן די אוקראַינישע פּאָליציאַנטן שלאָגן מערדערלעך, אָן קיין שום סיבה. מען האָט קיינעם נישט באַפרייט און דאָס צוגעזאָגטע בייטן פון מענטשן איז געווען אַן אָפּנאַרעריי. כמעט אַלע זענען דאָרט אומגעקומען, ווער פון הונגער, ווער פון קעלט אָדער פון די מכות־רצח וואָס מען האָט געשלאָגן.

נאָך די ידיעות וואָס זענען אָנגעקומען אין געטאָ וועגן די באַדינגונגען וואָס הערשן אין לאַגער פון קאַמיאַנקאַ, איז שוין שווער געווען צונויפצושטעלן אַ נייעם טראַנספּאָרט פון פרייוויליקע מענטשן. דער „יודנראַט" האָט מיט דער הילף פון זיין מיליץ אָנגעהויבן כאַפּן מענטשן און זיי געשיקט אין לאַגער. אַזוי ווי דאָס איז אויך נישט געווען אַזוי לייכט דורכצופירן, האָט די געסטאַפּאָ זיך באַנוצט מיט אירע אויסגעפּרוווטע טריקן פון אָפּנאַרעריי און אַזוי אַרום צונויפגעשטעלט פרישע טראַנספּאָרטן פאַרן לאַגער.

אין חודש אויגוסט האָט די געסטאַפּאָ פאַראָרדנט אַז אַלע אַרבעטס־פעאיקע מענער זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן הויף פון דער געסטאַפּאָ־קאָמענדאַטור „כדי צו שטעמפּלען די אַרבעטס־קאַרטן". מענטשן האָבן זיך געלאָזט אַריינגאַרן מיט דעם טריק און עס האָבן זיך פאַרזאַמלט אַרום 400 יידן, וואָס זענען גלייך פאַרכאַפּט געוואָרן און מען האָט זיי אָפּגעשיקט אין דער תפיסה און אַ פּאָר טעג שפּעטער זענען זיי טראַנספּאָרטירט געוואָרן אין לאַגער פון קאַמיאַנקאַ. מיט די זעלבע פאַרפירערישע מיטלען זענען דאָרט אָנגעקומען פרישע טראַנספּאָרטן מענטשן אויך פון אַנדערע שטעט.

אין יוני 1943 האָט מען אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון לאַגער. מען האָט אַרויסגעפירט די יידן אויפן פעלד, אויסגעגראָבן גריבער און אַלע געשאָסן. בסך־הכל זענען אומגעקומען אין דעם לאַגער אַרום פיר טויזנט יידן פון טשאַרטקאָוו און פון די אַרומיקע שטעט.

מיר איז געלונגען צו אַנטלויפן פון פעלד אין שכנותדיקן וואַלד, ווו איך האָב געטראָפן הונדערט און פופציק יידן וואָס זענען אויך אַנטלאָפן און זיך געראַטעוועט.

די מענטשן האָבן זיך פאַרטיילט אויף פאַרשידענע גרופּן וואָס זענען אַוועק מיט פאַרשידענע וועגן, ווער קיין פּאָדוואָלאָטשיסק ווער קיין סקאַלאַט. אומעטום איז שוין אָבער געווען „יודנריין". מיר פלעגן אַרומוואַנדלען אויף די פעלדער און אין די וועלדער און ביינאַכט געזוכט שפּייז ביי די פּויערים. די אוקראַינישע באַפעלקערונג האָט זיך צו אונדז באַצויגן זייער פיינטלעך, אָבער די פּאָליאַקן פלעגן אונדז אָפטמאָל העלפן.

פון אונדזער גרופּע איז קוים געבליבן אַ צענדליק יידן. אַ גרויסע טייל איז געכאַפּט געוואָרן דורך דער אוקראַינישער מיליץ מיט דער הילף פון אוקראַינישע פּויערים.

איבערגעגעבן דורך ב. ז.

ערנעסטינע שאַרף

אַן אויסצוג פון עדות־זאָגן

...נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַריין קיין טשאַרטקאָוו, האָט מען כסדר פאַרנומען מענטשן צו דער אַרבעט און פיל פון זיי זענען אומגעקומען. די דייטשע פּאָליציי האָט צונויפגעשטעלט אַ ליסטע פון די רייכסטע יידן אין שטאָט און ביי זיי קאָנפיסקירט אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. אויך די קאָנטריבוציע וואָס מען האָט געפאָדערט פון דער קהילה איז דעם זעלבן טאָג באַצאָלט געוואָרן און מען האָט באַפרייט די ערוביניקעס.

...ווען עס איז געשאַפן געוואָרן דער געטאָ, האָט מען פאַראָרדנט אַז אַלע יידן דאַרפן אָנטאָן אַרעמ־בענדער. די וואָס האָבן געאַרבעט האָבן געהאַט ספּעציעלע אָפּצייכענונגען אויף זייערע אַרמבענדער און האָבן אויך געקענט פרייער זיך באַוועגן. אין מערץ 1942 זענען פאַרנומען געוואָרן אַכציק פרויען צו רוימען די דייטשע קאַשאַרן. וואָס מיט זיי איז געשען ווייס מען נישט, אָבער קיין איינע פון זיי איז מער נישט צוריקגעקומען.

אין סעפּטעמבער 1943 איז ליקווידירט געוואָרן דער געטאָ און נאָר איינצלנע מענטשן האָבן זיך געראַטעוועט.

אַן אויסצוג פון קלאַרא געלבערג׳ס עדות־זאָגן

...די באַדינגונגען אין טשאַרטקאָווער געטאָ זענען געווען שרעקלעך. אין אַ סך פאַלן האָבן צוואַנציק מענטשן געוווינט אין איין צימער. די נעכט זענען געווען אומדערטרעגלעך. עס האָט נישט גענומען קיין סוף צו די זידלערייען און דאָס שעלטן זיך. אָבער אויך דאָס „גליק" האָבן מיר פאַרזינדיקט. אין אַ דריי וואָכן אַרום נאָך אונדזער אָנקומען האָט מען ליקווידירט דעם געטאָ. דריי פאַרטאָג, ווען אַלע זענען נאָך געשלאָפן, זענען באַפאַלן דייטשן און אוקראַאינער אויפן געטאָ און מען האָט פון אַלע זייטן געטריבן די מענטשן אויף זאַמל־פּונקטן ווו מען האָט אַלעמען באַפוילן זיך זעצן אויף דער ערד.

עס איז געווען אַ טומל. קינדער האָבן געוויינט און עלטערע האָבן געזיפצט און מיטגעוויינט. גלייך זענען אָנגעקומען לאַסט־אויטאָס און מען האָט אָנגעהויבן אויפלאָדן די מענטשן. אַלץ איז צוגעגאַנגען זייער שנעל. אַלע פינף מינוט איז אונטערגעקומען אַ נייער לאַסט־אויטאָ. נישט ווייט פון פּלאַץ ווו איך מיט מיין מאַן זענען געלעגן, איז געווען אַ קליין איינגעפאַלן שטיבל. איך האָב זיך צוגעשאַרט צום שטיבל און דאָרט זיך באַהאַלטן. מיין מאַן איז גלייך נאָכגעקומען נאָך מיר. מיר זענען אַרויף אויפן בוידעם. ביז עלף ביינאַכט זענען מיר פאַרבליבן. ווען די אַקציע איז שוין געווען פאַרענדיקט און עס איז געווען שטיל אַרום, זענען מיר אַרויס אויף דער גאַס, אַראָפּגעריסן די אַרעם־בענדער און מיט הינטערשטע געסלעך האָבן מיר זיך געלאָזט לויפן אין וואַלד אַריין.

חורבן רוסאָכאַטש

דאָס דאָרף רוסאָכאַטש געפינט זיך בערך צוועלף קילאָמעטער אויף מערב פון טשאַרטקאָוו, צווישן יאַגעלניצע און לאַשקעוויטש. דאָס דאָרף האָט געציילט אַרום פיר הונדערט פאַמיליעס, דערפון דריי הונדערט אוקראַאינישע און הונדערט פּוילישע. צווישן די פּאַמיליעס האָבן געלעבט אין דאָרף צוואַנציק יידישע משפחות, וואָס האָבן זיך מפרנס געווען בעיקר פון האַנדל און טיילווייז אויך פון פעלד־אַרבעט אויף אייגענעם באָדן. דער האַנדל איז באַשטאַנען אין צונויפקויפן די פּראָדוקציע פון די קריסטלעכע פויערים,

וי תבואות, בהמות, אייער, עופות און פאַרשידענע מילך־פּראָדוקטן און זיי פירן פאַרקויפן אין שטאָט, און אויך אײַנקויפן אין שטאָט פאַרשידענע אַלגעמיינע פּראָדוקטן און שפּייז־אַרטיקלען, אין וועלכע די פּויע־רים פלעגן זיך נויטיקן.

דאָס צוזאַמענלעבן פון די יידישע און נישט־יידישע פאַמיליעס איז געווען אַ גאַנץ נאָרמאַלע און אַפילו אַ בכבודיקע. אין דער פאַרוואַלטונג פון דאָרף איז כמעט תמיד אויסגעוויילט געוואָרן אַ ראַטמאַן פון די יידישע איינוווינער.

עס דערמאָנט זיך מיר אַן אינטערעסאַנטער עפּי־זאָד וואָס איז פאָרלאָפן אין די יאָרן צווישן דער ערשטער און דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין איינעם אַ שבת איז אַראָפּגעקומען פון טשאָרטקאָוו די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר" אויף אַן אויספלוג קיין רוסאָכאַטש. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ פּלאַץ נישט ווייט פון קלויסטער און דאָרט אָנגעהויבן זינגען און טאַנצן. אין דער זעלבער צייט איז גראָד פאָר־געקומען אַ ספּעציעל געבעט אין קלויסטער לכבוד אַ בישאָף, וואָס איז געקומען אין דאָרף אַריין אויף אַ פייערלעכן באַזוך. די אָנטיילנעמער אין געבעט האָבן געמיינט, אַז חברה זענען בכיוון געקומען שטערן די אויפנאַמע פאַרן בישאָף און זיי זענען אַרויס מיט רוגזה, באַפאַלן די יוגנטלעכע און אַלעמען פאַרשפּאַרט אין דער דאָרפישער תפיסה און זיי אויך מכבד געווען מיט גוטע קלעפּ. נאָר אַ דאַנק דער באַלדיקער אינ־טערווענץ פון מיין פאָטער ז"ל, וואָס איז דאַן געווען אַ ראַטמאַן אין דער דאָרפס־פאַרוואַלטונג, האָט מען זיי אַלעמען באַפרייט.

אין דאָרף איז געווען אַ בית־כנסת וואָס איז איינ־געאָרדנט געוואָרן אין אַ פּריוואַטער וווינונג און מען פלעגט יעדן שבת און אין די ימים־טובים מתפלל זיין. אויף ימים טובים פלעגט מען תמיד ברענגען אַ בעל־תפילה פון דער נאָענטסטער שטאָט.

אין דאָרף איז געווען נאָר אַן אוקראַיִנישע פאָלקס־שול מיט פיר אָדער זעקס קלאַסן און די אונטערריכט־שפּראַך איז געווען אוקראַיִניש. כדי די יידישע קינ־דער זאָלן קענען אַ ביסל יידישקייט, פלעגט מען אַראָפּברענגען פון שטאָט אַ יידישן לערער, וועמען מען האָט געצאָלט שכר־לימוד און אויפגעהאַלט אין דאָרף און מיט אים האָבן יידישע קינדער געלערנט פון אלף־בית ביז בר־מצוה. אַ דאַנק דער השפעה פון אייניקע פון די יידישע לערער, האָבן אַ סך יוגנטלעכע זיך פאַרבונדן מיטן קרן־קימת קאָמיטעט אין לאַשקע־וויטש און מען האָט אַראָפּגעבראַכט די ערשטע צוואַנ־ציק קרן־קימת־פּושקעס פאַר יעדער יידישער שטוב. פון דעמאָלט אָן פלעגט מען אויך אין בית־הכנסת מנדר זיין נאָר פאַר דעם צוועק. דאָס איז געווען די ערשטע ציוניסטישע אַרבעט אין אונדזער קליינעם דאָרפישן ישוב.

אין יענער צייט האָט געוווינט אין רוסאָכאַטש אַ ייד אַ פילאַנטראָפּ, אַ גוטבאַזיצער מיטן נאָמען מאַניק בוק ז"ל. ער איז געווען דער פאָטער פון בערל בוק ז"ל — אַ תבואה־סוחר אין טשאָרטקאָוו. ער פלעגט זיך נוהג זיין, אַז אויף די ימים־טובים פלעגט ער אַריינשיקן אַ וואָגן קאַרטאָפל און אַ וואָגן האָלץ פאַר אָרעמע לייט.

דאָס אַלץ איז אויף אַ שענדלעכן אופן פאַרשניטן געוואָרן מיט מעטאָדן וואָס די פון מיטלאַלטער זענען בלאָס אָנטקעגן דער ברוטאַליטעט און בעסטיאַלישקייט מיט וועלכע די נאַציס און די היימישע כוליגאַנעס האָבן זיך באַנוצט. אַ מענטשלעכער פאַרשטאַנד קען עס גאָרנישט באַגרייפן. פון דעם קליינעם יידישן ישוב וואָס האָט צו יענער צייט געוווינט אין דאָרף איז אַפילו קיין איין מענטש אָדער קינד נישט געלונגען זיך צו ראַטעווען.

לויט ווי עס האָט איבערגעגעבן אַ קריסטלעכער עדות, אַ פּאָליאַק וואָס איז אַליין געווען אַן איינוווינער פון דאָרף, האָבן די היימישע כוליגאַנעס, אוקראַיִנישע נאַציאָנאַליסטן, אַרויסגעפירט אַלע מענער אין וואַלד מיטן אויסרייד זיי זאָלן שניידן בוימער, און דאָרט האָבן זיי אַלעמען געשלאָגן מיט דרענגער אויף אַ בעסטיאַלישן אופן ביז זיי האָבן אַלע דערמאָרדעט. די עלטערע מענטשן, פרויען און קינדער האָט מען אין די הייזער און אין די בעטן דערמאָרדעט מיט אַ שוידערלעכן טויט. זיי זענען אַלעמען באַפאַלן און געשלאָגן מיט טעמפּע מכשירים און דערנאָך מיט העק, קאָסעס און מעסערס אַראָפּגעהאַקט אַלעמען די קעפּ.

לויט דעם זעלבן עדות איז געלונגען צוויי מייד־לעך, די טעכטער פון דער משפחה יונה בוק, פרומה און רבקה, זיך אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט ביי אַ פּוילישן שכן אין אַ סטאָדאָלע. איין טאָג איידער די רויטע אַרמיי האָט אַריינגעמאַרשירט אין דאָרף איז אויסגעבראָכן אַ גאַסן־קאַמף צווישן די פּאַרטיזאַנער און די סטאָדאָלע האָט אָנגעהויבן ברענען. די צוויי מיידלעך, נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָבן געמוזט

אַרויסלויפן פון דער באַהעלטעניש און אַזוי אַרום האָבן זיי געפינען זייער טויט פון די הענט פון די היימישע רוצחים.

די פּרטים גיב איך איבער ווי אַ געבוירענער און געוועזענער איינוווינער פון רוסאָכאַטש ביז דעם יאָר 1930.

גראָסער מונדזיע חיים

איך גיב דאָ איבער די פולע ליסטע פון די קדו־שים, עס זאָל פאַרבלייבן אויף אייביק זייער זכרון.

1. משפחה קרענצלער יוסף, לאה ;
2. משפחה בוך וואָלף, פרוי מרים (ליבצי), קינד ראובן־שמחה ;
3. משפחה קימעלמאַן שמואל, פרוי אסתר ; קינדער רחל, ישעיהו־לייזער ;
4. משפחה לייסנער מנחם־מענדל, פרוי שרה, קינדער אשר־אַנטשל, ישעיהו ;
5. משפחה קרענצל מנחם־מענדל, פרוי מלכה, קינדער מאיר־לייב, דוד, ישראל ;
6. משפחה קרענצלער יעקב, אַלטע־מלכה, קינדער פייגע, דוד־בערל ;
7. משפחה בוק שייע, מירקע, קינדער גיטל, נחה, שרה, מיכאל ;
8. משפחה שניירער אברהם, פרוי אסתר, קינדער יוסף, שמעון, משה, איטה, גאָלדע ;
9. משפחה קימעלמאַן קלמן, פרוי רבקה, קינד כאַסיע ;
10. משפחה קימעלמאַן יחזקאל, פרוי פערל, קינדער ישעיה־לייזער, אברהם, הערש, ליבע, קריינדל ;
11. משפחה קימעלמאַן אברהם, פרוי בת־שבע, קינד ישעיה־לייזער און צוויי קינדער פאַר־געסן זייערע נעמען ;
11. משפחה טייבער אריה, פרוי מרים, קינד ישעיה־לייזער ;
13. משפחה מן דוד, פרוי העניע, קינדער גיטל און יוסף ;
14. משפחה אַדלשטיין מאָטל, פרוי חנה־בתיה, קינדער אריה און פייגע ;
15. משפחה בוק יונה, פרוי פייגע, קינדער פרומה, רבקה, משה, שרה ;
16. משפחה בוק יעקב, פרוי אסתר־פייגע, קינדער מיכאל, שרה, אפרים, דבורה, סימה, גיטל ;
17. משפחה ביקנער נפתלי, פרוי בלומה, די נעמען פון קינדער נישט באַקאַנט ;
18. משפחה געלער לייזער, פרוי פייגע, קינדער מיכאל, משה, שרה, רבקה ;
20. משפחה ווערטלער — דער פאַרנאָמען און די נעמען פון פרוי און קינדער נישט באַ־קאַנט, פאַרגעסן.

ב. ש.

יידן וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין געטאָ

ווען עס איז געשאַפן געוואָרן אין טשאָרטקאָוו דער געטאָ אין סעפּטעמבער 1941, לויט דער פאַראָרדענונג פון דער דייטשער מאַכט, האָט אַרומגעכאַפּט דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אַ שרעקלעכער טרויער און אַלע זענען געווען ביז גאָר דערשראָקן און פאַרצווייפלט. די טעג, אין וועלכע די מענטשן האָבן זיך איינגעאָרדנט אין די שרעקלעכע וווינ־באַדינגונגען פון געטאָ זענען געווען פיינלעכע און טראַגישע. גלייך דערנאָך האָט יעדער איינער געזוכט פאַרשידענע וועגן ווי אַזוי צו באַקומען אַן אַרבעטס־פּלאַץ ביי דער דייטשער מאַכט, אָדער אַ פונקציע, וואָס איז געווען אַ געוויסע גאַראַנטיע פאַר דער „נוצ־לעכקייט" פון דער פּערזאָן און דעריבער אויך אין אַ געוויסער מאָס אַ טיילווייזע גאַראַנטיע פאַרן לעבן. אָבער נאָר אַ קליינע צאָל מענטשן איז געלונגען צו באַקומען אַ באַשעפטיקונג און די ווייט גרעסטע טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען הילפלאָז און הפקר...

נאָר אַ קליינע גרופּע יונגעלייט האָבן געזען די לאַגע געני ווי זי איז און האָבן פאַרשטאַנען דעם ציל פון דער נאַצישער מאַכט. זיי האָבן גלייך נאָך די ערשטע „אַקציעס" און מאָרדן פון הונדערטער יידן

אין טורמע און אין „שוואַרצן וואַלד״ אָנגעהויבן פּראָפּאַגאַנדירן מען זאָל אָנהויבן אַן אָרגאַניזירטע קעגן־אַקציע, כדי זיך קעגנשטעלן די שווידערלעכע פּלענער פון די דייטשן און לכל הדעות נישט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט, אָפּוואַרטן די שרעקלעכע געשעענישן.

ראובן ראָזענבערג

איינער פון די ערשטע וואָס האָבן זיך באַמיט צו ווירקן אין דער ריכטונג איז געווען ראובן ראָזענבערג, דער זון פון דעם סטאָלער יודיל ראָזענבערג. ער פלעגט אַרומגיין אין געטאָ מיט אַ בלאַס־ברוינלעכן פּנים, מיט אַ ציטערדיקער שטימע פון אינערלעכער אויפרעגונג און וואָרענען יעדן איינעם פאַר די גרויסע אומגליקן וואָס לויערן אויף די טשאַרטקאָווער יידן. גראָד ער אַליין איז געווען אין אַ פיל בעסערער לאַגע ווי אַנדערע יידן, ווייל ער איז געווען טיילווייז געשיצט דורך זיין אַרבעטס־פּלאַץ ביי זיין פאָך.

ראובן ראָזענבערג האָט דערנאָך אויף אַ קאָנספּיראַטיוון אופן אָרגאַניזירט אַ גרופּע יונגעלייט, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו מעשים קעגן נאַצישן שונא. ער האָט געפינען אַ וועג ווי זיך צו פאַרבינדן מיט פוילישע קעמפער און זיי האָבן צוגעשטעלט די געטאָ־בחורים, דורך געהיימע וועגן, רעוואָלווערן. אַזוי אַרום זענען באַוואָפנט געוואָרן בערך אַ צען־צוועלף יונגעלייט מיט רעוואָלווערן, און זיי זענען אַוועק אין די וועלדער אָרגאַניזירן פון דאָרט אַ ווידערשטאַנד. זיי האָבן אָבער נישט זוכה געווען צו רעאַליזירן זייער פּלאַן, ווייל מען האָט זיי קורץ דערנאָך אַנטדעקט און די גרעסטע טייל פון זיי איז אומגעבראַכט געוואָרן. צווישן די יונגעלייט וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דער ווידערשטאַנד־גרופּע זענען געווען: בוסקיע פריימאַן, טוביה לאַנגער, מאיר וואַסערמאַן (וועלכער איז אַנטלאָפן פון וואַלד און שפּעטער פון לאַגער אין קאַמיאָנקאַ, בעת אַן ס.ס.־מאַן האָט אים געוואָלט אַרעסטירן, האָט ער פון אים אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער און דערשאָסן), יוזשעק בערנקאָפּ, וועלכער לעבט איצט אין פוילן, און נאָך אייניקע, וועמענס נעמען איך געדענק שוין נישט. ראובן ראָזענבערג האָט אויך אָרגאַניזירט דאָס בויען בונקערס און ווען ער האָט אַרויסגעענדיקט זיין אייגענעם בונקער, ווו עס זענען אַריין ביי אַ פערציק מענטשן, האָבן אַ סך געבויט זייערע בונקערס לויט זיין מוסטער.

ראובן האָט צוזאַמען מיט זיין פאָטער און ישראל גאָטעספעלד אַריינגענומען אין וואַרשטאַט אייניקע יידן און זיי געהאַלטן ווי סטאָלערס און אַזוי אַרום זיי געראַטעוועט אין די ערשטע „אַקציעס״.

ראובן ראָזענבערג האָט זוכה געווען איבערצולעבן דעם שונא און עולה־זיין, צוזאַמען מיט זיין פרוי, קיין ישראל. ליידער איז ער דאָ געשטאָרבן אין די מיטעלע יאָרן.

יידל ראָזענבערג

יידל ראָזענבערג איז געווען אַ שמאָל־ביינערדיקער מיט אַ ביסל אַ געבויגענעם רוקן. ער איז נישט נאָר געווען באַקאַנט אין שטאָט ווי אַ גוטער סטאָלער, נאָר אויך ווי אַן איבערגעגעבענער כלל־טוער. זיין גוטער כאַראַקטער און מעלות טובות ווי אַ מענטש האָבן זיך אַנטפּלעקט ביי אים אין פולן פאַרנעם גראָד אין דער שרעקלעכער צייט, ווען די דייטשע רוצחים האָבן געוועלטיקט אין יידישן טשאָרטקאָוו.

יידל ראָזענבערגס הויז איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מקום מקלט פאַר אַ סך יידן אין שטאָט. זיין סטאָלער־וואַרשטאַט, וואָס איז געווען אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון דער דייטשער אַדמיניסטראַציע, האָט באַשעפטיקט אַ פאָר צענדליק מענטשן, וואָס אַ טייל פון זיי זענען בכלל נישט געווען קיין פאַכלייט. אַ דאַנק זיין באַמיאונג האָבן די יידן געהאַט די מעגלעכקייט, לכל הפחות צייטווייליק, זיך צו ראַטעווען פון די נאַצישע הענקערס.

יידל ראָזענבערג האָט געהאָלפן נישט נאָר די יידן פון טשאָרטקאָוו, נאָר אויך די מענטשן פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך האָבן ביי אים געפונען אַרבעט און אַ וואָרעמע יידישע באַציאונג. יידל ראָזענבערג האָט אויך פאַרוואַנדלט זיין פּריוואַטע וווינונג אין אַ פּלאַץ ווו הונגעריקע יידן האָבן אויך געקענט אָפּעסן, ווען עס איז נאָר געווען וואָס צו געבן צום טיש. זיין פרוי שרה איז געווען טאָג־טעגלעך פאַרטאָן אין קיך פון אינדערפרי ביז שפּעט ביינאַכט און געגרייט כסדר מאָלצייטן, און נישט איינמאָל איז געשען, אַז פאַר איר און איר מאַן איז געבליבן ווייניק וואָס צו שטילן זייער הונגער. ווען יידל פלעגט, נאָך אַ טאָג דאגות און יסורים, קומען אַהיים און איר פרעגן צי זי האָט שוין געגעסן, פלעגט זי אים ענטפערן מיט אויגן פאַרלאָפענע מיט טרערן, אַז ער זאָל נישט

זאָרגן פאַר איר, נאָר בעסער זיך זאָרגן פאַר זיינע מענטשן, און זי וועט זיך זאָרגן פאַר אירע מענטשן. עס וועט שטענדיק זיין וואָס צו עסן — פלעגט זי ענדיקן איר שמועס מיט אים.

יידל ראָזענבערג פלעגט ממש איינשטעלן זיין לעבן ביים פעריאָדישן אָפּשטעמפּלען אויפסניי די „אַרבייטס־קאַרטן". יעדע פאַר חדשים פלעגט באַשטימט ווערן דער טאָג פון איבערשטעמפּלען די אַרבעטס־קאַרטן און דאָס איז געווען דער „יום הדין" פאַר די אַרבעטער. די דעציזיע איז געלעגן אין די הענט פון „יידן־רעפערענט" קעלנער, און יידל ראָזענבערג פלעגט זיך בעטן ביי אים ער זאָל אים איבערלאָזן אַלע זיינע אַרבעטער און אַרויפלייגן די נייע חתימה. נישט איין־מאָל האָט אים קעלנער געדראָט מיט „איינשליסן" אים אין דער ליסטע פון די „נישט־געשטעמפּלטע", וואָס האָט געמיינט אַוועקגעשיקט ווערן אין פאַרניכטונגס־לאַגער. אַזאַ פאַל איז געווען ווען יידל האָט זיך איינגעשטעלט פאַר זיינע אַרבעטער מאַטיע שעכטער, בערל גאָך, איטשע וואַלאַך און נאָך אייניקע מענטשן.

ראש־השנה האָט יידל זיך איינגעשטעלט און איינ־געאָרדנט ביי זיך אין הויז, אויפן שטאָק, אַ מנין צום דאַווענען בציבור. ער האָט אונטן, אין דער סטאָ־לעריי, איבערגעלאָזט אייניקע מענטשן און זיי פאַר־טיילט אַרבעט. גראָד איז אין דעם טאָג אַריינגעקומען דער „קרייזהאַופּטמאַן", וואָס האָט געהאַט די אויפ־זיכט איבער דער סטאָלעריי. יידל איז באַצייטנס אַראָפּ אין וואַרשטאַט און אָפּגעגעבן אים אַ צופרידנשטעלנדן אַרבעטס־באַריכט און אַזוי אַרום געראַטעוועט אַלע מענטשן וואָס זענען געווען אין זיין הויז און זיין אייגן לעבן.

אין די לעצטע וואָכן פאַר דער דעפיניטיווער ליקווידאַציע פון געטאָ פלעגט יידל ראָזענבערג אַרומ־שליכן צווישן די כמעט ליידיקע הייזער מיט אַ נאָך מער געבויגענעם רוקן און אונטערברעכנדיקע זיך פיס. ווען ער האָט נאָר געקענט האָט ער געהאָלפן מיט אַ שטיקל ברויט אָדער מיט אַ גוט וואָרט.

איינער פון די לעצטע דערשאָסענע יידן אין טשאָרטקאָוו איז געווען דער מסירות־נפשדיקער ייד: יידל ראָזענבערג.

שמואל פיש

אַ גרויסן ביישטייער צו לינדערן די נויט און הונ־גער אין געטאָ האָט געגעבן שמואל פיש. ער האָט באַקומען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש פון דער דייטשער אַדמיניסטראַציע צו פירן ווייטער זיין קאַפּעליושן־געשעפט, וואָס האָט זיך געפונען אין טאָפּלערס הויז. ער איז געווען אין אַ ספּעציעלן גינ־סטיקן מצב. דער פראָנט פון זיין געשעפט איז געווען אַנטקעגן באַזאַר און אָפן פאַר יידן אין דער צייט, ווען די הינטערשטע טיר איז אַרויסגעגאַנגען צום געטאָ. דורך דער הינטערשטער טיר האָט שמואל פיש געלאָזט דורכגיין טאָג־טעגלעך אייניקע יידן זיך איינ־צושאַפן שפּייז־מיטלען פאַר זייערע משפחות און נאָענטע אויף דער „אַרישער" זייט. נישט ווייניק שרעק האָט שמואל פיש איבערגעלעבט ווען ער פלעגט דורכלאָזן עמעצן מיט אַ פּעקל זאַכן אויף אויסטוישן עס ביי די פּויערים אָדער קריסטן פאַר שפּייז. ער האָט געוווּסט גאַנץ גוט, אַז אַ חוץ דעם פּחד קען ער דערפאַר באַצאָלן מיט זיין לעבן.

שמואל פיש האָט אַזוי לאַנג געהאַלטן אָפן זיין דורכגאַנג פון געטאָ צו דער „אַרישער" זייט ביז מען האָט אים אַליין פאַרנומען און אומגעבראַכט.

וועלוול דער בעל־עגלה

ברייט, פּול־לייביק און מיט אַ פּאַמעלעכן גאַנג, ווי זיין גראָ פערדל, וואָס איז געווען געשפּאַנט אין וואָגן, האָט וועלוול דער בעל־עגלה געשלעפּט אויף זיינע פּלייצעס דעם שרעקלעכן עול פון די פאַרשפּאַר־טע און פאַרפּייניקטע געטאָ־יידן.

ער איז געווען אַ יידישער פּאַליציאַנט, און ער האָט געטאָן אַלץ וואָס איז נאָר געווען אין זיינע מעגלעכקייטן צו ראַטעווען יידן פון פּיין, נויט, הונ־גער און טויט. אַליין האָט ער געשטאַמט פון אַן אָרעמער היים און נישט געקענט קיין ברעקל „עברי". שוין אין די יונגע יאָרן האָט ער זיך איינגעשפּאַנט אין דער בעל־עגלהשער פּרנסה פירנדיק פּעקלעך צו דער באַן־סטאַציע און צוריק, כדי מפרנס זיין זיך און זיין מוטער די אלמנה. דערנאָך האָט ער געקויפט אַן אייגן פערד און ווייטער אויסגעפירט ערלעך און איבערגעגעבן זיין אַרבעט. מיט דער צייט האָט ער זיך אויסגעלערנט לייענען, חשבונען און זיך אונטער־שרייבן. די סוחרים האָבן באַקומען צו אים צוטרוי און איבערגעגעבן אים די פולמאַכט אונטערצושרייבן פאַר זיי ביים אויסלייזן די סחורה. ער האָט די אַרבעט אויסגעפירט פּינקטלעך און געטריי.

ווען עס איז געקומען די נאַצי־אָקופּאַציע האָט וועלוול דער בעל־עגלה געהאָלפן אַ סך מענטשן פאַר־שאַפנדיק זיי שפּייז און געלט. ער האָט נישט גע־קאָרגט זיין אייגן שטיקל ברויט פאַר אַ צווייטן, וואָס איז געווען מער הונגעריק פון אים, און ער האָט אויך אונטערגעשטעלט זיינע שטאַרקע פּלייצעס ווען ער האָט עס נאָר געקענט טאָן.

פּסח צייט 1942 איז די מיל ביי דער באַן פאַרגאָסן געוואָרן צוליב די שלאַקס־רעגנס. די דייטשן האָבן פאַרכאַפּט יידן זיי זאָלן אַרויסנעמען די זעק מעל פון קעלער און זיי אַרויפטראָגן אויף די העכערע שטאָקן. די געכאַפּטע יידן, וואָס זענען געווען אויסגעמאַטערטע און אויסגעהונגערטע, זענען נישט געווען בכוח צו טראָגן אַזעלכע שווערע זעק מעל. אָבער אַרום זענען געשטאַנען דייטשע ס.ס.־לייט און געטריבן זיי מיט ביקסן־קאָלבעס צו דער אַרבעט, און ווער עס האָט נישט געקענט טראָגן די זעק איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. וועלוול בעל־עגלה איז געווען ביי דער סצענע ווי אַ יידישער פּאָליציאַנט, און ער האָט נישט געקענט צוקוקן ווי יידן ווערן געפּייניקט און געטויט. ער האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און אָנגעהויבן העלפן די יידן טראָגן די זעק מעל. ער האָט אַרויף־געוואָרפן אויף זיינע מעכטיקע פּלייצעס צו צוויי זעק מיטאַמאָל און אַזוי אַרום האָט ער אָפּגעראַטעוועט אַ צאָל יידן פון אַ זיכערן טויט.

ער האָט זיך נישט געשראָקן פאַר די נאַציס און פלעגט אַרומגיין אַ מונטערער און זיכערער. ער פלעגט זאָגן, אַז פון „זיי", עס הייסט פון די נאַציס, וועט ער זיך נישט לאָזן אומברענגען. ער האָט געהאַלטן וואָרט. ווען ער איז געווען פאַרשפּאַרט אין טורמע — האָט ער זיך אויפגעהאָנגען.

דאָליע (כאַפּער) זילבערמאַן

ער איז געווען שטענדיק אַ לאַכעדיקער טראָצדעם וואָס זיין מאַטעריעלע לאַגע איז ווייט געווען פון צו זיין צופרידנשטעלנד. דאָס איז געווען אַ ייד וואָס פלעגט זיך ממש מוסר־נפש זיין פאַר דער טשאָרט־קאָווער יידישער באַפעלקערונג. יעדער ייד איז אים געווען ליב און טייער.

דאָליע כאַפּער איז געווען אַ יידישער פּאָליציאַנט. זיין הויפּט־אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַריינשמוקלען אין געטאָ פּראָדוקטן אָן שום באַלוינונג. ווען עמעצער איז געווען קראַנק פלעגט דאָליע כאַפּער ברענגען צו אים אַ דאָקטער, טראָצדעם וואָס דאָס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן מצד דער דייטשער מאַכט. פאַר אַזעלכע מעשים האָט אים געדראָט אַרעסט און אַפילו טויט־שטראָף, אָבער ער האָט קיינמאָל זיך נישט גע־שראָקן צו דערפילן זיין מענטשלעכע פליכט טראָץ די אומגעהויערע סכנות.

ווען זיין פרוי מיט דער איינאונאיינציקער טאָכ־טערל זענען אומגעבראַכט געוואָרן, האָט ער זיך גע־שטאַרקט און ווייטער ממשיך געווען זיין הייליקע אַרבעט.

דאָליע זילבערמאַן האָט פון ערשטן טאָג אָן, ווען ער איז געוואָרן אַ יידישער פּאָליציאַנט אין געטאָ, פאַרלוירן זיין אייביקן שמייכל. ער האָט אָפט געהאַט פאַרלאָפענע אויגן מיט טרערן. נישט נאָר האָט ער געהאָלפן מענטשן, נאָר ער פלעגט זיך נאָך ביי זיי בעטן זיי זאָלן נישט בלייבן אין געטאָ און אַנטלויפן וווהין די אויגן טראָגן. ווען עס האָט זיך געגרייט אַן „אַק־ציע" פלעגט ער אַרומלויפן און שרייען: „דאָליע דער כאַפּער גייט"... און יידן האָבן פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט. דאָס איז געווען אַן אַליאַרם און אַן אָנזאָג, אַז עס גרייט זיך אַן אומגליק.

אַלע יידן אין געטאָ האָבן גערעדט וועגן אים מיט גרויס דרך־ארץ. ער האָט געשטאַמט פון אַ גוטער משפּחה, וואָס אין נאָרמאַלע יאָרן פלעגט העלפן יידן. זיין פאָטער, מנחם זילבערמאַן, איז געווען באַקאַנט אין טשאָרטקאָוו ווי אַ ייד אַ נדבן.

דאָליע זילבערמאַן איז געשטאָרבן אין דעצעמבער 1942 פון אַ טיפוס־קראַנקהייט. נאָך דעם ווי ער איז געשטאָרבן, האָבן יידן נאָך דערציילט אַ סך פאַלן פון זיינע גוטע מעשים און זיי האָבן גערעדט וועגן אים ווי פון „אַ ייד אַ צדיק".

כבוד זייער אלעמענס אנדענק!

י. יעקבי

מחתרת בית״ר בגיטו צ׳ורטקוב

היה זה בשנת 1949, כאשר מר ילובסקי, אחד מראשי מפלגת פ.פ.ר. (הקומוניסטית) בפולין, הרים על נס את פעולות ההתנגדות המזויינת של ה„שמאל״ נגד הגרמנים — ובין שאר השמות הזכיר במיוחד את שמו של מאיר ואסרמן מצ׳ורטקוב וסיפר על כמה מפעולותיו. אלה מבין שומעיו, אשר הכירו את ואסרמן מימי בית״ר שלפני המלחמה, לא העיזו כמובן להזכיר זאת. אבל הם שמרו את הדבר בלבם — וכאשר נתגלו שרידים גם מגיטו צ׳ורטקוב, נתבררו גם העובדות על קיומה של המחתרת הבית״רית ופעולותיו של דוד־מאיר ואסרמן.

בן למשפחה ציונית־רביזיוניסטית ותיקה — בנו של העסקן ר׳ לייבוש ואסרמן, שהשתתף ברוב הועידות של הצה״ר, וגם בפראג — היה דוד־מאיר פעיל מצעירותו בבית״ר. יליד 1917, חניך בית ספר עברי ואחר כך גמנסיה פולנית ממשלתית בצ׳ורטקוב, לא הזניח את פעילותו הציונית והצטיין כחבר מפקדת בית״ר בצ׳ורטקוב. משנת 1936 היה סטודנט בבית הספר הגבוה לחקלאות S.G.G.W. בורשה, וכאן המשיך בפעילותו הציבורית בין הסטודנטים הרביזיוניסטים באיגוד „טיומקיניה״ והיה פעיל בכל דבר שהיה קשור בהגנה על כבוד ישראל. כאשר פרצה השערוריה המפורסמת של „הספסלים השמאליים״, היה דוד־מאיר ואסרמן אחד מארבעת הסטודנטים שנפצעו בהתנגשות עם האנטישמיים, אשר ניסו להכריח את היהודים לשבת באוניברסיטאות דווקא על הספסלים משמאל.

בית״ר הופכת לארגון מחתרתי

פרצה המלחמה. ראשית דרכו של דוד־מאיר ואסרמן היתה אל עבר וילנה, כדי לנסות ולעלות לארץ־ישראל. אך הוא לא הצליח להגיע לשם. ומאמצע הדרך חזר לעירו צ׳ורטקוב. כאן התחילה פרשה חדשה בחייו — פרשת המחתרת הבית״רית הלוחמת.

כמו בכל הערים והעיירות בפולין לא עמד איש בתקופה הראשונה על כוונות ההשמדה של הגרמנים. כאשר הוקם הגיטו בצ׳ורטקוב, פעל ואסרמן בשטח ההסברה הציונית־בית״רית בעידוד הרוחות ובשמירה על הנאמנות הלאומית. כשהתחילה העברתם של יהודי צ׳ורטקוב למחנה בלז׳יץ נתברר כי המלחמה של הנאצים ביהודים היא לחיים ולמוות. בית״ר הפך לאירגון לוחם במחתרת. המפקדה החלה באגירת נשק ובאימון האנשים להשתמש בו.

לגרמנים נודע, כנראה, על פעילותה של בית״ר, ובאחד הטרנספורטים לבלז׳יץ נתפסו גם ואסרמן וקבוצת בית״רים גדולה. כאן ניתנה לבית״רים הזדמנות לפעולת ההתנגדות המאורגנת הראשונה. בשעת הנסיעה ברכבת הצליחו לפתוח חור בדופן הקרון, ואחד אחד קפצו מתוכו וחזרו לגיטו צ׳ורטקוב. מובן שמעתה היה כל קיומם וכל פעילותם במחתרת. פחד הגרמנים נפל על רובו של הציבור היהודי, ואיש לא העז לתמוך במשהו במחתרת הלוחמת.

מן הגיטו אל היער

הקשיים באירגון כוח ההתנגדות בגיטו צ׳ורטקוב היו גדולים. רובים ואקדחים כמעט שאי אפשר היה להשיג בצ׳ורטקוב. כמו כן לא היה להם כסף לרכישת נשק מבחוץ והנסיון להטיל מס מרצון על יהודי הגיטו לא הצליח ביותר. למעשה חוץ מהבית״רים עצמם לא היו רבים שהסכימו להצטרף למחתרת הבית״רית, ואפשרויות הפעולה היו מצומצמות. רק ב־1943, עם התחלת הנסיגה הגרמנית מרוסיה, ניתנה אפשרות של פעולה ממשית נגד הגרמנים. חברי ארגון ההתנגדות הבית״רית התחמקו מן הגיטו ועברו אל היערות שבין יגלניצה וטלוסטה, ומשם ניהלו את פעולות ההטרדה שלהם נגד הגרמנים. עם התקרב הצבא האדום לסביבה, תיכננה קבוצתו של דוד־מאיר ואסרמן פעולות התנפלות מהמארב על הגרמנים הנסוגים. אך לשם כך דרוש היה יותר נשק — ודוד ואסרמן הוא שיצא לחפשו ולמצאו. בדרכו חזרה ליער נתקל במקרה ב„פולקסדויטשה״ מפוזנה, שהיה פעיל בשרות הבטחון הגרמני בגיטו צ׳ורטקוב — ובחילופי היריות ביניהם נפצע דוד־מאיר ואסרמן פצע קשה בצווארו. הוא הצליח עוד להגיע ליער ולהסתתר, אך בינתיים פשטו הגרמנים והאוקראינים בסביבה, ורוב הבית״רים נפלו חלל בהתנגשויות.

ואסרמן הפצוע החזיק מעמד שלושה ימים, עד שמצאוהו האוקראינים והרגוהו. הם פשטו מעליו את בגדיו ונעליו והתפארו אחר כך שהרגו את ה„גיבור" היהודי. משנכ־נסו הרוסים, נודע להם על מות הגבורה של הפרטיזן היהודי דוד־מאיר ואסרמן, והם זיכוהו בדברי שבח ותהילה.

כך מצאה גם נשמת דוד־מאיר ואסרמן הבית"רי את תיקונה, והוסר הלוט מפרק נוסף של גבורת הבית"רים בפולין ומלחמתם הפעילה ברוצחים הנא־צים.

(קטעים מרשימה בעתון „חרות")

4.11.65

מות־גבורים של הפרטיזן ואסרמן

למר

אברהם וסרמן

מנהל ביה"ס „גאולה"

שלום וברכה,

אני רואה צורך נפשי וגם חובה להודיע לך מה ששמעתי רק היום במקרה על נסיבות מותו של אחיך בזמן השואה.

עדה לכך בתו של הספר יעקעלה וינטר. היא נשואה היום לאהרן רוזנברג, רפד, בחולון ברח' סוקולוב 90 (?) וגרה במפדה אזרחי רח' הסנר־נית 5.

הוא לחם עם אחד מאנשי הגסטאפו — בזמן שתפס אותו — שמו של הרוצח היה קומינובסקי. לאחיך היה אקדח וירה לעבר הגרמני וגם התאבקו — בסופו של דבר גבר הגרמני והרג אותו. דברים אלה סיפר הגרמני לגב' רוזנברג דורה. וזה קרה בנגוז'נקה על יד יגלניצה.

שלום רב,

ד"ר ישראל שור

זאַשקע נאַדלער־זשמיעווסקאַ

ז כ ר ו נ ו ת

מיין אָרעם פאַרשטאַרבן שטעטל, דיר שטעלן מיר אויף אַ דענקמאָל פון אונדזערע טיפסטע געפילן און אייביק פאַרבלוטיקטע הערצער. זאָלן אונדזערע זכרונות זיין די טייערסטע שטיינער אויף אייערע הייליקע קברים אין טשאָרטקאָוו, יאַגעלניצע, בעלזשעץ און אַנ־דערע ערטער צעזייטע אויף דער אוקראַיני־שער ערד!

פינף יאָר מלחמה, וועלכע איך האָב איבערגע־לעבט אין מיטל־אַזיע, זענען באַגלייט געווען מיט אַ טיפער בענקשאַפט נאָך מיין היימשטאָט טשאָרטקאָוו. נאָך דער מלחמה האָב איך זיך אומגעקערט קיין טשאָרטקאָוו, הגם איך האָב געוווסט וועגן שרעקלעכן גורל, וואָס האָט געטראָפן מיינע נאָענטסטע און אַלע יידן פון דער שטאָט. דאָך האָב איך געוואָלט זען מיין שטאָט. עס האָט מיך אַהין געצויגן פאַרן אַוועקפאָרן פון דאַנען אויף אייביק.

איך גיי איבער די טשאָרטקאָווער טרויעריקע גאַסן, ווו יעדער שטיין, יעדעס הויז דערמאָנט מיר די פאַרגאַנגענהייט. דער צענטער פון שטאָט מיטן אָריגי־נעלן באַזאַר־בנין און שטאָט־זייגער, וועלכן עס האָט געקענט פאַרריכטן נאָר פרידל קראנראד. די געוועל־בער און הייזער רופן אַרויס אין מיין זכרון די מענטשן, וועלכע האָבן דאָרט געוווינט — דאָס רוישי־קע, רירעוודיקע, צאַפּלדיקע, קולטורעלע יידישע טשאָרטקאָוו.

איך גיי איבער די „קלייטן". ווער געדענקט נישט דאָס שמאָלע געסל אין אַ יריד־טאָג, ווען די בעלי־בתים פון די טאַנדייט־געוועלבער אָדער זייערע אָנגע־שטעלטע פלעגן שטיין אויף די שוועלן און מיט פאַר־שידענע קונצן צוציען דעם דאָרפישן קונה. איך גיי ווייטער איבער סאָביעסקי און מיצקעוויטשאַ גאַס,

איבער דער א.ג. „בריסטאַלקע״. דאָ אויף די הויפּט־גאַסן איז געווען לעבעדיק און אין אָוונט נאָך דער אַרבעט, ווען מען פלעגט שפּאַצירן, טרעפן זיך מיט באַקאַנטע, אַמאָל אַריינפאַלן אויף אַ גלעזל סאָדע־וואַסער צו לאַנגערמאַנען אָדער מאַריאַשען. דאָ זענען אויך געווען די הויפּט־געשעפטן פון די יידישע סוחרים. דאָ זענען געשטאַנען די הייזער פון די רייכערע יידישע סוחרים און אינטעליגענץ.

אַ פּאָר געסלעך נידעריקער — די „הינטער־גאַס״, דאָס רוב באַוווינט דורך דער יידישער אָרעמקייט. איינגעהויקערטע שטיבעלעך מיט קרומע ווענט, קליינע אויסגעקרומטע פענצטערלעך, וואָס האָבן געשאַפן דעם טיפּישן פּייזאַזש פון דער יידישער גאַס. היינט איז פון די שטיבלעך קיין צייכן נישט פאַרבליבן. די ערשטע „קאָנטינגענט קרבנות״ זענען געווען די איינוווינער פון אָט די שטיבלעך, די פאַראָרעמטע פאָלקס־מאַסן פון דער הינטער־גאַס. לויט גבית־עדות פון צילע הוס, איז די טשאַרטקאָווער אָרעמקייט אַרויסגעפירט געוואָרן קיין יאַגעלניצע ווו פאַרן אומברענגען האָט מען זיי פאַרשפּאַרט אויף אַן אָפּגעצאַמטן פּלאַץ און זיי געהאַלטן אַ פּאָר טעג אָן עסן און אָן טרינקען. די יאָמערלעכע געוויינען פון די קינדער און דערוואַקסענע האָט מען געהערט איבער דער גאַנצער געגנט.

איך גיי ווייטער איבער דער שול־גאַס, דאָס רוב שטיבלעך זענען אָפּגעמעקט פון דער ערד, נאָר די דריי־שטאָקיקע תלמוד־תורה־געביידע שטייט ווי אַ מאָנו־מענט אויף די חורבות. נישט ווייט פון דאַנען איז אַמאָל געשטאַנען די „יד חרוצים״ שול, ווו מיין פאָ־טער פלעגט קומען דאַוונען, גלייך מיט אַלע בעלי־מלאכות. מיין פאָטער בן־ציון נאַדלער, אַ מעבל־ און

זוסיה נאדלר־ז׳שמיבסקה
פעילה במכון ההיסטורי היהודי בוורשה. פעלה רבות לגילויים והבאתם לדין של פושעי המלחמה הנאצים.

זאָשקע נאַדלער
אַ מיטאַרבעטערין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. פיל מיטגעהאָלפן ביים אָפּזוכן און באַשטראָפן נאַצישע קריגס־פאַרברעכער.

רובע דלת־העם ששימש בימי הנאצים כחלק מהגיטו.
אַ קוואַרטל פון דער טשאָרטקאָווער אָרעמקייט. אין דער אָקופּאַציע־צייט — אַ טייל פון געטאָ.

בית „תלמוד תורה" (הבנין הגדול).
מהבתים הבודדים ששרדו מהגיטו.

די „תלמוד תורה" געביידע. פון די געציילטע הייזער
וואָס זיינען איבערגעבליבן פון געטאָ.

בוי־סטאָלער, וועמענס האָרעפּאַשנע הענט האָבן ביז היינטיקן טאָג איבערגעלאָזט דער שטאָט אַן אָנדענק: די פּאַרקעטן, בריקן און בוי־אַרבעט אין „בריסטאָל" און „סאָקאָל" אין מאַגיסטראַט און אין אַנדערע גרע־סערע געביידעס און ווילנהייזער. ווען מיר, זיינע קינ־דער, האָבן בשעתן אויסברוך פון דער מלחמה זיך געפינען אויף דער באַן־סטאַציע כדי צו אַנטלויפן, איז מיין פאָטער געקומען צו לויפן און מיט בלוטיקע טרערן געבעטן מיר זאָלן אַראָפּגיין פון צוג, מיר זאָלן בלייבן. ער האָט אויפגעהויבן זיינע פאַרהאָרעוועטע הענט און געזאָגט: „קינדער, האָט נישט קיין מורא! אַזעלכע הענט האָבן נישט קיין מורא פאַר קיין שום היטלער, זיי וועלן אייך באַשיצן..."

די הענט פון די באַרימטע טשאָרטקאָווער בעלי־מלאכות האָבן זיך אַליין נישט געקענט באַשיצן. פאַר דעם ווי זיי זענען אומברחמנותדיק פאַרניכטעט גע־וואָרן האָבן די היטלער־באַנדיטן אָפּגעטיילט די בעלי־מלאכות און ספּעציאַליסטן אין אַ באַזונדערן אַרבעטס־לאַגער, מיט וועלכן ס'האָט אָנגעפירט דער באַקאַנטער בלוטיקער מערדער פּאַול טאָמאַנעק, וואָס איז פאַר־אורטיילט געוואָרן נאָך דער מלחמה אויף לעבנס־לענגלעכע תפיסה אין מערב־דייטשלאַנד. נישט האָבן־דיק קיין דרוקער, האָבן זיי געמוזט האַלטן יידישע ספּעציאַליסטן ווי סוסקה ראַבינאָוויטש־וואָלף, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן דורך טאָמאַנעקן; מאַלגאָזשאַטאַ באַלכאָווער, ראַמלער, וועלכע האָבן געהאַט ספּעציעלע פּריווילעגיעס. אויך די באַרימטע שניידערין פרוי יור־מאַן, ד"ר ראָזנבליט, די רענצלמאַכער רחל גערסטנער האָבן די דייטשן געוואָלט לאָזן לעבן, אָבער זיי האָבן דערצו נישט מסכים געווען און געטיילט דעם שרעק־לעכן גורל מיט אַלעמען צוגלייך. רחל גערסטנער איז אַרויסגעלאָפן פון וואַרשטאַט און זיך פרייוויליק אָנגע־שלאָסן אין די טויט־רייען פון די לעצטע טשאָרטקאָ־ווער יידן.

אַ גרויסע טייל פון דער טשאָרטקאָווער אינטעלי־גענץ, וואָס איז געווען כמעט דער ערשטער קרבן פון בלוטיקן שונא, איז דערשאָסן געוואָרן אין „טשאַרני לאַס".

איך בין דורכגעגאַנגען דעם רבינס הויף אויף „סטאַרי טשאָרטקאָוו". די קלויז שטייט גאַנץ, נישט געשעדיקט, אַ פאַריתומטע. עס דערמאָנען זיך מיר די פריילעכע חסידים, וועלכע פלעגן טאַנצן פאַרן רבינס פענצטער. איך האָב זיך געלאָזט אויפן בית־עולם אָפּ־זוכן דעם קבר פון מיין מאַמען. דעם גרעסטן חורבן האָב איך געטראָפן דאָ אויפן הייליקן אָרט. זעלטן צו געפינען אַ גאַנצע מצבה.

טייער און נאָענט זענען פאַרבליבן אין מיין זכרון די טראַגי־קאָמישע טיפּן פון שטאָט. בעזן, וועלכער האָט געמוזט זיך אויסשרייען, אַז מען האָט אים גע־הערט אין דער צענטער גאַס. מיין חבר האָט מיר געהאַט דערציילט, אַז ער איז געגאַנגען גאַנץ פרי אין גאַס ווען די שטאָט איז נאָך געשלאָפן, פאַר אים איז געגאַנגען בעזן און גערעדט צו זיך אַליין: „איי,

שרידי המצבות בבית העלמין בסטארי־צ'ורטקוב.
(ראה המאמר על בתי העלמין).

די איינציקע איבערגעבליבענע מצבות אויפן
„נייעם הייליקן אָרט".

געוויקלטע מיט שמאַטעס, ווייל אַזוי איז אים באַקוועם געווען צו שלעפּן דאָס וואַסער פון גאַנץ פרי ביז אין דער שפּעטער נאַכט אַריין.

„קלמן שטויס", וואָס פלעגט פריילעך מאַכן דעם עולם מיט זיינע מעשיות פון נישט געשטויגן און נישט געפלויגן. באַזונדערס אין פאַנטאַזיע, איז געווען זיין מעשה וועגן די מערדער פון אַרלאַזאַראָוון.

אויך דער אַטלעטישער „דיבוק", וואָס האָט זיך געפילט ווי אַ שטאָט־באַלעבאָס. עס דערמאָנען זיך מיר אויך די טשאָרטקאָווער בעלי־עגלות און פיאַקערניקעס מיט זייער זאַפטיקן לשון.

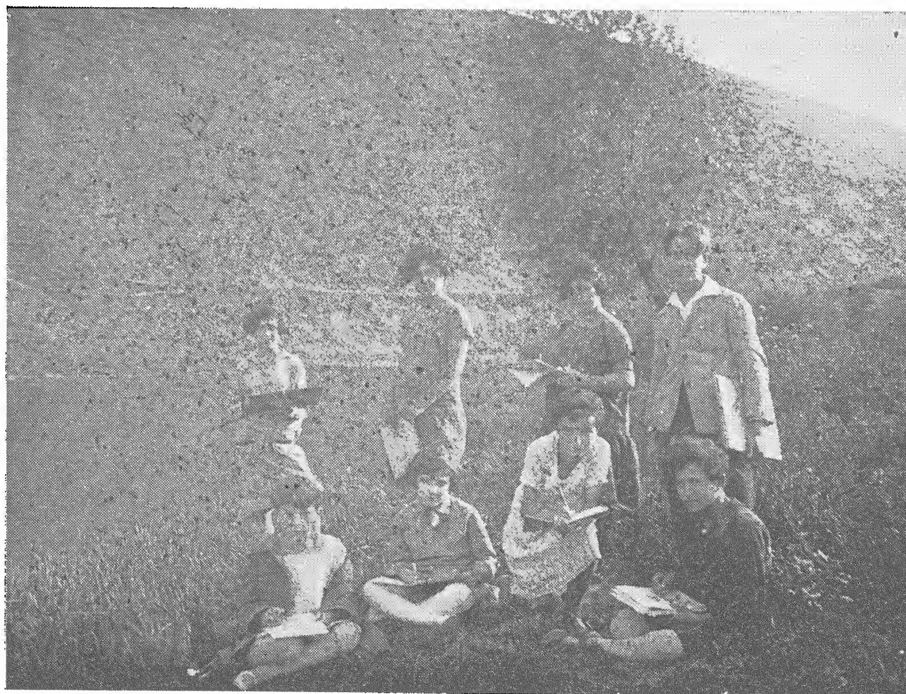
ברז מים ציבורי בצ׳ורטקוב ליד העיריה.
ביי דער „קערניצע" נעבן מאַגיסטראַט.

די גאַנצע שטאָט איז אויסגעשטאָרבן"! ער איז נישט געווען געוווינט ער זאָל דורכגיין די גאַס און קיינער זאָל אים נישט פאַרטשעפּען און נאָכשרייען: „דראַ־פּאַטש, בעזן, גזשעסיאַ".

פּרץ, דער שטאָט־וואַסערטרעגער, וואָס האָט פּאַר אַ פּאַפּיראָס אַוועקגעשטעלט די עמערס מיט וואַסער און געכאַפּט אַ טענצל אין מיטן גאַס, די פיס זיינע

טשאָרטקאָווער קינדער

ווי אַ לאַנגיעריקע דערציערין דערמאָן איך זיך ספּעציעל אין די יידישע קינדערלעך פון טשאָרטקאָוו. איך פלעג זיי זען פון מיין באַלקאָן שפּילנדיק זיך זאָרגלאָז מיט הילצערנע ביקסן און זינגענדיק זעל־נערישע לידער, אָדער צוקוקן זיך ווי זיי מאַרשירן אויף אַן „אַטאַקע". איך דערמאָן זיך אין זייער פריי־דיקן קינדערשן געלעכטער. אָט די אַלע קינדער האָט מען אומגעבראַכט. טרויעריקע אָבער רואיקע זענען זיי

חוג לציור בהדרכתו של ישעיהו (שייע) בלונדר בחוף הרחצה „בין הערבות"
שייע בלאָנדער אונטעריכטעט אין „צייכנער־קרייז" אויפן ברעג פון די לאָזן.
שורה ראשונה: נאַדלער, גוטפריד, מוזר.
שורה שניה: בלונדר שייע, סקאלקא רחל, אַדלר בינה, שחורה וואלאוויטש.

געגאַנגען זייער לעצטן וועג. געווען אַ סך פאַלן ווען גוויזענע דינסטן האָבן געוואָלט ראַטעווען אַ טייל קינדער ווי סאַלושע גרינבערג און רעניע רייטער.

די יוגנט

אין טשאָרטקאָוו, פונקט ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע, איז די יידישע יוגנט געווען אָרגאַניזירט אין גרופירונגען פון עקסטרעם רעכט ביז עקסטרעם לינק. די גרעסטע השפעה אויף דער יידישער גאַס האָט דאַן געהאַט דער „השומר הצעיר". אַ דאַנק איר פאַרצווייגטער דערציערישער פּראָגראַם איז אין טשאָרטקאָוו אויסגעוואַקסן אַ ווערט־פולע און באַוווסטזיניקע יידישע יוגנט. אין אירע רייען איז געווען שאַיע בלאָנדער, וועלכער האָט זיך שפעטער דערוואָרבן אַ נאָמען אַלס מאָלער אין דער פוילישער און פראַנצויזישער קונסט. צווישן די קולטורעלע טעטיקייטן פון „השומר הצעיר" איז געווען אַ „חוג הציור", אַ דראַמאַטישער קרייז ווי אויך אַ שניצער־קרייז. מיר האָבן צוגעגרייט אַ פיעסע און איר אויפגעפירט אויף העברעיש: „דוד מלך ישראל",

אוטופורטרט של הצייר שייע בלונדר.
התמונה מוצגת במוזיאון הלאומי בוארשה.

דער אויטאָפּאָרטרעט פונעם מאָלער שייע בלאָנדער.

מיט דעקאָראַציעס און פּלאַקאַטן. די מוזיק האָט פאַרפאַסט ישראל שעכטער. שאַיע בלאָנדער איז דערנאָך געווען אַ סטודענט אין דער קראָקאָווער קונסט־אַקאַדעמיע און ער איז געווען איינער פון די מיטגרינדער פון דער קינסטלערישער „קראָקאָווער גרופּע", וועלכע האָט געטראָגן אַ רעוואָלוציאָנערן כאַראַקטער און איז אַ דאַנק איר אינטענסיווער און שעפערישער טעטיקייט פאַרשריבן געוואָרן אין דער געשיכטע פון דער פוילישער פּראָגרעסיווער קונסט. אין פעברואַר 1962 האָב איך באַזוכט אַן אויסשטעלונג פון דער געוועזענער „קראָקאָווער גרופּע" אין וואַרשעווער פאָלקס־מוזעאום און צווישן אַנדערע זענען אויך געווען אויסגעשטעלט שאַיע בלאָנדערס אַכט בילדער.

די היטלער־אָקופּאַציע האָט שאַיע בלאָנדער איבערגעלעבט אין דרום־פראַנקרייך אויף אַרישע פּאַפּירן אונטערן נאָמען אַנדרע בלעראַנדאַל ווי אַ האָלץ־העקער. די שווערע מאַטעריעלע לאַגע און מאָראַלישע סיטואַציע האָבן אים אַריינגעטריבן אין אַ שרעקלעכן יאוש און מעלאַנכאָליע און האָבן דערפירט צו זיין טראַגישן טויט אין 1948 אין פּאַריס. ער איז געווען טעטיק אין דער פראַנצויזישער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג, און ער איז אָפט דערמאָנט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער און פוילישער פרעסע. ער האָט איבערגעלאָזט אַ טאָג־בוך פון אַ צוויי הונדערט זייטן פול מיט פעסימיזם און מעלאַנכאָליע.

אַ וויכטיקע ראָל אויפן קולטורעלן געביט האָט געשפילט אין טשאָרטקאָוו דער „פרץ־פאַראיין". ער האָט פאַרמאָגט אַ רייכע ביבליאָטעק, אַ לייען־זאַל מיט צייטונגען און שריפטן, ווי אויך אַ דראַמאַטישן קרייז אָנגעפירט דורכן חבר יאַנקל באַרבער.

די שווערע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע לאַגע האָט זיך אויך אָפּגעשפיגלט אויף דער יידישער יוגנט אין טשאָרטקאָוו. יידישע סטודענטן פון רייכע הייזער האָבן איבערגעריסן דאָס לערנען צוליב דעם אַנטיסעמיטיזם. יידישע אַרבעטער האָבן זיך אַרומגעדרייט אַרבעטסלאָז אָדער געאַרבעט פאַר אַ הונגער־לוין. דער מצב האָט געפירט צו עקסטרעמען — וועגעטאַציע און רעזיגנאַציע פון איין זייט, און צו קאַמף קעגן אומגערעכטיקייט און אונטערדריקונג פון דער צווייטער זייט. דעריבער האָט זיך אין די דרייסיקער יאָרן פאַרשטאַרקט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין טשאָרטקאָוו און אין איר האָט זיך אויך אָנגעשלאָסן אַ טייל פון געוועזענע שומרים. אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג האָט

געהאַט אין טשאָרטקאָוו דער פּאָליטישער מאַסן־פּראָצעס אין 1935. אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק זענען געזעסן דרייסיק יוגנטלעכע — ייִדן, פּאָליאַקן און אוקראַינער. זיי זענען אַלע פאַראורטיילט געוואָרן פון צוויי ביז עלף יאָר תפיסה. צווישן זיי זענען געווען אַ סך זעכצן און זיבעצן־יאָריקע ייִדישע מיידלעך.ביים אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939 זענען זיי אַלע באַפרייט געוואָרן.

די לאַגע איז אַלעמאָל געוואָרן שווערער צוליב דעם פאַרשאַרפטן אַנטיסעמיטיזם. די פאַשיסטישע סאַנאַציע־רעגירונג האָט אָנגעהויבן פירן אַ ייִדן־פּאָליטיק, וואָס איז געווען ענלעך אין איר גייסט און מעשים צו די נירענבערגער געזעצן. גרופּעס אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס פלעגן באַפאַלן ייִדן אויף דער פּלאַזשע פון טשאָרטקאָוו און אין שטאָט־גאָרטן. ייִדישע יוגנטלעכע האָבן זיך אָרגאַניזירט און געגעבן די ענדעקעס צו פילן דעם טעם פון אַן אָרגאַניזירטן ייִדישן ווידערשטאַנד. צווישן די יוגנטלעכע זענען געווען: יוסף שולץ, סאָניע בוק, נחום ראַפּאַפּאָרט, אַביש ביטערמאַן, אירע מאַריאַש, ראַוויטש, שמואליק הינדעס, שיקע הוס און אַנדערע.

אין 1939 איז אויסגעבראָכן די דייטש־פּוילישע מלחמה. דעם 1־טן סעפּטעמבער האָבן אָפּמאַרשירט די ערשטע זעלנער אויפן פראָנט. ביז אין דער שפּעטער נאַכט האָבן מיר געהערט די מאַרשירנדע טריט איבערן שטאָט. צווישן זיי זענען געווען אַ סך פון מיינע נאָענטע חברים און באַקאַנטע, וועלכע האָבן זיך שוין מער קיינמאָל נישט צוריקגעקערט. פון די פּוילישע פּליטים, וועלכע זענען אין די טויזנטער אַנטלאָפן קיין טשאָרטקאָוו, האָבן מיר זיך דערוווּסט די טרויעריקע רעזולטאַטן פון דער קורצער מלחמה. דורך טשאָרטקאָוו זענען דערנאָך דורכגעפאָרן, ווי אין אַ פּאַראַד, לאַנגע רייען פון לוקסוס־אויטאָס, מיט מיטגלידער פון דער פּוילישער רעגירונג וואָס זענען אַנטלאָפן אויפן וועג קיין זאַלישטשיק.

די דייטשן זענען שוין געווען הינטער לעמבערג. עס האָבן זיך פּלוצים באַוויזן אין שטאָט פּויערים מיט זעק וואַרטנדיק אויף אַ גינסטיקן מאָמענט צו ראַבירן. דעם 17־טן סעפּטעמבער אינדערפרי איז אומדערוואַרט פון דער "גורנאַ וויגנאַנקאַ", אַריינגעפאָרן אין שטאָט אַריין דער ערשטער סאָוויעטישער טאַנק. נאָכדעם זענען אָנגעקומען טאַנקען פון אַלע ריכטונגען. די באַפעלקערונג האָט זיי אויפגענומען מיט גרויס פרייד, באַזונדערס די ייִדן. די פרייד איז אָבער נישט געווען אויף לאַנג. ווען עס איז אויסגעבראָכן די דייטש־סאָוויעטישע מלחמה, אין יאָר 1941, האָבן די היטלעריסטן גלייך פאַרנומען לעמבערג און דורכן ראַדיאָ האָט מען געהערט, אויף רוסיש און אוקראַיניש, די ווילדע אויסרופן „הרג'ע קאָמוניסטן און ייִדן". עס איז מיטאַמאָל אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע בהלה. די סאָוויעטישע אַרמיי און באַאַמטע זענען אַנטלאָפן און מען איז געוואָרן דעזאָריענטירט. איך האָב באַשלאָסן צו אַנטלויפן פאַר יעדן פּרייז, אָבער מיין פאָטער האָט אונדז נישט געלאָזט לויפן. ער האָט געוואָלט מיר זאָלן אַלע בלייבן צוזאַמען. מיין שוויגער אָבער, אידאַ שולץ, איז געווען פעסט דעצידירט צו אַנטלויפן. מיר האָבן אָנגעהויבן פּאַקן די נויטיקסטע זאַכן און איך האָב צוגעזען מיט אַ מאָדנעם געפיל ווי מיין שוויגערס בעל־הביתטע און איר שכנטע דרייען זיך אַרום אין זייערע זיידענע שלאָפראָקן, ווי פאַרטעמפּטע און פאַרטומלטע און מיט אַ משונהדיק רואיק געמיט ראַטן זיי אונדז וואָס יאָ אָדער נישט מיטנעמען, גלייך ווי דאָס אַלץ וואָס קומט דאָ פאַר וואָלט זיי אינגאַנצן נישט אָנגעגאַנגען. בכלל האָט געהערשט אין שטאָט אַ שטימונג פון נישט־רירן־זיך פון אָרט.

ווען מיר זענען אַרויס מיט אונדזערע פּעק אין דרויסן, האָבן אויך אַנדערע געקוקט אויף אונדז פאַרוווּנדערט. אָט שטייט אַ פרוי און קויפט אַ הון ביי אַ פּויערטע. די שטימונג איז געווען ווי ייִדן וואָלטן זיך געטראַכט, אַז עס זענען שוין געווען מלחמות, געווען המנס, לאָמיר נאָר זיי איבערהאַלטן, לאָמיר נאָר האָבן ברויט אונטערצוהאַלטן די נשמה, און מיר'ן זיי איבערקומען. קיינער האָט זיך נישט געוואָלט רירן פון אָרט. זיי האָבן נישט באַגריפן ווי מען קען אַזוי פּלוצים זיך אויפהויבן און אַוועקגיין פון טשאָרטקאָוו. זיי האָבן אויך נישט פאַרשטאַנען דעם זין דערפון. מיר זענען אַוועק. וואַנדערנדיק איבער אוקראַינע האָב איך געטראָפן אַ גרופּע פון 14־15 יאָריקע טשאָרטקאָווער ייִנגלעך וואָס האָבן פאַרלאָזט די שטאָט צופוס און היינט לעבן זיי אַלע.

איך דערמאָן דאָ די פאַקטן דערפאַר, ווייל אין דער פּערספּעקטיוו פון דער צייט בין איך געקומען צום אויספיר, אַז פון טשאָרטקאָוו גופא האָבן ייִדן געהאַט אַ מעגלעכקייט צו אַנטלויפן. דער וועג איז געשטאַנען אָפן. איך רעד נישט וועגן עלטערן דור, וועלכן עס איז שווער געווען זיך צו שיידן מיט זיין

האָב און גוטס, אויף וועלכן ער האָט שווער געאַרבעט אַ לעבן לאַנג. אפשר איז עס אויך געווען דערפאַר וואָס די משפחות האָבן זיך נישט געקענט שיידן און האָבן געוואָלט זיין צוזאַמען אין דער שווערער צייט. עס טוט ווי וואָס גראָד די טשאַרטקאָווער יוגנט האָט נישט אויסגענוצט די געלעגנהייט זיך צו ראַטעווען פון אַ זיכערן טויט.

די אַקופּאַציע פון טשאַרטקאָוו

וועגן דער מאַרטיראָלאָגיע און אומקום פון טשאַרטקאָווער יידנטום דערוויסן מיר זיך פון גוט־דאָקומענטירטן טאָג־בוך פון מאַלגאָזשאַטע באַלכאַוער, פון די גביית־עדות פון ד״ר ישראל שאַר, ד״ר עמיל ראָזנצווייג, יואל איגער, דוד שעכטער, העלענאַ לוביטש־שוועבעל,ביילע הוס. די גביית־עדות געפונען זיך אין אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע.

די ערשטע קרבנות פון היטלעריזם זענען געווען די פאַרדעכטיקטע אין סימפּאַטיע צו דער סאָוויעטי־שער מאַכט. די 19־יאָריקע פייגע ביטערמאַן האָבן די באַנדיטן צעשניטן אויף שטיקער, די 19־יאָריקע חנה האַכמאַן האָט מען פאַרפייניקט אין תפיסה, ווייל זי איז געווען אַ דעפּוטאַטקע אין יאַגעלניצער שטאָט־ראַט. שמעון באַראַש, אַ „מאַפּר״־טוער, איז געקרייציגט געוואָרן אויף אַ צלם. דער אַדוואָקאַט ד״ר מאָוריצי פּרוּקס איז געצוווּנגען געוואָרן צו קערן די טרעפּ אין תפיסה מיט דער צונג און איז שפּעטער פאַר־פייניקט געוואָרן צום טויט, ווייל זיין זון איז געווען אַ רעוואָלוציאָנער. בערעלע שעכטער האָט צוזאַמענ־געשטעלט אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט; וועגן דעם האָט זיך די געסטאַפּאָ דערוווּסט, און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די יידן מוזן אים געפינען און צושטעלן, אויב נישט וועלן זיי דערשיסן הונדערט יידן. אַ מחנה יידן האָט זיך געיאָגט איבערן שטאָט נאָכן אַנטלויפנדן בערקען, אים געכאַפּט און איבערגעגעבן דער געסטאַ־פּאָ. מען קען זיך פאָרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ יסורים ער איז אומגעקומען.

איך וויל באַזונדערס דערמאָנען דעם טשאַרטקאָ־ווער שטאָלצן בירגער ד״ר קרוה. ווי דער פאָרזיצער פון „יודנראַט״ האָט אים די געסטאַפּאָ אַרויסגערופן און געפאָדערט ער זאָל צושטעלן דעם ערשטן קאָנ־טיגענט יידן צו פאַרניכטן. ד״ר קרוה האָט זיי גע־מאָלדן, אַז דער קאָנטיגענט איז ער אַליין. ד״ר קרוה האָט זיך שוין מער נישט צוריקגעקערט אַהיים. דאָס איז איבערגעגעבן געוואָרן אין גביית־עדות פון יואל איגער.

העלדיש איז אומגעקומען פרוי לעוויט, וואָס האָט געוווינט אויף נאסא גאַס. בשעת דער מאַסן־פאַר־ניכטונג האָט זי געהאַלטן אַ רעדע אויף דייטש, דראָענדיק די היטלעריסטן, אַז אינגיכן וועט די סאָ־וויעטישע אַרמיי נקמה נעמען פאַר זייער אומשולדיקן טויט. פרוי לעוויט האָט נישט געוואָלט זיך אויסטאָן און די מערדער האָבן זי שרעקלעך געפייניקט. די לאַבאָראַנטקע מירע ראַמלער האָט געאַרבעט אין אַ לאַבאָראַטאָריע ביז דער לעצטער מינוט ווען די גע־סטאַפּאָ איז נאָך איר געקומען, האָט זי צו זיי געזאָגט: „קאָמט שווינע מיט מיר״ און איינגעשלונגען ציאַנ־קאַלי. דאָס איז איבערגעגעבן געוואָרן אין גביית־עדות פון ד״ר ראָזנצווייג.

טשאַרטקאָווער פּאַרטיזאַנער ברידער נוסבוים

דער 16־יאָריקער הענעק נוסבוים האָט בשעת דעם אויסברוך פון דער מלחמה זיך געלערנט אין לעמ־בערגער טעכניקום. ער האָט נישט באַוויזן זיך צוריק־

העניעק נוסבוים

קערן קיין טשאַרטקאָוו צו זיין משפחה. ביים אָנהויב פון דער אָקופּאַציע איז ער געכאַפּט געוואָרן אויף אַרבעט אין אַ לאַגער אויף אַ פלי־פּלאַץ אַלס מעכאַ־ניקער. אין אָנהויב 1941 האָט הענעק מיט נאָך אַ פּאָר

חברים אָרגאַניזירט אַ גרופּע אין לאַגער, וועלכע איז באַפאַלן די וואַך און געהרגעט פינף דייטשן. ער איז אַנטלאָפן קיין בראָד, ווו עס האָט זיך אויסבאַהאַלטן זיין עלטסטער ברודער. ער האָט אָבער דאָרט לאַנג נישט געקענט פאַרבלייבן און געזוכט ווו ווייטער צו אַנטלויפן. באַלד נאָכדעם האָבן אים געכאַפּט די אוקראַאינישע נאַציאָנאַליסטן און איבערגעגעבן דער געסטאַפּאָ.

מונדעק נוסבוים

מונדעק נוסבוים, דער עלטסטער ברודער פון הענעקן, איז אין יאָר 1935 פאַראורטיילט געוואָרן דורכן געריכטס־אַפּאַראַט פון דער פּוילישער סאַנאַציע־רעגירונג אויף עלף יאָר תפיסה פאַר רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. ער איז געזעסן אין סיעראַדז. אין 1939 האָט ער זיך מיט אַלע אַנדערע פּאָליטישע אַרעסטירטע אַליין באַפרייט און געלאָזט זיך צופוס קיין וואַרשע, ווו ער האָט זיך אַנגעשלאָסן אין דער פאַרטיידיקונג פון דער הויפּט־שטאָט. ווען ער האָט זיך דערנאָך אומגעקערט קיין טשאָרטקאָוו, איז שוין דאָרט געווען די ראַטן־מאַכט. בשעת דעם אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה אין 1941 איז נוסבוים געבליבן מיט געווער אין האַנט פאַרטיידיקן די שטאָט. פון טשאָרטקאָוו האָט ער זיך געלאָזט צופוס צו די פראָנט־ליניעס. אין וויניצער געגנט האָבן אים געכאַפּט די דייטשן און אַריינגעזעצט אין אַ לאַגער. נאָכדעם ווי ער האָט דערהרגעט דעם וועכטער מיט אַ לאָפּאַטע, איז ער אַנטלאָפן אין וואַלד מיט דער האָפענונג צו טרעפן די פּאַרטיזאַנער. פּלוצים איז אָנגעקומען אַ וואָגן מיט רוסישע זעלנער. פון די זייטן פון וואָגן האָבן אַרויסגעשטעקט לופעס מיט ביקסן. מונדעק האָט זיך מיט זיי זייער דערפרייט און זיך געווענדעט מיט אַ קלינגענדיקן „טאָוואַרישטשי!" אָבער זיי האָבן זיך אויף אים אַ וואָרף געטאָן שרייענדיק מיט שיכורע קולות „זשיד". דאָס זענען געווען וולאַסאָוועצעס", פאַררעטער וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן. מונדעקן איז געלונגען פון זיי זיך אַרויסצורייסן, צולויפן צו אַ דייטשער וואַך און זיך פאַרקלאָגן פאַר זיי אויף פּויליש, אַז די שיכורים זענען אים באַפאַלן. די דייטשן האָבן די שיכורים פאַרטריבן, אָבער מונדעקן האָבן זיי פאַרהאַלטן. עס איז אים אויך דאַסמאָל געלונגען צו אַנטלויפן און לויפנדיק אין וואַלד האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף דערהרגעטע מענטשן. ביי איינעם פון זיי האָט ער געפונען אַ דאָקומענט מיטן נאָמען קיקליי לוביטש. מונדעק האָט געהאַט אַ טיפּיש „אַרישן" אויסזען און גערעדט גוט פּויליש און אוקראַאיניש. מיט דעם אַרישן דאָקומענט האָט ער זיך אַ פאַרמאַטערטער דערשלעפּט צו אַ דאָרף פון וויניצער געגנט. דאָרט איז אים געלונגען זיך איינאָרדנען ביי אַ פּויער און געוואָרן זיין מיטהעלפער אין דער ווירטשאַפט. מען האָט אים זייער ליב באַקומען און געהאַלטן ווי אַ מיטגליד אין דער משפחה. אין 1943 איז אים געלונגען זיך צו פאַרבינדן מיט אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג און ער האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשידענע מיליטערישע אָפּעראַציעס. נאָך דער באַפרייאונג פון זיין דאָרף, האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין דער סאָוויעטישער אַרמיי. קענענדיק גוט אַלע וועגן, האָט ער דער ערשטער אַריינגעפירט די סאָוויעטישע אַרמיי קיין טשאָרטקאָוו. אין 1944, בעת די קאַמפן אין די קאַרפּאַטן, איז ער פאַרוווּנדעט געוואָרן און געבליבן אַ קריגס־אינוואַליד. פאַר זיין העלדישקייט האָט ער באַקומען אַ סך אויסצייכענונגען. נאָך דער מלחמה האָט זיך מונדעק נוסבוים באַזעצט אין טשאָרטקאָוו, ווו ער האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין באַקעמפן די אוקראַאינישע נאַציאָנאַליסטן. היינט לעבט ער אין וואַרשע.

יוזעק דייטש

אַ בלאָנדער בחור מיט גרויסע בלאָע אויגן, גערעדט גוט פּויליש און אוקראַאיניש. בשעת דעם אויסברוך פון דער מלחמה איז ער אַלט געווען 15 יאָר.

זיין מוטער עלזע דייטש, פון אויסזען אַ טיפּישע אוקראַינערין, האָט גערעדט גוט אוקראַיניש. זי איז אַנטלאָפן מיטן זון פון טשאָרטקאָווער געטאָ אין אַ דאָרף נעבן קאָפּיטשיניעץ. דאָרט האָבן זיי זיך איינגעאָרדנט ביי אַ „פּאָפּ", און עלזע דייטש האָט אים געדינט ווי אַ ווירטין. עלזע פלעגט גיין אין צערקווע, באַטייליקן זיך אין פאַרשידענע שמחות פון דאָרף און איר זון יוזעק פלעגט אַרומגיין פריי. איינמאָל איז יוזעק געפאָרן אויף אַ יאַריד קיין קאָפּיטשיניעץ און צופעליק אָנגעטראָפן אויף אַ שול־קאָלעגע, אַ זון פון אַ באַקאַנטן אוקראַינישן נאַציאָנאַליסט. ער האָט דערציילט דער מוטער וועגן דער באַגעגעניש. פון דאַן אָן האָט זיך יוזעק געמוזט אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם. אין אַ ווינטער־נאַכט האָט מען אָנגעקלאַפּט אין פענצטער, און ווען די ווירטין עלזע האָט אויפגעמאַכט די טיר, זענען אין שטוב אַריין אַ גרופּע באַוואָפנטע ציווילע מענער. זיי האָבן פאַרזאַמלט אַלע איינוווינער פון שטוב און זיי געמאָלדן, אַז זיי זענען פּאַרטיזאַנער און פאָדערן נאָר עסנוואַרג. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום זענען זיי ווידער געקומען. ביי עלזען איז דעמאָלט רייף געוואָרן דער געדאַנק זיי אָפּצוגעבן איר זון. זאָל ער בעסער קעמפן איידער זיצן אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם. ווען די פּאַרטיזאַנער זענען נאָכאַמאָל געקומען, האָט זיי עלזע דערציילט דעם גאַנצן אמת, באַמערקנדיק אַז דער „פּאָפּ" מיט זיין משפחה ווייסן נישט, אַז זיי זענען יידן. אויב זיי זענען מסכים צו נעמען יוזעקן מוזן זיי דאָס מאַכן אויף אַ פאַרשטעלטן אופן, ווי זיי וואָלטן אים צוגענומען קעגן איר ווילן, כדי זי זאָל נישט ווערן קאָמפּראָמיטירט פאַר איר ברויט־געבער. די פּאַרטיזאַנער האָבן מסכים געווען. ווען זיי זענען געקומען נאָכאַמאָל, האָבן זיי פאַרזאַמלט די גאַנצע משפחה און געמאָלדן, אַז זיי מוזן מאַכן אַ „רעוויזיע", ווייל זיי האָבן געהערט, אַז עס באַהאַלטן זיך אויס אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן. זיי האָבן יוזעקן אַראָפּגעברענגט פון בוידעם און אַלעמען געמאָלדן, אַז זיי נעמען אים מיט. עלזע האָט אָנגעהויבן „וויינען", אַז ער גייט באַרוועס און נאַקעט און דער „פּאָפּ" און זיין פרוי האָבן זיך איינגעשטעלט פאַר אים. זיי האָבן געהייסן דעם „פּאָפּ" אויסטאָן דעם פעלץ און די שטיוול, באַרואיקט דער מאַמען און אים מיטגענומען. אויף אַזאַ אופן איז דער 16־יאָריקער יוזעק געוואָרן אַ פּאַרטיזאַנער פון דער אויסגעצייכנטער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג פון קאָלפּאַק, מיט וועלכע ער האָט דורכגעמאַכט דעם גאַנצן וועג איבער די קאַרפּאַטן און זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף.

נאָך דער מלחמה האָט זיך יוזעק מיט זיין מוטער באַזעצט אין טשאָרטקאָוו. זיי זענען אָבער נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. יוזעק האָט זיך אָנגעשלאָסן אין קאַמף קעגן די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן „באַנדעראָווצעס", וועלכע האָבן אַזויפיל צרות אָנגעטאָן יידן. עלזע דייטש פלעגט העלפן אויסזוכן די אוקראַינישע יידן־מערדער. די „באַנדעראָווצעס" האָבן אַרויסגעגעבן אַ טויט־אורטייל אויף דעם „טשאָרטקיוויסטי זשידאַק", וועלכער האָט זיי גערודפט מיט אַזאַ פאַרביסנקייט. יוזעק האָט געמוזט אַרויספאָרן פון טשאָרטקאָוו און ער האָט זיך באַזעצט אין ווין.

די פּאַרטיזאַנערין חנה גרינשפּאַן

חנה גרינשפּאַנס מאַן איז געווען אַ רוסישער און איז געווען אין טשאָרטקאָוו פאַרן אויסברוך פון דער סאָוויעטיש־נאַצישער מלחמה דער סעקרעטאַר פון קאָמסאָמאָל. אין יאָר 1940 איז חנה אַוועקגעפאָרן אויפן דאָנבאַס צו די עלטערן פון איר מאַן וואָס האָבן געוווינט אין אַ קאָלכאָז. דאָרט האָט זי געטראָפן דער אויסברוך פון דער מלחמה. חנה האָט געבוירן אַ זון און איר מאַן איז אין ערשטן טאָג פון דער מלחמה מאָביליזירט געוואָרן און איז אַוועק אויפן פראָנט.

חנה גרינשפאן

ווען די דייטשן זענען אַריין אין דעם דאָנבאַסגעביט האָבן די קריסטלעכע שכנים נאָך אַ קורצער

צייט אָנגעהויבן זיך סודן, אַז חנה איז אַ יידישקע, הגם זי איז געווען אַ בלאָנדע מיט אַ פּאַרריסן נעזל. די עלטערן פון איר מאַן האָבן אָבער צוליב זיכערקייט זיך אַריבערגעצויגן אין אַ צווייטן קאָלכאָז. אָבער אויך דאָ זענען דערגאַנגען די ידיעות, אַז חנה איז אַ יידישקע. נישט זעענדיק קיין אַנדערן אויסוועג, האָט זי ביי זיך באַשלאָסן צו פאַרלאָזן איר נאָר־וואָס געבוירענעם זון און זי איז אַוועק אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער.

אַזוי ווי זי האָט געשטאַמט פון אַמאָליקן פּוילן און האָט געקענט גוט די שפּראַך, האָט מען זי פּאַראַשוטירט מיט אַ גרופּע קעמפער אין די וועלדער ווו זי האָט זיך באַטייליקט אין פאַרשידענע קאַמפן און פּאַרטיזאַנער־אַקציעס צוזאַמען מיט סאָוויעטישע, פּוילישע און יידישע פּאַרטיזאַנער.

חנה גרינשפּאַן האָט מוטיק מיטגעמאַכט די גאַנצע מלחמה און זי איז דערנאָך באַלוינט געוואָרן פון דער פּוילישער ווי אויך סאָוויעטישער רעגירונג מיט הויכע מיליטערישע אָפּצייכענונגען.

חנה'ס מאַן האָט געקעמפט די גאַנצע צייט אויפן פראָנט און אומגעקערט זיך צו איר אַן אינוואַליד אָן אַ פוס.

היינט וווינט חנה אין קרים. זי איז אַ לערערין פון פרעמדע שפּראַכן, זי איז אַ מוטער פון דריי דערוואַקסענע קינדער.

צום סוף האַלט איך פאַר מיין הייליקן חוב, ווי אַ חוב פון יעדן פאַרבליבענעם טשאָרטקאָווער ייד, דערמאָנען און פאַראייביקן די נעמען פון די פּשוטע ערלעכע אוקראַאינער און פּאָליאַקן פון אונדזער שטאָט, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן טיפע מענטשלעכע געפילן און גרויס העלדישקייט, ראַטעווענדיק יידישע לעבנס.

פאַר ראַטעווען אַ ייד אין יענער שרעקלעכער צייט, האָט געדראָט טויט־שטראָף דער גאַנצער משפחה. איך ווייס די דאָזיקע פאַקטן:

די לאַנגיאָריקע דינסט פּאָלאָניאַ פון משפחה יוזעף, אַ כשוטע גוטמוטיקע פרוי, האָט אַרויסגעוויזן זייער אַ סך העלדישקייט. איינע אַליין האָט זי אָפּגעראַטעוועט פופצן יידן. פיר מענטשן פון משפחה יוזעף האָט זי אויסבאַהאַלטן אין אַ דאָרף ביי אירע קרובים, און עלף מענטשן אין אַ באַהעלטעניש אין איר שטוב, אין סאַמע האַרץ פון שטאָט, אויף שעווסקאַ גאַס. נישט אַזוי לייכט איז געווען דער העלדישער פרוי צו באַזאָרגן זיי מיט עסנוואַרג, קאָכן פאַר זיי און איינקויפן אַז קיינער אין שטאָט זאָל זיך דערפון נישט דערוויסן. אַלע פופצן מענטשן זענען געבליבן לעבן.

ביידע טעכטער פון אַדוואָקאַט רייכשטיין, האָט אָפּגעראַטעוועט אַ יונגע פּוילישע משפחה וויקטאָר און יוזעפאַ קאַטאָוויטש.

די קראַנקן־שוועסטער מאַריסיאַ בלישטשוק, האָט אַרויסגעוויזן גרויס העלדישקייט ראַטעווענדיק דעם ד"ר ראָזנצווייג.

דער משפחה פון ד"ר שאָר האָט אָפּגעראַטעוועט דער קאָוואַל יעקובאָווסקי.

די דינסט פון אַדוואָקאַט שאַרפבערג איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן פאַר אויסבאַהאַלטן זייער זונעלע.

מיין קוזינקע לאָניע ריין איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אַ דאַנק אַ משפחה פון „גורנאַ וויגנאַנקאַ".

עס זענען זיכער נאָך דאָ אַ סך אַזעלכע פאַקטן פון העלדישקייט, וועגן וועלכע איך ווייס נישט.

זאָלן די נעמען פון די העלדישע מענטשן פאַראייביקט ווערן אין אונדזער „ספר צ'ורטקוב".

אביטליה

זכרונות פליט בברית המועצות

חלק ניכר מיהודי צ׳ורטקוב שנשארו בחיים בתקו־פת השואה ניצלו משום שהחליטו לעזוב את העיר ולברוח לברית־המועצות. אמנם, חלק מהם גוייס על ידי הצבא האדום בפרוץ המלחמה עם גרמניה הנאצית ביוני 1941, היו גם כאלה שגורשו עוד קודם למחוזות המרוחקים של רוסיה, אבל רובם של הבורחים היו אנשים צעירים שהעזו להסתכן ולעזוב את העיר למרות הדעה המקובלת בציבור שכל אחד חייב להישאר במקו־מו ו„מה שיקרה עם כלל ישראל יהיה גם עם ר׳ ישר־אל״, ומחובתו של כל יהודי לצפות לרחמי שמים.

רבים מהבורחים מזרחה לא חזרו. גורלם לא ידוע עד היום הזה. זכרונות אלה שאני מעלה כאן מוקדשים לזכרם.

באותו בוקר בו התקיפו גייסות היטלר את ברית־המועצות קיננה בלבות רבים התקוה שהמלחמה עשוייה להתפשט מערבה. אנשים צעירים שהועסקו בשנה האחרונה של השלטון הסובייטי בהקמת ביצורים וחפירות סיפרו בסודי־סודות על טיבם המיוחד של הביצורים. וכמו כן התבססה התקוה על המישלוחים הרבים של נשק, תותחים כבדים, טנקים, שהיו עוברים בלילות בשבועות האחרונים דרך העיר עד כי הכביש, שהיה מרוצף קוביות שחם, שקע ונהרס.

בן־יום נשתנה המצב. הגל הראשון של הפליטים הביא ידיעות על ההתקדמות המהירה של הנאצים וכיבוש ערים אחת אחרי רעותה. בצ׳ורטקוב נעשו כמה נסיונות לארגן את הנוער, אולם מחוסר זמן לא בוצע הדבר. פשטו שמועות כי יחולק נשק למטרות מלחמה פרטיזנית, אולם כשהגענו, חבורת צעירים, למקום מושבו של שלטון המחוז, כבר עזבו השלטונות הסובייטיים את המשרדים והנשק, שאמנם הוכן לשימוש, נפל לידי הלאומנים האוקראינים. באורח ספונטני התארגנו קבוצות נוער שהחליטו לברוח בצוותא לברית־המועצות. לפי מיטב הערכותינו סברנו שמטרתנו צריכה להיות: לחצות את קו־הגבול הישן לטריטוריה הסובייטית — וניצלנו, כי החזית עשויה להשתרע — לדעתנו — על קו־הגבול הישן שבין פולין וברית־המועצות.

מעריכים, כי מספר המשפחות השלמות שעזבו את העיר בדרכים שונות אינו מגיע לעשרים. חלק מהם ברחו ברכבת המיוחדת שהשלטונות הסובייטיים העמידו לרשות אזרחיה ושבה נסעו גם כמה פעילים מקומיים של המפלגה, אבל אלה היו כמעט כולם גברים.

קשה לענות על השאלה, מדוע לא ניצלו יהודי צ׳ורטקוב את ההזדמנות שניתנה להם להימלט לברית־המועצות? יש להניח שהשפיעו התנאים הקשים בהם חיו הפליטים שהגיעו לצ׳ורטקוב ממחוזותיה המרכזיים של פולין בין השנים 1939 עד 1941, שסבלו ממחסור וחיו במצוקה, משום שלא היה להם אל מי לפנות לעזרה, מאחר שכל ההסתדרויות והאירגונים היהודים הפסיקו את פעולותיהם וכל משענתם היתה העזרה המעטה שהוגשה להם על־ידי השלטונות הסובייטיים. כמו כן נעלה מכל ספק, כי המכתבים שהגיעו מהפלי־טים ששולחו למרחבי סיביר וספרו על עינוייהם וסבלותיהם, גרמו גם הם לכך שיהודי צ׳ורטקוב יימנעו לברוח מזרחה. חוץ מזה היו הדרכונים של רובם המכריע של יהודי צ׳ורטקוב, שהוצאו על־ידי השלטו־נות הסובייטיים מסומנים ב„סעיפים״, כגון: סוחרים־לשעבר, בעלי חנויות והעיקר בהדגשה „אלמנטים בלתי־פרודוקטיביים״. נפוצו גם שמועות, שהאנשים שבידיהם דרכונים מסוג זה לא יורשו לחצות את הגבול הישן; אולם לשמועות אלה לא היה כל יסוד. סיבה נוספת לכך שיהודי צ׳ורטקוב נמנעו מבריחה לרוסיה היתה התקוה של רבים מהסוחרים ובעלי־הבתים שהגרמנים יחזירו להם את הונם שהולאם על־ידי הסובייטים. הפליטים ממרכזה של פולין החליטו להשאר בצ׳ורטקוב ולא להמשיך מזרחה, כי האמינו להתאחד מחדש עם משפחותיהם וגם הם ריפו את ידי אלה מיהודי צ׳ורטקוב, אשר חשבו על בריחה יחד עם הצבא האדום הנסוג. לבסוף יש לציין, שפשטו שמועות כי הגרמנים אינם פוגעים לרעה בנשים. כל הגורמים האלה יחד עונים על השאלה מדוע לא ניצלו יהודי צ׳ורטקוב את ההזדמנות שניתנה להם לברוח מצפורני החיה הנאצית למחוזותיה הרחבים של רוסיה הסובייטית.

למרות זאת, התארגנו כמה קבוצות נוער שהחליטו לברוח וגם יצאו לדרך. כיווני הבריחה היו רבים ואינני

יודע בדיוק מה קרה לשאר הקבוצות. אמסור לכן רק את קורות הקבוצה בה נמצאתי עם כמה מחברי. עזבנו את העיר דרך הסמטאות האחוריות לכביש הקופיצ׳ינצאי. כשהתחלנו להתקדם גדל והלך מספר הצועדים בכביש. כשהגענו לקופצ׳ינצה כבר היינו חמשה־עשר בחורים וכמה אנשים בגיל העמידה וביני־הם המורה בלכר שהשיג עבורנו לחם מהוריה של אחת מתלמידותיו, בעלי מאפייה בעיירה. ברדת הליל עברנו את גשר הגבול בהוסיאטין. איש לא בדק את הדרכונים. פגשנו שם שתי משפחות צ׳ורטקובאיות שישבו בעגלה עם חבילות, כי המשמר הסובייטי החרים את סוסיהם.

אחרי שחצינו את הגבול הישן עוד היה עלינו לעבור דרך ארוכה וקשה, עד שחמקנו מהמצור הגרמני בין פרוסקורוב וירמולינצה. הגרמנים הקיפו את מזרח־גליציה בתנועת מלקחיים אדירה, אולם הצבא הסובייטי עשה מאמץ עליון, שעלה לו באבדות גדולות, להחזיק לזמן־מה את המעבר הצר, כדי לאפשר את הנסיגה, לפחות לחלק מיחידות הצבא שנלכדו בין טרנופול, סטניסלבוב וקמיינץ־פודולסק. נודע לנו לאחר מכן, שמאותה קבוצה של צעירים שעזבה את צ׳ורטקוב בדרך הקצרה שהוליכה דרך קמיינץ־פודולסק, הצליחו רק בודדים לחמוק ממלכודת הכיתור של הצבא הגרמני.

כשיצאנו לדרך, לקחנו אתנו חבילות קטנות והיינו לבושים בגדי־שבת קיציים. בכל זאת היתה ההליכה עם החבילות קשה ומכבידה וקמה לנו הרווחה, כאשר פגשנו בעל־עגלה צ׳ורטקובאי עם סוסיו וכרכרתו ואנו העמסנו את חבילותינו על רכבו. מעתה יכולנו להחיש צעדינו ולהתקדם בהליכה מזורזת. הגענו לבסוף לתחנת־רכבת שטרם הופצצה על־ידי הגרמנים ועלינו על רכבת שהובילה אותנו בכיוון הדניפר. נסענו תשעה ימים ולילות. בכל תחנה חיפשנו בני־עיר ואמנם מצאנו רבים מהם. לבסוף מילאו הצ׳ורטקובאים קרון שלם.

כשהגענו לגדות הדניפר, שלחו אותנו לקולחוז המקומי לעזור בקציר, שהיה אז בעיצומו. כל הצ׳ורט־קובאים שנזדמנו לקולחוז זה, הקימו בריגדת־עבודה. עבדנו במרץ ובזריזות ולמרות שהיה עלינו למלא גם את מיכסת החלשים והקשישים שבתוכנו, הגענו בממוצע למיכסה וחצי ממיכסת העבודה.

האוכל היה טוב והוגש בשפע. בגלל מחלת הקדחת שפשטה בכל האיזור, הוטל איסור חמור על שתיית מים וכל אחד מאתנו היה שותה חלב טרי כמנהג המקום.

כבר בימים הראשונים נתעוררו בנו געגועים עזים הביתה. השירים הרבים שהיינו שרים ביידיש בערבים אחרי העבודה, נתנו ביטוי לגעגועים אלה. אחרי השתדלויות רבות עלה בידינו להשיג את הסכמת הממונים עלינו שהנשים של כמה מחברינו שברחו יחד אתנו (הגברות פרידמן, פדר ושכטר) יבשלו למעננו מאכלים יהודיים לפי טעמנו. אולם מצב מיוחד זה לא האריך ימים. החזית התקרבה, עבודות השדה נגמרו. קיבלנו פקודה לצאת לעבודות ביצורים. חילקו אותנו לשתי קבוצות, כדי שהעבודה תתנהל ברציפות. כל קבוצה עבדה מעלות השחר עד רדת הליל. כאשר קבוצה אחת גמרה את מיכסתה — תוך שבוע ימים — היתה נכנסת ובאה הקבוצה השניה במקומה. העבודה היתה קשה והאמצעים פרימיטיביים וכן היו גם כלי־העבודה. אני עבדתי בקבוצה השנייה. לפני שיצאנו לעבודות ביצורים נדברנו, שבמקרה נסיגה, בגלל החזית המתקרבת, תודיע לנו על כך בעוד מועד הקבוצה שבכפר ואנו נפגש במקום מסויים על יד הדניפר.

גם את עבודתנו זו עשינו בזריזות ובמסירות והקבוצות שלנו שימשו דוגמה לאחרים. זכורני, שיהודי אחד בשם פישהוף, חייל במלחמת העולם הראשונה, לימד אותנו כיצד להשתמש במעדר. בזמן קצר ידענו להעיף עפר מחפירות שעמקן ששה מטר ויותר, שנועדו כמלכודת לטנקים. בכלל היו רובם של העובדים בחפי־רות פליטים יהודים. שם נפגשנו עם נוער יהודי מצויין מחצי־האי קרים ובילינו ערבים ולילות על יד מדורות עשנות של עשבים לחים, שהבריחו את היתושים, והיינו מספרים זה לזה על החיים היהודיים במקו־מותינו. עודדנו את עצמנו בתקוות שהחזית תיעצר על יד הביצורים שחפרנו על גדות הדניפר וכאן תשבר עצמתם הצבאית של הנאצים. מסרנו להם, כמו כן, מפה לאוזן כל מה שהיה ידוע לנו על ארץ־ישראל וכולנו היינו מתגעגעים לחזור לבתינו בקרוב.

פעם, כשעשינו כבר את ההכנות לחזור מהעבודה לכפר, לאחר שגמרנו באורח מזורז את מיכסת העבודה שלנו, הגיעו בריצה שתי נערות ומסרו לנו שהכפר פונה מתושביו. הגענו ללא שהיות לגדת הדניפר. מאות אלפים איש חיכו על יד הדניפר לאמצעי־תחבורה, כדי לחצות את הנהר מהגדה המערבית לזו המזרחית. מה־קבוצה השניה שהיתה בכפר הצלחנו לפגוש במעטים בלבד. אחרי מאמצים רבים עלה בידינו לעבור לגדה השניה על רפסודה צבאית כגמול על שעזרנו לחיילים לסחוב את התותחים הכבדים בבוץ ובעפר התחות.

התחלנו, שוב פעם, בצעדה חדשה, שהיתה קשה שבעתיים מזו הקודמת. רבים מאתנו כבר נעלו נעליים קרועות. הימים היו גשומים. הכבישים משובשים. מעטים מאתנו בלבד עוד נשאו אתם חבילות עם חפצים אישיים. לאחר סבל רב, יגע ומאמצים עלה בידינו להצטרף לטרנספורט צבאי שהוביל אותנו לקווקז הצפוני בקרבת העיר „מינרלנה וודי" („מים מינרליים"). כאן גייסו אותנו לעבודות שונות בקולחוזים שבסביבה. בתקופה זו היינו עדים לתופעות מרנינות של עזרה הדדית ולא היה אף מקרה שנמנע ממישהו עזרה ומישען. וקרה פעם, שבמחאה עזבנו את העבודה בכפר קוזקים, כי המחסנאי נמנע מלהגיש חלב לילדה הקטנה, היחידה שבקבוצתנו, בתו של חברנו פדר. זוכר אני רק מקרה אחד בלתי נעים, שכמה מהקשישים שבקבוצתנו, שהביאו אתם סכומים ניכרים במזומנים, פרשו מאתנו ודאגו לעצמם באמצעים שבידיהם.

תנאי העבודה החמירו. מנות האוכל צומצמו מיום ליום והפכו למנות של רעב. רבים מאתנו סברו שעלינו לעזוב את המקום ולעבור לטשקנט, שנקראה „עיר הלחם". אחרי מאמצים רבים עלה בידי חלק מאנשינו להצטרף לטרנספורט צבאי על ידי כך שטיפסו ועלו על הגגות של קרונות הרכבת, שיצאו בכיוון אסיה התיכונית. אנו, הנשארים, יצאנו ברכבת־משא בכיוון ערבות קווקז. כשהגענו למקום, חילקו אותנו בין הכפרים ולאחרי זמן קצר נותקו הקשרים בינינו. באסיה התיכונית נוצר ציבור מלוכד יותר של צ׳ורטקובאים, שלמרות התנאים הקשים, קיים מגע בין האנשים, בצורה פחות או יותר הדוקה, ונעשו נסיונות לעזור זה לזה, כמובן, במידה שהדבר ניתן היה לביצוע.

נעלה מכל ספק, שכל אחד מאתנו יכול היה ללא מאמץ לכתוב ספר שלם מכל מה שעבר עליו בשנות המלחמה. אולם מטרת זכרונות אלה היא להעלות נקודות־אור מעטות מחייה של קבוצת צעירים, שברחו לערבות ברית־המועצות בשנות מלחמת העולם השניה והשתדלה לחיות בצוותא ולהחזיק מעמד באותם ימים ראשונים של השואה והשנים הארוכות של סבל.

דעתו של חיים גרוסר לשאלה, מדוע לא ניצלו יהודי צ׳ורטקוב את ההזדמנות לברוח לברית־המועצות בפרוס ההתקפה של גייסות היטלר ב־21 ביוני 1941

חיים גרוסר מוסר, שבפרוץ המלחמה הנאצית־סובייטית רווחה הדעה בקרב חלק מהציבור היהודי, שצבאות היטלר יחסלו את הצבא האדום תוך שבועיים. תהו איפוא יהודים ושאלו, מה טעם לקום ולברוח, אם בעוד שבועות מיספר ניפול שוב פעם בידי הנאצים, ובתנאים גרועים יותר, כפליטים בארץ רחוקה וזרה?

הסיבה השניה למה נרתעו היהודים מלברוח לברית־המועצות היתה העובדה, שרבים היו משוכנעים, כי הפליטים ברוסיה הסובייטית יגוועו מרעב. הטיעון היה כלהלן: אם בשנים כתיקנן לא היה סיפק בידי השלטונות הסובייטיים להגיש מזון לאוכלוסיה הרוסית — הרי בתנאי מלחמה ולזרים־פליטים, על אחת כמה וכמה שלא יהיה לחם לאכול. מה טעם איפוא לברוח ממות אחד למשנהו? מוטב אם כן למות בבית מאשר בנכר.

והיתה גם סיבה שלישית, מוזרה ביותר. היו מהלכין לידיעה בקרב האוכלוסיה האוקראינית, והיא נמסרה בעקשנות מפה לאוזן, שנחתם חוזה חשאי בין היטלר ורוזבלט, לחסל באורח מזורז את המישטר הקומוניסטי ולסיים את המלחמה. משום מה עשתה לה הידיעה כנפיים והרעיון נראה ליהודים כדבר שיש לו אחיזה במציאות.

מהאמור לעיל נעשה סביר מדוע הביטו יהודי צ׳ורטקוב על הצעירים שעזבו את העיר יחד עם הצבא הסובייטי הנסוג, כעל אנשים בלתי שפויים בדעתם היוצאים לדרכם האחרונה.

מגר. אנדרמן

חגיגת פורים

מדי הסתכלי בתמונה המראה את חגיגת פורים האחרונה שערכנו לילדינו ב„מועדון האינטליגנציה היהודית" במרץ 1939, עובר רעד בכל גופי. אלה ילדינו שפני מלאכים להם ואשר כל כך הרבה חן ילדותי נסוך עליהם, עד שאינך יודע פניו של מי מהם מתוקים יותר, נחמדים יותר.

ועל אלה עלה הכורת! נגד אלה ריכזו פלוגות הסער של הנאצים ימ"ש את שיטותיהם הוואנדליות של שוכני מערות!

קשה להעלות על הנייר את המיתות והעינויים בהם מתו ילדי צ'ורטקוב הענוגים. תיאורים כאלה נמצאים באלפי תעודות וצילומים בארכיוני השואה וכן בספרים ובפרקי השואה שהוצאו לאור.

בודדים בלבד מהילדים שבתמונה הצליחו להמלט מציפורני הרוצחים ולהשאר בחיים.

במרכז התמונה עם ילד על ברכיה יושבת סטפה בוק, שהיתה הרוח החיה בנשף פורים זה. כאשר הובלה יחד עם כל קרבנות האקציה האיומה של אוגוסט 1942 להשמדה בבלז'יץ, הלכה בראש התהלוכה הנוראה ותמכה בד"ר קראנץ, מנהלו היהודי של בית־החולים העירוני. זכורים לי שמותיהן של שתי ילדות: מימינה של סטפה יושבת בתו היפיפיה של עורך־דין פלדמן והשניה משמאל היא בתו של מרפא־השינים רייטר שיפיה הפך לאגדה בצ'ורטקוב. מספרים כי באחת האקציות כאשר הועלתה למשאית שהובילה את נוסעיה לכליון הופתע אחד הרוצחים מיופיה של הילדה ונתן לה אפשרות להנצל, אך הילדה התמימה לא הבינה מה שאמר לה או לא רצתה להשאר בלי חברותיה וחזרה והצטרפה למשלוח בדרכו לקראת המוות.

ננציח לעולמי־עד בדרך צנועה זו את זכר ילדינו הקרובים ללבנו והיקרים לכולנו שהושמדו, ע"י חיות הטרף הנאציות.

חגיגת פורים האחרונה לילדי צ'ורטקוב בשנת 1939 ב„מועדון האינטליגנציה היהודית".
די לעצטע פורים־פאַרווײַלונג פאַר די טשאָרטקאָווער קינדער אין יאָר 1939
אין „קלוב פון דער אינטעליגענץ".

יוסף אקסלרד

רשמי ביקור בצ׳ורטקוב

בסוף יולי 1965 נסעתי בקבוצה מאורגנת לברית המועצות, כדי לבקר את אחי המתגורר שם, שלא ראיתיו זה ארבעים שנה. אך מלבד המטרה הברורה שהיתה לנגד עיני התגנבה ללבי מטרה כמוסה נוספת — לבקר בצורטקוב. ובהגיענו לצ׳רנוביץ השוכנת במרחק 100 ק״מ בערך מצורטקוב, הרגשתי דחף פנימי שהמריצני ולחש לי שלא להחמיץ את ההזדמנות לנסוע לצ׳ורטקוב עיר מולדתי, שהיא גם מולדת הורי. קרובי ואלפי היהודים שבתוכם גדלתי וחייתי — על מנת לראות את מראה העיר עשרים שנה אחרי השואה האיומה אשר פקדה את בית־ישראל ובתוכו את קהילתנו הקדושה בצ׳ורטקוב.

מה פשר הדחף לנסיעה זו לא אדע, כי הרי לא היו לי כל אשליות בנוגע למה שעשוי אני למצוא או לראות בצ׳ורטקוב אחרי כל מה שהיה ידוע מכבר כי העיר „נקייה״ מיהודים, בתיהם נחרבו ואפילו המצבות בבתי־הקברות נהרסו עד היסוד. מה, איפוא, הניעני להסתכן ולבקר שם? ולמותר יהיה להוסיף, כי נסיעה בברית המועצות ללא נטילת רשות מהשלטונות כרוכה בסיכון רב. ואמנם עוד טרם הספקתי לחזור למלוני בצ׳רנוביץ (זה היה בשעות הקטנות של הלילה) וכבר הגיע הדבר לאזני השלטונות, ולמחרת היום עמדתי בפני „חקירת שתי וערב״. כשהגעתי למוסקבה כבר היה מוכן „תיק״ לכל פרטיו ודקדוקיו, ונחקרתי שנית. אך שיחק לי המזל ואיכשהו יצאתי בשלום מההרפתקה.

כאמור, אין בפי תשובה סבירה לעצם המעשה, אך עובדה היא, שבבוקרו של ה־8 באוגוסט ניגשתי בצ׳רנוביץ לשירות מוניות בין עירוני ושכרתי מונית ולאחר שהתישבנו אני ואחי עם משפחתו אמרתי לנהג שיסיענו לצ׳ורטקוב.

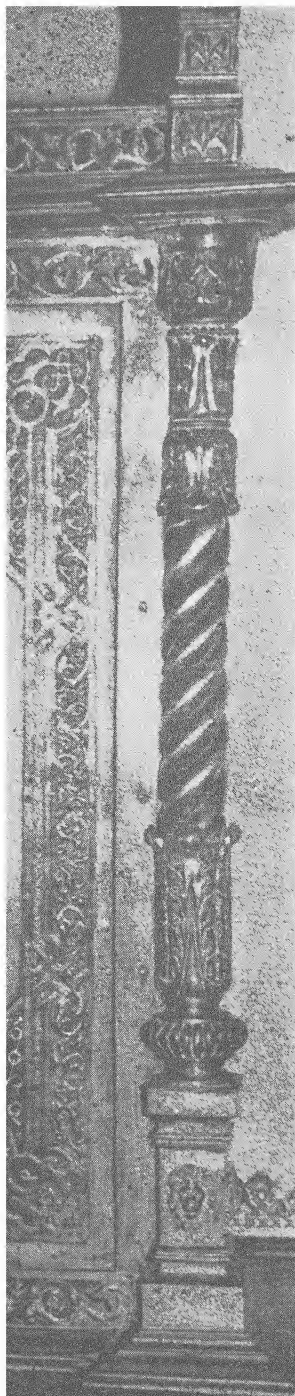
אולם, מהרגע שהנהג התניע את המכונית החיש לבי את קצב דפיקותיו והתרגשותי הלכה וגברה. זרם של מחשבות הציף את מוחי, ותמונות שונות מימי הילדות קמו וניצבו נגד עיני בזה אחר זה. הנה אני רואה את דמותה של צ׳ורטקוב בימות החול: עיר שוקקת חיים, מסחר ומלאכה, הרחובות הומים מעוברים ושבים, ואל כל אשר תעיף עין תראה יהודים מתרוצצים ונחפזים איש איש לדרכו, לעסקיו ולעניניו. והנה, „צ׳ורטקוב של שבת״: ביום ששי, מבעוד יום, השמש הישיש מבית הכנסת הגדול עובר ברחובות העיר וקורא בקול רם: „ל ב י ת ה כ נ ס ת!״ ל ב י ת ה כ נ ס ת!״ ומיד נשמע מעברים קול הגפת תריסים מתקפלים בחנויות ובמשרדים; כיכר השוק ושאר רחובות העיר מתרוקנים מבני אדם, וכעבור שעה קצרה בלבד נראו יהודים לבושים קפוטות שחורות וחבושי „שטריימלעך״ נוהרים אל עשרות בתי התפילה ובתי הכנסת המוארים בהמון נרות דולקים שלהבותיהם מבליחים ונוצצים עד למרחוק...

והנה עולה תמונת „חצר״ הרבי על מאות החסידים שבאו אל הרבי, כשהם יוצאים מה„סאלאש״ אחרי „השולחן״ ומתפשטים ברחבה שלפני ארמון הרבי, מתלכדים במעגל גדול, יד איש על כתף חברו, ורוקדים בהתלהבות ובדביקות עד כלות הכוחות...

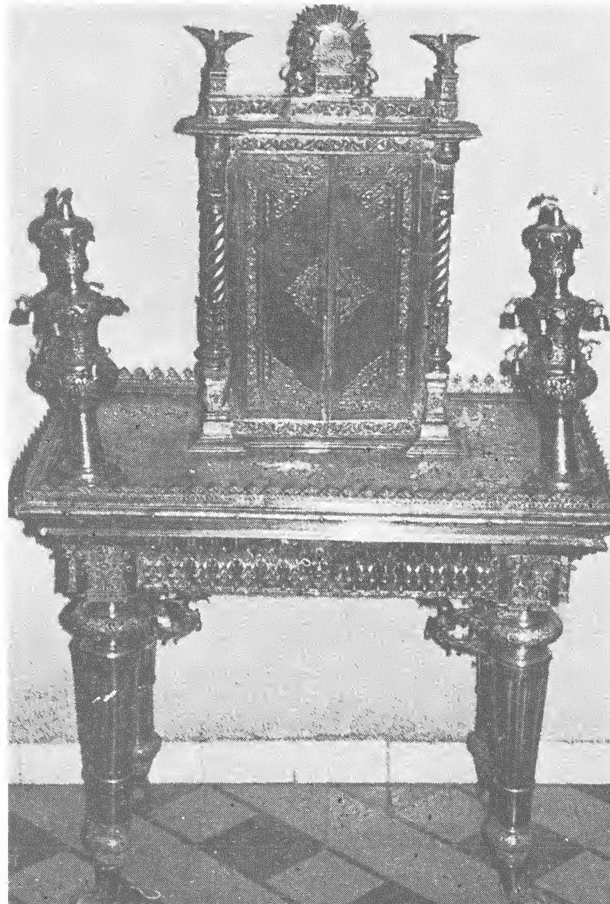
שקוע במחשבות מהעבר הרחוק ישבתי כל הזמן דומם, מבלי להוציא מפי אף הגה, כשעיני צמודות לחלון המכונית בעדו השקפתי על הסביבה. התנועה בדרכים מצומצמת מאוד, ובמשך כל הנסיעה חלפו על פנינו חמש מכוניות בלבד. ועד כדי כך הגיעו הדברים, שבמקומות אחדים דשו האיכרים את התבואה על פני הכביש ונאלצנו לעקפם. בכל הדרך שעברנו לא פגשנו אף יהודי אחד. המכונית חלפה ביעף על פני זלשצ׳יקי, שהיתה פעם עיר מאוכלסת יהודים רבים, אך לא ראינו אף נפש חיה ושום סימן לחיים יהודיים. הנה מתקרבים ליאגלניצי, עיירה שכמעט כל תושביה היו יהודים, וגם כאן נשנית אותה תמונה, אין זכר לעיירה וכאילו נמחתה מעל פני האדמה. פה ושם נראו אכרים מעבדים את שדותיהם, ומספר בתים חדשים של איכרים שהוקמו בסביבה.

אנו ממשיכים בדרכנו וכעבור זמן מה מכריז שלט רוסי בצד הכביש כי הגענו לתחומה של צ׳ורטקוב. רעד עבר בגופי והייתי כולי מזועזע. הנה בית המשפט המחוזי, ממולו מספר בתים גדולים עזובים ושוממים, ואילו הבתים הקטנים שמסביב הרוסים. בעוד דקות מספר נעצרה המכונית על יד „הקלויסטר״ והנהג הכריז: „הגענו לצ׳ורטקוב״.

כשיצאנו מהמכונית העפתי עין על ה„קלויסטר", שהיה כולו מוזנח, שחור ומלוכלך. פנינו לעבר ה„באזאר", החנויות למעלה מסביב — סגורות ומסוגרות. ירדנו במדרגות לאיטליזים, וגם כאן הכול סגור על מנעול ובריח — מול הבאזאר עמדו איכרות אחדות שמכרו פירות ומוצרי חלב. נגשתי לאחת מהן ובקשתי קצת חלב חמוץ. כשהתרחקתי ממנה שמעתיה לוחשת לחברתה: „הם יהודים". נראה שהיינו בעיניה כחוזרים מעולם הרפאים. המשכנו ללכת עד בית המרקחת של פאליק ז"ל, על השלט כתוב ברוסית „בית מרקחת". המשכנו לעבר הסימטה מקום שם עמד הוויז'ניצר קלויז, אך לא נשאר ממנו זכר, ובכל השטח מסביב נשארו שני בתים בלבד: של ישעיהו קליגר ושל דודי הערץ אקסלרוד ז"ל. כל יתר הבתים

דעם רבינ'ס ארון־קודש מיטן „קוויט־לעך־טישל". ביידע פון זילבער.

ארון הקודש והשולחן מ„חצר" אדמו"רי צ'ורטקוב

השולחן עשוי כסף טהור ומקושט בפיתוחים מעשה חושב. קצות הרגלים הן בצורת כפות אריה, והלוח מעוטר נזר בסגנון יהודי עתיק.

השולחן שימש לרבי בעת שהחסידים היו מגישים לו את ה„פתקים" והפדיונות.

על השולחן עומד ארון הקודש הנייד של אדמו"רי צ'ורטקוב, אף הוא עשוי כסף טהור ומשופע בפיתוחים בסגנון יהודי איטליה (ראה תצלום העמוד). בתוך הארון נמצא ספר התורה הקטן של הרבי שנכתב ע"י הסופר המפורסם רבי הלל ז"ל.

מספרים שסופר זה היה טובל במקווה לפני כתיבת כל פסוק, וכתיבת הספר כולו נמשכה שנים רבות.

ארון הקודש וספר התורה שימשו את אדמורי צ'ורטקוב בנסיעותיהם. אלה הם כמעט השרידים היחידים שנשארו לפליטה מכל הפאר הרב שהיה פעם ב„חצר" אדמו"רי צ'ורטקוב.

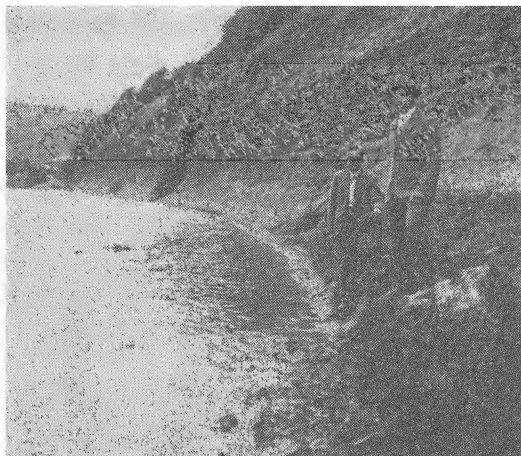
כ. צ.

הפכו לתלי חרבות, וממקום עומדי יכולתי לראות את ה„סרט", כיוון ששום דבר לא חצץ ביני ובין הנהר. אחי הצביע על המקום שם עמד בית סבנו, גציל „מלמד". כשהתקרבנו לבית־הכנסת הגדול הבחנתי שמבית־המדרש של ר' הירשילי לא נשאר זכר. את בית־הכנסת הגדול שנראה מוזנח ושחור, כמעט שקשה היה להכיר. למלוא ארכה של חזית הבנין — המשמש כעת כמחסן של תבואה — הוקם צריף של עץ. נכנסנו לצריף אולם הסבלים דרשו מאתנו לצאת ואחד מהם הוסיף ברוסית: „הנה שוב יהודים!" התעכבנו עוד זמן מה וכשניסינו לעלות במדרגות לעזרת־הנשים גרשו אותנו בלווית קללות. עזבנו את המקום במפח נפש. בכל הסביבה עומדים על תילם שני בתים בלבד: בנין התלמוד — תורה וביתו של זילברמן ז"ל.

חזרנו מכאן ופנינו לעבר ה„וויגנאנקה". לאורך כל הדרך נשארו רק בתים ספורים שלמים, וכל השאר הפכו לעיי חרבות, ותלי החומר מונחים עדיין במקומם. בעברנו על פני הגשר חלפו במוחי תמונות זוועה, ובעיני ראיתי את יהודי צ'ורטקוב צועדים על פני הגשר בדרכם לרכבת שהובילה אותם לגיא ההריגה בבלז'יץ...

חזרנו והמשכנו במעלה הדרך ל„קלויסטר" ומלון „בריסטול", בכל מקום גדול ההרס ורבה העזובה, ולא נעשה דבר לשיקום הריסות המלחמה. כמעט שלא נתקלנו באנשים ברחובות וכאילו התהלכנו בבית־קברות גדול. ליד העיריה המתין לנו הנהג ונסענו ל„סטארי־צ'ורטקוב". בדרכנו חלפנו על פני הקלויז של הרבי. הקלויז מוקף גדר־עץ גבוהה ומשמש כשטח צבאי. המשכנו בנסיעתנו עד לגשר, ומשם חזרנו ברגל לסיור בסביבה והגענו לרחוב מאיובה.

חוויה מיוחדת במינה היתה בשבילנו כאשר ביקרנו בבית הורינו העומד על תלו, אף כי יתר בתי היהודים אינם קיימים עוד. נכנסנו לבית, נרגש ונפעם הסביר אחי לבעלת הבית הנוכחית, כי אנו נולדנו בבית זה. ראינו, כי עדיין עומד במקומו ארון העץ שעשה אחינו משה, הנגר, בשביל אחותנו חוה

על גדת הנהר סרט
ביים ברעג פון סערעט

ז"ל. לא אזרתי כוח כדי להתעכב עוד בבית הזה ויצאתי משם כדי לשאוף קצת אוויר... לזכר בני ביתנו שאינם עוד, אספתי כמה פרחים בסביבת הבית והבאתים עמי למזכרת עד.

ובזה גם נסתיים הביקור בצ'ורטקוב. נכנסנו למכונית וחזרנו ביעף למלוננו בצ'רנוביץ.

רק צער ויגון נחלתי בביקור זה. אם כי כאמור, הכול היה ידוע מראש, אך אינה דומה שמיעה לראיה, וכשראיתי במו עיני את עירנו שנתרוקנה כליל מיושביה היהודים והפכה לתלי חרבות ולמדבר שממה, גרם לי הדבר שברון לב שבעתיים.

אורות מאופל...

גב' אוהרינסקה
UHRYŃSKA

(מחסידי אומות העולם)

הנני רואה חובה לעצמי להזכיר בספר „צ׳ורטקוב" את הפולניה, הגברת אוהרינסקה, אחת מחסידי אומות העולם, אשר הודות לה נשארתי בחיים.

האשה היתה עניה, צנועה וטובה, וכזו נשארה עד היום. המקרה העיוור הביאני לביקתתה הדלה, סמוך לבית העלמין היהודי, שבקצה העיר סקאלה. הגעתי לשם אחרי שצ׳ורטקוב כבר היתה „נקייה מיהודים". כשספרתי למצילתי, כי נשארתי בודדה, ללא אב ואם ללא רע וללא פרוטה בכיס אספה אותי האשה לביתה, כאסוף אם — בת אובדת. בביתה מצאתי מחסה במשך ששה חדשים קשים ביותר (אוגוסט 1943 — מרץ 1944). על אף תנאי החיים החמרים שבאותה תקופה, לא חסכה האשה הנפלאה כל מאמץ בכדי לעזור ולעודד אותי, היתה מתחלקת בפת לחמה הדל, משכיבה אותי במיטה נקייה, ומעניקה לי רוב אהבה וחמימות אימהית.

לאחר ששהיתי בביתה שבוע ימים, נודע לי, כי בעלית הגג נמצאת בחורה יהודיה, אשר גם אותה אספה לביתה, לפני שלושה חדשים. נתברר, כי הבחורה נורתה בפוגרום שהתחולל בתשעה באב, והכדור פגע באפה ובעינה. היא הובאה בעגלה לבית העלמין. וכאשר הושלכו הגוויות בערימה והעגלה נסעה להביא את הגוויות הנוספות, התאוששה הנערה, זחלה בין המצבות והסתתרה שם. עם רדת הלילה, הגיעה לביתה של גברת אורינסקה, כשהיא שותתת דם ועיוורת בעין אחת, ופה מצאה מחסה במשך חדשים עד לשיחרור.

למותר לציין כי „בעוון" הצלת יהודים עלולה היתה האשה לשלם בחייה, משום ששכניה היו שונאי

גב' אורינסקה שבביתה מצאו מיקלט בימי השואה שתי בחורות יהודיות.

די פרוי אוהרינסקה, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן צוויי יידישע מיידלעך.

ישראל מובהקים, ואילו נודע להם הדבר היו בוודאי מלשינים עליה, וביניהם היו גם כאלה שבמו ידיהם הוציאו יהודים להורג. אכן, בה בשעה שמרבית האנ־שים מהאוכלוסיה הלא־יהודית היו בוזזים והורגים יהודים יומיום — נתנה אשה נפלאה זו מחסה ומחיה ליהודים שלא על מנת לקבל פרס. לשתינו לא היתה אף פרוטה בכיס והיא עשתה את מעשי ההצלה שלה בחשאי ובצנעה, מבלי שתוכל לזכות אף במלה של שבח...

הגברת אוהרינסקה מתגוררת כעת בפולין, ומכ־תביה אלינו הם מלאי אהבה, מבלי שתזכיר בכלל כל מה שעשתה עבורנו. חבל מאוד שאנשים נפלאים כאלה היו רק בודדים...

פרידה גייזלר לבית לברט

גב׳ אננה אקסנצ׳וק

AKSEŃCZUK ANNA

(מחסידי אומות העולם)

גם בימי האימים שעברו עלינו בתקופת הכיבוש הנאצי, כאשר הקדרות והאופל אפפונו מכל עבר, היו אורות בודדים אשר בקעו מתוך החשכה והכניסו ללב זיק של תקווה ורצון לחיות... אחד האורות האלה נתגלה לי בדמותה של האשה האוקראינית אננה אקסנצ׳יוק, מחסידי אומות העולם.

היא התגוררה עם משפחתה בוויגנאנקה, ועסקה במשק זעיר ובגן הירקות שאת תוצרתו היתה מביאה למכירה בגיטו. פעם נזדמן לי לקנות אצלה שעועית, ותוך כדי שיחה על מצבנו האומלל אמרה לי, כי בעת צרה, כאשר ארגיש בסכנה הממשמשת ובאה, אחוש אליה ואמצא אצלה מחסה. ואמנם בבוא יום הצרה ברחתי אליה עם ילדתי בת השנתיים, וכעבור יום הצטרף אלינו גם אחי — ובבור שמידותיו היו 2×2 מטר שנחפר בתוך האסם מצאנו שלושתנו מחסה, למן יוני 1943 ועד לשחרור העיר ע״י הסובייטים במרס 1944.

היא טיפלה בנו כל הזמן במסירות ומבלי לקבל מאתנו אף פרוטה, כי פשוט לא היה לנו לא כסף ולא שווה כסף. אך את גודל המעשה של האשה אין למדוד מהבחינה הכספית בלבד, אם כי אין לזלזל גם בכך, אלא, בעיקר, מבחינת הסכנה שנשקפה לחייה יום יום ושעה שעה בעד ה„חטא" של הסתרת יהודים והצלתם ממוות. היה גם צד „קוריוזי" בדבר, שהכ־ביד לא במעט על כולנו, ושימש גורם נוסף לפחד המתמיד שריחף לנגד עינינו: בנה של האשה היה סגן מפקח המשטרה האוקראינית, והיה נוהג לבקר את אמו מדי שבוע, מבלי שידע דבר על היהודים שאמו מסתירה בביתה. האשה היתה בטוחה שבנה לא היה מסכים לסכן את חייו ואת מעמדו במשטרה בגלל כמה יהודים...

במשך הזמן שהיינו בבונקר נערכו פעמיים חיפו־

גב׳ אקסנצ׳וק אננה

די פרוי אַקסענטשוק אַננאַ, וועלכע האָט אויסבאַהאַלטן 3 יידן

שים מדוקדקים בכל הסביבה, ורק בדרך נס לא מצאו אותנו. כתוצאה מהפחד בשעת החיפושים חלתה האשה שלושה חדשים, אך היא דאגה לנו כל הזמן והיתה שולחת את האוכל לבונקר שלנו ע״י ילד. גם אחרי השיחרור המשיכה לעזור לנו באוכל ובבגדים.

אני נמצאת אתה כל הזמן בקשר ע״י מכתבים, אולם, הנני רואה, חובה קדושה לעצמי שבספר צ׳ורט־קוב ייזכר שמה של אשה זו, בין שאר חסידי אומות העולם, לכבוד ולתפארת.

שושנה כרמי

ויקטור קוטוביץ — מחסידי אומות העולם

KOTOWICZ WIKTOR

(בעל הבונקר שלנו)

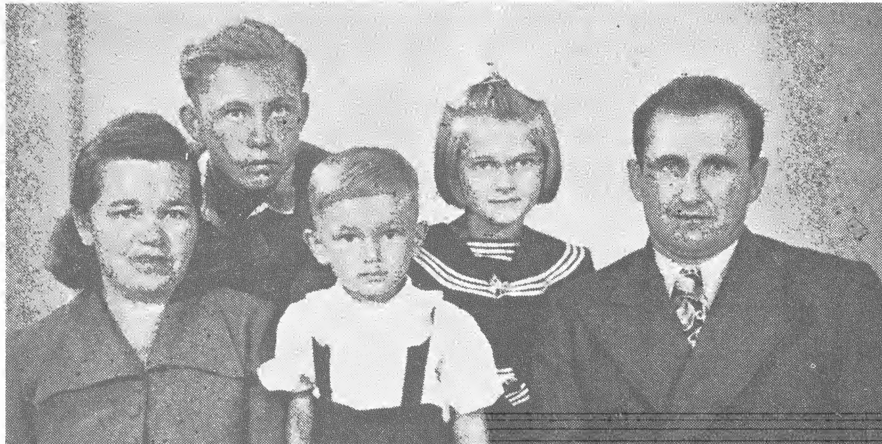
בימי שבתי בגיטו צ׳ורטקוב, היו כל מעייני נתו־נים למטרה אחת: למצוא קתולי ישר ונאמן, כדי שאוכל להכין אצלו בונקר למעני ולמען משפחתי. בתקופת שלטון הסובייטים בשנת 1940 נזדמן לי להפגש עם פולני אחד ושמו ויקטור קוטוביץ. אביו היה עגלון גיבן וקראו לו: קוטק. ב־1940 עבד אצלי ויקטור זמן מה כסבל. הוא היה איש ישר, ולכן, הייתי עוזר לו תמיד למצוא את פרנסתו. כידוע, היה קשה מאוד לפועל, בתקופת הסובייטים, לחיות משכר עבודתו.

בשנת 1941 נפגשתי שוב עם ויקטור, כאשר

של הפושע פיטר טומאנק. במשך הזמן היו אקציות שונות, אבל בשנת 1943 נעשה ברור לכולנו שהקץ הולך ומתקרב, ואז שלחתי לבונקר את אשתי נטליה, את בתי ואת אבי ז״ל. אני נשארתי במחנה. אולם, רק בנס נשארתי בחיים. אחרי האקציה שהיתה ב־17.6.1943 ברחתי לבונקר. הצטרפו אלינו זוסיה שטקל ואמה, סלק שמיוק (רוקח) ואחר כך גם מונדק נייברגר (מתגורר כעת בקנדה). עשר נפשות היינו בבונקר של 1×2 מטר וגובהו שני מטר וחצי.

משפחת קוטוביץ טיפלה בנו יפה מאוד. הם השתדלו כל הזמן לעודד אותנו, יומיום היו מביאים לנו חדשות מהחזית הרוסית, כדי להפיח תקווה בלבותינו כי בעוד כמה שבועות נצא לדרור.

אני רוצה לציין, כי אשתו של ויקטור, יוז׳יא, שעבדה לפני המלחמה בבית ד״ר רייכשטיין התקשרה

משפחת קוטוביץ׳

בימי השואה מצאו מחסה בבונקר שבדירת משפחת קוטוביץ׳ עשרה יהודים.

די משפחה קאַטאָוויטש, וועלכע האָט אויסבאַהאַלטן בײַ זיך אין בונקער צען יידן.

עבדתי כבר אצל הגרמנים. קבלתי הוראה לחפש עגלון פולני, ואז המלצתי על ויקטור שהוא איש ישר, ולא יגנוב מהשעורה המוקצבת לסוסים. סידרתי כך שויקטור נכנס לגור בביתו של וילצי פרלמוטר ברח׳ מיצקביץ׳. הוסכם ביני ובין ויקטור ואשתו יוזיא, כי משפחתי, שמלבדי כללה גם את אשתי, בתי שושנה ואבי אהרן יוסף ז״ל, תשתמש בבונקר שנכין לעצמנו בביתם. אגב, בתקופת הנאצים עזרתי בהרבה למשפחתו של ויקטור, כי אחרת לא היו יכולים ממש להתקיים.

רוב הזמן היינו בגיטו, ואחרי כן במחנה הריכוז

מאוד לילדים, וכאשר נודע לה כי שתי בנותיו, בלנקה ומרילקה עודן בחיים, סיכנה את חייה, (זה היה במרץ 1943) נסעה ללבוב והעבירה את שתי הבנות והס־תירה גם אותן בבונקר שלנו.

משפחת קוטוביץ מתגוררת כעת בעיירה ואלוב ליד ורוצלאב, ועד היום אנו שולחים להם עזרה, כלומר אני, מונדק נייברגר, ולפעמים זוסיה שטקל. ואילו האחרים שכחו את מיטיביהן ומציליהן — האנשים שסיכנו למענן את חייהם.

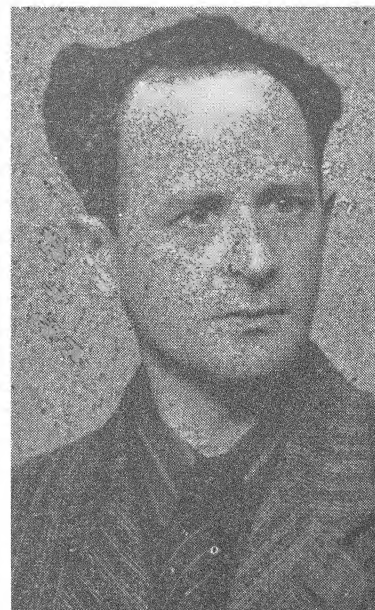
שוויגר דוד

כבוד ותהלה לגבורים

בני צ׳ורטקוב שנפלו במלחמת השחרור

האומה העלתה את טובי בניה על במת התולדות בארץ־ישראל הנבנית, המתחדשת והנאבקת מבית ומחוץ והם נושאים את מעמסת הדורות שציפו לגאולה ולא זכו לה. היה כל אחד נצב על משמרתו ויוצא לקרב בהכרה שבהתמודדות אדירים זו חייבת האומה לצאת עם זר נצחון על ראשה. כל צעיר נלחם על חייו, עתידו וגם על חיים ועתידות שלמעלה מזה. מכל פנות תבל באו ונתכנסו בנים נאמנים, לוחמי קוממיות ישראל ואתם בני צ׳ורטקוב הנאמנים. לכולם יאתה תהלה.

נחמיה טרייסטר ז״ל

טרייסטר נחמיה
נפל במלחמת השחרור

טרייסטר נחמיה בן יהושע וחנה נולד בשנת 1913 בצ׳ורטקוב. בן למשפחה ציונית שכל מעייניה היו בפעילות ציונית.

המלחמה העולמית השניה עברה עליו בברית־המועצות. עלה ארצה דרך מחנות המעפילים בקפ־ריסין ב־1948.

עוד ניתן לו לדרוך על אדמת המולדת ולחיות בה ששה שבועות בלבד. הוא נפל במלחמת העצמאות במשלט בן־שמן בין השמונה־עשר שנפלו בהגנה על המקום. השאיר אחריו אשה.

יהי זכרו ברוך.

משולם שור הי״ד

שור משולם בן בנציון ורבקה, נולד ב־1912 בצ׳ורטקוב שבמזרח גליציה (אז — אוסטריה). למד ב„חדרים״ ובבית ספר עממי ממשלתי, ואחר כך ב„ישיבה״ והיה משען להוריו כעוזר להם במסחרם, אך שאף לעלות לארץ־ישראל, ולאחר שעבר הכשרה בחוה של חלוצי „אגודת־ישראל״ בטלומאץ קיבל סרטיפיקט ממכסת ארגונו ועלה ארצה ב־1934.

הסתדר כפועל־בנין בטפסנות, חסך משכרו כדי לתמוך בהוריו הזקנים, קבע עתים לתורה והשתדל לעזור לחברים ולעודדם.

בפרוץ מהומות תרצ״ו הצטרף ל„הגנה״, ובהיותו מחונן בכוח ובאומץ נלחם בהצלחה ובהרגשת חובה דתית־לאומית קדושה. השתתף כאחראי לנוטרים בשמירת „חומת טיגרט״ בגבול הצפון עד שהקדחת הפילתו למשכב והובא לבית־חולים. כשהבריא צורף לפלוגות־הלילה של וינגייט והיה מטובי הלוחמים בכנופיות הערביות. אחר כך היה סמל אחראי במשמר הנוטרים על מחסני הצבא הבריטי בקרית־מוצקין, ומשם הועבר למשטרה הרגילה ושירת בדרגת סמל בסביבות חיפה.

קיים קשריו עם ה„הגנה״ והיה לעזר למחתרת בפעולות המאבק נגד השלטון הזר. היה נאמן ומסור לתפקידיו בשירות הבטחון, ובהיותו קודם כל מחמיר בדרישות כלפי עצמו מילאו אנשיו את דרישותיו למשמעת ולמילוי חובה אף בתנאים קשים.

משפחתו בגולה הושמדה ורק אחות אחת נשארה בחיים. הוא ציפה לבוא ימים שקטים בארץ, שישא אשה וימשיך את שלשלת בית אביו. אך הימים השקטים בוששו לבוא ובסערת חורף תש״ח עשה כמיטב יכולתו להגנת אזורו בשירות המשטרה.

מהמשטרה עבר לצבא ההגנה והשתתף בגבורה ובמסירות בהרבה קרבות וכיבושים בצפון הארץ עד שנפל ברמות־נפתלי ביום 11.6.1948. היה קבור ברמות־נפתלי. ביום כ״ז באדר תש״י (16.3.1950) הועבר למנוחת עולמים בבית־הקברות בחיפה.

(מתוך ספר **יזכר** של משרד הבטחון / המחלקה להנצחת החייל)

חיים־ברוך שפירא הי״ד

שפירה חיים־ברוך בן אברהם אהרן וסימה (סבנה) נולד ביום 16 בדצמבר 1919 בצ׳ורטקוב, פולין. אביו היה תלמיד חכם מובהק ובעל מידות טובות. מראשוני העסקנים של „המזרחי״ בגליציה. בנערותו גמר 7 כיתות של בית־ספר עממי ולמד ב„חדר״. ביוני 1935 עלה לארץ עם הוריו שהתישבו בחיפה.

הצטרף ל„בני־עקיבא״, והיה חבר נאמן בתנועה זו. בעודו נער צעיר החל לעבוד בצבעות כדי לעזור למשפחה. עם גבור מחלת אביו ומות אחותו של חיים, חברת קבוצת קרית־ענבים, עברה המשפחה לקרית־ענבים.

חיים התמסר לעבודה בקבוצה. שם מתו עליו אביו וגם אמו, ובשנת תש״ד החליט להצטרף לקבוצת כפר־עציון. עבד שם כצבעי וכחקלאי. אחרי־כן היה נוטר במשמרת הישובים העברים ואחראי לנשק ולתחמושת בתחנת־הנוטרים המקומית. על אף מחלת הקצרת שלו התמסר במרץ לעבודה ולבנין הקבוצה. רחב־כתפים, רציני ולבבי כאחד. נוהג בפשטות. טוב לב ונאמן.

בתקופת המצור על גוש עציון שימש כאחראי לנשק בתחנת־הנוטרים. טיפל בנשק מתוך מסירות ואחריות ונטל חלק בשמירה.

בהתקפה האחרונה נמצא בעמדה ופעל בקטע המזרחי של הכפר. בפרוץ שריוני האויב לכפר נפל ליד בנין המנזר הגרמני שבמרכז הכפר, ביום ג׳ — ד׳ באייר תש״ח (12.5.1948). הועבר למנוחת עולמים להר־הרצל בירושלים ב־17.11.1949.

מתוך ספר **יזכר** של משרד הבטחון / המחלקה להנצחת החייל)

בני צ׳ורטקוב שלחמו בגבורה נגד הנאצים בשדות־קרב שונים

נזכור לעד את בני צ׳ורטקוב אשר לחמו בעוז ובגבורה נגד החיה הנאצית ונפלו בשדות הקרב בשורות צבאות בעלות־הברית וגדודי הפרטיזנים.

מיספר רב של יוצאי עירנו לקחו חלק פעיל במלחמה נגד גייסות הנאצים. רבים נפלו בקרבות או נפצעו ולכמה מהם הוענקו אותות הצטיינות. הגיעו אלינו ידיעות על צעירים שעודדו את חבריהם להסתערויות בשדה־הקרב והיו בין ראשוני הנופלים. אחדים לחמו מלחמת גבורה פרטיזנית ועזרו ליהודים ששוטטו ביערות ללא מזון וללא מחסה.

שמותיהם של מעטים בלבד הגיעו לידיעתנו, כי מרביתם של הנופלים לחמו, נקמו ונפלו מבלי שתהיה למפקדות בעלות־הברית האפשרות להודיע על גורלם לבני משפחותיהם כי אלו הושמדו בידי המרצחים הפאשיסטיים ימ״ש.

אנו מוסרים כאן רשימת הלוחמים שנפלו, כפי שהגיעה לידיעתנו ממקורות שונים: —

אומנסקי יעקב — ה„פידלר״

חייל מקצועי בחטיבה התשיעית של הפרשים בצבא הפולני. בתקופת הכיבוש הסובייטי בצ׳ורטקוב ניגן בבריסטול. בשנת 1941 התגייס לצבא האדום. נפל במלחמה.

אדלר שמואל בן מיכאל (סופר סת״ם)

נפל כחייל בצבא האדום ביום — 6.7.1941 ליד העיר ירמולינצה באוקראינה. חלם לעלות לארץ־ישראל בתום המלחמה. היה פיקח, זריז ואהוב על כל מכיריו.

אונגר לייב

נולד בשנת 1917. נפל במלחמת העולם השניה בקרים.

בוק סוני

נפל כחייל הצבא הפולני ביערות גליציה המע־רבית בשנת 1939 בקרב כידונים נואש בהסתערו בראש יחידה על הצבא הנאצי.

ביטרמן אביש

נולד ב־24.5.1911. נספה במחנה מיידנק יחד עם שאר שבויי המלחמה היהודיים.

בוכברג יחזקאל

ניספה במחנה מיידאנק יחד עם שאר שבויי המל־חמה היהודיים.

בארבר יוסף

ספר במקצועו. היה מפעילי התרבות בעירנו ושחקן כדורגל מצויין ב„חשמונאים". נפל כחייל בצבא האדום.

בינדר שלמה

נפל כחייל בצבא האדום

בריקנר ניסן

נפל כחייל בצבא האדום

גולדהבר פסח

ממקצועו נגר. היה חבר פעיל ב„פועלי־ציון". שר במקהלה של לייביש ווסרמן. השתתף בפעולות תרבות רבות בעירנו. היה בהכשרה ולא הגשים את שאי־פתו לעלות ארצה. נפל כחייל בצבא האדום בשנת 1941.

גרוטר אהרן בן דוד-משה

לחם נגד הנאצים בשורות הצבא הפולני בשנת 1939. נפל בשבי ונספה עם יתר שבויי המלחמה היהודיים במיידנק.

גרוסר יהושע בן דוד-משה

לחם בשורות הצבא האדום. נפל בקרב.

גוליגר מוריץ

טכנאי־שיניים. לחם בשורות הצבא הפולני ונספה כשבוי־מלחמה במיידנק.

הוד שמעון

נפל כחייל בצבא האדום.

הויזנר ישראל

הינדס שמואל

נפל בשורות הצבא הפולני.

הנריך הרצל

נולד ב־19.5.1912. לחם בשורות הצבא הפולני. נפל בשבי ונספה במיידנק.

הלנר בצלאל

לחם בגדוד הפרטיזנים המפורסם של קולפק, נפל בקרבות בהרי הקרפטים.

הלברוין לייב

הפלר אבא

נולד בשנת 1909 בצ'ורטקוב. מילדותו התחנך בתנועת „השומר הצעיר" ולאחר מכן נעשה לאחד ממנהיגי הקן. בשנת 1929 עלה ארצה והיה חבר בקיבוץ „מיזרע". לאחרי תקופה קצרה של חיי־

אבא הפלר

קיבוץ, הצטרף למחנה הקומוניסטים, נאסר על ידי הבריטים, גורש מן הארץ וחזר לצ'ורטקוב.

בימי מלחמת העולם השניה השתתף במלחמה נגד הנאצים ונפל בקרב.

הלברון משה

נולד בשנת 1910. נפל במלחמת העולם השניה כחייל בצבא האדום.

האוזנר לייב

לחם בשורות הצבא הפולני. נפל במלחמה.

זוננשין לייבל

לייכטר הירש

מאריאש אירע

לחם בשורות הצבא הפולני. נפל בשבי ונספה במיידנק.

נוסבוים שמחה

מפעילי „השומר הצעיר" עד מלחמת העולם השנייה. גוייס לצבא האדום בשנת 1940. השתתף בקרבות והגיע עד שערי ברלין. כתב לאחיו בארץ.

שמחה נוסבוים

לפי שמועה נתקבלה ממנו ידיעה מבית־חולים צבאי בקירבת ברלין שם שכב לאחר שנפצע בקרב. לא הגיעו ממנו כל ידיעות נוספות.

נוסבוים העניך

השתתף בפעולות הפרטיזנים נגד אנשי הגיסטאפו. נפל בהיותו בן 16 בשנת 1941.

נייברגר טוני

חבר בתנועת „השומר הצעיר" עד פרוץ מלחמת העולם השניה. איש עבודה, אדם עקבי במעשיו ומסור לתנועה. גוייס לצבא האדום בברית־המועצות. נעדר.

נייברגר יוסף

בן אברהם ואטי. התגייס לצבא האדום בשנת 1940. נפל במלחמה.

נייברגר דב

בן אברהם ואטי. התגייס לצבא האדום. נפל במלחמה.

סמט שלמה

פופייל שמעון

לחם כחייל בצא האדום, נפל בקרב.

פיירשטיין יוסף — בן לייב ורבקה

פינקלמן בייניש

לחם בשורות הצבא הפולני, נפל בשבי ונספה במיידנק. (ראה קטע מכתב ממחנה השבויים).

Kochanym Rodzicom
na pamiątkę z dni
niewoli: zasyła
Kochający syn
Bejnysz
Lublin 8 września 1942

קטע ממכתבו של בייניש פינקלמן ממחנה מיידנק

צאהלר שלמה

צירינג יצחק (איזי)

לחם בשורות הצבא האדום, נפל בקרב.

רוטנשטרייך משה

לחם כחייל בצבא האדום, נפל בקרב.

רוטנשטרייך אליעזר

פקיד, פעיל ב„גורדוניה". אין ידיעות מוסמכות על המקום ונסיבות מותו.

רויטמן שפסל

פעיל ב„פועלי־ציון" וב„פרייהייט". השתתף בפעי־לות תרבותית של האיגוד על שם י. ל. פרץ. הצטיין כשחקן כדורגל בקבוצת ה„חשמונאים". נפל כחייל בצבא האדום.

רוזנהויך יעקב

רוזנר יעקב

נולד בשנת 1908. את השכלתו רכש תוך מאמצים בכוחות עצמו והיה לו לעזר רב בכך מורו ומדריכו צבי ורדי ז"ל. הוא עבד כפועל בבית־דפוס של ראמלר.

יעקב רוזנר נשא אשה והקים משפחה.

בימי מלחמת העולם השניה גוייס לצבא ונפל בקרב.

רמלר הניך

אחרי שיחרור צ'ורטקוב על ידי הצבא האדום התגייס לצבא הפולני העממי. נפל בדרגת סגן־משנה בכיבוש ברלין, במאי 1945.

שרגא יעקב־הירש

שטרויבר יוליוס

שיקה הוס ז"ל

(לזכר לוחם שנפל בקרב בפרבר ברלין שבועיים לפני כניעת גרמניה הנאצית)

מונחים לפני עשרות מכתבים שלו, כתובים בעפרון, שדהו במשך הזמן. כתב היד המפוזר — מעיד על המתח הנפשי בשעת הכתיבה. מכתבים אלה

שיקו הוס ז"ל

הם המזכרת היחידה שנשארה לי מאחי, שוקה הוס ז"ל. עשרים ואחת שנים עברו מאז כתב אלי את מכתבו האחרון. כבר קראתיו מאה פעמים ושוב חוזרת אני ומעיינת בו...

והנה תוכן המכתב מ־12.3.1945.

היום אני כותב כבר את המכתב השני. כפי שכ־תבתי כבר במכתבי הקודמים, נפצעתי שנית, שכבתי בבית־חולים צבאי, הבראתי ושוב אני בקרב בקו ראשון של החזית על גדות הנהר אודר. את כותבת שהנך רוצה לשלוח לי כסף, מה לענות לך?! הרי בכסף שלי אין לי מה לעשות, ובכלל לא נחוץ לי כסף. את כותבת שנשארת בודדה; גם אנוכי ערירי ומחוץ לך אין לי אף אחד. אך לא רחוק היום שבו נחסל את היטלר ובאם אשאר בחיים אחזור ואספר הכול מה שעבר עלי.

כתבי לעתים קרובות, מכתביך מעודדים אותי.

נשיקות חמות

אחיך שוקה

כן, זה היה מכתבו האחרון, בו הביע בפעם האחרונה את רגשותיו אלי, בידעו, שמחוץ לשנינו לא נשאר ממשפחתנו איש בחיים. כאשר אני מתבוננת בכתב ידו הבלתי מסודר, בשורות העקומות, שנכתבו בוודאי בתנאי הקרבות של ימי המלחמה האחרונים על אדמת גרמניה, מתייצבת דמותו נגד עיני ואני רואה את פניו הנעימים, את עיניו העליזות תמיד. כל חייו הצעירים עוברים לפני למיום היוולדו ועד ליום נפילתו במבואות ברלין, כחייל בשורות הצבא האדום.

אחי יהושע נולד בשנת 1910. את בית־הספר גמר בהצטיינות, וגם לאחר מכן נשאר איש הספר עד סוף ימיו. שנים מספר למד מקצוע. אחר כך גוייס לצבא הפולני, ובהופעותיו בחופשה במדי הצבא, שהלמו אותו יפה, היה הבית מתמלא שמחה. הוא היה זקוף קומה, עליז ומלא חיים.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 גוייס ונשלח לחזית. יחידתו נפלה בשבי הגרמנים, אך הוא הצליח, בלילה

גשום, לברוח ממחנה השבויים. אחרי נדודים בלילות, ללא אוכל, בשדות וביערות, עבר את קו הגבול לצד הרוסים וחזר הביתה.

זמן מה עבד בבית־מלאכה של הצבא האדום, ואף היה פעיל בחיים הציבוריים. בשנת 1941 גוייס לצבא האדום ובשעת פרידתו הבטיח שיחזור הביתה לאחר הנצחון. אך הוא לא חזר וגם הבית איננו קיים עוד.

במאי 1945 קבלתי הודעה מקצין העיר של הצבא האדום בצ׳ורטקוב, כי אחי שוקה הוס מת מות גבו־רים ביום 26.4.1945 בקרב במגדנבורג (פרבר ברלין) בלחמו למען שחרור האנושות מקלגסי הנאצים.

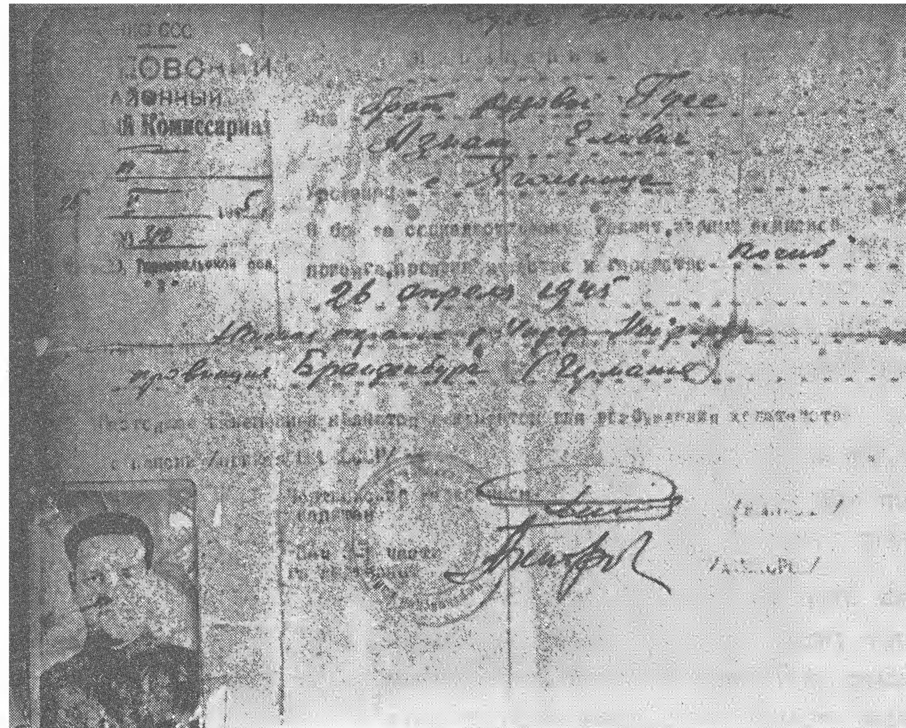
הוא הצטיין בחזיתות המלחמה אך לא זכה לחזות בנצחון על רוצחי הורינו וששה מיליונים מבני עמנו.

אין בפי מילים כדי לתאר את הכאב על אבדן אחי היקר, אך גאה אני על אומץ לבו ועל גבורתו, ועל כך שהוא מסר את נפשו על עניין צודק. רוצה אני שילדי ידעו זאת.

דמותו תשאר לנצח כסמל העמידה בגבורה במל־חמה על כבוד עמנו ועל הגנת חרות האנושות בשביל הדורות הבאים.

מלים אלה מקדישה לזכר אחיה

צילה הוס שניידר
בת־ים

הודעה על מות גיבורים של עיקו הוס במבואות ברלין

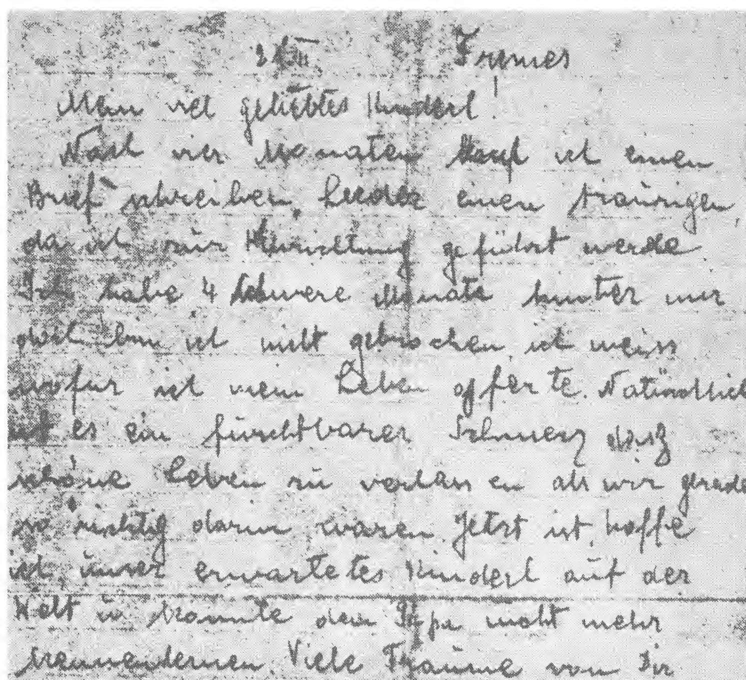
די מיטטיילונג וועגן העלדן־טויט פון שיקע הוס אין דער פאָרשטאָט פון בערלין

שלמה וואלף (ווילי) שפירא

עסקן פועלים ולוחם נועז בשורות תנועת ההתנגדות לנאצים בצרפת

נולד ב־1910 בסקאלה, אך מרבית שנותיו חי בצ׳ורטקוב, לאחר שהוריו וכל בני המשפחה עזבו את סקאלה והשתקעו בצ׳ורטקוב עוד בימי מלחמת העולם הראשונה.

קיבל חינוך מסורתי בבית הוריו ועלה ארצה כחלוץ. בשנות השלושים נאלץ לעזוב את הארץ והתגלגל לאוסטריה ושם לקח חלק פעיל בתנועת הפועלים האוסטרית. כאשר הנאצים כבשו את אוסטריה נמלט לצרפת וגם שם היה עסקן באיגוד המקצועי. בעיקר בין הפועלים היהודים בפריז. בימי מלחמת העולם השניה הצטרף לתנועת ההתנגדות לנאצים והיה אחד מלוחמי המחתרת הנועזים ביותר. כמפקד פלוגה השתתף באחת ההתקפות המזוינות נגד שיירת צבא גרמני, נפל בידי הגיסטאפו, עונה קשות, ע״י תלישת השערות והצפרניים, כדי שיגלה שמות יתר חברי המחתרת, אך הוא סבל בגבורה במשך חדשים

Fresnes

Mein viel geliebtes Kinderl!

Nach vier Monaten darf ich einen Brief schreiben, leider einen traurigen, da ich zur Hinrichtung geführt werde. Ich habe 4 schwere Monate hinter mir [illegible] bin ich nicht gebrochen ich weiss wofür ich mein Leben opferte. Natürlich ist es ein furchtbarer Schmerz das schöne Leben zu verlassen als wir gerade so richtig darin waren. Jetzt ich hoffe ich, unser erwartetes Kinderl auf der Welt ist, [illegible] den Papa nicht mehr kennenlernen. Viele Träume von Dir

זאב (וילי) שפירא

קטע ממכתבו של ווילי שפירא

דער לעצטער בריוו פון ווילי שפירא פאַר זיין העלדן־טויט

עינויים אכזריים ביותר ולא גילה דבר. לבסוף, הועמד למשפט בתוך קבוצה של 23 לוחמי מחתרת וכולם נידונו למוות ביריה.

עמידתו בפני שופטיו הנאצים היתה למופת וכן התייצב בקומה זקופה אל מול כיתת היורים אשר הוציאה אותו להורג.

במקום דברים עליו, הננו מביאים להלן את מכתבו האחרון שכתב לאשתו בתא הנידונים למוות, בתנאי קור קשים שעות ספורות לפני שהוצא להורג. תוכן המכתב, שנכתב בשפה הגרמנית תוך הקפדה גמורה על כללי הדיקדוק והפיסוק, ובעיקר צורת הכתב שאין ניכרים בו סימני רעידת היד, מדבר בעד עצמו: —

פרען, 21.2.44

ילדתי האהובה מאוד,

לאחר ארבעה חדשים מותר לי לכתוב מכתב. לדאבוני, עצוב מאוד, היות ואני מובל להוצאה להורג.

ארבעה חדשים קשים עברו עלי ובכל זאת רוחי לא נשברה, כי יודע אני בעד מה הקרבתי את חיי. טבעי הדבר, שזהו כאב איום לעזוב את החיים היפים בשעה שחיינו היו בעיצומם. כעת, מקווה אני, שילדנו שציפינו לו כבר יצא לאוויר העולם, מבלי שיוכל להכיר את אביו. חלומות רבים על אודותך ועל אודות ילדנו החביב אני לוקח עמי לקבר. במידה שנהניתי קצת מן החיים, עלי להודות על כך רק לך, אהובתי. אל תחמיצי שום דבר שיש בו כדי ליהנות מהחיים, וברוח זו עליך לחנך גם את ילדנו. ייתכן שהייתי תמים במקצת וכעת נתעשרתי בהבנת כמה דברים שלדאבוני אינני יכול לכתוב עליהם.

ילדתי האהובה, אל תתאבלי עלי ואל תאבדי זמן בעניינים שחלפו ואין לשנותם. אינני היחידי שהקריב את חייו הצעירים בקרב האכזרי הזה. גם בשעותי האחרונות לא זו בלבד שלא דעכה אהבתי לאדם אלא שהיא חזקה כעת משהיתה אי־פעם. אילו רק ניתן לי לראות את שניכם, את הילוד החדש! לדאבוני, לא התנהלו העניינים כפי שרציתי. תמיד הכביד הגורל עלי במקצת את ידו הקשה. ואפילו מזג האוויר נוהג בנו באכזריות, הקור כל כך גדול שבקושי רב יכול אני להניע את אצבעותי. כן, אינני נמצא בחדרנו הקטן והחם על יד אשתי המתוקה והחמימה. אני שמח שלא נשארת בלי פרוטה וזה יקל עליך במקצת לשאת את החיים. בסופו של דבר, תמצאי מקור של נוחם בילדנו. כשתפגשי את הורי או את אחיותי תמסרי להם דרישת שלום לבבית ונשיקות. היי שלום רעיתי, אלף נשיקות.

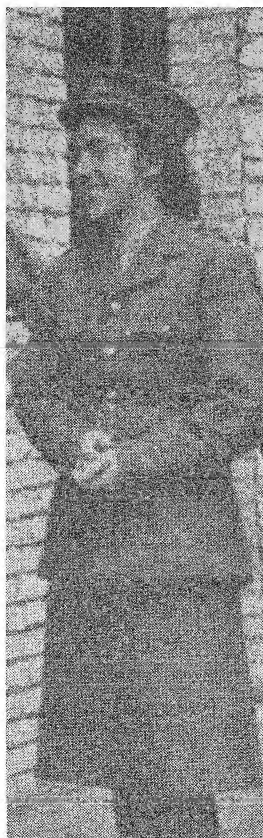
שלך ווילי

מ. ז.

יוצאי צ׳ורטקוב שלחמו בשורות צבאות בעלות־הברית וזכו לראות בתבוסת המפלצת הנאצית

ישראל דובובי
לחם בשורות צבא צרפת

גב׳ שחר
מהמתנדבות לצבא הבריטי

גב׳ רבקה יהב (פיינגולד)
מהמתנדבות לצבא הבריטי

ליאון בטיצקי

נולד בשנת 1921 בצ׳ורטקוב. רב־סרן בצבא הפו־לני. בפרוץ המלחמה גוייס לצבא האדום והצטיין בחזי־תות נובוגרד, ווליניסק, טרנובוג, קווקז ורוסטוב והש־תתף בחזית לנינו, בשיחרור לובלין, ורשה, בידגושץ׳, קולובז׳ג וכמו כן לחם בחזיתות בצליחת נהר האודר וכיבוש ברלין.

נפצע פעמיים: פעם בקרבות בברית־המועצות ופעם בחזית ורשה.

שירת בחיל התותחנים והוא בעל אותות ההצ־טיינות: „קז׳יש וולצ׳ניך״ („עיטור הגבורה״), „זלוטי קז׳יש זסלוגי („צלב הזהב לשרות״) — פעמיים, „קז׳יש זסלוז׳ונים נאַ פּוֹלוּ כוואַלי״ — („צלב המצטיינים בשדה־קרב״). כיום חי בישראל.

יוסף שולץ

נולד בסניאטין בשנת 1910 וגדל בעירום ובחוסר־כול. מגיל ארבע־עשרה עבד כנגר. יוסף הצטיין בחכ־מתו ובעדינותו. עד תחילת שנות השלושים היה ממנ־היגי תנועת הנוער „השומר הצעיר" בצ׳ורטקוב. המצב הכלכלי החמור בבית והאבטלה ששררה בתקופה זו בעיר, אילצו אותו לנדוד ללמברג כדי לחפש עבודה. יוסף התאקלם מהר בסביבה החדשה בעיר הגדולה ונעשה ממנהיגי האיגוד המקצועי של פועלי־הבנין. השתתף כאחד מפעילי ומארגני הפגנת־הדמים של מחוסרי־העבודה בלמברג בשנת 1936. באותה שנה נבחר כציר האיגוד המקצועי שלו לקונגרס התרבות של כוחות הקידמה שהתקיים בלמברג באולם התי־אטרון הגדול.

ביום הראשון לפרוץ המלחמה הנאצית־סובייטית ב־22 ביוני 1941, התגייס לצבא האדום. הוא השתתף בהרבה קרבות בגדוד נודע לתהלה עד הנצחון על צבאות הנאצים במאי 1945. הצטיין ביחוד בקרבות על כיבוש ורשה, במעבר על נהרות ה„אודר" וה־„נייסה" ובקרב על כיבוש ברלין.

יוסף שולץ נספה בתאונה טראגית בשנת 1946.

כבוד לזכרו!

זאשקה נאדלר

יוסף שולץ ז"ל
לחם בשורות הצבא האדום

נתן רוטנשטרייך
לחם בשורות הצבא האדום. חי כעת במערב־אירופה

בני עירנו בארץ ובתפוצות

מרדכי זילברג

אירגון יוצאי צ'ורטקוב בחיפה

מהראוי לציין את העובדה, כי בתקופת העליות הראשונות לא היתה קיימת בארץ נטייה להתארגן על בסיס של מוצא משותף, היינו — בני ארץ אחת או בני עיר אחת, דוגמת ה„לאנדסמאנשאפטים" בארה"ב, קאנאדה, ארגנטינה וכו'. ופרט ליהודי ה„חלוקה" שהתאגדו לפי „כוללים" של ארצות המוצא, לא הוקמו איגודים מסוג זה על ידי בני הישוב החדש לפני מלחמת העולם הראשונה ולא על ידי העליה השלישית שבאה אחריה. ייתכן, כי סיבת הדבר נעוצה לא רק במספרים הזעומים באופן יחסי של העולים מארץ אחת ולא כל שכן מעיר אחת, ובעובדה, שגם המעטים האלה היו מפוזרים בכל רחבי הארץ, כי אם בעיקר בשאיפה הכללית שהיתה רווחת בישוב שצריך ליהפך לעם אחד ולא להיות מפוצלים לעדות ולשבטים לפי ארצות המוצא. אך השינויים שחלו בממדי העליה בתקופות שונות שלאחר מכן, כתוצאה ישירה ממצב היהודים

בימת הכבוד בכינוס יוצאי צ'ורטקוב

באחד הכינוסים של יוצאי צ׳ורטקוב

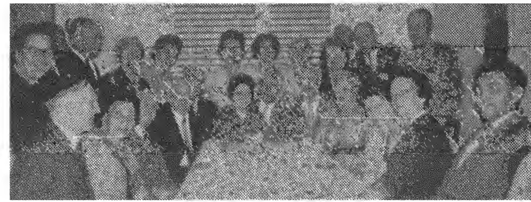

בארצות הגולה: גלי העלייה ההמונית מפולניה בשנות העשרים ומגרמניה וארצות מרכז אירופה בשנות השלושים — הולידו את הצורך באירגונים נפרדים לפי ארצות מוצאם של העולים. וכך נוסדו ההתאחדויות הארציות השונות: התאחדות עולי פולניה, גרמניה, רומניה, הונגריה, צ׳כיה ועוד. אולם, כאמור, אלה הם אירגונים ארציים שנוסדו לשם מטרות חיוביות כגון ייצוג, עזרה בקליטה, קשרים עם ארץ המוצא וכו׳. אך לא עלה על הדעת שיבוא יום ויהיה צורך להקים אירגונים שאחת ממטרותיהם העיקריות — הוצאת ספרי „יזכור" ועריכת אזכרות...

המלחמה טרם נסתיימה כאשר החלו להסתנן בדרכים שונים הידיעות המחרידות על השמדה המונית של היהודים, גברים, נשים וטף, המבוצעת בכל עיר ועיירה הנתונה תחת שלטון המרצחים הנאציים וגרוריהם. תחילה נמצאו רבים שהתיחסו בספקנות לידיעות אלו, באמרם: „איך אפשר להשמיד מיליונים אנשים חפים מפשע?" אך משנגמרה המלחמה והורם המסך

מעל התופת הנאצי ונתגלתה השואה בכל אימתה ומוראותיה, נתברר, כי בכל ישוב יהודי אשר דרכה

מסיבת קבלת־פנים בבית מר י. דובובי לאורחים מארה״ב, ביניהם מקס ווייסמאן ואשתו

בו רגל הצורר לא נשארו אלא אודים מוצלים בודדים בלבד.

באופן ספונטאני נתעוררו בארץ לפעולה יוצאי ערים ועיירות שונות בגולה, ומבין הראשונים היו גם יוצאי צ׳ורטקוב. ביזמת החבר שלמה זוהר המנוח נערכה אסיפה והוקם אירגון יוצאי צ׳ורטקוב.

האירגון הציב לעצמו למטרה את הפעולות הבאות:

א) הושטת עזרה לשרידים בצ׳ורטקוב באשר הם שם; לסייע לעלייתם ולקליטתם בארץ.

ב) הנצחת קדושי עירנו ע״י הוצאת ספר צ׳ורט־קוב שישמש כמצבה חיה לעיר שהיתה תוססת ורבת פעלים, ויסופר בו לדורות הבאים על אורח חייהם, הליכותיהם ומחשבותיהם של תושביה היהודים, על גורלם הטראגי והאכזרי והאופן בו מצאו את מותם בשואה האיומה, שלא היתה דוגמתה בהיסטוריה האנושית.

ג) קביעת לוח זכרון במרתף השואה.

ד) נטיעת חורשה של עשרים וחמשה אלף עצים ע״ש קדושי צ׳ורטקוב ביער הקדושים.

ה) עריכת אזכרה בכינוס שנתי שיתקיים, בסירו־גין, פעם בחיפה ופעם בתל־אביב.

ו) מסיבות חנוכה.

קבוצת מעפילים יוצאי צ׳ורטקוב באיטליה בדרכם ארצה בשנת 1947

מימין לשמאל:

שורצבך דב ואשתו חוה, אשתו של טרייסטר, טרייסטר נוניו.

עומדים: גולדה עלברוין, בעלה משולם עלברוין, רגינה שטוק, בנימין שטוק, לייביש באַרמט.

כבר בשנת 1944 נעשתה פעולת איסוף בגדים ונעליים בין החברים ונשלחו לשרידים חבילות שבחלקן הגיעו לתעודתן. בשנת 1945 כאשר השרידים התחילו

במסיבת קבלת־פנים בחיפה לאורחים מארה״ב

טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט אין חיפה אויף אַ קבלת־פנים לכבוד געסט פון אַמעריקע.

להגיע ארצה, יסד האירגון קופת „גמילות חסדים" (הקרן נוצרה מתרומות חברים בארץ ועזרה כספית של יוצאי צ׳ורטקוב בארה"ב) במטרה לעזור לשי־קומם ע"י מתן הלוואות בלי רבית, ולפעמים גם לניצרכים מבין הוותיקים. הקופה התקיימה שנים אחדות ומילאה את התפקיד שלמענו נוצרה בהצלחה ניכרת. משהוברר, כי חדלו הנזקקים לקופה, הוחלט לחסלה ולהשתמש בכסף להוצאת הספר.

האירגון רשאי לציין בסיפוק כי עמד במשימות אשר נטל על עצמו וכל הפעולות שהוזכרו הוצאו לפועל במלואן.

ואלה הם פעילי האירגון כיום או שלקחו בעבר חלק בפעולותיו:

1. אוסובסקי עליזה ז"ל
2. בראנדוויין צבי
3. בראנדוויין קלארה
4. דובובי יעקב
5. האנדשוה זוסיה
6. וארטנפלד יעקב (בובי)
7. זוהר שלמה ז"ל
8. כרמי שושנה
9. פיירשטיין אהובה
10. קלינגר מוניה
11. קרניאל רחל
12. שטוקמן שמואל ז"ל
13. שטוק בנימין

ארגון יוצאי צ׳ורטקוב בתל־אביב

מאז עלותי ארצה בשנת 1933 נוצר קשר אמיץ בין יוצאי צ׳ורטקוב בתל־אביב. היינו נפגשים כמעט מדי שבוע בשבוע, אך מקום המיפגש העיקרי היה בבית משפחת ואלדמן שהתגוררה במקום עבודתה ב„בית העולים" שברחוב עליה. הבית התאים מאוד למטרה זו. מלבד העובדה שמשפחת ואלדמן הצטיינה במידת הכנסת אורחים, היתה שם חצר מרווחה, ובה ספסלים נוחים לישיבה והיינו מבלים שם את הערבים, לפעמים עד חצות הלילה. השיחות נסבו כרגיל על העבר ועל העתיד. היינו מעלים זכרונות מבית־אבא, מהעיירה, על האגדות והבדיחות שהיו מתהלכות בה, על טיפוסי העיר השונים, שרים בצוותא שירים ישנים ואפילו ניגוני תפילה, מוסרים זה לזה תוכן המכתבים שנתקבלו מהבית, חדשות, מאורעות, בשורות טובות ולפעמים היו אלה בשורות רעות שהיו ממלאות את לבותינו תוגה... שם נערכו חתונות של בנינו ובנותינו, וכשמישהו היה שרוי במצוקה יכול היה לקבל עצה ובמידת היכולת גם עזרה חומרית. החיים היומיומיים לא היו אז קלים ביותר, ואף־על־פי־כן אפשר להגיד על אותם הימים: „היו זמנים!" כי היו אלה זמנים של ידידות תוך מסירות, שוויון, אחדות וסיפוק רוחני. לא ידעו אז להדר איש על פני רעהו, וכל צ׳ורטקובאי, ללא יוצא מן הכלל, היה מתקבל בחברתנו בחמימות ובלבביות.

עם ריבוי העליה נוצרו בעיות שנאלצנו למצוא להן פתרון. היה צורך לעזור לעולים החדשים

בימת הכבוד באחת האזכרות
דאָס פּרעזידיום ביי דער יערלעכער אזכרה. דער חזן דאַוונט „אל מלא רחמים"

בסידורם בזמן הראשון לבואם ארצה, ולמטרה זאת יסדנו „קופה קטנה". הושטת עזרה נוספת בקליטת העולים הוטלה על בעלי היכולת מבינינו.

כאלה היו פני הדברים עד לשואה.

כאשר הגיעה מצ'ורטקוב (על ידי קלארה בונר) הידיעה המחרידה על ההשמדה האיומה של יהודי צ'ורטקוב, ועל מיספר הנפשות שנשארו בחיים, אירגנתי מישלוח של 32 חבילות שהועברו לנצרכים על ידי „התאחדות עולי פולין". רק שני שלישים מהמישלוח הגיעו לתעודתם. לאחר זמן שלחתי 36 חבילות בגדים, שברובן „אבדו בדרך" ולא הגיעו לתעודתן, משום שבדואר פתחו את החבילות והוציאו את המלבושים הטובים ביותר. שלטונות הדואר אמנם הודיעו שהם עורכים חקירה בעניין, אך בינתיים עזבו השרידים את צ'ורטקוב ומכל החקירה לא יצא דבר. גם לברית המועצות שלחנו הרבה חבילות, שהגיעו לתעודתן בסדר וקיבלנו משם מכתבי־תודה נרגשים השמורים אתי עד היום.

כאשר החל זרם העולים מפולין יסדנו „קופת גמילות חסד". הסכומים הראשונים נתרמו על ידי כמה מאנשינו בתל־אביב, אך את חלק הארי מקרן הקופה קיבלנו מאמריקה תודות לפעילותה של הגברת גולדה נויפלד. מזמן לזמן נאלצנו לערוך מגביות כי סכום הכסף שהיה בידנו לא הספיק כדי לעזור לכל אלה שפנו אלינו בבקשת עזרה. בסיפוק רב אפשר לציין שתודות למאמציהם של חברים אחדים (מרים פורר נבחרה כיו"ר ההנהלה ועליה הוטל העול של ניהול

הקהל מקשיב לתפילת „אל מלא רחמים" באזכרה שנתית
טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט אין ישראל אויף דער יערלעכער אזכרה הערן „אל מלא רחמים"

הקופה) עלה בידנו לעזור לאנשים רבים מבחינה חומרית ולספק אמצעים ותרופות לחולים מביניהם. חברי ועד הארגון היו: ד״ר יונה גייזלר, דוד שכטר, אריה כהן, דב השילוני (ביטרמן), יעקב הלנר, מרים פורר, מיכאל לאנדא, צבי שרפשטיין, מיכאל טרייסטר ז״ל, ומנחם פוגל ז״ל.

העולים שלנו היו זקוקים לא רק לעזרה כספית כי אם גם לשיכונים במקומות מתאימים, השגת עבודה ועוד, שהצלחנו לסדר באופן המניח את הדעת. כמו כן עלה בידינו להשיג מענקי־לימודים בשביל ילדים מוכשרים של יוצאי צ׳ורטקוב ובכך איפשרנו להם לסיים את לימודיהם.

הישיבה הראשונה בה דובר על הוצאת הספר נתקיימה בתל־אביב בבית מרים פורר, ביזמת ד״ר קון־שכטר ובהשתתפותם של מוניה פוגל ז״ל, דב השילוני ודוד שכטר. בהחלטה שנתקבלה נאמר: „אנו מוכרחים להוציא את הספר!״

ולבסוף אזכיר שתי פעולות נוספות של הארגון:
א. קבלת פני אורחים יוצאי צ׳ורטקוב הבאים אלינו מזמן לזמן מארצות אחרות כגון ארה״ב, ארגנטינה, צרפת, איטליה ועוד. קבלות פנים אלו משמשות הזדמנות נעימה לפגישת־רעים על יד שלחנות ערוכים: להעלאת זכרונות מ„הבית הישן״. לדרישות שלום מקרובים וידידים והמסתיימות כרגיל בשיר: „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״.
ב. עריכת „אזכרות״ שנתיות לקדושי עירנו, משפחותינו ויקירינו שהושמדו באופן אכזרי ואשר לא נשכחם לנצח.

מרים פורר

ג. נויפעלד

אמעריקאנער הילף

גלייך ווי עס איז פאַרענדיקט געוואָרן די ערשטע וועלט־מלחמה אין יאָר 1918, האָט זיך אָנגעהויבן די אָרגאַניזירטע הילף פון אַמעריקאַנער יידנטום פאַר די פאַראָרעמטע ברידער אין אייראָפּע.

די הילף איז אויך אָנגעקומען קיין טשאָרטקאָוו. די טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט אין די פאַראייניקטע־שטאַטן האָבן געשיקט געלט־מיטלען אין אַ נישט אָרגאַניזירטער פאָרם — ווער צו קרובים, ווער צום רעטונגס־קאָמיטעט, ווער צום רב, אָדער סתם צו חשובע און בכבודיקע בעלי־בתים, אַז זיי זאָלן עס פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע.

גלייך דערנאָך האָט אָנגעהויבן אָנקומען די אָרגאַניזירטע הילף פון „דזשאָינט״, וואָס האָט צוגע־טיילט סכומים אויך פאַר דער תלמוד־תורה, פאַרן בית־יתומים, ווי אויך פאַר אַ גאַנצע ריי אַנדערע הילפס־אינסטיטוציעס אין שטאָט.

אין אַ קורצער צייט נאָכדעם, האָבן זיך אָרגאַ־ניזירט די טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט אין אַ געאייניק־טער אָרגאַניזאַציע, מיטן נאָמען „יונייטעד טשאָרט־קאָווער רעליף סאָסייעטי״ כדי צו אָרגאַניזירן די זאַמל־אַקציע צווישן די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט און פאַר־טיילן די געלטער פלאַנמעסיק פאַר די טשאָרטקאָווער.

די ערשטע און וויכטיקסטע אַקטיוויסטן אין אַמע־ריקאַנער הילפס־קאָמיטעט זיינען געווען יצחק ראָזנ־בלאַט ז״ל, וואָס איז געווען אַ פרומער שפּירא׳ניק און טאַקע אויך אַ הייסער ייד און מיט אַ גוטער יידישער נשמה און די פאַרצייכנערין פון די שורות, גאָלדע נויפעלד. געוויס זיינען זיי נישט געווען די איינציקע, ווייל עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט און אַ סך לאַנדסלייט האָבן בייגעטראָגן מיט זייער מי, צייט און טאַקע געלט אויך פאַרן דערפאָלג פון דער הילפס־אַקציע.

יעדעס יאָר פלעגט מען איינאָרדנען אין ניו־יאָרק אַ גרויסן באַל, וואָס האָט געדינט ווי אַ טרעף־פּלאַץ און אַ פאַרוויילונג פאַר די אַמעריקאַנער טשאָרטקאָ־ווער, און גלייכצייטיק זיינען די יערלעכע בעלער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וויכטיקן הכנסה־קוואַל פאַר דער הילפס־אַרבעט לטובת די נויטבאַדערפטיקע אין טשאָרטקאָוו.

די אַלע טעטיקייטן זיינען געווען אַ רעזולטאַט פון פיל צוזאַמענטרעפן, שמועסן, פּערזענלעכע קאָנטאַקטן ביז מען האָט פאַרשטאַנען, אַז כדי די אַרבעט פון ברענגען ממשותדיקע הילף אונדזערע נויטבאַדערפ־טיקע ברידער און שוועסטער אין טשאָרטקאָוו זאָל

האָבן אַ ווערט, דאַרף געשאַפן ווערן אַ ספּעציעלע קערפּערשאַפט, אַן אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל זיך דער־מיט פאַרנעמען און טאָן אַ גוטע און פאַראַנטוואָרט־לעכע אַרבעט.

עס זיינען פאָרגעקומען ספּעציעלע זיצונגען מיט די שוין עקזיסטירנדיקע אָרגאַניזאַציעס, ווי די חברה „דוד־משה" און די „שפּירא"־אָרגאַניזאַציע. אָבער דער־פון איז גאָרנישט נישט אַרויסגעקומען, ווייל די אידעאָלאָגישע דיפערענצירונגען האָבן נישט דער־לאָזט, אַז עס זאָל קומען צו אַ צוזאַמענרייד און צו אַ פאַרשטענדיקונג.

דאַן האָבן מיר, אַ גרופּע פרויען, פון ביידע חברות, באַשלאָסן איבערנעמען די צדקה־אַרבעט פאַר די ליידנדע אין אונדזער היים־שטאָט טשאָרטקאָוו. די צוויי הויפּט טוערינס זיינען געווען די פרוי פון פרע־זידענט פון „שפּירא־פאַריין", פרוי מאַרקוס רינטעל ז"ל, און איך, די פרוי פון פרעזידענט פון „דוד־משה פאַריין" נתן נויפעלד. ביזן יאָר 1934 האָט פרוי רינטעל געפירט די פרעזידענטשאַפט פון צדקה־פאַריין און פון 1934 ביז 1961 בין איך געווען די פרעזידענטין פון דעם צדקה־קאָמיטעט.

פאַר דער צייט פון דער עקזיסטענץ פון אונדזער צדקה־אָרגאַניזאַציע, האָבן מיר פינאַנסירט דאָס אויס־בויען די באָד, מיר האָבן אויסגעהאַלטן דעם בית־יתומים, געהאָלפן די נאָרמאַלע אַרבעט און דאָס לער־נען אין בית־יתומים, געשיקט יאָר־יערלעך ווינטער־הילף און איבערגעשיקט רעגולער מעות־חיטין.

די געלטער זיינען איבערגעשיקט געוואָרן אויף איין אַדרעס, צו שאול ראָזנצווייג. דער פאַרוואַלטונגס־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון דער רביצין שיינטשע לאַנדוי, קאָפּל שטרודלער — שניידער, פּתחיה ראָזענ־בלאַט — סטאָלער, שמחה רינטעל און שמואל בליץ.

דער שטאָטישער ליי־קאַסע האָבן מיר פאַר דער צייט איבערגעשיקט די סומע פון טויזנט פינף־הונדערט דאָלאַר.

די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען רעגולער ביז עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט מלחמה.

אַ פּאָר חדשים פאַר דעם, האָבן זיך פאַרזאַמלט אַ גרופּע מענער אויף דער איניציאַטיוו פון מאַקס וויסמאַן און ביי דער געלעגנהייט זיינען געזאַמלט געוואָרן פיר טויזנט דאָלאַר, וואָס זיינען איבערגע־שיקט געוואָרן קיין פּוילן, סאָוויעט־רוסלאַנד און ישראל.

גלייך נאָך דער מלחמה האָבן מיר געשיקט הילף דער שארית הפליטה. קיין פּאַקעטן פון קליידער האָט מען צו יענער צייט נישט אָנגענומען, ווייל מען איז נישט געווען זיכער צי זיי וועלן אָנקומען. מיר האָבן דאַן איבערגעגעבן דעם „דזשאָינט" דריי טויזנט דאָ־לאַר, פאַר די טשאָרטקאָווער לעבנגעבליבענע פּליטים.

מיר האָבן אויך געשיקט דירעקטע הילף צו אַלע די וועלכע האָבן זיך צו אונדז געוואָנדן, אָדער די וואָס האָבן זיך גערעטעוועט און מיר האָבן געהאַט זייערע אַדרעסן. מיר פלעגן שיקן טשעקן צו הונדערט און צוויי הונדערט דאָלאַר פּערזענלעך, און אויך אַלע מעדיצינען, וועלכע מען האָט נאָר געבעטן, האָבן מיר גלייך איבערגעשיקט דורך לופט־פּאָסט.

זאָלן דערמאָנט ווערן די נעמען פון די וואָס האָבן אַזוי פיל בייגעטראָגן צו דער אַרבעט און זיינען שוין מער נישטאָ: אַלבערט שאָר, ד"ר לייבטשע זאַלצינגער, ד"ר טעאָדאָר פעדער און איזידאָר אייזנער.

צוגאָב באַמערקונגען פון י. ש.

אין יאָרצענדליק פון 1930 ביז 1940 האָט דאָס פּוילישע יידנטום געהאַט אויסצושטיין פיל צרות, עקאָנאָמישע באַגרענעצונגען און אַנטיסעמיטישע רדי־פות מצד דער פּוילישער רעגירונג; עס איז געווען אַ צייט ווען די מיטעלע סוחרים זיינען פאַראָרעמט געוואָרן און די אָרעמע זיינען נאָך מער אָרעם געוואָרן און געקעמפט טאָג־טעגלעך ממש פאַרן ביסן ברויט. אָפּעסן צו דער זעט איז געוואָרן אַ חלום פאַר אַ גרוי־סער טייל פון דער טשאָרטקאָווער יידישער באַפעל־קערונג. דאַרף דאָ געזאָגט ווערן, אַז אין דער צייט איז די הילף פון די אַמעריקאַנער יידן בכלל — און די טשאָרטקאָווער אַמעריקאַנער בתוכם — נישט גע־שטאַנען אויף דער געעריקער הויך און איז ווייט נישט געווען דאָס וואָס זי האָט געדאַרפט און געקענט זיין.

ערשט נאָכדעם ווי עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה, ווען עס איז געקומען דער גרויסער חורבן, און עס זיינען אָנגעקומען איוב'ס בשורות און יעדער איינער האָט זיך דערוווּסט, אַז נישט די משפחות, נישט די יידן און נישט די היימען זיינען שוין מער נישטאָ, האָט איצט יעדער איינער גענומען קלערן, וואָס עס איז געשען מיט זיינע אייגענע, קרובים, נאָענטע און פריינט. מען האָט געטראַכט, אפשר זיינען דאָך געבליבן לעבן אייגענע און דאַן האָט מען אָנגע־

הויבן שיקן גרעסערע סכומים הילפס־געלטער. מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן איבערגעגעבן און פּלייסיק און געשיקט געלט דורך אַלע מעגלעכע וועגן. מיר זיינען טאַקע געווען פון די ערשטע וואָס האָבן איבער־געשיקט הילף צו דער טשאַרטקאָווער שארית־הפליטה. מיר האָבן געשיקט טויזנטער דאָלאַרן, קליידער, מע־דיצינען דורך דעם דאַן אָרגאַניזירטן, אַזוי גערופענעם „פּוילישן קאָמיטעט" אין וואַרשע. מיר האָבן קיינמאָל נישט געקענט קאָנטראָלירן וואָס ס'איז פון דעם באמת אָנגעקומען צו דער טשאַרטקאָווער שארית־הפליטה.

מיר האָבן אָבער אויך געשיקט דירעקטע הילף און זי איז אָנגעקומען אין אַלגעמיין אין דער ריכטי־קער צייט, און געראַטעוועט פיל טשאַרטקאָווער לע־בנגעבליבענע יידן ממש פון הונגער.

די אַקטיווסטע מיטאַרבעטער אין דעם הילפס־קאָמיטעט זיינען געווען: די איבערגעגעבענע און זייער אַקטיווע פּרעזידענטין פרוי גאָלדע נויפעלד; מיט גרויס ענערגיע און מסירות־נפש האָט געאַרבעט מענדל דיפּטלער; עס האָבן אויך געהאָלפן אַלבערט שאַר ז"ל, ראָזע מרגליות, באַבטשי שטערנבערג, משה־אהרן וואַקסמאַן, דאָראַ הויזנער, בנימין שטרודלער, גדליה אשכנזי און אויך מרדכי רינטעל און זיין פרוי סאַבינאַ, אליעזר לאַנדוי, איצי ראָזנבלאַט און לייזער יאַמפּעל.

מענדל דופּטלער

טשארטקאָווער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע

ווי איינער וואָס שטייט שוין מער ווי 30 יאָר אין שפּיץ פון דוד־משה פרידמאַן פאַראיין אין ניו־יאָרק: 6 יאָר — רעקאָרדינג־סעקרעטאַר, 8 יאָר וויצע־פּרעזידענט און די לעצטע 16 יאָר — פּרעזי־דענט, פיל איך, אַז ס'איז מיין פליכט איבערצוגעבן אין יזכור־בוך, ערשטנס, די גרינדונג פון דוד־משה פרידמאַן־פאַראיין און צווייטנס, אויסדריקן אונדזערע געפילן איבער דעם גרויסן אומגליק וואָס ס'איז באַפאַלן אונדזער פאָלק.

דעם 15־טן אַפּריל 1966 איז געוואָרן 69 יאָר זייט דער גרינדונג פון פאַראיין. ס'שטעלט זיך די פראַגע, פאַרוואָס האָבן יענע איינגעוואַנדערטע, פאַרלאָזנדיק זייערע שטעטלעך, נישט פאַרברענט די בריקן הינטער זיך? פאַרוואָס האָבן זיי, קומענדיק קיין אַמעריקע, געשאַפן לאַנדסמאַנשאַפטן, וועלכע האָבן געטראָגן די נעמען פון די שטעט פון וועלכע זיי זענען געקומען? האָבן דאָך אַנדערע, וועלכע זענען געפאָרן קיין ישראל, נישט מיטגעשלעפּט די שטעטלעך און זיי דאָרט איבערגעפלאַנצט! דער ענטפער איז, אַז קיין ישראל זענען געפאָרן גרופּן חלוצים מיט לאָזונגען וועגן שאַפן אַ נייע געזעלשאַפט, אַ ניי פאָלק. קיין אַמעריקע זענען געפאָרן איינצלנע. ס'איז געווען אַן עלעמענט, וועלכער איז נישט געטראָגן געוואָרן אויף אידעאַליסטישע כוואַליעס. זיי זענען פשוט געטריבן געוואָרן דורך עקאָנאָמישע סיבות. קומענדיק קיין אַמעריקע האָבן זיי שרעקלעך געבענקט נאָך זייערע משפחות, נאָך די שטעטלעך אין וועלכע זיי זענען געבוירן געוואָרן. זייער חלום איז געווען אָפּצושפּאָרן אַ ביסל דאָלאַרן און צוריק פאָרן אַהיים. די בענקעניש און איינזאַמקייט האָבן זיי געטריבן צו שאַפן לאַנדסמאַנשאַפטן. די איינוואַנדערער פון יעדער שטאָט האָבן געשאַפן אַ פאַראיין אויפן נאָמען פון זייער שטאָט, און נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט פלעגן זיי זיך צוזאַמענקומען יעדן אָוונט אין פאַראיין. קיין משפחות האָבן זיי נישט געהאַט, און פלעגן וווינען 3 — 4 מענער אין קליינע ענגע צימערלעך. אויב איינער איז קראַנק געוואָרן, האָט ער נישט געהאַט ווער עס זאָל אים באַדינען. דערפאַר האָט יעדער פאַראיין געהאַט ספּעציעלע קאָ־מיטעטן, וואָס זייער פליכט איז געווען צו באַזוכן קראַנקע ברידער. אויך האָט יעדער פאַראיין געהאַט אַ קראַנקן־קאַסע, און אַ דאָקטאָר, וועלכער פלעגט קריגן אַ יערלעכע סומע, און זיין פליכט איז געווען צו באַזוכן דעם קראַנקן און באַריכטן צום פאַראיין איבער זיין צושטאַנד. אויף דער אָנווייזונג פון דאָק־טאָר פלעגט דער קראַנקער באַקומען וועכנטלעכע שטיצע. דער סענטימענט זיך צו געפינען צווישן אייגענע איז געווען אַזוי גרויס, אַז נאָכן טויט האָט מען געוואָלט באַגראָבן ווערן צווישן אייגענע, האָט

יעדער פאַראיין אָפּגעקויפט פאַר זיך אַ שטיק ערד אויף דער אַלגעמיינער סעמעטערי (בית־הקברות), וווּ מ׳האָט מקבר געווען די פאַרשטאָרבענע מיטגלידער.

נאָך אַ געוויסער צייט, ווען די נייע איינוואַנדערער האָבן זיך אַ ביסל איינגעאָרדנט, האָבן זיי אויף זיך גענומען אַ חוץ די פליכטן צו זייערע משפחות, אויך צו שטיצן און אויסהאַלטן די פאַרשידענע אינסטיטוציעס אין זייערע שטעטלעך. אַזוי אַרום איז אַ גרויסע טייל אינסטיטוציעס פון יענער זייט ים אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך די לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, באַזונדערס אין די דרייסיקער יאָרן, האָט אָנגעהויבן צו קומען קיין אַמעריקע אַ נייער עלעמענט, וועלכער האָט שוין דורכגעמאַכט אַן אָרגאַניזאַציע־לעבן און אַ ציוניסטישע דערציונג. איך אַליין האָב דאָס גליק געהאַט דערצויגן צו ווערן אין דער „השומר״־באַוועגונג. מיר האָבן שוין אויף זיך גענומען פליכטן נישט נאָר פאַר לאָקאַלע אינסטיטוציעס, נאָר אויך פאַר נאַציאָנאַלע ווי קרן־קימת — און נאָכן אויפשטעלן פון דער מדינה — יונייטעד דזשואיש אַפּיל, ישראל־באָנדס, רויטער מגן־דוד און פאַרשידענע אַנדערע אינסטיטוציעס אין ישראל.

נאָך דעם גרויסן חורבן פון אונדזער פאָלק, האָט אַ טייל פון די לעבן געבליבענע זיך דערשלאָגן צו די ברעגעס פון אַמעריקע. זיי האָבן זיך שוין מער־וויניקער איינגעאָרדנט, אָבער קיינער פון זיי קען נישט פאַרגעסן וואָס ס׳איז געטון געוואָרן צו זייערע אייגענע, צו זייערע משפחות. זיי פלעגן זיך אויסוויינען אין די אייגענע ווינקעלעך, אין זייערע היימען. עפּעס האָט זיי גענאָגט. זיי האָבן געפילט, אַז דאָס וויינען און אויסדריקן טרויער דאַרף טראָגן אַ קאָלעקטיוון כאַראַקטער. זיי האָבן זיך געווענדעט צו מיר און צו ב. שטרודלער, אַז מיר זאָלן שאַפן אַ פאָנד אויפצושטעלן אַן אָנדענק אויף אונדזער סעמעטערי. מיר האָבן דעם פאָרשלאָג פאַרגעבראַכט אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דוד משה פרידמאַן פאַראיין, און ער איז אָנגענומען געוואָרן. צווישן די אָנוועזנדע, וועלכע האָבן געשטיצט דעם פּלאַן זענען געווען: שומער, סאָל גאָלדהאַבער, דער פאַרשטאָרבענער משה אַלטמאַן, אָסקאַר שערץ און שמחה האַראָוויץ. אַ ספּעציעלן דאַנק דאַרף אויסגעדריקט ווערן ברודער סאָל שטעקעל, וועלכער איז געווען זייער אַקטיוו און האָט זיך שריפטלעך פאַרבונדן מיט אַלע טשאַרטקאָווער. מיר האָבן אויפגעשטעלט אַ גרויסן מאָנומענט פון מאַרמאָר, אויף וועלכן ס׳זענען אויסגעקריצט הונדערטער נעמען פון אומגעקומענע משפחות. איינמאָל אין יאָר קומען מיר, אַ פּאָר הונדערט טשאַרטקאָווער, זיך צונויף אַרום דעם מאָנומענט און דאָרט גיסן מיר אויס אונדזערע אָנגעווייטיקטע הערצער.

אויך האָבן מיר, אַ גרופּע מענטשן, מענער און פרויען, געשאַפן אַ פאָנד פאַר „גמילות חסדים״ אין חיפה. אַ דאַנק מיין פרוי, וועלכע האָט אין משך פון 8 יאָר איינגעלאַדן איינמאָל אין יאָר אַרום 80 מענטשן און געמאַכט פאַר זיי אַ שיינע אויפנאַמע, איז יעדעס מאָל געזאַמלט געוואָרן אַרום 700 דאָלאַר. מיט דעם געלט האָבן מיר געשטיצט איינצלנע משפחות אין ישראל און איבערגעשיקט אין משך פון דער צייט בערך —.3000 דאָלאַר צום „ארגון יוצאי צ׳ורטקוב בחיפה״.

איצט איז דאָס געלט באַנוצט געוואָרן אַרויסצוגעבן דעם ספר. בין איך זייער שטאָלץ אויף מיין ליבער פרוי, וואָס זי האָט אַ באַדייטנדן חלק אין שאַפן דעם ספר. אַ גרויסן טייל אין דער אַרבעט האָט קלאַראַ געטער, וועלכע פלעגט אַריינברענגען אַרום 20% פון דעם געלט. זי פלעגט זאַמלען פון נישט־טשאַרטקאָווער. שוועסטער דאָראַ אַלטמאַן האָט געפירט די קאָרעספּאָנדענץ. אַקטיוו האָבן זיך באַטייליקט ב. שטרודלער און פרוי אַנאַ שטרודלער, אָסקאַר און פּאָליא שערץ, שמחה האַראָוויץ און זיין פרוי גערטרוד. אין די ערשטע יאָרן האָבן מיר פיל מאָל זיך פאַרזאַמלט אין הויז פון סידני האַראָוויץ און זיין פרוי פלעגט מאַכן שיינע אויפנאַמעס. איך וויל דאָ באַמערקן, אַז די 60% פון דעם געלט, וואָס איז דורך מיר געשאַפן געוואָרן, האָב איך געזאַמלט צווישן מיינע געשעפטס־לייט.

דאָס איז אין קורצן אַן איבערבליק איבער אונדזער טעטיקייט דאָ אין אַמעריקע.

✶

פון בערך 10 טויזנט יידן אין טשאַרטקאָוו, איז אונדז געבליבן אַ יזכור־ספר, אַרויסגעגעבן אין ישראל, און אַ מאָנומענט אויף דער טשאַרטקאָווער סעמעטערי אין ניו־יאָרק. פאַר מיינע אויגן שטייט דאָס לעבעדיקע טשאַרטקאָוו מיט אירע אומצייליקע אינסטיטוציעס, מיט די שיינע יוגנט־גרופּן. ס׳וויל זיך נישט גלויבן, אַז דאָס אַלעס איז אומגעבראַכט געוואָרן. אָבער דער טרויעריקער אמת איז, אַז אַ חוץ אַ ביסל לעבנגעבליבענע אין ישראל, און אַ קליינע צאָל אין אַמע־

ריקע, זענען אַלע אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער מיט דער הילף פון פוילישע רוצחים און אוקראַינישע וואַלד־גזלנים. און ס׳פרעגט זיך צום טויזנטסטן מאָל: פאַרוואָס האָט די וועלט געשוויגן? איך מיין די ליבעראַלע וועלט. נישט איינמאָל קלער איך, ווער ווייס וואָס די ליבעראַלע וועלט דענקט? אפשר זענען זיי צופרידן וואָס היטלער האָט פאַר זיי געטאָן די שמוציקע אַרבעט פון לעזן די יידנפראַגע? און איך פרעג ביי גאָט, פאַרוואָס שפאַלט ער נישט די ערד און שלינגט נישט איין די לענדער, וועמענס צופירן זיין טייוולאַנישן פלאַן. דאָס איז דאָך אַ טראַ־גישע גרופע. זיי האָבן געבוירן קינדער וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין זיידעס, באָבעס, פעטערס און מומעס. דאָס איז דאָך אַ געוואַלטיקע טראַגעדיע — אַ גאַנצער דור קינדער אָן זיידעס און באָבעס. ווער קען דען אָפּשאַצן די ליבע פון זיידע־באָבע צו אייניקלעך? אַ ליבע, וועלכע די קינדער האָבן נישט געהאַט. און איך זע אין זייער צוזאַמענהאַלטן זיך אַן ערזאַץ: זיי פרווון געבן די קינדער אַ ביסל פון דער ליבע וואָס פעלט זיי. יעדעס פון זייערע קינדער קוקט אויף

פגישת יוצאי צ׳ורטקוב בארצות הברית

איינוווינער האָבן געהאָלפן אומברענגען אַ דריטל פון אונדזער פאָלק?

איך און מיין משפחה שטייען אין ענגן קאָנטאַקט מיט די לעבן־געבליבענע, וועלכע געפונען זיך אין אַמעריקע. איך קוק מיך צו צו זייער לעבן. איך פאַרשטיי זיי, מיר פילן זיי מיט און מיר טרויערן צוזאַמען מיט זיי דעם אייביקן צער און ווייטיק.

פיל פון די עלטערע טשאָרטקאָווער פרעגן מיך, פאַרוואָס האַלטן זיי זיך אַזוי צוזאַמען? פאַרשטייען נישט די פרעגער, אַז דאָס זענען מענטשן, וועלכע האָבן דעם טויט טויזנטער מאָל געקוקט אין די אויגן? דאָס זענען מענטשן, וועלכע קענען נישט פאַרגעסן ווי די וועלט האָט זיך גלייכגילטיק צוגעקוקט ווי מען פירט זייערע ליבסטע צום טויט. וואָלט די וועלט נישט געשוויגן, וואָלט היטלערן נישט געלונגען דורכ־יעדן חבר און חברטע פון זיינע עלטערן, ווי אויף אַ פעטער אָדער מומע. די קינדער בענקען נאָך נאָענטע, אייגענע, וועלכע די מערדער. זין פון דייטשן פאָלק, האָבן אומגעבראַכט.

דאָס איז אַ גאַנצער דור פון יתומים. זייערע שמחות זענען אַרומגעהילט אין אייביקן טרויער. לאָמיר היינט, ביים פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטסטע, אַ נדר טאָן, אַז מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן, קיינמאָל נישט פאַרגעבן וואָס דאָס דייטשע פאָלק, מיט דער הילף פון די סלאַווישע פעלקער, האָט געטאָן צו אונדזער פאָלק. און לאָמיר האָפן, אַז ס׳וועט קומען דער טאָג ווען מיר וועלן דערלעבן צו זען דעם גרויסן משפט פון גאָט איבער אונדזערע מערדער. לאָמיר שטרעבן איבערצולעבן אונדזערע פייניקער.

צום אייביקן אנדענק

מיר, די מיטגלידער פון דוד־משה פרידמאַן־פאַראיין, דריקן אויס אונדזער טיפסטן צער, ווייטיק און טרויער אויף דעם טראַגישן אומקום פון אונדזערע ליבסטע און נאָענטסטע פון אונדזער שטאָט טשאָרטקאָוו.

מיר וועלן אייביק געדענקען און קיינמאָל נישט פאַרגעסן וואָס די דייטשע, פוילישע און אוקראַינישע מערדער האָבן געטאָן צו אונדזערע משפחות.

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן די קריסטלעכע וועלט, וועלכע האָט גלייכגילטיק זיך צוגעקוקט ווי מען ברענט, מאָרדעט און פאַרגאַזט אונדזערע ליבסטע.

מיר וועלן קיינמאָל נישט אויפהערן אויסשרייען אונדזער תפילה: „שפוך חמתך על הגוים" — גאָט, גיס אויס דיין צאָרן אויף די פעלקער וועלכע האָבן פאַרגאָסן דאָס בלוט פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער, שוועסטער און די צאַרטע זיסע יידישע קינדערלעך.

לאָמיר געדענקען די ווערטער פון די פאַרטיזאַנער: „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג".

סאל שטעקעל

פינ. סעקר. פון דוד־משה פרידמאַן פאַראיין

צום אייביקן אָנדענק

מיר, די חברים און חברות פון דער טשאָרטקאָווער אייד סאָסייעטי, וועלן דיך, ליבער חבר **משה**
קיינמאָל נישט פאַרגעסן.
אין אונדזערע הערצער וועסטו פאַר־בלייבן ווי איינער פון די געטרייסטע מיטאַרבעטער און מיר וועלן הייליק האַלטן דיין אָנדענק.

טשאָרטקאָווער אייד סאָסייעטי

רשימת הקדושים

בתולדות המרטירולוגיה היהודית, שימיה כימי הגלות הארוכה, טרם נרשמו דפים מחרידים ומסמרי־שיער כדפי רשימות הקדושים המתפרסמים בספרי הזכרון של הקהלות הקדושות שפקדה אותן השואה.

אתה קורא שמות של משפחות שלמות, המורכבות משנים־שלושה דורות, שהושמדו כליל ולא נשאר להם שם ושארית על פני האדמה. חלום ביעותים הוא להעלות לנגד עיניך את בתי עירנו צ׳ורטקוב, בית אחר בית, רחוב אחר רחוב, שהפכו לבית קברות ענקי.

אתה נזכר בצורת ההנצחה שהיתה מקובלת אצל היהודים בדורות הקודמים. לנגד עיניך, שתי תמונות גדולות שהיו תלויות על הקיר המערבי שבבית־הכנסת הגדול בצ׳ורטקוב. היו אלה העתקים מוגדלים מתצלומים שנעשו באודיסה ובביאליסטוק לאחר הפרעות ביהודים בימי הצאר ניקולאי השני. בתמונות נראו ערימות גוויות שאספון והניחון במקום אחד זו ליד זו, ובצדן רשימות שמות

בטכס נטיעת יער הקדושים

טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט ביים פלאַנצן פון „יער הקדושים״ — דעם וואַלד צום אָנדענק פון די זעקס מיליאָן קדושים.

ההרוגים, ובכל פעם, כשהיית מסתכל בתמונות היית מזדעזע מחדש, אם כי מספר ההרוגים והפצועים בכל עיר הגיע „רק" לעשרות.

בימים ההם נתעוררה סערת־רוחות בין היהודים ברחבי התפוצה וגם בין הנאורים שבאומות העולם, והד הזעזוע מצא את ביטויו העז בשירתו של ביאליק: „בעיר ההרגה" שנכתבה לאחר הפרעות בקישיניוב.

התכנית השטנית להשמדת העם היהודי שנערכה ע"י ראשי מדינה גדולה, היתה מחושבת לפרטי פרטים ומבוצעת באמצעי הטכניקה של המאה העשרים וב„יסודיות" המיוחדת לעם הזה, כגון, עריכת אקציות־השמדה מיוחדות לאינט־ליגנציה, לחולים ולזקנים, לילדים, ואקציות־סתם עד לבלי השאיר שריד ופליט...

שלא כבעבר, לא נשאר מי שיטפל בגוויות ההרוגים, ואף לא היה צורך בכך, כי הגוויות הפכו לאפר... וכן לא נשארו קירות בבתי הכנסת כדי לתלות עליהם תמונות ההנצחה, כי גם בתי הכנסת לא שרדו... ואנו נאלצים להסתפק בדפי ההנצחה המקופלים בספר זה.

מהשרידים המועטים שנשארו בחיים אי אפשר היה לקבל אינפורמציה על כל יהודי העיר, לרבות הילדים, ולצערנו, נעדרים בוודאי שמות רבים של הקרבנות ובעיקר מבין הילדים התמימים, שטרם זכו לטעום טעם החיים וכבר הועלו על המזבח כקרבנות הבארבאריות האכזרית של החיה הנאצית.

לציון מיוחד ראוי מר ברל שווארצבאך בעד העמל הרב שהשקיע באיסוף שמות קרבנות השואה, ותודות לזכרונו הבלתי רגיל, נתאפשר לנו להנציח בספר את קדושי עירנו.

יהא זכרם של קדושי צ׳ורטקוב שמור לנצח בדפי ספר זה.

א

אברמוביץ הירש;
אדלר יוסף בן ישראל לייב ומשפחתו;
אדלר לייב, אשתו לאה׳צי, בניהם סלי ויוזק, ובתם בטקה;
אדלר מיכאל (סופר סת״ם) ומשפחתו;
אדר (ליבלינג), אשתו גיטל ובתם רוזי;
אדלשטיין לוביש, אשתו ובנם יעקב;
אדלשטיין יצחק ומשפחתו;
אדלשטיין וולף, ברטה ומשה;
אדלשטיין מאיר ואשתו, ובניהם מילקה וסלקה;
אהרינגר ראובן ובניו: גרשון ויוסף;
אהרינגר ישראל ומשפחתו;
אהרינג מיכאל ומשפחתו;
אוירבך משה, אשתו חנה, בתם איטה ולאה, בניהם ישעיהו ושלמה;
אוירבך ישראל ואשתו אדלה;
אוירבך אחים שמעון ולוי;
אוירבך זליג, אשתו רוזיה, בניהם איזו ובתם ליוסיה;
אוירבך דוד ומשפחתו;
אוירבך שמעון ומשפחתו;
אוירבך שמואל ואשתו זלטה;
אוירבך אברהם, אשתו הניה, בניהם דוניו ויוזק;
אויגנשטיין זיינוול וחיים, בן יצחק;
אומנסקי יעקב, אשתו ינטה;
אומנסקי חנהצ׳ה ורבצי;
אוקס (ספר) ומשפחתו;
אורנשטיין משה בן לוי, אשתו פייגה, בנם לוזר ובתם פרל;
אורנשטיין מאיר ומשפחתו;
אייזנשטיין מאיר ומשפוחתו;
אטלינגר לייב ובנותיו הנצי, אסתר ופרומה;
אייזנברג אטל ומשה;
אייזנברג מלי;
אייזנברג לאה;
אייזנברג דוד בן ישעיהו ואשתו רבקה;
אייזנברג ינטה וגניה;
אייזנר ראובן, אשתו צפורה;
איטלברג פייביש ואשתו ובנם יעקב;
איינהורן (מבית פינקלמן) זינקה ובתה אליה;
אלטניי מנחם, אשתו רבקה אסתר, בניהם מיכאל, מינדה, וינטה;
אלבין אידה;
אלברגר צבי אשתו רחל ובניהם;
אלטהיים ד״ר פייבל ואשתו;
אלטמן נתן;
אלטמן שמעון בן נתן, אשתו רוזיה, בנותיהם מליה ובלה;
אלטמן (וולף) שמואל זיינבל;
אלטמן יהושע בן שמואל זיינבל אשתו יטי ובניהם;
אלטשילר ברל ואשתו חיה;
אלטשילר (קסלר) מרקוס (מנהל פנקסי לידה) ומשפחתו;
אלטקורן הרמן בן צבי, אשתו סבינה, בתם מלכה ובניהם משה ויצחק;
אלטשילר ישראל־לייב, אשתו ציפה ובניהם מוטל, פני ומשה;
אלטשילר חיים, אשתו פייגה, בניהם דוד, סוניה, פרל, רוזיה ואיטה מכפר ביאלה;
אלינג דוד בן מיכאל, אשתו הניה ובנותיה אנדזיה, מניה ודידקה;
אלינג (בריקנר) ממל ובנה אלי;
אלינג חיים בן ברוך ואשתו רבקה;
אלינג לייזר ומשפחתו;
אלינג דוד ואשתו ו־2 ילדיהם;
אלינג ברוך בן אלי מאיר ואשתו רבקה;
אלברגר משה ומשפחתו;
אמרנט פישל, אשתו זלטה ובניהם;
אמפל אפרים אשתו לאה בניהם זיינול ויוסף;
אנצר איציה ומשפחתו;
אנגל דוד
אנגלבך ראובן, אשתו רבקה ובנם שמעון;
אנגלבך אסתר, מניה ויוסל;
אונגר ליאון ומשפחתו;
אפשטיין ומשפחתו;
אקסלרד הרץ, אשתו סלובה ובנם דזיוניה;
אקסלרד שמואל בן צבי;
אקסלרד בן־ציון, אשתו גיציה, בניהם משה, חיים־אהרן וחנה;
אקסלרד שבע בת משה;
אקסלרד איזי ומשפחתו;
אקסלרד איציק־לוזר בן נתן, אשתו פרל, בניהם יוסף, שמואל, סוסקי, סלקה ושלימה;
אקסלרד בלימה בת גצל;
אנדרמן ד״ר — רופא;
אנדרמן איטה ובנותיה מינה, יהודית, ראובן ואברהם;
ארדשטיין משה ובנותיו רייזל ודבורה;
אהרנסדורף יעקב, אשתו ציפה ובניהם איצי וזוזי;
ארדרייך פסח, בנו משה ומשפחתו;
ארנבורג משה, אשתו רחל ובניהם יעקב והניק;
אשכנזי נחמן, אשתו איטה;
אשכנזי יהושע בן נחמן, אשתו פרל;
אשכנזי שמואל בן נחמן, אשתו ינטה ושתי בנותיהם;
אשכנזי חיים;
אשכנזי גדליה בן חיים, אשתו בריינה ובתם;
אשכנזי אברהם־הירש, אשתו מלכה ובנם מוניו;
אשכנזי יוסף ואשתו חנה;
אשכנזי יידל, אשתו מלכה ובנם נפתלי;
אשכנזי מנדל, אשתו אסתר, בנותיהם הילדה ואיטה.

ב

בדין ישראל, אשתו ליובה ושלושה בנים;
בדר ליאון, אשתו גוסטה ובתם;
בודינגר לייב, אשתו רחל;
בוטשפט פולה, בנותיה: שפרנצה והניה;
בוכהולץ משה, אשתו חוה ובנותיה צילה, צירל ויטקה;
בוכהולץ מנס ואחותו דורה;
בוכברג בעניע (קוניאק), אשתו צילה, בניהם משה, חצקיל, יהושע וחייקה;
בוכברג בריינה בת יהושע;
בוכברג חיים ומשפחתו;
בוימר מאיר (פקיד);
ביימר הירש, אשתו ינטה;
ביימר ברוך בן הירש, אשתו קוקי ובתם;
ביימר יוסי, אשתו גיטל ובניהם מניה ואפרים;
בולכובר מקס, אשתו צילה ובתם פולה;
בולכובר יוסף, טוני, קיטה ואלפרד;
בולטוך דוד, אשתו ביילה, בניהם נתן וחנה;
בונדי (שרגא) ואשתו, בניהם אטקי, אבי ויעקל;
בוצ'צר דורה (רינר) ובנה רפאל;
בוצ'צר מטל בת שמואל;
בולטוך ברל ואשתו יוכבד;
בוק סוניה ואשתו גולדה ובתם;
בוק חנצי;
בוק איזי בן חנה'צי, אשתו מייגה בת קלמן;
בוק יעקב בן חנה'צי, אשתו דבורה ובתם;
בוק איזי ופישל בן ברל מיגלניצה;
בוק (אלברגר) אלי, בילהה ושרה;
בוק יעקב, אשתו לייקה, בנותיהם נוסיה, אלקה וזונקה;
בוק יצחק בן ברל, אשתו סטפה ובנם דב;
בוק טוני בן ברל, אשתו בטקה;
בוק מיסיה, סוסי ודוסיק בני ברל;
בוק ברטה בת אברהם;
בוק מיכאל בן ברל, אשתו מאַטל, בניהם משה ויואל;
בוק לייביש ומשפחתו;
בוקסבאום חנה;
בוקסבאום הרץ בן חנה ומשפחתו;
בוקסבאום בן־ציון בן אברהם;
בוצ'צר שלום בן יצחק, אשתו מרים ובתם דינה;
בוצ'צר שלום, אשתו לאה ובתם מאַטל;
בורשטין בריש בן נחום, אשתו רבקה ובתם נינה;
בזן איזי;
בזנר יעקב ומשפחתו;
בזנר משה אשתו פפי ובניה, הרש, נוטע ופסח;
בזנר ריבה, בלימה ואיטה — בנותיו של בחום;
ביטרמן חיים־לייב, אשתו יוכבד, בניהם אביש, שמעון ופיגה;
בייגל, שתי אחיות;

בילגורי סלקה;
בילגורי יעקב, אשתו יהודית ובנותיהם רוזיה ונוסיה;
בינדר מנדל בן שמעון ומשפחתו;
בינדר סבינה בת שמעון ובתה יהודית;
בינדר מלכה ובניה משה וחיים;
בינדר שמעון ואשתו מרים;
בינם (בעל תפילה) ומשפחתו;
בירנבאום הרמן ואשתו;
בירנבאום ד"ר עורך דין ומשפחתו;
בירנבך יעקב, אשתו חנה;
בלום אהרן, אשתו אטל ו־3 ילדים;
בלום יהושע בן אליעזר;
בלום מוניש, אשתו ובנם איזי;
בלום יצחק, אשתו בלימה ובנם יעקב וחיים;
בלום משה, אחיו ברל;
בלום וולצי, אשתו ליבה ובתם;
בלומנשטיין אידל ובנה יוסל;
בליי צבי־דב, אשתו פרומה, בניהם יצחק ופיגה;
בלייכר ד"ר ליאון, אשתו קלרה;
בלונדר פישל ומשפחתו;
בליין שמואל ואשתו גיטל;
בלנק אסתרפייגע בנותיה: ביילה, ויטי;
בלנק שרה, בנה לייבצי ובתה חייצי;
בלנק נסי;
בלנק מיכאל בן נסי ומשפחתו;
בלומנטל ישעיהו, אשתו רחל, בנם ישראל ולייזר;
בנדיק הנצי;
ברנדה בריש, אשתו אטיל וילדיהם;
ברנדה מעה־לייב, אשתו רייזי ובנם נתן;
ברנדה בנימין ובנו דודיק;
ברנדה שמעון ואדלה;
ברנדה איצי, אשתו מלכה;
ברנדה מונדזי, זלמן, יצחק, נוני, לייזר ובתיה;
ברנדה יצחק, אשתו נעמי ו־3 ילדיהם;
ברנדס יעקב בן יוסף, אשתו אסתר, בתם סוניה;
ברנדה דוד אשתו חוה בנותיהם: רוזיה ומלכה;
ברטיש פסח בן שמואל ושלמה;
בראון רוזיה ובתה לילקה;
בראונשטין איציק אשתו זלטע וילדהם;
ברגקנופף ומשפחתו;
ברנדה חיים בן עזריאל;
ברנדה אברהם בן חיים, בנותיו בלהה, זלטה ורוזיה;
ברנדה אברהם בן מאיר;
ברנדה אדזי ופסיה;
ברנדמן ומשפחתו;
ברגמן הרמן ומשפחתו;
ברגמן ישראל ומשפחתו;

ברוקמייר מרדכי, אשתו חייה וילדיהם ;
בראונשטיין ויסקה ;
ברכר לייביש ובתו רחל ;
ברכר מרדכי ומשפחתו ;
ברכר סמק ;
בריקנר לייזר אברהם בן חייה־פייגה, אשתו שרה, בנים יוסף, יעקב ובתם פפי ;
בריקנר לייזר, אשתו רחל, בנם שמואל־לייב וניסי ;
ברטשניידר חנה ;
ברטשניידר יהודה ומשפחתו ;
ברטשניידר בנימין ומשפחתו ;
ברטשניידר חיים ומשפחתו ;
ברנדוויין אפרים בן יעקב, אשתו רחל ;
ברנהולץ הינדה ;
ברנהולץ סלי בת מאיר ;
ברנהולץ איזי בן מנדל ;
ברנהולץ נתן בן יצחק, אחיו מוטל ;
ברנהולץ אֶטל ;
....
....
....
....

ברנהולץ רגינה (מבית כץ) ;
ברנקלאו ד"ר אשתו חנה בת זיסיה ובתם ;
ברקסמייר היים, הני ופרידה ;
ברבר יעקב, אשתו גולדה בן יוסף ו־2 בנות ;
ברגר יהושע בן יעקב־דוד, ואשתו שרה ;
ברגר חיים, אשתו שרה, בנם מוטל ובתם הנצי, אדלה, סיומה ולוציה ;
ברגר דאניה ;
ברגמן לייביש בן מנדל, אשתו חנה, בניהם ברוניה ומנדל ;
ברגמן חנה מבית ליניאל ובתם בריינה ;
ברגר יוסל ;
בקר יצחק־אליהו בן יונה, אשתו שיינדל, בניהם פסי, לאה, הסי וזאב ;
ברקוביץ קלמן (בעל מרכבה), אשתו שרה ובניהם מאיר ומלצי ;
ברקוביץ קלרה בת היים ;
ברקוביץ מטילדה בת ליאון ;
ברקוביץ פנחס, אשתו פרידה ;
ברש אלי, אשתו יטקה ואמו.
....
....
....

ג

גוטמן הני בת ישראל ;
גוטליב חיים ובניו יחזקאל ומנשה ;
גוטליב אהרן,, אשתו קלרה ובניהם יואכים וגיזלה ;
גוטספלד אלתר, אשתו גיציה ובנם הירש ;
גוטספלד אהרן בן אלתר, אשתו הלקי ובניהם ;
גוטספלד ישראל בן אלתר, אשתו רויזה ובתם ;
גוטסדינר משה, אשתו צ'רני ;
גוטפריד משה בן שמואל, אשתו גולדה ובנם אפרים ;
גוטפריד מרדכי ומשפחתו ;
גוטפריד קלמן ואחיו ליאון בני ישראל ;
גולדהבר יוסף ואשתו יוכבד ;
גולדהבר אהרון בן יוסף ;
גולדהבר מניה בת יוסף.
גולדהבר אלי מוטי בן יוסף ובנו נחמיה ;
גולדהבר עקיבא בן יוסף, אשתו מניה ובניהם נחמיה ושבע ;
גולדהבר עקיבא, אשתו הדסה, בניהם אליהו ופפצי ;
גולדהבר מנדל איציק, אשתו מלכה ליבה ;
גולדשטיין ד"ר דוד, אשתו צילה, בניהם אלפי וריטה ;
גולדהבר פסח בן מנדל איציק ומשפחתו ;
גולדמן אדזיה ;
גלזר משל, בתו שיינדל ;
גלזר ליפה, אשתו מינדל ובנותיהם בטקה ובוזקה ;
גלזר זינדל ומשפחתו ;

גלזר שלמה (בעל מרכבה), אשתו אלקי ;
גולדיק שרה, חסיה וקריינדל (3 אחיות) ;
גולדהבר מנדיל ומשפחתו ;
גולדשטיין מרדכי ואשתו פרל ;
גולדשטיין (מורה לרקודים) ;
גולדשטיין מאיר ואשתו ריבה ;
גולדשטיין בלימה ;
גולינגר פייביש ובניו : משה, וילקע ;
גלנצמן פנחס, אשתו לאה, בתם יהודית ;
גליים (ספר) ואשתו ;
גלבשטיין (טייבר) יהושע ואשתו תקוה ;
גולדברג לייזר, אשתו דבורה ו־2 ילדים ;
גולדברג ביילה בת יעקב ;
גולדברג טאובה בת יוסף ;
גלר לוזר, אשתו פפקה ובנם אוזיאש ;
גטר יעקב ואשתו חייה ;
גטר דוד בן מאיר, אשתו טאובה ובנם יחזקאל ;
גטר אלקה, בת מאיר ;
גטר וולף, אשתו פרומה, בניהם לייב, מולי ובוני ;
גטר נתן, אשתו פייגה, בנם טוסי ;
גטר יהודה, אשתו חנה'צי, בניהם דוניו ולינקה ;
גטר ברוך, אשתו יהודית, בנם סלי, בתם בטקה ;
גטר משה ואשתו, בנם מרדכי ;

גטר שלמה, אשתו איטה;
גטר משה ומשפחתו (בעל מלון וגננקה);
גינזבורג שלמה ומשפחתו;
גוטספלד אברהם;
גוטספלד אפרים ואשתו בריינצי;
גוטספלד (רוטנשטרייך) עו״ד, בן אפרים;
גייזלר ראובן;
גייזלר אצי בן ראובן ואשתו בלומה;
גייזלר יחזקאל, אשתו אטיל ובתם שיינדל;
גייזלר אפרים, אשתו יהודית, בנם חיים ומוני;
גייזלר יעקב, אשתו טאובה, בניהם חיים, רוזיה וצילה;
גייזלר יהושע לייזר, אשתו פייגה, בנם בנציון;
גייזלר אברהם בן מיכאל, אשתו שרה;
גייזלר צ׳רני בת מיכאל;
גייזלר מלכה בת הערש ויינרויב;
גניק מאיר־לייב ואשתו, בניהם מלך, אברהם, מלכה ואיטקה;
גלר לייצי, בניה לייב, דוד וחנצי;
גסנבאואר קהת (רב) ואשתו חייה;
גפנר באבציה בת יעקב וילדיה: אברהם, פרומה ברל ויוסף;
גפנר שבע;
גרין דוד בן משה;
גרין אדולף ומשפחתו;
גרוזמן חיים ואשתו, בנו אהר׳צי;
גרינברג צבי בן משה, אשתו קלרה, בנם יוסף ורודק;
גרינברג יהושע בן אהרן, אשתו חייה, בתם גניה (משמנקובצ׳יקי);
גרינברג גצל, אשתו רחל, בנותיהם שלימה, הניה, הינדה;
גרינברג חסקיל ואשתו, בנותיהם רויזה, טוסיה, הלקה, מלכה;

....

....

....

גרינברג מנדל, אשתו זלטה, בניהם יוסל, היידל ורחל;
גרינברג משה (ספר);
גרינברג יעקב־דוד;
גרינברג ישראל ומשפחתו (כינוי דז׳בק);
גרינברג פייביש בן יעקב־דוד, אשתו ינטי וילדיהם;
גריפל אברהם ואשתו מלכה;
גרבלר אלתר ואשתו אטקה;
גרובר יחיאל ואשתו חנה;
גרובמן לייזר ואשתו, בנם הירש ו־2 בנותיהם;
גראואר (צלם);
גרסטנר משה ומשפחתו;
גרסטנר רחל;
גרסטנר סוסי ומשפחתו;
גרדשטיין ברל, אשתו חייה, בניהם שמואל, יולה, טוסיה;
גרוס מאיר ומשפחתו;
גרוס בוזי ומשפחתו;
גרוס נפתלי ומשפחתו;
גרוס איטה ובנה חיים־בר;
גרוס בוזיע סולציטאטאר ואשתו;
גרוס טוסיע עו״ד;
גרוס פייגה בת נתן, בניה דזיוביק, רייזל, אנצ׳ל וחנה;
גרוסר אהרן ויהושע, בן דוד;
גרינברג ברצי ואשתו בוציה;
גרינפלד אטקה ובנה, דזוניה מבית זומרמן;
גרינפלד בריינה רבקה;
גרינשפן חיים, אשתו אלטה, בניהם אבנר, יוסף ומרים;
גרינשפן לייזר ומאיר;
גרוס (רייס) ו־2 בנותיה;
גוטליב מוניו, אשתו צלה, בתם שרה;
גרובר משה ואשתו, בתם לוסיה;

....

....

....

ד

דוהל בנימין בן מנדיל, אשתו דורה, בניהם הרצל ומנדל;
דוהל ד״ר פליקס עו״ד בן דב אשתו רוזיה וילדיהם, ריסיו וניוטקה;
דוהל מרדכי־לייב, אשתו אלטה, בתם דבורה;
דוהל בנימין ובנו מוני;
דינר שמשון אשתו פרומה ובניהם, מתתיהו, לייב וינטה;
דיקר לייזר, אשתו חוה, בנם מוניו ונוניו;
דונייר אברהם, אשתו חנה, בנם איזי;
דינר אליהו אשתו ינטה ובניהם, משה וטאובע;
דינר משה;
דיאמנט ליאון, אשתוביילה, בת נוסקה;
דייטשר משה ומשפחתו;

דייטשר גניה בת משה;
דייטש משה;
דיק דוד ואשתו מיזיה;
דנקברג טולי, איזי, חייקה, בני, שמואל;
דנקברג זליג אשתו אסתר, ובנם פסח;
דנקברג ליפה ויקל שני אחים;
דנקברג אהרון, אשתו ליובה ובנם;
דנקברג יוסף, אשתו ליבה, 2 בנות;
דנקברג אברהם־אהרן, אשתו, בניהם רבציה ויעקב;
דרוהוביצ׳ר ליאון, אשתו פפה;
דרסלר (גרוזמן) אוס׳קה בת חיים;
דרסלר מאיר־הירש בן יעקב־חיים;

דרסלר מלי בת יעקב־חיים ;
דרוקר אברהם, אשתו פרידה ובנם.

ה

הבר ברוך ואשתו גולדה ;
הבר דוד בן ברוך, אשתו זלטה, 3 בניהם הירש, שיע ושמחה ;
הבר מנדל בן ברוך, אשתו פייגה ו־2 בניהם ;
הבר זיגמונט ואשתו, בנותיהם אסתר, סבינה וגניה ;
הבר ישראל ואשתו חנה, בניהם בטקה, פפצי, דוניו וקובה ;
הבר ינטה, בתה רוזיה, בנה שלום ;
הבר יטי אלמנת שלום הבר ;
הבר רוזיה בת שלום (נשואה וייזר) ;
הבר פרידז׳יה ;
הויזנר דניאל ומשפחתו ;
הויזנר צ׳רני ;
הויזנר יעקב ואשתו, בניו יצחק וישראל ;
הויזנר מוניו בן יעקב ומשפחתו ;
הויזנר גודל בן דניאל, אשתו מלצי, בניהם שלמה ;
הויזנר יעקב, אשתו מינה ;
הויזנר רוזיה בת דניאל ;
הויזנר מלצי בת דניאל ;
הויזנר פפי בת דניאל ;
הויזנר שרקי (מבית פיש), בנה צבי ;
הויזנר איצי ומשפחתו ;
הויזנר רחל, בתה חנה, בנה שמעון ;
הוט שמעון, אשתו פריידה ובתם ;
הוט אהרן ;
הוכמן רבקה־רחל בת ראובן ;
הוכמן דוד, אשתו מינציה ו־2 בניהם ;
הוכמן קלמן, אשתו בלימה ובתם ;
הוכמן יוסף, אשתו איידל, בנו מוני ;
הופריכטר אברהם בן משה, אשתו שרה ;
הולנדר משה, אשתו מינדיה, בנותיהם אסתר, פנינה ורוזיה ;
הולנדר חיים ;
הולנדר לייב בן חיים ואשתו פפי ;
הולנדר שמעון ומשפחתו ;
הולנדר ראובן ;
הולנדר חנה ;
הולנדר משה ;
הולנדר גבריאל ;
הון אהרון ומשפחתו ;
הופמן מקס, אשתו נסי, בנם צבי ;
הורביץ איזק, אשתו מישה, בניהם נתן ויוסף ;
הורביץ מוני בן פנחס ;
הורביץ אברהם בן־יוסף אשתו פריבה ובתם צילה ;
הורביץ רגינה בת ברל ובנותיה, גיזה, ופיניע ;

הורן יצחק ואשתו אסתר ;
הייטנר נתן, אשתו ברטה, בנם מוני ;
הייטר פייביש, אשתו רבקה, בניהם אהרן, צבי ויטקה ;
הינדס ישראל בן יצחק, אשתו איטה, בניהם הירש ונחמן ;
הינדס דוד בן יצחק, אשתו פרל, בניהם וולוול ופולדיק ;
הינדס וולוול ומשפחתו ;
היצינגר נתן, אשתו רבקה, בתם ז׳ני ;
היצינגר משה אהרון אשתו לאה, ושני בניהם ;
הירשביין מרים ובתה רוזיה ;
הורביץ יוסף ואשתו, בניהם גיזה, זוסיה, פולדי ;
הויזנר גיטל בת גרשון ;
הילברג יעקב ואשתו פרל ;
הכט גדליהו ומשפחתו ;
הכטלינגר ומשפחתו ;
הלד הרץ (כנוי קוסניק) ;
הלד יצחק אשתו נחמה, בניהם וולוול׳ משה וחיה ;
הלר משה, אשתו דבורה, בניהם ליובה, קלמן ושכנא ;
הליצ׳ר מאיר, אשתו גיטל, בתם חנה ;
הלסטוך ד״ר קרול (עו״ד) ובנו אדם ;
הלר פייביש, אשתו רבקה וילדיהם אהרן, צבי ואיטקה ;
הלר הירש, אשתו שרה, בניהם איזי וטוני ;
הלנר פישל, אשתו, בניהם צלי ומוני ;
הלפרן אברהם בן יעקב־הירש ;
הלפרן יחזקאל בן יעקב־הירש ;
הלפרן צבי ואשתו חנה, בתם מאטיל, בנם סלי ;
הניגסברג ברנרד, אשתו הלה, בתם לוסיה, בנם גנק ;
הנדשווה משה, אשתו צירל, בנם מוטי, בתם בתיה ;
הס יהודית ;
הס דזיוני (אייזיק) בן יהודית, בנו יולק ;
הס איצי ואשתו, בתם קלרה ;
הס מוני בן איצי, אשתו ליבה ;
הס דוד, אשתו איטה, בנם יונה ;
הספל צבי בן גבריאל, אשתו רחל, בניהם שמעון ומאניק ;
הקר שלמה בן פנחס ;
הרטמן מוני, אשתו רייזי, בנם טולי ;
הרטמן עזריאל, אשתו מאטל, בתם מילה ;
הלבראון טאובה בת חיים ובניה, משה ויוסף ;
הלבראון (שרפשטיין) מרים בת מכל ;
הלבראון שרה בת משה ;
הלבראון מלכה בת משה ;
הלבראון ישראל בן חיים, אשתו ליבצי, בנותיהם שרה ופייגה ;
הלבראון יעקב בן חיים, אשתו בלומה ;

הלבראון שלום בן יעקב ;
הלבראון רבקה בת יעקב ;
הלרייך ישעיהו, אשתו אטל, בניהם יהודה ושרה ;
הרצברג חיים ובתו מינה ;
הרצברג זיידה ;
הרצברג ישראל ;
הרצברג איתמר ;
....
....
....
....
....

הרצברג פרידזשי ;
הרצברג יוסי ;
הרצברג שייע ;
הרצל הנריק.
הרשברג משה (כנוי: קורש) אשתו מרים בניהם: פייוויש, לייב, ויעקב ;
....
....
....
....
....
....

ו

ובר ינטה ;
וגשל ומשפחתו ;
וולוביץ' שחורה, וולוביץ' צביה ;
ווליצר וולף ואשתו ;
וולוך מנדל אשתו יהודית ובתם לוסיה ;
וולף (שווּבל) שרה בת יוסי, בנותיה גיזלה יוזפה ;
וולף (פישטל) חנה בת וולף ובנה ;
וולקוביץ פניה בת יוסף, בנותיה רוזיה ויולה ;
וולקוביץ' גיטל, בנותיה מניה, רחל ואסתר ;
וולקוביץ' שאול בן אברהם ומשפחתו ;
וולקוביץ' יצחק בן אברהם ואשתו ;
ויזנטל זליג, אשתו ינטה, בנו מושיק ;
ויטלר ומשפחתו ;
ויידמן מאיר ואשתו חנה'צי ;
ויידמן שיע ואשתו לייציע ;
וייזר וולוול, אשתו רחל, בנם דוד ;
וייזר חנא ;
וייזר זליג;
וייזר זיידי ואשתו ;
וייזר ינקה ;
וייזר גיזה ;
וייזר ציפה ;
וייכרט ד"ר שמעון (עו"ד), אשתו ו־2 בנותיו ;
וויסברוד (חותנו של שטייגר) ומשפחתו
וייסגלס שרה רויזה, בנה זליג, בתה אטי, בתה חיוני ;
וייסגלס מוטיל בן ברוך, אשתו בלימה ;
וויינברג ליאון ;
וילנר פייגה ;
וילנר לאה ;
וינד זיסיה ומשפחתו ;
וינטר יעקב, אשתו פייגה, בנם סנדר, בנותיהם מאטל ואסתר ;
וינטר ד"ר עו"ד ישראל, בן אברהם־יצחק, אשתו נטי ;

וינטר יעקב ובנו שלמה ;
ווינטר וולוול ואשתו רוזה ;
וינטר איצי ואשתו, בנם מנק ;
וינטר איטה בת ראובן, ובתה רגינה ;
וינטר מלכה בת הירש, בניה בוני, ראובן ;
וינטר אטי ;
ויניקוב צבי, אשתו שלימה ;
וינקלר לייזר, אשתו פרידה, בנותיהם פייגה, שרה, ביילה, רבקה ;
וינקלר משל בן חיים ;
וינקלר שיינדל בת חיים ;
וינקלר סלקי בת חיים ;
וינקלר רחל בת חיים ;
וינקלר רוזיה בת צבי ;
וינקלר פפי בת ליאון ;
וינקלר חיים הירש, אשתו רגינה, בניהם לייקי, שלמה, ראובן, חנה, דוד ואברהם ;
ויקלר אברהם ;
ויקלר מוני בן אברהם, אשתו שרה־רבקה ;
ויקלר מכל בן אברהם אשתו אלציה בניהם, פייגע, ולייב ;
וויינראוב אברהם ;
וויינראוב מכל בן צבי, אשתו ציפי גולדה ;
וויינראוב יוסף (מג"ר) בן יהודה ;
וכטל גניה ;
ולדהיטר הירש, אשתו יפה, בניהם נוסיה, פפי מונדזי ;
ולדמן חייה הנצי ;
ולדמן משה ואשתו שרה, בנם שפסיל ;
ולדמן אהרן, אשתו בבי ובתם ;
ולך איציע אשתו דינה בניהם יעקב וחנה ;
וסלנה חיה ובנה שמואל ;
וסרמן לייביש בן יוסף, אשתו סוסי, בנם דוד ;
וסרמן ישראל בן לייביש, אשתו שרה, בניהם פסי ויוסף ;
וסרמן רחל בת שלמה ;

וסרמן ראובן בן אברהם;
וסרמן הירש־לייב בן יעקב;
וסרמן (טייבר) מני בת חיים;
וסרמן ברוניה בת הירש־לייב;
וייסמאן אפרים בן משה איציק;
וייסמן יוסי בן חיים, אשתו אטל, בניהם יהושע, בריינה וחייה;
וייסמן בנציון בן יהושע לייזר ומשפחתו;
וייסמן בבי ובניה משה;

וייסמן אשר, אשתו שרה;
וייסמן צבי בן עקיבא;
וייסמן זלמן בן חיים, אשתו חנה, בת אדזיה;
וייסמן שלמה, אשתו פסיה ובניהם;
וייסמן שמואל בן מנחם ומשפחתו;
וייסמן יששכר;
וייסמן שמעון בן גצל, אשתו אסתר, בניהם פרומה וירחמיאל;
ושלר זיסיה ומשפחתו.

ז

זומר יישראל בן נתן;
זומר נתן (סוחר תבואה);
זומרמן יור ובתו רוזיה;
זומרשטיין פרופ׳ דוד;
זומרשטיין, פקיד בית־המשפט ומשפחתו;
זומרשטיין קובה, אשתו ביילוסיה;
זוננקלר הרמן, אשתו הינדה, 2 בנותיהם;
זוננשיין ד״ר אפרים;
זוננשיין דוד־מרדכי בן מנדל;
זוננשיין אברהם בן מנדל;
זוננשיין איזיק ובתו גיזה;
זוננשיין קלמן, אשתו רייזי, בנם דוד;
זוננשיין נחמן ואשתו אסתר;
זוננשיין וולף בן נחמן, אשתו ביילוסיה ובנם קובה;
זוננשיין דוד בן חיים, אשתו ליבה, בניהם זיגמונט וברונק;
זוננשיין ישראל בן דוד ואשת יהודית;
זוננשיין לייב בן ישראל, בניו פסי וישעיהו;
זוננשיין רחל, בנותיה בתיה ויהודית;
זוננשיין זלמן־הירש, אשתו הלקה, בנם בנימין;
זוננשיין בנימין בן זלמן, אשתו חנה, בניהם לב ושלמה;
זיידן יהושע, אשתו הני, בנותיהם חייה וסילוה;
זיידנברג חיים שאול ואשתו;
זיידנברג הירש, אשתו אסתר;
זיידנברג לאה בת יצחק;
זיידנברג גיטל בת דב;
זיידנברג רחל בת אברהם;

זילברג יוסל, אשתו פייגה, בנם בנימין;
זילברמינץ מנחם, אשתו חנה, בניהם איזי ולוי;
זילברמן מנחם ואשתו רייזל;
זילברמן דולק בן מנחם, אשתו בוזקה ובתם דוסקה;
זילברמן נחמיה, אשתו שפרה ו־4 ילדיהם;
זילברוט חיים, אשתו רוסטקה, בתם גיזלה;
זילברוט פייביש בן גרשון, אשתו קלרה, בתם לוסיה, בנם וילי;
זילברוט דוד בן אברהם, אשתו רייזי, בניהם לרקה, פנקה, נוסיה וסבה;
זילברוט חיה ובנה (אשת לולה);
זילברוט מוניו בן דוד ואשתו ז׳ניה;
זיסברג מיכאל, אשתו איטה, בנם פאול;
זיסלררט ומשפחתו;
זלצינגר אייזיג, אשתו, בנותיהם קלרה ואסתר;
זלצינגר אידל בן מוטי־מאיר;
זלצינגר ד״ר שלמה בן מוטי־מאיר, אשתו סלה ובתם רניה;
זלצינגר מרדכי, אשתו, בנם נוניו;
זלצינגר טוני בן מרדכי, אשתו סוניה, בנם;
זלצינגר ביילי שרה, בניה ברצי ואסתר;
זלצינגר זלמן, אשתו, בנם שייקי ועוד 3 ילדים;
זלצינגר לייזר, אשתו מינצי, בתם גוסיה;
זלצינגר הירש ומשפחתו;
זלצמן (בלנק) סוניה בת נסי ובנה;
זלצמן ברוך ומשפחתו;
זלצמן אהרן.

ט

טוזמן אברהם, אשתו אטל ו־2 בנותיהם;
טוטמן אלקי, בניה נוני ומילו;
טייבר איטה בת ישראל־לייב;
טייבר תקוה בת שמואל;
טייטלבאום נחמן, אשתו הידי;
טייטלבאום שלמה בן נחמן ומשפחתו;
טייפר משה אשתו לאה בניהם, נוניה, מלציה, ורוזיה;
טימר יוחנן בן אלי־הירש, אשתו אאידי ו־2 ילדיהם;
טייכהולץ שלום, אשתו פייגי, בניהם סוניה, נינה ואיזי;
טישלר פייביש בן ישראל, אשתו ביילה, בנם בומק;
טישלר איידל;
טישלר שמואל;
טישלר נחום;
טהלר ומשפחתו (אשתו ו־2 בניהם);
טננבאום שרה בת משה, בניה זיקי, פייגי ופרץ;
טננבאום דוד, אשתו שרה ובנו ישראל;
....
....
....

טננבאום (כהן) רייזי בת דוד וילדיה;
טפלר חייה רויזה, בתה פייגי;
טפלר (האוזנר) בת ישראל, בניה ישראל ודניאל;
טפר הירש, אשתו אסתר ובנם בנימין;
טפר רייזי ובניה שייע, איידל ומלי;
טישלר אסתר פייגה בת ישראל, 2 בנותיה;
טורטן מג״ר (עו״ד);
טטר הרמן, אשתו שרה;
טריינר ישראל־מרדכי בן פנחס, אשתו מטל ובתם בינה;
טרייסטר אביש בן יהושע;
טרייסטר רוזיה;
טרייסטר דבורה;
טרייסטר צירל;
טרמבובלר נפתלי (מלמד), אשתו רבקה ובתם בבצי;
טרמבובלר נתן, אשתו פוליה, בניהם שרה ויעקב;
טרקל מג״ר, זיגמונט.
....
....
....

י

יגט יעקב, אשתו, בנותיהם חייקה וסלקה;
יגנדורף אהרן, אשתו מינה, בניהם בומק וגניה;
יגנדורף ישראל־וולף בן משה־חנא, אשתו פניה;
יגר הירש, אשתו ריבה, בנם מוני;
יגר זינה ובניה, יהושע וליבה;
יגר בן־ציון ומשפחתו;
יוזף אייזיק, בנם מוניו, בתו נוסיה;
....
....
....

יונג דוד, אשתו חייה־ברכה, בנם פייביל;
יונגר ומשפחתו;
ימפל שרה ורחל, בנות של סנדר;
יורמן משה בן יוסף;
יורמן אברהם בן יוסף, אשתו מרים, בנם פסח;
יורמן אברהם;
יורמן יוסף.
....
....
....

כ

כהן מרדכי בן שמואל;
כהן בנציון בן יצחק, אשתו שרה, בנותיהם רבקה ופייגי;
כהן פרץ (פויטי) בן איצי, אשתו קלרה, בניהם ווי ואיזבלה;
כהן פייגי;
כהן יהודה בן צבי אשתו ז׳ניה, ובתם צביה;
כהן יעקב בן גדליה ומשפחתו;
כהן ביילה בת וולף;
כהן ד״ר (עו״ד) דוד, אשתו רגינה ובניהם ריסק ויעקב;
כהן פרידקה בת ליאון (מבית קרפ);
כהן ישראל ואשתו פסי;

כהנה קלמן, אשתו סוסיה, בנותיהם שולמית וגוסטה;
כהנה הניה ובתם מינה;
כץ ישראל;
כץ יהודה, אשתו שרה, בניהם פנחס, ירחמיאל ומרכוס;
כץ מנדל, אשתו רחל, בניהם מרים ויהודה;
כץ אייזיג ואשתו;
כץ אברהם, אשתו אידה ובתם;
כץ אלישע, אשתו ו־2 בניהם (פקיד ביה״מ);
כץ ירחמיאל ומשפחתו;
כץ דרייזי בת מנחם, בניה לייזר, הירש, אברהם, ריסי;
כץ לזר, אשתו מילקה ובנם קובה;

כץ זיגמונד, אשתו שרה ובתם;
כץ פיני, אשתו גולדה, בתם חדוה;
כץ שלום, אשתו חנה;
....
....
....

כץ שמואל בן יהודה, אשתו רבקה, בניהם אלי, אברהם ויצחק;
כץ יהודה ואשתו יהודית;
....
....
....

ל

לאים חיים מוניש (חזן), אשתו סוניה;
לאים ברנרד בן חיים מוניש, אשתו גרטה, בנם הרברט;
לבל הוגיה ובנה ראובן;
לברט שמואל ואשתו אסתר;
לברט משה, אשתו רבקה, בניהם דוד וחיים;
לברט פייביש, אשתו גולדה, בתם צילה;
לברט יעקב, אשתו גיטל, בניהם חיים ופרידה;
לדרמן ומשפחתו;
לויט ומשפחתו;
לוצקר ומשפחתו;
לוקר (דרוק) רייזל בת שמואל, בתה ביילצי;
ליבלינג (מבילצ׳ה) יהושע, אשתו פרומה ובניהם בני וישראל;
ליבלינג אינג׳ ומשפחתו;
ליבלינג ינטה;
ליבלינג פרל;
ליבלינג אסתר;
ליבלינג דבורה;
ליבלינג דוד;
ליבלינג משה;
ליבלינג שמלקי;
ליבלינג מנשה, אשתו ברכה ובתם;
ליבליך מנדל, אשתו פייגה, בנם אפרים;
ליבמן פישל ומשפחתו;
ליבמן משה בן איציק, אשתו אטל ו־2 ילדיהם;
ליבמן איציק, אשתו ובנם שמואל;
ליבר משה ואשתו;
ליבמן דוד, אשתו רבקה ובנם משה;
ליטווק חנה ובניה איזי וגני;
ליטווק יקותיאל בן אשר, אשתו שרה ובתם;
ליטווק שמואל ואשתו בטקה;
לייכטר ברל ומשפחתו;
לייסטנר אברהם בן משה, אשתו נוסיה ובתם;
לייסטנר דוד בן משה ומשפחתו;
לייסטנר אברהם בן אנשל;
ליכטנטל שלום בן הירש, אשתו שיינדל, בניהם וולוול, משהל והירש;
ליכטנטל מנדל, אשתו פייגה ובתם אסתר;
ליכטנטל משה ואשתו;

ליכטנטל ירחמיאל בן משה, אשתו רבקה;
ליליינפלד (ברגהופר) שמעון בן יעקב, אשתו סוסי;
ליליינפלד (ברגהופר) ישראל בן שמעון, אשתו בת־שבע ובנם יעקב;
ליניאל שלמה בן ישראל־לייב, אשתו צסי;
ליניאל פייגי;
ליניאל דוד בן ישראל־לייב, אשתו פרידזיה, בתם ליבה;
ליניאל שמשון ואשתו, בניהם איזו, וולצי;
לינדבום אלי ואשתו ובניהם: דוד, יוסף, וואלף ויטה;
ליניאל גולדה;
ליניאל חוה בת שמואל ובנה לייזר;
ליניאל נתן בן שמואל ומשפחתו;
ליניאל איצי, אשתו גיטל;
ליניאל יעקב ואשתו, בנם חיים;
ליניאל אברהם, אשתו רודי;
ליניאל איציק אלי, אשתו ברטה, בניהם ארטור ופולדי;
ליניאל משה, אשתו בטקה, בניהם חיים ואסתר;
ליפשיין ומשפחתו;
ליבסטר זליג, אשתו אלטה ובתם רוזיה;
לם חוה בת מאיר;
לנגברג אבי;
לנגברג פייגה;
לנגברג דוד;
לנגסנר ציפי;
לנגסנר שרה;
לנגר יוסף, אשתו איטה ובניהם רחל ואיזי;
לנגר משה, אשתו פסיה, בניהם רחל וטוביה;
לנגרמן פרומה;
לנגרמן אהרן בן משה, אשתו אטל ובניהם אסתר ויחזקאל;
לנגרמן ישראל בן משה, אשתו לייצי, בניהם אדזיה ונוני;
לנגרמן יונה בן משה, אשתו איטה, בנם משה;
לנגרמן מישל, בניו פרומה ושמעון;
לנדאו (לנגרמן) אייזיק יצחק בן נחום.
לנדאו שרה בת אייזיק יצחק ושני ילדיה;
לנדאו שרה ובעלה ובנותיהם: שמעון ורבקה;
לנדה זכריה ואשתו פריווה;
לנדה יהודה בן זכריה ומשפחתו;
לנדה מיכל בן לייביש ומשפחתו;
לנדה שמואל בן לייביש ומשפחתו;

לנדה יעקב בן לייביש
לנדה (פומרנץ) הודי בת הירש ;
לנדה מאיר, אשתו לייקה, בניהם נוני, קריינצי וסוסי ;
לנדה שבע ;
לנדה עקיבה בן משה ומשפחתו ;
לנדה שמואל בן משה ומשפחתו ;
לנדה אברהם בן שלמה, אשתו חוה, בתם ברטה ;
לנדה צבי בן שלמה ;
....
....

לנדה זאב ואשתו שרה ;
לנדה פרומה ובנה יהודה ;
לנדאו (הרבנית) שיינצי בת שלום־מרדכי ;
לנדוי זיסי בן שמואל, אשתו רוזה ובניהם בומק ורגינה ;
לנדוי יואכים ;
לנדמן צבי בן ישראל־מאיר, אשתו דינה, בתם יוסימה ;
לשצ'ובר ומשפחתו.
....
....
....

מ

מאיר מאיר־לייב ואשתו ;
מאיר ישראל, אשתו, בתם פפי ;
מאנן ישראל בן ראובן אשתו שרה ובניהם ;
מאנן צבי ומשפחתו ;
מדניק מוטי, אשתו רחל, בניהם מוני, לייב, גבריאל ופייגי ;
מוזלר ד"ר איזק (עו"ד) ואשתו ;
מוזנר פיני, אשתו, בנם לייזר ;
מוזנר יולקה בן פיני אשתו קלרה ובניהם ;
מוזר קהת, אשתו פייגי, בתם צילה ;
מוזר הודי ובניה יעקב, פייגי, דולק ;
מוזר רצי ובניה פייגי, רבקה, מיכאל, איטה, יומטוב וזאב ;
מונדשיין זלמן ואשתו הניה ;
מונדשיין שושנה ובתה דבורה ;
מורגנטל מנשה, אשתו רבציה ;
מורגנטל אשר, אשתו פרידה ;
מורגנטל משה ואשתו ביילה (מבית ברנדה) ;
מורגנטל רוזיה ובלימציה (אחיות) ;
מייזלמן דב, אשתו שושנה ובניהם צבי, אריה ולינקה ;
מייזלמן שמואל בן דב, אשתו מיסיה ובנם ;
מיירהופר חיה ובניה ליאון, פישל ובלימה ;
מיינהרד משה, אשתו שרה ;
מיינהרד שבע גננדל וילדיה ;
מילגרום הרמן ומשפחתו ;
מילגרום דבורה ובנה הרץ ;
מיצל גולדה ;
מיצל ברוריה ובנה חיים־יוסף ;
מיידנק נסי בת משה ;
מילר חייה רויזה ;
מילר ישראל־אברהם בן חייה רויזה, אשתו חייה ובתם טאובה ושפרה ;
מילר ברוך בן חייה רויזה, אשתו יהודית, ובנותיהם שרה ובלומה ;
מילר אשר בן רויזה, אשתו אטי ובנם פרל ;
מילר הירש ;
מהלברגר חיים ;

מהלברגר נחום ;
מלצר חיה ;
מלצר יעקב, אשתו רבקה ובתם פרומה ;
מלצר פרל ;
מלצר רחל ;
מלצר חיים, אשתו חוה ובנם דוד ;
מהלר משה, אשתו ובתם חנה ;
מהלר בינימין ;
מיללר אינג' יוסף, אשתו לינה ;
מללר אסתר ;
ממצים משה ואשתו ;
מנדלבאום אברהם (כינוי דיבוק) ואשתו ;
מנצ'ר (פיירשטיין) שושנה ;
מנצ'ר פרידה ;
מנצ'ר דבורה ;
מנצ'ר (הוכברג) בתיה ;
מנצ'ר יעקב ולאה ;
מנצ'ר יעקב הירש ;
מנדל ומשפחתו ;
מסוטה גוסטה ובעלה ;
מסינג ומשפחתו ;
מרבך מאיר ואשתו חנה ;
מרגליות ד"ר דוד בן מנדל, אשתו שרה ;
מרגליות וילי, אשתו אדלה ;
מרגליות קלרה בת דוד ;
מרגליות מרדכי בן מנדל, אשתו שרלוטה, בנותיהם לולה, דורה, רוזיה, סלו ויוסף ;
מרגלית שפרה בת ישראל ;
מרגליות פנינה בת גצל ;
מרגליות (שפייזר) מרים בת אברהם ;
מרגליות אדולף בן מיכאל, אשתו לאה ;
מרגליות ד"ר רבקה בת מיכאל ;
מרגליות לאה בת מיכאל (אשת ד"ר ברנהולץ) ;
מרינגסקי איציק, אשתו פריידה ובניהם יוסף, ריקה וגוסטה ;

מרמורק משה;
מרמורק צפיה;
מרמורק צבי, אשתו איידל ובנם שמואל;
מיצל שמחה, אשתו צ׳רנה, בניהם מנדל ושמואל;
מריאש אברהם ואשתו מחלה;
מריאש שמואל בן אברהם, אשתו סוניה, בנם יולק;
....
....
....
....

מריאש משה־הירש בן אברהם ואשתו רוזיה;
מריאש (וידרמן) אירי;
מריאש משה, אשתו אטלא;
מרמרוש ואשתו;
מרקוס מירל ובנה אברהם־אהרן;
משלר חנה בת זכריה וילדיה;
משניק אברהם יעקב, אשתו חיה, בניהם אהרן ויהודה צבי;
....
....
....

נ

נגלר מלך, אשתו טאובה;
נגלר אהרון בן מלך, אשתו דבורה;
נדלר בנציון בן מאיר ואשתו;
נדלר בנציון נגר;
נדלר אלי, אשתו צ׳רנה;
נדלר אסתר פייגה ובניה משה, חנה, יהודה וחיהצ׳ה;
נדלר (כץ) צירל בת יוכבד;
נדלר בן ציון אשתו הניה ובנות, חנה ומרים;
נדלר סוסיה ובנה שמואל;
נוסבאום פנחס בן יעקב, אשתו לאה ובניהם: שרה, גיטל, הינדה, ישראל, רבקה ושמחה;
נוסבאום ליים;
....
....

נוסבאום יעקב;
נוסבאום משה;
נוסבוים פיליפ והניק בני לייב וארנה;
נייברגר אברהם בן שלום אשתו אטי;
נייברגר שמואל בן אברהם ומשפחתו;
נייברגר יוסף (מתווך) ואשתו, בניהם טוני ויעקב;
נייברגר אברהם (מתווך) ומשפחתו;
נייברגר מיצי, אשתו ליבה ובניהם נוסיה ורניה;
נייברגר שמואל, אשתו רחל ובניהם שיינדל ורינה;
נירנברג שלמה, אשתו זלטה לאה;
נירנברג עו״ד, דוד בן שלמה, אשתו סלקה, בנם מילו.
....
....
....

ס

סגל (מבית שטקל) אננה;
סובל ומשפחתו;
סוכר מאיר ואשתו שרה;
סוכר נתן בן מאיר;
סוכר צבי בן מאיר, אשתו גוסטה ובנם חיים;
סטוף יהודה, אשתו פפי ובניהם יוכבד ואשר;
....
....

סטמפלר מיכאל, אשתו חנה, בתם פולה;
סטריסובר צבי, אשתו שרה, ובניהם חיים ושמואל;
סמט משה־לייב, אשתו חנה ובניהם: שלמה, שמואל, פרל, סימה, שרה, יהודה ויוסי;
סקלקה ישעיה מאיר, אשתו חנה ובנם ברל;
סרבר חיים, אשתו פרידה ובתם אסתר.
....
....

פ

פדר ישעיה, אשתו מרים ובנם;
פדר חיים בן ישעיה ומשפחתו;
פדר הירש בן ישעיה ומשפחתו;
פוגל הילדה;
פוגלפנגר ישראל, אשתו סימה;
פודים פייגה ריבה;
פודים שמעון בן שלמה;
פוהורילה הירש, אשתו ליובה;

פוהורילה משה בן הירש ומשפחתו;
פולק מלך ובניו חיים זליג, משה, מיסקה;
פולק נתן, אשתו שרה ובניהם סימצי וצילה;
פולק מרקוס, אשתו רוזה ובניהם סופיה ואברהם;
פומרנץ ישעיה, אשתו רגינה ובנותיהם אנדזיה וריטה;
פומרנץ יעקב בן פישל, אשתו רוזה, בניהם איטקה ופישל;
פוס ומשפחתו;
פופיל יעקב, אשתו ינטה;

פופיל סוסיה ובניה שמעון וחוה;
פוקס שמואל, אשתו בלימה ובתם פרידה;
פוקס פרץ בן שמואל, אשתו סופיה;
פוקס (דרסלר) אולי, אשתו טאובה ובנם מונדק;
פוקס איצי ומשפחתו;
פוקס פרל;
פוקס שיינדל;
פוקס זליג בן איצי, אשתו שיינצי ובניהם;
פוקס הירש, אשתו ריבה;
פוקס מוטי, בן הירש, אשתו מלכה ובנותיהם מניה ואלצי;
פוקס יצחק בן מיכאל, אשתו ברטה ובניהם מילו, קלרה וצילה;
פוקס לייב, אשתו בתיה ובניהם יהודה וילצי, פיני, פרומה ותהילה;
פוקס משה בן יצחק, אשתו סופיה, בנם שלמה;
פוקס אברהם, אשתו אטי;
פוקס זיידה אשתו הניה והבנות חנה ומריק;
פוור פסי;
פידרר שמואל, אשתו חנה ו־2 בנותיהם;
פייגנבוים אהרן, אשתו חנה, בתם סימה;
פיינגולד נחום הירש בן ישעיה, אשתו רבקה, בניהם: ישראל, אברהם דוד, רחל, מוני, ליבה;
פיינגולד יצחק־חיים בן ישעיהו;
פיינגולד אטי בת ישעיהו;
פיינגולד שלמה בן ישעיהו;
פיירשטיין אהרן בן אברהם יהודה;
פיירשטיין עזריאל, אשתו פרל, בניהם לייזר, נחמן, מוני ואטי;
פיירשטיין לייב, אשתו רבקה ובנם ישראל;
פיירשטיין יוסל, אשתו רייזי;
פיירשטיין פרץ בן יוסל, אשתו טאובה בתם מינה;
פיירשטיין אייזיג בן יוסף, אשתו פניה, בנם דודי;
פיירשטיין פרץ, אשתו הינדה, בניהם שיע, שלמה, דודי ומלכה;
פינגר לייב, אשתו פסי, בניהם יעקב וגיטל;
פינק ישראל ומשפחתו;
פינקלמן חיים, אשתו ינטה, בניהם בייניש ומרים;
פינקלמן איצי, אשתו, בתם לוסיה;
פינקלמן רבקה;
פינקלמן ד״ר סימה בת איצי;
פינקלמן ליבקה ובניה יחזקאל והודל;
פיצ׳ניק לייביש, אשתו מטילדה, בנם;
פיצ׳ניק מוטל, אשתו ובנם אשר יונה;
פיש לאה בת מכל;
פיש שמואל בן יעקב ואשתו אדזיה;
פיש חנה בת ברל, בניה אלי וליאופולד;
פישביין הירש ובנותיו ריסי ופייגה;
פישבך אלי בן יעקב, אשתו שרה ובניהם אביש ומניה;
פישבך שמואל בן יעקב, אשתו חנה;
פישבך ינטה ואלקי, בנות של יעקב;
פישבך חוה;
פישבך לייביש בן ישראל, אשתו סוסי ובנם ברל;
פישבך בנימין בן לייביש ומשפחתו;
פישבך מלכה בת לייביש ומשפחתה;
פישבך ישראל;
פישבך גניה;
פישבך אסתר;
פישבך דבורה בת הנדיל;
פישטל שמואל, אשתו חנה ובניהם איסר, רוזי וסוסי;
פישטל וולף, אשתו אסתר ובניהם דוד, גיטל ומוני;
פישטל רוני ובתה שלימה;
פישטל איציק בן זלמן, אשתו שרה ובניהם גיטל, חנה ומשה;
פישר שני אחים (ויגננקה);
פישר ישראל יהודה, אשתוביילה ובניהם בוזי ורחל;
פלדמאוז נפתלי ואשתו מלצי;
פלדמן ד״ר — רופא;
פלדמן ד״ר עו״ד, אשתו ובתו;
פלוסר ד״ר אולגה ובנה אברהם;
פליישר טאובה;
פליישר ישראל בן טאובה, אשתו פפצי;
פלצמן נתן, אשתו אסתר ובניהם שמואל, שמעון, נתן הניך ופפי;
פלצמן לייביש בן נתן, אשתו ביילה;
פלצמן מוטי בן הירש;
פלצמן אברהם;
פלצמן — 2 אחיות, בנות הירש;
פלק מג״ר (רוקח) מוריץ ואשתו ובנו אלפרד;
פלר טוביה ומשפחתו;
פלשנר פרדל, בנותיה מרים ומלי;
פלשנר גולדה, בנותיה רייזי וחנהצי;
פלשנר שיע בן אהרון, אשתו בריינה, בניהם מאיר, עזרא וטאובה;
פלשנר יצחק בן אהרן, אשתו שרה, בתם רגינה;
פלשנר מנדל ב׳ אהרון, אשתו פרומה;
פנצירר דוד ומשפחתו;
פנצירר הירש ומשפחתו;
פסטינג אברהם ומשפחתו;
פסטינג יוסף ומשפחתו;
פסלר ברל, אשתו רוזה ובתם מלכה;
פסלר שמואל בן ברל, אשתו סבינה, בתם ליבקה;
פקלר ליאון׳ אשתו חנציה ובתם פניה;
פקט (ליבר), אשתו מאטל;
פרבר משה בן חיים מיכל ומשפחתו;
פרבר יעקב בן חיים מיכל ומשפחתו;
פרום משה, אשתו פסי;
פרום שמואל, אשתו מאלצי;
פרום מיכאל, אשתו בונצי ובניהם אטי, הירש, שרה ויעקב;

פרום רוזי בת ישעיה משה;
פרום אבי, אשתו בלומה, בתם;
פרום הירש בן אבי, אשתו פייגה ו־2 בנות;
פרום פריידה ובניה ניסן וברל;
פרום ברנה;
פרידמן שלמה בן לייביש;
פריידלס נחמן, אשתו טאובה, ובניהם ישראל ואלימלך;
פרידמן דוד;
פרידמן ד״ר;
פריימן לאה;
פריימן סוסיה ובניה ישראל ודוד;
פריש שלמה בן שמחה, אשתו חוה;
פריש אברהם;
פרישלנדר חיים בר (מלמד) ובנו פרץ;
פרישלנדר מנדיל ואשתו לאה;
פרישלנדר רויזה;
פרישלנדר ישראל יצחק, אשתו שרה, בניהם אברהם, משה ורחל;
פרישלנדר רבקה ובנה צבי;
פרישלנדר אליהו, אשתו דובה ובניהם איצי, שאול ויהושע;
פרלמוטר וולף, אשתו גניה;
פרנס ישראל בן שייע, אשתו שרה, בנותיהם רוזי, בוזי, קלרה, מינה, חנה, דבורה;
פרנס שאול בן שייע, אשתו בריינה;
פרנס מגר׳ עו״ר ליאון, אחותו טוניה;
פרנקל יוסף בן יהודה ומשפחתו;
פרנקל משולם, אשתו חוה;
פרנקל דוד בן משולם, אשתו רויזה, בנם דן;
....
....
....
....
....

פרנקל שאול ואשתו;
פרנקל יעקב ומשפחתו;
פרנקל מינה;
פרנקל דולק בן מינה, אשתו לוטי ובנם יולק;
פרנקל יוזק (מגר׳) בן מינה;
פרנקל דינה;
פרנקל (עו״ד) ישראל בן וולף בר;
פרנקל שמעון (עו״ד) בן וולף בר;
פרנקל פרופ׳ ראובן בן וולף ברל;
פרנקל יוסף ומשפחתו;
פרנקל בלה בת וולף בר ובנה מקס;
פרנקל ד״ר (חותנו של שאול רוזנצויג);
פרנבך יוני;
פרכטר הרמן, אשתו ברטה ובניהם דולק, מניה;
פרכטר בנימין והוריו;
פרכטר (סוחר תבואה);
פרסטר צ׳רני ובניה חנה, דבורה, פייסי, משה;
פרסר ליבה ובנה יוסף;
פרשל לוזר, אשתו אטל ובנם מנחם;
פרשל חייה דבורה, ובנה יודל;
פרשל בנימין ואשתו, בניהם משה ולאה;
פרשל (מנהל חשבונות) ומשפחתו;
פרשל משה, אשתו ליבה, ובנם שמואל הנדל;
פרשל ברוך הירש בן משה, אשתו גניה ובניהם חיים ודוד;
פרשל הירש ופולה;
פרשקו ברצי ומשפחתו;
פרלמוטר שלמה, אשתו פייגי ובתם;
פרלמוטר (סוכן מכונות תפירה) ומשפחתו;
....
....
....
....
....

צ

צויבק חנן, אשתו רוסי ובנם יעקב;
צויבק ראובן, אשתו, בניהם שרה, שמואל ואברהם ועוד 4 ילדים;
צולר מנדל משנקובצ׳יקי, אשתו פרידה;
צוקרמן ד״ר מקס (עו״ד), אשתו, בנם יורק;
צימרמן וולף, אשתו צירל, בניהם משה, גיטל;
צימרמן צלי אשתו רוזה וילדיהם: יטקה ולייבל;
צימרמן חיים ישראל ואשתו (נגר), בנם מנשה;
צין הרמן;
....
....
....
....
....

צין סבינה ובנה: הרמן;
צירינג איזי, אשתו ליבה;
צלטנר משה, אשתו אוצי, בינהם בנימין ואשר;
צלר איידל;
צלר בלומה בת ראובן, בניה מרדכי וחנה;
צלרמייר גודל ומשפחתו;
צלרמייר משה, אשתו רויזה;
צלרמייר אידל ,אשתו ובנם אליס ובתם;
....
....
....
....
....

ק

קובל (נוימן) חנה;
קוזובר אדזיה;
קוהל שרה, רוזה ודוד;
קהלנברג קלמן, אשתו ובניהם אברהם, פרידזיה;
קוך אומניה;
קוך מוטי ומשפחתו (שמש בקהילה)
קוך יוסל, אשתו פייגה ובניהם אברהם ואדזיה;
קוך ברל ומשפחתו (צבעי);
קוך שבתאי ומשפחתו;
קופלר רוזיה;
קופלר ד"ר אוסוולד;
קופרמן ברוך (יושב ראש קק"ל) ומשפחתו;
קושניר נחום, אשתו זוניה ובניהם שושנה ומשה;
קושניר חנה ובניה גיטל, הודי וחיה;
קושניר פייבל, אשתו מלי;
קורידונובקה אבצי, אשתו אסתר, בתם דובצי;
קורנבאום יוסי, אשתו, בנם מומי;
קורנבליט בלומה, בנה משה;
קורנגרין לייב ומשפחתו;
קורנגרין עקיבא ובנותיו הנצי ושבע;
קורצרוק ראובן ומשפחתו
קורצרוק דוד;
קורצרוק סוסי;
קורצרוק פרל;
קורצרוק משה;
קורצרוק יעקב, אשתו ביילה, בניהם משה וריבה;
קורצרוק משה איציק;
קימל ישעיה, אשתו סימה, ובתם קלרה;
קימלמן ד"ר יוסף בן זליג ומשפחתו;
קימלמן ד"ר סורין בן זליג;
קימלמן שמואל, אשתו איטה; בניהם פייבל וסוניה;
קילמן בוני בן יעקב, אשתו רוזה ובניהם סלה, מרים וטוני;
קימלמן ד"ר אהרון (עו"ד) אשתו ארנה, בניהם יצחק ונינה;
קירשנר מתתיהו, אשתו שיינדל ו־2 בנותיהם
קלינגר שבתאי, אשתו איטה, בתם רוזיה;
קלינגר שלמה, אשתו רוזיה; בנותיהם פנינה ופולה;
קלינגר שמואל ואשתו רוזה;
קלינגר משה, אשתו מלכה, בתם אדזיה;
קליין מוטל ואמו;
קליין גרשון;
קליין פרידה;
קליין שמחה, אשתו גיציה ובניהם דוד ויעקב;
קליין נחום, אשתו רחל ובנותיהם;
....
....
....
....
....

קליין יעקל ומשפחתו;
קליינמן ד"ר עו"ד ומשפחתו;
קליינר ומשפחתו (בעל מכבסה);
קלהר יונה;
קלהר משה, אשתו פרומה ובניהם פייגה, שרה ומוטל;
קלירספלד אברהם, אשתו בלומה;
קלירספלד ברוך;
קלפרמן אברהם, אשתו זלטה;
קלישר יוסי ואשתו פייגה;
קלישר מנדיל, אשתו פייגה ובניהם ישראל, שמואל ויצחק;
קלישר צבי בן משה, אשתו יטקה ובנם שלמה;
קלישר שרה מבית היצינגר;
קמלמן מרים ובתה טונקה;
קניגסברג, שופט, ואשתו ובנם מילו;
קניגסברג מג"ר מרה (בקטריולוג);
קנכט דבורה;
קנכט משה, בן דבורה, אשתו ביילי ו־2 ילדיהם;
קנל שמואל, אשתו מלכה, בתם דורה;
קסלר יקותיאל, אשתו בריינה, בניהם חוה ודוד;
קסלר וולף, אשתו דבורה ובנם יוזק;
קפוסטה איציק, אשתו, בתם מניה;
קרוה ד"ר עו"ד שמואל ואחותו צילה;
קרוהן אהרון, אשתו אידי ובתם שיינדיל;
קרונרד פרידל ומשפחתו;
קרם (פקיד הרכבת) ומשפחתו;
קרמר מנדל, אשתו פרדל, בניהם אנשל, סלי, משה;
קרמר ברוך, אשתו שרה;
קרמר (מרגלית) מלצי, ואחותה פמצי;
קרמר מרדכי;
קרמר בירך בן מרדכי;
קרמר אלקי בת מרדכי;
קרמר מנדיל בן מרדכי;
קרמר לאה בת בירך, בניה הני ופפי;
קרנר ד"ר (שופט)
קארפף איטה בת מנדיל;
קארפף ד"ר בנימין, אשתו ברוניה ובנם אלכסנדר;
קארפף ד"ר יוסף, אשתו טוליה ובנם ליאופולד;
קארפף ד"ר מיכאל בן קופל;
קארפף ליאון אשתו, ובתם קלרה;
קרפל מרין;
קרפל מיכאל;
קרפל מרדכי;
....
....
....
....
....

ר

רבינוביץ (וולף) מוטי;
ראוכברג רבקה ודור בנות אלי;
רגנבויגן חיים בן משה, אשתו פרל וילדיהם יהודה וקלרה;
רובין חנוך, אשתו קיילה ובנם אלישע;
רובינר חנוך בן משה;
רובינר דבורה;
רובינר רבקה;
רובינר חיה;
רובינר בלה;
רובל ומשפחתו;
רוז׳נקה אהרון אשתו דבורה ובניהם, אייזיק ויהושע;
רוז׳נקה מוטל ואשתו הנדה;
רודולף ומשפחתו;
רוויטש משה ואשתו גיזי;
רוזן יעקב, אשתו דבורה ובניהם משה והניה;
רוזן שלמה ומשפחתו;
רוזן מוני בן משה;
רוזנר יעקב, פקיד אצל רמלר;
רוזנבאום מקס ומשפחתו;
רוזנבליט ד״ר ומשפחתו;
רוזנבלום יוסף, אשתו אטי ובנם אלי;
רוזנבלט הירש, אשתו חנה; ילדיהם טובה, מאיר ושכנא;
רוזנבלט מוני, אשתו נוסיה;
רוזנבלט חיים, ואשתו פריידה;
רוזנבלט משה;
רוזנבלט אלטר ומשפחתו;
רוזנבלט (הקר) משה, אשתו הנצי, ובניהם לייב, מנדיל וחיה;
רוזנבלט שלמה אשתו רחל ובתם רוזיה;
רוזנברג יידל, אשתו שרה ובתם רבקה;
רוזנברג טינה בת דוד (מבית זילבררוט) ובנותיה הילדה והינדה;
רוזנברג (שען) ומשפחתו;
רוזנפלד מרים ובניה יעקב ודבורה;
רוזנצוויג שאול (ראש הקהילה) ובנו מוריץ;
רוזנצוויג זלמן ואשתו ,ובנם משה;
רוזנקרץ לייזר;
רוזנקרנץ חנה;
רוזנקרנץ דולק בן פייביל, אשתו חנצי ובנותיהם זוזי ופפקה;
רוזנקרנץ אברהם בן פייבל, אשתו טינה ובניהם פולה, פייבל וזוזיה;
רוזנקרנץ ד״ר (עו״ד) יצחק בן פייבל ובתו פולה;
רוזנקרנץ פפקה בת פייבל;
רוזנשטרוך רחל בת ישראל ובנותיה;
רוטנשטרייך חיה דבורה ובנה לייזר;
רוטנשטרייך שייע בן חיים, ואשתו שרה ובנם חיים;
רוטנשטרייך חנצי מבית פולק ובנה מנק;
רוטנשטרייך שייע (מלמד), אשתו נסי ובנותיהם פייגה, רוחמה וליזה;
רוטנשטרייך דודי, אשתו נחה ו־3 ילדיהם;
רוטנשטרייך לייב, אשתו ובניהם דוצי ונטי; איתמר ומשה;
רוטלדר הירש ואשתו ובניהם דוצי ונטי;
רוטמן סוסי;
רוטמן שבתיל בן סוסי ואשתו רייזי;
רוטמן חיים, אשתו ביילה ובניהם אטיל, נחום, שרה ומינדל;
רוטנברג ומשפחתו;
רוטמן אברהם (שמש יד חרוצים) ומשפחתו;
רוטר יוסל, אשתו מינדל ובניהם פייגה, איטה, קלרה וחיים;
רומברג מנדל, אשתו ברײנה אידית ו־6 ילדיהם;
רומברג אברהם ומשפחתו;
רומברג יוסף סנדלר;
רוסט חנה;
רוסט שבתיל בן חנה, אשתו חייצי, בנם הירש;
רוסט גדליה בן חנה ואשתו שרה;
רוסט לייב בן חנה ומשפחתו;
רוסט שלמה ברוך ובנו, וולוול;
רוקח יעקב ואשתו יטקה;
רוקח לוזר ומשפחתו;
רטנר הירש, אשתו דבורה וילדיהם (4);
רטנר לייב ואשתו דבורה;
ריטל בבצי ובנה שלמה;
ריטל יששכר ואשתו;
ריטל ישראל בן יששכר;
ריטל פייגה בת יששכר;
רייזנר איצי;
רייזנר קלרה;
רייזנר רותי;
רייזנר רייזי;
רייטר קובה אשתו צילה ובתם רניה;
רייך רחל (אם של מוניה רייך);
רייך (מילדת);
רייך יעקב ואשתו ו־2 בנותיהם;
רייך ברטה;
רייך מוריץ;
רייך דוני;
רייך רחל;
רייך (מבית רוטנשטרייך) ביילי בת חיים;
ריין יעקב ואשתו רייזל;
ריין יהודה בן יעקב ואשתו דבורה;
ריינשטיין מוניה ד״ר (עו״ד) ומשפחתו;
ריכטר טאובה;
ריכטר יואל בן יהודה, אשתו מרים;
ריכטר וולף בן יהודה ואשתו קלרה;

רינדנר זלמן ;
ריצר מוניו, אשתו חסיה בנם הניק ;
ריצר (הצעיר) ואשתו דורה (מבית שוורץ) ;
רמלר בנימין, אשתו רבקה ובניהם מקס ולוציה ;
רמלר אינג׳ ובנו מילק ;
רפפורט אברהם, אשתו ליבה ומשפחתם ;
רפפורט ד״ר ישעיהו מאיר אשתו גניה ובניהם קובה וטובה ;
רפפורט אברהם בן ישראל ואשתו לאה ;
רצ׳קובליט וולול, אשתו צילה ובניהם אברהם ואיזיו ;
. . . .
. . . .
. . . .

ש

שוובל שיינצי ;
שוובל אפרים בן יוסי ואשתו בריינצי ;
שוובל ברטה ובנה מוני ;
שוובל בלומה ;
שוובל מאיר ;
שוובל ברוך ובניהם אמיל, יוזק וטליה ;
שוובל פרומה ; חנה, לאה, רבקה (בתם של סומר) ;
שוובל חיים בן יעקב ;
שוודרון גודל ומשפחתו ;
שוורץ אברהם, אשתו פייגי, בתם מרים ;
שוורץ נחום, אשתו צווטל ובתם פייגי ;
שוורץ שמלקי ,אשתו הני, בנם ליאופולד ;
שוורץ יעקב ; אשתו רייזי, בניהם נוניה יוסף ופייגי ;
שוורץ משה, אשתו נטי ובניהם יוסף צ׳רני ובנימין ;
שוורץ אברהם, אשתו פייגי ובתם הניה ;
שוורץ הירש, אשתו פייגי, בתם מטילדה ;
שוורץ יוסף, אשתו חנה ובניהם בנימין, סנדר, חיים, לאה, פייגה, ברנרד, נטה ואלי ;
שוורץ אברהם יעקב, אשתו מרים ובניהם ישראל, הני, יעקב ויצחק ;
שוורץ אסתר ובנותיה שפרה, הנציה, קלרה ;
שוורץ ברוך ואשתו בלומה ;
שוורץ יצחק, אשתו שיינצי ובתם גולדה ;
שוורצבך זאב, אשתו ליבה ;
שוורצבך שמשון, בן מנדל, אשתו פייגה לאה ובנותיהם טאובה, חיה ואסתר ;
שוורצבך חיה ;
שוורצבך דובה ;
שוויפץ׳ לאה ובנה ארנולד ;
שולוולף, אשתו ובנם מוני ;
שולפנד נחום, אשתו ובנם דוד ;
שומר ד״ר (עו״ד) אייזיג בן יעקב, אשתו אידה ובנותיהם יהודית ורנה ;
שומר יעקב, אשתו לאה ובנותיהם טובה ואיטה ;
שומר אליקים בן מנדל ;
שומר דוד, אשתו אטל ;
שוסטר שמואל ומשפחתו ;
שוסטר וולול בן שמואל, אשתו דינה ;
שור דב בן אברהם, אשתו פפי ;
שור רייזל ;
שור שבתאי ואשתו אסתר ;
שור הירש בן נתן, אשתו פייגה ובנם נתן ;
שור בריש בן נתן, אשתו מטילדה ;
שור לייב, אשתו רחל ובתם פרידה ;
שור רבקה בת נתן ;
שור יצחק, אשתו קריינה ובנם חיים ;
שור הירש, אשתו רבקה ;
שור סנדר והוריו ;
שחר יצחק, אשתו רבקה ובנם וילוס ;
שחר לייב, אשתו רחל ובתם פרידה ;
שטוק מנשה בן יחיאל, אשתו רייזי ובניהם חנה, אסתר, פייביש וחיה ;
שטולצברג ומשפחתו ;
שטוקמן גיצי ובניה זלמן ווּפרדל ;
שטיין לנה ;
שטיין יעקב ומשה ;
שטיין מרדכי, אשתו אטל ; בניהם אהרן, מינה, קלרה, וגיצי;
שטייגר ישראל בן הרצל, אשתו גניה ובניהם הרצל וליובה;
שטייגר ברצי בן הרצל ומשפחתו ;
שטייגר דוד בן הרצל ומשפחתו ;
שטיינברג נחמן בן בנציון, אשתו מאטל ובנם טוני ;
שטיינברג משה, אשתו רחל ;
שטיינר מיכאל, אשתו שרה ;
שטיינר יעקב דוד ;
שטיינר זליג, אשתו בריינֵי ;
שטיינר קלמן ;
שטקל נחום בן שייע, אשתו הלקי ובניהם אטקי ומשה ;
שטקל גרשון בן שייע, אשתו ביילה ובתם רוזיה ;
שטקל יעקב, אשתו חנה ובנותיהם שרה וגיטל ;
שטקל דוד ואשתו, ובניהם איזי ומאסי ;
שטקל הינדה בת יעקב ;
שטקל הלקה בת יעקב ;
שטקל משה בן שייע ואשתו טאובה ;
שטקל שלמה בן שאול, אשתו גוסטה ובתם שרלוטה ;
שטקל נחום בן שאול ואשתו לולה ;
שטקל חיים בן נחמן, אשתו איטה ובתם דזיוניה ;
שטקל גודל בן נחמן ;
שטקל מירצי (מיילדת) ;
שטקל פייגי (אשתו של שאול שטקל) ;
שטקל יוזק ;

שטקל יוחנן בן יעקב שלום;
שטקל שבתיל;
שטקל אסתר;
שטרן ברל בן אברהם דוד, אשתו דבורה;
ובנותיהם פייגה וחנה;
שטרן מרדכי ומשפחתו;
שטרודלר קופל ואשתו הודל;
שטרודלר מנדיל בן קופל ואשתו רחל;
שטרנשיין ראובן, אשתו רוזה ובנותיהם צילה ורוזיה;
שטרנשום מרים בת מרדכי;
שטרנברג הלל ומשפחתו (בעל ספריה);
שטרנברג אברהם בן דוד ואשתו מינה;
שטרנברג בריינה וילדיה, גוסטה, מחלה, רחל, צבי ודוד;
שטרנברג חיה רחל;
שטרנברג פנחס בן ישראל לייב, אשתו הניה ובתם;
שטרנברג איצי בן ישראל לייב ואשתו סלקה;
שטרנברג הירש בן ישראל לייב, אשתו רחל;
שטרנברג דוד בן מאיר, אשתו מינה ובנם ובתם;
שטרנברג חיים בן מאיר ,אשתו איטה ובניהם מאיר וחוה;
שטרנברג לוזר אשתו צ׳רנא ובנותיהם בלומה, לאה, הניה
ובלה;
שטרנברג אברהם, אשתו רחל ובנם יוסף;
שטרנברג מנדיל, אשתו חנצי, ובניהם הירש, דבורה,
ברומה ויהושע;
שטרנברג שמואל, אשתו בתיה ובניהם פרידזיה ושלמה;
שטרנברג לייביש, אשתו ובניהם שלמה ולולה;
שטראובר זיידי, אשתו מרים ובניהם ליאון ופפקה;
שטרייכר גודל;
שטרייכר צייטל בת ישראל לייב;
שיינברג אברהם, אשתו דבורה;
שיצר משה ומשפחתו;
שיצר יצחק ומשפחתו;
שיפרים פנחס, אשתו מלי ובניהם נחמה ושמואל;
שיפרים הנדל ומשפחתו;
שכטר יעקב בן חיים, אשתו איטקה;
שכטר ישראל בן זלמן, אשתו דבורה ובניהם אברהם אהרן,
זלמן, שאול, יהושע, וטאובה;
שכטר יוסף;
שכטר מנדיל בן ישראל ומשפחתו;
שכטר יוסף ומשפחתו;
שכטר אליעזר בן אברהם דוד, אשתו בריינה רייזי;
שכטר דינה ובנה דויד;
שכטר מרדכי בן אברהם, אשתו רחל;
שכטר אריה בן מרדכי;
שכטר אהרן מרדכי בן מתתיהו ואשתו אלקה;
שכטר מרדכי בן שלמה ,אשתו דינה;
שכטר לאה ובניה מיכאל, יהודית, רבקה וסוסי;
שכטר אברהם יהודה ומשפחתו;

שכטר חוה ובניה ישראל וברל;
שכטר נסים בן אברהם, אשתו רחל, בתם צילה;
שכטר מאיר בן נסים, אשתו ליבשה ובנותיהם אטקה
ומינקה;
שכטר שמואל, אשתו בבי ובנותיהם רבקה וצירל;
שכטר ישראל בן נסים;
שכטר בנימין, אשתו מרים ובתם בלומה;
שכנר אברהם, אשתו מינצי; בתם בתיה;
שכנר יצחק ומשפחתו;
שכנר (מבית פריש) אטי;
שכנר נתן בן מאיר;
שכנר פרומה;
שכנר איטה;
שכנר זיידי ואשתו ליבה;
שכנר מרים שיינדל;
שכנר אידל בן זיידי אשתו שרה ובניהם;
שכנר רחל בת זיידי ומשפחתה;
שלייכר משה, אשתו מלכה בניהם שרה, שושנה ודוד;
שלמוביץ׳ שניאור, אשתו פרל ובנם שמואל;
שליין (שכטר) גיצי בת זלמן;
שמיד חיים ואשתו; ו־4 ילדיהם;
שמיד ברל ומשפחתו;
שמיד יוסל, אשתו פייגה ו־2 בנותיהם;
שמיד נתן, אשתו רחל;
שמרבך טוביה;
שמרבך שמואל לייב אשתו רוזיה ושני בניהם;
שמטרלינג חנה;
שמטרלינג בריש בן חנה ומשפחתו;
שמטרלינג וולוול בן חנה ומשפחתו;
שמרבך וולצי, אמם ואחותיהם;
שניטליך אברהם בן משה איציק, אשתו רוזה עם 6
ילדיהם;
שניטליך אנדזיה;
שניטליך צפורה;
שנייאור זיידה, אשתו אסתר ו־3 בנות;
שניאור דינה בת שלום ובניה: מאיר, יצחק ופייגה סימה;
סימה;
שנייד שלמה, אשתו סוסי ו־2 בנותיהם;
שניידר הרשל, אשתו חדוה ו־2 ילדיהם;
שניידר שלמה, אשתו ינטה וילדיהם;
שנקלבך יוסף, אשתו רבקה, מנם וולף;
שנקלבך שמעון בן מלך, אשתו ארנה ובנם פולדק;
שנקלבך יוסף ומשפחתו; (חזן ומתווך);
שפייז סבינה;
שפייזר אברהם ואשתו רחל;
שפילברג עזריאל, אשתו מלכה ובניהם מוני ודורה;
שפיגל יונה;
שפיגל פסיה;

שפילברג לייב ומשפחתו;
שפילר אברהם, אשתו בבצי ובניהם שבע, פרומה, יוסף וברל;
שפיצר (מלמד) ומשפחתו;
שפירא דניאל ואשתו ובנם יצחק;
שפירא לאה;
שפירא הניה;
שפירא משה, אשתו פרל ו־2 ילדיהם;
שטרנברג דוד בן ישכר;
שטרנברג איסר בן ישכר ומשפחתו;
שפס אפרים;
שפרלינג חיים, אשתו רגינה;
שפרלינג ברוך;
שפרלינג גניה;
שפרר רחל;
שקלר וולוול נגר ומשפחתו;
שר ראובן ומשפחתו;
....
....

שפרבר מנדל בן־יוסף אשתו מלכה ובנם לייביש;
שרגר ברטה;
שרגר איזק;
שרגר אינג' איזידור, אשתו ו־2 בנותיהם;
שרגר חנצי פריידי; בניה: פסי, נוני ולייזר;
שרגר יעקב הירש בן שלמה, אשתו בבי ו־2 ילדיהם;
שרפברג ד"ר (עו"ד) אדולף, אשתו רוזיה ובנם אדי;
שרפשטיין ברל, אשתו דבורה ובניהם ישראל, סוסקה ומלצי;
שרף מנדיל, אשתו לייצי ובניהם וולול, לוזר, הינדה, פישל וחיה;
שרפשיין חנה ובנותיה פפה וריקה;
שרר נוסיה;
שרר לוניה;
שרר קלרה;
שרר ברטה;
....
....
....

בטכס נטיעת חורשה ביער הקדושים ע"ש קדושי צ'ורטקוב
טשאָרטקאָווער לאַנדסלייט ביים פלאַנצן ביימער אין „וואַלד צום אָנדענק
פון די טשאָרטקאָווער קדושים".

ד פ י ה נ צ ח ה

לזכר בני עירנו שנפטרו בארץ

אויגנשטיין יצחק, אשתו הני;
אוסובסקי עליזה;
אלרוגא פרומה;
אלטמן אהרון;
אקסלרוד יצחק אשתו רבקה;
אקס מיכאל;
אשכנזי אבא;
ביטרמן אשר־אנשל הכהן;
ברנדה אליעזר;
ברנדה שלמה;
בוכברג יום טוב;
בן אפרים (מיידאַנעק) צבי;
ברנדה עזריאל אשתו לאה;
ברעכער יוסי;
גייזלער אפרים;
גייזלער מיכאל;
גייזלער מאיר;
גוטפריד שמואל ואשתו;
גזרי (שניטליך) מנדל;
דג ברוך;
דובובי שיינע סוסיה;
הויזנר הלל;
הויזנר ברנרד, ד״ר;
וולדמאן צבי;
וואלף מרדכי;
וואהרמן נחום ד״ר;
זוהר שלמה;
זוהר חדוה;
זומרמן יצחק, ד״ר;
זוננשיין אליעזר;
זוננשיין (אשתו של ישראל);
זיבנר צבי ואשתו;
זידנברג דב;
זילברג בן־ציון;
טרייסטר מיכאל;
טורטון בן־ציון ואשתו;
יעגענדורף ד״ר;
לאכער בנציון;

ליכטנהולץ קמיאל;
להים יוסף ואשתו אדלה;
להים מטיס;
לבמן מרדכי;
ליניאל ביילצי;
מיצל שמחה;
מילר יצחק בן־ארצי;
מלצר (אמה של ציפורה יגר);
סובל (פרנקל) אסתר (אשת המהנדס סובל);
פוגל מנחם־מוני;
פיירברג חיים;
פיירשטיין אסתר (אשת מרדכי);
פינקלמן יחד (טאָקערין);
פינקלמן צבי;
פינקלמן יוסף;
פינקלמאן יוכבד (אמו של צבי פינקלמן);
פיש אהרון אשתו טויבה;
קון שכטר אהרון ד״ר;
קירמאיער אברהם;
קלוגר וויצי (אשת שעיה קלוגר;
קראקאָוויאק בינה בת אהרן הירש;
ראָזנצווייג בן־ציון;
ראָזנצווייג יונה ד״ר;
ראטה משולם ואשתו צירל;
ראטה מרדכי;
רוזנברג ראובן;
שוויפטש שמואל;
שוורץ יעקב ואשתו קיילע ובתם ברכה מחדרה;
שטוקמן שושנה־רייזיל;
שטוקמאן שמואל;
שטרנשוס יצחק;
שטרנברג יצחק ד״ר;
שטרנברג אהרון ואשתו;
שניטליך משה איציק;
שנקלבך אביגדור;
שפירא אייזיק ואשתו;
שפירא ישראל שמעון.
שטרודלר

לזכרון נצח

מיכאל זיסברג — ניספה בלבוב
רוזה וינקלר — ניספתה בבלז׳יץ
מרדכי כהן — ניספה במחנה קאמיונקי
פאול זיסברג — נהרג בסביבות דאנציג
פפה וינקלר — נהרגה בסביבות צ׳ורטקוב
שמואל אקסלרד — נהרג במחנה מאידנק

יהא זכרם שמור לעד

המנציח:
ד״ר מאיר אקסלרד
רמת־גן

לזכר עולמים

ישראל וולף יגנדורף בן משה חנא וסוסי
צבי ויסמן בן עקיבא והעני
פני יגנדורף בן דוב וחוה

יהא זכרם ברוך

המנציח:
ד״ר אפרים יגנדורף
בת־ים, עמידר, רח׳ הללויה 11/3

לזכרון נצח

האב **אפרים בראנדוויין** ז״ל
נולד בשנת 1884 בפודהייצה

ציוני, מזכיר סניף המזרחי בצ׳ורטקוב
נרצח בשבת הגדול תש״ב (1942)

האם **רחל (רוז׳ה)** ז״ל
נולדה בשנת 1885 בקולומיאה

נלקחה באקציה השניה ביום
שמחת תורה תש״ב

אשה צדקנית וטובת־לב, את רוחה
הנדיבה ידעו העניים והנצרכים שבעיר

יהא זכרם ברוך!

המנציחים: **צבי ברנדווין**
סוניה אליצור (לבית ברנדווין)

לזכרון עולמים

רוני פישטאל

יושבת: רוני פישטאל; עומדים: בתה שלימה ובעלה צביויניקוב

רוני פישטאל ז"ל ונכדיה
בתה **שלימה ויניקוב**
בעלה **צבי ויניקוב**

כולם ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך

המנציח:
יוסף אשכנזי

נכדיה של רוני פישטאל

לזכר עולמים

אבי **יצחק בן נחמן בלום**
אמי **בלומה בת יעקב בלום** (לבית קלמן)

אחי **יעקב בלום**
אחי **חיים בלום**

שנקטפו בדמי ימיהם בגיטו צ'ורטקוב

יהי זכרם ברוך

המנציח: **נחמן בלום**

צום אָנדענק

פון מיינע פאַרשניטענע טייערע עלטערן **הערש** און **יענטעביימער** ז״ל
ברודער **ברוך**, זיין פרוי **קאַקא** און קינד **שלומית**
שוועסטער **פריידעלע**, שוואָגער **שמעון האט** און קינד
שוועסטער **בלימעלע**, שוואָגער **קלמן האַכמאַן** און קינד

אויך מיינע נאָענטע און ווייטע קרובים און באַקאַנטע, נאָך וועלכע מיר וועלן אייביק טרויערן און נישט פאַרגעסן.

מרים, שלמה, משה פורר און משפחה

לזכר עולמים

אבינו **חיים**
אמנו **הניה**
אחותנו **פרידה**

אחותנו **טוני בולכובר**
בעלה **יוסף בולכובר**
וילדיהם **ריטה ואלפרד**

שנקטפו בדמי ימיהם בגיטו צ׳ורטקוב

המנציחים:

יוסף ברקסמייר
אריה ברקסמייר
(ארה״ב)

לזכר עולם

אבי **שמואל קאנל**
אמי **מלכה קאנל**
אחותי **דורה קאנל**

אחותי **רוזיה פרנקל** (לבית קאנל)
גיסי **דוד פרנקל**
ובנם **דן פרנקל**

דוד ורוזיה פרנקל

דן פרנקל

יהא זכרם ברוך

המנציחה:
קלרה בוזנר

אייזיק (דזוניו) הס
ובנו **יהודה (יולק)**

יהי זכרם שמור לנצח

המנציחה:
קלרה בוזנר

לזכר עולם

חנה וולף וילדתה
אשתו של דוניעץ, מרפא השיניים

המנציח:
אחיה **מוניו וולף**
פולין

לזכרון נצח

גלעד להורינו, אחינו ואחיותנו
קרבנות השואה

האם **שרה ברגר**, נפטרה לפני השואה
האב **חיים ברגר**
האח **מוטל**, נפטר בזמן המלחמה ברוסיה
אחות **הנצה**
" **עדלה**
" **שומה**
" **לוצה**

המנציחים:
רחל ומשה ברגר, קרית־חיים

משפחת ברגר ז"ל

על אלה יכאב הלב שנכרתו בידי זדים

האם **פסיה וינקלר**, נפטרה לפני השואה
האב **חיים ווינקלר**, נפטר לפני השואה
אחות **רוחצי**
אחות **שינדל**
אח **משל**
אח **יוסי**
אחות **סלקה**

המנציחה:
מלה פרידמן (לבית וינקלר), ארה"ב, פילדלפיה

לזכר

אבינו **משה דוד גרוסר**
אחינו **אהרן גרוסר**
אחינו **יהושע גרוסר**
שניספו במחנה מַידאנק ובערבות רוסיה
יהי זכרונם שמור לעד

המנציח:
גרוסר חיים, כפר יחזקאל

לזכר

אמי **הניה כהנא**
אחותי **מניה כהנא**
שניספו בדמי חייהם בגיטו צ'ורטקוב

יהי זכרונם שמור לעד

המנציחה:
גרוסר קלרה (מבית כהנא)

לזכר

נשמות אחיותי האהובות והבלתי נשכחות

אדזיה (עטל) ומאשה הי״ד

בנות אבי ר׳ שמואל איזנברג

ואמי קלרה ע״ה

שנפלו חללות בשואה ביריות הרוצחים
הגרמניים ביום ג׳ כסליו תש״ג 30.11.1943
ליד אולשקוביץ

זכרן לא ימוש מלבי לעולם, תנצב״ה

לזכר דודי **יעקב רוקח** ואשתו **יטקה**

ולזכר דודי **נחום קרשניז׳** ואשתו **ז׳ניה**

בתם **שושנה** ובנם **מונדיק** הי״ד

שנהרגו על קידוש השם באופן אכזרי
ע״י הנאצים ימ״ש

תנצב״ה

אדזיה (עטל)

מאשה

המנציחה: **רחל גולדברג (אייזנברג)**
רח׳ הלבנון 13 רמת הטייסים, ת״א

נשמתם עדן

לזכר המשפחות שניספו בשואה

מיידאנעק נעסיע בת משה
גוטפריד משה בן שמואל
גוטפריד גולדה לבית מיידאנעק
גוטפריד אפרים בנם
מוזר קהת
מוזר פייגה אשתו
מוזר צילה בתם

המנציחה:

צפורה גייזלר, תל־אביב

לזכר עולם

האב **יעקב רוזן**
האם **דבורה רוזן**
האח **משה רוזן**
האחות **הניה רוזן**

יהי זכרם ברוך

המנציחה:

אטקה מיידניק (רוזן)

לזכר הורינו ואחינו היקרים שנספו בשואה
הננו מנציחים את שמותיהם:

אבינו ז״ל היה יהודי למדן מופלג, בקיא בש״ס ופוסקים, הגה בהם ועשה לילות כימים.

אמנו ז״ל היתה אשה צנועה, ישרה ואדוקה.

אבא **יוסף גולדהבר**
אמא **יחד גולדהבר** (לבית גולדיג)
אחים: **אליהו מרדכי**
עקיבא ובני ביתו
אהרן
מניה, בעלה **זאב** ובני ביתם

יוסף גולדהבר ואשתו יחד ז״ל

נזכור בנות סבנו נחמיה גולדיג: **חסיה** ובני ביתה; **קריינדל גולדיג**
שרה גולדיג המורה הוותיקה בבית הספר העברי בצ׳ורטקוב

המנציחים: **אריה גולדיג (גולדהבר)**
זאב גולדהבר
רבקה בלוך (גולדהבר)

לזכר משפחתי שניספתה בשואה:

אבי ד״ר **דוד מרגוליס**
אמי **שרה מרגולית** (לבית לוין־רפפורט)
אחי **זאב**
אחותי **חיה קלרה**

יהי זכרם ברוך — ת.נ.צ.ב.ה.

המנציחה:
לאה פבזנר (לבית מרגוליס) **ומשפחתה**

מצבת עד לזכר
הורינו ואחינו היקו׳ים

אבא **אברהם יעקב משניק**
אמא **חיה**
אח **אהרן**
אח **יהודה צבי**

לא נשכחם לנצח

מנציחות:
הבנות: **בינה ורחל**

משפחת משניק ז״ל

לזכר הקדושים

		ניספו (כמשוער)	
מרים מרגליות לבית שפייזר, בת אברהם ורחל	1942		
יוניה קרפף לבית מרגליות, בת מיכאל ומרים	1942		
קלרה קרפף בת ליאון ויוניה	1942		
פרידיריקה כהן לבית קרפף, בת ליאון ויוניה	1943	כנראה בקמיונקה	
לאה ברנהולץ לבית מרגליות, בת מיכאל ומרים	1942		
ד״ר רבקה מרגליות בת מיכאל ומרים	1942	נהרגה בסטרי	
ד״ר אדולף מרגליות בן מיכאל ומרים	1942	„	„
לאה מרגליות לבית כנצר, אשת ד״ר א. מרגליות	1942	„	„

המנציחה:
שושנה גייזלר לבית מרגליות, גבעתיים, כצנלסון 150

לזכרון נצח

אברהם דוד גייזלר בן מיכאל ויטי
אשתו **שרה גייזלר** לבית ברכר
צ׳רנה גייזלר בת מיכאל ויטי
נהרגה במחנה ינובסקי בלבוב

יהי זכרם ברוך

המנציח:
גייזלר יואל
גבעתיים, כצנלסון 150

לזכר הורי, אחיותי ובני משפחותיהם שניספו בשואה:

ישעיהו גרינברג
חיה גרינברג אשתו
יעקב ואסתר ברנדס ובנותיהם
אברהם ופיגה שורץ ובנותיהם
יהושע ופרומה ליבלינג ובנותיהם
גניה גרינברג

יהיו שמותיהם חרותים בספר זה לנצח

המנציח:
טוביה גרינברג, הדר־יוסף

צום אייביקן אָנדענק

פון
פסי בראנדע ז״ל

ת.נ.צ.ב.ה.

פאַראייביקט: **FREY TINA**
6400 Sounder Str.
Rigo Pack, U.S.A.

ל ז כ ר

יחזקאל גייזלר
אשתו ובנותיו

פייביש לברט
אשתו ובתם **צילה**

שניספו בשואה בצ׳ורטקוב

יהיו שמותיהם חרותים לנצח

המנציחים:
פרידה וצבי גייזלר

ל ז כ ר

אברהם נייברגר בן שלום
שהיה שנים רבות גבאי בבית הכנסת של חסידי צ׳ורטקוב

אטי נייברגר (לבית דוהל)
שניספו בשנות השואה

ישראל מאנן בן ראובן
שהושמד במחנה עבודה ביעזיערנה

שרה מאנן (לבית דוהל)
שהושמדה עם בתה במחנה ריכוז בבלזץ

ד״ר **פליכס** (**פיבוש**) **דוהל** בן דב
יו״ר התנועה הרביזיוניסטית בצ׳ורטקוב שהושמד במחנה עבודה בבורקי ווילקי

רוזיה דוהל (לבית בזנר)
שהושמדה עם 2 ילדיה ב„טחנת רודולף״ בסטניסלאו

יהי זכרונם קדוש!

המנציחים:
מנדל דוהל ורעיתו מחיפה

נ ש מ ת ם ע ד ן

חיים לייב ביטרמן, סופר עברי, דתי
אשתו **יוכבד ביטרמן**
ילדיהם: **בת־שבע, אביש, פייגלי, שמעון**

יהי זכרם ברוך

המנציח:
דב השילוני (ביטרמן)

לזכרון עולם

צבי ואסתר שומר וילדיהם
שניספו בשואה

אמנו **שיינה סוסיה דובובי**
נפטרה בארץ ב־1948

ת.נ.צ.ב.ה.

יהא זכרם ברוך!

המנציחים:

ישראל ופרל דובובי, פריס

פייגה דובובי

לזכרם של

אחותנו **אסתר דובובי**

בעלה **צבי שומר**
וילדיהם

אחותנו **פייגה דובובי**

בעלה **יוסף זילברג**
וילדיהם

כולם ניספו בשואה

יהא זכרם ברוך!

אסתר דובובי

המנציחים:

יעקב, יהודית וישראל דובובי

משפחת האוזנר־הופמן. נשארו בחיים: ליפא האוזנר וקלארה הויזנר (קימל)

לזכרון עולם

רחל האוזנר, מקס האפמן
נשה האפמן (האוזנר), חנה האוזנר
שרקה האוזנר (פיש), שמעון האוזנר
צבי האפמן, צבי בן ליפא ושרקה האוזנר

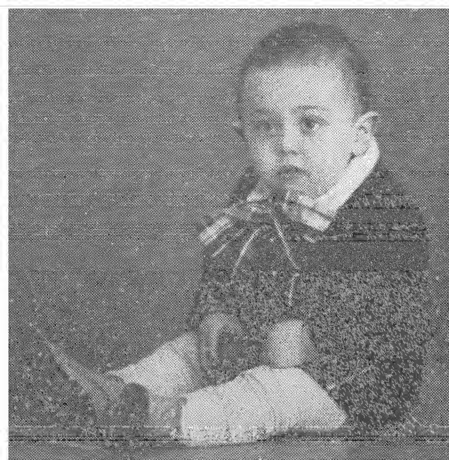
יהי זכרם ברוך

המנציח: **ליפא האוזנר**
יפו גבעת עליה, רח' 181

ישראל בן נתן וחיה **זומער**

המנציחים:
ליפא ורוזה האוזנר, יפו

צבי בן ליפא ושרה האוזנר, נולד ביום 27/3/1937

לזכר בני משפחתי היקרים שנספו בידי הנאצים

אחי **מרדכי (מוטלה) קלר** ז״ל
נפטר בשנת 1937 בצ׳ורטקוב בדמי ימיו
בעומדו על סף העליה

אחיותי **שרה ופייגה** ז״ל

המנציחה:
הבת והאחות **רחל הרצברג**

לזכר עולמים

שמואל זיינביל אלטמן
אלימלך פריידעלעס
טויבע פריידעלעס
נחמן פריידעלעס
יהושע אלטמן
יטי אלטמן
שרה וואלף (שוועבל)
גיזלה וואלף
יוזעפה וואלף
חנה וואלף

יהי זכרם ברוך

המנציח:
לייבצי וואלף

לזכר הורי, אחי וקרובי שניספו בשואה:

צבי הספל
רחל הספל
שמעון הספל
מניק הספל
נחום ורחל קליין ובנותיהם
יעקב ופרל הילברג ובנותיהם

יהיו שמותיהם חרותים בספר זה לנצח

המנציח:
הספל שמואל
מעוז אביב ב׳, מבצע קדש 39

צום אָנדענק

פון אונדזער ברודער **משה האנדשוה** און זיין משפחה

פאַר דיר אונדזער ליבער און טייערער ברודער, דער געטרייעסטער זון פון אונדזערע עלטערן, דיין כיבוד אָב ואֵם זאָל דיר ביישטיין און זיין דיין מליץ יושר.

מיר פאַראייביקן דיין נאָמען ווי אויך די נעמען פון דיין פרוי און קינדער.

פאַרשאָלטן זאָלן ווערן די אַלע וואָס האָבן אומגעבראַכט אייך און די זעקס מיליאָן יידן, אמן!

המנציחים:

יהושע בך־האנדשוה
זיסי בך־האנדשוה
יהודית נוימאן־האנדשוה

נשמתם עדן

לזכר אחותי **שרקה (פיש) הויזנר** ז״ל
שניספתה יחד עם בנה **צבי** (בן חמש) בגיטו טרנופול
יהי זכרם ברוך

המנציחה:
בינה (פיש) קרקוביק

מצבת עד

לזכר הורי
חנה ויעקב בירנבך

שנרצחו בידי הנאצים ועוזריהם ימ״ש בצ׳ורטקוב

המנציח:

בנם מהנדס **מלך (מוניו) שניידר**

לזכרון נצח

אבי **יוסף קאלישר (וארטנפלד)** — ניספה בבלז׳יץ

אמי **בריינה** בת ישראל משה הלוי — נפטרה כ״ו אלול תרע״ה

חותני **דב שארפשטין** — נפטר י״ז תמוז ת״ש

חותנתי **גיטל שארפשטין** — נפטרה כ״ו אדר תרע״ד

יהא זכרם ברוך

המנציחים:

יעקב וארטנפלד ואשתו דבורה (לבית שארפשטיין)

לזכר הורי

אבי **יוסף קאלישר (וארטנפלד)**

אמי **צפורה (פייגה)** בת ר׳ צבי גולדנברג

ניספו בבלז׳יץ בימי השואה

לא אשכחם לעד

המנציח:

אברהם וארטנפלד

מצבת עד

אבי **אליהו מרדכי גולדהאבר**

אמי **פפי גולדהאבר**

אחי **נחמיה גולדהאבר**

ניספו בצ׳ורטקוב בימי השואה

יהי זכרם ברוך

המנציחה:

מניה וארטנפלד (לבית גולדהאבר)

לזכרון נצח

רחל זיידנברג — נפטרה בצ׳ורטקוב

לאה זיידנברג

גיטל זיידנברג

סימה זיידנברג

אסתר זיידנברג

הירש זיידנברג

כולם נרצחו בבלז׳יץ

יהי זכרם ברוך

המנציח: **דב זיידנברג**

נשמתם עדן

אייזיק לאנדע (אייזיק בעקער) ז״ל

מיט די פאָלגנדע ווערטער וויל איך מיין פאָטער ע״ה שטעלן אַ מצבה:

מיין פאָטער איז געווען פון די ערשטע ציוניסטן. געדאַוונט האָט ער ביי מענדל ראָזענצווייגס מנין, און אַזוי ווי מען האָט געמוזט גיין יעדן שבת דאַוונען, אַזוי האָט מען געהאַט אַ פליכט שבת נאָכמיטאָג צו קומען הערן דאָס פאָרלעזן הערצל׳ס ציוניסטישע וואָכנשריפט „די וועלט״, וועלכע דער מנין האָט אַבאָנירט.

ווען ד״ר הערצל איז געשטאָרבן, האָט מיין טאַטע געוויינט מיט טרערן און געזאָגט: די זון איז אונדז אונטערגעגאַנגען. מיין פאָטער האָט געוווסט אַלץ וואָס עס איז אויף יעדן ציוניסטישן קאָנגרעס באַשלאָסן געוואָרן און אין אַזאַ גייסט בין איך דערצויגן געוואָרן. מיין פאָטער איז פון באַרוף געווען אַ בעקער; ווייט געווען פון צו זיין רייך. ער האָט פאַרמאָגט אַן איידעלע נשמה.

איך וויל בלויז איין פאַקט ברענגען, וואָס וועט באַווייזן, אַז איך אורטייל אים אָביעקטיוו.

אין יאָר 1915 האָבן די רוסן אַרויסגעטריבן די יידן פון שניאַטין מיט דער טענה, אַז זיי זענען פאַררעטער. ערב שבועות זענען די אַרויסגעטריבענע אָנגעקומען קיין טשאָרטקאָוו. עס האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט, מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז כדי צו באַזעצן די אָנגעקומענע יידן. אונדז האָט מען געלאָזן אַ משפחה פון 6 מענטשן, וועלכע זענען ביי אונדז געווען דריי מאָנאַט, ביז זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט. די סניאַטינער יידן פלעגן יעדן פרייטיק ברענגען אין בעקעריי, ווער חלות, ווער ברויט צום באַקן. מיין פאָטער האָט דערפאַר קיין געלט נישט גענומען. איינמאָל, ערב יום־טוב, איך זע עס איז שוין שפּעט און מיין פאָטער איז נאָך ניט אַהיימגעקומען זיך איבערטאָן צו גיין דאַוונען. בין איך געקומען אין בעקעריי און זע: מיין פאָטער שטייט ביים אויוון און אַרום אים זענען גרייט נאָך צענדליקע בעקלאָך צום באַקן. זאָג איך: טאַטע, דו גייסט נישט דאַוונען? עס איז דאָך שוין שפּעט. ענטפערט ער מיר: זע, מיין קינד, וויפל איך האָב נאָך צו באַקן. איך ווייס ניט וואָס עס איז ביים רבונו־של־עולם חשובער — מיין דאַוונען, צי יידן זאָלן האָבן יום־טוב וואָס צו עסן...

כבוד זיין אָנדענק!

טויבה פליישר — אחותי

ישראל — בנה

פפציה — אשתו

זיסל ויסברט — אחותי השניה

אברהם — בעלה

לאה׳צי ודוד — ילדיהם

שיינצ׳י שוורץ — אחותי השלישית

יצחק — בעלה

גולדה׳לה — ילדתם

שמחה מיצל — אחי

צ׳רנה (לבית רוזנצוויג) — אשתו

מנדל ושמואל — בניהם

המנציחה:

בלה וויסמן, רח׳ הלל 4, ירושלים

לזכרון נצח

מנחם זילברמן וב"ב

האב **מנחם זילברמן**
אשתו **רייזל**

בנם **דולי** (עומד מצד שמאל)
אשתו **בוזקה**
בתם **דוסקה**

כולם ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך

המנציחים: **משפחת זילברמן**

מצבת עד לנספים בשואה

סבי **מרדכי** שו"ב
סבתי **רחל**
דודי הרב **אריה מאיר שכטר**
דודי **צבי דוב בליי**
דודתי **פרומציה**
בנם **יצחק** ובתם **פייגה**

דודי **זלמן קאהן** (שוחט בקורולובקה)
אשתו **אטל** ובני ביתם
דודי **חיים־נוח וולפצאַן** מטרנופול ובני ביתו
קרובי **קלמן פרידמן** ואשתו **פריידה**
שניספו בגולת רוסיה
קרובי **אהרון־מרדכי שכטר** ואשתו **אלקה**

ברוך זכרם לעד!

המנציח: **צבי כהן**

לזכר

אמי פריידה בת ר׳ מרדכי שוב

שקיפחה את חייה הצעירים בשנת תרפ״ו בשעה
שהצילה אותי משריפה בהיותי תינוק בן שנה וחצי

אבי בן־ציון בן ר׳ יצחק כהן

אשתו השניה שרה לבית וולפצאן

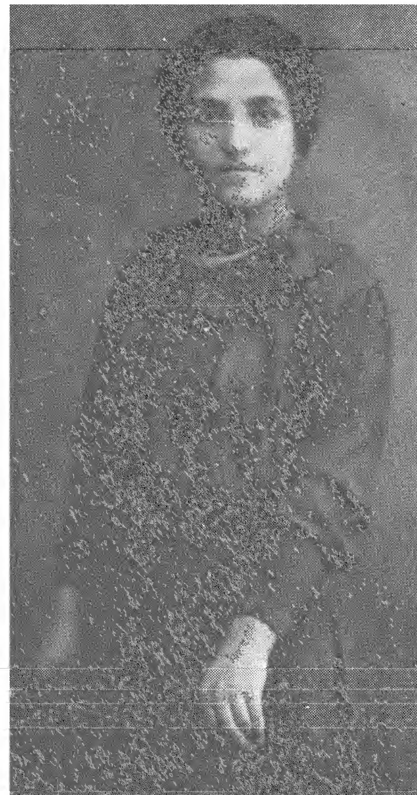
אחיותי פייגה ורבקה בנות בן־ציון ושרה כהן

שנספו בשואה

יהי זכרם שמור לנצח

מנציחים:

צבי כהן ומשפחתו

פריידה כהן מבית שכטר

בן־ציון כהן ואשתו שרה

פייגה ורבקה, בנות בן־ציון ושרה כהן

לזכרון עד

נר לנשמות הורינו ובני משפחתנו הי״ד:

אבינו ר׳ **שמעון (ברגהופר) לילנפלד** ז״ל
אמנו **סוסיא**
אחינו **ישראל**, אשתו **בת־שבע** ובנם **יעקב**

זכרם לא ימוש מאתנו לעד

יהי זכרם ברוך!

המנצחים:

דוד לילנפלד — חיפה, ר׳ פבזנר 26
רחל קרניאל מבית לילנפלד
ומשפחותיהם

לזכר עולמים

אבי **יהושע זיידן** אחותי **סלבה**
אמי **הניה** **חיה**

שנקטפו בדמי חייהם בגיטו צ׳ורטקוב

יהי זכרם ברוך

המנציח:

ברוך זיידן, חיפה

לזכרון נצח

האב **ישעיהו**
האם **אטיל**
הבת **שרה**
הבן **יהודה**

כולם ניספו בשואה

משפחת הלרייך־שפירא

יהי זכרם ברוך

המנציחה: **גניה ברוך (שפירא)**
אזור, שפינוזה 1

לזכר

אבי זכריה לאנדה
אמי פריווה לאנדה (לבית הלמן)
אחותי חנה לאנדה (משלר) וילדיהם
אחי יהודה לאנדה, אשתו ובנם

יהי זכרם ברוך

המנציחה:
צביה לאנדה, עין המפרץ

לזכר עולמים

אבי **איזיק יצחק לנדאו** (לנגרמן)
אחותי **שרה** בת יצחק ושני ילדיה
דודתי **פרומה לנגרמן** שגידלתני
שנקטפו בדמי ימיהם בגיטו צ׳ורטקוב

יהי זכרם ברוך

המנציח:
נחום לנגרמן (לנדאו)

לזכר בני משפחתי שניספו בשואה:

אבא **פישטאל שמואל**
אמא **פישטאל חנה**
אחי **פישטאל איסר**
אחותי **פישטאל רוזיה**
אחותי **פישטאל סוסיה**

המנציח:
מגן שלמה
כפר־אתא, אהרן בן יוסף 43/3

מצבת עד

גיסי **מנדל וולוך** ז״ל, נולד 1897
נרצח ביריה בצ׳ורטקוב 1941 ביום הראשון
לפלישת הגרמנים לעיר

אחותי **יהודית וולוך** (לבית מלצר)
נולדה 1901, ניספתה במחנה, 1943

בתם **לוסיה**, נולדה 1924 ניספתה במחנה

זכרם לא ימוש מאתנו לעד

המנציח:
ש. מלצר, חיפה, רח׳ נחמיה 24

מנדל ויהודית וולוך

לזכר עולם

גולדה מיצל

גולדה מיצל
(1943—1876) נרצחה בטלוסטה

ברוריה מיצל
(1943—1913) נרצחה בבלזיץ

חיים יוסף מיצל
בנם של ישעיהו וברוריה
(1943—1940) נרצח בבלזיץ

ברוריה מיצל בת אקסלרוד יעקב והסבתא מינה

ילדיהם של חיים וחנציה הרצברג:

מינה
עזבה את צ׳ורטקוב ב־1942 ועברה להונגריה ומאז נעלמו עקבותיה.

זיידה

יוסף

ישראל

לוניה

פרידה

המנציחים:

רבקה בן־ייעקב (מיצל), תל־אביב
ישעיהו מיצל, נס־ציונה
מלכה (זילבר) מיצל, נס־ציונה

צום אייביקן אָנדענק

פרידה, דבורה און יעקב־צבי מנצ׳ר

ליבע קינדער פון אונדזער איינציקן ברודער!

ווי שווער עס איז צו גלויבן, אַז אויך אייך האָט געטראָפן היטלערס רוצחישע האַנט און אייך אומגעבראַכט אין אייערע זייער יונגע יאָרן.

איצט וואָלט איר שוין דערוואַקסענע מענטשן געווען.
דאָס איז די מצבה וואָס אייערע טאַנטעס שטעלן אייך.
זאָלן אייערע נעמען פאַראייביקט ווערן און די וועלט זאָל שוין מער ניט וויסן פון אַזאַ אומגליק.

מיט די קינדער איז אויך זייער מוטער אומגעקומען.

די נעמען זענען: **רוזשע (פייערשטיין) מנצ׳ר**
פרידה מנצ׳ר
דבורה מנצ׳ר
יעקב־צבי מנצ׳ר

המנציחות: **חנה (מנצ׳ר) וינשטין** — ישראל
עטל (מנצ׳ר) פודלשעפסקי — ארגנטינה

משה נאדלר

פייגה נאדלר

חיה נאדלר

לזכר עולם

אמי **פייגה נדלר** בת משה וחנה לבית רובינר — נולדה בשנת 1893 בצ׳ורטקוב
אחותי **חיה** בת מנחם ופייגה נדלר — נולדה בשנת 1915 בצ׳ורטקוב
אחי **משה** בן מנחם ופייגה נדלר — נולד בשנת 1917 בצ׳ורטקוב
אחי **יצחק יהודה** בן מנחם ופייגה נדלר — נולד בשנת 1919 בצ׳ורטקוב
אחותי **חנה** בת מנחם ופייגה נדלר — נולדה בשנת 1930 בצ׳ורטקוב

יהי זכרם ברוך!

המנציח:
יקותיאל נדלר, חדרה, שכונת האוצר

לזכרון נצח

אבינו **בן־ציון נאדלער**
שנרצח במחנה המוות בבלז׳יץ בשנת 1943

יהי זכרו ברוך!

המנציחים:
הניה נאדלר, יעקב נאדלר
זוסיה נאדלר, שרה נאדלר,

לזכרון נצח

חברתי היקרה **בינה אדלר**

שנרצחה בידי המרצחים ההיטלריים בצ׳ורטקוב
בשנת 1943

יהי זכרה ברוך!

המנציחה: **זוסיה נאדלר**

לזכר עולם

מג"ר **זיגמונט טרקל**, עו"ד
נרצח בלבוב

יטי קרפף לבית מרגליות, אשת קופל קרפף
נרצחה בלבוב

ד"ר **בנימין קרפף** בן יטי וקופל קרפף
נרצח בסביבת ורשה

ברוניה קרפף לבית קרמר, אשת ד"ר ב. קרפף
נרצחה בורשה

ד"ר **יוסף קרפף**, בן יטי וקופל קרפף
נרצח בדרוהוביץ

טוליה קרפף לבית רימלט, אשת ד"ר י. קרפף
נרצחה בדרוהוביץ

ליאופולד קרפף בן ד"ר יוסף קרפף
נרצח בדרוהוביץ

ד"ר **מיכאל קרפף** בן יטי וקופל קרפף
נרצח בלבוב

המנציחה:

קלרה לוריה (לבית קרפף)
גבעתיים, טייבר 40

מצבת עד

לאחותי
רבקה העלער

לגיסי
פייביש העלער

וילדיהם:
**אהרן, צבי
ויטקה**

מנציחים:
**שרה וישראל
נויפלד**

משפחת פייביש העלער ז"ל

לזכרון נצח

אמנו היקרה

מרת **חנה קובל (נוימן)** ע"ה

שנרצחה בידי המרצחים הגרמניים ועוזריהם ימ"ש,
בעיר צ'ורטקוב

יהי זכרה ברוך

המנציחים:

רגינה וברל קובל (נוימן), ארה"ב

לזכר עולמים

סבי **ישראל כהן** ז"ל
סבתי **פסיה כהן** ז"ל
אבי **זוסי** בן פייביש מונדשיין ז"ל
אמי **הניה** בת ישראל מונדשיין ז"ל
אשתי **שושנה** בת שלמה מונדשיין ז"ל
בתי (בת שלוש) **דבורה** בת מיכאל

כולם ניספו בשואה

המנציח: **מיכאל מונדשיין**

לזכרון עולם

אמי לאה פיש
אשתי אננה „
בני ליאופולד „
בני אליאש „
אחי שמואל „
אשתו אֶלה „
בתם רײזל „

חותני ברנארד פאסלר
חותנתי רוזה „
גיסי שמואל „
גיסתי סבינה „
בנם לייביק „
גיס אחי משה ארדשטיין
בתו רייזל „
בתו דורה „

כולם ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך

המנציח: מיכאל פיש

נשמתם עדן

יוסף הורוביץ
סאלקה „
גיזלה „
זוסיה „
פינקוס „

ליאון מארהופר
בלומה „
חיה „
פישל „
אברהם פלוסר
אולגה „

לא אשכחם לעד

המנציח: דניאל פליכר

לזכרון נצח

אבי חיים בער פריימן
אמי לאה „
זופיה „
ישראל „
דוד „

חנה רוסט
שרה „
שבתאי „
לייב „
גדליהו „

כולם ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך!

המנציח:
יונה פריימן, קאנאדה

אמנו היקרה
ביילה כהן הי"ד

אחותנו **נוסיה**
נספתה עם בעלה ותינוקה

אֵיכָה קֻפַּד
פְּתִיל חַיֵּיכֶם...

אחותנו **קלרה**
נספתה עם בעלה ותינוקה

אחינו **יהודה**
נספה עם אשתו ובתם

המנציחים:

גיניה פינקלמן לבית כהן
דוד כהן (בזנר)
ומשפחותיהם

אהרן פיירשטיין

לזכר עולם

אהרן פיירשטיין

נולד בצ'ורטקוב 13.10.1920

להוריו ר' מרדכי־יהודה ואסתר פיירשטיין

ב־1942 נשלח ע"י הנאצים למחנה קמיונקה, ליד טרנופול, ומת שם מטיפוס

יהי זכרו ברוך

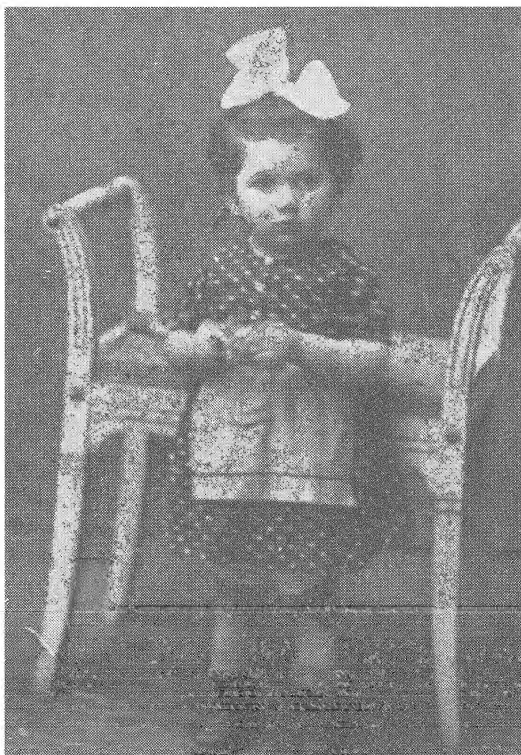
המנציח:

פיירשטיין יצחק

לזכר עולם

בן־ציון פיינגולד

פיינצי פיינגולד

אבי בן־ציון פיינגולד (ואסרמן)
אמי שפרינצה „
אחותי פיינציה „
אחי חיים אברהם „

כולם ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך

המנציח:

דוד פיינגולד (ואסרמן)

לזכרון נצח

אבי **יצחק פינקלמאן** ז"ל — גיסי עו"ד **קארול האלסטוך**

אמי **רבקה** " — בנו **אדאם**

אחותי ד"ר **סימה** " — **אברהם ודבורה שיינברג**

הוריה של גולדה פינקלמאן (לבית שיינברג)

יהי זכרם ברוך

המנציח: **יחזקאל פינקלמאן**

חיים ויענטי פינקלמאן ז"ל

לזכר אבי המסור למשפחתו בלב ונפש, אמי העדינה והחביבה, אחי ואחותי היקרים אשר היד הטמאה של המרצחים הנאצים הכריתה אותם.

נשמתם עדן

לזכר אמי **ליבקה פינקלמאן**

אחי **יחזקאל**

אחותי **ז'נקה, האדל**

ולזכר משפחת בעלי לולו ליבלינג

שניספו בידי המרצחים הנאצים

יהי זכרם שמור לנצח

המנציחה:

זלדה ליבלינג (פינקלמאן), ארה"ב

מצבת עד

לזכר

אבי ר' **מנחם מנדל קרמר** ז"ל

אמי **פרידל** לבית שטיינוייס הי"ד

אחותי **סאלה**

אחי **אנשיל, משה, דוד־ברוך** ואשתו **שרה**

וכל שאר הקרובים אשר ניספו בשואה

יהי זכרם ברוך

המנציחה:

מלכה פינקלמאן (לבית קרמר) ומשפחתה

מרים פינקלמאן ז"ל

ביניש פינקלמאן ז"ל

זכרם לא ימוש מלבי לעולם

המנציח: **אליהו פינקלמאן**, חיפה

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע געטרייע עלטערן,
מיינע ליבע ברודער און שוועסטער
איר וועט אייביק בלייבן אין מיין זכרון

פאָטער **אלי פישבאך**
מוטער **שרה** „
ברודער **אביש** „
שוועסטער **מאני** „

פאַראייביקט:
לייזער פישבאך

משפחת אלי פישבאך ז״ל

נשמות קדושים ומעונים

לזכר בני משפחתי שהושמדו ע״י הנאצים ימ״ש

אבא ר׳ **אריה** בן ישראל **פישבאך**
אמא **סושה** בת חיה „
אחי **בנימין** בן אריה „
אחי **דוב** בן־אריה „
מלכה בת אריה „
ילדיהם **ישראל ואסתר** „
אשתי **דבורה** בת הנדל „

המנציח:
משה פישבאך, אבן יהודה

לזכר

בעלי ואבינו היקר **משה רוטנשטרייך**
חמי **ליב ואסתר פרדל** „
גיסותי **חנה ורייזע** „
גיסי **איתמר (סומר)** „

שניספו במחנה מיידאנק ובערבות רוסיה

יהי זכרם שמור לעד

המנציחה
דבורה שניידר (רוטנשטרייך), רמת־גן

לזכרון נצח

אבי **משה קאלישר**

אמי **שיינדל קאלישר**

אחי: **יוסף, מנדל, צבי** ומשפחותיהם

אחיותי: **רחל, לאה, ליובה** ומשפחותיהן

יהא זכרם ברוך

המנציח:

מאיר קאלישר

משה קאלישר

צבי קאלישר, אשתו יטי ובנם

מיצי נייברגר, אשתו ליובה וילדיהם

לזכר עולם

אבינו **יוסף קאלישר**

אמנו **בריינה קאלישר**

יהי זכרם הרות לנצח

המנציחות:

שושנה כרמי (לבית קאלישר)

קלארה בראנדהווין (לבית קאלישר)

משפחת רוזנברג

מצבת זכרון

ב„ספר צ׳ורטקוב" הנני רוצה במלים ספורות להזכיר את הורי היקרים, **יהודה ושרה רוזנברג**, את קרובי משפחתי שהושמדו ע"י הנאצים ומקום קבורתם לא נודע, ישמשו מלים אלו מצבת זכרון.

אזכיר גם את אחי **ראובן ופסח רוזנברג** שנפטרו בגיל צעיר כתוצאה מהמלחמה האכזרית.

בשם הנשארים: **נתן רוזנברג**

נשמתם עדן

משפחת בנימין שכטר

בנימין שכטר ז"ל
אשתו **מרים**
ובנותיהם
כולם ניספו בשואה

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציח: **י. גולדברג**

אַנשטאָט אַ מצבה

צום אָנדענק פון מיין משפּחה, וועלכע האָט געלעבט אַ רואיק און אַרבייטזאַם לעבן ביז צום גרויזאַמען אומקום. מיט אייגענער מי האָבן זיי זיך דערוואָרבן אַ בכבודיקן שם אין טשאַרטקאָוו.

איז מיין חוב זיי צו פאַראייביקן אין יזכור־בוך.

מיין מאַמע **חיה־דבורה ראַטענשטרייך**
טויבע און **דוניע** און זייער זון **יחזקאל געטער**
ישעיהו און **שרה** און דער זון **חיים ראַטענשטרייך**
ביילע (רייך) ראַטענשטרייך
גאָלדע און **פיניע כ״ץ** און זייער מיידעלע **חדוה**
אליעזר (לייזער) ראַטענשטרייך
חנה (כאַנטשע) ראַטענשטרייך (פּאָלאַק) און איר יינגעלע **מאַנעק**

כבוד זייער אָנדענק

פאַראייביקט:
זבולון ראַטענשטרייך

צום אייביקן אָנדענק

חיים אברהם שאכנער ז״ל
פרומהביילע שאכנער ז״ל

אין טיפן טרויער פאַראייביקט:
מורים שאכנער
ברוקלין 5520 — 15 A ניו־יאָרק

לזכרון עולם

הורי היקרים **מנשה ורייזיל שטוק** ז״ל
אחותי **חנה** ובתה הפעוטה (רפפורט)
אחיותי **אסתר וחיה**
אחי **פייביש**
סבתי **גיציה שכטר**
דודי **יעקב שכטר** ורעיתו **יטקה**
דודי **זלמן שכטר**, רעיתו ובנם הפעוט

שנרצחו בידי הנאצים ועוזריהם

המנציחים:
שטוק בנימין ומשפחתו

נשמתם עדן

אבי **שאול שטקל**

אמי **חיה אסתר שטקל**

יהא זכרם חרות לנצח

המנציח:

אריה שטקל, תל־אביב

לזכר

אמי החורגת

פייגה שטקל (לבית אפטל)

המנציח:

אריה שטקל

תל־אביב, עמק אילון 19

לזכרון נצח

לאחינו ואחיותינו שנרצחו בעיר צ׳ורטקוב

ע״י הרוצחים הנאצים ימ״ש

שלמה (מוניו) (בן שאול) **שטקל**, אשתו **גוסטה** לבית פרכטר ובתם **שרלוט**
נורברט (נויניו) (בן שאול) **שטקל**, אשתו לבית זילברוט וילדם
חיים (בן נחמן) **שטקל**, אשתו **איטה** ובתם **אסתר** (דז׳יונה)
גודל בן נחמן **שטקל** ומשפחתו
קלפרמן זלטה (בת נחמן) **שטקל** ומשפחתה
מאיר בוימר ובנותיו
רינה (אנה) **סגל** ובעלה **מרכוס**

יהי זכרם ברוך

המנציחים:

אריה ורחל שטקל (ישראל)
ימקה (ג׳רי ברג) **שטקל** בנה **קים** (ארצות הברית)
סב וסדי שטקל ומשפחתו (ארצות הברית)
שינדל ומשפחתה (ארצות הברית)
אדלה רוזנבלום (שטקל) **ומשפחתה** (ארצות הברית)
כול שטקל ומשפחתו (ארצות הברית)
גיטל (גניה) **פריד** (שטקל) **ומשפחתה** (ארגנטינה)

דז׳יונה שטקל ז״ל

נורברט שטקל ז״ל

נשמתם עדן

לזכר בני משפחתנו שנספו בשואה

אמנו **רייזי** (יושבת במרכז) בת ר׳ אלתר שו״ב מבוצ׳אץ׳
שהובלה להשמדה יחד עם אבינו למחנה בלז׳יץ בהיותה בת 73.

אחותנו **פרל רעגנבויגען** (יושבת השניה מימין)
נלקחה להשמדה בבלז׳יץ (יחד עם בנה **יהודה** בן 15 ובתה **קלארה** בת 11).

בעלה **חיים רעגנבויגען** (בין העומדים, השני מימין)
מת מרעב בקאמיונקה

אחותנו **רבקה פיינגולד** (יושבת הקיצונית משמאל)
נלקחה לבלז׳יץ

בעלה **נחום הירש פיינגולד** (בין העומדים השני משמאל)
נורה בכפר קוסוב, יחד אתו נהרגו בנותיהם **רחל׳י** בת 17, **לובה׳לי** בת 5 ובנם **חיים** בן 15

בניהם **ישראל** הבכור, שהיה עילוי בתורה, **ואברהם דוד** בן 19, עובד אדמה
נורו בצ׳ורטקוב

זכרם לא ימוש מאתנו לעולם

המנציחים: **יצחק שכטר**, חיפה
דבורה דג (שכטר), כפר חסידים
דוד שכטר, תל־אביב
ומשפחותיהם

דינה (בת ר' אליעזר שו"ב) ובנה הקטן
נהרגו בשנת 1944

וי להאי שופרא דבלי בארעא

המנציח: **יצחק שכטר**

יעקב ראפאפארט ז"ל

ר' יעקב ראפּאפּאָרט איז דערצויגן געוואָרן אין דעם הויז פון הרב ישעיה־מאיר שפּירא. ער האָט באַקומען אַ טיף רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע דערציאונג און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איידעלער און מענטשלעכער באַנעמונג.

ווען ער איז געווען נאָך אַ בחור האָט ער אַוועקגעגעבן זיינעם אַ פּאָסטן ווי אַ בוכהאַלטער זיינעם אַ חבר, זאָגנדיק צו אים: „איך בין נאָך אַ בחור, אָבער דו ביסט אַ בעל־משפּחה". דער חבר זיינער, איז געווען דער פאָטער פון דער באַרימטער וואַלדמאַן־משפּחה און ער איז כל ימי חייו געבליבן אויף דעם פּאָסטן וואָס יעקב ראַפּאַפּאָרט האָט אים אָפּגעטראָטן.

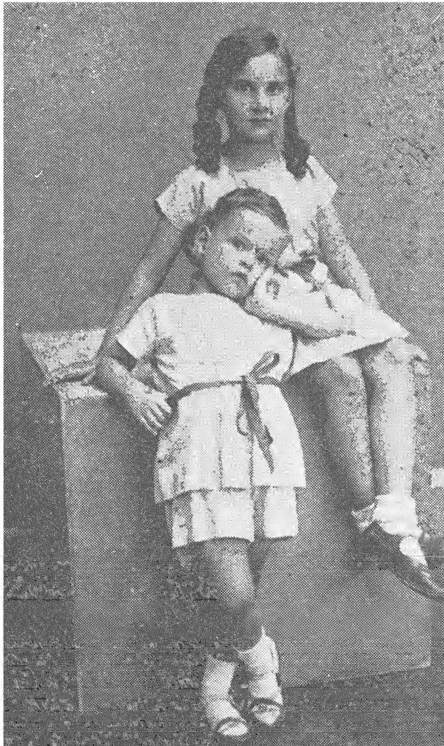
יעקב ראַפּאַפּאָרט אַליין איז געוואָרן אַ מלמד און האָט געלערנט מיט זיינע תלמידים תנ"ך מיטן ביאור פון מענדעלסאָן. ער האָט איינגעפלאַנצט אין די נשמות פון זיינע תלמידים ליבע צום שיינעם עבר און בענקשאַפט ווי אויך האָפענונג אין נאָענטן עתיד.

די גרעסטע טייל פון טשאָרטקאָווער חלוצים זענען געווען זיינע תלמידים.

יהי זכרו ברוך!

חתנו יצחק שכטר

מיר ווען זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן

טובה און קובוס ראַפּאַפּאָרט

ד״ר ישעיהו מאיר ראַפּאַפּאָרט

זיין פרוי **גניא**, געב. פוקס

ער איז געווען דער זון פון יעקב ראַפּאַפּאָרט און האָט געוווינט אין קאַטאָוויץ. ער האָט אָנגעפירט מיט דער „קרן היסוד"־טעטיקייט אין שלעזיע און איז געווען אַ דעלעגאַט צו אייניקע ציוניסטישע קאָנגרעסן.

אין טשאַרטקאָוו איז ער געווען דער גרינדער פון דער דייטשער ביבליאָטעק, וואָס איז שפּעטער איינגעגלידערט געוואָרן אין דער „פּועלי־ציון"־ביבליאָטעק.

ער איז דערמאָרדעט געוואָרן מיט זיין פרוי און צוויי קינדער דורך די נאַציס ימ״ש.

כבוד זייער אָנדענק!

פאַראייביקט:

פעסיע און יצחק שעכטער

צום אייביקן אָנדענק

יעקב פּאָמעראַנץ

פרוי **ראָזאַ פּאָמעראַנץ** (געב. ראַפּאַפּאָרט)

טאָכטער **יעטא פּאָמעראַנץ**

זון **פישל פּאָמעראַנץ**

אין 1942 דורך די דייטשן פאַרשיקט קיין בעלזשעץ

צום אָנדענק פון מיינע פריינדינס

מאַטילדע טריינער

פרוי פון ישראל־מרדכי טריינער

טאָכטער פון יעקב־נתן

הדסה גאָלדהאַבער

טאָכטער פון מוניש חזן

פאַראייביקט: **פ. שכטר**

לזכרון נצח

אבא משה שלייכער
אמא מלכה „
אחות שרה „
אחות שושנה „
אח דוד „

יהי זכרם ברוך

המנציח:

HYMAN SCHLEICHER
4456 N. Lawndale
Chicago Ill.
Albany Park
U. S. A.

לזכר

אבי יונה שפיגל
אמי פסיה „

יהא זכרם ברוך

המנציחה:

ציפקה שפיגל, עין המפרץ

לזכר עולמים

אבי דוב (בערל) שטרן
אמי דבורה
אחותי פיגה
אחותי חנה
בן אחותי בוזי

שנרצחו ע״י המרצחים ההיטלריסטיים, כ״ב סיון תש״ג, וטמונים בקבר־אחים בעיר בוצ׳אץ׳

יהי זכרם ברוך

הבן והאח

מרדכי שטרן

MAX LIEBLING
1975 Honey Well Ave
Bronx 60, N. Y.

נשמתם עדן

פנחס בן שמעון **שיפריס** ז"ל

נולד בתרכ"ט ברוסיה, ניספה בתאונת דרכים בגולת סמרקנד, ה' חשון תש"ג, בגיל 74. בימי שלטון הסייבייטים בצ'ורטקוב נאסר בגלל סיוע באפית מצות בפסח, התגלגל בבתי סוהר שונים ברוסיה וא"כ הוגלה לסיביר.

מליה שיפריס לבית ברונשטין

נולדה בתרל"ח ברוסיה, נהרגה באחת האקציות בבלז'יץ 1942, בגיל 63.

נחמה (חומקה) בת פנחס ומליה שיפריס

נולדה ב־1923 בצ'ורטקוב, נהרגה 1942 בבלז'יץ

לזכר עולם

שמואל בן פנחס ומליה **שיפריס**

נולד ב־1925 בצ'ורטקוב

נהרג באחד ממחנות העבודה

יהי זכרו ברוך

זכרכם לא ישכח מאתנו

לזכרון נצח

ישראל דוד וינטר
נולד דצמבר 1896, ניספה 1941

נטע וינטר לבית שטרנשוס
נולדה 2.4.1911, ניספתה 1943

מרים שטרנשוס לבית ברטשניידר
נולדה 1889, ניספתה 1943

משפחת אהרנבורג ז״ל

משה אהרנבורג

אשתו **רחל אהרנבורג** לבית שיפריס נולדה ב־1911 ברוסיה, חניכת בית ספר עברי ובהיותה קרובה להגעמת חלומה — לעלות לארץ, הגיעתה יד הצורר.

בנם **יעקב (יאנק)** — נולד ב־1931

בנם **הניוש** — נולד ב־1937,

נהרגו בבוצ׳אץ׳

יהי זכרם חרות לעד

המנציחים:

משפחות שיפרים ושטרנשוס

ב"ה

לדמותו

בין כל המדות הטובות שבהן הצטיין חותני היקר

ר' אלעזר שטרנברג ז"ל

ר' אלעזר הי"ד

אציין אחת מהן, המאירה באש קודש את נפשו הזכה והתמימה. אותה סגולה שהשתבח בה ר' אלעזר בן ערך, תלמידו של ר' יוחנן בן זכאי — „לב טוב", לאותה מדה הסתגל אבינו במלואה.

אבינו היקר היה מסור ללמוד התורה, בשלהבת יה, ואם כי חלש גוף היה, קם יום יום בשעה 3 בלילה ועד עלות השחר ישב בבית הכנסת ועסק בלימוד משנה וגמרא בשקידה רבה.

מסירותו לבני ביתו ואהבתו לזולת היו בלי גבול.

צ'רנא שטרנברג הי"ד

זכה גם האיש לעזר, אשתו **צ'רנא** אצילת הנפש, ובעזרתה התגברו על כל מכשולי הזמן ובנו בית בישראל לשם ולתפארת.

יזכרו גם צאצאיהם **אברהם, לאה, בלומה, בילה, הניה** ובני ביתם.

יהי זכרם ברוך ומבורך, שמור בליבנו עד אשר ינקום ד' נקמת דם עבדיו.

שרה מבית **שטרנברג**
ומרדכי צבינרי
רמת־גן

לזכר עד

חיים שווארץ, בנם של יעקב וכילה

נולד בשנת 1904 בצ'ורטקוב
למד בבית ספר יסודי ותיכון, כמו כן למד בבית ספר עברי.
עבד כעוזר לעורך־דין ובימי הכיבוש הסובייטי כפקיד בבית המשפט.
נפטר במחנה ריכוז נאצי בקמיונקה,
ממחלת טיפוס, בשנת 1942.

אבי היה היקר באדם, ישר וצנוע ונחבא אל הכלים. עדין הנפש והרגש. לא אזכור רבות אודותיו, כי אך בת חמש הייתי כשהיד האכזרית ניתקה אותו ממני לעולם. אזכור רק את עיניו הנוגות והחולמניות, את שירתו היפה ואת נגינתו הנוגעת ללב במנדולינה

זכרו לא ימוש מלבי לעד

חיים שווארץ ז"ל

הבת **לאה (שורץ) חסון**
קרית אליעזר, רח' עדה 6 א'

נשמתו עדן

ברל שרפשטיין ז״ל

ברל שרפשטיין ז״ל

בעל תעשית סבון, חסיד נלהב של רביים משושלת רוז׳ין, ממקורביו של הרבי מבויאן, עסק בתורה, בצדקה, בגמילות חסדים ותמך בעליה לא״י

יהי זכרו ברוך

המנציחים:

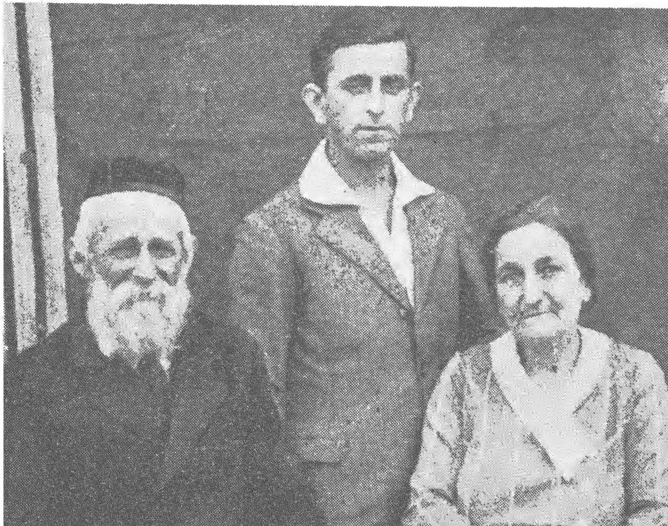
בנו **צבי שרפשטיין**

בנותיו **חנה שטכל ודבורה ורטנפלד**

לזכר עולם

אטקה שטקל בת נחום ואלקה

נחום שטקל, אשתו **אלקה** ובנם **משה**

יהי זכרם ברוך

המנציחים:

יצחק דלוגץ׳ (שטקל)

פרומה טוביאש (דלוגץ׳-שטקל)

לזכר עד

פייגה שוורץ ז"ל

צבי שוורץ ז"ל

בתם מתילדה

ד"ר דוד גולדשטיין
אשתו צילה "
בנם אלפי "
בתם ריטה "

דוניו נירנברג
אשתו סאלקה "
בנם מילו "

מאנקו ריצר
אשתו דורה "
בתם הנריסה "

כולם ניספו בשואה ע"י המרצחים הנאצים וגרוריהם

יהי זכרם שמור לנצח

המנציח:
ד"ר שווארץ, איטליה

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער שמעלקע שווארץ

מוטער חנה „

ברודער לעאָפּאָלד „

פאָטער אשר מאָרגענטאל

מוטער פריידע „

אין טיפן טרויער פאַראייביקן זייערע עלטערן

סינצי שווארץ

און פרוי טינקא מאָרגענטאל

350 Irving ave.

Elizabeth N. Jersey

New York

צום אָנדעק

פון מיין משפחה

פאָטער קאָפּל לייב שטרודלער

מוטער האָדל שטרודלער

מענדל אפרים שטרודלער

איך וועל זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן

פאַראייביקט:

בנימין שטרודלער

2055 Davidson ave, New York

CONTENTS

Vaad Hassefer Czortkow — Foreword 3

Mordechai Silberg — History of the Jews of Czortkow 6

Dov (Berl) Seidenberg — The Destruction of Czortkow 15

Zonka Berkowicz (Pollak) — The First "Action" in Czortkow . . . 21

Gerta Hollaender — Marvelously I escaped death 24

Yona Freiman — Excerpt from the Testimony before
the Hist. Commission 33

Joseph Achselrad — Impressions of a Visit 35

VAAD HASSEFER CZORTKOW

DUBOVY YAACOV
KOHN ZVI
SCHAECHTER ISIDOR
SCHWARZBACH DOV
SEIDENBERG DOV
SILBERG MORDECHAI
WARTENFELD YAACOV

From there we turned toward "Wygnanka". All the way along only a small number of houses remained intact, while all the others had turned into heaps of ruins, and the hillocks of soil lay untouched. As we passed the bridge, horrible pictures crossed my mind, and I saw the Jews of Czortkow marching on the bridge on their way to the train which carried them to the field of slaughter at Belzec.

We returned and went up the ascent to the cloister and the hotel "Bristol". Everywhere there was great destruction and negligence, and nothing had been done to restore the ruins.

We almost encountered no people in the streets, as if we were walking in a large cemetery. Our driver was waiting for us near the municipality, and we drove to "Stary-Czortkow". On our way we passed through the prayer-house of the Rabbi. The prayer-house was surrounded by a high wooden fence, and served as a military area. We drove to the bridge and from there we returned on foot to tour the locality and reached Mayova Street.

It was a unique experience when we visited in our parents' house, which remained intact although all the other Jewish houses did not exist any more. We entered the house and my brother excitedly explained to the present hostess that we were born in this house. I saw the cupboard, which our brother, the carpenter, had made for our late sister, still standing on its place. I was unable to strenghten myself in order to stay any longer in this house and I went out in order to breathe a little fresh air.

In memory of the members of the family who were no more alive, I picked some flowers in the environs of our house, and brought them back in everlasting memory.

By this action our visit to Czortkow came to an end.

Only grief and sorrow I received from this visit. Although everything had been known before, hearing is not like seeing, and when I saw our town emptied of its Jewish inhabitants, and turned into heaps of ruins and a desolate wilderness, it caused me a sevenfold heartbreak.

Translated by M. Silberg

IMPRESSIONS OF A VISIT

In conclusion to the section treating of the Nazi holocaust and the destruction of Czortkow, we bring below a fragment of "Impressions of a visit" by Mr. Joseph Achselrad, who made, together with his brother, a flying visit to Czortkow, and gave a brief description of the town, 20 years after its destruction.

(Translator's Note)

JOSEPH ACHSELRAD

...We continued our way, and after a while a sign-board in Russian, at the roadside, announced that we reached the boundary of Czortkow. A trembling gripped me and I was shocked. Here was the regional court of law and opposite it a number of desolate deserted big houses, while the small ones, roundabout, were demolished. After a few minutes the car stopped near the cloister and the driver announced : "We have arrived in Czortkow".

As we got out of the car, I cast a glance at the cloister, which looked neglected, black and dirty. We turned to the bazaar, all the shops above and roundabout were closed. We went downstairs to the butcher shops, and here too all of them were locked up. Opposite the bazaar some country-women were selling fruits and dairy products. I approached one of them and asked for sour milk. While going away, I heard the woman saying in whisper to her friend : "They are Jews". Apparently we seemed in her eyes as if we had returned from the dead.

We continued to walk to the pharmacy of the late Palik, where there was a sign-board in Russian : "Drugstore". We went farther to the side-street where the Wishnitz Synagogue had been situated, but there was no trace of it. In the whole area only two houses were left : the one of the late Shaye Klueger and that of my uncle Herz Achselrad. All the other houses had turned into heaps of ruins. From the point where we were standing we could see the Seret, since nothing barred the sight between us and the river.

As we drew near the great Synagogue, I noticed that no trace was left of the "Beth Midrash" of Rabbi Hersheli. The great synagogue, which looked neglected and black, was almost hard to recognize. Along the whole front of the synagogue which was being used as a grain storage depot, a wooden hut had been erected. We entered the hut, however, the porters demanded from us to go out, and one of them added in Russian : "Here are Jews again". We stayed for a while more, and as we tried to go upstairs to the wome'n-gallery, they drove us out accompanied with curses. Disappointed, we left the place. In the whole area only two houses stood in their places : the Talmud Torah building and the house of the late Menahem Silberman.

a little black coffee, and a little sparse water, which was supposed to be soup.

The situation in this camp was better than in other ones, because there were no attacks, "actions", or deportations. Trouble and suffering people were already used to. The camp existed for about six months.

On the 23rd of June, 1943, at 5 a.m., all of a sudden the camp was surrounded by Ukrainian policemen. In a few hours time all the inmates of the camp were driven out to a gathering-place, where a selection was made. The majority of the people were brought to Yagielnica, where all of them were shot dead. Only about one hundred people were left to liquidate the belongings of the executed. Collecting all the things and bringing them to the assigned places took more than a week.

On the 1st of July we were divided in two groups : one was sent to a labor-camp at Hloboczek in the district of Tarnopol, while the other group of about fifty people were sent to an estate at Swidowa in the district of Czortkow. There, we worked 12 to 14 hours a day. Our ration consisted of half a kilogram of raw potatoes a day. Many people, weak from the suffering of years, died like flies of the tortures of hunger and later also of cold.

Often a detachment of Ukrainian policemen appeared, and all sick or those who did not work properly were shot on the spot. A few months had passed in these terrible conditions, and only nine of us remained at work !

One Sunday in January, 1944, the camp manager suddenly appeared and ordered all the nine persons to "vanish" in two hours' time. He said that we could go wherever we wanted. Later he added : "I am not going to dirty my hands with you lousy Jews, you will die, anyhow, like dogs".

We, at once, left the camp. Everyone of us turned to wherever he could go. Outside was a strong frost. Both I and my son were poorly clad, or better to say, we were "naked and barefooted". We went to a peasant, an acquaintance of ours in the village Swidowa. As we entered the house he became very frightened. We looked like living dead men. In our despair we proposed to him to give us a hiding-place or shoot us on the spot. The peasant took pity and gave us food. Afterwards, he dug in the pig stall a deep pit and hid us there. Everyday he used to bring us food and tell us the news from the front. From the news we learned that the Germans would suffer a decisive defeat. We lived in that pit up to the 23rd of March, 1944, when we were released by the Red Army.

Translated by M. Silberg

dry throat ! Shortly afterwards I left the house which had saved me, it being no easy decision to go out into uncertainty.

The moon shone brightly as I was warily crawling in the shadow of the building, approaching the house of the women. My exaggerated caution was entirely superfluous. Not a single German was in the camp or even close-by. Thomanek celebrated together with his faithful staff the great triumph of the extermination. The order-servicemen had enough troubles of their own and did not care at all to keep guard.

In fact, who was to be guarded ? The few miserable despairing remainders, who filled with grief had hidden themselves in the darkest corners ? When after long tiresome seeking and wandering in gloomy empty rooms. I at last found a few women, my unexpected appearance aroused deadly fear among them. In their overstrained state, they took me to be a ghost, and I was at pains to quieten them. After I had told them the story of my wonderful escape. I was at last able to strech myself on one of the camp plank-beds.

The immediate danger of death was over ! I had survived another "Action" of extermination ! But was I really safe ?

Translated from the German
by MORDECHAI SILBERG

SUPPLEMENT

We bring below an excerpt from the testimony by Mr. Yona Freiman before the "Historical Commission" at Bad Reichental. He was one of the about one hundred "fortunate" people who were left alive, at the time of the last "action" in Czortkow, in order to handle the personal effects of the executed, as described above by Mrs. Gerta Hollaender.

From this testimony we learn what happened to those "for,-tunates", the suffering they had to endure after the temporary rescue from death, and the small number of those who remained alive.

(Translator's Note)

YONA FREIMAN

On the 15th of December, 1942, a small labor-camp was set up in Czortkow, in the building of the "Talmud Torah" (religious school). This camp was mainly designed for artisans, who were permitted to employ a small number of unskilled workers.

The camp numbered 534 people. A "normal" day's work was 12 to 14 hours. The ration consisted of one hundred grams of bread,

something and pushing an object, probably trying to cover the hole in the wall. I was lying completely motionless and hardly dared to breathe.

Unfortunately, what I was afraid of had come ! Someone shouted outside : "Here they hid themselves these damned girls !" The door flew open with a crack, pieces of furniture were overthrown, heavy steps stamped round and the miserable women were already detected. Accompanied with curses, they were pulled out, and in spite of their imploring entreaties — terribly beaten.

My heart stopped throbbing, when I saw the bunker lighted with an electric torch. Did I put the tiles properly ; could they have seen my shoes ? The light of the torch disappeared, the heavy steps withdrew, again nobody in the house, and I was saved ! Soon afterwards the lorry had driven away with its crying and shouting "load" and I sank in an unquiet sleep of deepest exhaustion and strained nerves. Maybe, it was no sleep at all but a swoon.

The occurrences of the last hours surpassed the endurance of man ! Twice more the lorry came to fetch its sinister freight. Shaken with horror, I had twice more to listen to how my companions were callously dragged to their death.

In the meantime my limbs became stiff and numb, the tongue lay dry and hard in the mouth, the lips were swollen and split, and I was hardly able to move them. It became a little bit easier as the sun gradually went down and the day turned cooler. Again, this time it was the last lorry which had driven away, and now it became horribly still in the court-yard. All was over !

More than four hundred innocent people were entirely groundlessly brutally murdered. But the earth did not open up to devour the bestial thougthless murderers. No ! The sun too continued to shine unconcerned ; a goat was bleating gaily in the Aryan quarter, and people were heard laughing !

My hands delved into the dust of the roof and an unutterable rage shocked me. I wanted to cry but did not. I wanted to curse but it turned out to be a thanksgiving for my salvation ! How wretched indeed is man ! How cowardly he is and paltry...

Time seemed to stand still. Would this horrible day never come to an end ? A deathly silence prevailed in the Camp. Were the amnestied murdered too ? Or were they transferred to another camp ?

At last it grew dark and I prepared to leave my hiding-place. The most dificult problem was the removal of the tiles. Because of lying for hours motionless, all my limbs had become numb. Slowly and laboriously I managed to descend to the wall-bunker. There I rushed to the watering-can and drank greedily of the stale luke-warm water. What an easement to be able to cool the dusty dry mouth and the

on the case. Thomanek was standing in front of him talking and looking over his head straight into the house. So it seemed to me at any rate.

I left the bed and returned, crawling on all fours, to the kitchen. In one of the walls there was a great hole through which I instantly pushed myself. Now I found myself in a narrow room which had, surely, served its former inhabitants as a hiding-place, when the house had been a part of the Ghetto. Probably, they had partitioned off, by means of a thin wall of tiles, a narrow part of the kitchen, and had masked the hole with a board or a cupboard. There was nothing I could put before the hole ; I was at a loss and started looking round in the narrow room. On the ground stood a watering-can, half filled with water, and in a corner there were gardening tools. The room was almost dark, only a faint filtering light came from the roof. As I looked upwards, I saw that on the one side, between the rafters and the ceiling of the kitchen, there was a narrow gap, which was closed on the other side by a wall of tiles. Though the house was low, nevertheless, the gap was too high for me to reach.

However, fear of death makes one very very pliable. I no longer remember how I managed apelike to climb up the smooth wall and wind myself into the gap which was hardly half a meter high. Long thick nails protruding out of the rafters, tore the flesh of my back, but neither the burning pain, nor the bleeding wounds prevented me from creeping deeper into the narrow space. As I felt that some tiles under me had loosened, I scratched them with my fingernails and arranged them again, turning and winding like a snake while doing so.

I can hardly describe those breathless minutes. I remember that I was working feverishly and that like a hollow-hammer, my heart was beating the time. At last, I finished and was lying motionless and breathlessly in my really wonderfull hiding-place. My body was dripping with perspiration, my mouth, eyes and nose were full of dust and cobwebs. I was pressed tight between the tiles and the rafters so that I was hardly able to move. The midday sun, which penetrated through the holes in the roof, burnt relentlessly and my hiding-place became stiflingly hot. Should I be able to endure for hours in these unnautral conditions, in the almost airless space ? In addition to everything else, I suffered from an unbearable thirst, as I had had nothing in my mouth since last night.

I did not know how much time passed since my adventurous flght into the house. Outside continued the sinister tragic noise : the lorry had not yet left. Suddenly, I heard a low, an almost imperceptible stir in the house ; someone entered stealthily and crept also into the little bunker beneath me. Then I was able to gather from the excited whispering that there were two women. They were rustling with

while I ventured to shoot a glance at the Ukrainian. I was afraid that I had aroused his suspicions and he would keep an eye on me. He stood no more in front of the house, but went away with his colleague and was speaking with a German. He paid no attention to me.

So I began anew with my sneaking manoeuvre, but this time I was more careful and slower than before. Before I ventured to advance one step, I carefully looked round to see if one of the guards were watching me. This time getting there took longer, but finally I again reached very close to the house, a distance of only a few paces before the door. There I sat down, because I lacked the courage to advance for fear of being driven away again. True,. except for the German gendarme, who was still sitting on his case struggling to overcome sleepiness, none of the guards was nearby. But my first unfortunate attempt proved that nothing escaped their attention.

A long while passed and I was unable to pluck up the courage to reach a decision. Finally, it was Thomanek himself, who unawares, by his appearance alone, prompted me to act without delay.

The lorry of death drove up in front of the rear entrance of the camp. The gate in the barbed-wire fence flew open, and our executioners were approaching in a dashing marching-tempo, led by the beaming murderous Thomanek. At the top of his voice he shouted at a number of miserable trembling women : "Na maids, now it is your turn !" As he was approaching, all the guards stood at attention and saluted him resepectfully, their eyes fixed on him.

At the same second I prostrated flat on the ground, my fingertips touching the door. With a swift jerk forward I opened slightly the door and with lightning speed I pushed myself through the narrow gap and shut noiselessly the door behind me. I was within ! For the moment I remained lying motionless on the concrete floor, my senses utterly tense, breathlessly listening to what was going on outside. Did anybody notice my disappearance, would our persecutors come to take me back ? Outside rose a tumult of wild crying, the begging voices of women, desperate cries, bawling commands, and cracking beatings. The pitiless bestial torturers were forcing the first miserable women onto the lorry !

My terribly throbbing heart slowly calmed down, and I began to think over my situation. To remain lying on the floor was impossible, because any moment someone could open the door and detect me. The house contained a little room, in which there stood several camp plank-beds, and a little kitchen. I tried to lie on one of the plank-beds and hide myself under a coarse blanket, but I instantly understood that it was no hiding-place. In front of the window, with his back standing to me, was the fat gendarme who had been sitting before

sors would soon cease from laughing. When the siren sounded the alarm, they would no more be joking, but like hunted hares would rather hasten to reach the dugout. With a feeling of hatred I glanced at the well-fed self-complacent faces. Yet, I should not live to see the triumph — how these people of the master-race took to flight.

At the same moment an idea flashed into my mind that, properly, nothing could happen to me any more. I was irrevocably condemned to death, so if I tried to save my life and were caught, nothing could happen to me any more, so that an attempted escape was worth trying at any rate ! I looked around attentively.

The women were sitting on the ground singly or in groups, leaning against the wall of the bath-house ; now and then one of them stood up in order to sit down elsewhere. Some of them eased nature between the bath-house and the barbed-wire ; every sense of shame had died out.

At last my searching look fell on the dilapidated little house, which was situated in front of the bath-house, where some of the order-servicemen had been accommodated. I racked my brains in a feverish effort to find a way of rescue. As I was observing the little house, the words which the young order-serviceman had whispered to his sister came back to my mind. "The little house !" Did he mean this one ? Probably, yes, as there was no other one close-by. Was the door really open ? It seemed to be closed, but as I observed it intensively for a few minutes I saw that it was being slightly moved by the wind to and fro. It had been left ajar. I had no idea what it looked like inside the house, but that was of no importance any more. My mind was made up : I must get into the house at any cost ; the rest, I thought to myself, would have to be solved later. First of all I looked round for the young girl, who with an air of complete indifference was sitting near her girl-friend. Even the air-alarm did not tear her out of her state of torpidity. I concentrated all my attention upon the house.

To the left of the door there was a window, in front of which a sleepy German gendarme was sitting on a case turned upside down. On the other side, two Ukrainian policemen were standing and conversing in a low voice. Slowly and carefully I began to approach the house, by rising and sitting down after every few steps, repeating this manoeuver at short intervals. In a short time, which in my trembling impatience seemed to be a whole eternity, I reached at last the hotly-desired aim — the door left ajar — and cowered close to it on the ground. In the same moment I was hit on the back with the butt of a rifle, and one of the Ukrainians shouted that I should instantly get away from there. Dejected, but not discouraged, I went away and sat down among a large group of women. After a short

house" and later : "The door was left ajar". But I forgot it all again as the girl suddenly started up and wildly shouted at her brother: "Leave me alone and go away !" Then, she ran to the other side, sat down near her girl-friend, sobbing and embracing her. The poor lad grasped his head with his hands and ran away without turning round to catch a last glimpse of her. Some of the women raised their heads and followed him with their glances, but most of them took no notice of the incident and persisted in silent, resigned despair. No word was to be heard aloud, no cries, nor weeping, sometimes only surpressed painful groaning. Just like me, the others too seemed resigned to their unavertible, gruesome fate. and sank more and more deeply into an apathy, which the events of the external environment could not penetrate any more.

In all probability, if my state of hypnotic trance had lasted to the bitter end, I would have been dragged weak and helpless onto the lorry...

But all at once an event, unimportant in itself, definitely tore me out of my resignation and brought me back to reality. The waiting for death continued for several hours, the sun had risen fairly high in the sky, the air grew hot and the shade lessened. At last I heard no more the noise of the lorry, when it arrived or left. Suddenly the siren howled, an air-raid alarm was sounded, the first since long ago, when the Germans, in their triumphant drive, penetrated depp into Russia and almost reached the gates of Moscow. The prolonged fragmentary howling penetrated like a sound of a fanfare into my conciousness. The mist of stupefaction disappeared and with relentless clarity I realized my terrible condition.

The guards surrounding us gazed at one another incredulously and mockingly grinning looked upward to the radiant clear sky of June, and contemptuously shrugged their shoulders. The siren stopped howling and suddenly a low deep buzz was heard, which became gradually stronger the nearer it came. The flak (the anti-aircraft fired) began to bark and tiny clouds detonated high above in the a tiny movable point could be observed ; it was buzzing slowly and clear air. Then I saw the plane. It flew so high that only penetratingly, but soon disappeared from my field of sight. The Germans and the Ukrainians observed it too. Some of them voiced contemptuous remarks, which were supposed to be witty, and aroused outbursts of laughter.

A wild anger and a hot desire for revenge awoke in me with such violence that it became red before my eyes, and every sense of fear vanished. I tried to imagine what the future would be like : I felt sure that it would be different from what it was now. Not one plane would appear in the sky but hundreds of them, and our oppres-

Only later when the sorting out was finished, and the men were driven to the big gate on the other side of the camp, a German gendarme released the man from the suffering by shooting him in the head. The horrible dying of the man and the other gruesome sights made no impression on me any more. I was as if stupefied and obeyed apathetically the Germans' orders, when the women were led to the rear entrance of the camp and were ordered to sit down in front of the bath-house.

Thomanek with his constables followed the men. Shortly afterwards we heard a lorry driving up to the front, the Germans' howling orders, a confusion of voices and the crack of rifle shots.

The process of death for the men had begun ! Forty to fifty men were brought on to the lorry, which drove them to the place of execution out of town, where mass graves were ready to receive them. Mass graves which in a few hours time, we too would sink into. I tried to imagine that soon I should be dead, but I was unable to form a clear thought. My head was as if hollowed, I was sitting on the ground among the women without seeing anybody. My hands were mechanically playing with dry soil, rubbing hard little clods, pushing round stones, without knowing what they were doing. I do not know how long I was absent-mindedly dozing, yet one hour certainly passed. But a sudden stir among the women brought me back to reality. A young order-serviceman approached one of the gendarmes watching over us, probably to ask for something. At first, the German hesitated a little, but finally he said : "As far as I'm concerned, bring them the water". The youth, a lad, hardly 16 years of age, during the last year had lost his parents and his sisters. His twin-sister hitherto had managed to survive extermination. She was now sitting among us, the doomed to die. When Thomanek was sorting out the people, the lad despairingly asked him to release his sister. Thomanek refused even to listen to him and finally shouted at him at the top of his voice, so that the lad made off quickly. Apparently he now wanted to part from his beloved sister. As a pretext to do so, he brought a large bucket full of water and put it in the middle of the place where the women were sitting. Then, he sat down near his sister and started in a low voice to talk her into something. The young girl did not even pay attention to him. She remained sitting motionless near the bath-house, her head leaning upon the wall and her eyes closed. Although I was sitting only a few paces apart and the despairing lad, in his efforts to persuade his sister to something, spoke more and more loudly, in my state of stupor I hardly took notice of what he was saying. Yet, some words which he had repeated several times penetrated into my subconciousness and caused even a slight astonishment : what could he mean by this ? He said something like : "The little

appeared surrounded by his gang of hangmen, his broad and tall figure overtopping all others. Like a beast sneaking to its prey, he approached the people who were doomed to death. His head was bent a little forward, the plump face red like a cray-fish and in his sparkling eyes lust for murder. He stopped a few paces in front of his victims and stood, his legs spread wide and both hands resting on his sides examining the miserable creatures for a few minutes without utttring a word, while they all stared at him in silence dumb-founded with horror, as if they were hypnotized.

Then suddenly he screamed with his grating voice : "Lie down ! Whoever raises his head will be shot !" Obediently and without resistance almost 500 people fell down and prostrated themselves in the dust. It was a pitiful sight, yet could they have done otherwise ? Would resistance against this gang of murderers, armed from head to foot, be of any use ? Thomanek called out some people and ordered them to turn aside and wait there. In every "Action" a minimal percentage of Jews were left alive. Their duty was to restore order when the massacre was over, to clean, repair and pack the personal effects of the executed. The "fortunate", who by the call of Thomanek had been granted life again, jumped up and with blissful bright faces, hurried to leave the lines as quickly as possible. Hardly one of them even glanced at the remaining inmates, although some had relatives and friends among them.

While Thomanek was making the selection, some of those prostrated ventured to raise their heads and began to beg for their lives. Involuntarily, I raised my head also and glanced at the dreaded man. I did not do so in order to pray for his mercy, because that act would be entirely senseless. Neither did I feel suddenly awakened courage, or a contempt of death. The continuous panic of the past weeks and the naked fear of death of the last hours increased and reached the limit of the bearable. At that moment I felt nothing any more. Almost by my side was lying a man, the camp barber, who had raised his head : "Mr. camp manager, surely you know me, let me live !" he implored. Thomanek lifted his automatic rifle, levelled it and aimed in my direction. It seemed that he was aiming at me. For a fleeting instant it occurred to me that it would be better to be shot here, so that an end might come to the agonies, and I asked myself whether the bullet would cause pain, and at once the shot was fired. Without knowing what had happened, I looked at my blood stained right hand and my blood spattered frock. As I raised myself a bit in order to look for my wound, I saw the barber lying crooked in a pool of blood. It was his blood that spattered my hand and frock. Thomanek shot several other people. One man whose lung was hit suffreed terrible agonies : he was groaning and coughing up blood.

road. Here and there steps of a passer-by are heard, a dog barks close by ; the goat scratches with its legs and bleats loudly. How fortunate and enviable is the goat at it is free to go about outside, while we are dwelling like moles beneath the surface of the earth !

Am I thankless again ? Did I even dare to think about the safety of a bunker while I was lying in the gap beneath the roof in the camp ?

The final annihilation of the camp by no means came as a surprise to any of us. Ever since early in May when the hitherto relative quietness turned into a mood of panic which usually precedes every "Action" of extermination, and the "lord" over our life and death, Thomanek, more and more dropped his pretensions of being a "good" manager, all of us knew that our days were numbered. More frequently and with more vigor, people were punished for slight offences, thrown into the cellar and beaten by Thomanek in public. Then, one morning he shot three persons entirely groundlessly and convicted two others to fifty blows with a stick. Several days later he ordered a nightly roll-call of the camp. Under terrible threats the rest of their money and valuables (which they had managed to conceal in their clothes) was snatched away from these panic-stricken people. Deadly fear and the helpless despair of the camp-inmates increased their torments day by day. Workers employed outside were able to leave the camp at least for a few hours and were lucky to escape the horrors for a short time. Several of them never returned. They managed somehow to "vanish". The nights were an endless nightmare. Almost nobody dared to undress. One rolled himself slepplessly on the hard plank-bed, all senses extremely tense ; was not a shot fired ? Were not steps approahing ? Instantly one started up with terrible heartbeats and ran to the window... no, nothing ! not yet !

At the first dawn of the morning of June 23rd. I was lying on my camp-bed in an unquiet slumber, after a sleepless night. All of a sudden a girl of our bedroom, who was standing near the window, burst out in a choking voice a cry of panic. In a second I was fully awake and rushed to the window. Yes, that't that ! Our waiting was at an end and presumably our lives too ! German gendarmes in steel helmets and Ukrainian policemen surrounded the camp. I turned round and fixed my gaze on the consumptive panic-stricken pallid faces of my companions in my room. None of us could utter a word. But before we were able to form a clear thought, the order-servicemen rushed through the camp rooms and drove everyone into the courtyard. The Jewish camp-leader, Wolf, who had awaited us, ordered a roll-call. He ordered the men to turn to the right and the women to the left. Then he numbered us in military fashion. Soon, Thomanek

for ten weeks. Eventually, through their representation with the Judenrath, I am in a legal way directed to the Ghetto.

Later on, my father delegates to the Ghetto a man with "Aryan" papers, and he takes me to the ghetto in Buczacz, where I stay with my father and brother until the "liquidation".

After the "liquidation" I am living in the camps in the region of Jagielnica (Marylowka, Shulhanowka, Trawna), until January 1944. The last two months before the liberation, we were hiding in the fields and in the forests.

February 1962.

Translated by Michael Lande, Advocate

GERTA HOLLAENDER

MARVELOUSLY I ESCAPED DEATH

(A CHAPTER OF A DIARY)

23.7.1943

"When the Germans pull us out of here, your report certainly will surprise Hitlerite Germany ! What is the use of beginning a work which will never come to an end ?" Scornful and sarcastic remarks like these repeatedly were voiced by my two bunker-fellows since this morning when our protector brought me this copy-book and a pencil.

Why in the world did these pitiful pessimists and alarmists hide in this bunker, when they were convinced that sooner or later we would be detected ? These poor fellows, shipwrecked like me consider as proper madness to put in writing my former and anticipated experiences.

Did my escape occur only a month ago ? Then, also at noon, breathless and bathed in perspiration I pressed myself into the gap beneath the roof. Outside were dying away the voices of the last women-inmates of the camp being brought to the lorry which would carry them to their death !

Miraculously I once again escaped a certain end of my life ! So it seems to me a marvel that I am sitting here pressed inconceivably close to my fellow-sufferers in our low pit, lit by an unsteady flickering light of a tiny kerosene-lamp and hardly able to breathe since the air supply is very scant. How quiet it is : no roll-call any more, no noisy marching steps to be heard, and no yells of commanding voices. We speak very little and in whisper, because the goat-stable under which our bunker lies is situated near the village

I cannot recall for how long we are waiting or after how many hours the train starts. But when after a long waiting, the train is in motion, a sigh of relief eminates from the mouths of those who are still alive. They hope, that now more air will find its way into the carriage, or it will start raining and a few drops will penetrate through the clefts. But none of these miracles happen.

It occurs to me that we are making our way towards Tarnopol. I notice that in our carriage there is more and more free space. People die and we are seated on their dead bodies. The remaining are raving and wild, mad from suffering, quarrel between themselves about water ; mothers hand their children urine to still their thirst.

At night we are arriving at a station, where the train stops for some time. We can hear a conversation in Russian. We wonder what they will do to us next. A short ray of hope comes to our hearts ; maybe we shall stay here to work. We hear many sounds, like that of a detachment of carriages, opening of doors, orders to undress, lamentations ; we do not know where from, and whether there are more trains. Our train is driven back, and in our car there are still about 20 people alive. I remember, my mother with a very poor voice asking us to ease our suffering and to break open a small window, which if discovered, would not make and difference for us, being anyway condemned to death.

All of a sudden it becomes light in our car and from this moment I can hardly remember, how my mother insisted that I sould jump out. I do not hesitate at all, because the motion of the train does not frighten me when I look on the dead bodies around me.

And then, I recall two countrymen leaning over me and insisting that I should run away, but all I wanted was to drink, drink, drink.

I throw myself in a nearby pond, and I can hardly quench my thirst, which burns my stomach. I am pouring handfuls of water, with those hands which had lifted, a short while ago, dead bodies in the carriage.

Within a short distance from me, I notice a body of a woman from our car. She certainly has been shot to death by the Germans, who were on guard on the roof of the train. Soon I am discovered by a German, who escorts me to the nearby Police Station, but later I am escorted to the Rawa-Ruska Prison and put into the cell No. 12. The date is the 28th of August 1942, Friday.

Luckily, I arrive at the prison soon after it has been emptied of a big transport of Jews, and I find out that in this transport was Zosha Feldman from Czortkow, the daughter of Advocate Feldman.

There are two days more left for the next transport, and they were to be decisive for my destiny. Maybe, on account of my young age, the watchmen decided to leave me alive and kept me in the prison

from the barbarian times ; but even these atrocities are pale as compared with the cruelties and savagery before my eyes.

Wherever I look around, familiar faces. We are arranged in formations of "sixes", and so we go to the prison-yard, where there are already several hundred more people gathered. The prison gates are locked and here we have to stay until the following day.

Our faces reflect silent despair. People ask each other about the circumstances of their arrest, and we are wondering what's going to happen next. Groups are formed, friends look for each other ; there are many wounded people with bloody injuries from having been beaten, children without parents, separated families.

It begins to dawn, and with the appearance of the sun, the heat grows. There is no water, and we quench our thirst with rainwater in the nearby barrels. Hours are passing with the heat becoming unbearable. We are like animals destined for slaughter and kept in a cage ; but for those animals they spare neither water nor food. Everybody is hungry and forgets even the feeling of shame, making his ordure in public.

At 1.30 P.M. we hear the opening of the gate and we are ordered to step out. Everybody is sticking to the corners, to avoid being the first, but after a while, we give up and all of us go out. We are now ordered in ten-men formations and escorted from all sides by SCHUPOS, Gendarmes and Jewish militia.

Mickiewitz Street is full of people, as in the days of big parades. We deliver the onlookers a wonderful show. They are the happy ones and privileged to stay alive...

We are sure we will be taken to the forest, where we can expect to be shot, but we are directed to the railroad station. It seems to me that I never walked carefree and without fear through these streets. The feeling of thirst grows more intense. My lips are dry and the tongue sticks to the palate. It is a terrible feeling. People get rid of their belongings to ease their way.

On the railway station, we are split up in groups of 120 and more, and packaged off into freight cars. The doors of the cars are shut. It is dark and tense, impossible to stretch out your arms, absolutely no air to breathe. Everybody strangles and chokes and you feel as if a rope were tied around your neck and such a terrible heat, as if fire had been set under the car.

About ten people from our group are placed near the door ; whoever has hairpins, nails, fasteners, starts to bore between the boards to get a little bit of air. People behind us are in much worse plight. They take off their clothes and look as if obsessed by bestiality and madness. They are hawking, choking and driven unto the utmost despair.

The Germans established in Czortkow a "Labour-Office" which contained a Jewish Department managed by three officials : Dr. Bloch, Lazar Katz and Dudik Sternberg. They drew up lists of Jews able to work, who received identity cards for Jews, with photos and numbers. This card emphasized that the bearer of it was registered at the Labour-Office and was at its disposal at any time. At the end of the card was a remark : "Snatching in the street of the bearer of this card — prohibited". However, this remark was only to lead the bearer astray and to stupefy his vigilance to sense danger.

The snatching in the streets continued incessantly, and more and more cruelly. After an announcement by the Germans that every Jew must have his identity-card, which gave him the right to work, stamped by the Gestapo, all those whe presented themselves were detained and sent to a death-camp. Only a small number of Jews obtained the so much hoped for stamp of the Gestapo. However, in cases of snatching of Jews for a transport into a death-camp, no difference was made — every Jew was condemned to death.

Translated by M. Silberg

ZONKA BERKOWICZ (POLLAK)

THE FIRST "ACTION" IN CZORTKÓW *

Wednesday, the night of August 26, 1942.

One can hear the first shots, crushing of window-panes, shattered doors, lamentation, weeping, screams. There is a feeling of a cruel slaughter outside. The "action" started. Midnight ; a beautiful and clear August night, with the moonshine lighting up the rooms, so nice around, and in such a night you hear cries of innocent children, of mothers and men, shaking the air. Only a few streets separate us from the "Aryan" side, where everybody sleeps freely in his bed.

My ten-year old sister prays to God that she may be saved and stay alive, and we both, my mother and myself, while watching her, feel that our blood stands still in our veins.

At 2.30 in the morning the "SCHUPOS" (Schutzpolizei) with whips in their hands, having the merciless faces of murderers, are driving us out from our house. We join other Jews, and we are assembled on the square near the "Bristol", where the horse-cars used to stay. And here, watching the scenes of children, being shot to death in their mothers' hands and thrown from balconies. I recall the horrible stories

---

Fragments of the deportation of Jews from Czortkow to the camp in Belzec, on the night of the 26th of August 1942 as described by ZONKA BERKOWICZ, now married POLLAK, residing in New York, 1547 — 39th, Brooklyn, N.Y. U.S.A.

diseases. The number of people dwindled day by day. Some fell down while walking and died of hunger, of illness, or of exhaustion. Many perished by the hands of the neighbouring peasants who used to attack groups of Jews, murdering them and looting the rest of their belongings. Many fell by the blood-thirsty Ukrainian police who used from time to time to attack the camps, murder the Jews and shoot at the flying ones, like hunters at wild beasts.

Such a horrible life continued up to March, 1944. At that time we noticed that the Germans were retreating. In the last days before the final retreat they attacked our camp every night and killed many of us.

The few of us who were saved and remained alive fled to Tluste, and on the 23rd of March, 1944 we were freed by the Red Army.

The task of exterminating the Jews in our region had been imposed on special groups of the Gestapo. We also suffered very much from our neighbours, the Poles and the Ukrainians. If the relations of the non-Jewish population were better, far more Jews could have been saved and remain alive.

Out of nearly ten thousand Jews which Czortkow numbered before World War II, only about one hundred remained alive.

DEATH CAMPS IN THE REGION OF CZORTKOW

It is well-known that the Germans had planned the final extermination of the Jewish population. The perpetrators adapted the plan to the conditions of the respective country, place, population, as well as to the general political situation. The Germans used all sorts of lies, cunning and fraud, and in this way they succeeded to mislead the Jews, who in most cases placed confidence in their promises. It did not cross anybody's mind, that there was a German tendency to annihilate the Jewish people. It became clear, however, that many of the commanders, Gestapo people, S.S., and policemen had studied in specially arranged courses, before entering upon the "task". However, from the moment they started in these "activities", they willingly, even devoutedly perpetrated the killing and murder of the Jewish inhabitants.

The majority of the Jewish population perished in the camps. Some of these were "labour-camps", where many died of exhausting labour, inhuman conditions, diseases and cruelties of the guards and the policemen. However, these camps had not been planned, theoretically, if practically, to be death-camps. Labour-camps of this kind were the farms of the Polish nobles, as well as the artisans-camp of Thomanek. Death-camps were set up at Kamionka, Hloboczek near Skalat, in Tarnopol and in Lemberg. More than two thousand Jews of Czortkow perished in the gas-chambers at Belzec.

provide 500 Jews. Both, the Judenrat and the Jewish police tried to carry out the order and started snatching Jews and bring them to the "registration area". However, they failed to fill the quota imposed on them. The Gestapo broke into the ghetto and took away by force 500 Jews and brought them to the train. With this group the Gestapo pushed into the carriage 12 Jewish policemen, who succeeded, however, to save themselves, by breaking a wall of the carriage and deserting.

It is worth mentioning that in the first "Action" two girls jumped out of the window of the train and thus escaped death. These were the daughters of Mr. Palik (the pharmacist) and Mr. Bercowicz.

The "Action" on larger or smaller scales, continued all the time. However, we got wind of a German decision to liquidate all the Jewish population by January, 1943. The liquidation did not, however, take place at the mentioned date.

In the course of time a large part of the population voluntarily moved to the labour camps which had been established in the big farms at Swidowa, Jagielnica and Tluste. About a thousand Jews arranged themselves in relatively favourable conditions. They had a self-management ; the work was not very hard ; they settled in more or less good huts, and were able to acquire foodstuffs as desired. There were whole families who settled in those farms.

The Nazis organized a special camp for artisans as well as a camp called the Store-Camp. At both places about a thousand Jews, both men and women, worked.

By June, 1943, the Nazis decided finally to liquidate Galician Jewry. The snatching of Jews did not stop even for one day, and all of them were brought to death camps. Many were shot on the spot.

By August, -, 1943, Czortkow was declared as "Judenrein". When the Nazis came across a Jew he was instantly murdered. A small number of Jews succeeded to find a hiding-place at their Christian friends and were saved. However, many others were unlucky, since many of the Christian "friends" who had agreed to hide their Jewish friends betrayed them and delivered them to the Gistapo, who liquidated them.

In the surroundings of Czortkow only one camp remained, the farm of Lisowce near Tluste. Out of several thousand Jews in all the farms we remained only three to four hundred people. The German manager of the farm maltreated us, and anyone who so desired was allowed to attack us, by day or by night. In such conditions we lived in this farm for seven months ! We used to sleep at various places, mostly in the forest, sometimes in the open field, for fear of assailants and murderers. For weeks and for months we did not dare to undress. The most of us fell sick of typhus and other

that we were doomed to destruction and that it was only a matter of the time, which was to be fixed by the authorities in Berlin. They used to hint at dates, which were delayed and changed again and again, so that our existence turned into an infinite wait for death.

I shall try to describe the conditions we lived in, if it is at all proper to be called life.

Early in April, 1942, the Germans began to carry into effect their satanic plan for a systematic extermination of the Jews in the surroundings of Czortkow. At the same time the Nazis established a ghetto in Czortkow, which included the streets Rzeznicka, Skladowa, Targowa, Lazienna, Podolska and Szkolna.

All the Jewish houses were marked with a large "Star of David". Leaving the ghetto without permit involved capital punishment. Snatching and shooting as well as surprise-"Actions' in the ghetto area occurred very often.

From time to time large contributions of money were imposed, which were to be delivered in a few hours time. Time and again the Nazis used to take away from the Jews silver-cutlery, clothes, books and money. From time to time they used to send large numbers of men to camps and women to work in the neighbouring estates.

The first "Action" took place in the days of 26-27 of August, 1942. About a thousand Nazis and Ukrainian police attacked the ghetto at night and took out of the houses about two thousand Jews and sent them away, by train, into the gas chambers at Belzec. About five hundred sick and aged Jews as well as children were murdered on the spot.

The detained were divided in groups, and to each of them a member of the Judenrat and two Jewish policemen were appointed to be responsible for the respective group. Although both the Judenrat and the Jewish police were personally spared in the first "Action", nevertheless, some of their relatives were among those sent to the death-camp. At the "registration area" near the Bazaar the Germans made a selection and exempted about two hundred Jews who were needed to carry on with their indispensable work.

After the first "Action" the ghetto was reduced. Szkolna and Podolska Streets were excluded, and the ghetto comprised only the streets near the river Seret like Skladowa and Rzeznicka.

After the "Action", people started digging bunkers and preparing underground hiding-places, but all that proved to be of no avail. Nearly all of them were caught and sent away to death camps. The only thing we were able to perform was to bury the dead at the cemetery according to Jewish law ; to make a fence around the cemetery and to erect tombstones.

On the 5th of October, 1942, the Gestapo ordered the Judenrat to

It was imposed on the town daily to provide hundred or two hundred workers. The work was hard, and while working the workers were cruelly beaten, and many were shot dead. However, on the next day the same number of Jews were sent to work as if nothing had happened.

Despite the incessant demands of the Nazi authorities from the Judenrat for the supply of valuables as well as large sums of money, it never happened that the Judenrat did not meet a demand, to the last penny. The Order-Servicemen forcibly confiscated in the Jewish houses whatever they could, and delivered the quota in full punctually.

More serious was the problem of providing the quotas of workers, ever since it became clear that the so-called labour camps near Kamionka, Tarnopol and Lwow were death camps. The Nazis based their continual demand for new workers on the ground that they had to release the former ones. The fact, however, was that not a single man of those sent to a "labour camp" ever returned to the ghetto.

Most of the men in the camps starved either of hunger or of cold, or were killed by the Ukrainian police which helped the Gestapo in the extermination of the Jews. In a short period of time, more than two thousand Jews perished in the camps.

All the Judenrats faultlessly fulfilled their assignment, however, the Judenrat of Czortkow exceeded all others, especially in its chairman, Dr. Ebner. This man managed his treacherous activities mercilessly, with disgusting German punctuality, and the Jewish population was full of powerless anger against the chairman of the Judenrat who served with so much brutality his Nazi masters.

I emphatically declare that some of the members of the Judenrat became rich and benefitted from special privileges granted to them at the expense of the Jewish population which was doomed to extermination. No Jew of the town ever contacted them, and the Jewish masses were keeping distant from them as if they were lepers. However, the members of the Judenrat themselves did everything possible to keep away from the Jewish community, trusting to succeed in this way to set up a barrier between those who were doomed to die, and between those who might be lucky to save their lives, as well as those of their families. However, they deceived themselves, as none of the Judenrat people was saved, and their fate was like that of the other Jews, with the only difference, that their names will remain for ever under a dreadful disgrace. At the last "Action" of extermination of the ghetto, the fate of the Jewish police was the same as that of all other Jews. The Gestapo had brought the Jewish police together with other people into the railway carriages and dispatched them to the death-camps at Belzec.

As far as the Germans are concerned, they gave us to understand

On the 28th of August, 1941, a "Flying Brigade" arrived in Czortkow, and at once started snatching Jews in the streets, who were also brought to the "black forest" and murdered there.

After the liquidation of the Judenrat in its first composition, the Nazis appointed a new one, headed by Dr. Ebner. Among other members of this Judenrat were Herz Buchsbaum, Yankel Kohn, Leib Winter, David Stoeckel, Dr. Goldstein, Dr. Kimmelman and Dr. Feldman.

There is no doubt that the Judenrat was not established in order to protect the Jews. Its single task was to serve as an agency of communcation between the Germans and the Jewish population. Since no Jew was allowed to enter a German office in order to arrange something, the only official procedure left open to the Jews was the Judenrat.

On the other hand, the Judenrat served also as the executive agency of the Nazi authorities, being forced meticulously to carry out their orders. This in itself was a sufficient cause for the lack of confidence on the part of the Jewish population, which turned later into hostility towards the institute and its "personages".

The Judenrat emptied the Jewish population of their property, in order to fulfill the demands of the Nazis. The Judenrat never tried to make use of the large sums and means at its disposal, to do something in order to ease the terrible situation of the Jews in Czortkow. One must, however, bear in mind that the Judenrat was in a precarious position. Its members were unable to meet all the demands of the Nazis. Once and again strict measures were taken by the Judenrat against the Jewish population by means of the Jewish Police.

As is known, a Jewish Police Force existed which was at the disposal of the Judenrat. The Jewish Police, "Ordnungs-Dienst" (Order-Service) in German, consisted of 20 men headed by the Officer Hungar of the municipality. The Order-Service received orders from the Judenrat, and carried out with loyalty and strictness all the requirements, like collection of taxes, the confiscation of valuables, furniture, utensils and so on, in order to complete the imposed quotas.

The job of the members of the "Order-Service" was vile and not easy. However, despite the fact that in some cases one policeman or enother extended help in time of distress, or showed a kind attitude, nevertheless, generally, the members of the Order-Service fulfilled their terrible duty obediently.

Both the Judenrat and the Order Servicemen never shrank back from helping in snatching Jews to be sent to labour camps, which were in fact death camps. More than once a bitter dispute broke out between members of the Order-Servicc and the rest of the Jewish population.

DOV (BERL) SEIDENBERG

THE DESTRUCTION OF CZORTKOW

On the 17th of September, 1939, the Red Army entered Czortkow. The Jewish population breathed freely, because they were saved from Nazi occupation. The Jewish community, which numbered about ten thousand, continued to live in relative quietness up to the outbreak of the German-Sowiet war on the 22nd of June, 1941.

On the 6th of July, 1941, the Germans invaded Czortkow. Although the Sowiet authorities had made it possible for anyone to leave the town, and join the retreating Red Army, only a few hundred Jews, mostly young men, seized the opportunity and escaped to Sowiet Russia.

The effect of the virulent campaign conducted for years by the Nazis against the Jews and the Sowiets, by means of Ukrainian agents and spies, gave its signs already in the first days of the occupation. The Nazis reaped the fruit of the hate they had sown, as even before they had set foot in the Ukrainian villages, the peasants broke into the houses of their Jewish neighbours, murdered them together with their wives and children, and looted their property.

An atmosphre of an eve-of-a-pogrom panic was felt in the town. The Ukrainians circulated all kinds of fantastic accusations against the Jews, and after exciting feelings for several days, they attacked the Jewish inhabitants and took them to forced labour, where several hundred people perished as a result of brutal treatment and lust for murder.

It was the Ukrainian Police which perpetrated the most terrible attacks, brutalities and mass murder of the Jews of Czortkow and its environment.

The first edict issued by the Nazis ordered every Jew to wear on his arm the mark of disgrace with the "Star of David" on it. In addition, the Jews were ordered to provide daily several hundred workers for forced labour, and to fulfill all the demands of the local Nazi authorities.

After a brief period of time, several persons joined to set up the "Judenrat" of Czortkow. The Judenrat numbered 12 people among whom were advocate Dr. Kruh, Israel Langerman, Bertsie Steiger, Feivish Lebhard and Israel Mordechai Treiner.

Among the first demands of the Nazis from the Judenrat was a list of those in the liberal professions, according to which all the teachers as well as lawyers were arrested, among whom were also members of the Judenrat, together about two hundred people. They were brought to the "black forest" about five Km from Czortkow, where all of them were shot and buried in prepared graves.

chants, etc. They were no disciples of the Rabbi Friedman, but rather opponents (Mitnaggedim). Although there is no doubt that Rabbi Shapira was a very pious man, nevertheless, the Hassidim maintained that Epicureanism smelled from his activities. Rabbi Shapira was not a conservative man, and did not follow in the footsteps of the other contemporary rabbis.

He saw himself designated to encourage and aggrandize the depressed and humiliated masses, not only spiritually but also materially. To this end he founded a bank on a cooperative basis, in order to help the needy by granting them loans at a low rate of interest.

He organized an Artisans Association, "Yad Harutzim", which was a "revolutionary" act according to the conceptions of those days. In his spare time he used to invite groups of artisans and teach them a "Parsha-Chumash" (portion of the Pentateuch) with "Rashi" commentary : a chapter of Psalms or "Ein Yaaqov". He was among the first to circulate the ideas of Enlightenment and had preached orally and in writing the idea of "Return to Zion" long before the appearance of Dr. Th. Herzl.

Thanks to the activities of Rabbi Shapira, Czortkow had turned into an important centre of the Haskala movement, and later on also of the Zionist movement. Nearly all the first Zionist leaders came from among Rabbi Shapira's pupils and admirers.

A synagogue bearing the name of Rabbi Shapira was built in Czortkow, so was founded the Y.M. Shapira Society in New York.

We mentioned these two personalities, because their names were renowned all over the world, however, besides them, there were in Czortkow tens and hundreds of personalities deserving individual appreciation, since they dedicated very much of their time and of their power to social movements, public institutions, the education of the people and so on. However, we regret that we can not afford to appreciate every one of them individually.

When the Nazis invaded Czortkow one of their first acts was, as in other places, to start cutting the "Tree of Life" from the top. On demand of the Gestapo, the Judenrat provided a list which included hundreds of those in the liberal professions, lawyers, teachers, engineers, and the like. All of them were brutally murdered in the "black forest" near the town.

May these lines be a tombstone in memory of these esteemed men, and a designation of the dreadful disgrace of their murderers !

One of them was Rabbi David Moses Friedman, the founder of the Ruzhin dynasty of rabbis in Czortkow. He was a modest God-fearing man, who kept away from world affairs, who mostly was engaged in the study of the Torah and in religious subjects : the whole of his being said spirituality. In an atmosphere of luxury and abundance — as was customary in the courts of this dynasty — he lived a life of suffering and torment. As if forbidden by vow, the pleasures of life he denied himself.

"Hitachduth" group at the gate of the destructed palace of the Rabbi of Czortkow
„התאחדות" לפני שער הארמון ההרוס של אדמו"רי צ'ורטקוב

His influence lay in the strong belief of thousands of his disciples in their Rabbi, whom they admired, listened to for his advice, and whose commands they obeyed.

Thanks to him the town became famous all over the world. The great stream of people from without, which used to come into the town throughout the year, especially on the eve of festivals, and the High Holydays was of great importance, both from the social aspect and from the economic one. The people who used to come from far and near, relieved the town from dreariness, and breathed life into it.

The second personality, Rabbi Yeshayahu Meier Shapira, a contemporary of Rabbi D. M. Friedman, attained his goal by his activities for the enlightenment of the masses : artisans, small mer-

Czortkow was among the first towns in Galicia where a modern Hebrew school was founded with Hebrew as the language of instruction. In the last years before World War II, a Hebrew gymnasium was established and the "Talmud Torah" was also turned into a modern school.

There were various institutions in the town : "Talmud Torah", Gmiluth Hessed (loans without interest) an orphanage, a home for the aged, libraries, clubs, choirs, dramatic groups, sports teams, and others. The political parties were very active ; in the first place, however, were the Zionist and Hechalutz youth movements.

A number of Halutzim from Czortkow immigrated to Eretz-Israel before World War I (during the second Aliya). However, the Hechalutz movement developed mainly after the Balfour Declaration at the end of World War I. Groups of Halutzim immigrated to Eretz-Israel

A goup of Halutzim in Czortkow, in the early twenties (20th cent.) engaged in learning carpentry, in preparation to go to Eretz-Israel
Standing : (left to right) Gottfried, Fish S., Fish B., Bitterman Dow, Young, Blinder.
Sitting : Kirmayer A., Shapira B., Meisselman, Geissler Eph., Silberg B.
Apprentices : Bodinger, ?
הנגריה החלוצית בצ׳ורטקוב

one after another. However, the stream of immigration stopped because of lack of certificates, and many, many Halutzim who prepared themselves to go to Eretz-Israel were victims of the Nazi holocaust.

Of the personalities active at various times in some field of life in Czortkow, we want to mention here only two, active in the second half of the 19th century. Their influence reached far beyond the boundaries of the town.

From the beginning of the establishment of the independent Polish State, the Poles conducted a struggle against the Jews, in order to drive them out of the sources of living and take their places, and to evict them from the economic positions they had held before. The main object of the Poles was to compell the Jews to emigrate, in accordance with the well known slogan : "Poland for the Poles !" They wanted to achieve this end by hook or by crook : by the press of taxes ; by not employing Jews in government offices, in industry ; by various kinds of economic pressure, and so on.

In the twenties of the 20th century, some countries were still open

Seal of the Touring and Sightseeing Association
in Czortkow

חותמת האיגוד לתיור וטיול בצ׳ורטקוב

to immigrants, and many Jews of Poland seized this opportunity. However, the gates of immigration were gradually shut, and in Poland the sources of living were closed. The economic impoverishment of the Jews increased and reached its climax in the thirties on the treshhold of World War II, which brought about — in addition to the economic poverty — the Nazi holocaust, which put an end to the physical existence of the Jewish population in Czortkow.

THE SPIRITUAL IMAGE OF THE TOWN

Czortkow was always bubbling and full of life. As long as religion was in supremacy, the town was renowned with its genius Rabbis, learned and erudite men. However, in the 18th century, the "Haskalah" (enlightenment) began to penetrate,, at first secretly and hidden ; however, it was like a thin rain which falls slowly but penetrates deep and waters well the earth. Indeed, within some tens of years, ever since the gates of the secondary schools and universities had been opened to Jews, a large class of intelligensia sprang up in the town which played an important role in various fields of life, in education, economy, and in social, political and communal activities.

The Jews of Czortkow took an active part in all the social movements which have arisen in the last two centuries : Hassidism, Mitnaggedim, Haskalah, Zionism of all the colours of the rainbow, Assimilation, Socialism, Communism, and so on.

substantial minority consisted of artisans, teachers, clerks, butchers, religious ministrants, and so forth.

In the political sphere, the Jews were ground between the mil-stones of the Poles and the Ukrainians in their struggle for power. However, in the course of time, the Poles and the Ukrainians, despite the hostile relations of one to another, joined against the Jews, in order to evict them from their economic positions in dealing with the peasantry in agricultural produce, by imposing a boycott on the Jews, by the opening of cooperatives, and so on. Nevertheless, despite all this hardship, by contrast with what happened later, this bygone epoch can be seen as calm and quiescent. The most important miti-gating factor was, that the world was still open to immigrants, and whoever could not succeed in finding a livelihood in his native com-munity was able to seek his fortune in overseas or in other lands.

The Russian invasion of the town in World War I, brought about an end to this epoch which lasted for more than half a century.

1914—1939

Fortunately, unlike many other towns in Galicia, Cortkow was not destroyed when the Russians invaded and occupied the town in world War I. The Jewish inhabitants adapted themselves to the new rulers and continued their life as before.

During the period of the Russian rule which lasted for three years, some major events are noteworthy : 1) The expulsion of the Jews of Sniatyn into Czortkow in 1915. 2) In the same year epidemics broke out in the town ; the most formidable was the cholera plague, to which many hundreds of people succumbed. 3) The Jews of Czortkow witnessed the revolution which broke out in Russia in February 1917, known as the Kerensky Revolution.

WORLD WAR I AND ITS AFTERMATH

When the war was over, the town changed hands several times : the Ukrainians, the Poles, the Bolsheviks and again the the Poles took possession. The period of Polish rule in Czortkow lasted for nearly 20 years, and came to an end with the Sowiet conquest of the town in the first days after the outbreak of World War II.

budget), and the remainder hardly sufficed to pay the salaries of the employees of the community, like the Rabbi, the cantor, the attendants and so on.

From a study of the Registry as well as from other sources, one can learn that the situation of the Jews of Czortkow was very hard at that time, both politically and economically.

The governments in this region were unstable and, relatively, changed very often. The common factor of all those governments was that the Jews were victims of all of them : they were deprived of civil rights but, however, were the first to carry the burden of general taxes, in addition to specific taxes imposed on Jews only. No ray of hope was to be seen on the horizon, of any possibility for them to get out of the terrible distress they were in. The "real" hope was their strong belief in the coming of the Messiah...

A TURNING POINT

In the second half of the 19th century, after the revolutions which had broken out in 1848 in Western Europe, a marked improvement occurred in the situation of the Jews, both politically and economically. First of all, the special taxes imposed on Jews were abolished, and gradually they received equality of rights similar to those of the other inhabitants, Jews could get jobs in government offices and in law courts. In the seventies of the 19th century Jews engaged in export-import trade, and some even became landowners. High schools were opened to Jews, and they made use of this privilege and entered liberal professions, became physicians, lawyers, and the like.

However, the improvement in the economic situation touched only a relative small part of the Jewish population, while the majority of them lived in poverty and distress, and had to struggle hard in order to earn a poor and scanty livelihood. There were entire quarters in the town where there were neither paved roads nor sidewalks. In the dilapidated clay-houses there were neither electricity nor water supply, nor bath-tubs, nor sinks nor canalization, nor W.C.

The majority of the Jews of Czortkow lived on trade, while a

Seal of the Jewish Community Council of Czortkow
חותמת ועד הקהילה

and controlled it for three years, when they were forced out by the returning Austrian-German armies.

After the disintegration of the Austro-Hungarian monarchy, as a result of the defeat in the war, the town entered upon an era of instability, after a continuous rule by Austria for nearly a century.

As soon as the war was over, the Ukrainians seized the reins of power and ruled in the town for nearly a year, until they were defeated and forced out by the Poles who had gradually conquered the whole of Eastern Galicia and annexed it to the independent Polish State.

In 1920 when the Bolsheviks invaded Poland, Czortkow too came under their rule for about three months ; then they were driven out by the Poles beyond the border. Since then Czortkow had been under Polish rule up to the Soviet conquest of the town a few days after the outbreak of World War II in 1939. The town remained under Soviet rule up to the German occupation, a few days after the German onslaught on the Sowiet Union on the 22nd of June 1941.

JEWISH SETTLEMENT

The year 1616 — the earliest date to prove the existence of a Jewish population at that time — was found to be engraved in a tombstone in the old cemetery of the town. However, there was no doubt that the Jews had settled there before the above mentioned date.

In an ancient Registry of the Jewish community in CSzortkow which was discovered before World War I (the contents in Hebrew is given in an abridged form at the beginning of this book) there is a supplementary note about the destruction of the community at the time of Bogdan Khmelnitzky (1648). It is further told there about the martyrdom of Jews who fell victims of a libel spread by the Poles, who apparently had suspected the Jews of having come to an agreement with Cossacks, which consequently led to a massacre of Jews by the Poles. At any rate, from this note it is evident that, 32 years after the mentioned date (1616), an organized Jewish community already existed in Czortkow.

In the registry there is a record of events stretching over a period of more than one hundred years. So is there a list of the Rabbis who had served in the town, some of them became famous as geniuses.

There are also detailed lists of the yearly budgets of the community, of income and expenditure. It becomes clear that in most cases expenditure exceeded income, and the community was compelled to borrow money from the rulers and priests at a high rate of interest, or even at an exorbitant one. A vicious circle was thus created : a large part of the annual budget had always to be reserved for settlement of former debts (sometimes up to two-thirds of the

MORDECHAI SILBERG

HISTORY OF THE JEWS OF CZORTKOW *

TOPOGRAPHY OF THE TOWN

The town lies on the right bank of the river Seret, in a deep valley surrounded by mountains, some of them covered with forests, the others greening with herbs in summer and snowcapped in winter. The river flows from north to south, and falls into the Dniester. Two of the bends of the river cross the town at two different points and largely add to its charming beauty. From the top of the mountains roundabout, an exquisite scenery is visible which one can feast his eyes on for hours.

HISTORY OF THE TOWN

The name Czortkow was mentioned for the first time in 1427 in a document of submission to the King Wladyslaw Jagiello, signed, among other nobles, by the possessor of the village Czortkowicy. The name was mentioned again in 1522, when King Zygmunt the First granted the landowner Czortkowski, a charter to build a town, according to the German regulations. The town was to be named Czortkow.

The town experienced various adventures. From the beginning of its establishment it was frequently attacked by the Tartars who destroyed it and took captive its ihnabitants. Especially during the revolt of the Cossacks the town fell several times into the hands of the united host of the Tartars and the Turks.

In 1678 the Turks conquered Czortkow as well as the other Podolian towns, and in 1700 Czortkow was raised to the status of the Seat of the Vice-Pasha. Their rule lasted until 1683 when they were expelled by Andrzej Potocki.

At the Peace of Carlovitz in 1699, the Poles took over the whole region of Podolia, and Czortkow returned to the Potocki family. In 1772, after the first partition of Poland, Galicia was ceded to Austria.

In 1809 the province of Tarnopol, including Czortkow, was annexed to Russia and remained under its control until 1815 when Austria renewed its rule which lasted up to the outbreak of World War I.

In the first weeks of World War I the Russians occupied the town

* The historical data has been taken mainly from Registry of Czortkow by Dr. Ephraim Sonnenschein.

inszych trunków po zatyłkach y Budach nie szynkowano mieć chcę. Co się zaś tycze Rzemieśników Żydów iako to krawców y kusnirzów także y innych Postanawiam (aby   ) Cechu Chrześciańskiego kiedy będzie zaczynał Rzemiosło swoie robić Oznamił sie, y natenczas do tegosz Cechu Wstępnego dać Złotych Sześć, także na każdy rok powinien będzie dać po groszy Dwa (dzieścia cztery) y funt wosku do Kościoła za dyspozycyą, do Inszych zaś powinności Żadnych pociągani bydź nie maią Cechowych, prócz Dworskiey potrzeby. Nadawać tymże Żydom Czortkowskim y to że od Wszelkiego prawa Iurysdykcyi Mieyskiey wyięci będą, takiże wszystkie y małe Sprawy y występki tylko przed Mnie albo Namiesnika Mego pozywani bydź maią y tam każdemu za siebie skarzyć (   ) zaś między sobą Żydzi w sprawach potocznych w kahale sądzić się powinni lub wedlug natury sprawy w Duchownym swoim Sądzie, wedle Praw y Przywileyów w miastach Y. K. Msci nadanych (w sprawach Żydowskich) się zwykłych. A jeżeliby kiedy Sądem y Dekretem Namiesnika Mego słusznie zdali się bydź obciężonemi, tedy wolna Appeliacya do Mnie iako do Dziedzicznego Pana y wysszego Prawa (   ) niema. A kiedy przysięga z Sądu y Dekretu ferowanego Żydowi któremu naznaczona będzie, tedy Żyd takowy który ieszcze y razu iednego nie przysięgal sam ieden przysiądz będzie powinien (   ) zaś według zwyczaiu Żydowskiego bez żadnych iednak wymysłów, któreby z Ohydą Szkoły Ich y kahalu całego bydź miały, przysięgać powinni. Nad to też tychże Żydów wiecznymi Czasy czynię wolnymi od Podwód y wszelkich robót do Zamku y Folwarku odprawować się zwykłych, oprócz Złotych Dwóch które każdy Gospodarz do Zamku dać powinien a to za nie robienie Zarzynków dorzynków i innych(   ) podobnych robót. Szarwarkowego zaś każdy Żyd w Rynku mieszkaiący po Złotemu Iednemu a na Tyle y na Wale mieszkaiący po groszy piętnaście do Intraty Urzędu Mieyskiego płacić powinni a to na dwie raty. Podatki także iako to Podymne y insze Grodowe kiedy płacić potrzeba będzie tedy Dom za dom rachować się do płacenia powinien a przy tym rachowaniu y Żydzi starsi z Kahalu bydź powinni. A kiedy się trafi Mieszczanom Starozakonnym że ieden drugiemu Dom swoy albo grunt przedawa, tedy powinien zapis bydź w Księgach Mieyskich (u Lantwoyta)) za Wiadomością Zamkową   A od zeznania takiego zapisu obie strony do Urzędu Lantwoytowskiego Złotych Dwa zapłacić powinni. Pozwalam także Żydom Czortkowskim aby in wolno było z lasów Moich iak do domów (   ) iako i do winnic drwa sobie wywozić leżące. W tych zaś winnicach podczas swiąt uroczystych dorocznich także y w Niedziele każdą nie wolno im będzie robić, w Niedzielę iednak po wszyskim (Nabożen) swie i po nieszporze mogą roboty swoie zakładać. A klasztor Oyców Dominikanów tuteyszy do tego doyzrec ma. A inquantum by w tym interesie do klasztoru na Żydów skarga zaszła, tedy obwinionych wte(y   m)ierze Zamek albo raczey Zwierzchność Zamkowa karać powinna. Winnicy także Żydowcy prócz słodu gorzalki y piwa na Potrzebę dworską robienia do inszych robót pociągani bydź nie maią. Na domach zaś y winnicach swoich każdy Żyd powinien mieć drabinę do wirzchu dachu dosiągaiąca, dla ognia, także przykadki z wodą y bosaki żelazne. Które to prawo wolności (równo)sci (   ) wyrażone iako im(...sie) pozwalam, tak onych wszystkim Condycyom y powinnościom swoim zadosyć czyniących mieć chcąc, przytymże prawie wiecznymi czasy y z Sukieporami Memi deklaruię konserwować na co się ręką moią własną podpisuię, y pieczęć moię przycisnąć rozkazuię.

Działo się w Zamku Czortkowskim dnia pierwszego miesiąca marca roku Panskiego tysiącznego siedemsetnego dwudziestego drugiego.

(podpisy) (Stefan Potocki)
(Teresa Potocka)
(Joachim Potocki)

In Pastro Trembovelsini Sabbatho post Diem Cinerum ideft mensis Marty Anno...

Uwaga: Reszta na sławej fotografii przykryta złożonym marginesem z pieczęcią. Na zewnętrznej stronie widnieje dopis datowany dnia 23 maja 1793 r. tekst słabo czytelny.

Tekst odczytał i podał do druku Kohn Zwi.   התוכן הועתק מצילום עתיק והובא לדפוס ע״י צבי כהן.

העתק תעודת הזכויות שניתנו ליהודי צ'ורטקוב ע"י הגראף פוטוצקי
בשנת 1722.

We bring below a copy of the Document of Privileges granted to the Jews of Czortkow by Graf Potocki in the year 1722.

STEFAN z POTOKA na CZORTKOWIE POŁONNY ÿ MACIEIOWICACH POTOCKI

REFERENDARZ KORONNY PUŁKOWNIK WOYSK I K Msci ÿ Rzpey

Wiadomo Czynię Wszem w(Obec) y każdemu z Osobna komu o tym wiedzieć się należało, Iż Ia chcąc w iako nalepszym stanie y Porządku Miasto Moie Dziedziczne Czortków w Wowiewództwie Ruskim Ziemi Halickiey a Powiecie Trembowelskim leżące, trzymać y konserwować, takie zawsze sposoby mieć pragnę, którymi by się bez naruszenia wiary Swiętej Katolickiey, Praw Koronych. Tudziesz Praw y Swobod Miasta tego fundować y rozmnożyć mogło, Więc że y z mieszkaiących Żydów bez naruszenia y krzywdy żadney iako wyżey napisano znaczna tak miastu we wszyskim Pomoc, yako y Prowentu mego przyczynienie bydź może, Przeto w Pomienionym Mieście Moim Czortkowie Pozwalam mieszkania wolnego Żydom tak teraz mieszkaiącym iako y na potym przychodzącym którym to Żydom wolno będzie w Okręgu Miasta, Domy Wieżne, y kramnice w Rynku porządnie sobie wystawiać lub murować, na Placach, abo za Osobliwem rozkazem Moim naznaczonych. A w tych domach y kramnicach Handlów swych zwykłych zażywanie, y wszelkie według pomysłów Ich do słusznosci Regulujących się obmyśliwanie wolne Im będzie. Z tych zaś Domów Swoich Rynkowych do Intraty Moiey na każdy rok oddawać Czynszu po Złotych Polskich Trzy, z Zatylnych po Złotych Dwa, z Wałowych po Złotemu Jednemu powinni będą. Od Kramnic zaś takich które z Izbami będą wystawione po Złotych Pięć, a od takich które bez pomieszkania po Złotych Trzy dawać będą. Także pozwalam Żydom Rzeźnikom aby Im wolno było bić Towar wszelki, a Mięso przedawać w Jarmarki, targi y w insze wszystkie Dni bez wszelkiego zbytniego na dwór wyciągania Łopatkowego y sztukowego. A od tego maią Ci Rzeźnicy każdy z nich swoią ławę w Rynku maiący dać po kamieniu łoju na Rok do Zamku, a kiedy ich Dwóch będzie na iedney ławie spólnie siedzieli i przedawali, tedy obydwa na ieden kamień łoju do Zamku złożyć się powinni. Cirz Rzeźnicy od Bicia Swini wolni zostaią, prócz Bydła na kuchnię Pańską. Bużnica Ich Żydowska także y Okopisko dla zmarłych, iako teraz iest w Sobie maią bydź wcale zachowane. Jak też y Trzy Domy od Podatków ktore insi oddawać będą, wolne zostaną, to jest Dom Szpitalny Dom Doktorski y Dom Kantorski. Insi zaś Żydzi wszyscy od Bydła swoich y konie, Rogowszczyznę, od koz i owiec Dziesięcinę Pszczelną tymże sposobem y potyleż od wszystkiego iako y Chrzescianie dawać powinni. Wolno także Żydom będzie Winnice, Browary, Słodownie budować, na tylu kotłach na wiele się który przepomodz będzie mógł. Piwa warzyć Miody sycić y tesz same iako y insze wszelkie trunki w Domach swoich szynkować, wyiąwszy że w kramnicach żadnego Szynku prowadzić nie będzie się godziło. Ci zaś Żydzi którzy kotły swoie do Gorzalki Czapką nakryte mięć będą, od każdego kotła dawać powinni do Zamku na Rok Jeden po Złotych Osimnascie. A kocieł zacieralny bez Czapki ten wolny będzie, y w lik przez Lustratora Mego ktorego zsyłać do wszystkich Winnic spólnie z Szkolnikiem dla rewidowania y policzenia kotłów rachowany bydź nie ma. Od warzenia jednak albo rozsycenia konwi Miodu prasnego powinni dawać do Arendy Zamkowej po groszy Dziesięciu a od zrobienia Waru Piwa po Złotemu Jednemu. Żydom zaś tym którzy w Zatylnych Domach mieszkać będą wolno będzie przy zapłacie Zamkowi należącey mieć kotły swoie, y Gorzalki kurzyć, ale Ich w zatylnych Domach nie szynkować tylko urtem przedawać lub na mieyscu lub gdzie indzi wywozić. Nikomu zaś nie wolno będzie zkąd inąd do Miasta przywozić Gorzałek pod utratą onych y ( ) takze w Domach za miastem będą(cych) y w winnicach na ( ) nie powinien nikt szynkować. Gorzalki ( ) co na Prazniki, Wesela wolno będzie Mieszczanom zrobić sobie Piwa i gorzałki ( ) od tego do Intraty Arendy Zamkowey ( ) wolno będzie kupować i przedawać, a w kupowaniu Skur Iagnięcych Baranich Woł(owych) (łowicz ch) przeszkadzać nie maią iedni drugim ( ) ani się Im podkupować będzie godziło. Oprócz tych Trzech Rzeczy co Zydzi nie maią iako ( ) mokrych y kościelnych rzeczy. Targi zaś tygodniowe ( ) Ani w dzień sobotni na zadną sprawę y skargę odpowiadać nie będą powinni. Do więzienia ziemnego y do kłody (nie mogą bydź) oddani chyba z Złodieystwa albo ( ) Targowica na Bydło y konie podczas Iarmarków aby nie bywała na Przedmieściu żadnym tylko w Mieście a do tego Namiestnik moy ( ) y doyzrec powinien ( ) Gorzałki y

of the book, as it was practically impossible to enlarge the volume, apart from the additional cost involved in publishing, which we could not afford.

In conclusion, we express our thanks to all those who participated or extended help to issue the book, either by their contribution in writing or by material help.

May all of them be blessed !

Oour friends, members of the Czortkow Association in New York deserve special thanks for their share in the book, as their financial contribution to the Gmiluth Chessed Fund which was ultimately used for the publication of the book, constituted a considerable part of the cost of publication.

May this book be a Monument for the martyrs of our town.

VAAD HASSEFER CZORTKOW

WE WILL NEVER FORGET

We, the members of the Rabbi David Moses Friedman Society, wish to express our deepfelt sorrow, pain, and sadness of the tragic happenings to our dearest and closest from the city of Czortkow.

We will never forget what the German, Polish, and Ukrainian murderers did to our families. We will always remember that the whole Christian world looked on apatheticaly, while our brethren were being massacred and gassed.

We cry out to the Almighty in our ancient prayer : "God, pour out thy wrath upon the nations who have shed the blood of our Fathers, Mothers, Sisters, and Brothers".

On behalf of
Congregation Rabbi David Moses Friedman
Society of Czortkow
SOL STOECKEL — Fin. Secr.

FOREWORD

After having overcome serious difficulties in obtaining the material for the book which contains essays, short stories, descriptions of manners of life, reminescences, personalities, various documents, testimonies of survivors of the holocaust, photographs, necrologies, lists of the deceased and so on, and after having classified the material, edited and prepared it for the printing-press, we are presenting the book to our townsmen and to all those who are interested in these events.

The object of the book, as of all the other memorial books, is as follows :—

(a) To be as a memorial to the martyrs of our town who cruelly and tragically perished with even their burial-place unknown.

(b) To describe to the best of our ability, the ways of life ; the livings; the manners and the conduct of our parents, brothers, sisters, relatives and friends ; as well as the suffering, oppression, humiliation, starvation and the other sadistic tortures which they experienced before their death by the Nazis.

(c) In order that our townsmen, wherever they are, as well as their children and children's children should always remember and never forget the evil the Nazi-Amalek had done to the community of our town Czortkow.

(d) In order that this book may serve as raw material for the historian in the generations to come, who will write the history of the Jews in Europe.

We do not pretend to have attained our aim in full. There is no doubt that many aspects of Jewish life in Czortkow have either not been empasized enough, or not been touched on in the book at all.

We tried to do our best, however, and the readers of the book have to take into account that the participants in this book were not professional writers but ordinary people to whom we had appealed and asked them to write. We had to accept what they had written and how it was written, except for corrections of language and style.

Likewise it must be clear that the book is not "clean" of errors, mistakes or repetitions in content, as we did not think it proper to delete the few words or passages, when someone mentioned a personality or some event about whom or about which someone else had already written.

As for the English section of the book, reluctantly we had to minimize the quantity and publish only a small part of the contents

ADLER LEA
ASCHKENASE NACHMAN
ETEL FAM.
BERGMAN CHANCIA-BRONIA
BERGMAN LEON FAM.
BERKOWICZ KLARA ETYLDA
BERKOWICZ PINIO FRIDA
BOLCHOWER FAM.
BRAXMAYER FAM.
BRECHER MORDECHAI FAM.
BUK IZIO-MISIO-TUNIO
SUSIO-DUSIEK
FEDER SHAYE-MARYAM
FUKS IZAK
EDELSTEIN WOLF BERTHA MOSES
EDER LIEBLING MOTIO
GITEL-ROSE
EHRENSDORF YANKEL
CIPE FAM.
ERDREICH PEISACH FAM.
FINKELMAN LIBKA CHASKEL
ZANKA-HUDEL
FISCHER DAWID-JIDES
GELBTUCH NATHAN-ESTER
NECHEMIA ABRAM
GITEL-CHANA
GERSTEN BERL-RACA SAMUEL
JULIE-TOSIA
GETTER NUTE-FEIGA
GOLDHABER MENDEL-ITZYK-FAM.
GOTTLIEB ARON-KLARA
JOACHIM-GIZELA
HABER ISAK FAM.
HABER ISRAEL FAM.
HANDSCHUH FAM.
HASS FAM.
HEITNER BERTA-MUNIO
HOROWITZ ISAK-JETTI-NATAN
JOSEPH ISAAC
JOSEPH MUNIO-NUSIA
KATZ ISRAEL
KATZ JUDA-SARA-PINKAS
BACHMIEL-MARKUS
KATZ MENDEL-RACHEL
JUDA-MIRIAM
KOBEL CHANA
KOHL SARA-ROSE-DAVID
KRAMER MENDEL FAM.
LANGBERG ABE-FEIGE-LIBER
LICHTENTHAL MENDEL FEIGE ESTHER
LIEBLICH MENDEL-FEIGA-FROIM
MAYDANEK FAM.
MAYER MEIR LEIB-GITEL
MEISELMAN BERL-ROSA-SAMUEL
HERMAN-LEJB-LINA
MORGENTHAL USHER
MORGENTHAL FRIEDA
MOSER FEIGA-CILKA
PERLMUTTER WOLF-GENIA

הנאהבים והנעימים
בחייהם ובמותם לא
נפרדו מוקדש לזכ
הקדושים והטהורים
האנשים הנשים והטף
זכר קדושים לברכה
שנרצחו ע"י הארורים
ימ"ש ו
בעירנו ק"ק
טשארטקאוו
סיון תש"ג
ת נ צ ב ה
לא נשכח

THIS MEMORIAL IS
AN EVERLASTING
SYMBOL OF DEVOTION
DEDICATED TO OUR
BELOVED BRETHREN
WHO FELL VICTIM TO
BRUTAL NAZI PER-
SECUTION JUNE 1943

MAY THEIR SOULS
BE BOUND IN
ETERNAL PEACE

D. M.
FRIEDMAN
SOCIETY OF
CZORTKOW

POLLAK MARKUS-ROSA
ZOFIA-ABRAHAM
PRESHEL CHAJA D.-JUDA
REICH JACOB FAM.
REICH BERTA
REICH MORITZ
REICH DAVID
REIN JUDA-DWORA
ROSEN DWORA
ROSEN HENIA
ROSEN MOISHE
ROSENKRANZ LEIZER-CHANA
SCHAPIRA LEA-HENIA
SCHECK FAM.
SCHLEICHER MOSES MALKA FAM.
SCHWARZ SZMELKO
SCHWARZ ANNA
SCHWARZ LEOPOLD
SCHWARZ ABRAHAM FAM.
SCHWARZ JAKOB-REIZE
JOSEF-FEIGE
SCHWARZ MOSES-NEFI-JOSEF
CHARNA-BENJAMIN
SCHWARZ ISRAEL
SCHWARZ HENIA
SCHWARZ JAKOB
SCHWARZ ISAAK
SCHWEBEL MEYER-BLIMA
SHARFBERG ADOLF-ROSIA-EDI
SILBERROTH CHAIM
SILBERROTH FEIBISH
SKALKA SZAJE MAJER-CHANA
RACHELA-BEREL
SPERBER MENDEL FAM.
STERN BERL-DWOJRA
FEIGA-CHANA
STÖCKEL CHAIM SHOLOM
STRUDLER KOPEL-HUDEL-MENDEL
STEINER FAM.
WECHSLER ZYSIE FAM.
WINKLER ZWI FAM.
ZELLERMAYER FAM.
LANDE ZALMAN FAM.
LANDE FRIWA FAM.
GRINBERG CHAIKEL FAM.
BAUMER HERSH FAM.
KNECHT DWORA-MOSES FAM.
MILLER HERSH FAM.
WOLKOWITZ GITEL FAM.
FISCHTHAL WOLF FAM.
Dr SALZINGER SALOMON-SALA-HENIA
SCHACHNER FAM.
FRIMA-YETTA-CHANA

מצבה לזכר קדושי השואה שהקימה האגודה ע"ש האדמו"ר דוד משה פרידמן בניו־יורק

MEMORIAL BOOK of CZORTKOW

EDITOR:
Dr. YESHAYAHU AUSTRI-DUNN

Published by :
IRGUN YOTZEY CZORTKOW IN ISRAEL

Haifa — Tel Aviv — 1967